

**CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE
VOL. IV**

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ al Academiei de
Științe Sociale și Politice format din: Maria Holban,
Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul
Cernovodeanu și Ion Totoiu

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. IV

Volum îngrijit de
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU-
DERSCA BULGARU

• PAUL
CERNOVODEANU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ, BUCUREȘTI, 1972

**Ingrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV**

**Coperta și supracoperta:
VAL MUNTEANU**

INTRODUCERE

*

Volumul IV al seriei de călători continuă, fără nici o întrerupere și nici un prag despărțitor, desfășurarea largă a evenimentelor și urmărirea lor în adâncime, așa cum s-au oglindit în volumul precedent. Oprirea acestuia în preajma intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania nu constituie o linie de demarcație voită sau necesară, ci a fost impusă de bogăția materialului, care nu putea fi cuprins într-un singur volum. Ca și la volumele precedente, avem unele suprapuneri. De astă dată ele oferă un fel de simetrie. De o parte, cei doi ragusani, Giovanni de'Marini Poli și Paolo Giorgi din volumul III își prelungesc acțiunea și în volumul de față, de alta, Carlo Magno și Petru Armeanul, care apar acum, în volumul IV, își caută locul ce le aparține de drept încă în perioada precedentă. Deci nu este nici o stavilă și acțiunea alunecă înainte ca umbra timpului pe suprafața netedă a unui cadran solar. Și totuși, datorită scindării artificiale în două părți distincte, acestea ajung să aibă o

v

fizionomie proprie și să înfățișeze chiar un contrast, ca două fețe ale unui diptic luminate în chip diferit, dar constituind totuși un întreg. De aceea e nevoie în fiecare clipă să avem înaintea ochilor și prezentul ce se scurge și prezentul abia scurs. Va trebui, nu o dată, să ne referim la materialul volumului III, care se leagă atât de strâns de acela al volumului de față și care chiar în privința momentului lui Mihai Viteazul constituie un singur tot cu acesta. Dacă reducem structura lor la esențial, constatăm și aici o simetrie. Epoca lui Mihai Viteazul este introdusă de prologul lui Petru Cercel și încheiată de epilogul lui Radu Șerban. Iar în Moldova, la năvălirile tătarilor și cazacilor din vremea lui Aron corespunde cea din vremea Movileștilor și a lui Grațiani. Alături de aceste simetrii, răsar contrastele. Și poate cel mai impresionant și mai revelator este cel dintre Sigismund, fantoma aparențelor și a veleităților, și Mihai Viteazul, omul realităților și al faptelor. În volumul III, principele Transilvaniei apare tot timpul în prim plan. Introdus încă din volumul II, de către Possevino, în chip de copil minune și de capodoperă a iezuiților, îl vedem apoi cum crește, obsedat încă de la început de ambiții și de spaime concretizate în visul pe care îl povestește lui Capeci, și cum trăind tot mereu sub tutela cuiva, tutela îngustă și părintească a lui Leleszi, cea acaparatoare și neșovăitoare a lui Carrillo, cea oportunistă și cinică a lui Josica, este ispitit de același gând de evaziune, de dezertare, de rupere de tot ce putea să-l lege de țara sa și de obligațiile sale față de ea. Evaziune, spre care aspiră mai întâi în vis — pe care încearcă să o pregătească în taină Carrillo, în vara anului 1593, după inaugurarea sistemului de execuții sumare (în decembrie 1592—martie 1593 cad victime Paul Gyulay și I. Galfy), prefigurând măcelul de la Cluj din august 1594 — pe care îl realizează aproape în lipsa lui Carrillo, la prima criză politică pe care trebuie să o întâmpine singur, când își cedează de bunăvoie principatul vărului său Baltazar Báthory, executat apoi pentru așa-zisa sa conspirație — pe care caută apoi să o traducă în fapt, punând la cale, încă din 1595, o călătorie secretă în Italia, cu prilejul drumului său la Praga în ianuarie 1596. Insuși acel drum conținea, în germene, tot ideea unei dezertări. Aceasta nu l-a mai părăsit niciodată. La baza ei stătea un sentiment elementar: frica. Frică de orice: de nobilime, în 1588, când exilează pe iezuiți, de Báthorești încă din 1592, de turci, de tătari. Cei din jurul său încercau să ascundă această realitate sub o fațadă improvizată. Și așa s-a născut ficțiunea „conspirației” de la Cluj și invenția „Principelui Prodigios” al lui Lope de Vega, care a rezervat un loc și magistrului omniprezent al acestuia, cel ce fusese adevăratul lor creator. În realitate, eroul glorificat astfel se aruncase în război de frică. Știind că nu poate scăpa de o participare personală la campania turcilor în Ungaria, a alergat la ocrotirea papei și a Ligii creștine la care s-a raliat, cu condiția esențială ca aderarea sa să rămână absolut secretă, și ca el să nu intre în acțiune decât atunci când

va putea face aceasta fără primejdie. Oastea sa trebuia să fie gata, în aparență pentru a-și da concursul turcilor, în realitate pentru a-i lovi din spate la momentul oportun. Dar și această acțiune trebuia îndeplinită de un altul. De preferință, de Baltazar Báthory, desemnat în acest scop drept viitor comandant al armatei. Când se produce panica pricinuită de trecerea năvalnică a tătarilor spre teatrul de război din Ungaria (iunie 1594), acesta îndată este și numit comandant și lăsat să întâmpine el situația. Iar când această situație se cristalizează în alternativa pusă clar principelui de adunarea nobilimii: să renunțe la alianța cu împăratul și cu Liga creștină sau să abdice, el găsește mai simplu să-i lase lui Baltazar principatul și el să pornească (cu tezaurul) spre Loretto în Italia, unde mai trăia încă Leleszi. Ce a urmat îndată nu a fost opera sa, ci a lui Carrillo, reîntors chiar atunci și ținut prizonier pînă la acest deznodămînt, care mulțumită lui a fost doar provizoriu. Și tot el a căutat să dea o formă coerentă și aparent logică mitului acelei „conspirații”, inventate doar pentru a ascunde renunțarea nesilită a lui Sigismund. Dar și aici trebuiau acoperite alte carențe ale acestuia, care se grăbise să alerge la protecția papei, trimițînd anume la el un emisar confidențial, Fabio Genga, cu o listă confuză a păcatelor „vinovaților”, dar mai ales ale lui Baltazar, atît de haotică, absurdă și copilărească, încît nu ar fi putut convinge pe nimeni. În sfîrșit, asupra sorții lui Baltazar, sugrumat în închisoare două săptămîni după măcelul general, nu pomenea nimic, lăsînd impresia că el ar mai fi în viață. Din acest material inform a construit Carrillo scenariul „conspirației”, încheiat cu scena arestării „conspiratorilor”, în care Sigismund era pus să joace un rol activ și să se arate, totodată, subtil și eroic. În realitate, arestările, caznele și execuțiile, într-un cuvînt toată partea aceasta de brutalitate pură i-a revenit lui Bocskai, unchiul lui Sigismund, același care la începutul anului 1596, în lipsa lui Sigismund la Praga, va înăbuși în sînge mișcarea secuilor. Și, pe lîngă el, Josica, mai insidios, urmărea lichidarea dușmanului dintotdeauna: Baltazar — și a omului al cărui loc voia să-l ocupe: cancelarul Kovácsóczy ucis odată cu Baltazar, în septembrie 1594. Cu venirea lui Josica la conducere, în calitate de cancelar, se concretizează o politică întrevăzută încă din februarie 1594, de către Comuleo, la trecerea sa prin Alba Iulia. *„Acest principe mi se pare că nu vrea să se alieze cu Moldoveanul și nici cu Valahul. Dorește să ocupe Moldova și Țara Românească, să ucidă pe acei principii și să ia pentru el aceste țări”*. Gîndul simplist a lui Sigismund, urmărind în chipul acesta coroana Daciei, trebuia realizat pe căi mai ocolite. Și, astfel, pornește, încă de la începutul cooperării, o campanie de denigrare sistematică a celor doi domni, în buletinele neadevărate trimise la Praga și de acolo la Roma, în scrisoarea trimisă, în februarie 1595, de Simion Genga fratelui său, ca să-l informeze pe papă și care se răsfrînge în atitudinea comandanților trupei maghiare din Țara Românească față de acest domn. Apoi cînd lucrul

este bine înjghebat, se demască bateriile, și în martie 1595 se vorbește de „necredința acestor voievozi“ (Mihai și Aron) și de „nevoia de a se lua măsuri din vreme . . . chiar de ar fi ca ei să fie înlăturați“. Paralel cu aceasta, erau folosite rapoartele agentului imperial Giovanni de' Marini Poli, cîștigat sau cumpărat într-un fel oarecare de Josica, spre a arunca îndoială asupra domnilor, îndeosebi a lui Aron, fără însă a uita să-l cuprindă și pe Mihai în insinuarile generale privind nestatornicia domnilor români. Cîrînd se lămurește sensul întregii manevre, cînd se trece la realizarea primei etape a acaparării țarilor române, anume aceea a adoptării noii titulaturi de *Princeps utriusque Valahiae*. Aceasta a premers cu vreo lună și jumătate așa-zisul tratat cu Țara Românească (20 mai 1595). Într-adevăr, întorcîndu-se de la Praga la 5 aprilie, Carrillo scria că, în lipsa lui (deci înainte de 5 aprilie), Sigismund fusese *silit* să asume titlul de *principe al celor două Valahii*, fiind convins de către *boierii înșiși* care afirmau că nu pot fi siguri de aceste țări în alt chip, deoarece poporul îl va asculta mai mult pe principe, cînd va purta acest titlu, pentru ca cei doi voievozi să nu-l poată părăsi la momentul cel mai potrivit. Este limpede că la această dată nu putea fi vorba de boierii trimiși ulterior din Țara Românească, pentru acel așa-zis tratat încheiat la 20 mai. Ei nu sosiseră încă la Alba Iulia la 28 aprilie, deci nu ar putea fi indicați aici decît viitorii autori ai capturării lui Aron: Ștefan Răzvan, Caloghera și, probabil, ungurul Mihai Tolnay, care îl însoțise în toamna anului precedent pe Giovanni la Praga, unde i se zicea „moldoveanul“. Totodată Carrillo adaugă: „L-am găsit aici pe domnul Giovanni Marino care a cerut atunci alteței sale ca, văzînd pericolul, să se înstăpînească cu totul în aceste țări (*inpatronirsene affato de quei provincie*)“. Scrisoarea lui Carrillo este din 9 aprilie, iar raportul lui Giovanni, tot din Alba Iulia, din ziua următoare se referă tot la audiența din ziua de 9 (vezi *Călători*, III, pp. 252, 253, 254). Confruntarea lor lasă totuși impresia că ele nu concordă întocmai și că lipsește acea invitație categorică din fraza finală a lui Carrillo. Iar în raportul următor, același Giovanni, supărat că nu a fost lăsat să meargă în Țara Românească, denunță planurile oculte ale lui Josica de a-i schimba pe domnii români, bănuind chiar un interes personal (*ibidem*, p. 256), și totodată îl declară inspiratorul ambițiilor nemăsurate ale lui Sigismund. Așadar, faimosul „tratată“ sau statut din 20 mai nu era decît concretizarea noului titlu adoptat de el cu de la sine putere și încuviințat de nevoie de împărat după aceea, și el constituia etapa a doua a acaparării voite. În realitate, boierii nu aveau nici o opțiune, decît să refuze, pur și simplu, adoptarea punctelor enunțate de Josica. Ei i s-au și plîns lui Giovanni „că împotriva voinței lor au încuviințat și au confirmat capitolele“. Nu știm care va fi fost rolul adevărat al acestuia pe lîngă boieri. Din spusa lui a rezultat că i-a *mingîiat*, îndemnîndu-i „să se dea după vremei, căci capitolele și jurămintele făcute prin silă nu se țin după dreptul Imperiului“.

Oare mîngîiere după consumarea faptei, sau cumva înainte? Dar Mihai Viteazul, cu toată această spoliere și batjocură, a văzut mai ales trădarea boierilor, și de aceea în convorbirea lui dramatică cu Lubieniecki el revine de două ori asupra ei. În audiența tainică dată acestui emisar, nepot al lui Andrei Taranowski pe care îl așteptase pentru a-i duce apelul său la cîrmuitoarii Poloniei, se revarsă o sinceritate atît de directă, ruptă parcă din suflet, încît cuvintele sale ni-l aduc în față ca o prezență vie, autentică, de neuitat. Chiar vorbind cu emisarul polon, el nu se poate împiedica de a deza-proba abținerea Poloniei de la Liga creștină: „*Nu vrem să ne legăm împreună contra păgînilor, și deci păgînii ne vor lega ei pe noi*“. El mai trimite răspuns hatmanilor să nu aștepte pe turci la Nistru, ci să-i aștepte la Dunăre, adăugînd la urmă: „să păzească bine domnii hatmani ca tătarii și turcii să nu se adune la un loc, căci atunci întreaga creștinătate nu i-ar putea învinge. Însă ei acuma sînt gata, iar creștinătatea abia se gîndește să se pregătească“. Cuvinte de îndemn care ar fi trebuit să găsească alt ecou decît cel neașteptat pe care îl aflăm în corespondența lui Malaspina, din care rezultă că această mărturisire de credință și chemare în ajutor, neînutată în seamă la timpul ei, nu a fost totuși uitată, ci folosită la primul prilej în apărarea marelui hatman Zamoyski, cînd este întoarsă oarecum contra domnului. Nunțiul apostolic din Polonia, Malaspina, trimițînd la Roma o dare de seamă foarte amplă a discuțiilor din senatul polon, privind acțiunea lui Zamoyski în Moldova, redată în *Hurmuzaki*, XII, pp. 142—146, cu o dată aproximativă „1595, după octombrie“ (și care pare să fie aproape simultană cu o scrisoare a aceleiași către nunțiul din Transilvania, datată din 8 noiembrie, referitoare la același subiect, *ibidem*, pp. 160—162) după ce expune criticile aduse de partida adversă cancelarului, apoi justificarea sa de către partizanii săi, și, în sfîrșit, soluția pe muchie de cuțit adoptată de senat pentru a menține trupele polone în Moldova, dar fără a se da o aprobare formală inițiativei cancelarului, spre a nu implica pe rege în această chestiune — adaugă la expunerea sa un fel de comentariu al său, pledînd tot teza acestuia, avînd la bază ideea că Sigismund nu ar fi fost și nu putea fi în stare să apere el Moldova de turci și de tătari și să împiedice joncțiunea lor, introducînd raționamentul următor: „Și dacă se va adevări că forțele Transilvanului sînt atît de slabe cum au fost descrise, și că pe de altă parte este atît de puțin întemeiată și așezată dominația sa (*imperio suo*) asupra celor două Valahii, așa cum apare din relația aceleia care a fost trimis de cancelar la domnul vecin cu (*contiguo al*) Transilvanul, a cărei copie o trimis odată cu acestea, așa cum s-a mai arătat și pe rînd (*successivamente*) de către solii pe care acești domni i-au trimis înapoi — atunci acel serenism nu va trebui să regrete prea mult ceea ce îi era cu neputință să păstreze...“ Așadar, relația lui Lubieniecki făcea parte acum din piesele justificative ale intervenției polone în Moldova! S-ar părea chiar că unele ar-

gumente ale apărătorilor săi din senat să fi fost culese de aici: de exemplu, informația avută că Sigismund lăsase Dunărea fără apărare, că *turcii au venit cu meșteri și lucrători cu gândul să ridice o fortăreață în acea țară* (vezi *Călători*, III, p. 499 unde este vorba de intenția de a fortifica orașul București, *precum și Iași*). Este drept că această relație nu pare să fi fost înfățișată în mod public în senat, ci probabil doar comunicată confidențial nuntului, și de asemenea că acesta s-a mulțumit să o expedieze la Roma cancelariei papale, avînd grijă să nu scape nici un cuvînt față de nuntul de la Alba Iulia. Se înțelege deci cum a ajuns la Roma textul latin al acelei relații păstrate în Polonia în formă polonă.

O singură dată mai apare direct Mihai Viteazul la sfîrșitul perioadei cuprinse în volumul III, al cărui spațiu pare închinat exclusiv lui Sigismund, și anume în raportul lui Giovanni Marini din 8 martie 1598, în care răzbate un zbulcium mai chinuitor decît hotărîrea neclintită mărturisită de el în ajunul supremei înclăștări cu dușmanul, cînd cugetul său era împăcat cu sine, în liniștea desnădejdei. Acuma însă existau mai multe căi, deși țelul rămăsese același. Năimirea cazacilor de care se bucura — și totodată se temeă — în nesiguranța sa de a primi banii pentru a-i plăti, nu ar fi putut răscoli pînă într-atîta sufletul său, dacă nu se punea și problema dramatică a alegerii între două căi: reluarea luptei cu dușmanul sau împăcarea cu el. Dar și această împăcare putea fi doar vremelnică: o punte peste prăpastie, și apoi din nou libertatea de acțiune pe singura cale ce îl putea mulțumi. Cînd Mihai Viteazul îl lua de martor pe Giovanni, întrebînd: „*Ce voi face fără bani pentru plata soldaților? Am intrat în mare horă, și alții stau în pace... și eu la toate trebuie să fac față cu mîinile goale...*” el se întreba pe sine, neputîndu-se hotărî la pasul tot mai inevitabil. Turcii pe care îi dusesse cu vorba cereau acum dovezi concrete. Din tabăra creștină nu sosea ajutorul făgăduit. Pe lîngă indolența obișnuită a Habsburgilor, manifestată din plin și în anul precedent (vezi relația lui Lassota și Hödl din volumul de față), mai intervenea acum încă un factor de nesiguranță: incertitudinea asupra beneficiarului renunțării lui Sigismund. Incertitudine care oprea în loc totul, dar nu putea opri în loc pe turci. La 16 martie pleca Giovanni spre curte și domnul rămînea în fața problemei acute ce trebuia neapărat rezolvată. Cum a rezolvat-o, a declarat chiar el în cursul discuțiilor purtate la Tîrgoviște cu comisarii habsburgici în iunie 1598.

Aceste negocieri, destul de laborioase și precedate de mai multe amînări, și chiar de un fel de refuz de a purcede la jurămint pînă nu s-ar instala arhiducele Maximilian în Transilvania, nu au fost urmărite exhaustiv pînă acum. În general, istoricii sînt dispuși a crede că venirea comisarilor fusese așteptată cu nerăbdare de domn și că toată zăbava li se datora lor. Totodată se consideră că realizarea majoră obținută în acea întrevedere a fost jurămintul domnului. În realitate, lucrul a fost mult mai puțin simplu,

și în general destul de diferit de ce se crede. Dintre cei trei comisari veniți la Alba Iulia ca să preia principatul în numele împăratului: un prelat, un consilier și totodată un istoric de valoare și un jurist, fost ambasador la Poartă și socotit un fel de expert în chestiunile având vreo legătură cu sud-estul Europei, acesta din urmă era cel ce lua hotărârile și dădea directivele. Aproape îndată după substituirea oficială a Casei de Austria în drepturile lui Sigismund, doctorul Pezzen a trimis pe plătitorul din 1597, Hans Hödl, la domnul român, la Țirgoviște, să-l poftască la Brașov, pentru depunerea jurământului de credință către noul stăpîn al Transilvaniei și el însuși s-a îndreptat într-acolo. Dar după cinci zile de așteptare, în care timp a mai trimis pe judele Brașovului și pe sibianul Schonkabonk, a apărut, în sfîrșit, Hödl, cu vestea că domnul nu poate veni în urma unui accident de vînațoare care îl țintuiește pe loc. Odată cu el a venit și Radu Buzescu, desigur ales anume pentru înclinarea sa față de lumea apuseană, și, îndeosebi, de imperiali. Lucrul devine însă mai ciudat, cînd a doua zi sosește și marele logofăt Teodosie Rudeanul, care se va arăta în mod constant mai puțin dispus să se închine în fața Apusului. Nu putem ști ce rol au avut acești sftnici, dacă au fost trimiși împreună și numai din întîmplare au sosit unul în urma altuia sau dacă expedierea logofătului însemna un reviriment sau o corectare a unor instrucțiuni inițiale date lui Radu Buzescu. Din raportul lui Pezzen rezultă că logofătul a fost acela care a vorbit cu el în numele domnului. Din cele ce au urmat și din cîteva cuvinte ale logofătului se poate trage concluzia că, în realitate, domnul nu voia să vină la Brașov. Totuși, cu cîteva zile înainte de apariția lui Hödl, Mihai îi scrisese lui Giovanni de' Marini Poli, sau Giva, întrebîndu-l ce se aude de venirea comisarilor și dacă este nevoie să meargă el la ei? Scrisoarea fusese înaintată de comisari adresantului. Este probabil că domnul aștepta răspunsul și că invitația lui Pezzen l-a surprins înainte de a se fi hotărît în vreun sens sau un altul. Dealtminteri, logofătul, poftindu-l pe comisar în Țara Românească și explicînd nevenirea domnului prin accidentul suferit de el, are grijă să dea a se înțelege că aceasta ar mai putea fi datorată și unei neîncrederi firești în urma experiențelor din trecut, iar lămuririle privind lipsa de timp a domnului pînă după data de 15 mai atenuază mult efectul chemării atît de stăruitoare, din partea sa. Se observă că subiectele atinse de logofăt la Brașov, adică procedeele lui Sigismund și plata tributului vor fi subliniate și de domn la Țirgoviște. Deci atitudinea logofătului oglindește dispoziția domnului. Mai apare și un amănunt destul de curios. Invitația făcută lui Pezzen precizează că domnul îl așteaptă *la București*, deși se spusese că în drumul de la București spre Țirgoviște s-ar fi înrăutățit starea lui. Deci plecase din București (?). Mirat peste măsură de faptul că nu fusese așteptat, ci, dimpotrivă, el îl așteptase pe domn, și încă zadarnic, în ciuda stăruințelor sale către el de a veni oricum, în orice stare, chiar bolnav și beteag, măcar pînă

la hotar, Pezzen se face a cîntări motivele *pro* și *contra* unei acceptări a invitației în Țara Românească. El nu ar putea face acest gest fără asentimentul prealabil al stăpînilor săi, apoi ar pierde și prea mult timp după cele 5 zile irosite la Brașov, în sfîrșit, acoliții săi în această călătorie, Pancratiu Sennyei și Moise Székely l-au convins să se lase de acest gînd, pe care poate că nici nu-l avusese în realitate. Cu atît mai mult cu cît acea împăcare cu turcii și plata tributului trezeau, probabil, vii aprehensiuni într-un spirit atît de bănuitor. Așadar, comisarul, socotind că a făcut prea destul și așa, i-a numit pe Hödl, Hirschel și Schonkabonk subdelegați ai săi și le-a încredințat formula jurămîntului spre a o înfățișa domnului și a o trimite înapoi iscălită de el! Iar el însuși s-a dus să raporteze personal despre toate acestea la Praga. Rămîneau la Alba Iulia ceilalți doi comisari, episcopul Szuhay și consilierul Nicolaie Istvánffy pe lîngă arhiducesa Maria Cristierna, aflată deocamdată în fruntea principatului pînă la venirea, atît de iluzorie a arhiducelui Maximilian. Dar la 2 mai, cei doi comisari raportează că au primit scrisori de la domn, care poștește pe un comisar, de preferință Pezzen, să vină la Tîrgoviște, fixînd și data la 20 mai. Și iarăși, într-un mod destul de curios, această chemare pare infirmată de un răspuns pe care l-ar fi dat domnul judeului de Brașov, Hirschel, căruia i-a răspuns în scris că nu este absolut obligatoriu ca el să depună jurămîntul de credință chiar acum, la moment (*nunc*), întrucît nu a venit încă arhiducele în Transilvania să se așeze în domnie lîși o va putea face atuncil. Dar el, chiar fără de aceasta, își va menține și de acum înaintea legămîntului său cu creștinii. Cum se împacă aceste contradicții reale sau aparente? Judele Hirschel accentuează în scrisoarea sa faptul că domnul i-a scris *lui*, și *nu* *comisarilor*. Am crede că dintre „subdelegații” instituți de Pezzen, Hirschel era cel mai cu greutate în virtutea magistraturii sale, și deci el era cel mai indicat să asume această misiune. Este probabil că și el, la rîndul său, a găsit mai simplu să nu meargă la domn, ci să-i trimită și el formula de jurămînt. Procedul putea părea jignitor și prima oară, venînd de la Pezzen. Cu atît mai inacceptabil era în forma aceasta. Un jurămînt era o solemnitate, un legămînt la care participau și toți dregătorii și întreaga curte. Era un act domnesc, la care se asocia divinitatea. El trebuia însoțit de condiții și de garanții, în vreme ce formula seacă trimisă prin interpuși, fără o prealabilă discuție, era ca o poruncă fără drept de răspuns și poate chiar întocmită după modelul formulei lui Sigismund? Și ce sens avea tot zorul acesta, semănînd a ordin ultimativ? Numai așa se explică de ce acest răspuns al domnului a fost dat lui Hirschel și nu altcuiva. Așadar, o dată respinsă formula prefabricată, rămînea deschisă calea discuțiilor. Dar nu se mai aude nimic despre fixarea unei noi întîlniri pînă la ivirea unui element nou: înapoierea soliei trimise la tătari încă din iarnă, cu împuterniciți de ai acestora pentru tratarea unui acord cu principele Transilvaniei și domnul român. Mihai anunță venirea

lor și trimite, totodată, și scrisorile solilor: Bernárdffy și Gheorghe Rác. Se cerea un răspuns imediat. Hanul avea nevoie de bani chiar atunci, pentru a trata cu turcii răscumpărarea de la ei a unui frate mai mic, ținut de aceștia în rezervă ca o amenințare dacă hanul s-ar abate de la credința sa față de sultan. Putea oricând fi repetată înlocuirea lui, ca acea atât de recentă cu celălalt frate Feth Ghirai, pe care o lichidase în anul precedent, cu măcelul acestuia, bineînțeles. Obiectul soliei trimise la han în iarnă fusese acela de a-i cere să mijlocească pacea între Sigismund și turci, cu obținerea de la ei a restituirii cetăților Gyula și Timișoara. Acuma, desigur, urma să i se ceară un altfel de serviciu. Solii tătari aflaseră doar pe drum de renunțarea lui Sigismund și vruseră să se întoarcă la ei, socotindu-se oarecum înșelați. Numai cu mari persuasiunii putuseră fi aduși să-și continue călătoria. Acuma ei așteptau răspunsul la cererea lor de bani și ofertele lor de servicii. Solul lor era împuternicit să declare că orice învoială va încheia Mihai, ca din partea hanului, va fi primită de acesta întocmai. La auzul acestor vești, comisarii ies din ritmul lor obișnuit și hotărăsc, împotriva obiecțiilor multiple ale Consiliului principatului, să meargă chiar de îndată la Tîrgoviște amîndoi, întrucît era o misiune gravă și chiar primejdioasă (fiind vorba de bani!). Arhiducesa se va descurca singură în lipsa lor și a încă doi membri din Consiliu, Pancratiu Sennyei și Gaspar Kornis, cu legături mai vechi cu cei din Țara Românească și cunoscători, desigur, ai limbii. Ei refac drumul lui Pezen la Brașov și de aici trec mai departe. Pe drum le vine răspunsul lui Ieremia Movilă căruia îi trimiseseră prin Kornis, care avea paza frontierei spre Moldova, o invitație să adere la tabăra creștină. Răspunsul plin de asigurări de bunăvoință și devotament se menținea în cadrul generalităților. După opinia comisarului Ștefan Szuhay, el fusese redactat sub inspirația lui Zamoyski sau chiar dictat de acesta. Domnul Moldovei își continua politica sa de captare a bunăvoinței papei și împăratului, fără însă a-și periclita situația întemeiată pe sprijinul polon și acceptarea sa din partea turcilor. În conjunctura creată de trecerea Transilvaniei asupra arhiducelui Maximilian, Moldova căpăta o importanță deosebită. Polonia era hotărît nemulțumită de instalarea atât de aproape de ea a fostului candidat la tronul polon, care fusese chiar ales de o fracțiune a nobilimii și apoi constrîns de Zamoyski, prin forța armelor, să se retragă din țară. Arhiducele, făcut atunci prizonier o dată cu Lassota (vezi biografia în volumul de față), fusese silit să renunțe la pretențiile sale prin tratatul de la Bedzin. Dar el își păstrase titlul regal și refuzase pînă atunci să confirme tratatul. Se întrevedea că în curînd va prelua, ca rege al Ungariei imperiale, conducerea acestei țări, sporite din nou cu Transilvania și acest lucru putea fi înfățișat ca primejdios. Partida lui Zamoyski era gata să caute a împiedica pe orice căi intrarea lui Maximilian în Transilvania. Cancelarul însuși, reluînd planul din 1595, sprijinea cu tot dinadinsul pregătirile Báthorești-

lor, hotărâți să oprească cu forța alienarea unui bun pe care îl socoteau de drept al lor. Se auzea că trecuseră în Moldova și năimeau acolo mercenari, pentru o expediție pornind din această țară și străbătând prin secuime — pe care și-o credeau favorabilă — pînă în inima Transilvaniei. De aceea, o înțelegere cu Ieremia părea foarte necesară diplomației habsburgice. Dar era prea evidentă absurditatea unei atare speranțe, pentru ca să poată înșela bunul-simț al celor ce vedeau realitatea palpabilă din jur, și nu combinațiile de cancelarie ale mandarinilor de la Praga. Comisarul Szuhay era dinainte cîștigat de ideea unei neutralizări a lui Ieremia prin Mihai, pe care o expunea arhiducelui, adăugînd totuși că va urma întocmai instrucțiunile primite, de a frîna orice acțiune a lui în sensul acesta, afară dacă ea va fi poruncită expres de împărat.

Venind deci în Țara Românească, cei doi comisari erau preocupați atît de jurămîntul domnului, cît de celelalte probleme în curs: înțelegerea cu hanul și stabilirea unui fel de *gentlmen's agreement* cu Ieremia. Cea mai importantă din toate pare să fi fost, în ochii lor, tranzacția cu hanul. I se va cere, contra plată, o serie întreagă de servicii înșirate în ordine descendentă, de la invitația totală de a se alătura creștinilor pînă la rugămîntea modestă de a jefui cu măsură, pentru ca aceste devastări să fie suportabile (vezi mai jos, raportul din Țîrgoviște, n. 11). Captarea sub orice formă a hanului nemulțumit de sultan pareă de mare preț, pentru că toate victoriile turcilor fuseseră datorate concursului tătarilor. Fără aceștia, ei nu puteau face mare lucru. În raportul comisarilor, scris din Țîrgoviște la 11 iunie (1598), negocierea cu tătarii ocupă locul principal. Dar cînd s-a ajuns la argumentul suprem — banii — s-a ivit o dificultate. Comisarii aduseseră ceva bani pentru plata trupelor, destul de puțini (doar 10 000 de taleri) și ceva obiecte de argint și arme pentru a le dărui tătarii; mai aduseseră de la Brașov și vin de Malvasia, pentru a-i îndulci și veseli (cu mare succes, dealtminteri), dar alți bani nu aveau la îndemîna. Domnul român știa bine că hanul nu era om să se mulțumească cu făgăduieli. A oferit deci să le facă el rost de bani, împrumutînd suma necesară (10 000 de taleri) de la Brașov în numele său, încredințat că îi va fi restituită la primul prilej. Dar comisarii înspăimîntați de datoria aceasta făcută de ei în numele împăratului la îndemnul lui Mihai găsesc și o porțiță de scăpare. Domnul — care este declarat schimbător (*varius*) pentru că ba vrea, ba nu vrea să dea acei bani — *va fi bucuros* (!) să suporte și el o parte din această cheltuială (vezi relația lui Lassota pentru socotelile meschine din anul 1597). Raportul comisarilor îi arată destul de timorați și în privința acceptării din partea lor a condițiilor acordului cu domnul. Ei se dezvinovătesc, repetînd că negocierile au fost foarte laborioase și au ținut aproape o săptămîină, că domnul, plîngîndu-se de cîte a trebuit să îndure de la Sigismund, s-a lăsat foarte greu, că ei au încheiat acordul în condițiile arătate în raport, ce rămîn valabile *pentru*

anul acela, urmînd ca în anul următor împăratul să facă altul după voia sa! . . . Din scrisorile lor rezultă că în discuțiile purtate s-au dezbătut două probleme: cea a quantumului ajutorului militar cerut de domn și cea a condițiilor jurămîntului de credință. S-ar părea că prima a fost cea mai anevoioasă, negăsindu-și rezolvarea decît după aproape o săptămîină de discuții, la 10 iunie, deci prelungindu-se și după depunerea solemnă a jurămîntului la 9 iunie, cînd este de la sine înțeles că se ajunsese, în sfîrșit, la o soluție satisfăcătoare cu privire la suzeranitatea habsburgică. Se vede că inițiativa în negocieri i-a aparținut tot timpul domnului și în privința tratativelor cu tătarii, și în privința celor două probleme proprii. Comisarii sînt scoși din făgașul lor obișnuit de impetuozitatea lui, care nu vrea să scape clipa din mîna și care desfășoară înaintea lor perspectiva unor acțiuni mărețe, ce nu pot însă fi traduse în fapt fără bani și fără oameni. Fața de comisari, domnul nu se sfiește să declare că prin nevenirea lui Maximilian, Transilvania este fără cap și expusă loviturilor dușmanilor. În ce îl privește, se arată de o sinceritate clocotitoare, amintind toate spoliurile și jignirile din partea lui Sigismund și înfierînd manevrele lui Ieremia, care nu înceta de a stîrni pe turci și poloni contra sa. Sigismund îl spoliase și căutase să-l împiedice de la orice faptă măreață. Și, în adevăr, în redarea campaniei creștine de la Dunăre se poate vedea că el este confundat cu masa anonimă și că nu este menționat decît de două ori, în mod dojenitor. Prima oară la Tîrgoviște — unde măsurile luate de el sînt criticate de Piccolomini, doritor să-și arate superioritatea teoretică asupra metodelor practice folosite de localnici, pentru ca la urmă să se folosească tot un asemenea procedeu, sugerat de secui; a doua oară, cînd i se atribuie lui lipsa de aprovizionare care trebuia să justifice graba înapoierii lui Sigismund după demonstrația de la Giurgiu. Dar mai sînt, desigur, și toate celelalte împrejurări, unde ar fi trebuit lăsat să se năpustească în felul său asupra dușmanului, în loc să asculte de hotărîri absurde, luate de niște consilii de război, în care se cerea doar părerea marilor strategii stăini, cu rezultate stranii. Ca, de pildă, în mutarea din loc a taberelor, o dată așezate, pentru a le pune la adăpostul unui eventual atac al dușmanilor din direcția munților (!), adică din Transilvania (!!). Apoi în zăbovirea peste măsură și frînarea unei urmăriri a dușmanului în retragere, de teama unor stratageme ca cele scrise la carte. În sfîrșit, și aici se pare că a fost propria inspirație a lui Sigismund, pornirea tardivă în urmărire pe drumuri ocolite, rele și defundate, pe care se împotmoleau în noroaie tunurile mai mari, pentru a nu fi simțit de dușman (!). Acesta a avut tot timpul să-și treacă armata peste Dunăre, nelăsînd decît o parte din pradă și din bieții români tîrîți în robie. Asupra acestora avea să se exercite vitejia cruciaților străini, ucigîndu-i în credința că erau turci! În dările de seamă ale acțiunii de la Dunăre se și menționează faptul că ostașii (în vederea prăzii) s-au repezit cu toții, într-o splendidă însufletire, în ciuda or-

dinelor primite. Iar prada pe care nu o căraseră turcii era acuma câștigul eliberatorilor. Lupta din Țara Românească ar fi putut fi o mare victorie, dacă turcii ar fi fost împiedicați de a trece Dunărea. Și acest lucru l-ar fi încercat, desigur, Mihai. El amintea și de gloria zadarnică după care umbla principele (care își atribuia, de pildă, acțiunea de la Călugăreni!).

De aceea, gândind la toate acestea, se temuse să nu se repete asemenea situații. Dar această declarație coincide întocmai cu cea a logofătului, la Brașov. O dovadă mai mult că spusele acestuia nu fuseseră întâmplătoare. De asemenea, domnul atinge în același fel și punctul relativ la trimiterea din partea sa a celui avans din tribut, *cît mai era încă Sigismund principe* (deci pe la sfârșitul lui martie probabil, după plecarea lui Giovanni de' Marini Poli).

Chestiunea Moldovei este discutată și ea, dar părțile rămân pe pozițiile lor. Pentru Mihai, Moldova era locul de unde putea mai ușor fi atacat de către turci, tătari etc., iar Ieremia era dușmanul care îi asmuțea asupra sa. Comisarii se țin însă de formula la care se opriseră venind în Țara Românească. Ieremia nu trebuie atacat decît numai atunci cînd va porunci împăratul.

În zilele cît au stat comisarii în Țara Românească, ei au fost duși de domn să le arate frumusețile ei, dărnicia ei binecuvîntată și moștenirea strămoșilor păstrată în mănăstirile ei mîndre ca cea de la Argeș. Și ei se cutremurau la gândul că acest pămînt ar putea fi călcat și secătuit de tătari. În raportul lor, ei redau, în mod transparent, declarațiile și argumentele sale, însoțindu-le nu o dată, cu propria lor confirmare: „El spune... și este adevărat...”. Ei acceptă, sub rezerva hotărîrii împăratului, dublarea numărului de soldați plățiți de acesta, de la 5 000 la 10 000. Tot astfel se lasă convinși de domn să plătească hanului cei 10 000 de taleri ceruți de acesta, pe care ei nu-i aveau și pe care îi împrumută Mihai la Brașov, spre a nu compromite tranzacția cu tătarii. În privința banilor pentru solda ostașilor, ei îi numără cei 10 000 de taleri, pe care i-au adus, dar îi făgăduiesc ajutoare mai substanțiale, întrucît au constatat nevoia absolută (*inevitabilem*) de bani.

Printre rînduri se vede că au fost cucerîți de căldura și entuziasmul impetuos al domnului, care desfășoară înaintea lor planurile mărețe ale unei acțiuni fulgerătoare contra turcilor și își descarcă sufletul de tot clocotul său nestăpînit, cînd este vorba de Sigismund care îi răpise țara și de Ieremia care îl denunța turcilor, și li se destăinuia arătînd cum s-a strecurat între ispitele lui Zamoyski și Josica, și de ce a trebuit să plătească tribut turcilor, neputîndu-se bizui pe Sigismund. El le comunica ceva și din sentimentul său aproape religios pentru pămîntul românesc, pentru frumusețea și bunătatea lui. La sfârșitul raportului, ei subliniază faptul că la Craiova se și seceră orzul. Și ne gândim la cuvintele lui Mihai, din dramatica lui întrevedere cu

Malaspina, în ajunul luptei de la Șelimbăr, în care mărturisea că lui îi ajunge țara sa în care, după o singură arătură, dacă aruncați sămînța, crește grîul.

Acordul de la Tîrgoviște nu a avut timpul să dea roade. La 20 august se întorcea Sigismund, dispus să-și reia locul de mai înainte. Dar chiar pînă atunci s-au și ivit prilejuri de îndoială. Comisarii, abia plecați, scriu foarte alarmați că au auzit că hanul ar fi fost înlocuit și, bineînțeles, că ar fi căzut întreaga construcție a angajamentelor lui și s-ar fi pierdut banii! Domnul dezmente îndată acel zvon. Dar acum e rîndul său să ceară ajutor contra turcilor, care se adună la Dunăre. Așteaptă bani și soldați, și nu poate înțelege tăcerea comisarilor. Scrisoarea aceasta din Ploiești, greșit datată în *Hurmuzaki*, XII, drept din 6 iunie (!) 1598, este evident din 6 iulie. Cu acest prilej, domnul arată greutățile ce le are de la ostașii unguri care își fac de cap, pradă, refuză să asculte etc. Oprirea de către oastea lui Ieremia a cazacilor năimiți de domn îl umple de indignare. Din nou propune alungarea lui Ieremia și din nou i se pune în vedere să se abțină. Dar orizontul se înseminează. Se întorc și solii trimiși să ducă darul hanului, aducînd cu ei pe delegații acestuia. Atunci explodează însă ca o bombă vestea venirii neașteptate a lui Sigismund, care anulează, de fapt, acordul de la Tîrgoviște. Auzind de arestarea comisarilor, Mihai trimite la Sigismund, stăruind pentru eliberarea lor. Acest moment a fost atins în notița biografică a lui Petru Armeanul din volumul de față. Mai tîrziu, cînd Mihai se va îndrepta spre Praga, nemaivînd pe seama sa decît inima sa neînfrîntă, el va fi primit cu o demnă cuviință de episcopul Szuhay, amintindu-și de zilele de la Tîrgoviște.

În cursul acelor discuții din iunie, în care domnul atacase deschis și chestiunile mai spinoase la care i s-ar fi putut aduce vreo vină, ca de pildă cea a plății celor 5 000 de taleri către turci, el a mai spus că a fost solicitat și de poloni, și îndeosebi de Zamoyski, cu îndemnuri la defecțiune (ceea ce știm că s-a încercat în septembrie 1597, fiind trimis în acest scop Andrei Taranowski, care a călătorit deghizat ca negustor, după afirmația unuia dintre nunții papali) și a mai adăugat că a fost îmboldit și de Josica, să-i țină partea la dobîndirea principatului Transilvaniei. *A Josika quoque stimulum ut in adipiscendo Transilvaniae principatu eius partes foveat.* Această frază readuce în lumina discuțiilor problema existenței între Mihai Viteazul și Josica a unei înțelegeri în vederea dobîndirii principatului Transilvaniei cu prilejul renunțării iminente a lui Sigismund. Pe baza unei afirmații fragmentare și îndoielnice din 27 mai 1597, s-a emis ideea că încă din 1597 ar fi existat un plan îndrăzneț: *Sigismund Báthory să abdică în favoarea domnului român și acesta să unească, sub sceptrul său Ardealul, Țara Românească și chiar Bulgaria ce urma să se răscolească sub conducerea lui* (P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 155). N. Iorga în *Istoria Românilor*, V, p. 320 se referă și el la același izvor, cînd spune: „*Sigismondo della Torre credea — ceea ce era desigur o închipuire... în posibilita-*

tea unei succesiuni, dorite de prințul însuși, a lui Mihai înțeles cu Josica... de multă vreme stăpînul de fapt al provinciei...“

Mărturia este scoasă dintr-un rezumat alcătuit la Roma, al unei scrisori trimise de contele Sigismondo della Torre cardinalului Cinzio. Contele era sosit de foarte curînd în Transilvania și era profund necunoscător al realităților permanente din țară. El fusese trimis de arhiducesa mamă ca să vegheze asupra principesei Transilvaniei, Maria Criștierna. Om foarte cumsecade, el era departe de a avea o minte ascuțită. Autorul rezumatului îl numește doar *persona molto principale*. Iată ce declară: „A auzit de la cancelar (= Josica) cum că voievodul Țării Românești ar putea să trateze cu principele ca să rămînă la cîrma Transilvaniei, întrucît principele e hotărît să o părăsească“ (*Che ha inteso dal Cancellario che il Vavvoda di Valachia potria trattare col principe di restare al governo della Transilvania poiché il principe è risoluto di volerla abandonare*). Urmează date destul de inexacte: „Voievodul este rudă cu cancelarul (!) și este ocrotit și ajutat de el (!)“ (Țara este bogată, are ocne de sare... etc.)... Cancelarul tratează chestiunea bulgarilor cu voievodul, fără ca principele să vadă (?) (*se rimpacci*), că toate acestea sînt pretexte avînd de scop să-l atragă în Transilvania și ca rudă a sa.

Nunțiul papal de la Praga, Spinelli, succesorul lui Speciano, primind acel rezumat, declară că se simte foarte tulburat, dar nu crede nimic din tot ce se spune despre cuvintele rostite de cancelar. De fapt, în scrisoare apar o serie de nepotriviri: Mihai Viteazul a fost o singură dată în Transilvania, la sfîrșitul anului 1596, cînd Josica a căutat să lege prietenie cu el și s-a vorbit, în mod destul de neprecis, de un proiect de încuscrire. Nu putea fi vorba de a-l atrage în Transilvania sub pretexte diferite. Proiectul organizării unei mișcări a bulgarilor nu era un pretext și nu se așteptau decît împrejurări favorabile și mijloace îndestulătoare pentru îndeplinirea sa. Dar care ar fi fost motivul unei asemenea comunicări a cancelarului către della Torre? Căci Josica nu făcea nimic fără vreun interes. Lucrul s-ar putea explica poate printr-o confuzie destul de firească. S-a văzut (vezi *Călători*, III, relațiile lui Visconti și Carrillo, unde este discutată prăbușirea cancelarului) că ideea lui era să fie numit *voievod* al Transilvaniei, profiînd de ambiguitatea acestui termen, care înainte de Mohács desemna pe un dregător al regelui, numit de el în această dregătorie ce putea oricînd fi înlocuită prin alta, iar după aceea a căpătat un sens echivalent oarecum celui de principe. Josica încerca pe această cale a echivocului să fie acceptat de împărat ca voievod-dregător, urmînd, bineînțeles, ca înăuntru, el să-i dea sensul său major. S-ar putea deci ca să fi fost vorba de rămînerea la cîrmă a unui asemenea voievod, pe care della Torre, necunoscînd existența acestui dregător de odinioară, l-a confundat cu voievodul Țării Românești. Pare mai puțin probabilă interpretarea în sensul unei intervenții a domnului român în favoarea lui Josica, ca să ră-

mîna la cîrma statului, căci raporturile dintre domn și principe nu erau de natură a face plauzibilă o atare interpretare. În nici un caz nu putea fi vorba de o propunere consistentă asupra căreia nunțul nu ar fi putut păstra tăcerea. În concluzie, întreaga construcție ipotetică are la bază *un singur text*, aflat în redare indirectă, datorat unui nou venit, neintrodus în realitățile Transilvaniei. Interpretarea dată frazei oarecum ambigue nu a găsit crezare la nunțul Spinelli și este în contradicție și cu declarația lui Mihai la Tîrgoviște, rostită fățiș chiar de el, și cu afirmația ce i-a fost atribuită în cursul procesului lui Josica, cum că acesta aștepta de la el să-l împiedice cu armele pe Maximilian de a pătrunde în Transilvania. Care ar fi putut fi interesul pentru cancelar să-și ridice în cap un stăpîn ca Mihai, după ce fusese, după propria sa spusă, „mai mult ca un principe“? Și ce rost avea o asemenea comunicare făcută unui credincios al Habsburgilor? Pe cîtă vreme soluția instituirii unui voievod al Transilvaniei ca mare dregător aproape autonom, supus împăratului în calitatea acestuia de rege al Ungariei, se potrivește perfect cu propunerea, oarecum impersonală făcută de el lui Visconti, pentru ca acesta să o aducă la cunoștința împăratului (vezi *Călători*, III, biografia lui Visconti). Și atunci se înțelege de ce se adresează acuma lui della Torre, omul Habsburgilor. Trebuie subliniat că celelalte informații referitoare la cancelar, din scrisoarea lui della Torre, nu aveau aceeași importanță, fiind culese de la unii și de la alții. O parte a putut proveni chiar de la nunțul Visconti care, într-o scrisoare a sa din 20 mai, pomenește mai pe larg de Josica și menționează o convorbire avută cu contele della Torre.

Am stăruit mai mult asupra unor probleme întîlnite în cale sau legate de unele puncte comune ale volumelor III și IV, pentru că ele apăreau într-o lumină nouă față de trecut, fie prin descoperirea unui element neobservat pînă acum (de pildă, folosirea relației lui Lubieniecki de către Zamoycki și Malaspina), fie prin elucidarea mai completă a împrejurărilor premergătoare (de pildă, în legătură cu venirea comisarilor Szuhay și Istvánffy la Tîrgoviște), fie prin confruntarea și analiza critică a mărturiei în cauză (declarația lui Sig. della Torre). Am înfățișat, de asemenea, într-o viziune de ansamblu, unele constatări și concluzii enunțate separat și parțial în corpul volumului III, dar care trebuiau aduse în centrul atenției și luminate mai deplin pentru a se putea urmări înlănțuirea elementelor acelea cu materialul din volumul acesta, de exemplu, așa-zisa conspirație din 1594 în legătura cu teama de Báthorești, sau fazele premergătoare „tratatului“ din 1595, cu discuțiile de la Tîrgoviște. Semnalăm, în treacăt, interesul scrisorii lui Carlo Magno din septembrie 1596 (din volumul de față) pentru întregirea materialului referitor la Paolo Giorgi și la problema bulgarilor (din volumul III). Cu Aloisio Radibrat din volumul nostru, situația este mai complicată. El aparține cronologic volumului actual, dar are tangențe cu Gio-

vanni de' Marini Poli, a cărui umbră se întinde, în realitate, asupra ambelor volume, dar care a fost cuprins în întregime în volumul III.

Trecem acum la o scurtă prezentare a compunerii volumului, subliniind doar anume trăsături sau aspecte mai deosebite, fără a ne ține de lista completă a mărturiilor, dată în tabla de materii.

Textele din volumul de față, care apar grupate obiectiv în ordine cronologică, păstrează totuși un fel de ierarhie a lor, care variază și depinde fie de natura mărturiei, fie de personalitatea autorului ei, sau de împrejurările deosebite de care se leagă. La unele se mai adaugă și elemente exterioare: de pildă, la Ioan Darahi, cauzele care au determinat înfiriparea mai întâi a raportului lung, trimis de comisarul imperial Ungnad lui Barvitiuz, apoi a raportului scurt, pe care l-a scris, desprinzând (cu oarecare modificări) din raportul lung, partea privitoare la lupta de la Șelimbăr, pe care avea să o descrie prin viu grai aceluiași Barvitiuz, de astă dată la recomandarea colegului antitetiic al lui Ungnad, comandantul cetății Satu Mare, Mihai Székely. Această descriere avea de scop documentarea directă a celui secretar imperial, singură în măsură să neutralizeze tonele de rapoarte scrise cu patimă de Ungnad. Rapoarte considerate comune, dar în care, din când în când, câteva rînduri strecurate de Székely, prin torentul caligrafic al colegului său, fixau poziția sa perfect opusă aceleia a scriitorului zelos, ale cărui rapoarte prea copioase umpleau de desperare pe împărat, care își promitea să se scape de el cât mai curînd. Textul lui Darahi, adesea obscur și cu referiri la întâmplări și fapte mai puțin cunoscute, a cerut un efort deosebit, răsplătit de concluziile ce au putut fi trase. Pe lîngă cele două rapoarte, i-am atribuit și raportul anonim din Moldova, pe baza dovezilor discutate în notița introductivă. I-am asociat și textul descriind primirea ceaușului la Brașov, care ar putea să-i aparțină tot lui.

Scrisoarea lui Valentin Walawski, adresată lui Andrei Taranowski, are și ea o poveste, căci servea un îndoit scop: transmiterea poftelii lui Mihai către acest unchi al lui, care era așteptat cu nerăbdare, și trimiterea unei invitații generale cazăcimii din Polonia, să vină cît de mulți în slujba domnului care îi prețuiește și nu știe cum să-i mai răsplătească. Notița biografică a lui Germanico Malaspina reprezintă trecerea în revistă a corespondenței sale din Varșovia din 1595 pînă la cvasinunțiatura sa din Transilvania, încheiată prin înfrîngerea cardinalului Báthory. Se evidențiază atitudinea sa în chestiunea intervenției lui Zamoyski în Moldova și, în general, a felului în care consideră poziția ambelor țări române față de Polonia. Totodată, unele ticuri de gîndire și de exprimare, observate în această fază, explică felul său de a proceda din timpul misiunii sale în Transilvania, în vara și toamna anului 1599. Fără a mai vorbi de nesinceritatea sa care rămîne constantă. Prezența aproape continuă a lui Carlo Magno, oarecum la marginea evenimentelor, începînd încă din toamna dramatică a anului 1594 și menținîndu-se

indirect, chiar în vremea lui Radu Șerban, are un moment culminant la începutul anului 1600, când caută să stabilească împreună cu domnul lista dorințelor acestuia, pe care să o ducă la împărat. Este vestitul text purtând însemnarea de mîna domnului: „Ce au adus Carlo Mango” — Acest om de curte, amabil și îndatoritor, care știa să se facă plăcut tuturor și să trateze cu tot tactul necesar și cu zîmbetul pe buze suprimarea unor persoane indezirabile și al cărui rost fusese de multe, de prea multe ori să roage pe cel spre care era trimis să *aibă puțină răbdare*, își descoperă deodată talente de diplomat, în sensul că află cum trebuie îmbunătățit domnul și cum poate fi abătută furtuna de care tremurau cei din jurul domnului. Venirea lui, în niște condiții extrem de nefavorabile, a determinat totuși o înseninare, căci a reușit să creeze un climat de înțelegere. Ca în 1598 la Tîrgoviște, domnul devine prietenos, comunicativ, se destăinuie, își arată gîndul. Zidul care părea că se ridică între domn și reprezentanții împăratului a fost dat de o parte pentru o clipă. Formula salvatoare părea că a fost găsită. Domnul într-o pornire generoasă renunță la cererile sale trimise prin solii săi oficiali și se pleacă „dorințelor” împăratului. Și Carlo Mango pornea spre curte cu punctele rezumînd aceste „dorințe”. Era un fel de magie, chiar dacă ulterior Mihai, răs-gîndindu-se oarecum le scria solilor să vadă ei cum e mai bine și care condiții îi sînt mai favorabile, pe acelea să le mențină. Dar totul se tulbură cîteva zile după aceea, când sosește răspunsul dat de împărat soliei oficiale a domnului, a cărui indignare se revarsă clocotitoare împotriva împăratului și a agenților acestuia care l-au înșelat: Giva, Carlo Magno, și chiar comisarii. Totuși în martie este iarăși vorba să meargă C. Magno în Transilvania împreună cu Pezzen și cu contele Isolano. Magno își menține punctul său de vedere în favoarea domnului. Cît despre propunerile care nu apucaseră să sosească la curte înainte de concedierea solilor, mai rămînea o speranță neprecisă că ar putea totuși să aibă un rezultat. Dar la Alba Iulia, Ungnad, iscodindu-l pe vistierul Stoica, obține o versiune „sîrbească” a textului românesc, pe care o studiază cu patimă, relevînd triumfător declarațiile vistierului, că punctele sînt asemenea cu cele din cererile solilor oficiali! Lucrul se explică, dacă ținem seama de faptul că o bună parte din text cuprinde „răspunsurile” pe care le adusesese Petru Armeanul de la Pilsen. Deși el nu avusese calitatea să trateze în numele domnului, el s-a întors cu acele „răspunsuri” primite de bune de acesta. Pe baza lor, socotindu-le ca emanînd chiar de la împărat, a fost întocmit textul nou, înglobînd și punctele formulate de Carlo Magno, care nici el nu avea vreo calitate de a trata. Dar misiunea lui Carlo Magno din 1600 la Mihai Viteazul nu poate fi înțeleasă făcînd abstracție de cea paralelă a comisarilor David Ungnad și Mihai Székely, trimiși tot atunci în Transilvania pentru a rămîne pe lîngă domn fără a-l pierde din ochi. Acești comisari apar în repetate rînduri în cuprinsul volumului de față, în textele lui Carlo Magno și Malaspina, în biogra-

fiile acestora precum și ale lui Darahi și Petru Armeanul. Va trebui deci să fie vorba și de ei, deși rapoartele lor nu au putut fi incluse din cauza unei prea mari abundențe, precum și a caracterului lor continuu. Ele înfățișează adesea scene și portrete prinse în fugă, care merită să fie scoase din masa amorfă a vorbăriei inutile. Unele din ele au fost redată de N. Iorga cu tot relieful în *Istoria lui Mihai Viteazul*, unde pot fi găsite desprinse de contextul lor confuz, și minunat tălmăcite. Nu putem decât să trimitem la ele, pentru completarea mărturiilor acestui volum. Va fi însă vorba de comisarii înșiși, nu numai ca autori ai unor dări de seamă adesea părtinitoare și deformate — dar întotdeauna revelatoare pentru momentul respectiv — ci și — sau mai bine zis — și mai ales ca factori activi în acel joc de umbră și lumină al lui Mihai Viteazul. La 6 decembrie împăratul iscălea în același timp scrisoarea credențială pentru Carlo Magno și ordinul către Ungnad și Székely de a pleca neîntârziat la voievodul Mihai în Transilvania, instrucțiunile lor avînd a fi aduse de Carlo Magno.

Dintre cei doi comisari, Ungnad mai fusese la Mihai după intrarea acestuia în Transilvania. Neașteptînd porunca împăratului (care poartă data mai tîrzie de 17 noiembrie 1599, *Hurmuzaki*, XII, 506) sau instrucțiunile — care îi cereau să meargă în Transilvania să vadă ce se face contra „facțiunii Báthory“, și să afle de la domn ce a promis acesta, în numele împăratului, secuilor și sașilor și apoi să raporteze despre situație — el se grăbise spre hotarul Transilvaniei cam odată cu Mihai Székely, care se ducea să ocupe cetatea Chioar în numele împăratului (pe care însă au ocupat-o trupele domnului). La 6 noiembrie el întîlnește la Tașnad pe trimișii dinții ai domnului către împărat, în frunte cu Petru Armeanul, mergînd să-i vestească victoria asupra cardinalului (*Hurmuzaki*, 111, pp. 348—349). Ulterior, el dă de Basta, care voise să intre în Transilvania, dar fusese oprit de Mihai. Spre necazul acestuia el trece la Alba Iulia, unde este bine primit de domn și ospătat în toată legea, la o masă de la care au trebuit să fie cu toții duși acasă pe sus. A doua zi, el îi dăruiește lui Mihai propriul său medalion de aur cu rubine (*Goldpfennig*) și primește, în schimb, un covor și probabil un șal turcesc, pe care îl numește după aceea „eine alte Bettdecke“. El ar fi vrut să rămîna în Transilvania și să ia parte, poate chiar să prezideze dieta convocată de Mihai. Dar acesta are grijă să-l expedieze odată cu Malaspina și cu Forgacs (venit să spioneze pe seama lui Basta) înainte de deschiderea dietei. Ei se opresc la Basta, la castelul din Șimleu al Báthoreștilor unde se instalase acesta, și acolo ia și Ungnad parte la discuțiile soldate cu redactarea unor scrisori și rapoarte denunțînd intențiile și acțiunile domnului. Cu acest prilej se produce un început de ceartă între Ungnad și Basta, din care va ieși conflictul păstrat în nenumărate scrisori și reclamații ale ambilor, adresîndu-se, în sfîrșit, pînă și împăratului. Este vorba de zvonul răspîndit la Alba Iulia că Basta ar fi fost mituit de cardinal, men-

ționat de Ungnad la Șimleu, într-un moment cînd *stava alquanto allegro* și atribuit de Basta chiar lui Ungnad. Cît despre Mihai Székely, comandantul cetății Satu Mare, acesta, în ciuda faptului că fusese împiedicat să ocupe pentru împărat cetatea Chioar, nutrea sentimentele cele mai favorabile pentru domn, și încă de mai înainte. În anul precedent, el prezidase curtea de judecată instituită la Satu Mare, care l-a judecat pe Josica după instrucțiunile aduse de la Praga de Giva, și a dat și ordinul de execuție neîntîrziată, tot din îndemnul acestuia, pentru a scuti, chipurile, pe împărat de neplăcerea de a respinge cererea de grațiere a fostului cancelar al Transilvaniei. În cursul procesului în care Giva îl amestecase din proprie inițiativă și fără prea multe scrupule și pe domn ca martor al acuzării, M. Székely a intervenit de mai multe ori, în stilul său caracteristic, cu cîte o notă admirativă la adresa domnului. În iulie 1599, nu știm pe ce cale, acesta i s-a adresat lui, cerîndu-i să-i trimit un tîlmaci de încredere, putînd face și slujba de secretar pentru limba maghiară (și limba latină) și Székely i l-a trimis pe nemeșul I. Darahi, care era din districtul cetății Satu Mare și vorbea, fără îndoială, și românește. Misiunea urgentă a lui Carlo Magno și a celor doi comisari improvizați *ad-hoc* se datora unor știri alarmante și în bună parte denunțurilor de la Șimleu, trimise independent unele de altele prin curieri deosebiți. Ele au determinat noul plan de acțiune al lui Pezzen: oprirea banilor datorăți lui Mihai pînă la dovada cedării de fapt a Transilvaniei (*Hurmuzaki*, XII, 535 din 7 decembrie 1599). După bucuria pentru victorie umbrită apoi de îndoielile datorate tăcerii ce a urmat, sosirea lui Petru Armeanul, cu trofeele închinat împăratului, adusesese din nou un sentiment de liniște. Cele 12 puncte trimise de domn, constînd din cereri și întrebări, erau de natură a o confirma. Dar după slobozirea soliei lui Petru, acuzațiile pornite din preajma lui Basta, pe diferite căi, și-au produs efectul dorit. Cum printre cererile aduse de Petru erau două care puteau fi folosite, s-a dispus trimiterea celor doi comisari ca sfătuitoari ai domnului, conform cu cererea exprimată de sol în numele stăpînului său. Cum se mai cerea și trimiterea de trupe germane sau ungare din afara Transilvaniei, pentru a lua în primire cetățile ocupate deocamdată de români, comisarii trebuiau să obțină de la domn împlinirea acestui lucru, îngrijindu-se totodată din partea lor de aducerea și instalarea noilor garnizoane. Instrucțiunile trimise prevedeau sosirea lor cît mai grabnică la Alba Iulia, prezența lor continuă pe lîngă domn, strecurarea cu mult tact a unor îndemnuri „spontane” să nu mai dăruiască posesiuni în Transilvania, și aflarea în mare taină a valorii sumelor sau obiectelor capturate de el din tezaurul lui Andrei și Sigismund Báthory. Iar Carlo Magno, care le aducea instrucțiunile amintite, trebuia să-și urmeze drumul pînă la Mihai, avînd a raporta îndată despre dispozițiile lui și despre situația din țară. Pînă la primirea asigurării neîndoioase din partea lui Carlo că au fost predate cetățile, erau sistate toate trimiterile de bani sau de daruri către domn.

Dar acest amănunt esențial nu i-a fost comunicat nici lui, nici comisarilor de către Pezzen, care abia după trei săptămâni își explică intențiile (de atunci) într-o scrisoare către Barvitiuș (scrisoare din 3 ianuarie, *Hurmuzaki*, XII, 580). În felul acesta se creează un cerc vicios. Neprimirea de către Petru Armeanul, sosit la Satu Mare, a banilor făgăduiți de împărat pentru plata soldelor, precum și netrimiterrea darului pentru domn anunțat și de Petru și de curierul împărătesc, care difuzase această știre la Alba Iulia (vezi biografia lui Carlo Magno), a întârziat plecarea lui Carlo și a comisarilor, care încercau să rezolve măcar parțial acest neajuns neașteptat. Iar zăbava care a rezultat a prelungit peste măsură această situație. Pezzen, autorul acestei ingenioase soluții, dădea vina pe comisari și pe Magno, plângându-se că ei nu-și înțeleseseră rolul lor adevărat. *Non si mandano i commissarii per governo, ma per disponer il vaivoda a lasciar presidiar le piazze con le gienti di S. M. e tratar seco del modo del governo.* Așadar, ei au instrucțiuni suficiente (cu referire la scrisoarea lui Ungnad, arătând că așteaptă sosirea banilor...etc., precum și a unor instrucțiuni mai complete înainte de a pleca). — Însă domnul și-a dat seama că oprirea banilor, precum și a darului împărătesc trîmbițat chiar de curierul împăratului nu erau întîmplătoare, și a reacționat în felul său impetuos, spunînd pe față lui Carlo Magno că dacă împăratul are vreo bănuială asupra sa, el își poate oricînd găsi alte rosturi. Când au sosit comisarii la 10 februarie, reținuți și de o boală a lui Székely, și de lipsa de bani pentru a putea veni cu un număr decent de carete. vreo 15, Carlo Magno rezolvase aparent situația. Trei zile după aceea, el pleacă și după încă patru zile are loc, cu mare clocot, acea „brusko audienz“, numită astfel de Székely și descrisă cu mare lux de amănunte de Ungnad. Scos din fire de răspunsul împăratului la solia sa solemnă, domnul tună și fulgeră și opune, într-un contrast izbitor, purtarea dușmanilor săi turci învinși de el — care îl cinstesc cu steag de domnie — cu cea a împăratului, pentru care își pusese în cumpănă viața sa și ființa însăși a țării sale, care îi trimite drept mulțumire trei file pline de batjocură, de rușine și de otrăvă. El strigă că a fost înșelat, că acum ei vor să-l alunge așa cum alungi o femeie stricată, așa cum și-a alungat Sigismund soția... Dar el nu va lăsa să se întîmple așa ceva. A fost dus cu vorba de toți emisarii trimiși la el: Giva, Carlo Magno, și comisarii. Dar acum nu va mai sta de vorbă decît cu Pezzen însuși.

Reacția imediată a comisarilor a fost consternarea. Dar după prima stupeoare în fața acestui sacrilegiu, ea se deosebește diametral. Lăsîndu-l pe colegul său să exploateze această mină bogată oferită zelului său, Székely arată că supărarea domnului era firească și că întreaga politică a miniștrilor imperiali era absurdă și vinovată. Se face totul pentru a-l îndepărta pe domn. Trebuie înțeleasă o fire ca a domnului, iubitor de glorie și de măreție, și deci dorind și pentru el numai ce este vrednic de cinste. A-i vorbi tot

timpul de cesiune sau de renunțare este un nonsens. Trebuie părăsită o asemenea concepție și considerată, în schimb, posibilitatea unei confederații în anumite condiții. Acești doi comisari, care se opuneau diametral și ca temperament, și ca mentalitate, purtau cot la cot o politică absolut divergentă, concretizată în lungile rapoarte, dictate de Ungnad și înaintate forurilor superioare ca o contribuție comună, în care din când în când răzbătea protestul lui Székely, care de obicei se mulțumea să scrie direct secretarului Barvitius. Uneori, raportul aparent comun se încheia fără consemnarea unei divergențe exprese, dar ea exista cu atât mai profundă cu cât mai neexprimată. Lăsînd deoparte vorbăria inutilă, Székely cauta argumente vii. Sub un pretext oarecare, el îl trimite personal pe Darahi la Barvitius, ca să-i povestească lupta de la Șelimbăr ca martor ocular, într-un moment cînd politica miniștrilor imperiali era gata să ducă țara de ripă. Darahi trebuia să răspundă deschis la orice va fi întreat. Era un fel de reluare a primei sale interogări din ianuarie cînd Ungnad avusese grijă să-i pună întrebările cele mai insidioase. La rîndul său, domnul — care în duelul său cu Pezzen flutura ba amenințarea unei înțelegeri cu polonii (plimbînd cu sine pe Andrei Taranowski prin orașele Transilvaniei), ba a unei apropieri de turci, dînd primării ceaușului turc la Brașov o solemnitate deosebită — amîna plecarea lui Darahi cu două zile, pentru ca acela să fie de față la acea primire și să o poată descrie *de visu*. Cînd mai apoi Székely îl folosește pe Darahi în chip de curier, pentru a raporta despre situația din Moldova ocupată de Mihai, Ungnad are grijă să-i asocieze și un om al său, ragusanul Barilović, care să-i aducă o dare de seamă filtrată în sensul pe care îl voia el. Încă înainte de aceasta, tensiunea devenise intolerabilă. Nevoia de bani pentru plata ostașilor paraliza orice acțiune, putînd chiar provoca o răscoală a mercenarilor sau trecerea lor în tabăra lui Sigismund Báthory, care își strîngea în Moldova o oaste cu ajutorul lui Zamoyski. Domnul declara că nu mai putea merge nici măcar la biserică fără a fi întîmpinat de strigătele și zarva mercenarilor neplătiți. Era imperios necesar ca Pezzen să se arate. Prezența lui fusese cerută chiar de la început, din noiembrie. Însă Pezzen, închipuindu-și că ar putea fi luat ca ostatic (!), găsește că ar mai fi și alții de trimis să trateze cu domnul în Transilvania, numindu-l și pe Basta (!), el însuși avînd a vedea ce noutăți aduceau solii (Mihalcea și Stoica) (*Hurmuzaki*, XII, 580). Dar el se arăta tot mai îndărătnic și Székely scria pînă și împăratului, dînd alarma în vreme ce Ungnad asculta toate șoptele, primind fără deosebire toate delațiunile și calomniile pornite din sînul nobilimii transilvane, care, sub masca devotamentului pentru împărat, urmărea readucerea lui Sigismund. Dar rapoartele nesfîrșite, pătimașe și confuze dictate de Ungnad ne-au păstrat și unele scene ca aceea în care Petru Armeanul se văita și urla de spaimă la Satu Mare în fața comisarilor, în decembrie, din cauza lipsei banilor, fugind de colo colo și aducînd acuzațiile cele mai grave solilor mari, Mihalcea și Stoica,

pentru ca apoi la Alba Iulia, ei să-l regăsească restabilit în favoare și plin de importanță față de ei care îi sînt dați în grijă și de care îi pasă mai puțin. Ba slugarnic, ba cu ifos, el este gata să dea în vileag lucrurile cele mai tainice, din ambiție sau din interes. El nu raportează adevărul decît în măsura care îi convine și omite din tălmăcire tot ce l-ar putea supăra pe domn. Înțelegem cum a alcătuit „răspunsurile“ aduse de el de la Pilsen (vezi Carlo Magno, *Observații critice*). Sau este descrisă primirea lor bucuroasă la 10 februarie, cînd vin în sfîrșit aducînd și ceva din banii așteptați (30 000 de taleri din acea 100 000 datorată). În curînd avea să fie scadența unei alte sume de 100 000 de taleri. Carlo Magno, care îi precedase cu mai bine de două săptămîni, știuse să intre în voia domnului și trimisese știrile cele mai satisfăcătoare lui Pezzen. La Alba Iulia el era persona grata, poftit la masă de domn și tratat cu o prietenie subliniată cu oarecare năduf de Ungnad și cu admirație de colegul său.

Venirea comisarilor putea fi exploatată pentru a șterge impresia nefavorabilă produsă de oprirea darului. Li s-a sugerat ca în cuvîntarea lor să aducă vorba și despre necredința Báthoreștilor. Aceeași a fost și tema cancelarului episcop Naprágy, bănuît și el că ar complota cu Sigismund. La cuvîntarea sa în limba latină a răspuns tot astfel și Ungnad. În timpul acesta, domnul își rotea ochii cu severitate spre nobilii mai compromiși. Aceștia schimbau fețe, fețe. Gaspar Kornis, care fusese înlocuit cu Moise Székely, se scărpină în cap destul de încurcat. Se zvonise că ar fi fost ucis, și Ungnad se scrisese la Praga, rugînd să i se dea lui bunurile acestuia din Ungaria Superioară, care urmau să revină fiscului. Foarte curînd și Kornis, și acei nobili aveau să intre în legătură cu Ungnad, care e poftit la masă de Naprágy anume pentru a-i întîlni. Kornis plînge, îl acuză pe Bocskai și se declară nevinovat. Tot astfel procedase și cu Magno. În audiența secretă Ungnad are satisfacția de a fi pus în contradicție pe Magno cu domnul, (vezi Carlo Magno, biografie). Nu știa cum să afle ce anume tratase acela înainte de venirea sa. Și Petru Armeanul, de care se și plîngea, devenise ermetic.

Un loc destul de însemnat în volum îi revine lui Petru și pentru întreaga sa activitate din timpul lui Mihai Viteazul și pentru cea din vremea lui Radu Șerban. De astă dată intrigile sale sînt prea flagrante pentru a nu fi fost părunse. Și totuși în 1611 el reușește să se insinueze din nou o clipă lîngă domnul pribeag pe care îl săpase în trecut. Materialul volumului se împarte de la sine în două: cel legat de Mihai Viteazul, care se încheie cu redarea campaniei polone din Moldova, din toamna anului 1600, celălalt referitor la vremea lui Radu Șerban și a Movileștilor. Aici intră și rapoartele privind starea catolicismului în Moldova (vezi Bernardino Quirini, Andrea Bobbi, Ștefan Bathazar și raportul anonim din 1606). Nivelul clerului catolic nu diferă de acela descris în *Călători*, III. Dar se

poate descoperi acum un început de rezistență națională la ingerințele polonilor, și chiar venind din partea domnului, același care, pus în domnie de Zamoyski, refuză în 1600 înglobarea Moldovei în statul polon. Apar, pe alocuri, în descrierea campaniei, repetiții sau suprapunerii, care au fost evitate pe măsura posibilului prin unele reduceri de text. Comasarea lor permite urmărirea lor critică.

Luptele Movileștilor sînt înfățișate de cavalerul elvețian „Alexander” și de francezul Joppecourt. Textele lor, care se completează oarecum, sînt într-un contrast flagrant: unul prea incomplet, celălalt prea romanțat de editorul său Baret, care peste o povestire ce se dovedește veridică așterne un strat gros de literatură, ce a trebuit fi dat deoparte.

Volumul se încheie cu redarea campaniei turco-polone din 1620, provocată de Gaspar Gratiani. O confruntare a jurnalelor de campanie cu textul lui Miron Costin aduce și unele rezultate noi. Observație valabilă și pentru expediția sultanului din 1621, și pentru trecerea soliei lui Zbaraski.

Ca și în volumele precedente, întîlnim și aici impostori, mai mult ori mai puțin abili. Unul din ei, William Lithgow, a reușit să se strecoare în rîndul călătorilor prin țările noastre, deși venirea lui pe la noi este mai mult decît dubioasă. El beneficiază deci de o favoare care a fost refuzată vestitului căpitan John Smith și venerabilului căpitan Iankovicz participant (?) la lupta de la Țuțora și martor (?) al fugii lui Gratiani. Aceștia au fost trecuți în anexă, dovada imposturilor pîrînd suficientă. O soluție de compromis a fost adoptată pentru Montalbani (*Malbi*) a cărui prezență în Moldova *la un moment dat* pare verosimilă, dar nu în momentul uciderii ceaușului, cînd s-a declarat domnul pe față contra turcilor și nici în cursul campaniei sau al acelei fugi la care pretindea că i-ar fi fost tovarăș. De aceea s-a adoptat o soluție mixtă. Montalbani a fost, așadar, cuprins în corpul volumului numai cu textul scris înainte de criza care a deschis războiul, iar textul, descriind campania și aventurile din cursul ei, oferind destule nepotriviri pentru a fi socotit neadevărat, a fost trecut în anexă.

Anexa volumului comportă și o prezentare a unor descrieri geografice contemporane privind țările noastre. Ele sînt datorate italienilor Lorenzo d'Anania, Giovanni Botero și Antonio Magini, primul din ei precedîndu-i cu două decenii pe ceilalți doi. O critică atentă a putut evidenția influențele reciproce și constata împrumuturi de netăgăduit. Este paradoxal însă ca maeștri luminați ai geografiei, cu un orizont infinit mai vast și o mentalitate mai modernă decît cea a lui d'Anania să împrumute de la el tot lotul de informații privind Țara Românească și Moldova, fără nici un control sau confruntare măcar cu hărțile contemporane. Și tot astfel s-au mulțumit, cînd a fost vorba de Transilvania, să recurgă la clasicii genului, începînd cu Reicherstorffer. Partea lor de originalitate trebuie căutată adesea în note, unele de un interes real, ca cea despre reminiscențele păgîne

păstrate la poporul român. Dar, în general, istoria uzurpă aproape tot spațiul, iar descrierea geografică propriu-zisă cedează locul unor fișe de erudiție reală sau mai naivă, cu referințe la antichitate și chiar la cronicile maghiare. Dar acest fenomen se întâmplă numai în lumea cărților. Aproape tot materialul din corpul volumului ne duce în lumea evenimentului pur. Nu întâlnim memorialiști. Oamenii trăiau în prezent. Chiar când se evocau evenimente din trecut, ele erau înfățișate tot ca un prezent mutat puțin mai departe. Lipsește acea desprindere și depărtare de prezent, care dă perspectiva istorică. Realitatea este redată haotic și fragmentar. Natura mărturiilor — rapoarte, scrisori, jurnale de campanie — aduc o adevărată defilare a clipelor. Obiectul dărilor de seamă nu este prea variat, fiind vorba mai ales de campanii. În volum sînt cuprinse expedițiile lui Mihai Viteazul, cea din Transilvania și, tangențial, cea din Moldova, două campanii polone la noi în țară, în 1600 și 1620, cu o prelungire în 1621, lupta de la Brașov, din 1603, și expediția de la Siliștra, năvala tătarilor asupra Țării Românești din anii 1602 și 1603, jafurile și vexațiunile acestora și ale polonilor în Moldova (ca auxiliari ai lui Simion Movilă, pretendent la tronul Țării Românești), luptele Movileștilor... Restul mărturiilor prinde stăruitor, în raza sa, mersul negocierilor fățișe sau oculte cu imperialii, cu Sigismund și Andrei Báthory, cu polonii, cu turcii și chiar cu tătarii. Se mai strecoară, pe ici, pe colo, cîte un negustor (Tommaso Alberti) sau vreun turist (dacă poate fi numit astfel Joris van der Does, rîvnind cu patimă să vadă Constantinopolul și reușind să se strecoare în suita ambasadorului polon Golski și în preajma ambasadorului englez Edward Barton); mai poposește cîte un mic grup de iezuiți, alungați din Transilvania de cetele lui Moise Székely și primiți cu domnească ostentație de Ieremia Movilă (iezuitul Argento), dar ei constituie oarecum excepții. Este o forfotă de soli și de solii încoace și încolo, de la comisarii imperiali veniți la Tîrgoviște în 1598 pînă la solia ameteitoare a lui Zbaraski spre Poartă, trecînd, cu mare ifos, să ducă de nevoie confirmarea unei păci care îi umilea și, așadar, căutau și ei să umilească pe alții. Lumea necăjită apare și ea, dar mai mult ca o implicație decît ca o prezență expresă. Jafurile și omorurile bandelor dezlănțuite de mercenarii fără plată, de „haiducii liberi“ gata să se ali ze cu dușmanii turci contra foștilor patroni, de secui înrăiți de veșnicele hărțuiri în care se aflau și ei angajați, se revarsă și în Țara Românească, venind din Transilvania unde dispăruse orice autoritate și fiecare oraș trebuia să se apere pe seama sa.

Veacul al XVII-lea păsește crunt și la noi, pe pămîntul țării noastre. Și pe măsură ce înaintează aruncă o lumină crudă asupra oamenilor și a împrejurărilor. Oamenii sînt mărunți, împrejurările sînt jalnice. O ceată de tătari, de cîteva sute de oameni, trece în Oltenia unde pradă și robește în voie pe locuitori, iar cînd marele ban, Preda Buzescu, pornește contra lor,

el este părăsit de mercenari care o iau la fugă, iar boierii sînt uciși sau robiți, și el însuși abia poate scăpa de o soartă asemănătoare, ascunzîndu-se în baltă. Și în alt moment, cînd domnul, Radu Șerban, spre a-i mai potoli pe mercenarii care se agitau cerîndu-și plata întîrziată, trimite la ei patru boieri ca să-i îndemne să mai aștepte, aceia îiucid, și domnul tremură în fața lor. Iar banii împăratului pentru soldele restante, deși trimiși lui Radu Șerban, fuseseră opriți de Basta, sub motivul unor îndoieli asupra fidelității domnului. Este parcă o reeditare — dar cît de deformată și de parodică! — a unor momente de criză din vremea lui Mihai Viteazul. Și atunci, în 1597, trupa de mercenari plătită în principiu de imperiali, dar nesatisfăcută la timp, este gata să se rascoale și a și început să vocifereze, dar domnul face el rost de bani, pentru ca plătitorul imperial să-i poată plăti fără zăbavă, urmînd să i se restituie suma avansată. Iar mustermaisterul Lassota și plătitorul Hödl se potriveșc în păreri: primul găsind că dacă domnul are nevoie să mențină și mai departe acea trupă, nu are decît să o plătească din banii săi, iar celălalt, mergînd și mai departe cu ingeniozitatea, era de părere să nici să nu i se mai spună domnului de venirea banilor, atunci cînd vor sosi, spre a nu-i mai restitui de loc și a face economii împăratului! Cauza neplății putea să varieze. În 1597 banii erau ba opriți de Sigismund, ba neexpediați. Mai tîrziu, în 1600, s-a repetat același joc, de astă dată cu bună știință în urma hotărîrii arbitrare a lui Pezzen. Aceste asemănări evidente nu fac decît să accentueze mai hotărît deosebirea esențială dintre ce fusese și ce era acum. Chiar dacă unele gesturi seamănă, spiritul din care purced este altul. Și zbuciumul docilului Radu Șerban nu îl reînvie pe al lui Mihai Viteazul. Acest început de veac nu este aici decît sfîrșitul unei epoci care mai cunoscuse lupta și gloria. După această agonie va începe, poate, altceva. Pînă atunci cad măștile și se degradează caracterele. Trădări mai vechi se dau pe față. Fidelități din trecut se năruie și un ostaș încercat ca Gheorghe Rácz, pomenit și mai în urmă cu laudă pentru rolul său în campania de la Brașov (1603), se preface în tîlhar (măcar că această transformare *in extremis* nu este menționată în mărturiile din volumul nostru, destul de sărace în informații pentru acest moment).

Care este partea de nouitate pe care o aduce volumul de față? Ea rezultă din adîncirea critică a mărturiilor, cercetarea lor convergentă, scoaterea în relief a unor momente sau puncte esențiale, integrarea mărturiilor în contextul istoric și urmărirea sincerității lor, căuțînd a pătrunde intenția de la baza cuvîntului scris. Atenția a fost îndreptată cu tot dinadinsul asupra martorilor înșiși, cu rezultate uneori neașteptate. Au fost rectificate unele date nu fără importanță și analizate texte destul de enigmatice. În sfîrșit ne-am oprit și asupra oamenilor. Într-o privire generală au fost cuprinse, împreună, amîndouă volumele, III și IV, care reprezintă de fapt o unitate indivizibilă. Partea de nouitate a fost subliniată de fiecare dată în

biografiile, observațiile critice și notele însoțind textele. Au fost atacate problemele enunțate mai sus la pagina XIX. La acestea se mai adaugă și analiza actului iscălit de Mihai Viteazul și Carlo Magno în februarie 1600 și a „răspunsurilor“ lui Petru Armeanul.

Nimic mai sugestiv decât acest document atât de ciudat, cu amestecul său de adevăr și de minciună, cu dubla sa origine și dublul său caracter. Descifrarea lui deschide perspective noi de investigație pentru o cunoaștere mai adâncă a firii domnului în care se afirmă o dualitate dialectică ce nu provine din jocul unor influențe contrare, ci din cuprinderea în aceeași clipă a celor două fețe ale unei probleme. Dacă asupra țelului esențial el nu avea nici o îndoială, în schimb alegerea între căile pentru a-l atinge îi umplea sufletul de un zbucium nesfârșit.

Înceind acest volum se cuvine să mulțumim colegilor de la Institutul Nicolae Iorga pentru concursul lor amical de câte ori am apelat la ei. Pe lângă cei numiți în volumele precedente am vrea să menționăm în chip deosebit contribuția lui Carol Vekov la cercetarea și tălmăcirea bibliografiei maghiare folosite la întocmirea biografiei lui Toma Borsos precum și aportul lui Constantin Rezachevici care ne-a dat textul și nota introductivă a relației anonime ita iene atribuite lui Cavriolo. Datorăm mulțumiri și bibliotecii Institutului pentru înțelegerea cu care ne-a îngăduit să-i folosim din plin resursele în ciuda unor condiții vitrege. Un gând recunoscător tovarășilor Răzvan Teodorescu și Maria Muzicescu pentru ajutorul lor binevoitor, precum și tovarășei Corina Nicolescu ale cărei sugestii au fost de un mare folos la ilustrarea volumului.

Și în sfârșit o privire înapoi spre zilele când alături de noi lucrau și colegii noștri dispăruți, I. Totoiu și P. P. Panaitescu.

MARIA HOLBAN

CARLO MAGNO

(cca 1560 — 1617)

*

Milanezul Carlo Magno, gentilom de curte (aulae familiaris, Hofdiener) al împăratului Rudolf al II-lea, a fost folosit de acesta în diferite misiuni în Transilvania. Este cunoscută solia sa la Mihai Viteazul în 1600. Dar primul său contact cu Transilvania este mai vechi. Încă din 1594, înainte de 1 septembrie, el este trimis la Sigismund Báthory îndată după așa-zisul „complot de la Cluj“. Fusese ales, între altele, și pentru cunoașterea limbii și împrejurărilor din Transilvania. Misiunea sa era să-l „confirmare pe principe în bunele sale hotărâri și să-i ofere și alte ajutoare, pe lângă caii trimiși principelui în dar“ (Hurmuzaki III₂ p. 48). În realitate nu era vorba de o misiune de paradă ci de trimiterea unui om de încredere, sfătuitor discret și priceput care să mențină moralul principelui lipsit temporar de prezența diriguitoare a lui Carrillo, aflat cu treburi importante la curtea de la Praga și înspăimântat el însuși de baia de sînge poruncită de el și de perspectiva reacțiunii violente a Băthoreștilor sprijiniți de marele cancelar al Poloniei Ján Zamoyski (Vezi în *Călători*, III, relația lui Carrillo și cea a lui Busto). Totodată trebuia probabil să se informeze de situația din țară după lovitura de stat despre care existau știri puține, filtrate

cu iscusință de Carrillo. Dar la 15 septembrie Carrillo este îndreptat din nou spre Transilvania și probabil că odată cu sosirea lui are loc și plecarea lui Carlo Magno, care însă se îmbolnăvește pe drum și se oprește la Cașovia unde se mai află încă la 25 octombrie. O a doua misiune, tot de încurajare, i se încredințează în martie 1595. După succesele din Țara Românească contra tătarilor, Sigismund cerea urgent trimiterea de trupe imperiale care să țină piept unui eventual atac turcesc al forțelor din Ungaria și Austria venind asupra Transilvaniei. Misiunea lui Carlo Magno trebuia să constea în a-i recomanda principelui încredere și răbdare. Dar cum nu se făceau nici un fel de pregătiri concrete în sensul dorit, emisarul ales își tot amîna plecarea (*ibidem*, p. 87). Totuși el este la Alba Iulia în aprilie, când e menționat de Giovanni de' Marini Poli care i se plînge de faptul că nu i se dau pașapoartele necesare pentru a merge în Țara Românească. Venit cu asigurările cele mai categorice privind împlinirea condițiilor acordului, el găsește la Alba Iulia o atmosferă destul de tulbură. Sigismund cuprins din nou de panică, se socoate înșelat de Habsburgi, primește la el pe unul din ceaușii trimiși de sultan cu oferte strălucite și amenință să se învoiască cu Poarta dacă nu i se trimit îndată trupele făgăduite și mireasa așteptată. Totodată el cere să fie demis comandantul imperial din Ungaria superioară, Teuffenbach cu care luase legătură la începutul anului (Vezi *Călători*, III, relația lui Matyas Kis) și care rămăsese impresionat de neseriozitatea lui Sigismund. Teuffenbach mai era indezirabil și ca protestant. La 17 mai, a doua zi de sosirea nunțiului Visconti, Carlo Magno pornea iar la Praga ducînd vestea capturării și înlocuirii lui Aron precum și a încheierilor dietei: reinstalarea iezuiților în patru centre din țară, confirmarea execuțiilor și confiscărilor din anul precedent și includerea și a cardinalului Báthory în condamnarea Báthoreștilor, în sfîrșit obținerea unei contribuții bănești foarte însemnate de la nobili. La 30 mai aceste știri precum și cererile principelui erau cunoscute la Praga, înainte chiar de audiența lui Carlo Magno la împărat. La 6 iunie e trimis înapoi, dar curînd după plecare se oprește în drum, nu se știe pentru ce. El fusese desemnat ca să o însoțească pe arhiducesă pe drum. De la Cașovia urma să fie condusă de arhiducele Maximilian. Căsătoria are loc tocmai la 7 august la Alba Iulia.

Asistă la pornirea oastei ce se îndreaptă spre Țara Românească, avînd chiar un fel de înărcinare a organiza serviciul de poștă între tabăra creștină și curtea imperială (*Hurmuzaki* XII, 132, 154). Este de față la Brașov la făgăduiala solemnă făcută de Sigismund secuilor că le va restitui vechile lor privilegii, dacă vor veni la oaste contra turcilor (*ibidem*, 337). Stă pe lîngă Sigismund și trimite la Praga vești și buletine despre victoriile acestuia (186, 188). Difuzează peste tot apariția minunată a vulturului (Veress, *Documente*, V, 308) care s-a lăsat la picioarele principelui atunci cînd acesta a trecut munții în Țara Românească. Părți din buletinele sale împreună cu amplificările curierului ce le aduce (*Hurmuzaki*, 207) intră chiar în compunerea unor *avvisi*. Are o situație oarecum diferită de cea a celorlalți agenți imperiali, Giovanni de' Marini Poli, de pildă. El este un reprezentant permanent al împăratului la curtea lui Sigismund și este tratat ca atare. La ospățul din 5 decembrie 1595, este la loc de cinste alături de solii ducilor de Mantova și de Toscana și face pe tălmașul între arhiducesă și aceștia, ea răspunzînd în limba germană la frazele lor înflorite în limba italiană. Curînd după aceea îl însoțește pe Sigismund la Praga, alături de nunțiul

Visconti și de sfetnicii mai de aproape ai principelui. Termenii în care i se adresează cancelarul Josica în iulie 1596, informându-l de operațiile cam neconvvingătoare de la Timișoara, arată considerația de care se bucura. Curînd îl găsim interesîndu-se de aproape de o nouă inițiativă sprijinită de Mihai Viteazul. La 17 septembrie, Carlo Magno scrie din Alba Iulia secretarului ducelui de Mantova, Guido Avellana, dînd o serie de date care nu au fost utilizate de istoriografia românească ci doar de cea bulgară, în legătură cu apariția unui sol secret bulgar la Sigismund (Vezi scrisoarea din volumul de față precum și istoricul tratativelor cu bulgarii în *Călători*, III, biografia lui Paolo Giorgi). Nu știm exact în ce moment a fost dăruit de Sigismund cu mina de aur de la Ruda (în Zarand) împreună cu patru sate: Ruda, „Nyagra“, Scroafa și Valea Lungă, pe care toate împreună le vinde în august 1599 lui Ștefan Bocskai, *circa trei ani după dobîndirea ei*, după ce mai întîi o vînduse negustorului curții Hans Rebenick fără însă ca acesta să fi plătit vreun ban, pînă la vînzarea aceasta din urmă. Motivul declarat al vînzării era faptul că obligațiile sale nu-i îngăduiau supravegherea personală absolut necesară unei exploatari miniere. Un argument hotărîtor pentru rezerva lui Rebenick a trebuit să decurgă din încurcăturile create de abdicarea și revenirea lui Sigismund Báthory în 1598 (anul vînzării dîntii) și încă unul și mai imperios, acela al instalării cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei. Cumpărătorul din urmă, unchiul lui Sigismund și dușmanul Báthoreștilor venise la Praga în fruntea unei solii a lui Sigismund pentru a încheia un nou act de cesiune a Transilvaniei în favoarea împăratului. Dar în timp ce se îndeplineau ultimele formalități, principele și-a rechemat brusc delegații și a cedat în grabă principatul cardinalului, chemat de el în taină. La aflarea acestui fapt, Bocskai s-a hotărît să rămînă la imperiali, întrucît el fusese principalul autor al uciderii lui Baltazar Báthory, fratele cardinalului, și a căutat să obțină o protecție specială pentru bunurile sale situate în comitatele exterioare ajunse în mîinile imperialilor. Moartea tragică a cardinalului i-a oferit lui Carlo Magno prilejul unor noi însărcinări. Împăratul s-a văzut obligat să trimită un emisar la papă spre a-i înfățișa dovezile concrete ale înțelegerii cardinalului cu turcii și cu polonii, în paguba creștinătății. A fost deci propus și desemnat pentru această misiune (13 noiembrie 1599) (vezi *Hurmuzaki* 111, p. 521). Dar foarte curînd (29 noiembrie) i s-a găsit un alt rost, anume acela de a merge la Mihai Viteazul să-i afle gîndurile cu privire la Transilvania și să-l dispună bine față de comisarii imperiali improvizați, David Ungnad și Mihai Székely, care aveau să vină și ei la Alba Iulia. Ulterior dintr-o scrisoare a lui Pezzen din 3 ianuarie 1600 ar rezulta că trebuia să raporteze despre predarea cetăților din Transilvania cît de urgent.

Din nou, ca pe vremea lui Sigismund, el pornea cu aceeași lozincă de „încredere și răbdare“ și cu instrucțiuni destul de sumare avînd un rol pur informativ. Scrisorile sale credențiale au fost redactate în aceeași zi (6 decembrie, *Hurmuzaki* 111, 372) cu ordinul către cei doi comisari, căroră trebuia să le ducă instrucțiunile împăratului. De astă dată a fost expediat în grabă cu poșta chiar de a doua zi, la 7 decembrie. Dar cu tot zorul acesta el nu sosea la Alba Iulia decît la 22 ianuarie!! La 25 decembrie el ar fi trecut prin Cașovia, după o știre cam inexactă, întrucît se pretindea că venea cu bani (!) și cu soldați (!) (*ibidem* p. 614). S-ar părea că din această informație nu poate fi reținută decît data, căci el nu venea cu bani, aceasta era treaba lui Petru Armeanul, ci cu vorbe bune. Aflase

pe drum de un dar împărătesc pe care ar avea să-l ducă domnului, dar care rămânea nevăzut. Nici la capătul drumului, la Satu Mare unde comanda Székely și unde spera să fi sosit curierii cu darul, speranțele sale nu s-au materializat. Situația se agrava foarte mult datorită faptului că nici banii pentru plata soldaților promiși lui Petru Armeanul nu îl așteptau la Satu Mare. Și acum urma ca amândoi să apară cu mâinile goale înaintea domnului după ce Petru se grăbise să anunțe printr-un curier expres de la Viena că ei vin cu banii și cu darul împăratului constând dintr-un colan de aur de 12000 de ducaci după spusa lui Petru, sau de 25 000 după a curierului imperial Gaspar Mallikh. La Satu Mare în fața celor doi comisari atât de diferiți, Mihai Székely și David Ungnad, Armeanul „urla, plângea și se văeta: Vai mie, vai mie, vai mie!” alergând încoace și încolo, convins că își va pierde capul (*ibidem*, p. 583, scrisoarea lui Ungnad din 4 ianuarie 1600). Chiar de a doua zi avea de gând să plece la Viena, ba chiar la Pilsen, la împărat, pentru a cere banii făgăduiți. Cutremurat de această situație, Carlo Magno se teme la rîndul său de un afront, de o întemnițare, poate și mai rău. De aceea a hotărît să mai aștepte. Nu cunoaștem serioarea sa către împărat din 28 decembrie în care explică motivul opririi sale, ci numai cea din 15 ianuarie, scrisă în ajunul pornirii sale la drum sub apăsarea unci mari temeri. Impresionat de spaima lui Petru Armeanul și de torentul nesecat de acuzații aduse de acesta solilor oficiali ai domnului, banul Mihalcea și vistierul Stoica, trimisul imperial adoptă un ton pesimist. Lucrurile se arată altfel de cum le-a crezut la început... În concluzie, roagă pe împărat să mai rețină pe solii domnului pînă la întoarcerea sa cu bine din Transilvania (!), idee inspirată fără îndoială de Petru Armeanul. El va pleca totuși, cu toate riscurile (!) spre a afla gândurile domnului. Pentru a mai reduce din primejdiiile drumului, va pleca peste două zile, o dată cu Petru Armeanul. Acesta renunțînd a mai merge la Viena, a încercat cu recomandarea comisarilor să obțină măcar 30 000 de taleri de la Lassota, mustermeisterul de la Cașovia, asupra banilor făgăduiți. Și acestuia i-a povestit că solii domnului denaturează cererile sale și că îl împing să păstreze pentru sine Transilvania... etc... Pînă în cele din urmă, versiunea lui Petru a ajuns pînă la împărat, în primul raport al lui Ungnad. Amănunt sugestiv: cînd marele doctor Pezzen a aflat de această intervenție a comisarilor în sprijinul încercării Armeanului la Cașovia, a fost foarte acru și nemulțumit de faptul că ei s-au amestecat în această chestiune *care nu îi privea!* De altminteri, într-o convorbire a lui Pezzen cu nunțul Spinelli la Praga, Pezzen a afirmat că banii pentru plata soldaților lui Mihai, 100 000 de taleri și mai bine, s-ar afla la Cașovia, dar că plata lor a fost suspendată deocamdată pentru a exercita în felul acesta o presiune asupra domnului, prea independent față de împărat. Dar trebuie adăugat că și atunci cînd comisarii s-au amestecat într-o chestiune care îi privea direct, anume obținerea unor sume mai modeste pentru acoperirea cheltuielilor lor de drum pînă la Alba Iulia, cu numărul minim de carete cerut de prestigiul împăratului, rezultatul a fost tot atât de negativ. La Satu Mare Carlo află de la Petru Armeanul veștile comunicate de căpitanul cetății Chioar. A fost descoperită o uneltire a cancelarului Naprágy și a lui Gaspar Kornis în favoarea lui Sigismund, și domnul la mînie, era gata să-i taie pe amândoi sfetnicii săi, dar este dispus să aștepte sosirea lui Carlo Magno. Cam tot atunci, din

Alba Iulia unde îl aștepta cu mare zor, Giovanni de' Marini Poli îi denunță uneltirile lui Bocskai („Barchai“!) și prea desele lui întâlniri cu Naprágy. Acest Bocskai apucase toate bunurile lui Josica și ale lui Sigismund, fiind acum foarte bogat. Uneltirile pomenite sînt desigur în legătură cu arestarea recentă a unui agent important al lui Sigismund Báthory, P. Huszar.

Aceasta era situația la Alba Iulia în preajma sosirii lui Carlo Magno, precedat de știrea că aduce domnului darul împărătesc, răspîdită ca sigură de curierul imperial Mallikh, ceva mai înainte, și deci din punct de vedere politic, infirmarea ei de fapt, odată cu sosirea și a lui Petru Armeanul, fără bani, după ce la porunca împăratului vestise pe Mihai printr-un expres că va aduce 100 000 de taleri pentru plata ostașilor, putea fi interpretată într-un mod defavorabil, într-un moment cînd partizanii lui Sigismund se mișcau și cînd domnul ar fi avut nevoie de sprijinul absolut al partidei adverse. Aceasta însă se arăta dispusă să asculte toate șoaptele și insinuările pornite din jurul generalului Basta, instalat în castelul de la Șimleu (Somlyo) de unde fugise Ștefan Báthory, fratele cardinalului.

Plecat cu teamă din Satu Mare, unde mulțumită lamentațiilor lui Petru Armeanul se lăsase o atmosferă grea, creată și de lipsa prelungită a lui Darahi, trimis mai înainte la domn și reținut de acesta, fără a mai da semn de viață, dînd naștere la bănuielile cele mai sinistre pentru el, Carlo Magno sosește în sfîrșit la Alba Iulia la 23 decembrie, mai bine de două săptămîni după pornirea sa cu atîta zor, la porunca miniștrilor împăratului. Șederea sa la Alba Iulia a durat pînă la 13 februarie în care timp a reușit să însenineze atmosfera. Este însă sugestiv faptul că de la început, este luat în primire și manevrat de Giva, care redactează împreună cu el darea de seamă a audienței la domn. Probabil că Giva a fost chemat să facă pe tălmăciul cu prilejul acelei audiențe a lui Magno. Dealtminteri el își va continua acest rol și după venirea comisarilor, pînă la plecarea sa prin mijlocul lui martie. Deocamdată el se luase bine cu mitropolitul de Tîrnovo, Dionisie Rally, instalat de Mihai la Alba Iulia, unde înțelegea să exercite ca duhovnic al domnului o acțiune determinantă asupra lui, prin îndemnuri, presiuni morale și chiar amenințări cu blestemul cerului. Urmînd sfatul lui Giva, Carlo Magno se adresează mitropolitului care se oferă să-l cheme în dimineața zilei cînd domnul va face plata cazacilor. Cum a decurs întrevederea cu domnul în prezența aceluia prelat, se poate vedea din raportul lui Carlo Magno, destul de confuz pe alocuri, publicat cu data greșită de 2 ianuarie (acceptată de toți istoricii) și care nu poate fi anterioară celei de 31 ianuarie, a scrisorii lui Magno către Pezzen, de care va fi vorba îndată. În audiența secretă de la 25 ianuarie, rolul lui Magno fusese dublu: ascultase protestul domnului indignat de afrontul ce i se făcea și dînd chiar a înțelege că și-ar putea afla un rost și fără împărat, și îi adusesese la cunoștință o scrisoare a lui Pezzen către Ufnad privind declarațiile extravagante ale solilor oficiali ai domnului, ce afirmau că el ar avea de gînd să rămînă *posesor, guvernator și patron al Transilvaniei* (p. 648), la care domnul a afirmat din nou că a ocupat Transilvania în numele împăratului. Raportul însuși era o expunere a punctului de vedere al domnului, care a și cerut să-i fie citit spre a nu i se denatura cuvintele. Atmosfera mai încărcată la început, s-a potolit și totul a decurs cu cordialitate, dar numai ca o luare de contact, fără a se trece mai departe. În audiența memorabilă din jurul lui 31 ianuarie se asistă la o soluționare, de fapt iluzorie, a

neconcordanței dintre vederile domnului cu ale împăratului. Calea pe care s-a ajuns aici este arătată de Magno în scrisoarea sa către Pezzen, cu data de 31 ianuarie, în care înșiră inconvenientele netrimiterii darului și a banilor, care l-au silit să se oprească de nevoie la Satu Mare, zăbovind-u-și deci sosirea în Transilvania, unde ar fi fost necesară prezența sa — ca și a comisarilor dealtminteri, chiar cu două luni mai înainte — întrucât domnul este rău sfătuit neavînd în jurul său oameni chibzuiți (*di maturo consilio*). Invocînd mărturia lui Giva, el se laudă cu rezultatele obținute de la venirea sa. „Cunoscîndu-i dispoziția (*il humore suo*) am socotit cu cale să mă depărtez puțin în ce privește pe acel voievod, de instrucțiunile date de Domnia voastră ilustrisimă în numele maiestății sale: l-am îmbunat cu gîndul că maiestatea sa îl va cinsti cu titlul de principe al Imperiului și îl va răsplăti potrivit cu meritele sale *in qualche parte sotto Sua Maestà e dove a lui meglio parera* și îi va obține de la sanctitatea sa și de la regele Spaniei ajutoare asemenea aceluia care au fost acordate lui Sigismund Báthory. Asta este tot ce i-am oferit și nu cred să fie foarte departe de voința maiestății sale cezaree . . .” De fapt, aceste condiții sînt cele menționate de domn în scena memorabilă descrisă de Magno în raportul său către împărat. Ca Szuhay și Istvánffy în 1598, el crede în Mihai și ar fi dorit ca sfincticii împăratului să nu scape *cosi gran fortuna e valore di questo Waivoda*. Dar tot ca și ei, el se gîndește la o încercare valabilă deocamdată un an de zile, în care i s-ar pune la dispoziție mijloacele necesare pentru a duce lupta cu turcii, care ar costa de zece ori mai puțin decît o campanie cu trupele proprii ale împăratului, greoaie și plătite cu solde mari. [Despre stăpînirea Transilvaniei nu a mai vorbit, întrucît domnul afirmase în audiența de la 25 ianuarie că a ocupat-o în numele împăratului . . .] Urma ca domnul să trimită, odată cu curierul lui Magno ce ducea raportul urgent al acestuia la împărat, un curier propriu, dar mai apoi a hotărît să trimită un om al său care să-l însoțească pe Magno și să ducă solilor oficiali, Stoica și Mihalcea, textul celor hotărîte împreună (*Hurmuzaki*, XII, p. 656). Ce îl interesa în primul rînd pe Magno era crearea unui climat de încredere și cordialitate, și acest lucru l-a realizat din plin. Ca în 1598 la Tîrgoviște, domnul își deschide sufletul și îi destăinuiește abilitățile pe care le încearcă, tratînd cu turcii și polonii spre a-i amăgi, gîndurile sale cu privire la sprijinirea pretențiilor arhiducelui Maximilian la tronul Poloniei, descoperirea recentă că pretinsul sol al Poloniei era un spion venit să stabilească legături cu cazacii din slujba sa, care însă i-au adus domnului scrisorile trimise lor de acest sol etc . . . (*Hurmuzaki*, XII, p. 664). Foarte mulțumit de rezultatul obținut, Magno îi scrie secretarului Barvitiu să-i înfățișeze împăratului raportul său cît mai curînd. Regretă că nu au apărut încă nici comisarii, nici banii și nici darul pentru domn. Acesta ar vrea să-l mai țină la el zicînd că are nevoie de oameni cu experiență pe lîngă sine și dorește mult să vină domnul Pezzen. „Mîine sînt potftit de voievod la prînz și apoi ne vom duce la vreo leghe de aici să trecem în revistă 2 000 de cazaci cu prilejul distribuirii soldei lor — lucru care îmi străpunge inima și numai pentru că acei 30 000 de taleri nu au sosit încă. Mi-a încredințat portretul său „inuiero“ (adică înfățișîndu-l în întregime) împreună cu scumpul său fiu și dacă acel blestemat dar (el folosește eufemismul „benedetto“) ar fi sosit, totul s-ar fi petrecut spre mulțumirea sa și a împăratului. Și <chiar> trimițîndu-l <acum> nu ar mai aduce atîta mulțumire ca mai înainte“.

La 4 februarie el anunță și comisarilor rezultatul fericit obținut de el și exclamă: *et giuro a Dio che in Corte non sanno abbraciar la gran fortuna dă questo Waiwoda...* dar va trebui să fie lăsate deoparte orice umbră și bănuială și să nu se dea crezare „a male lingue”. În sfârșit, la 10 februarie apar și aceștia la Alba Iulia, salutați la Aiud de Carlo Magno și Giva. Încă de acum, Ungnad se arată dispus să nu împărtășească optimismul și încrederea lui Magno. Acesta nu pare însă să-i fi comunicat nimic din negocierile sale. Și nici paternitatea idcii de a trimite la împărat pe consilierii bănuți de manevre subversive, ca Naprágy, Kornis, Bodoni, folosind prilejul dietei ungare de la Pojon (Pressburg — Bratislava) pentru ca suveranul să-i aibă în mână și să hotărască asupra soartei lor. Ungnad aflând doar de intenția triniterii lor, fără a înțelege gândul ascuns stînd la baza acestei măsuri, declară că ea va trebui discutată cu Mihai. În raportul comisarilor despre primirea lor la Alba Iulia ei vorbesc pe larg de favoarea și încrederea de care se bucură Carlo Magno la domn pe care îl cunoștea de 6 ani din Țara Românească [în realitate din 1595] și care vorbește cu el *familiarissime* și domnul îl cheamă la el în particular și nu are nici o taină față de el. Raportul scris de Ungnad trădează și o notă de invidie. El observă că dacă domnul i-a încredințat lui Magno unele chestiuni, de o mare însemnătate, pe care să le comunice în taină împăratului, se cuvine ca ele să le fie comunicate și lor spre a fi informați în interesul misiunii lor. În schimb, colegul lui Ungnad, Mihai Székely îl laudă pe Magno în repetate rînduri. Comisarii aduceau cu ei cei 30 000 de taleri, ce aveau să fie plătiți chiar a doua zi. Dar li se amintește că suma ce trebuia plătită era de 100 000 de taleri și că scadența pentru altă 100 000 se apropie. Ei sînt salutați de Petru Armeanul care se bucură iar de favoarea domnului și este desemnat ca un fel de gazdă care să le poarte de grijă. Domnul a hotărît să-i trimită pe acei sfetnici unguri, împreună cu Sibrik spre împărat, încredinșîndu-i lui Giva. Audiența secretă a comisarilor are loc în prezența lui Giva și a lui Petru Armeanul, amîndoi fiind chemați drept tălmaci. Despre Petru, spune Ungnad, că de cînd a scăpat de primejdie și a ocupat locul defunctului Gergel (zis și Grigoriță) Balog, umblă cu viclenii rele și neașteptate la adresa comisarilor (recte Ungnad). Aceștia își zăboviseră plecarea așteptînd zadarnic să le vină instrucțiuni. Acum în lipsa acestora, nu prea aveau ce discuta în audiența secretă. Ungnad însă — sub influența poate a celor auzite de la Malaspina în convorbirea avută și cu Basta la Șimleu la plecarea prelatului din Transilvania — (vezi relația lui Malaspina) a căutat cu tot dinadinsul să provoace pe domn ca să declare cum înțelege acesta ca să fie regimul Transilvaniei. Mihai a avut mai întîi aerul că nu înțelege bine întrebarea. A fost un duel foarte strîns de trei ore. În cele din urmă, domnul a izbucnit în aceste cuvinte tălmăcite de Giva, că el vrea să fie cîrmuitor („Gubernator“) în această țară, el a fost așezat în acest scaun „nah Euer Majestät“ [adică în chip de Statthalter] și comisarii i-au fost dați drept sfetnici și cum domnul Carlo Magno a sugerat („furgebracht“ = vorgebracht) chiar acest punct și l-a comunicat și afară, și domnul s-a și explicat cu el, și cum domnul Pezzen, precum și solii români se află probabil la dieta (ungară), va trebui așteptat răspunsul împăratului... Atunci comisarii (= Ungnad) l-au întreat în fața domnului dacă el a sugerat acel punct, și ce răspuns a primit de la voievod, și el a tăgăduit faptul, zicînd că nu a vorbit nimic despre aceasta și nu duce nici un răspuns în această privință de la voievod afară din țară, <răspuns> ce a

pus să fie tălmăcit clar și precis (*lauter und rund*). Comisarii au adus vorba că ei au instrucțiunile lor și Carlo Magno le are pe ale sale etc., iar domnul a cerut să i se înfățișeze acel punct în limba maghiară ca să pună el să fie tradus apoi pe românește și să mai mediteze asupra lui. Ungnad are grijă să sublinieze că ei s-au mirat ca domnul să se refere la Carlo Magno și acesta să-l desmintă... și el mai adaugă că au fost foarte mulțumiți ca el [Carlo] să fi fost prezent la acea audiență, pentru că a auzit cum voievodul nu vrea să se declare întru totul de acord cu ce i-a sugerat el lui Carlo Magno, și acesta a trimis afară <veste> la maiestatea sa, și pentru care domnul Carlo s-a bucurat atîta și a și scris <la lumea> din afară „dar eu, Ungnad m-am îndoit tot timpul de acesta și mă îndoiesc tot mai mult“.

Chestiunea aceasta continuă să-l preocupe pe Ungnad. În diferite rînduri, el readuce vorba despre acele propuneri duse cu sine de Carlo Magno. De altminteri, ele interesau în egală măsură și pe vistiierul Stoica, unul din cei doi soli oficiali ai domnului. Acesta se reîntoarce în ziua de 15 februarie, precedat de curierul imperial Gaspar Malikh cu răspunsul împăratului din 3 februarie la cererile domnului expuse de solii săi Mihalcea și Stoica. Ei fuseseră reținuți pe drum trei zile pentru a sosi după el. Propunerile încredințate lui Magno nu avuseseră timpul să sosească, fiind redactate la Alba Iulia la 5 februarie, două zile după slobozirea solilor de către împărat. Așadar, nu mai aveau un interes actual. Cu atît mai mult cu cît domnul, după o izbucnire violentă în fața comisarilor într-o audiență calificată de Mihai Székely drept „eine brusko Audienz“ în ziua de 17 februarie (p. 716) a declarat că a fost amăgit de emisari neautorizați care au venit cu vorbe goale, Giovanni de' Marini Poli, Carlo Magno și comisarii (p. 724). Acum nu mai vrea să discute decît doar cu doctorul Pezzen, care însă nu se grăbea să pună capăt unei situații intolerabile. Domnul era nespus de mîniat pentru cele ce ar fi spus Magno arhiducelui Maximilian. (Se referă probabil, la asigurarea că domnul i-ar ceda Transilvania, ajunsă îndată și la cunoștința lui Pezzen.) Trei zile după aceea, Mihai Székely care se silise să potolească mînia domnului, scrie împăratului și secretarului Barvitius pentru a denunța procedeele folosite contra lui Mihai: oprirea darului și a banilor, slobozirea solilor înainte de sosirea lui Carlo Magno cu propunerile din urmă, mijloace care nu reușesc decît să jignească mîndria domnului. Cesiunea s-ar fi putut obține la început de tot, dar în alt fel. Tot acum (20 februarie) îi scrie și lui Carlo Magno să solicite împlinirea celor necesare (trimiterea banilor, a darului) și încheie astfel: „Aș scrie mai multe, dar nu mi-e îngăduit. Domnia ta știi că am vorbit adesea împreună. Ciudată (*seltsam*) a fost situația atunci, acum este încă și mai ciudată“.

La 7 martie îi scrie din nou să zorească cum va ști și va putea trimiterea darului. El este ca un om ce vede că arde casa și nimeni nu face nimic ca s-o salveze. Era așteptată și solia turcească și exista temerea că domnul va încheia pacea cu turcii. Dar o primejdie și mai imediată se preciza. Din Moldova, Sigismund Báthory își trimitea agenții și scrisorile în Transilvania și își aduna oști, în vreme ce mercenarii lui Mihai, neplăcuți, erau gata de răscoală sau de a trece la inamic. În timpul acesta, Ungnad mărunț, veninos și tipic își urmărea mai departe ancheta asupra propunerilor lui Carlo Magno pentru a demonstra o dată mai mult că el singur văzuse limpede încotro se mergea, încă din anul trecut, în ciuda

declarațiilor lui Radibrat, Giva, Magno și alții. De astă dată, ferindu-se de colegul său Székely și inventând un pretext, se duce la mitropolitul de Tîrnovo pentru că auzise că acesta ar fi văzut conceptul italian al textului român pe care îl scosese la lumină visterul Stoica și îl tălmăcise în limba slavonă.

Dar necunoscînd textul românesc, Ungnad îi atribuie lui Stoica niște denaturări în mod cu totul gratuit. Ar fi fost interesant de știut pe ce se bizuia pentru a afirma că în textul inițial ar fi fost vorba de altceva, întrucît el nu știuse nimic despre conținutul acestuia pe care Magno se ferise să i-l comunice. Rămîne o întrebare: Știm că Magno nu avea calitate să trateze cu domnul. Atunci care a fost obiectul misiunii sale? Pe de o parte țolul său trebuia să fie informativ pe de alta avea să fie acela al unui agent de legătură. În sfîrșit în atmosfera explozivă datorată dușmăniei cu Basta, trebuia să îndemne la răbdare pînă la venirea celor doi comisari improvizați care cu toată zăbava lor sfîrșesc prin a sosi la 10 februarie. Deci misiunea sa era pe cît de iluzorie pe atît de efemeră. Analiza contribuției sale la textul „Ce au adus Carlo Mango“ scoate la lumină inițiativa lui de a propune o soluție minoră pe care o credea posibilă. În cursul șederii sale a vrut să se afirme și prin aplicarea unora din punctele enunțate de el în textul curios analizat de noi (vezi *Observații critice*) și anume cele privind pedepsirea vrăjmașilor împăratului (și ai domnului). Acest capitol îi oferea baza unor pertractări cordiale cu domnul care să dovedească și zelul său față de împărau și bunăvoința sa față de acesta. Aici găsește soluția ce i se pare atît de satisfăcătoare: suprimarea pe tăcute a persoanelor indicate de el. Formulă diferită de cea recomandată de Consiliul de la Viena, care cerea ca ei să fie judecați. El desemnează pentru început pe Ieronim Zlatarić (care trădase pe împărat, și pe Mihai) și pe nepotul cardinalului, Ioan Iffiu, și observă cu optimism: „Și după aceștia treptat, treptat va urma și restul!“ Cinci zile după aceea el e sigur (dar greșește) că lucrul s-a și întîmplat cu cei doi și anunță cu satisfacție „Vor urma Imre Deak și alții pe care i-am și însemnat în scris“. (Este probabil unul și același cu Imre Gellen de pe lista de la Viena.) În aceeași ordine de idei el propune un mod cît se poate de simplu și elegant de a lichida pe acei membri ai Consiliului Transilvaniei bănuți a fi în legătură cu Sigismund Báthory. Domnul să-i trimită ca soli la dieta ungară de la Pojon (Brașlava) și acolo va ști împăratul ce să facă cu ei. Dar în preajma pornirii lor într-acolo sub paza lui Giva, fostul sol, visterul Stoica i-a oprit, arătînd că o dată acolo ei ar putea deveni nespus de primejdioși. Este vrednic de semnalat că domnul punea totuși o vorbă bună pentru Gaspar Kornis, și chiar pentru Ștefan Csaki. În sfîrșit Magno consideră ca o ofensă adusă împăratului faptul că domnul a primit în slujba sa și l-a făcut căpitan al Siriei pe Ioan Zelestey, probabil român, cu 500 de călăreți venind din teritoriul supus împăratului. Foarte curînd vom afla numele acestuia asociat în mod sinistru cu acel al lui Carlo Magno. După uciderea lui Mihai, același căpitan Zelestey va fi executat ca vinovat de jefuirea lui Magno care, plecînd din Alba Iulia la 13 februarie se abătuse pe la Bocskai căruia îi ceruse pentru împărat orologiul dăruit odinioară de acesta lui Sigismund. Trecînd spre Praga, în Moravia, Magno a fost jefuit furîndu-i-se orologiul. Acum a fost găsit un țap ispășitor care plătea poate în felul acesta gestul său de a veni în slujba domnului.

Magno mai reappare sporadic cu prilejul unor informații răzlețe. El este procuratorul lui Mihai Viteazul pentru castelul Khinsburg. După uciderea domnului el merge să ducă la curte lucrurile de preț ale domnului. Dar inventarul nu este întocmit de el decît 16 ani după aceea, cînd fiul lui Mihai se mai zbătea să adune cîte ceva din rămășițele bunurilor tatălui său. În 1604 cînd Nicolae Pătrașcu se plînge că a fost jefuit în Transilvania de ostașii germani neplătiți de împărat și constituiți în bandă, el este îndreptat spre Carlo Magno care poate cu acest prilej îl va fi îndemnat și pe el să aibă încredere și răbdare. El reappare din cînd în cînd în documente în legătură cu obligațiile sale mai mult teoretice de fost procurator al lui Mihai Viteazul. Moare în 1617.

SCRISOARE CĂTRE GUIDO AVELLANA¹ p. 74

1596, septembrie 17, Alba Iulia

...Principele² a pus să se adune și să se țină consiliul în care a luat hotărârea să meargă el însuși cu 18 000 de combatanți socotind și „R...iți“ (?) dintre cei mai buni și cea mai mare parte a arcebu-
zierilor care pornesc azi în direcția taberei maiestății sale spre a se uni <cu
cei de acolo> apucând drumul Oradiei, cu speranța de a se regăsi peste zece
zile și ducând cu sine șase tunuri de asediu și patruzeci de tunuri de câmp³.
L-a lăsat pe domnul Bocskay ca guvernator // al țării, ca să facă pază bună p. 75

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Vinc. Makusev, în *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum*, cuprins în „Glasnik srpskog učenog Društva...“, seria II, vol. V, Belgrad, 1883, pp. 74—77. Adresantul era secretarul ducelui de Mantova.

² Sigismund Báthory, principele Transilvaniei. Scrisoarea apare fără partea inițială, omisă de editor.

³ *Sei pezzi da batteria et quaranta da campagna.*

la hotare pentru ca să poată să reziste la incursiunile tătarilor sau la altceva ce s-ar putea ivi.

Principele are din oastea sa vreo 3 000 de combatanți pe lângă voievodul Țării Românești și același voievod are 8 000 și se află în campanie⁴ pentru a ține piept la năvala tătarilor, căci se aude că polonii i-ar fi lăsat să treacă și se spune că ar fi și trecut Nistrul. Împotriva acestora el este hotărât să-și încerce norocul. Până acuma bunul voievod a știut în fel și chip să ducă cu vorba pe sultan și pe dregătorii acestuia, în așa fel că în anul acesta va putea să rămână liniștit din partea lor, și abia acuma s-a descoperit că o parte din asprii⁵ trimiși de acest voievod la Poartă pentru a o îmbuna⁶ sînt falși, încît sultanul a rămas bine păcălit de el. Aici se află în taină un om⁷ trimis de întreaga Bulgarie, care dă de știre principelui că vor să se ridice împotriva turcilor, numai doar să fie ajutați de principe cu 2—3 000 de soldați care să ia conducerea oamenilor din acea țară, care se și află adunați prin păduri în număr de 30 000 cu armele lor pe care le-au ținut îngropate în pămînt. Voievodul depune mare stăruință pe lângă monseniorul⁸ nunțiu ca să binevoiască să favorizeze pe lângă principe această intenție bună a lor față de creștinătate. Și așadar ieri am fost și eu împreună cu principele și cu sfetnicii, și atîta ne-am străduit, încît el [nunțiu] s-a hotărît să trimită înapoi pe solul acestora împreună cu Paolo Giorgi din Ragusa, foarte cunoscător al acelor părți⁹, la domnul Mihail Voievodul, pentru ca să fie nămiți acolo cei p. 76 400 de călăreți albanezi care se află acolo, // veniți pe rînd la voievod, spre a trece și ei de cealaltă parte a Dunării, cu ajutorul pe care l-ar primi. Așadar dacă s-a ajuns la această consfătuire, monseniorul nunțiu a fost nevoit să promită banii pentru a se strînge acea oaste, și ieri au plecat. Sperăm întru domnul nostru ceresc, să auzim în curînd că lucrul progresează bine și va trebui să fie de un ajutor, nu mic, pentru maiestatea sa și de o mare tulburare pentru inamic, căci ei se gîndesc să devasteze pînă la Adrianopol... etc.

Din Moldova nu avem încă o știre sigură despre trecerea tătarilor. La hotarul¹⁰ acela se află totuși domnul Pancratiu Sennyei¹¹ cu 5 000 de oameni

⁴ *Qual si trova in campagna*, adică în stare de alertă.

⁵ *Asperini*.

⁶ *Per acquistarla*.

⁷ Este Teodor Ballina. Pentru misiunea lui și amestecul lui Paolo Giorgi, vezi *Călători*, III, pp. 380—383.

⁸ Alfonso Visconti. Vezi biografia sa (*ibidem*). Pentru însinuările pe care i le aduce ulterior Paolo Giorgi, vezi biografia acestuia și *Observații critice (ibidem)*.

⁹ *Molto pratico di quelle parti*.

¹⁰ La hotarul Transilvaniei spre Moldova.

¹¹ Era dintre nobilii catolici. Și în 1595 fusese însărcinat cu paza hotarului Transilvaniei dinspre Moldova, în momentul instalării lui Ieremia Movilă, de către Zamoyiski, în locul lui Ștefan Răzvan.

de pază din partea acestor state, și cum monseniorul nunțiu¹² a trimis pe un servitor al său cu poșta la Ieremia voievodul Moldovei, la înapoierea sa se va afla care e adevărul cu venirea tătarilor.

Aici se află un gentilom trimis de cancelarul¹³ Poloniei pentru unele neînțelegeri privind datoriile surorii¹⁴ principelui, care a fost măritată cu acest cancelar, și bănuiesc că sub acest pretext, să nu fi venit mai degrabă pentru a spiona ce anume se tratează în taină în aceste chestiuni privind războiul . . . etc.

Principele, de patru zile încoace este încercat de friguri care s-au declarat „in doppia terzana”¹⁵ însă medicii speră că ele vor înceta și că el se va face bine în curînd . . . [Urmează formula de încheiere, data și subscripția].

¹² Pentru corespondența sa cu Ieremia, vezi *ibidem*, p. 462.

¹³ Jan Zamoyski.

¹⁴ Griselidis.

¹⁵ *Febbra terzana* este cea care revine a treia zi, adică apare o zi da, o zi ba. Probabil că în forma dublă se repetă de două ori în aceeași zi.

[SCRISOARE CĂTRE COMISARI]¹⁶

1600, ianuarie 24, Alba Iulia

p. 646

Am ajuns aici ieri dimineața spre miezul zilei și aș fi putut ajunge în seara dinainte, însă voievodul a trimis să mă întâmpine cu rugămintea să întârziu pînă a doua zi, cînd am fost primit de către cei de la curtea sa și de către comandantii cazacilor și escortat de un număr de 200 de călăreți pînă la locul meu de găzduire în casa domnului Bocskai¹⁷. Știind că Signor Marini v-a informat amănunțit despre mersul lucrurilor de

¹⁶ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 646.

¹⁷ Carlo Magno îl cunoștea bine din vremea șederii sale la curtea lui Sigismund (1595—1598). Apoi foarte recent îl întâlnise la curtea împăratului unde Bocskai venise în fruntea unei delegații a lui Sigismund să trateze condițiile unei noi cesiuni a Transilvaniei. În sfîrșit, în august 1599, Carlo Magno îi vînduse mina sa de aur de la Ruda, primită în dar de la Sigismund. Acum situația devenise însă foarte gîngășă, din cauza descoperirii uneltirilor lui Bocskai pentru readucerea fostului principe (vezi notița introductivă).

aici... voi spune doar că Mihai Kathonai¹⁸ a avut sferșitul pe care îl merita și bănuiesc că pe tăcute s-a întâmplat la fel cu Kornis¹⁹ *e forse altro apresso* căci nu se poate auzi nici o știre despre locul unde s-ar afla... și mi se spune că voievodul ar face același lucru cu Naprágy²⁰ dacă nu ar avea considerație pentru haina lui preoțească. Dar îi voi arata eu cum va putea face ca el să ajungă în mâinile maiestății sale și cu prilejul Dietei din Pojon²¹ va putea fi atras în capcană...

Am venit chiar acum de la audiența care a fost foarte mulțumitoare (*grata*) și mi s-a arătat foarte multă bunăvoință. Și cum nu a fost vorba decât de salutări și complimente, cred că azi sau mâine voi obține o audiență particulară.

[Să vină comisarii cât mai iute, căci sînt așteptați și doriți și lucrurile se vor rezolva mai bine decât se crede... etc.]

[RAPORT COMUN CĂTRE ÎMPĂRAT AL LUI CARLO MAGNO ȘI GIOVANNI DE' MARINI POLI]²²

1600, ianuarie 24, Alba Iulia

... Cu toată supunerea și credința facem cunoscut maiestății voastre că în ziua de 23 a lunii de față, a sosit aici Carlo Magno și a fost primit de ilustrisimul voievod cu mare cinste... la un sfert de leghe <de oraș> și în ziua de 24 s-a ținut audiența publică și în ziua de 25 cea secretă, care a ținut trei ore, în care Carlo Magno a expus cele poruncite de maiestatea sa.

Răspunsul ilustrisimului voievod a fost că nu poate să ia o hotărîre deocamdată, pînă nu va fi fost informat de către solii săi, trimiși la maiestatea voastră, de felul în care vor fi fost ascultați și sloboziți de către maiestatea voastră, și s-a plîns mult de maiestatea voastră că a arătat atîta neîncredere în el, reținîndu-i restul de bani împreună cu darul pe care avusese

p. 648

¹⁸ Fostul jude al Clujului care îl primise pe Sigismund la reîntorcerea lui aventuroasă în Transilvania (1598). Acest Kathonai a fost găsit ucis pe cîmp, de către țărani pe care îi asuprea. Îndată au circulat mii de zvonuri că domnul ar fi pus să-i taie beregata, lăsîndu-l să moară și oprind chiar cu strășnicie să-i fie ridicat cadavrul. Într-o altă versiune, tot atît de fantezistă, domnul l-ar fi ucis chiar el, cu o lovitură de pumn (!).

¹⁹ Gaspar Kornis de Rusca senator, fost căpitan al Hustului. După înfrîngerea cardinalului s-a raliat lui Mihai Viteazul, dar foarte curînd va trece la Sigismund Báthory. În luna mai 1600 se pretindea, în mod fantezist, că domnul l-ar fi ucis și pe el!

²⁰ Episcopul catolic de Transilvania și cancelar al principatului.

²¹ Dieta imperială de la Pojon, sau Pressburg-Bratislava.

²² Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 648—651.

de gînd să-l trimită prin Carlo Magno și Petru Armeanul, și aceasta numai²³ datorită zvonului pe care l-a răspîndit pe aici curierul maiestății voastre, Gaspar Malikh²⁴, în afară de faptul că Petru Armeanul, la îndemnul și din porunca maiestății voastre, a trimis pe tovarășul său în grabă de la Viena ca să facă cunoscut stăpînului său că <banii> îl urmau. Și voievodul presupune, negîndindu-se mai departe, că aceasta s-a întîmplat în urma vreunei neîncrederi deosebite, sau vreunei știri calomnioase²⁵ care l-au făcut pe împărat să se tragă înapoi de la acest gînd și bunăvoință față de el, și dacă Petru Armeanul ar fi venit la timp, să-i dea de știre de ce se întîmpla, el hotărîse să vină însuși la maiestatea voastră ca să-i facă plecăciune... [etc.] și din cauza zăbovei acestui armean nu-și mai poate înfăptui gîndul, întrucît primăvara îl îmbie la o acțiune de laudă, mulțumită — desigur — ajutorului și sprijinului care îi sînt făgăduite de îndurarea înnăscută și de generozitatea maiestății voastre. L-am îmbunat întru cîtva și îndeosebi Carlo Magno, arătîndu-i cauza acestei întîrzieri, pentru ca să binevoiască să se lase de această îndoială, întrucît maiestatea voastră nu s-a gîndit niciodată să aibă vreo îndoială cu privire la persoana lui, și că în curînd maiestatea voastră îi va manifesta favoarea sa prin alte semne pe măsura meritului său și a marii sale vitejii. Numai doar să aibă puțină răbdare, și peste puține zile o va vedea manifestîndu-se după voința și dorința sa.

[Din partea comisarilor i s-a dat lui Carlo Magno o scrisoare a lui Pezzen cu privire la declarațiile solilor domnului la Viena, și îndeosebi ale lui Mihălcea²⁶: că stăpînul lor are de gînd să rămînă posesorul, guvernatorul, și exceptînd doar numele²⁷, patronul absolut al Transilvaniei. Asupra acestui punct, cei doi emisari îi cer domnului să dea instrucțiuni solilor săi] zisul domn voievod declarînd în fața noastră că a ocupat și dobîndit această țară în numele maiestății voastre, și o ține în acest scop și că era întotdeauna gata să asculte de poruncile sale, însă el se plîngea de neîncrederea maiestății voastre față de el, zicînd: „Pînă acum, maiestatea sa și lumea întreagă au cunoscut statornicia și credința mea, și aș vrea să le-o

²³ Paranteză a autorilor raportului introdusă în expunerea indirectă a spuselor domnului.

²⁴ Acesta sosise la Alba Iulia înainte de 22 decembrie 1599, cînd Giovanni de' Marini Poli îi scrie lui Mihail Székely la Satu Mare că G. Malikh a adus scrisoarea împăratului către voievod, și că acesta îi mai trimite și un colan cu pietre scumpe în valoare de 25 de mii de ducăți și o *vesta ducalle*, adică darurile pe care urma să le aducă Carlo Magno.

²⁵ *Sinistra informatione de male lingue.*

²⁶ *Mialî.* Misiunea lui Mihălcea și Stoichiță trebuia să lămurească într-un fel poziția lui Mihai față de împărat și față de Transilvania. Era prima solie adevărată. Cea anterioară a lui Petru Armeanul fusese doar o notificare solemnă a victoriei cu înfățișarea trofeelor trimise.

²⁷ *E dal nome in puoi.*

arăt și în fapte mai mici, numai să fiu sprijinit și ajutat de maiestatea sa²⁸. El nu dorește altceva pe lume decât a sluji pe Dumnezeu și pe împărat, numai pentru a dobîndi în creștinătate un nume nemuritor. Dar ceea ce l-a durut mai mult a fost că s-a și divulgat [neaducerea banilor] în toată armata sa, și din partea [soldaților] de orice nație vine întrebarea: unde au rămas banii și darul? Căci a apărut // și Carlo Magno, nu numai Petru Armeanul²⁹. De sigur că este foarte tulburat, făcîndu-mă să constat că el pierde mult din prestigiul său și din renumele său în ochii soldaților săi. Și în încheiere zice: „Maiestatea sa se încrede mai mult și dă mai multă crezare celor care o trădează și îi vatămă țara³⁰ decât celor care i-au dobîndit stăpîniri” și mi-a spus pe față³¹ că unul este Basta, [altul] Bocskai apoi cei doi Ștefan Báthory³² precum și alții din Ungaria Superioară care sprijină și îndestulează cu alimente cetațile dușmanului de la granița aceea, și care nu vor ajunge niciodată ca să arate acea credință adevărată pe care a arătat-o el maiestații voastre, punîndu-și în cumpănă nu numai persoana lui, ci și soția și copiii săi și zălogind tot ce avea, pînă și giuvaerele soției sale pentru a plăti ostășimea spre a împlini porunca maiestații voastre în vederea răzbunării asupra rebelilor săi și a recuperării Transilvaniei... Mai arătînd și puținele ajutoare primite de la ea³³ și argumentînd că maiestatea voastră a avut mai multă cheltuială cu un regiment de nemți³⁴ decât cu toate ajutoarele care i s-au dat lui; iar din aceste regimente nu se află la luptă niciodată mai mult de două treimi [din soldați]; și aceștia sînt cei care sînt iubiți și prețuiți, iar zisului voievod nu i se recunosc bunele intenții și hotărîri, nedîndu-i-se nici măcar ce i se datora³⁵ înainte de ocuparea acestei țări. Și de unde mai întîi se scuza că nu-și poate face datoria pentru că sînt oprite trecătorile, acum ei vor ocupa munții. Însă prin aceasta el va înlesni garantarea siguranței drumului³⁶. Și ne-a spus fățiș să scriem deschis maiestații voastre că dacă nu ar fi luat în considerație credința pe care i-o poartă, s-ar fi răzbunat într-un fel contra lui Basta care împreună cu ceilalți partizani ai săi numiți mai sus, au nen-

²⁸ Se redă și în continuare declarația domnului, dar acum în formă indirectă.

²⁹ Fraza următoare este un comentariu al agentului pe marginea declarației pe care o raportează.

³⁰ *Paesi*.

³¹ *Liberamente*.

³² Adică de Somlyo și de Ecsed. Primul era fratele cardinalului Andrei, celălalt aparținea ramurii din Ungaria habsburgică.

³³ = De la maiestatea voastră.

³⁴ Se referă, foarte probabil, la trupa lui Basta.

³⁵ Se poate vedea și din rapoartele lui Lassota că imperialii erau întotdeauna în urmă cu plata sumelor promise. Pînă și suma avansată de Mihai agenților imperiali la Tîrgoviște, pentru a fi trimisă tătarilor cu care se purtau tratative, a rămas neplătită multă vreme.

³⁶ *Et dove che prima si escusava non poter far il debito per esser impedito li passi, adesso impedivano li monti. Però quelli farà facilitare, acido la strada sia sicura.*

roci³⁷ trei comitate, cutreierînd țara ca să stoarcă sîngele bieților țărani; și dorința lui [a lui Basta] era să intre și în această țară să facă același lucru. Dacă se socoate atît de viteaz, de ce nu a încercat pînă în acel moment³⁸ să atace cu armata sa vreo cetate a inamicului?

Și voievodul a zis că maiestatea voastră să-i dea bani pentru a mulțumi oastea, lăsîndu-l să facă ce trebuie, și speră să facă lucruri atît de vrednice de laudă încît se va putea judeca cine e mai destoinic dintre ei 'doi și cine se va arăta mai cu credință față de stăpînul său, căci el nu vrea să aștepte ca dușmanul să ajungă sub <zidurile> Vienei, ci va merge mai degrabă pînă la Adrianopol ca să dea piept cu el... și el nu dorește ca să treacă prin mîna sa nici un ban, pînă ce maiestatea voastră nu trimite comisarii săi care să împartă lefurile soldaților în fața sa, la trecerea în revistă³⁹ care se va face. Această oaste este bună, în stare să reziste la orice greutate și este încercată în lupte, căci o ține și iarna și vara⁴⁰.

Și în încheiere el spune că ori de cîte ori maiestatea voastră ar afla la el vreo lipsă, să i se facă cunoscut și el nu va pregeta să o mulțumească, sau dacă maiestatea sa nu este mulțumită cu slujba sa, să binevoiască să-l deslege de jurămint, căci cu ajutorul lui Dumnezeu și iscusința sa va ști bine cum să-și dobîndească stăpîniri⁴¹, iar el făgăduiește maiestații voastre de a nu se trage niciodată înapoi sau a se depărta de ea, și nu va lipsi de a urmări dușmanul mai mult ca niciodată pentru slujba maiestații voastre și a creștinătății, avînd nădejde în Dumnezeu că va ieși la iveală credința sa și va triumfa asupra nedreptății care i se face. Și pînă atunci se va ruga de maiestatea divină să țină seama de dorința pe care o are de a sluji pe maiestatea voastră.

Domnul voievod ne-a îndemnat să avem bunătatea să înfațișăm maiestații voastre cele cuprinse aici, în felul cum sînt scrise și pentru satisfacția sa deplină să <i se> citească scrisoarea de față⁴²; așadar maiestatea voastră să ne ierte dacă am mers atît de departe cu îndrăzneala. Ne-a spus că a și făcut trecerea în revistă a tuturor secuilor putînd sluji la oaste, aflători în acele comitate⁴³ și spune că a aflat numărul de 56 de mii, și cum el le-a redat libertatea, ei s-au oferit să-l slujească în orice prilej al său și orice acțiune cu 12 mii de archebuzieri pedestri și 12 mii de sulitași, și dacă ar fi avut archebuzele și armamentul pe care le aștepta de la maiestatea voastră, ar fi și făcut pînă acum o „mostră” generală.

³⁷ *Rovinato*. Este vorba de devastările soldășimii lui Basta, lăsată să-și asigure subzistența în chip samavolnic în acele comitate exterioare rămase, cu cetățile lor, pe seama lui.

³⁸ *In questo mentre*, adică înainte de intrarea lui Mihai.

³⁹ *Mostra*.

⁴⁰ *Nel instade (!) et inverno*.

⁴¹ *Acquistarsi paesi*.

⁴² *Ha volsuto legere la presente*.

⁴³ Comitatul [sau Țara] secuilor.

Azi am încheiat și stabilit cu voievodul să înlăturăm câteva persoane // potrivit maiestății voastre, dar în taină și în mod neoficial⁴⁴. Printre ei (?) este acel Ieronim Zlatarić, bosniacul⁴⁵, Dumnezeu să-l aibă în grijă. Și treptat, treptat, va urma și restul pentru a alege pe cei răi dintre cei buni...

[SCRISOARE CĂTRE COMISARI]⁴⁶

1600, ianuarie 26, Alba Iulia

Voievodul m-a chemat la audiență, care a ținut două ore; mă gândeam cum să-l liniștesc și să-l îmbunzez cu făgăduielile și ofertele ce i se fac, dar ar fi fost mai bine să fi rămas la Satu Mare, căci voievodul — ca să spunem lucrurile pe față — îmi zice: „Sînt sătul de atîtea făgăduieli”⁴⁷ și mi-a zis cuvinte care chiar de aș fi avut pe mine zece armuri, mi-ar fi străpuns inima, zicînd că trădătorii care îl asasinau pe împărat ca Basta, Bocskai, Báthory de Ecsed și cel de Somlyo, și cei ce strîcă pactele sînt acei ce sînt respectați și favorizați, „iar eu care am redobîndit țara, cu marea mea cheltuială și primejdie, părăsindu-mi țara ca să răzbun pe maiestatea sa contra rebelilor săi, sînt disprețuit și ceea ce e mai grav, este neîncrederea în mine pentru gânduri pe care nu le-am avut niciodată” și alte lucruri care îmi străpungeau adîncul inimii. Eu nu pot să spun că nu are dreptate, fiind încă și mai încredințat că niciodată nu se va constata că ar fi avut intenția de a rămîne stăpînul Transilvaniei și că dacă maiestatea sa ar trimite pe oricine afară de Basta, el nu ar sta o clipă la îndoială, pentru că gîndul său este de a trece mai departe și nu se va întîmpla niciodată — chiar dacă ar fi părăsit de maiestatea sa — ca el să se înțeleagă cu turcii și nici cu polonii, și el se vaită că pierde prilejuri atît de bune din lipsa unor sume atît de mici de bani. Și dacă ar fi avut archebuzele [cerute] ar fi și trecut în revistă pe secui. În sfîrșit, dacă aș scrie totul, ar fi un fel de lamentații ale profetului Ieremia. Mă tem că bietul Armean n-o s-o ducă bine cu voievodul, care l-a făcut în fața noastră mincinos și trădător. Dar eu și signor Marini⁴⁸ l-am mai îmbunat cîtva. În numele lui Dumnezeu, să vină domniile voastre în grabă, pentru că e mare nevoie <de așa ceva>. Și să dea Dumnezeu să vină cu o veste bună, căci e mare îndoială, cu felul de

⁴⁴ *Secretamente e in particolare.*

⁴⁵ Cel care trădase cardinalului tratativele secrete ale lui Mihai cu împăratul.

⁴⁶ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 650.

⁴⁷ *Sono già hormai saccio e stuŕfo de tante promesese.*

⁴⁸ *Marino* = Giovanni de' Marini Poli.

a purcede al celor de la curte, ca să pierdem a treia oară Transilvania și totodată și prietenia domnului⁴⁹. Și nici nu ar putea să se silească ei mai mult la curte ca să o piardă, de cum fac. Dumnezeu să-i ierte pe cei care au această vină. Și acum mă opresc, pînă ce mă voi revedea cu domniile voastre, pentru că nu voi mai sta mult aici după sosirea domniilor voastre, decît dacă mi-ar veni alte instrucțiuni din partea maiestății sale...

P. S. Cînd veți ajunge la Cluj, dați-mi de știre ca să vă pot ieși înainte și spune din gură⁵⁰ ce s-a mai întîmplat.

RAPORT CĂTRE IMPĂRAT DESPRE AUDIENȚA SA LA MIHAI VODĂ⁵¹

Alba Iulia, 1600, ianuarie 31 sau februarie⁵²

p. 569

[După sfatul lui Giov. de Marini Poli, Carlo Magno s-a adresat lui Rally, Mitropolitul de Tîrnovo, ca să potolească supărarea lui Mihai Vodă datorită faptului că se revocase ordinul de a se plăti banii făgăduiți⁵² și că și Carlo Magno venise fără a aduce vreun dar.] „Și nu atît pentru bani, sau pentru valoarea darului, dar numai pentru că acest lucru a fost divulgat în toată Transilvania și fiecare face tot felul de comentarii despre aceasta“. Eri seara mi-a trimis răspuns acel arhiepiscop ca să-l vizitez și să-mi dea de știre că miine, adică în ziua de azi // va trimite să mă ia înainte de a se face ziua. Și astfel în dimineața de azi, de la orele 6 pînă la 9, fiind de față acest arhiepiscop și Giovanni Marini, am fost la el și era înveșmîntat în „odăjdii“⁵³ și puneă⁵⁴ să se aducă înaintea mea mulți saci de ducați pentru a-i plăti pe cazaci ce erau în fața palatului, cu toții călări, și zicea: „Oștirea mele îi dau leafă puțină, dar doresc ca să se plătească în fiecare lună, și astfel trebuie să mă ajut cu puținii bani pe care mi i-am găsit⁵⁵ în speranța că acei ai maiestății sale cezaree nu vor mai întîrzia mult“. Eu i-am dat din nou asigurări în sensul acesta și am văzut că s-a mai îmblînzit⁵⁶.

p. 570

⁴⁹ *La amicitia del Valacho.*

⁵⁰ Adică acele lucruri pe care nu a vrut să le scrie.

⁵¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 569—571.

⁵² Scrisoarea a fost greșit datată de editor ca fiind din 2 ianuarie, dată la care nici nu sosise Carlo Magno la Alba Iulia, venit în realitate la 23 ianuarie. Pentru situarea ei după 31 ianuarie, eventual 2 februarie, vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 655—658, scrisoarea lui Magno către Pezzen.

^{52a} Pe care trebuia să-i aducă Petru Armeanul.

⁵³ *In pontificale* (este vorba aici de Ralli apoi de Mihai).

⁵⁴ Mihai.

⁵⁵ *Dar mano al pochi ducati che mi ritrovavo.*

⁵⁶ *Și era blandato assai più che prima.*

El a spus arhiepiscopului — „Chemați să vină capelanul, să dea mai întâi sfânta binecuvântare mai înainte de a începe să luăm hotărâri cu privire la cererea maiestății sale cezaree, stăpînul meu. Atunci a apărut un alt episcop cu mantie de fir, cu o mitră episcopală foarte bogată. Îndată arhiepiscopul a luat aghiasma și a aghiesmuit pe cei de față și apoi a întins o cruce împodobită cu pietre scumpe ca să fie sărutată. zicînd: „În numele lui Dumnezeu și a sfintei treimi“ și a început⁵⁷ să vorbească „Intrucît maiestatea sa vrea să mă cinstească împreună cu fiul meu⁵⁸ cu titlul de Principe al Sfîntului Imperiu și să mă miluiască⁵⁹ și să-mi dea mijlocul de a putea duce război și a dobîndit pentru mine bunăvoința sanctității⁶⁰ sale și a regelui Spaniei⁶¹ și a altor principii creștini, mă hotărîsc să mă las de cele ce le-au tratat solii mei cu maiestatea sa și să rămîn la bunăvoința sa. Și pentru mai multă siguranță vreau să întăresc toate acestea cu numele meu și pecetea mea“, cerînd el de la maiestatea voastră doar să binevoiască să lase să nu se schimbe garnizoanele de față, pentru a-i putea mai ușor înșela⁶² pe turci, pe poloni și pe moldoveni, „ținîndu-i încă în nădejdea necurmătă că eu sînt⁶³ sub ascultarea turcului“ (căci dacă s-ar schimba garnizoanele de îndată turcii nu i-ar mai da nici o crezare). Și mi-a și arătat scrisori recente de la Ibrahim⁶⁴ în care îl asigură că în curînd va primi de la sultan⁶⁵ un dar însemnat, zicîndu-mi că el scrie lui Ibrahim să binevoiască să fie el cel care să mijlocească pacea între acești doi împărați, și Ibrahim îi face mari făgăduieli⁶⁶ dacă ar putea cumva să ducă această întreprindere la bun sfîrșit potrivit cu dorința lor — și mi-a spus că așa trebuie să se purceadă cu turcii: hrănindu-i cu vorbe goale⁶⁷ și ca maiestatea voastră să se încreadă în sfîntul său botez⁶⁸ și că nu-l va găsi (purttîndu-se altfel). Pînă atunci maiestatea voastră să se îngrijească să se pregătească din timp de luptă, pentru ca atunci cînd se va scula el cu armata dincoace, adică cu toți cei care vor fi pe picior de război⁶⁹ în această țară, nobili și nenobili, să meargă cu el pentru a asigura apărarea țării⁷⁰, lăsînd deci la toate trecătorile de la granițe paza cea mai bună: adică la Brașov din spre Țara Românească, și la Bistrița din spre Moldova, și la fel la Cluj și în acea

⁵⁷ Mihai.

⁵⁸ Nicolae Pătrașcu.

⁵⁹ *Gratificarmi.*

⁶⁰ Clement al VIII-lea.

⁶¹ Filip al III-lea (1598—1621).

⁶² *Gabar.*

⁶³ Mihai — aici se trece brusc iar la pers. I.

⁶⁴ *Ebrain.* Damad Ibrahim-pașa mare vizir (1598—1601).

⁶⁵ Mehmed al III-lea (1595—1603).

⁶⁶ *Proferte.*

⁶⁷ *Di darli simile pasture di parolle.*

⁶⁸ *Sopro el suo santo batesmo che porta.*

⁶⁹ *În arme.*

⁷⁰ *Per assicurarsi della provincia.*

clipă maiestatea voastră să-și trimită oastea sa ca să ia în primire toate cetățile de la granița Transilvaniei. Și în felul acesta se va asigura din partea turcului care nu va gândi decât că el fi este bun vecin, în timp ce el plănuiește să treacă Dunărea pe neașteptate întrucît bulgarii și sîrbii îl așteptau cu dorința cea mai vie.

p. 571 Și pentru ca maiestatea voastră să fie sigură de această hotărîre a sa, el vrea ca eu să duc maiestății voastre un legământ autentic pecetluit și subscris de mîna sa proprie și a arhiepiscopului și a lui Giovanni Morino, și pentru o și mai bună confirmare a acestei hotărîri ale sale, el trimite un om al său cu poșta⁷¹ la maiestatea voastră pentru întărirea acestei rînduielei, poruncind acestui om al său ca ieșind înaintea ambasadurilor săi să-i oprească în drum pînă ce maiestatea voastră ar afla cele ce s-au tratat, și aceste lucruri tratate nu vor fi decât spre marea mulțumire a maiestății voastre și în acest scop pînă în două zile vom pleca cu toții împreună la Satu Mare... Și mi-a jurat că în anul acesta va da o asemenea dovadă despre destoinicia sa, încît maiestatea voastră nu va avea să se teamă că inamicul să vină cu armata să aducă vreo vătămare maiestății voastre. Și cu voia lui Dumnezeu la plecarea sa a hotărît să vină să se închine maiestății voastre împreună cu iubitul său fiu și prin mine trimite un portret înfațișîndu-l împreună cu // fiul său și alături⁷² este zugrăvită lupta purtată cu Cardinalul și de partea cealaltă e numele său, și mi-a spus că de îndată ce va fi sosit darul maiestății voastre vrea să trimită pe comisul său cu cinci cai de toată frumusețea împodobiți cu valtrapurile cele mai bogate, și alte lucruri turcești...

[Primind Carlo Magno vestea de la Ungnad din Cașovia că s-au trimis 30 000 de taleri — îi comunică vestea lui Mihai adăogînd că în curînd va urma și restul.] De care lucru s-a bucurat voievodul și s-a înviorat cu totul și m-a condus pe jos la arsenal cu mai bine de 1 000 de archebuzieri ca să vad cum se toarnă un tun cu numele maiestății voastre pe el și pune să se toarne într-una arătînd că vrea un număr de 60 de bucăți în afară de tunurile vechi, și cea mai mare parte pentru ca să le ia cu el peste Dunăre în expediția ce vrea să o facă împotriva turcilor, deși totodată îi umbla prin gînd și Moldova⁷³ măcar că nu a vrut încă să-mi dezvăluie gîndul său. I-am spus să se gîndească bine ca să nu aibă maiestatea voastră vreun neajuns din partea polonilor. A început să rîdă zicîndu-mi: „Mai nădăjduiesc întru domnul să dau ochii într-o zi cu luminăția sa Maximilian în acel regat“⁷⁴. Și înțeleg că îl dorește mult pentru această cîrmuire, zicîndu-mi: „Venind acolo vreau să dau pe unicul meu fiu în slujba sa“.

⁷¹ = Logofătul Pantazi vezi N. Iorga, *Documente relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul* în An. Ac. Rom. 1898, p. 475 (41).

⁷² *Apresso.*

⁷³ *Li va la Moldavia per la fantasia.*

⁷⁴ În Polonia. Aluzie la veleitățile lui Maximilian de a ajunge rege al Poloniei.

Se plînge mult de regele Poloniei și de Ieremia Movilă din Moldova și că la Constantinopol îl pîrăsc, pentru ca turcul să nu se încreadă în el, cum că e lucru sigur că el s-a declarat pentru austrieci pe toată viața și că ține aceste state în numele Împăratului. Și pentru ca să arate el și polonilor că nu este așa mi-a mărturisit în taină că vrea să trimită un om al său la regele Poloniei, dînd de știre că rămîne mai departe neutru și că dorește să fie un bun vecin și să fie mijlocitorul care să așeze pacea între maiestatea voastră și sultan, zicîndu-mi că trebuie să porcedă în felul acesta cu asemenea neamuri de oameni în care e mai rău să te încrezi decît în turc — pînă ce va vedea prilejul de a se răzbuna. După ce am tratat pe larg cu voievodul am hotărît în privința celor doi prizonieri, adică nepotul răposatului Cardinal⁷⁵ care a fost pajul maiestății voastre, și acela care s-a proclamat ca rege al Bosniei⁷⁶ să le facă de petrecanie într-ascuns, ceea ce cred că s-a și întîmplat⁷⁷. Acelaș lucru se va face și cu Imre Diach⁷⁸ și alții pe care i-am și însemnat în scris. Și așa se învoiește de aici înainte.

Cu privire la episcop⁷⁹, la cancelar⁸⁰, la Kornis⁸¹ și la Bodoni⁸² pentru ca să se porcedă cu băgare de seamă și în taină, l-am sfătuit pe Voievod să-i trimită ca soli la această dietă imperială din Ungaria, și apoi maiestatea voastră va putea să hotărască asupra lor potrivit cu delictele lor în felul care îi va fi de folos. Deși Kornis merită să i se arate oarecare îndurare — a fost la mine acasă acum două zile desigur cu încuviințarea voievodului, mărturisindu-mi greșelile sale — plîngînd ca un copil, arătîndu-mi nevinovăția sa; așadar maiestatea voastră să facă cu el cum va crede, el dorind să moară în serviciul ei. Și cred că Voievodul însuși, vorbind cu mine a zis: că nu numai el, dar și Ștefan Csáky merită să fie iertat de maiestatea voastră, și de n-ar fi respectul pentru maiestatea voastră și sanctitatea sa, el l-ar fi și executat pe Naprágy⁸³ — totuși el lasă totul la buna hotărîre a maiestății voastre...

Ioan Zelestei⁸⁴, vasalul maiestății voastre a venit aici cu 500 de călăreți în slujba acestui voievod care i-a dăruit niște sate și i-a dat slujba de

⁷⁵ Ioan Iffiu.

⁷⁶ *Di quello che si publico per Ré della Bosna.* Este vorba de Geronimo Zlatarich.

⁷⁷ În realitate ei au rămas în viață.

⁷⁸ La cererea expresă a Habsburgilor, din cauza purtării sale dușmănoase cu arhiducea.

⁷⁹ Dumitru Naprágy.

⁸⁰ Ștefan Csáky.

⁸¹ Gaspar Kornis. Vezi mai sus n. 19

⁸² Ștefan Bodoni.

⁸³ În legătură cu intrigile purtate la instigația lui Șt. Bocskay pentru readucerea lui Sigismund Báthory. Se descoperise un complot chiar înainte de sosirea lui Carlo Magno. Fusese prins un emisar al principelui, venit din Moldova...

⁸⁴ Este probabil același care a fost executat după căderea lui Mihai, sub cuvînt că el ar fi fost autorul tîlhăriei săvîrșite asupra lui Carlo Magno, căruia i s-a furat pe drum orologiul lui Andrei Báthory, pe care îl trimitea domnul împăratului.

căpitan al Şiriei⁸⁵. Lucru de care m-am plîns mult acestui voievod care în nici un chip nu trebuia să purceadă așa cu el și nici cu alții *senza il conto suo* căci ar fi calea de a jigni pe maiestatea voastră⁸⁶. Mi-a făgăduit *con bel modo* să desfacă totul și să nu mai greșească pe viitor. Și să mă creadă maiestatea voastră, că totul vine din lipsa de sfătuitori, și în adevăr nu are pe lîngă sine oameni de ispravă și de toate aceste încurcături este de vină Naprágy.

Nu aş dori altă răsplată de la maiestatea voastră decît de a putea primi cu cugetul curat darurile⁸⁷ ce mi se înfățișează și mi se oferă, dar doamne ferește ca pentru un interes al meu particular să mă las cîştigat și să aduc pagubă și vătămare treburilor maiestații voastre. Credința pe care i-am jurat-o sper întru Domnul că îmi va da statornicia să o păstrez pînă la ultima suflare a vieții mele.

Voievodul a aflat dintr-o scrisoare scrisă de cardinal judelui din Brașov că dacă ar fi obținut el victoria avea de gînd să taie calea spre trecătorile dinspre Țara Românească ca să fie omorîți cu toții⁸⁸ și apoi toți străinii de orice nație.

Voievodul va pleca de aici spre Făgăraș pînă în șase zile și acolo are de gînd să se întîlnească cu soția sa și să petreacă vremea carnavalului⁸⁹ cu ea, lăsînd însă fiul la cîrma treburilor din Țara Românească, plîngîndu-se mult de întîrzierea comisarilor. Și ar fi plecat încă de mai înainte dacă nu ar fi stat ca să-i aștepte, spre a-i lăsa aici în timp ce va fi plecat⁹⁰.

⁸⁵ *Világosvár.*

⁸⁶ Este posibil ca toată această chestiune să fi fost mult amplificată de marea încordare dintre domn și Basta în legătură cu cetățile (din comitatele exterioare) cerute de domn. Folosirea unui supus al împăratului era înfățișată ca un fel de încălcare sau uzurpare de drepturi.

⁸⁷ Domnul se arăta darnic față de agenții imperiali. Este evident, de pildă, că Giovanni de' Marini Poli a trebuit să înghită destui bani, fără însă a renunța la aplecarea sa spre insinuări, denaturări ale adevărului etc., care nu apar în manifestările lui Carlo Magno.

⁸⁸ Se subînțelege românii veniți în expediția lui Mihai. Judele era Valentin Hirschel.

⁸⁹ *Far carnevale*, adică perioada dintre cele două posturi — al Crăciunului și al Paștelui. Scrisoarea a fost greșit datată ca fiind din 2 ianuarie. De fapt, ea trebuie așezată la data de 31 ianuarie.

⁹⁰ *Starâ fora.*

OBSERVAȚII CRITICE

La plecarea sa din Alba Iulia la 13 februarie 1600, Carlo Magno a lăsat domnului un exemplar al textului românesc ce ne-a parvenit purtând pe prima foaie însemnarea de mîna domnului „Ce-au adus Carlo Mango (!)“. Se știe că el a avut la bază un concept italian al lui Magno, redat apoi pe românește. Acest text, purtând iscălitura domnului și cea a lui Magno, este menționat de comisari de mai multe ori (Hurmuzaki, XII, 699), fără a-l fi avut vreodată în mîină, ci numai o versiune sîrbească întocmită de vistiierul Stoica probabil la cererea lor. Acest text românesc corespunde textului publicat de N. Iorga (*Documente... relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul...* București, 1898, pp. 22—24, vezi și *Hurmuzaki*, XII, pp. 699—701, versiunea germană a comisarilor). Potrivit cu ideea emisă de editor, acesta ar fi însuși textul trimis solilor odată cu scrisoarea cu instrucțiuni, ca ei să renunțe la condițiile tratate cu împăratul, dacă punctele formulate acum s-ar dovedi mai favorabile. Dar vistiierul Stoica spune că acest text a rămas la Alba Iulia. Deci cel trimis este un duplicat, și originalul de la Alba Iulia este cel publicat în 1898. Se pune întrebarea care este raportul între aceste 21 de „puncte“ trimise acum și acel legămint de care vorbește domnul și care trebuia să fie trimis de el, pecetluit cu numele și pecetea sa (vezi mai sus, p. 21) și subscriș de el cu mîna proprie,

precum și de Rally și de Giva. Dar între această declarație spontană și întocmirea textului cam pe la 5 februarie (*ibidem*, p. 475/41) a intervenit o schimbare. Textul celor 21 de puncte nu menționează nicăieri ofertele lui Carlo Magno și revirimentul domnului. Magno nu e numit decât în însemnarea lui Mihai pe prima foaie. „ce au adus *Cal Magno*” în vreme ce textul începe cu o referire la „răspunsurile” aduse de Petru Armeanul. Acestea par să constituie baza cererilor sale de acum. Potrivit cu Armeanul, împăratul accepta dinainte tot ce ar fi dorit domnul: „*Și au zis împăratul: ce va pohti Mihaiu Voevod. tot să fie pre voe Domni-Sale ...*” (2) „*impăratul au strins sobor ... iar pentru bine ce au făcut Mihai Vodă împăratului și e-u slujit, ca să-l ajute împăratul, ear împăratul să-i dea ce va pohti Mihai Vodă*” (3) „*Ce va pohti Mihai Voievoda de la împăratul să-i dea, care cetății îi va plăcea ... etc. etc.*” (18) „*Eu împăratul preste toți împărății, zic și tot soboru să judecî Domnia-Ta, ce veri face să fie făcut, și cum veri zice să fie zis cum să fie mai bine și ce veri pohti, tot va fi pre voia Domne-Tale!*” (21) „*eră Domne-Ta ce veri zice, nu vom eși din cuvîntul Domne-Tale; acestea sînt în mîna Domne-Tale, de le biruiești ...*” La sfîrșit s-au iscălit amîndoi, *Io Mihail Vod. Carlo Magno m.p.* dar nu apar subscrierile lui Rally și Giva pomenite de domn. Este o distanță ca de la cer la pămînt între ofertele mărturisite de Magno: anume *titlul de principe al imperiului și ajutorul bănesc de la capii creștinătății* pentru lupta contra turcilor și expunerea dorințelor domnului pe baza declarațiilor aduse de Armeanul, că împăratul acceptă orice ar vrea domnul, cetății, titlul de crai pentru el și fiul său etc. etc. afară doar de pornirea împotriva domnului Moldovei care nu este oportună.

Cum s-a operat această schimbare, de la declarația solemnă față cu Rally, pînă la întocmirea scrisorii din 5 februarie (după datarea lui N. Iorga și în orice caz, înainte de venirea comisarilor la 10 februarie)? Trebuie observat că Petru Armeanul a sosit de la împărat odată cu Magno, și că deci el i-a înfățișat domnului „răspunsurile” împăratului cam tot acum. Se poate chiar ca spaima lui de domn să-l fi îndemnat să forțeze nota lingusirii în formularea lor. În adevăr, în audiența de la 25 ianuarie el este făcut minciunos de domn în fața lui Magno și Giva, care se și tem pentru el să nu pățească ceva. Dar la venirea comisarilor la 10 februarie el își redobîndise favoarea. În textul acestuia, sînt anunțate la punctul (1) 10 răspunsuri și o dată scrise, apar, 21! Printre ele se află și unele puncte în parte atinse în scrisorile sale de Magno: de ex. pedepsirea vrăjmașilor împăratului și ai arhiducesei, punctele (11) (12) și poate punctul (13) privind menținerea posesiunilor dăruite de Sigismund arhiducesei. De asemenea punctul (10) pare o versiune mai înflorită a ofertei amintite de Magno. Iată-l: „*Impăratul au trimes la Franța, la Spania, la papa și la toți cei mai mari de bărbăție și de vitejie ce ești al doilea Alexandru, ca să te ajute cu bani și cu alte multe cînste înfrumusețate: ce vor trimete ei ajutor, bani, ear eu încă de trei ori mai mult*”. Tot lui Magno trebuie să-i fie atribuit și punctul (14) destul de obscur privind „...acea țară să nu se strice întru viața Domne-Tale și ceasta a împărăției mele ce să fie amîndoo una în viața Domne Tale” ... etc. Iar punctul (15) „*să-mi fii frate de în cei 4 frați*” etc ... pare să se rezume la recomandarea: *Ce vei vrea să trimet la împărăția mea, nu trimeate pre streini ce mi scrie cu mîna Domne-Tale de la uimă: ce-ți va fi voia eu-ți foi face*. Regăsim tot inspirația lui Magno în punctul (16) despre exploatarea minelor de

aur și argint și eventual de fier, punctul 17) despre gonirea calvinilor și anenilor și pedepsirea Clujului și poate în punctul 18) despre judecățile din Transilvania care să-i aparțină domnului. Dealtminteri acesta era un vechi privilegiu al Transilvaniei încă de când se afla sub regii Ungariei. Ultimele trei puncte par să aparțină mai degrabă lui Petru. Ungnad recunoscând unele din punctele lui Magno, nu își dă seama de importanța amestecului lui Petru Armeanul, care ar fi fost cel mai în măsură să-i dea lămuririle pe care se duce să le ceară mitropolitului Rally, în speranța de a putea reconstitui originalul italian pentru a vedea ce anume a întreat (adică a propus) Magno și ce a răspuns domnul. Dar Dionisie Rally îi declară că nu a conceput el și nici nu a văzut acele articole cu care a plecat Magno afară din Transilvania, ci doar a avut articolele pe care le-a lăsat în urmă Magno, *hinn hat unnder seiner Fertigung gelassen* (adică spre a fi terminate sau definitivare de el?). Înseamnă oare că e vorba de două texte deosebite, unul (poate primul) — redactat împreună de Magno cu Rally, care ar corespunde celui legământ solemn anunțat chiar de domn, și care trebuia să fie contrasemnat de Rally și de Giva, și la care de fapt s-a renunțat — și celălalt, trimis afară din țară solilor și care am văzut că este un amalgam al textului lui Magno cu acela al „răspunsurilor“ lui Petru Armeanul? Și în sfârșit, în ce limbă a tradus Rally textul italian al lui Magno? Probabil în limba croată, adică slavonă. Ceea ce ne-ar duce la concluzia curioasă că textul tradus acum de vistiierul Stoica din limba română în cea slavonă, a trebuit să mai fie tradus într-o fază anterioară în sens invers, din limba croată în cea românească. Dealtminteri, seria tălmăcirilor nu se oprește aici. Comisarii traduc la rîndul lor versiunea lui Stoica în limba germană, tălmăci fiind Székely care adaugă la text o frază în stilul său caracteristic: *und die weil er Herr Waida witzig ist so wird er Ihrer Majestät auf dis zu antworten wissen!* Dar Ungnad se aruncă să compare un articol în tălmăcirea lui Rally și în cea a lui Stoica. Acesta tradusese în art. 5) *crai* prin rege. Ungnad rectifică: principe al Transilvaniei, dar se îndoiește ca Magno să fi mers așa de departe încît să-i dea acest titlu. Observații similare face cu privire la art. 6) (despre o soție de rang princiar pentru fiul domnului). Despre articolele 11) și 12), el pretinde că Magno propusese să fie pedepsiți cei care aduseseră pagube cetăților Chioar și Satu Mare și că Stoica ar fi tălmăcit aceasta prin cei care au dușmănit-o și au alungat-o pe arhiducesă. Referitor la acest articol al pedepsirii, își amintește mitropolitul că fusese vorba de Imre Deak și de Ștefan Bodou. Vistiierul Stoica ar fi mutilat și art. 6). Mitropolitul își amintește că Magno vruse să scrie ceva și despre arhiducele Maximilian dar că el l-a îndemnat cu tot dinadinsul să se abțină, și de aceea nu a rămas <în text>. (*Ibidem*, p. 789—790, rap. din 17 martie 1600). În textul românesc este vorba într-unul din puncte despre arhiducele Maximilian, dar acel punct aparține fără îndoială lui Petru Armeanul. A fost poate vorba de un adaos la acesta, socotit inoportun fie în legătură cu Polonia, fie cu Transilvania.

Avînd azi mai multe elemente la îndemînă decît a avut Ungnad, care nu cunoștea textul românesc decît indirect, putem relua pe alte baze ancheta încercată de el. Observăm că textul se compune din două părți unificate prin stilul în care sînt redactate de traducătorul conceptului italian. Acesta nu putea fi decît un tălmăci de taină chemat să traducă și comunicările secrete din audiențele particulare ale domnului. Două nume par să se

impună: Giva și Petru Armeanul. Dar faptul că textul se deschide cu „răspunsurile“ înfățișate de acesta din urmă ni-l indică hotărât pe el. Este posibil ca la început să i se fi dat textul lui Magno spre a-l traduce, și așa el să fi sugerat contopirea acestuia cu „răspunsurile“ aduse chiar de el. Aceasta ar corespunde cu distincția pe care o face Rally, când spune că a avut în mintă conceptul italian al lui Magno dar nu acela trimis solilor. Versiunea românească oferă în cele 21 de puncte zece „răspunsuri“ și 11 injoncțiuni redactate de Magno. Ungnad numește în bloc contribuția lui Magno *eine Inhibition*. Dar care este izvorul de inspirație al lui Magno? O confruntare cu răspunsurile elaborate de Consiliul de Război de la Viena la întrebările trimise de domn cu prima sa delegație venită la Pilsen în noiembrie e concludentă. Aceste întrebări în legătură cu problemele deschise de noua situație a Transilvaniei începeau cu trei puncte privitoare la (a) sancțiunile ce ar fi de aplicat dușmanilor împăratului, (b) orașului Cluj (care îl reprimise pe Sigismund), (c) celorlalte orașe mai puțin vinovate. Un alt grup se referea la (d) eventuale tratative cu hanul, (e) plata trupelor domnului, (f) eventuale năimiri de cazaci pentru împărat, (g), privilegiile secuilor și înarmarea lor. Ultimele puncte priveau cererea de trupe germane și ungare pentru garnizonarea cetăților de la graniță și atingeau și o eventuală cucerire a Moldovei. Dacă trecem la textul românesc de la Alba Iulia, putem deosebi contribuția lui Magno de cea a lui Petru. Recunoaștem în punctul ⑩ oferta lui Magno relativă la ajutorul regelui Spaniei, al papii etc. Punctele ⑪ și ⑫ corespund punctelor (a) și (b) ale Consiliului de Război despre pedepsirea vrăjmașilor și rebelilor. Punctul ⑬ corespunde unui deziderat al arhiducelui Mathias formulat cu prilejul discuțiilor de la Viena. Articolele prevăzând restituirea bunurilor arhiducesei ⑭, ferirea de devastări a țării ⑮, încrederea ce trebuie să domnească între voievod și împărat, care vor comunica direct ⑯, și pornirea de exploatare minieră ⑰, precum și cel despre judecățile din Transilvania ⑱ îi aparțin lui Magno. Punctul ⑧ referitor la titlul de crai a putut în formă inițială să se refere la cel de principe al imperiului peste care s-a suprapus cel de crai din „răspunsuri“ ⑤. Acest amalgam explică el oare faptul că Magno a iscălit acest text curios, destul de deosebit de propunerile sale dintâi? Vedem totuși că în audiența cu comisarii el desminte în fața domnului afirmația acestuia referitoare la calitatea de guvernator al Transilvaniei pe care el nu a oferit-o domnului. Se poate că atunci când și-a dat iscălitura el s-a mulțumit cu asigurările lui Petru că tălmăcirea era conformă cu textul italian. Personal nu avea cum să se lămurească, și poate că în faza aceasta a preferat să nu-l mai amestece pe Giva în această chestiune. Textul românesc se adresa către soli. El înfățișează o contopire a propunerilor sau răspunsurilor din două faze deosebite, cu suprapuneri care se explică poate din împrejurările care au determinat renunțarea lui Mihai la cererile sale anterioare. A trebuit să existe o confuzie între titlul de principe al imperiului și cel de principe al Transilvaniei care a provocat acea renunțare spontană a domnului. Cuprinderea în textul românesc a părții inițiale („răspunsurile“ lui Petru Armeanul) era menită să aducă bazele unei rectificări a angajamentului solemn luat în fața lui Rally.

În felul acesta credem că se mai luminează acest text atât de ciudat și de neverosimil la prima vedere.

BERNARDINO QUIRINI

(? — 1605)

•

Bernardino Quirini, originar din Candia, unde se amestecau influențe occidentale catolice și bizantine ortodoxe, întocmai ca în mediul pestriț de la Pera, intră în ordinul franciscanilor observați, și după îndeplinirea diferitelor rosturi prin Italia, câștigă bunăvoința și interesul prelatului Giulio Antonio Sanctorio sau Santori, arhiepiscop de Santa Severina, cardinal presbiter de Sta Barbara apoi cardinal episcop de Palestrina. La recomandarea acestuia e numit la 7 ianuarie 1591 episcop catolic în Moldova și Țara Românească cu titlul făurit acum de „episcop de Argeș și Bacău în Moldova și Țara Românească” („Columna lui Traian“, VII, 1876, pp. 318, 323). După ultimul episcop catolic din Moldova, care purtase titlul de episcop de Bacău, urmaso o eclipsă de aproape un secol până la reînvierea vechiului titlu sub altă formă. Desigur trebuie pusă noua numire în legătură cu acțiunea susținută a lui Bartolomeo Brutti, pentru promovarea catolicismului în Moldova. Aici cucernicul Petru Șchiopul, care chemase pe iezuiți și pe franciscani, restaurând vechea mănăstire catolică din Bacău, mai era încă în domnie. Totodată, momentul părea favorabil pentru captarea și a Țării Românești în care mai domnea Mihnea, fiul lui

Alexandru Mircea. Acesta se arătase binevoitor catolicismului, atât prin primirea făcută trimisului pontifical Alexandru Comuleo (1586), cât și prin privilegiile dăruite Bărăției și Bisericii Maicii Domnului din Tîrgoviște.

Quirini nu s-a grăbit să ocupe efectiv scaunul episcopal, ci a plecat mai întâi în patria sa, pentru a-și face rost de bani de drum și de însoțitori. Precipitarea evenimentelor l-a reținut acolo. A venit în Moldova abia în 1597 (*Hurmuzaki*, III, 1 pp. 545—551) invocînd ca motiv al zăbovei deseale năvăliri dușmane în țările române, precum și ciuma din Candia, care îi închisese drumurile pînă atunci.

Dar în acest răstimp se întîmplaseră multe. Papa Grigore al XV-lea care îl trimisese, murise la 16 octombrie 1591. Domnul Moldovei, către care se îndrepta breva apostolică cu care era înarmat Quirini, plecase din țară și din domnie. Urmaseră după el alți doi domni: Aron și Răzvan. Al treilea, Ieremia Movilă, care era în scaun în 1597, îi ceru o brevă de confirmare de la noul papă Clement al VIII-lea (1592—1605) și care să-i fie adresată lui. Dealtminteri, slujba de episcop catolic fusese exercitată în lipsa episcopului titular de către vicarul apostolic Ieronim Arsengo, pentru numirea căruia stăruise domnul. Lucrurile nu s-au limpezit decît cu plecarea lui Quirini la Roma, pentru a obține o nouă brevă.

Trecerea sa prin Transilvania e semnalată de nunțiul Visconti. Mai tîrziu, la înapoierea sa de la Roma cu breva către Ieremia Movilă, s-a crezut că ar fi fost însărcinat cu o misiune din partea papei către Mihai Viteazul. La 20 iulie 1600 sosește la Satu Mare (*Hurmuzaki*, XII, p. 969). În ce consta, de fapt, misiunea lui este greu de înțeles din regestul publicat al scrisorii comisarilor din 20 iulie. Din fraza redată ar reieși că papa îl îndemna pe domn să nu cedeze Transilvania decît arhiducelui Matias sau arhiducelui Maximilian (!) Dar care era legătura între această chestiune de politică înaltă și persoana modestă a episcopului de Argeș și Bacău? În nici un caz nu poate fi vorba de venirea lui Quirini în calitate de nunțiu (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, 88), ci de simplul fapt că el aducea brevele necesare pentru recunoașterea sa de către domniile Moldovei și Țării Românești ca episcop catolic în amîndouă aceste țări. Un lucru este sigur: că el venea într-un moment de criză, care a precedat cu puțin destrămarea stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania și Moldova. Așadar este justificată întrebarea: cînd anume a întreprins Quirini expediția sa la Suceava, pentru săparea pretinselor comori de care ar fi pomenit el domnului român (potrivit cu afirmația lui Andrea Bobbi, v. mai jos relația acestuia și cea a parohului de Suceava, Bathazar). Și cum se împacă diferitele date însemnate de el? Sosit la 20 iulie la Satu Mare, Quirini ar fi venit la Cluj tocmai la 1 noiembrie și ar fi călătorit împreună cu Bobbi spre Moldova, unde au ajuns în preajma Crăciunului (!) Dar primirea sa solemnă de către domnul moldovean în decembrie 1600 pare să infirme versiunea iezuită despre activitatea sa anterioară la Suceava din porunca lui Mihai Viteazul, dușmanul lui Ieremia. Momentul unei atare căutări s-ar situa cu destulă greutate la începutul lui august, cînd împrejurările din Moldova nu par totuși chiar așa de prielnice unei asemenea misiuni.

Stabilit definitiv în Moldova, Quirini a avut de luptat în același timp și pentru instaurarea unei discipline necesare în sînul slujitorilor altarului, mireni sau călugări, — cei mai mulți dintre ei însurați și dedați unor îndeletniciri lumești fără a se lăsa de parohiile lor

— și pentru propria sa reședință din Bacău, contestată de franciscanii de acolo, stârniți de intrigile călugărului observant Valerian Lubieniecki, care urmărea să-l silească să părăsească scaunul episcopal, vizat de poloni.

Chiar unii dintre preoții catolici din Moldova, răbdând greu jugul ascultării, îl denunțaseră la Roma ca fost partizan al lui Mihai Viteazul și simpatizant al ortodocșilor, la ale căror procesiuni religioase lua și el parte, cerînd astfel înlocuirea lui printr-un episcop polon („Columna lui Traian“ VII, 1876, p. 318). În cele din urmă a putut să învingă toate aceste neajunsuri. Neputîndu-se duce el însuși la Roma, a trimis în 1604 pe vicarul său, Ieronimo Arsengo, care avea misiunea de a cere ajutoare bănești necesare propagandei catolice. Totodată trebuia să stăruie pentru trimiterea unor italieni spre a organiza în Moldova un sistem de învățămînt catolic, destinat fiilor de catolici, siliți pînă atunci să meargă la studii în Transilvania. Cu acest prilej, papa Clement al VIII-lea l-a întărit pe Quirini în scaunul episcopal din Bacău (*Hurmuzaki*, VIII, p. 282, doc. 404 din 14 august 1604). El moare în prima jumătate a anului 1605 (vezi scrisoarea nunțiului Claudio Rangone în „Diplomatarij Italicum“, II, p. 22, doc. I, 16 iulie 1605, cît și scrisoarea lui Ieremia Movilă către papa Paul V, publicată de N. Buta, *Patru scrisori domnești din Arhivele Vaticanului*, în „Anuarul Institutului de istorie națională“, III, Cluj, 1924—1925, p. 553). O mărturie tîrzie afirmă că ar fi fost ucis de tătari (*Memoriale della chiesa catolica di Iasi*, ed. V. A. Urechilă, Acad. Rom. Mem., II, t. XVI, pp. 165—166), în locul său a fost numit în 1607 vicarul său Ieronim Arsengo.

Quirini a lăsat o dare de seamă amănunțită a constatărilor făcute în cursul vizitației canonice a principalelor comunități catolice din Moldova. E intitulată: *Relatione di fra Bernardino Quirini osservante di S. Francesco, vescovo Argense nella provincia di Moldavia e Valachia intorno le cose del suo vescovato fatta alla Santila di Nostro Seniore l'anno 1599*, care s-a păstrat numai în copie într-un manuscris din biblioteca Ambrosiană din Milan.

A fost publicată în „Buletinul Instrucției Publice“ 1868 (pp. 181—182), împreună cu o traducere românească intitulată: *Relațiune de Barnardino Quirinij observante alu Sftintului Franciscu episcopu de Argesi în provinciile Moldavia și Valachia despre afacerile episcopatului ce au făcut Sanctității Sale Papei anulul 1599*. Textul italian a fost reprodus atît în colecția *Hurmuzaki* (III, 1, nr. 102, pp. 545—51) cît și de Chiril Kravevschi în lucrarea *Bernardino Quirini, episcop de Argeș (1591—1604)*, publicat în „Revista catolică“, București, 1915, pp. 518—532.

Alte rapoarte cuprinzînd date asupra istoriei catolicismului în Moldova au fost publicate de B. P. Hasdeu, sub titlul *Documente inedite din biblioteca Doria-Pamfiliiană din Roma*, în „Columna lui Traian“, VII, 1876, pp. 299—324. Mărturia lui Quirini, alături de informații privind în primul rînd viața catolicilor din Moldova (indisciplina preoților, anarhia morală a credincioșilor, intrigile legate de imixtiunea clericilor poloni în problemele bisericii catolice din Moldova etc.) înfățișează și o icoană sugestivă a vieții de toate zilele din țară sub amenințarea tătarilor și a vărsărilor de sînge. Întîlnim uneori și afirmații neadevărate, de pildă acea privitoare la *distrugerea din temelii* a bisericii catolice de la Argeș, obligîndu-l deci să se așeze la Bacău. Alteori surprindem reticențe, de pildă, cu privire la jude-

cata în fața domnului cu fratele Valerian. De asemenea, încăierarea sa cu preotul Bathazar este înfățișată într-un chip destul de puțin convingător. Sînt interesante unele amănunte privind în general raporturile episcopului catolic cu domnul Moldovei. Constatăm o mare asemănare între situația lui Quirini față de Ieremia în 1599 (și mai apoi) și între cea a lui Bandini față de Vasile Lupu, după trecerea mai multor decenii. Un lucru se desprinde foarte clar: înclinația lui Ieremia pentru biserica romano-catolică, înclinație nu tocmai dezinteresată, întrucît pe calea aceasta știuse să stabilească unele punți cu creștinii din Occident, indiferent de realitatea incontestabilă că el făcea o politică turcească. După instalarea sa de către poloni, ca vasal al acestora și al turcilor, el a înțeles să folosească trimiterea la Roma a lui Arsengo ca un mijloc de a intra în atingere cu curtea papală. Tot astfel a reușit să intre în legătură cu nunțul Visconti, menținînd aceste raporturi pînă la plecarea acestuia. În sfîrșit, marea bunăvoință aparentă adoptată față de Quirini, și manifestată prin cuvinte măgulitoare, atenții bănești și oferte de a-l trimite la Roma să-și scoată breva necesară unei funcționări corecte — deși din declarațiile lui Quirini reiese că acesta exercitase și atribuții episcopale fără o opreliște din partea cuiva — îndreptățesc bănuiala că domnul înțelegea poate să aibă în persoana lui un emisar la îndemînă. Trebuie subliniat și pasajul despre iritația și dezordinile create de încercarea neizbutită a introducerii noului calendar în Moldova.

De Quirini s-au ocupat: Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* pp. 94—97; Ion Ferent, *Ieremia Movilă și catolicismul* în „Calendarul catolic“, (1915, pp. 40—45; N. Iorga, *Istoria bisericii române și a vieții religioase a românilor*, I, Vălenii de Munte, 1918, p. 206; *Idem, Istoria Românilor prin călători*, București, 1928, I, pp. 247—249; Anton Mesrobeanu, *Contribuție la istoria catolicismului în Moldova* în „Cercetări istorice“, IV/2, Iași, 1928, pp. 77, 79 și urm. Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* în „Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine“, t. XVI, București, 1929, pp. 81—87; Virginia Vasiliu, *Il principato moldavo e la curia papale*, în „Diplomatarium Italicum“, 1930, p. 3 și urm.

RELAȚIA FRATELUI BERNARDINO
QUIRINI¹, CĂLUGĂR FRANCISCAN
EPISCOPI DE ARGEȘ ÎN PROVINCIIILE
MOLDOVA ȘI VALAHIA, DESPRE AFA-
CERILE EPISCOPATULUI SĂU, FĂCUTĂ
SANCTITĂȚII SALE PAPA² ÎN ANUL
1599

În anul 1590, în timpul pontificatului papei p. 182
Grigore al XIV-lea³ de fericită pomenire, predecesorul sanctității voastre,
am fost înaintat peste meritele mele la episcopatul și biserica de Argeș,
în Moldova și în Țara Românească, fiind propus de prea ilustrul și prea
reverendul cardinal Santa Severina⁴, protector al întregului Levant. După

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Buletinul Instrucțiunii Pu-
bliche”, 1868, pp. 182—191. Confruntat și cu *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 545—551.

² Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini) (1592—1605).

³ Grigore al XIV-lea (Nic. Sfondrati) papă (1590—1591).

⁴ Giulio Antonio Santorio, arhiepiscop de Santa Severina (1566), cardinal presbiter de
Sancta Barbara (1570) apoi cardinal episcop de Palestrina (1597). A fost primul rector al
Colegiului grec „Sf. Atanasie din Roma”. A murit la 7 iunie 1602. În autobiografia sa men-
ționează că în 1591, la rumămintea sa, papa Grigore al XIV-lea l-a consacrat pe episcopul
ales de Argeș. Vezi autobiografia ed. G. Cugnoni în „Archivio della R. Società romana di
Storia Patria”. XIII, Roma, 1890, p. 197.

ce am primit hirotonirea, m-am întors prin Veneția în Candia, patria mea, unde fusesem provincial al ordinului meu⁵, atât pentru a găsi câțiva frați și a-i aduce cu mine de acolo prin Constantinopol și peste Dunăre în serviciul episcopiei mele — potrivit încuviințării ce-mi fusese dată de scaunul apostolic precum și a îngăduinții generalului ordinului — cât și pentru a plăti multele datorii pe care le făcusem în anul și în lunile în care am stat la Roma, și de asemenea pentru a mă înarma cu încă ceva bani din casa fraților mei spre a purcede mai departe pe mare, neputînd face cheltuiala de a merge pe uscat și nici de a veni prin Polonia.

Ăjuns în Candia am aflat că lucrul neîndoios că în Moldova și în Țara Românească erau tulburări și că intrarea în aceste provincii prin Turcia nu era sigură, întrucît Ștefan Voievodul⁶, pe atunci principe al Moldovei, către care duceam scrisori de recomandare, ca succesori al lui Petru⁷, fusese tras în țeară⁸ și toți ai săi erau prizonieri; și nobilii poloni pentru a pune capăt atîtor schimbări de principii în Moldova și pentru mai multă liniște la hotarele lor — întrucît tătarii au pătruns de mai multe ori în Polonia prin Moldova — căutau să dobîndească de la Sultan susnumita provincie și dreptul de a alege ei pe principe, făgăduind să plătească în veci tributul obișnuit al acelei provincii, astfel că pînă în cele din urmă au ales ca principe pe un nobil polon⁹ de neam moldovean, <și> de rit ortodox¹⁰, supus lor. Și aflai de asemenea că în Țara Românească Mihai Voievod¹¹, principe al acelei provincii, se răscolise¹² împotriva sultanului¹³ și stătea mereu cu oștirea sub arme, luptînd la hotare.

Din aceste motive și de asemenea neputînd trece din pricina ciumei care a ținut în Candia trei ani încheiați, nu am putut ajunge în Moldova înaintea anului 1597 și am luat în tovărășia mea ca vicar al meu pe părintele magistrului, teolog, fratele Nicolo Bernardo, care stăpînește limba latină și greacă.

⁵ *Provinciale della mia religione*, adică superior regional peste mai multe mănăstiri ale ordinului.

⁶ Quirini face aici o confuzie între Ștefan Vodă, către care se îndrepta breva sa, și Ștefan Răzvan. Ștefan Vodă este fiul lui Petru Schiopul, copilul pentru care fusese trimis steag de domnie și care era domn nominal sub cîrmuirea părintelui său. Vezi, mai departe, textul din dreptul notei 19, unde Quirini se contrazice, zicînd că breva era adresată lui Petru și tuturor urmașilor săi.

⁷ Petru Schiopul domn al Moldovei.

⁸ Răzvan care a luat ca domn numele de Ștefan (mai—august 1595) a avut, în adevăr, această soartă, în urma expediției sale de recucerire a Moldovei din noiembrie—decembrie 1595.

⁹ Ieremia Movilă obținuse indigenatul polon și de aceea e declarat aici nobil polon.

¹⁰ *Del rito greco*.

¹¹ *Michel Vaivoda* — Mihai Viteazul.

¹² La 13 noiembrie 1594.

¹³ *Del Turco* — Murad al III-lea (1574—1595).

Ajungînd în sfîrșit în orașul Iași¹⁴ care e capătul <drumului de> intrare în provincia Moldovei <venind> din Constantinopol¹⁵, am aflat că principele ales de nobilii poloni era domnul Ieremia Movilă¹⁶, nobil polon, care locuia în orașul Suceava¹⁷, capitală <ce se află> la o depărtare de cinci zile. Am anunțat prin scrisori pe principele însuși că eram trimis de scaunul apostolic ca episcop al celor ce trăiesc după ritul latin în provincia sa Moldova, și de asemenea pentru cei din Țara Românească și că doream să mă închin înălțimii sale cît mai curînd și să mă folosesc de bunăvoința sa pentru a putea îndeplini cele poruncite de scaunul apostolic spre folosul sufletelor supușilor săi catolici. După cîteva zile, am primit un răspuns foarte binevoitor și — mi s-a făcut mare cinste, trimițîndu-mi-se chiar de către principe căruțe, cai și provizii de drum pentru a putea ajunge cît mai repede înaintea sa cu mai multă înlesnire și cinste, ceea ce am și făcut și îmi trimise apoi în întîmpinare cît și spre a mă însoți la intrarea în oraș pe secretarul său, medicul <său> și pe alți boieri <ai săi>.

Acest secretar¹⁸ m-a întrebat dacă aduceam într-adevăr o „brevă” și scrisori de la sanctitatea voastră îndreptate anume înălțimii sale¹⁹ și i-am spus că breva era de la papa Grigore al XIV-lea de fericită pomenire îndreptată către Petru voievodul și tuturor urmașilor săi din Moldova. Am fost primit de către catolicii noștri în casa bisericii din numitul oraș, casă în care locuia preotul paroh. Și am stat aici 20 de zile, <fiind> bine îngrijit cu toate cele trebuitoare pentru trai, pînă ce au sosit din Polonia scrisorile de răspuns la ceea ce scrieseră principele cu privire la sosirea mea în sus numitul oraș. Am fost chemat apoi în audiență publică, punînd <domnul> pe mulți boieri și nobili ai săi să mă întovărășească. Ajuns în fața sa și după ce am ținut convenita cuvîntare, i-am înfățișat <acea> brevă, adresată lui Petru voievodul și urmașilor săi din Moldova <cît și> bula mea de episcop și o brevă a drepturilor mele; le-a luat în mînă, s-a ridicat în picioare și scoțîndu-și cuca, le-a sărutat și le-a dus la frunte cu multă evlavie, supunere și închinare pentru Sf. Scaun apostolic²⁰, și păstrînd numai breva sa, mi-a înapoiat-o pe cealaltă, spunîndu-mi că eram bine venit, că mă primește drept episcop al catolicilor²¹ săi și că mă va vedea întotdeauna cu bucurie și că îmi va da orice ajutor și cinste, dar că dorește să aibă mai întîi o brevă de la sanctitatea voastră, care să-i fie adresată anume lui, pen-

¹⁴ *Citta di Giassi.*

¹⁵ *E capo all'ingresso della provincia di Moldavia verso Constantinopoli.*

¹⁶ *Geremia Moghila (1595—1606).*

¹⁷ *Succhiavia.*

¹⁸ Secretarul polon, Paul Lancki, rămas și sub Simion și Constantin Movilă.

¹⁹ Voievodului.

²⁰ Cuvintele „*alla santa sede apostolica*” lipsesc în *Hurmuzaki*, III, 1, p. 546.

²¹ *Latini.*

tru a mă recomanda pe mine întru întărirea celor scrise de predecesorul fericirii voastre²² și că eu să caut să o dobîndesc cît mai curînd, iar pînă atunci să mă retrag în mănăstirea din orașul Bacău²³ unde obișnuia să locuiască vicarul apostolic și care îmi fusese dată de Scaunul apostolic ca reședință episcopală; m-am retras în acel loc și am scris în mai multe rînduri fericirii voastre și prea ilustrului cardinal Santa Severina²⁴ pentru a mi se trimite anunțata brevă, spre a <putea> dobîndi libera stăpînire a episcopiei. Am trimis în acest scop pe fratele Nicolo, vicarul meu, la Roma și după mai multe luni, văzînd că nu îmi sosea nici un răspuns și fiind solicitat de principele însuși, m-am hotărît să vin eu însumi în acest scop să sărut picioarele prea sfinte ale Fericirii voastre // și să vizitez pragul fericitilor apostoli și să fac un raport despre lipsurile și nevoile bisericii mele și de asemenea pentru a săruta picioarele prea sfinte ale sanctității voastre în numele amintitului principe, a cărui bunătate și dărnicie față de mine a fost atît de mare, încît nu numai că m-a hotărît să fac această călătorie, dar mi-a dat și mijlocul de a o face, dîndu-mi căruțe, cai și liberă trecere, stăruind să mă întorc cît mai curînd cu răspunsul și breva sanctității voastre.

În acest scurt răstimp în care am stat în Moldova mi-am împlinit pe cît am putut slujba de episcop, vizitînd cea mai mare parte din Moldova, dînd mirul <confirmării> și conferind taina preoției²⁵ deși, nu aveam libera stăpînire a episcopiei, așa cum mi-a făgăduit acel principe să-mi dea, după ce voi primi breva sanctității voastre; în unele orașe am slujit liturghia pontificală chiar în fața aceluși principe, dînd obișnuitele indulgențe poporului și am exercitat jurisdicția episcopală chiar în domeniul temporal²⁶, căci episcopul catolic are în Moldova un atare privilegiu față de catolicii săi.

Am găsit, prea fericite părinte, că de vreo 90 de ani, acea episcopie era vacantă și că fusese cîrmuită doar de cîțiva vicari apostolici. Acei locuitori se foloseau la nevoie de <episcopii> vecini, spre marele lor neajuns și primejdie și de aceea se găsesc multe rătăcirii și foarte grave erori.

Și provincia Moldovei e foarte mare, îmbelșugată și mănoasă și populată, cu multe orașe și sate, cu munți puțini și multe păduri și avînd din belșug tot felul de vietăți. La răsărit²⁷ (!) se învecinează cu Turcia, Constantinopol și Țara tătărească, la miază-noapte se învecinează cu Polonia și Podolia, la apus cu Ungaria superioară și la miază-zi cu Transilvania (!) și Țara Românească.

²² Grigore al XIV-lea.

²³ *Bachan. La Hurmuzaki: Bachon.*

²⁴ Vezi mai sus, n. 4.

²⁵ *Chresma* (= *chrisma*). E vorba aici de atribuții pur episcopale.

²⁶ *Etiam in temporibus.*

²⁷ Orientarea este greșită.

Doar în 15 orașe și 16 sate învecinate se găsesc latini catolici, supuși episcopiei mele, în număr de vreo 1691 familii și vreo 10774 suflete. Restul locuitorilor din Moldova sînt toți de rit ortodox²⁸ și au episcopii lor, preoții și călugării²⁹ lor și primatul și arhiepiscopul lor este monseniorul Gheorghe Movilă³⁰, frate bun³¹ al suszisului principe; acest arhiepiscop numește și consacră pe episcopii săi. Deși e moldovean și de rit ortodox, nu recunoaște ca superior <al său> pe patriarhul din Constantinopol și nici pe alt patriarh din Orient. Ar putea fi adus cu multă ușurință la cuvenita ascultare față de fericirea voastră și de sfîntul scaun apostolic, cînd sanctitatea voastră ar binevoi să-i scrie cîteva cuvinte, după ce va scrie principelui, fratele său. Mi-a și făgăduit, ca împreună cu episcopii și prelații săi să se unească cu mine la întoarcerea mea, pentru a face un sinod provincial și a îndrepta multele rătăcirii și erori, ce domnesc în această provincie printre ei, ortodocșii, și chiar printre catolici.

Am vizitat orașul și biserica din Bacău, care mi-a fost desemnată de scaunul apostolic ca biserica mea episcopală; // în acest <oraș> și în satele învecinate sînt cu totul cam 4000 de cămine, dintre care numai 216 de familii sînt <de> latini și catolici, iar suflete sînt 1692. Aici, sînt două biserici, una clădită din piatră, închinată sfintei Maria și alta de lemn, închinată sfîntului Nicolae; cea de piatră este mare și cuprinzătoare. Principele, la cererea mea, pentru a-mi face o favoare, a acoperit-o toată din nou și a cheltuit peste 500 de scuzi de aur³².

Am găsit podoabele de altar³³ stricate în întregime și potirul de cositor. Am pus să se facă un potir de argint, cu discul său, de către un nobil din Chios³⁴, vistier al principelui numit Giov<anni> Batista Amoroso³⁵, al cărui nepot se află la Roma, ca elev la Colegiul grecilor. Se vor face de asemenea repede obiectele de cult necesare.

Biserica cealaltă, care este de lemn, nu are obiecte de cult și este foarte săracă. Lîngă biserica pomenită mai sus, clădită din piatră, sînt trei chilii, ridicate din lemn, pentru episcop. În acestea stătea vicarul apostolic, iar în vechime locuiau călugării observați din ordinul Sfîntului Francisc³⁶.

²⁸ Greco.

²⁹ La Hurmuzaki op. cit. lipsește: *li loro vescovi, preti et frati*.

³⁰ Georges (!) Moghila.

³¹ *Frately cardinale* (sic) în loc de: *carnale*.

³² *Scudi d'oro*.

³³ *Paramenti*.

³⁴ *Sciobo* (Vezi și Hurmuzaki, III, 1, p. 547) = Sciolto, corect: Sciotto.

³⁵ Era al doilea vistier. Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, I, p. 247. Vezi și Hurmuzaki, XI, p. LXV.

³⁶ *Gli frati osservanti de santo Francesco*. Ramură a minoriților supusă unei reguli mai stricte.

În această biserică am slujit liturghia pontificală, am pus să se predice în fiecare sărbătoare în limba maghiară, toți locuitorii fiind unguri³⁷, am confirmat în mai multe rânduri peste 2 000 de oameni și am făcut hirotoniri la „cele patru timpuri”³⁸, am botezat mulți copii <eu însumi>, din cauză că parohul se duse să slujească în satele vecine. Am găsit că mulți locuitori din acest oraș luau în deșert prea slăvitul nume al Sfântului Duh, fie la mînie, fie din deprindere păcătoasă; am dat multe edicte împotriva acestui sacrilegiu și a altor greșeli și rătăcirii și am pedepsit pe mulți; datorită acestui fapt se feresc acum de sacrilegiul pomenit și de erorile amintite.

Am vizitat orașul Baia, care are aproape 3 000 de cămine³⁹. Am găsit numai 63 de familii de catolici și cam 316 de suflete, unguri și sași de neam. Aici sînt două biserici clădite din piatră, una pe jumătate năruită, în care nu se slujește liturghia, cealaltă destul de frumoasă și încăpătoare, cu po-doabe de altar în bună stare, potire, discuri și cruci de argint. În această biserică am găsit ca paroh pe preotul Laurențiu din Transilvania⁴⁰, pus în această parohie de către părintele călugăr Geronimo Arseno⁴¹, pe atunci vicar apostolic și acum vicarul meu. Acest preot Laurențiu, fiind descoperit în anii trecuți în adulter cu soția economului bisericii, a fost silit de catolicii noștri să se însoare; altminteri nu-l voiau ca paroh, și din această cauză, l-am găsit înșurat cu o fecioară, cu care a fost unit în fața bisericii⁴², în văzul tuturor, de către un alt preot catolic și el căsătorit. Și avea atunci trei fii și femeia era însărcinată. Și cum orașul pomenit era aproape de Ungaria⁴³ unde putea fugi ușor, i-am arătat cu mustrări părintești⁴⁴ convingătoare, gravitatea păcatului său și rătăcirea în care se află și scandalul pe care îl pricinuieste; am stăruit atîta pînă cînd s-a despărțit de bună voie de femeie, trimițînd-o acasă la tatăl ei în alt oraș. După ce a primit din partea mea iertare⁴⁵ și canon izbăvitor, făgăduindu-mi sub jurămînt să nu mai aibă legături // cu acea femeie, așa cum reiese din înscrisul său, l-am lăsat în susnumita parohie, căci nu am găsit un alt preot mai bun.

p. 186

Am vizitat de asemenea orașul Neamț⁴⁶ în care am găsit vreo 250 de cămine⁴⁷, dintre care numai 74 familii sînt de catolici iar suflete sînt 383.

³⁷ Cuvintele: *essendo tutti gli abitanti unghari* lipsesc în Hurmuzaki.

³⁸ *Nell quatro tempora*. Adică zilele de miercuri, vineri și sîmbătă de după prima zi din postul mare, precum și de după Rusalii, Exaltarea Crucii și sf. Lucia.

³⁹ *fuochi*.

⁴⁰ Vezi mai jos, nota 53.

⁴¹ Vezi în *Călători*... II pp. 504—506 biografia lui Arseno.

⁴² *In faciem ecclesiae*.

⁴³ De fapt Transilvania.

⁴⁴ *Munizioni* (= monizioni).

⁴⁵ Aceste cuvinte lipsesc în *Hurmuzaki*.

⁴⁶ *Nemisi*.

⁴⁷ *fuochi*.

Aici, sînt două biserici făcute din lemn. Există obiectele de cult necesare, potire, discuri de argint, și o cruce de aramă aurită. În acest oraș am găsit un singur preot, bătrîn de peste 70 de ani, de neam sas, pus în zisa parohie de același vicar apostolic și avea de asemenea soție, care era bătrînă ca și el și locuiau împreună. Și prin îndemnurile și poruncile mele a păsăsit-o și a trimis-o să locuiască într-alt sat învecinat, și a făgăduit să nu mai aibă legătură cu ea și l-am lăsat în acea parohie pentru că nu am avut alt preot mai bun.

Am vizitat de asemenea orașul Troțuș⁴⁸ în care sînt cu totul 3 500 de familii de unguri și sași. Aici e numai o biserică încăpătoare de piatră, cu podoabele de altar trebuitoare, potire, discuri de argint și o cruce de aramă aurită. Ca paroh, era preotul Ioan Bene, transilvănean de neam, pus în acea parohie de un alt vicar; acest <preot> afirmă că mai înainte de a primi sfînta taină a subdiaconiei era căsătorit cu o fecioară; acum se află cu ea și are copii; afirmă de asemenea că a fost hirotonit de episcopul de Camenița⁴⁹, predecesorul celui de acum. Deoarece nu am avut alt preot, pe care să-l pun în locul său, l-am lăsat în aceeași parohie, neputînd să-l hotărîsc să consimtă să o lase, și l-am păsuit cu gîndul de a cere părerea sanctității voastre, ce trebuie să se facă cu el, și de a îndeplini la întoarcerea mea ceea ce îmi va fi fost poruncit de sanctitatea voastră.

Am vizitat de asemenea orașul Huși⁵⁰ de 1 030 de case, dintre care sînt numai 72 cu familii de catolici iar suflete <sînt> 435. Aici este numai o biserică de lemn, sînt podoabe de altar potrivite, potire, discuri de argint; parohul, care s-a instituit el singur, este preotul Ioan transilvăneanul, care a fost frate observant al sf. Francisc <și> subdiacon și devenind apostat⁵¹ s-a făcut diacon și <preot> ofician⁵² și apoi și-a luat o soție în orașul pomenit. Cînd a auzit de venirea mea a fugit. Nu am putut numi alt preot în acea parohie din pricina obișnuitei lipse de preoți; apoi la plecarea mea, am aflat că voia să se întoarcă în același oraș.

Am vizitat orașul Cotnari⁵³ de 3 500 case, dintre care sînt 198 cu familii de catolici <cu> 1 083 de suflete. Aici sînt patru biserici: trei de piatră și una mică de lemn refăcută. Cele trei biserici pomenite sînt toate încăpătoare, cu podoabele de altar trebuitoare, cu potire și discuri de argint și cu o cruce de aramă aurită. Am găsit ca paroh pe preotul Daniel din Tran-

⁴⁸ *Tetrusi.*

⁴⁹ *Caminitico.* Hirotoniile neputînd fi făcute decît de episcopi, este de la sine înțeles că trebuise să se apeleze la episcopii catolici din țările vecine, în lipsa unui episcop catolic local.

⁵⁰ *Ghusi.*

⁵¹ Adică lepădîndu-și rasa călugărească.

⁵² *Si ordino da diacono e da Messa* adică preot mirean.

⁵³ *Cutunari.* De observat că, în 1604, preot aici este Laurentius Demuth (poate unul și același cu Laurențiu de la Baia), amintit mai sus (n. 40) în darea de seamă din 1599.

silvania, care era de asemenea însurat de curînd cu o femeie văduvă și fusese cununat în văzut tuturor, înaintea altarului⁵⁴ de către un alt preot și acesta de asemenea însurat. Prin îndemnurile și poruncile mele, s-a despărțit de bună voie de numita femeie și s-a jurat înaintea mea, făgăduind să nu mai trăiască cu acea femeie și să o trimită cât mai repede în alt oraș, după cum reiese din înscrisul dat de mîna lui. Din lipsa de preoți, l-am lasat în aceeași parohie.

Am mai găsit de asemenea în acel oraș ca învățător la școala de gramatică un laic, cu numele Petru Elman transilvănean, eretic, luteran, care se căsătorise cu un an mai înainte și predă în ungurește și în latinește copiilor de unguri și de sași. În urma informațiilor ce am luat despre el, m-am dus la el acasă și, căutînd printre cărțile lui, am găsit trei cărți eretice în limba maghiară și o biblie interzisă; le-am luat și am pus să le ardă. La vorbele bune și îndemnurile <mele> convingătoare, mi-a mărturisit adevărul: că îmbrățișase învățătura lui Luther, dar că nu o predicase nimănui. Pentru aceasta l-am pus să abjure public în biserică doctrina luteranismului și l-am iertat, dîndu-i canon izbăvitor. A făgăduit sub jurămînt să nu mai cadă niciodată în asemenea rătăciri, după cum reiese din înscrisul făcut de mîna sa. L-am pus să facă o mărturisire de credință în fața mea și i-am dat voie să țină școala, din lipsă de alți învățători.

În trecerea mea prin acest oraș Coțnari fiind găzduit în chiliile numitului paroh, a venit în chilii într-o seară preotul Ștefan, parohul orașului Suceava⁵⁵ și capelan al miliției polone de pedestrași, împreună cu fratele Melchior polonul, călugăr franciscan, amîndoi bine înarmați cu spade și archebuză. Împotriva voinței aceluiași paroh, au vrut să fie găzduiți acolo unde eram găzduit eu, prefăcîndu-se a fi prieteni și supuși. După ce au cinat, s-au certat cu unul dintre ai mei, făcînd multă zarvă. Spunîndu-le <eu> să tacă, s-au sculat de la masă mîniați tare, au luat armele și au venit asupra mea. Atunci eu am intrat într-o chilie și am închis ușa și ei au tras în mine două focuri de archebuză. Iar cu una⁵⁶ <din archebuză> au spart ușa și m-au lovit în cap; bărbierul mi-a scos din rană o bucată de os. M-ar fi omorît dacă nu ar fi alergat curtenii⁵⁷ din cauza împușcăturilor de archebuză trase la 4 dimineața. Aceștia au fugit de acolo, dar au fost prinși de curtenii principelui și condamnați cu multă asprime să-și piardă capul. Dar după stăruința mea, <fiind> rugat de mai marii oștirii, le-am dobîndit viața cu mare greutate de la principele însuși.

⁵⁴ *In faciem Ecclesiae* provocînd adică un scandal în plus din punctul de vedere al normelor în vigoare.

⁵⁵ *Succhiava*.

⁵⁶ În *Hurmuzaki*, III, 1 p. 548 apare aici o intervertire și o mutilare a textului: „*me mi colsero in testa dalla cui ferita il Barbier*”...

⁵⁷ *La Corte*.

M-am întors apoi la Suceava, unde își au reședința obișnuită principele și arhiepiscopul⁵⁸, fratele său. În acest oraș sînt cam 6 000 de case cu totul, dar dintre ai noștri <catolici> nu sînt mai mult de 30 de familii și 153 de suflete, iar dintre soldații poloni și unguri, toți romano-catolici, cam 2 000. Aici sînt două biserici de piatră, foarte încapătoare și au podoabe de altar trebuincioase, potire, discuri de argint și o cruce de aramă aurită. Într-una din aceste biserici închinată sfintei Fecioare, principele a pus să se refacă altarul și icoana foarte frumos; a cheltuit peste 300 de scuzi și spre a-mi face o favoare a pus să se facă două feloane, epitrahire, sudarii de brocard de argint și patru stihare și // patru tunici.

p. 188

În această biserică am slujit de mai multe ori liturghia pontificală, de două ori fiind de față principele însuși și fratele său, arhiepiscopul, cu alți episcopi ortodocși ai Moldovei.

În ziua de Corpus Domini⁵⁹ și în a opta zi⁶⁰ <după acea sărbătoare> am făcut cu multă solemnitate și evlavie obișnuita procesiune cu prea sfințele daruri, fiind însoțit chiar de principe, boieri⁶¹, arhiepiscop și episcopi, oștire și popor; am ținut de mai multe ori predică în limba greacă, iar pentru cei ce nu înțelegeau limba greacă, prin tălmăci moldovean; am ținut neconținut un predicator pentru poloni în limba polonă. Am făcut hirotoniri la „cele patru timpuri”, conferind ordinele minore și consacrarea celor aflați sub ascultarea mea cît și celor străini cu obișnuitele scrisori „demisorii”⁶² din partea superiorilor lor, și după o cercetare prealabilă a celor pe care i-am găsit potri-viți și îndestul de pregătiți.

Înțelegînd că un tînăr din Transilvania cu numele de Ion, soldat al principelui și care vorbea bine italienește, era fiu de eretici și că venind la biserică, se prefăcea⁶³ că este catolic, i-am spus să vie la mine acasă și, în urma admonestărilor mele, mi-a mărturisit în sfîrșit adevărul și că ai săi îl învățaseră că în sfînta cuminecătură nu se află cu adevărat trupul Domnului nostru și că romano-catolicii adorau pe papa lor ca pe un Dumnezeu. Și după multe argumente pe care le-am adus pentru a confirma sfîntul și catolicul adevăr, el mi-a cerut iertare și s-a lepădat în fața mea de rătăcirile pomenite. Și-a căpătat iertarea și a primit canonul de îndreptare de la mine și a făgăduit sub jurămint că nu va mai cădea în asemenea greșeli, <legîndu-se> să trăiască și să creadă ca un catolic și s-a mărturisit și s-a împărtășit.

⁵⁸ Mitropolitul Gheorghe Movilă.

⁵⁹ *Corpus Domini* se serbează la catolici în joia din prima săptămîină de după Rusalii.

⁶⁰ *Octava*.

⁶¹ *Baroni*.

⁶² Scrisori prin care un episcop autoriză pe unul dintre diocesanii săi să fie orînduit preot.

⁶³ Motivul unei atare simulări nu putea fi decît teama de a fi rău văzut de domn.

Am vizitat de asemenea orașul Roman, de aproape 400 de familii, dintre care sînt numai 25 de familii de romano-catolici cu 138 de suflete, de neam unguri și sași. În acest oraș sînt două biserici făcute din lemn, încăpătoare, cu podoabe de altar și potire. Iar înainte de sosirea mea în acest oraș murise preotul paroh, care era și el pe cale să se însoare⁶⁴. Și eu l-am pus pe preotul Ștefan polonul ca paroh al lor, neavînd alt preot mai bun.

În această biserică, am găsit iarăși un foarte mare eres și o mare rătăcire, anume că în fiecare an, în ajunul sărbătoarei prea sfîntului trup al Domnului⁶⁵, ostia sfințită cu care se face procesiune în toată octava, dimineața și seara, așa cum se obișnuiește, era predată de paroh la sfîrșitul octavei, într-o cutiuță economului bisericii, un laic. Acesta o ducea acasă la el și o ținea sub patul său, într-o lădiță, tot anul; la sfîrșitul anului, o înapoia parohului, care luînd-o fi dădea alta sfințită din nou. Afirmau că au învățat aceasta prin tradiție de la strămoșii lor, și că o făceau din evlavie; i-am oprit îndată de la acest lucru sub pedeapsa excomunicării și a altor pedepse, atît pe parohul cel nou, cît și pe economul <bisericii> și pe toți locuitorii catolici și prin mila lui Dumnezeu, au încetat de a mai săvîrși această greșală.

p. 189 Am vizitat de asemenea tîrgul Săbăuani⁶⁶ și satele // Berindești⁶⁷, Tămășeni⁶⁸, Lucăcești⁶⁹, Adjudeni⁷⁰ și Luceni⁷¹ și încă altele vecine, în care am găsit pe toți locuitorii catolici, de neam unguri, în număr de 300 de familii, cam 1 400 de suflete. Biserica tîrgului e clădită din piatră și este mare, dar rău ținută, cu acoperișul stricat. Iar principele, la cererea mea, a poruncit să fie acoperită⁷² cît mai curînd cu lemn bun. Deoarece nu e nici un preot în zisul tîrg, și nici chiar în sate, parohul din orașul Roman, care se află la o depărtare de trei mile, slujește o liturghie în biserica sa duminicile și sărbătorile mai însemnate, fără a se împărtăși⁷³ apoi se duce în acest tîrg și slujește o altă liturghie și aceasta pînă se vor îngriji de un alt preot paroh.

Aflînd că în orașul Vaslui se afla un transilvănean, cu numele de Benedict, care se așezase cu de la sine putere în parohia acestor locuitori catolici, fiind primit de ei de nevoie, în lipsă de alt preot, am trimis să-l prindă și să-l aducă la mine la Bacău⁷⁴. Am aflat că fusese sfințit numai prin punerea

⁶⁴ În text greșit *stara pur maritalis*; la *Hurmuzaki*, op. cit. p. 549: *stava Per maritalare*.

⁶⁵ Vezi n. 59.

⁶⁶ *Citta Sabograni*, comună jud. Neamț.

⁶⁷ *Berendesti*, în jud. Bacău, pe pîrîul Răcăciuni.

⁶⁸ *Tomasiani*, comună jud. Neamț.

⁶⁹ *Lucaciani*, sat în jud. Bacău.

⁷⁰ *Giudiani*, jud. Bacău.

⁷¹ *Luciani*.

⁷² La *Hurmuzaki*, XII, p. 549; *di nuovo*.

⁷³ *Senza pigliar <l>a purificazione*; „purificatio“ la catolici este împărtășania preotului la liturghie.

⁷⁴ *Bachow*.

mîinilor de către un episcop luteran din Transilvania și că slujea liturghia și boteza fără a spune cuvintele sacramentale și că punea să se facă în biserică mărturisire publică în felul luteranilor. Pentru aceasta l-am băgat la carceră cu fiare la picioare într-una din chiliile episcopiei, care sînt toate de lemn. După ce l-am cercetat și l-am dovedit vinovat⁷⁵, am voit să-l trimit a doua zi dimineața la Suceava, spre a i se da cuvenita pedeapsă, dar spărgînd casa în aceeași noapte, a fugit cu toate fiarele într-un sat la hotarul Țării Tătărești și după cît am putut înțelege slujea de preot catolicilor din acel sat. Sper că vicarul meu, cu bunăvoința principelui, îl va prinde și că va fi pedepsit cu asprime.

În toate orașele din Moldova am găsit o foarte mare neînțelegere și <chiar> scandal între ortodocși și catolici, mai ales la Suceava, unde sînt atîția poloni, care se țin după noul calendar⁷⁶, oamenii din țară ținîndu-se de cel vechi. De aici, se iscau nesfîrșite greșeli și scandaluri, fiecare ținînd în chip deosebit sărbătorile și posturile. Pentru aceasta, am dat ordin, cu puterea ce-mi fusese hărăzită de sfîntul Scaun apostolic, prin intermedicul prea ilustrului cardinal Santa Severina, ca polonii amintiți să țină sărbătorile după calendarul vechi. Astfel s-a înlăturat orice deosebire și desbatere.

Am mai aflat că preoții ortodocși botezau din nou pe toți acei catolici care se căsătoreau cu femei ortodoxe sau care voiau să trăiască după ritul lor. După argumentele pe care le-am invocat s-a poruncit, din ordinul principelui și al arhiepiscopului, fratele său, sub pedeapsă foarte grea, ca în toată Moldova să nu mai fie botezați de al doilea catolicii de către preoții ortodocși și astfel s-a pus capăt unor greșeli atît de mari. Numitul principe este atît de prieten și de iubitor al bisericii catolice, încît nu face nici o deosebire între ortodocșii săi și între catolici; ba încă a mărturisit de mai multe ori în public și în discuții particulare, față cu episcopii săi și cu boierii, că sanctitatea voastră este adevăratul cap al tuturor creștinilor. Și pentru a arăta această // aplecare a sa într-o măsură mai mare față de catolici, mi-a făgăduit să ridice la întoarcerea mea un seminar pentru tinerii catolici și să-i dea o înzestrare îndestulătoare, ca pe viitor să fie mulți preoți catolici în țară, care să poată sluji bine în toate bisericile catolicilor⁷⁷.

p. 190

Am aflat, de asemenea, că unii catolici au fost dispensați și uniți în

⁷⁵ *Conventi per reo* (vezi *Hurmuzaki, op. cit., e convinto per reo*).

⁷⁶ Datorat reformei papii Grigore al XIII-lea din octombrie 1582. Iezuiții se arătau cei mai zeloși propagandiști ai noului calendar, invocînd o serie de minuni în sprijinul acestuia. Măsura luată de Quirini a fost un simplu expedient pentru a ocoli rezolvarea radicală a chestiunii. Dealtminteri chiar nunțul din 1590, în Polonia, cardinalul Montalto, era de părere să fie întreat și domnul Moldovei despre oportunitatea momentului pentru schimbarea calendarului. El preconiza ca măsuri de propagandă, tipărirea de calendare și minee în limba română după calendarul nou și răspîndirea acestora în popor.

⁷⁷ Lipsa de preoți catolici, arătată cu prisosință în paginile de mai sus, justifică îndejuns un asemenea proiect.

căsătorie, deși erau rude de grade interzise, de către unii frați apostatați și încă de alți preoți, care, în anii trecuți se făceau ei înșiși vicari apostolici⁷⁸ și obțineau cu bunăvoință arhiepiscopilor ortodocși și a principilor trecuți — prin daruri — autoritatea de a cîrmui pe catolicii noștri, ba încă semnau ca episcopi numiți ai Moldovei. Și acei catolici căsătorii astfel, trăiesc pînă acum în căsătoriile arătate, avînd și copii. De aceea se cere de la sanctitatea voastră o dispensă adevărată pentru toți aceia care au încheiat asemenea căsătorii în grade prohibite cu dispensă de la acei vicari falși <precum> și legitimitatea unor asemenea copii, ca pe viitor să poată trăi cu conștiința împăcată, mai ales după ce au aflat că vicarii pomeniți nu aveau puterea și nici vreo altă autoritate a da asemenea dispense.

Am mai aflat că mulți alți catolici, însurați, cărora li s-a dat carte de despărțenie tot de către aceiași falși vicari și îngăduința de a se căsători din nou, așa cum fac în toate părțile ortodocșii, trăiesc de mulți ani încoace cu soțiile nelegitime dintr-o doua căsătorie, soțiile lor dintîi legitime trăind și ele cu soții lor dintr-o a doua căsătorie nelegitimă; și unii și ceilalți avînd copii din a doua căsătorie. Spre a nu lăsa și a nu declara bastarzi acești copii ai lor, din a doua căsătorie și fiindcă nu vor să se întoarcă să trăiască cu <soții> cei dintîi — iar dacă i-aș constrînge la aceasta, s-ar lăsa să fie excomunicați și mi-ar refuza îndată ascultarea datorată, trecînd la ritul ortodox, în care o asemenea căsătorie le este îngăduită în general după divorț — de aceea, pentru aceasta alerg la sfatul Sfîntului Scaun apostolic și al beatitudinii voastre, pentru a putea mai bine îngriji de atîtea suflete și a nu pierde ascultarea lor⁷⁹.

În toate bisericile pe care le-am vizitat, am dat ordin ca tabernacolele și ortoforiile cu prea sfînta cuminicătură să fie mai bine aurite⁸⁰ și împodobite pe dinăuntru și pe dinafară și bine închise cu cheia și ca sfîntul mir să fie bine păzit și să se facă cristelnițe de botez bine închise cu cheia iar parohii să predea copiilor primele elemente ale sfintei credințe.

p. 191 Nu am putut să ajung în celelalte orașe și sate din Moldova, în care se află ceilalți catolici ai noștri și nici să le vizitez, nu numai pentru că nu obținusem încă punerea în stăpînire a scaunului episcopal, dar și pentru că principele mi-a dat să înțeleg că dorea să-i aduc mai întîi brevele sanctității voastre, așa cum am spus mai sus, și de aceea nu mi-a îngăduit să merg nici în Țara Românească înainte de a fi fost introdus de el în cuvenita mea jurisdicție din Moldova.

⁷⁸ Aluzie probabil la poloni.

⁷⁹ Acordarea de dispense *post factum*, atît pentru căsătoriile în gradele de rudenie oprite de biserică, precum și pentru a doua căsătorie a unor divorțați, sînt niște soluții de compromis, singurele posibile în situația descrisă.

⁸⁰ *Fodrate*.

RAPORT DESPRE STAREA ȚĂRII ROMÂNĂȘTI ȘI A MOLDOVEI, PRECUM ȘI A BISERICILOR CATOLICE⁸¹

1602, aprilie 20, Iași

...Viu să fac cunoscut eminenții voastre⁸² p. 300
starea păcătoasă și nenorocită a acestor țări și dioceze: Țara Românească și Moldova. Eminența voastră va ști că din pricina atîtor războaie care au fost și mai sînt și astăzi, ele sînt aproape distruse și cele mai multe dintre bisericile noastre catolice au fost arse de tătari care trec în fiecare zi și pradă, ard șiucid, fapt pentru care în multe rînduri am fost eu însumi pribeag prin păduri de teama celor mai mari primejdii. Oamenii au sărăcit nespuse de mult și nu au puțința de a reface bisericile și nici măcar de a întreține preoții, căci bisericile nu au nimic, nici bunuri nemișcătoare, nici alt venit din care să se poată hrăni preotul, și pentru aceasta nici un preot nu vrea să

⁸¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat de B. P. Hașdeu în „Columna lui Traian“, sub titlul: *Documente inedite din biblioteca Doria-Pamfiliana din Roma relative la istoria catolicismului în România 1601—1606*, p. 300 și urm.

⁸² Cardinalul Santa Severina, vezi mai sus, raportul precedent, n. 4.

p. 311 vină în această țară, măcar că am sfințit cu ca preoți pe mulți care au venit din Transilvania; dar când au văzut că nu au întreținerea, au plecat, unii au mai rămas în câteva orașe de frunte și cu mare greutate li s-a dat întreținerea de către aceste orașe. Preoții care erau aici înșurați⁸³ i-am pus la venirea mea dintâi să se despartă <de soțiile lor> și când am mers eu la Roma s-au dus toți de și le-au luat înapoi, iar acum la întoarcerea mea, temându-se de vreo pedeapsă, au fugit cu ele în Transilvania, la eretici. Să știe eminența voastră că nevoia este foarte mare... [cere un ajutor bănesc de la papă pentru aceste biserici, sau o intervenție în acest sens la regele Poloniei pentru a se reclădi bisericile și a întreține preoții]... dar sînt multe orașe și noi fiind puțini nu avem puterea să facem față la atîtea sarcini.

RAPORT CĂTRE PAPĂ⁸⁴

1602, mai 10, Iași

p. 303 Cele mai multe biserici catolice ale noastre au fost arse, unele de către Mihai care a fost domn al Țării Românești, și celelalte de tătari care trec zilnic prin aceste provincii și pradă, ard și distrug, și de aceea în multe rînduri am fost nevoit să fug prin păduri înfruntînd cele mai mari primejdii⁸⁵... Un călugăr, fratele Girolamo Arseno din Chios din minorității conventuali, care era vicar apostolic înainte de venirea mea, și acum este vicarul meu, umblă neîncetat prin țară pentru a administra sfintele taine, dar nu poate face față atîtor sarcini, țările acestea fiind întinse și orașele foarte depărtate unul de altul...

În toată această provincie a Moldovei mai sînt alți cinci preoți în orașele principale și pe care i-am sfințit <chiar> eu <dar> pentru că parte din ei fuseseră mai înainte înșurați, de teamă să nu-i pedepsesc au fugit cu nevestele în Transilvania. Am rînduit mulți alți preoți, care au venit să locuiască aici, dar neavînd nici un mijloc să le dau întreținerea, au plecat.

Neîncetat vin din Ungaria eretici și se convertesc, la sfîntul Scaun apostolic roman... și de cînd m-am întors aici pînă acum am primit patru de aceștia punîndu-i să abjure în văzul tuturor în biserică, după cum se obișnuiește; în deosebi unul Ștefan Nicolae Figtt (sic) di Benedetto, transilvănean care a fost mai întîi luteran, apoi preot al calvinilor și predicant al lor, om

⁸³ După exemplul preoților protestanți ai sașilor (luterani) și ai ungarilor (calvini). Vezi raportul precedent.

⁸⁴ Clement al VIII-lea.

⁸⁵ Au fost lăsate de o parte porțiuni din text aproape identice cu cele din scrisoarea din 20 aprilie.

destul de învățat — se află astăzi aici <ca> un foarte bun catolic. Am botezat un evreu tătar cu mare solemnitate și în mîod public căci este om de seamă.

Adesea sînt nevoit să urmez discuții cu ortodocșii și să le arăt rătăcirea lor după Sfînta Scriptură, spre marea edificare a tuturor, și nu mă dau în lături să-mi îndeplinesc slujba mea și prin îndemnuri și printr-o viață pilduitoare . . . etc.

RAPORT CĂTRE CARDINALUL CINZIO⁸⁶

1603, iulie 1, Suceava

. . . nu e aproape ceas sau clipă în care să nu se ivească împotriva mea noi neajunsuri, un lucru însă mă chinuie mult <și anume faptul> că un oarecare frate călugăr Valerian Lubieniecki⁸⁷, polonul, îmi face fără încetare cele mai mari neajunsuri, zicîndu-și comisar și dînd deslegare de excomunicare fraților monahi și preoților mireni, excomunicați de mine în mod drept și legiuit, pe temeiul autorității domnului nostru și a sfîntului oficiu al Închiiziției ce mi-au fost date și concediate mie. Și în afară de acestea, vrînd să-mi smulgă cu violență și îndărătnicie Biserica fericitei fecioare Maria din Bacău, părăsită de mult de frați și rău jefuită și apoi reclădită de părintele Hieronim⁸⁸, vicarul apostolic cu încuviințarea lui Alexandru Comuleus⁸⁹, fostul legat apostolic în aceste provincii și care-mi fusese dată mie în sfîntul consistoriu (după cum se poate vedea în cărțile cardinalului Santa Severina de fericită pomenire), drept catedrală în locul bisericii din Argeș în Țara Românească, distrusă din temelie⁹⁰, eu pentru acestea și multe alte nelegiuiri și scandaluri — pentru care a mai fost alungat în două rînduri din țară chiar de către prea strălucitul nostru domn Ieremia — l-am suspendat în virtutea autorității apostolice de la oficierea slujbelor divine în dioceza mea, citîndu-l înaintea sfîn-

p. 305

⁸⁶ Cinzio Aldobrandini, cardinal di San Giorgio, nepot al papii Clement al VIII-lea, își împărțea cu celălalt nepot, cardinalul Aldobrandini, întreaga corespondență a secretariatului de stat al Vaticanului cu lumea catolică, el însuși avînd în lotul său Imperiul german, Polonia și Transilvania.

⁸⁷ Franciscan observant din Polonia. Ajunge episcop de Bacău, păstrînd acest titlu din 1611 pînă în 1618. Pentru purtările sale, vezi mai jos paginile care urmează, precum și N. Iorga, *Studii și documente* I—II pp. 417—419. Pentru tangențele sale cu Movileștii (adică cu susținătorii poloni ai tînărului Alexandru), vezi „Dipl. Ital.” II, Virg. Vasiliu, *Il principato e la curia papale tra il 1606—1620*.

⁸⁸ Arsengo. Vezi *Călători*, II, p. 500.

⁸⁹ Vezi *Călători*, III, notița bibliografică ce îl privește.

⁹⁰ *Loco ecclesiae Argensis in Transalpinia funditus eversae*.

tului tribunal al Oficiului Inchiziției peste patru luni împlinite, adică la sfârșitul lui octombrie. Dar el, îngrijindu-se prea puțin sau de loc de <toate> acestea și nesocotind scrisoarea de suspendare, a intrat în biserică din propria lui autoritate și putere spre nesocotirea mea și a bisericii catolice al cărei slujitor superior sînt eu în aceste părți, și <înveșmîntat> în odăjdiile sale (căci cele ale bisericii îi erau refuzate) a slujit liturghia, ceea ce am îndurat cu răbdare ca să nu fie prilej de mai mare scandal în popor și mai ales față de nobilii poloni, încredințînd această pricină răzbunării lui Dumnezeu precum și a Scaunului apostolic cît și judecății eminenței voastre. În acest timp a deferit pricina înaintea judecății lumești <adică> înaintea principelui nostru strălucit Ieremia (ceea ce nu se cuvenea) și m-a citat să stau față cu el înaintea judecății ilustrului și reverendului domn legat apostolic în Polonia⁹¹ și a // ilustrului și reverendului domn episcop al Cracoviei⁹² și astfel luînd cu sine pe un oarecare frate Iacob ce fusese excomunicat (și pe care acest Valerian îl deslegase de excomunicare) după cum se vede din acele articole, a plecat⁹³...

Scandalul călugărilor cerșetori veniți din Polonia

... Apoi cum foarte adesea aleargă din Polonia și din alte țări învecinate în părțile noastre unii frați călugări sub cuvîntul căpătării de milostenii, săvîrșesc multe scandaluri, umblînd prin cîrciumi, făcînd beții, intrînd în locuri suspecte și rămînînd acolo în vazul lumii, și cum nu capătă nici un fel de muștrări se fac chiar și mai îndrăzneți... ca unii ce știu că eu nu am nici un drept asupra lor; și chiar se și laudă cu aceasta; am socotit așa dar că este neapărată nevoie să se interzică fraților asemenea drumuri, spre a se pune capăt acelor scandaluri mult prea numeroase. Așadar rog prea plecat domnia voastră reverendisimă ca să arate acestea sanctității sale și să dobîndească o brevă prin care frații să fie constrînși la supunere și să mi se dea chiar autoritatea a veghea asupra lor, de a pedepsi pe cei mai îndrăzneți, a-i închide și a-i trimite la sanctitatea sa sau <acolo> unde va porunci sanctitatea sa, și nici un mirean de orice stare, rang sau treaptă ar fi să nu îndrăznească să ia asupra-și apărarea unor asemenea frați.

⁹¹ Cum Quirini e destul de neprecis în darea titlurilor, ar putea fi vorba fie de Claudio Rangone, nunțiu apostolic în Polonia (1599–1600), fie de legatul apostolic Henrico Caetani, numit în aprilie 1596.

⁹² Probabil Bernard Maciejowski, episcop de Cracovia după 30. I. 1601; a murit la 19. I. 1608.

⁹³ *Discepit*, mai probabil: *discessit*.

Capetele de acuzare a celor făptuite pretutindeni prin Transilvania, Țara Românească și Moldova de către fratele Valerian Lubieniecki⁹⁴ din ordinul franciscanilor // observații întru pieirea sa și spre scandalul celorlalți (1603).

308

După ce am fost trimis mai întâi de la Roma în părțile acestea ca păstor legiuit al acestor suflete, între altele, l-am găsit pe vicarul apostolic fratele Ieronim⁹⁵ în mănăstirea de la Bacău părăsită mai înainte de frați și într-o stare de mare pustiire, mănăstire pe care acest frate Ieronim a refăcut-o în oarecare măsură pe a sa cheltuială cu încuviințarea și îngăduința părintelui Alexandru Comuleo, fostul vizitator și legat în aceste părți, și a stăruit în ea 20 de ani sau cam pe atâția păstorind pe catolici.

Întorcându-mă la Roma, am arătat lucrul acesta prea sf. nostru domn și consistoriului, iar scaunul apostolic mi-a dăruit <biserica> de la Bacău ca sediu episcopal din cauza *distrugerii din temelie a bisericii catedrale de Argeș*. Dar fr. Valerian Lubieniecki, înarmat cu nu știu ce breve, m-a reclamat adesea și neîncetat din cauza aceasta înaintea judecării lumești unde a trebuit să mă înfățișez pentru a răspunde nu fără mare scandal.

Cînd eram eu la Roma, reocupînd el mănăstirea, a irosit toate bunurile, atît ale mele cît și // ale mănăstirii, a introdus <acolo> femei publice, a făcut din mănăstire lupanar, s-a molipsit <acolo> de boala galică, <apoi> din nou la Iași a căutat o consfințire publică <a cotozirii sale> (deși eu încercam să-l întorc de la aceasta); din această pricină principele⁹⁶ nostru înapoiindu-mi mie mănăstirea, l-a alungat din țară cu mare rușine, Totuși după aceea nu am vrut să mai reclam bunurile acelea irosite ca să nu se iște mai mare scandal . . .

ș. 309

III. Pretinde că are autoritatea Pontificalui suprem chiar în cazurile rezervate papei . . . în deobște a deslegat prin capelanul ostașilor poloni supus autorității mele pe toți frații apostatați și pe cei excomunicați și excomunicare majoră ca fratele Iacob din ordinul franciscanilor observații.

IV. . . . a deslegat și preoți mireni, (de pildă) pe p<ărintele> Matias parohul de la Iași care după ce a sedus o femeie maritată ce ducea casă cu bărbatul ei, s-a unit cu ea pe cît trăia încă bărbatul ei și a fost absolvit de fratele Valerian.

⁹⁴ Pentru drumurile sale, vezi N. Iorga, *Studii și documente I—II*, pp. 417—419. În aprilie 1610, provincialul ungar al mănăstirii observațiilor din Ciuc arată isprăvile acestuia în Transilvania. Fugit din Polonia în 1594, se duce la franciscanii unguri. După o ședere în Moldova se reîntoarce la Ciuc. Rămîne în Transilvania 12 ani. La 1605, intrînd în vrajbă cu secuii, se duce la Bacău. Cerșește în Podolia pentru o pretinsă comunitate de 7 frați. Face negoț în Moldova . . . Urmează constatările proprii ale provincialului cu privire la moravurile sale.

⁹⁵ Arsengo.

⁹⁶ Ieremia Movilă.

V. Un oarecare frate evanghelist italian, alungat de fratele Valerian din mănăstirea din Tîrgoviște așezată în Țara Românească și pe care o condusese de multă vreme cu destulă laudă, a ajuns la un fel de desperare, s-a rebotezat și luînd soție și însurîndu-se fățiș <cu ea> s-a făcut schismatic⁹⁷, lepădînd rasa sfințită și rămînînd mai departe așa pînă în ziua de azi.

VI. A rămas mult timp în Transilvania lângă Alba Iulia într-o mănăstire schismatică luată sub autoritatea sa, fără autorizarea scaunului apostolic, săvîrșind acolo toate slujbele religioase.

VII. Împotriva regulei sale proprii pe care a mărturisit-o și a întărit-o cu jurămînt și care este cea a fraților franciscani, mînuiește în fiecare zi bani, fără a ține vreo seamă de scandalul <credincioșilor>.

VIII. Un oarecare frate Mihail din Ordinul franciscanilor observați, lepădînd rasa pe care o luase cu legămînt, s-a făcut eretic⁹⁸ și pe deasupra s-a însurat fățiș cu o femeie eretică. Fratele Valerian Lubieniecki l-a primit și din a sa autoritate l-a absolvit de erezie și excomunicare.

IX. Niciodată fratele Valerian nu obișnuiește să rămînă în vreo mănăstire anumită, ci întotdeauna colindînd prin țări și provincii: Polonia, Moldova, Transilvania și Țara Românească obișnuiește să șeadă cînd ici cînd colo, după propriul său folos, sau desigur după neastîmpărul poftelor sale.

X. După ce a fost în chip legiuit suspendat de la slujba bisericească în dioceza noastră din însărcinarea sfintei Inchiziții, <acesta>, nesocotînd autoritatea bisericească precum și a noastră, de care ne bucurăm în această chestiune, în biserica mea diocezană de la Suceava a săvîrșit prin silnicie sfînta slujbă a liturghiei spre scandalul multora, ceea ce am acoperit dar nu am îngăduit.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALUL CINZIO

1604, martie 5. Iași

p. 311 Suferințele, boala și prigonirile ce pătînesc în aceste locuri nu se pot povesti, căci suferințele sînt datorate marilor războaie care au fost și care bîntuie în aceste provincii, unde de frica și de spaima tătarilor ce mișună neîncetat, am fost nevoit de multe ori să fug prin păduri, munți și peșteri cu mare primejdie a vieții. În anul acesta tătarii au luat cu ei în robie vreo 100 000 de oameni din Transilvania, Țara Românească și Moldova, fără a mai vorbi de răpirile de vite și de lucruri care au fost fără număr. Apoi morții din război nu se pot număra. Și un părinte, fratele Andrei din Forli, călugăr domi-

⁹⁷ Ortodox.

⁹⁸ *Abiecto habitu haereticus factus quem iuramento confirmaverat.*

Mănăstirea Sucevița, ctitoria Movileștilor

Mănăstirea Sucevița. Tablou votiv

Frescă. Mănăstirea Sucevița

Conteș de jupaniță din serasir

nican (care a venit cu mine de la Roma) a fost ucis pe cînd fugea din Țara Românească și a avut o moarte jalnică, ce mă înspăimîntă să nu mi se întîmple și mie. Despre prigoniri nu voi spune decît că de la început, <adică> de cînd am venit aici, am fost foarte hărțuit de episcopul de Camenița⁹⁹, care pretindea că este el supraincidentul acestei provincii; dar după ce cardinalul Santa Severina de fericită pomenire a scris aceluși episcop de Camenița și arhiepiscopului de Liov¹⁰⁰ . . . acest arhiepiscop de Liov s-a potolit, dar totuși nu mi-e prea prieten. Acum a venit un părinte Valerian Lubieniecki, polon din ordinul franciscanilor observați, care mă hărțuiește mult cu sprijinul domnilor poloni, compatrioții săi, ca să-mi ia biserica numită a sf. Maria din Bacău, pe care mi-a dăruit-o Scaunul apostolic drept reședință episcopală, și cînd am fost făcut episcop mi-a fost dată . . . etc.

Această biserică sau mănăstire de Bacău (după care umblă acest bun părinte Valerian): a fost mănăstire acum vreo șaizeci de ani, apoi în urma războaielor a fost lăsată uitării și părăsită de acești frați, și a fost arsă și distrusă cu totul; a venit apoi aici un vizitator apostolic numit Monsignor Alexandru Comuleo acum opt ani, care găsind această mănăstire și biserică arsă și năruită, a dat-o unui oarecare părinte fratele Girolamo¹⁰¹ din Chios din <ordinul> călugărilor franciscani conventuali și l-a rînduit pe el ca Vicar apostolic. Acest părinte, <adică> fratele Girolamo, a ridicat în numele bisericii romane niște cămăruțe¹⁰² de lemn și un mic staul¹⁰³ acoperit cu paie, unde a locuit mulți ani fără a fi tulburat de nimeni. Cînd am venit eu în această provincie, am găsit pe acel părinte în această mănăstire, și văzînd el că îmi fusese dată mie, mi-a lăsat-o deîndată, și apoi strălucitul domn¹⁰⁴ mi-a întărit-o și mîi-a mai dat pentru întreținerea mea și un mic sat¹⁰⁵ unde am stat netulburat doi ani, apoi . . . cînd am plecat de aici pentru a veni la Roma la pragul apostolilor, acest părinte Valerian (prin favoarea suszișilor domni poloni care sînt căpitani pe lîngă acest principe) l-a purtat pe suszișul părinte fratele Girolamo la judecata lumească înaintea acestui principe, pentru a-i lua biserica și satul; în cele din urmă acel părinte, scîrbit și temîndu-se și pentru viața sa (căci îl amenințau pe el) a lăsat mănăstirea și satul acestui frate Valerian cu tot ce lăsasem eu în casă, și a plecat prin țară, fiind lăsat de mine ca vicar al nostru. În timpul cît a stat acest frate Valerian în mănăstire a săvîrșit multe scandaluri, cum va putea vedea eminența voastră din artico-

p. 312

⁹⁹ *Camnici*. Potrivit cu pretențiile polonilor asupra bisericii catolice din Moldova. Episcop de Camenița era Paul al II-lea Wolucki.

¹⁰⁰ Ioan Dimitrie Solikowski (m. 1603).

¹⁰¹ Altă formă a numelui de Hieronimo sau Geronimo Arsengo.

¹⁰² *Stanziolette*.

¹⁰³ *Staletta*.

¹⁰⁴ Ieremia Movilă.

¹⁰⁵ *Viletta*. E satul Trebeș.

lele aici alăturate¹⁰⁶ împotriva lui. Pentru aceste scandaluri principele a fost nevoit să-l alunge spre rușinea lui și a religiei catolice. Dar acest frate Valerian nu a încetat să mă turbure și să mă hărțuiască cu îndrăzneală și fără rușine, căci a mers la serenisimul rege al Poloniei¹⁰⁷, și prin sprijinul unui ocrotitor¹⁰⁸ al său cu trecere, canonic de Cracovia bogat cu un venit de 5 000 de scuzi și încă cu acel al Legatului¹⁰⁹ sancțității sale, a dobândit scrisori de la serenitatea sa <regele> către strălucitul domn ca să mi se ia mănăstirea și satul și să i se dea înapoi; cu această scrisoare el s-a întors și a pus să fiu chemat la judecată înaintea principelui, dar eu m-am scuzat <spunînd> că nu vreau să mă înfățișez, nefiind <acesta> forul competent. Dar fiind silit în cele din urmă m-am înfățișat spre scandalul și minunarea tuturor, îndeosebi a românilor și stînd în fața domnului am protestat <zicînd> că el nu se poate amesteca în această pricină, căci e vorba de o pricină a bisericii și sînt în cauză fețe bisericești, iar judecata îi aparține sfîntului scaun apostolic. Dar acest Valerian, nu înceta să strige ca să hotărască domnul și să-i dea lui mănăstirea și satul. Domnul, după ce a ascultat toată pricina, a răspuns în felul acesta: „Sfinția sa papa de la Roma, care e capul tuturor bisericilor din lume mi-a trimis aici pe acest episcop și mi l-a recomandat cu căldură și i-a dat lui această mănăstire ca scaun episcopal, și eu i l-am întărit încă de mulți ani încoace, și i-am dat și satul pentru întreținerea sa. Dacă voi, frate Valerian, pretindeți vreun lucru de la acea biserică, <atunci> mergeți la Roma, și dacă sfîntul părinte vi-l va da, eu voi asculta <de el> cum am făcut, fac și voi face întotdeauna și vă voi da biserica“ . . .

Apoi dacă ași pleca de aici, preoții pe care i-am despărțit de soțiile lor se vor duce să și le ia înapoi așa cum au făcut cînd am venit eu la Roma. Și încă mulți s-ar da drept episcopi ca să despartă căsătoriile și să ia bani, cum au făcut în trecut. Mai atrag atenția eminenței voastre că această țară e mare, orașele și satele sînt multe și depărtate unele de altele și nu se pot ține preoți peste tot locul, căci în unele orașe și sate sînt opt sau zece case de catolici, și din cauza sărăciei lor nu pot plăti un preot, căci nu au <destul> nici chiar pentru ei, fiind <cu totul> sărăciți.

[Ar fi bine dacă ar fi înlesniți ca să poată ține preoți cu cai spre a fi trimiși în tot locul, s-ar cîștiga multe suflete].

Să afle eminența voastră că acest frate Valerian ne mai știind de ce să mă învinuiască spre a mă alunga de aici, pentru a rămîne el să facă după

¹⁰⁶ Vezi mai sus, pp. 49 și urm.

¹⁰⁷ Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632).

¹⁰⁸ *E per favor d'un suo barba, canonico di Cracovia* (Barba la plural are sensul și de părinte misionar și de om influent).

¹⁰⁹ Vezi mai sus, n. 91.

cheful lui, a mers la legatul sanctității sale din Polonia și m-a pîrît că am sărutat ca moaște sfinte niște oase¹¹⁰ care nu au fost canonizate de sfînta biserică...etc. Apoi mă acuză că am fost la procesiune¹¹¹ împreună cu schismaticii: e adevărat că am fost, dar în chipul următor. În ziua de bobotează — cînd iese domnul cu crucea la rîu și se binecuvîntează apa, și toți episcopii săi îndeplinesc această ceremonie, apoi dau crucea domnului ca să o sărute și stropesc toți caii cu apa sfințită — domnul a trimis să mă cheme la procesiune. Eu, care cunosc dragostea și ascultarea ce arată bisericii romane și înfăptuirilor catolice, nu îl socotesc schismatic ci catolic; <așadar> ea să nu-l jignesc¹¹² m-am dus în mijlocul procesiunii purtînd crucea noastră pe de lături cu cea mai mare cinste și eu <eram> pe lîngă domn. Apoi am fost la binecuvîntarea apelor: de o parte erau acei episcopi și de alta eu după domn, și după ce au sărutat crucea lor au sărutat-o și pe a noastră cu mare evlavie și închinare, și am raportat acest lucru cardinalului Santa Severina de vrednică amintire care mi-a poruncit din partea sanctității sale¹¹³ să-mi dau toată silința ca să se unească cu noi acești români, și acest cardinal mi-a spus să urmez mai departe să mă duc, căci dacă merg eu astfel împreună cu ei, vine și domnul cu mare evlavie la biserica noastră de sărbătoarea Corpus Domini împreună cu episcopii și cu boierii săi și îngenunche la sfintele daruri și e nădejde, dacă Dumnezeu va da pace în această țară că se va face unirea <religioasă>. Dar dacă nu m-ași fi purtat astfel, domnul s-ar fi mîniat și ne-ar socoti și pe noi ca pe armeni, pe care nu vrea să-i vadă — și eminența voastră să-mi facă cunoscut dacă părintele nostru ar vrea ca eu să merg astfel <la procesiune> sau nu, și eu voi face tot ce-mi va porunci eminența voastră.

Atunci cînd principele nostru și-a măritat fiica¹¹⁴ cu un baron polon; ginerele a venit cu mulți baroni și nobili poloni. Au mai venit atunci și cinci perechi¹¹⁵ de frați, trei de franciscani și doi de dominicani ca să adune milostenii. Fără de nici o considerație și nici o rușine, aceștia alergau prin piețe și case cerînd milostenie, băteau cîrciumile și locurile neîngăduite și erau veșnic beți spre marele scandal și uimire a tuturor, și un nobil Cristofor Dzierzek¹¹⁶ solul

¹¹⁰ *Un corpo.*

¹¹¹ Cf. scrisoarea lui Bathazar, preotul din Suceava, precum și a celor din Cotnari, Baia și „satul Securilor“ din 30 martie, trimisă din Iași și cerînd pentru acest motiv înlocuirea lui Quirini cu un episcop polon.

¹¹² *Non scandalizzarlo.*

¹¹³ Clement al VIII-lea (1592—1605).

¹¹⁴ Domnița Chiajna (Raghina) s-a măritat la 25 mai 1603, cu ducele Mihai Wiśniowiecki cf. *Hurmuzaki*, supliment, II, 2, p. 143. A fost bunica regelui Poloniei Mihai Corybut Wiśniowiecki (1669—1673).

¹¹⁵ *Coppie.*

¹¹⁶ A fost de mai multe ori cu solii la Constantinopol, în 1576, 1578, 1582, 1587, 1591.

serenisimului rege al Poloniei, om înțelept și de mare greutate, a trimis de mai multe ori să-mi spună să iau măsuri cu privire la acei frați și acele scandaluri. Eu i-am chemat și le-am pus în vedere să înceteze cu aceste treburile și să plece cât mai curînd; dar ei nu au ținut seama de mine, și sub cuvînt că nu am autoritate asupra lor, nu-mi acordă nici o atenție și în cele din urmă isprăvindu-și treburile, au plecat cînd au vrut, apoi au mers la monseniorul legat pomenit mai sus plîngîndu-se de mine că i-am împiedecat să ceară milostenii și acel legat, fără a se informa bine despre adevărul acestor <învinuiri> mi-a scris o scrisoare <foarte> nepotrivită, și eu am răbdat...

RAPORT CĂTRE PAPĂ

1604, iunie 24, Iași

... În Țara Românească, sînt puține localități latine catolice, iar aici în Moldova sînt destul de multe, dar sărace și jefuite; sînt multe biserici de ale noastre, dar cele mai multe distruse, arse și în stare rea, de aceea cînd plouă nu se poate sluji în ele...

p. 317 ... Zilele trecute a sosit aici în Moldova la domn un sol al hanului¹¹⁷ tătarească, care este creștin catolic¹¹⁸, născut în țara tătarească, dar înaintașii săi au fost genevezi din familia Spinola... (acesta cere 2—3 preoți catolici „căci sînt destul de mulți catolici la Caffa și în alte locuri din țara tătarească“...)

... Aș veni la Roma dar dacă aș pleca, toți acești preoți readuși de mine pe calea disciplinei bisericesti¹¹⁹ și despărțiți de femeile lor cu pericolul <vieții mele> căci pentru reîntronarea disciplinei bisericesti am primit o lovitură de archebuză în cap¹²⁰, <toți aceștia> s-ar reîntoarce la vechea lor mocirlă¹²¹, reluîndu-și nevestele cum au făcut cînd am plecat ca să vin la Roma pentru anul sfînt...

p. 318 Săptămîna trecută am primit în sînul bisericii catolice pe un armean schismatic numit Jeferius Desis...

¹¹⁷ *Re di Tartaria* = Gazi Ghirai al II-lea.

¹¹⁸ E vorba de sol.

¹¹⁹ *Reformati*, adică îndreptînd felul de viață al clericilor și monahilor readuși la regula bisericască.

¹²⁰ De la parohul de Suceava Bathazar. Vezi mai sus, n. 56, precum și relația lui Bathazar din volumul de față.

¹²¹ *Al pristino vomito* (expresie biblică ce nu poate fi tradusă întocmai).

RAPORT CĂTRE PAPĂ

1604, iunie 27

... Și cum nu se găsesc în aceste locuri magistri care să învețe și să instruiască pe tineri în limba latină, mulți boieri și alți catolici sînt nevoiți să-și trimită fiii în Transilvania, de unde urmează ca, obișnuindu-se ei încă de mici cu această viață străină de credința catolică română, după ce înaintează puțin în vîrstă ajung eretici și schismatici — și vrînd eu să întîmpin acest lucru, am adus un magistru din Italia, dar el neavînd cu ce trăi vrea să plece, iar eu din cauza sărăciei mele nu sînt în stare să-l întretin. [Cere ajutoare] p. 322

ERICH LASSOTA

(c. 1560 — după 1611)

*

Erich Lassota von Steblau (Steblovo) aparținea unei familii de veche noblețe așezată parte în Silezia parte în Polonia, avîndu-și așezarea principală la moșia Blaschewitz. Numele apare și sub formele Lassota și Lașota, Lesota. În 1567 intră la școala de la Görlitz. Apoi urmează Universitatea de la Leipzig.

În 1573 călătorește în Italia, cu fratele său Friedrich, și unchiul Georg Stofel. Un alt unchi Hans Sitch von Stiefendorf era episcop de Breslau. Face studii la Padova, unde se împrietenește cu suedezii veniți la învățătură. În iunie 1576 este înapoi la Blaschewitz. Foarte curînd se angajează în regimentul german al lui Filip al II-lea al Spaniei, destinat războiului acestuia contra Portugaliei. Oastea este cantonată la Cremona. Angajat ca „doppelsöldner“, el participă la campaniile de la Cadix, din Portugalia și din Azore. Dar acest corp de trupă se desființează de cum se întoarce în Italia. Lassota este concediat pe coasta italiană, la 6 iulie 1584. La 16 iulie e înapoi acasă. Stă la Praga și în anul următor intră ca Hofdiener (gentilom de curte) în slujba împăratului Rudolf al II-lea, spre a fi folosit ca agent politic al Habsburgilor în Polonia, unde face dese călătorii. După moartea lui Ștefan Báthory

este folosit ca agent de către arhiducele Maximilian, fratele împăratului, candidat la tronul polon. Este trimis la Varșovia, unde avea loc alegerea și este atașat pe lângă Cristofor de Teuffenbach, guvernatorul habsburgic al Ungariei Superioare, însărcinat să sprijine candidatura habsburgică. Precum se știe, arhiducele Maximilian, care voia să-și susțină pretențiile sale cu armele, a fost luat prizonier de Ian Zamoyski și forțat să renunțe la veleitățile sale. Lassota este tovarășul său de captivitate. Numit apoi „truchsess“ (stolnic) al acestuia, păstrează această calitate vreo doi ani.

Tot în legătură cu interesele arhiducelui Maximilian a fost și misiunea lui Lassota în Rusia, unde a fost făcut prizonier de suedezi și eliberat numai în urma intervenției lui Rudolf al II-lea. În ianuarie 1594 e trimis de acesta la cazacii zaporojeni, pentru a-i atrage în slujba imperială. Cazacii trebuiau să stea de pază pentru a nu-i lăsa pe tătari să treacă în Moldova. Negocierea se purta prin Chlopicki, fost camerier al lui Ștefan Báthory, închinș de acesta la Cracovia, de unde a fugit la Rudolf al II-lea. Lassota pornește cu el și cu Iakob Henkel, trece prin Kiev și ajunge la pragurile Niprului, unde are loc negocierea. Dar Chlopicki, care se dăduse drept hatman al cazacilor, nu era decât un conducător de polc (de 500 de oameni). Cazacii îi cer lui Chlopicki să meargă la Moscova, unde se înfățișează în august 1594 cu o scrisoare deschisă colectivă a împăratului către țar, cazacii zaporojeni, Aron al Moldovei și magnatul polon, Zbaraski, spre a perfecta contractul încheiat cu Lassota. Acesta trebuia să plece la tabăra împăratului la Ratisbona, însoțit de soli cazaci, care să se reîntorcă apoi cu aprobarea actului de învoială. Înțelegerea se încheie, darurile se primesc, dar când năvălesc tătarii în Transilvania, în iulie 1594, trecând prin Moldova, și polonii vor să îndrepte pe cazaci spre Transilvania, aceștia nu mai vor să știe de ei și trec în Moldova lui Aron, cu care aveau socoteli mai puțin clare. Lucrurile se complică și pe teren diplomatic, polonii protestând împotriva nămirilor de cazaci din Polonia și neadmițând motivul invocat de Rudolf, că a tratat cu cazacii întrucât Chlopicki îl asigurase că ei sînt absolut neatârnași. La începutul anului următor (9 martie 1595), Lassota este propus de arhiducele Mathias, fratele împăratului, ca „Mustermaister“ pentru Ungaria Superioară, adică responsabil cu înrolările de ostași cu leafă, și cu ținerea evidenței efectivelor și a rolurilor de plată, avîndu-și reședința la Cașovia. El rămîne în acest post, primind poate o calificare superioară de Feldzahlmeister (cum e desemnat în 1600), pînă la ocuparea Cașoviei de către Ștefan Bocskai în 1604, cînd își pierde tot avutul. A scris o relatare despre predarea Cașoviei (*de Cassovia rebellibus dedita*), care s-a pierdut. În 1611 e menționat tot la Cașovia, purtînd titlul de consilier imperial și arhiducal al lui Maximilian. După aceea se așterne tăcerea asupra persoanei lui. Probabil că a murit curînd. De la el a rămas un jurnal (*Tagebuch*), ale cărui însemnări nu trec de anul 1594 și care a fost publicat în 1866 (*Tagebuch des Erich Lassota von Steblau, nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben von Reinhold Scholtz. Halle. G. E. Bartel (1866)*). Porțiunea despre Spania și Portugalia a fost tradusă și publicată în 1913, la Coimbra (*Diario de Erich Lassota de Steblovo, Polaco ao servico de Philippo II (1580—1584)*). Din rapoartele sale păstrate în Arhivele de la Viena (Staatsarchiv, și Kriegsarchiv) au fost publicate unele de N. Iorga, în colecția Hurmuzaki (vol. XII) și de A. Veress în *Documente*, vol. V. Legăturile sale cu Țara Românească sînt fie directe, din timpul șederii sale aici în 1597, fie indirecte, prin informa-

țiile pe care le strecoară apoi din postul său de la Cașovia forurilor conducătoare din imperiu.

Ca „mustermeister“ e trimis în Țara Românească și însărcinat cu plata trupelor de mercenari, pe care se angajase împăratul Rudolf să le țină la dispoziția lui Mihai Viteazul. Il aflăm în țară în iulie 1597. La 10 septembrie, el amintește că a asistat din porunca lui Mihai Viteazul la audiența trimisului tătar și a ceașului turc (19 iulie). Tătarii își anunțau intenția de a porni spre Ungaria, punând în vedere că se vor purta ca prieteni, dacă vor fi primii ca atare. În vederea acestei amenințări — pe care Lassota o crede făcută doar pentru a-l abate pe domn de la planurile sale balcanice — trupele plătite de împăratul Rudolf al II-lea, cât și cele ale domnului se aflau masate la trecătorile munților, pentru a împiedica intrarea tătarilor în Transilvania, în timp ce Pancrațiu Sennyey cu trupele Transilvaniei trebuia să vegheze la trecătorile dinspre Moldova. Întîlnindu-l pe plătitorul Hödl, care aducea bani pentru plata lefegiilor, acesta a fost expedit de îndată în tabără, din porunca personală a domnului, pentru a distribui 1900 de ducați, cu care au putut fi potoliți sîrbii și rascienii care se arătaseră gata să provoace debandadă. Domnul e hotărît să trimită o solie la împărat și la papă, pentru a cere bani pentru plata trupelor — și se gîndește să nu-l mai trimită pe banul Mihalcea, ci pe un ragusan Luciano <Pernica> (fost vameș sub Aron Vodă, cînd a fost asociat cu Giovanni de' Marini Poli).

Problema fondurilor pentru plata soldelor rămîne tot atît de acută și la sfîrșitul anului (15 noiembrie 1597). În decembrie domnul e hotărît, dacă nu vin banii, să concedieze pe ungurii lui Moise Székely, păstrînd doar pe sîrbi și pe cazaci. La încheierea anului se termină și misiunea lui Lassota în Țara Românească. Il regăsim mai apoi la Cașovia, în ianuarie 1599, de unde trimite unele știri culese într-un spirit de bănuială față de domnul Țării Românești. El îi iscodește pe solii acestuia. Folosește prilejul înmînării din partea împăratului a unui lanț de aur cu un medalion (Gnadenpfenig) lui George Racz, înapoiat din solia la tătari, pentru a-i extrage informații variate, privitoare însă mai ales la Zamoyski și la atitudinea polonilor față de imperiali (*ibidem*, p. 424 ianuarie 1599). Un an după aceea, în ianuarie 1600 (*Hurmuzaki*, XII, pp. 597—598) i se ivește prilejul de a scoate din încurcatură pe solul lui Mihai, Petru Armeanul, și chiar pe comisarii imperiali imobilizați la Satu Mare, care îi cereau să le dea în locul sumei de 75 000 de taleri — făgăduită expres de împărat domnului pentru plata mercenarilor din Transilvania și neachitată deși trebuia să fie adusă personal de solul amintit — măcar suma de 30 000 de taleri depozitată la el, unde trebuia să fie ținută la dispoziția lor. Dar credincios spiritului său îngust, manifestat și în Țara Românească, el invocă ordinele auguste repetate pînă și a patra oară, de a nu scoate nici un ban fără porunca directă a împăratului. Totodată înregistrează torentul de indiscreții ale solului Petru Armeanul, care dădea în vileag secretul discuțiilor purtate cu imperialii în problema Transilvaniei, punea la îndoială instrucțiunile solilor oficiali cu care se încruciau pe drum (Stoica și Mihalcea) și îi denunța pe ei că ar fi exponenții punctului de vedere al boierilor, și nu al domnului și declara că va merge chiar cu mîna goală la Alba Iulia spre a-l informa pe domn despre negocierile purtate împotriva vederilor sale de către solii săi! Și Lassota trebuia neapărat să-l ajute, scriind la curte să fie reținuți cît mai

mult solii pentru a-i da timpul să acționeze! Și nu trebuia, bine înțeles, să răsuflă nici un cuvânt, căci aceasta i-ar costa viața!

În anul următor (3 februarie 1601) nu scapă prilejul de a-și da părerea necerută despre Mihai, adăugând în partea finală a raportului său despre situația trupelor din Transilvania, o diatribă contra domnului, de care trebuie să aibă mare grijă imperialii, și să nu se încreadă în el pentru a nu se căi mai apoi. Vorbește apoi de spiritul său tiranic și viclean (!) de felul cum a ținut în suspensie și pe imperiali, și pe turci, încît nu se putea ști de partea cui este. În sfîrșit, după alungarea lui din Transilvania se vor bizui și mai puțin pe el, căci trebuie să fie cuprins în întregime de duhul răzbunării.

Precum se vede atitudinea lui față de domn nu a fost constant aceeași. După cea manifestată în primele rapoarte din Țara Românească în care prezintă situația din punctul de vedere al domnului, avînd uneori chiar însărcinarea din partea acestuia de a transmite unele cereri ale sale, ajunge la faza a doua, cînd aruncă asupra domnului sarcina bănească a împăratului. În sfîrșit, cînd Mihai ajunge stăpîn al Transilvaniei, Lassota se arată iscoditor și bănuitor, făcîndu-se eoul tuturor zvonurilor dușmănoase domnului. — Ioan Hödl, plătitorul de solde al trupelor imperiale, era un bun cunoscător al limbilor română, polonă și turcă. În 1598 (iunie) se hotărăște trimiterea sa împreună cu Ioan de Pojon (Bratislava) și George Rácz la Hanul tătarilor cu o sumă de 10 000 de galbeni din partea imperialilor și a domnului.

În 1597 îi aflăm pe amîndoi (Lassota și Hödl) în Țara Românească, de unde trimit din Tîrgoviște și din taberele de la Stătești și Buzău o corespondență plină de amănunte de cel mai mare interes despre componerea oastei de mercenari la dispoziția lui Mihai Viteazul și despre greutățile plății lor, pomenind totodată despre insuficiența corpului de ostași călări dați de boieri, și despre împrejurările externe în legătură cu o iminentă năvălire a tătarilor și cu planurile privind Bulgaria. Lipsa de bani pentru plata mercenarilor provoacă o demonstrație a acestora, semănînd a început de răscoală. Tăcerea neîntreruptă a forurilor superioare din Praga cu privire la menținerea mai departe a acestor trupe la dispoziția lui Mihai și teama funcționarului Lassota de a i se imputa lui sumele ce le-ar plăti, îi inspiră planul de a-l pune pe domn în fața unei dileme foarte precise. Ori nu mai are nevoie de acele trupe și atunci acestea trebuie licențiate, ori are nevoie de ele și atunci vor fi plătite de el, cel puțin pînă la primirea instrucțiunilor de la Praga. Pus în fața acestei alternative, domnul consimte, de nevoie, să dea el sumele necesare pînă la sosirea acelor instrucțiuni. Dar meschinăria birocratică a plătitorului de lefi, Hödl, încearcă să supraliciteze această dovadă de zel a șefului său, propunînd să nu se mai pomenească domnului de sosirea banilor, atunci cînd vor sosi, pentru a nu-i mai restitui de loc sumele avansate. Trebuia păstrată taina cea mai desăvîrșită asupra acestui fapt, știind că nu era lucru de glumă a încerca să-l înșele pe domn. Deși curtea imperială a socotit totuși că trebuie restituiți banii avansați de Mihai Viteazul, ceea ce s-a și făcut pînă în cele din urmă, este totuși de reținut propunerea lui Hödl ca fiind caracteristică pentru mentalitatea birocraților din slujba Casei de Austria. Dar ultima întîlnire a lui Lassota cu Mihai Viteazul ne este păstrată într-o scrisoare-raport trimisă de el împăratului Rudolf la 28 iulie 1601, ca răspuns la însărcinarea dată de acesta de a face o verificare după rol a numărului ostașilor cu plată (Musterung) din tabăra imperială. Vorbînd

de Mihai, el se mărginește a raporta spusele acestuia, care este foarte îngrijorat că întârzie atîta ordinele de plată pe luna a treia și a patra: se teme de o mare răscoală printre ostașii săi, din care s-ar putea trage și o primejdioasă destrămare a întregii tabere, „în urma căreia nu numai că ar fi împiedicată și zăbovită întreaga acțiune pornită, ci li s-ar da și prilej transilvanilor să pornească o acțiune dușmănoasă împotriva posesiunilor Maiestății Voastre”. (Deocamdată aceia stau în expectativă așteptînd să vadă ce se va alege). Și Lassota conchide: Ar trebui să se vină în ajutor nu numai voievodului cu plata soldei celor două luni, iulie și august, ci să fie plătită și ostășimea ce face obișnuit paza la graniță... (Veress, *Documente* VI/p. 406—407).

De astă dată, Mustermaisterul vedea primejdia cu ochii, și chiar încerca să atragă atenția împăratului asupra ei, dar — lucru ciudat — întârzierea inexplicabilă și inadmisibilă, caracteristică pentru întregul regim habsburgic, făcea ca ordinul împăratului primit de el la 6 iunie să nu fie executat decît la 19 iulie (!), și raportul să nu fie întocmit decît numai nouă zile după aceea, la 28 iulie! Astfel după patru ani se repetă întocmai situația din 1597, fără ca experiența trecutului să fi folosit la ceva.

RAPORT CĂTRE ÎMPĂRAT¹

1597. iulie 31, Tîrgoviște

De la ultima mea scrisoare din Făgăraș, din ziua de 6 iulie, am fost îndată la Brașov unde am găsit pe comandantul transilvan Moise Székely ce se îndrepta spre Tîrgoviște cu circa 1 000 de soldați pe care i-am trecut în revistă, și unde am găsit și pe căpitanul Mathias Perusith² cu vreo 3 000 de soldați angajați de asemenea în slujba măiestății voastre pe care i-am inspectat. Cea mai mare parte dintre ei împlinesc luna la 21 iulie, cea mai mică parte însă la sfîrșitul lunii (căci din cauza lipsei de bani nu am putut să-i aduc la aceeași dată de plată a soldei, deoarece a trebuit să se plătească nu numai ce le datoram pe luna aceasta, ci, și

p. 78

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Veress în *Documente V*, p. 78 și urm.

² *Oberhauptmann Mathias Perezschitt*. Pentru bunurile cu care fusese înzestrat de Sigismund Báthory și apoi Mihai Viteazul, vezi intervenția sa la împărat după septembrie 1600 (*Hürmuzaki*, XII, p. 1045).

<leafa> pe luna următoare pentru cei pe care am voit să-i ținem mai departe în slujbă, pe unii așadar pînă la 21 august, pe alții pînă la sfîrșitul lui august.

p. 79 Cît aș fi putut să mă ajut cu cei 5 900 de florini cîți mai rămăseseră și ajunseseră în mîna mea, va socoti maiestatea voastră și dacă noi nu ne-am fi îngrijit să păstrăm prestigiul și creditul maiestății voastre imperiale la aceste popoare îndepărtate // (ce nu pot fi lăsate fără ajutor și care ar putea sluji ca un zid al creștinătății spre tătari și spre turci) și n-am fi luat mai întîi de la Alba Iulia de la doctorul Muralto³ 5 000 de florini și apoi de la domnul⁴ de aici 9 000 de taleri, nu numai că am fi pățit rău din partea acestei ostășimi impetuoase, dar n-ar fi scăpat teafăr pînă astăzi nici unul dintre noi. Căci aceasta <ostășime> este alcătuită din tot felul de nații, anume transilvăneni, munteni, bulgari, sîrbi⁵, rascieni⁶ și cazaci, nu oameni care să se lase îndemnați la răbdare și care <să urmărească> ceva cu măsură și în împrejurări potrivite, ci care se complac în cea mai mare violență și furie: chiar scurtă vreme înainte de sosirea mea optsprezece steaguri din ostașii tocmiți cu plată de domn, au pornit asupra domnului în palatul său și și-au pretins cu cea mai mare gălăgie, aroganță și amenințare solda lor, care nu fusese la îndemîna <platnicului> chiar atunci și pe care dacă nu ar fi căpătat-o foarte curînd, poate că ar fi făcut mare prapăd.

Și nu numai că din cauza nerespectării cuvîntului și a zăbavei mari cu acel ajutor bănesc, am intrat în așa labirint încît dacă la intrarea lunii următoare, anume la 21 august, nu se potrivește întocmai plata trupei cu banii luați cu împrumut (pentru care stau chezaș cu persoana mea față de domn), viața și siguranța mea ar fi în primejdie, dar ar putea să urmeze de aici și altele multe neajunsuri păgubitoare și periculoase, mai ales că domnul este cercetat zilnic de turci și de poloni, de aceea am fost silit neapărat să-l expediez cu poșta pe zisul slujbaș al curții Johann Hödl la maiestatea voastră pentru ca el să raporteze verbal despre toate cele ce s-au făcut.

[Roagă să se dea crezare lui Hödl și să se achite plata pe trei luni, adică și pe august] „pentru ca să fie înlăturată orice bănuială a domnului, și să știe precis, mai ales acum cînd va porni efectiv la acțiune cît poate să se încreadă în maiestatea voastră imperială”. [Speră ca din sumă să se economisească în 6 luni între 18 000 și 28 000 de taleri], „ceea ce nu s-ar întîmpla dacă nu s-ar fi trimis banii în bloc și nu ar fi rînduiți oameni anume ca să facă plățile”. Cu plata trupei s-a făcut așa că pentru un cal se socotesc în total 5 taleri iar pentru un trabant doar trei; din al patrulea taler de trabant... așa cum s-a aprobat de către principele Transilvaniei — sînt plătiți comandanții și

³ Ioan Muraldo sau Muralto, medicul lui Sigismund Báthory și arendașul minei de aur de la Zlatna.

⁴ Mihai Viteazul.

⁵ *Seraczianern* = *Serwianern*.

⁶ *Räczen*.

personalul auxiliar⁷ din cavalerie și pedestru. Nu am vrut să mă împotrivesc la aceasta, îndeosebi pentru că oamenii⁸ sînt mulțumiți cu atît și maiestatea voastră nu este păgubită, ci chiar mai poate pune deoparte o mică sumă în fiecare lună.

Cu privire la valoarea ducatului am raportat maiestății voastre din Alba Iulia, pe niște date neadevărate și neîntemeiate (nu înțeleg de ce) ale bătrî-nului ban⁹, anume că ei s-ar schimba aici pe 170 sau 180 de pfeningi ungurești. Dar nu este așa, căci nu valorează și nu au valorat niciodată mai mult de un taler și jumătate sau 150 de denari, și trupa nu vrea să-i primească la un preț mai ridicat. Dar la străduința noastră, pentru ca maiestatea voastră să nu fie păgubită, am obținut de la domn ca ducatul să fie socotit și evaluat oficial de acum încolo la 160 de denari; și așa l-am și socotit la plata trupei.

În ultimele zile i-au sosit domnului vești sigure că tătarii se înarmează puternic și că vor să treacă prin Moldova asupra acestei țări și a Transilvaniei; de aceea în: luna trecută domnul s-a dus împreună cu comandantul¹⁰ <trupe-lor transilvane> și cu căpitanul¹¹ <lor> spre Buzău care este situat spre granița Moldovei pentru a căuta acolo un loc potrivit pentru tabăra sa contra tătarilor. Cît privește pe acest domn el este un domn cu inima deschisă, viteaz, fără șovăire, doritor de ispravă și care nu s-ar lăsa oprit în cale de nimic¹².

Dar deoarece această țară a fost rău devastată timp de doi ani de către turci și tătari și (precum spun ei)¹³ au căzut mai bine de 200 000 de suflete în robia turcilor și a tătarilor, încît această țară este acum pustie, el nu poate porni nimic deosebit numai pe șeama sa // fără ajutor dinafară. El se arată foarte înclinat de partea maiestății voastre și doritor să servească pe creștini, și acest lucru îl dovedește prin faptul că nu vrea să intre în nici un fel de învoială adevărată și statornică cu turcii, măcar că turcul se poartă cu el cu multă stăruință(?)¹⁴ și îi oferă lucruri mari. Dar iarăși, cît am fost aici, am și văzut că au fost la el doi ceauși, pe unul l-a lăsat să treacă prin țara sa la tătari, celălalt s-a înapoiat iar la Constantinopol. Nu este mai puțin adevărat că pînă acuma el a trebuit să se prefacă față de turci, și că i s-a trimis curînd după Paști un steag de la Poartă și el l-a primit, deoarece el nu se afla în stare să țină piept dușmanului, în deosebi pentru a pătrunde dușmanul în Ungaria ar fi trebuit să fie îndreptată toată puterea lui mai întîi împotriva sa. Dar îndată

p. 80

p. 81

⁷ *Vortpersonen.*

⁸ *Die Knecht.*

⁹ *Des alten Bans* (= banul Mihalcea).

¹⁰ Moise Székely.

¹¹ Mathias Perusith.

¹² *Ein freier, tapfeyer, unverzogter Herr, der Lust zum Handel hat, und an ihm wohl nichts würde erwinden lassen.*

¹³ Aici apare o rezervă subînțeleasă asupra acestui punct.

¹⁴ *Der Türgg sich mit ihm sehr lavirt.*

ce își va alege momentul, el se oferă¹⁵ să săvârșească fapte care să obțină aprobarea îndurătoare a maiestății voastre imperiale.

El afirmă că are informații precise că turcii nu vor ataca puternic în anul acesta și că Serdarul¹⁶ se îndreaptă spre Belgrad¹⁷ cu numai 6 000 de oameni. Și că toate pregătirile acelor locuri ar fi numai pentru anul următor când sultanul speră să scoată la luptă forțe atât de mari, cum nu s-au mai văzut în războiul de față. Cum deci nu este motiv de temere în anul acesta de forțe mai deosebite ale dușmanului, speră mult să afle vești bune din taberile maiestății voastre imperiale . . . etc.

p. 82 La sosirea mea am găsit aici pe un bătrîn nobil polon numit Andrei Taranovski¹⁸; cunoscut bun de al domnului încă de la Constantinopol, și care a fost socotit drept sol polon, dar el nu a fost trimis aici de rege¹⁹, ci după cum a pretins <a venit> să-l vadă pe domn de dragul vechii lor cunoștințe. După părerea mea el nu a venit aici după capul său, ci a fost pus de cancelar²⁰ ca să iscodească gândul și dispoziția domnului și să-l aducă de partea polonilor. A fost auzit adesea, mai înainte de venirea mea, afirmînd în fața acestuia că maiestatea voastră imperială ar fi cauza pentru care Confederația polonă nu a putut // să propășească. Însă cînd am desmîntit asemenea spuse, și am arătat cum s-a întîmplat lucrul, și am expus și credința <statornică> și grija părintească pe care o poartă maiestatea voastră creștinătății, ne-a chemat²¹, curînd iarăși pe amîndoi, și l-a mai întrebat încă odată într-adins pe Taranovski despre acestea de față cu mine. Dar cum acesta a dat înapoi²² și n-a rămas la spusele sale, ci a răspuns că este nevoie de un cap mai luminat ca al lui pentru a judeca de care parte a fost vina, a putut domnul ușor să se încredințeze că nu erau decît *curate calomnii*²³ ce nu purcedeau decît din ura pe care o poartă maiestății voastre imperiale. A mai voit numitul Taranovski să-l convingă pe domn zor nevoie²⁴ ca să întrețină pentru paza sa cam două sau trei mii de soldați poloni la care lucru domnul nu voia <să consimtă> reținut de multe șovăiri, iar eu de cîte ori mi-a împărțit asemenea gânduri l-am îndemnat împotriva <unor asemenea hotărîri>.

. . . Acestea a trebuit să le raportez acum maiestății voastre cu prea plecată supunere, și este și rugămîntea mea prea supusă și ascultătoare ca maiestatea voastră să poruncească îndurător ca să fie aduse aici ajutoarele bănești

¹⁵ *Erbeut* (= erbietet).

¹⁶ Comandantul turc Satirgi Mehmed-pașa.

¹⁷ *Griechisch Weissenburg*.

¹⁸ Pentru această misiune, cf. mai jos, notița biografică a lui Walawski.

¹⁹ Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632).

²⁰ Zamoyski.

²¹ Domnul.

²² *Tergiversirt*.

²³ *Merae calumniae*.

²⁴ *Strachs*.

consimțite pentru ca acest Domn în urma neținerii făgăduielilor și a zăba-
vei <cu plata> să nu fie determinat²⁵ să-și schimbe părerea și să adopte
sugestii²⁶ ce ar putea să ajungă a fi folosite mai apoi împotriva maiestă-
ții voastre și a Transilvaniei vecine . . .

CĂTRE ACELAȘI

1597, august 27, Alba Iulia

[Raportul său către împărat nu a mai plecat căci Hödl, aflînd bani la Cluj, nu a mai fost nevoie să meargă pînă la împărat]. p. 88

Eu însumi m-am îndreptat spre Alba Iulia întrucît din cei 18 000 de ta-
leri pe care <trebuia> să-i plătească trimisul maiestății voastre imperiale pen-
tru înrolarea de ostași în Țara Românească, nu mi s-au înmînat²⁷ decît 13 500.
Am vrut să aflu de unde va veni restul <de bani>, și am cerut să mi se restituie
dar mi s-a răspuns din partea cancelarului în funcție²⁸ că acei 4 500 de taleri
i s-au predat lui Pancratii Sennyey, care a înrolat și el ostași și a slujit o
lună pentru acești bani și cum după aceea domnul Țării Românești a primit
așa mult <pe seama?> poporului // său încît suma de 4 000 s-a compensat pe
deplin, l-a luat principele Transilvaniei pe Sennyey în solda sa după împlinirea
acelei luni. p. 89

Deși acum mi se pare totuși că nu s-a procedat chiar așa de corect, a
trebuit să mă mulțumesc cu acest <răspuns> ca să nu plictisesc cu stăruința
mea, întrucît am auzit de la niște persoane particulare că și fără de aceasta
era oarecare nemulțumire că suszisa trupă de ajutor²⁹ nu a fost îndreptată
spre ei³⁰ și chiar că ei sînt ținuți în așteptare cu amăgiri goale.

[Nu a primit scrisoarea împăratului și deci nu știe ce trebuie să răspundă.
Roagă să se trimită de acum încolo banii direct].

În ceea ce privește plata acestor bani pe luna în curs, va trebui să iau
cu anticipație 2 000 sau 3 500 de taleri ceea ce pînă la urmă poate că nu va fi
un lucru chiar așa de potrivit și îmi va putea aduce unele neajunsuri . . .

²⁵ *Verursacht werde.*

²⁶ *Solche Consilia fürzunehmen* — adică să primească o trupă de ostași poloni renun-
țînd la ajutorul militar al împăratului.

²⁷ *Verraitet.*

²⁸ Josica. Era cancelar încă din aug., sept. 1594, după prăbușirea lui Kovácsóczy.

²⁹ *Volksbülß.*

³⁰ *Nicht herein geordnet*, adică trimisă în Transilvania. Ecoul de la acele persoane par-
ticulare (desigur, din Transilvania) completează răspunsul lui Josica și arată starea de spirit
a curții de la Alba Iulia.

... Banii, am lăsat să fie trimiși mai înainte, eu sper să pornesc la drum mâine [a fost bolnav de friguri vreo zece zile și a trebuit să asculte de medici etc...]

... Despre tătari nu se pot afla știri temeinice, într-o zi se spune că se înarmează zdravăn, apoi iarăși se spune contrariul... Domnul așteaptă cu mare dorință vești bune din tabăra maiestății voastre, pentru a-și potrivi planul după cele aflate, căci are de gând să întreprindă ceva.

[CĂTRE ÎMPĂRAT³¹]

[Din tabăra din Țara Românească]...

1597, septembrie 10

p. 316 Plecat încă destul de slăbit de boală din Alba Iulia în ziua de 28 august am sosit în ziua de 3 septembrie la Tîrgoviște, unde am găsit scrisoarea maiestății voastre din 18 iulie. Cum în ziua următoare dis-de-dimineață soseau un ceauș turc și un trimis tatar, domnul a vrut ca să mai rămîn acolo în ziua aceea și să asist la audiență, și așa s-a făcut. Cuprinsul scrisorii hanului³² către domn era că îi făcea cunoscut că el a învins, a prins și a ucis pe fratele său care se răsculase împotriva lui, și acuma, după biruința sa, vrea ca la începerea luminii [=la luna nouă] care va fi la 11 septembrie să pornească cu 300 000 de oameni (dar la o adică poate că nu ar ajunge nici la a șasea parte din acest număr) spre Ungaria: nu știu încă ce cale va apuca, dar vrea să hotărască acest lucru abia după ce va fi ajuns la Bender. Dacă domnul se va arăta binevoitor și așa cum trebuie, și să-i dea pe câțiva dintre ai lui care să-l asiste în timpul drumului, vrea și el să se poarte ca un prieten. — Dacă au mai realizat ceva de atunci, nu știu, căci a doua zi, dis-de-dimineață am venit aici, la tabără... Unii vorbind de aceasta, spun că ar fi numai o sperietoare, ca să-l împiedice pe domn de a încerca ceva peste Dunăre, dar că toate știrile — atât cele ale domnului, cât și cele ale oamenilor comandantului³³ — nu se vor dovedi foarte precise. Ostășimea, atât cea plătită de maiestatea voastră, cât și cea pe care o ține domnul pe cheltuiala sa, precum și oamenii chemați la oaste³⁴ stau la trecătorile Transilvaniei, pentru ca să nu năvălească acolo tătarii. Ei au o înțelegere și cu Pancratie Sennyey (pe care l-a trimis Principele Transilvaniei la granița cu Moldova

³¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 316.

³² Gazi al II-lea Ghirai, care a reluat puterea după ce fusese înlocuit din porunca turcilor cu fratele său Feth Ghirai.

³³ Moise Székely.

³⁴ *Und von den aufboth.*

pentru a o apăra de asemenea de năpustirea tătarilor) și vor sări în ajutor unii altora cînd ar fi nevoie.

Pe Hödl și pe slujbașul Departamentului de plată a soldelor i-am înțlnit pe cîmp la venirea mea. Apoi cînd domnul a aflat că slujbașul soldelor este în apropiere, l-a trimis, înainte de venirea acestuia, pe Hödl în tabără cu 1 900 de ducați ca să înceapă plata pînă ce vine acela căci ostășimea, mai ales sîrbii și rascienii au fost atît de rău dispuși din cauza amînării plății încît puțin a lipsit ca ei să plece cu toții din tabără în clipa cea mai nepotrivită cu putință. Însă au fost cu toții satisfăcuți pînă la acea dată și plătiți integral: 1 700 de călăreți de la 22 august pînă la 21 septembrie, 1 000 de pedestrași de la 28 august pînă la 27 septembrie, 300 de călăreți și 1 000 de soldați (*Knecht*), de la 1 pînă la 30 septembrie, pe care din lipsă de bani nu i-am putut aduce la condiții egale cu privire la termenele de plată.

[I se promisese 17 500 de galbeni; au venit numai 8 125]; restul din cei 28 000 de taleri a fost plătit de slujbașul lui Henkel³⁵ prin poliță la Cluj. Din acesta s-a plătit chiar atunci ca bani anticipați 3 000 de taleri, și n-au mai rămas pentru plata de acum mai mult de 15 000 de taleri în mînă. La acestea am adăugat și eu 900 de taleri rămași încă din plata anterioară, și s-au mai adus vreo 1 100 de ducați din cei 1 900 pe care i-a dat domnul, și deci au fost dați cu anticipare. Aceștia vor trebui achitați din nou din banii următori. [Să i se trimită îndată deși Lassota i-a scris lui Sigismund pentru împrumut]. Este de cea mai mare însemnătate și pentru domn și pentru mine, să știm cîtă vreme are de gînd maiestatea sa să-i dea domnului acest ajutor.

Domnul a vrut tot timpul cît am fost noi în țară, să îndrepte un trimis către maiestatea voastră și către sanctitatea sa, papa, dar pînă acum a fost reținut de noi, căci i-am dat a înțelege să mai aștepte pînă va realiza ceva important. Dar acum la reîntoarcerea mea l-am găsit foarte hotărît să purcedă cît de curînd la o asemenea trimitere; nu vrea să folosească la aceasta pe bătrînul ban Mihalcea care a fost dincolo³⁶ (*draussen*) mai înainte și fusese apoi destinat să fie din nou propus pentru aceasta, ci pe un altul, un ragușan, om de credință al său numit Luciano Pernice³⁷. După cît pot să înțeleg,

³⁵ Lazarus Henkel. Negustor bogat din Viena, cu afaceri importante în Transilvania, folosit de Habsburgi pentru procurarea de fonduri și trîmieri de bani. La 24 ianuarie 1598 se scuză că nu poate avansa suma de 18 066 de taleri pe poliță în Transilvania, nemaivînd bani lichizi acolo, dar dă banii trebuitori pentru înapoierea trimisului lui Mihai, Marcus Schinkenbunk. (V e r e s s, *Documente*, V, p. 140).

³⁶ Adică în imperiu.

³⁷ Este vameșul moldovenesc „Lușian“ de sub Aron Vodă, vezi *Hurmuzaki*, XI, p. 318. (n. lui N. Iorga). Apare și ca asociat al lui Giovanni de' Marini Poli în contractul pentru vama vitelor.

el vrea să ceară de la maiestatea voastră ca să binevoiți să-i plătiți un număr de ostași pe iarnă, pentru că aceasta este vremea cînd trebuie mai mult să se îngrijească de dușman, iar de la papa vrea să ceară un ajutor anual... [În privința ducaților el, Lassota, a fost indus în eroare de banul Mihalcea]³⁸.

[CĂTRE ÎMPĂRAT³⁹]

1597 septembrie 14 Tîrgoviște

p. 94 [În ziua de 11 tabăra a fost mutată cu 3—4 mile mai spre Moldova. Lassota l-a trimis chiar din tabără pe Hödl spre Alba Iulia pe ziua de 22 septembrie, ca să facă rost de bani pentru plata a 710 de ostași călări. Apoi a plecat el însuși la Tîrgoviște].

p. 95 În ziua de 12 a inspectat domnul pe ostașii călări⁴⁰ pe care sînt datori boierii <să-i dea> de pe moșiile lor la oaste și să-i țină pe cheltuiala lor trei luni; și au fost cam cinci sau șase sute de asemenea <ostași>. În ziua următoare — pe 13 — m-a chemat la el și mi-a arătat că e silit de nevoia cea mai cruntă ce nu poate fi înlăturată, de a-și trimite cît de curînd⁴¹ solii la maiestatea voastră imperială și la sfinția sa papa ca să mai ceară încă și alte ajutoare⁴². Cauza este aceasta: că dintre toți principii creștini care au intrat în război împotriva turcilor, el este cel mai primejduit, căci el va fi viitoarea țintă a turcilor și a tătarilor, și chiar ca răzbunare. Căci deși un timp s-a prefăcut din nou față de ei — și s-a arătat chiar ca rămînînd deoparte⁴³ și i-a mituit deocamdată cu daruri (după cum i-a trimis și acum hanului tătarilor⁴⁴ în semn de cinstire cai care nu sînt răi și trăsuri, pentru ca să nu se lege de el cînd se vor porni în expediție), — dar dacă ar întreprinde contra lor o acțiune dușmănoasă și efectivă (pe care ar fi încercat-o cu dragă inimă încă de mult pînă acum peste Dunăre, întrucît nu s-a speriat de larma tătarilor), nu poate să o ducă multă vreme, ci va da prin aceasta motiv dușmanului ca la reîntoarcerea din afară să-și îndrepte toată puterea și turcească și tătarească împotriva lui. Iar el ar fi prea slab pentru a le putea ține piept fără sprijinul și ajutorul potențaților străini, întrucît de la Dunăre

³⁸ *Wie mich der Ban Michal fälschlich berichtete.*

³⁹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Veress, *Documente V*, p. 94. ș.u.

⁴⁰ *Die Güldpferd.*

⁴¹ *Allerehisten.*

⁴² *Ferner.*

⁴³ *Neutral.*

⁴⁴ Gazi Ghirai al II-lea.

Încoace țara se arată ca o întindere netedă și deschisă⁴⁵ <năvălirilor>. Și dacă va fi silit din cauza presiunii unei forțe foarte mari (de care lucru să-l ferească îndurarea lui Dumnezeu) ca să-și golească țara și s-o lase în puterea dușmanului, lucru ce este de temut și ar putea să se ajungă cu siguranță la aceasta, dacă ar fi lăsat fără ajutor, — poate judeca oricine ce pagubă însemnată ar aduce acest fapt nu numai Transilvaniei, dar întregii coroane ungare, al cărei bastion este această țară. Pe deasupra el mai declară că populația creștină din Bulgaria și de peste Dunăre îl așteaptă cu mare nerăbdare și îl solicită zi de zi, ba chiar îi trimite și scrisori de blestem⁴⁶, pentru că zăbovește atîta și murmură că i-a înșelat⁴⁷ și <ei spun că> dacă vor întreprinde acum ei înșiși ceva pentru ei și aceasta va da greș, și ar ajunge să pătimească și ei și nevestele și copiii lor //, atunci să cadă totul pe sufletul și cugetul lui și ei să fie nevinovați în fața lui Dumnezeu și a oamenilor.

p. 96

Și se plînge mult și de vecinii lui, <de> Ieremia Voievodul din Moldova, cum că ține cu turcii și tătarii și se poartă dușmănește și nu ca un vecin, și el nu se poate încrede în el.

Toate acestea mi le-a spus cu mare căldură și m-a rugat mult să le amintesc în scrisoarea⁴⁸ mea către maiestatea voastră imperială.

Întrucît ceaușul turc și solul tătarilor pornesc abia azi înapoi în tătarime și el nu poate ști încă ce va urma, sau încotro s-ar putea îndrepta tatarul, s-a lăsat convins să mai zăbovească două-trei săptămîni cu darea slobozirii, de plecare ca să poată apoi face o dare de seamă temeinică maiestății voastre cu privire la toate lucrurile . .

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 septembrie 30. Tabăra din Stătești⁴⁹

. . .pe Hödl l-am trimis la Alba Iulia ca să se informeze ce s-a făcut cu schimbul așa cum se stabilise cu Rebenik⁵⁰. Acum raportează Hödl că polița⁵¹ este gata, dar că omul lui Rebenik nu ar putea veni așa iute cu banii. Cum însă pentru o parte din soldați s-a și împlinit timpul de serviciu, iar pentru ceilalți se apropie timpul împlinirii, <a trebuit> să iau deocamdată de la

p. 97

⁴⁵ *Ein offen und eben Land.*

⁴⁶ *Lettere di maledictioni.* Urmează un rezumat al unei asemenea scrisori.

⁴⁷ *er hat sie aufs Eys geführt.*

⁴⁸ Și în raportul precedent aflăm un ecou nedeclarat al domnului.

⁴⁹ *Stetiezd.*

⁵⁰ Hans Rabenick sau Rebenik, negustor al Curții, la care apelează imperialii pentru plata sumei așteptate de Lassota.

⁵¹ *Wexlbrieff.*

domn atîta bani cîți acoperă solda întreață pe o lună pentru a-i mulțumi și satisface pe soldați, căci niciodată nu a fost atîta larmă și vești atît de categorice despre sosirea tătarilor ca acum. Pe unde ar fi însă să treacă este încă nesigur. Unii spun că ei vor apuca iar pe lîngă Hust și Cașovia drumul drept spre Raab⁵² pentru a ocupa această cetate. Alții spun că vor intra în Țara Românească pentru a aduce la ascultare pe acest voievod. Și iarăși mai sînt și unii care cred că vor merge întins peste Dunăre și voi ierna în teritoriile supuse turcilor, nu departe de granițele Transilvaniei pentru a putea la începutul primăverii năvăli de acolo în Transilvania.

Alții susțin dimpotrivă că nu e doar decît un zvon alarmant cu scopul de a-l ține în loc pe domn ca să nu năvălească peste Dunăre în Bulgaria. Dar ce au ei de gînd și încotro se îndreaptă (?)⁵³ trebuie să așate și va arăta viitorul pînă cel mult în 14 zile. Căci, după cum am înțeles de la domn și de la alții ce răspîndeau vești despre dușmani, dacă aceștia nu se vor ivi pînă atunci, nu va mai trebui să fie nici o grijă din partea lor.

p. 98 În ziua de 26 <a lunii> acesteia la Micșunești⁵⁴ au fost primiți în audiență de către domn doi ceauși turci sosiți anume cu cîțiva tătari din părțile tătărăști⁵⁵ și mesajul⁵⁶ lor fusese (după cum mi-a afirmat apoi domnul) că întrucît el // <domnul> a oferit stăpînului lor, hanul tătarilor, toată prietenia și tot binele (așa cum se mai prefăcea încă atunci față de turci și de tătari) ca, pentru adevărarea acestora și pentru ca să i se poată da crezare deplină, să-i trimită hanului un dar însemnat și sultanului tributul obișnuit pe care obișnuiau și erau datori înaintașii săi și el însuși să le trimită. Dar nu li s-a dat un răspuns hotărît în această privință. După părerea mea el îi va duce doar cu vorba pînă ce mai trece ceva timp și va vedea ce se mai întîmplă cu tătarii⁵⁷. Dar dacă hanul tătarilor va face o incursiune în țara lui, el este hotărît întru totul să-i iasă înainte împreună cu poporul său și să-i țină piept.

Polița care a fost dată nu cuprindea, după cîte îmi spunea Hödl decît 21 000 florini renani⁵⁸, care întrucît valorează doar 16 800 de taleri, vor putea cu greu ajunge și acoperi plata întreață pe această lună (mai ales dacă domnul ar împlini golurile lăsate de cei morți sau fugiți)⁵⁹, ca să nu mai vorbesc de faptul că anticiparea din trecut a celor 120 de florini ar trebui să se poată plăti de acolo. Dar cum eu mai trebuie să împrumut de fiecare

⁵² Numit și Győr (în Ungaria).

⁵³ *wohin es vermeinet.*

⁵⁴ *Miksanest* pe Ialomița la nord de Căldărușani, azi satul Micșunești-Moară.

⁵⁵ *Tatterei.*

⁵⁶ *Anbringen.*

⁵⁷ *Was es mit den Tattern für einen Ausschlag gewinnet.*

⁵⁸ *Fl. Rheinisch.*

⁵⁹ *Verlaufenen und abgestorbenen Lücken.*

soldă lunară o sumă de bani, și lucrul acesta, nu numai că ar putea oferi o pă-rere proastă celor de aici, dar ar îndreptăți poate chiar unele bănuieli, cum că eu nu aş umbla cinstit cu acei bani, mă rog prea supus de maiestatea voastră ca să se îndure — dacă ar avea de gând să păstreze mai departe pe acești soldați — să dispună ca pe luna viitoare, pe lângă plata soldei lunare și a restituirii anticipării din trecut, să se plătească și cei 18 500 de taleri luați de la negustori pentru întreținerea noastră, pentru ca să nu ni se întâmple vreun neajuns și să putem chiar fi întemnițați . . .

[Roagă pe împărat să arate din timp cât vrea să mai întrețină trupele pentru a lua măsuri din vreme pentru plata lor].

Cu privire la trimiterea unor soli la maiestatea voastră imperială și la papă, domnul a rămas la gândul său din totdeauna, și după câte am înțeles de la el, vrea să ceară de la maiestatea voastră ca să binevoiască să-i plătească pe iarnă întreținerea a 2 000 de ostași. Și cum el e înțeles cu Mitropolitul Bulgariei⁶⁰ (care după cum i-a declarat domnului are la îndemână⁶¹ vreo 30 000 de oameni), ar dori mult să treacă dincolo, dacă va îngheța Dunărea; sperînd să supună cu ajutorul locuitorilor de acolo acea țară pînă în munți⁶², însă în cazul acesta <domnul> are de gând să porceadă *cu multă băgare de seamă*⁶³ și să ceară mai întii bulgarilor un jurămînt solemn⁶⁴ în scris și să se informeze prin oamenii lui despre toate cele la care s-au legat față de el, dacă <se leagă> da sau ba⁶⁵, pentru ca să nu fie dus cu vorba⁶⁶ și ei să-l lase apoi pe drum⁶⁷. Și prin aceasta — după cugetul meu prost — nu face rău, căci dacă ar fi să se lase atras în chip necugetat în vreo treabă, și apoi să nu aibă sprijin sau ajutor și-ar pune în cap toată puterea turcilor și ar aduce această țară în cea mai cumplită primejdie spre marea pagubă a creștinătății, sau ar trebui să o lase în mîinile dușmanului. Pe cît pot înțelege de la el, nu se va lăsa să nu încerce ceva în aceste locuri, dar totuși <numai bizuindu-se> pe ceva sigur; și ar fi și făcut acest lucru de mult de nu ar trebui să se îngrijească — dacă cumva ar trece dincolo — să nu-i năvălească tătarii în țară, după cum și ei de partea lor se temeau, dacă ar fi pornit din țara lor și s-ar fi dus spre Ungaria, ca el să fi trecut Dunărea și să fi cucerit aceste țări aducîndu-le în supunerea sa, că adică pînă acuma un cuțit l-a ținut pe celălalt în teacă. Acum se vorbește ca de un lucru neîndoios de venirea tătarilor

p. 99

⁶⁰ Dionisie Rally.

⁶¹ *In Bestellung hat.*

⁶² Adică pînă la Balcani.

⁶³ *Caute*, pe latinește în text.

⁶⁴ *Solenne iuramentum.*

⁶⁵ În textul publicat lipsește aici un verb legat de această alternativă: *Ob dem allen dessen sie sich gegen Ihn erbieten, also oder nicht (I)*, adică dacă angajamentele mitropolitului față de domn au adevărate lor.

⁶⁶ *Aufs Eis geführt werde.*

⁶⁷ *Stecken lassen.*

p. 100 și se asigură că vor veni în puține zile în locurile acestea. De aceea chiar se va ridica tabăra poimfine și se va împinge mai aproape de granița moldo-venească, pentru a-i aștepta acolo pe tătari căci aceștia vin pentru un an, odată ce au năvălit în această țară. După cum pot înțelege de la comandant⁶⁸ ei⁶⁹ sînt dispuși să se măsoare cu aceia dacă s-ar atinge de această țară... Dat în tabăra de la Stătești în ziua de 30 septembrie <1597>

P. S. Tocmai acum cînd voiam să închid scrisoarea vine o slugă a domnului la comandant și îl vestește că eri au sosit doi capugii (care după cît mi se spune slujesc în Seraiul Sultanului⁷⁰ și sînt slugile sale devotate și tainice) și că vin la el, la domn, cu scrisori de încredințare la Ploiești, dar el i-a chemat la Tîrgoviște unde va fi sosit și el astă seară ca să le dea audiență acolo...

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 octombrie 22, Alba Iulia⁷¹

p. 100 [Despre plata soldaților. Așa cum a raportat la 10 septembrie de pe va-
p. 101 lea Teleajenului, lipsa de bani a împiedicat să se poată face o plată egală. Nu a putut încă încheia registrele (*Particular oder Musterregister*) pentru că nu se potrivesc întocmai cei 18 000 de taleri „pe care domnii soli îi pun să fie plătiți aici la Alba Iulia, la curte“].

Hödl a venit cu banii la noi în tabăra de la Nișcov⁷² cînd plata era pe terminate. L-am trimis îndată la 13 la Tîrgoviște la domn ca să i se restituie banii ce mi-i împrumutase. Dar cum polița lui Rebenik nu ajungea pentru plata deplină a domnului, ci mai rămînea o datorie de 1 500 de taleri, am plecat în aceeași zi din tabără împreună cu slujbașul imperial al plăților soldelor⁷³ și am mers la Alba Iulia amîndoi ca să vedem dacă putem cumva să o scoatem la capăt cu niște asemenea bani anticipați la vreun negustor (pînă la primirea ordinelor împăratului) ... căci a rămîne fără o hotărîre temeinică și fără bani, mai ales în vremea de acum (?)⁷⁴ la acești oameni turbulenți⁷⁵ e lucru îngrijorător și primejdios.

[Nu a primit scrisoarea împăratului care a fost dată de „maistrul poștei“ unei slugi a domnului... Și-a organizat după aceea o poștă proprie.]

⁶⁸ *Obristen* (= comandantul trupelor plătite de imperiali, Moise Székely).

⁶⁹ Adică domnul și întreaga cîrmuire.

⁷⁰ *Des türkischen Kaisers Kammer*.

⁷¹ Lassota a trebuit să meargă la Alba Iulia după un supliment de bani, pentru a putea plăti și datoria către domn.

⁷² Pe Valea Buzăului, la N.V. de Vernești.

⁷³ *Der hofkriegszahlmeisterischer Diener*.

⁷⁴ *Sonderlich wenn die Zeit vorhanden* [= vorhanden (?)] (traducere probabilă).

⁷⁵ *Ungestüm*. Se referă la ostașii ce trebuiau plătiți.

[Relativ la plata întreținerii sale de doi taleri pe zi, și la cheltuielile făcute de el cu trimiterea de curieri numeroși, plătiți personal de el, cere să i se trimită, în afară de leafa sa, 400 de taleri]. p. 102

[Despre socotelile sale cu Hödl care reține și banii lui Lassota. Despre zăbava oamenilor lui Rebenik. Despre valoarea ducăților în Țara Românească și Transilvania]. „Au acolo valoarea cea mai bună, dar nu pot fi ușor obținuți căci îi dosesc negustorii“.

Principele Transilvaniei a plecat de aici împreună cu nunțul Visconti acum câteva zile cu șase carete și // un număr mic de cai de călărie, spre granița Țării Românești, este de presupus că vor și intra în țară. După cum am auzit în mod confidențial de la o persoană vrednică de crezare, el ar fi dispus să atace⁷⁶ în același timp Moldova și Bulgaria, căci de câteva luni își ține în mod permanent pentru sine personal, o tabără de 10—12 mii de ostași, în majoritate secui, comandați de Pancratie Sennyey și așezați deoparte, la granița Moldovei. p. 103

Despre tătari umbla zvonul, scurtă vreme înainte de plecarea mea la tabără, că ar fi și trecut Nistrul și că Ieremia, voievodul Moldovei ar fi și poruncit locuitorilor să se retragă în munți pentru mai multă siguranță. Dar nu cred să fi fost adevărat, căci am fi aflat ceva despre ei înainte de plecarea noastră. Aici se spune că s-ar fi primit știri sigure că ei ar fi voit să apuce calea pe la Hust, ceea ce nu-mi pare, de asemenea, de crezut. [Crede că oamenii răspundesc știri după împrejurări așa cum vor ei].

Despre <cei doi> capuții de la Poartă amintiți mai înainte, ei nu aduc cu ei altceva decât pacea; și unul a plecat spre țara tătarilor, celălalt a rămas la Țîrgoviște. Dar și împăratul turcesc a poruncit hotărît hanului tătăresc și i-a pus în vedere printr-un ceauș care a trecut prin Țîrgoviște, să cruțe Țara Românească și să nu o calce nicidecum. Mă tem că este numai pentru ca să-l liniștească pe domn în felul acesta, și apoi, când nu s-ar mai îngriji de acestea, să-l atace. Dar după cât pot să-mi dau seama despre acest voievod (*Fürst*). el nu se va încrede atât de ușor, ci va lua bine aminte. Căci el cunoaște de mult perfidia turcilor și felul lor de a proceda călcînd toate jurămintele.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 octombrie 28, Alba Iulia

[Se referă la scrisorile sale anterioare pentru eventuala sa justificare]. p. 104
Pot să mărturisesc în fața lui Dumnezeu și cu cugetul curat că atât din cauza termenului inegal de la care începe slujba soldaților cît și a anticipă-

⁷⁶ În realitate, Sigismund era înspăimîntat de gîndul tătarilor. El pretindea că se apropie de Mihai pentru a-i da mai multă însuflețire acestuia, dar pare mai probabil că

rilor <asupra banilor> (deorece pînă acuma nu a sosit nici o poliță la vremea cuvenită), nu am avut pînă acum decît puțină tihnă deoarece a trebuit tot timpul să alerg încoace și încolo... cu banii lui Rebenik am plătit pe deplin <soldele> nu <numai> pînă la 20 [cum primise ordin] ci pe unii pînă la 21, pe alții pînă ieri, 27, și restul pînă la sfîrșitul lui octombrie... și cu o anticipare doar de 1 500 de taleri.

p. 105]Nu i s-a răspuns dacă împăratul are de gînd să-și mențină trupele sau să le concedieze. Vremea e înaintată, și el nu știe ce să facă. S-a încurcat într-un labirint încă și mai mare și are mai multe griji ca niciodată].

Am scris cu poșta lui Hödl rămas în Țara Românească cum că nu-i pot da nici un fel de instrucțiuni decît ca să-i arate el domnului că nu a venit încă nici o poruncă din partea împăratului, dar că este așteptată din zi în zi. Dacă⁷⁷ măriia sa ar găsi că primejdia din partea dușmanului nu este așa de mare și că ar putea să se lipsească de soldații din solda maiestății voastre fără o primejdie extremă a țării, atunci să-i concedieze, dar dacă acest lucru nu-l poate face, ci trebuie ca ei să mai fie păstrați și luna aceasta, să dea pînă atunci banii pentru solda pe o lună. Pînă la dispozițiile maiestății voastre aș vrea să-l las să facă el această plată. Dacă maiestatea voastră nu ar mai dispune nimic în această privință aș vrea să nu fiu legat să-i restitui acești bani, sau să-mi poată pretinde ceva. Altminteri nu am putut face fără porunca expresă a maiestății voastre.

p. 106]Nu are știri din Țara Românească. La Alba Iulia se zvonește că ar fi dăruit-o sultanului tătarilor și că ei vor porni cu neveste și copii să și-o ocupe... etc. și că soliile trimise la el au avut doar scopul să-l înșele... etc.]

Scurt extras despre solda lunară care s-a împărțit și s-a plătit la 28 septembrie 1597 celor 2 000 de husari călări și 2 000 de pedestrași pe care îi ține pe cheltuiala sa Împăratul roman pentru nobilul principe și domn, domnul Mihai Voievodul Țării Românești.

p. 106 Mai întîi slujesc cu caii de la 22 septembrie pînă la 21 octombrie 1672 de oameni călări — socotind pe fiecare la 5 florini face 8 360 florini. La aceasta se adaugă solda ofițerilor⁷⁸, precum și plata⁷⁹ unor persoane auxiliare

era pentru a fi mai aproape de ajutorul acestuia. Vezi în *Călători*, III, analiza corespondenței lui Visconti din acest moment.

⁷⁷ Aici este vorba de alternativa ce trebuia supusă domnului și nu de un răspuns dat de Mihai Viteazul — care s-ar fi declarat bucuros să plătească el solda mercenarilor imperiali cum credea Veress. Iată pasajul din Veress (*Documente*, V, p. 104) „Mihai... s-a declarat bucuros a-i anticipa noua soldă pînă la sosirea ei, în caz că împăratul e gata să lase oastea sa și mai departe la dînsul” (cf. regestul din fruntea acestui document) căci la 3 noiembrie Lassota amintind de demersul prescris de el lui Hödl pe lîngă domn declară că nu a primit încă nici un răspuns de la Hödl.

⁷⁸ *Hauptleut Leibsbesoldung.*

⁷⁹ *Vortlgeld.*

care face 373 de florini, și în bani pe o lună totul împreună 8 733 de florini.

Apoi slujesc 311 ostași călări de la 1 pînă la sfîrșitul lui octombrie, socotind pe fiecare la 65 de florini, face 1 555 de florini și împreună cu 276 de florini, solda ofițerilor și plata altor persoane, face împreună 1 831 florini.

Apoi de la 28 septembrie pînă la 27 octombrie, 985 de trabanți plătiți, cărora li se dau în fiecare lună 3 florini, face 2 955 florini. La aceasta e de socotit și solda ofițerilor și plusul de soldă a unor persoane auxiliare⁸⁰ face împreună 3 178 florini.

În sfîrșit slujesc de la 1 pînă la sfîrșitul lui octombrie 872 de trabanți tot cu 3 florini pe lună, face 2 616 florini și împreună cu solda ofițerilor și cu plusul de soldă a altor persoane⁸¹, adică 235 de florini, face pe o lună întreagă 2 851 florini.

Suma totală a slujbelor deosebite scrise mai sus din care 1 983 de husari călări și 1 857 de trabanți, face în total pe o lună 16 583 florini și <în florini> renani 20 741 de florini 15 creițari — adică 1 983 de soldați călări, 1 857 de trabanți și 1 107 florini „Vortlgeld“ = 20 741 florini și 15 creițari.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

1597 noiembrie 3, Alba Iulia

[Repetă cu toată supunerea întrebarea sa către împărat. Nu a primit p. 107—108 încă vreun răspuns de la Hödł cu privire la hotărîrea domnului].

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

noiembrie 11, Alba Iulia

p. 111

[Nu se poate îndeajuns mira de faptul că nu i s-a comunicat ce hotărîre a luat împăratul în privința menținerii sau nu a plății ostașilor din Țara Românească].

p. 112

Dar cum principele Transilvaniei a impus voievodului Țării Românești ca împreună cu acești <ostași> și cu celelalte trupe pe care le are pe lîngă sine⁸¹ să treacă Dunărea și să intre în Bulgaria, și cum acest lucru nu

⁸⁰ *Vortlpersonen.*

⁸¹ *Mit demselben und andern Volke, so er umb sich hat* (adică trupele comandate de Moise Székely și ostașii ceilalți ai domnului).

s-a îndeplinit încă pînă acuma, fără îndoială că se va pune în mișcare cît mai curînd. După cîte am înțeles de la domnul de Thurn⁸² care s-a înapoiat iarăși aici alaltăieri împreună cu principele, nu este nimic mai sigur decît că ostașii vor mai servi și mai departe și după încheierea acestei luni, care măcar pentru o parte din ei se împlinește pînă în 11 zile și care sînt încă neplătiți. Și cum este de crezut că o asemenea expediție nu se va termina chiar așa de curînd și ei vor voi să primească plata deplină din partea maiestății voastre, pentru că nu s-a făcut nici o abzicere în numele maiestății voastre, și mai ales cum domnul Țării Românești nu a vrut să ia asupra sa plata [în condițiile sugerate de Lassota lui Hödl și comunicate și împăratului] domnul conte de Thurn declară că voievodul Țării Românești este ferm hotărît să trimită un emisar cît de curînd la maiestatea voastră, și că acela va ajunge foarte curînd aici: lucru care se face cu buna știință a principelui de aici⁸³. Dealtminteri voievodul nutrește de mult acest gînd . . .

Din Moldova, înțeleg de la domnul conte că nu se va întreprinde nici o acțiune dușmănoasă . . . etc.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

noiembrie 15, Alba Iulia

p. 113 [Este tot fără instrucțiunile cerute pentru plata ostașilor din Țara Românească. Își declină orice răspundere].

Alaltăieri a sosit aici Marcus Schonkabunk, un orășean⁸⁴ și negustor de bună reputație și bună comportare din Brașov, care a fost în iarna trecută cu bătrînul ban⁸⁵ la maiestatea voastră. El va fi trimis din nou de către // voievodul Țării Românești la maiestatea voastră, nu așteaptă aici decît scrisoarea principelui acesta [Sigismund]. El mi-a declarat că voievodul a dat cu împrumut banii pentru ostași pe luna aceasta (așa cum vor ei întotdeauna să fie plătiți cu anticipație) însă mie nu mi-a sosit încă de la Hödl nici o știre ce și cum s-a întîmplat.

Cum însă pentru o parte din ostași, îndeosebi rascienii, sîrbii, albanezii și cazacii, luna lor de serviciu se încheie pe ziua de 21 a lunii de

⁸² Numele e redat adesea în textele italiene sub forma *della Torre*. Contele Sigismund della Torre fusese trimis în Transilvania, ca să vegheze la siguranța arhiducesei Maria Cristierna și să țină legătura dintre Habsburgi și Sigismund Báthory.

⁸³ Pentru atitudinea sa contradictorie, vezi *Calători*, III, rapoartele nunțului Visconti.

⁸⁴ *Bürger* (orășean cu drept de burghezie) numele său apare în forme variate. Vezi și n. 35 și p. 78.

⁸⁵ Banul Mihalcea, care l-a însoțit pe Mihai la Alba Iulia, în decembrie 1596, și a dus apoi ca sol la împărat.

față, nu știu cum va continua mai departe. Căci dacă voievodul nu ar putea — din lipsa de bani de care s-a plîns el tot timpul sus și tare — să plătească pe luna viitoare, este cît se poate de sigur că ostașii săi vor fugi, din care cauză ar putea să fie stingherită trecerea peste Dunăre și atacul în Bulgaria (la care se lucrează, dar nu s-a produs încă după cîte înțeleg). Și dacă cumva voievodul (ceea ce eu nu afirm și nici nu cred⁸⁶) n-ar avea chef de loc, sau prea puțin pentru o asemenea incursiune, el ar avea un motiv destul de temeinic pentru oprirea ei și apoi pentru scuza și îndreptățirea sa . . . etc.

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

noiembrie 18, Alba Iulia

[Înaintează scrisoarea lui Hödl scrisă la 6 noiembrie din tabăra de la Buzău și discută sugestia ingenioasă a acestuia de a-l păcăli pe domn, economisind plata pe luna noiembrie pentru împărat (!)], dar trebuie să fie cu băgare de seamă ca să nu rezulte un neajuns dintr-o economie neoportună, mai ales că Hödl însuși raportează că voievodul din Moldova ține la el pe tăcute pe țătari și ar intenționa să întreprindă ceva de cum ar pleca trupa noastră. De asemenea s-ar putea stingheri prin aceasta trecerea în Bulgaria. p. 114 p. 115

[Așteaptă hotărîrea împăratului]. Dar cum între timp a sosit o ordonanță de bani, mă gîndesc să zăbovesc atîta cu ea pînă ce îmi va sosi răspunsul maiestații voastre. Vreau să-i scriu pînă atunci lui Hödl, folosind poșta proprie și să aflu de la el mai multe informații, cum stau lucrurile și dacă se poate porni pe această cale. Căci cred că deși voievodul a declarat față de el că ia această plată asupra sa, el totuși prin solul său, care a plecat ieri de aici // a cerut nu numai înapoierea acestor bani, dar va cere chiar ceva mai mult. p. 116

[Se roagă din nou de răspuns și de ordonanțarea pentru el a celor 400 de taleri ceruți de el într-altă scrisoare.]

[CĂTRE ÎMPĂRAT]

decembrie 10, Alba Iulia

[Repetă în rezumat cele spuse la 18 noiembrie. Așteaptă mereu hotărîrea împăratului]. Acum în urmă a plecat de aici Hödl care raportează clar că mărirea sa Mihai voievodul Țării Românești l-a pus pe el să distri- p. 120 p. 121

⁸⁶ Totuși există aici o insinuaie măcar sub forma aceasta negativă.

buie și să plătească în luna precedentă în numele său propriu și din proprii săi bani⁸⁷ <leafa> pentru numărul amintit de ostași și că are de gând ca după împlinirea lunii să concedieze pe comandantul Moise Székely împreună cu ungurii, dar să păstreze și mai departe pe rascieni și pe cazaci, cum va înțelege maiestatea voastră de la Hödl care va pleca de aici⁸⁸.

După ce, față de voievodul amintit, în legătură cu împrumutul său relativ la cei 14 711 florini gata plătiți, am mai rămas în urmă cu 1 473 de florini, conform cu actul său <pe care i l-am dat> în mână, acești bani fiind trecuți în registrele de plăți (*Musterregistern*) ale departamentului soldelor militare (*Kriegszablamt*), m-am gândit să dau cu anticipație această sumă aici și să o plătesc măriei sale⁸⁹, ca să-mi pot relua chitanța mea, mai ales pentru că în ea sînt specificate anume următoarele sume: 9 000 de ducați în aur, 1 000 de taleri plini (*Ganz-Taller*) și 1 200 de taleri în monedă de metal (*in Münz*) și ies 416 florini mai mult decît am primit de la voievod. Și aceasta s-a întîmplat pentru că după ce i-am scris acea chitanță la curte, la camera domnului pentru suma amintită, cum i-au mai lipsit pentru completarea deplină a celor 9 000 de ducați, încă 260, care fac 416 florini și cum el nu avea acei bani imediat la îndemînă, m-a slobozit de la el anunțîndu-mă că mi-i va trimite cu slujbașul său la cvartirul meu. Dar îndată după aceea, cum a venit vestea de la Hödl, și el a aflat că Hödl a și plecat din Brașov, și că s-a îndreptat spre tabără cu banii, lucrul a rămas nefăcut, precum știe bine trimisul său Marcus „Schenkenbunk“ care se află acum la maiestatea voastră.

p. 122

Aveam de gând să îndrept acest lucru la prima mea întîlnire cu domnul, dar de atunci nu l-am mai văzut. După efectuarea plății am plecat de la tabără încoace, gîndind că nu mă voi mai întoarce, dar împotriva speranței mele lucrurile s-au petrecut altfel. Cînd a călătorit Hödl cu banii la domn // i-am dat un memoriu în această chestiune cu gîndul ca domnul să cuprindă suma aceasta de 416 florini (pe care nu-i promisem, și care sînt trecuți în chitanța mea) împreună cu cei 14 711 florini într-o singură sumă pentru care să dea chitanță, dar nu s-a întîmplat așa.

Cum în ciuda tuturor alergăturilor mele la negustorii de aici și din Cluj, nu pot ajunge la suma anticipată de domn și deci nici achita pe domn și nici lichida chitanța mea [roagă să i se plătească suma de 1 473 de ta-

⁸⁷ *Für sich selbst, aus eigenem Säck* (adică plata a fost făcută deosebit din banii domnului, dar de către slujbașul imperial, vezi relația lui Hödl).

⁸⁸ *Hinausreisig*. Acesta în adevăr a mers la Viena împreună și cu Lassota, ducînd și scrisori ale domnului către împărat. Informațiile date de cei doi plătitori au modificat intrucitva încheierile la care ajunsese Camera Aulică (Hof-Cammer) în privința ajutoarelor cerute de domn (vezi *V e r e s s, Documente, V, p. 124*).

⁸⁹ *Solche Summa dieser Orten zu anticipiern und Seiner fürstlichen Gnaden abzuführen*.

leri trimisului domnului („Schenkenbunk“), dar cu garanția suficientă că i se va înapoia cît de curînd chitanța sa].

În situația actuală și în stadiul la care s-a ajuns cu ostașii din Țara Românească, cred că acum nu va mai fi nimic de făcut. De aceea sînt hotărît, împreună cu slujbașul departamentului soldelor, să plecăm⁹⁰ cît de curînd de aici, dar vreau mai înainte să fiu lămurit asupra celor 5 400 de florini rămași încă neplătiți de către domnul sol din plăta pe o lună de 18 000 de florini, și rămași pînă acum fără vreo explicație de la curtea de aici⁹¹. [Trimite la scrisoarea sa din 27 august]⁹². Va trebui înainte de plecare să mai fac un drum pînă la Brașov pentru a-mi ridica de acolo toate lucrurile și scriptele pe care le-am lăsat acolo cînd am plecat din Țara Românească. [Cum se va înapoia la el acasă va trimite un raport asupra banilor cheltuiți . . . etc.].

⁹⁰ *Wieder hinaus zu begeben.*

⁹¹ Curtea de la Alba Iulia de unde scria acum Lassota.

⁹² Vezi mai sus, p. 65.

HODL CĂTRE B. PEZZEN⁹³

1597 august 10, Cluj

p. 83 ... Vă fac cunoscut... că am sosit la 7 august din Tîrgoviște la Cluj, pregătit cu tot ce trebuie, de către domnul Mustermaister Lassota, ca să mă reped îndată cu poșta la Curtea imperială, dacă nu aş găsi aici la Cluj pe slujbașii Zahlmaisterului⁹⁴ cu banii. Dar întrucît acești bani au sosit, însă nu sînt deajuns pentru leafa pe o lună, căci eu și cu domnul Mustermaister am ridicat⁹⁵ pe creditul maiestății sale 14 000 de taleri pentru ca să putem plăti 4 000 de oameni pînă la 22 august, și să achităm acești 14 000 de taleri din banii pe care i-a adus cu sine slujbașul Zahlmaisterului, vor mai rămîne doar 14 000, în vreme ce noi trebuie

⁹³ Aceste scrisori ale lui Hödl, publicate în Veress, *Documente*, V, concomitent cu ale lui Lassota și înfățișate aici deoparte, trebuie integrate cu gîndul la locul lor în seria cronologică a corespondenței acestuia.

⁹⁴ *Die Zahlmeisterischen Diener.*

⁹⁵ *Aufgebracht.*

să avem pe fiecă lună 18 000; vă rog prea supus să puneți să se facă o nouă ordonanță, pentru ca să ne putem scoate chitanța și pecetea^{95a} noastră, căci a datora bani acestor oameni este o grea povară și canon. [Trimite scrisoarea lui Lassota pentru știrile pe care le cuprinde]. Vom pleca în ziua de 12 cu banii în Țara Românească.

^{95a} *Unsere Brief und Sigel auslesen (= auslösen) können.*

HODL CĂTRE LASSOTA

1597 noiembrie 6, Tabăra din Buzău

p. 108

... vă dau de știre că am fost însărcinat⁹⁶ de domn să iau banii pe care îi predasem și să mă duc în tabără și să plătesc cu 12 000 de taleri atît cît se va putea acoperi <cu acești bani>: Acest lucru l-am refuzat și m-am scuzat arătîndu-i că mi-ar putea aduce un neajuns, deoarece nu aveam instrucțiuni în sensul acesta. Atunci mi-a declarat că a crezut că maiestatea voastră ar fi trebuit să plătească și solda pe luna noiembrie, dar cum nu s-a făcut acest lucru, trebuie să plătească <el> din banii săi, și eu să nu-l refuz, și nici nu s-ar fi convenit să fiu așa de necuviincios. Am ajuns deci cu banii săi, și nu cu ai împăratului, aici în tabăra care se află în apropiere de tîrgul Buzău⁹⁷. Domnul s-a hotărît cu greu la această plată, dar nu a putut nicidecum să lase pe ostași să se risipească⁹⁸, și apoi

⁹⁶ *Angelangt, oare: angelegen (?)*.

⁹⁷ *Boza Vasar.*

⁹⁸ *Von einander lassen.*

noi știm neîndoios că moldoveanul⁹⁹ ține // în taină pe tătari strînși laolaltă și așteaptă doar ca tabăra noastră să se desfacă, avînd desigur gîndul să se înfrupte cu ceva¹⁰⁰. Ostașii noștri pleacă¹⁰¹ zilnic din tabără și vor mai fi trimiși 2 000 de pedestrași la Timișoara. Artileria și tot <bagajul> au și plecat.

Încotro au plecat ungurii nu pot încă să scriu domnului meu¹⁰². Stăpînul meu să binevoiască să ia seama dacă ar mai sosi dispoziții ulterioare, să binevoiască să le țină pentru el în mare taină și atunci vom putea economisi pentru maiestatea sa leafa pe o lună... Stăpînul meu să nu lase pe nimeni să observe cînd ne soșesc banii, pentru ca să nu ajungă la urechile Domnului, căci atunci aș păți rău de tot, și nu aș mai fi sigur de viața mea. Stăpînul meu să aștepte scrisoarea mea. Dacă dă Dumnezeu să pot veni la Tîrgoviște îi voi scrie stăpînului meu pe larg despre toate lucrurile.

Pot să vestesc pe stăpînul meu că mă aflu în mare primejdie pentru ființa și viața mea. Căci pînă acum am și făcut plăți de 10 000 de taleri, mai am doar 2 000 la mine, restul <cît mai trebuie> lipsește. Sîrbii și cazacii nu ar vrea decît să mă vadă mort. Comandantul¹⁰³ pune și el să fie plătiți numai cei 2 000 de pedestrași și ungurii, ceilalți nu au parte de nimic. Am trimis trei curieri la domn, dar îndărăt nu vine nici unul.

După ce voi fi plătit și cei 2 000 de taleri, va trebui să fug noaptea din tabără, după ce mă voi fi pregătit firește cu cai și voi fi vorbit despre aceasta cu comandant pentru escortă; vreau să văd ce va trebui făcut? Unde nu sînt bani nu se poate face nici o plată. Trebuie să se porceadă cu îndrăzneală... etc.

⁹⁹ Ieremia Movilă.

¹⁰⁰ *Etwas für die Hand zu nehmen.*

¹⁰¹ *Zeucht.*

¹⁰² Hödl se adresează lui Lassota la persoana a III-a, în semn de respect.

¹⁰³ Moise Székely.

JORIS VAN DER DOES

(GEORGIUS DOUSA)

(? — după 1599)

*

Joris van der Does (Georgius Dousa) s-a născut la Leyda în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Era fiul lui Ioan van der Does, custode al arhivelor din acel oraș și fratele generalului și istoricului Dousa.

Intr-o scrisoare din 1598, el dă unele informații despre călătoriile sale, care au precedat sosirea sa la Constantinopol (în 1597). Prin 1592 a plecat în Polonia, unde a stat doi ani ca să învețe limba. La întoarcerea sa prin Germania însoțește pe frații Ianus P. M. și Ștefan, care merg la Heidelberg. Acolo cunoaște pe Marquard Freihen Consilier palatin. Se hotărăște să-i traducă în limba latină o carte grecească despre originile Constantinopolului. Versiunea lui e atât de bună, încât este dată la tipar de Marquard. Este apreciat de Ian Gruterius, și de cercurile de erudiți din jurul Bibliotecii Palatine având în frunte pe P. Melissus.

După un semestru la Heidelberg se întoarce cu cei doi frați pînă la Frankfurt, unde aude că regele Poloniei trimite un sol la Constantinopol. Aleargă la Cracovia. Se oprește în drum cîteva zile la Praga, apoi la „Nissa“ în Silezia. Este la Cracovia de înălțare...

Descrie orașul, salinele. Dar află că solia e întârziată de moartea reginei Ana Jagelona, văduva regelui Ștefan Báthory. Înmoormintarea ei a avut loc la 8 septembrie 1596. Vezi Veress, *Relationes nuntiorum* . . . p. 251. Ca să treacă timpul se plimbă în „Rusia“ la Niepolomice . . . Iaroslavia . . . Iavorov unde locuiește Ioannes Felix Herbut, nepotul lui Zamoyski, fost sol în Turcia „în anul trecut“. În sfârșit ajunge la Liov. Aici e găzduit de Simion Simonide. Află oameni erudiți, ca secretarul orașului, Andreas Madrowic, cu care se împrietenește. I se oferă posibilitatea să meargă cu niște poloni și armeni pînă la Gurile Dunării la „Smiel“ (Ismail), trecînd prin Camenița, Hotin, unde stă 6 zile, Iași . . . De la Dunăre la Constantinopol a mers cu corabia. Atunci a avut loc incidentul pe care îl povestește în relația sa. La 6 septembrie el era „in aula legati Angli Constantinopoli“.

Cum a ajuns el acolo și cum a reușit să intre în legătură cu ambasadorul Edward Barton și să stea la ambasadă șapte luni nu explică în nici un fel. A putut vedea cum acesta oferă un azil sigur unor creștini turciți, care vor să fugă din Turcia, cum salvează pe un aurar din Transilvania, pe care un turc voia să-l captureze sub cuvînt că i-ar fi rob. Acesta scapă pentru că intervine Barton cu argumente sunătoare. Influența acestuia se întindea ca o pînză imensă peste dregătorii Porții. La ospățurile lui veneau să se îmbete musulmani de seamă, care trebuiau apoi transportați acasă pe sus. Cînd apare, în sfârșit, solul polon Golski, Dousa pătrunde cu suita acestuia în palatul sultanului. Împreună cu Golski vizitează una dintre vestitele cisterne din Constantinopol.

La înapoiere s-a alăturat caravanei solului polon Stanislaw Golski care, după împlinirea misiunii sale, se întorcea în țară. A străbătut în această tovarășie toată Peninsula Balcanică, Dobrogea, Moldova și Polonia; apoi de aici și-a continuat drumul prin Germania în Olanda. Stabilindu-se la Leyda și-a redactat relația sa de călătorie publicată apoi sub titlul: Georgii Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano, Epistola, Accesserunt veteres Inscriptiones Byzantii et ex reliqua Grecia nunc primum in lucem editae, cum quibusdam doctorum virorum epistolis*. Lugdunensis Batavorum (apud Christophorum Raphelengium Typographum) 1599, 144 p. Lucrarea a fost editată mai tîrziu și în limba olandeză (Doordrecht, 1625). Ea redă, la sfârșit, o serie de inscripții grecești dedicate secretarului regelui Poloniei Ceklinius.

Cuprinde date fără o deosebită importanță asupra localităților străbătute. Mai interesante însă sînt observațiile sale asupra condițiilor de trai ale țăranilor din Dobrogea, precum și asupra purtării neomenoase a turcilor față de creștini, înfățișată de autor într-un tablou sugestiv.

Prima sa trecere prin Moldova a fost în vara anului 1597, iar a doua, la sfârșitul lunii decembrie 1597 și în ianuarie 1598.

Relația lui Van der Does este analizată de Al. Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 92—94 și de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, București, 1928, pp. 262—263.

[RELAȚIA PRIMEI SALE TRECERI PRIN
MOLDOVA]¹

1597 [august?]

p. 16 După ce am trecut la Camenița fluviul Tyras, numit de localnici Nistru, am ajuns la Hotin... Această cetate <ridicată> pe o stîncă înaltă nu este de disprețuit; ea este păzită neîncetat de o garnizoană de „haiduci“ (după cum sînt ei numiți).

p. 17 După ce am plecat de la Hotin și am călătorit șase zile — am ajuns la Iași², un oraș destul de populat și de localnici și de străini, și care a fost odinioară reședința principelui Moldovei³, pe cînd mai dăinuia acea cetate care a fost distrusă de cazaci⁴ cu puțini ani în urmă. Din vama mărfurilor

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de G. Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano Epistola Lugdunensis Battavorum*, 1599, p. 16 și urm.

² *Iassum*.

³ *Palatini Moldaviae*.

⁴ *Cosakis*. Este vorba de expediția hatmanului cazac Loboda, care a ars în decembrie 1593 tîrgul Iași. Vezi Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 210 și N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 134—135.

care trec pe aici, atât spre Polonia cât și spre Turcia, rezultă cel mai mare venit pentru principe. La o depărtare nu prea mare de Iași, în satul Țuțora⁵ am văzut șanțurile și întăriturile⁶ pe care le-au ridicat acolo polonii când, cu cinci ani mai înainte, în număr doar de 10 000 de ostași au zdrobit 80 000 de tătari printr-o fericită îndrăzneală și printr-o vitejie și o iscusință nu mai prejos de ale comandantului suprem Ján Zamoyski, conducătorul oștirii⁷ <lor> în război ca și în pace. După această într-un răstimp de opt zile, am ajuns la Ismail, oraș sub stăpînire turcească, așezat, după cum am spus, pe malul Dunării. În timp ce ne aflam în această călătorie, mi s-a întîmplat să văd multe sate în care oamenii locuiau în bordeie pe sub pămînt⁸. La Ismail este pescăria cea mai îmbelșugată în peștii cei mai buni și din această cauză ei sînt foarte ieftini; // dintre aceștia sînt prețuiți îndeosebi un soi de crap⁹, ușor de recunoscut după pîntecele lor nemăsurat; aceștia sînt transportați spre a fi vînduți nu numai în Grecia ci și în părțile apusene pretutindeni; iar celelalte lucruri de mîncare cum sînt carnea sau produsele din lapte se vînd destul de scump. Prețul mai ales al ovăzului, al orzului și al fînului nu este mic; dacă cineva vrea să îngrijească de hrana cailor săi, se cade să <și> aducă <furajul cu sine>. Felul oamenilor din această regiune e cu mult cel mai rău; ei au o fire păcătoasă și vicleană pe care nu și-o schimbă. Cine sînt ei și de unde își trag numele și originea se știe din analele lui N. V. Stanislav Sarnicki¹⁰.

p. 18

De la Ismail am navigat cât se poate de bine trecînd prin Delta Dunării în Pontul Euxin, pe care turcii îl numesc Kara Deniz, adică Marca Neagră¹¹.

Poate că nu ar fi rău să arăt aici ce s-a întîmplat în vremea aceasta pe corabia pe care călătoream. Pe lângă polonii și armenii care închiriaseră corabia, se alăturase cetei // noastre nu știu ce geambaș de sclavi de neam turcesc care își luase cu el două femei cumpărate pe bani în Moldova¹² <împreună> și cu un copil și pe care se grăbea să le ducă la Constantinopol. Mai erau acolo și cîțiva călugări¹³ (astfel sînt numiți monahii care îi întrec pe ceilalți prin aparența de sfințenie și de învățatură)¹⁴; unul dinte aceștia

p. 19

⁵ Czeczoro. Vezi pentru lupta de la Țuțora (oct. 1595) *Călători*, III, Jurnalul lui Zamoyski.

⁶ Pentru fortificațiile făcute de poloni, vezi Miron Cosin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 44.

⁷ *Armatae pariter ac togatae militiae.*

⁸ *Specubus subterraneis.*

⁹ *Cyprini.*

¹⁰ *Stanislav Sarnickij*. Stanislav Sarnicki (Sarnicius) umanist polon, autorul lucrărilor, *Annales polonici și Index Tabulae sarmatiarum*, în ed. în fol. a lui Dlugosz, *Historiae polonicae libri XII*, vol. II, Frankfurt, 1711.

¹¹ *Cara denis mare nigrum.*

¹² Adică în regiunea ocupată și stăpînită de turci după 1538.

¹³ *Calogeri.*

¹⁴ *Sanctitatis et doctrinae specie.*

care nu era de loc obișnuit cu moravurile turcilor (căci era rutean) a alintat și a mîngîiat pe copilul turcoaicei, ceea ce văzînd stăpînul, de îndată s-a repezit din patul său și a dat cu ciomagul în capul acestui nenorocit monah pînă cînd unul s-a obosit la culme tot dînd cu ciomagul și celălalt tot fiind ciomăgit. Și în curînd lucrul a ajuns atît de departe încît avea chiar de gînd să-l arunce pe monah în mare dacă noi nu l-am fi implorat și nu ne-am fi amestecat cu rugăminți și lingușiri ca să-l cruțe pe acel nenorocit. Jalnic spectacol negreșit ni s-a părut acesta și <vrednic> să stoarcă lacrimi unui creștin, ca un singur musulman să aibă atîta putere și cutezare, fiind de față atîția creștini (căci eram cam în număr de 70). Dar de bună seamă lucrul stă astfel: că acel care are de-a face cu turcii — după cum vom povesti mai apoi mai pe larg — trebuie să se țină departe, de femeile, copiii și robii lor și trebuie să-și stăpînească nu numai mîna, dar într-adevăr și ochii și limba. În ziua a cincea de cînd am plecat din Ismail, am văzut Bosforul tracic.

[CALĂTORIA DE ÎNTOARCERE PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA]

p. 80 Din aceste trecători¹⁵ înguste am ajuns la Bazargic¹⁶ după ce am pierdut pe unul dintre tovarășii noștri care se stinsese în urma unei pierderi de sînge. După ce ne-am depărtat de Bazargic nu ne-a izbîndit restul drumului după dorința <noastră> fiindcă am început să fim atît de hărțuiți de vînturi și de zăpadă.

p. 81 ... Căci Boreu¹⁷ a început în acea zi, care era 12 decembrie, să sufle atît de violent și de furtunos, mai amestecîndu-se și cu ploaie, încît turcii, însoțitorii noștri, au fost siliți să se înapoieze în oraș afară dacă nu ar fi ales mai degrabă să moară, după cîte spuneau ei. Și această furtună a stîrnit atîta ger încît ni s-a părut că sîntem cu toții, împreună cu carele și cu caii noștri, prefăcuți în sloi sau mai degrabă în statui de gheață. Nenorocirile noastre erau sporite de faptul că în acea vreme trebuia să dormim afară; m-am mîngîiat totuși puțin că în felul acesta voi putea să văd ușor cum îngheață Dunărea peste care aveam să trecem puțin după aceea.

Mai apoi am trecut de un tîrg care este numit după o baltă vecină cu el Karasu¹⁸, adică „apă neagră”. De acolo am venit prin cîmpii foarte netede pe care localnicii le numesc „Tatarskie polea”¹⁹ la Babadag²⁰, un oraș odinioară

¹⁵ *Angustiis*. Este vorba de trecătorile din Balcani, prin care a trecut autorul înainte de a ajunge la Provadia și Bazargic.

¹⁶ *Bazarcicum*.

¹⁷ *Boreas*, adică Crivățul.

¹⁸ *Carasu*, vechiul nume al Medgidiei.

¹⁹ Adică Cîmpia tătarască.

²⁰ *Babam*.

foarte mare, pe cît se poate bănuî după ruinele sale //; dar astăzi zace la pămînt, dărîmat de cazaci și făcut una cu țărîna. Plecînd de aici am pornit într-un sat Mănăstirea²¹, care se află la o depărtare de o milă de Dunăre; de unde, după un răstimp de cîteva zile (căci așteptau să înghețe Dunărea), am intrat în satul Oblucița sau Isaccea, după cum îl numesc turcii. <Îndata ce> Dunărea a fost acoperită cu un strat de gheață, am trecut pe suprafața înghețată chiar în Duminica Tăierii împrejur²² . . . M-am întors prin Moldova aproape prin aceleași locuri pe care le-am descris mai înainte; decît doar că la întoarcere am trecut peste lacul Răzoca²³, înghețat, și <că> am străbătut orașul Huși²⁴, populat nu numai de români cît și de locuitori unguri . . . Am ajuns la Camenița în ziua de 6 februarie . . .

²¹ *Monaster* = Mănăstirea, sat, ar corespunde la M-rea Cilicu de pe apa Telița.

²² *Circumcisionis Dominicae die*.

²³ *Lacum Rosove*; N. I o r g a, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, I, p. 262), îl identifică cu lacul Ramzin.

²⁴ *Hus*.

MISIUNEA COMISARILOR IMPERIALI LA TIRGOVIȘTE ÎN IUNIE 1598

*

În primăvara anului 1598, în urma situației create de nerăbdarea lui Sigismund Báthory, de a renunța la principatul Transilvaniei în favoarea Habsburgilor și de ezitățile arhiducelui Maximilian, de a prelua conducerea țării, fără a avea de la împărat garanția unui sprijin efectiv bine determinat, s-a recurs la un expedient ce nu putea mulțumi pe nimeni. Arhiducesa Maria Cristierna, soția părăsită a lui Sigismund, a fost convinsă să mai rămână în Transilvania pînă la venirea viitorului principe, și, în acest răstimp, autoritatea supremă avea să fie exercitată de ea, cu concursul comisarilor imperiali trimiși anume pentru a primi cesiunea principatului. Aceștia, care fuseseră desemnați încă de la 21 ianuarie pentru perfectarea învoielii virtual încheiate de pe atunci, erau Ștefan Szuhay, episcop ales de Vác, prefect al Camerei ungare și consilier imperial, comitele Francisc Nádasdy, comite de Vasvár și de Sopron și mare comis regal — al cărui prestigiu militar trebuia să inspire încredere într-un moment cînd amenințarea turcească era tot mai prezentă (dar care, pînă la venirea în Transilvania, a fost înlocuit de către Nicolaie Istvanffy, fost cancelar (1572) al regelui Maximilian, apoi consilier regal și din 1581 vicepalatin al Ungariei) — avînd ca spirit conducător și specialist în chestiunile privind Imperiul otoman și vecinii săi.

pe doctorul Bartolomeu Pezzen, fost ambasador la Constantinopol pînă în 1592. Cu tot zorul lui Sigismund comisarii nu au fost trimiși decît la sfîrșitul lui martie, la chemarea sa ultimativă. Ia 1 aprilie, totul se consumase într-o ședință solemnă a dietei, la care Sigismund a vărsat lacrimi de înduioșare, dar a dispus totodată să fie arestat fostul său favorit și cancelar, Josica, și să fie executat un nobil care protesta contra plecării din țară a principelui! Misiunea comisarilor, care trebuia să fie una de moment, a căpătat un alt caracter în urma nevenirii principalului interesat, arhiducele, care după experiența sa neplăcută din Polonia, se temea de o reeditare a ei și acum. Aceeași amintire a candidaturii sale la tronul Iagelonilor inspira acuma și reacțiunea trezită în dieta Poloniei, unde se cerea ca să se confirme solemn de către imperiali tratatul de la Bedzyn, prin care el renunțase la titlul și la pretențiile sale regale. Obținerea Transilvaniei li se părea primul pas spre proclamarea lui ca rege al Ungariei, constituind o amenințare mai mult ori mai puțin reală pentru Polonia, dacă nu pentru siguranța ei, cel puțin pentru veleitățile ei de expansiune. De aceea Zamoyski, susținător constant al Bathoreștilor din Polonia, încuraja acțiunea lor de redobîndire a Transilvaniei prin unelțirile în secuire ale cardinalului Andrei, trecut în acest scop în Moldova, și prin intervențiile la Poartă ale lui Ștefan, plecat la Constantinopol. La aceste amenințări din afară se mai adăuga dușmănia majorității nobilimii din Transilvania față de imperiali, în vreme ce partida antiotomană era paralizată de lipsa stăpînului pe care și-l recunoștea. Această lipsă mai putea zdruncina încrederea populației creștine din imperiul turcesc asupra căreia se îndreptase atenția Habsburgilor în anul precedent. Mai era de soluționat și problema tratativelor cu hanul tătarilor, inițiată cu cîteva luni în urmă de Mihai Viteazul în unire cu Sigismund Báthory. Era nevoie de bani, de emisari, de directive și de răspundere. De asemenea se iveau și o problemă a Moldovei, bază a unelțirilor dușmane, pe care Mihai Viteazul se arăta foarte dispus să o atace pentru a lichida amenințarea de a fi prins între două focuri la iminenta venire a turcilor. Și în sfîrșit, trebuiau bine definite rostul și rolul ce-i reveneau chiar lui, în noua situație și noile raporturi cu vecinii, în care el apărea ca o cheie de boltă a întregului sistem. De aceea, prima grijă a comisarului principal, Bartolomeu Pezzen în aprilie, după renunțarea solemnă a lui Sigismund, a fost să meargă la granița Țării Românești la Brașov, spre a lua contact cu el și a primi totodată jurămîntul său de credință către împărat. A fost, așadar, trimis la domn fostul plătitor imperial din anul precedent, Hans Hödl, spre a-l pofti la întîlnire. Dar Pezzen a așteptat zadarnic la Brașov patru zile (18—22 aprilie), în cursul cărora a trimis în Țara Românească mai mulți emisari să stăruie ca domnul să vină neapărat, chiar bolnav, măcar pînă la graniță. Aceștia s-au înapoiat, în sfîrșit, la 22 aprilie, împreună și cu marele comis Radu Buzescu (iar a doua zi a sosit și marele logofăt Teodosie Rudeanu), cu știrea că starea domnului se înrăutățise în cursul drumului său de la București la Tirgoviște și chiar atît de mult, încît a trebuit să se oprească. De aceea, domnul îl roagă, cu cerul și pămîntul, să vină el în Țara Românească. Dar cum secretarul domnului, Ioan Racz s-a grăbit să-l înformeze pe Pancrațiu Sennyei, că starea domnului nu era de natură a-l împiedica să vină pînă la Brașov, și Sennyei, la rîndul său, l-a informat pe Pezzen, stăruind împreună cu Moise Székely ca acesta să nu treacă în Țara Românească, el s-a hotărît să se întoarcă la Alba Iulia. Logofătul a mai declarat, dealtminteri, că domnul tot nu ar fi putut să se consacre tratativelor cu co-

misarii mai înainte de 15 mai, întrucît obligațiile sale religioase nu îi lăsau răgazul necesar pentru aceasta. Urmînd deci sfatul lui Sennyei și Moise Székely, comisarul a împuternicit pe judele Brașovului, Valentin Hirschel, precum și pe Max Schenkenbekh (sau Schonkebonk), trimis în anul precedent de domn la împărat, și pe Hans Hödl să meargă împreună ca subdelegați ai săi la domn cu instrucțiile sale, cu o scrisoare către acesta și cu formula jurămîntului, urmînd ca Pezzen să aștepte la Alba Iulia răspunsul lor (*Hurmuzaki*, XII, pp. 341, 343—345), care a sosit tocmai la 2—3 mai (*ibidem*, p. 347). Domnul ruga să vină un comisar cît mai curînd și stăruia mult ca acela să fie chiar Pezzen — spre a primi jurămîntul său și al boierilor, dacă era cu putință chiar în ziua de 20 mai. Sănătatea domnului se înrăutățise iarăși după oboseala lungilor slujbe de Paște, și se trimisese după alți medici și felceri (*chyrurgos*) la Brașov. Prin Hödl, Mihai mai comunica și o serie de informații privitoare la luptele și greutățile din imperiul turcesc, la lucrăturile lui Ștefan Báthory în Moldova și la așteptarea sosirii iminente a solilor tătari. Pezzen, pe deplin liniștit, dispune ca unul dintre comisari să pornească la 15 mai spre Țara Românească și pleacă a doua zi la curte să raporteze despre cele aflate acum (*Ibidem*, pp. 347—348). Despre dispozițiile domnului îi vorbise logofătul Rudeanu la Brașov, cu vreo săptămînă mai înainte, atîngînd în treacăt și climatul de nesiguranță care domnise în timpul lui Sigismund, dispus să schimbe domnia după obiceiul turcesc și să repete și față de el jocul său cu Aron. De aceea, s-a născut și oarecare neîncredere și grijă ca domnul să nu meargă atît de departe dincolo de hotarele țării sale. Împăcarea sa aparentă cu turcii, cărora le-a trimis și tributul, a fost datorată lipsei unui ajutor real din partea lui Sigismund, căci el era împiedicat și frînat de la planurile sale de către intrigile fostului cancelar [acuma] întemnițat [= Josica]. Logofătul amintind de uneltirile Báthoreștilor se arăta gata să-i trimită lui Pezzen o scrisoare, despre care aflate acesta că ar fi fost expediată de cardinal lui Mihai, dar care nu sosisse încă. În concluzie, după rezumarea acestor informații, Pezzen stăruie din nou să vină arhiducele și propune ca, în caz de zăbavă a acestuia, să fie trimis în Transilvania Nádasdy cu 500 de călăreți și tot atîția pedestrași.

Cu toată hotărîrea lui Pezzen ca să fie îndreptat îndată un comisar către Mihai în Țara Românească, lucrul a mai întîrziat. Pînă în vreo zece zile de la plecarea lui Pezzen, ceilalți doi comisari au primit o scrisoare din partea judeului de Brașov — Hirschel — ce fusese și el trimis la domn — prin care acesta preciza că domnul, la cererea comisarilor [care îi trimiseseră formula de jurămînt, așa cum s-a mai spus] a răspuns scriindu-i lui — nu măritului doctor Pezzen — ci lui însuși Valentin Hirschel, că el nu are un termen-limită <obligîndu-l> la prestarea jurămîntului de credință acum (*se nunc in praestando fidelitatis iuramento modum non habere*) atîta timp cît nu va fi sosit arhiducele Austriei Maximilian și nu va fi fost așezat în domnie, dar chiar așa, el va rămîne totuși în vechea fidelitate și credință la care s-a legat odată față de creștini.

... Judele ruga pe comisari să înainteze scrisoarea sa doctorului Pezzen care îi ceruse să nu înceteze a-i scrie spre a-l informa. Această scrisoare pare în contradicție cu invitația comisarilor pe data de 20 mai de care amintește raportul acestora din 2—3 mai (*ibidem*, p. 347). Cum Mihai îi scrisese lui „Chywa“ (Giovanni de' Marini Poli) la 12 aprilie pentru a-i cere informații în legătură cu venirea acelor comisari în Transilvania, întrebînd și dacă

trebuie să meargă la ei, probabil că venirea lui Pezzen la Braşov îndată după aceea l-a surprins nepregătit, şi acum stătea la îndoială, aşteptînd lămuririle cerute. Termenele fixate de 15 apoi 20 mai ar confirma această presupunere. Dar venirea solilor tătari aduşi de Bernardfy şi G. Raţ precipită lucrurile. Domnul îi anunţă pe comisari la 19 mai de venirea lor. Solii tătari nu puteau aştepta. Le trebuia un răspuns grabnic şi totodată o sumă însemnată de bani. Vestea plecării din principat a lui Sigismund, cu care veneau să trateze, îi hotărîse aproape să se întorcă din drum, socotindu-se înşelaşi (*ibidem*, p. 351). La 27 mai comisarii primesc scrisorile lui Bernardfy şi Raţ şi hotărîsc să-şi schimbe planul, care fusese ca să plece numai unul din ei. Cum lucrul li se părea totuşi prea grav pentru a fi tratat de unul singur, au socotit că este mai bine să meargă amîndoi. Cu o zi mai înainte, Suzhai scrisese arhiducelui de ce mare folos ar putea fi concursul lui Mihai, care este sprijinit de cazaci şi de ducele de Ostrog şi acum ar putea avea şi concursul tătarilor, care doresc o alianţă cu imperialii... Mihai l-ar putea scoate din domnie pe Ieremia, aşezat în scaun de poloni, şi ţine în respect şi pe aceştia (*ibidem*, pp. 354—355)... etc. Deocamdată, comisarul va aştepta instrucţiunile arhiducelui, mulţumindu-se să-l menţină pe Mihai în credinţă.

Ultimele dificultăţi au venit din partea Consiliului Transilvaniei care s-a pronunţat contra acestui drum al comisarilor pentru motive de tradiţie, de prestigiu, de oportunitate şi de securitate! Dar Suzhai a trecut peste obiecţiile consilierilor, declarînd lucrul gata hotărît, şi a luat cu el şi pe Gaspar Kornis şi Pancratiu Sennyei, membri ai aceluşi Consiliu. Nu ştim exact în ce moment i s-a trimis lui Ieremia Movilă o scrisoare a împăratului, invitîndu-l să se alăture creştinilor. Ea a fost transmisă prin grija lui Pancratiu Sennyei, care avea în paza sa hotarul Transilvaniei cu Moldova. În drumul lor, comisarii primesc răspunsul lui Ieremia către împărat, constînd din fraze goale, declaraţii de devotament etc., fără nimic precis, precum şi una către ei, concepută în acelaşi fel. Înaintînd împăratului scrisoarea ce îi era adresată, comisarii nu se pot împiedica să o caracterizeze cu indignare ca scrisă după instrucţiunile lui Zamoyiski (*litteras Voivodae Moldaviae a Cancellario Poloniae arroganter praemensas*), adică fixîndu-i limitele pînă unde poate să meargă cu declaraţiile. În aceeaşi scrisoare este arătat şi ţelul urmărit de diplomaţia imperială: rămîinerea (*permansionem*) mai departe a Transilvaniei şi a Țării Româneşti sub împărat şi totodată şi reţinerea, sub o formă oarecare, a Moldovei, *qualemcumque... Moldaviae... retentionem*, formulă destul de curioasă şi chiar ambiguă. Comisarii adaugă că întrucît moldoveanul e cuprins de mare teamă, ei vor avea grijă ca Mihai să nu poanească nimic contra lui, fără porunca expresă a împăratului. El era deci folosit ca o ameninţare care să-l neutralizeze pe clientul polonilor, încercare de a cărei inutilitate erau convinşi. La 5 iunie ei soseau în Țara Românească.

Raportul lor din Tîrgovişte, din 11 iunie 1598, a fost publicat de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 360—362, după ms. de la Viena, păstrat în Arhiva de Război (Kriegsarchiv). Transcrierea textului destul de lung nu este integrală. Editorul foloseşte, pe alocuri, sistemul redării în rezumat a anumitor pasaje, alteori indică tăieturile operate prin puncte de suspensie sau etc.

Textul a fost comentat de N. Iorga în *Istoria românilor*, V, pp. 323—326, şi de P. P. Panaitescu în *op. cit.*, p. 145.

NICOLAE ISTVANFFY
CĂTRE BARTOLOMEU PEZZEN
[Raport despre solia la Tîrgoviște¹]

1598, iunie 10, Tîrgoviște

p. 289

... Lăsînd Transilvania într-o stare destul de liniștită, și după ce s-au dat banii pentru soldații de pază² și a fost confirmat George Barbely³ drept comandant al Lipovei, am sosit în Țara Românească împreună cu reverendisimul domn episcop de Vác. Căci așa s-a hotărît din cauza greutății și a importanței tratatelor. L-am găsit aici pe solul tătar Hasan aga⁴ și a doua zi de sosirea noastră am stat de vorbă cu el în grădina călugărilor⁵ fiind de față și Mihai, voievodul Țării Românești. El a răspuns în puține cuvinte, că acestea sînt instrucțiunile hanului său: că orice învoială vom fi încheiat cu Mihai Voievodul, va fi primită de bună și de el.

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, III, pp. 289—290.

² *Militibus praetorianis*.

³ Barbely sau Borbely, comandantul haiducilor liberi din Banat din 1595—1598.

⁴ *Hazanagam* sau Asan Celebi.

⁵ *Horto Monachorum*.

Așadar, după aceea am găsit cu cale, atât noi cât și voievodul și domni Kornis și Pancratiu care sînt cu noi, ca să i se trimită 10 000 de auri hanului prin acest Hasan Aga și să-i dăm pe lîngă el pe un om al nostru, întru-cît Ioan Bernardfy care fusese trimis la el în iarna trecută din porunca principelui Transilvaniei nu putea să mai meargă din nou acolo.//

Și cum noi nu aveam această sumă de bani și nici nu puteam face rost de ea atât de iute, s-a oferit Mihai Voievodul să se îngrijească el de aceasta, și îndată a și trimis după ea. Această sumă i-o vom trimite <hanului> în numele maiestății sale cezaree, prin Ioan de Pojon care va fi dat pe lîngă solul tătar și Giurgiu Raț, emisarul lui Mihai Voievodul, în speranța pe care o socotim noi că hanul, mulțumită acestor bani precum și a altor sume mai mari ce i se vor promite, să nu treacă în anul acesta nici marea și nici Dunărea, ci să rămîna acasă. Această speranță ne-o dau solii noștri⁶ care s-au întors de la el. Și, și dacă nu va putea fi reținut chiar acasă, dată fiind nestatornicia barbarilor (ceea ce speră totuși cei mai mulți, că nu s-ar putea întîmpla) cel puțin să nu facă o pagubă prea mare sau de nesuportat <ca acelea> care adesea sînt suferite cu pierderi mai mari. Și chiar dacă ar fi și pornit de acasă⁷, (lucru care totuși nu s-a întîmplat încă, după cum am înțeles <chiar noi> aflați în apropiere), s-ar putea obține poate de la el, ca să se lungească lucrul din zi în zi, și cîștigînd timp, să nu se unească cu turcii de care se teme. Și a arătat și <trimișilor> noștri⁸ cicatricile de pe grumaz și de pe picioare pe care i le-au lăsat lanțurile și fiarele cînd a fost ținut prizonier de perși, plîngîndu-se că deși a suportat atîtea pentru turci și a dat un ajutor însemnat lui Sinan Pașa la cucerirea cetății Győr, totuși se teme că în urma unor lucrături ascunse el să fie lipsit de viață și de domnie de către sultanul turcilor, fie prin forță sau prin vicieșug, și chiar atât de mult încît arăta limpede că s-a îndepărtat sufletește de turci. Și dacă această solie ar putea să dea ceva roade, și acești barbari ar putea fi smulși de la turci, am socoti acest lucru drept foarte însemnat, după cum știe și domnia voastră strălucită. Căci prin forțele acestora obișnuiesc turcii să ne biruiască de obicei, și nu prin ale proprii. Am trimis și în parte am și dat în dar acestor soli și sfetnicilor acestuia [= ai hanului] săbii⁹ și cupe și bani de aur.

Mihai Voievodul împreună cu boierii săi și cu arhiepiscopul său a depus ieri în biserica sfințului Nicolaie, așezată afară din oraș printre vii, jurămîntul solemn de credință către maiestatea cezaree fiind noi de față. Se arată a fi însuflețit de un sentiment sincer față de maiestatea sa și de creștinătate.

⁶ Adică Bernardfy și G. Raț, întorși de curînd de la han.

⁷ Pentru a se uni cu turcii.

⁸ *Nostratibus*.

⁹ *Gladios*. Poate să însemne și pumnale.

Se plînge mult de transilvani care îl deposedaseră de domnie¹⁰ și îl traseră în chip nevrednic. Noi l-am îndemnat să spere lucruri bune și cele mai bune de la clemența maiestății sale cezaree și de la serenisimul arhiduce Maximilian.

Scrisoarea de învoială care a fost întocmită între noi în numele maiestății sale și în al său, va fi comunicată domniei voastre strălucite. În alt fel nu s-a putut face sau încheia după aproape șapte zile de convorbiri, tratative și discuții. Și mai ales trebuie ținut seama de împrejurări și de moment, precum și de persoane.

[Informații despre mișcările trupelor turcești. La Vidin a sosit un pașă cu vreo 2000 de turci]. Acesta stă de veghe contra țării acesteia. A venit de la el la acest voievod ceaușul Soliman cerînd lucrători pentru construirea podului, însă în realitate pentru a spiona. Acesta a spus în taină voievodului că sultanul nu va veni el însuși. În locul marelui vizir ucis, a fost pus Giarah Mehmet, de națiune ungar. Ar fi bine ca Serenisima principesă¹¹ să meargă acasă, părăsind Transilvania înainte de a se apropia războiul. [Este nevoie absolută de venirea lui Maximilian].

Mîine sau poimîine vom pleca spre Alba Iulia unde sînt multe de făcut. Suferim de lipsă de bani, și dacă Serenisimul nu va aduce o sumă mare și îndestulătoare, *actum erit*¹², căci nu se <poate> face nimic fără bani...

...Din Tîrgoviște, 10 iunie 1598¹³

p. 293 COMISARII CĂTRE ÎMPĂRAT¹⁴

p. 294 După ce am iscălit toate scrisorile către maiestatea voastră la vremea prînzului, la care tătarii au fost foarte bine¹⁵ ospătați de voievod, am auzit de la primul lor sol cuvinte // care ne arătau clar nu atît bunăvoința stăpînului său, cît teama de a-și pierde domnia. De aceea sperăm întru domnul că îl

¹⁰ *Qui eum principatu spoliaverant.* Prin actul din 20 mai 1595 impus țării și domnului sub presiunea înaintării turcilor.

¹¹ *Serenissimum principem.* Deși forma este masculină, aici este desemnată Maria Cristierna, care era și ea intitulată încă de la căsătoria ei *Princeps Transilvaniae*. Ea se afla nominal în fruntea țării, în așteptarea venirii lui Maximilian.

¹² Totul se va fi sfîrșit.

¹³ În aceeași zi au fost date și instrucțiunile solilor trimiși la han. Pe lîngă propunerile enunțate și în scrisoarea de mai sus, i se comunica hanului că s-ar fi aflat că turcul dacă nu va reuși să-l ucidă altfel, va pune să-l otrăvească! Într-o scrisoare secretă a comisarilor către han se spunea că aflînd ei de nevoile sale bănești îi trimit deocamdată din banii lor de drum 10 000 de aurei. Dacă împăratul ar fi știut de mai înainte de cererea lui, i-ar fi trimis mai mult (*ibidem*, pp. 291, 292).

¹⁴ *Ibidem* pp. 293—294.

¹⁵ *Hilarius tratatis*

vom vedea la orice prilej la ordinele maiestății voastre. Dacă voievodul Mihai își va vedea confirmate *măcar pentru acest an* cele tratate pînă acum după dorința sa, după aceea toate vor fi cîrmuite după porunca maiestății voastre sacre sau a serenisimului Maximilian. Rugăm prea supus ca în această privință să nu se îndoiască de loc maiestatea voastră și să ne acorde încredere, ceea ce am dori să fie înțeles și cu privire la condițiile care au fost primite pentru supunerea acestei țări închinată maiestății voastre . . .

Tîrgoviște în Valahia transalpină
12 iunie 1598

COMISARII CĂTRE BARONUL WOLFGANG RUMFF¹⁶

. . . Ieri am fost poftiți de Mihai Voievodul la un ospăț la care au luat parte și solii tătari. Noi însă ne-am îngrijit ca să aducem din Brașov, pentru acest ospăț atîta vin ales de // Malvasia încît să le dăm lor să bea. Și după cum l-au sorbit și s-au înveselit, primul dintre ei numit Hasan Aga care comandă pedestrima, a început să spună multe în sensul acesta, că mulțumește lui Dumnezeu că domnul său hanul a început să se apropie de creștini și are de gînd în viitor să fie de partea lor și să-i apere, și că orice va fi fost încheiat de Mihai Voievodul, el este gata să îndeplinească. Că originea sciților [= tătarilor] și a ungarilor este aceeași etc. [De aici trage speranța că tratatul încheiat cu el va da roade . . . Se roagă de el să obțină de la împărat să li se trimită cît de curînd rezoluția acestuia].

Cum am scris această scrisoare ne-a anunțat Mihai Voievodul că duce lipsă de 3000 de flinte¹⁷ necesare pedestrimii. Voievodul le va primi în contul banilor de soldă. [Să intervină la împărat în acest sens, pentru ca acesta să dea dispoziții arhiducelui Maximilian].

¹⁶ *Ibidem*, text latin pp. 292—293. Baronul Rumff împreună cu Trautsohn erau mi-niștrii-factorum ai împăratului și conduceau toată politica sa.

¹⁷ *Pixidium sive sclopettorum*.

RAPORTUL LUI ȘTEFAN SZUHAY
ȘI NICOLAIE ISTVANFFY¹⁸

[*Misiunea lor la Tîrgoviște*]

1598, iunie 11, Tîrgoviște

p. 360

[Comisarii trec prin Brașov de unde trimit o scrisoare în ziua de 3 iunie, și prin Rîșnov spre Tîrgoviște]. Am fost primiți de boierii cei mai de seamă la o depărtare de o zi și jumătate de drum chiar pe culmea abruptă numită Piatra Craiului¹⁹ unde carele se lasă jos cu scripetele²⁰. Apoi în ziua a cincea, la jumătate milă de Tîrgoviște ne-a ieșit în întâmpinare tânărul fiu al voievodului Mihai, Pătrașcu, cu vreo trei mii de călăreți și pedestri și cu carete²¹ frumos împodobite în care am fost aduși. Toate acestea s-au făcut pentru măreția și autoritatea maiestății voastre. [La audiență,] împreună cu Gaspar Kornis și Pancratie Sennyei: Am fost ascuțați

¹⁸ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 360—362 al raportului recapitulativ adresat împăratului Rudolf al II-lea. Din declarațiile comisarilor rezultă că ei au mai scris și alte dări de seamă parțiale în zilele precedente.

¹⁹ *Lapidis Regni* [= *Regis*].

²⁰ *Troclea*.

²¹ *rhedis*.

[În audiență] publică, solemn și în tăcere. Au fost înfățișate de noi toate punctele privind <întreaga> chestiune, precum și acelea despre tătari, despre Moldovean [= Ieremia] despre Constantinus Basilius²², despre cazaci și despre cele puse la cale de turci ce ne fuseseră comunicate mai înainte chiar de către Mihai Voievodul și prin scrisori și prin soli și despre care am scris maiestății voastre de la Alba Iulia și din Brașov.

După prînz ne-am adunat numai noi între noi într-un loc retras al grădinii, talmaci fiind secretarul român al acestuia²³ anume Ioan Rácz²⁴, adică sîrbul, foarte priceput în limba ungurească și bun cunoscător al celei latine; am stat multe ore pînă seara, ducînd tratative cu privire la solia tătarească.

Și iarăși în ziua a șaptea care era duminică, <mergînd> la catedrala mitropoliei cu hramul înălțării la ceruri a lui Hristos sub cuvîntul ascultării slujbei, ne-am retras în adîncul grădinii și l-am ascultat pe solul de frunte al tătărilor chemat acolo de voievod. Acesta vorbind cu iscusință și foarte pe scurt a oferit jurămîntul de prietenie și alianța hanului cu toată creștinătatea și a promis că stăpînul său va păzi ceea ce se va fi hotărît de către Mihai Voievodul în acest tratat în vederea pășirii la o unire veșnică între maiestatea voastră sacră și hanul tătărilor. [Se plînge²⁵ de sultan, arătînd că i-a slujit, și ce și-a căpatat în schimb? Sultanul l-a silit a-și ucide fratele²⁶, făcînd din el un concurent. Sultanul susține pe fratele mai mic al hanului. Spune că hanul va ieși la Silistra, așteptînd să i se dea fratele]. Și pînă atuncia va aștepta și el pe solii săi <să se reîntoarcă> de la Mihai Voievodul cu răspunsul dorit și cu o sumă de bani. Dacă înțelegerea cu creștinii va fi fost încheiată de Mihai după dorința sufletului său [și dacă turcii i-ar refuza fratele — sau și fără asta — <el> s-ar opri sau s-ar întoarce <înapoi> pentru bani]²⁷. Dar mai mult ca atîta, chiar prin acest sol al său hanul îndeamnă cu mare stăruință pe maiestatea voastră să nu cedeze din nou în fața tira-

²² El se iscălea Cneaz Constantin Vasilie, voievod de Kiev și cneaz de Ostrog.

²³ Mihai.

²⁴ Pentru actul său de trădare și execuția sa, vezi mai jos, relația lui Darahi în volumul de față.

²⁵ Subiectul subînțeles aici este Gazi al II-lea Ghirai.

²⁶ Feti Ghirai, ucis în 1597.

²⁷ Textul original a fost editat cu unele pasaje rezumate, cuprinse între paranteze drepte, pe care le-am redat întocmai de cele mai multe ori. Aici am adăugat două cuvinte în paranteze ascuțite și două semne de punctuație, spre a izola cuvintele — sau și fără asta —. Cu toate acestea mai e nevoie de unele lămuriri. Hanul tratează cît mai urgent cu creștinii pentru a se putea întoarce contra sultanului, dacă acesta nu i-ar preda fratele ținut în rezervă ca o amenințare contra sa. Solul hanului se grăbește însă să dea asigurări că și în cazul cînd turcii i-ar preda fratele, el tot ar fi dispus să se oprească din expediția contra creștinilor sau chiar să se întoarcă acasă, pentru a se plăti astfel de banii pe care îi va fi primit de la ei. Din alte comunicări ale comisarilor se vede că există o scară întregă de servicii pe care imperialii erau dispuși să le plătească. Redăm unele în ordine descen-

nului turcilor, care este sperjur și fără credință, nespus de răzbunător, chiar la cel mai mic prilej, pentru ca să nu pătească <și el> ce a pățit însuși hanul. Și i-a conjurat²⁸ pe acești soli Bernardfy și Giurgiu Raț, pe toți zeii, ca să nu știe absolut nimeni — în afară de Sigismund și Mihai — de scrisoarea hanului, ale cărui cuvinte concordă în toate punctele cu scrisoarea și cu solia lor²⁹. De nu se va ține hanul de cuvânt e de temut pentru „*Transalpiņa, țară prea frumoasă și nespus de mănoasă, în care nu există nici o înăritură*”³⁰. L-a făcut³¹ deci pe Mihai, după cîtava îndoială din partea lor³², a da 10 000 de „aurei” ca dar din partea maiestății voastre sacre și a serenității Maximilian. Am adăugat și noi 1300 de „aurei” și arme și pahare de argint, cumpărate de Korniș la Cluj pe 500 de „aurei”. Voievodul Mihai care a dat banii, măcar că e schimbător și ba se hotărăște să ducă el această pagubă, ba vrea să i se restituie de noi și de maiestatea voastră, totuși se va învoi să fie părtaș la această cheltuială... Cu această sumă de bani și cu alte daruri trimitem înapoi pe solii tătari cărora le adăugăm și pe ai noștri, pe Ioan de Pojon³³, pe Hödl plătitorul din Țara Românească³⁴, cunoscător al limbilor române, polone și turce, și pe acel Giurgiu Raț care fusese trimis și mai înainte în solie la han... Iar voievodului, după cum am scris mai înainte, i-am numărat 10.000 de taleri, și cum am constatat nevoia absolută [=inevitabilem] de bani i-am făgăduit, potrivit și instrucțiunilor date nouă de maiestatea voastră, că îl veți ajuta cu mijloace și de acum încolo, potrivit cu cererea lui, și chiar dîndu-i mai mult și cu mai multă dărnicie cînd ar fi mai mare nevoie³⁵. Așadar cum în anul trecut i s-a dat solda pentru 4000 de oameni // i-am promis pe anul acesta 5000 pe timpul verii, și pe jumătate pentru vremea iernii. Dar el a spus, și este adevărat, că mai ales dacă îngheață Dunărea, se poate aduce mai multă pagubă și vătămare <turcilor> iarna, cum nu se ține aproape nici un ostaș prin aceste locuri

dentă: 1. Să se alieze cu creștinii și să lupte alături de ei. 2. Să rămîină la ei acasă fără incursiuni în țările creștine. 3. Dacă sînt obligați de turci să meargă alături de ei, atunci să se oprească, să zăbovească și chiar să se întoarcă acasă. 4. Să nu jefuiască prea rău (!) etc., etc.

²⁸ Subiectul subînțeles aici este: solul hanului.

²⁹ Aici se încheie expunerea solului. Fraza ce urmează este un comentariu al comisarului redat tot sub formă de rezumat, afară de pasajele în literă cursivă, redată sub formă de excerpte.

³⁰ Adică de fortificații de tip modern.

³¹ Subiectul este solul tătar.

³² A comisarilor, care în rezumatul editorului apar la persoana a III-a.

³³ Fusese desemnat pentru o misiune în Țara Românească în 1595 (vezi *Călători*, III, Indice).

³⁴ *Solutorem transalpinensem* (!). El nu era român, dar fusese în Țara Românească în 1597. Tot astfel mai înainte Ioan Răcz este declarat român.

³⁵ *Propter maiores causas*.

pînă la Constantinopol. Dar cînd sultanul își va aduna oastea de pretutindenii — măcar că nu au sosit încă cei de peste mare și cei din Asia, care totuși luptă sub comanda beglerbegului Greciei — ei se vor aduna la Bodon adică Vidin cu gîndul ca — dacă vor putea să-l cheme și să-l aducă pe han, să devasteze și să distrugă mai întîi toată Țara Românească, și o dată ocupată, să năvălească în Transilvania din două părți, să o atace și să o cucerească, tătarii <trezînd> munții de aici din Țara Românească, iar turcii mergînd spre Cenad, Lipova, Lugos, Caransebeș, Oradea etc.

Este adevărat că Mihai Voievodul în zilele din urmă, cît mai era încă principele Sigismund în Transilvania, a trimis 5000 de taleri drept tribut, dar nici așa nu poate fi în siguranță. I se trimit porunci pe care fiind el acum sub ascultarea și legămîntul de fidelitate către maiestatea voastră sacră, nu trebuie să le mai îndeplinească sub nici un motiv, cum reiese din scrisorile <însemnate>: H. I. K.

De aceea el dorește și zorește și stăruie, și conjură în numele a tot ce e mai sfînt, ca maiestatea voastră sacră să-i mai plătească solda pentru încă 5 000 de oameni, călăreți și pedestrași, în condițiile însemnate în scrisoarea de învoială, sau să binevoiască să-i trimită soldați. El făgăduiește că dacă maiestatea voastră își va da aprobarea în sensul acesta, și el va avea oști mai numeroase (mai ales dacă tatarul nu ar veni) atunci el singur, cu această armată a maiestății voastre și cu trupele sale de cazaci, ar fi gata să țină piept în anul acesta în locurile acestora întregii forțe și mase a turcilor. În acest timp vor putea fi cucerite cetățile din Ungaria. Sau dacă turcii ar hotărî să năvălească în Transilvania și ar putea să atragă și pe tătarii, el va face ca ei să nu poată pătrunde în Transilvania, și atunci ar fi siliți să treacă Dunărea ca să-și unească forțele cu turcii. Și dacă se va întîmpla astfel, atunci el — fie că ei ar începe să atace Transilvania, sau că ar merge în Ungaria — se arată gata să treacă Dunărea și să devasteze totul cu fier și foc pe toată întinderea sau să atace din spate pe dușman pe la Orșova în Transilvania și astfel să zădărnicească și să zdrobească silințele lor blestemate. Și mai spune, și este adevărat, căci ne-au mai spus-o și alții — că dacă domnul ar trece el însuși Dunărea cu 15.000 sau 20.000 de oameni, toate acele popoare pînă la Constantinopol, sătule de robia turcească se vor porni într-un suflet⁹⁶, cum sînt bulgarii, sîrbii, albanezii, rascienii, uniți cu ei în aceeași credință și vor înlătura din mijlocul lor pe turci, oricîți ar fi. De aceea el păstrează pe lîngă sine ca un fel de zălog și ca ostateci pe fiii fruntașilor din acele națiuni. Și mai promite că oriîncotro i s-ar ordona să pornească, va merge el însuși cu toate oștile și va fi la porunca maiestății voastre sacre sau a serenisimului arhiduce Maximilian. Are înlesniri nespuse de

⁹⁶ În text: *una inferre (sic) aurat*. Credem că trebuie corectat *aurat* — în *aura* — adică într-un suflet, într-o pornire.

bune, care întrec tot ce s-ar putea crede, pentru a lovi pe dușman la cap și a-i sfîșia măruntaiele. Și dacă ar prefera maiestatea voastră, el e gata să plece din acel loc și din domnie și să lase țara sa în paza maiestații voastre, numai să i se facă rost de întreținere și de ședere într-un loc potrivit³⁷. [Și ei³⁸ se roagă pentru una din două, mai bine bani decît soldați care ar veni prea tîrziu. Turcul (= sultanul) nu este sigur de el și cum ar afla adevărul, l-ar ataca pe el înții. Totuși acela (= sultanul) îl știe acum — afirmă Mihai — prin trădarea și mîrșăvia polonilor și a lui Ieremia Moldoveanul].

Iar despre Ieremia Moldoveanul, spune că este un înșelător, un trădător și un om fără pic de credință, care nu încetează o clipă să tot stîrnească și să îndemne pe dușman ca să-l poată înlătura pe Mihai; se plînge de el că primește la sine pe toți cei ce îl trădează³⁹ pe el, că el denunță dușmanului toate faptele și planurile sale, și solicită neîncetat pe dușman contra sa, că instigă pe turci să ocupe Țara Românească și Transilvania și își oferă concursul său și al polonilor acum că Transilvania e lipsită de un principe și că transilvanii tărașă peste măsură de mult așteaptă prilejul de a se închina turcilor etc. De aceea el⁴⁰ ar dori să-l alunge din Moldova și să se scape de un dușman și trădător atît de rău și să restituie⁴¹ și să închine Moldova maiestații voastre sacre. Are scrisori de la mulți seniori poloni care îi promet ajutoare, ale căror nume în mod voit nu le dau aici, ci le trimit însemnate pe această listă. Scrisorile polone, nu numai că le-am văzut, dar le-am și citit. Spune Mihai că, numai doar de nu ar fi oprit de către maiestatea voastră și de către noi, ușor l-ar învinge pe Ieremia și ar cucerii Moldova și ar scăpa de amenințările // polonilor etc. A mărturisit că a fost solicitat și de poloni prin unele persoane interpuse și mai ales de cancelar ca să părăsească <pe împărat>⁴². Și de Josica a fost îmboldit ca să-l susțină la dobîndirea

p. 362

³⁷ Aceasta ar corespunde la punctul privind desemnarea unui loc de refugiu, prevăzut și în învoiala cu Sigismund.

³⁸ Rezumatul acestui pasaj lasă unele nelămuriri. De pildă, cine sînt ei? Am crede că trebuie citit *ei* (Mihai). În nici un caz nu poate fi vorba de comisari, și nu apare aici alt interlocutor. Tot astfel, mai departe, se spune turcii nu sînt siguri de el, dar în excerptul din original citim: *tamen eam scire illum*, acest *illum* este sultanul, turcul. Altfel fraza nu are sens. Am mutat excerptul la urmă, pentru a evita o contradicție. După ce Mihai afirmă că sultanul știe adevărul, nu mai are rost de a spune: aflînd acest lucru l-ar ataca, adică *dacă* l-ar afla.

³⁹ Adică boierii pribegiți din Țara Românească.

⁴⁰ Mihai.

⁴¹ Aron recunoscuse suzeranitatea împăratului. Ea a fost înlăturată prin scoaterea lui Aron de către Sigismund, în mai 1595, și prin legarea Moldovei de Transilvania. Domnul pus de Sigismund era calificat drept *guvernatorul* său. Inlocuitorul lui Ștefan Răzvan era vasalul Poloniei și totodată și al turcilor! Prin alungarea lui se putea ajunge la „restituirea” aceasta.

⁴² *Ad defectionem sollicitatum*. Este vorba de propunerea pe care a adus-o Andrei Taranowski în anul precedent, din partea lui Zamoyski. Pentru sinceritatea acestuia din urmă vezi și biografia lui Malaspina, din volumul de față.

principatului Transilvaniei⁴³. Noi însă l-am făcut atent cu tot dinadinsul să nu pună la cale ceva contra Moldovei, după cum aveam poruncă de la maiestratea voastră sacră. Iar el a răspuns că nu vrea să năruie⁴⁴ Moldova, nu ea îl dușmănește pe el, ci <șă-l alunge> pe Ieremia.

Noi totuși i-am pus în vedere în chipul cel mai hotărât să nu se răz-bune nici pe acela. După cum putem să observăm, nu este prea prudent să tratăm prin scrisoare despre o unire mai strânsă cu Moldoveanul⁴⁵. Căci acela fără știrea polonilor aproape că nu îndrăznește să deschidă nici o scrisoare. În general nu vom trata decît despre buna vecinătate și despre <cererea> ca să nu pătrundă acolo [= prin Moldova] turcii și tătarii în Transilvania și Țara Românească și nu vom trece mai departe⁴⁶. Spune Mihai că dacă ar avea în Moldovean un vecin cu credință cu care să-și poată uni forțele fără teamă, el ar putea face în așa fel ca nici tatarul și nici turcul să nu fie în stare de a pătrunde vreodată în regiunile de pe partea aceasta a Dunării.

Țara Românească, de cum treci munții este o țară prea frumoasă, nete-dă de tot ca așezare și foarte călduroasă (?) și este mai mare ca Transilvania și Moldova; este nespus de mănoasă, producătoare de grîne, de vinuri. Ogoarele se ară doar o dată. Are ape, livezi, păduri, ogoare, podgorii și toate cele trebuitoare traiului. E îmbelșugată și în boi, porci, brînză, ceară, miere, unt, oi, cai, sare și în cele mai frumoase mănăstiri, și îndeosebi <cea de la> Argeș, de altminteri acuma devastată de Sinan, din care cauză nu mai plătesc bir sau darea pe care noi o numim „contribuție” decît 500 de țărani.

Voievodul este de statură înaltă, cu părul și barba neagră, fața și ea negricioasă și severă, *sinister, reputativus, animosus*⁴⁷.

⁴³ A *Josika quoque stimulatam ut in adipiscendo Transilvaniae principatu eius partes joveat*. În legătură cu veleitățile lui Josica la principatul Transilvaniei există o părere pe care o credem greșită, (vezi Introducerea) că acesta s-ar fi înțeles cu Mihai ca Sigismund să abdice în favoarea domnului român. Vezi, în acest sens, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București 1936, p. 155. Vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor V*, p. 320, care pune la îndoială întreaga combinație fără a stărui asupra ei.

⁴⁴ *Cupere*, se subînțelege *cupere exturbare* cum este textul dintr-o frază precedentă, în dreptul trimiterii 40. Verbul acesta are totodată sensul a alunga și a tulbura, a doborî, a năruî.

⁴⁵ Conform instrucțiunilor primite, în legătură și cu scrisoarea nesinceră a lui Ieremia. Însă cele aflate în Țara Românească lămuresc pe comisari cu privire la un atare demers.

⁴⁶ *Adhuc agemus*.

⁴⁷ Tradus de N. Iorga, *Istoria Românilor V*, p. 326, crunt, doritor de glorie, inimos — iar de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 145, om doritor de glorie și viteaz, omițînd adjectivul *sinister*. Greutatea traducerii stă în ambiguitatea termenelor. *Sinister* poate însemna și o însușire legată de partea stîngă, socotită aducătoare de noroc și deci favorabilă, norocoasă, de bun augur, și de asemenea poate avea și un sens diametral opus: *nefavorabil, potrivnic, rău, pervers, perfid, răuvoitor, sinisteru*. Dar pare cu totul straniu și inexplicabil ca la capătul unei dîrî de seamă optimiste a înțelegerii încheiate cu domnul, de la care se

[Solul tătar „Hassan Aga, om mai simplu (?)”⁴⁸ spune că hanul e sărac,] precum <și> și veniturile sale din ogoare și podgorii și din jafuri, de cele mai multe ori prin Podolia... Are și un lac sărat... și unele vaduri sau vămi și taxe maritime. Același han, prin solul său, arată multă considerație lui Mihai Voievodul. [Acesta (= Mihai) a jurat,] convins de multele noastre argumente și persuasiunii. A trebuit să învingem cele mai multe și mai mari greutăți, căci voievodul s-a plîns cu cea mai mare vehemență de transilvani. Abia a putut fi adus ca să se încreadă din nou în ei. Se plînge că a fost împiedicat de la orice ispravă strălucită⁴⁹... de către aceia⁵⁰... ce revendicau cu orice prilej o glorie neadevărată⁵¹; ei l-au lipsit de propria lui țară cu cea mai mare ocară, abia a obținut solda pentru 200 de călăreți, și multe lucruri cît se poate de absurde; apoi însă, a fost pus iarăși în toate drepturile sale. Se temea <și acum> de procedee asemănătoare. A fost foarte greu să i se poată scoate acestea din cap. [După spionii lui Mihai, nu va ieși <la război> sultanul.] În regiunea Vidinului, la Craiova, orzul se și seceră.

P. S. Voievodul roagă să i se trimită înapoi prin curierul nostru de față, secretarul Camerei Ungare, scrisorile turcești. Dintre ele unele sînt de folos cu privire la articolul despre transfugi.

așteptau servicii supraomenești, acesta să fie calificat drept *sinistru* sau *crunt*, după îndulcirea din traducerea editorului. Am crede, mai degrabă, că acest cuvînt aflat îndată după trăsăturile privind aspectul fizic al domnului să indice tot o trăsătură privind comportarea sa fizică, anume faptul că era *stîngaci*. În limba germană vorbită de toți dregătorii imperiali, adjectivul corespunzător, *linker*, *linke* are și sensul mai rar, de stîngaci. Caracterizarea următoare *reputativus* — trebuie pusă în legătură nu cu „reputația” din zilele noastre, echivalentă oarecum cu faima, căci în limba latină verbul corespunzător însemna: a socoti, a imputa (o sumă), a medita, a reflecta îndelung. Asupra cuvîntului *animosus* concordă toate traducerile care îl redau cu un echivalent al adjectivului viteaz.

⁴⁸ *Non ingrabilis*.

⁴⁹ *Omni praeclaro facinore*. Probabil — în campania creștină din 1595. Vezi și *Călătoria*, III, p. 564. Mihai trebuia ținut în frîu ca să nu umbrească „gloria” inexistentă a lui Sigismund. De aceea i se găsește cusur la asediul Tîrgoviștei, nu este consultat în consiliile militare, unde sînt întrebăți doar cei străini de țară, este făcut răspunzător de greutatea aprovizionării etc. Fără a mai vorbi de însușirea victoriei de la Călugăreni, cu care se împăunase Sigismund.

⁵⁰ În text, omisie indicată prin...

⁵¹ *Gloriolam*.

CONTELE GIOVAN-MARCO ISOLANO

(? — după 1602)

*

Contele Giovan-Marco Isolano, ofițer în armata imperială din Ungaria Superioară, a fost trimis la 23 septembrie 1598, la Oradea, ca să raporteze despre situația fortăreței de acolo în preziua unui atac turcesc. Urma să pornească unele lucrări de urgență pentru recondiționarea cetății pe care o descrie, dînd și un desen făcut la iușeală, fără compas. Fortăreața se afla înăuntru orașului, unde își exercita comanda baronul von Redern. Acesta nu avea la dispoziția sa decît mai puțin de două mii de pedestrași, zece piese mari de artilerie, patru piese mici, șase bombardiere, fără scule (*instromenti da lavorare*) cu șase sute de centenarii (chintale) de pulbere și fără munițiile necesare apărării unei fortificații. Aflînd că dușmanul ajunsese la trei leghe depărtare, se dă cuvenitul semnal, slobozind trei piese de artilerie ca să se retragă locuitorii și să fie retrasă cavaleria înăuntru orașului. La sosirea turcilor în fața Oradiei, orașenii i-au dat foc. Fortăreața poate rezista, turcii neavînd cu ei decît două tunuri (Veress, *Documente*, V, 196—197).

În anul următor, în iulie 1599, Basta îl conduce pe Isolano la Oradea, urmînd ca acesta să preia comanda baronului Redern, numit președinte al Consiliului de război. Tri-

misul toscan de la Praga, Cosimo Concini, îl declară „coraggioso... prudente... di molto stima“.

I se dădea o leafă excepțională de 100 de scuzi pe lună, cu încă pe atîta în timpul operațiilor, plătindu-i-se 500 de scuzi anticipat și dîndu-i-se alți 500 pentru a se echipa (Veress, V p. 240).

Cît privește părerea lui Basta, ea se caracterizează prin același fatalism manifestat în toate acțiunile sau, mai bine zis, inacțiunile sale. El declară, la 4 iulie 1599, că îl va conduce pe Isolano la Oradea, pentru a repara cetatea pe cît se va putea. „Dar pregătirile sînt atît de întîrziate, încît cu greu s-ar putea face un lucru valabil (di momento), astfel că și pe dinăuntru și pe dinafară ea va trebui apărată *con le mani* (dacă totuși Transilvania nu va fi dușmană), căci altminteri nu vād în ce chip ar putea fi apărată această cetate“... Atitudine ce se explică mai bine ținînd seama de faptul că, la 17 iunie 1599, Basta sfătua pe împărat să se împace cu Andrei Báthory, cedîndu-i chiar Oradea!

În iunie 1600, Isolano e chemat ca să întărească fortăreața Satu Mare (*Hurmuzaki*, XII, p. 948).

Ulterior e numit la comanda cetății Alba Regală (Székesfehérvár). După căderea acesteia sub turci (la 29 august 1602), cînd cade și el prizonier, fiind dealtminteri rănit, avem un ecou despre el într-o mențiune cuprinsă în scrisoarea mantovanului Zucconi (secretarul lui Basta), dînd de știre că nepotul lui Isolano s-ar fi turcit și că el însuși ar urma să facă la fel (Veress, *Documente*, VII, p. 120). În realitate, el nu s-a turcit, ci a rămas prizonier, murind în captivitate la Iedicule.

Raportul său din septembrie 1598, de la Oradea, ni-l arată în calitatea sa de inginer militar priceput la fortificații. Dealtminteri, comanda o avea atunci Redern, iar căpitan al cetății Oradea era George Király, cel care refuză să primească în castel și cetate trupa de 1600 de oameni trimisă de arhiducele Maximilian fără un ordin scris al împăratului. Cu ocazia luptelor, Isolano a fost grav rănit la față și la mîna stîngă (Spontoni, *Historia Trans.* p. 77).

Trebuie lămurit că situația Oradiei era cu totul specială. Acest oraș și cetate, sediu al unui comandament militar însemnat, fusese cedat împăratului împreună cu Transilvania și toate teritoriile și posesiunile lui Sigismund Báthory. După renunțarea formală din 4 aprilie 1598, Oradea împreună cu cetatea ei fuseseră ocupate de imperiali, care își aveau acolo o garnizoană asemenea celei din cetatea imperială apropiată Satu Mare. La reîntoarcerea neașteptată a lui Sigismund, două luni după renunțare, el nu a mai putut recupa și Oradea rămasă habsburgilor. De la revenirea sa în august 1598 și pînă la a doua renunțare în favoarea lui Andrei Báthory, în martie 1599, situația sa a fost destul de ambiguă. O vreme s-au purtat negocieri cu Casa de Austria pentru anularea pur și simplu a renunțării, și revenirea la situația dinainte, cu retrocedarea Oradiei. În cursul acestora s-a produs amenințarea Oradiei de către turci. Sigismund a pornit cu armată în direcția orașului, dar a trebuit să se oprească, întrucît această apărare de turci ar fi însemnat și smulgerea orașului din mîinile imperialilor, cu care se purtau tratativele amintite. Dealtminteri cetatea a refuzat să-și deschidă porțile și trupeii arhiducelui Maximilian pornită în ajutorul său, motivînd aceasta pe absența unui ordin expres al împăratului. Cum raporturile din sînul

Casei de Habsburg se caracterizau printr-o instabilitate a poziției arhiducilor Maximilian și Mathias, menținuți de împărat în stare de permanentă rivalitate, arhiducele Mathias fiind generalisim și avînd sub ordinele sale pe arhiducele Maximilian, acesta din urmă a văzut în acest refuz o jignire a sa și o știrbire a drepturilor sale. În realitate, orădenii, care profitaseră de perioada de relaxare a autorității, însoțind plecarea principelui pentru a alunga pe preoții catolici instalați de acesta, și a relua bisericile care le fuseseră date, se temeau de sancțiuni atît din partea acestui Habsburg, cît și din a fostului principe. Primejdia turcească li se părea mai puțin reală decît cea a ocupării de către armatele unuia sau altuia. Turcii au încercat un asalt contra Oradiei, dar după cîteva zile s-au retras în urma pornirii ploilor, care au salvat orașul (Pentru descrierea fortificațiilor, precum și a operațiilor turcilor, vezi Spontoni *op. cit.*, pp. 74—75.

CONTELE GIOVAN MARCO ISOLANO
CĂTRE CĂPITANUL FERRANTE ROSSI¹

(Descrierea cetății Oradea)

1598 septembrie 23, Oradea.

Azi dimineața am sosit în această cetate și îndată după prînz am fost să recunosc fortăreața² și pe dinăuntru și pe dinafară, care — ca să zicem așa — este un haos destul de mare de cinci bastioane, dar cu mult inferioară (fortăreții) de la Győr³, atît ca mărime cît și ca bunătate din toate celelalte prîvințe. Are bastioanele făcute în diverse feluri și în cea mai mare parte neumplute cu pămînt, dar toate fortificate cu zid, afară de unul care e refăcut cu totul de jur împrejur cu palisadă. Curtinele⁴ nu au nici ele aproape nici un val⁵. Șanțul e destul de lat dar

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Veress, *Documente*, V, pp. 193—194.

² *Piazza*.

³ *Giaverino*

⁴ *Cortine*.

⁵ *Terrapieno*

inegal, în unele locuri avînd 40 de pași⁶, în unele ceva mai mult, în altele ceva mai puțin. Contraescarpa e foarte scundă, neavînd în unele locuri nici două picioare⁷ și în puține locuri cel mult cinci ori șase, în așa fel că incinta este descoperită // în afară pînă jos. Însă, chiar dacă această fortăreață are cusururile acestea, și încă altele, pe care ar fi prea lung să le arăt, mi se pare că ea poate fi apărată onorabil cîtva timp, folosind unghere de retragere⁸ potrivite ce se pot face datorită unei împrejurimi vechi, mai ales că e înăuntrul împrejurimii noi (chiar dacă e fără mare însemnătate) precum și în alte feluri, și fiind bastioanele aproape goale *meglio s'encontreranno li fornelli*⁹ și toate acestea se vor face dacă se vor procura lemnele și materialele la timp. Se poate scoate o mare cantitate din jurul șantului, unde arborii, casele, gardurile vii și grădinile ajung peste șanț de jur împrejurul fortăreții, și dacă nu vor fi îndepărtate ar putea să înlesnească operațiunile de apropiere ale dușmanului. Domnul Redern¹⁰ e de părere a o apăra, cu puțină infanterie și folosind cavaleria¹¹ pe care o are, terenul¹² care are ceva șanț și palisadă împrejur. Mîine îl voi vedea. Amintiți-i ilustrului domn George¹³ să poruncească trupe (regimentului) Preiner să vină iute, și să-i trimită o bună escortă de cavalerie, și aceasta pentru ca să nu rămîna încuiată pe din afară¹⁴, căci pînă în trei sau patru zile cel mult așteptăm dușmanul.

Domnia voastră ilustrisimă să ne trimită pari, sape, tîrnăcoape, și coșuri cîte are în tabără, căci aci nu avem chiar de loc, și toată speranța noastră e în ungherele de retragere, cum va înțelege domnia voastră și din crisoare și din desen și vom avea mulți oameni la lucru.

Dacă ar fi posibil de a trimite în grabă cîtiva săpători militari¹⁵ ar fi lucrul cel mai bun.

Desenul l-am făcut în grabă fără compas. Se va putea trimite o copie regelui¹⁶.

⁶ *Passi* . . .

⁷ *Piedi*.

⁸ *Ritirate*.

⁹ Probabil: Se va putea mai bine face față focarelor de minare.

¹⁰ Melchior, baron von Redern, ofițer general (*Marescalchus campi*).

¹¹ *Et con sortite della cavaleria*.

¹² *Terra*.

¹³ George Basta, comandantul militar al Ungariei Superioare.

¹⁴ *Non sia serrata fuori*. Adică să nu mai poată intra după investirea orașului de trupele dușmane.

¹⁵ *Minatori* (geniști).

¹⁶ Arhiducele Maximilian, fost candidat la tronul Poloniei, continua să se intituleze rege.

- A. Gabion cu parapet de piatră, și este aproape de tot neumplut.
B. Gabion cu parapet de piatră cu troniere¹⁷ pe dinăuntru, și nu este gol și nici umplut în întregime.
C. Gabion care are fețele lungi și e gol de tot și are ca apărare doar valul.
D. Gabion cu parapet de piatră cu troniere pe dinăuntru.
E. Gabion din palisadă neumplut aproape de loc și fără parapet.
F. Partea din șanțul care are apă.
G. Partea din șanțul care nu are apă.
H. Biserica.
H.1. Palatul în piața din fața căruia sînt patru statui de bronz în picioare și una ecvestră a lui Matei Corvin¹⁸ regele Ungariei.
J. Arborii și casele sînt aproape de șanț la această depărtare de jur împrejur¹⁹.
Aproape toate curtile sînt fără val, sau cu foarte puțin val.
Fortăreața este aproape toată înconjurată de oraș.

¹⁷ Deschizătură în meterez pentru țeava tunului.

¹⁸ Confuzie cu Ladislau cel Sfînt.

¹⁹ Vezi figura.

IOAN DARAHİ

(? — după 1600)

*

Ioan Darahi sau Darai aparținea nobilimii mijlocii din teritoriul cetății Satu Mare. Il aflăm mai întâi ocupînd funcții în legătură cu această cetate, sub ordinele directe ale comandantului Mihail Székely, viitor comisar imperial în Transilvania în 1600. La 31 august 1598 ia parte, din poruncă, la judecarea fostului cancelar Josica, în cetatea Satu Mare, în calitate de jurat alături de alți șapte nobili din regiune, care au lăsat pedeapsirea la aprecierea împăratului. La 9 iulie 1599 e împrumutat de Mihail Székely domnului Țării Românești, pentru a dubla în taină, și a înlocui la primul prilej pe secretarul de limbă maghiară, Ioan Rácz, bănuît și apoi chiar dovedit de trădarea secretelor acestuia către Andrei Báthory. De cîtă încredere s-a bucurat Darahi la domn în slujba sa improvizată rezultă din destăinuirile sale cu privire la unele artificii necesare, dar primejdioase, poruncite de domn, și de la care nu s-a dat în lături. A participat la expediția fulger împotriva cardinalului Báthory, pe care o descrie cu o bogăție de amănunte vrednică de atenție. Însărcinarea sa de secretar interimar și probabil și de tălmăci al domnului ia oficial sfîrșit la 10 decembrie, cînd primește slobozirea de plecare. Dar, întors la vechile sale rosturi la Satu Mare, sub ordinele comandantului cetății, este trimis de acesta cu unele comunicări la Alba Iulia;

Mihai Viteazul îl reține în preajma sa, de la 9 ianuarie pînă la 4 februarie, probabil cu în-sărcinări speciale. La 27 și 28 ianuarie, emisarul imperial Carlo Magno, care îl cunoștea pe domn, încă din timpul campaniei de la Dunăre din 1595, și se bucura de o primire priete-nească, încearcă zadarnic să-l ceară pe Darahi, pentru a trimite prin el scrisori comisarilor imperiali la Satu Mare, și se arată foarte nedumerit de reținerea acestuia de către domn. Scrisorile au trebuit să fie expediate, așadar, cu întârziere, prin alt curier. La 31 ianuarie, Ungnad scrie din Satu Mare, mărturisindu-și propria îngrijorare, ca și a lui Székely, pentru faptul că subalternul său, Darahi (*der bineingesannte diener Darai*) trimis la domn de trei săptămîni, nu s-a reîntors și nici nu a scris nimic. Amîndoi, gîndind speriați la soarta secre-tarului trădător Rácz, executat nu de mult, se întrebau dacă Darahi, care fusese folosit ca secretar nu a pățit vreo năpastă din cauza vreunei bănuieli. În sfîrșit, Darahi reapare la 4 februarie, trimis de Mihai la Dej, în întîmpinarea comisarilor. El aduce lui Ungnad o scri-soare a domnului scrisă în limba maghiară și două zile după aceea (6 februarie) comisarii menționează din Cluj o dare de seamă a sa despre cele aflate de el, în acel răstimp în Tran-silvania, *Hurmuzaki*, XII, p. 680 „și care privesc (?) pe maiestatea voastră“ (*des Darai Relation... was er die Zeit über in Siebenbürgen vernumben, die vernemben Euer Majestät aus Einschluss*). Se subliniază că umblă tot felul de zvonuri pentru și contra lui Mihai și a lui Sigismund Báthory (care din Polonia și apoi din Moldova pregătea o acțiune în Transil-vania), mai adăugînd că nu lipsesc oamenii rău intenționați care îi sugerează domnului gînduri rele (!), primejduind pe slujitorii credincioși ai împăratului. Cum comisarii alcătuiseră rapor-tul în comun sau mai bine zis redactat de Ungnad, al cărui stil e hotărît deosebit de al lui Mih. Székely, care în vremea aceasta era și serios bolnav, avem aici foarte probabil un ecou divergent, al celor doi comisari: Székely favorabil domnului și indignat de calomniile răspîn-dite (Hurmuzaki, XII, p. 633 din 21. I. 1600), Ungnad, dimpotrivă, răuvoitor, și influențat și de șoaptele, și insinuările lui Petru Armeanul contra solilor români Stoica și Mihalcea, tri-miși la împărat, și în general a boierilor din preajma domnului. Această dare de seamă (Relation) este, fără îndoială, una și aceeași cu darea de seamă dezvoltată reprodușă de noi la pp. 117 ș.u. și care este concepută într-un spirit identic cu cel al expunerii făcute de solii domnului la împărat în același moment. Lucrul pare destul de plauzibil. Ar rezulta, deci că Székely hotărâște să o trimită ca o dovadă a sincerității domnului, iar Ungnad, după ce a formulat întrebările cele mai insidioase, are grijă să adauge comentariul său plin de insi-nuări. Trei zile după aceea, cei doi comisari își făceau intrarea solemnă în Alba Iulia. Este foarte probabil că în suita lui Mih. Székely se afla și Darahi, care nu mai e menționat, pînă la 8 martie, cînd comisarii ajunși la Brașov unde îi precedase domnul, anunță că Darahi e gata de plecare spre curtea imperială, dar că domnul a dispus să mai aștepte două zile, pentru ca să asiste la primirea ceașului de către domn, spre a putea da seama mai precis despre aceasta împăratului. La 9 martie e de față la primirea solemnă a ceașului afară din oraș și la înmînarea celor 2 steaguri roșii de domnie. La înapoiere, domnul a poruncit lui Darahi să comunice comisarilor să nu-l întrebe nimic despre această întîmpinare solemnă, căci el trebuie să se supună uzanțelor mai vechi. El știe bine ce va face sau ce va lăsa nefăcut. Darahi raportînd apoi acestea, a spus că domnul era vesel la pornirea înaintea soliei turcești, dar s-a arătat foarte trist după aceea. Ce înseamnă aceasta știu doar Dumnezeu și voievodul.

Misiunea încredințată de Mih. Székely lui Darahi capătă un sens cu totul deosebit, dacă urmărim împrejurările care au determinat-o (*Hurmuzaki*, XII, pp. 764 și 771). De la venirea comisarilor se crează un climat de suspiciune, datorită lui Ungnad. Cum rapoartele trimise de comisari sînt redactate de acesta aproape în întregime, Mihai Székely apărînd doar uneori la sfîrșit, în cîte o frază, ele ajung la un ton pătimaș și înveninat și la o exploatare a tuturor aparențelor, zvonurilor, insinuărilor, răstălmăcirilor, mai ales după călătoria pînă la Brașov în care comisarii (recte Ungnad) se socoteau desconsiderați de domn și duși cu vorba de visterul Stoica. La 3 martie lucrurile se încurcaseră într-atît, încît era nevoie să se tragă o concluzie de bun-simț. Acest lucru îl va face Mih. Székely care, părăsind calea arguțiilor avocațeste ale lui Ungnad, expune clar că nu mai poate fi vorba de cererea unei cesiuni a Transilvaniei, sau de o trăgăneală primejdioasă, ci de adoptarea unei alte formule: o confederație însoțită de angajamente așa-zise „compactata”, puse eventual sub controlul papei. La sfîrșitul acestui raport, Mih. Székely adaugă (p. 749) că el vrea să-și trimită chiar de a doua zi pe propriul său slujitor *inn meinen Ehehafft* (?) la Pressburg-Pojon (Bratislava) [unde se ținea dieta Ungariei Superioare (Landtag)].

Scopul acestei hotărîri reiese din scrisoarea adresată de M. Székely direct, la 6 martie, consilierului Barvitius, pe care îl roagă să obțină o schimbare de atitudine a curții imperiale față de Mihai, care nu trebuie împins la desperare prin încetineala și lipsa de înțelegere manifestate pînă atunci față de el. Trimite acest apel prin Darahi, pe care nu-l numește, dar îl desemnează destul de limpede: „*Dieser Mann von Adl pe care i l-am împrumutat lui Mihai, și care a fost de față la lupta* [contra lui A. Báthory] *și care va ști să spună multe lucruri domnului meu despre Mihai vodă*”. Cum Darahi nu a putut fi trimis îndată, Mih. Székely mai adaugă un P.S., la 8 martie — asigurînd [pe Barvitius] (p. 767) că poate vorbi în toată siguranța cu acest *Mann von Adl care este cu toți ai săi și cu toate bunurile sale sub supunerea împăratului, avîndu-și casa și curtea la o milă de Satu Mare. Să nu se teamă de vreo înșelare sau șiretenie sau neadevăr din partea lui*. I-am poruncit să spună tot ce știe cînd va fi întrebă, să nu ascundă (verhalten) nimic, condiția pusă de el (das bezeugt er sich) ca să nu meargă cumva mai departe ceea ce va raporta. Totodată îi scrie și lui Carlo Magno în același sens că lui Barvitius. La 10 martie (p. 769) îi scrie iar lui Barvitius că Darahi a mai fost reținut pentru a consemna știrile (zvonurile) care circulă și care nu pot face decît rău... În sfîrșit, pleacă Darahi la 10 martie la orele 10 noaptea, ducînd și scrisori ale domnului și unele scrisori originale interceptate de ale lui Sigismund Báthory, care se afla instalat în Moldova de unde uneltea cu partizanii săi din Transilvania. Absența lui Darahi se va prelungi pînă la 3 mai, întîrzierea sa datorindu-se comisarului imperial, doctorul Pezzen, pe care trebuia să-l însoțească în Transilvania. Dar acesta nu se mai urnea din loc, tot zăbovind și plecarea, iar apoi călătorind fără nici o grabă. Pe la sfîrșitul lui aprilie, Mih. Székely scrie din nou în mare taină (p. 879) unui consilier nenumit, probabil tot Barvitius, arătînd cît rău face atitudinea lui Ungnad, care îl scoate din fire pe domn la fiece prilej; și cît de puțin sigure sînt informațiile pe care le adună și le comunică mai sus, fără a le înțelege, cum se întîmplă de pildă cu cele cuprinse în raportul către împărat din 25 aprilie. În adevăr, o citire mai atentă a acestui raport scoate în evidență dezacordul

total dintre cei doi comisari (pp. 869—871). Tot începutul plin de bănuială îi aparține lui Ungnad. Apoi deodată la mijlocul raportului intervine Székely, afirmând sus și tare sinceritatea domnului și făcând urări pentru izbânda lui. Dar în partea finală, Ungnad reapare, făcând iar paradă de zel, neprecupețindu-și ostenele pentru a întocmi o expunere a tuturor chestiunilor tratate în audiențele la domn, deși recunoaște că lucrul este greu, pentru că interpreții domnului se schimbă de fiecare dată. De aceea, de fapt nu înțelege mare lucru, după cum arată în taină Mih. Székely. Până la reîntoarcerea lui Darahi este inventat un nou curier și totodată informator al comisarilor la domn: croatul Fr. Barilovici („Bariglavitsch“), care simte de îndată pulsul și prezintă lucrurile în sensul lui Ungnad. Când apare, în sfârșit, Darahi la Alba Iulia (la 3 mai), este trimis în tabăra domnului la Brașov, unde ajunge la 6 mai.

Scopul trimiterii sale fusese, pe de o parte, acela de a-i vesti domnului sosirea apropiată a doctorului Pezzen, — aflat la o depărtare de două zile de drum de Cașovia la intrarea lui Darahi în Transilvania, — pe de alta, de a-i înfățișa plîngerile comisarilor împotriva logofătului Teodosie, care nu-i lăsase să se îndrepte spre Cluj și Satu Mare în întâmpinarea lui Pezzen, dar mai ales dorința de a fi informați de ce se petrece în tabăra lui Mihai. În ziua de 11 se întoarce Darahi cu 3 scrisori, dintre care una adresată special lui Mihail Székely, dar fără nici un răspuns la plîngerile comisarilor, decât un mesaj verbal că domnul trimite pe banul Mihalcea, care va veni să vorbească personal cu ei. Deși scrisorile erau date din 7 mai, Darahi nu a plecat de la domn decât în ziua de 9 mai, când i-a sosit acestuia o veste rea din Moldova în legătură — după spusa vistierului Stoica — cu o conspirație a partizanilor lui Sigismund din Transilvania, și a moldovenilor. A fost mare vuet. Domnul a tunat și a fulgerat și a mînat în grabă restul oastei în Moldova, plecînd și el ca o furtună. Comisarii ar fi dorit ca Darahi să-l mai fi urmat pe domn și în Moldova, pentru a putea primi de la el informații mai proaspete, dar Darahi s-a scuzat că nu mai putea să riște a fi văzut de domn în marele clocot de supărare a acestuia (904). Același Darahi nu mai conținea povestind *wie der Man gewiet (gewürtet) getobt*, și cum a mînat din urmă oastea, care rămăsese în tabără. Expediat din nou de comisari cu scrisori către Mihai, mai înainte de 31 mai, (cînd pleacă spre domn Fr. Barilovici,) este trimis din Iași în ziua de 4 iunie și ajunge la Cluj în dimineața zilei de 12 iunie. La întoarcere, el întocmește o dare de seamă despre cele observate sau aflate în Moldova. Acest text fără numele celui care l-a scris poartă totuși o însemnare destul de clară. Autorul e arătat a fi *slujitorul domnului Székely*, plecat la 4 iunie din Iași... etc. Este conceput aproape în întregime într-un sens favorabil domnului. Declarantul stăruie asupra spiritului în care consideră domnul tratativele sale cu turcii. Abia dacă la urmă se întunecă imaginea cu menționarea foamei din Moldova și a nemulțumirii pedestrașilor poloni care s-au predat la Suceava. Ca și raportul dezvoltat redat de noi la p. 117, informațiile acestea finale par a răspunde la întrebări precise, puse anume ca să reiasă unele trăsături negative. Dar și aici mențiunea pîrjolirilor este corectată de aceea a scutirii de bir acordată de domn. Poate că și aici avem un indiciu al divergenței dintre cei doi comisari, reflectată în atitudinea prudentă a martorului.

Arhiducele Mathias (tampă contemporană)

Arhiducele Maximilian (idem)

Hatmanul Jan Zamoyski la 1600
(stampă contemporană)

Ioan Zamoyski R E
Cancellarius

Iscălitura hatmanului

Stilul raportului anonim din 12 iunie se apropie de acela al celor două dări de seamă ale lui Darahi, analizate de noi în volumul de față. Și de astă dată informațiile sînt de un mare interes. Dar abia sosit, Darahi trebuie din nou să alerge în Moldova, la Iași, unde îl aflăm la 17 iunie; nu știm la ce dată scrie din Bacău comisarilor, care primesc scrisoarea la Cluj la 24 iunie. Trei zile după aceea, în seara de 27 iunie, sosește la Cluj Darahi, însoțit și de Barilovici. Știrile aduse sînt înfățișate în rezumat în raportul comisarilor în lumina cea mai nefavorabilă pentru domn (*Hurmuzaki*, XII, p. 952). Nu se precizează ce anume a spus ficcare. S-ar părea însă că în acest duo, Darahi se arată mai rezervat (*Hurmuzaki*, XII, pp. 952—953). Se mulțumește să repete ce i-a spus domnul cu privire la purtarea îmbietoare a turcilor și tătarilor, regretînd absența lui Pezzen, care s-ar fi putut „insinua” și el (desigur în eventualele discuții în vederea încheierii unei înțelegeri mai cuprinzătoare între împărat și turco-tătari).

Cu raportul scris din 12 iunie și cu ecoul mai puțin precis al celor observate îndată după aceea, se încheie seria dărilor de seamă ale lui Darahi, precum și știrile îngăduind o reconstituire aproximativă a activității sale. În concluzie, putem fixa următoarele jaloane. La reîntoarcerea lui Darahi la Satu Mare, în decembrie 1599, el dă o povestire a înfrîngerii cardinalului, pe care curînd după aceea Ungnad o trimite lui Barvitius (la 31 dec. 1599). Era tocmai momentul cînd se pregătea trimiterea la papă a unui emisar al împăratului care să ducă la Roma dovezile înțelegerii cardinalului cu turcii. Ungnad ca protestant (dealtminteri rău văzut de papă, care cerea înlocuirea sa din postul de Comisar imperial) era desigur bucuros să lovească, dintr-o piatră, și în Cardinalul A. Báthory, și în cardinalul Malaspina. Se poate ca această dare de seamă să fi constituit micul raport al lui Darahi după misiunea sa la Mihai Viteazul. După eclipsa sa de o lună de la 5 ianuarie pînă la 4 februarie (cînd vine să întîmpine pe comisari la Dej) Darahi este invitat de comandantul său — Mihai Székely — să raporteze amănunțit tot ce a văzut în timpul șederii sale pe lîngă Mihai Viteazul, și anume tot ce ar putea lumina atitudinea acestuia aît față de cardinal, de poloni, de turci, etc., cît și de împărat. Acuma i se pune în față un chestionar destul de strîns. Răspunsul constituie *raportul lung* din volumul nostru, care corespunde la așa-zisa „des Darai Relation“ din 6 febr. (*Hurmuzaki*, XII, p. 680). În martie — aprilie Darahi expune lui Barvitius împrejurările înfrîngerii cardinalului, folosind și părți din raportul lung. Credem că este textul raportului nostru scurt. Nu știm cît de mult se apropie de primul text, trimis de Ungnad la 31 decembrie 1599 aceluiași Barvitius. În sfîrșit, la 12 iunie raportul despre Moldova este înțeles tot ca o replică în dialogul dintre cei doi comisari.

Rapoartele lui Darahi oferă știri unice pentru intervalul cît a slujit de secretar lui Mihai Viteazul. Totodată, urmărirea împrejurărilor în care ele au fost scrise aruncă o lumină mai vie asupra dualității de vederi dintre comisarii imperiali Ungnad și M. Székely. Dacă aportul lor înformativ a fost valorificat cu prisosință pînă acuma de istorici maghiari și români, începînd cu Szamosközi și continuînd cu Ion Sîrbu și Nicolae Iorga celălalt aspect al lor e dat la lumină acum pentru prima oară. De asemenea, atribuirea raportului anonim asupra situației din Moldova aceluiași Darahi nu a mai fost sugerată pînă acum.

Pentru lămurirea unor puncte mai însemnate din aceste texte înfățișate aici vezi *Observațiile critice*, adăugate la urmă (p. 145).

Am cuprins după cele două rapoarte principale ale lui Darahi scurta relatare anonimă despre primirea ceașului turc de către domn la Brașov, aceasta fiind de fapt o dare de seamă indirectă a sa după cum reiese din context. În sfârșit, contribuția sa se încheie cu raportul anonim despre expediția războinică din Moldova. Spre deosebire de cele două rapoarte principale, la care notele urmează continuu, la aceste două relatări din urmă ele sînt redată independent, spre a lăsa textelor un fel de autonomie.

DARE DE SEAMĂ CĂTRE MIHAI SZÉKELY¹

[1600 februarie sau 1599 decembrie]

Mărite doamne cum domnia voastră strălucită m-a trimis în ziua de 9 iulie a anului de față din cetatea Satu Mare în Țara Românească la strălucitul voievod Mihai împreună cu familiarii curții domniei sale strălucite, Teofil Grecu² și Gheorghe Horváth³, pînă în ziua de 10 decembrie cînd mi-a dat slobozire de plecare, domnia voastră îmi cere acum să arăt în scris cele văzute și auzite în tot acest timp, ceea ce voi

p. 427

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 427—433, adresat lui Mihai Székely, comandantul cetății Satu Mare. Pentru dată, vezi mai jos p. 145. *Observații critice.*

² Negustor bogat purtînd numele de Kiriac, vezi Veress, *Documente* VII, 13, 15, intervențiile sale din anul 1602 la împărat pentru ca să i se restituie suma de 6 800 de taleri împrumutată de el lui Mihai Viteazul pentru plata ostașilor din Transilvania în anul 1599. În martie 1602 face parte din solia lui Radu Șerban la curte. S-ar putea să fie din familia lui Teodor Chiriac, care iscălește ca vameș al Moldovei alături de Battista Amorosi (la 2 iulie 1597) o scrisoare către judele Bistriței (*Hurmuzaki*, XII, pp. 308—309).

³ Neidentificat.

arăta cât mai pe scurt pe cugetul meu după credința ce o am față de domnia voastră strălucită.

Am ajuns la măriia sa voievodul în ziua a zecea⁴ a aceleași luni în târgul numit Ploiești. Între altele s-a bucurat voievodul că <domnia voastră> i-a trimis pe propriul său subaltern⁵ a cărui familie onorabilă și ale cărui bunuri se află sub ascultarea maiestății sale, <după cum> aflase prin scrisori de la trimișii săi care erau la domnia voastră în Satu Mare, și mi-a atras atenția să nu cumva să am vreo legătură cu secretarul său⁶, vădit și neîndoios trădător. În jurul lui 1 august au sosit solii săi de la Praga, de la maiestatea sa, Grigore Balogh⁷ și Ioan Ragusanul⁸ și s-a bucurat de scrisorile pe care i le-au înfățișat de la maiestatea sa și de la arhiducele Mathias, cu capul descoperit a sărutat pecețile de la amîndouă scrisorile. Și cînd a aflat că sufletul împăratului și al arhiducelui Mathias⁹ îi este atît de favorabil și că este lăudată statornicia lui, a declarat cu mare smerenie și emoție că va rămîne totdeauna același și că el trebuie să moară sau să învingă pentru oastea creștină.

După puține zile au venit și ceilalți soli ai voievodului de la maiestatea sa <anume> Petru Armeanul¹⁰ și Ștefan Pethneházi¹¹ care în urma tră-

⁴ *Decima* — (Cum însă plecarea din Satu Mare fusese la 9 iulie, se vede limpede că nu poate fi vorba aici de ziua a zecea, ci mai probabil a 16-a (sedecima) sau a 17-a. Vezi discuția din *Observații critice*.

⁵ Darahi aparținea jurisdicției cetății imperiale Satu Mare. Este foarte probabil că a fost ales dintre oamenii de încredere ai comandantului Mihai Székely, care vorbeau și românește. Tot astfel și ceilalți emisari maghiari menționați mai jos: „Grigoriță“ Balogh, Pethnehazy etc. știa, desigur, românește.

⁶ Ioan Rácz, secretarul de limbă maghiară și latină care se bucurase de toată încrederea domnului, fiind folosit și ca tâlmaci la venirea comisarilor imperiali la Tîrgoviște în anul precedent. Aceleași rosturi trebuia să le împlinească acum în mod tainic Darahy, pînă la confirmarea bănuielilor domnului și la alungarea lui I. Rácz.

⁷ Nemeș ungar în slujba lui Mihai, vezi și *Hurmuzaki*, III, 1, p. 311 și *Hurmuzaki*, XII, pp. 418—419. În noiembrie 1598 fusese trimis împreună cu Marco Iovan, ragusanul, la împărat să-i ducă steagurile turcești capturate în Bulgaria. În 1599 a fost trimis la Praga. La 20 ianuarie 1600, Ungnad observă cu acreală că el este tare și mare acum la domn, și că ar trebui cîștigat prin atenții apreciate la vreo 600—700, ba chiar 1000 de taleri (*ibidem*, p. 628). Același comunică la 2 februarie (p. 671) că Grigore Balogh, zis Grigoriță (Gregurcza) a murit de o sîngerare (*hat sich zu Todt gebluet*) pe care comisarul o socotea suspectă, lăsînd după el 20 000 de taleri.

⁸ Este Marco Iovan, folosit și în alte misiuni împreună cu Gr. Balogh. Vezi și P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*... p. 150.

⁹ Fratele și succesorul lui Rudolf al II-lea. El comanda forțele din Ungaria Superioră, și avea un cuvînt de spus în mișcările de trupe ale împărăției.

¹⁰ Vezi biografia sa în volumul de față.

¹¹ Folosit în diferite misiuni de către Mihai Viteazul. Vezi și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, pp. 271—274. În septembrie 1598 este trimis în solie la arhiducele Maximilian, care în răspunsul său din 29 septembrie îl califică drept mare comis (*egregium stabuli praefectum*) (*Hurmuzaki*, XII, 394). În lupta de la Șelimbăr comanda o trupă de 200 de beșlii.

dării suszisului secretar fuseseră duși mai întâi la Alba <Iulia> la Cardinal și dintre care unul <anume> Ștefan Pethneházi, pe cînd era transportat acolo, neputînd distruge sau ascunde scrisoarea arhiducelui pe care o avea la el, din cauza paznicilor, a înghițit-o pe drum. Celălalt însă cu o șiretenie uimitoare a dus scrisoarea maiestății sale pînă la Voievod. Odată cu sosirea acestor soli au venit¹² și trădătorul, acela și cum nu a putut afla nimic de la ei și nici chiar de la voievod despre cele încheiate, zdruncinat de faptul că a socotit că voievodul îl bănuiește, a scris în aceste zile Cardinalului o scrisoare în sensul acesta¹³: „Luminate principe, solii stăpînului meu au ajuns aici de la împăratul romanilor, nu știu ce solie au adus; nu vorbește nimic cu mine așa precum obișnuia mai înainte. Însă cum celui ce veghează îi vine întotdeauna ajutor, luminăția voastră să vegheze și într-o direcție și în alta, îndeosebi însă să ia seama din spre germani căci eu voi lua seama întotdeauna aici și voi fi treaz. Dar să știe bine luminăția voastră că împăratul romanilor¹⁴ urzește ceva cu voievodul împotriva <luminăției voastre> și a țării prea scumpe. Să pună de îndată să fie prinși oriunde vor putea fi ajunși solii și curierii stăpînului meu căci sînt trădători ascunși față de luminăția voastră și față de țară, și să se îngrijească să fie pedepsiți după cum merită. Și să-mi trimită cît de curînd pe un om al său de credință prin care am de gînd să-i vestesc prin viu grai toate cîte le știu despre toate lucrurile.“

Această scrisoare o interceptează voievodul¹⁵, îl prinde pe trădător și îl despoaie de toate bunurile sale. Peste cîteva săptămîni, la cererea tuturor soldaților săi unguri¹⁶, îl lasă să plece. În ajunul luptei fuge la Cardinal,

¹² Text defectuos. *Cum legatis istis advenit proditor etiam*, căci din raportul scurt (v. mai jos...) rezultă clar că el nu a venit împreună cu ei, deoarece întîlnindu-i acum, caută să afle de la ei taina tratativilor purtate de ei. De înțeles în sensul că *tot atunci cînd au venit solii, a sosit și trădătorul acela* (care i-a întîlnit acum). E posibil să fie o citire greșită *advenit* în loc de *convenit* (s-a întîlnit cu acești soli... etc.).

¹³ *Ista sententia*. Formulă folosită pentru o redare din memorie a unor texte înfățișate în esență și nu *ad litteram*. De comparat acest rezumat cu cel din raportul scurt (mai jos p. 134).

¹⁴ Rudolf al II-lea. Vezi *Hurmuzaki*, XII, p. 435, răspunsul împăratului trimis prin Aloisio Radibrat la 4 iunie 1599, și cel comunicat de el la 12 iulie (*ibidem*, 436) solilor oficiali trimiși de domn. De asemenea, răspunsul din 23 iulie dat prin Petru Armeanul. Atitudinea lui Rudolf era totuși destul de neclară și șovăitoare. În același timp, el se lăsa atras să intre în unele pertractări indirecte cu cardinalul și chiar cu turcii, și mai dădea mîna liberă lui Basta să hotărască în privința acțiunii lui Mihai Viteazul în Transilvania (*ibidem*, 451) în unire și cu doctorul Pezzen.

¹⁵ Probabil la sfîrșitul lui august, deoarece la 7 septembrie Basta menționează faptul trădării și graba domnului de a zori din cauza aceasta intrarea sa în Transilvania (*Hurmuzaki*, XII, p. 454).

¹⁶ Și anume, cu prilejul jurămîntului depus de ei în ajunul pornirii la luptă.

pentru care fapt își ia pedeapsa¹⁷ cuvenită crimei sale. Voievodul a ascultat scrisoarea maiestății sale pe care o adusese Petru Armeanul precum și cuprinsul soliei¹⁸, dar ce va fi fost aceasta nu a destăinuit domnul nimănu. După ce a luat cunoștință de aceasta, voievodul nu mai aștepta vre-un alt sol și nici alte scrisori, ci se tot gîdea la oastea¹⁹ turcilor, cît este aproape și cum ar putea el să-i țină piept, și în care // părți ale țării noastre ar vrea <turcii> să dea năvală, și de asemenea cum ar putea <el> să captureze sau să dea la fund năvile încărcate cu mașini de război și tunuri ce auzea <că ar fi> la granița turcească.

Însă cum nu putea afla nimic despre oastea germană²⁰ și trecuse termenul hotărît de maiestatea sa pentru expediție, și <era înconjurat> din toate părțile de dușmani, și anume de transilvani²¹, poloni, moldoveni, turci, și în fiecare zi era solicitat de sultan și de transilvani ca să încheie o legătură, zăbovind²² în atîtea frămîntări a mai trecut ceva timp. Cum trecuse termenul hotărît pentru expediție după ce fuseseră chemate să se adune la poalele munților²³ toate oștile de toate neamurile, el primește

¹⁷ Vezi și raportul scurt pentru amănunțele execuției secretarului trădător, I. Rác. O serie de informații pot fi aflate și la Szamosközi, unde apar însă și elemente fantastice împrumutate răsunsetului, oarecum folcloric al acestui episod: vrăjile mamei lui I. Rác și apariția tîrzie a dulăului negru care trebuia să-l salveze de la moarte etc.

¹⁸ Vezi rîndurile lui Rudolf al II-lea din 23 iulie 1599 (*Hurmuzaki*, XII, p. 442) invitînd pe domn să dea crezare spuselor lui Petru Armeanul care avea să-i comunice *verbal* gîndul împăratului.

¹⁹ De aici încolo se trece la alt punct al chestionarului, ce poate fi reconstituit din răspunsuri. Este vorba de împrejurările în care Mihai Viteazul s-a văzut silit să primăască steagul de domnie de la turci și să se recunoască vasalul lui Andrei Báthory. Amîndouă aceste fapte fuseseră exploatare de către dușmanii săi — și în primul rînd Basta — ca dovezi ale necredinței sale față de împărat.

²⁰ În declarațiile sale, Darahi nu menționează vestea prematură pe care ar fi trimis-o domnul lui Basta, cum că ar fi și trecut în Transilvania, ceea ce l-ar fi obligat pe comandantul imperial să schițeze o mișcare și din partea sa, trimițînd din călăreții săi silezieni la Carei (de unde i-a rechemat după cîteva zile, cînd a sosit la el vistiierul domnului, de la care a aflat că acea intrare nu avusese loc). În mod normal, scrisoarea către Basta ar fi trebuit să fie scrisă chiar de Darahi, dacă într-adevăr a fost vorba de o *scrisoare*, și nu cumva de o informație verbală dată de curier și greșit înțeleasă. O altă neconcordanță este cea privind termenul hotărît de împărat pentru expediție. Potrivit cu Basta, domnul trebuia să aștepte un al doilea aviz înainte de a se mișca (*Hurmuzaki*, XII, p. 454). Se pare totuși că fusese fixat un termen, și anume la sfîrșitul lui august. Pentru toată discuția aceasta, vezi I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 289 cu trimitere la *Hurmuzaki*, XII, p. 446.

²¹ Adică forțele lui Andrei Báthory. Pentru înțelegerea sa cu Ieremia Movilă, vezi scrisoarea sa de îndatorire privind angajamentul de căsătorie al lui Ioan Iffiu, fratele său vitreg, cu o fiică a lui Ieremia (*Hurmuzaki*, XII, 437, act din 3 iulie 1599).

²² *Cunctando* = cîștigînd timp.

²³ *Ad alpes*... Erau adunate la graniță încă de pe atunci forțele care aveau să fie folosite după aceea la trecerea în Transilvania. Vezi mai jos compunerea lor și cifrele diferitelor trupe.

steagul și sceptrul trimise de împăratul turcilor²⁴, și pe trimișii acestuia i-a reținut pînă acuma²⁵ și deși îi slobozise de plecare din Transilvania în zilele din urmă, dar cînd a auzit că turcii din ținuturile de margine au năvălit în Țara Românească, i-a chemat înapoi în mare grabă și a trimis chiar el în țară²⁶ o scrisoare plină de amenințări pentru turci, și astfel trimișii turci au fost siliți să se întorcă <la ei> cu destulă rușine după ce au slobozit pe toți cei prinși²⁷ și după ce au pricinuit doar puțină pagubă românilor.

Cum despre armata germană²⁸ nu putea afla chiar nimic, și cum avea la el pe solii turci, iar din Transilvania pe George Palaticz²⁹, trimisul cardinalului, care se ținea de el în fiecare zi să încheie o legătură trainică³⁰, și nu mai puțin și boierii, sfetnicii săi, cărora le și arătase toată situația, a gîndit ca ultim mijloc <să se arate> ca și cum ar vrea să favorizeze pe acești solicitori <și> mi-a poruncit să scriu o scrisoare maiestății sale în sensul acesta. „Luminate împărate am luat seama cu mare grijă la cardinalul Báthory, după cum se cuvine unei slugi credincioase, dar nu găsesc nimic la el împotriva credinței; și el și principatul lui vor să fie supuși credincioși ai maiestății voastre. O rog deci, pentru ca turcul să nu se poată bucura de aceste frămîntări, să-și potolească mînia puternică pe care o are împotriva acestora și să-l primească în mila și ocrotirea sa^c. Căci el urmărea aceasta:

²⁴ Îndată după venirea sa în Transilvania, Mihai Viteazul l-a chemat la el pe ceaușul venit cu steagul de domnie al Țării Românești, pe care îl lăsase la Tîrgoviște, pe lângă vornicul Dumitru cel însărcinat cu cîrmuirea țării după plecarea sa. Totodată îl rugase pe pașa de Siliștra să aibă grijă de țară. La Alba Iulia, de cum a sosit domnul, a eliberat pe turcii aflați acolo ca prizonieri ai cardinalului, pentru a stabili relații bune cu Poarta. Dar la 21 noiembrie el află de intrarea a 6000 de turci la București, și îndată pune să fie opriți ceaușii și turcii pe care îi slobozise de plecare din Transilvania și prin care trimitea daruri vizirului Ibrahim și hanului tătarilor. Ibrahim, care era comandantul armatei turcești pornite contra Ungariei, se afla la Belgrad. Tratativile lui Mihai Viteazul începute mai întîi cu Mahmud, pașa de Vidin, au urmat apoi direct cu Ibrahim, nu fără piedici din partea vecinului din Vidin.

²⁵ *Huc usque detinuit*. Declarantul se referă ca timp la momentul declarației sale făcute comisarilor... Vezi și mai departe: *praeteritis diebus dimiserat*.

²⁶ ... *turcis... minis plenam epistolam in provinciam misit* adică în Țara Românească.

²⁷ Adică după ce au fost siliți să slobozească pe locuitorii robiți de turci și după ce încercarea acestora s-a dat cu prea puține pierderi pentru români.

²⁸ *Germanico* (= imperială). Se reia firul expunerii din dreptul notei 20, fiind acum vorba de atitudinea adoptată față de cardinal.

²⁹ Greșit: *Palatini* (!), corect Palaticz. Este fostul ban de Lugoș și Caransebeș din 1584. În 1595 vine în Țara Românească, pentru a primi jurămîntul de credință al domnului. El știe cu siguranță românește. Tot el e acum trimis de cardinal la domn.

³⁰ *De firmo aliquo conficiendo*.

ca să se interpună³¹ în acea treabă a cardinalului prin Palaticz și prin trimisul însuși al voievodului. Se întocmește scrisoarea, se bucură Palaticz, se trimite un exemplar cardinalului, și ca să nu poată avea vreo îndoială am scris-o și am scris-o³² <chiar> la locul de găzduire³³ al acestuia, fiind și el de față: pe această scrisoare o trimite cu salvconduct prin locurile de sub stăpânirea³⁴ cardinalului și chiar poruncește curierului voievodului ca să-și unneze drumul cât mai iute, însă voievodul îi ceruse acestuia să nu treacă de Cașovia. Cardinalul însuși a luat seama la acest lucru <anume> că voievodul de aceea i-a trimis scrisoarea pentru ca să-l îmblânzească pe el și să afle vești despre armata germanilor.

Dar când a înțeles el³⁵ prin curierul pomenit că germanii, care se aflau în orașul Carei³⁶ din cuprinsul Transilvaniei, au pornit înapoi spre Strigoni, a hotărât că trebuie sau să învingă sau să moară pentru credință, și adunându-și soldații i-a pus să-i facă jurământ cu toții și <astfel> el merge în grabă cu toată armata sa — pe care o împarte totuși sub munți³⁷ — pînă la tîrgul Ploiești. În timpul acesta sosește trimisul cardinalului, Pancrațiu Sennyey³⁸ pe care pusese <voievodul> să fie adus în oraș noaptea, și tot noaptea i-a și dat drumul ca să nu afle ceva despre expediție, și pe care îl convinge că transilvanii nu trebuie să se teamă de el. Acesta <Pancrațiu Sennyey> se întoarce la cardinal cu mare însuflețire, ca după o treabă bine ticluită, noi urmăm îndată cu o iuțeală uimitoare, trecem munții, atacăm pe neașteptate pe oamenii transilvanului ce nu se temeau de nici o primejdie, ba chiar în dietă Pancrațiu Sennyey, cancelarul statului și chiar în numele cardinalului îi liniștește³⁹ (?) oficial cu privire la acel svon pe care îl auziseră, <declarînd> că de români nu trebuie să se teamă, căci toate neînțelegerile s-au potolit, și că ei trebuie să chibzuiască nestingherit

³¹ *Hoc enim Cardinalis per Palatin (!) et etiam Vaivodae ipsius legatum contendebat, ut se interponeret negotio.* Frază cam neclară, putînd avea drept subiect fie pe cardinal, fie pe domn, întrucît cuvîntul *Cardinalis* are aceeași formă și la nominativ (subiect) și la genitiv (atribut). Datorită acestei scrisori pe care trebuia să o ducă un trimis al domnului, măcar că un duplicat a fost încredințat chiar lui Palaticz, se obținea posibilitatea trimiterii unui emisar propriu pînă la Basta, la Cașovia.

³² *Obsignavi.*

³³ *Hospitio.*

³⁴ *Regnum*, adică Transilvania aflată sub ascultarea sa.

³⁵ Mihai Viteazul.

³⁶ *Oppidum Karolly* — vezi mai sus, n. 20. Această retragere a cavaleriei sileziene de la Carei s-a făcut cam după 12 septembrie. Nu putem ști exact cînd s-a înapoiat curierul.

³⁷ Armata a intrat în Transilvania pe trei căi. De aceea, după ce e amintită toată armata, se arată că ea totuși s-a împărțit.

³⁸ Era cancelarul cardinalului.

³⁹ *Examinat (?) de rumore.* Citire desigur greșită.

la binele țării. În ziua a doua a comițiilor⁴⁰ adică la 19 octombrie ei află dintr-o scrisoare din cetatea Brașov, vestea cea tristă că voievodul Mihai a trecut munții cu copiii, soția și toate sculele⁴¹ sale și ale boierilor săi, dar ei cred totuși că lucrul poate să nu fie adevărat, și, înfiorați de gravitatea unui eveniment atât de neobișnuit ei dizolvă dieta <țării> și trimis îndată pe Moise Székely⁴² cu 500 de călăreți în recunoaștere și în timpul acesta își adună oastea⁴³, își așează tabăra lângă orașul Sebeșul Săsesc⁴⁴, iar iscoada lor încremenită de uimire, de iuțeala și de mulțimea trupelor noastre, se întoarce în tabăra lor ducând cu sine doi prizonieri pe care îi prinsese făcând pradăciuni⁴⁵.

Se ajunge la cetatea Făgăraș, unde a auzit voievodul că niște soldați, ieșind din tabără pentru a jefui, fuseseră aduși ca prizonieri în acea cetate <și> mi-a poruncit să le scriu o scrisoare plină de amenințări, că dacă vor mai băga pe viitor pe vreunul din soldații săi în <castel> // va pustii tot ținutul Făgărașului și chiar și cetatea cu fier și foc, și că dacă au cumva prizonieri din <oamenii> săi, să-i slobozească pe loc.

Toate s-au făcut după spusa <sa>, ba chiar slujbașii cetății au trimis în tabără un prînz⁴⁶ <bun> cu vin din belșug și cum mergeau toți cu armata, însuși voievodul a descălecat și de față cu slujbașii <cetății> el însuși — și noi care eram întotdeauna pe lângă el — am prînzit cu mare veselie. Toate acestea i se povestesc cardinalului așa cum s-au întîmplat și acela se minunează și amenință⁴⁷.

A doua zi este adus de străjile haiducilor liberi⁴⁸ un cazac nobil cu o scrisoare pe care <cardinalul> o scrisese voievodului Moldovei Ieremia în sensul acesta:

„Prea cinstite și mărite doamne, ni s-a adus scrisoarea strălucirii voastre și ne bucurăm că ne scrie că va fi cu armata sa la Oituz⁴⁹ mai înainte de a primi noi această scrisoare. Ne rugăm deci ca fără nici o zăbavă să alerge încoace ziua și noaptea — căci necredinciosul de Mihai Vodă bizuindu-se pe ajutorul germanilor se și află în țara noastră. De germani să nu se teamă

p. 429

⁴⁰ Adică a dietei.

⁴¹ *Tota suppellectili*.

⁴² Moise Székely — Același care comandase corpul de mercenari unguri plătiți de împărat pentru a sluji în Țara Românească în cursul anului 1597.

⁴³ Cei de la conducerea Transilvaniei desemnați mai sus ca: ei.

⁴⁴ *Zaz Sebes*.

⁴⁵ *In rapinis*.

⁴⁶ *Tentaculum* (= ientaculum).

⁴⁷ *Miratur et minatur*.

⁴⁸ *Liberorum Haidonum*, trupă neregulată compusă, în majoritate, din bulgari, sârbi, albanezi, care luptau fără altă plată decît prăzile pe care le puteau face peste Dunăre.

⁴⁹ *Oytoz*.

domnia voastră strălucită, căci noi am făcut o alianță cu maiestatea sa⁵⁰. Pe acel necredincios să-l bată Dumnezeu pentru necredința sa, numai să alerge în grabă <domnia voastră> și ziua și noaptea; ceea ce am oferit strălucirii voastre poate fi ușor de dobândit. Vă recomandăm pe cazacul, aducătorul acestor <rînduri> căci ne este credincios. Dat ... etc.⁵¹. Cît despre oferta de care pomenește în scrisoare noi am înțeles că e vorba de domnia Țării Românești⁵¹. A mai scris și altă scrisoare către un căpitan de cazaci, și acesta tot în Moldova, și cu același cuprins. Chiar în ziua următoare a primit⁵² o scrisoare de la cardinal care <spunea că> vrea să știe pentru care cuvînt a năvălit în țara sa și îl ruga prietenește să se întoarcă în Țara Românească pentru ca cearta dintre ei să nu aducă pieirea creștinilor. Acestuia i-a răspuns în scris voievodul foarte pe scurt că el nu a făcut nicidecum acest lucru din a sa pornire, ci din porunca maiestății sale, stăpînul său prea milostiv și l-a rugat să plece lăsînd maiestății sale Transilvania⁵³, ca să nu urmeze de aici acea pieire a creștinilor de care vorbise.

A mai venit și capelanul prea reverendului cardinal Malaspina⁵⁴, legatul pontifical, împreună cu trimisul și solul acestuia⁵⁵, care din însărcinarea stăpînului său voia să-l încredințeze pe voievod că există o alianță neîndoioasă între maiestatea sa și transilvani. Acestuia i s-a răspuns printr-o scrisoare în acest sens⁵⁶.

„Prea reverende, am înțeles ceea ce-mi dați de știre despre o alianță încheiată prin mijlocirea reverenței voastre între maiestatea sa și Transilvan, <dar> noi <nu> am constatat acest lucru mai înainte și nici maiestatea sa nu ni l-a adus la cunoștință⁵⁷. Și nu ne-a poruncit să facem altceva decît ceea ce vedeți că facem <acum> și nu mînat de vreo jîgnire, ci din porunca hotărîta a maiestății sale. Dacă totuși am vrea să ne plîngem, poate să-și amintească măritul cardinal că de cum a preluat stăpînirea⁵⁸ ne-a trimis răspuns îndată prin primul său sol Toma Csomortany⁵⁹ ca să plec de pe pă-

⁵⁰ Afirmație neadevărată. Tratatul încercat au dat greș.

⁵¹ Pentru Simion Movilă.

⁵² Subiectul subînțeles este Mihai Viteazul.

⁵³ *Ut regno ... resignato exeat.*

⁵⁴ Vezi în volumul de față relatarea acestuia.

⁵⁵ Al lui Andrei Báthory.

⁵⁶ *In istam sententiam.*

⁵⁷ Lipsește din frază o negație necesară cerută de context pe care o completăm în paranteză: <nec> nobis prius res ista constitit, nec Sua Meiestas significavit.

⁵⁸ *Cum primum in regnum introductus esset.* Alegerea sa oficială a avut loc la 29 martie 1599. Așadar, această comunicare făcută domnului a trebuit să aibă loc prin aprilie—mai.

⁵⁹ Acesta avea legături foarte strînse cu Moldova. Despre misiunea lui la Mihai Viteazul vorbește chiar domnul în scrisoarea sa către Ieremia Movilă. Vezi P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul* (versiunea românească pp. 93—98). Cîteva pasaje sînt reproduse și în *Mihai Viteazul* de același; pp. 152—153, și în scrisoarea către

mîntul meu al Țării Românești, căci turcul nu ne rabdă nicîdecum, deoarece e foarte dușmănos față de noi și nu se poate face nici o legătură⁶⁰ statornică din cauza noastră. Cu care veste, printre altele a socotit că a băgat spaima în sufletul nostru. Apoi iarăși în niște scrisori scrise către domnul Moldovei Ieremia, și către un căpitan oarecare de cazaci ne numește necredincios și sperjur, de care cuvînt de ocară⁶¹ să fie martor însuși Domnul care din noi doi e mai vrednic de el. Dar noi nu ne-am fi pornit⁶² pentru aceasta dacă nu ne-ar fi silit la arme credința noastră și jurămîntul făcut maiestății sale. Dat . . . etc“.

Fără nici o zăbavă cardinalul a răspuns el însuși la toate acestea print-o scrisoare către voievod, chemînd martor pe Dumnezeu, țagăduind că el ar fi scris vreodată voievodului⁶³ ceva despre aceasta sau că ar fi spus cumva că acela ar fi necredincios și sperjur, dar cum el vede că se merge către luptă, el va înfrunta toate primejdiile pentru patrie într-o cauză dreaptă, și acela dintre ei care are o cauză mai puțin dreaptă, acela să dea seama înaintea judecății lui Dumnezeu de vărsarea sîngelui creștin, iar el atîta doar se roagă ca acela să plece înapoi⁶⁴.

Ultima scrisoare a acestuia a fost cea către voievod.

Cînd și de o parte și de alta erau rînduite armatele în linie de bătaie și suflelele ostașilor aprinse pentru luptă, a pornit Malaspina într-o nouă solie, a venit la voievod și nu i-a spus altceva decît ce îi trimisese răspuns prin capelan. Acestuia i-a răspuns pe scurt voievodul că el face ce face din porunca maiestății sale, și că el a venit cu acest scop, ca să supună Transilvania maiestății sale sau să piardă într-adevăr viața sa, a copiilor și a soției și pe toți boierii țării sale și toate sculele și tunurile și îndeobște tot ce are, sau să cucerească Transilvania și că el totuși îl roagă, ca să plece lăsînd Transilvania maiestății sale. Iar dacă <acela> nu va voi, întrucît ei susțin că s-ar fi încheiat o alianță, atunci să dobîndească cîrmuirea Transilvaniei de la maiestatea sa, și el îl va socoti așa cum se cuvine <a fi socotit> un principe credincios maiestății sale și îl va servi întotdeauna cu toată smerenia și îi va înapoia principatul la un <singur> semn al maiestății sale.

ducele de Toscana. De asemenea, ea este menționată și de cronica anonimă și este cunoscută și de Szamosközi (*Mon. Hung. hist. Script.*, XXVIII, pp. 269—270) Czomortany a participat la lupta de la Șelimbăr, fiind unul dintre puținii participanți care au reușit să fugă în Moldova la Ieremia Movilă.

⁶⁰ *Stabile aliquod foedus.*

⁶¹ *Blasphemia.*

⁶² *Commoneremur* (!) (= commoveremur).

⁶³ Ieremia Movilă.

⁶⁴ Textul latin ar îngădui poate și o altă citire, putîndu-se confunda verbele *reddat* și *redeat*. Se știe că textul este plin de greșeli. Iată fragmentul de frază: *...is rationem reddat tamen adhuc orare, ut redeat* . . . etc.

Se face un armistițiu doar pe o noapte ca să se sfătuiască și de o parte și de alta în treaba aceasta pentru folosul creștinătății, și în ziua următoare să vină Malaspina și ascultînd cauza ambelor părți să facă o împăcare. A sosit, dar se și rînduiseră de amîndouă părțile oștile de luptă și nu a avut nici un răspuns, ba chiar nici nu a putut să iasă voievodul din tabără înainte de luptă.

Lupta s-a dat în ziua de 28 octombrie, în aceeași zi în care venise acolo Malaspina, și s-a purtat cu îndirjire de amîndouă părțile și a fost învins cardinalul iar dintre magnații lui au fost prinși Gaspar Kornis⁶⁵, George Ravazdi⁶⁶ și alți nobili; au căzut în luptă foarte mulți nobili, familiari de ai curții <precum> și oameni de starea cea mai de jos. După lupta de la orașul Sibiu au fost adunate 3 300 și mai bine de cadavre, iar dintre ai noștri nu au murit nici un nobil sau boier. Cardinalul a fugit vroind <să meargă> în Polonia împreună cu 102 persoane: nobili secui, oameni de frunte din țara sa <dar a fost> de două ori fugărit spre munți de secuii „cei sprinteni”⁶⁷ credincioși maiestății voastre și atacat într-atîta încît nici un singur călăreț dintre ei nu a putut scăpa, el însuși și fratele său Ioan Iffiu⁶⁸ părăsindu-și caii, abia au putut străbate munții. În acea

⁶⁵ *Caspar Roonis* (sic). A existat bănuiala că acea capturare era voită de el, deoarece avea motive să se teamă de cardinalul Andrei Báthory, pentru rolul jucat de el cu prilejul așa-zisului complot de la Cluj (august 1594), cînd l-ar fi sfătuit pe Sigismund să-l execute pe Baltazar Báthory, fratele cardinalului. În acel moment, G. Kornis fusese comandant al cetății Hust. Implicat în neîmpiedicarea trecerii tătarilor, ar fi înfățișat niște scrisori ale lui Sigismund — care s-au dovedit însă false — poruncindu-i să-i lase să treacă. Această abilitate a fost pusă pe seama lui Baltazar. Vezi și *Călători*, III, discuția din jurul relației lui Busto.

⁶⁶ *Randazchi* (sic) George Ravazdi a fost comandantul ce ății Gherla și apoi consilier al principelui. A avut un rol de prim plan, alături de Iosica, în impunerea așa-zisului statut delegației de boieri ai Țării Românești în mai—iunie 1595. La începutul anului 1596 a fost alături de Bocskay, unul dintre autorii sălbaticei represiuni a mișcării secuilor, înșelați de făgăduiala solemnă a lui Sigismund, în preajma campaniei din 1595, că le va restitui privilegiile lor străvechi. În iunie 1599 vine împreună cu Nicolae Vitez la Tîrgoviște să-i ceară domnului jurămîntul de credință față de cardinal. În acest raport, Darahi nu pomenește de uciderea ulterioară a lui Ravazdi. În raportul scurt însă afirmă că acesta ar fi fost dat pe mîna secuilor, care l-au rupt în bucăți. În relația oficială a solilor lui Mihai, trimiși după acea luptă la curtea din Praga, se folosește o formulă oarecum asemănătoare: *den der Wya alsbaldt niederhauen lassen* aceasta este deci versiunea oficială. Există însă și altă versiune, potrivit căreia Mihai l-ar fi acuns în propria sa careță pe Ravazdi care era rănit, îmbrăcîndu-l chiar în haine de ale sale, pentru a nu fi recunoscut de secuii, care însă au sîrșit prin a-l descoperi și ucide.

⁶⁷ *Agilibus Siculis*. Termen folosit în toate actele oficiale pentru secuii rămași în vechile lor rosturi, spre deosebire de cei înnobilați și trecuți în tabăra adversă.

⁶⁸ Era un frate vitreg al cardinalului, coborîtor prin mama lor, Margareta, din Ștefan Mailat, fostul voievod al Transilvaniei: tatăl lui Ioan Iffiu a fost executat cu prilejul așa-zisului „complot” de la Cluj.

victorie secuii liberi au câștigat o pradă de 20 000 de galbeni de aur, de la cardinalul însuși doar 600 de galbeni, și toate acestea în bani gata⁶⁹. Cardinalul însuși a rătăcit patru zile în munți cu un oarecare Ioan Mikó⁷⁰, în sfârșit au ajuns la un cioban român ce-și păștea oile, de la care a căpatat puțină pîine cu lapte, și acolo lîngă foc, istovit de atîtea oboseli cu care nu era obișnuit, de foame, de frigul aspru, a stat să se odihnească și a adormit ca și cum ar fi fost într-un loc fără primejdii. Prins de ciobanii români⁷¹ a fost omorît el și Mikó. Iar Mikó spunea ciobanilor că lui nu-i pasă de viața lui, dar că cel care zace acolo este chiar principele și pe el să-l cruțe. Români socotind că vor avea răsplată de la domn l-au omorît.

Și Ioan Iffiu este prins în același timp, dar prin alte locuri împreună cu niște nobili de frunte și odată cu capul cardinalului și chiar cu...⁷² al acestui cardinal...⁷³ numit Făgăraș, sînt aduși la voievod. Dar cum acesta primise atunci vești rele din Moldova a poruncit ca să fie toți uciși de secui, păstrînd însă pe Ioan Iffiu și un copilandru nobil care este ținut acum închis în cetatea Deva și ferecat în lanțuri; acestea s-au făcut cîteva zile după luptă.

Ca să mă reîntorc la cele se spuneam mai sus, îndată a doua zi după fuga oștilor din tabăra transilvanilor, voievodul lăsîndu-și în urmă armata sa a venit la locul luptei și a taberei acelora, a găsit corturile cardinalului neclintite căci fuseseră părăsite în timpul nopții cu nepusă masă⁷⁴. El poruncește să fie adus și măritul Gaspar Kornis, și acolo în cortul cardinalului, ținînd sfat împreună poruncește să se scrie scrisori <celor din> ținuturile de margine ale Transilvaniei atît în numele voievodului cît și în al lui Kornis în chipul acesta:

„Prea cinstiților⁷⁵ voi știți bine cum a ajuns lucrul dintre mine și principele vostru cardinalul. Vă rugăm deci să nu înstrăinați ținuturile de margine de la maiestatea sa și de la principatul Transilvaniei, veți face astfel un lucru foarte mulțumitor în primul rînd pentru maiestatea sa, și chiar și pentru noi, și vrednic de răsplată. Dacă duceți lipsă de ceva scrieți-mi cît de repede căci grija maiestații sale în acest stat pînă la hotărîrea sa cade

⁶⁹ *In paratis omnia.*

⁷⁰ *Ioanne Miko.*

⁷¹ În general, izvoarele contemporane pomenesc de secui ca autori ai acestui omor. Chiar și Darahi, în raportul său scurt redactat ceva mai tîrziu, afirmă doar că Andrei ar fi fost ucis de un *cioban*, fără alte precizări. În versiunea oficială a solilor lui Mihai la Praga este de asemenea vorba de ciobani români. Vezi și *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 357 și 359. Pentru alte versiuni vezi *Veress Documente*, V, pp. 356—359 și discuția lui I. Sîrbu, *op. cit.*, II, pp. 335—337.

⁷² Lacună în text.

⁷³ Lacună în text.

⁷⁴ *Quandoquidem noctu erant in tempesta divisa (!).*

⁷⁵ *Egregii* (= nobili).

în sarcina mea. Am mai auzit că vi se datoresc mulți bani din lefurile voastre, și pe aceștia îi veți primi de la noi, fiți bine încredințați <de aceasta>”.

În acest timp judele regesc⁷⁶ împreună cu juzii scaunului și cu orașenii jurați din orașul Sibiu a venit cu daruri la voievod în cort și de la aceștia a aflat <voievodul> că voia cardinalul să fugă în Polonia și că nu mai vrea să-și mai încerce norocul. Se mai aduc și de la reverendul Dimitrie Naprágy⁷⁷ două <scrisori>, <scrise> în două rînduri din Alba Iulia, căci era deținut atunci acolo pentru marea sa credință pe care o păstrase față de maiestatea voastră (!)⁷⁸, în care scrisori se mai scria între altele că drumul <într-acolo> este sigur căci și fratele cardinalului⁷⁹ auzind de înfrîngere fugise de acolo.

p. 431 Dar înainte de a fi pornit în expediție, prima grijă fusese să-i atragă pe secuii⁸⁰ la credință. S-a folosit acest mijloc⁸¹: mi-a cerut hotărît să întocmesc pentru el o scrisoare scrisă în numele maiestății sale în care să făgăduiască secuilor vechile lor privilegii și drepturi municipale, așa cum le-au fost dăruite de sfinții regi ai Ungariei și înlăturate apoi de principii Báthorești⁸², și să le făgăduiască în numele împăratului⁸³ că li se vor înapoia dacă se întorc la credință și nu ridică armele împotriva maiestății sale, și eu am plăsmuit după cum cereau împrejurările pecetea maiestății sale și iscălitura întocmind <acestea> împreună cu Petre Armeanul <care e> zugrav. El⁸⁴ a vorbit despre acest lucru cu Ștefan Hamar, un secuii nobil, fost altădată în slujba sa, care nu știa să scrie și care văzînd pecetea și iscălitura a fost convins de către voievod. A scris și el secuilor liberi în același sens în numele său, adăogînd că făgăduiala maiestății sale este neclintită și statornică și nu poate fi pusă de loc la îndoială și că el însuși va

⁷⁶ Albert Huet.

⁷⁷ Noul episcop catolic al Transilvaniei, care îl primește solemn pe Mihai Viteazul și este făcut cancelar. Curînd se va dovedi nesinceritatea sa.

⁷⁸ Greșeală evidentă. Raportul nu este adresat împăratului, ci lui Mihail Székely, deci nu poate fi vorba aici de adjectivul posesiv *vestrae* pe lângă cuvîntul *maiestati*, ci probabil ar fi de îndreptat în *maiestati caesareae*.

⁷⁹ Ștefan Báthory își încarcă lucrurile de preț pe niște care apucînd drumul spre Hust, unde a fost ținut izolat cu desăvîrșire de către detașamentul de cazaci trimis în urmărirea sa.

⁸⁰ *Agiles Siculos*.

⁸¹ *Tali invento*. Expunerea plăsmuirii diplomei pentru secuii, nu se află decît în acest raport lung al lui Darahi, în raportul său *redus ea nu mai apare de loc*.

⁸² În realitate de Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, în urma răscoalei secuilor din 1562, încurajată de Despot Vodă. La rîndul său, Ștefan Báthory, viitorul rege al Poloniei, a dus încă și mai departe aservirea secuilor.

⁸³ Curtea de la Praga ar fi și trimis o diplomă în acest sens, care însă nu a sosit și a trebuit deci să fie reconstituită în felul acesta.

⁸⁴ Mihai.

fi cel care va solicita și va duce la bun sfârșit cauza lor înaintea maiestății sale. Acest lucru totuși s-a făcut în așa mare taină, încât pînă la răscoala secuilor nu a știut nimeni de el în afară de cei numiți mai sus.

Înainte de a se învoi la această treabă aveau cererile următoare, motivate pe faptul că privilegiile lor nu vor fi statornice multă vreme dacă nu ar fi dărmate mai înainte cele două cetăți⁸⁵ aflate în mijlocul lor și de asemenea și curțile nobililor. Și de asemenea dacă nu ar fi măcelăriți domniilor lor de pămînt și moștenitorii acestora. Li se îngăduie toate și ei făgăduiesc să țină credința pe care au păstrat-o cu statornicie.

Iar a doua grijă a fost cum să însuflețească cu nădejde pe cei din slujba⁸⁶ sa care știau de treaba <pusă la cale> vorbindu-le în fiecare zi cu cuvinte de acestea: „Dacă treaba va izbuti după dorință, voi veți fi oameni de aceia⁸⁷ despre care, cînd vor vrea să știe unii nu vor întreba ca pînă acum: ce face cutare și unde este cutare, ci unde este domnia <sa> și ce face domnia sa? Vă voi face oameni mari pentru credința voastră dacă veți fi statornici <în credință>“. Și de asemenea și căpitanilor și comandanților săi de orice neam le împărțea daruri și-și apropia sufletele lor prin convorbiri pline de voie bună⁸⁸.

Se zvonise printre soldați <că vor avea> leafă pe patru luni în numele maiestății sale peste cea obișnuită dată lor în dar de voievod dacă lucrul va izbîndi după poruncă. A obținut <astfel> apoi ceea ce dorea, căci trezise în ei o așa mare dragoste pentru el, încît de dragul lui nu era unul dintre soldați care să nu ia bucuros armele chiar împotriva patriei sale iubite unde erau soțiile copiii, rudele și bunurile celor mai mulți dintre soldații săi unguri. Încrezîndu-se în acest fapt și în mulțimea armatei sale, a început totul cu îndrăzneală. A avea 1 100 de călăreți unguri și 1 000 de pedestrași, nu știu cîți soldați sîrbi, cazaci și moldoveni, dar este sigur că numai lefegii călări și pedestrași erau în număr de 23 000. Catastiful cu lista lor⁸⁹ a fost trimis în comiții înaintea membrilor stărilor⁹⁰, unde l-au văzut cu toții. Pe lîngă aceștia avea 8 000 de haiduci liberi⁹¹ și de asemenea o prea frumoasă armată a roșilor⁹², după cum îi numesc ei și măciu-

⁸⁵ Vezi în *Călători*. II (relația lui Gromo), p. 322, n. 75, referitoare la cele două cetăți ridicare de Ioan Sigismund Zápolya, după reprimarea răscoalei dn 1562: una în Scaunul Odorhei, numită Székelytámadt („secuii au atacat“), a doua în Trei Scaune numită Székelybánya („secuii se căiesc“).

⁸⁶ *Familiaribus*.

⁸⁷ *Vos y (= ii) estis futuri*.

⁸⁸ Vezi, în același sens, relația lui Valentin Walawski.

⁸⁹ *Regestum*.

⁹⁰ *Regnicolarum*. Sensul obișnuit al acestui termen este de locuitori cu drepturi depline, deci de nobili sau membri ai categoriilor privilegiate.

⁹¹ *Liberos Haidones*.

⁹² *Rosonum*.

cașii⁹³ obștei boierilor încă câteva mii, ale căror arme erau doar măciucile⁹⁴ și lăncile, dar totuși erau călări. Apoi iarăși în Transilvania erau secuii „sprinteni”⁹⁵, cărora întotdeauna le-a arătat dragoste și-i asculta pe toți când își spuneau păsurile cu capul descoperit și îi ocrotea bucuros împotriva tuturor pîrșilor în pricinile lor drepte, precum face și acuma.

După izbînda sa glorioasă a intrat în Alba <Iulia> în ziua de 1 noiembrie cînd prima sa grijă a fost să îmbărbăteze sufletele desnădăjduite ale membrilor stărilor. De îndată i-a chemat în Dieta⁹⁶ pe ziua de 20 a aceleași luni, în orașul Alba Iulia pentru ca să se sfătuiască despre binele obștesc, liniștea și dănuirea statului, iar pînă atunci ca fiecare magnat și nobil să alege cît poate mai iute să se lege cu jurămînt față de maiestatea sa și de domnul voievod. Lucrul s-a îndeplinit cu cea mai mare însuflețire și grabă. Formula jurămîntului în limba obișnuită⁹⁷ era astfel: „Eu cutare și cutare⁹⁸ jur pe Dumnezeu cel viu care este tatăl, fiul și sf. duh, că voi fi credincios și cu dreptate față de maiestatea sa împăratul romanilor precum și de voievodul Mihai, guvernator în Transilvania, voi fi dușman dușmanilor⁹⁹ lor, și prieten al prietenilor <lor> și orice aș auzi care ar fi împotriva, voi aduce la cunoștința măreției voastre. Așa să mă ajute Dumnezeu”. Domnii consilieri după o măsură chibzuită trebuiau să jure <credință> maiestății sale și încă și domnului voievod cu adăusul acesta la cele de mai sus, <că> după jurămînt, așa ca în anul dinainte, numele lor erau iscalite de ei într-un act și întărite cu propria lor pecete.

A chemat și pe secuii „sprinteni” și pe toți frunțașii <„primipilii”> lor, pe care i-a silit și pe ei la jurămînt față de maiestatea sa, față de sine și de voievodul Pătrașcu, fiul său. La rîndul său și el le-a jurat lor că îi va păstra statornic și întotdeauna în libertatea¹⁰⁰ ce le-a promis //.

Îndată le trimite în fiecare din scaunele lor <drept> căpitani, care să fie în fruntea lor, pe soldații săi încercați, dintre oștenii cu plată <anume> pe amintitul Ștefan Hamar, George și Grigore Makó, Ștefan Demes, Petru Székely, Albert Maróczi <și> alți¹⁰¹ nobili de frunte¹⁰² prin care li se cere cu hotărîre ca o parte din obștea secuilor să-și facă rost de

⁹³ *Machkas*.

⁹⁴ *Baculi* (!).

⁹⁵ *Agiles sículos*.

⁹⁶ Dieta de la Alba Iulia de la 20 la 28 noiembrie 1599.

⁹⁷ *Vulgari* (adică nu într-o limbă savantă, ci în cea vorbită).

⁹⁸ *T* (= *talis*) *et T* (= *talis*).

⁹⁹ *Hortium* = (*hostium eorum hortis* (= *hostis*)).

¹⁰⁰ *Libertate* (adică în privilegiile anterioare). Dealtrăminteri el dă acte de confirmare a privilegiilor secuilor din Kizd (la 3 noiembrie 1599) și celor din Odorhei la 28 noiembrie. (V e r e s s, V, 268—269).

¹⁰¹ Vezi lista lor și la Szamosközi, *op. cit*

¹⁰² *Alias* (!) (= *alios*).

cai și să fie călăreți; cealaltă să-și facă rost de puști¹⁰³ și să fie întotdeauna cu desăvârșire gata ca îndată ce se va da porunca să poată porni pe loc fără nici o zăbavă.

După depunerea jurământului din partea tuturor stărilor și treptelor țării el dă scrisori de ocrotire tuturor nobililor ce vin să-l roage, și orașelor și satelor împotriva vexațiilor soldaților porniți pe jaf.

Cele ce s-au făcut în Dieta¹⁰⁴ pot fi găsite în rînduielele publice ale statului, <cît privește> cîrmuirea statului a urmărit mai înainte de toate ca voievodul să le facă lor jurămint, ceea ce a dobîndit destul de greu. Formula jurămintului în aceste cuvinte nu o știu doar din auzite ci am fost eu însumi de față cînd a depus jurămintul în mijlocul membrilor stărilor în sensul acesta¹⁰⁵. „Eu Mihai, voievodul Țării Românești, guvernatorul maiestații sale împăratul pentru Transilvania, jur pe Dumnezeu cel viu care este tatăl, fiul și sfîntul duh, S¹⁰⁶ pe maica domnului, S, pe cei doisprezece apostoli, S, pe cruce și pe sfințele daruri că eu voi pastra statul în vechile drepturi și obiceiuri, în toate rînduielele <și> daniile de la sfîntul rege Andrei al Ungariei și pînă acuma, în afară de daniile principelui Sigismund, voi îngădui în stat confesiunea catolică, cea luterană și cea ariană”.

Am auzit că în toată Transilvania se pune stăpînire de către toți pe cetăți și pe orice fel de întărituri. Dacă sînt <chiar> toate ocupate nu știu, dar știu sigur că foarte multe au fost ocupate pe cînd eram acolo, și în toate, și cele ocupate acuma dintîi¹⁰⁷ și acelea care fuseseră de mai înainte¹⁰⁸ ale principilor <Transilvaniei> el a pus căpitani români, și de asemenea și în ținuturile de margine.

A pus să fie îngropat cu mare solemnitate în timpul Dietei trupul cardinalului împreună cu capul care fusese adus de secui cu două săptămîni înainte de aducerea trupului, într-un mormînt de argint pe care îl făcuse cardinalul cu 5 000 de florini pentru rămășițele lui Baltazar Băthory¹⁰⁹. A fost de față chiar și strălucitul voievod.

Nu am băgat de seamă la voievod nimic <ce ar fi fost> împotriva credinței <sale> față de împărat¹¹⁰. Toate poruncile sale mi le-a dat fără sfială¹¹¹ și deși mă știa că făcusem jurămint maiestații sale, s-a mulțumit cu

¹⁰³ *Sclopetos.*

¹⁰⁴ S-ar părea că și aici ca și în cele ce urmează se răspunde la punctele precise ale unui chestionar.

¹⁰⁵ *In istam sententiam.*

¹⁰⁶ S <ignum> indică semnul crucii.

¹⁰⁷ *Noviter.*

¹⁰⁸ *Praefuerant.*

¹⁰⁹ Fratele cardinalului, executat în 1594, din porunca lui Sigismund, în urma așa-zisului complot al magnaților.

¹¹⁰ Vezi mai sus, n. 104.

¹¹¹ *Audacter.*

acest <jurământ> și nu m-a silit niciodată să-i jur credința lui. Dacă aș fi văzut un semn oricât de mic, l-aș fi făcut cunoscut măreției voastre potrivit credinței și supunerii mele. Totuși cum căpitanii de la ținuturile de margine de la Hust¹¹² și Chioara¹¹³ s-au plîns adesea prin scrisori că sînt îndemnați stăruitor de domnul căpitan general la predarea cetății, și nu știu ce să facă, și nu ar fi bucuroși să fie înstrăinată de Transilvania, am auzit că atunci s-a plîns amarnic și s-a supărat și am auzit de la el aceste cuvinte: „Ce mai fac aceia aici? De ce nu încetează să istovească¹¹⁴ bietul norod? Dar de ce vor să despartă ținuturile de margine de Transilvania? Oare nu știu ei că dacă domnul meu prea milostiv mi-ar porunci acest lucru doar printr-o singură scrisoare, eu pe dată le-aș predă lor nu numai ținuturile de la margine, dar chiar toată Transilvania? Căci eu <și> Transilvania <și> Țara Românească și toate <împreună> sîntem ai maiestății sale, și împăratul face ce vrea cu ce e al său, ba chiar dacă ar vrea astfel maiestatea sa, aș predă-o chiar unui țigan, dar să bage de seamă să fie lucrul spre folosul creștinătății¹¹⁵. Am auzit și de la domnul cancelar Dimitrie Naprágy că a aflat același lucru chiar din gura însăși a domnului voievod. În multe rînduri am vorbit cu domnul cancelar despre strălucitul domn voievod, dar nu am putut afla la el nici cea mai mică umbră de necredință¹¹⁶. Îmi amintesc chiar că mi-a pus în vedere să fiu întotdeauna pe lîngă el, căci chiar dacă nu știu eu cum jură transilvanii el cunoaște firea lor, nu trebuie să li se dea nici o crezare¹¹⁸.

Chiar în clipa cînd mi-a dat drumul să plec mi-a spus¹¹⁷ aceste cuvinte: „Eu văd că acești nemți bănuiesc credința mea, dar¹¹⁸ de ce fac ei aceasta, nu știu; oare pentru faptul că am primit steagul <de domnie> de la turci? Oare nu se gîndesc că așa era lucrul mai socotit, căci trebuia să trec din porunca maiestății sale în Transilvania, și dacă nu aș fi primit steagul, turcii și de partea cealaltă moldovenii ar fi pustiit Țara Românească, iar eu — cine știe? — nu aș fi putut să cuprind Transilvania. Acuma însă, slavă Domnului, maiestatea sa // are și Transilvania sub supunerea sa și posedă și Țara Românească ferită de pustiire, și dacă mi-ar da voie, după cum am vestit pe maiestatea sa prin boieri, îi dau în mîna maiestății sale și Moldova fără trudă într-un răstimp de paisprezece zile.

Sultanul turcilor nu a cucerit aproape tot pămîntul pe altă cale, decît

112 Pînă în decembrie, cetatea Hust fusese ținută de căpitanul Blasiu Szabó, care trata predarea ei imperialilor.

113 Keovar.

114 Consumere.

115 *Ne minimam quidem coniecturam de infidelitate aliqua iudicare in eo potuimus.*

116 *Nam ipse, etiam si nescio qualiter iurent Transylvani, nihil ipsis crediturum, scit naturam eorum.*

117 Subiectul este: Mihai Viteazul.

118 *Aut (= autem).*

că a făcut alianță cu unul din dușmanii săi pînă ce l-a învins pe celălalt și după înfrîngerea acestuia s-a întors iarăși cu armata împotriva celui dintîi¹¹⁹. Și atunci ridicînd ochii spre cer a jurat cu evlavie¹¹⁹ că nu va face niciodată nimic împotriva credinței și a lumii creștine.

Autoritatea¹²⁰ pe care și-o revendică pentru el în Transilvania, de aici se poate deduce dacă este din voința lui, căci în scrisorile de danie se adaugă această mică clauză: „Și de altminteri acest principat al Transilvaniei fiind supus prin armele noastre puterii și autorității noastre, se știe că a trecut prin luptă asupra noastră și deci a dreptului nostru de dăruire. De asemenea tot dreptul nostru suveran¹²¹ dacă cumva... etc. ...”

Dar și într-o scrisoare oarecare confirmată de strălucitul voievod la cererea ținutului Făgăraș¹²² cînd am văzut partea aceasta („Medincioșii noștri supuși”) mi s-a părut că ar fi împotriva autorității maiestății sale <și> cum s-a întîmplat să duc niște scrisori spre iscălire la domnul cancelar¹²³, l-am întrebat în taină cum s-a făcut acest lucru, dacă a fost cumva cerut de voievod, căci nu mi s-a spus nimic despre aceasta, și nu aș vrea să scriu <aceste cuvinte>: mi-a spus că nici chiar lui nu i s-a cerut nimic, și că după părerea sa nu ar trebui să se adauge acest lucru în scrisoare, dar că în aceste tulburări, cancelaria a fost și ea destul de hărțuită și diecii scriau împrăștiati prin case¹²⁴; de aceea noi am arătat întocmai unele ca acestea¹²⁵, și deoarece nu am observat că s-ar fi aprobat un alt fel de a se redacta scrisorile, sau că ar fi unul mai bun, am semnalat <lucrul> pentru ca să binevoiască să ia măsuri în aceste privințe. Acestea pe care le-am văzut eu însumi în aceste șase luni la strălucitul domn voievod, și nu le-am auzit de la alții, pot să le întăresc pe de-a întregul domniei voastre cu toată siguranța.

Umilă slugă

Ioan Darahi mp. (= manu propria)

¹¹⁹ *Sancte.*

¹²⁰ *Jurisdictionem...* etc. Aici răspunde la alt punct din chestionar.

¹²¹ *Ius nostrum regium.*

¹²² *Pertinentiae Fogaras.* (Este vorba de teritoriul ce ține de cetate.)

¹²³ *Naprágy.*

¹²⁴ *Domibus* (= in domibus).

¹²⁵ *Talia.*

[DARE DE SEAMĂ ANONIMĂ]¹²⁶

[1600, martie—aprilie]¹²⁷

p. 423 Prea strălucite doamne, trimis de stăpînul meu, măritul comandant <al cetății> Satu Mare ^{127a}, am fost șase luni la strălucitul domn Mihai Voievodul, fiind de față și la lupta <care> s-a dat la

¹²⁶ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, III, pp. 423—429 (și care se află publicat și în *Monumenta Comititalia Transylvaniae*, IV, pp. 332—336). Autorul acestui text anonim este I. Darahy, după cum rezultă dintr-o comparație chiar sumară cu textul raportului său iscălit a cărei versiune e redată mai sus.

¹²⁷ Data întocmirii acestui raport poate fi făcută pe cale de deducție. La 31 decembrie 1599, comisarul Ungnad trimite din Satu Mare secretarului imperial Barvitiuș la curte o narațiune despre înfrîngerea cardinalului scrisă de un martor ocular care a slujit șase luni pe lângă domn în calitate de „Canzeleischreiber”. În martie—aprilie 1600 I. Darahy este trimis de Mihai Székely la Barvitiuș, pentru a-i descrie lupta cu cardinalul și a-i vorbi de Mihai Viteazul într-un mod care să pună capăt insinuărilor și bîrfelilor colegului lui M. Székely — David Ungnad. Se pune întrebarea dacă textul nostru este cel trimis la 31 decembrie 1599 de Ungnad sau este vorba de o declarație făcută, în martie—aprilie 1600, direct de Darahy lui Barvitiuș. Pentru ultima soluție ar pleda însemnarea de pe verso, cum că autorul acestui raport nu era un om de rînd, ceea ce coincide cu cuvintele lui M. Székely.

Sibiu¹²⁸ în ziua de 28 octombrie; despre cele ce le-am văzut eu însumi, pot să arăt strălucirii voastre acestea: Patru zile înainte de luptă cardinalul a voit să trimită printr-un oarecare nobil cazac moldovean două scrisori voievodului Ieremia în Moldova, acesta <însă> a fost prins de ostașii strălucitului domn voievod și dus înaintea voievodului împreună cu scrisorile pe care le-am tălmăcit eu. Erau pe unghurește cu cuprinsul acesta: „Mărite stăpîne, am primit scrisorile măriei voastre și ne bucurăm că ne scrie că va fi la Oituz mai înainte de a primi noi această (scrisoare). Pe acel necredincios și sperjur de Mihai îl va pedepsi Dumnezeu după voia sa. Acela încrezându-se în ajutorul nemțesc, a năvălit în țara noastră, neștiind că noi avem alianța cea mai hotărâtă cu măriă sa împăratul. Rog deci pe măriă voastră să alege ziua și noaptea în ajutorul nostru: acumă va putea dobîndi ușor ceea ce i-am făgăduit (acest lucru l-am înțeles noi că ar fi cu privire la Țara Românească). Pe cazacul acesta i-l recomand căci ne este foarte credincios. Dat. . . etc.“. Și altă scrisoare scrisă pe latinește cu mîna sa cu același cuprins era adresată unui comandant al cazacilor tot în Moldova. În ziua următoare a sosit capelanul prea reverendului domn Germanico Malaspina¹²⁹ legat <papal> în Transilvania cu scrisorile lui de încredințare, cu această comunicare că stăpînul său, prea reverendul cardinal a încheiat o alianță hotărâtă între maiestatea sa și cardinal și de aceea nu știe și se miră pentru ce cuvînt a năvălit strălucitul voievod în Transilvania. Acestuia el nu i-a răspuns nimic din gură, ci la comunicarea aceasta a scris o scrisoare legatului pontifical: „Întrucît prea reverenda voastră domnie vrea să știe în temeiul cărei autorități am intrat cu oștile mele în Transilvania, să știe că nu am făcut-o din imboldul meu, ci acest lucru mi-a fost cerut de maiestatea sa stăpînul meu prea milostiv, să nu creadă luminăția sa că am făcut-o pentru vreo nedreptate <suferită de mine>, deși am îndurat foarte multe, dintre care una era că acel cardinal de cum a sosit în Transilvania mi-a trimis răspuns cu primul său emisar¹³⁰ ca să plec din țara mea transalpină în Transilvania <în> locul <ce> mi-l va arăta <el>, căci turcii nu mă vor răbda pe mine <ce le sunt> cel mai mare dușman, și că din cauza mea nu se poate face nici o legătură statornică între turci și Transilvania“. În ziua următoare, i s-a adus¹³¹ o scrisoare de la cardinal în care acesta ia de martor pe Dumnezeu că nici nu i-a trimis acest

kely din scrisoarea sa către Barvitiu din 6 martie „Diser Mann von Adl.“ (*Hurmuzaki*, XII, p. 767). Aceeași expresie e folosită și în scrisoarea din 10 martie (p. 769).

^{127a} Mihai Székely de Kövend. Pentru toate referințele, din acest raport vezi mai sus notele la textul raportului lung al lui Darahy.

¹²⁸ Lupta de la Șelimer.

¹²⁹ Vezi mai sus Darahi, raportul lung, și de asemenea biografia și relația lui Malaspina din volumul de față.

¹³⁰ Toma Csomortány. De comparat acest rezumat, în care emisarul nici nu e numit, cu textul din raportul lung.

¹³¹ Lui Mihai Viteazul.

răspuns prin vreunul din emisarii săi și nici nu ar fi scris ceva din toate acestea voievodului Ieremia. Prea strălucitul domn voievod răspunde în scris cardinalului, luînd și el martor pe Dumnezeu și îi trimite copia scrisorilor interceptate ca să se încredințeze că au fost interceptate. În ziua următoare, iarăși, cînd nu mai erau decît doar la o milă mică de Sibiu, unde era așezată tabăra cardinalului, acesta ne-a întîmpinat cu oastea pe picior de război, astfel că oștile amîndoror părților se aflau față în față; Malaspina își reînnoește comunicarea sa, este ascultat de voievod <care> îi răspunde pe scurt că nu știe nimic despre <vreo> alianță, și dacă vrea să-l convingă să facă dovada cu scrisoarea maiestății sale. Și dacă <acela> nu va vrea să creadă că el a pornit expediția în Transilvania din porunca maiestății sale, el îi va dovedi aceasta cu scrisoarea maiestății sale. L-a rugat și pe cardinal¹³² prin mijlocirea aceluia¹³³ — pentru a nu se vărsa sîngele creștinilor — ca lăsînd principatul pe seama maiestății sale să se ducă și să dobîndească de la maiestatea sa cîrmuirea aceluia principat, iar el¹³⁴, cum va vedea scrisoarea și porunca maiestății sale, îi va restitui principatul și chiar foarte bucuros. Pentru tratative ulterioare se face un armistițiu de o noapte; voievodul // a mai răspuns la cererea stăruitoare a legatului că el nu va fura <hoștește> țara pentru maiestatea sa, ci o va lua cu armele. Însă în acea noapte¹³⁵ cardinalul și-a mutat tabăra la Sibiu. În ziua următoare el se încăera cu voievodul. Tabăra cardinalului, în locul unde era așezată, era apărată din spate de zidurile orașului, dintr-o parte de mlaștini și de aceea lupta s-a purtat cu efect nehotărît, dar totuși cu îndrîjire și de o parte și de cealaltă. Lupta a început cam la ora a noua și a ținut doar patru ore, totuși în toată ziua aceea tabăra transilvană, respinsă către Sibiu, a rămas cu corturile pe loc și apoi în timpul nopții s-a risipit.

În două rînduri oastea voievodului a fost pusă pe fugă din flancul stîng, dar au fost prinși de către ai noștri consilierii cardinalului <anume> Gaspar Kornis, George Ravazdi; Kornis a fost salvat, Ravazdi a fost dat secuilor liberi și a fost rupt în bucați. După luptă au fost ridicate trei mii și ceva de leșuri, în afară de cei care s-au prăpădit împreună cu cardinalul. Acesta căutînd scăpare în fugă, atunci cînd a încercat să treacă spre Polonia cu 102 nobili de frunte și apropiați de ai săi, a fost recunoscut și atacat din nou de secui și în cele din urmă a fost decapitat în munții secuiești de un cioban¹³⁶. Cadavrul lui a fost dus la Alba <Iulia> și îngropat cu cinste într-un sicriu de argint pe care îl ridicase¹³⁷ cu mare cheltuială pentru rămași-

¹³² Andrei Báthory.

¹³³ Malaspina.

¹³⁴ Mihai Viteazul.

¹³⁵ De aici începe o descriere a luptei cu amănunte, care nu se află în raportul lung

¹³⁶ De comparat cu versiunea adoptată în raportul lung.

¹³⁷ Andrei Báthory.

țele lui Balthazar Báthory. Tot acel secret care era între maiestatea sa și voievod fusese trădat cardinalului cu câteva luni înainte de luptă de secretarul voievodului, anume Ioan Rácz¹³⁸, în urma cărei trădări au fost aduși la Alba <Iulia> solii măriei sale Petru Armeanul¹³⁹ <și> Ștefan Pethneházi, dintre care acesta, cum nu a putut să ascundă în vreun chip oarecare din cauza paznicilor o scrisoare cu pecetea cea mare — ce crede el că va fi fost chiar a măritului arhiduce Matiaș — a înghițit-o, iar celălalt a dus voievodului <scrisoarea> maiestații sale uimitor de bine ascunsă. Cum secretarul nu putuse ști nimic despre acestea, zdruncinat de cele întâmplate, a scris cardinalului o scrisoare în sensul acesta pe care a interceptat-o voievodul:

„Luminate Doamne, solii ilustrului meu stăpîn au sosit, nu știu ce vor fi adus; cu mine nu vorbește nimic; dar cum celor ce veghează le vine ajutor¹⁴⁰, nimic nu e mai nimerit decât ca luminația voastră să vegheze într-amîndouă părțile: și încoace, din spre cei din Țara Românească, cît și încolo, căci împăratul și stăpînul meu au împreună o înțelegere neîndoielnică¹⁴¹. Să pună să fi prinși de îndată oricînd și oriunde ar putea fi găsiți trimișii și curierii stăpînului meu: Grigore Balogh¹⁴², Petru Armeanul, Ștefan Petneházi, Ioan Zékely¹⁴³, Mathias Pribek, căci ei sînt trădătorii cei mai tainici ai luminației voastre și ai Transilvaniei, și să-și trimită la mine pe un credincios al său prin care să-i pot vesti toate cu încredere“.

După interceptarea acestora, trădătorul a fost prins și ținut închis șapte săptămîni, apoi a fost lăsat să plece la rugămintea tuturor soldaților unguri pe care îi pusese să rostească jurămîntul de credință.

Dar din nou a fugit în tabăra cardinalului, cu o zi înainte de luptă, pe înserate, și l-a îndemnat în toate chipurile — după cîte am auzit — la luptă. Totuși a scăpat din luptă, însă prins după puține zile, trădătorul a fost pedepsit cum se cuvine la Alba <Iulia>. I s-au tăiat amîndouă picioarele de la genunchi și amîndouă brațele din coate și astfel ciuntit a zăcut toată ziua și pe seară și-a dat duhul¹⁴⁴.

¹³⁸ Acesta slujea și de tălmăci. Fusese folosit și în întrevederea dintre Mihai și comisarul imperial la Tîrgoviște în iunie 1598. Și atunci a trădat, dînd informații comisarilor cu privire la accidentul suferit la domn și la gradul său de invaliditate din acel moment. Vezi mai sus notele noastre ce însoțesc raportul lung.

¹³⁹ Vezi relația sa din volumul de față.

¹⁴⁰ *Vigilantibus subveniant iura* (aforism).

¹⁴¹ *Certissimas (sic) habent practicam*.

¹⁴² Lista emisarilor dată aici lipsește din primul raport.

¹⁴³ Trimis în solie împreună cu Pribek, în septembrie 1599, la Basta (*Hurmuzaki*, XII, p. 456, n. 1). Pentru atitudinea sa în intrigile lui Petru Armeanul în conflict cu solii principali Stoica și Mihalcea, vezi *ibidem*, pp. 865—866, 868. Trimis la doctorul Pezzen (p. 872), apoi în Moldova (894). Vezi și atitudinea sa față de Basta și de comisari în legătură cu oprirea lui Pezzen la Cașovia (910, 912).

¹⁴⁴ Pe dos: (în limba germană) „Descrierea luptei dintre cardinal și voievodul Mihai de unul care a fost acolo și nu era un om de rînd“.

[„DARE DE SEAMĂ“¹ DESPRE
EXPEDIȚIA RĂZBOINICĂ PORNITA
ÎN MOLDOVA²]

1600 iunie 12

p. 72 Mai înainte de a-și porni prea strălucitul Mihai voievod armata sa în Moldova, a trimis la voievodul Ieremia pe doctorul Muralto cu fratele acestuia Hector ca să nu lase nici o piatră neîntoarsă în scopul de a face acesta o alianță cu Mihai vodă și a se hotărî să ridice odată cu aceasta armele împotriva turcilor. Voievodul Ieremia a făgăduit să țină cu tărie aceste <puncte>. Între timp Mihai vodă porcezuind în grabă a

¹ Traducerea s-a făcut după textul anonim latin, publicat în *Hurmuzaki*, IV., 1, pp. 72—73.

² Textul e precedat de următorul titlu tradus astfel din limba germană: *Dare de seamă a slujitorului domnului Székely care a fost trimis înapoi la 4 iunie din târgul Iași — pe ungurește Iazvasar — reședința domnului Moldovei, de către domnul voievod și a ajuns aici la Cluj în ziua de 12 dis-de-dimineață. Asadar, această dare de seamă a fost scrisă de [Darahi] chiar în ziua sosirii sale la Cluj. Pentru o mai bună lămurire a elementelor îngăduind identificarea noastră, știm că la 31 mai din Cluj, comisarii imperiali raportează către Rudolf al II-lea că au trimis scrisori voievodului Mihai în Moldova prin Barilovici și*

intrat în Moldova. Aflînd acest lucru, Ieremia vodă a pus să fie închis doctorul Muralto³ cu 17⁴ (?) inși, și să fie ținut închis în Hotin. Dar Ieremia a luat-o la fugă, urmărit în grabă de Mihai cu cavaleria. În foarte multe locuri au fost uciși mulți poloni, mai ales de către călăreții unguri.

Ieremia vodă a ajuns la timp la Hotin <iar> Sigismund Báthory împreună cu căpitanul⁵ Toma Csomortány au rămas la conducerea oastei, mai ales în scopul de a se putea împotrivi mai aprig cu artileria (?)⁶ pe la locurile mai anevoioase ale drumului și pe la poduri (ca să nu fie lăsată în urmă pedestrima polonă). Iar în ziua de douăzeci și șapte (?)⁷ mai, s-a început o luptă deschisă la Hotin, și în cele din urmă cu ajutorul lui Dumnezeu Mihai Voievod a cîștigat biruința dobîndită cu mare vitejie. Acolo a mai zăbovit patru zile cu armata, și a lăsat pentru apărare și pentru pază 3 000 de munteni și de moldoveni, ca să nu iasă cumva Ieremia vodă din Hotin.

Apoi s-a dat slobozire oastei lui Pătrașcu vodă⁸ și secuilor să se înapoieze la ei, iar Mihai vodă însuși, a intrat la 1 iunie în cetatea de scaun a Mol-

Ioan Darahi. În ziua de 12 iunie, aceștia se înapoiază la Cluj, după ce au plecat din Iași la 4 iunie. Aproape îndată el a mai fost trimis înapoi în Moldova, la 17 iunie se afla la Iași. La 27, seara, se înapoia împreună cu Barilovici la Cluj (*Hurmuzaki*, XII, 952—953) și raporta comisarilor cele văzute de el, precum și cuvintele domnului pe care aceștia le reproduc în scrisoarea lor către împărat (*loc. cit.*). „Es hatt auch Herr Waida zum Darai vermeldt er sehe wie Turken und Tartaren den Herrn Waida accarecim Warum de Herr Petzen auch nit Khumb und sich mit uns in insinuire (*ibidem*, 953).

³ Greșit: *Miraltum*. Plecarea misterioasă a acestuia puse în mare îndoială pe comisar, tulburați de șoaptele lui Herberstein, dușmanul lui, care se temea de concurența lui la prelungirea contractului de arendă a minei de aur de la Zlatna. Ei bănuiau că ar fi fost trimis de domn cu o misiune la Sigismund Báthory în Moldova, în vederea unei înțelegeri în dauna împăratului. În general, Muralto era înfățișat ca un dușman al germanilor, un om periculos, un otrăvitor... etc. (Vezi și *Hurmuzaki*, XII, p. 788). Despre Muralto vezi P. Cernovodeanu și N. Vătămanu, *Un medic elvețian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muralto (1563—1602)* în „Studii și articole de istorie” IX, 1967, pp. 65—79.

⁴ În text: XVY.

⁵ *Capitaneos*. Același care fusese trimis de cardinalul Andrei Báthory la Mihai să-i ceară să părăsească Țara Românească.

⁶ *Ut angustis itinerum et pontibus, machinis... resistere possint.*

⁷ În textul publicat: *XXY* în care ultima literă pare să fie cifra 2. (Vezi mai sus n. 4, unde întîlnim aceeași literă în numărul XVY.) Așadar ar trebui citit 22. Dar cum din alte izvoare se știe că oastea lui Mihai ajungea în fața Hotinului la 28 mai (vezi *Istoria României*, II, p. 987), am crede că în transcrierea numărului a mai fost omisă o cifră și că trebuie reconstituit astfel *XXVY* (= 27). Această dată s-ar potrivi cu socoteala celor patru zile care se mai scurg pînă la intrarea în Iași.

⁸ Fiul lui Mihai Viteazul luase parte la expediție. La un moment dat fusese chiar vorba să fie lăsat în Moldova în locul tatălui său.

dovei, Iași, iar acuma e ocupat cu impunerea jurământului de credință nestrămutată din partea localnicilor⁹ și cu inspectarea lor.

Magnații și boierii mai de seamă se grăbesc să se închine lui Mihai.

p. 73 În ziua de 2 iunie a fost dată audiență publică tuturor. Pe Baba Novac împreună cu armata sa l-a trimis în ziua de 4 iunie spre fluviile Nistru și Dunăre, ca să nimicească prin foc și sabie pe toți cei care nu ar vrea să-i jure credință lui Mihai Voievod //.

Cînd a dat audiență în ziua de 2 iunie fețelor mai de seamă, a vorbit în primul rînd cu solii turci cu fața mulțumită și zîmbitoare, precum am văzut chiar eu.

Ioan Székely¹⁰ m-a asigurat că domnul voievod ar fi spus <cuvintele> acestea: „Dacă domnii mei nu ar fi zăbovit atîta, ași fi ocupat și cucerit cu ajutorul lui Dumnezeu pînă acuma, fără nici o lovitură de tun, Timișoara, Gyula <și> Becicherecul <căci> cel de sus îmi arătase calea spre aceasta. Dar dacă s-a zăbovit atîta, vina nu trebuie să mi se arunce mie, căci din partea mea nu a fost nici o lipsă și acum sînt credincios și gata să servesc pe maiestatea sa cezaree“.

În ultima zi a lunii mai am vorbit cu doctorul Iosif¹¹ și acela trimite prin mine în numele său răspuns domnilor comisari: Să fie siguri de lucrul acesta: doar să știe cum să se poarte cu domnul voievod și vor obține tot ce vor cere de la el, *mos illi est gerendus*¹².

Umblă zvonul îndeobște¹³ că Mihai vodă a hotărît că de cum se va întoarce din Moldova, va împresura Timișoara.

Se mai vorbește¹⁴ că voievodul ar vrea să păstreze pentru el Moldova, să dea Țara Românească fiului său Pătrașcu, iar Transilvania să o predea¹⁵ împăratului roman, ceea ce doresc și cei din Transilvania¹⁶, precum mi-a spus judele din Mediaș.

Ieremia vodă a pus să se vestească din Hotin că oricine l-ar părăsi pe Mihai vodă și ar vrea să slujească cu leafă lui Ieremia, el le făgăduiește lor o leafă de zece florini pe lună pentru ostașii călări, șase pentru pedestrași și opt pentru „Decurion“.

⁹ *Regnicolarum* (în sensul de clase privilegiate). Pentru campania din Moldova, vezi amănunte la C. Turcu, *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova* în „Studii“, XIII, 1960, nr. 4, pp. 141—157, cu precizările aduse de I. Corfus, *Mihai Viteazul în cercetări polone recente*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“, Iași, I, 1964, pp. 176—177.

¹⁰ Curier și emisar imperial ținînd legătura cu comisarii.

¹¹ *Doctore Josepho*, neidentificat. Oare este vreo legătură cu acel doctor Isep, menționat în 1598, de Giovanni de'Marini Poli?

¹² Adică probabil: trebuie să te conformezi felului său de a fi.

¹³ Informație liniștitoare pentru comisari.

¹⁴ *Vulgo*.

¹⁵ *Assignare*.

¹⁶ Ar fi vorba aici de sași.

Soția și fiica lui Ieremia vodă continuă să stea în Podolia din cauza (?) prădăciunilor cazacilor¹⁷.

Mihai vodă a pus să se vestească în Polonia că dacă printr-o întâmplare oarecare Ieremia vodă s-ar duce din Hotin în Polonia, să nu fie primit nicidecum, căci altminteri a luat hotărârea nestrămutată să-l caute oriunde ar fi.

Solia polonă e așteptată din clipă în clipă.

Cu pedestrașii poloni din Suceava m-am întâlnit¹⁸ pe pământul Moldovei. I-am întrebat cu tot dinadinsul¹⁹ dacă Sigismund Báthori ar fi acolo. Ei au întărit prin jurământ că amintitul Sigismund a stat în Suceava o jumătate de an, și că în fiecare zi strălucit înveșmântat se desfăta cu vin și cu muzică.

Pedestrașii poloni se blestemă pe sine că s-au predat cu atîta ușurință în Suceava. După ce le-a smuls²⁰ jurământul <de credință> i-a trimis la Lipova împreună cu soțiile și cu copiii.

Dacă ei și-ar fi dat seama de foametea aceasta, ar fi voit mai bine să rabde pînă la urmă în Suceava.

Locuitorilor tîrgurilor și moșilor pîrjolite de ostași li s-a dat o scutire <de bir> de șase ani.

¹⁷ Text defectuos: *Uxor et filia Yeremiae Voivodae per Kozakos depraedato (!) in Podolia haeret (!)*.

¹⁸ *Obuiam sunt mihi facti.*

¹⁹ *Serio.*

²⁰ *Extorsis . . . juramentis.*

[RAPORT ANONIM, DESPRE
ÎNTÎMPINAREA DE CĂTRE MIHAI
VITEAZUL A SOLIEI TURCEȘTI]

1600 martie 9, Brașov

Din Brașov în Transilvania, din ziua de
9 martie 1600¹.

Azi la ora unu a sosit solia turcească² în număr de vreo sută de inși. Solul se numește Hurami Aga, un om bătrîn și cărunt, căruia i-au mai fost dați ca însoțitori alți cinci turci de seamă. Acestora le-a ieșit în întâmpinare Mihai Voievodul cu întreaga sa călărimă în număr de 4 000, frumos echipați la orele 8 dimineața, la o jumătate de milă <de oraș> și solul a călărit în cortegiu la mîna stîngă³, și pedestrima lui Moise Székely, comandantul în slujba voievodului, a fost așezată de la locul de găzduire al voievodului pînă la poarta orașului pe o distanță cît îndoitul unei lovituri de pușcă, și toți trabanții voievodului erau îmbrăcați în roșu

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Veress, *Documente...*, VI, pp. 54—56.

² Solia pentru investirea lui Mihai cu steagul de domnie și cu insignele obișnuite: sabia și mănunchiul de pene oarecum asemănător aceluia purtat de Aga Ienicerilor.

³ Este locul de cinste la orientali.

și alb. Iar când s-au întâlnit pe câmp voievodul și solul, au descălecat în grabă de pe caii lor și s-au întâmpinat unul pe altul cu mari dovezi de cinstire. // Solul de îndată l-a descins pe voievod de sabia sa și l-a încins cu alta în numele împăratului său. Aceasta este de aur curat atât de împodobită și atât de frumos încrustată cu pietre scumpe, încât nu se vede nici un loc gol, și este socotită de foarte mare preț. Voievodul a mai fost cinstit și cu un mănunchi prea frumos împodobit din o sută de pene de bătlan, amestecate și cu câteva frumoase pene albe de cocor, pe care i l-au pus pe cap⁴ pe câmp, și pe care voievodul, cu toată stăruința puternică a solului, nu a voit să-l poarte, ci a poruncit să fie ținut de unul din slujitorii săi călare⁵.

De asemenea două frumoase steaguri, pe dea-întregul roșii cu horbota lată⁶, unul pentru voievod, celălalt pentru fiul său, Patrașcu. Pe deasupra doi cai frumoși, un mînz roib de doi ani, i l-au dus doi <rîndași> de căpăstru neînșeuat, acoperit de damasc roșu, apoi un șoim peste măsură de mîndru împodobit pe lîngă alți patru frumoși <șoimi> <și> 10 cai de seamă aduși în fața sa⁷. La venire au fost slobozite 12 tunuri, iar din toate turnurile <orașului> s-au tras puternic salve duble. După ce solii împreună cu voievodul au mers călare la locul de găzduire, la rîndul său voievodul a cinstit pe 6 membri ai soliei cu bani de aur⁸ și pe lîngă aceasta, o sută de persoane <din solie> au fost solemn îmbrăcate⁹ <cu caftane de cinste> de către oamenii voievodului.

Voievodul la întoarcere i-a spus lui Ianoș Darahi care a fost 6 luni secretarul de limbă maghiară al voievodului și care mai este la curte, desigur tot pentru aceasta, să ia seama la ce vor spune comisarii imperiali de întâmpinarea aceea solemnă călare a sa, adăugînd apoi ca să le pună în vedere că ei nu trebuie să întrebe nimic despre aceasta¹⁰. El [domnul] trebuie să facă ce se cuvine potrivit cu uzanța veche. El știe prea bine ce trebuie să facă și ce să lase <nefăcut>. Susamintitul Darahi este acuma trimis afară ca emisar¹¹ și relatează că voievodul când a pornit întru întâmpinare era foarte voios, dar că după ce a primit pe soli și a stat de vorbă cu ei, s-a arătat foarte trist. Ce înseamnă aceasta știe doar Dumnezeu, și voievodul.

Acel sol turcesc i-a dăruit domnului Ungnad, pe care îl cunoștea¹² bine

⁴ Angesteckt.

⁵ Gleichwol nit anlegen wellen, sondern durch seinen Diener, einen zu Ross einführen lassen.

⁶ Mit breiten Spitzen.

⁷ Ihme 10 Hauptross fürfuhren lassen.

⁸ Guldenstück.

⁹ Stattlich bekleidet.

¹⁰ Noch zu Hof wol daran ist, was er wol vermein, die Herren kaiserlichen Commisarien von seinen stattlichen Entgegenreiten halten werden, mit diesem ferneren Vermelden ihnen fürzubalten... etc.

¹¹ Herauspostiert.

¹² David Ungnad fusese sol imperial la Poartă.

de la Poartă, un cal prea frumos gătit (?)¹³. „Stenchko“¹⁴ și Petru Armeanul au adus domnilor comisari hîrtii¹⁵ și 12 patente // pe care toate le-a adresat Sigismund Báthory celor din Transilvania. Pe aducătorul scrisorilor l-au prins la Bistrița¹⁶. Se spune că pînă în puține zile va fi adus aici, și fără de nici o îndoială va fi bine cercetat. Copia actelor și a patentelor le trimite domnii comisari maiestății sale și măriei sale arhiducelui¹⁷. Cuprinsul lor trebuie să fie cum că țara trebuie să se ridice împotriva voievodului¹⁸ și să treacă de partea sa [a lui Sigismund]. În scopul acesta el ar veni cu armată din Polonia ca să-l alunge pe voievod, și de aceea ar fi bine ca de acum încolo voievodul să ia seama la sine¹⁹.

¹³ *Ein schön gespiegelten Schimmel*. Cum grafia este destul de nesigură, e posibil să nu fie vorba de un cal bălan (*Schimmel*), ci de un taburet (*Schemel*).

¹⁴ Vistierul Stoica?

¹⁵ *Schreiben*.

¹⁶ *Nessen*.

¹⁷ *F. Dt.* [Fürtsliche Durchlaut].

¹⁸ *Dem Weyda wider und Ihme Zufallen*.

¹⁹ *Er Weyda besser vorhin Achtung auf sich geben wird*.

OBSERVAȚII CRITICE CU PRIVIRE LA
CELE DOUĂ RAPOARTE ALE LUI
DARAHİ RELATIVE LA INTERVALUL
VII. 1599—XII. 1599

Cele două rapoarte privitoare la evenimentele petrecute în timpul funcționării autorului ca secretar al domnului, cu începere din 9 iulie 1599, se deosebesc între ele, deși au un fond identic. Unul este anonim, celălalt poartă subscripția lui Darahi. Unul mai scurt, se sfârșește după înfrângerea (28 octombrie) și moartea cardinalului, celălalt se încheie cu slobozirea de plecare dată de domn autorului la 10 decembrie. La o primă vedere, cititorul ar fi ispitit să considere că raportul mai scurt ar fi cel dintâi, după care ar fi urmat al doilea, mai complet. Dar, în realitate, lucrurile stau altfel. Raportul mai cuprinzător, care este adresat direct lui Mihai Székely și care poartă iscălitura lui Darahi, cu însemnarea m. p. (*manu propria*), a precedat cu vreo două luni relația anonimă. În adevăr, el poate fi datat mulțumită menționării sale în raportul comisarilor (Mih. Székely, David Ungnad) din 6 februarie (vezi mai sus, nota biobibliografică). Dar nu e fără interes de observat că această mărturie i-a fost cerută lui Darahi la iuțea, de cum a dat ochii cu comisarii pe care venise să-i întâmpine la Dej (4 februarie), în drumul lor spre Alba Iulia, unde erau așteptați să asiste la deschiderea Dietei Transilvaniei. Este de pre-

supus că după slobozirea lui Darahi din 10 decembrie, la reîntoarcerea sa sub ordinele lui Mih. Székely, el i-a raportat oral despre activitatea sa în timpul detașării sale pe lângă domn. De ce mai era acum nevoie de această nouă mărturie scrisă și subscrișă șapte săptămîni după aceea? Mai apare un amănunt sugestiv. În amîndouă rapoartele sale, Darahi afirmă că a fost 6 luni în slujba lui Mihai Viteazul. Dar tot el arată că a fost trimis către el la 9 iulie, și că a plecat de la el la 10 decembrie! Dar după aceea a fost reținut de Mihai la Alba Iulia aproape o lună (de la 7 ianuarie — cînd fusese trimis din Satu Mare să anunțe apropiata plecare a comisarilor la Alba Iulia — pînă la sosirea sa la Dej, tot într-o misiune a domnului). Adăugînd acest interval celui mai lung de la 9 iulie la 10 decembrie, ajungem la durata celor circa 6 luni arătate în cele două rapoarte. Se confirmă deci datarea raportului ca fiind din 5—6 februarie, adică dintr-un moment de mare tensiune, creată în parte de intrigile țesute de nobilimea maghiară, amplificate la maximum de spiritul dușmănos al lui Ungnad și alimentate de șoaptele și confidențele unor soli improvizati, ca Petru Armeapul, care găsisse să-și verse necazul împotriva celor doi soli oficiali: Stoica și Mihalcea, în urechea atentă a lui Erich Lassota la Cașovia și poate și a altora, de unde au ajuns la cunoștința comisarilor și au fost exploatare de Ungnad, în sensul cel mai nefavorabil, pentru negocierile în curs. Raportul cerut lui Darahi în prezua intrării comisarilor la Alba Iulia capătă un sens precis. El trebuia să înfățișeze un bilanț al sincerității lui Mihai față de împărat. Felul cum e alcătuit dintr-o povestire continuă, cu o serie de sublinieri ale unor momente cruciale, urmată de lămuriri răzlețe la diferite chestiuni mai puțin legate între ele și care corespund, evident, la punctele unui chestionar, arată clar rostul întocmirii sale. În divergența de vederi dintre Székely și Ungnad, care se desenase chiar de la început, cel dintîi vrea să fixeze concret mărturia pozitivă a lui Darahi. Punctele, adică întrebările adăugate la urmă, și care pot fi reconstituite după răspunsuri, reprezintă, desigur, contribuția lui Ungnad la limpezirea pe care el o dorea precizată într-un sens opus celui al colegului său. Sublinierile lui Darahi au de scop fie explicarea motivelor lui Mihai de a primi de nevoie steagul trimis de sultan într-un moment cînd era amenințat din toate părțile și cînd armata germană (a lui Basta) nu pornea împotriva cardinalului Báthory, cum fusese stabilit, fie arătarea sensului adevărat al intercesiunii aparente a domnului în favoarea cardinalului, — simplă abilitate pentru a-și trimite emisarul la Cașovia să afle ce se întîmplă cu oastea lui Basta — fie, în sfîrșit, precizarea intențiilor dușmănoase ale cardinalului Báthory în unire cu Ieremia Movilă, așa cum rezultă din scrisorile interceptate de domn, fără a uita să indice și intervenția în extremis a nunțiuului Malaspina. Un punct senzațional al declarației lui Darahi îl constituie descrierea plămuirii diplomei imperiale de restituire a privilegiilor secuilor și arătarea propriului său rol în contrafacerea subscripției împăratului. Acest artificiu fusese necesar pentru că actul autentic, cerut de Mihai curții de la Praga, întîrzia să vină, deși, în principiu, se acceptase ideea întocmirii și trimiterii sale și exista posibilitatea ca el să fi fost interceptat sau distrus pe drum. S-ar putea chiar ca această diplomă mult așteptată să fi fost trimisă lui Basta împreună cu celelalte, întocmite în vederea unei acțiuni contra lui Andrei Báthory. Expedientul adoptat trebuie înțeles ca o anticipare asupra eliberării actului autentic de către cancelaria imperială în favoarea secuilor. Este interesant de observat că Darahi nu mai menționează niciodată, nicăieri, nici faptul

însuși, nici participarea sa la el. În declarația sa din februarie (raportul lung), el insistă asupra tainei absolute păstrate cu strășnicie de cei puțini avînd cunoștință de el — pînă după ridicarea secuiilor. Nu știm dacă la întoarcerea lui Darahi, după 10 decembrie, el a destăinuit acest lucru superiorului său de la Satu Mare, sau dacă a făcut această mărturisire numai după darea în vileag a secretului de către alții. Poate chiar de către Petru Armeanul, plăsmuitorul peceții imperiale, care la înapoierea sa de la împărat se oprea la 4 ianuarie la Satu Mare, neascunzîndu-și spaima și disperarea de a fi fost amăgit cu promisiunea zadarnică a unor bani pe care trebuia să-i ducă domnului la Alba Iulia, și care nu i s-au plătit. În lamentațiile de atunci a putut scăpa o vorbă și despre acest fals. Oricum, pare probabil că acest punct din raport răspundea la o întrebare precisă ce nu putea fi ocolită. Căci tot contextul arată grija declarantului de a risipi îndoielile strecurate împotriva domnului.

Raportul lui Darahi de la 6 februarie corespunde întru totul atitudinii ferme a lui Mih. Székely pentru domn. Aceeași concordanță există și între cuprinsul relației scurte (de prin martie—aprilie) și menținerea atitudinii protestatate a lui Mih. Székely față de interpretările colegului său. Pentru geneza acestui text trimitem la notița noastră biobibliografică. Cum această nouă declarație nu a fost supusă cenzurii și închiziției lui Ungnad, lipsesc din ea răspunsurile la acele întrebări insidioase strecurate de el pentru a neutraliza efectul unor mărturii socotite neoportune.

Fondul comun dintre cele două rapoarte oferă unele deosebiri. În raportul din martie—iunie nu se mai amintește de suma de bani capturată de secui de la cardinalul Báthory și de la ceata de nobili care îl însoțea. Amănunțele despre uciderea lui sînt mult mai sobre. Spre deosebire de primul raport, potrivit căruia el ar fi fost ucis de ciobani *români*, în acesta se afirmă doar că a fost ucis în secuime de un cioban. Există o serie întreagă de povestiri fanteziste care au circulat atunci în această privință. Poate că în primul raport autorul a fost influențat și de vîlva produsă chiar atunci de uciderea lui Katonai (fost jude al Clujului) de către iobagii săi români răsculați împotriva împilărilor sale. Un loc important în raport îl ocupă redarea din memorie a textelor unor scrisori, fie primite sau interceptate de Mihai, fie dictate chiar de domn lui Darahi, ca secretar al său. Aceste reproduceri sînt întotdeauna precedate de cuvintele *in ista sententia*, care anunță o redare aproximativă, nu textuală. Lucrul poate fi verificat, comparînd între ele două înfățișări ale unui același text în cele două rapoarte. Din cauza importanței mai mari dată acestor texte, față de succesiunea evenimentelor, cronologia poate apare uneori cam confuză. Există o deosebire între redarea mersului negocierii încercate de Malaspina în favoarea lui Andrei Báthory, așa cum apare la Darahi, față de relatarea lui Malaspina însuși și de versiunea oficială a lui Mihai, conținută în textul declarației solilor acestuia trimiși la împărat. Darahi vorbește de un schimb de scrisori între Malaspina și Mihai și îndată după aceea de un schimb de scrisori între Andrei Báthory și Mihai, care ar fi precedat întrevederea dintre domn și trimisul papal. Despre aceste scrisori nu avem nici o altă mărturie. De aceea, aportul lui Darahi e cu atît mai prețios.

Alături de textele unor asemenea scrisori mai sînt reconstituirile din memorie, de pildă a textului jurămîntului de credință cerut de Mihai sau a scrisorii circulare adresate comandanților ținuturilor de margine. Mai sînt redată și sub formă de rezumat unele scrisori, de

pildă cea a lui Naprágy. Textele celor două rapoarte publicate în *Hurmuzaki* oferă în unele locuri unele nepotriviri, datorite uneori unor greșeli de transcriere, alteori chiar de formulare. Din prima categorie face parte datarea imposibilă a sosirii sale la Ploiești la 10 iulie, după ce a plecat de la cetatea Satu Mare la 9 iulie. Avem poate aici o transcriere greșită a cuvântului [...] *decima*, poate: septemdecima, sau cumva o folosire a stilului vechi în uz în Țara Românească, în care ziua de 10 ar corespunde cu 20 din calendarul gregorian folosit în Transilvania. Mai sînt și alte nepotriviri datorate fie transcrierii originalului, fie unor greșeli de limbă. De pildă cuvintele *cum istis legatis advenit* nu corespund faptelor, căci secretarul I. Rác nu a sosit o dată cu acei soli, ci s-a întîlnit cu ei după venirea lor. Desigur, că verbul a trebuit să fie *convenit* în loc de *advenit*. Am văzut cum trebuie explicată o altă nepotrivire privind durata de 6 luni a șederii lui Darahi pe lângă domn. Aici răspunzător de dezacordul constatat e însuși autorul. În redarea celor două rapoarte, în volumul nostru, nu am păstrat ordinea din *Hurmuzaki*, ci ordinea cronologică în urma datării lor mai precise.

Relatarea mai scurtă a fost publicată și de Sandor Szilagy în *Monumenta Comititalia Transylvaniae*, IV, pp. 332—336, unde este urmată (p. 336) și de o altă relatare, scrisă pe altă foaie de hîrtie, dar de aceeași mînă, referindu-se la corespondența cardinalului, aflată în casa unuia dintre secretarii săi și dată autorului spre a vedea dacă se cuprind în ea și lucruri secrete.

GERMANICO MALASPINA

(cca 1550? — 1604)

*

Germanico Malaspina, ca și Alfonso Visconti, aparține unei străvechi familii, care era mai mult o amintire a trecutului decît o realitate prezentă. Din asemenea descendenți se alcătuiă acea pătură privilegiată din care se recrutau de obicei nunții apostolici, desemnați în viitor purpurii romane. Numit în 1583 episcop de San Severo, el este apoi trimis ca nunțiu în Polonia, pe lîngă regele Sigismund al III-lea Wasa. Postul acesta era cu atît mai de invidiat, cu cît papa Clement al VIII-lea urmărea cu căldură împrejurările și oamenii din acea țară, unde fusese el însuși legat papal înainte de înălțarea sa la pontificat. Așa se explică și interesul deosebit al papei, pentru frații Báthorești, crescuți la curtea fostului rege Ștefan Báthory, precum și părtinirea nemărturisită pentru Polonia în conflictul acesteia cu imperialiă, cu prilejul acaparării Moldovei. În amîndouă aceste probleme, Malaspina s-a manifestat destul de intempestiv, mergînd dincolo de gîndul papei, pentru simplul motiv că el era cu totul captat de politica lui Zamoyski al cărui propagandist s-a făcut în discuțiile purtate, cu acreală, cu ceilalți trimiși papali. Prin 1594, atît Malaspina, cît și nunțul papal de la Praga,

Speciano, căutau să determine o apropiere între Polonia și imperiu, în vederea unei conclucrări rodnice în Liga Creștină. Regele Poloniei — care era și al Suediei — și din cauza aceasta era adesea suplinit în conducere de cancelarul Zamoyski, ar fi fost, personal, favorabil acestei idei. Dar ea era combătută de cancelar și de stările republicii, doritoare să-și mențină legăturile nesincere și precare cu Poarta, care le scutea de sacrificiile inerente unor războaie. Cîștigul cel mai mare al Poloniei nu putea rezulta dintr-o participare la o acțiune antiotomană, ci dintr-o așteptare vigilentă spre a culege prada finală după măcinarea reciprocă a blocului creștin și a împărăției turcești. Aderarea Transilvaniei la Ligă și răscoala țărilor române impuneau o clarificare a poziției Poloniei. Căci Moldova avea o situație specială în urma tratatului ei de închinare către imperiu, din vara anului 1594, care trezea vechile pretenții de suzeranitate ale Poloniei, menținute într-o formă deghizată de protecția acordată bisericii catolice din Moldova. Însă și această situație avea să fie răsturnată de confiscarea țărilor române de către Sigismund Báthory (mai 1595), folosind față de ele ocuparea lor de fapt de către trupele maghiare de ajutor, și venirea iminentă a turcilor, iar față de imperiu, propunerile ademenitoare ale Porții: cedarea celor două țări române și recunoașterea lui ca rege al Ungariei! Metoda urmată fusese cea a faptului îndeplinit. Aceeași metodă avea să fie aplicată și de cancelarul Zamoyski în privința Moldovei, smulsă foarte curînd „gubernatorului“ lui Sigismund Báthory și supusă unei suzeranități combinate polono-otomane și întrucîtva tătare. Dacă papa ar fi văzut cu satisfacție ocuparea Moldovei de către o Polonie, care prin aceasta chiar s-ar fi rupt de turci și ar fi intrat în Liga creștină, dobîndirea acestei țări constituind, oarecum, o răsplată necesară pentru această aderare la blocul antiotoman — dimpotrivă, noua situație creată prin transformarea teritoriului acesteia într-un bastion turcesc și un loc de trecere deschis oricînd tătarilor spre lumea creștină nu putea fi întîmpinată decît cu consternare și dojană. Conflictul acut cu principele Transilvaniei și primejdia unei acțiuni militare a acestuia, putînd deslănțui un război cu Polonia, la care nu ar fi putut privi cu nepăsare împăratul, constituiau perspective încă și mai întunecate decît renunțarea definitivă la visul integrării Poloniei în blocul creștin. În fața noilor greutăți ivite, papa a recurs la noi negocieri, trimițînd în 1596 niște nunții extraordinari și în Polonia, și în imperiu, care să caute să lichideze diferendul ce împiedica întregirea Ligii creștine și să reia, la nivelul cel mai înalt, dialogul purtat în bună parte pînă atunci, în circuit închis, de către nunții din imperiu, din Transilvania și din Polonia, fiecare identificîndu-se cu țelurile principilor (sau guvernanților) pe lîngă care fusese acreditat. Cel mai îndrîjit fusese cel de la Praga, Speciano, care judeca fără iluzii și interesele egoiste ale polonilor și indolența și indiferența împăratului față de Ligă. Dar cel mai mult îl indignau subterfugiile lui Malaspina, care declarase categoric că putea să asigure pe colegul său din Transilvania că polonii nu vor ataca Moldova (*Hurmuzaki*, XII, p. 177) și care după desmințirea flagrantă adusă de expediția lui Zamoyski și de instalarea lui Ieremia Movilă în Moldova, în loc să-și recunoască netemeinicia informației dată de el, explicînd eventual cum a fost indus în eroare, se făcuse interpretul marelui cancelar polon, însușindu-și toată argumentarea avocățească a acestuia, de o rea-credință uimitoare, într-un chip foarte suspect, și proclamase ca adevăruri indubitabile concluziile acestuia cum că acțiunea lui

în Moldova fusese în folosul creștinilor, căci i-a oprit pe tătari de a interveni în ajutorul turcilor în Transilvania sau în Țara Românească și deci lui i se datorește retragerea turcilor etc. . etc. . Dar Speciano mai aflase că Malaspina ar fi zis că nu este obligat să asculte de cei care îl îndemnau să se străduiască pentru a face pe cancelar să iasă din Moldova, ci numai de sanctitatea sa papa, de la care știa bine ce porunci primise în niște scrisori pe care le avea în mână [*che teneva in mano; ibidem*, p. 112]. Alte informații culese de Speciano îi atribuiău chiar lui Malaspina un rol activ. El însuși l-ar fi îndemnat pe rege să nu frâneze acțiunea cancelarului [*ibidem*, p. 114]. Pe de o parte, el a dat asigurări în numele regelui că polonii nu se vor amesteca în Moldova, iar pe de alta, Zamoyski a pretins, la început, că regele i-ar fi poruncit să intre în Moldova! [*ibidem*, p. 140].

Dacă Malaspina a fost atât de credul (când a dat asigurările optimiste) trebuia ca îndată după aceea să recunoască hotărît că fusese înșelat. . etc. Speciano îl declara înșelat sau căutînd a se înșela pe sine. Alții îl socoteau mai degrabă înșelător. El însă se refugia în abilități și echivocuri, în tăceri prelungite față de ceilalți nunții, și în propuneri nesincere și neserioase la Roma. Iar Visconti, la rîndul său, se arăta mai accesibil punctului de vedere din Transilvania decît celui de la Roma, de unde veneau injoncțiuni categorice să fie oprit Ștefan Răzvan de la expediția sa în Moldova. Fatalist, dar nu lipsit de optimism, Visconti declara că acum nu se mai putea schimba nimic (5 decembrie 1593). La Roma părerile erau împărțite. Secretarul papei, Minutio, se arăta convins de spusele lui Malaspina. Cardinalul de San Giorgio, nepotul papei, care ținea toată corespondența cu nunții papali, era dispus să accepte situația, întrucît însuși domnul [Ștefan Răzvan] chemase pe Zamoyski în ajutor (!) și să considere acest pretext ca bun, cel puțin în aparență, adăugînd că și Sigismund ar trebui să facă la fel. [Scrisoare de la Roma din noiembrie 1595, *ibidem*, p. 149]. La 8 noiembrie [*ibidem*, pp. 160—162] Malaspina îi expunea lui Visconti mersul lucrurilor din punctul de vedere al polonilor (!), avînd grijă să se refere, la început, la spusele regelui care, de fapt, repeta formulele ingenioase ale cancelarului, spre a trece apoi la întreaga argumentare a acestuia. În prima parte, Malaspina reda în rezumat răspunsul regelui la intervenția arhiducesei, soacra lui Sigismund și a regelui Poloniei, iar în partea a doua însăși expunerea cancelarului, astfel că toată motivarea apăsătoare expusă de două ori. Zamoyski explica cu cinism că acțiunea din Moldova fusese pornită de el fără a fi cerut asentimentul regelui din lipsă de timp (!). După ce lucrul a fost consumat, regele nici nu a confirmat și nici nu a infirmat cele făcute de cancelar (adică instalarea lui Ieremia Movilă în condițiile știute), urmînd ca asupra acestora să hotărască comițiile ce se vor ține *peste cîteva luni*. Așadar, pînă atunci, bine înțeles, Moldova rămînea în situația ei actuală. Dealtminteri Zamoyski venise *chemat de Ștefan Răzvan* (!) pe care îl îndemnase zadarnic să nu plece din țară (!) . . . etc. [Vezi și declarația cancelarului în Dieta de la Varșovia din 1596, *ibidem*, pp. 212—216]. Cum însă pînă la data aceasta se mai aflaseră amănunte privind condițiile reale ale reșezării Moldovei sub autoritatea turcească, lucru care nu putea conveni nicidecum nici papei și nici Ligii creștine, Malaspina adoptă o atitudine aparent imparțială și invocă un dialog al său, probabil imaginar, cu nobilii poloni, în care ultimul cuvînt este al

acestora. Discuția se purta, pare-se, în legătură cu pretinsa imposibilitate a Moldovei de a se apăra contra turcilor. Malaspina ar fi amintit de cei 14 000 de ostași moldoveni [„valacchi“] pe care îi putea folosi Sigismund, dar și-ar fi atras replica următoare: „Deci cu atât mai mult rămânea țara [=Moldova] fără apărare, și era încă și mai necesară intrarea polonilor...“ Dar acum intervine un element nou, anume o scrisoare a lui Zamoyski adusă regelui de către nepotul cancelarului, contele Herbord, și comunicată și lui Malaspina (care trimite o copie lui Visconti). El nu uită să transmită și știrea fantezistă răspîdită de Herbord că în Moldova ar fi căzut 6 000 de tătari (!), desigur pentru a dovedi că existase o primejdie reală din partea lor. Dar în cele din urmă, nunțul trebuia să atace și punctul nevralgic, acela al restabilirii legăturii de dependență a Moldovei față de turci. Și aici va căuta să facă paradă de zel și totodată de o ingeniozitate de iluzionist. „S-ar părea, după cîte scrie cancelarul, că deși domnul Moldovei va rămîne legat prin jurămînt de acest regat, și cu sprijin militar de la el, va fi totuși confirmat de turc și nici nu se va ajunge la desfacerea absolută [*smembratione perfetta*] a acestei țări de Imperiul otoman...“ Lucrul acesta îl nemulțumește pe Malaspina și chiar foarte mult „căci a spune că turcul va rămîne doar cu aparența [*il fumo*] și polonii cu cîștigul [*la sostanza*] e un lucru care nu mi se pare că se potrivește, și este un lucru care dă de bănuț. Deci m-am gîndit să potrivesc lucrurile în așa fel ca în *eventualitatea* [*quando*] că alteța sa [Sigismund] ar putea probabil să apere acea țară, acel domn [Ieremia] să rămînă acolo fără ajutor [se subînțelege: fără ajutor polon], astfel că îi va fi ușor principelui să redobîndească [Moldova], avînd în vedere că niciodată acești domni [=polonii] nu vor putea fi convinși să consimtă expres [*la renunțare*] ca să nu supere pe turci și să nu aducă vreo știrbire cauzei lor [*fare pregiudicio alle loro ragioni*]“. Fraza următoare, despre convocarea de către rege a sftnicilor săi, pentru a delibera cu ei, creează un fel de echivoc, ca și cum ar sta în vreo legătură cu combinațiile gratuite ale nunțului, care aveau de scop doar efectuarea unei retrageri strategice după identificarea sa prea flagrantă cu politica lui Zamoyski. Combinația de mai sus, în care nici el nu credea, era condiționată de atîția factori de nedeterminare în privința momentului de traducere în fapt, încît se vede clar că era doar un mijloc de a cîștiga timp și de a-și da oarecare aparență de imparțialitate. Retrageri cu atât mai necesară cu cît papa, ieșind din rezerva sa, a adresat o serie de breve regelui, cardinalului Radzivil și cancelarului Zamoyski. În noua fază deschisă de venirea celor doi nunții extraordinari, Malaspina continuă să manevreze, pentru a eluda atacarea directă a problemei Moldovei. Visconti ar fi spus că Sigismund n-ar mai pretinde Moldova, dacă Polonia ar rupe legăturile cu turcii. Dar pentru aceasta trebuia ca Polonia să adere la Ligă. Și deci aceasta este problema primordială. Pînă la rezolvarea ei, cea a Moldovei trebuie să rămînă în suspensie. Oricum, tot va fi bine pentru Sigismund. Pentru că ori intră Polonia în Ligă, și toată lumea e mulțumită, ori nu intră, și atunci Sigismund își redobîndește Moldova, ținută oarecum în depozit pentru el, de cumnatul său, regele Poloniei!! [*ibidem*, pp. 216—217]. Dar lucrurile capătă un alt aspect după răspunsul dat de rege lui Malaspina, la alternativa propusă de Visconti: ori să-și retragă trupele din Moldova, ori să încorporeze această țară regatului polon. Regele observă că o asemenea încorporare nu se poate

face fără a o rupe cu turcii, și pentru aceasta e nevoie de încuviințarea Ordinelor, ceea ce presupune o nouă convocare a comișii. Doar acestea sînt în drept să se pronunțe. Regele va face ce vor hotărî ele. Pînă atunci nu se poate schimba nimic [*ibidem*, pp. 223—224, raport din 19 februarie 1596].

După ținerea dietei la 14 mai 1596, Malaspina trimite la Roma o dare de seamă [*ibidem*, pp. 255—257] a chestiunilor discutate, precum și a propunerilor adresate de membrii ei împăratului și papei. Dintre care una a și fost acceptată îndată de solii acestora, anume că pînă la reîntoarcerea ambasadorului polon trimis la Poartă, pentru a cerceta intențiile acesteia față de Polonia și de vecinii ei, să fie păstrat *statu-quo*: nici Sigismund să nu încerce nimic în Moldova [*non inova cose alcune in Moldova*], nici armata polonă să nu-l molesteze pe principe. Merită să fie menționat și punctul următor din darea de seamă. Avînd în vedere primejdia Țării Românești și afirmația că Mihai însuși pierduse nădejdea de a se putea menține, dacă acest lucru este adevărat, și nici transilvanul, nici împăratul nu l-ar putea apăra — atunci acel regat ar prelua grija ambelor țări [adică a Moldovei și a Țării Românești]. Dar pentru că nu a venit timpul de a o rupe fățiș cu turcul, ar trebui deci ca, în urma încuviințării comune a împăratului și a regelui Poloniei, să fie pus un nou domn în locul lui Mihai (!) și cînd s-ar retrage oastea turcească, să fie pus din nou în scaun zisul Mihai, sau nu, după cum ar socoti deputații că este cu cale pentru binele obștesc [*servitio publico*]. La obiecția reprezentanților papei și ai împăratului că e nevoie de timp pentru informarea curților lor, li s-a răspuns că este pericol dacă se zăbovește, și, așadar, solii imperiali trimit un curier expres la împărat! Cancelarul se hotărăște să trimită un emisar la Sigismund, pentru a încerca o împăcare... Într-o frază finală, Malaspina emite ideea că dacă va trece cancelarul în Moldova, ar fi bine ca papa să-i dea pe lîngă sine pe vreun om al său, nu în calitate de credincios al papei, ci de ostaș, care să fie totuși cunoscut drept dependent al sanctității sale. În felul acesta, Malaspina va putea fi informat de ordinele regelui către cancelar și de ce va răspunde el...

Dar spiritul său de intrigă nu se poate mulțumi numai cu atît, și astfel, din inițiativă proprie, el pune la cale așa-zisa misiune a lui Malacrida, adevărată scamatorie care, fără a aduce nimic nou, reușește să învrăjbească pe cei doi suverani timp de vreun an de zile. Era ca un fel de prefigurare involuntară a vestei telegramă de la Ems. Malacrida era un fost secretar al primatului Poloniei (cardinalul Radzivil) retras la Roma, de unde a fost trimis de papă în Polonia, prin noiembrie 1595, cu o însărcinare minoră. Se spunea că fusese vorba să-l ducă pe cardinalul Báthory la papă (în legătură cu teama lui Sigismund de manevrele Báthoreștilor în Moldova și în secuime). Alții pretindeau că venise pentru aplanarea conflictului dintre același principe al Transilvaniei și Polonia. Manevra lui Malaspina consta în a-l folosi pe acest agent binecunoscut al papei pentru a duce la Praga, spre iscălire, acel angajament de neintervenție în Moldova, menționat în darea de seamă a dietei, analizată mai sus. Folosirea lui Malacrida crea un prim echivoc. Dar instrucțiunile nunțului și întreaga înscenare reușeau să facă din el aproape un impostor. Deși trimiterea lui fusese cu știrea regelui și oarecum într-un mod indirect, din partea acestuia, el venea la împărat fără nici o scrisoare de la el, ci numai cu un

angajament de neintervenție iscălit de rege, pe care avea să-l dea din mână doar atunci când ar obține de la împărat iscălitura pe exemplarul identic, pe care să-l ducă înapoi. Textul mai putea suferi eventuale modificări de amănunt, dacă ele ar fi fost socotite necesare. Totul trebuia făcut în cea mai mare taină, chiar față de miniștrii împăratului, și în oarecare măsură chiar față de nunțul de la Praga, Speciano, spre care îl îndrepta Malaspina. Rezultatul a fost exact invers celui scontat. În fața atîtor mistere, Speciano, bănuind o lucrătură a lui Malaspina, sublinia faptul suspect că emisarul nu avea nici o scrisoare de împuternicire de la rege și desigur nici nu fusese trimis de el. Dealtminteri, regele nici nu avea dreptul să ia nici un fel de inițiativă sau angajament fără încuviințarea prealabilă a comițiilor, și deci și acest act trebuia să aștepte viitoarea lor convocare. Împăratul, care îl primise îndată pe Malacrida, nu a iscălit deci acel angajament, datorită în parte și firii sale lăsătoare, dar și ambianței create, întreaga combinație soldîndu-se cu o înveninare a relațiilor dintre cei doi suverani. Încă și un an după aceea, se mai discuta cu acreală despre aceasta. Malaspina, evitînd să răspundă la întrebarea privind împuternicirea pe care o avusese agentul trimis de el, a căutat să explice că regele, deși nu putea lua o inițiativă de această natură, putea însă consimți la o propunere venită din afară! Acuma însă, după un an, polonii pretindeau ca împăratul să facă primii pași, angajîndu-se el mai întîi, după ofensa adusă regelui! În discuția foarte sugestivă dintre cei doi nunți sub forma unei scrisori recapitulative (și recriminative) a lui Malaspina, adnotată cu multă ascuțime de Speciano [*ibidem*, pp. 300—304 din 7 iunie 1597] al cărui text este de un interes extrem și pentru demascarea intențiilor Poloniei cu referire la Țara Românească, aflăm și observația evidentă că un angajament reciproc ca acela propus împăratului nu putea profita decît polonilor, care se aflau în posesia de fapt a Moldovei. Toată această discuție, cu arguțiile și subtilitățile ei, pare să lumineze unele aspecte ale liniei urmate mai tîrziu de același Malaspina în Transilvania, în august—octombrie 1599. Regăsim același diplomat alunecos, cu aceleași ticuri de concepție și de exprimare, cu aceleași argumentări școlărești, procedînd prin alternative divizate și subdivizate, cu un fel de voioșie inventivă, în sfîrșit, cu aceleași candido deformări ale realității.

În vara anului 1599, în fața situației insolubile create în Transilvania de venirea la cîrmă a cardinalului Andrei Báthory, pionul lui Zamoyski, cu implicația încheierii iminente a unei păci cu turcii, — adevărat dezastru pentru forțele creștine — papa a vrut să încerce o acțiune directă asupra noului principe. El a ales pentru această misiune pe nunțul din Polonia, Malaspina, care era socotit un prieten vechi al cardinalului, pe lîngă care îl secondase pe Visconti în 1595, cînd acesta încercase zadarnic să medieze o împăcare cu Sigismund Báthory. Avînd calitatea de nunțiu în Polonia, el putea beneficia de această titlatură, care acoperea faptul că papa nu îl putea trimite ca nunțiu în Transilvania, întrucît nu recunoscuse încă formal pe cardinal drept principe al acelei țări. Așadar, de la început, situația lui are un element echivoc. Deocamdată el este nunțiu-*desemnat*. Dar alegerea aceasta avea un mare inconvenient, de care s-a izbit Malaspina cînd a ajuns la miniștrii împăratului, care — îndeosebi Bartolomeu Pezzen — îl socoteau indezirabil din cauza liniei urmate de el pînă atunci în Polonia. Cînd ajunge în Transilvania, cu oarecare zăbavă, găsește tratativele cu turcii în toi. Prezența trupelor

imperiale la graniță determină măsuri oarecum agresive din partea cardinalului. Malaspina, primit cu tot fastul de acesta, își valorifică tot arsenalul diplomatic. Bolnav și patetic, amenință cu plecarea imediată, chiar pe targă și muribund dacă se iscăleşte tratatul cu turcii. Acesta, de fapt, nu se iscăleşte din cauza pretențiilor turcilor, mult deosebite de socotelile ultraoptimiste ale lui Andrei Báthory. Apoi pune la cale o întâlnire între generalul imperial Basta și împăternicitul cardinalului, cât și încheierea unei înțelegeri asemenea aceleia încercate în 1596 prin Malacrida. Părțile se leagă să nu inoveze nimic în Transilvania pînă la terminarea tratatelor angajate prin Malaspina, cu curtea de la Praga. Dar întocmai ca în 1596, acest angajament — de astă dată fără nici un termen limitativ — nu era de folos decît cardinalului, care putea lungi discuțiile în așteptarea unui concurs dinafară. De fapt și negocierile cu împăratul ajunseseră la un punct mort, cînd s-a produs intrarea lui Mihai în Transilvania. Misiunea lui Malaspina căpăta acum o interpretare sinistrală. Partizanii cardinalului și oamenii lui Zamoyski îl declarau, după înfrîngerea cardinalului, perfid, trădător, vînzător. Un pamflet contemporan îl arăta drept autorul principal al acelei înfrîngerii! Un ecou al acestei situații răzbate în mod indirect în darea de seamă trimisă de el o lună după lupta de la Șelimbăr. Pe de o parte, el subliniază propria răspundere a cardinalului în dezastrul său. Lupta s-a încins după ce focul a fost deschis de ostașii acestuia. Încercarea de mediație a lui Malaspina a fost refuzată, apoi întîrziată de cardinal etc. Poziția lui Mihai era foarte favorabilă. El ar fi putut da lupta și în ajun, în condiții încă și mai prielnice, dar a acceptat să parlez cu Malaspina, renunțînd deci la avantajele de teren pe care le avea. În noaptea de după luptă, cînd rezultatul nu era încă hotărît (!), Mihai l-ar fi căutat pe Malaspina pentru a reinnoi tratativele de pace (!), spre a nu mai face să curgă sîngele creștinilor... etc..., dar cardinalul fugise. Mihai putea să-l urmărească, dar el, Malaspina l-a convins să-l lase neurmărit (!)... Urmează cuvintele ce le-ar fi rostit domnul, cum că de trei ori i-a dăruit viața cardinalului. Tot el a obținut de la domn ca rămășițele fostului dușman să fie înmormîntate cu cinste etc. etc. Pe lîngă aceste invenții dictate de poziția sa destul de falsă, mai apar o serie de înflorituri și neadevăruri, intervertiri de momente semnalate de noi în notele critice însoțind textul reproduș. Trebuie remarcat că primul raport după Șelimbăr este scris o lună după aceea și reflectă nu evenimentele reale, ci imaginea despre sine, care îi convenea mai mult lui Malaspina în momentul redactării lui. Surprîndem parcă mai multe straturi. Unul mai vechi, oarecum favorabil domnului, peste care se aștern notații ulterioare, scrise parcă într-alt spirit. Regăsim și acum pe omul care inventa convorbiri (ca acelea din Polonia) și îi atribuie lui Naprágy propriile sale considerații. Lucrul este evident, dacă se compară stilul întregului raționament purtat de acesta în textul din 1599, cu cel al considerațiilor lui Malaspina din 1595 [*Hurmuzaki*, XII, p. 145] cu privire la Moldova, pentru care existau patru posibilități: ori provincie turcească, ori din nou situația anterioară „capitulațiilor“ lui Sigismund, ori țară anexată de Transilvan, ori de Polon... etc... Aceeași constatare e valabilă și pentru termenul pus în gura lui Naprágy, că domnul vrea să fie „prevenit“ (adică întîmpinat, și nu lăsat să facă primii pași) care ne duce la discuția sa din 1596, reinnoită în 1597.

Dar și mărturiile celorlalți despre el dovedesc oarecare fantezie. Giovanni de' Marini Poli

pomenește din auzite de o scenă destul de vehementă între Mihai Viteazul și el, despre care nu apare nici o urmă în corespondența lui Malaspina. Judecățile contemporanilor asupra lui nu sînt prea favorabile. Nu numai nunții Speciano și Visconti, cum s-a văzut, dar și cancelarul Zamoytsky, a cărui politică o servise în multe rînduri, subliniau duplicitatea sa. Intr-una din scrisorile sale din urmă către cardinalul Andrei Báthory, cancelarul îl îndemna să nu se încreadă în Malaspina. Mergînd mult mai departe, autorul unui pamflet sub formă de scrisoare, descoperit în arhivele polone și publicat destul de recent de I. Corfus în „Romano-slavica“, XVII, București, 1970, pp. 555—596, pe lîngă alte inexactități și invenții flagrante cu privire la lupta de la Șelimbăr, i-a atribuit lui Malaspina un rol în mișcarea trupelor cardinalului. El l-ar fi îndemnat, în ajunul luptei, să-și retragă armata cu o milă de pe poziția tare pe care se afla, îndreptîndu-se spre tabără, dînd prilej lui Mihai să ocupe acel loc... etc. Malaspina ar fi fost de două ori în tabăra lui Mihai și ducîndu-se *de lu el*, ar fi declarat cardinalului că Mihai este hotărît să dea lupta, *și apoi ar fi plecat la Sibiu!* etc. etc. Dar deși invențiile cele mai grosolane abundă în această broșură de propagandă, se constată o mare moderație în expresii cînd este vorba de fostul nunțiu în Polonia. Sînt arătate o serie de fapte implicînd concluzia că Malaspina l-a trădat pe cardinal, *fără însă a o enunța fățiș*. Pentru o redare fidelă a desfășurării acelei lupte, trimitem la relațiile lui Daraĥi și Walawski din volumul de față. Din cele spuse mai înainte se poate vedea că se cuvine a primi cu toată rezerva afirmațiile — și majore și minore — ale lui Malaspina, care se dovedește un martor foarte alunecos. Textele redată în volumul de față au fost publicate în *Hurmuzaki*, în Veress, *Documente V*, pp. 304—312 și în volumul acestuia *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*.

Textele anterioare misiunii din Transilvania, analizate de noi mai sus, au fost publicate în *Hurmuzaki*, XII. Un lot important al comunicărilor sale din timpul nunțiaturii din Polonia a fost publicat de Claudiu Isopescu în „Ephemeris Dacoromana II“ și în „Diplomatarium Italicum I“. Despre el s-au ocupat în treacăt istoricii lui Mihai Viteazul luînd însă de bune toate afirmațiile sale.

[RAPORT¹ DESPRE MISIUNEA SA ÎN
TRANSILVANIA]

1599, noiembrie 14, Alba Iulia²

Am mers în tăbără; cauza ce m-a îndemnat să iau o asemenea hotărîre a fost: să nu se poată spune vreodată că slujitorul apostolic nu s-a ostenit să împiedice atîta vărsare de sînge creștin. Am găsit oștile la o leghe de orașul Sibiu, fiind între ele o depărtare de o milă italiană; m-am dus mai întîi la ilustrisimul domn cardinal Báthory și i-am arătat cauza venirii mele și l-am sfătuit să dea mai multă crezare raportului pe care i-l dădea omul meu despre forțele inamicului. Domnul cardinal mi-a răspuns: „Acest om de nimic se gîndește să fugă, dar eu nu-l voi lăsa și n-am nici o

p. 358

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de A. Veress, *Relațiile nunțiilor papale în Transilvania, în timpul papei Clement al VIII-lea (1592—1600)*, Budapesta, 1909, doc, 274, pp. 358—366. Textul se află publicat și în *Hurmuzaki*, III, 1 pp. 511—516.

² Scrisoarea este adresată cardinalului Cinzio Aldobrandini. Data este aceea a expediției, redactarea ei fiind însă anterioară. Vezi n. 55.

îndoială că voi nimici aici pe acest cîine³ și nu înceta să provoace pe Mihai⁴ cu cuvintele că dacă nu e fiu de muiere stricată, să iasă la bătaie cu dînsul sau la o luptă în doi⁵. Dar Mihai, care aștepta pe secui, cărora le dăduse libertatea ca să poată fi sigur de credința lor (punîndu-i să-i jure credință nu numai lui ci și fiului său), își așezase oastea în loc tare, și amîna cu dibăcie o ciocnire, pentru a putea fi sigur de victorie.

Se făcură cîteva mici încăierări în care se pare că ardelenii au ieșit mai bine, ceea ce îl întări pe cardinal în părerea lui că nu e bine ca eu să propun vreo împăcare; dar după ce lucrurile s-au schimbat puțin, m-a rugat să deschid calea unor tratative de împăcare. Atunci trecînd în tabăra lui Mihai am fost întîmpinat întîi de 100 de sulițași și apoi de Mihai cu vreo 1 400 de călăreți. Mihai se sui în trăsura⁶ mea și eu îi vorbii de tot ceea ce credeam că trebuie pentru a-l îndupleca să se întoarcă îndărăt, asigurîndu-l că nu putea face un mai mare bine creștinătății, și că n-avea nici un cuvînt să pună la îndoială că domnul // cardinal și Transilvania n-ar fi supusă la aceeași soartă ca și Țara Românească, și n-ar fi meniți să fie dușmani veșnici ai turcilor, în unire cu împăratul. El răspunse că n-a venit din poftă de stăpînire, nici din setea ce ar avea să verse sîngele creștinilor, fiind el numai cu gîndul de a-l vărsa pe al turcilor, și că-i era de ajuns să poată trăi în singuranță în a sa Țara Românească, în care cu o singură arătură, împrăștiind sămînța răsare grîul, ceea ce nu se întîmplă în Transilvania; că împăratul creștinilor, cu 14 scrisori l-a îndemnat și împins să răzbune jignirile pe care maiestatea sa le primise de la cardinal și de la această nație. La aceasta îi răspunsei, că nu pare a fi cu putință așa ceva, dat fiind că sanctitatea sa, stăpînul nostru⁷ ducea tratative, nu numai cu știrea ci și cu învoirea maiestății sale împăratul, pentru realizarea unui uniri a cugetelor și a armelor, iar cardinalul și stările ardelenene⁸ consimțiseră la această unire și chiar trimiseseră printr-un om anume, la maiestatea sa împăratul, condițiile lor, și că eu am promis că în acest timp maiestatea sa nu va supăra, nici prin sine nici prin alții puși de el⁹, nici pe cardinal, nici această țară și că de aceea doream să-mi arate aceste scrisori. Voievodul nu a răspuns la aceasta decît că se jură că este așa cum

³ *Iste nebulo meditatur fugam, sed ego non permittam, et non dubito me devoraturum istuc canem.*

⁴ Mihai Viteazul.

⁵ *Ad singularem hortamen.*

⁶ *Mio cochio.*

⁷ Papa Clement al VIII-lea (1592—1600).

⁸ *Gli Ordini* (= Reprezențanții celor trei națiuni privilegiate, nobilimea, secuii și sașii).

⁹ *Nec per se, nec per interpositas personas.* Datorită acestei formule, care a fost dezaprobată chiar de la început, pentru că i-ar fi îngăduit cardinalului Báthory să lungească tratativele cît i-ar fi convenit, Malaspina a fost acuzat de partizanii lui Andrei și de polonii lui Zamoycki că ar fi vinovat de pieirea lui A. Báthory.

a spus. A adăugat¹⁰ apoi totodată, că și turcii l-au îndemnat să întreprindă acest lucru și să nu cred că dacă el n-ar sta bine cu turcii, sînt 20 000 în preajma Țării Românești, ei n-ar fi ocupat țara, lipsită, cum se află acum, de apărare. A început apoi a-mi povesti cu multe jurăminte¹¹ că atunci cînd a aflat despre înălțarea cardinalului la acest principat, a fost foarte mulțumit sperînd că alianța pe care o avusese cu Sigismund nu numai că va fi păstrată, dar va mai fi lărgită, deoarece țara lui și această țară sînt atît de împreunate și legate¹² una de alta, încît cîzînd una cade și cealaltă și păs-trîndu-se una se păstrează și cealaltă; dar domnul cardinal, de îndată ce a fost ales principe, i-a trimis vorbă să părăsească țara¹³, pentru că nu-l suferă turcii, și el, cardinalul, era hotărît să se alieze cu turcii. Și din această pricină, fiind el¹⁴ pe de o parte hotărît să trăiască și să moară ca dușman al turcilor, iar pe de alta, văzînd că nu pune nici un temei, ba chiar, avea a se teme din partea aceasta, a început din acel ceas a se gîndi să-și întocmească o armată cu scopul fie să smulgă această provincie din mîinile cardinalului, sau, dacă l-ar găsi pe Domnia sa prea-ilustră așa de puternic, încît să nu poată spera în victorie, să treacă în Ungaria, în ajutorul împăratului, hotărît să nu se mai întoarcă în țara sa; și că din această pricină și-a adus cu sine mama¹⁵, soția și copiii și pe toți ai săi. A continuat apoi cuvîntarea sa pentru a-mi arăta nevoia ce l-a silit să năvălească în această țară: și anume că ar fi prins niște scrisori și mi le arată să le văd, din care s-a încredințat că domnul cancelar al Poloniei¹⁶ și Ieremia, domnul Moldovei și cardinalul // s-ar fi înțeles între ei să unească împreună Polonia, Moldova, Țara Românească și Transilvania, fiind încredințați că datorită acestei coaliții vor putea aștepta în pace sfîrșitul războiului din Ungaria¹⁷ și poftînd pe unguri să meargă pe urmele lor, și să lase (cum zicea Mihai) pe nemți să se scarpine de această rîie, și în acest timp ei ar aduna cît mai mulți bani, pentru ca — fie că vor ieși biruitori turcii, fie că vor ieși biruitori creștinii — ei să aibă la îndemîna atîtea forțe încît să se poată apăra fie de unul, fie

p. 360

¹⁰ Vezi textul din *Hurmuzaki*, op. cit., p. 511, *Soggiunse poi in questo proposito che anco il Turco l'haveva ricercato a far questa, et che io non mi persuadessi che quando egli non stese bene col Turco, i Turchi vicini alla Valacchia... etc.... non l'occupassero* adică aceste cuvinte ar fi rostite de domn! În *Relationes: soggiunse* (persoana I), l-ar indica pe Malaspinal

¹¹ *Imprecationi.*

¹² *Subordinate et concatenate insieme.*

¹³ *La provincia* = Țara Românească. Pentru misiunea lui Csomortány, vezi relația lui Darahi.

¹⁴ *Mihai.*

¹⁵ Mama domnului rămăsese la mănăstirea Cozia. Soția și copiii erau în adevăr cu el.

¹⁶ Ioan Zamoycki (1541—1605) (ținea în căsătorie pe sora lui Sigismund Báthory, Griseldis).

¹⁷ Războiul început în 1591 și care avea să se încheie în 1606, cu pacea de la Zsitvatorök.

de altul; și că pentru a duce la sfârșitul dorit această alianță, ei nu mai aveau de învins nici o altă piedică decât să-l înlăture pe el din domnia Țării Românești, dar el, aflînd de aceasta, le-a luat-o înainte, și speră să ocupe Moldova; și acele țări pe care cancelarul, Ieremia și cardinalul doreau să le țină de o parte în așteptare, el voia să le înarmeze și să întoarcă forțele lor împotriva turcilor; și dacă împăratul și sanctitatea sa i-ar fi dat ajutor în această iarnă, cînd e anotimpul bun și potrivit pentru a lovi pe turci, pentru că <atunci> sînt fără putere, el și-ar fi pus capul că în vara aceasta creștinii nu ar fi văzut față de turc, și deci văzînd eu scopurile sfinte pe care le urmărea, și neputînd eu tăgădui că toți acești reprezentanți ai Stărilor¹⁸ n-ar fi sperjuri și că domnul cardinal n-ar fi deposedat pe împărat de ce este al lui, să îndemn pe cardinal să se întoarcă spre a-și păstori biserica sa. Dar eu, respingînd cu argumente temeinice și adevărate ceea ce-mi propunea el și făcîndu-l să înțeleagă paguba ce ar ieși, din cauza lui, pentru creștinătate, el s-a mulțumit ca eu să mijlocesc o împăcare¹⁹.

S-au dat ostateci dintr-o parte și din alta, și în ziua aceea, care era în ajun de sfinții Simion și Iuda, oștirile nu s-au mișcat din loc, iar Mihai mi-a statornicit ora șapte dimineața pentru a lua cunoștința de propunerile mele.

În ziua următoare la această oră, mă găseam la cartierul lui — era sărbătoarea sfinților apostoli Simion și Iuda²⁰ — și cu toate marile stăruințe pe care le făceam pentru a fi primit, mi-a amînat audiența sub cuvîntul (precum am înțeles) că n-ar fi de demnitatea sa ca, după ce cu o zi mai înainte fusese provocat de cardinal în felul arătat mai sus, el să primească a începe negocieri de pace, mai înainte de a-și pune oastea în ordine de bătaie și a face front oastei cardinalului. Numai atunci avea de gînd să mă cheme și să admită să trateze. După cît am putut înțelege, dacă i s-ar fi dat o mare sumă de bani și dacă domnul cardinal l-ar fi asigurat îndeajuns că va face cu această țară ceea ce va găsi de cuviință sanctitatea sa, stăpînul nostru, el s-ar fi întors și ar fi trecut în Ungaria²¹ căci a rămas foarte pe gînduri cînd a înțeles că eu am făgăduit în numele împăratului că nu va fi atacat cardinalul.

Dar prea luminăția sa²², care se conducea după sfatul tinerilor și nu lua în seamă părerea căpitanilor bătrîni, de îndată ce oastea lui Mihai s-a apropiat // de a sa, a slobozit trei tunuri cu pierderi însemnate printre

¹⁸ *Ordini*.

¹⁹ Toată această convorbire este redată într-un mod destul de perfid. Este evident că Malaspina nu l-a sfidat pe domn, punînd la îndoială afirmațiile sale în legătură cu înțelegerea cu împăratul, în felul cum se laudă după aceea.

²⁰ 28 octombrie.

²¹ Presupunere absurdă.

²² Cardinalul Andrei Báthory.

soldații lui Mihai; acesta, provocat, porni lupta²³ și la început cavaleria ardeleană respinse atât de năvalnic pe aceea a lui Mihai, că aceasta luînd-o la fugă călcă în picioare pedestreimea și provocă atîta neorînduială în oastea lui Mihai, încît toți se porniră pe fugă și eu care eram de față văzui fugînd nu numai infanteria și cavaleria, ci și carele care duceau tunurile și bagajele lui Mihai, și chiar caii rezervați pentru el, încît puțin a lipsit ca victoria să fie de partea cardinalului. Dar Mihai cu cea mai mare vitejie²⁴ și îndrăzneală față de primejdia în care se avînta, și înduplecînd cu lacrimi pe cei 3 200 de cazaci poloni și pe secui, care nu atacaseră încă oastea cardinalului, și întorcînd din fugă cavaleria și infanteria, putu să revină cu atât mai ușor, cu cît ai noștri n-au știut să folosească împrejurarea pentru a desăvîrși victoria, pe care aproape că o și cîștigaseră. Reîncepînd din nou bătălia, fu luat prizonier Kornis²⁵, generalul cardinalului (măcar că unii au crezut că de bună voie s-a lăsat prins); au mai fost luate toate steagurile și din ordinul lui Mihai au fost trimiși la mine și Kornis și steagurile, ca să le văd. Cardinalul, văzînd că lucrurile au luat o întorsătură rea pentru el, s-a retras cu bună chibzuială sub zidurile orașului Sibiu, și avînd spatele apărat de zidurile orașului și punînd în față artileria, cu greu putea fi lovit de inamici, care, de cum apăreau era doborîți de artilerie. Dar orașul nu voi să-l ajute pe cardinal care trăgea asupra oastei lui Mihai, de teamă să nu se dea foc suburbiilor și să fie cumva devastate împrejurimile orașului. Cu toate că oastea cardinalului era așezată (cum am amintit) într-un loc foarte sigur, cardinalul fugi totuși, în taină, și așteptînd pe un deal vecin alegerea luptei, o porni în cele din urmă, cu 100 de călăreți spre secuime, cu gîndul și speranța de a putea îndupleca mulțimea de secui rămași acasă, să se înarmeze și să-l urmeze, sporindu-și în chipul acesta armata, care nu trecea de 15 000—16 000 de oameni, pe cînd armata lui Mihai se ridica pînă la 45 000—50 000 de oameni, dintre care vreo 25 000 erau ostași de elită, albanezi, sîrbi, unguri, cazaci și români.

Deci, așa cum am spus, Mihai neputînd vătămă²⁶ oastea ardeleană, și făcîndu-se noapte, veni la mine și neștiînd că domnul cardinal fugise, mă îndemnă să găsesc un mijloc de împăcare ca să nu se mai verse atîta sînge. Și ne-am înțeles ca a doua zi, dis-de-dimineata, eu să trec pe la cartierul cardinalului pentru a negocia pacea. Dar în zorii zilei veni Mihai la mine, spunîndu-mi că nu mai era nevoie, deoarece cardinalul fugise //.

Mihai voia să trimită cazaci pe urmele cardinalului ca să-l prindă, dar eu m-am îngrijit să nu se facă una ca asta²⁷. Ar fi putut tăia în bucăți armata

P. 362

²³ Mărturie neașteptată din partea unui spirit dușmănos ca al lui Malaspina.

²⁴ Pentru descrierea luptei vezi relațiile lui Darahi și Walawski din volumul de față.

²⁵ Gaspar Kornis.

²⁶ *Far danno*. Toată această afirmație este neîntemeiată.

²⁷ *Evitai che ciò non si facesse*.

în debandadă a cardinalului, dacă acest palatin n-ar fi fost reținut de autoritatea stăpînului nostru²⁸, astfel încît el zise că de trei ori a dăruit sanctității sale sîngele ardelenilor, cuprinzînd în cele 3 zile, ziua în care s-au dat ostateci, deoarece în noaptea următoare, el așezase 6 000 de archebuzieri într-o pădure din apropierea oștirii ardelenelor, cu scopul de a-i ataca prin surprindere.

Palatinul porunci judei regesc²⁹ și consulilor orașului Sibiu, să numere și să îngroape morții și cu ei trimisei și eu cîțiva dintre oamenii mei. Nu se găsiră mai mult de 1 500 de morți și cei mai mulți erau din oastea lui Mihai³⁰. Pe cînd în tabără era liniște, secuii aflînd că senatorul Ravazdi³¹ era rănit și prins, și că palatinul îl pusese în trăsura sa și-l îmbrăcase în chiar hainele sale, fiind un vechi prieten al lui, îl smulseră din trăsură și-l tăiară în bucăți³², și clocotind de ură și setoși de răzbunare împotriva nobilimii acestei țări, porniră ca la vînătoare, să pună mîna pe nobilii prizonieri.

După ce a cîștigat atît de ușor o biruință atît de mare și a pus stăpînire pe o provincie a cărei cucerire a fost totdeauna socotită de turci și de alții, nu numai grea, ci aproape cu neputință — el s-a intitulat de îndată guvernator și căpitan general al maiestății sale imperiale³³, în această provincie.

A tratat apoi cu sibienii și cu acei senatori și nobili care îl urmaseră pe cardinal și din care cîțiva se refugiaseră în Sibiu, cerîndu-le să-i presteze jurămînt. Dar eu, considerînd pe de o parte că era cu neputință de a mai restabili în scaun dinastia Báthory și că firul tratativelor pe care le începusem cu cardinalul din încuviințarea stăpînului nostru, era rupt cu desăvîrșire, iar pe de altă parte, bănuind că palatinul s-ar folosi de numele împăratului numai ca sperietoare și că de fapt el voia să păstreze pentru sine provincia, m-am strădui din toate puterile să întocmesc lucrurile astfel încît provincia să rămînă a împăratului și încă înainte de aceasta căutasem să-l conving pe cardinal să predea îndată împăratului cetățile³⁴ care nu sînt încă în stăpînirea lui Mihai³⁵. Apoi am strîns pe nobilii ce se aflau în Sibiu, împreună cu judele regesc și consuli orașului și le-am arătat cît ar fi fost de rușinos // dacă o provincie așa de mîndră ca aceasta ar fi stăpînită de un

p. 363

²⁸ Papa.

²⁹ Albert Huet.

³⁰ Malaspina dă probabil acest număr mic intenționat pentru a nu pricinui supărare papei; după cronică lui Ortelius, pierderile ardelenilor erau de 2 027 de morți și aproape 100 de răniți și prizonieri, pe cînd ale lui Mihai Viteazul numai de 200. În tabăra ardelenilor au fost găsite 45 de tunuri. Cf. Veress, *Relațiile nunților papali*, p. 362, n. 9.

³¹ Consilierul Gheorghe Ravazdi.

³² Ca răzbunare pentru cruzimea cu care reprimase mișcarea secuilor la începutul anului 1596, din porunca lui Bocskai.

³³ *Governatore et Capitano Generale di sua Maesta Casarea.*

³⁴ De fapt, cetatea Hust pe care o ocupase cardinalul, dar a refuzat să renunțe la ea.

³⁵ Cetatea a primit o garnizoană germană.

valah, sfātuindu-i să fie cu mare băgare de seamă la depunerea jurământului. După o matură chibzuială asupra acestui lucru, s-a luat hotărîrea ca jurământul să se facă în forma următoare: că vor jura credință împăratului, iar lui doar ca unui căpitan și locțiitor al împăratului, astfel încît acest jurământ e valabil și nu e valabil³⁶, după cum va găsi cu cale împăratul, căci dacă maiestatea sa îl va declara de căpitan și locotenent al său, va fi valabil, iar dacă va declara dimpotrivă, acești locuitori vor fi liberi.

Înainte de a depune jurământul de care am vorbit, nobilii mai sus numiți au încercat să obțină scrisori de asigurare pentru a se putea înfățișa lui Mihai, dar el a refuzat să le dea, spunîndu-le să vină pe cuvîntul meu, ceea ce mi-a adus mare vază ca slujitor apostolic. Palatinul a ținut să merg cu el în acest oraș, unde l-a confirmat îndată în funcția de cancelar pe episcopul ales, care a aprobat această formă de jurământ și a avut grijă ca toți să-l depună în aceeași formă.

Ajuns aici, palatinul n-a înfrînat îndrăzneala soldaților³⁷ care nefiind plătiți și fiind din firea lor oameni foarte răi, au săvîrșit toate nelegiuirile ce-și poate cineva închipui și au pustiit într-un chip ce nu poate fi arătat prin cuvinte, decît doar prin lacrimi; chiar eu le-am dat tributul meu, căci mi-au ucis un servitor, de la care au luat 600 de galbeni ungurești³⁸. Iar secuii, sumetîndu-se, au omorît cea mai mare parte a nobilimii din Țara Secuilor și cei mai buni ostași pe care-i avea această provincie. Și țărani pe de altă parte (deși nicidecum n-au fost liberi, și deci nu pot pretinde nici un fel de libertate³⁹) s-au răscolat împotriva domnilor lor și i-au jefuit de tot avutul.

A convocat apoi Dieta țării⁴⁰ pentru ziua de 20 a lunii acesteia în care nu se va discuta înșă nimic altceva, decît cum să se scoată bani, ceea ce va întîmpina mari greutăți, provincia fiind cu totul secătuită. Și deoarece convocarea Dietei țării este actul de cea mai înaltă jurisdicție pe care-l poate exercita un principe, am făcut tot ce am putut pentru a zădărnici această Dietă, fiind de părere că ea ar fi în dauna maiestății sale imperiale; propuneam, în schimb, ca pentru nevoia grabnică de a scoate bani să fie chemată o congregație, dar nu Dieta. Dar în timpul negocierilor am descoperit că el ține cu tot dinadinsul să fie stăpînul acestei provincii, căci pe lîngă convocarea Dietei, el împarte bunurile cui vrea el dintre români, și exercită toate acele acte de jurisdicție pe care le poate exercita stăpînul suprem. Dar eu,

³⁶ Subtilitate vrednică de Possevino. Vezi *Călători*, II, pp. 585, 589, 602 ș.u.

³⁷ La fel se purtau și soldații lui Basta în comitatele exterioare.

³⁸ Sumă destul de mare pentru a arunca oarecare îndoială asupra acestei afirmații.

³⁹ Este vorba, mai întîi, de secuii iobăgiți prin introducerea unor nobili în mijlocul lor în vremuri relativ mai recente (secolul al XIV-lea și cele următoare), apoi de țărani aserviți treptat din vremurile cele mai vechi și prefăcuți în adevărați robi de legiurile impuse după răscoalele țărănești, mai ales cea a lui Dózsa (începutul secolului al XVI-lea).

⁴⁰ *Li comitii*.

pe cât îmi stă în putință, îl silesc acuma să-mi spună deschis ce crede că trebuie să fie al împăratului și l-am convins să-mi promită că înainte de plecarea mea va face această declarație și el a fost îndemnat să-mi facă această făgăduială din cauză că eu îi spusese: „Domnia voastră ilustrisimă vreți să rămâneți în această provincie cu armata sau fără armată?⁴¹ vreți s-o cîrmuiți după obiceiul turcesc sau românesc, ori în forma în // care fusese cîrmuită pînă acum? Dacă rămâneți cu armata, atunci, pe lângă faptul că provincia nu va suporta cheltuielile de întreținere a oastei și d. v. ilustrisimă va trebui să rămâneți aici, s-o cîrmuiți, după obiceiul românesc sau turcesc, ceea ce va fi un lucru cît se poate de nesuferit; sau poate voiți să rămâneți aici fără armată, și în cazul acesta nu știu dacă veți fi în siguranță. Deci, pentru a asigura și provincia și acea parte pe care vreți să v-o păstrați pe seama domniei voastre, lucrul cel mai nimerit pe care l-ați putea face ar fi să-mi împărtășiți mie ceea ce gîndiți, ca să pot raporta maiestății sale împăratului și sancțiții sale ceea ce i se cuvine împăratului și ceea ce vi se cuvine domniei voastre ilustrisime“.

El a trimis un om de al său la împărat și peste cîteva zile a spus că vrea să trimită la curtea imperială o solie solemnă, căci pînă acum a anunțat doar victoria cîștigată.

A trimis și la sultan solie și a chemat să vie aici în mare grabă ceaușul ce se afla în Țara Românească și cînd acesta s-a înfățișat la audiență, Mihai i-a zis: „Iată că ceea ce a dorit sultanul atîta timp, ca eu, sub protecția lui să pun stăpînire pe Transilvania, am adus eu la îndeplinire“.

Așadar fiind el în siguranță și din partea turcilor ca și din partea împăratului, este nevoie să se purceadă față de el cu multă prefăcătorie⁴², cît mă privește, sînt de părere că maiestatea sa imperială să scoată de la el ceea ce poate și prin îndemnuri și cuvinte frumoase să îmbunătățească, atît cît se poate, situația împăratului. Și pentru aceasta sancțiunea sa trebuie să-l ajute prin autoritatea sa, cu încredințări și cu unele promisiuni⁴³, pentru că această provincie sau va fi a împăratului, și atunci se pot spera unele foloase pentru creștinătate, sau va rămîne a acestuia și atunci curînd va cădea în mîinile turcilor.

Eu fac tot ce pot (deși în mare taină căci dacă s-ar descoperi mi-ar fi viața în mare primejdie) pentru ca cetățile să fie păstrate pentru maiestatea sa imperială.

Mă străduiesc apoi să se facă confirmarea alegerii episcopului, cea a colegiilor părinților iezuiți și a altor posturi catolice, și m-am îngrijit să fie confirmați senatorii catolici în dregătoriile lor. Și cît privește pe episcop,

⁴¹ *V. S. Illma vole restare armata in questa provincia, o disarmata?*

⁴² *E necessario di simulare molta cosa.*

⁴³ *Aiutarlo con la sua autorita, et commissioni, et con qualche promessa.*

dacă nu se trimite curînd confirmarea episcopului, mi-e teamă că această catedrală va fi adusă la ritul schismaticilor; și cum episcopul numit avea de gînd să plece și să se ducă la împărat, eu l-am oprit, îndemnîndu-l să se dedice din tot sufletul acestei biserici, deoarece zăbava fiind primejdioasă, nu e timpul de a se ocupa de alte lucruri⁴⁴. De aceea, rog pe Domnia voastră ilustrisimă⁴⁵ să dați poruncă să se facă confirmarea, acest episcop fiind bine văzut de palatin și de mult folos pentru toți catolicii. Iar dacă acesta nu va fi confirmat, atunci va numi palatinul drept cancelar pe un mirean, poate un eretic⁴⁶ și sancțitatea voastră prea luminată știți de cîtă însemnătate este să se păstreze în mîini catolice o demnitate ca aceea.

Palatinul a arătat multă bunăvoință față de religia catolică și scîrbă față de eretici și în timpul din urmă a propus măsurile ce le-ar putea lua pentru a purcede contra ereticilor⁴⁷ și a curăța țara de această sămîntă blestemată. Dar consultîndu-se cu mine, episcopul numit și cu părinții iezu-iți, am socotit că palatinul ne-a cerut părerea în chestiunea de mai sus nu din zel religios, ci pentru a stîrpi nobilimea. Noi i-am răspuns să ia, în această privință, înțelegere cu împăratul.

p. 365

Și palatinul este om fără învățătură, încît abia își poate iscăli numele și nu cunoaște alte limbi în afară de cea românească și cea turcească; dar este foarte priceput la viclenii și șiretenii, nestăvilite de legi, nestatornic și din fire crud, aplecat spre desfrîu, disprețuitor de sfaturi, repezit și (după spusele mitropolitului de Tîrnovo⁴⁸) netemător de Dumnezeu.

Peste opt sau zece zile, palatinul își va trimite fiul, în vîrstă de 12 sau 13 ani, să cîrmuiască Țara Românească, și i-a dat ca sfetnici doi senatori catolici din Transilvania împreună cu alți doi nobili, de unde se poate înțelege că nu prea se gîndește să se întoarcă în țara aceea. Am propus baronului Ungnad⁴⁹ care a sosit ieri aici și a fost primit drept comisar al împăratului, — cu toate că n-are scrisori și nici vreo însărcinare oficială din partea maiestății sale imperiale — că ar fi bine să caute a-l lămuri pe palatin că nu e nici în folosul lui, nici al împăratului, nici al binelui obștească să încredințeze o țară amenințată de atîția dușmani conducerii unui copil, ci că e nevoie să fie apărată și condusă de palatinul însuși și, pentru a-l

⁴⁴ Toată această teamă pentru catolicism era fără temeii, Mihai fiind dispus să-i acorde toată solitudinea.

⁴⁵ *V<estra> S<ignoria> Ill<ustrissi>ma.*

⁴⁶ Este vremea cînd papa protesta contra numirii lui Ungnad drept comisar ca fiind eretic!

⁴⁷ Era vorba să fie declarate religii *acceptate*, după formula aplicată în trecut în Transilvania, confesiunea catolică, cea ortodoxă și cea luterană, înlăturînd pe cea ariană și cea calvină.

⁴⁸ Dionisie Rali care, primit cu toată cinstea de Mihai la curte, nu pregeta să-l ponegrească.

⁴⁹ David Ungnad, consilier aulic și unul dintre cei doi comisari imperiali.

îndupleca, să i se promită că oricînd⁵⁰ va lăsa Transilvania liberă maiestății sale imperiale, va primi ca răsplată domeniul în Germania.

Pîna acum v-am arătat, cu multă durere în inimă, diferitele întîmplări petrecute în această provincie; acum trebuie, cu multă amărăciune în suflet și multe lacrimi să vă dau seama despre nefericita moarte a cardinalului și detențiunea fratelui său, Ștefan, în Șimlău⁵¹. Domnul cardinal a trecut în secuime (cum am spus mai sus), pentru a-și spori oastea și a-și încerca încă odată norocul cu voievodul; dar țaranii secui, aflînd de venirea sa, îi întinseră o cursă⁵², ascunzîndu-se într-un loc foarte îngust, unde nu se puteau ajuta călăreții unii pe alții; primul rînd din cei 100 de călăreți care se aflau cu cardinalul au luat-o la fugă, ceilalți au fost nevoiți să descalece; între aceștia era și cardinalul; cu un singur om lîngă sine, a luat-o la fugă printr-o pădure, unde pîna la urmă, a fost ucis de patru țărani ticăloși, care i-au tăiat capul. Capul împreună cu trupul au fost aduse aici și m-am îngrijit cu tot dinadinsul, nu numai ca acel cap să nu fie înfipt pe ziduri, ci ca domnia sa ilustrisimă să fie înmormîntată cu cea mai mare cinste, și l-am înduplecat și pe palatin, care mi-a promis că va însoți și el mortul la groapă, iar duminica viitoare sper cu ajutorul lui Dumnezeu că se vor celebra funeraliile⁵³. //

Aceia care sînt de partea Băthoreștilor par să nu fie mulțumiți de mine, susținînd, pe de o parte, că dacă eu nu împiedecam pacea cu turcii, nu s-ar fi întîmplat aceasta, iar pe de altă parte se plîng că eu am spus că împăratul nu-l va supăra pe cardinal atîta timp cît vor dura tratativele începute cu aprobarea stăpînului nostru și că palatinul a pus straje la casa mea și spune că vrea să-mi dea o bună escortă pîna la granița țării. Acum mă trudesc să înduplec pe palatin să-i dăruiască viața lui Ștefan⁵⁴.

⁵⁰ *Ogni volta.*

⁵¹ *Somlyo.*

⁵² *Imboscata.*

⁵³ Și aici Malaspina își exagerează sentimentele față de A. Báthory, precum și propriile sale inițiative, pe de o parte, pentru că era acuzat a fi contribuit la prăpădul lui A. Báthory, pe de altă parte pentru că papa arătase întotdeauna o mare afecțiune acestuia pe care îl cunoscuse în Polonia, în vremea nunțiatului său la curtea lui Ștefan Báthory.

⁵⁴ Observație identică.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALUL CIN-
ZIO ALDOBRANDINI⁵⁵

1599 noiembrie 14, Alba Iulia

[Explică lunga sa tăcere] dar să știe domnia p. 366
voastră ilustrisimă că dacă nu voiam să-mi primejduiesc viața, nu puteam
face altceva decât să mă abțin de a scrie. Nici acuma nu aş putea-o face de
n-ar fi prilejul [plecării] domnului Ungnad care a fost trimis de aici de către
acest palatin [= domn] mai iute decât ar fi dorit, și bănuielile la care a
intrat palatinul în urma venirii aceluia domn s-au întors și asupra mea. Astfel
că azi mi-a pus în vedere de două ori că este nevoie de mine la Roma și că
trebuie să plec pînă în două zile. Și cum am arătat că aş dori să asist la înmor-
mîntarea cardinalului, mi-a răspuns din nou că este nevoie ca eu să plec, și
așadar mă voi porni la drum peste două zile.

Senatorii și nobilii care s-au adunat pentru dietă, au intrat la bănuială

⁵⁵ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Relationes*, pp. 366—367.
Această scrisoare poartă aceeași dată ca cea adresată papei.

că Mihai nu vrea ca să fie de față la acea dietă trimișii împăratului sau un slujbaș al stăpînului nostru [papa] pentru că și-ar fi propus a stîrpi acolo întreaga nobilime și de aceea ei sînt plini de teamă și de tristețe. Cînd Unghad i-a spus acestui Mihai că potrivit cu dorința sa, maiestatea sa cezaree îi poruncise lui Basta ca să vină cu armata sa din Ungaria Superioară în ajutorul său, și că acela se și afla la Satu-Mare, el a răspuns: Aș fi preferat ca ajutorul maiestății sale cezaree să-mi fi venit la timp, căci dacă pierdeam lupta // nu pierdeam numai viața și stăpînirea, dar împreună cu mine piereau toți cei ce țineau de mine. Acum cum stau în pace cu turcul, cu maiestatea sa cezaree și cu ceilalți vecini, și mă află înăuntrul acestei țări, ar fi bine ca armata împăratului să stea deoparte.

A încercat amintitul Unghad diferite căi pentru a-l face pe palatin să se declare cu privire la determinarea autorității⁵⁶ pe care trebuie să o aibă împăratul în această țară, dar acesta nu a vrut să se pronunțe în nici un chip; nu știu de loc ce va face cu mine mîine la audiența pe care o voi avea.

[Roagă să i se trimită de către papă un subsidiu pecuniar care să-l scoată din marea lipsă în care se află]⁵⁷.

Împăratul a pus să i se plătească lui Mihai 25 000 de taleri.

[Într-o notă se dă un rezumat al scrisorii lui Malaspina citită la Vatican la 20 decembrie în consistoriu . . . din care redăm următoarele:] Spune monseniorul Malaspina că se află pe lîngă [domnul] român, bine tratat și onorat cu o gardă pentru apărarea sa, fiind în nesiguranță din partea nobililor transilvani care îi atribuie lui vina venirii neașteptată a Valahului spre marea lor pagubă, din cauza promisiunilor sale cît trata cu cardinalul că nu vor fi tulburați . . . etc. [și deci cel mai bun lucru pentru el este să plece cît mai curînd].

⁵⁶ *Al particolare dell'autorità.*

⁵⁷ De pus în legătură cu preținsul jaf de care a suferit, fiind păgubit cu 600 de ughi. Vezi mai sus, scrisoarea către papă, n. 38.

[RELAȚIUNE FĂCUTĂ LA CEREREA
LUI BASTA]⁵⁸

1599 decembrie 3 [Cașovia]⁵⁹

Cred că este foarte necesar ca maiestatea sa p. 310
să cunoască ce am discutat cu domnul în ultima mea întâlnire și conșorbire
cu el. Mă voi sili să amintesc totul, punct cu punct.

Îi spusese domnului că eu cred și socot că ar fi spre folosul intere-
selor sale și al unei liniști demne⁶⁰ dacă el ar declara cât de curînd și ar face
cunoscut fără altă zăbavă a cui ar vrea el să fie Transilvania: a sa, sau cumva
a împăratului, și dacă ar vrea ca ea să fie a acestuia, sau a sa, în ce fel

⁵⁸ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Veress, *Documente*, V, pp. 304—312.

⁵⁹ Acest text a fost scris sub directa inspirație a lui Basta chiar la Cașovia, sediul acestuia, și este adresat, de fapt, împăratului. Mihai este acuzat de nestatornicie, este amintit jurămîntul său de credință față de Andrei Báthory etc. și, în sfîrșit, se ajunge la păcatul cel mai mare: el este schismatic, fiu al unui ortodox, adică al unui dușman îndîrjit al numelui latin [pp. 304 . . . 307].

⁶⁰ *Tranquillitati praeclarae*.

[ar fi să fie] și în ce condiții? Iar el mi-a răspuns că vrea să vorbească cu mine în particular și fără să mai fie alții de față, doar noi doi singuri, și că el vrea (ca să mă folosesc chiar de cuvintele sale) să-mi arate tot ce are în suflet⁶¹. Dar când am venit la el în acea speranță, am văzut că acolo nu este vorba de o întrevedere particulară ci de o discuție și audiență publică, fiind de față senatorii transilvăniți și români. De aici am înțeles că omul tergiversează și umblă cu ochișuri și că nu vrea să vorbească cu mine de cele ce are în gând; din acea oră // am hotărât să nu mai vorbesc cu el despre acest lucru. Dar când m-a rugat și mi-a spus ca să rog și să înduplec pe sanctitatea sa ca să-l ajute cu subsidii bănești și să intervină pentru ca regii: și cel catolic, și cel prea-creștin⁶² și ceilalți principii și dinastii creștini să-i dea ajutoare și subsidii, i-am răspuns că nu poate spera vreun ajutor de la sanctitatea sa sau de la principii amintiți, dacă el nu se înțelege cu împăratul în privința Transilvaniei și dacă nu îi dă satisfacție în chestiunile ce țin de ea... pentru că persoana împăratului reprezintă toată împărăția creștină... etc. etc.

La aceste cuvinte, deși după cum am putut deduce din glasul, privirea și cuvintele sale, nu îi prea surtdeau cele ce îi spuseseam, a răspuns totuși că va trimite cât de curând o solie solemnă la împărat și că el însuși se va supune maiestății cezaree. Ajuns chiar la punctul acesta⁶³, episcopul numit al Transilvaniei⁶⁴, care atunci făcea pe tălmăciul, mi-a spus aceste cuvinte: *Praeveniri cuperet Palatinus*⁶⁵. Și cum nu prea înțelegeam ce vrea să spună și nu mă dumeream îndeajuns, l-am rugat să-mi arate mai deschis gândul domnului. Atunci acela mi-a spus; „Cum domnul și-a expus starea, sîngele și viața pentru ocuparea Transilvaniei și a întîmpinat primejdii, ar dori ca maiestatea sa să-i mulțumească și să-i confirme titlurile pe care și le atribuie el însuși“. Iar după aceea⁶⁶ mi-a spus că domnul a hotărât să-i ofere împăratului acea țară prin solii săi, dar — după cum a putut el să deducă și să-i pătrundă gândul — cu următoarea subtilitate înșelătoare și viclenie ascunsă, după cum ar argumenta domnul⁶⁷: Țara pe care eu hotă-

⁶¹ *Necnon etiam sese mihi (ut ipsissimis verbis utar) cum uno solo corde velle declarare.*

⁶² Adică regele Spaniei și cel al Franței.

⁶³ *Hoc ipso temporis puncto.*

⁶⁴ Dumitru Naprágy era *episcopus electus*, adică nu încă introdus în jurisdicția sa episcopală. El fusese numit cancelar al Transilvaniei.

⁶⁵ Domnul ar dori să fie întîmpinat (adică să nu facă el primii pași).

⁶⁶ Adică în particular, după audiență.

⁶⁷ Nu este prea limpede dacă alternativa naivă care i se atribuie lui Mihai i se datorește lui Malaspina sau episcopului Naprágy. Din faptul însă că Malaspina crede că întreaga problemă s-ar putea rezolva prin bani (vezi mai sus, n. 20) reiese că întregul raționament îi aparține lui. Ipoteză confirmată cu prisosință de identitatea de stil dintre aceste speculații și cele adresate de el la Roma în 1595, în legătură cu ocuparea Moldovei de către Zamoyski (*Hurmuzaki*. XII, p. 216—217).

răsc să o ofer împăratului, acesta ori o va primi, ori nu o va primi. Dacă o va primi, atunci înainte de a i-o reda și a pleca din ea, voi cere de la el atîta bănet cît îi va fi greu și peste mîna să-mi plătească, și îi voi pretinde plata tuturor cheltuielilor și a tuturor spezelor făcute de mine pentru ocuparea Transilvaniei și voi zice că se ridică la un milion de florini. Și dacă atunci împăratul nu va voi să primească țara din cauza acestor greutăți bănești, și mi-o va lăsa, și va voi după aceea // să trateze cu mine despre o legătură de alianță, eu cred și știu că în aceste tratative situația mea va fi mai bună [ca a lui] și eu voi avea superioritatea din faptul că împăratul însuși a refuzat ceea ce i-am oferit. De aceea va fi mai bine pentru mine să-i propun eu lui condițiile pe care le voi voi eu, decît să primesc condițiile pe care le va fi voit el. — Fără îndoială că acela care va considera lucrurile cu luare aminte va vedea lesne că în aceste tratative se vor mai ivi alte greutăți și mai mari.

p. 312

[Urmează expunerea unui sistem garantat pentru a neutraliza pe domn: împăratul să-i dea titluri goale avînd grijă să-l lipsească de orice putere reală. Sînt formulate 12 puncte menite să limiteze toate posibilitățile domnului. În sfîrșit este enunțat și un precept universal valabil pe care îl redăm.]

Dar mai înainte de toate, ceea ce mi se pare că este necesar, și cît se poate de necesar, este că domnul nu trebuie să fie întărit decît numai dacă poate să fie tot atunci și doborît, căci altminteri din două una, sau vede că împăratul nu poate să-l doboare și astfel îi disprețuiește forțele, îi nesocotește puterea și nu ține seama de el, și din semeț se face și mai semeț, sau dacă ar începe să se teamă, va fugi la turci și se va oferi și arăta gata [să-i ajute] să ocupe Ungaria Superioară⁶⁸.

⁶⁸ O notă a editorului arată că textul a fost scris în grabă la cererea lui Basta, spre a fi trimis la Praga. O copie a fost expediată cardinalului Cinzio la Roma.

[PLECAREA DIN TRANSILVANIA]⁶⁹

1599 decembrie 4, Cașovia

Eu am plecat în ziua de 18 ale lunii trecute din Alba Iulia însoțit de un om al voievodului și de 400 de călăreți unguri veniți cu Ungnad și Forgacs [Sigism.] și rugat de acești domni am trecut prin Șimlău [Somlyo] unde am regăsit pe Basta, pe guvernatorul Oradiei [Paul Niary] și mai mulți colonei și alte persoane însemnate și le-am făcut o dare de seamă cuprinzătoare și amănunțită⁷⁰ a stării în care am lăsat Transilvania.

Basta, socotind firea palatinului și felul comportării sale pînă acum, a ajuns la părerea că maiestatea sa trebuie să folosească forța pentru a-l alunga din Transilvania și nu a fost posibil să fie clintit de la această convingere... Zicea că nu va cere împăratului [pentru aceasta] decît 8 000

⁶⁹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress — *Relationes*, pp. 368—371.

⁷⁰ *Copiosa et distincta.*

de soldați. Ungnad și alți câțiva erau de altă părere, anume să nu ajungă la luptă ci să se purceadă pe calea tratativelor pașnice⁷¹. Eu, pentru a împăca părerile unora și altora, văzînd mai ales că între ei se nasc neînțelegeri primejdioase, sub motivul că Ungnad⁷² a fost arhitectul tragediei provocate în Transilvania, la care Basta s-a opus într-una, am propus să se admită calea tratativelor, dar să nu rămînă armata la hotarele Transilvaniei ci să fie împinsă din loc⁷³ pentru a ușura mai mult tratativele și dacă nu ar reuși bine aceste [tratative], atunci se va putea recurge la arme. Au trimis și unul și altul scrisoare la împărat și așteaptă hotărîrea sa; și Ungnad a vrut să mă însoțească pînă aproape de orașul acesta [Cașovia] pentru a pătrunde mai bine starea lucrurilor cît și părerea mea, și eu i-am dat în această privință deplină satisfacție. [Malaspina trimite o copie a *relațiunii* și a *părerii* sale⁷⁴ spre a fi comunicate împăratului „care se va bucura mai puțin după ce le va fi citit decît s-au bucurat ministrii creduli ai împăratului.“ // Se plînge de ușurința cu care au fost primite întrebările sale la Viena cu privire la ofertele lui Mihai către împărat de a ocupa Transilvania. Dacă voiau să se răzbune cu ajutorul unui schismatic contra cardinalului, trebuiau să-l anunțe pe el ca să plece sau să-și retragă făgăduielile făcute cardinalului (!) . . . etc.]

p. 369

Cetatea Chioar s-a predat palatinului . . . etc.

// [Hust va primi o garnizoană imperială . . . etc.]

p. 370

[Singura cale de a-l scoate pe Mihai din Transilvania e ca Ieremia să recurgă la tezaurul pe care l-a tot adunat de cînd se bucură de pace, . . . *con la sponda de Polacchi* lipsindu-l pe Mihai de cei 3 200 de cazaci pe care îi are la el].

[Pe drum a regăsit carele care transportau la palatin tezaurul principelui Sigismund care] — după cum mi-a spus senatorul căruia i-l încredințase Sigismund — se poate urca la 100 000 de ughi. Iar el [Sigismund] se află la cancelarul Poloniei [Zamoyski] sărac, nenorocit și lipsit de orice ajutor . . .

p. 371

⁷¹ *Togata trattatione.*

⁷² Ungnad se certase cu Basta înainte de a merge la Alba Iulia. Acum este redată acuzația pe care i-o aduce Basta cu prilejul acestei întîlniri.

⁷³ *Impinguasse.* Termen ce nu se potrivește cu contextul. Desigur că sensul adevărat trebuie să fie acela al verbului latin *impingere*, a împinge. Dar nu se arată încotro trebuiau împinse trupele lui în timpul negocierilor, înainte sau înapoi. Nu se înțelege cum o asemenea mișcare, fie într-un sens, fie în altul, ar fi favorizat negocierile, căci Mihai ar fi răspuns cu forța la o intrare a lor în Transilvania.

⁷⁴ *Relatione et voto.*

VALENTIN WALAWSKI

(? — după 1601)

*

Valentin Walawski, care a comandat un polc de 700 de cazaci din oastea lui Mihai Viteazul în lupta de la Șelimbăr, era un nobil polon, nepot al lui Andrei Taranowski, al cărui alt nepot, Lubieniecki, fusese trimis de acesta în Țara Românească în ajunul atacului turcesc din august 1595. Legăturile domnului cu fostul sol al regilor poloni la Poartă aveau un îndoit rost. Pe deoparte puteau ajuta la stabilirea unui contact între domn și conducerea republicii polone, pe de alta erau foarte folosite la năimirea de mercenari pentru domn. Andrei Taranowski pe lângă alte servicii pe care le făcea vechiului său prieten, lua o parte activă la aceste înrolări, recrutând voluntari de pe moșiile sale pe care îi trimitea domnului sub comanda nepoților săi. Ecoul trezit de aceste chemări a fost destul de puternic pentru ca să se dea în Polonia o serie de decrete, interzicând ieșirea din țară a unor asemenea elemente, precum și orice adunări sau pregătiri în vederea unor înrolări pentru ținuturi din afara hotarelor republicii polone. Totodată era întărită paza la frontieră pentru a opri trecerile lor impetuoase spre tabăra domnului. Aceste măsuri aveau să aducă o piedică serioasă la sporirea oastei domnului.

Cît privește rolul de intermediar politic al lui Taranowski, el se adresa mai ales putericii partide a marii nobilimi ostile liniei urmate de cancelarul Zamoyski. Încă din vremea interregnelui care precedase alegerea lui Sigismund al III-lea Wasa, se produsese o sciziune însemnată între susținătorii lui Maximilian de Habsburg, care a și fost ales rege, și șleahța condusă de Zamoyski, care l-a luat prizonier și l-a silit să renunțe la coroană. Andrei Taranowski fusese unul dintre partizanii candidatului astfel înlăturat. Dealtminteri, chiar în sînul dietei polone, Mihai Viteazul se bucura de sprijinul partidei adverse cancelarului Jan Zamoyski și politiciii sale, avînd în frunte pe primatul Karnkowski, Sebastian Lubomirski, Mnizech, voievodul de Sandomir și voievodul Kievului, Constantin de Ostrog. Astfel stînd lucrurile, este probabil că eventualul concurs al lui Taranowski nu putea avea vreo eficacitate la cancelar, care de fapt conducea direct toată politica statului, regele avînd un rol mai mult formal. Dar el putea să cîștige adeziunea membrilor dietei împotriva politicii constante a lui Zamoyski, exemplificată prin amestecul polon în Țara Românească, prin îmbierea de voluntari nobili poloni de către Ieremia Movilă pentru așezarea lui Simion Movilă în locul lui Mihai. Andrei Taranowski preconiza încă de cîtiva ani adoptarea unei formule de împăciuire cu Mihai Viteazul. În iulie 1597, după ce Mihai obținuse trimiterea de trupe imperiale în Țara Românească, el vine însărcinat cu o misiune tainică din partea cancelarului: anume sugestia de a renunța la ajutorul militar habsburgic, primind în schimb o trupă de 2 000—3 000 de ostași poloni. Domnul însă a refuzat această ofertă. Înrîngerea cardinalului, omul lui Zamoyski, a însemnat, desigur, un insucces flagrant pentru acesta din urmă. După instalarea sa la Alba Iulia, Mihai Viteazul l-a poftit la el pe Andrei Taranowski, stîrnind prin aceasta bănuielile observatorilor imperiali, în ciuda faptului că acest nobil polon fusese unul dintre partizanii cei mai convinși ai arhiducelui Maximilian.

Dar de astă data Andrei Taranowski a întîrziat să răspundă la apel, în vreme ce domnul îl aștepta nerăbdător cu un cal frumos și cu zece butoaie din vinul cel mai bun. De aceea, probabil a pornit spre el un curier plătit de domn, ducîndu-i o scrisoare a lui Valentin Walawski care conținea și o chemare discretă a lui Mihai Viteazul. O lună exact după expedierea acelei epistole sosea în Transilvania Taranowski, pe care Mihai avea să-l rețină mai multă vreme pe lîngă sine, luîndu-l cu sine împreună și cu comisarii imperiali în drumul său pe la orașele Transilvaniei din luna martie. Am crede deci că scopul principal al trimiterii curierului fusese acesta. Dar cu acest prilej se mai putea realiza și altceva: trimiterea unui fel de scrisoare circulară, care să preamărească rolul polonilor în lupta de la Șelimbăr, subliniind și favoarea deosebită de care ei se bucurau la domn și perspectivele strălucite ce se deschideau în fața ostașilor care ar veni să-i slujească. Totodată, erau indicate și intențiile domnului cu privire la legăturile dorite de el cu Polonia. Se observă asemănări reale între povestirea luptei cu cardinalul și versiunea autorizată a desfășurării evenimentelor formînd baza expunerii făcută de solii lui Mihai la împăratul Rudolf al II-lea, precum și cea a lui I. Darahi. În textul său, Walawski dă o descriere vie a luptei de la Șelimbăr, stăruind mai mult asupra rolului polonilor și a recompenselor primite. Abia un an după acest triumf, îl aflăm printre cei ce se grăbesc să-și cîștige iertarea cancelarului, alergînd la el după înrîngerea lui Mihai în Țara Românească, și predîndu-i o cutie cu

corespondența domnului. Asupra acestor împrejurări vezi rapoartele din volumul de față, precum și lucrarea lui I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonia*, București, 1939. Scrisoarea cuprinsă aici a fost publicată de A. Veress în *Documente*, vol. V, pp. 332—337, după originalul din Muzeul Czartoryski de la Cracovia, însoțită și de o traducere românească. A. Veress a mai publicat și o versiune germană contemporană a textului polon al lui Walawski (*ibidem*, pp. 362—366). Un fragment în versiune latină se află cuprins într-un text scris din inspirația arhiducelui Maximilian înainte de 18 februarie 1600 (*Hurmuzaki*, XII, pp. 713—714). Este partea din scrisoare în care este vorba de favoarea arătată de domnii polonilor și de gândul unei apropieri de Polonia. Acest text mai conține trei fraze finale, care lipsesc din cel polon folosit la redarea versiunii românești, și care au fost adăugate de noi în paranteză la locul corespunzător.

SCRISOARE CĂTRE
ANDREI TARANOWSKI¹

1599 decembrie 14 Turda?

Faptul că Matia², sluga domniei voastre a fost reținut aici atîta vreme, nu are altă pricină decît că la noi în Țara Românească au fost pretutindeni mari tulburări, și ne aflăm aproape lipsiți de nădejde de țara noastră. Așadar din pricina multelor pericole de la noi el nu putea pleca. Acum cînd cu ajutorul lui Dumnezeu e ceva linișta, a fost lăsat de către milostivenia sa principele, dîndu-i cîteva zeci de galbeni cheltuială de drum.

Cred că este nevoie să vă dau de știre cum ne-a mers în aceste vremuri. La început în iunie am stat mereu călări ca să putem porni la luptă oricînd, deoarece turcii au făcut lîngă Giurgiu la Dunăre, un pod, gata

p. 333

¹ Traducerea s-a făcut după textul polon publicat de I. Veress, *Documente*, V, pp. 333—337, folosindu-se și traducerea românească (pp. 337—340) cu mici modificări.

² Rezultă din cele spuse că omul lui Taranowski fusese trimis la domn înainte de luna iunie, deoarece știrile trimise acum încep din acest moment.

să-l lase peste Dunăre. Mihai Vodă aștepta cu mare bucurie oștile turcești, voind să se măsoare cu ele, dar nu știm din ce pricină n-au înaintat pînă la noi. Și astfel am petrecut toată vara așteptînd pe turci în lagăr, gata de luptă căci veneau zvonuri la Mihai Vodă și spionii aduceau știri că împăratul turcilor poruncise lui Ieremia — voievodul Moldovei — să-și așeze pe fratele său Simion în scaunul Țării Românești, pentru care lucru trebuia să fie ajutat de către nobilii poloni cu soldați leși. Ne-a sosit și veste că hatmanul de cîmp³ al Coroanei polone a plecat cu oastea în ajutorul lui Ieremia pentru a pune pe Simion în scaunul Țării Românești. Noi stăteam în tabăra de pe lîngă rîul Buzăului, cu o parte a oștirii, iar cealaltă oaste stătea lîngă Siret, la „Czytnik“⁴ nu departe de Rîmnic. Apoi i s-a adus lui Mihai Vodă știrea cum că principele Cardinal Andrei Báthory i-a reținut banii ce-i fuseseră trimiși de către împăratul creștin și de către papă cu care el ar fi trebuit să ne plătească soldații. În oastea noastră a fost mare zarvă din pricină că Mihai Vodă nu avea bani cu ce să ne plătească. Apoi răposatul Báthory⁵ i-a oprit și a doua oară banii ce-i fuseseră trimiși de Papa prin legatul Malaspina⁶, cu care bani el ar fi trebuit să-și adune oameni și să-și întocmească oastea. În această vreme, Ieremia vodă⁷ trimise un om la Mihai Vodă ca să lase Țara Românească în seama fratelui său, iar Ieremia avea oastea gata, ca și Andrei Báthory, care de asemenea trimisese un om la Mihai Vodă ca să-i lase lui Țara Românească, p. 334 să-i facă jurămînt de supușenie și să înceteze lupta contra turcilor. El // slobozi curînd de plecare pe solii Cardinalului Báthory, zicînd: „că pînă ce nu-i vor arunca pămînt peste ochi, nu va înceta să lupte cu

³ Stanislaw Zolkiewski. Vezi biografia sa în volumul de față.

⁴ Poate Jidenii la nord de Rîmnicul Sărat, dar nu așa aproape de Siret.

⁵ Cardinalul Andrei Báthory. S-ar părea că aici este o suprapunere cu gestul lui Sigismund Báthory din anul precedent. Vezi și Veress, *Documente*, V, pp. 219—220.

⁶ Vezi biografia sa în volumul de față.

⁷ Misiunea lui Csomortány este destul de nelămurită. Asupra realității sale nu încapem nici o îndoială. Îndoielile încep cînd este vorba de stabilit de cine anume a fost trimis. Legăturile strînse și constante ale lui Csomortány cu domnul Moldovei și tîlcul mesajului adus îndreptățesc, oarecum, interpretarea lui Walawski, că el ar fi fost emisarul acestuia. Dar el a fost trimis de cardinal. Este probabil că însărcinarea dată lui Csomortány avea un caracter mai mult *particular*. El trebuia să-l sperie pe Mihai, invocînd poruncile turcilor, pentru ca acesta să plece din Țara Românească. *Oficial*, cardinalul ignoră oarecum demersul lui Csomortány, trimițînd curînd după aceasta pe delegații săi care să-i ceară domnului jurămîntul de credință. Așa rezultă și din scrisoarea lui Mihai către Ieremia Movilă, din 20 decembrie 1599 (P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936), Báthory a trimis mai întîi pe Toma Csomortány, cu somația de a părăsi Țara Românească, și mai apoi doi nobili (*dwoch panow*) „ca să fie cu dînșii așezămînt și să întărim jurămîntul, și ca să fim prieteni, așa cum am fost cu dînșii mai înainte“ (p. 97). Vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 333. În nici un caz nu a fost o acțiune simultană sau dublă, cum crede Walawski, destul de contradictoriu.

turcii, deoarece a jurat împăratului creștinilor că îl va ajuta împotriva lor⁸. „În ceea ce privește lăsarea domniei nu-mi las nimănui țara și moșia, pînă ce nu mă vor smulge de acolo, tîrîndu-mă de picioare“.

În această vreme, Cardinalul Andrei Báthory adună o dietă la Cluj. Mihai Vodă știa că în această dietă se vor sfătui între ei despre el. Apoi veniră și spioni, aducîndu-i vestea că turcii au trecut Dunărea în țara sa, că voievodul moldovean a pornit de partea cealaltă cu oaste împotriva țării sale și că hatmanul de cîmp al Poloniei se apropia de Țara Românească cu polonii trimiși în ajutorul lui Ieremia. După aceea Mihai văzînd că are vrășmași în toate părțile, s-a înțeles cu rotmiștrii și polcovnicii poloni care erau acum peste 4 000 pe lîngă dînsul. Se strămută cu întreaga sa oaste peste munți în Ardeal, fără să fi spus ceva despre scopul sau ungurilor ori celorlalte neamuri, afară de poloni⁹. Și astfel, luîndu-și cu sine soția, copiii și toate comorile pe care le avea, am ajuns în octombrie lîngă Brașov, pe care l-am luat cu meșteșug și dibăcie¹⁰. Atunci s-a înțeles cu domnii mai cu vază ai secuilor¹¹, cărora le-a făgăduit înapoierea libertăților lor mai vechi primite de la regele Matias și le-a îngăduit să-și ucidă stăpînii, așa cum mai făcuseră cu cîțiva ani mai înainte și sub domnia lui Sigismund¹² Báthory. Apoi toți secuii au trecut de partea lui, aducîndu-și oastea lor mare la Mihai. După aceea, secuii și ungurii au ocupat cu dibăcie puternica cetate a Făgărașului. Apoi au venit lîngă Sibiu. Cînd Andrei Báthory află că Mihai a ocupat Brașovul și Făgărașul, trimise pe nunțul papal, Malaspina¹³, la dînsul, cerîndu-i să se retragă de bunăvoie făgăduindu-i că va primi banii trimiși de împăratul creștin și de papă pentru soldați; i-a mai făgăduit în afară de aceasta să-i dea din chiar banii săi ca să-și poată plăti soldații pe trei luni. După care Malaspina mai susținea că împăratul creștinătății i-a încredințat solia ca Mihai să părăsească de bunăvoie Transilvania. Mihai îl întrebă, însă, dacă are despre aceste lucruri scrisori de la împărat către el, și cînd Malaspina îi spuse că el e un nunțiu papal și că îl poate crede și fără scrisori, Mihai îi răspunse: „Pe tine te-a trimis sfîntul Părinte să te îngrijești de treburile duhovnicești, iar nu de cele vitejești și te sfătuiesc să-mi părăsești tabăra fără răgaz; de nu, vei fi păzit de 200 // de pedestri pînă ce mă voi răfui cu țara aceasta, deoarece pe a mea mi-am pierdut-o“¹³.

p. 335

⁸ Afirmatie menită să capteze simpatiile acestora.

⁹ Adică fără luptă. Formulă folosită și pentru ocuparea Făgărașului.

¹⁰ Șefii secuilor liberi.

¹¹ Este vorba de mișcarea secuilor de la începutul anului 1596, ca urmare a călcării flagrante a făgăduielilor făcute de Sigismund secuilor în preajma campaniei de la Dunăre.

¹² Pentru intervenția amintită, vezi versiunea sa din volumul de față p. 157 ș.u.

¹³ Walawski suprapune aici două momente deosebite: cel al întîlnirii cu Malaspina, care s-a încheiat cu fixarea unei noi întîlniri pe a doua zi de dimineață (care nu a mai avut loc), și cel al concedierii lui Malaspina dintr-o fază ulterioară, pentru a-l împiedica să

După ce a plecat nunțul, a venit Cardinalul¹⁴ cu oștile sale și și-a așezat tabăra lângă Sibiu, nu departe de aceea a lui Mihai Vodă. A doua zi, adică la 27 octombrie, dimineața, a și început așezarea oștilor de amîndouă părțile. Mihai, își rîndui oștile astfel: Mai întîi împărți pe poloni în două corpuri pe care le-a pus pe amîndouă flancurile oștirii sale; între ele ca trupă a treia a pus pe ungurii săi, pe haiduci (numiți Szabadlegények) cu artilerie; ca trupă a patra a așezat în dosul acestor haiduci cîteva mii de ostași cu sulite, și ca trupă a cincea a pus pe moldoveni în număr de 2 500 la marginea acestor ostași. Mai în spatele moldovenilor, a pus o trupă mare de secui. Oastea a fost rînduită de Mihai însuși, după care s-a așezat cu copiii și cu soția sa în spatele acestor oști împreună cu 3 000 de pedestri aleși și 2 000 de călăreți. Așa stătea și Andrei Báthory, principele Transilvaniei, după ce își rînduise oamenii. Dar în acest timp haiducii lui Mihai se aruncară asupra pedestrașilor lui Báthory și, încercîndu-se între ei, haiducii au fost respinși și au fost nevoiți să se retragă. Atunci mi-a poruncit Mihai să lupt cu polcul meu de 700 de călăreți cazaci din Polonia. Am înaintat cu cazacii, asvîrlind înapoi pe pedestrașii lui Báthory. Acum am fost respins cu polcul meu de către ostașii lui Báthory, și din această cauză Mihai m-a ajutat cu sulitașii săi. Cînd mi-au sosit ostașii lui Mihai în ajutor, am împins îndărăt oastea lui Báthory. Lui Branicki¹⁵ nu i-a îngăduit Mihai să intre în luptă, lăsîndu-l să stea pe loc cu cîteva mii de cazaci. Atunci o ceată mare de unguri ai lui Báthory a aruncat iarăși pe oamenii lui Mihai înapoi, așa că au început să fugă. Acum, înainte ca să-mi dau seama s-a repezit Mihai însuși la polcul lui Branicki și l-a rugat să facă ce se cuvine unor viteji, zicînd că cinstea sa¹⁶ stă în puterea lui Dumnezeu și în a lor căci biruința e în mîinile lor. Atunci am înaintat cu polcul meu dintr-o parte și domnul Branicki de cealaltă parte cu mare putere; ne-am luptat mult și în sfîrșit, rupînd rîndurile vrăjmașilor, am intrat după ei, în tabăra lor. Acolo a răsunat apoi semnalul retragerii.

p. 336 Mihai a poruncit pedestrimii // sale de sub comanda feciorului său¹⁷, precum și secuilor și moldovenilor săi să se așeze în dosul taberei ungurești, căci se pregătea acolo de apărare. Apoi Mihai a poruncit oștilor sale să se așeze iarăși așa cum erau la început; dar înscriindu-se și lăsîndu-se noaptea, am stat rînduiți de luptă și au fost trimiși răniții în tabăra noastră, pentru ca să-i ținem în viață, pe cei care mai aveau zile.

uneltească cu dușmanii lui Mihai, cînd într-adevăr domnul i-a poruncit să plece pînă în două zile dacă nu vrea să rămînă prizonier. Malaspina s-a grăbit să treacă la Basta unde și-a continuat intrigile înainte de a se întoarce la Roma.

¹⁴ Andrei Báthory.

¹⁵ Nobil polon, comandînd în oastea lui Mihai Viteazul un polc de cazaci. A murit în slujba lui în anul următor.

¹⁶ A lui Mihai.

¹⁷ Nicolaie-Pătrașcu.

Ungurii nu au fost nici cînd mai viteji ca atunci, căci lupta se purta de amîndouă părțile cu aceleași arme și dacă nu era să fie cazacii mei, Mihai ar fi pierdut bătălia, deoarece oamenii din partea noastră erau chiar gata să fugă¹⁸.

La căderea nopții, îndată ce s-a făcut întuneric a fugit Báthory din tabăra sa în munți spre Moldova, iar oamenii săi au părăsit îndată lagărul, după dînsul. De îndată ce s-a bagat de seamă că Báthory fugise, l-au urmarit secuii cu cetele lor. L-au ajuns din urmă într-un sat secuiesc¹⁹, unde se refugiase numai cu trei inși. Acolo a fost rănit la cap, de cineva cu o lovitură de secure. Apărîndu-se și întorcîndu-se într-o parte a fost rănit la cap, la frunte și la față. Îndată ce a căzut, i s-a tăiat capul, care a treia zi a fost dus cu rănile pe el la Mihai. Mihai a luat acest cap, a început să-l sărute plîngînd, iar acel care l-a adus a fost pedepsit cu moartea în fața întregii sale oștiri. Apoi a trimis după trupul Cardinalului. La sosire, Mihai i-a ieșit înainte cu mare alai, cu întreaga sa oaste din Alba Iulia. Pe urmă, a cincea zi a însoțit trupul cu cinste mare pînă la mormîntul din biserica mare de la Alba Iulia. El însuși ducea lumînarea după mort și l-a îngropat acolo.

Apoi, după bătălie, s-au predat îndată Sibiul și alte cetăți și orașe; și nobilii ardeleni au făcut jurămint lui Mihai, în afară de orașul și de cetate Hust, care au primit oști nemțești ce le-au ocupat pentru împărat. După bătălia cîștigată, Mihai ne-a dăruit nouă, polonilor și ungarilor, lea-fa pe trei luni deodată pentru munca și vitejia noastră și pe luna a patra ne-a plătit banii înainte și a făcut o lege înțeleaptă pentru întreținerea noastră. E așa de milostiv, cu noi, încît de se numește cineva polon, îl dăruiește cu ceva, și celui care vrea să-i slujească îi dă bani gata. Pe de altă parte cînd mergem la dînsul ne primește pe noi polcovnicii // și rotmiștrii cu mare cinste; la masă ședem cu el și nu ne privește ca un domn ci se poartă cu noi ca un tovarăș de luptă. Aproape nu trece o zi să nu ne dea nouă cîte ceva din al său, ca haine, blănuri scumpe, cît și galbeni din care are mereu la el buzunarele pline. Nu se sîrcește cu banii și la masă închină el pentru sănătatea slugilor sărace și le dă chiar cu mîna sa mîncări, îndulcindu-le bine cu galbeni.

Vă mai spun domniei voastră că are bani de dat soldaților, deoarece a luat multe comori²⁰ rămase după Sigismund și Andrei Báthory, care abia au putut fi cărate cu 24 de care. Acum se pregătește pentru iarnă să meargă împotriva Timișoarei și la vară vrea să asedieze cetatea turcească.

¹⁸ Formulare destul de ambiguă pentru a scoate în evidență meritele proprii și isprăvile trupei comandate de el.

¹⁹ Ulterior s-a pretins că Báthory ar fi fost ucis de români.

²⁰ Afirmație de natură să atragă înrolarea ostașilor străini în armata lui Mihai.

Are de gînd să-și mărite fata²¹ cu un bărbat de seamă din Polonia și să însoare pe feciorul său tot acolo. Vrea să se supună maiestății sale regelui Poloniei, să-i facă jurămînt de credință. Maximilian²² a trimis la el să-i lase principatul Transilvaniei dar el n-a vrut să facă acest lucru, zicînd că pentru această țară a curs sînge leșesc²³; pe împăratul creștinătății vrea însă să-l ajute cît va fi în viața împotriva turcilor, așa cum jurase altă dată; însă lui Maximilian nu vrea să-i lase Transilvania. Vrea să-și trimită solii la maiestatea sa regele, la dietă, însă ar dori să fie mai bine primiți decît acum trei ani²⁴. Pe mine m-a întrebat unde zăbovește domnia voastră în vremea aceasta, căci v-a pregătît un cal frumos împodobit, împreună cu zece vase din vinul cel mai bun. Și se roagă doar de acest lucru, ca domnia voastră să-i concilieze²⁵ favoarea regelui. Dat la Turda în ziua de 24 decembrie²⁶ anul 1599.

²¹ Domnița Florica.

²² Încă de la renunțarea dinții a lui Sigismund (aprilie 1598), era socotit stăpînul legitim al Transilvaniei. Dar nici atunci și nici după aceea nu a ieșit din inacțiunea sa.

²³ Afirmație menită să introducă ideea unei integrări în politica Poloniei.

²⁴ Adică în 1596. Urmează frazele omise din celelalte copii și păstrate numai în fragmentul reprodus în *Hurmuzaki*, XII, pp. 713—714.

²⁵ ... *ut gratiam regis sibi D. V. consiliet* (= conciliet).

²⁶ Data (24 ianuarie) nu corespunde cu cea din textul polon (14 ianuarie), afară dacă s-ar socoti că este după calendarul nou, iar cea din textul polon după cel vechi. În celelalte texte nu este arătat nici un loc de expediție a scrisorii. În colecția lui Veress, V., p. 333, această lipsă este completată în paranteză cu precizarea Alba Iulia, căpătată pe cale de deducție. Cum întreg acest final al scrisorii pare autentic, ar însemna că polcul lui Walawski se afla atunci la Turda.

ȘTEFAN BATHAZAR

(? — după 1604)

*

Nu cunoaștem amănunte biografice despre Ștefan Bathazar. Știm doar că era paroh de Suceava și că a intrat într-un conflict violent și zgomotos cu episcopul Bernardino Quirini, împotriva căruia a îndreptat în martie 1604 plîngerea redată mai jos. Această reclamație trebuie confruntată cu plîngerea episcopului catolic, unde se arată stilul în care se desfășurau aceste certuri, mergînd pînă la bătăi și capete sparte. Faptele materiale arătate de Bathazar se potrivesc și cu alte declarații contemporane, ce înșiră capetele de acuzare contra episcopului Quirini: căutarea comorii de la Suceava pentru Mihai Viteazul, judecățile laice cu observații din Bacău și participarea episcopului catolic la procesiuni religioase ortodoxe — după obiceiul catolicilor din Creta, de unde se trăgea episcopul, și unde se ajunsese la anumite forme de conviețuire pașnică între creștini sub crunta apăsare a semilunei. În realitate, disciplina pe care încerca să o instaureze Quirini în sînul bisericii catolice din Moldova întîmpina rezistența parohilor, cărora le convenea mai bine un episcop polon absenteist, care să nu le tulbure socotelile.

Textul de față aduce o mărturie prețioasă, atât în privința condițiilor generale din Moldova unde se arată limpede trecerea treptată a catolicilor la biserica ortodoxă —, cât și în privința frământărilor interne ale clerului catolic din Moldova, nesupus unei autorități unice, ci sfîșiat de certurile dintre episcop și parohi de o parte, dintre același episcop și călugării misionari de alta, la care se mai adaugă certurile dinăuntru aceluiași ordin: minoriții conventuali și minoriții observați de care pomenesc nenumărate mărturii din secolul al XVII-lea. În această ambianță se desfășoară și o altă luptă pentru acapararea episcopiei catolice din Moldova de către biserica polonă. Anii de păstorie ai lui Quirini, și apoi ai lui Arsengo reprezintă un moment de rezistență la tendința coto-pitoare a polonilor, ce aveau să-și impună în curînd episcopi nominali, a căror existență trebuia să complice încă și mai mult împrejurările bisericii catolice din Moldova. Cererea celor patru parohi ce iscăleau plîngerea lui Bathazar, de a se numi un episcop polon, indică încă din 1604 calea ce va fi urmată foarte curînd.

Textul lui Bathazar a fost publicat de B. P. Hasdeu în „Columna lui Traian“ 1876, sub titlul *Documente inedite din biblioteca Doria—Pamfiliiana din Roma relative la istoria catolicismului in România 1601—1606*, pp. 318—320.

De Bathazar s-a ocupat și Al. Sadi-Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 105—106.

[RELAȚIE DESPRE STAREA CATOLICILOR DIN MOLDOVA]¹

1604 martie 30

... Eu Ștefan Bathazar, parohul de Suceava, în numele meu și a trei preoți de mir fiind în Moldova, chemat de ei ca să merg la Iași pentru a scrie această scrisoare, mă îndrept rugător cu smerenie către sanctitatea² ta și-i fac cunoscute următoarele despre starea Provinciei Moldova și despre starea noastră. p. 318

Mai întâi, au rămas în Moldova cam 24 de biserici parohiale de rit roman în fostele două dieceze de Milcov și de Siret, deosebite de episcopia Argeșului³, și acestea în afară de trei sau patru biserici, stau să se năruie

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Hasdeu în „Columna lui Traian“, 1876: *Documente inedite din biblioteca Doria-Pamfiliana din Roma relative la istoria catolicismului în România 1601—1606*, pp. 318—320.

² Papa Clement al VIII-lea (1592—1605).

³ Printr-o ciudățenie datorită necunoașterii împrejurărilor reale din țările noastre de către curia papală, noul episcop al Moldovei ce fusese numit în persoana lui Quirini purta titlul de episcop de Argeș.

p. 319 În curînd, în parte din cauza sărăciei locuitorilor apăsați de dări foarte dese, în parte din cauza lipsei de preoți catolici, care // nu pot trăi⁴ în zisa provincie Moldova (deși unii au fost sfințiți de prea cinstitul episcop de Argeș în cursul ultimilor 40 de ani), deoarece nu există un episcop puternic care să țină piept pentru ei domnului schismatic și care să-i ajute. Căci adesea ni se întîmplă ca pe cînd ducem sfintele taine <mergînd> cu căruța sau călare la bolnavii aflători la două-trei mile <departare>, sau cînd mergem ca să botezăm copii în sate unde nu sînt preoți, ni se iau cu silnicie cai de la căruța de către „postarii” sau „tabelarii”⁵ domnului sau ai boierilor. Și astfel trebuie să lăsăm căruța noastră pe drum, împreună cu <toate> lucrurile, sau să tragem singuri căruța, ca să nu se prăpădească lucrurile. Prea cuviosul <episcop> de Argeș⁶ nu spune nici un cuvînt domnului despre aceasta.

Pe lîngă acestea mai sîntem și apăsați de sărăcie. Credincioșii catolici abia mai pot să mai dea ceva. Iar prea cinstitul <episcop> de Argeș, care trebuie să ne ajute, chiar el ne-a jefuit.

Patru <dintre> biserici, adică cele de Cotnari⁷, Suceava⁸, Roman⁹ și Baia¹⁰ au niște vie la Cotnari pe care domnul Ieremia ni le-a dat¹¹ nouă preoților, la cererea nobililor din Polonia¹², ca fiecare din ai noștri să primească dijma de vin a bisericii sale. Această dijma a acestor biserici, pe care ne-a dat-o nouă de trei ani încoace, a fost cerută de la domn de către cuviosul <episcop> de Argeș și a dobîndit-o pentru sine.

De asemenea prea cuviosul <episcop> de Argeș ca să facă placul domnului schismatic se amestecă în procesiunile publice și în ceremoniile schismaticilor, îmbrăcat în veșminte episcopale, spre scandalul catolicilor noștri, care pînă în vremurile acestea rămăseseră nemolipsiți¹³ de riturile grecești și despărțiți de ei prin aceste ceremonii publice¹⁴. El argumentează¹⁵ așa: că și latinii din Creta <de sub>¹⁶ obedița ponteficului fac procesiuni împreună cu grecii; dar românii noștri¹⁷ nu recunosc înțîietatea lui Petru pontifi-

⁴ *Subsistere.*

⁵ *Curieri.*

⁶ *Bernardino Quirini*

⁷ *Cotnariensis.*

⁸ *Sochaviensis.*

⁹ *Romanensis.*

¹⁰ *Baniensis.*

¹¹ *Concesserat.*

¹² Conducătorii de fapt ai „republicii” polone.

¹³ *Immunes.*

¹⁴ *Et his externis ritibus inter se divisi erant.*

¹⁵ *Causam reddit suam.*

¹⁶ Lacună întregită după sens.

¹⁷ Obiecția aparține lui Bathazar.

celui roman, ci proclamă un alt patriarh odată cu papa¹⁸. Și că același prea cuvios face faptele acestea fără vreun gând bun a arătat Dumnezeu cât mai limpede, căci în mai multe rânduri¹⁹ după terminarea acestor procesiuni a fost lovit de epilepsie la masa domnului în aceeași zi în care se făcea procesiunea. Unii dintre catolicii noștri se miră și se întristează de lucrul acesta iar alții, socotind că ei nu se deosebesc cu nimic de greci²⁰ (desigur, dacă episcopul lor se unește riturilor grecești)²¹, trec cu ușurință la greci, părăsind bisericile noastre. E de temut să nu treacă mulți din ai noștri la schismatici dacă acest prea cuvios <episcop> al Argeșului pe care domnul l-ar reține bucuros aici ar rămîne mai mult timp în Moldova.

Același prea cuvios <episcop> al Argeșului a învinuit de mai multe ori în fața judecății românilor schismatici sau a episcopilor pe frații franciscani observanți ai mănăstirii din Bacău (care de vreo 170 de ani au ajutat pe preoții de mir și au fost o podoabă a credinței catolice în această provincie a Moldovei), de multe lucruri necuviincioase, și apoi i-a alungat cu cea mai mare ocară, nu numai din mănăstire, ci chiar din provincie — primind <ajutorul> brațului secular al domnului schismatic, în timp ce toată provincia se minuna împreună cu noi de faptul acesta și ne întristam ca unii ce fusesem lipsiți de ajutorii noștri, iar credincioșii de preoții lor.

Același prea cuvios episcop al Argeșului uitînd de starea sa sub domnia lui Mihai²² cu care se unise, desbrăcînd haina episcopală, ca să nu fie recunoscut de suceveni, a venit la Suceava în haine de mirean și nu s-a rușinat să sape o comoară în cetatea Sucevei, comoară despre care auzise de la o fiică a unui domn al Moldovei²³ pe cînd se afla el la Roma, — iar alții după el săpînd mai adînc temeliiile turnului au năruit turnul cetății. Recunoscut de suceveni și salutat de mine parohul sucevean, cuprins de rușine, a plecat din nou în Transilvania.

De aceea rugăm sfinția ta să trimiți aici un episcop polon... etc.

Iași, 30 martie 1604

Stephan Bathazar <paroh> de Suceava

Laurentius Demuth <paroh> de Cotnari

Iacob Sasul <paroh> de Baia

Ștefan Transilvăneanul <paroh> al satelor secuiești în Moldova

¹⁸ *Alium Patriarham et Papam simul.*

¹⁹ *Aliquovies.*

²⁰ Ortodocși.

²¹ Reflectie a lui Bathazar.

²² Mihai Viteazul.

²³ Probabil Maria, fiica lui Petru Șchiopul, căsătorită pe atunci cu Polo Minio.

ANDREA BOBBI DIN FAENZA ZIS ANDREA DIN FORLI

(c. 1540 — înc. 1604)

*

Misionarul catolic Andrea Bobbi din Faenza, zis și Andrea din Forli, s-a născut în jurul anului 1540 și a murit ucis de tătari în Moldova, în 1604.

Intrînd în ordinul dominicanilor, a fost trimis la Constantinopol, unde a stat în timpul pontificatului lui Grigore al XIII-lea (13 mai 1572 — 10 aprilie 1585).

Venind apoi ca misionar în Moldova în 1600, a călătorit cu episcopul catolic de „Argeș și Bacău”, Bernardino Quirini, care se întorcea de la Roma cu breve de recomandare pentru Ieremia movilă și Mihai Viteazul, (Columna lui Traian, 1876, p. 310).

Bobbi l-a însoțit pînă la Iași, unde a ajuns înainte de Crăciun, luînd parte la primirea solemnă făcută de Ierenia Movilă episcopului catolic.

La izbucnirea conflictului dintre Quirini și franciscanul observant polon Valerian Lubieniecki, care ocupase arbitrar reședința catolică din Bacău, percepînd și decima de la supușii catolici, Bobbi a fost trimis de superiorul său în Polonia unde arhiepiscopul de Liov, Ioan Dimitrie Solikowski, urma să hotărască de partea cui este dreptatea.

În aprilie 1601, el se afla la Liov, de unde a înaintat la Roma raportul său asupra situației Episcopiei catolice din Moldova.

După Paști, s-a înapoiat în țară, aducînd scrisori de recomandare din partea lui Solikowski pentru Bernardino Quirini.

Andrea Bobbi a murit înainte de 5 martie 1604, fiind ucis de tătari în cursul groaznicei invazii care a pustiit Moldova, cum amintește și Quirini în scrisoarea sa de la acea dată (v. mai sus relația acestuia, precum și Kravlevski, în „Revista catolică”, 1915, p. 534).

De la el a rămas raportul amintit asupra stării catolicismului din Moldova, descoperit de A. Mesrobeanu în Arhiva Doria Pamphili din Roma (fondul Aldobrandini, vol. 7) și publicat în „Cercetări istorice”, IV, 2, Iași, 1928, pp. 87—90.

Pe lângă arătarea critică a păcatelor clerului catolic, abătut de la canoane și tolerat totuși de superiorii eclesiastici, memoriul cuprinde și expunerea unei serii de măsuri, menite să întărească propagarea catolicismului în Moldova, prin aducerea unor călugări cunosători ai limbilor polonă, germană și maghiară din „provincia” de curînd înființată a sf. Iacint din Polonia.

Din punct de vedere critic, trebuie însă observat că informațiile sale sînt uneori mai puțin sigure. El pomenește într-un loc de mănăstirile *dominicane* din Moldova, în altul de călugării catolici uciși (!) de Ștefăniță Rareș. Este adevărat că atunci cînd a început să-și scrie raportul nu avea decît doar trei-patru luni de cînd sosise în țară. Față de superiorul său, Quirini, apar unele note cam suspecte. Avînd posibilitatea să scrie din Liov necenzurat de acesta, Andrea Bobbi strecoară unele afirmații formulate în mod nu tocmai categoric dar, prin acestea chiar, mai puțin controlabile. El comunică la Roma știrea destul de curioasă a expediției lui Quirini la Suceava, în căutarea aceluia pretins tezaur îngropat acolo. Dar toată această poveste se întemeiază doar pe spusa părinților iezuiți din Alba Iulia. Chiar el declară că nu ar fi crezut-o de la nimeni alții. Aici însă apar unele nepotriviri între spusele lui Bobbi și cele ale lui Quirini. Acesta declară că a plecat din Roma *însoțit* de Andrea Bobbi. Nu știm dacă și cum s-au despărțit, întrucît Bobbi spune că s-a *întîlnit* cu Quirini la Cluj, în ziua de 1 noiembrie. Dar știm din corespondența comisarilor imperiali că Quirini a sosit la Satu Mare la 20 iulie. De acolo a trebuit, desigur, să meargă la Alba Iulia, unde se afla domnul. Dar cînd a fost Bobbi acolo, și cînd a aflat el de la iezuiții din Alba Iulia știrea pe care o redă fără a o discuta? Dacă ea ar fi fost adevărată, ar fi avut un alt răsunset decît comentariul ironic, rostît pe *românește*, de logofătul lui Ieremia.

Același Bobbi, expunînd conflictul lui Quirini cu călugărul polon Lubieniecki, dezaproabă aducerea acestei pricini înaintea judecătii domnului, adăugînd însă că *nu știe* dacă pira a pornit de la călugăr sau de la episcop. În sfîrșit, în situația atît de critică a episcopului catolic din Moldova față de pretențiile bisericii polone, Bobbi preconizează înlocuirea preoților catolici existenți în Moldova (majoritatea din ei însurați!) prin călugări ai „provinciei” sf. Iacint din Polonia, ceea ce ar însemna supunerea de fapt a Episcopiei din Moldova pretențiilor clerului din Polonia.

Bobbi a mai lăsat și o scrisoare în care preamărește victoriile lui Mihai Viteazul asupra turcilor (*ibidem*, pp. 86—87, doc. II).

A fost folosit de N. Iorga în studiul *Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine”, t. XVIII, 1931, p. 21 (extras).

[RAPORT DESPRE
CATOLICII DIN MOLDOVA
ȘI DESPRE EPISCOPUL CATOLIC,
QUIRINI]¹

1601, aprilie 12, Liou

p. 87

Cu mila lui Dumnezeu și prin puterea binecuvântării pe care mi-a dat-o în deosebi sanctitatea sa², am scăpat de ciurma pe care am găsit-o în Ungaria, de boala mea cea grea și de tulburările singeroase care s-au produs în vara aceasta și în toamna trecută în Transilvania, Țara Românească și Moldova³. Ajungând cinstitul nostru episcop de Argeș fratele Bernardino Quirino la Cluj în dimineața <șărbătoarei> tuturor sfinților⁴ a fost găzduit în acel oraș de părinții iezuiți și <apoi> ne-am urmat împreună drumul nostru și am ajuns cu bine în Moldova, cu puțin înainte de sărbătoarea Crăciunului. Când monseniorul <Quirini> a

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Mesrobeanu în „Cercetări istorice”, IV, 2, Iași, 1928, pp. 87—90.

² Clement al VIII-lea (1592—1605).

³ *L'una et Paltra Valachia*.

⁴ 1 noiembrie 1600.

vrut să se ducă la Ieremia, domnul Moldovei, acel principe a trimis să-l aducă de acasă în propria sa caretă, a poruncit să fie însoțit de o trupă numeroasă de miliție polonă din garda sa și l-a primit în cetatea Iași, în divanul lor public (adică în senatul lor) unde erau vladicii⁵ săi, adică episcopii de ritul său, boierii⁶ săi și alții în număr foarte mare. Și când episcopul i-a înfățișat o brevă sigilată a domnului nostru <papa>, el a luat-o în mână și a admirat titulatura pecetea ei; s-a ridicat în picioare, s-a descoperit și a sărutat breva și a dus-o la cap, apoi a dat-o secretarului său latin⁷ să o citească și să o tălmăcească și a rămas tot timpul în picioare, cu cuca în mână⁸, apoi s-a așezat și și-a acoperit capul și a spus episcopului cuvinte frumoase: „Fiți bine venit! Ce mai faceți! Ce mai face sanctitatea sa papa? Sfinția voastră veți porunci și cîrmui în voie peste toate bisericile și poporenii catolici⁹ care se află în această țară a mea, potrivit cu tot ce va poruncește sanctitatea sa papa“. Și începînd de atunci, domnul dă zilnic tainuri cu prisosința, parte în natură și parte în bani, numărați pentru episcop și slujitorii săi și pentru ținerea a patru cai; i-a trimis pînă și stofă pentru ca să-și îmbrace servitorii. Domnul să fie laudat! Sînt două lucruri care ne-au adus nume rău — dacă este îngăduit să vorbesc deschis cu domnia voastră prea strălucită un bătrîn ca mine care a trecut de 60 de ani și care este de chemarea mea, pentru ca d<omnia> v<oastră> să aibă cunoștință de orice lucru pentru orice pricină —; unul mai grav este că la Alba Iulia în Transilvania, monseniorul nostru l-a înștiințat pe Mihai domnul român, mai înainte ca acesta să fi fost învins și alungat din Transilvania, că o doamnă i-ar fi spus, la Roma, că s-ar afla la Suceava, cetate din Moldova, o comoară <îngropată> în pămînt, într-un loc anumit. Mihai i-a dat episcopului o caretă, // cai și slujitori înarmați chiar din palatul său; nu știu de loc, și nu vreau să spun un neadevăr, dacă episcopul s-a oferit lui Mihai să se ducă la Suceava în acest scop sau dacă a fost rugat de către Mihai; ci doar că a pornit el însuși cu acea caretă cu slujitori și că i-a pus pe oamnenii din acel oraș să șape, în urma bătailor pe care le dădeau acei slujitori; aș crede desigur că nu din porunca episcopului erau bătuți acei bieți locuitori ci din obraznicia slujitorilor. Dar negăsind nimic, acel episcop s-a întors îndată pe drumul <cel mai> drept cu aceeași caretă și slujitori, la Alba Iulia, la Mihai. Din care cauză umblau vorbe rele în acele orașe din Transilvania, pe seama noastră, a romano-catolicilor. Și dacă nu mi s-ar fi povestit aceasta chiar de către părinții iezuiți din Alba Iulia, eu nu aș fi crezut-o

p. 88

⁵ *Vladicibi.*

⁶ *Baroni.*

⁷ Probabil Paul Lancki, care a rămas și pe lângă succesorii săi.

⁸ *Beretta.*

⁹ *Populi latini.*

de la mireni. Și aici în Moldova, la Iași, în divanul obștesc, unde erau adunați vladicii și lume <multă>, așteptând venirea domnului, logofătul, adică marele cancelar al țării¹⁰, a spus în limba lor românească: „eu nu știam că episcopii catolici umblau ca să sape pentru a căuta comori“. Acestea s-au făcut, prea strălucite monseniore, nu mai e nici un leac și se și împuținează aceste prime vorbe de rău. Al doilea lucru este că episcopul și un părinte polon din ordinul său al franciscanilor reformați¹¹ numit fratele Valerian Lubieniecki¹², s-au înfățișat amândoi înaintea domnului la judecată; nu știu dacă fratele l-a tras pe episcop în judecată sau dimpotrivă, la acea cercetare <publică> în fața domnului, la care luau parte vladicii lui și boierii și alții și eram și eu de față, fără ca episcopul să se fi sfătuit cu mine, nici cu alții, după câte știu, asupra celor pe care voia să le aducă înaintea domnului împotriva aceluia frate, căci l-ași fi sfătuit într-alt fel, cum mi se pare <că e mai> bine în fața lui Dumnezeu decît de a merge înaintea domnului așa în pripă și la mînie. De fapt, episcopul reclama biserica, locuințele și veniturile pe care le au acei părinți Zoccolanți la Bacău¹³, venituri care constau dintr-o casă pe care a dat-o domnul, acum mai bine de un an, unui părinte conventual¹⁴ numit fra<tele> Girolamo din Chio¹⁵, dar Zoccolanții și-au însușit-o și o stăpînesc împreună cu două mori pe care și le-au făcut la Bacău, și strîng veniturile, și în afară de aceasta, Dumnezeu știe cum de au scos acea casă din mîna fratelui Girolamo conventualul; el¹⁶ zice că le-a cedat-o¹⁷ <lor> printr-un document public *ob metum cadentem in constantem virum*¹⁸,

¹⁰ Lupu, zis și Luca Stroici. Fiul lui Ion Stroici (care a fost vistier sub Lăpușneanu și Despot, și a fost trimis de acesta ca sol la împăratul Ferdinand I), vistier, apoi mare logofăt sub Petru Șchiopul (1580—1591), îl însoțește la plecare și rămîne în Polonia. Revine cu Ieremia. Este mare logofăt (1595 oct. — 1610 ian. 16). Este frate cu Simion Stroici, mare vistier 1596 iul. 16 — 1607 iul.

¹¹ *Zuchulante* (= zoccolanti, de la zoccolo = sandală cu talpă de lemn) nume dat franciscanilor observați după reforma lui Paolo Trinci.

¹² *Valeriano Lubinizcho*. Asupra lui Valerian Lubieniecki, care a ajuns apoi episcop catolic de Bacău cf. relația lui Bernardino Quirini din volumul de față și N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, pp. 417—23, precum și Virginia Vasiliu: *Il principato moldavo...* în „Dipl. Ital.“, II.

¹³ *Bacho*.

¹⁴ Adică franciscan nereformat. Între aceste două ramuri franciscane existau mari animozități și certuri pentru zestrea ordinului.

¹⁵ *Girolamo da Sio* = Ieronim Arseno. Vezi biografia sa în *Călători*, II.

¹⁶ Expunerea este destul de confuză. Pronumele *el* de-emnează aici pe Arseno, care motivează prin teamă donația făcută de el Zoccolanților printr-un act public, dar invocă oarecum nulitatea aceluia act, întrucît există un act de donație anterior etc. (care va trebui căutat la Roma). O altă cauză subsidiară de nulitate a daniei către Zoccolanți ar fi interdicția generală făcută călugărilor, de a poseda bunuri lumești. Aici este introdusă o paranteză a lui Bobbi, căruia *i se pare* că numai papa ar putea da dispensa necesară.

¹⁷ Arseno ar fi cedat-o Zoccolanților.

¹⁸ De frică. Paranteză introdusă de Quirini.

măcar că mai înainte el dăduse această casă fraților săi conventuali după cum spune¹⁹ că există un document autentic la San Apostolo, la Roma, nu știu <dacă> în arhiva acelei mănăstiri sau în a generalului lor, <dar> frații de la San Apostolo vor fi știind totul, fără nici o îndoială. Dar chiar dacă Zoccolanții ar fi luat în chip legiuit casa din mîinile fratelui conventual, aceasta totuși are venituri și drepturi senioriale²⁰, căci frații percep dijmele de la acei oameni, din toate bunurile lor și le împart justiția pînă la procesele criminale exclusiv... și mi se pare²¹ că pentru aceasta ar trebui să aibă o deslegare anume de la domnul nostru <papa>, căci faptul de a deține personal <sau> și în comun <bunuri> este împotriva legămîntului lor călugăresc, în virtutea a nu știu cărei hotărîri consistoriale oficiale pe care a înfățișat-o strălucitul cardinal Santa Severina²² sfințitului consistoriu, cînd a fost propus ca episcop acest monsenior al nostru. Iar fratele²³, dimpotrivă invoca <în sprijinul său> vechimea <posesiunii>, susținînd, că acel loc este al Zoccolanților și că nu trebuie să fie dat episcopului. Și acolo, înaintea tuturor, episcopul <vorbind> împotriva fratelui, și acela certîndu-se în parte cu episcopul ca și cum ar fi de o seamă²⁴, au ajuns la cuvinte atît de puțin cucernice și dintr-o parte și dintr-alta, încît ași fi vrut să mă aflu oriunde aiurea. În cele din urmă, domnul a dat dovadă de mai mare înțelepciune decît cei doi pricinași și le-a spus astfel printr-un tîlmaci: „Acestea sînt pricini de ale voastre pur bisericești; eu nu le pricep. // Mergeți la prea strălucitul arhiepiscop de Liov²⁵ și să vadă și să judece acest proces. Și după cum va judeca el, veniți <apoi> la mine și eu voi duce judecata la îndeplinire“. Așa s-a sfîrșit lucrul, nu fără ocară pentru noi. Se vor duce la judecata arhiepiscopului de Liov care îi va judeca după dreptate cum îi este obiceiul și cum mi-a spus... etc...

p. 89

În 25 sau 21²⁶ de orașe din Moldova și Țara Românească locuiesc romano-catolici de ai noștri, originari unii din Saxonia²⁷ și alții din Ungaria, în număr de 10 600 de suflete. <Ca> preoți: <e> mai întîi acel frate Valerian — despre care îmi spun frații săi din acest oraș al Liovului și arhiepiscopul însuși că el este apostat²⁸ și fugit din această provincie a sa din Polonia — <apoi mai este un> alt frate al său de călugărie Zoccolant și

¹⁹ Probabil Arsengo.

²⁰ *Meta entrata e baronagio.*

²¹ Paranteză a lui Bobbi.

²² Giulio Antonio Santori cunoscut sub numele de cardinalul Santa Severina.

²³ Valerian Lubieniecky, partea adversă, își expune acum contraargumentele.

²⁴ *A tu per tu con il vescovo.*

²⁵ Dimitrie Solikowski.

²⁶ Astfel în textul publicat.

²⁷ Formulare defectuoasă. Este vorba de locurile săsești, și nu de Saxonia din Germania.

²⁸ Și-a renegat adică ordinul său sau chiar legămîntul său călugăresc.

fratele Girolamo²⁹ <călugăr> conventual care stă cu episcopul și fi slujește de vicar, astfel că sînt 3 <preoți> catolici și cu mine acum al patru-lea. Dar cu <unii> din <acești> catolici nu e lucru canonic. Ba dimpotrivă (să se știe) că sînt aici 7 preoți mireni, toți însurați. Și unii din ei s-au însurat fățiș, cu toată solemnitatea, după ce au fost făcuți preoți, și alții aveau mai dinainte soții legiuite și au primit după aceea consacrarea în toate ordinele preotești. Și așa, de mulți ani încoace, aceștia avînd fățiș soții, fii și fiice, celebrează slujbe și împărtășesc toate tainele bisericești acestor bieți sârmani. Acesta este tot clerul din cele două provincii. L-am îndemnat pe monseniorul episcopul nostru să se descotorosească de toți acești învederați fauritori de scandal, căci Dumnezeu va avea grijă să-i facă rost de alți preoți. Mi-a răspuns că îi răbda pentru că nu avea pe cine să pună în locul lor. Acum mă aflu aici la Liov unde am venit anume pentru a obține scrisori de recomandare de la acest strălucit arhiepiscop către domnul Moldovei pentru episcopul nostru, pentru ca să-i dea venituri sigure și permanente pentru întreținerea sa ca episcop³⁰ (căci nu e lucru frumos și nici cu vreo siguranță pe viitor, să se tot ducă zilnic să ceară de pomană la casa domnului). El mi-a dat scrisori foarte binevoitoare cum că <episcopul> este foarte cucernic, și socot că vor fi cu folos, căci fiind acel prelat al doilea sau al treilea senator al acestui stat al Poloniei, domnul Ieremia ține oricum să-i fie pe plac și să-i facă voia și cu atît mai mult cu cît domnul îl vede cu ochi buni pe episcop.

Deoarece acel prea cinstit părinte italian, din ordinul nostru dominican care mi-a fost dat la Roma ca tovarăș <de muncă> în aceste țări, de către prea reverendul nostru părinte general, a murit în orașul Cașovia din Ungaria, . . . am cerut de la acești prea cucernici părinți reformati ai noștri din Liov, din noua provincie a sfîntului Iacint și mi-au dat un părinte . . . care să-mi fie tovarăș în Moldova și care va putea sluji într-unul din acele orașe, deoarece predică liber în limba polonă și germană, după nevoile chiar ale acelor locuri. Dacă totuși episcopul nostru va voi să se slujească de el, după cum socot, că ar trebui să fie foarte bucuros să-l aibă, îl va avea. Acești părinți ai noștri din provincia sf. Iacint, din Rusia³¹ au mai mulți frați preoți de limbă polonă și germană și încă ceva maghiari, astfel că dacă monseniorul episcop ar vrea să alunge <toată acea> molimă³² din Moldova și să se descotorosească de toți acești preoți însurați, ar putea să se folosească de acești părinți ai noștri foarte zeloși pentru slujba de propovăduitori ai credinței și de peregrinanți printre neamurile <ce trebuie aduse la credință> etc. Și datorită vecinătății cu Liovul și Camenița . . . dacă s-ar ivi

²⁹ Arsengo.

³⁰ *Mensa episcopale*.

³¹ Rutenia.

³² *Smorbare*.

vre-un scandal — ferească Dumnezeu — se poate îndrepta repede, ... cu atât mai mult cu cât încetînd deocamdată calamitățile de pînă acum, de care a pătimit Moldova și a suferit în timpul războaielor trecute, și <plecînd> soldații care mai sînt încartiruiți încă aici fără de nici o rușine, din nou vor fi locuite vechile noastre mănăstiri dominicane (!) dintre care sînt în ființă două mănăstiri de piatră, foarte frumoase și se țin neconținut credincioșii de noi ca să se slujească <în ele>. Acum 60 de ani călugării noștri din acele mănăstiri au fost uciși în <mare> parte pentru că nu voiseră să se boteze din nou, cum voia acel prințipe de atunci, schismatic³³. Alții au fugit și pînă acum au rămas în părăsire acele locașuri. Dar ca să spun domniei voastre așa cum gîndesc „în fața lui Dumnezeu“, monseniorul episcopul nostru este foarte slab, de aceea dacă domnia voastră va aproba ca acei preoți însurați din Moldova să fie înlăturați din slujbele lor bisericești și dacă în locul lor va hotărî să slujească acești părinți ai noștri din <provincia> sf. Iacint, domnia voastră ar putea face două lucruri pentru a aduce la îndeplinire aceasta. Unul este de a pune să cheme pe prea cinstitul părinte provincial din această provincie a sf. Iacint pe care l-ați avea acolo la Roma la capitlul nostru general și să-i porunciți să dea călugări cu asemenea însușiri și cunoștințe de limbi încît să poată fi folosiți în Moldova și în Țara Românească în slujba sacrei congregații „de propaganda fide“. <Iar> în rîndul al doilea să scrieți episcopului ca să se lipsească cu totul de acei preoți însurați și să pună în locul lor pe părinții pe care îi va da provincialul <provinciei> sf. Iacint din Rusia. Îndată după cele trei zile de Paște, eu mă voi înapoia în Moldova cu tovarășul meu și cu scrisori de la monseniorul arhiepiscop de Liov...

Liov, 12 aprilie 1601

Fratele Andrea Bobbi din Faenza
din ordinul dominicanilor

³³ Ștefăniță Rareș. Afirmare neîntemeiată pe mărturii sigure contemporane ale acelor vremi, ci pe un fond de legende, care le-au amplificat mult, ulterior.

INFORMATOR ANONIM POLON

*

Nu se știe nimic despre autorul anonim al textului adresat — nu se arată bine cînd și în ce împrejurări — regelui Poloniei. El însuși spune că venea din Turcia, unde fusese trimis de stăpînul său, Alexandru Chodkiewicz, să-i cumpere cai turcești și, reîntorcîndu-se prin Moldova, a găsit această țară ocupată de Mihai Viteazul. Urmează o serie de amănunte privind soarta unor negustori poloni aflați în Moldova, cît și propriile sale întîmplări. Autorul stăruie asupra zvonurilor care circulau printre unguri și moldoveni despre o viitoare expediție a domnului împotriva Poloniei. În ochii autorului, Mihai părea înțeles cu Habsburgii spre a așeza pe tronul polon pe arhiducele Maximilian, în schimbul păstrării Transilvaniei. În acest sens este interpretat ajutorul în bani trimis de Rudolf al II-lea.

Zamoyski se face ecoul acestor zvonuri în declarațiile sale din sfatul de război al taberei polone, la sfîrșitul lunii august 1600 (Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, Frankfurt, 1672, XII, p. 356).

Știrile destul de disparate, adunate laolaltă de informatorul anonim, oferă un amestec ciudat de adevăr și de fantezie. Apar contradicții evidente. Pe de o parte, se afirmă că negustorii poloni ce se reîntorceau din Turcia sau de la Dunăre și se aflau în trecere la „Smil“ (Ismail) erau jefuiți și în bună parte omorâți de români. Pe de alta, se adaugă după aceea că Mihai Viteazul a îndreptat pe negustori spre *Transilvania*, dând și o explicație ad-hoc, anume că i-a lăsat să treacă pentru a atrage pe ceilalți negustori care se opriseră pe malul drept al Dunării. Chiar și propria odisee a declarantului pare cam suspectă. Capturat de români, el este gata să fie răpus și asistă la o discuție a lor, dacă să-l omoare sau să-l trimită viu domnului la Iași. Domnul aflînd de acolp — (cum? cînd?) — despre el și despre cai, trimite după ei. Aici surprindem o mărturisire sugestivă: „*Implinind porunca lui, m-am dus eu însumi cu caii la dînsul!*“ Ceea ce îngăduie presupunerea că din propriu imbold s-a grăbit de la început deadreptul la Iași să-i ofere domnului caii stăpînului său și propriile sale servicii. Numai așa s-ar putea explica faptul menționat de el că se bucura de favoarea domnului, pe lîngă care se lăuda că a stat patru săptămîni, avînd prilejul să discute cu boierii de frunte maghiari și să primească destăinuirii mai mult ori mai puțin reale din partea lui Gașpar Kornîș. Este evident că, la schimbarea lucrurilor, aceste alunecări trebuiau acoperite, invocînd omorurile și jafurile cu care începe darea sa de seamă. Întocmai ca Walawski, care se răscumpără pe sine predînd lui Zamoyski corespondența lui Mihai, anonimul este gata să facă orice declarații, atribuindu-i domnului cuvinte „*auzite cu urechile sale*“ de natură să confirme propaganda cancelarului Zamoyski contra acestuia. O invenție încă și mai grosolană este aceea a îndemnului unui nobil mărunț polon către altul de a tăia gîtul „*boierilor mari*“ din țara lor, întrucît domnul român i-a spus... că el, domnul „*are voie (!) neapărat să pornească împotriva Poloniei!*“. Fără a mai sublinia aici nepotrivirea evidentă, chiar din primele fraze, între porunca domnului, ca el să treacă în *Transilvania*, și faptul surprinzător că a rămas pe lîngă domn patru săptămîni. Dealtminteri și acea poruncă de a-l trimite în *Transilvania* trebuie înțeleasă tot în legătură cu expedierea cailor și nu cu drumul negustorilor pomeniți. Desigur că nedumeririle ridicate de text se datoresc faptului că nu avem la îndemînă decît un extras necomplet dintr-un text mai lung, asemenea, probabil, cu fragmentul scrisorii lui Walawski reprodus de cancelaria arhiducelui Maximilian (vezi biografia lui Walawski.)

Raportul păstrat în Biblioteca Zamoyski (ms. 1790, f. 93—94) a fost publicat împreună cu o traducere în limba română de P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, pp. 117—119 (text), 119—121 (trad.) și folosit de el în lucrarea sa: *Mihai Viteazul*.

SCRISOARE DIN MOLDOVA CĂTRE REGELE POLONIEI¹

iunie—iulie 1600

p. 120

...Fiind eu trimis de către domnia sa Alexandru Chodkiewicz, stăpînul meu în Turcia, pentru trebile domniei sale², la întoarcere după ce am trecut Dunărea, am aflat că Mihai voievodul Țării Românești a cuprins Moldova. Îndată ce această veste s-a răspîndit la granițele Moldovei, am văzut și am auzit omorurile ce s-au făcut printre bieții negustori supuși ai măriei tale, care mergeau la Dunăre după pește și alții, care mergeau după alte mărfuri ale lor care erau pe mare, și au venit la Șmil³; acestora nu numai că li s-a luat averea cîtă aveau dar chiar mulți dintre ei au fost omorîți de către români. Trei

¹ În traducerea lui P. P. Panaitescu, *Doc. privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, pp. 119—121, cu unele modificări.

² După cum rezultă din context, fusese trimis de el ca să-i cumpere cai de rasă din Turcia.

³ Ismail.

curieri ai lui Ieremia Vodă care au mers cu mine de la Constantinopol spre Suceava cu scrisoare de la împăratul turcesc au fost prinși și au fost tăiați chiar în fața mea. Iar pe mine m-au luat în casa unui sutaș moldovean. Acolo se sfătuiau unul pe altul dacă să mă omoare sau să mă ducă viu la Mihai Vodă la Iași în scaun, și a trimis după mine ca să aduc acolo la dînsul la curte caii domniei sale, stăpînului meu. Împlinind porunca lui m-am dus eu însumi cu caii la la dînsul. Acolo la curte a poruncit ca să fie trecuți prin fața lui caii stăpînului meu, unul cîte unul, și după ce a ales trei cai mai buni a poruncit să-i ducă la grajdul său, iar apoi a treia zi a spus să-i trimită îndată în Transilvania. De la negustorii din Liov a luat de asemenea peste vamă cîteva sute de galbeni, deși acei negustori nu aveau decît șapte care cu diferite mărfuri. După aceea a poruncit negustorilor și mie să ne ducem în Transilvania însă i s-a adus la cunoștință că acele care foarte anevoie vor putea suporta marile greutateți ale drumului în munți.

De la împăratul turcesc⁴ au fost la dînsul cîteva ceauși, repede unul după altul, dar nu știu pentru ce, căci și-au dat solia în taină. Atîta știu că pe toți i-a trimis în grabă la hanul tătäresc⁵.

După cum am aflat de la boierii de frunte unguri — și am înțeles eu însumi în parte, trăind pe lîngă dînsul patru săptămîni — alt gînd nu are, decît să meargă asupra Poloniei. De mult ar fi trecut peste Nistru, dar i s-a dat de știre că în Transilvania sașii au început să pună la cale răscoale împotriva lui. Pe lîngă aceasta sosise la dînsul în Transilvania un sol cu bani de la împăratul creștin⁶, din care pricină el a plecat, iar oștirilor lui le-a poruncit să se retragă puțin de la Nistru. Acolo nu va sta mult, ci trebuie să se // întoarcă în Moldova după ce va înăbuși acele răscoale și va trimite înapoi pe sol și va aduna oameni mai mulți din Transilvania, Țara Românească și Moldova. După cum vede seninătatea și măriia ta <el> stăruie ca să poată avea pace trădătoare pe scurt timp cu împăratul turcesc ca să nu aibă a se teme din spate de către turci și din lături de către tătari cînd va porni împotriva Poloniei. Pentru aceasta i s-au dat și bani din partea împăratului creștin ca să poată chema mai mulți oameni la arme. Iar el a făgăduit aceasta împăratului că va așeza ca rege al Poloniei pe arhiducele Maximilian⁷, numai ca însuși arhiducele Maximilian cu oastea lui să vie la Cracovia, iar el de aici pe de altă parte. Iar țara Transilvaniei de la dînsul să n-o mai ceară.

Pe acei negustori și pe mine desigur că nu ne-ar fi lăsat să plecăm din țară, și a făcut-o numai pentru ca să poată amăgi pe alți negustori,

p. 121

⁴ Mehmed al III-lea.

⁵ Gazi Ghirai al II-lea.

⁶ Rudolf al II-lea. Este vorba de venirea lui Pezzen, care însă nu aducea banii așteptați.

⁷ Fostul candidat la tronul Poloniei după moartea lui Ștefan Báthory.

supuși de ai măriei tale, care cu câteva zeci de care s-au oprit dincolo de Dunăre, așa încît aceia, auzind că pe aceștia i-a lăsat, < să se apuce > să treacă și ei peste Dunăre în Moldova.

După cum mi-a spus, mărite rege, un boier ungar, anume Gaspar Korniş, a încercat să-l sfătuiască pe Mihai ca să renunțe la proiectele sale împotriva coroanei, spunîndu-i și arătîndu-i puterea cea mare a Poloniei, atunci el i-a răspuns: „Șubredă este puterea acolo unde nu este înțelegere”⁸.

Am auzit eu însumi cu urechile mele, cînd moldovenii plîngînd s-au jeluït împotriva soldaților lui pentru nedreptățile și prădăciunile lor de nesuferit, cum el le-a răspuns că tot așa s-a întîmplat și ardelenilor, „care acum își răscumpără pagubele la voi, așa și voi vă veți răscumpăra pagubele în țara leșească și vă veți putea răzbuna și pentru nedreptățile și relele pe care vi le-au făcut leșii în vremea lui Ieremia”.

Este de asemenea acolo, milostive și prea senine rege, un polon numit Zaplatinski, care merge adesea la Mihai în odaie. Odată a venit la gazda domnului Stadnicki⁹, eram atunci acolo și eu, și a început să spuie: Milostive domnule Stadnicki, să ne pregătim săbiile noastre asupra Poloniei, căci măria sa prințul, stăpînul nostru, mi-a spus acuma în odaia lui că are voie neapărat să pornească împotriva Poloniei. Iar noi dacă nu am căpătat răsplată pentru vreo slujbă de a noastră la boierii la care am slujit, atunci vom avea plată cu moșiile lor, tăindu-le lor gîtul”. Astfel dau de știre și în chip îndestulător despre toate Măriei Tale.

⁸ Aluzie la dezbinarea dintre partida magnașilor și cea a lui Zamoyski.

⁹ În *Hurmuzaki*, XII, apar doi Stadnicki, amîndoi în legătură cu Mihai Viteazul. În aprilie Iurie Stadnicki trimite în Polonia un emisar la domn (p. 866). La 1 iunie, Stanislav Stadnicki vine la Mihai pe la Satu Mare, cu 300 de călăreși (p. 933). În noiembrie, 1600 Stanislav Stadnicki și un alt cazac sînt descoperiți la Alba Iulia și gata să fie uciși de Csaki. Basta însă îi salvează, sperînd să-i cîștige pentru împărat (pp. 1077, 1102).

CAMPANIA POLONĂ DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ DIN 1600

*

Campania polonă din Moldova și Țara Românească din toamna anului 1600 a însemnat lichidarea oricărei acțiuni combinate antiotomane în sud-estul Europei. Ca și intervenția polonă din Moldova din anul 1595, care a frânat posibilitățile expediției creștine de la Dunăre din acel an, ea a fost opera marelui Hatman și cancelar Jan Zamoyski, a cărui politică nu coincidea cu cea a regelui Sigismund Wasa, fiind însă continuarea liniei adoptate de Sigismund I. Se știe că atitudinea acestuia, în preajma expediției lui Soliman în Moldova, a favorizat instalarea turcilor la gurile Dunării. Zamoyski credea că poate folosi conflictul dintre Poartă și imperiu pentru a-și extinde dominația și asupra țărilor române. O primă reușită în Moldova în anul 1595, a fost urmată de proiectarea unor noi etape, exploatând pretențiile lui Andrei Báthory și apoi ale lui Sigismund Báthory, devenit din principe al imperiului un dușman al Habsburgilor și un pretendent la propriul său principat. Acțiunea fulgerătoare a lui Mihai Viteazul dejucase aceste planuri. Campania polonă avea deci ca scop reluarea programului întrerupt, și ducerea sa până la limitele sale extreme. Căci era vorba acum și de anexarea de fapt a Țării Românești prin instalarea

unui domn iumpus de poloni, moldoveanul Simion Movilă. Este adevărat că acest lucru a devenit posibil și datorită unei poziții echivoce a Movileștilor care față de Poartă se dădeau drept oamenii turcilor, menținând însă cu îndărătnicie legăturile lor cu Polonia. Totuși atunci când Zamoyski a forțat nota, pretinzând de la domnul Moldovei un jurământ care să recunoască alipirea Moldovei la statul polon, el nu și-a putut impune voința, și nici nu a putut persista în gândul de a-l scoate din domnie, întrucât Ieremia Movilă a găsit sprijin la rege. Incidentul marelui hatman cu domnul moldovean nu este menționat în nici una dintre relatările lui Zamoyski, sau Zolkiewski, sau din cele scrise din porunca lor, ci doar în jurnalul de campanie al oastei polone, la însemnarea cu data de 22 septembrie. În redarea mărturiilor din volumul de față s-a adoptat o prezențare comună într-o ordine dictată de conținut și nu de data redactării fiecărui raport în parte. Seria începe cu relatarea lui Jan Zamoyski (*Hurmuzaki*, Supliment, II, pp. 693—641, completată cu fragmente dintr-o scrisoare adresată nuntului papal Claudio Rangone, în care este descrisă pe larg configurația terenului cât și poziția ocupată de forțele lui Mihai Viteazul în acea luptă. (Publicată de Veress, în *Documente*, VI, pp. 238—242). Urmează relatarea anonimă, destul de apropiată ca temă, scrisă tot în spiritul lui Zamoyski (publicată de I. Corfus, în lucrarea sa, *Mihai Viteazul și Polonia*, București, 1938 pp. 361—363). Mai interesantă și mai vie se arată relatarea hatmanului de câmp, Zolkiewski, publicată tot de I. Corfus, în lucrarea citată, pp. 340—344.

Ultimele trei rapoarte aparțin unul, mai retoric, lui Stanislaw Golski voievodul Podoliei, care comandase oastea din Moldova ce fusese învinsă de Mihai pe malul Jijiei, un altul unui ostaș de un rang mai puțin însemnat, care dă un fel de rezumat al întregului mers al expediției lui Zamoyski, de la venirea sa în Moldova pînă la lupta de la 15 octombrie. De atunci încolo se succed însemnări directe, făcute la oarecare interval între ele: 15 oct., 21 oct., 22 oct., pînă la plecarea din Țara Românească spre Polonia, după încheierea campaniei. Din cauza caracterului succesiv al informațiilor vedem că la 22 octombrie nimeni nu știa cine va fi pus domn în Țara Românească, iar la sfîrșitul dării de seamă este menționat pe nume Simeon Movilă voievodul Țării Românești, care este dat în seama starostelui de Camenița Ion Potocki, ca să-l conducă la Țîrgoviște. Avem în față probabil o redactare făcută din porunca lui Zamoyski, după datele unui jurnal de campanie, la sfîrșitul operațiilor. Apar o serie de informații reale sub noianul de exagerări și de denaturări de cifre cu privire la oastea lui Mihai. Asistăm la lichidarea forțelor sale pe care trebuise să se bizuie pînă atunci: polonii (adică probabil în primul rînd cazacii) și sîrbii, atrași de făgăduielile hatmanului, moldovenii, care au pornit de capul lor peste munți spre Moldova, desigur ca să nu fie predați de poloni lui Ieremia Movilă, care se grăbește să-i taie pe cei ce încăpeau pe mîna sa, în sfîrșit, muntenii care vin la hatman în număr destul de mic „cerînd milă și domn“ (!) Iar hatmanul, care purcede ca un suveran, lingușit de serdarul turc și de sangiac-begul de Tighina, pe care îl trimite la Țîrgoviște cu tătarii săi, așezînd și domn în Țara Românească, are grijă totuși să pună acțiunile sale sub garanția domnilor senatori care se aflau în vremea aceasta cu oastea. Răsar formule ca aceasta cu privire la răspunsul dat lui Basta, care prevedea în numele împăratului creștin Țara Românească, lăsată prin tratat de Mihai acestuia... etc. „La aceasta domnul cancelar (căci Zamoyski era și mare hatman și cancelar) i-a răspuns răspicat ca un adevărat hatman după marea sa prevedere și după părerea domnilor

senatori... etc.“ (vezi formula de mai sus). Dar se pare că pe lângă răspunsul răspicat el a trimis un emisar al său care să observe situația din Transilvania și să ia contact cu partizanii lui Sigismund Báthory din Transilvania. Este acel pan Wozuczynski, trimis aparent la Basta „cu o veste oarecare“.

De aceea, când vin la el solii acestor partizani dispuși să dea ostaticii și cerându-l pe Sigismund, el nu s-a mai amestecat direct, ci *văzând oastea trudită și temându-se de multe* (!) a lăsat totul baltă și s-a grăbit spre Moldova...

Amindouă aceste rapoarte au fost publicate de I. Corfus, *op. cit.*, pp. 353—356; 337—361 după niște copii aflate în bibliotecile din Cracovia și Torun. Raportul din urmă poate fi confruntat cu folos cu cel anonim, întocmit de pe jurnalul de campanie din zilele de 21 sept. — 24 oct. publicat de Veress, *Documente*, VI, pp. 242 ș.u. și care ocupă în seria noastră locul ultim. Aici se cuprind și unele amănunte noi, de pildă conflictul hatmanului cu Ieremia Movilă, amintit mai sus. Observăm și unele neconcordanțe. În raportul lui Kleczki este desemnat Jan Potocki, în celălalt Iacob Potocki, deși este clar că e vorba de unuși și același.

O caracteristică a tuturor acestor rapoarte polone este tonul lor, adesea grandilocvent și ditirambic și exagerarea flagrantă a cifrelor celor două oști dușmane sporindu-le pe ale lui Mihai, și reducându-le pe ale polonilor, pentru a se lăuda cu isprăvi nemaiauzite. În același chip sînt arătate și pierderile ambelor părți. În redarea acestor texte au fost omise părțile pur retorice, fără vreun interes real.

O descriere a luptei de la Bucovel, și în general a campaniei polone din Moldova și Țara Românească făcută de Gorski, a fost publicată în limba polonă în „Ateneum“, 1892, la Listopad. La noi există lucrarea lui Const. Zagoriș: *Treisprezece zile din viața militară a lui Mihai Viteazul*, 7—20 oct. 1600. *Luptele cu polonii* (București 1908) și cea a gen. R. Roseti, publicată în „An. Ac. Rom.“ Mem. sect. îst., t. XII, București, 1931.

JAN ZAMOYSKI

(1542—1606)

Jan Zamoyski, vestitul cancelar și mare hatman al Poloniei care a condus mai bine de douăzeci de ani politica țării sale, era fiul lui Stanislaw, staroste de Belz. Născut la 19 martie 1542, a fost crescut în credința calvină. După ce a terminat școala la Krasnoslaw, a fost trimis la Paris, unde a făcut studii strălucite la Sorbona, și s-a oprit scurt timp și la curtea regelui Francisc al II-lea (1559—1560). A plecat apoi în Italia, pentru a studia dreptul și istoria la Universitatea din Padova, unde s-a convertit la catolicism. În 1563 a publicat lucrarea *De senatu romano*, care a atras asupra lui atenția învățaților vremii. Întors în Polonia, a ajuns secretarul pentru limba latină al regelui Sigismund al II-lea August (1548—1572), care i-a încredințat conducerea și organizarea arhivei Coroanei polone. În timpul interregnelui ce a urmat morții regelui, el se opune candidaturii habsburgice și asigură alegerea lui Henric de Valois, candidatul micii nobilimi (*szlachta*), prin adoptarea votului individual, egal (*virilitim*). Face parte din solia trimisă la Paris, sub conducerea lui Albert Laski, pentru a notifica această alegere. După fuga lui Henric de Valois (1574), el sprijină pe candidatul szlachtei, Ștefan Báthory, principele

Transilvaniei, care avea să se căsătorească cu sora fostului rege Sigismund-August: Ana Jagellona.

Ajungând mâna dreaptă a noului rege, a înăbușit opoziția marei nobilimi prin prinderea și executarea lui Samuel Zborowski (1574) și apoi prin exilarea lui Christofor Zborowski (1585). Numit subcancelar în 1576, mare cancelar în 1578, mare hatman în 1581, însurat cu nepoata regelui, Griselda Báthory, 1583, ce fusese pețită și de Petru Cercel, Zamoyski a întrunit în mâinile sale puterea civilă și cea militară. În interior a sprijinit reforma judiciară realizată de dietă în 1578, prin înființarea unor tribunale civile — la Piotrkow și Lublin — formate din deputați ai micii nobilimi. În exterior a susținut războiul împotriva Moscoviților, terminat în 1582.

În timpul celui de al treilea interregnum 1586—1587, Zamoyski a avut de înfruntat opoziția magnașilor conduși de frații Zborowski, partizani ai arhiducelui Maximilian de Habsburg. Apărînd Cracovia asediată de arhiduce, Zamoyski cu sprijinul micii nobilimi a impus ca rege pe Sigismund Wasa, fiul unei surori a lui Sigismund August, învingîndu-l pe arhiduce la Byczna (1588), și încheind pace cu Rudolf al II-lea la Bytom și Bedzin (1588). Sub regele Sigismund al III-lea Wasa, Zamoyski își impune politica sa, care era de fapt cea a ultimilor regi, privind orientarea Poloniei în războiul dintre turci și Imperiul habsburgic. Lui i se datorește acțiunea pornită în Moldova împotriva acaparării ei de către Sigismund Báthory, precum și refuzul Poloniei de a adera la „Liga sfîntă“, pe care încerca papa Clement al VIII-lea să o înfiripeze contra turcilor.

Instalarea de către Zamoyski a lui Ieremia Movilă în domnia moldoveană (27 august 1595) în preajma expediției creștine contra turcilor din Țara Românească, a constituit, totodată, o amenințare morală pentru Sigismund, și o frîmă puternică, el fiind silit să-și imobilizeze o parte din forțe la hotarul Moldovei. Zamoyski înfățișa însă papei și Occidentului acțiunea sa ca fiind o realizare în folosul creștinilor, întrucît a așezat un domn creștin în Moldova, în loc ca aceasta să fie cedată tătarilor potrivit cu făgăduiala sultanului. În realitate era împlinirea vechiului vis al polonilor de a ocupa țările dunărene. Față de Mihai Viteazul, atitudinea sa a fost neîncetat potrivnică începînd încă de la cererea de ajutor adresată prin Lubieniecki polonilor în fața iminenței invaziei turcești din iulie 1595 și pînă la campania polonă din 1600, voită de cancelar, desigur, și pentru a dobîndi și Țara Românească în zona de influență polonă, dar ajunsă inevitabilă odată ce cucerirea Moldovei de către Mihai anula cîștigul Poloniei din august 1595. De aceea a încercat Mihai să propună închinarea celor trei țări Poloniei, soluție irealizabilă de fapt. Un singur moment, în intervalul 1595—1600, a schițat un gest de apropiere față de Mihai în 1597, trimițînd propuneri prin Andrei Taranowski, dar numai pentru a încerca să-l rupă de la legătura directă stabilită cu imperialii în primăvara aceluiași an. Intrat în conflict cu regele, el se sprijină pe szlachta împotriva magnașilor și îi impune suveranului să retracteze acordurile sale secrete cu Habsburgii.

În 1601 a luat parte cu succes la războiul contra Suediei. A fost însă înlocuit de hatmanul Chodkiewicz. Nu și-a încetat opoziția contra politicii regelui. La moartea sa,

la 3 iunie 1605, el era cel mai bogat proprietar funciar din Polonia, posedînd 17 000 km² de pămînt, 22 de orașe și 800 de sate.

A avut mari merite în domeniul cultural. A reorganizat Universitatea jagellonă, aducînd profesori din străinătate, a înființat un colegiu la Cracovia și o academie la Zamosc.

În volumul de față au fost cuprinse două rapoarte ale sale despre campania polonă din 1600 contra lui Mihai Viteazul (vezi capitolul despre campania din 1600).

În volumul precedent, *Călători III*, au fost date fragmente din jurnalul de campanie al expediției din Moldova din anul 1595. Despre Zamoyski există o literatură istorică foarte bogată, rolul său fiind adesea determinant în desfășurarea evenimentelor din această parte a Europei. Despre viața sa și persoana sa au scris îndeosebi: Heidenstein, *Vita J. Zamoyscii*; W. Nowodworski, *J. Zamoyski*, 1898; Idem, *Lata szkolne J. Zamoyski* (Anii de școală ai lui Zamoyski), 1901; W. Sobieski (*Jalnicul hatman*), 1904; Idem, *Trybun ludu szlachiesskiego*, (Tribunul Șleahței), 1905; vezi și *Welka ilustrowania Encyklopedia powuszechna*, t. XVIII, Cracovia s.v.

A fost cuprins de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 87—88.

DESCRIEREA¹ IZBÂNDEI CÎȘTIGATE
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ
ASUPRA LUI MIHAI,
VOIEVODUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

1600 octombrie

... Cînd Mihai a aflat că armata maiestății sale regele Poloniei s-a pornit contra lui, l-a trimis pe Baba Novak spre Buzău pentru a prinde limbă. Armata maiestății sale mergea de la Buzău spre Ploiești². La 12 octombrie cînd aceasta a părăsit prima etapă după Buzău, acest Baba Novak s-a așezat la pîndă într-o vale îngustă lîngă satul Năeni³ aproape de drumul pe care trecea armata regală. Mihai se afla cu tabăra sa de cealaltă parte a muntelui de unde a trimis trupe pe înălți-

p. 644

¹ Traducere după textul polon însoțit de o versiune franceză a lui I. Skupiewski, publicat în *Hurmuzaki*, supliment, II/1, pp. 639—641.

² *Plocza*. Cum este vorba aici de arătarea unei direcții, credem că nu trebuie căutată o numire de sat, cum ar fi, de pildă, satul Proșca la N. imediat de Năeni, ci o numire mai cunoscută, cum ar fi cea de Ploiești, scrisă prescurtat și greșit citită. Cf., mai departe, cuvintele: *aveam de gînd să mă duc de acolo la Ploiești*.

³ *Naeniemy*.

mile muntelui, vrînd să prindă armata regală între două focuri. Mulți soldați și cazaci pornind din imboldul lor s-au năpustit în defileu de unde au alungat pe dușman. Au ucis mulți oameni. Soldații au făcut aceasta fără știința mea, dar odată ce Dumnezeu a încuviințat acest lucru dîndu-le izbîndă asupra dușmanului, l-am încuviințat și eu. Cazacii, sprijiniți apoi și pe alte trupe au atacat în fugă și înălțimile unde se afla dușmanul, l-au alungat și l-au fugărit pînă aproape de tabăra lui Mihai. Cum ziua era pe sfîrșite, mi-am așezat trupele pentru noapte la poalele muntelui, în satul Săhăteni⁴. A doua zi, de dimineață, Mihai s-a așezat cu trupele sale după niște rîpe adînci, săpate de șuvoaiele de munte ce vin primăvara, chiar de-acurmezișul drumului trupelor regale polone, dar a fost iute scos de acolo. Hărțuind nefcetat trupele regale, el s-a retras spre munți lîngă care ei s-au și pitit la pîndă prin vii în dosul unui șanț, aproape de satul Ceptura⁵. S-a tras asupra dușmanului de cîteva ori cu tunul, nu fără de izbîndă, și cum soarele asfințea, m-am oprit în acest loc cu trupele pentru a petrece noaptea în timp ce Mihai, care se retrăsese mai departe, s-a oprit și el pentru popasul de noapte. A doua zi (14 octombrie) s-a retras în mare grabă în munți. Timp de trei zile trupele regale polone au dus lipsă de apă, căci deși această țară este veselă, mînoasă și încîntătoare, are acest cusur că duce lipsă de apă. Mi-am dus deci trupele la rîul Cricov⁶ și am rămas acolo o zi pentru a odihni trupele și a pregăti proviziile. Aveam de gînd să mă duc de acolo la Ploiești de unde urma ca după știrile ce le voi afla, sau să-l urmăresc pe dușman prin munți, sau să mă întorc la Tîrgoviște, capitala țării.

p. 645 După ce, împreună cu trupele regale am părăsit acel rîu numit mai sus, îndreptîndu-ne spre Ploiești, am primit vestea că dușmanul, după ce a ocolit munții, se oprise la o milă de trupele regale, într-o poziție tare unde se mai adăpostise acum cîtva timp la venirea turcilor și a tătarilor și nu le ținuse numai piept, dar le pricinuisse și destule pierderi: credea că apărat de o poziție tare și cu ajutorul stratagemelor folosite contra păgînilor, va putea rezista și armatei regale. Erau două drumuri pe care se putea ajunge în locul unde se oprise dușmanul, unul pe vale, de-alungul unor ape și unor rîpi, trecînd peste un pod și printr-o pădure, celălalt pe munte și de asemenea printr-o pădure. Apele și șanțurile înconjurau munții aproape din toate părțile. A doua zi, după ce m-am informat, și m-am sfătuit cu domnii consilieri, mi-am condus trupele pe drumul de pe munte, de pe înălțimea căruia putea fi bine văzută tabăra dușmanului cu trupele sale rînduite de luptă. Mi-am închipuit că în pădure el avea trupe, curse pre-

⁴ *Sachatyn.*

⁵ *Czeptury.*

⁶ *Krykow.*

gătite și tunuri. Am pus deci mai întâi să se tragă cu tunul de câteva ori sus de pe munte în direcția pădurii și a trupelor dușmane. Deodată doi oameni, fugind de la dușman, au ajuns la noi: erau un ungur și un moldovean care ne-au dat de știre despre felul și numărul trupelor aflate în fiecare loc. Erau șapte tunuri mari, și în dosul lor o infanterie numeroasă. Am înțeles că toată stratagema se bazuia pe pădurea în care erau pregătite curse și care constituia piedica cea mai mare ce trebuia învinsă de trupele maiestății sale. Cazacii s-au oferit să meargă ei și să scoată de acolo pe dușman. Am consimțit și am poruncit să meargă tot atunci și o parte din infanteria trupelor regale. Cțiva voluntari au mers și ei sprijiniți de infanterie. La dreapta erau cazacii, la stंगा infanteria. Ei înaintau spre pădure cu mare voieșie. În pădure au ajuns la o groapă foarte mlăștinoasă și adincă, apărată de infanteria și tunurile dușmane. Ei au atacat cu multă putere, au trecut prin groapă înglodați pînă la brfu și s-au aruncat asupra infanteriei pe care au respins-o. Toată armata a coborît îndată de pe munte cu o însuflețire vrednică de laudă, a trecut peste obstacole și s-a apropiat de dușman, pe care l-a atacat puternic. Trupele dușmane au fost risipite prin munți și vii. Cadavrele rămase în urma lor erau numeroase. Mi s-au adus nouăzeci de steaguri, celelalte au fost păstrate de soldații mai săraci ca să-și facă din ele căptușeală. Au fost capturate în pădure cțeva tunuri, celelalte au fost părăsite de dușmanul fugind în dezordine. Sînt mulți prizonieri. Mihai însuși a fugit în munți. Avea o armată mare, compusă din unguri, români, moldoveni, sîrbi, precum și poloni. Prizonierii poloni spun că era o armată foarte numeroasă. Judecînd după suprafața ocupată de tabăra lor și de escadroanele pe care le-am văzut, cred că numărul soldaților săi era mult mai mare ca al trupelor regale, măcar că 500 de poloni îl părăsiseră pe Mihai, la Brașov și se uniseră cu trupele regale. Și acuma după luptă au mai sosit cțeva zeci, și ceilalți declară că vor să vină și ei și se roagă să li se ierte greșala lor. Cît despre mine eu mă port cu ei fără nici o asprime lăsînd să hotărască asupra lor maiestatea sa și stările republicii polone. Vor să vină și soldați de alte neamuri care cer asigurări că nu vor fi supuși vreunei pedepse.

[DESCRIEREA CONFIGURAȚIEI
LOCULUI DE LUPTĂ
DE LA BUCOVEL]⁷

p. 239

... Pe sub munții Țării Românești, pământul este moale și calcaros, cu rîuri nu prea multe: din care cauză, la venirea primăverii munții rigizi de multă ghiață și de și mai multă zăpadă, încălziți de soare se înmoaie, dînd naștere la revărsări repezi și la torente ce se prăvălesc cu o putere năvalnică, săpînd rîpe foarte adînci cu malurile surpate de o parte și de alta, groaznice la vedere. Acestea, datorită înălțimii ierburilor, nu pot fi văzute dinainte, ci doar cînd ajungi la ele, căci sînt chiar la marginea muntelui. După natura locului și-a făcut el și planul <de luptă>. Și în ziua de duminică, la idele lui octombrie, așezîndu-și tabăra la Năieni, după muntele „Slenu”⁸, a poruncit ca o parte a oastei

⁷ Traducerea acestui fragment s-a făcut după textul scrisorii adresate de Zamoyski nunțului papal din Polonia, Claudio Rangone, și publicată de Veress, *Documente*, VI, pp. 238—242.

⁸ Slonu.

să stea în ambuscade la poteci, iar o parte a aşezat-o pe muntele „Sleno“. Acei care pîndeau potecile au fost doborîţi şi tăiaţi, cei care apucaseră să stea pe munte au fost — unii, risipiţi de atacuri repetate — iar ceilalţi înspăimîntaţi au fugit pînă în tabără fără a se mai opri.

În sfîrşit în ziua de vineri, înainte de ziua a unsprezecea a calendarului lui noiembrie, şi-a aşezat tabăra într-un loc întărit de natură şi anevoios, pe care localnicii îl numesc Bucovel. Acest loc este înconjurat de munţi din spre răsărit, mieznoapte şi apus, fiind deschis spre miezăzi: la mijloc este un loc şes potrivit pentru aşezarea taberei şi pentru rînduirea armatei pentru luptă. Această parte a munţilor care se întinde spre răsărit, se orientează spre miezăzi: are o pădure foarte deasă cu mult stejar şi ariniş, care se întinde din apus spre miezăzi, şi este scăldată de râul pe care localnicii îl numesc Teleajen (*Telezion*). Acesta curgînd pe lîngă acel loc şes se împarte în mai multe braţe formînd insule îmbracate în stejar, şi curge năvalnic între malurile abrupte şi neaccesibile, avînd o adîncime cam pînă la pieptul unui om. Acest loc a fost astfel întocmit de natură încît acel care s-ar afla aşezat aici să nu poată fi atacat nici din spate, nici din flancuri. Şi chiar din partea din faţă orientată spre miezăzi, care ar fi oferit un loc de acces duşmanului, <era> râul sinuos cu mai multe ramificaţii şi cu maluri abrupte, care trebuia trecut de cinci ori de către călăreţi şi pedestraşi: insulele pline de tufişuri şi cu răchită erau potrivite pentru a ascunde ambuscade, în sfîrşit răsărea în faţă un crîng cu o lăţime de două iugăre şi o lungime mai mare. Aici obişnuia el să alerge de cîte ori era atacat de turci sau de tătari, şi i-a înfrînt şi pe unii şi pe alţii cu mare măcel, ajutat de natura locului. Spre această tabără a lui aflată la o depărtare de cea polonă de o milă, duceau doar două drumuri, unul prin vale pe albia râului, celălalt pe sus ducea deadreptul spre partea stîngă pe unde munţii se lasă spre locul şes . . .

p. 240

RAPORT ANONIM

EXPEDIȚIA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ A DOMNULUI ZAMOYSKI, CANCELAR ȘI MARE HATMAN AL COROANEI, ÎN ANUL DOMNULUI 1600⁹

1600

p. 361

După ce am¹⁰ trimis domniei tale scrisoarea aceea de lângă Buzău, lucrurile au mers în felul următor. Mai întâi, duminică, în ziua sf. Iadviga¹¹, oastea noastră a ajuns pe ostașii lui Mihai și îndată, în hărțuielile purtate cu ei, lupta a fost norocoasă, adică ei, lăsînd la hartă cîteva mii de oameni, într-un loc anevoios, trimiteau la luptă cîte o sută, cîte două sute de călăreți, iar domnul hatman de cîmp¹² a trimis din polcul său și mai ales din compania domnului Sieniawski 30 de călăreți.

⁹ După versiunea lui I. Corfus, în *Mihai Viteazul și Poloniei*, București, 1938, pp. 361—363 cu unele modificări.

¹⁰ Autorul anonim al dării de seamă. Spre deosebire de relația precedentă, aceasta nu este făcută de Zamoyski la persoana întîi, ci este întocmită de un subaltern, foarte probabil din porunca lui Zamoyski.

¹¹ 15 octombrie.

¹² Stanislav Żółkiewski.

Deci, toți huserii noștri erau doar câteva zeci de călăreți, iar pedestrima cu cazacii se ridica la câteva sute și astfel ne-a fericit domnul Dumnezeu că am respins în bună parte acele câteva mii de oameni ai lui Mihai. Am ucis o mulțime dintre ei, am luat cam 70 de ostateci, și ei au trebuit să se retragă din acel loc pe care-l aveau foarte bine întărit pentru apărare. Din ordinul domnului hatman de câmp, comandant al acestor luptători era domnul Petru Swirski, tovarășul și slujitorul domnului Sieniawski. A doua zi, adică luni, oastea noastră a pornit mai departe și s-a întilnit îndată disdedimineată cu oastea lui Mihai, unde se afla acum și Mihai însuși. Toată ziua au avut loc ciocniri, ... norocoase pentru oștirea noastră... eram abia 300 de ostași, în fața cărora oameni lui Mihai s-au retras și din capul locului au fugit mult pînă la locul acela, unde Mihai și-a așezat oastea, de vreo zece mii¹³. După ce am ajuns acolo, cum se însera, iar locul era greu de trecut pentru noi, deși ne-am așezat numai decît lîngă el, n-am putut face altceva, pînă ce domnul hatman¹⁴ a poruncit să se tragă câteva lovituri de tun; între timp, oastea aceea s-a retras îndată, atît călărima cît și pedestrima, și pe o mulțime din acești oameni ușor înarmați i-au ucis cazacii. Apoi s-a lăsat noaptea. În ziua de marți nu am văzut nimic, decît pe cîțiva oameni de-ai lui Mihai și aceștia în munți, căci el însuși s-a retras cu oastea în acel loc, unde se luptase mai înainte cu turcii și tătarii și îi zdrobise, căci acel loc îi fusese foarte prielnic pentru a se apăra și a înfrînge pe dușman. Marți, miercuri și joi am avut liniște. Joi, oastea noastră a ajuns la o jumătate de milă polonă¹⁵ de Ploiești, moșia lui Mihai, unde petrecea de obicei în toate desfătările sale. Acolo, s-a dat de știre că Mihai, trecînd cu oastea peste munte, s-a oprit înaintea noastră în locul acela, cum am scris mai sus, la rîul numit Teleajen. Acolo s-a oprit oastea lui Mihai, întărindu-și o tabără, atît cu oameni, care erau foarte mulți, cît și cu tunuri, din care avea de asemenea destule. Aflînd acestea despre el, vineri înainte de a se face ziuă, adică în ziua de 20 octombrie, domnul hatman a pornit cu oastea, fără a ridica tabăra. Am ajuns prin pîclă de-asupra oștirii lui Mihai. Am găsit gata și pregătită pentru luptă oastea pe care o așezase într-o parte a taberii sale, dincolo de pădure, din cauza căreia n-am putut vedea toți oamenii lui. Și a voit de asemenea să folosească acel viclesug, căci se aștepta ca noi să-i atacăm tabăra, iar el să ne lovească apoi din flanc oastea noastră...

Domnul hatman, alegînd numai 80 de călăreți hărțuitori, împreună cu 1 000 de cazaci și cu pedestrima, a dat poruncă... să se înceapă

¹³ Este flagrantă această lipsă de măsură în afirmații: 300 de oameni pun pe fugă 10 000 de ostași.

¹⁴ Jan Zamoyski, hatman al Coroanei.

¹⁵ Mila polonă este de 7 145 de metri.

lupta, iar cînd s-au avîntat acei hărțuitori, după ei a mers în ajutor com-
pania domnului Sieniawski cu domnii Chodkiewicz, și de îndată ce s-au
ciocnit, oastea lui Mihai, oprindu-se mai întîi, a început să se retragă,
apoi a întors spatele, astfel că n-a putut să se mai rînduiască. Domnul
Sieniawski s-a luptat cu bărbăție... etc... Mihai a fost înfrînt cu în-
treaga lui oaste. El însuși, s-a retras în munți, numai cu 200 de călăreți,
p. 363 care nădăjduim că ne vor cădea în mînă.

Acțiunea s-a desfășurat sub ochii celor doi hatmani poloni. Insuși
domnul hatman a primit vreo zece tunuri, iar domnul rotmistru al nostru¹⁶
cîteva tunuri foarte mari, pe care i le-au dat d-sale husarii noștri, cazaci
și haiduci, și vreo zece steaguri, precum și foarte mulți ostateci, pe care
a poruncit domnul rotmistru ca să fie dați domnului hatman, iar mol-
dovenii lui Mihai¹⁷ să fie dați domnului Moldovei¹⁸. Ungurii au prins pe fiul¹⁹
lui Mihai, pe care l-au trimis ca ostatec împăratului creștin. Ei sînt 8 000 la
cinci mile de locul luptei, și veneau în ajutorul alor noștri. Aceștia cer ca dom-
nul hatman să le trimită lor pe Sigismund Báthory ca domn, cu 1 000 de cazaci
și nădăjduiesc că domnul hatman îl va trimite acolo. Cazacii Nizovi de
asemenea au luptat vitejește de partea noastră, deși au fost ademeniți de
Mihai cu daruri mari. Oastea lui Mihai a fost mare: 35 000 de munteni,
26 000 de moldoveni, care după pierderea bătăliei au cerut îndurare de
la domnul hatman și au dobîndit-o, mai ales polonii; de asemenea și alții
care s-au umilit au fost primiți cu bunăvoință și cu îndurare. Din compania
domnului rotmistru al nostru, a pierit numai un singur cazac, din cîteva
sute de oameni, deși toți au luat parte la luptă. Domnul hatman va mer-
ge la Tîrgoviște, capitala Țării Românești și va așeza acolo ca domn, în
numele maiestății sale regelui, pe fratele²⁰ domnului Moldovei, care va
trebui să jure pe anumite articole, date acolo de către domnul hatman
și de poporul polon, și va fi lăsat acolo cu cîteva mii de poloni. Se spune
cu siguranță că a fost ucis fiul domnului Ligeza, străpuns cu lănci mari. Dom-
nul Tarnowschi Gralus a fost lăsat pe lîngă voievodul Țării Românești
ca hatman cu cîteva mii de poloni. Walawski²¹, cel care a fost rotmistru
polon în slujba lui Mihai, voievodul Țării Românești, a scăpat sănătos,
de aceea domnul hatman a poruncit să ne dăm toate silințele ca să-l
putem prinde; însă a venit apoi singur la domnul hatman și a adus un fel
de cutie cu scrisori de-ale lui Mihai și a fost primit cu mulțumire de dom-
nul hatman și i s-au dăruit pentru aceasta 1 000 de zloți roșii.

¹⁶ Sieniawski.

¹⁷ Adică moldovenii care luptau în oastea lui Mihai.

¹⁸ Ieremia Movilă.

¹⁹ Nicolaie Pătrașcu. Afirmație inexactă.

²⁰ Simeon Movilă.

²¹ Valentin Walawski. Vezi relația sa în volumul de față.

STANISLAW ZOLKIEWSKI

(1547 — 1620)

Stanislaw Zolkiewski, unul dintre ascendenții regelui Ioan Sobieski, s-a născut în 1547 (și a murit în cursul retragerii din Moldova din septembrie-octombrie 1620). Și-a făcut studiile la Liov și în străinătate, apoi, reîntors în Polonia, a intrat în orbita lui Ján Zamoyski, urmînd în tot timpul vieții politica lui. Această politică se caracterizează printr-o opoziție dîră la veleitățile Habsburgilor de a se instala în Polonia, și prin frînarea acțiunii magnaților în favoarea lor. A luat parte la diferite lupte, în sprijinul regelui Ștefan Báthory (1575—1586) fie lăuntrice contra răsculaților din Gdansk, fie în afară contra lui Ivan al IV-lea. În interregnul din 1586 — 1587 a participat la acțiunea lui Zamoyski contra candidatului ales de partida magnaților: arhiducele Maximilian de Habsburg, și pentru Sigismund al III-lea Wasa, avînd un rol determinant în victoria de la Byczna și capturarea lui Maximilian. A fost răsplătit cu titlul de hatman de cîmp și apoi cu cel de castelan de Liov. În 1595 l-a secundat pe Zamoyski în expediția din Moldova, soldată cu instalarea lui Ieremia Movilă în domnie și cu extinderea zonei de influență a

Poloniei asupra acestei țări, acaparate cu puțin înainte de Sigismund Báthory care se raliase Habsburgilor și Ligii creștine. Situație care va angaja tot mai mult Polonia în conflictele iscate în și pentru Moldova. În anul 1596 regele Sigismund al III-lea i-a încredințat comanda trupelor regale trimise contra forțelor căzăcești și țărănești din Ucraina răsculată sub hatmanii Nalevaiko și Loboda împotriva nobilimii polone. În vara anului 1600, după înfrângerea lui Ieremia Movilă de către Mihai Viteazul, Zolkiewski a stăruit pe lângă rege ca să pornească război împotriva acestuia, căruia îi atribuia gândul de a ajunge rege al Poloniei (vezi raportul său din 28 mai 1600, la I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonia*, doc. LXXVI). În toamnă a luat parte ca hatman de câmp la campania condusă de Ján Zamoyski împotriva lui Mihai Viteazul. S-a distins în lupte contra suedezilor, tătarilor etc. A avut un rol însemnat în lungul război de cotorpire împotriva moscoviților, început cu expediția falsului Dimitrie și în proclamarea efemeră, cu sprijinul boierilor trădători, a principelui polon Wladislaw, fiul lui Sigismund al III-lea drept țar. În interior, după moartea lui Zamoyski în 1605, i-a continuat politica de opoziție la angajamentele regelui, aliat în taină cu Habsburgii, dar după izbucnirea răscoalei (Rokosz) contra acestuia, a trecut de partea lui, învingînd pe răsculați în 1607. Față de turci și mai ales față de frământările din Moldova, el nu a avut o poziție constantă. Numit hatman al coroanei în 1613, curînd după dezastrul lui Constantin Movilă de la Cornul-lui-Sas, el frînează acțiunea condusă în 1615—1616 de Wisniowiecki și Korecki pentru tînărul Alexandru Movilă, rechemînd pe ostașii poloni ai acestora. Gest motivat de el, în discursul său către dietă (vezi Aug. Bielowski, *Pisma...* pp. 301—309) de primejdia unei ofensive turcești, care ar preface Moldova într-un pašalic, și ar amenința și existența Poloniei angajată atunci în războiul moscovit. Dar foarte mulți contemporani l-au atribuit unei părtiniri a celorlalți Movești (ai lui Simion) dușmani ai fiilor doamnei Elisabeta. (vezi și notele la relația lui Joppecourt). În ciuda unor compromisuri, ca cel de la Braha cu domnul Moldovei, Radu Mihnea (12 septembrie 1616) sau cel cu turcii prin pacea de la Jaruga (1617), tratată de Zolkiewski ca mare cancelar, pe baza opririi absolute de către contractanți a oricăror incursiuni căzăcești sau tătarăști, Podolia și Volinia au fost totuși groaznic devastate de tătari în anii următori, iar Zolkiewski a fost aspru criticat de ai săi „pentru moale lucrurile lui”, cum zice Miron Costin. De aceea probabil s-a grăbit în ajutorul lui Grațiani, în august 1620, într-un mod destul de imprudent, încrezîndu-se în datele trimise de acesta cu privire la slabele forțe turcești și la concursul moldovenilor. A executat el un ordin al regelui, cum afirmă Miron Costin? Dar totul a mers foarte repede. Nu prea era timp de trimis la rege și de așteptat răspunsul. În versiunile despre campania din 1620, adunate la un loc în volumul de față, se desprinde impresionant, figura bătrînului comandant, încolțit de dușmani și bănuțit de ai săi. Acolo este redată și scrisoarea sa de la Țuțora din 24 septembrie, trei zile după fuga din tabără a lui Kalinowski, Korecki etc. A fost publicată de I. Corfus, în anexa lucrării *Mihai Viteazul*.

Bun cunoscător și al literaturii antice, Zolkiewski a lăsat mai multe lucrări dintre care mai cunoscută este *Poczatek i progres wojny moskiewskiej* (Începutul și conținutul războiului cu Moscova) ed. critică de Waclaw Sobieski, apărută în colecția *Biblioteka Nar-*

dowa, 1920. În 1618 a alcătuit și lucrarea *Pobudka do crotu* (Indemn la virtute). Scrierile sale au fost editate de August Bielowski, sub titlul *Pisma zbiorowe Stanisława Zolkiewskiego*, Liov 1861. Despre viața și activitatea hatmanului Zolkiewski a scris o cuprinzătoare monografie Antoni Prochaska, *Hetman Stanisław Zolkiewski*, Varșovia, 1927, XII+419 p., unde se găsesc amănunte despre campaniile din 1600 (pp. 22—42) și 1620 (pp. 234—285), mai recent vezi L. Podharodocki, *Hetman Zolkiewski*, Varșovia, 1968. Pentru expediția sa în Rusia, în sprijinul pretendentului și falsului țar Dimitri, există o relatare a hatmanului, destul de recent publicată în Anglia (Stanisław Zolkiewski. *Expedition to Moscow. A Memoir by Hetmen ~*, *Introduction and Notes by Jędrzej Giertych*, Polonica Publications, Londra 1959, 167 p.)

Despre Zolkiewski în legătură cu țara noastră tratează articolul lui Iuliu Peksa, *Zolkiewski și expediția doamnei Elisabeta Movilă în Moldova în anul 1615*, publicat în „Revista istorică”, XIII, 1927, nr. 10—11, pp. 46—53, de asemenea și lucrarea lui I. Corfus, citată mai sus. Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 122.

DESCRIEREA HATMANULUI ZOLKIEWSKI¹

1600 octombrie 20

p. 340

În urma intrării oștirii mării sale regelui în țara Moldovei, oastea lui Mihai s-a tras îndată spre principatul Transilvaniei, unde s-a întâlnit la Făgăraș cu domnul ei care, fiind amenințat de unguri și nemți se retrăsese în acel loc. Domnul hatman², fără să întârzie, a înaintat cu oastea spre Suceava, spre Roman și spre Bacău, cu gândul de a căuta pe Mihai, oriunde s-ar fi găsit. Și fiindcă se mai auzea despre el, în vremea aceea, că se află în Transilvania, am voit să mergem de-a dreptul spre el, pe la Troțuș. Însă deoarece drumul este foarte îngust și pe lângă aceasta e și stricat, fiind de curînd înfundat cu trunchiuri de copaci și întărit cu ajutorul secuilor ce țin cu Mihai, ne-am întors la stînga spre calea mai largă, care pornind din Țara Românească spre Tran-

¹ După I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, text polon (pp. 340—344); traducerea românească (pp. 344—349) cu unele modificări.

² Ján Zamoyski, hatman al coroanei.

silvania trece și prin Moldova. Mai întâi am poposit la Focșani, la granița Țării Românești, și fără să întârziem de loc am ajuns la Buzău după câteva popasuri de noapte. Orașul acesta era mare. În el se aflau multe biserici și mănăstiri, mai ales de cărămidă, arse și pustiite de tătari în cursul acestui război. Mihai, aflînd de intrarea noastră în Țara Românească (întrucît în acest timp el era la Brașov, nu departe de noi și ardea și pustia Transilvania) a pornit împotriva noastră, pe același drum pe care voiam noi să mergem la el în Transilvania. Noi am stat de asemenea trei zile la Buzău, pentru a ne odihni și a îndestula oștirea cu hrană și a aștepta pe cazacii Nizovi care aveau să vină acolo dar, căpătînd aceste vești despre Mihai, am început să înaintăm spre el.

În ziua de 14 octombrie, sîmbătă, am ajuns la rîul Sărata. Mai întâi oamenii lui, din care ni s-au arătat câteva steaguri, au început să se hărțuiască acolo cu straja noastră; totuși n-a avut loc nici o ciocnire mai mare.

A doua zi, adică Duminică dimineața, am pornit mai departe prin cîmpie, pe sub munți, prin șesuri mari ce se întind pînă la Dunăre. După ce am mers cale de o milă de la poziția noastră, straja a zărit între munții care se aflau pe partea noastră dreaptă, oastea lui Mihai pe care el a trimis-o spre noi, după vești, cu un sîrb, Baba Novac, și cu Ștefan Rat. După cum am aflat în urmă, de la prizonieri, această oaste avea 6 000 sau 7 000 de oameni³. A fost greu numai să ajungem pînă la ei, astfel că din mila Domnului cu puțină trudă am bătut și am împrăștiat oamenii aceștia, cu mici pierderi din partea noastră. De ai noștri dacă au murit trei sau patru oameni. Dintre oamenii aceștia au fost uciși câteva sute⁴, s-a luat pînă la 100 de ostateci, și vreo zece steaguri. Tare le-au priit munții, lîngă care stăteau cît și pădurile dese, prin care ne-a fost greu să-i urmărim. Aproape în același timp cînd au fost înfrînți oamenii aceștia, s-a arătat o altă oaste a lui Mihai, pe care el a trimis-o cu un oarecare Mîrza⁵, spre a se uni cu Baba Novac; erau cu toții 1 500 de români din Moldova. Am trimis și împotriva acestora o parte din oștirea noastră și am înaintat și noi, dar nici aceștia n-au rămas pe loc, ci au fugit la timp; toți erau călări; oamenii noștri i-au gonit pînă nu departe de tabără, unde se afla însuși Mihai. În goană au fost uciși pînă la 100 sau 200 dintre ei. După aceea a trebuit să rămînem peste noapte nu prea departe de acolo.

A doua zi, luni dimineața, am pornit spre Mihai, care, așteptîndu-se ca noi să mergem chiar pe sub munți, s-a așezat lîngă o mîncătură adîncă

p. 341

³ Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 353 cifra de 2 500 de oameni. Vezi și în raportul lui Kleczky, din volumul de față, cifra de 2 000 de oameni.

⁴ Disproporția cifrelor este vădită.

⁵ Desigur Mîrzea (din Berilești), care a fost căpitan al lui Mihai Viteazul, apoi mare spătar sub Radu Șerban. A comandat armata în lupta de la Brașov, în 1603... etc. Vezi N. Stoiescu, *Dicționar...*, p. 212—213. Pentru titlul complet vezi nota următoare.

de pământ. A început să facă tranșee și voind să aștepte acolo, umplea cu pământ butoaie de vin. Dar când a văzut că nu venim pe drumul pe care credea el, ci pe cîmpie, a lăsat tranșeele și s-a îndreptat spre munți, retrăgîndu-se. Noi am înaintat după el. Dar șanțurile, care sînt dese în aceste cîmpii și adînci, tare ne-au împiedicat, căci tunurile au zăbovit din pricina lor, — tot astfel au încurcat și infanteria, care a înaintat cu greu prin ierburile și trestiile grozav de înalte. Am ajuns totuși să zărim dușmanul; chiar la apusul soarelui au avut loc ciocniri și urmăriți între oastea lui și oamenii noștri din primele linii. I-am trimis cîteva gloanțe; aceste împușcături ne-au prins foarte bine, astfel că s-au învălmașit; apoi noaptea ne-a împiedicat să ducem lucrul la bun sfîrșit. Iar pe lîngă aceasta, fiindcă el s-a retras, a fost greu să alergăm după el ca orbul noaptea. De asemenea oastea a fugit în mare grabă; deși fără voie, a trebuit deci să rămînem acolo. Mihai s-a așezat cam la o milă de noi. Apoi după ce și-a hrănit caii, a plecat după miezul nopții în munți. Noi am mers apoi a doua zi la rîul Cricov ca să ne putem întrema și caii și oamenii, care erau tare obosiți și însetați, apoi pentru a ne odihni și a afla vești despre dușman. Acolo a trebuit să stăm și miercuri. Joi am pornit către Ploiești, care este o curte pe care a clădit-o pentru desfătările sale tîlhărești (!) Ne-am așezat numai la o milă de Ploiești. Acolo, s-au întors acum acei oameni înfrînți, care fuseseră cu Baba Novac și cu alte oști, pe care le așteptam; nădăjduia de asemenea într-un ajutor de la turci, căci el a trimis la Mehmet Güzeldi pașa și la Poartă, pe un grec oarecare, Leca⁶, voind să se prefacă față de turci că noi ne-am fi aliat cu împăratul creștin împotriva lui, făgăduind sultanului turc să-i ajute cu credință atît împotriva împăratului creștin cît și împotriva noastră. Totuși nu socotesc că turcii îi vor da crezare. Căci în loc de ajutor, ei au trecut Dunărea, aducînd războiul în Țara Românească . . . nu vom îngădui însă, ca ei să se războiască cu ea și cu atît mai puțin, s-o ia în stăpînire. Dar, întorcîndu-mă la Mihai știam că el are oaste, după cum am aflat de la cei prinși, care sînt o mulțime, încît nu știm ce să facem cu ei, apoi și de la polonii noștri, care au fost cu ei și care s-au predat cu steagurile îndată după înfrîngerea oastei, și în sfîrșit, după cele pe care le-am văzut, oastea lui. Mihai era de vreo 40 000 (!) de oameni⁷ fără să socotim strînsura. S-a așezat apoi într-un loc tare. Însă noi, avînd încredere în Dumnezeu și în dreptatea lui sfîntă, am pornit împotriva dușmanului, vineri în zorii zilei sf. Woiciech și a patronului nostru; după ce am orînduit tabăra cum trebuia, am pregătit oștirea ca pentru luptă și ne-am

⁶ Probabil Leca (din Cătun și din Leurdeni), ginerele lui Radu Băleanu și apropiatul Buzeștilor, care apare în sfatul lui Mihai Viteazul la Alba Iulia și Iași (1600, martie — iunie și august). Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, secolul XIV—XVII, București, 1971, p. 202—203.

⁷ Cifra pare exagerată pentru acest moment.

luat tunurile... Cum dis-de-dimineată ceața era deasă, dușmanul n-a putut să ne zărească, iar ceața s-a împrăștiat numai atunci când am ajuns chiar deasupra dușmanului. Se aștepta // să venim din altă parte, adică din dreapta, și tocmai acolo se pregătise ca să se împotrivescă, dar noi ne-am întors pe stînga și am ocupat un loc înalt pe munte. Căci... el sta cu oastea pe deal pe un loc neted, unde își așezase tunurile. Dar fiindcă tunurile stăteau pe deal, au făcut puțină ispravă⁸ sau chiar de loc, căci ghiulelele sau treceau mai departe sau nu ajungeau ținta; a trebuit așadar... să punem mîna pe arme. Grea a fost trecerea spre dușman prin văi și prin locuri prăpăstioase. El stătea gata de luptă într-un loc neted. Dar aceste greutăți trebuiau înfruntate cu bărbăție căci altfel nu puteau fi învinse. Nu știu cum, însă nimic nu a scăzut bărbăția înăscută a norodului nostru. Oastea era plină de vioieși. Mai întii, dușmanul presimțind din ce parte trebuia să înainteze oastea și-a așezat pedestrima sa înarmată cu arcebuze pe marginea șanțului adînc și a riului Teleajen. Am aruncat asupra acestei pedestrimi infanteria noastră și pe cazacii Nizovi care s-au grăbit < să atace > și trebuie să recunoaștem că ei au slujit maiestății sale regelui și republicii în toate aceste lupte cu bărbăție și credință... Oastea întregă i-a urmat repede așa cum era rînduită pentru luptă, cu strigăte și mare larmă, astfel că am ridicat atîta praf, încît cu greu ne mai puteam recunoaște în această prăfărie. Acei care ne priveau din lături și de pe munți, nu vedeau decît numai un vîrtej de praf. Dușmanului îi venea ușor să ne atace când treceam prin locuri abrupte, prin șanțuri și rîpe. Însă Domnul din îndurarea sa, a coborît o spaimă așa de mare asupra ochilor lui, încît îndată infanteria noastră împreună cu cazacii i-a răzbit pedestrima, iar lăncierii lui, ca la 3 000, care se aflau în frunte n-au îndrăznit să privească în ochi pe ostașii noștri, și au întors îndată spatele fără să primească lupta. Astfel, nu era cu puțință să-i batem decît fugind după ei și pe lîngă acestea ai noștri erau înarmați mai greu și oboșiți. Căci ei stătuseră pe poziție, pe cînd noi, cu cîteva ore mai înainte, ne aflam călare și în afară de aceasta ei fiind îmbrăcați mai ușor le-a fost mai lesne să fugă decît nouă ca să-i urmărim. Au pierit totuși mulți dintre ei; după cum se întîmplă de obicei, pedestrima a plătit cel mai mult această cinste. Între ai noștri, din mila Domnului, nu sînt multe pierderi. Totuși, cum nu poate fi altfel, au murit cîteva oameni buni, între alții ruda mea tînărul Ligeza, fiul lui Sebastian Ligeza; era un tînăr vesel, se pare să de aceea l-a încercat Dumnezeu, căci nu-și cîntea tatăl, cum aud; era însă demn de o viață mai lungă, fiind însuflețit de o mare bărbăție și dragoste de a sluji republica; l-au înmormîntat aici. Căci era greu de transportat în zile atît de călduroase cum sînt cele de aici, deoarece este mai cald decît la noi de

⁸ Este vorba de tunurile polonilor. Vezi relatarea lui Golski p. 224.

Sf. Ioan⁹. A căzut și Blizinski, băiat destoinic, porucinic din compania principelui Mihai Wisniowiecki și alți câțiva dintre tovarăși, apoi la fel și alții mai mărunți, vreo zece oameni; sînt și câțiva răniți. // Astfel a avut loc această slăvită biruință...

În biserica din Cracovia steagurile prusiene s-au frînt, au căzut; vom avea din nou cu ce împodobi acea biserică, căci vreo 150 de steaguri au fost aduse marelui hatman. S-au capturat vreo 30 de tunuri dușmane.

Mihai însuși a fugit în munți și am trimis după el pe domnul Daczbog Karnkowski cu o parte din oaste; noi am trecut cu lăgărul pe locul de unde am dus oamenii la luptă. Așteptînd vești de la D. Karnkowski despre locul unde se afla dușmanul, am trimis și în alte părți ca să aflăm știri despre el.

Acesta este planul marelui hatman, și părerea noastră a senatorilor, care ne aflăm aici, să punem voievozi în țara Moldovei și Țara Românească, — să-i punem să jure credință măriei sale regelui și republicii noastre. De asemenea să luăm ostateci, pentru ca fiecare din acești voievozi să dea în fiecare an pentru vistieria republicii o sumă, asemănătoare cel puțin aceleia, la care se ridică a patra parte¹⁰.

Cetățile de asemenea sînt acum întărite cu garnizoane de ale noastre.

⁹ Adică 24 iunie.

¹⁰ Cvarta.

RAPORTUL LUI STANISLAW GOLSKI¹

1600 octombrie 23, tabăra de la Teleajen

... Sînt acum șapte duminici, din ziua de 3 p. 353
octombrie, de cînd am trecut în țara Moldovei²...

Duminica trecută, adică în ziua de 15 octombrie, ne-am întîlnit cu oastea lui Mihai sub munții, pe lîngă care mergeam chiar de la granița Moldovei, de cîteva duminici prin Țara Românească. Oastea era de 8 000 și fusese așezată în munți cu Baba Novac pentru a ne întinde o cursă. Din pricina locurilor strîmte, n-am putut să dăm piept cu oastea lui, dar ostașii noștri s-au fugărit cu ai lui toată ziua aceea; au ucis mulți dintre ei și i-au luat în prinsoare, iar pe urmă i-au înfrînt, astfel că ei au

¹ După I. Corfus în *Mihai Viteazul și Polonii*, București, 1938 text polon (pp. 353—354) și traducerea românească (pp. 354—356) cu unele modificări.

² Darea de seamă este adresată regelui Sigismund al III-lea.

trebuit să fugă în aceeași zi, cu hatmanul lor, la grosul armatei, care se află la două mile.

p. 354

A doua zi, luni apoi marți și miercuri, nu l-am putut ajunge din urmă căci el și-a mînat oastea destul de repede spre Ploiești, orașelul său, unde are o curte solid construită. Acolo la o milă după Ploiești, și-a așezat curtea, între munți, într-un loc foarte bine apărat, între păduri dese și rîuri, crezînd pe semne că acolo nu-l vom căuta. Am ajuns acolo, lîngă Ploiești, joi noaptea și // ne-am așezat la o milă sub tabăra lui.

A doua zi, vineri, adică în ziua de 20 a aceleiași luni, lăsînd acolo lagărul nostru, am pornit spre el, după miezul nopții, cu toții și călare și pe jos și am ajuns astfel dimineța prin pîclă chiar de-asupra taberei lui și ne-am așezat tunurile, fără nici o pierdere și fără să întîlnim vreo piedică, pe un munte înalt, de care el avea neapărată nevoie. Îndată ce s-a ridicat ceața, ai noștri au lovit de acolo cu 10 tunuri în tabăra lui, pe care el n-a mișcat-o cîtuși de puțin din loc. Și deoarece muntele de unde trăgeau ai noștri era înalt, noi n-am putut să-i facem nici o pagubă cu tunurile³; totuși ai noștri n-au conținut să tragă, întîrziînd oastea lui, ca noi să putem cerceta între timp atît starea locului, unde aveam să ne batem, cît și poziția de luptă a oștirii dușmanului, care avea în linie 50 000 de oameni⁴. Pădurea acoperea întreaga lui oaste în partea dinspre noi, în care și-a pus la pîndă și tunurile, la o trecătoare, de care nu ne puteam apropia decît într-un singur loc și acela era foarte anevoios. Dar fiindcă ai noștri erau tare nerăbdători a da lupta cît mai curînd, domnii hatmani fără să se mai ocupe cu hărțuierile, i-au lăsat să pornească la orele 16, după ceasornic. O parte din oastea noastră a trecut minunat peste două ape foarte repezi și a lovit cu mare și năpraznic avînt lăncierii și pedestrima, care cuprindea 130 de steaguri ale lui Mihai. Între timp, au trecut alte trupe din oastea noastră, care au tras și cu tunurile spre tabăra în care se afla însuși domnul. S-a ridicat așa mare zgomot, și atît de deasă era, din amîndouă părțile ploaia de împușcături, că nu se mai vedea unul cu altul; scriînd pe scurt, așa a blagoslovit domnul pe măria sa că au căzut pe loc 6 000 din oastea lui Mihai. Am luat vreo 150 de steaguri dușmane, cîteva zeci de tunuri și ostatici⁵, fără număr. Restul oștirii lui Mihai s-a împrăștiat în toată părțile, prin munți. Polonii care au fost cu el, au trimis soli, căzînd la picioarele domnilor hatmani, cerîndu-le milă și îndurare. Domnii hatmani i-au asigurat de mila Măriei Sale; de

³ Vezi și relația lui Zolkiewski, n. 8.

⁴ Vezi *ibidem*, n. 7.

⁵ Prizonieri.

asemenea, și pe Trzaska, care a predat cetatea Sucevei⁶ domnului Dumnezeu s-a milostivit să-și arate îndurarea sa sfântă și mare peste așteptarea lumii întregi, aducând un astfel de luptător sub picioarele măriei sale și va da Dumnezeu de va cădea în scurt timp în mâinile noastre, chiar capul său...

În lagărul de la Teleajen, în ziua de 23 octombrie, anul 1600.
Stanislav Golski, voievodul ținuturilor Podoliei.

⁶ La intrarea lui Mihai în Moldova.

RAPORTUL LUI BARTOSZ KLECZKY¹

1600

p. 356

Mai întîi intrînd în Moldova, domnul hatman² a mers îndată cu oastea la Suceava, unde ne aşteptam să dăm lupta cu oamenii lui Mihai. Am ajuns la Suceava dar acolo n-am găsit pe nimeni din oştirea lui Mihai, afară de 200 de oameni închişi în cetate pentru a o apăra; am stat acolo o săptămîină. Hatmanul nevoind să se apuce de împresurarea cetăţii aceleia şi să-şi piardă oamenii acolo, a lăsat pe domnul Szucki şi pe fratele meu cu 350 de oameni şi a pornit cu oastea spre Ţara Românească. Aflînd ungurii, şi-au strîns oştirea avînd cu ei şi ceva oaste nemţească, şi au dat lupta cu Mihai în ţara Transilvaniei şi i-au înfrînt 8 000 de ostaşi din pedestrimă şi cîteva sute de poloni. Mihai însuşi a

¹ După I. Corfus în *Mihai Viteazul şi Polonii*, Bucureşti, 1938, pp. 356—359, text polon (pp. 356—359); şi traducere românească (p. 359 şi urm.) cu unele modificări.

² Ján Zamoyski.

fugit la Alba Iulia, unde s-a strîns oastea în jurul lui și a lăsat Transilvania lui Maximilian, printr-un fel de tratat. Guvernatorul acestei țări este Ștefan Czaki.

Aflînd Mihai de venirea oastei polone și a hatmanului Coroanei, a trimis la împăratul creștin, cerînd ajutor împotriva polonilor și a trimis zălog pe mama (!) și pe fiul său, Pătrașcu și multe comori, pe care le-a capturat Moise Székely. Acesta a luat comorile și a scris despre toate acestea lui Sigismund Báthory, rugîndu-l să se grăbească să vină în țara Transilvaniei, vestindu-i că cea mai mare parte a țării îngăduie venirea sa și vrea să-l aibă ca domn.

Ne-am întîlnit mai întîi la 15 octombrie, cu 2 000³ de oameni ai lui Mihai, printre care se afla și Mihai însuși. Oastea polonă văzînd acolo pe hărțuitori, atît voluntarii cît și cazacii Zaporojeni au sărit asupra lor și cu ajutorul lui Dumnezeu au secerat 300 dintre ei. Nevrînd să mai lupte Mihai s-a retras în munți, la tabăra sa. A doua zi, 16 octombrie, oastea a pornit, bine rînduită pentru luptă, spre tabăra sa care se afla la o milă de la orașelul lui numit Ploiești. În aceeași zi, oastea noastră a ajuns la tabăra ei, la orele 3 înainte de lăsarea serii. Acolo voluntarii noștri au sărit îndată și ai lui au făcut la fel și s-au hărțuit între ei. Văzînd Mihai lupta acelei oștiri și lășînd vreo 15 steaguri de oameni și două tunuri ca să țină pe loc oastea, a mers cu oamenii săi în munți, la locul său obișnuit, unde s-a ascuns bucuros în fața albiei rîului, numit Bucovel. Acest loc este înconjurat din trei părți de huceaguri foarte dese și de munți, iar de cealaltă parte, pe unde a trecut oastea polonă, de tufișuri foarte dese. Este de asemenea și un rîu, căruia îi spune Ploiești, și acolo și-a așezat lagărul, între acei munți și acest rîu Ploiești. Acest loc este la jumătate de milă de orașelul Ploiești. Apoi domnul hatman dîndu-și seama că nu vrea să <dea lupta> în cîmp, și-a așezat tabăra lîngă orașelul Ploiești și a pornit în ziua de 20 octombrie cu oastea spre munți. Am ajuns din urmă oștirea lui la orele trei din zi, dar fiindcă ziua era pîcloasă, domnul hatman a așteptat pînă ce s-a ridicat pîcla; apoi așezînd tunurile pe muntele alb, a poruncit să bată în huceagul acela, unde se aștepta să fie vreo cursă oarecare... Cînd Mihai a văzut că tunurile au început să-i pricinuiască pierderi, a poruncit să se strîngă corturile și să se retragă carele în niște munți încă mai strîmți, iar el însuși, plîngînd (!) și-a rînduit oastea la luptă. Avea cu el 50 000 de oameni⁴ după cum spun toți polonii care se aflau cu el. Apoi, domnul hatman a poruncit pedestrimii să înainteze spre acel mărăciș, iar după pedestrime, călăreții. Îndată, pedestrimea noastră s-a luat bine la hartă cu

p. 357

³ Cifră sporită apoi de narator la 50 000 de oameni.

⁴ Toate cifrele sînt fanteziste. Din acești 50 000 de oameni (!) ar fi rămas pe cîmp 5 000 de leșuri, în timp ce polonii pierdeau 4 morți, și mai aveau puțini răniți (!).

pedestrimea lui Mihai, iar între timp luptătorii și întăririle înaintașe s-au bătut cu ei. Îndată, ei (și însuși Mihai mai întâi) au întors spatele și astfel a fost înfrântă oastea lui. Au rămas pe loc 5 000 de leșuri și 4 (sic) tovarăși de ai noștri au fost uciși, iar răniți sînt puțini.

La 21 octombrie, după această luptă, tabăra noastră a fost așezată pe locul acela unde s-a dus lupta. S-a trimis după el în urmărire numai 1 000 de călăreți⁵ pentru a-l împresura, neștiind însă din capul locului încotro a fugit.

p. 358 În ziua de 22 octombrie, polonii care au fost cu el au trimis să ceară îndurare, iar domnul hatman a făgăduit să se poarte cu milă. De asemenea, la o milă de tabăra noastră, sînt 10 000 de sîrbi înspăimîntați la care a trimis domnul hatman, dîndu-le și făgăduindu-le pace. Au fost 12 000 de moldoveni, dar au plecat acum peste munți la casele lor. Muntenii, atît boierii cît și oamenii din popor, vin acum cîte puțini la domnul hatman, cerînd // milă și domn. Odihnindu-și puțin oastea, va porni la Tîrgoviște, orașul de scaun al Țării Românești; acolo va așeza și va numi cu ajutorul lui Dumnezeu un domn, dar eu nu știu încă pe cine, căci despre aceasta nu se vorbește. Sînt de asemenea și cîteva zeci de mii de turci în Țara Românească, la București, care vor de asemenea să pună domn în această țară. Domnul hatman a trimis la ei, amintindu-le atît de tratatele vechi, cît și de cele din timpul de față; numai Dumnezeu știe ce va fi mai departe. Totuși, sîntem mai siguri că vom pleca de aici spre bucuria noastră și întru slava Domnului și a patriei. Sînt sigur și de aceasta că și Sigismund Báthory va ajunge în scurtă vreme domnul Transilvaniei. E greu de știut dacă oastea polonă va merge cu el . . .

Neamțul⁶ Basta a trimis, rugînd și amenințînd, ca domnul hatman să părăsească Țara Românească, spunînd că printr-un tratat Mihai a lăsat această țară mării sale împăratului. Pe Mihai îl numește slujitor al mării sale împăratului. La aceasta domnul cancelar i-a răspuns răs-picat ca un adevărat hatman, după marea sa prevedere și după părerea domnilor senatori, care se aflau în vremea aceasta cu oastea și a trimis la el pe domnul Wozuczyński, cu o veste oarecare. Acolo ungerii și orașele ardelenesti au trimis îndată soli dînd ca ostateci 7 nobili și cerînd în schimb pe Báthory⁷. Totuși domnul hatman, văzînd oastea trudită și temîndu-se de multe, n-a voit să se urnească și nici să trimită oaste în Țara Transilvaniei.

Apoi au venit în fugă ceauși de la Mehmed⁸, pașă turcesc, unul într-o

⁵ Au fost trimiși 1 000 de călăreți în urmărirea lui Mihai, care ar fi trebuit să aibă cu el restul de 45 000 de oameni (!).

⁶ Precum se știe, Basta era pe jumătate albanez, pe jumătate italian. Dar aici este vorba de faptul că era în slujba împăratului german, de aceea este numit neamț.

⁷ Sigismund Báthory. Vezi mai jos și *Jurnalul de campanie* p. 236.

⁸ Mehmed-pașa, fiul lui Sinan-pașa era serdar.

zi, altul în alta, mulțumind Domnului cu mare ușurare, că i-a dat domnul Dumnezeu biruință asupra unui atât de puternic dușman al sultanului turcesc, și arătînd mare cinste domnului hatman și urîndu-i noroc, au spus că în întreaga lume nu se află un al doilea hatman asemenea lui. L-au rugat să rămînă cu oastea în același loc, la Ploiești, ca Mehmed pașa însuși să-l poată vedea pe domnul hatman, spunînd că aceasta a fost porunca sultanului ca să se vadă unul pe altul și să pună la cale unele lucruri. Dar domnul hatman, văzîndu-și oastea trudită, n-a voit să aștepte și trimițînd pe domnul staroste al Cămenitei⁹ să conducă pe Simion Movilă, voievodul Țării Românești în capitala Țării Românești, a pornit cu oastea spre țara Moldovei. Din nou a venit acum, la al patrulea popas de la Ploiești, un ceauș tătar trimis de sangiacul Benderului care se află cu 7 000 de oameni la două mile de noi, și vrea să vadă și să aibă o convorbire cu domnul hatman. Apoi în ultima zi a lunii octombrie a venit în tabăra noastră însuși sangiacul Benderului // și a fost la domnul hatman, spunînd domniei-sale anume că „de aceea am venit aici, avînd această poruncă de la stăpînul meu, că unde îmi poruncești, acolo să ajung“; domnia sa i-a poruncit: „la Tîrgoviște“! Ce va fi mai departe, Domnul Dumnezeu știe.

p. 359

⁹ Jan Potocki.

[DIN ZIARUL DE CAMPANIE AL UNUI
POLON DESPRE OPERAȚIILE DIN
MOLDOVA (21 SEPT. — 24 OCT. 1600) ȘI
DESPRE BĂTĂLIA DE PE BUCOVEL¹]

Urmează cele întâmplate în Valahia și Moldova <în lupta> cu Mihai.

p. 242 În ziua de 21 septembrie tabăra a fost mutată de partea cealaltă, mai sus de Suceava. Iar în ziua de 22 s-a pornit la drum din tabăra de la Suceava spre Transilvania, lăsînd pentru asediul cetății cîteva trupe, adică un corp² de pedestrași prusieni, și unul de călăreți, amîndouă sub comanda lui Szucki³. Atunci și domnul a refuzat fățiș să presteze jurămîntul pe care i-l înfățișase comandantul [Hatmanul Zamoyski]. Iar acel jurămînt

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în Veress, *Documente*, VI, pp. 242—249.

² *Cohortem*.

³ Vezi mai sus p. 226.

cuprindea și unirea Moldovei cu statul Poloniei⁴ și chiar și // o altă orînduire decît aceea care fusese pînă atunci legea domnilor⁵ și care ar fi dus în sfîrșit, la limanul tihnei <dorite>, starea atît de tulburată de furtuni a Valahiei⁶. Acest lucru l-a jignit pe comandant și el a început să se gîndească la numirea unui alt domn.

23 <sept.>. Se trece râul Moldova.

24 <sept.>. În fața tîrgului Neamț este așezată tabăra. Acolo se dă de știre că Szucki <deși> rănit⁷ a ucis pe cinci dintre ostașii lui Ianos Kapturi⁸ atunci cînd acesta a efectuat o ieșire din cetatea Suceava, iar pe ceilalți i-a rănit în luptă și i-a alungat înapoi.

25. Se așează tabăra dincolo de tîrgul Roman⁹. Aici vine în fugă un român¹⁰ vestind că sub Alba Iulia au fost uciși de către unguri 30 000 de ostași¹¹ ai lui Mihai, și că el însuși a fugit de acolo în tabăra fiului său.

26. În fața tîrgului Bacău.

27. Dincolo de tîrg¹², râul Bistrița. În acest timp se aduc scrisorile românilor¹³ care se află cu Ianos Kapturi în cetatea Suceava, prin care cer <să li se îngăduie> plecarea slobodă din cetate, ceea ce se crede că ar fi pus la cale de către Ianoș Kapturi, care ar dori să trimită afară din cetate pe oamenii care îi consumă hrana și îi beau apa, de care se zice că duce lipsă, pentru ca să poată să stăruie în apărarea ei. Comandantul armatelor¹⁴ a îngăduit ca femeile și copiii și toți cei inapți la luptă să poată ieși din cetate în siguranță. Tot acolo în tabără vin șapte trimiși ai cazacilor, dintre care patru sînt expediți la rege împreună cu un emisar al comandantului pentru obținerea stipendiului¹⁵. Doi <emisari> sînt

⁴ Este folosit termenul de *regnum Poloniae*, deși Polonia își zicea republică, în ciuda faptului că avea în frunte un rege.

⁵ Textul pare a fi defectuos *tum etiam aliam quam hucusque exstiterat palatinum constitutionem*. Probabil de citit: *palatinorum*.

⁶ Termen folosit de poloni pentru Moldova. Țara Românească era numită de ei *Multanina* (= Muntenia).

⁷ *Saucium*.

⁸ Ostaș ungur în slujba lui Mihai Viteazul; era comandantul cetății Suceava, asediată de poloni.

⁹ *Oppidum Romanowe targi*.

¹⁰ *Valachus*, poate fi tradus aici și prin: moldovean. Vezi mai departe termenul de *Multanus*, folosit pentru un muntean din oastea lui Mihai.

¹¹ Cifrele ca de obicei sînt mult exagerate.

¹² *Post*. Se opune la: *ante* din rîndul precedent.

¹³ Este vorba aici, foarte probabil, de populația pașnică din oraș, fără alt amestec cu Kapturi, decît faptul că se afla încercuită în orașul asediat. De fapt, moldovenii de la Suceava nu aveau nici un motiv să dorească victoria lui Kapturi contra aliaților lui Ieremia.

¹⁴ Acest termen desemnează întordeauna pe marele hatman Zamoyski.

¹⁵ Din context rezultă că ar fi vorba de foștii cazaci din oastea lui Mihai Viteazul, și care se oferă acum să treacă în slujba polonilor.

trimiși la cazaci cu știrea că trebuie să se îndrepte cât de curînd spre oaste; unul a rămas ca să fie la îndemîină și să vestească pe cazaci cînd vor trebui să se unească cu comandantul; căci nici ei și nici comandantul nu vor ca trupa de cazaci să înainteze separat atît pentru ușurința aprovizionării, cît și pentru a evita altercațiile dintre armate. Aceiași trimiși ai cazacilor au raportat că l-au dovedit de trădare pe comandantul lor Koska¹⁶, cum că ar avea o înțelegere cu Mihai, și că l-au legat în lanțuri și cătușe și că toți cazacii îl duc la grosul armatei¹⁷ și că și-au pus un alt comandant, numit Hauritko¹⁸, căruia i s-au trimis și din partea ilustrului comandant Zamoyski daruri ca să-l cinstească¹⁹.

30. Ultima zi din septembrie. Se așează tabăra în fața pădurii zise Lunca Mare²⁰. Aici sînt aduse scrisori și de la Iacob Potocki²¹, și de la Moise Székely²², care fuseseră trimiși înainte din tabăra de la Suceava cu 7 000 de oameni, // și care raportează că au fost foarte bine primiți de <cei din> orașul Bistrița²³, și încă de alții: și că Mihai a fost învîns la Alba Iulia de către transilvani; și că ei se îngrijesc din răspuțeri să facă în așa fel ca la venirea comandantului să găsească partea cealaltă a munților pe care va trebui să treacă armata, ferită de orice primejdie și întărită, cu concursul transilvanilor care pe zi ce trece se grăbesc tot mai mulți spre tabără.

Prima zi din octombrie — se trece prin pădurea Lunca Mare și se așează tabăra pe rîul „Bekaczin”²⁴. Aici vin, fugind de la Mihai mai întîi Kossakowski²⁵, apoi în ziua următoare Kotelnicki²⁶ cu 500 de cazaci care povestesc că au fost de față la înfrîngerea armatei lui Mihai la Alba Iulia în ziua de 18 septembrie, de către imperiali și transilvani sub comanda lui Csaky²⁷ și că Mihai a pierdut acolo 8 000 de pedestrași, aproape 2 000 de călăreți, 30 de tunuri de bronz, și tot atîtea tabere²⁸ și că a fugit în

¹⁶ Răsturnarea căpeteniei sub care serviseră în oastea lui Mihai, era oferită acum ca o răscumpărare a trecutului.

¹⁷ *Generalem exercitum* (scris greșit: exercituum).

¹⁸ Necunoscut altmînteri.

¹⁹ *Honoraria*.

²⁰ *Low Wielki*.

²¹ Trimis cu oaste în Transilvania, de unde este rechemat. Va avea un oarecare rol și în Țara Românească în sprijinul lui Simion Movilă.

²² Fostul comandant din slujba lui Mihai Viteazul, trecut la Sigismund Báthory.

²³ În Transilvania.

²⁴ Desigur Răcăciuni, scris Rekaczin, litera R fiind apoi confundată cu B.

²⁵ Comandant cazac în oastea lui Mihai.

²⁶ Comandant cazac în oastea lui Mihai.

²⁷ Ștefan Csaky de Keresztszeg raliat aparent lui Mihai după Șelimbăr, este numit de acesta în memoriul său către ducele de Toscana: quel spergiuro et infame Ciacchi. Curînd îl trădează și pe Sigismund și e răsplătit de imperiali.

²⁸ *Totisque castris amissis*.

grabă cu greu la acel hotar, și că de acolo și-a trimis înainte pe mama²⁹ sa cu tezaurele și toate bogățiile în Muntenia³⁰ într-o cetate, și că se speră că Mihai o va urma: și că dintre cazaci au căzut în acea luptă de la Alba Iulia 600, și că a fost ucis Branicki³¹, comandantul lor... etc... dar și pînă acum o parte dintre ei a rămas și mai departe pe lângă Mihai.

În ziua de 3 octombrie tabăra a fost mutată pe râul Trotuș³² și așezată sub acel deal sub care se zice că au fost uciși 100 000 de turci de către Ștefan Voievodul³³.

În ziua de 4 oct. pe un alt râu numit „Tatrus”³⁴.

În ziua de 5 oct., la satul³⁵ Focșani din care o jumătate aparține țării Moldovei, iar cealaltă Munteniei, și care desparte amîndouă țările.

În ziua de 6 oct. tabăra a fost așezată la „Lanerest”³⁶ din Muntenia în care a rămas oastea două zile. Aici a sosit Czarnecki, trimisul cazacilor anunțînd că vor veni a treia zi³⁷, însă dacă nu s-ar fi trimis la ei s-ar fi și întors așa după cum și hotărîseră ei.

În ziua de 8 oct., la o milă înainte de Buzău.

În ziua de 9 oct., chiar sub orașul³⁸ Buzău, armata se cantonează³⁹, și în aceeași zi vine un emisar de la Iacob Potocki, din partea sa cît și <un altul> din a Stărilor Transilvaniei⁴⁰, în care primul vestește că se și îndreaptă din Transilvania spre armată⁴¹, iar aceia vestesc că Transilvania a și fost ocupată de germani, și mulțumesc pentru concursul dat la alungarea lui Mihai. Era și o scrisoare a lui G. Basta, comandantul oastei germane care declară că l-a biruit pe Mihai și cere <împlinirea> integrală a pactelor cu împăratul, iar către seara acelei zile este prins un muntean⁴² din oastea lui Mihai care se îndreaptă spre orașul Buzău, neștiind că acesta este părăsit de ostașii aceluia, și neavînd cunoștință de sosirea armatei noastre. Acesta <întrebat> a spus că Mihai este de partea

p. 246

²⁹ Este vorba de soția sa, doamna Stanca.

³⁰ *Multanam*.

³¹ Care cu cazacii lui avusese un rol important la Șelimbăr.

³² *Tatrus*.

³³ Confuzie, desigur, cu izbînda lui Ștefan de la Vaslui.

³⁴ *Tatrus*. Vezi mai sus însemnarea din 3 oct. Nu poate fi vorba de două râuri numite Trotuș, aproape unul de altul. Poate că este o confuzie cu afluentul Siretului, Zabrauți, care trece aproape de Panciu, și a cărui grafie, (probabil Zabras) a putut fi confundată cu cea de Tatrus.

³⁵ *Pașum Toxanii*.

³⁶ „Lanerest”, neidentificat.

³⁷ *Postridie*.

³⁸ *Oppido*.

³⁹ *Diversatur*.

⁴⁰ Din care erau alcătuite comișile Transilvaniei.

⁴¹ Spre armata lui Zamoyski.

⁴² *Multanus*.

aceasta a munților, și se află la o depărtare de șase mile de noi; apoi în chiar seara aceea au sosit iscoadele noastre de la Mihai afirmând că aceasta este întocmai depărtarea lui Mihai <de noi> și că el se îndreaptă întins către noi.

La 10 oct. sînt așezate tunuri de bronz în trei biserici mai înalte din orașul Buzău, pentru a apăra cu ele cîmpia dinspre sud de <eventuale> atacuri neașteptate, și a putea lovi pe neprevăzute flancurile dușmanului dacă acesta și-ar așeza, în acel loc tabăra cu vreun scop, și nu doar din întâmplare, întrucît măsurile se arată a fi luate cu cea mai mare prevedere, căci dinspre sud <locul> este apărat de biserici, ca de niște întărituri făcute anume, dinspre nord, de rîul care curge <răspîndindu-se> în multe locuri, dinspre răsărit și apus de carele legate în șir.

La 11 octombrie s-a reîntors Iacob Potocki care fusese trimis în grabă în Transilvania pentru a zdrobi cum s-ar zice ascuțișul primejdiilor⁴³ și a ocupa mai întîi trecătorile <dînd acces> în Transilvania. Însă cum Csaki cu transilvanii și cu germanii îl și învinsese pe Mihai și îl alungase din Transilvania, Potocki a fost rechemat de comandantul oștilor [Zamoyski], și s-a reîntors la grosul oastei⁴⁴ rămînînd însă acolo Moise Székely cu trupele ungurești. Atunci au fost aruncați în lanțuri și cincii unguri care îl introduseră pe Mihai în Transilvania, și și acum (cînd fuseseră primiți la noi ca fugari, și chiar la masa comandantului) îi vesteau lui Mihai toate cele ce se făceau aici.

p. 246

La 12 octombrie cazacii au și intrat în tabăra noastră, și ei îi declară pe magnații care i-au îndemnat să nu se alătore lui Zamoyski... Au venit 37 de steaguri ale lor și un steag de pedestrași, căci este unicul cuprinzînd vreo 1 500 de pedestrași. Unele steaguri au ceva mai puțin sau mai mult de o sută de călăreți, altele, două sute și chiar trei sute. Numărul lor trece de 8 000. Toate au bombarde lungi, toți // bărbații sînt buni luptători. Se împart în aceste formații. În frunte vin trei <formații> urmînd una după alta, urmează cea a pedestrașilor cu 15 tunuri de bronz, corpul de trupă este încheiat de a patra formație subsidiară. Și oastea valahă⁴⁵ este foarte unită cu noi. Dar în ce ne privește pe noi, cazacii și lăncieri și pedestrii sînt în număr de 25 000. Această armată este de așa fel încît ar putea fi comparată cu dreptate cu acei veterani ai lui Cezar sau Alexandru. Nu enumer aici pe țărani⁴⁶ (?) și ca să zic astfel pe cei cu carele (?)⁴⁷, sau alți

⁴³ *Quasi periculorum aciem.*

⁴⁴ *Universalem exercitum.*

⁴⁵ *Valachinus.*

⁴⁶ *Colones (?) Oare colonos?*

⁴⁷ *Currules.* Tot acest pasaj pare defectuos redat. Termenul acesta nu apare în glosarele obișnuite (Bartal sau du Cange). S-ar putea să se refere aici cumva la țărani rechiziționați cu carele de către armată. Iată pasajul: *Non iam numero colones, et ita dicam currules, vel alium talem militem, cuius est maior numerus, non computo Valachos... etc.*

ostași de felul acesta care sînt în număr mai mare și nu îi socotesc la număr pe valahi, căci dacă ar fi socotiți cu toții, numărul lor ar trece de 60 000. Și astfel, chiar în acea zi a venit la comandantul oștilor un ungur de la cei asediați în cetatea Suceava, <din partea lui> Ianoș Kapturi ca să trateze condițiile predării. Acestea sînt hotărîte cu el și este trimis Trzy-lecki ca să ia în primire cetatea.

La 13 octombrie mergem voioși din tabăra buzoiană, pe sub tabăra lui Mihai, pentru că dacă Dumnezeu ne va hărăzi victoria, o mare parte din armată se va întorce în Polonia, dacă <însă> va fugi Mihai în Transilvania, ea îl va urmări acolo împreună cu comandantul, iar dacă nu s-ar ajunge la luptă din cauza fugii lui, atunci va ierna la Tîrgoviște capitala Munteniei, iar comandantul, lăsînd armata se va reîntoarce în Polonia împreună cu ostașii voluntari⁴⁸... Armata noastră crește în număr și vitejie, iar a lui Mihai scade în ambele privințe: și, acuma numeroșii săi ostași au fost re-duși la 20 000 de oameni foarte slabi⁴⁹. Despre turcii și tătarii pe care îi promitea acel uriaș constantinopolitan, nu se aude nimic, deși sîntem chiar în apropierea Dunării⁵⁰.

La 20 octombrie ziua sf. mucenic Maxim... [victorie nemaipomenită a Polonilor... descriere... Mihai ar fi avut 50 000 de oameni, polonii au scos în luptă doar 15 000. Au murit 3 poloni(!)]

22 octombrie muntenii, moldovenii, sîrbii și cazacii lui Mihai oferă să se supună. Vin și trimiși de la Moise Székely prin care acesta anunță că a capturat la Brașov, cetate a Transilvaniei, la 6 mile de aici, pe soția și fiul lui Mihai care fugeau la împăratul creștin cu jumătate din tezaurul lui Mihai. Și îl roagă pe comandant ca să intre neîntîrziat în Transilvania căci toată națiunea aceea este gata să i se supună, și 14 000 de transilvani îl așteaptă la Brașov.

23 octombrie se îngroapă 4 000 de dușmani uciși: se mai aduc și acum din diferite locuri resturi de leșuri spre îngropare, al căror număr nu poate fi încă cunoscut.

24 octombrie Wozuczynski a plecat dis-de-dimineață într-o misiune la Starile Transilvaniei, și la G. Basta generalul oastei germane și îndată în aceeași <dimineață> a plecat după el Sigismund Báthory. Este trimis și un alt sol la cetatea București, la zece mile <de aici> la oastea turcilor care jefuiește prin Muntenia, pentru ca să înceteze cu devastarea țării. După ce Mihai a fost învins, a fugit nu se știe încotro cu 20 de persoane doar <rămase> din oastea sa risipită.

⁴⁸ *Voluntarius militibus.*

⁴⁹ *Lévismorum.*

⁵⁰ *In prospectu Danubii*, adică de unde putea fi văzută Dunărea

LAWRIN PIASECZYŃSKI

(? — după 1603)

*

Lawrin Piaseczyński, subcămăraș de *Braclaw* și secretar al regelui Sigismund al III-lea, a fost trimis de acesta în mai multe solii la hanul tătăresc Gazi Ghirai al II-lea, în cursul anilor 1601—1603. Din timpul soliilor lui, de pe când se afla în trecere prin Moldova, ni s-au păstrat trei scrisori, date din 3 iulie 1601, 17 mai 1602 și 31 ianuarie 1603, publicate de I. Bogdan în colecția *Hurmuzaki, Documente Polone*, Supliment, II/2, pp. 42—47, 66—67, 151—154 și 250—253, însoțite de traduceri franceze de I. Skupiewski. Dintre aceste scrisori primele două cuprind informații privitoare la evenimentele din Imperiul otoman și din Crimeea; numai a treia relație poate fi socotită ca o relație de călătorie în Moldova și de aceea o reproducem mai jos.

Afară de aceste relații, publicate în colecția *Hurmuzaki*, mai există unele relații din soliile lui Lawrin Piaseczyński, care au rămas inedite. Acestea au fost găsite în 1911, în biblioteca de stat din Petersburg (azi Leningrad) de istoricul polon Kazimir Pulaski. Din nefericire, istoricul amintit nu a publicat relațiile găsite de dînsul, ci s-a mulțumit să le folosească în rezumat în articolul său intitulat: *Trzy poselstwa Lawrina Piaseczynskiego do*

Kazi Gireja bana Tatarów perekopskich (Trei solii ale lui Lawrin Piaseczyński către Ghazi Ghirai, hanul tătarilor de Perecop), în revista „Przewodnik naukowy i literacki”, Lwów, XXXIX, 1911, p. 135 și urm. (pentru care vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 9—13, Academia Română, *Studii și cercetări*, XVII). Din acest articol pot fi reținute o sumă de informații despre Moldova și Țara Românească în anii 1601—1603, în special politice, care nu se află în cele trei relații publicate în colecția *Hurmuzaki*. Neposedînd textul lor, nu le putem include în această colecție decît sub forma rezumativă dată de K. Pulaski. Informațiile lui Piaseczyński împreună cu acelea ale lui Marc Sobieski din cuprinsul volumului de față aruncă o lumină necruțătoare asupra prădăciunilor tătarilor în țările române, în primii ani ai veacului al XVII-lea, alternînd cu acelea ale mercenarilor poloni rămași fără căpătîi după alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească. Din care cauză voiau să se despăgubească de la fratele acestuia, domnul Moldovei, și anume în ultimă instanță din moșia acestuia, Ustia din Pocuția. Dar bogatul Ieremia trimitea plîngeri și protestări la regele Poloniei, refuzînd să plătească datoriile fratelui său. Și astfel solul regelui Poloniei la tătari, în trecerea sa prin Moldova, trebuia să caute soluții ingenioase unor situații insolubile. El se simțea mai în largul lui cînd își putea manifesta zelul față de rege, făcîndu-i o serie de mici economii cu prilejul achitării unor datorii bănești către hanul tătarilor, sau luînd de la secretarul lui Ieremia Movilă copie de pe însemnarea datoriei acestuia față de rege. Pe baza materialului publicat, Al. Sadi Ionescu a dat un rezumat al soliiilor lui L. Piaseczyński în „*Bibliografia călătorilor străini în țările române*”, pp. 102—103.

Menționăm că în biblioteca Zaluski din Varșovia se păstra în secolul al XVIII-lea o descriere a soliei lui Lawrin Piaseczyński, cf. I. D. Ianozki, *Specimen catalogi codicum manuscriptorum bibliothecae Zaluscianae*, Dresda, 1752, pp. 64—65. Ms. nr. 195. *Descriptio legationis quam Laurentius Piaseczyński succamerarius Braclaviensis Sigismundi III regis nomine apud Turcos obiit.*

[REZUMAT A TREI SOLII ALE LUI
LAWRIN PIASECZYNSKI LA GAZI
GHIRAI HANUL TĂTARILOR DE
PERECOP]¹

1601 iunie 27

p. 10 la 27 iunie. Acolo e primit de Ieremia Movilă care-l poștește la un ospăț. „Ca de obicei în semn de cinstire i se aduce solului un cal împodobit, pe care să încalece spre a merge la castel însoțit de mulți curteni și capuții. Lângă reședința domnească erau înșirați haiduci² cu puști. La întoarcere, solul e însoțit de aceeași asistență căreia îi împarte daruri“. La 8 iulie solul, care aștepta la Iași un curier din Crimeea, pleacă din oraș; la 13 iulie sosește la Cetatea Albă. Acolo lângă Cetatea Albă, în satele moldove-

¹ După P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 10—13.

² Termen desemnând de obicei formațiile militare din teritoriile în hotar cu turcii, având o organizație specială, asemenea „haiducilor liberi“ din Banat, sau trupele de ostași balcanici, sârbi, bulgari, albanezi, ca cele comandate de Baba Novac de pildă. S-ar putea ca aici să aibă sensul pur și simplu de gardă a domnului.

nești pe care le ține hanul tătăresc și pe care le guvernează în numele lui sluga lui Nasył aga, precum și în Cetatea Albă însăși, solul a văzut un mare număr de supuși ai regelui Poloniei, de curînd prinși în diferite locuri în Ucraina și vînduți de tătari. Sangeacul de Cetatea Albă, Husein aga, se silea să împiedice vînzarea supușilor regelui care este prieten al sultanului³, dar tătarii spuneau că au scrisori de la hanul de Perecop, care le îngăduie aceasta.

La întoarcere, la 4 octombrie, e pe lacul Owidovo⁴, unde Nistrul se varsă în mare. Aici era o „corabie cu pînze”⁵.

La 6 octombrie este la Cetatea Albă, la 11 octombrie la Ciubărciu, la 13 octombrie petrece noaptea într-un sat, la 14 octombrie în cîmp, la 15 este la Iași, la 17 tot acolo la domn, la 18 este ospăț la domn, la 19 un curier tătar venit cu Piaseczyński e trimis din Iași la rege.

1602, aprilie

A doua solie: aprilie 1602. La 27 aprilie este la Camenița. Solul trece prin Hotin, „Chodkowcz”⁶, Ștefănești⁶, „Berajani”⁷, Iași. Aici îl primește domnul, iar a doua zi Oraș⁸ hatmanul, „cu cinste”. Cîteva zile după aceea are loc un ospăț la domn. Tocmai atunci sosește un trimis al domnului care fusese la tătari și spune că aceștia se pregătesc de război împotriva ungarilor, dar hanul⁹ e foarte rău bolnav. De asemenea se primesc vești și din Țara Românească, de unde se întorsese sfetnicul domnesc Ureche¹⁰ care mai înainte fusese acolo cu oastea domnească¹¹.

Tătarii au făcut mari prădăciuni în Țara Românească, pe care au distrus-o cu totul și domnul va trimite o plîngere regelui Poloniei împreună cu scrisoarea lui Ioan Potocki, starostele de Camenița, ce se află acolo¹². Unele detașamente de tătari au făcut la întoarcere prădăciuni și în Moldova; dar au fost bătute de moldoveni. Aflînd de trimiterea solului polon în Crimeea, domnul Țării Românești, Simion, cere ca solul să menționeze

³ Mehmed al III-lea (1595—1603).

⁴ Limanul Nistrului.

⁵ Poate Hudești, raionul Darabani.

⁶ Țîrg pe Prut.

⁷ Berajani, probabil Verejani, contopit azi cu Ciulinești, pe Prut.

⁸ Orysz = Văscan Oraș hatman și portar de Suceava (1601 februarie 3 — 1607 iulie 17).

⁹ Gazi Ghirai al II-lea.

¹⁰ Ureki. Nistor Ureche, mare vornic al Țării de Jos (1596—1611), tatăl cronicarului.

¹¹ Oastea domnească ce lupta în Țara Românească pentru menținerea în domnie a lui Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, împotriva căruia se ridicase Radu Șerban (vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10, n. 2).

¹² În Țara Românească, unde venise în septembrie 1601, să-l sprijine pe Simion contra lui Radu Șerban.

în solie și prădarea țării lui de către tătari. Tot pentru acest lucru sosește la Iași un trimis al lui Ioan Potocki, anume Gorecki.

La plecarea din Iași solul este condus de „pîrcălabii“ domnului, Avram și Durak, care însoțesc tabăra solului pînă la Ciubărciu. Din acest oraș solul trimite o scrisoare de mulțumire domnului. Peste cîteva zile sosește la Cetatea Albă, unde vede o corabie plină cu robi luați din Polonia: „Ah, privește de plîns“. Aici primește vești nesigure că regele Poloniei a poruncit principelui de Ostrog¹³ și lui Iazlowiecki¹⁴ să îndepărteze pe Ieremia vodă din scaun și să pună în locul lui pe altul, fiul lui Alexandru¹⁵. Se poate să fie un asemenea plan printre cazaci și de aceea solul previne pe Ieremia vodă.

Intr-o discuție cu turcii la Cetatea Albă, aceștia amintesc solului că polonii au călcat dreptul ginților în Țara Românească ucigînd un sol turc. Pleacă apoi spre Crimeea.

ÎNTOARCEREA

iulie 1602

Solul se întoarce împreună cu Trifon¹⁶, solul moldovean. Trec limanul cu o corabie și sosesc la 22 iulie la Cetatea Albă, la 23 în drum spre Ciubărciu, la 24 pe cîmp noaptea, la 25 la Lăpușna, la 26 la Țuțora, la 27 la Iași. A doua zi solul e primit de domn. Scrie lui Constantin de Ostrog că a auzit în Crimeea că tătarii și turcii fac mari pregătiri pentru redobîndirea Moldovei și Țării Românești și arată cum a fost tratat cu dușmănie.

După ce-și ia rămas bun de la domn, solul iese din Iași la 30 iulie. La 2 august primește în drum spre Hotin o scrisoare de la Ioan Potocki, care era la „Kiebrinceni“¹⁷. Ai noștri în Muntenia sînt gata de luptă, deja cei doi Radu¹⁸ și oștile nemțești sînt în țară. Polonii noștri se opresc încă de a da lupta, așteptîndu-mă pe mine. Peste cîteva zile lucrurile se vor hotărî. De la Hotin solul trece la Cămenia.

p. 12 În observațiile de la urmă asupra soliei: „Am aflat că hanul de Perecop a făgăduit turcilor să redobîndească Țara Românească, Moldova și

¹³ Constantin de Ostrog, voievod de Kiev.

¹⁴ Nicolae Iazlowiecki hatman.

¹⁵ Probabil un fiu al lui Alexandru cel Rău.

¹⁶ Mihail Trifan, rudă cu Ieremia Movilă. Mare postelnic, 1602 iunie 9 — 1603 aprilie 20. S-a păstrat în text grafia originalului.

¹⁷ Poate Cîrniceni lîngă Prut.

¹⁸ Radu Șerban și Radu Mihnea.

Transilvania. Deci a trimis pe solii săi Alexandru Grecul la domnul Moldovei și pe Gazi¹⁹ bey tătarul la voievozii Țării Românești și Transilvaniei. Acei soli au fost cu mine pe corabie la trecerea spre Cetatea Albă. Ei duc poruncă acestor voievozi să nu țină pe lângă ei niciun polon, să pregătească hanului provizii și poduri, să fie gata cu oamenii lor ca să se unească cu oastea lor. Voievodul Moldovei, când se afla [declarantul] chiar la urdie²⁰, a trimis acolo pe solul său Trifon, postelnicul său, cu câteva vase cu taleri, o caretă și șase cai roibi, precum și daruri pentru mîrzaci ca să cîștige pe han pentru dînsul, să vie în ajutorul fratelui său voievodul Țării Românești²¹. El însuși e gata cu oamenii lui la Iași. Acest Trifon a spus hanului că granițele polone sînt pustii, căci oastea este în Curlanda și că nu putem avea încredere în moldoveni. La întoarcerea mea, am spus voievodului Moldovei să vestească pe rege, încotro merge hanul tătăresc, mi-a spus că nu știe, dar că e credincios regelui.

„Voievodul Țării Românești a trimis știre că la 27 iulie a ieșit din orașul său de scaun îndreptîndu-se spre Buzău și Siret <retrăgîndu-se> în fața oștilor Buzeștilor, care îl urmăresc cu ajutoare germane din Transilvania. Se dă ca sigur că Báthory²² va fi domn al Moldovei și că la Brașov pe lângă Gheorghe Basta se află și oastea nemțească. Mi s-a spus că Báthory n-a fost închis, cum se auzise, și că dimpotrivă, toate treburile Transilvaniei merg după spusa lui, iar Basta îl cinstește și îl ajută pe sub mîna, dar e greu să știi adevărul“.

Din relația solului către Ioan Zamoiski²³: „Radul²⁴ fiul lui Mihnea²⁵ voievodul Țării Românești, care a fost înainte de Mihai²⁶ vine în Țara Românească cu Barovski²⁷ și cu nemții. Simion a fugit și nu se știe ce s-a întîmplat cu oamenii noștri, Radu a scris lui Ieremia, numindu-se pe sine hospodar și voievod al Țării Românești din mila lui Dumnezeu și cu voia cezarului²⁸ și-i cere să declare îndată dacă este de partea cezarului amenințîndu-l că are oștire pe care n-o poate reține multă vreme.

¹⁹ *Kazi bey.*

²⁰ De la *ordiu*, termen turc care înseamnă armată. E vorba de armata turcească.

²¹ Simion Movilă, domn al Țării Românești (octombrie 1600 — iunie 1601; iulie 1601 — august 1602).

²² Sigismund Báthory, zvon fantezist.

²³ Cancelar și hatman al Poloniei.

²⁴ Radu Mihnea, domn al Țării Românești (1601—1602, 1611—1616, 1620—1623) și al Moldovei (1616—1619, 1623—1626). Deși s-ar părea că aici e desemnat chiar el, din context ar rezulta că este o confuzie și că de fapt ar fi vorba de Radu Șerban.

²⁵ Mihnea Turcitul.

²⁶ Mihai Viteazul.

²⁷ Editorul propune citirea: Buzeștii. Am propune mai degrabă: Rákóczi (Ludovic) participant la expediție.

²⁸ Rudolf al II-lea.

Paşa de Timișoara²⁹ e la Waradin cu Moise Székely și alți nobili ardeleni, care vor să îndepărteze pe Basta și pe nemți din Transilvania³⁰.

A TREIA SOLIE

decembrie 1602

p. 13 [Înainte de plecarea solului, regele Poloniei trimite o scrisoare hanului de Perecop prin Iusth, vameșul domnului Moldovei (7 septembrie 1602), anunțându-i venirea solului. La 4 octombrie regele scrie și lui Ieremia Movilă cerându-i să primească și să ajute pe sol. Domnul Moldovei răspunde că e gata să-l primească și că solul tăăresc a trecut prin Botoșani].

Solul pornește în decembrie, trimițând înainte spre Iași pe Ioan Wojna și pe Vasile Hrehorowicz [Gregorovici] și roagă pe părcălabul de Hotin, Gheorghe din Lozian³⁰, să ia măsuri ca să fie condus la Iași. Solul scrie la Iași lui Emanuel Paleolog³¹, curtean al domnului, și lui Lancki, pisarul domnului, și primește răspuns de la amândoi în scris. Abia la 14 ianuarie 1603 solul pornește înainte, căci întârziaseră instrucțiunile regelui. La Iași solul discută problema soldaților poloni³², care luptaseră în Țara Românească urmînd să primească leafă de la Simion Movilă, dar nu primiseră nimic. Tot acolo aflase că soldații nemulțumiți vor să prade Ustia, care aparține lui Constantin Movilă. În adevăr, la 31 ianuarie se află că soldații sînt la Buczacz, la 4—5 mile de Ustia. Piaseczyński trimite la ei pe un om al lui, dar acesta îi găsește la Ustia, unde, de altfel, nu pustiiseră. Ei trimit vorbă solului să ceară leafa ce li se cuvine de la domn. La 3 februarie sosesc la Iași trimișii soldaților, spunînd că vistieria și vitele din Țara Românească au fost trecute în Moldova; deci ar putea fi plătiți. Ieremia Movilă se sfătuiește cu Simion, cu mitropolitul³³ și cu boierii și ei trimit un protest la regele Poloniei împotriva prădăciunilor. Domnul Moldovei declară că el nu are nici o îndatorire față de acești soldați conduși de Tarnowski³⁴, care nu i-au slujit lui, iar Simion declară că nu numai că n-a adus averi din Țara Românească, dar că a pierdut și cele ce i se trimiseseră ca ajutor de către fratele său, iar el abia a scăpat cu viață. Domnul Moldovei tri-

²⁹ Bektes-paşa de Timișoara. Acel Waradin e probabil Peterwardein.

³⁰ Zis și Lozonschi. Era socrul lui Ieremia Movilă.

³¹ Era cuscrul lui Gheorghe Lozonschi.

³² Vezi mai jos, scrisoarea lui Piaseczyński, din 31 ianuarie 1603.

³³ Eftimie mitropolit al Țării Românești.

³⁴ Comandant al mercenarilor poloni din Țara Românească, goniți de acolo și cerînd plata lor lui Ieremia.

mite la rege ca sol pe Ureche³⁵ mare vornic și pe Petriceicu³⁶ logofăt al doilea, iar Simion, pe mitropolit și pe Dan³⁷ marele lui vornic și boierii munteni care au venit cu el în Moldova: Vasile clucerul și Voicul vistierul. Solul pornește din Iași spre Crimeea. [Întoarcerea lipsește.]

SCRISOARE DIN MOLDOVA³⁸

1603, ianuarie 31. Iași

Aducînd la Iași darurile date de măria voastră³⁹ hanului de Perecop⁴⁰, după cum a putut înțelege măria voastră din prima mea scrisoare din ziua de 11 ianuarie trimisă de — // la Camenița, le-am dat solului hanului, Ali mirza, deoarece nu am putut face altfel; domnul Moldovei a poruncit ca aceste daruri să fie duse împreună cu podvoadele sale pînă la Ciubărciu⁴¹, la șapte mile de Cetatea Albă. Nu le-am dat suma de 3 260 de zloți polonezi, care mi-a fost vărsată mai înainte în acest scop, de vistieria măriei voastre, ci am pus în locul lor adevărinite tătărești pentru bani gata, cea dintîi de 500 de zloți roșii plătiți grecului Constantin⁴², alta de 1 000 de zloți plătiți lui Ali mirza, a treia de 130 de zloți roșii plătiți lui Gian-Ahmed Celebi, toți trei trimiși de ai hanului; acel sol Ali mirza a trebuit să primească aceste adevărinite. Și deoarece după inventarul vistieriei, se afla pe lîngă aceste daruri și o ceașcă de argint cu două mînere, neaurită, care cîntărea două grîvne⁴³ și jumătate, am dat-o hanului tătăresc în locul cupei care se dă de obicei, iar cele două cupe și un vas aurit în întregime au rămas la mine. Deși acel sol nu avea nici o chitanță de la han, am luat totuși o adevărinită îndestulătoare chiar de la Ali mirza cu

p. 250

p. 251

³⁵ Nestor Ureche, tatăl cronicarului, mare vornic al Țării de Jos 1596—1617 (vezi N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 332—334).

³⁶ Toader Petriceicu, zis Iokcha Petriceico, vezi *Hurmuzaki*, Supliment, II/2, pp. 254—257, la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 426—427.

³⁷ Dan Danilovici, fost mare vistier al lui Mihai Vitcazul pe care l-a trădat. Fugit în Moldova, s-a reîntors în Țara Românească cu Simion Movilă, mare logofăt 1601 ianuarie — 1602 aprilie 12; mare vornic (1602 mai 1 — iunie 12).

³⁸ După textul polon publicat de I. Bogdan, în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 250—253, însoțit de versiunea franceză a lui Skupiewski.

³⁹ Sigismund al III-lea Wasa.

⁴⁰ Ghazi al II-lea Ghirai.

⁴¹ *Czoburczy* = Ciubărciu, în apropiere de Nistru, fusese dată de Ieremia Movilă tătărilor împreună cu cîteva sate (așa-numitele sate hănești). Vezi Miron Costin, *Opere*, ed. 1958, p. 45.)

⁴² Este probabil vorba de Constantin Corniact, grec bogat, fost concesionar al vămilor Moldovei, atunci așezat la Liiov, în Polonia.

⁴³ Grîvna, unitate de măsură de un funt (= 409,99 grame).

garanția și asigurarea domnului Moldovei, care într-o toate s-a arătat gata să slujească bucuros pe măriia voastră, încît acel Ali mirza s-a legat și a dat mîna că dacă măriia voastră nu va voi să primească această adevărîță, va aduce o adevărîță de la hanul însuși și o va trimite la vistieria mării voastre. Dar acum nu a putut în nici un chip să ajungă la han, din cauza drumului lung și primejdios spre Ungaria, acei bani, cupele și chitanța împreună cu inventarul le-am pregătit spre a le da la vistieria mării voastre, iar deocamdată trimit copia acelei adevărîțe, scrisă în limba polonă⁴⁴.

În privința celei de a doua însărcinări ce am primit din partea mării voastre către domnul voievod al Moldovei pentru plata lefii soldaților munteni⁴⁵ și pentru pagubele făcute în țara Moldovei, am dat îndată de știre despre aceasta soldaților și ei au trimis la mine pe doi tovarăși⁴⁶ din roata⁴⁷ panului Tarnowski, anume pan Nicolai Zalonski și pan Woiciech Woiakowski, care neștiind nimic despre această chestiune a lefii, s-au întors de la Hotin, în ziua de 14 ianuarie vrînd să se înțeleagă împreună cu toții și să vină la Iași cu mai multe știri. După cîte am înțeles din convorbirea mea cu acești doi panii soldați, acea ceată de oșteni nutrește gînduri dușmănoase împotriva domnului voievod al Moldovei, vrînd să intre pe moșia sa de la Ustia în Pocuția care se află ca și fiul domnului⁴⁸, supt paza mării voastre. Așadar, deoarece acum măriia voastră a intervenit în această chestiune, pentru care măriia voastră ați binevoit să mă trimiteți la voievod, le-am scris cît mai cuviincios să nu facă aceasta, deoarece ar atinge demnitatea mării voastre, ci să fie răbdători, pînă ce măriia voastră va lua cunoștință despre această chestiune din raportul meu. Aici, la Iași, am îndeplinit încă demult această solie din partea mării voastre la domnul voievod al Moldovei, dar pînă acum nu a venit nimeni din partea soldaților și chiar, mai mult, fiind înștiințat domnul voievod că ei vor să împlinescă acel gînd al lor de a intra la Ustia, le-am scris din nou la cererea lui și am trimis pe o slugă a mea, dar nici acum nu am mai auzit nimic de aceasta și trimisul meu nu s-a întors încă.

Pentru această însărcinare pe care o am din partea mării voastre, domnul voievod mi-a făgăduit să-mi dea răspunsul la plecarea mea. De asemenea în privința pagubelor precum și a altor împrejurări voi da de

⁴⁴ Această chitanță a solului tăărăsc s-a păstrat și este publicată în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 249—250.

⁴⁵ Adică mercenarii din Polonia angajați de Simion Movilă ca să-l ajute să ocupe tronul Țării Românești. Fiind respins în Moldova de muntenii conduși de Radu Șerban, Simion Movilă, nu a putut plăti leafa mercenarilor și aceasta a dat naștere conflictului.

⁴⁶ Tovarăși se numeau soldații și ofițerii nobili, care luau parte ca voluntari în oștile ce luptau peste graniță.

⁴⁷ Roată, corespunde cu o companie, subdiviziune a polcului.

⁴⁸ Constantin Movilă, fiul lui Ieremia vodă, care a domnit și el mai tîrziu în Moldova (1607—1611).

știre prin viu grai măriei voastre, după ce mă voi informa cât mai temeinic, dacă sănătatea mea zdruncinată îmi va îngădui s-o fac cât de repede.

În ceea ce privește achitarea obligațiilor domnului voievod al Moldovei către măria voastră, încă nu mi-a dat răspuns la aceasta, dar socotesc că vrea să se achite față de măria voastră. Pentru ca această chestiune să fie mai bine înțeleasă, trimit măriei voastre nota pe care pisarul măriei sale domnului, Lancki, mi-a scris-o mie căci și eu însumi m-am străduit pe tăcute ca el să achite datoria către măria voastră.

Nu știu să scriu nimic despre hanul de Perecop și despre oastea turcească, de asemenea nici despre munteni, căci despre acestea măria voastră are vești din altă parte. Se pare că fratele lui Iazici⁴⁹ face mult sînge rău sultanului turcesc și turcii au grijă mare de el . . .

S-a dat la Iași în ziua de 31 ianuarie anul 1603.

Lawrin Piaseczyński subcămăraș de Braclaw, secretar al măriei voastre.

⁴⁹ Poate unul și același cu acel „Azydziei“, care se ridicase în Anatolia ca un fel de șef religios și sedicios și se proclamase împărat. Ședea în deșert, de unde venea să prade. Avea 2000 de aderenți și ei sporeau mereu. Vezi *Hurmuzaki*, Supliment, II. 2. p. 45 (vers. fr.).

MARCU SOBIESKI

(1525—1606)

*

Marcu Sobieski, voievod de Lublin, bunicul viitorului rege al Poloniei Ioan al III-lea Sobieski, s-a născut în 1525 și a murit în 1606; a luat parte la mai multe războaie în Moldova, în Rusia și împotriva Danzigului. A participat la vârsta de 75 de ani la expediția din 1600, condusă de Ján Zamoyski, cancelarul Poloniei, împotriva lui Mihai Viteazul. După așezarea în scaunul Țării Românești a lui Simion Movilă, el a comandat un corp de oaste venit în sprijinul acestuia. Fiind alungat de boierii munteni, în frunte cu Radu Șerban, Simion Movilă, se retrage în Moldova. Acolo sosește Sobieski cu noi trupe aduse din Polonia, în scopul de a-l restabili în scaun (1602). Din această vreme datează cele două scrisori adresate de Marcu Sobieski regelui Poloniei Sigismund al III-lea, la 18 septembrie și la 25 septembrie 1602, scrise din Moldova din tabăra oastei polone așezate pe malul Prutului. Aceste două scrisori sînt publicate de Ioan Bogdan, după originalele polone din Arhiva familiei Dzialynski din Kornik (text polon), împreună cu o traducere franceză de I. Skupiewski în *Hurmuzaki, Documente Polone, Supliment*, II, 2, pp. 211—217 și 223—226. Ele cuprind o mărturie vie despre

starea de plîns a Moldovei, jefuită de cetele polono înfometate, călcată de hoardele hanului tătar aşteptînd la Roman să vină la el la porunca sa domnii ţărilor române şi principele Transilvaniei — şi, în sfîrşit, secătuită chiar de către ostaşii de sub ordinele lui Sobieski, pe care acesta nu îi ducea în Pocuşia, spre a cruşa această regiune a Poloniei conform cu porunca expresă a regelui, ci îi ţinea în nordul Moldovei, unde nu fuseseră devastări pînă atuncea, împăcîndu-şi cugetul (şi consemnul primit de la rege) cu o realitate inevitabilă, declarînd că nu va fi cu putinţă să nu „ia ceva şi de aici”. Această soluţie era singura posibilă pentru el, întrucît în Polonia prădăciunile ostaşilor dădeau naştere la procese, iar în Moldova doar la protestul domnului şi la rugămintea lui către Sobieski ca acesta să plece în altă parte, căci moldovenii se arătau atît de îndrîjiţi de aceste jafuri, încît domnul se putea teme chiar de o răscoală. Dar, rămînînd totuşi pe loc, Sobieski are grijă să-i oprească pe conducătorii cetelor de cazaci de a se aşeza acolo, sau de a trece în Pocuşia, îndreptîndu-i spre Soroca şi de acolo la ei acasă. Totodată, sînt atinse şi alte două probleme: a) situaţia personală a domnului Moldovei, somat de mercenarii poloni ai lui Simion Movilă (alungat din Ţara Românească şi fără mijloace a-i plăti) să împlinească el această datorie, şi b) bănuiala că cei doi Movilă ar renunţa la concursul polon, urmînd să-l folosească doar pe al hanului, pentru reîncăunarea lui Simion în Ţara Românească. Toate acestea pe un fond de şoapte, intrigi şi bănuieli. În sfîrşit, o sugestie ca Ieremia Vodă să-şi facă o tabără de cîteva sute de soldaţi (poloni fireşte) care să stea la graniţa Transilvaniei gata să intervină acolo oricînd.

De Marcu Sobieski s-a ocupat Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 104.

SCRISOARE CĂTRE REGELE
SIGISMUND¹

1602 septembrie 18 din tabăra de pe Prut

p. 41

Prealuminate . . . etc. rege²,

Din scrisoarea care mi-a fost adusă etc., prin curierul meu, am înțeles că aceasta este voia măriei voastre³ ca eu să am cea mai mare grije mai întâi de primejdia⁴ din partea tătarilor, apoi, pe cît va fi cu putință să nu trec cu vederea nici țara Moldovei, nici a Munteniei, luînd înțelegere cu panul staroste de Cămenița⁵ . . . apoi ca intrarea

¹ După textul polon publicat în *Hurmuzaki*, supliment, II/2, pp. 211—214, însoțit de o versiune franceză.

² Sigismund al III-lea Wasa, rege al Poloniei (1587—1632).

³ Urmează înșirarea punctelor din scrisoarea regelui.

⁴ Primejdia unei năvăliri a lor în Polonia.

⁵ Ioan Potocki, care se afla atunci în Moldova cu oaste polonă, deosebită de a lui Marcu Sobieski.

mea cu oastea măriei voastre în Moldova⁶ să fie cu cuget curat, înștiințându-mă mai ales să nu se facă nici o prădăciune și să nu mă așez cu oastea în sate, ci în tabere... de asemenea să pun în vedere acelor oșteni care mai de mult au fost pe lângă voievodul Țării Românești⁷ și care au refuzat să-și îndeplinească slujbele și au făcut o confederație⁸, ca să rămână statornic în credința și să-i îndemn cu gând bun arătându-le nevoia ce este acum ca ei să pornească cu panul voievod, pînă la orașul său de scaun, căci ei se află sub comanda și supușenia măriei voastre, prin mijlocirea panului staroste de Camenița. La acestea răspund măriei voastre:

p. 212

În ceea ce privește primejdia din partea tătarilor, mă voi sili cu toată grija, deși forțele de care dispun pentru a-i respinge nu sînt îndestulătoare... etc. Tătarii au apucat altă cale, după cum îmi da de știre domnul⁹. Hanul¹⁰ a pornit spre Țara Românească, de unde nu știm pe unde se va întoarce; domnul spune că acela se va duce în Transilvania, dar acolo se știe de pe acum de venirea lui și se pregătesc împotriva lui¹¹; nu cred că hanul va porni într-acolo; el se ferește de trecătorile munților și nu va ataca de vreme ce ardelenii sînt preveniți despre venirea lui. Mi s-a dat de știre și despre aceasta, că dacă această cale nu i-ar fi prielnică, vrea să meargă la Giurgiu, peste Dunăre, la sedar¹² dar și pentru aceasta este prea tîrziu, ca să-l poată întilni. Cînd s-a hotărît să pornească pe această cale a lui în Țara Românească a trimis porunca la domnii voievozi ai Moldovei și Țării Românești¹³ ca să meargă cu el. A scris și panului staroste de Camenița, fapt despre care desigur panul staroste a dat de știre măriei voastre, ca și el să meargă cu el, făgăduind să se poarte cu credință. Măria voastră știe în ce chip s-a dat răspuns acelui curier al hanului, deci nu mai scriu despre aceasta. Dacă oastea nu s-ar fi risipit, panul staroste avea de gând s-o ia înaintea oștii hanului tătaresc, cu domnul voievod al Țării Românești, în Țara Românească, însă fără a se uni cu tătarii, care stau de cîteva săptă-

⁶ Oastea polonă intervenise pentru ridicarea în scaunul Țării Românești a lui Simion Movilă, fratele domnului de atunci al Moldovei, Ieremia Movilă. După ridicarea țării cu Buzeștiu și Radu Șerban împotriva lui Simion, trupele polone se retrăseseră în Moldova, așteptînd o nouă încercare în favoarea lui Simion. Dar conform obiceiului, ele se purtau ca în țară cucerită, dînd naștere la plîngerile și protestul lui Ieremia Movilă chiar la rege.

⁷ Simion Movilă, retras acum în Moldova.

⁸ Termen indicînd, în general, constituirea unui grup de nobili sau de ostași ridicați împreună pentru a impune anumite măsuri hotărîte de ei cu majoritate de voturi.

⁹ Domnul Moldovei, Ieremia Movilă.

¹⁰ Gazi Ghirai al II-lea, hanul tătarilor din Crimeea. Vezi G. M. Kortepeter, *Gazi Ghirai II, Khan of the Crimea and Ottoman Policy in Eastern Europe and Caucasus 1588—1599* în „The Slavonic and East European Review” XLIV, 1966, n. 102.

¹¹ În Transilvania se duceau lupte între George Basta, generalul care conducea oastea imperială, și Sigismund Báthory, apoi Moise Székely.

¹² Comandantul oștii turcești. Oare Ghiuzelgi-Mohamed?

¹³ Hanul tătarilor din Crimeea, Gazi Ghirai, intervenise în Țara Românească împotriva lui Radu Șerban, în favoarea lui Simion Movilă, sprijinit de poloni.

mîni pe malul Siretului, aproape chiar de drumul ce duce în Țara Românească, după cum am dat de știre mării voastre. El starostele nu s-a putut duce, căci ei tătarii numai aceasta așteptau, iar oastea lor era de 20 000 și cu aceștia s-au bătut ungurii¹⁴. Mie această unire cu tătarii nu mi-a plăcut, căci aveam pentru aceasta porunca repetată a mării voastre, ca să nu ne unim cu ei, precum am dat de știre despre aceasta și panului staroste. Între timp s-au produs două fapte: întîi acei soldați care fuseseră mai demult în Țara Românească s-au menținut cu încăpăținare în confederația lor, neținînd de loc seamă de îndemnurile panului staroste și de ale mele și nu au vrut să meargă înainte pînă ce nu li se vor plăti banii. Apoi (cînd nu mai erau bani) au vrut să încheie o învoială numai cu Ieremia¹⁵, fără domnul voievod al Țării Românești, ceea ce acela nu a vrut, după cum mi-a dat de știre. După aceea s-au rupt de oaste și pornesc spre Polonia. Cu aceștia s-au unit și cazacii nizovi destul de numeroși, care erau acolo ca la două mii. Pîrcălabul de Hotin¹⁶ îmi dă de știre că ei vor să se ducă la Ustia¹⁷ dar domnul Moldovei nu-mi scrie nimic despre Ustia, ci numai se plînge de faptul că ei sînt o mare povară pentru țara Moldovei și se teme ca țara să nu se ridice împotriva lui din pricina angaralilor. Îndată ce a auzit despre aceasta, mi s-a cerut să trimit la ostași și să-i țin în frîu în această pornire a lor, ceea ce am făcut îndată, căci acum am trimis a doua oară la ei, mai întîi dojenindu-i pentru fapta lor de a se lepăda de domnul voievod, după aceea punîndu-le în vedere să nu facă prădăciunile despre care mi se dăduse de știre, într-o țară care nu este dușmană mării voastre. Nici cei dintîi dintre trimișii mei nu s-au întors încă; nu știu dacă au ajuns la ei sau au pierit pe undeva, căci din cauza acestor tulburări moldovenii s-au grupat în cete iar codrii sînt plini de ele. Sînt două săptămîni // de cînd am intrat în această țară și încă nu am văzut zece țărani; toți au fugit, mai întîi din pricina tătarilor, iar după aceea din cauza acelor soldați. În această țară au loc mari prădăciuni, trecerea este foarte primejdioasă. Astăzi am trimis iarăși alți curieri, dîndu-le o gardă pentru siguranța lor; acela dintre ei care se va întoarce, va ști desigur care este dispoziția acelor soldați și ce gînduri au.

Panul staroste cu oamenii aceia pe care i-a adus acum pentru domnul voievod al Țării Românești și împreună cu cei pe care îi adusesese el acolo acum un an și care au rămas cu domnul voievod al Țării Românești, s-a retras la tîrgul Roman, așteptînd trecerea hanului tătaresc. Văd că are de gînd să pornească cu aceștia, cîți are cu el, spre Țara Românească. Eu aș trimite bucuros la panul staroste o parte dintre oamenii pe care îi am aici cu mine,

¹⁴ De fapt oastea lui Radu Șerban, care primise ajutor din Transilvania.

¹⁵ Pentru a fi în slujba plătită a lui Ieremia, care era domn în scaun, și nu a lui Simion, care pierduse domnia

¹⁶ Gheorghe Lozonschi, pîrcălab de Hotin (1597—1610), socrul lui Ieremia Movilă.

¹⁷ Ustia era o moșie în Polonia, pe Nistru, care aparținea familiei Movileștilor; mercenarii voiau să se ducă acolo, ca să se despăgubească de leafa neplătită de Simion Movilă.

dar ei nu numai că nu vor să se ducă acolo cu solda pe care o primesc, ci am avut aici, încă de la trecerea Nistrului, destule tulburări cu unii dintre ei. Iar acum când văd ei că cea mai mare parte a slujitorilor pleacă de aici, nu vor să mai pornească într-acolo, nici chiar dacă i-ar îndemna glasuri îngerești. Măria ta să binevoiești a lua cunoștință că, din păcate, ar trebui schimbăți acum soldații, ceea ce va veni foarte greu domnilor hatmani, în starea de neascultare a oastei, căci nu vor să meargă nici pe cincisprezece zloți. Am scris domnului voievod al Moldovei ca să trimită la panul staroste pe acei oameni ai săi care sînt de neamul nostru și pe care îi are pe lîngă el, iar eu voi lăsa în schimb aici pe atîția dintre ai mei cîți va trimite el, ca să aibă grijă de siguranța lui, dar nu știu dacă se va învoi la aceasta. Totuși, mă tem că lucrul va fi de puțin folos după cît pot înțelege. Mă tem că hanul tătăresc ar intra singur acolo ca să aducă pe domnul voievod al Țării Românești, și dacă va izbuti cumva aceasta — pentru ca să nu mai cheme acolo pe ai noștri, de care s-a săturat — ar vrea să-l așeze singur în scaun, ceea ce nu ne-ar veni la socoteală nici nouă, nici lui Simion, căci instaurarea printr-un asemenea aprod ar însemna o stăpînire nesigură. În cîteva zile se va arăta care este gîndul lui cu privire la aceste lucruri.

Eu stau în tabără, pe Prut, la o milă de Cernăuți, avînd pentru aceasta multe alte motive despre care am dat de știre măriei voastre, dar unul din cele mai mari este că eram o povară sîngeroasă pentru ai noștri; am atras asupra noastră numeroase procese, din invidie, mai ales ne-a dat de gîndit faptul că îndată ce căpătăm o hrană din cele mai modeste, mai ales cînd cineva lua ceva de la un șleahcic îndată se stîrnea ceartă, apoi proces, fără de care era greu să scăpăm. În acest colț de țară măria voastră nu are alte domenii afară de Skala, care este aproape nimicită prin șederea necurmată a soldaților în trecere spre țara Moldovei. Camenița a suferit de asemenea destule, iar măria voastră ați oprit să se ia ceva din episcopia de Camenița și a fost nevoie să ne procurăm provizii din alte părți.

Oprindu-mă aici, mă străduiesc prin orice mijloace ca să putem trăi fără a provoca plîngerii, căci fiecare se susține pînă acum din cele aduse în carele sale, sau de la precupeții care vin după noi din orășelele de la margine; totuși nu vom putea face altfel ca să nu luăm ceva și de aici.

Domnul Moldovei îmi scrie, rugîndu-mă foarte mult să plec de aici, ținînd seamă că țara este pustiită peste tot; văzînd și eu aceasta ca și el, aș face-o bucuros, dar nu cunosc voia măriei voastre, nici unde poruncește măria voastră să așez soldații, căci aici nu văd nici o primejdie de vreme ce hanul tătărăsc a trecut //. Aș vrea să-i așez aici, nu departe de granițele Transilvaniei, căci acolo se pregătește acum cea mai mare tulburare.

...Dat în tabăra de pe Prut, în ziua de 18 septembrie anul 1602.

M. Sobieski, voievod de Lublin.

p. 214

Prea luminate rege. Printr-o persoană sigură, un străin care stă pe lângă Ieremia, am aflat o mulțime de lucruri folositoare pentru paza noastră; pentru aceasta a căpătat o bună răsplată de la mine. Acesta mi-a dat de știre încă de acum o săptămână că a aflat că Ieremia tratează cu hanul prin niște moldoveni credincioși de ai săi ca acesta singur, fără poloni, să așeze pe Simion în scaun, vrînd astfel să înlătore pe ai noștri în chipul acesta puțin cinstit. Și în legătură cu aceasta nu a fost sincer față de soldații constituiți în confederație, căci acolo era vorba de puțin lucru și totuși nu s-a ajuns la vreun rezultat, lucru pe care nici starostele nu l-a băgat de seamă. Acum i-am dat de știre, dar prea târziu. Eu însumi am aflat de aceasta abia acum o săptămână. Totuși poate că nu ar fi fost mai bine așa, căci dacă ai noștri nu s-ar fi risipit, probabil că domnul staroste ar fi fost mai bucuros să admită acea unire cu hanul; și dacă ar fi făcut acest lucru, s-ar fi expus unor primejdii.

Acum acela îmi spune așa: „Mai târziu te vei încredința că ceea ce spun eu este adevărat, anume că vor trimite înapoi pe domnul staroste, iar pe domnul Simion îl vor trimite singur la sultan¹⁸, prefăcîndu-se că au fost nevoiți să facă aceasta de teama hanului tătăresc și așa sultanul singur îl va așeza în scaun și vor îndepărta în acest chip pe poloni care au ajuns foarte rău văzuți de ei“. Zilele acestea voi vedea ce se va întîmpla acolo.

Noi cu toții sîntem 1 200 de călăreți și 450 de pedestrași. Măria voastră trebuie să știe că cei mai mulți sînt cvarciani¹⁹, iar apoi noi înșine și servitorii 200. După ce am trecut Nistrul, i-am trimis la casele lor pe voluntari și pe ucrainieni.

După ce scrisesem scrisoarea mea către măria voastră, pan Troiecki a trimis cincizeci de pedestrași la oastea măriei voastre.

II

1602 septembrie 25

p. 223

Acum dau de știre măriei voastre, ceea ce mi-au făcut cunoscut domnul voievod al Moldovei și domnul staroste de Camenița. Hanul a trimis a doua oară la domnul staroste chemîndu-l la el și asigurîndu-l prin jurămint să-i va fi credincios. Dar domnul staroste nu s-a învoit cu aceasta, socotind că este o tovărășie nesigură pentru el, cu atît mai mult cu cît i-am dat de știre să urmeze instrucțiunile măriei voastre. Hanul lăsînd în pace pe domnul staroste, a poruncit domnului voievod al Țării Româ-

¹⁸ Mehmed al III-lea.

¹⁹ Cvarciani, călăreți în zale din oastea polonă.

nești să vină neapărat la el, ceea ce a și făcut, încît a plecat îndată, în ziua de 13 a acestei luni și a doua zi a sosit la el. Nu a luat cu el decît 300 de oameni de strînsură în felul cazacilor nizovi // pe nici un polon mai de seamă afară de un grămătic al său. Domnul staroste îmi scrie că niciunuia nu i s-a spus să vie. A luat cu el cîteva tunuri mici de cîmp și cinci haco- vițe pe roți. În ziua de 15 a acestei luni era la Focșani, care se află chiar la granița munteană. Nu știu încă cum i-a mers de acolo înainte; am doi trimiși la domn; îndată ce vreunul se va întoarce, mă voi grăbi să împărtășesc măriei voastre știrile pe care mi le va aduce. Dar văd că lucrurile acestea s-au petrecut așa precum le-am prevăzut, căci îndată ce am aflat de la pan Lysakowski că domnul cheamă în ajutor pe hanul tătăresc, îndată am înțeles că lucrurile cu greu vor fi altfel decît așa cum s-au petrecut. Soldații aceia care au făcut confederație s-au oprit aici, la o depărtare de patru zile de mine. Măria voastră va înțelege chiar din scri-soarea lor, pe care o trimit măriei voastre cele ce mi-a răspuns pan Tar-nowski la îndemnurile mele și cele ce mi le cere el însuși, trimițînd la mine pe cîțiva tovarăși.

Gorski cazacul cu 1 200 de tovarăși ai săi a umblat ieri aici în jurul meu și s-a așezat numai la o jumătate de milă de tabără, prefăcîndu-se că nu știa despre mine... Acesta a venit aici cu gîndul de a se duce la Sniatyn, vrînd să ajungă pînă la Sniatyn și în toată Pocuția²⁰. Am trimis îndată la el ca să se întoarcă și să se ducă la Soroca, iar de acolo de la Soroca înapoi în orașele sale și să-și împărștie ceata. El n-a vrut să facă aceasta; a venit singur la mine cu cîteva zeci dintre cei mai de seamă din ceata lui. Atunci l-am dojenit pentru acest gînd al lui, făgăduindu-i că dacă nu vrea să se ducă de bună voie aiurea, o va face de nevoie. Dar s-a lăsat convins și îndată s-a dus de-adreptul prin pădurea Bucovinei spre Soroca, făgăduindu-mi sub jurămînt, că dacă i s-ar întîmpla să meargă prin sate, nu va face nici o pagubă; nu știu dacă-și va ține acest jurămînt. Acum patru zile, încă înainte de acest Gorski, un alt cazac, Kutiski, tot nizov, venise și el aici cu 1 000 de călăreți, dar acesta lăsînd pe ai săi la o depărtare de trei mile, a venit singur cu cîteva zeci de călăreți la mine; am înțeles că și el avea de gînd, ca și Gorski, să intre în Pocuția și l-am îndreptat și pe acesta spre Soroca. Este de temut că acești tîlhari să se unească, și le este ușor să găsească tovarăși, căci soldații aceia care nu mai au acum slujbă în Țara Românească, trebuie să se risipească, iar cei din slujba acelora nu se vor duce nicăieri, decît doar tot la ei; acum mulți se îndreaptă spre ban-dele lor. Panii din aceste părți, atît cei ce sînt aici în tovarășie cu mine, cît și acei din împrejurimi, îmi cer ca toată această oaste a măriei voastre din Ucraina să fie mai bine așezată pentru ca să nu se întărească acei

²⁰ Cu gîndul de a-și așeza acolo oamenii, secătuiind regiunea spre a-i hrăni.

tîlhari. Temîndu-mă și eu ca și domniile lor de același lucru, socot că aceasta ar fi necesar, mai avînd pe deasupra și motivele acestea: acele țări sînt bogate și de mult nu au fost acolo soldați. Privind însă la tulburările din Transilvania, socot că ar fi lucru primejdios să nu avem soldați în apropiere. Ar fi și mai greu dacă domnul voievod al Moldovei nu ar pune cîteva sute de oameni să stea în tabără în țara sa. Pentru aceasta am trimis la el pe doi din panii rotmistri ai măriei voastre, pan Snopkowski și pan Broniowski. Dar va fi foarte greu să dai drumul soldaților aici, căci după cum se știe, aici, în afară de orașul Sniatyn însuși, s-a ivit zilele acestea o ciumă foarte puternică peste tot în Pocuția, începînd de la Skala.

De asemenea ieri am căpătat o scrisoare de la domnul referendar, care îmi scrie că în ținutul Liov și Przemisl este molimă în multe locuri și că ciuma se întinde mai departe // tot mai puternic. Deci trebuie să aștept răspunsul de la domnul voievod al Moldovei, dacă nu vrea să încuviințeze să se alcătuiască acea tabără, deși eu aș vrea mai bine să nu se încuviințeze, căci această țară are și așa prea mulți oaspeți. În acest caz ar fi greu ca soldații noștri să fie duși în acele orașe pe care le-a propus măria voastră căci domnul referendar îmi dă de știre că acolo se întinde ciuma. Vom trebui să-i aducem în Ucraina unde este loc și mai sănătos și unde se află alimente din belșug, căci trebuie ca oastea să nu se molipsească de ciumă, căci dacă s-ar ivi ciuma în oaste, ar fi greu s-o mai folosim la ceva. În această privință voi face așa cum voi socoti că este mai potrivit. Voi rămîne aici pînă la întoarcerea emisarului meu pe care l-am trimis la măria voastră acum o săptămînă. Aici slujtorii militari sînt foarte nerăbdători, căci au foarte puțină hrană, afară doar de cea pentru cai; numai cu greutate și-o pot procura de pe undeva. Am putea găsi alimente dacă am pătrunde în codrul lîngă care stăm, dar am interzis aceasta cu strictețe. Știu sigur că domnul Moldovei nu va învinui oastea care este cu mine că ar fi făcut vreo pagubă.

S-a dat în tabăra de pe Prut, în ziua de 25 septembrie anul 1602.

M. Sobieski, voievod de Lublin

IOAN ARGENTO

(? — după 1620)

*

Iezuitul Ioan Argento este autorul indirect al relației drumului urmat de cei șapte iezuiți de la Cluj în țara anului 1603, în căutarea unui refugiu în Polonia, de teama prigoanei cetelor lui Moise Székely. Dar povestirea lui nu ne-a parvenit în forma inițială, ci într-o prelucrare anonimă, făcută pentru organul de propagandă cu circuit închis al Ordinului: *Annuae litterae societatis Iesu*. Procedul acesta a mai fost aplicat și altădată, pentru călătoria lui Possevino, în Transilvania, sau cea a iezuiților veniți din Polonia în Moldova în 1588 etc. — Acest gen de literatură și-a creat un stil propriu, pe care îl regăsim și aici: exagerarea greutăților întâmpinate, sublinierea caracterului providențial al unor întâmplări sau coincidențe, reliefaarea unor elemente socotite de-a dreptul supranaturale. Pentru a înțelege împrejurările care au impus acea plecare, e nevoie de amintit, pe scurt, rolul iezuiților în Transilvania sub Bathorești. Chemați stăruitor în Transilvania de regele Ștefan Báthory al Poloniei, care își păstrase autoritatea supremă și asupra principatului Transilvaniei, iezuiții trebuiau să combată progresele arianismului și ale calvinismului.

Ei s-au împărțit, de la început, în două grupuri: unul la Cluj-Mănăstur și apoi în jurul colegiului de la Cluj, — care constituia un fel de cetate de sine stătătoare — celălalt la Alba Iulia pe lângă tânărul Sigismund Báthory, pe care l-au educat și dirijat ca dascăli și duhovnici pînă la alungarea lor din Transilvania din 1589. Iezuiții din Transilvania au stat într-o legătură strînsă cu Polonia, de unde le veneau cadre gata formate, care înțelegeau să impună și în Transilvania normele și spiritul de acolo.

Moartea regelui Ștefan Báthory (1587) i-a lipsit pe iezuiți de sprijinul lor de căpetenie. Lovitura de stat de la Cluj din 1594 — opera iezuitului Carrillo — i-a readus la suprafață. Au reușit să se mențină și în perioada frămîntărilor, legate de abdicările lui Sigismund, ajungînd sub dominația imperialilor la vechea lor importanță. Dar foarte curînd ocuparea Clujului de către Moise Székely a oferit prilejul unei grozave revărsări de ură acumulată de nobilimea transilvană contra imperialilor și de sectele reformate din acest centru al extremismului religios contra catolicilor și îndeosebi a iezuiților. În ziua de 9 iunie năvăleau cetele lui Székely asupra bisericii și a colegiului iezuit, pe care le dărîmau pînă în temelie și cărau pietrele în fața caselor proprii, unde ridicau din ele movile înțelese ca un fel de monument al isprăvii lor.

Totodată loveau și ucideau fără teamă. Tânărul sacristan, de 27 de ani, piemontezul Emanuel Neri, a fost răpus în biserică, victimă a furiei lor. Drept urmare iezuiții hotărîsc să-și rărească rîndurile: șapte iezuiți au plecat atunci spre Polonia sub conducerea părintelui Ioan Argento. Drumul trebuia făcut în mare taină, din cauza sentimentelor nutrite în țară contra lor. Singura cale posibilă era cea prin secuime, regiune dealtîmîterî rămasă credincioasă catolicismului. De teama de a cădea în mîinile dușmanilor, iezuiții se strecurau pe poteci anevoioase și prin păduri dese. Toate impresiile lor sînt colorate de spaima care răzbate și în povestire. Ajunși în Moldova ei sînt bine primiți încă de la început, de către pîrcălabul de la Neamț, un boier Hrisoverghi, al cărui fiu studiasse la iezuiții din Italia și fusese chiar în legătură cu vestitul Possevino.

Pîrcălabul fusese cămăraș al lui Petru Șchiopul, colindase el însuși prin Austria, Tiro! și Veneția unde se afla cu soția și fiii săi în anul 1592 (cf. N. Iorga, *Știri mărunte de istorie românească...* Iezuiți la Ieremia Movilă, în „Revista Istorică” oct-dec. 1921, p. 214). Povestitorul stăruie asupra primirii lor de către domn, a cuvîntărilor retorice rostite de rector și de domn, a aflării, în timpul popacului din Moldova, de vestea sfîrșitului providențial al lui Moise Székely. Este încă o exemplificare a grijii purtate de cer iezuiților. Și într-adevăr constatăm că în mai puțin de trei luni după agresiunea suferită, iezuiții au fost rechemăți de Basta la Cluj. El dă un edict, poruncind restituirea tuturor bunurilor, iar în locul bisericii lor dărîmate, el le dă biserica parohială din piața mare din Cluj. Tot astfel, în locul colegiului iezuit, ei capătă toate locașurile arienilor care sînt goniți din oraș. Dar agitația contra lor persistă și după aceea, în altă formă însă. În mai 1604, Argento este somat de senatul orașenesc să restituie porțiunile din pămîntul orașului cotropite de el. În ianuarie 1605 nu se mai permit predici decît pentru cele patru confesiuni admise. Cu instalarea lui Bocskai în principat începe șirul restituirilor impuse. El reia de la catolici catedrala de la Alba Iulia (6 apr. 1605). — Curînd cere înapoi biserica și casa parohială din Cluj. Somați de senatul clujan să predea totul, ei pleacă din Cluj

(19 iulie). Degeaba ia cuvîntul Argento, în comițiile generale de la Mediaș, la 14 septembrie, pentru a apăra pe iezuiți de acuzațiile aduse de arieni. Căci la 11 noiembrie 1606 Bocskai dă decretul său contra iezuiților, care sînt siliți să plece iar în Polonia. La 10 decembrie, Argento era la Cracovia și de acolo la Olomuc (Olmütz). Dar moare Bocskai și iezuiții revin la Cluj. Argento ia parte iarăși la comiții, la 15 iunie 1607. Însă foarte curînd urmașul lui Bocskai, Sigismund Rákóczy, îl alungă la rîndul său (25 iulie 1605) și din nou Argento apucă drumul Cracoviei. În intervalul 1608—1613, el ajunge provincial al Austriei.

De la el a rămas o lucrare despre iezuiții din Polonia (*De statu soc. Iesu in regno Poloniae*), tipărită în 1620 și dedicată lui Sigismund al III-lea, din care ultimul capitol tratează despre Transilvania. După acesta a fost redactată prelucrarea tipărită de Veress în „*Annuae Litterae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Báthory, 1579—1613*“. Budapest 1921.

În această versiune, în general, se observă o tendință de a zugrăvi totul în negru și de a bănuși peste tot intenții ascunse. Țăranii care i-au condus pe iezuiți prin munți îi amenințau, pentru a le stoarce bani. În Moldova călăuza lor e pîrîtă că a adus străini... Pîrcălabul care îi primește cu cuvinte bune, 'grăbește cît poate plecarea lor... etc. Mai sînt și unele exagerări vădite: de pi'dă, aflarea prin pădurile Transilvaniei a aceluși mare număr de capete tăiate (!) și de cadavre ale unor nenorociți „răpuși de lotri“ sau sfîșiați de fiare. Pare neverosimil ca tilharii să fi folosit o metodă infinit mai anevoioasă de a ucide decît atîtea altele, și ca fiarele să fi lăsat după ele leșurile, din care trebuiau normal să se ospăteze. S-ar putea să fie exagerate și datele despre mortalitatea de ciumă din acel moment în secuime. Argento este pomenit în termeni patetici de Spontoni în cartea sa *Istoria Transilvaniei*. Trecerea sa prin Moldova a fost analizată de N. Iorga în „*Revista istorică*“ și în *Istoria românilor prin călători*.

TRECEREA IEZUITULUI
IOAN ARGENTO
DIN TRANSILVANIA
PRIN MOLDOVA ÎN POLONIA¹

1603, iulie-august

p. 88 [Sub imperiali iezuiții primesc tot sprijinul,
arienei fug etc.]. În ianuarie vine la Cluj părintele provincial al Austriei
— P. Alfonso Carrillo însoțit de doi preoți. La vizitarea acestuia a fost
p. 89 de față și Ioan Argento din Polonia. Dar cum acesta <P. Argento> atât la ple-
carea sa din Transilvania prin Moldova, cât și la întoarcerea prin Ungaria
a însemnat² multe lucruri vrednice a fi reținute în minte atât de el cât și
de tovarășii săi, am socotit³ să fie cuprinse aici cât mai pe scurt, și nici nu au

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de A. Veress, în „*Annuae Litterae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Báthory 1579—1613*“ (Vesprem, Budapesta, 1921), p. 88 și urm.

² În lucrarea *De Statu Societatis Iesu in regno Poloniae*, din care un capitol este consacrat Transilvaniei.

³ Vorbește autorul anonim al rezumatului întocmit după relația lui Argento.

putut fi scrise pînă acuma din cauza neîncetatei frămîntări ale Transilvaniei.

Întruçit în luna iunie din anul trecut ai noştri au fost gonîti⁴ de clujeni şi întîmpinau tot felul de primejdii neîndoioase, părinţii au hotărît ca o parte din ei să rămîna, o parte să meargă în Polonia. În felul acesta societatea nici nu părăsea provincia, nici nu pierdea oamenii... etc.

Aşa dar Părintele Argento, împreună cu şapte tovarăşi a pornit la drumul său care a fost lung, greu şi primejdios. Lung, căci pentru a se feri de primejdii făceau mari ocoluri. Căci deşi ţelul lor era spre apus ei s-au îndreptat drept spre răsărit, şi după ce au plecat la 12 iulie au ajuns la Cracovia abia la 12 august. Greu, cu adevărat, deoarece deşi nu aveau cu ei cele de trebuinţă au stat mai multe zile şi nopţi necurmat prin munţii cei mai înalţi şi pădurile cele mai dese care deşi încing Transilvania din toate părţile, totuşi sînt socotiţi ca fiind mai mari şi mai grozavi mai ales în partea aceea. Şi deşi în ţara Secuilor au închiriat cai pînă în Moldova de la ţăranii români care duceau acolo grîu, totuşi o mare parte din drum a trebuit făcută cu piciorul, din cauza drumurilor şi a urcuşului nespus de greu şi obositor. În sfîrşit, primejdios după cum dovedeau multe capete şi leşuri care se puteau vedea prin poienile acestor păduri ale unor oameni de curînd răpuşi de lotri, sau sfîşiaţi de fiare. Şi se zicea că trecătoarea prin care trebuiau să treacă mai este încă ocupată de tîlhari. Apoi în ţara Secuilor, în acel sat unde au poposit trei zile, mureau în fiecare zi mulţi oameni de ciumă. Dar acei locuitori, ca şi ceilalţi atît unguri cît şi transilvăneni nu numai că nu fug de molipsirea ciumii, dar chiar socotesc ca mare crimă dacă cineva de teama ciumii s-ar întoarce din calea ciumaţilor sau s-ar feri de tovarăşia oamenilor loviţi de aceste molimi. Căci ei spun că ciuma este o pedeapsă dată de Dumnezeu şi acela ce fuge de ea se arată a voi să fugă chiar // de Dumnezeu ca Iona din Biblie.

De aici se poate înţelege de ce au murit atunci atît de mulţi dintre ai noştri în Transilvania⁵... etc. ca să nu dea prilej cîrtitorilor să-i înviniască de a-şi fi părăsit turma în primejdie... etc.

Dar, ca să ne neîntoarcem la primejdiile drumului, înşişi cărauşi erau nişte barbari în care puţin te puteai încrede, după cum a dovedit strălucita credinţă a celor care în cursul acestui drum i-au condus prin acele păduri mari şi care pentru ca să stoarcă bani din mîinile părinţilor fi ameninţau foarte adesea, şi puţin a lipsit ca să nu-i părăsească într-o noapte în mijlocul pădurilor... Dar au intrat totuşi cu bine în Moldova. Ei abia au ajuns la oraşul Neamţ⁶, că a şi fost pîrîită călăuza lor că aduce în ţară

p. 90

⁴ *Exturbati.*

⁵ În timpul ciumei din vara anului 1586. Vezi *Călători*, III, p. 130 şi urm.

⁶ *Civitate Nemez.*

oameni necunoscuți, din regiuni supuse bănuielii din cauza războiului. Acela a răspuns că a adus niște preoți catolici la care nu a observat nimica rău. Pîrcălabul⁷ cetății a chemat la el pe părintele rector și l-a întrebat multe lucruri: întrebînd cine este, de unde vine, încotro merge. La acestea el a răspuns că este italian și călugăr, că merge din Transilvania la voievod. Din fericire s-a întîmplat ca pîrcălabul să aibă un fiu care cu două zile mai înainte să se fi întors din Italia și de la Veneția unde îl vedea des⁸ pe părintele Possevino și pe alți părinți iezuiți. Acesta a fost tîlmaciul tatălui său care înțelegea desigur limba italiană, dar nu o vorbea. După ce l-a mai întrebat⁹ și alte lucruri l-a concediat pe părinte cu cuvinte bune, și puțin după aceea l-a vestit că de îndată ce va pleca de aici la voievod, după cum a spus că va face, va trebui să meargă și părintele împreună cu el, și i-a făgăduit că îi va da acolo sprijin și ajutor. Iar el făcea acest lucru pentru ca părintele să-și grăbească plecarea. A trebuit totuși să mai rămînă o zi, din cauza îmbolnăvirii mai grele a unuia dintre tovarăși, care suferea rău de pîntece din cauza neajunsurilor pe care le suferise prin păduri unde odată nu a avut nici măcar apă de băut. În acest loc era cu puțință a se sluji la biserică întrucît era un preot catolic care avea în grija sa două biserici. Totuși catolicii erau puțini la număr și aceștia erau de națiune germană.

p. 91 Căci deși țara întreagă împreună cu domnul său este stăpînită de schisma grecească¹⁰, ea totuși nu exclude credința romană¹¹, ba are chiar un episcop catolic care păstorește această țară ca și Țara Românească. Din acest loc s-au dus părinții la // Suceava, în care oraș se afla atunci voievodul Ieremia¹². Cînd a primit acesta pe părinte în audiență publică, de față cu marea mulțime a tuturor boierilor, părintele rector i-a arătat prin tîlmaci că deoarece nu-i mai era îngăduit Societății Iezuiților să-și păstreze același număr de părinți în Colegiul său din Cluj din cauza arienilor, iar în restul Transilvaniei din cauza învîlmășelii luptelor¹³, a fost silit să lase în Transilvania pe unii părinți, și pe ceilalți să-i ducă în Polonia, unde Societatea poate să-și îndeplinească slujba în libertate sub pavăza ocrotitoare a unui rege¹⁴ prea cucernic... etc... Și că el a apucat drumul prin țara acestui domn Ieremia, nu numai pentru că ar fi mai sigur, ci mai ales pentru că sperase că prin locurile ce îi sînt supuse, el nu va fi lipsit de acea apărare,

⁷ *Gubernator Nicolae Hrisoverghi.*

⁸ *Familiariter egerat.*

⁹ *Rogasset.*

¹⁰ Confesiunea ortodoxă.

¹¹ Catolică.

¹² Ieremia Movilă domn al Moldovei.

¹³ *Armorum strepitus.*

¹⁴ Sigismund al III-lea.

pe care pot s-o aștepte ca un fel de drept al lor de la un domn creștin niște bărbați ai bisericii ce s-au robit slujbei lui Hristos¹⁵ . . . etc.

Îndată după aceasta a început voievodul să mulțumească cu bunăvoință că l-au vizitat părinții, apoi să compătimească mult nenorocirea lor¹⁶, în sfârșit să făgăduiască ocrotirea sa în cuvintele cele mai solemne¹⁷; a adăugat că păcatul arienilor a întrecut orice măsură a răutății, și că nici măcar turcii nu vor ajunge vreodată atât de nelegiuți încât să distrugă templele închinare lui Dumnezeu. De aceea părinții trebuie să nu se întristeze, deoarece foarte curând îi va răzbuna Dumnezeu de dușmanii lor și îi va pune din nou în starea lor dintii și că dacă Moise (numele acesta îl purta un transilvan¹⁸) a fost cumva părtaș la crimă, se va întâmpla în curând ca să-și primească pedeapsa cuvenită. „Nu știu”, a spus el „de unde a pornit o așa mare furtună. Și chiar dacă am presupune¹⁹ că ea s-a stîrnit din vina voastră, va trebui să primiți cu răbdare ispășirea din mâna lui Dumnezeu; însă nelegiuirea este atât de grea, încât întrece orice păcat ce ar fi putut fi săvârșit de voi, și ațișă dreptatea de sus ca să lovească foarte iute cu pedepsele cele mai crunte dar și cele mai drepte pe făptașii acesteia”. Atunci părintele rector a răspuns la cele ce fuseseră spuse despre Moise, cum că nu poate afirma nimic deoarece pe de o parte el ar fi avut în mâinile sale puțința de a opri răul, și pe de alta a ocrotit Societatea înăuntrul taberei sale. Cît privește cauza care i-a mînat pe arieni la crimă, nu poate fi invocată o altă cauză decît tot aceea pe care o invocau ei înșiși: venerația excesivă a sfintei Eucharistii, și cultul sfinților și al icoanelor²⁰, pe care — a zis — „slăvit și laudat fie Domnul, le văd atât de răspîndite în țara ta”. A povestit cele ce le-a văzut cu ochii că le-au săvârșit arienii în biserică întru batjocura prea sfințitului trup al domnului și a maicii sale prea slăvite și a celorlalți sfinți, pentru cinstirea cărora au obișnuit să-i numească pe părinți închinători la idoli și să-i alunge și să-i prigonească cu cea mai mare cruzime. Iar cît privește răzburarea care trebuie așteptată de la Dumnezeu, a declarat că el și tovarășii săi ca niște creștini și oameni ai bisericii se roagă la Dumnezeu pentru prigonitorii lor, și oricînd li se va da puțința ei vor fi gata să se întoarcă pentru ca să-și dea și viața lor pentru mîntuirea aceloră.

Abia a auzit domnul Ieremia cele săvârșite împotriva sfîntului sacrament și a chipurilor sfinților, cînd deodată a început să se cutremure tot și să-i dea lacrimile. Împreună cu domnul toată curtea a fremătat de indignare. Căci acest popor e foarte plecat la venerarea icoanelor: și biserica cea mai

p. 92

¹⁵ Urmează fraze goale, retorice, fără nici un interes real.

¹⁶ *Casum*.

¹⁷ *Amplissimis*.

¹⁸ Moise Székely.

¹⁹ *At, dato*.

²⁰ *Sacrarum imaginum*.

de seamă a aceluia oraș este zugrăvită și împodobită peste tot pe dinăuntru și pe dinafară cu chipurile sfinților. Și chiar deasupra capului voievodului erau atîrnate după datină două mici icoane aurite. Iar cînd s-a ajuns la cuvintele despre rugăciunile pentru prigonitori și despre pregătirea sufletului pentru a se îngriji de folosul acelora: „Aceasta” a zis el „este desăvîrșita dragoste a aproapelui, vrednică de niște oameni ai bisericii”. Și cu acest prilej a povestit exemplul recent al unora care pentru nesocotirea celor dumnezeiești, au fost crunt²¹ pedepsiți de Dumnezeu. După ce a mai întrebat multe despre călătorie și despre alte lucruri, i-a slobozit pe ai noștri, după ce mai întîi i-a mulțumit părintele, nu numai în numele său și al tovarășilor care erau de față, dar chiar al Societății întregi care e răspîdită pe tot pămîntul și care se va ruga lui Dumnezeu pentru el cum va fi aflat dragostea sa creștină față de noi.

p. 93 După ce a concediat pe părinți a întrebat pe secretarul ungar Petru Năpoli, bărbat bun și catolic care introdusese pe părinți și fusese tălmaciul lor: de ce erau ei atît de prost îmbrăcați²². Cînd i-a răspuns acesta că ei au fost alungați din Cluj // aproape goi, a poruncit îndată să se cumpere și să li se facă haine la toți. Însă pentru părinți nu s-a găsit postav negru în tot orașul²³, deși erau acolo mulți negustori, căci la acea nație culoarea neagră nu este folosită. A mai poruncit să le dea bani de cheltuială²⁴ cît vor rămîne acolo, și un ajutor pentru drum²⁵ și însoțitori care să-i ducă cu carele prin toată țara sa.

Acest domn este pătruns de credința grecească, altminteri din fire e aplecat către cucernicie, în fiecare zi merge la slujbele de la biserică, acasă se roagă îndelung, este blînd, și numai împărtașania catolică se pare că îi lipsește; și nici nu fuge²⁶ de catolici, uneori chiar merge la bisericile lor, și într-una din ele chiar a înălțat un prea frumos altar cu picturi și ornamente deosebit de alese²⁷. În orașul Suceava sînt două biserici catolice și un preot. Schismaticii apoi au multe biserici și mulți călugări și preoți.

Cît au zăbovit părinții timp de opt zile²⁸ au venit din Transilvania informatorii cei mai siguri care au povestit că toată armata lui Moise a fost înfrîntă de Radul voievodul Țării Românești și că însuși Moise cu toată nobilimea aproape au fost uciși. Toată curtea a avut credința că

²¹ *Severissime.*

²² *In vestitu tam tenui.*

²³ *Sed pro maiori Patrum merito, pannus niger in toto civitate non est inventus.*

²⁴ *Sumptus.*

²⁵ *Viaticum.*

²⁶ *Abhorret.*

²⁷ *Egregius.*

²⁸ *Per octiduum.* (!) (Editorul în nota 148 arată că în text scrie greșit *triduo*).

aceasta a fost pedeapsa dată de Dumnezeu lui Moise pentru crimele făptuite împotriva Societății. Căci nimeni nu credea că el nu ar fi autorul sau părtașul aceluia sacrilegiu.

Așadar prin dărnicia lui Ieremia²⁹, precum și a nobilului comandant al gărzii polone a domnului, precum și prin generozitatea altor negustori poloni, plecând de la Suceava au ajuns la Cămenița în trei zile...

²⁹ Ieremia Movilă a știut întotdeauna să folosească pe reprezentanții bisericii catolice în interesul său, făcând din unii din ei (Arsengo, Quirini) emisari ai săi la Roma, captându-l pe nunțul Visconti cu care întreținea o corespondență abilă, și căutând și prin fratele său, mitropolitul Gheorghe Movilă să stabilească legături mai directe cu Roma, ocolind pretențiile supărătoare ale bisericii polone. Așadar trecerea prin Moldova a iezuiților în iulie—august 1603 în momentul când Moise Székely cădea înfrânt la Brașov, îi oferea un prilej cu atât mai binevenit de a-și manifesta cucernica sa diplomație, cu cât știa că se vorbea la Roma de eventualitatea scoaterii sale din domnie în urma presiunilor lui Claudio Rangone asupra regelui Poloniei.

ALOISIO RADIBRAT

(cca 1570? — după 1610?)

*

Aloisio sau Alvis Radibrat era ragusan, ca Giovanni de'Marini Poli cu care era rudă. Introdus poate de acesta în slujba imperialilor, el se arată, la început, destul de influențat de el. Se observă și la el același mod de redactare a rapoartelor sale, aparent foarte favorabile domnului și cu totul în vederile lui, apoi deodată strecurînd cîte o frază sau o întregă tiradă în opoziție diametrală cu cele spuse mai înainte. Am crede deci că sau se temea că domnul ori vreun devotat al lui ar lua cunoștință de cuprinsul raportului — acest fapt putînd impune o atitudine nesinceră —, sau poate textul era cenzurat și corectat de Giovanni de'Marini Poli în sensul său, prin adăugarea unor accente negative. Vom vedea însă ulterior că sentimentele reale ale lui Radibrat, cînd nu era influențat de alții, îl inclinau spre domn. În iunie 1599, el este trimis de împărat în Țara Românească, într-o misiune secretă la Mihai Viteazul (*Hurmuzaki*, XII, p. 435), ca răspuns la o comunicare a acestuia în legătură cu problema stăpînirii cardinalului Andrei Báthory în Transilvania. Din comunicările sale ulterioare rezultă că a dus la Praga referințele cele mai bune privind atitudinea și intențiile domnului față de împărat. El este trimis din nou

la domn, la care ajunge chiar a doua zi de lupta de la Şelimbăr [*Hurmuzaki*, XII, pp. 518—521], pe care o descrie cu împrejurările care o precedaseră, într-un lung raport adresat arhiduceului Mathias, viitorul împărat, la 29 noiembrie. După mai bine de o jumătate din text, în care este redată cu toată convingerea, versiunea oarecum oficială a domnului, apare deodată o frază indicînd o schimbare diametrală de poziție: *Serenissimo Signor, io son di grandissimo dubio...* etc. Urmează apoi pasaje pline de rezervă sau de bănuieli, sublinieri cu tîlc, urmărind anumite acte politice ale domnului sau izbucniri furtunoase ale sale cu amenințări la adresa împăratului (!), alternînd cu laudele cele mai categorice ale credinței sale față de împărat (*si trove tanto puro et sincero verso Sua Maiestà, et capital nemico delli Turchi...*). Totul se explică. În preajma lui se afla zelosul Giovanni de' Marinini Poli, venit în Transilvania puțin după el, și exercitînd un fel de tutelă asupra lui. De pildă, Radibrat ar fi vrut să se reîntoarcă la Praga împreună cu solii domnului, banul Mihalcea și vistierul Stoica. Dar Giovanni nu l-a lăsat, cerîndu-i să stea pînă după dietă, pentru a vedea ce se va fi hotărît acolo și care vor fi ultimele știri de comunicat afară. Trebuie confruntat acest raport cu cel adresat de același Radibrat la 10 decembrie doctorului Pezzen [*Hurmuzaki*, III, 1 pp. 377—378] în care regăsim porțiuni întregi din textul din 29 noiembrie, dar nu apare nici una dintre rezervele și insinuările de mai sus. Această observație este valabilă și pentru raportul din 22 decembrie către Pezzen [*ibidem*, pp. 398—399 pînă la începutul ultimului paragraf, cînd este vorba de Giovanni și de îndemnul său de a nu pleca cu solii *pentru a nu da prilej de bănuială domnului (!) (per non dar qualche sospetto a Ill mo Voivoda...)*]. Frazele ce urmează par a fi încărcate de subînțelesuri, pînă la declarația finală că venirea comisarilor este dorită de toți *perche sarano liberatti dalli Valacchi li quali molto miseramente li strapazano...* Pierderea acestei speranțe ar putea da naștere unui tumult (*rumore*), care cu greu s-ar mai putea potoli. Legăturile dintre cei doi ragusani și identitatea aparentă a punctelor lor de vedere fac ca ei să fie confundați într-o singură denumire, de către comisarii imperiali și familiarii lor, care îi desemnează doar ca „cei doi ragusani“. Dar în vreme ce Giovanni-Giva se insinua pe lîngă domn și se impunea dregătorilor transilvani cu mult ifos, Radibrat, mai discret și mai modest, lăsa altora politica înaltă și se mulțumea să strîngă date cît mai precise despre numărul ostașilor cu plată ai domnului și despre sumele necesare pentru lefurile lor. Comisarul Ungnad, care voia și el să facă această socoteală pentru a-și sprijini cu cifre nesfîrșitele sale rapoarte negative, apelează la el pentru date sigure [*Hurmuzaki*, XII, p. 567, scrisoare din 2 ianuarie 1600]. Colegul acestuia atît de diferit, Mihai Székely, îl recomandă miniștrilor habsburgici cu multă căldură (*ibidem*, p. 605, scrisoare din 10 ianuarie din Satu Mare). În sfîrșit, la 14 ianuarie Giva, care se agita foarte mult pentru a demasca manevrele lui Bocskai, Napragy, Kornis etc. și care luase cunoștință de hîrțile și corespondența rămasă de la Andrei Báthory, de care făcea mare caz, trimite personal pe Radibrat să le ducă împăratului (*ibidem*, doc. din 14 ianuarie 1600). El însuși, de cum vin comisarii la Alba Iulia, începe să joace un joc dublu, destăinuindu-le unele pretense intenții ale domnului, pe care i le-ar fi comunicat numai lui, desigur, nu pentru a le difuza în chipul acesta.

Dar socoteala lui Giva s-a dovedit greșită. Căci Ungnad este cuprins de bănuială, aflînd după plecarea lui spre curte cu o misiune aparentă din partea domnului către împărat, că el nu îi spusese nimic despre o viitoare solie a domnului la papă, îngăduindu-și unele reticențe. În necazul său contra prea importantului agent abia plecat, el îl cuprinde și pe Radibrat. „Cei doi ragusani“ sînt acuzați că încă de la început ar fi informat greșit curtea de la Praga, declarînd că Mihai abia așteaptă să vină comisarii pentru a le preda Transilvania, spre a se putea consacra ofensivei mult așteptate contra turcilor [*Hurmuzaki*, pp. 724, 739]. Dar nu numai Ungnad se deslănțuie contra „celor doi ragusani“, domnul însuși, la înapoierea solilor săi de la Praga, fără rezultatul scontat, în izbucnirea sa fulgerătoare nu cruță nici pe Radibrat, nici pe Carlo Magno (absenți) și nici pe comisari, despre care fapt este gata să mărturisească și Petru Armeanul, care fusese atunci de față la acea furtună (*ibidem*, p. 749, scrisoare din Brașov din 3 martie 1600). Două zile după aceea, unul dintre cei doi soli principali, vistierul Stoica vine la comisari cu unele explicații. Tratativerile solilor cu împăratul păreau pe o cale bună pînă la venirea lui „Alvisi“. Cum a venit acesta, cum s-a stricat totul. Vistierul nu pricepe ce va fi adus el/ cu sine, sau ce va fi scris cineva...! (*Ibidem*, p. 755). În timpul acesta, Ungnad dimpotrivă, îi acuză din nou pe cei „doi ragusani“ de a fi indus pe toți în eroare cu declarațiile lor despre gîndul de renunțare al domnului. Peste două luni și mai bine, Ungnad va arunca vina contradicțiilor și suprapunerilor ivite în tratative asupra amestecului unor agenți ca Radibrat, Giva și Carlo Magno [*ibidem*, p. 913, rap. din 23 mai 1600 din Cluj]. Dar dintre aceștia, Giva murise de apoplexie în drum spre Praga, reușind și prin moartea sa să-și asigure un loc de prim plan, ca victimă presupusă a banului Mihalcea, care l-ar fi otrăvit (!), în vreme ce Radibrat pare că iese din circuit. Veninosul Paolo Giorgi, alergat la Praga cu pîri zeloase contra lui Mihai, se grăbește să-și justifice tăcerea sa mai veche prin puterea persuasivă a lui Aloisio, care i-ar fi jurat că Mihai este credincios împăratului, amănunt avînd de scop totodată și discreditarea acestuia. Dar Radibrat este din nou trimis în misiune la Mihai, atunci cînd totul este compromis prin înseși manevrele imperialilor. La 31 iulie, Radibrat apare în Transilvania cu daruri destinate hanului tătar, dar și acestea meschine [*Hurmuzaki*, XII, p. 980]. Ungnad, care avea bani la dispoziție pentru nevoile Transilvaniei, tremură la ideea că i s-ar putea cere ceva și atribuie toate lipsurile constatate de domn unor manevre pentru a-i scoate acești bani. Dacă domnul socotește că darul pentru han este insuficient, nu are decît să împlinească el lipsa! Radibrat trebuia să pornească neîntîrziat la han. Și de astă dată diferă în păreri cu Ungnad, care afirmă că domnul îl va înșela pe împărat. Radibrat este încredințat că el va fi credincios și lucrul acesta se va vedea în curînd, numai să i se dea ce i se promite și să fie îmbunat „grațificirt“, după formula lui Ungnad, care reproduce declarațiile ragusanului. Dar evenimentele se precipită. Radibrat atrage atenția stăpînilor de la Praga că nobilimea îl va rechema pe Sigismund. La 19 august, comisarii îl trimit înapoi la împărat, cu toată iuțeala, pentru a cere noi instrucțiuni. După lupta de la Mirăslău, el stăruie pentru sprijinirea lui Mihai [*Hurmuzaki*, IV, p. 266]. În timpul campaniei pentru redobîndirea Transilvaniei, el semnalează și dorința unor foști ostași să lupte din nou sub domnul român, în care el continuă să creadă. Curînd după uciderea lui Mihai, el reappare din nou, de astă dată la remorca lui

Petru Armeanul. Amândoi sînt trimiși împreună în Țara Românească la 8 septembrie 1601, cu scrisori către boierii Buzești, către dregătorii din divan, mitropolit etc.

S-ar părea că din nou se exercită asupra lui o influență asemenea aceleia a lui Giva în trecut. Situația creată în Țara Românească de tutela lui Basta oferea unui intrigant de talia Armeanului, cu nimic mai prejos defunctului ragusan, un câmp de acțiune cît se poate de favorabil. Basta ar fi dorit să pună domn pe fiul lui Cercel, Marcu vodă sau pe bietul Nicolae Pătrașcu, umbră ștearsă lipsită de orice voință, prea tînăr, prea plîlînd, prea supus pînă și călăilor tatălui său. Boierii reînțorși din Transilvania și Buzeștii însă și-au impus domnul lor, Radu Șerban, acceptat fără entuziasm de vanitosul comandant imperial, care era și patronul înfumurat al lui Petru Armeanul. Poate că situația aceasta explică și tonul unora dintre rapoartele lui Radibrat din această perioadă, a căror critică permite să se citească printre rînduri. S-ar părea că în raportul din „1602” (!) este vorba de o tentativă a boierilor neînfeudați Buzeștilor de a scutura dominația lor, apelînd la împărat exact în același stil, în care altădată apelau la sultan, demonstrînd că țara este secătuită, iar sărăcimea ajunsă la sapă de lemn. Domnul trebuia ajutat contra atotputerniciei boierilor, dar cum? Prin trimiterea în țară a unui comandant imperial cu 400 de archebuzieri, care să asculte de împărat [adică de comandantul imperial Basta, bine înțeles], și care să frîneze atît prea marea putere a Buzeștilor, cît și arbitrarul domnului. Această măsură ar fi însemnat, de fapt, o neutralizare a lui Radu Șerban împreună cu boierii din partida Buzeștilor în folosul nu atît al partidei contrare, cît al interpușilor imperiali. Putem afla și cine ar fi fost investiți cu un fel de autoritate superioară. Mai întîi, vestitul agă Leca, cel bănuît a-l fi trădat pe Mihai, în 1598, în unire cu turcii, și care l-a trădat efectiv în 1600, în Transilvania, în unire cu Basta, pe lîngă care se și retrăsese. Alături de el este menționat, la același nivel, vistierul Nica, „grec” de neam, poate frate cu el (cum afirmă categoric A. Veress în *Documente*, VII, pp. 22 și 181). Amândoi se regăsesc în acea solie a lui Radu Șerban la curtea de la Praga (septembrie 1603) de la care vistierul se întoarce înnoțit cu scut heraldic, întocmit ad-hoc, iar aga, cu recomandări pentru satisfacerea unor reclamații contra lui Rákóczy, care l-ar fi jefuit de obiecte scumpe și cu noi speranțe pentru plata pensiei lui restante cam de mult. Trebuie menționat faptul că vistierul Nica lua-e parte la lupta contra lui Moise Székely, și deci era lucru firesc să facă parte din delegația venită să înfățișeze împăratului steagurile capturate de la acest „rebel”. Dar trimiterea lui mai avea un rost, care este arătat în raportul comun al lui Radibrat și Petru Armeanul către contele Fürstenberg [publicat de Veress în *Documente*, VII, pp. 169—170 sub data de sfîrșit de septembrie 1603], și anume acela de a stăruî cu toată hotărîrea (împreună cu Petru și Radibrat) pentru obținerea sumelor necesare plății mercenarilor, care se agitau rău și omoriseră chiar patru boieri, trimiși la ei cu vorbe bune, dar fără bani. Raportul acesta, înfățișînd o situație care nu mai suferea nici o amînare, trebuie datat îndată după sosirea lotului al doilea de delegați oficiali ai domnului, primul lot fiind constituit de Radu Buzescu, aga Leca și Petru Armeanul [vezi textul soliei trimisă de Radu Șerban, *ibidem*, pp. 160—164]. Textul rezumă punctele principale ale cererilor domnului și este conceput în același spirit ca darea de seamă a lui Radibrat despre luptele de la Silistra și de la Brașov, care a trebuit, fără îndoială, să fie înfățișată împăratului tot acum. Dar

în raportul adresat ulterior împăratului, de către aceiași Radibrat și Petru, [ibidem, pp. 214—216] pe lângă punctele știute mai apare un element nou: propunerea de a se înstitui acea tutelă prin trimiterea aceluși ofițer imperial cu 400 de arcebuuzieri. Propunerea este strecurată printre celelalte, și deși conține unele săgeți la adresa domnului, acestea sînt temperate oarecum de context. Se stăruie pentru trimiterea banilor, pentru prezentul cerut de prestigiul domnului etc. Editorul a datat această scrisoare ca fiind din Cluj din iulie 1604 (!). Cum aceste indicații sînt date în paranteză, ar rezulta că ele nu apar în text, ci că au fost stabilite pe cale de deducții. Credem că datarea este greșită și că această scrisoare a fost concepută nu mult după cea „de la sfîrșitul lui septembrie“. Ea ar reprezenta deci o a doua etapă în evoluția poziției lui Radibrat față de domn. A treia este oferită de textul „din 1602“ (!) amintit la începutul acestor confruntări. El este adresat aceluiași Fürstenberg. Dar autorul declară acum doar Radibrat. Petru Armeanul nu apare în persoană, deși este evident că tonul veninos pe care îl observăm aici se potrivește întocmai cu raportul lui Petru către Basta, de la începutul anului următor. Ce s-a întîmplat între aceste două etape? Probabil un conflict între Radu Buzescu și Petru Armeanul, care a știut — ca odinioară Giva — să-l manevreze pe Radibrat, inspirîndu-i, desigur, dorința de a fi el arbitru și moderatorul boierilor mari și mici. Așadar, opoziția dintre Buzești și boierii potrivnici lor nu ar constitui decît o parte din motivarea acestui ultim raport, restul rezultînd din fricțiunile dintre delegații soliei la Praga. Este semnificativ faptul că, în al doilea raport, Buzeștii nu sînt denunțați ca factori abuzivi, ci se vorbește doar în general de *alcuni baroni care fanno assai male alla povertà*, iar în P. S. se completează lista marilor boieri în drept a primi scrisori sau daruri imperiale, cu numele banului de Craiova, Preda Buzescu! Amănuș care arată toată calea parcursă pînă la faza din urmă, în care cei doi frați Buzești ajung ținta acuzațiilor celor mai categorice, iar domnul este înfățișat într-o lumină sinistă, în temeiul unor exemple dintr-un trecut mai îndepărtat, comun ambelor țări, și invocat fără alte precizări, pentru a demonstra nevoia unui arbitru suprem imparțial! În acest al treilea raport (cel din „1602“) surprindem punctul final al unei manevre oculte, menite să asocieze și pe ceilalți doi membri ai soliei — aga și vistierul — la acțiunea pornită contra lui Radu Buzescu și a domnului de către Armeanul, ducînd în remorcă pe docilul ragusan. Pentru a obține adeviziunea totală a celor doi boieri agreeți de curte, se recurge la un artificiu foarte subtil. I se sugerează contelui Fürstenberg să-i cheme în mod special, punîndu-i să jure credință împăratului pentru a fi apoi niște sfătuitori oficioși acreditați pe lângă domn. Urmează un întreg program, avînd a le fi transmis, pe care îl suflă autorul acestui raport-memoriu, zisului conte. Aceste recomandări finale, în preajma plecării boierilor amintîți, culminează cu punerea în vedere că Radibrat este trimis cu ordine speciale din partea împăratului. În felul acesta putea fi constituit după încheierea ambasadei de la curte, blocul celor patru delegați din solie, contra șefului ei Radu Buzescu. Așadar, lucrurile erau potrivite pentru a trimite înapoi, deocamdată, pe aga și pe vistier, cu misiunea lor confidențială, în vreme ce Petru — și probabil și Radibrat — își prelungeau șederea la Praga. Abia pe la mijlocul lunii ianuarie, Armeanul se află la Viena, în drum spre Transilvania. Aici el este aproape ajuns din urmă de un curier, trimis în grabă după el, care

la 20 ianuarie îl găsește plecat din ajun și care trebuie să dea neapărat de el, urmărindu-l la nevoie, pînă în Transilvania, la Basta. Nu știm dacă Radibrat îl însoțea în această călătorie. Există o poruncă a camerei aulice să se dea lui Radibrat și Petru Armeanul bani de cheltuială pentru drumul lor spre Țara Românească, dar ea poartă data de 10 ianuarie (care s-ar potrivi foarte bine), dar din anul 1606! [*ibidem*, p. 261]. Ar trebui controlat manuscrisul, fiind posibilă o eroare de citire, mai ales dacă ar fi vorba de cifre latine, unde IV se mai poate confunda cu VI. S-ar mai putea ca banii datorăți mai de mult să fie plătiți abia în 1606 (?). Radibrat și Petru Grigorovici mai apar asociați, fie prin analogia unor demersuri personale foarte apropiate, fie prin dubla lor prezență efectivă ca martori într-un proces politic cu substraturi mai nelămurite, ca acela al lui Marcu vodă în legătură cu situația lui Sigismund Bathory (februarie 1610) fie în sfârșit prin constatările comisarului Krausenegg, căutînd a pătrunde dedesubturile unor mărturii contradictorii (vezi relația lui Petru Armeanul din volumul de față). Mimetismul lui Radibrat reiese din comparația cererii sale de răsplată meritată adresată doctorului Pezzen cu cea a Armeanului îndreptată către arhiducele Maximilian [amîndouă sînt publicate de Veress, *ibidem*, pp. 172—173 și 175—176 sub data presupusă de „octombrie 1603”]. Tonul lui Petru este mult mai umil și insinuant, afirmațiile mai puțin precise, iar precizările, cînd apar, se dovedesc inexacte. El ar fi servit Casa de Austria de zece ani (!) încoace, și-ar fi jertfit familia, averea etc. în slujba ei, și-ar fi consumat toți banii, ar fi pierdut totul... etc. și nu a primit cea mai mică răsplată, *deși el a fost acela care a adus Țara Românească sub împărat!* Și el a rămas să slujească pe împărat, deși regele Poloniei îl cheamă la el și i-a și scris mai multe scrisori. Il roagă prea umil pe arhiduce să intervină pentru el la împărat. Tonul lui Radibrat diferă de cel al Armeanului, fiind plin de indignare, dar din spusele sale rezultă că aceasta este a doua scrisoare, în care cuprinde tot ce nu a putut spune în prima. S-ar fi așteptat la mai multă favoare din partea împăratului, după toate serviciile și primejdțiile sale. Și-a cheltuit toți bani în serviciul împăratului, a trebuit să mai împrumute de la prieteni pentru a-și putea continua slujba. Și-a pierdut bunuri și lucruri de ale sale, pentru care nu a fost despăgubit. Amintește de cheltuielile sale mai vechi, *cînd a fost trimis cu Armeanul în Țara Românească* cu 400 de taleri drept cheltuială de întreținere (se referă, probabil, la misiunea lor din 8 septembrie 1601)... Și conchide declarînd că numai Pezzen știe tot ce a făcut el, și mai ales acuma în urmă, ce a făcut el contra lui Moise Székely... *che altrimenti non ha potuto far Radul Voievod, se non forzatamente far la giornata*... Se plînge de faptul că sînt răsplătiți unii care se laudă cu merite inexistente (*si laudano con fumo*). Să fie oare vorba de Vimercati care se bucura de toată favoarea domnului?

Nu cunoaștem activitatea ulterioară a lui Radibrat. Il întrezărim doar alături de Armean, în februarie 1610. Împrejurările din țările noastre, după încheierea păcii dintre Habsburgi și Poartă, nu mai comportau trimiterea de asemenea agenți de informație, de legătură, de execuție, buni la toate, bănuitori și bănuțiți, predicînd răbdarea și izbucnind cînd li se predică și lor, siliți să aștepte daruri și gratificații de la cei pe care îi observă, pentru că, în capitala lor, stăpînii împărătești uită să-și achite obligațiile și către unii, și către alții.

Textele redatate mai jos au fost publicate de N. Iorga în *Studii și documente*, IV, pp. 114—121, de Veress în *Documente*, VII, pp. 169—171; 214—216 iar ultimul din ele în *Hurmuzaki*, IV, pp. 327—328.

Radibrat figurează în *Bibliografia călătorilor străini* a lui Sadi Ionescu. Despre el a scris și E. Turdeanu, în studiul *Quelques ragusains auprès de Michel le Brave*, publicat în *Études Roumaines*, București, 1938, p. 60 ș. u.

DESCRIEREA LUPTEI DE LA BRAȘOV¹

1603

După ce am intrat în Țara Românească din p. 114
porunca maiestății sale imperiale, n-am avut un ceas de liniște, trebuind să
fim mereu pe picior de război cînd cu tătarii și turcii împreună, cînd cu teamă
din partea Moldovei, deoarece moldovenii, fie că nu voiau, fie că nu pu-
teau, precum susțineau ei, să li se împotrivescă, au lăsat pe tătari în mai
multe rînduri să treacă după voia lor în Țara Românească², spre paguba

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Studii și documente*, vol. IV, pp. 114—121, după ms. original fost în posesiunea lui Szamosközi, căruia îi sînt atribuite notele marginale semnalate în text.

² Tătarii acționau fie ca auxiliari ai turcilor (în luptele din Banat și Ungaria, cînd se revărsau asupra Moldovei în trecerea lor năvalnică și nu puteau fi împiedicați cu forța de către domnul acestei țări închinată turcilor), fie în expediții pe seama lor, cum a fost aceea din 1602, în sprijinul pretențiilor lui Simion Movilă, soldată prin insuccesul lor la Oğretin și Teişani la 22—23 septembrie și care nu avusese încuvîntarea oficială a lui Ieremia Movilă,

noastră; și ceea ce era mai grav, era că această provincie, în urma incursiunilor atîtor neamuri diferite, era stoarsă de toate bunurile și populația, în mizerie, era silită să hrănească acea armată atît de nedisciplinată, că nici nu se poate descrie samavolnicia ostașilor³. Din această cauză mulți locuitori cu familiile și puținul lor avut au trecut unii în Turcia, alții în Moldova // iar alții în munții Carpați, încît prea strălucitul domn⁴ se găsea în mare strîmtoare, neputînd ridica nici o dare pentru a-și plăti ostașii. Dar acestora cu atît mai mult le creștea pofta de a face rău. Totuși, mulțumită ajutorului lui Dumnezeu și a zodiei fericite a maiestății voastre imperiale și cu ultimele mijloace și forțe ale domnului, a trecut o bună parte din iarnă. Dar, întrucît țara în regiunile joase dinspre Dunăre⁵ era acum lipsită de locuitori, soldații erau nevoiți, pentru a se hrăni, să stea și să se încartruiaască în satele de munte, destul de depărtate unul de altul; numai căpitanul moldovean Mîrzea⁶ și Ionașcu⁷ tot moldovean și acesta, fiind singurii în stare să îndure oboseala și să lupte după obiceiul tătarilor, se aflau în regiunea de cîmpie unul aproape de Giurgiu⁸ celălalt în București⁹. Aceștia au avut de dat mai multe lupte și totdeauna au ieșit învingători asupra turcilor ca și asupra tătarilor. E sigur că fără vitejia lor, ar fi fost pierdută Țara Românească.

După ce a înghețat Dunărea¹⁰ se luă hotărîrea de a se trece pe malul celălalt pentru a prăda pe dușman, dar din cauza greutății de a aduce soldații, aflați departe, ca și a prea multor zăpezi și din lipsă de provizii — din care cauză nu se puteau hrăni nici caii — se întîrzie atît de mult încît îndată după trecerea fluviului începu să se topească gheața¹¹. Deși s-ar fi putut trece mai de vreme s-a întîrziat din cauza unor boieri care se aflau pe lîngă domn. Cu toate acestea, îndată după trecerea Dunării, porniră împo-

³ Anarhia soldătimii și a haiducilor folosiți în anii precedenți în luptele contra turcilor era generală, punînd problemele cele mai grave și autorităților din Transilvania.

⁴ Radu Șerban 1602—1611. Descrierea situației din țară se referă la timpul scurs de la instalarea efectivă a domnului, deci de la sfîrșitul anului 1602 și începutul anului următor. În acest răstimp, în adevăr, nu putuseră fi strînse dările.

⁵ *Nelli lochi piani ella (!) febre del Danubio* (oare: pîeni delle febre... etc.? sau trebuie cumva căutat un alt cuvînt referitor la configurația locului, de pildă *e latebre del Danubio?*).

⁶ *Marsa*. Vezi N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători*, p. 212. Era moldovean, poate de origine mai depărtată tătără după nume. A fost unul dintre căpitaniii lui Mihai Viteazul. Mare spătar al lui Radu Șerban, cu care se înrudea prin soție 1604—1610, l-a urmat în pribegie în Moldova. Ulterior a intrat în slujba lui Șt. Tomșa, sub care ajunge mare vornic de Țara de Sus, apoi de Țara de Jos 1613—1615. Revine în Țara Românească, unde este mare paharnic 1616—1618.

⁷ *Iovanascho*. Oare Cujbă Ionașcu? Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*

⁸ *Giurgevo*.

⁹ *Bucureste* unde trecuseră turcii venind pe Dunărea înghețată.

¹⁰ Pe margine, de o mîină contemporană: la 8 februarie 1603.

¹¹ *Si incomincio a disvar il diaxo*.

triva cetății Silistra¹² numită altfel și Dîrstor care era înconjurată cu un șanț adînc și o palancă puternică și apărată de un număr însemnat de turci. Fără nici o teamă de aceștia, ai noștri dădură un asalt atît de înverșunat împotriva cetății încît turcii și tătarii care se aflau înăuntru, nemaî putînd rezista, o luară la fugă printr-o altă poartă, care dădea spre Dunăre. Dar ghiața fiind cam slabă, cei mai mulți se înecară, iar cîțiva fugiră prin altă parte. Dintre aceștia unul a fost Ahmed pașa¹³, ginerele hanului tătarilor, bărbat viteaz în luptă; altul a fost Radu vodă¹⁴, fiul lui Mihnea vodă¹⁵, care domnise mai înainte în Țara Românească. După ocuparea acestui oraș¹⁶, soldații se puseră se prade // care pe ici, care pe colo, căci pe cît erau de viteji în luptă, pe atît erau de nesupuși disciplinei și ordinii militare, de dragul prăzii; și noaptea se și apropia și creștea teama să nu se topească ghiața. Din această pricină domnul era foarte îngrijorat, cu atît mai mult, cu cît în același timp sosiseră din Moldova cîțiva oameni care spuneu că nu departe de hotarele Țării Românești se afla o însemnată oaste de moldoveni. De aceea domnul a fost silit să se retragă, după ce a pus să se ardă mai întîi tot orașul. Dacă toate aceste greutăți n-ar fi împiedicat gîndul mărinimos al domnului, s-ar fi cucerit a doua zi cetatea și s-ar fi îmbogățit oastea cu pradă; dar împotriva voinții lui Dumnezeu nu se poate face nimic. Și ca dovadă că acesta este adevărul, la întoarcere spărgîndu-se ghiața s-a scufundat trăsura domnului cu cai cu tot, fiind înghițită de valuri împreună cu unele lucruri și cu bănetul¹⁷ domnului. Și atît de mare era lipsa de alimente cît și frigul, încît drumul făcut la ducere în opt zile, s-a făcut la întoarcere în trei zile, pierzîndu-se din cauza lipsurilor îndurate, un mare număr de cai. După ce oamenii fură împărțiți după mijlocele de trai ale locului și lăsați să se mai întremizeze întrucîtva, s-a hotărît să se ia măsuri de îndreptare împotriva greutăților de asigurare a hranei și să fie trimis Gheorghe Raț¹⁸ cu un detașament de oaste să

p. 116

¹² *Silistra... Dorstor...* A fost pînă în secolul al XIX-lea reședința vilaetului Silistra. Pașei de Silistra îi era încredințată paza Dunării și supravegherea celor două țări românești.

¹³ *Ahmat Bascia.*

¹⁴ *Radul voivoda*, Radu Mihnea.

¹⁵ *Mihnea voievoda* = Mihnea Turcitul.

¹⁶ *Tera.*

¹⁷ *Argentaria.* Nu poate fi vorba de argintărie, ci de banii luați, desigur, peste Dunăre pentru plata mercenarilor.

¹⁸ *Raz Giorgi.* Vezi nota lui N. Iorga în *Documente nouă... relative la Petre Șchiopul și Mihai Viteazul* (comun. la Acad. Rom. la 6 noiembrie 1898): „Raț Giurgiu, fost om de casă la bătrînul Iffiu... sol de două ori la tătari și de două ori la împărat, în noiembrie 1598 și decembrie 1599, căpitan de Deva în 1599, trimis în 1600 de Mihai la Sighișoara, pentru a aresta pe Gaspar Kornis, mort în lupta de la Brașov la 9 iulie 1611 în oastea lui Gabriel Báthory”. Vezi *idem*, *Istoria Românilor*, vol. V. Vezi și *Dicționarul marilor dregători* citat *passim*. Sub Radu Șerban a fost mare comis 1602—1603. În 1604 este trimis din Transilvania în Țara Românească în ajutorul domnului cu trupe de secui. În timpul ostilităților dintre Radu Șerban și Șt. Bocskai se fixează în Sighișoara, de unde pradă

treacă Dunărea în părțile Hîrșovei¹⁹, care se află în fața Brăilei, unul din orașele cele mai însemnate ale Țării Românești, stăpînit mai înainte de turci și apoi distrus de Mihai Vodă. Acolo se afla o mică cetate în care se așezaseră turcii din nou; și au fost alungați și o parte din ei măcelăriți de către ai noștri. Și astfel, după ce au trecut cîteva zile de la luarea Brăilei, ai noștri, luînd un număr de bărci, au atacat mai multe localități și orașe turcești din Bulgaria și au adus un mare număr de robi și de vite. Dar încă mai înainte trecuseră Dunărea pe malul nostru dușmanii cu 300 de spahii dintre cei mai de seamă ai pașalei de Silistra²⁰, crezînd că-i vor distruge repede pe ai noștri, fiind ei toți „delii”²¹, adică viteji, dar au fost atacați nu de soldații noștri cei buni ci de o mică ceată de strînsură de români, și cea mai mare parte din ei au fost măcelăriți și mulți s-au înecat în Dunăre. Turcii au fost atît de îngroziiți // încît au părăsit, timp de mai bine de o zi, toată bucata de pămînt cîtă este de la Brăila pînă la mare, și Ahmed pașa s-a retras pînă la Bazargic²² oraș ce se află în mijlocul acelei părți a Bulgariei, care se cheamă Dobrogea²³ și se întinde între capătul munților Balcani²⁴ și gurile Dunării și este locuită toată de turci și de tătari.

Ai noștri, ținuți în loc de pușîntătea bărcilor, nu puteau trece Dunărea în număr mai mare, ci au trecut în grupuri mici; pe malul Dunării nu se aflau alți locuitori în afară de satul Dăieni²⁵, care poate fi asemănat cu un oraș mare în care se adunaseră multe mii de români²⁶ cu familiile lor, fugiți de tirania foștilor domni ai Moldovei și Țării Românești; ai noștri, nebănuind că la acei țărani să poată fi atîta îndrăzneală încît să vrea să lupte și să li se împotrivescă, au debarcat în acel sat. Țăranii s-au strîns cu toții, după obiceiul lor, într-un grup care părea o oaste mare și organizată și privind de pe creasta dealurilor la ai noștri care erau jos și văzînd că erau puțini i-au atacat cu atîta înverșunare, că ai noștri abia au avut timp să se îmbarce. Și, deoarece bărcile erau făcute, în cea mai mare parte, dintr-un singur trunchi se răsturnau ușor; astfel aproape 100 de oameni s-au înecat și mulți au fost uciși.

după cum socotește. Intrat în slujba lui G. Báthory, ia parte la expediția acestuia în Țara Românească, în ianuarie 1611 și este făcut de el „Ban al Craiovei”. Este înfrînt odată cu acesta, la 9 iulie 1611, la Brașov, unde este ucis, opt ani exact dupăuciderea lui Moise Székely tot acolo.

¹⁹ *Hîrșova*. A fost ocupată de trupele lui Mihai Viteazul în martie 1595.

²⁰ Mahmud, pașă de Silistra.

²¹ *Delli*, călărime aleasă, la turci.

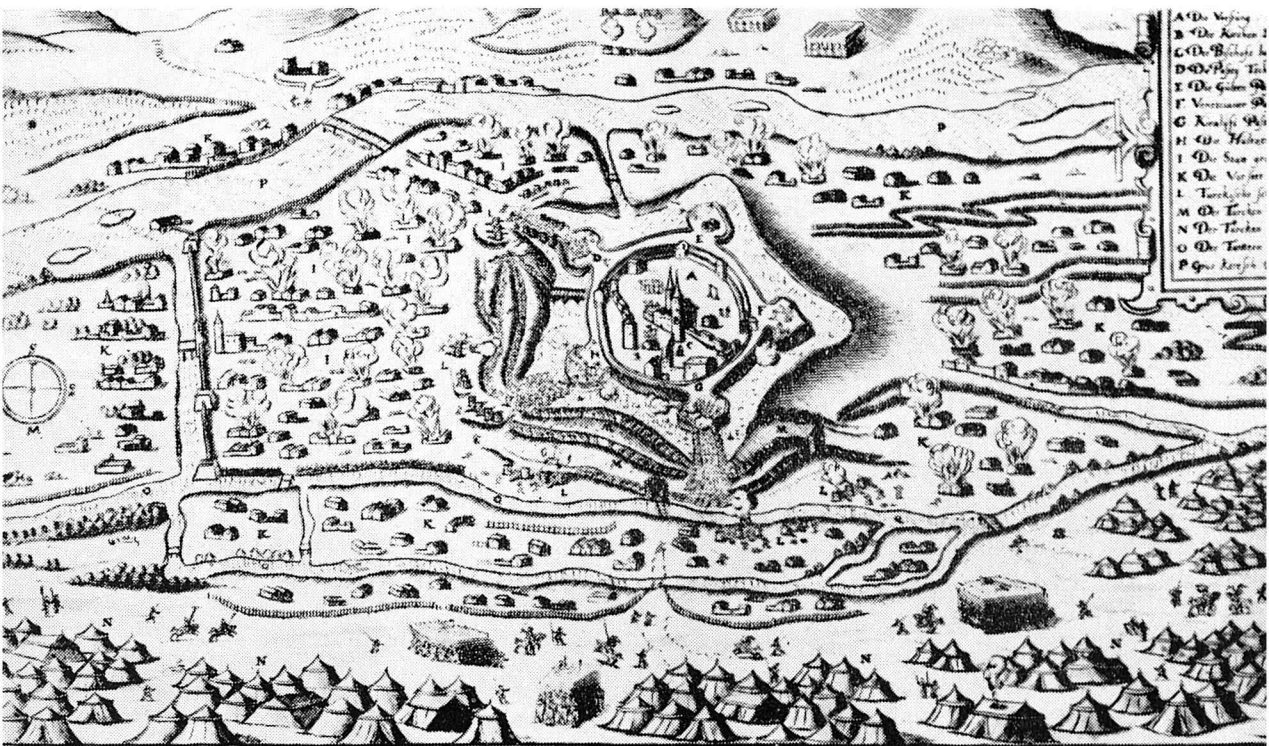
²² *Basargich*.

²³ *Dobruca*.

²⁴ *Hamo*.

²⁵ *Daiani*, pe malul Dunării la nord de Hîrșova.

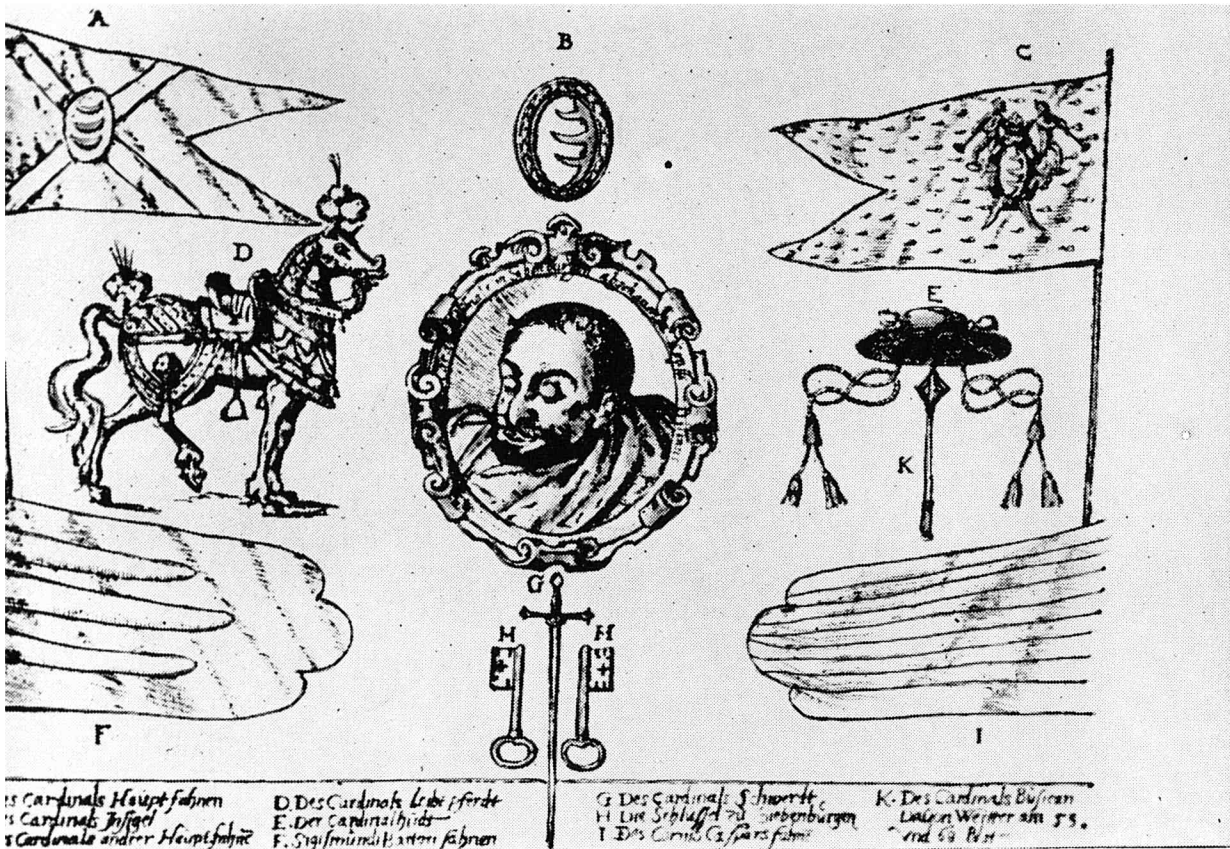
²⁶ *Valachi*.

- A De Vestig
- B De Kasten
- C De Bastei
- D De Pfort
- E De Gassen
- F Vorstadt
- G Kasten
- H De Hecke
- I De Saen
- K De Neger
- L Türkische
- M De Tuchen
- N De Tuchen
- O De Tuchen
- P Das Lager

WAHRE CONTRAFACTYR DER VOSTVNG GROS WARADEIN IN OBER VNGER WIE SIE VOM TVRCKN BELEGKET GEWEST ANO 1598

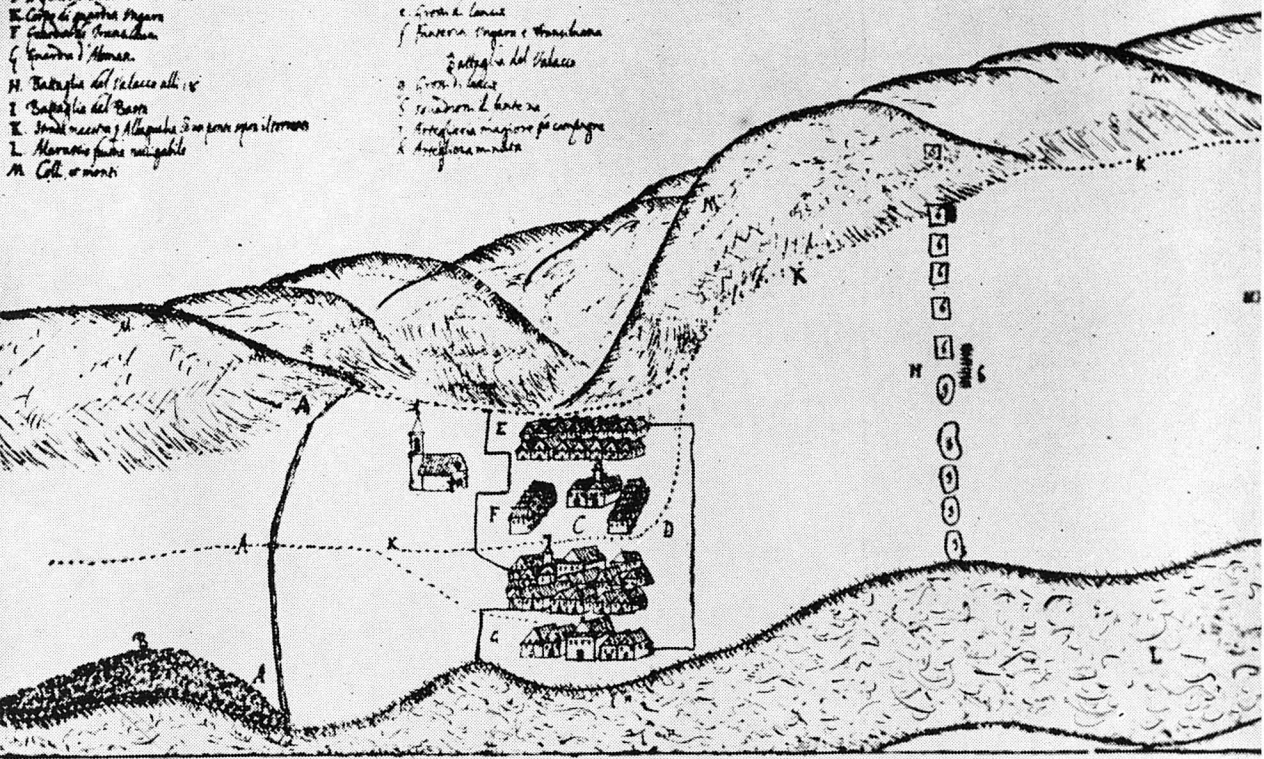
Asediul Oradiei de către turci la 1598 (*Türkische und Hungarische Chronica*, pl. 24; Bibl. Acad. R.S.R. III 25 375).

Trofee capturate la Şelimbăr cu capul tăiat al cardinalului Báthory
 (după Al. Randa, *Pro Republica Christiana*)

- A. Tre zone prin care se poate vedea celălalt câmp
- B. Zidul de apărare al satului
- C. Mănăstire
- D. Alte case din sat
- E. Căminul de pământ
- F. Căminul de pământ
- G. Căminul de pământ
- H. Căminul de pământ
- I. Căminul de pământ
- J. Căminul de pământ
- K. Căminul de pământ
- L. Căminul de pământ
- M. Căminul de pământ

- Bătălia de la Mirăslău
- a. Zidul de apărare
 - b. Căminul de pământ
 - c. Căminul de pământ
 - d. Căminul de pământ
 - e. Căminul de pământ
 - f. Căminul de pământ
 - g. Căminul de pământ
 - h. Căminul de pământ
 - i. Căminul de pământ
 - j. Căminul de pământ
 - k. Căminul de pământ
 - l. Căminul de pământ
 - m. Căminul de pământ

Bătălia de la Mirăslău (stampă contemporană)
(idem)

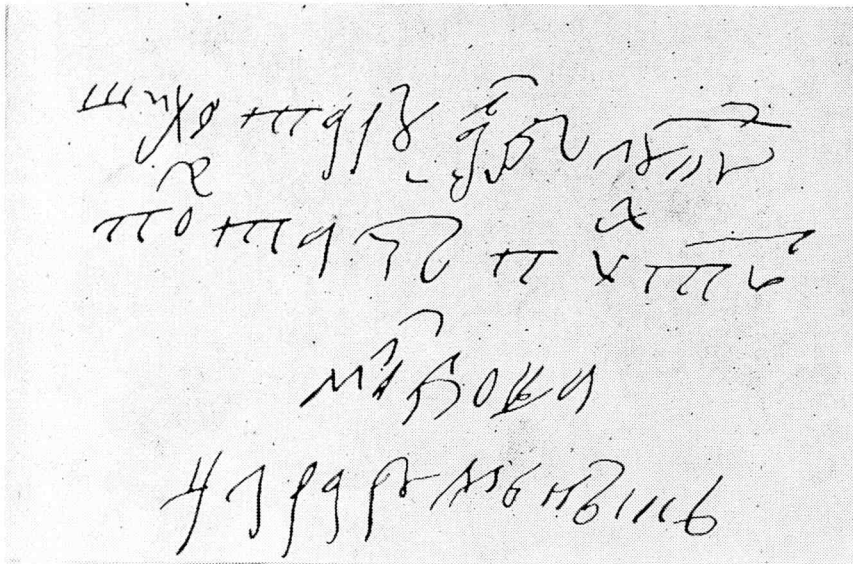
Bătălia de la Gorăslău (stampă contemporană) (după Al. Randa, *op. cit.*)

Von der Schlacht
Sigismundi Bathori mit
dem Michael Bayda auß der Wallachen / vnnnd
Georgen Basta / welches dises laufende 1601. Jar / den 3.
Tag des Monats Augusti / an der Siebenbürgischen vnd Ungarischen
Grenze beschahen : Alba gedachter Bathori mit grossen spott
vnd verlust seines Volcks / außs Haupt
geschlagen werden.

gedruckt zu Nürnberg durch Abraham
Wagmann.

Broșură contemporană privitoare la bătălia de la Gorăslău

Autograf al lui Mihai Viteazul

Medalia lui Mihai Viteazul din 1600 (avers și revers)

Adm. par. 601/10

1. 601/10 601/10

601/10 601/10

Comis lecha

Com. 601/10 601/10

Geamiză Marină Dăraguș

B: Pezzoni

Iscălituri de demnitari ai lui Mihai Viteazul și al solilor primiți la el

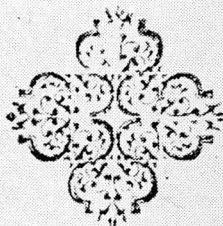
DISCOVRS

DE LA MORT DE MICHEL

Vaynode de Valaquie, apres la victoire obtenue par luy & Georges Baste, cõtre Sigismond Battori: traduit de l'Italien imprimé à Prague en Septembre,

1601.

Avec l'extrait d'une lettre eseritte de Francfort du 26. dudit mois, contenant plusieurs notables particularitez.

A PARIS,

De l'Imprimerie de Denys Duval, rue S.
Iean de Beauvais, au cheual volant.

1601.

Broșură contemporană asupra morții lui Mihai Viteazul

Abia reînțorși la Brăila au aflat vestea că prea strălucitul domn Basta cerea ajutorul domnului pentru a merge contra lui Moise Székely²⁷ care intrase în Transilvania; pe de altă parte intraseră în Țara Românească 3 000 de tătari. Socotiți așadar, în ce stare se găseau atunci prea strălucitul domn și oastea lui; dar acesta, alungînd pe tătari cu ajutorul lui Dumnezeu, se grăbi să trimită cît mai repede în Transilvania, în ajutorul ilustrisimului Basta pe Farcas Kis²⁸ și pe Ioan Ciungul²⁹ cu 1 400 de oameni, toți buni pedestrași și călărași, care trecură apoi de partea lui Moise Székely și ne pricinuiră multe pierderi. A fost trimis apoi împreună cu mine, domnul Gheorghe Raț, cu 3 000 de călăreți sîrbi, haiduci și moldoveni, cu care am trecut munții prin valea Teleajenului³⁰ unde fusese lupta cu tătarii în anul trecut și am coborît în cîmpia Brașovului³¹ la satul Feldioara³². Am așteptat zi de zi știre de la prea strălucitul domn Basta, dar n-am putut primi de la el nici o știre // din cauză că ardelenii închiseseră trecătorile; ci numai vești de la căpitanul Koppen³³ care se afla cu garnizoana germană în Sighișoara³⁴. Acesta l-a rugat pe preastrălucitul domn Radu Voievod să vină neapărat el însuși și cît mai de grabă, deoarece ar fi prins de veste că Moise Székely venea să atace oastea noastră, care era condusă, de Gheorghe Raț și de mine, întrucît susnumitul Moise aflase de la niște oameni din Brașov că noi eram puțini. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu, se adunaseră cu încetul, în jurul nostru, vreo 3 000 de secui, călări și pedestri, și după vreo cinci săptămîni de la intrarea noastră în Transilvania, inamicul ne-a atacat, crezînd că ne va putea măcelări pe toți într-o clipită. Dar planul lor a dat greș; căci nu numai că n-a ieșit după socoteala lor, ci au fost respinși de noi cu mare rușine și cu moartea unora dintre ei. Și poate că de data aceea s-ar fi pus capăt pentru totdeauna speranței lor, dacă atunci căpitanul Mîrzea³⁵ care se afla cu noi nu s-ar fi temut de intențiile secuilor; el s-a retras spre munții Țării Românești, dar apoi, văzînd că secuii luptau ca oameni viteji, a trimis pe Mîrza cel mic cu o parte din oamenii săi; însă aceștia au ajuns prea tîrziu. Și această încăierare a avut loc vineri la 4 iulie, către seară. Ziua ur-

p. 116

²⁷ *Sékel Moiesc*, fost comandant al trupelor mai mult maghiare din solda împăratului trimise în 1597 în Țara Românească, numit general de Mihai Viteazul după cucerirea Transilvaniei. Trece la Sigismund Báthory în iulie 1600. Ajunge cu ajutorul turcilor principe al Transilvaniei (1602 — 17 iulie 1603).

²⁸ *Kisc Farkasc*.

²⁹ *Ciuncha Iannos*. Cf. *Studii și documente*, IV, p. XXIX, cu trimiterea lui Szamosközy, care redă numele prin *mutilus* (= ciungul).

³⁰ *Telesina*.

³¹ *Corona*.

³² *Feldwar*.

³³ *Coppn*.

³⁴ *Segeswar*.

³⁵ Mîrza cel Mare.

mătoare, — era sîmbătă — am petrecut-o în liniște, crezînd că dușmanul se retrăsese cu totul. Duminică dimineța, adică la 6 iulie, înainte de răsăritul soarelui, am plecat de la Feldioara și luînd-o spre Brașov, am ajuns într-un sat ce se chema Cristian³⁶ de unde am văzut că inamicul înainta cu mare grabă cu gîndul să ne taie drumul care duce spre Țara Românească, crezînd că noi fugeam. Se înșelau de două ori. Căci noi ne-am ales poziția într-un loc îngust, avînd din două părți dealuri și dintr-o parte șes și o rîpă săpată de o albie de pîrîu care forma un fel de parapet și stăteam astfel strînși la un loc, așteptînd voioși pe inamic. Acesta se împărțise în opt cete și voia să ne atace din toate părțile, ceea ce au și făcut, întocmai ca niște prieteni care ar ieși în întîmpinarea altor prieteni. Dar, cu mila lui Dumnezeu, care totdeauna face să învingă dreptatea, noi, deși eram mai puțini, am ieșit învingători, luîndu-i la goană, împreună // cu vîntul care ca prin minune în acea clipă se întorsese cum ne venea nouă mai bine, neîncetînd noi de a-i măcelări pînă la pădurea de la Codlea sau Feketehalom³⁷, la depărtare de o leghe bună de tabăra noastră, unde au rămas morți cam vreo 2 000 dintre ostașii cei mai buni ai lui Moise Székely, anume aleși de el pentru această luptă. Între aceștia se aflau căpeteniile de frunte, Gheorghe Mako³⁸, generalul Mihail Imecsy³⁹ și nenumărați alți nobili din secuime și din Transilvania. Iar capetele acestor căpitani au fost trimise domnului Țării Românești o dată cu vestea victoriei. Aceasta a fost cauza principală care a îndemnat pe domn să vină cu toate forțele sale pentru a duce treaba la bun sfîrșit. Căci noi l-am vestit cu tot dinadinsul că în urma morții acelor viteji, în care își pusese toată nădejdea Moise Székely, oastea acestuia slăbise simțitor.

În acest timp, noi am aflat că Moise Székely a venit la Brașov, chemat de unii orașeni, care primindu-l în tabără, se oferiră să-i dea tot ceea ce îi trebuia, ceea ce au dovedit apoi prin fapte, căci i-au dat lănci, praf de pușcă, oameni, arcebutieri, două steaguri și provizii și au încuviințat ca tătarii, turcii și ungurii să poată intra, după voia lor, în cetate. Nu tot astfel s-au purtat față de noi; pe cînd Moise Székely se bucura de bunăvoința brașovenilor, noi ne aflam în mare lipsă, așezați ce e drept într-o poziție foarte tare, unde nu ne temeam că am putea fi biruiți. Atunci, văzînd cît de necesară era venirea prea strălucitului domn, m-am dus eu însumi la el informîndu-l bine despre starea inamicului, pentru ca să-și pornească oastea cît mai de grabă spre cîntea și folosul său și priința

³⁶ Chirstiani.

³⁷ Kotla Feketehalom. Se dau aici ambele numiri, română și maghiară.

³⁸ Mako Giorg, fost căpitan al lui Mihai Viteazul, trecut apoi de partea dușmanului. Cronicile brașovene vorbesc de decapitarea lui de către Mirza. Cf. *Studii și documente*, 1, p. XXXII. Vezi și relația lui Darahi din volumul de față.

³⁹ Iemic Mihal.

maiestății sale imperiale. Atunci, îndată, fără nici o întârziere, domnul cu o seamă de boieri credincioși maiestății voastre și cu oastea s-au pornit și lăsând în urmă Țara Românească și familiile lor, au trecut cu foarte mari greutate munții, pe drumul ce duce pe la Rucăr⁴⁰ și pe la castelul Bran⁴¹, iar Moise Székely deși era, înștiințat de venirea lui, nu a îndrăznit să-i stea împotriva, ci înfricoșat de cele întâmplate, stătea în lagărul ce se afla la o leghe de Brașov, așteptând ajutoare noi de la cazaci și moldoveni, și de asemenea pe Gheorghe Borbély⁴² // și pe Albert Nagy⁴³, care rămăseseră în urmă. El care se întărise cu ajutorul unei bune rînduiri a carelor și cu artileria ce ajungea cu tunuri mari și mici pînă la 25 de guri de foc, a lăsat de cîteva ori pe tătari să năvălească asupra noastră, dar slavă Domnului fără prea multă izbîndă. După sosirea prea strălucitului domn, Duminică la 12 iulie, ne-am odihnit două zile, pînă să sosească bagajele, apoi miercuri, la 16 ale lunii, am ieșit la luptă între tîrgul Rîșnov⁴⁴ și satul Vulcan⁴⁵. Vulcanul a fost foarte rău prădat de ai noștri, deși domnul se împotriva la aceasta, dar nu s-a putut împotrivi atît încît să nu se facă nici o pagubă. Joi, cu mila lui Dumnezeu, am pornit împotriva dușmanului aflat la vreo două mii italiene, urmînd drumul spre înălțimile care înconjură cetatea Brașovului dinspre cîmpie, cu scopul de a împiedica aprovizionarea dușmanilor. Dîndu-ne apoi mai bine seama că era lucru primejdios să ne vîrîm între dușman și cetate, mai ales că în cetate se afla mulțime de oameni, adunați din toate părțile și puțin credincioși maiestății voastre judecînd după faptele văzute, ne-am îndreptat spre cîmpie prin fața oastei inamice. Aceasta nu făcea altceva decît să tragă asupra noastră un mare număr de ghiulele, dar cu voia lui Dumnezeu, fără a ne pricinui prea mare pagubă. Și deoarece lagărul dușman avea în față o mică mlaștină formată de un pîrîiaș ce-i slujea la apărare iar în dreapta o pădure și moara de hîrtie a cetății, ai noștri, cunoscînd greutatea de a trece cu cavaleria prin acea mlaștină, prea strălucitul domn a poruncit haiducilor arcebușieri să descalece. Aceștia s-au pedestrit bucuros și trecînd cu bărbăție prin acea mlaștină au atacat dușmanul, fără să țină seama de furia artileriei și avînd mereu cavaleria în flanc. Tabăra dușmană a fost înconjurată într-o clipă și dușmanii înfrînți fără să îndrăznească să iasă din tabără și să se bată. Numai tătarii și Becteș pașa⁴⁶ se aflau în cîmp deschis. Dar au rezistat puțin și au luat-o la fugă, și tot astfel au început după cîtva timp

p. 120

⁴⁰ Rucari.

⁴¹ Brano. Este redată numirea românească.

⁴² Barbir Giorg. Fost comandant al haiducilor din Banat sub Sigismund Báthory.

⁴³ Nagb Albert căpitan de „haiduci“.

⁴⁴ Tera di Rascnevo.

⁴⁵ Așezat la circa 10 km vest de Brașov.

⁴⁶ Bectesc Bassa, Pașa de Timișoara.

și ungruii, cu mare ocară și frică, să fugă din tabără în fața învingătorului; în așa fel că din 10 000 cîți fuseseră, nu cred să fi scăpat 3 000. Acea cîmpie se vedea plină // de morți. Iar Moise Székely fugind cît putea pe un cal murg, a fost ajuns din urmă de domnul Gheorghe Raț, vice generalul nostru care l-a rugat cu toată cuvînta, să se predea, dar Moise nu a vrut să se predea și atunci grecul Pană, cămărașul prea strălucitului domn, a tras asupra lui cu o arcebuza și în aceeași clipă domnul Gheorghe Raț, l-a străpuns cu hangerul; i s-a tăiat apoi capul, iar Gheorghe Raț i-a luat calul⁴⁷.

Becțeș pașa a fugit împreună cu tătarii, și calul lui a fost prins. Au scăpat din luptă Francisc Rhédey⁴⁸ și Farkas Kiss⁴⁹. Au murit mulți nobili; a fost prins viu Ștefan Toldi⁵⁰, care după cîteva zile a murit. În Brașov a fost prins viu Nicolae Bogáthy⁵¹ care a murit. Apoi a fost prins sangeacbeiu de „Moldova“ veche⁵², dar grav rănit. După ce s-a dat bătălia, am petrecut voioși în ziua următoare, trăgînd cu toate tunurile capturate. Iar capul lui Moise Székely l-am trimis la Brașov, ca să se încredințeze orașenii de moartea lui. O duceam greu în tabăra noastră fiind mare lipsă de alimente, deoarece brașovenii, înfricoșați, stăteau cu porțile închise și nu se încumetau să vină în lagăr și nici nu lăseau pe nimeni să ne aducă alimente; este adevărat că acelora care se duceau la porțile orașului le dădeau cîte ceva, mai mult de teamă decît de prietenie. Deși domnul victorios ar fi putut sili orașul să-i dea tot ceea ce voia pentru a putea plăti armatei solda pe care i-o datora, totuși nu a făcut-o. Și cu toate că soldații îl hărțuiau în fiecare zi și îl înfruntau peste măsură căci voiau să jefuiască Brașovul, el căuta să-i potolească, fie cu vorbe bune, fie cu amenințări sau daruri de veșminte frumoase făcute căpitanilor de frunte. Și pînă în clipa de față el rezistă ca prin minune, rămînînd mereu devotat și gata pentru a sluji pe maiestatea voastră imperială, cum a dovedit-o prin faptele sale. Numitul domn a împrumutat de la brașoveni 20 000 de taleri.

⁴⁷ Lupta a avut loc în ziua de 17 iulie 1603, lîngă moara de hîrtie.

⁴⁸ *Redei Ferenz.*

⁴⁹ *Kisc Farkas*, care fusese trimis de domn în ajutorul lui Basta și trecuse de partea lui Moise Székely. Vezi mai sus, n. 28.

⁵⁰ La moartea sa avea 49 de ani. Vezi *Hurmuzaki*, XII, mărturia sa din 1599, despre atitudinea sa și a celorlalți nobili în momentul reîntoarcerii lui Sigismund Báthory în anul precedent. A fost „sfetnic“ al lui Mihai în Transilvania. Împreună cu Csaki, Bodoni etc. a trecut la Sigismund. A fost în Moldova să-l aducă, apoi a plecat într-o misiune la turci, la Belgrad și Constantinopol.

⁵¹ *Bogati Michleuse*. Este probabil Nicolaie Bogathi, care iscălește în 1601 diferite ordine trimise de Sigismund în cursul călătoriei sale din Moldova în Transilvania. Mai există însă și un Melchior Bogathi, cu un rol mai însemnat, alături de Șt. Tholdi. Pentru amîndoi, vezi *Hurmuzaki*, XII, indicele.

⁵² *Sangiak di Mudana*, sangeacat în Banat cu reședința în Moldova veche.

RAPORT COMUN
CU PETRU ARMEANUL
căt̃re contele Friederich de Fürstenberg⁵³ p. 169

[1603, sfirșit septembrie, Praga]

Nu pot să mă abțin de a aminti domniei voastre ilustrisime — după cum am arătat și mai înainte prin viu grai — ceea ce importă mai mult pentru folosul și profitul maiestății sale cezaree. După ce am plecat noi din Țara Românească cu domnul vistier Nica⁵⁴, „prezidentul”⁵⁵ acelei țări, pe care principele Radu Voievod a vrut să-l trimită împreună cu mine aici⁵⁶, la maiestatea sa cezaree cu prilejul aducerii stindardelor și pentru a da oarecare satisfacție ostașilor, gândind că pe drum

⁵³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, în *Documente*, VII, pp. 169—171. Adresantul, contele de Fürstenberg, era Hofmeister al împăratului.

⁵⁴ Mare vistier (1602—1611) sub Radu Șerban, apoi mare logofăt (1611—1613) sub Radu Mihnea.

⁵⁵ Titlu care apare și în textul soliei trimise de Radu la Praga, în sept. 1603 [*ibidem*, p. 160].

⁵⁶ *Qui* — adică la Praga.

trebuia să-l întâlnim pe domnul Radu Buzescu⁵⁷ <întorcându-se> cu rezolvarea favorabilă⁵⁸ din partea maiestății sale, în vreme ce <domnul> îi ținea continuu pe acei // soldați⁵⁹ cu vorbe bune și cu speranța că vin banii pentru plata lefii lor, și dădea multe haine frumoase căpitanilor lor de frunte și ofițerilor⁶⁰ pentru a opri murmurul și a potoli pe soldați, cu toate acestea nu s-a putut evita ca acești soldați să nu se răscoale și să nu ucidă patru boieri⁶¹ din cauza zăbovirii soldei lor. Și au amenințat că vor face tot astfel și cu ceilalți, dacă nu vor fi plătiți și vor trece apoi în slujba dușmanilor, în Moldova sau în Polonia, fiind chemați în mai multe rînduri cu făgăduiala unei solde mai bune. Din aceasta s-ar isca cea mai mare pagubă pentru maiestatea sa, căci principele neavînd soldați în jurul său, nu va putea să mai facă nici o slujbă maiestății sale și va fi nevoit să plece din Țara Românească, întrucît turcii și moldovenii vor putea intra după cheful lor în acea Țară Românească deoarece nu s-ar afla nimeni care să le stea în cale, astfel că maiestatea sa ar avea apoi mai mare trudă și cheltuială. Căci maiestatea sa fiind capul creștinătății, și potrivit cu făgăduiala sa, nu va putea să părăsească pe acest principe Radu Voievod, nici pe boierii săi. De aceea eu rog smerit pe domnia voastră ilustrisimă să ia bine seama la slujba acestui bun principe și de asemenea la devotamentul acelor domni boieri care, măcar că au avut multe supărări din partea soldaților, au vrut totuși să păstreze și mai departe credința făgăduită maiestății sale cezaree. Acum aveți cel mai bun prilej de a-l putea ajuta⁶². Să nu-l scăpați. Căci dacă s-ar face altfel, să mă creadă domnia voastră ilustrisimă că *acel principe și boierii ar rămîne foarte supărați și ar putea face oarecare dezordine și să se ducă apoi să se închine (?) polonilor⁶³ sau să facă pace cu turcii și ar face-o foarte bucuros cînd văd că în fiecare zi ei își pierd bunurile și familiile lor*. De aici ar rezulta o foarte mare pagubă pentru maiestatea sa care nu și-ar putea asigura stăpînirea Transilvaniei, și tot ce s-a făcut pînă acuma cu atîta cheltuială, s-ar pierde cu desăvîrșire⁶⁴. Dar cum ar fi ajutat principele de maiestatea sa și ar fi ei înzestrați cu moșii în Transilvania, după cum le e dorința, de astă dată i-ați lega cu lanțul indisolubil al datoriei, și vor fi cu atît mai prompti

⁵⁷ Busesti.

⁵⁸ *Pensando che per strada dovesse trovare il signor Radul Busesti con la bona expeditione da Sua Maestà* — adică cu dispoziția de plată a banilor.

⁵⁹ Soldati = mercenari.

⁶⁰ Centurioni.

⁶¹ Vezi *ibidem*, p. 161. Acei patru mari boieri fuseseră trimiși la mercenarii răsculați care nu mai voiau să lupte, nefiind plătiți, spre a-i îndemna la slujbă.

⁶² *Hora hanno bonissima occasione di poter lo aiutare*. Acest plural este o formulă de respect, desemnînd aici pe adresant; cel ce trebuie ajutat este, bine înțeles, Radu.

⁶³ *Et arrendersi poi sotto li Polacchi*.

⁶⁴ Amenințare care seamănă cu cea fluturată de Petru Armeanul comisarilor în 1600, în condiții oarecum similare.

să devină sclavii și vasalii maiestății sale în orice prilej când li s-ar da o poruncă pentru binele și folosul creștinătății. Și făcînd acest bine, acelor români, maiestatea sa nu va fi nicidecum înșelată, căci vor sluji cu cel mai mare devotament și cu tot sufletul, și mai ales când vor vedea hotărît de unde pot avea banii // pentru a plăti oastea. Ei se află în acele părți ale Țării Românești ca un ghimpe grozav⁶⁵ pentru turci și moldoveni și pot să împiedice multe planuri ale dușmanului și să-i pricinuiască mari pierderi, mai ales iarna când îngheață Dunărea. De aceea, ceea ce voiți domniile voastre ilustrisime să faceți, faceți la timp, fără altă zăbavă, ca să rămîna mulțumiți acei boieri⁶⁶ români și să-și poată continua slujba cea bună, așa cum au făcut pînă acum. Rog pe domnia voastră ilustrisimă să mă ierte și să mă scuze dacă m-am lungit prea mult la scris și am obosit-o, dar nu pot face altfel decît să spun <toate acestea>, știind de cîtă importanță și de cît folos este menținerea pentru maiestatea sa a acestei țări și dimpotrivă, cîtă pagubă ar putea să-i facă. Sperînd să avem cît de iute răspunsul împreună cu o rezolvare favorabilă, vă doresc de la Dumnezeu numai mulțumire.

p. 171

⁶⁵ *Grandissimo stecho.*

⁶⁶ *Detti Signori valacchi.*

RAPORT COMUN
 CU PETRU ARMEANUL
 către împăratul Rudolf al II-lea⁶⁷

[1603, octombrie (?) Praga]⁶⁸

... Așa cum sîntem datori ca servitori prea devotați ai maiestății voastre cezaree, nu vom pregeta de a ne spune părerea noastră cu privire la Țara Românească și la ceea ce ar putea să fie mai folositor și mai profitabil pentru maiestatea voastră cezaree și pentru acea țară.

p. 215 Mai întîi, să ordone prea ilustrului domn Basta să dea tuturor acelor boieri și căpitani care sînt în jurul lui Radu Voievod // moșii⁶⁹ în Transilvania, ca unii care au pus umărul și au luptat contra lui Moise Székely și au eliberat Transilvania; dacă s-ar face altminteri ei ar rămîne supărați și sentimentele lor s-a răci și ar tot căuta să se îndepărteze de maiestatea voastră, ceea ce ar fi apoi și mai păgubitor, pentru că dacă de astă dată nu vor

⁶⁷ *Ibidem*, text italian, VII, pp. 214—216.

⁶⁸ Datat greșit de editor: [Cluj, iulie 1604 (!)].

⁶⁹ *Accomodarli con li beni in Transilvania*.

fi răsplătiți pentru isprăvile și oboșelile lor, nu vor mai putea niciodată spera ceva de la maiestatea voastră. Dar dacă vor fi dăruiți cu moșii în Transilvania, cum vor ei, potrivit cu rangul persoanei, prin aceasta i-ar lega cu lanțul indisolubil al datoriei și ar fi cu atât mai prompti... etc. . .

Va trebui ca maiestatea voastră cezaree să trimită în acea țară o persoană de seamă cu o trupă de 400 de archebuzieri de care Radu-Vodă să aibă respect, iar boierii și soldații teamă, căci soldații acuma au căpătat atîta îndrăzneală, încît nu se prea tem de principe și fac mult rău săracimii din acea țară, împreună cu unii boieri⁷⁰ și cînd vine bietul norod să se plîngă la principe, acesta dă din umeri și nu știe ce să facă; dar cînd o să fie o asemenea persoană în numele maiestății voastre și care să nu depindă de principe⁷¹ dar să fie ținut din cheltuială și plătit de către maiestatea voastră, atunci, precum am zis, principele ar avea respect de el și s-ar pune stavila cu foarte mare folos multelor samavolnicii⁷² care se săvîrșesc azi în fiecare zi, și principele s-ar simți în siguranță⁷³ și ar fi de mare folos pentru Transilvania, pentru că i-ar ține în friu și pe turci și pe ceilalți vecini pentru care ar fi un ghimpe grozav. Și apoi, în foarte scurtă vreme această țară ar fi adusă în starea cea mai bună și ar alergera înapoi⁷⁴ dinspre Turcia și dinspre Moldova oamenii⁷⁵ care au fugit din Țara Românească din pricina unei tiranii atît de mari. Apoi acea persoană ar ține socoteala veniturilor și s-ar ocupa să țină cît mai strîns⁷⁶ cu puțință dările și veniturile acelei țări pentru a putea plăti soldații fără a da atîta bătaie de cap maiestății voastre cezaree.

Maiestatea voastră să se străduiască în anul acesta și în cel următor să-i trimită lui Radu Voievod cît de mult ajutor în bani și va fi cu puțință, căci în adevăr are foarte mare nevoie de bani în vremea de față, și să facă în așa fel ca acei bani să intre în mîna lui Nica vistierul, „prezidentul“ său din Țara Românească. Totuși să fie o persoană din partea maiestății voastre pe lîngă el ca să plătească pe soldați, pentru ca acei soldați să știe și să vadă că sînt banii și ajutoarele⁷⁷ de la maiestatea voastră cezaree, căci cu un foarte mic „ajutor“ se va face ca acea trupă să rămîna foarte îndatorată față de maiestatea voastră și să poată ține piept multor forțe ale Turcului și să le pricinuiască mari pierderi //.

p. 216

⁷⁰ *Alcuni Baroni.*

⁷¹ *Il qual non abbia bisogno del Principe.*

⁷² *Insolenzia.*

⁷³ *Si assicurrebbe della persona sua.*

⁷⁴ *Concurrrebbe.*

⁷⁵ *La gente.* Aici, probabil, se referă la populația fugită din cauza dărilor și a năvăli-
rilor tătarilor și nu la fuga unor boieri pribegind prin țările vecine.

⁷⁶ *Et vederebbe di restringer il più che sarebbe possibile il tributo et le rendite di quella
provincia per poter pagare li soldati etc.*

⁷⁷ *Li denari et aiuti.* Din cele ce urmează s-ar părea că „aiuti“ ar însemna gratificații.

Prezentul⁷⁸ pe care maiestatea voastră cezaree îl va trimite principelui Radu Voievod, ar fi bine să fie trimis cu unul din servitorii săi⁷⁹ căci va avea mai mare cinste, după cum cunoaștem noi firea aceluia popor și acelei țări, și se va vădi tuturor boierilor și soldaților câtă îndurare și câtă bunăvoință arată și acordă maiestatea voastră aceluia principe și acelei țări, nu numai prin trimitere de ajutor în bani și trupe, ci și prin trimiterea prezentului. Acesta ar trebui să fie însoțit de cuvinte bune care i-ar face pe toți foarte îndatorați față de maiestatea voastră cezaree. Dacă s-ar trimite acest prezent cu acești soli ai săi, lucrul nu s-ar învedera mai de loc⁸⁰. Dar îndată ce ar afla acești vecini, cum ar fi Moldova și alții, că maiestatea voastră este cu tot sufletul pentru Radu Voievod <dându-i> ajutor și prezente, s-ar putea întâmpla să fie cîștigați și ei, pentru că ei sînt tratați altfel de către ceilalți.

Rugăm umil pe maiestatea voastră să se îndure să scrie scrisori în Țara Românească spre folosul său, către marii boieri clucerul⁸¹ Radu Florescu, vornicul Dumitru⁸², logofătul Miroslav⁸³, vornicul Cernica⁸⁴, Radu postelnicul⁸⁵, Gheorghe Raț⁸⁶, postelnicul Leca⁸⁷, logofătul Barcan⁸⁸.

Altă scrisoare către toți boierii „in particular del paese”⁸⁹, către căpitanul Mîrza⁹⁰ moldoveanul, către Ionașcu⁹¹, căpitanul moldovean, către Vinze Barbir⁹², căpitan al cavaleriei din Ungaria Superioară.

Aceste scrisori ce vor fi scrise către acești mari boieri și căpitani nu vor fi fără de folos, ci vor ajuta mult, ca și cum li s-ar fi trimis un prezent, căci se vor lăuda că au avut scrisoare de la maiestatea voastră cezaree, și dacă maiestatea voastră le va trimite vreun mic dar, i-ar cîștiga cu desăvîrșire. Pentru [maiestatea voastră] va fi puțin, dar lor li se va părea mult... etc...

[iscălesc Alovigi Radibrati și Petro Armeno]

⁷⁸ Se pare că domnul a primit pînă în cele din urmă un colan, dar de o valoare mult mai mică decît acela al lui Mihai Viteazul. Nu am crede că prin prezent este desemnat steagul care va fi trimis în Țara Românească.

⁷⁹ Ai împăratului.

⁸⁰ *Non parera niente*. Deci nu trebuie trimis cu vreo ocazie oarecare, ci în mod special.

⁸¹ În text, evident greșit: *Stoika Radul Floresco Vornico* (!). Punctuația greșită în mai multe locuri a fost corectată de noi.

⁸² Dumitru din Cepturi fost mare vornic în sfat apr. 1603 — sept. 1604.

⁸³ Fost mare logofăt în sfat, aprilie 1603 — mai 1608.

⁸⁴ Mare vornic, august 1602 — decembrie 1610.

⁸⁵ Radu din Cepturoaia, dar nu mai era postelnic în 1603.

⁸⁶ Vezi mai sus, *Descrierea luptei de la Brașov*, n. 18.

⁸⁷ Vezi mai jos, raportul din „1602” (!) n. 4.

⁸⁸ A fost logofăt în 1601. A fost și mare vistier al lui Mihai Viteazul, dar continuă să fie numit logofăt. Vezi *Dicționarul marilor dregători ai țării*, pp. 32—33.

⁸⁹ Probabil cu sensul de străini de țară, cum rezultă din context.

⁹⁰ Vezi *Descrierea de la Brașov*, n. 6.

⁹¹ *Ibidem*, n. 7.

⁹² Adică Vincențiu Bórbely.

Prea ilustre domn⁹⁸, am uitat să însemn să se scrie o scrisoare către domnul Preda Buzescu, ban de Craiova, fratele acestui ambasador domnul Clucer Radu, și încă, dacă se va trimite un prezent altor boieri, să i se facă o parte și lui.

⁹⁸ *Ill-mo Signore*. Acest adaos se adresează unui dregător de la curte; poate lui Fürstenberg, care era Hofmeister.

SCRISOARE CĂTRE
CONTELE DE FÜRSTENBERG⁹⁴

[1603, sfârșit octombrie (?). Praga]⁹⁵

Ar fi de mare folos ca domnia voastră ilustrisimă să pună să-i cheme pe domnul Nica vistierul și pe domnul agă Leca⁹⁶ și să le ia jurământul de credință către maiestatea sa cezaree, căci este foarte necesar, oricât nu am pregeta noi să tot repetăm într-una, totuși ar fi cu mai mare temei dacă ei ar auzi din gura domniei voastre ilustrisime <îndemnul> ca atunci când vor fi în Țara Românească <și se vor afla> cu aceiași boieri credincioși maiestății sale, ei să-i poată îndemna⁹⁷ în numele maiestății sale, ca așa cum au rămas pînă acuma în slujba maiestății sale și a creștinătății, tot astfel nu trebuie să se lase de a continua și mai

⁹⁴ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 327—328. Adresantul este același ca al primei scrisori a seriei de față.

⁹⁵ În *Hurmuzaki* se dă data greșită „1602“ (!), fără nici o indicație de loc.

⁹⁶ Vezi mai sus notele 54 ș.u. precum și p. 298.

⁹⁷ *Admoniri*, îndemn cu o nuanță de monițiune.

departe cu toată puterea lor, căci dacă vor face așa, nu le va lipsi niciodată îndurarea și bunavoința maiestății sale cezaree, ca unii care s-au sîrguit cu credință în slujba sa, și acest lucru⁹⁸ se va putea face atunci cînd vor avea audiență la domnia voastră ilustrisimă.

Și să-i mai facă atenți ca atunci cînd vor fi pe lîngă preastrălucitul Radu Voievod, să-l îndemne să deschidă bine ochii și să fie în acea țară un singur cap, și nu nenumărate cum sînt acuma, și că el trebuie să-și cîrmuiască țara cu dreptate și nu cu tiranie, cum s-a făcut pe vremea turcilor, și să ia bine seama să se facă dreptate săracilor, și acuma ei nu au parte de ea, din cauza acestor doi⁹⁹ frați Buzești, adică unul care este ban la Craiova¹⁰⁰ iar celălalt care este aici, Radu Clucerul¹⁰¹, are ocnele de sare, așa că toată țara este în mîinile lor și ei fac tot răul pe care îl pot face acelei sărăcimi, și domnul nu îndrăznește să spună nimic. La acestea s-ar găsi leac dacă maiestatea sa ar binevoi să trimeată în această țară un om cu vază, împreună cu 300 sau 400 de archebuzieri care să nu aștepte nimic de la domnul <țării> Radu Voievod, ci să fie ținuți din leafă și plătiți de maiestatea sa și cînd domnul va ține seama de el și va avea un bun sprijin, atunci <acei> boieri și soldați care sînt devotați maiestății sale vor avea mai multă siguranță, și ceilalți care sînt potrivnici vor fi ținuți în frîu și înfricoșați și nu vor îndrăzni să facă nici o neregulă, și chiar și turcii atunci, cînd ar vedea că se află mai puțini nemți sau valoni¹⁰² în Țara Românească, mai greu s-ar porni să jefuiască; <aceasta> ar fi spre marele folos al țării și spre cinstea maiestății sale, căci noi înși-ne împreună cu acest domn Nica Vistierul și cu aga Leca, împreună cu alți boieri care sînt în Țara Românească, am aduce lucrurile în așa stare, că maiestatea sa s-ar afla mulțumită, și acea biată țară ar răsufila, și în puțini ani s-ar reface bine; și pe lîngă aceasta cînd ar fi nevoie de un ajutor pentru acei boieri, să nu pregete să-i ajute de îndată, căci domniile din Țara Românească și Moldova obișnuiesc ca fără judecată — după cum se obișnuiește printre creștini — ci <doar> pe spusa unora cu minciunile lor¹⁰³ să pună să-i omoare pe boieri și apoi de multe ori s-au căit <prea tîrziu> așa că și pentru acest motiv ar fi bine ca să fie în țară un asemenea om cu greutate.

⁹⁸ Adică luarea jurămîntului și transmiterea directivelor conținute în acea scrisoare. S-ar părea însă că paragraful ce urmează constituie mai degrabă o critică acerbă a domnului și a Buzeștilor decît un program constructiv, sugerat domnului pe această cale.

⁹⁹ Al treilea frate, Stroe, murise în octombrie 1602 după duelul său cu cumnatul hanului tătar.

¹⁰⁰ *Kraglievo*, Preda Buzescu, mare ban, august 1602 — mai 1608.

¹⁰¹ *Radul Pucioro* (!) (= Cluciaro), mare clucer, septembrie 1602 — ianuarie 1610.

¹⁰² *Tugeschi over Valoni*.

¹⁰³ *Ma il dito di altri con le bugie loro*.

Ne rugăm de domnia voastră ilustrisimă ca ajutorul¹⁰⁴ acordat din îndurarea sa de către maiestatea sa lui Radu Voievod, să fie dat acum¹⁰⁵ în mâinile acestui domn Nica Vistierul, pentru ca împreună cu ce vor putea căpăta din țară, să poată plăti oastea și să dea încredere și speranța acelei țări, cum că întotdeauna vor fi ajutați de maiestatea sa cezaree și să știe că au fost ajutați pînă acuma.

Dacă va găsi cu cale domnia voastră ilustrisimă, atunci cînd acești domni își vor lua slobozirea de plecare < să binevoiască > să ne recomande pe noi¹⁰⁶, ca să știe că sîntem trimși în acea țară din ordinul și porunca maiestății sale cezaree, și că aceasta este voința sa, și apoi va vedea domnia voastră ilustrisimă cît ne vom strădui pentru folosul maiestății sale, și să ne ierte dacă ne-am lungit la scris, nu pentru a da sfaturi domniei voastre ilustrisime, ci pentru că noi cunoaștem firea acestor oameni și nevoia care este în acea țară, am vrut să semnalăm acestea, și domnia voastră să faceți cum vi se va părea mai bine. Iar noi rămînem întotdeauna în slujba și la porunca domniei voastre ilustrisime¹⁰⁷ . . . etc.

¹⁰⁴ *Ajutto concesso* (!), adică banii pentru plata ostașilor.

¹⁰⁵ *Al presente*.

¹⁰⁶ Se observă folosirea continuă a pluralului persoanei I în această scrisoare, pe care credem că o putem atribui împreună lui Radibrat și Petru Armeanul, ca și celelalte două care o preced.

¹⁰⁷ Scopul real al acestei scrisori este să înfățișeze în așa fel situația din Țara Românească, încît să justifice „leacul” recomandat de autori: să obțină de la imperiali o mențiune specială a rostului lor în Țara Românească. Partea inițială, cu așa-zisele îndemnuri către boierii devotați, ca să rămînă și mai departe credincioși, este înjghebată doar pentru a introduce celelalte preținse „îndemnuri” către domn, constituind expunerea meșteșugită de care era nevoie.

PETRU GRIGOROVICI ARMEANUL

(După 1560 — 1616)

Petru Grigorovici Armeanul, zugrav și poliglot cu o vocație înăscută de interpret și de misit, ostaș poate cândva, și negustor din fire, agent confidențial și sol al lui Mihai Viteazul încă din 1595, apoi emisar al lui Basta și al împăraților, autor parțial în trecut al „Cronicii lui Mihai Viteazul“, rămîne totuși aproape un necunoscut. Deși apare destul de des în documente, lumina mărturiilor pare mai degrabă să-i întunece decît să-i lămurească fizionomia, care continuă să fie destul de echivocă, atît pentru contemporanii săi, cît și pentru istoricii actuali. În documente, îl aflăm mai ales indirect, la persoana a treia. Declarațiile sale sînt de cele mai multe ori redată de alții. Chiar și unele dintre rapoartele sale mai tîrzii apar într-o formă rezumată și impersonală, care le lipsește de elementul vieții imediate și autentice. Informațiile despre el sînt destul de fragmentare. Originar din Liov, el își avea acolo și casa, și familia cea adevărată, chiar dacă aproape de sfîrșitul vieții el se va lăuda cu calitatea de localnic al Moldovei, datorită adopției sale de către boierii de aici, sub forma unei alianțe matrimoniale cu una dintre primele familii moldovene. Nu știm cu ce prilej și în ce calitate a apărut mai întîi

în Țara Românească, unde îl aflăm în mijlocul anului 1595, când este trimis de Mihai Viteazul ca emisar în Polonia, cu o însărcinare specială la Kiev la ducele Constantin de Ostrog, și îl și duce pe Lubienicki, purtătorul din partea domnului al unor propuneri și rugăminți în extremis. Folosirea sa pare, mai degrabă, o improvizare ad-hoc datorată faptului că el însuși era din Polonia și că era cunoscător al limbilor slave. Succesul acestei misiuni avea să facă apoi din Petru Armeanul un sol de taină în tratative destul de complicate, cerînd pe lîngă un fond poliglot și o îndemînare deosebită. Petru Grigorovici știa de acasă limba armeană și cea polonă. La școala din Liov a trebuit să învețe și latinește. Dar el scria mai ales în limba italiană, ca toți membrii coloniei armenie din acest mare emporiu; el avea negoțul în sînge și o cunoaștere destul de întinsă a lumii orientale, care se întîlnea acolo cu drumurile spre lumea din Occident. Îndeletnicirea de zugrav de icoane îl puna în legătură cu lumea ortodoxă. Probabil că în această calitate s-a abătut și prin Țara Românească, înainte de vara anului 1595. Mai tîrziu, scriînd împăratului pentru a-i cere recompense, el va pretinde în 1603 că de zece ani (!) s-ar fi aflat în slujba casei de Austria. Dar acesta nu este singurul neadevăr din acea scrisoare. În solțiile sale se manifestă un stil personal rezultînd dintr-o șiretenie care pătrunde tot gîndul stăpînului, care îl folosește și nu pregetă să adauge o serie de elemente, în bună parte fictive, atunci cînd crede că adevărul mai trebuie colorat într-un anume sens. Astfel, în 1598, el înflorește cuvintele domnului către arhiducele Maximilian, pentru a fi mai persuasiv, și tot astfel, mai tîrziu (în 1599), el împlinește cu imaginația tăcerile sau reticențele împăratului cu privire la dorințele domnului, după cucerirea Transilvaniei. Într-adevăr, în septembrie 1598, după reîntoarcerea lui Sigismund, Mihai Viteazul trimite succesiv, la o săptămîină distanță, doi emisari la Cașovia, la arhiducele Maximilian. Primul din ei, Petnehazy (primit la 25 septembrie) pentru a cere lămuriri și instrucțiuni, în fața noii situații create de fostul principe, al doilea, Petru Armeanul (primit la 1 octombrie), pentru a denunța tratativele lui Sigismund cu turcii și a îndemna la o acțiune grabnică împotriva lui. Totodată, cerea domnului să i se trimită o diplomă imperială de restituire a vechilor privilegii ale secuilor. Chiar de la început se constată o deosebire totală între stilul expunerii lui Petnehazy [Hurmuzaki, XII, pp. 392—393], formulată pe puncte de o mare sobrietate, și cel al cuvîntării Armeanului, în care un fel de element comico-dramatic răzbate în scene sau imagini vii, dar poate nu chiar pe de-a întregul reale. Prima scenă cu care se deschide expunerea colorată a armeanului îl înfățișează pe domn spumegînd la aflarea trimiterii de către Sigismund a lui Ovari, ca să trateze pacea cu turcii, și exclamînd: „Sperjurul! Nu e destul că s-a arătat fără credință față de împăratul creștin, dar vrea acum să predea <dușmanului> și propria mea țară și s-o nenorocască! De aceea mergi acolo și spune-i că dacă va face pace și alianță cu dușmanii și necredincioșii, îi voi fi eu însumi îndeajuns și turc și păgîn în locul lor!“ *Lucru pe care acest Petru l-a și făcut (!)*. Concomitent însă mai era însărcinat să stăruie pentru eliberarea comisarilor împărățești și să nu plece pînă nu îi va vedea slobozi. Lucru pe care l-a realizat atunci (!). Dar totodată și cu precădere, domnul l-a trimis la luminăția sa [Arhiducele Maximilian], sub pretextul că se duce în Polonia, spre a năimi cazaci, ca să-i expună situația și să se informeze de împrejurări, pentru a ști cum să se călăuzească mai bine. Și deși principele a vrut să-l rețină pe Petru, trimițînd răspuns domnului prin

Bodoni, domnul l-a trimis pe acesta de îndată înapoi, punându-i în vedere să nu-i rețină trimisul pentru că această faptă ar fi în detrimentul țărilor lor. Astfel, Petru a fost lăsat să plece, dar principele i-a oferit multe bogății (!) ca să-i spună contra cui năimește domnul cazaci, dar tot ce a putut scoate de la el a fost că domnul ar vrea să-i folosească în expediții peste Dunăre. Și tot nu l-a lăsat să plece pînă nu l-a pus să scrie domnului cum că el [Sigismund] este plin de credință și de sentimente bune față de domn. Dar el a dat în taină servitorului său o însemnare scrisă pe armenește, cum că domnul are doi ochi și două urechi și că va înțelege ușor că a trebuit să scrie acea scrisoare după cum a poruncit principele. Dar evident că acest procedeu oblic face mai puțin credibilă atitudinea dîră a solului în fața principelui, transmitîndu-i întocmai amenințarea lui Mihai Viteazul sau cerîndu-i în mod ultimativ eliberarea comisarilor imperiali.

Abia acum se ajunge la obiectul misiunii lui Petru la arhiducele Maximilian. Domnul vrea să știe dacă se bucură de aceeași încredere și declară că vrea să rămînă credincios pînă la moarte, jurămîntului său. Chiar dacă Sigismund va încheia pace cu turcii, el [Mihai] nu ar consimți niciodată la o asemenea pace. Domnul are și el legături cu unii turci și tătari, datorită cărora poate afla orice și poate face să fie văzut cu ochi mai puțin buni Transilvanul, după cum a și făcut. Și deci arhiducele să se încreadă doar în Dumnezeu și în el, dar să se lase și sfătuit să nu se împace cu Transilvanul etc... Domnul a ajuns destul de departe cu secuii, dar îi trebuie o scrisoare de încredințare din partea arhiducelui că poate să le făgăduiască acestora vechile lor libertăți... Aici intervine o digresiune relativă la sentimentele voievodului de Kiev, la care fusese Petru cu vreo șapte săptămîni mai înainte, față de arhiduce (rege posibil al Poloniei). Apoi altă digresiune, cu privire la regele Poloniei, care cu un an în urmă voia să trateze cu Valahul o închinare a acestuia, asemenea acelei a Moldoveanului, și care a vorbit chiar cu Petru și i-a făgăduit niște sate în Lituania, dacă s-ar orienta în sensul acesta. Se revine, în sfîrșit, la subiect. Domnul a trimis lui Sigismund, dacă s-ar lupta cu turcii, o oaste de 8 000 (!) de oameni, care se află la Lugoj și care, dacă ar fi chemată de arhiduce, ar trece în tabăra sa. Domnul însuși este gata să treacă cu toată oastea sa dacă l-ar chema arhiducele. Dar să nu fie dat uitării în privința ajutoarelor bănești, căci are mulți ostași pe care nu-i poate plăti singur. Și, în încheiere, e înfățișată altă scenă, corespunzînd celei de la început. Cînd a plecat Petru, cu două săptămîni mai înainte de la voievod, care se afla la Craiova, acesta punînd un genunchi în pămînt în fața lui și ridicînd mîinile a jurat să țină cu credință de-a pururi cîtă vreme îi va sta capul pe umeri, jurămîntul pe care l-a făcut împăratului.

Se poate constata că miezul soliei în sine ocupă puțin loc în acest mozaic de confidențe, indiscreții, exagerări, lingușiri (folosind calea indirectă a declarațiilor mai mult ori mai puțin exacte ale voievodului din Kiev) și laude de sine. Alături de domn, înfățișat cu gravitatea cuvenită, el nu omite să se înfățișeze și pe sine, introducînd pe de lături și un element de comedie în scena dintre Sigismund și propria sa persoană, foarte prezentă în toată această expunere. Apar exagerări vădite. Oastea trimisă de Mihai în Transilvania nu atinge cifra arătată. Rolul pe care și-l atribuia sie-și, în eliberarea comisarilor de pildă, nu corespunde stricteii realității. Un lucru merită să fie reținut. Cererea acelei scrisori imperiale de către Mihai, pentru a putea făgădui secuilor restituirea privilegiilor lor, a avut

o urmare neașteptată. Rămasă în suspensie, atât din cauza indolenței binecunoscute, paralizând întregul aparat de stat habsburgic, cât și dintr-o convingere că nu s-ar putea pune temei pe secui, întrucât Bathoreștii îi consideră devotați cauzei lor, ea primește o altă rezolvare. Insuși Petru Armeanul va plăsmui pentru Mihai o falsă diplomă cu atîta măiestrie, încît a înlocuit cu succes lipsa unui document autentic.

În anul următor, cîteva luni după venirea lui Andrei Báthory în Transilvania, el este din nou trimis în taină la imperiali, de unde se întoarce aducînd încuviințarea, în principiu, a acțiunii contra cardinalului. Scena reîntoarcerii sale și a lui Petnehazy este descrisă de Darahi. Și de astă dată apare un element de comedie în amănuntele privindu-l pe colegul său de solie. După ocuparea Transilvaniei el este din nou îndreptat spre curtea de la Praga. Dar aceasta, luînd act de venirea lui, arată că așteaptă o solie compusă din mari dregători din Țara Românească și Transilvania, care a și fost trimisă neîntîrziat. El însuși avea să mai zăbovească pentru a veni cu banii așteptați de Mihai pentru plata ostașilor. De îndată a și trimis veste domnului că i se trimit 100 000 de florini prin el, precum și un „prezent extraordinar“ în valoare de 25 000 de florini (prin Carlo Magno). Dar cînd a ajuns la Satu Mare și a aflat că nu îl așteaptă nici o sumă acolo și a încercat zadarnic la Cașovia să obțină de la Lassota, măcar una mai mică (30 000 de florini), a fost cuprins de o panică atât de îngrozitoare, cu lamentații, urlete și gesturi de disperare, la care s-au adăugat și revărsări boreționale de critici la adresa noilor soli ai domnului (care nu ar exprima adevăratul punct de vedere al acestuia, ci pe al unora care ar vrea ca el să păstreze pentru el Transilvania) și declarații că el este un om mort, că va plăti cu capul lipsa banilor etc. . . etc., încît pînă și Mihai Székely, căpitanul de Satu Mare care fusese numit unul dintre comisarii imperiali în Transilvania și care îl socotea pe Mihai omul care trebuie, a fost cuprins de îngrijorare și s-a întrebat dacă subalternul său, I. Darahi, trimis la domn la Alba Iulia și reținut de acesta fără alte explicații, nu va fi pățit vreo năpastă din partea acestuia. De acum încolo el va fi menționat adesea în rapoartele comisarilor M. Székely și D. Ungnad, și de cele mai multe ori într-o atitudine protestatară, subminînd acțiunea solilor oficiali, cărora le opunea propriile rezultate le care ar fi ajuns el. La rîndul lor, solii îl declarau mai grijuliu de interesele împăratului decît de ale domnului, în vreme ce Dionisie Rally îl acuză că îndeamnă pe Mihai să păstreze Transilvania pentru sine. În rețeaua de intrigi țesută contra lui Mihai, Petru Armeanul s-a lăsat cîștigat de Basta, potrivit lucrurilor în așa fel, ca să fie luat prizonier la Mirăslău. La primul prilej nu a șovăit să lovească în doamna Stanca, spre a-și dovedi zelul față de noul stăpîn. Dar aceasta era fără iluzii în privința lui și îl trata cu o desconsiderare manifestă, folosindu-l ca agent și iscoadă față de Radu Șerban, dar neacordîndu-i nici o încredere și tratîndu-l ca o slugă.

Lucrul era datorat poate și manevrelor suspecte ale acestui agent imperial, care curînd se va lăsa mituit de Movilești, pentru a ponegri pe Radu Șerban și a strecura propunerile lui Simion Movilă aduse de fratele său, Iosif Armeanul. Nu știm care vor fi fost raporturile lui Petru Armeanul cu Radu Șerban înainte de februarie 1604, cînd e menționat de Basta un incident al lui cu domnul. Această ciocnire a trebuit să fie de dată recentă, deoarece din septembrie 1603, cînd este trimis de domn în solie la împărat și pînă la 20 ianuarie 1604,

cînd pleacă din Viena spre Țara Românească, el nu a avut cum să intre în conflict cu el. Supărarea a putut fi provocată de propunerea privind trimiterea unor comisari imperiali care să plătească, cu mîna lor, pe soldați. Ceva mai tîrziu, în iulie, același Petru Armeanul împreună cu Radibrat aveau să propună împăratului trimiterea unui ofițer imperial cu 400 de archebuzieri, iar în privința soldelor ostașilor tocmiți de domn, efectuarea plății lor de către vistierul Nica, sub control imperial. Acest vistier făcuse și el parte dintr-o a doua solie a lui Radu Șerban, în 1603, la împărat, împreună cu Radibrat. Dar cînd se făcea această nouă propunere, lucrurile se înveninaseră. Petru Armeanul, care fusese trimis înapoi de Basta în Țara Românească, de unde nu mai putea pleca, după cum se știa și la Sibiu (Veress, *Documente*, VII, pp. 205—206), reușește, în sfîrșit, să obțină a fi trimis de domn ca sol la nunta lui Albert Huet. De acolo se repede la Cluj, la comisarul imperial Krauseneegg, cu un nou raport despre situația din Țara Românească, mult mai grav decît cel din februarie. De astă dată, domnul era acuzat, pur și simplu, că folosește banii împăratului pentru a plăti pe turci și pe tătari! Comisarul Krauseneegg, rămas cu întreaga grijă a acestui sector în lipsa comandantului (Basta) plecat la împărat, primește cu oarecare îndoială revelațiile Armeanului, observînd că multe dintre faptele arătate fuseseră semnalate chiar de domn. El remarcă, mai mult ca o curiozitate, perfecta concordanță dintre declarațiile lui Petru și cele ale lui Radibrat, subliniind totodată faptul că Vimercati, care raportează lucruri autentice, nu pomeneste de cele înșirate aici. Ceva totuși din acușările lui Petru, întărite de Radibrat, după cum reiese din raportul lor comun către împărat (Veress, *Documente*, VII, p. 214) l-a influențat pe comisar în răspunsul său oarecum dojenitor din 30 iulie către domn, care îi scrisese la 12 și la 26 iulie, cerînd cu disperare bani și muniții pentru a rezista incursiunilor ca aceea din banatul Craiovei și care amenința cu părăsirea țării, în eventualitatea că nu ar fi ajutat (*ibidem*, p. 212). I s-au trimis bani, *Restul i se va trimite prin Petru Armeanul, care a fost reținut pînă acuma la Cluj mai ales de aceea*. Urmează însă alte răspunsuri pe alt ton, la 1 și 2 august.

A fost oare atitudinea lui Petru Armeanul determinată de resentimente personale față de domn, sau cumva trebuie să împingem pînă la această dată o declarație destul de suspectă a fratelui lui Petru, făcută la 12 octombrie 1604, comisarilor de la Cluj (*Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 396—397) și să vedem aici o întreagă campanie pornită, cu bună știință, pentru înlocuirea lui Radu Șerban cu Simion Movilă?

Iată ce raportează comisarii la acea dată. „A sosit iarăși din Moldova fratele lui Petru Armeanul, anume Iosif Grigorovici, și raportează că din nou stau adunați tătarii Nogai la Nipru, în număr de 15 000 de oameni. De asemenea, în apropierea Dunării ar sta un pașă turcesc, Hadder-pașa cu 1 000 de oameni... [s-ar putea uni cu turcii la Timișoara pentru o incursiune în Transilvania]. De asemenea, mai aduce o scrisoare de la pribegii munteni, care sînt stabiliți în Moldova, prin care aceștia, arătîndu-și încă o dată nevoile lor, stăruie iarăși pentru numirea lui Simion în Țara Românească. [Scrisoarea este trimisă în original sub litera B]. „Și arată sus-zisul Iosif, prin fratele său, Petru Armeanul prin viu grai că Simion se leagă ca la amintirea și sperata sa înălțare, nu numai să nu ceară de la m.s. imperială nici un ajutor bănesc, ci chiar să-i mai dea acestuia în fiecare an 100.000 de taleri în mîinile guvernatorului Transilvaniei. Și cînd

maiestatea sa ar vrea să trimită soli la Moscova, în Persia și la tătari, el se leagă să-i ocrotească în calea lor cu bine și în siguranță. De asemenea să trimită ajutor maiestății voastre de câte ori ar fi nevoie, sau chiar să meargă personal în ajutor și să primească steagurile de la el. Și să țină o pace de așa fel cu tătarii și turcii încît teritoriile maiestății voastre să nu fie atacate de ei. Și pentru mai multă siguranță, să nu fie socotit bun și recomandat spre a fi voievod în Țara Românească, doar ca frate al lui Ieremia, ci acest Simion ar mai vrea pe deasupra ca să țină pe unul din fiii săi (care sînt pare-se în număr de șapte) la curtea maiestății sale, și să cumpere pe teritoriile maiestății sale bunuri în valoare de 600 000—700 000 de guldeni.“

Mai arată că sus-zisul Hadder-pașa aduce cu sine un steag, pe care ar fi să-l dea lui Radu-Vodă în Țara Românească.

Nu știm cum se va fi terminat această fază a raporturilor lui Petru Armeanul cu domnul. S-ar părea că nu s-a mai întors în Țara Românească, preferînd să stea mai aproape de curte, într-un post de interpret. În mai 1606, continuîndu-și politica de lamentații și reclamații din octombrie 1603, cu patetice referiri autobiografice [*ibidem*, p. 172], el cere să fie despăgubit de poloni, căci atunci cînd a fost trimis în Transilvania și Țara Românească a fost jefuit, luîndu-i-se nu numai bagajele sale, dar și scrisorile împăratului! [*op. cit.*, VIII, pp. 14—15]. În anul următor, el cere împăratului restul banilor ce i se cuvin. Gata oricînd să amintească de sacrificiile sale și speculînd legăturile sale cu Orientul, unde își purta negoțul fratele său Iosif Grigorovici, prin care pretinde a fi și încercat o apropiere de șahul Persiei, marele Abbas, dușmanul turcilor, Petru Grigorovici pare, în sfîrșit, desemnat pentru un rol major. Ambasadorul venețian la Praga îi raportează dogelui la 27 august 1607 (deci într-o fază următoare păcii de la Sztivatörök) că împăratul, înainte de a trimite un ambasador la Constantinopol, va expedia cu un pașaport al pașalei de Buda pe Petru Armeanul, care deși poartă acest nume, se crede totuși că ar fi ragusan (!) și care stă la Praga servind de tălmăci. Dar această veste nu s-a adevărit. În februarie 1610, el este chemat ca martor al apărării alături de Radibrat, în procesul destul de tulbure al lui Sigismund Báthory și al lui Marcu Vodă.

El reapare, în mod neașteptat, în orbita părăsită a țărilor române, în 1611. Scrisoarea sa din Roman (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 144) ni-l arată în termenii cei mai buni cu domnul pribeag Radu Șerban pe care îl săpase cu perseverență în 1604, cît și cu tînărul Constantin Movilă al Moldovei. Dealtminteri, se vede că raporturile sale cu această țară erau destul de strînse, deși nu reiese destul de clar cînd anume i-a fost oferită o soție de către boierii din Moldova. În general, precizia cronologică lipsește din acea scrisoare, care se descompune în momente destul de depărtate unele de altele, și unele fără vreo semnificație deosebită. (O analiză mai amănunțită urmează mai departe în *Observații critice*). În realitate, Petru nu avea nici o misiune la Radu Șerban, dar a fost la el în speranța să-și inventeze una. Iar domnul, poate fără prea mari iluzii cu privire la caracterul alunecos al acestuia, a vrut totuși să extragă de la el informații, care îl interesau de aproape, și apoi să se slujească de el, mai întîi pentru a transmite anumite doleanțe sau explicații și apoi chiar ca emisar direct, însărcinîndu-l

cu ultimile sale comunicări înainte de pornirea la luptă contra lui Gabriel Báthory. Și mai târziu, după încheierea expediției, domnul, care nu își putuse valorifica victoria, nefiind ajutat la timp și care era sortit de acum încolo unei situații jalnice de domn pribeag, va trimite prin el cereri de bani către același palatin [*ibidem*, p. 212] căruia Petru îi afirmă și personal că fostul domn nu mai are decât 16 ducași. Tot el anunță apropiata venire a acestuia la Viena, unde prezența lui nu era dorită în momentul celebrării unei nunți împărătești. În februarie 1612, el este unul dintre solii lui Radu aflat la Viena. Dar Petru Armeanul continuă să se intereseze de Moldova. În ianuarie 1612, el declară că este nevoie de un om de credință, care să meargă la Constantin Movilă în Moldova și care să se adreseze și boierilor moldoveni. Totodată era nevoie și de un emisar de taină, care să se strecoare la sași și la secui, să introducă ostași la unii, să se informeze de dispoziția celorlalți... în vederea unei acțiuni contra principelui Transilvaniei. Acest om credincios, priceput și discret trebuia să fie chiar el, după cum rezultă din propunerea sa. Dar foarte curînd este lichidată domnia lui Constantin Movilă în Moldova, iar cea a lui Radu Mihnea, care începe acum în Țara Românească, este fără legături cu imperialii, în care să se poată insinua și el. Tot în 1612 moare și Rudolf al II-lea, stăpînul din urmă al lui Petru. Noul împărat avea metode și vederi diferite și alți oameni în jurul său. Dar în Moldova se produc în anii 1615, 1616 fapte noi. Instalarea lui Alexandru Movilă putea deschide iar un târg al tocmelilor pentru emisari veniți din imperiu sau din Polonia. Faptul că s-au găsit la moartea sa în casa sa de la Liov, printre alte acte și unele relative la tratativele dintre Doamna Elisabeta Movilă și Giurgi-pașa, ar indica un amestec al său și în aceste tormeli. El este ucis în 1616 în Moldova, într-o ultimă solie spre Orient". [P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 208]. Acest om, care se văitase prin 1603 că și-ar fi jertfit nu numai timpul, sănătatea și averea în slujba imperialilor, dar pînă și familia sa, persecutată din pricina lui, și care nu mai vrea să știe de el — dar care îndată, în 1604 apare în legăturile cele mai strînse și mai suspecte cu fratele său, Iosif, venit cu ofertele lui Simion Movilă, el care nu încetează să se declare sărac lipit, acuma la moarte, în clipa adevărului, este dat de gol. În casa lui din Liov, călcată de reprezentanții regelui Poloniei, se găsesc chitanțe pentru creanțe asupra împăratului, totalizînd suma de 22 913 zloți, privilegiul imperial de înobilare pentru el și fratele său „și acte privitoare la Mihai rămase la solul său: privilegiul pentru domnia Țării Românești dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul, acte semnate de cardinalul Andrei Báthory, scrisori ale împăratului Rudolf către Nestor Ureche și Constantin Movilă, actul tratativilor între împărat și Mihai Viteazul, al doamnei Elisabeta Movilă cu Giurgi pașa... etc" [*ibidem*, după actele municipale din Liov]. Arhivă personală destul de sugestivă, dar care nu înlocuiește niște memorii bogate în incidente, fie chiar și romanțate ca unele din rapoartele sale.

Mai rămîne întrebarea: Ce fel de influență a exercitat asupra oamenilor și a evenimentelor? Ea este condiționată de o alta: Ce temei se poate pune pe mărturia lui? Trebuie făcută o deosebire între solii precise și limitate — care i-au fost încredințate și pe care le-a împlinit, în general conștiincios, cu unele variații personale — și activitatea sa de tălmăci, care scapă oricărui control. El găsea foarte natural să omită

din tălmăcirea sa tot ce ar fi putut supăra pe stăpîn, indiferent dacă prin aceasta schimba tot spiritul unei comunicări. Această practică s-a exercitat din plin în transmiterea fantezistă a răspunsului împăratului la punctele privind dorințele lui Mihai, care ne-au parvenit într-o formă ciudată, naivă, aducînd parcă a fragment dintr-un basm oriental. La această particularitate se mai adaugă abaterile datorate fie unui interes propriu, fie unor sentimente personale: vanitatea rănită și invidia față de solii mari trimiși la împăraș, pe care îi discreditează cît poate. În sfîrșit, caracterul său insinuant, ba chiar intrigant, fri-cos și lipsit de scrupule, făcea din el un auxiliar foarte nesigur, mai degrabă periculos. De aceea, influența sa a fost adesea negativă.

Problema sincerității sale se pune mai ales cu privire la rapoartele sale despre starea Țării Românești sub Radu Șerban. Nu o dată sînt exploatare, în mod tendențios, contra domnului niște condiții generale semnalate și în Transilvania. Este clar că în rivalitățile boierești, el se face ecoul partidei potrivnice Buzesților. Nu este exclus ca, în timpul participării sale la solia solemnă trimisă de Radu Șerban la împărat, să se fi înche-gat grupul Aga Leca, vistierul Nica, Radibrat și Petru Armeanul a cărui existență reiese din confruntarea rapoartelor lui Petru cu ale lui Radibrat. Incidental au mai putut interveni, în privința lui Petru, și argumentele convingătoare ale lui Simion Movilă com-unicare prin Iosif Grigorovici. Așadar nu pot fi folosite ca absolut sigure datele oferite de rapoartele sale.

Textele relatărilor de față au fost publicate în *Hurmuzaki*, IV, pp. 368; 404—405 și în N. Iorga, *Studii și documente*, IV, pp. 144—149.

În istoriografia română el ocupă un loc însemnat ca autor parțial al unei cronici a lui Mihai Viteazul, cuprinsă și de Szamosközi în istoria sa. De această cronică s-a folosit Mihai Viteazul la întocmirea memoriului său către Rudolf al II-lea, precum și a celui către marele duce de Toscana.

Despre Petru Grigorovici s-au ocupat N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul* și P. P. Panătescu în *Mihai Viteazul*, iar despre cronică amintită — Ioachim Crăciun și Dan Simonescu. Sadi Ionescu l-a trecut în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 81—82.

[DARE DE SEAMĂ DESPRE ÎMPREJURĂRILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹]

1604, februarie 20, Cluj

Petru Armeanul, întorcându-se la 20 februarie¹ p. 368
1604 din Țara Românească la Cluj, a spus că Radu a făcut un armistițiu
cu hanul tătarilor², plătindu-i 5 000 de bani de aur³, cu această învoire
ca tătarii să nu năvălească în Țara Românească. Bizuindu-se pe această
pacificare, Radu a pus să se vestească peste tot ca locuitorii care se adă-
postiseră în munți de teama tătarilor, să se întoarcă la locurile lor și să
locuiască în casele lor. După ce s-a făcut așa, a năvălit în grabă în Țara
Românească o oaste de tătari și a dus în robie un mare număr de români.

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin redactat la persoana III și publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, p. 368.

² Cum Tartarorum Chamo=Gazi Ghirai al II-lea.

³ *Aureorum*.

Voievodul Radu este un bărbat cinstit și nu încearcă nimic ce ar fi rău, dar are sftnici fățarnici⁴ și înșelători în care nu se poate avea încredere: îndeosebi un oarecare comis Leca⁵ ce se bucură de multă autoritate și avere și care captează prin daruri bunăvoința și favoarea turcilor, și este de temut să nu iasă cumva vreo primejdie pentru Radu și pentru acea țară⁶ din partea sa datorită unor înțelegeri tainice cu turcii.

Stoichiță⁷ și Cernica⁸ sînt credincioși. Locuitorii țării sînt storși de mari dări, căci de fiecare poartă se cere o dată 60, o dată 100 de florini, și se adună mulți bani, și nimic nu se folosește pentru întreținerea armatei, ci totul se întoarce spre folosul personal⁹ cu toată plîngerea pe față a locuitorilor¹⁰ că voievodul însuși și boierii prea își împart pînă și comorile aflate de la voievodul Mihai.

Ar fi mai nimerit să fie trimiși cu banii hotărîți de maiestatea sa niște comisari care să plătească cu mîna lor pe soldați, și să-i oblige pe căpitani și comandanți la jurămîntul de credință față de maiestatea sa, și să ia seama și la alte treburi din țară¹¹.

În toată Țara Românească nu sînt acuma peste 3 000 sau 4 000 de ostași. Ieremia, voievodul Moldovei pîndește orice prilej¹². Hanul tătarilor i-a făgăduit 50 000 de oameni.

Mai se află la hotare și răsculații din Transilvania, de asemenea și cazacii, alungați de curînd din Transilvania după moartea lui Moise Székely, și care pîndesc orice prilej¹³...

[Credem că nu este lipsit de interes ecoul trezit de comunicarea lui Petru Armeanul. Redăm scrisoarea lui Basta din 21 februarie 1604 din Cluj]:

„Eri seara a sosit Petru Armeanul, care s-a întors din Țara Românească, și după cîte spune, s-ar părea că legătura despre care era oarecare bănuială că s-ar fi încheiat între acest domn muntean și cel moldovean, nu se adeverește, și același lucru îmi scrie și căpitanul Atilio Vimercati dar în puține zile avem să lămurim totul căci m-a rugat voievodul să mă duc pînă la Brașov, unde ar vrea să-mi vorbească, și dacă va veni el însuși, așa cum

⁴ *Consiliarios versutos.*

⁵ *Komis Lekam.* Este vorba, probabil, de Leca din Cătun și din Leurdeni, fost comis în 1601, apoi mare postelnic al lui Radu Șerban, 16 aug. 1602 — 10 dec. 1610. Vezi *Dicționarul marilor dregători*, p. 208.

⁶ *Provincia* (= provincia) *illi.*

⁷ *Stoikiczam* = Stoica din Strîmba mare logofăt (1602—1608).

⁸ *Guericzam* = Cernica din Săcuiani, mare vornic (1602—1610).

⁹ *Privatum usum.*

¹⁰ *Publica regnicolarum querimonia.*

¹¹ *Et cetera in regno attendant.*

¹² *Ad omnem occasionem intentum esse.*

¹³ Urmează știri privind ocuparea de către șahul Persiei a unor cetăți stăpînite de turci.

zice că vrea să facă, nu trebuie să ne mai îndoim de nimic, căci dacă s-ar simți încondeiat nu ar veni în chipul acesta în puterea mea. Și pentru că acest armean, îndemnat de vin sau de altă ceva, a vorbit fără rost cu voievodul și i-a făcut supărare, am pus să-l țină aici închis în casă, și am trimis îndată la domnul muntean ca să-mi facă cunoscut punctul său de vedere și acest lucru l-am făcut pentru a nu-i da munteanului nici un prilej de a se putea plînge de noi, și sper că va rămîne mulțumit cu acest gest“ (*Hurmuzaki*, IV, 1, p. 369). — Se constată totuși că rezumatul dării de seamă a lui Petru redată mai sus *nu cuprinde nimic* despre pretinsa legătură a lui Radu Șerban cu domnul Moldovei la care se referă Basta bizuit pe spusesele lui Petru. De asemenea, lipsește orice explicație a incidentului de care pomenește scrisoarea lui Basta.

[RAPORT DESPRE DOMNUL ȚĂRII
ROMÂNEȘTI ȘI DESPRE STAREA
ȚĂRII ACESTUIA]¹⁴

1604, înainte de 29 iulie

p. 404 Voievodul Radu a încercat în dese rînduri să
facă pace cu turcii, și chiar în acea vreme cînd a fost clucerul Radu¹⁵ la Pra-
ga, însă banul¹⁶, adică fratele bun al clucerului, s-a împotrivit, și a hotărît să

¹⁴ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 404—405. Datarea mai precisă a acestui text s-a făcut în urma confruntării sale cu raportul comisarului imperial de la Cluj, Paul de Krauseneq din 29 iulie 1604 (*Hurmuzaki*, IV, p. 385), pe care îl redăm aici: „De cîtă-va vreme a căutat un slujbaş al curții m. v. imperiale, anume Petru Armeanul prilejul cum ar putea să vină din Țara Românească la acel comisar, lucru la care s-a opus voievodul Țării Românești, însă așa de mult a tot umblat și a tot dres (Armeanul) încît a fost trimis de voievod drept unul din solii săi la Albrecht Huet, judele regesc din Sibiu, la nuntă, și abătîndu-se din drumul său a venit la noi și ne-a destăinuit și înfățișat tot felul de bănuieli, și pentru că ar fi lucruri atît de grave, a lăsat ca să fie trecute în scris, să i se mai talmăcească încă o dată, să i se citească, și să fie pus să le iscălească, după cum va vedea maiestatea voastră aici la litera A. Din partea noastră stăm la îndoială dacă să dăm crezare acestei declarații pentru că noi știm pe de o parte că acel Petru Armeanul a avut

amîne negocierile de pace pînă la sosirea clucerului, ca nu cumva germanii, dacă ar afla cumva de acel tratat, să-l rețină acolo pe fratele lui, și în acelaș timp Radu a trimis un boier la hanul¹⁷ tătarilor și i-a cerut să mijlocească pentru el la turci și să se lase de a mai năvăli în Țara Românească, iar hanul l-a ținut la el¹⁸ pe acest boier, și l-a făcut atent pe Radu prin solul său. Amet Celebi¹⁹ că a mai mijlocit pentru el și mai înainte pe lîngă Pașa de Rasgrad²⁰ și va mai mijloci și de acum încolo cu dragă inimă, numai să nu umble cu șagă²¹ și să-l înșele pe el, și de cum se va întoarcere clucerul să-l vestească pe el, iar ceea ce va fi poruncit acel pașa, să pună Radul să se împlinească. Împreună cu solul tatar, Amet Celebi, a venit și un turc numit Moni Aga, bărbat chibzuit, respectabil prin purtările și vîrsta sa. Iar acest sol al hanului nu avea totuși nici o însărcinare să se întilnească cu domnul General Basta în Transilvania, dar înduplecat de Radu și cîștigat de daruri (se spune că ar fi fost 1 000 de galbeni ungurești)²² a venit la Cluj.

De cum s-a întors clucerul, banul l-a vestit despre aceasta pe Pașa de Rasgrad, și îndată a trimis Radu la Pașa pe un boier, și au venit la ban niște turci pe care i-a primit și i-a ospătat cu cinste, și după împlinirea acestora au adus răspunsul de la pașa, că negocierea păcii lor a ajuns acum la încheiere, și să trimită la sultan²³ pe unul din marii boieri Buzești, adică pe Radu clucerul, sau pe ban, sau chiar și pe Florescu²⁴ pentru întărirea legăturii de pace și dobîndirea steagului de domnie: și în timpul ce se trata despre pace au năvălit tătarii în Țara Românească cu mare pagubă pentru locuitori. Iar cînd

unele ciocniri cu Valahul, și pe de alta, după cum arată el cu privire la tratativele tainice pe care le-ar avea Valahul cu turcii, că acesta (domnul) încă de mai înainte a pomenit el însuși în repetate rînduri despre ele, și a cerut de la maiestatea voastră voie să primească steagul (de la turci) pentru ca să poată asigura mai bine (liniștea pentru) această țară... În rîndul al treilea (Petru Armeanul a declarat) că boierii, și nu domnul, domnesc și secătuiesc țara. Despre acest lucru s-a plîns îndeajuns domnul însuși mai înainte. Și nici Atilio (Vimercati) nu scrie nici un cuvînt despre aceasta, el care raportează lucruri autentice de acolo unde a călătorit foarte curînd împreună cu solia. Cu cîtă tărie se referă Aloysius Radibrat la spusele lui P. Armeanul și concordă în declarații cu el, poate vedea maiestatea voastră, de asemenea, la punctele B. și C." (Cum Petru se referă și la Bulgaria, autorul raportului roagă pe împărat să dea directive cum să se comporte. Situația este precară, granițele sînt deschise, nu sînt soldați și comandantul lipsește. Se știe că Basta fusese chemat de împărat la curte.)

¹⁵ *Glucar Radul* (=Radu Buzescu,) gînerul banului Mihalcea, ban de Craiova.

¹⁶ Preda Buzescu ban.

¹⁷ Gazi Ghirai al II-lea, în a doua domnie (1596—1608).

¹⁸ *Intertenuisse*.

¹⁹ *Per internuncium Amet nempe Celebi*.

²⁰ *Ratigradensem Bassam*.

²¹ *Serio ageret*.

²² *Hungaricos aureos*.

²³ Ahmed I (1603—1617).

²⁴ Radu Florescu.

Radu a vrut să trimită un sol la Constantinopol nici unul din Buzești nu a vrut să primească această însărcinare.

Despre starea țării raportează că bietul norod este nespus de apăsător de mulțimea stăpînilor și de dese stăpînări și nu știe încotro să se întorcă, și că nici banii nu sînt folosiți la plata ostașilor, ci mai degrabă întorși spre foloase particulare, și în timpul acesta soldășimea rătașește în tot locul și nu lasă nimic neatins. Negreșit nu este domnul vinovat de răul acesta, ci boierii, dar totuși el nu e în stare să-l îndrepte. Cînd fac tătarii incursiuni nu se găsește nimeni care să vrea să le țină piept, și din cauza aceasta se aud grele plîngeri și suspine în popor.

p. 405 Domnul și-a arendat toate veniturile pe 200 000 de taleri, și în fiecare lună poporul mai este împovărat cu noi dări, astfel că de la o...²⁵ primește 100 de taleri. Dacă banii obștești ar fi bine gospodăriți, soldații // ar putea fi plătiți și fără subsidiul maiestății cezaree, după cum ni se spune că s-a cerut de unii boieri, adică Florescu și Stoichiță. Așadar deși au bani destui pentru plata soldelor, totuși românii scot de la maiestatea sa bani pe care²⁶ îi trimite turcilor; căci au și trimis nu de mult pașei de Rasgrad 10 000 de galbeni ungurești în chip de tribut, iar hanului tătăresc 5 500 de cai, și dacă nu sînt cai la îndemînă, atunci sînt siliți supușii să plătească pentru fiecare cal 25 de taleri, și astfel țărani se mută în altă parte, și de cele mai multe ori pleacă în Turcia și în Moldova; totuși voievodul stoarce acești bani de la nobili, ca să plătească ei în locul supușilor, și să acopere pentru ei birul²⁷ și dacă ei (= boierii) invocă sărăcia lor, li se răspunde „mergi și cheamă-ți țărani și cere înapoi de la ei ceea ce ai dat”.

Așadar nobilii roagă prea plecat ca să fie trimis în Țara Românească un bărbat de seamă cu ceva oaste care să cerceteze și să ia seama la tot și să-i raporteze maiestății sale despre acest rău; căci²⁸ dacă continuă să apese poporul, țara aceasta va fi pierdută pentru maiestatea sa și se va schimba într-o pustietate.

Bulgarii sînt gata să se răscoale contra turcilor, dacă li se va trimite armata din partea noastră căci turcii sînt lipsiți de ostași și nici nu au o garnizoană pe acolo, ci au prilejul²⁹ să fie lăsați în pace de voievod.

Petru Concolii³⁰, căpetenia secuilor, jupoaje și el norodul, pradă pe negustorii în trecere, adună comori, este în legătură cu Ieremia Vodă și e hotărît să fugă în Moldova.

²⁵ *Ab una . . . 100 Taleros recipiat.* [= ab una portă?] Vezi p. 298.

²⁶ *Quum* (= quam).

²⁷ *Tributum.*

²⁸ În text: *non* (= nam).

²⁹ *Verum hano (?) occasionem.*

³⁰ Era căpitanul scaunului secuiesc Kizd. Vezi o scrisoare a lui către Basta cu informații din Moldova, adresată la 1 aprilie 1604 (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 142).

SCRISOARE CĂTRE ÎMPĂRATUL
RUDOLF AL II-LEA³¹

1611 [înainte de 15 august?] Roman

Lunile trecute am plecat din Praga cu învoirea maiestății voastre spre Moldova, pentru niște treburi ale mele³². Când am intrat în acea țară, l-am găsit pe domnul Radu Voievod din Țara Românească, fugit la Hotin. Acel principe împreună cu cel al Moldovei, Constantin-Vodă³³ au fost foarte mulțumiți de venirea mea, dorind să discute chiar cu mine³⁴ cele ce nu au voit să vorbească cu alții, știind că eu de atîția ani sînt sluga luminăției sale împăratul și sînt pămîntean al Moldovei³⁵, credinciosul lor și că acei principii s-au folosit și în alte rînduri tot mereu de mine, în felurite misiuni secrete către maiestatea impe-

p. 144

³¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Studii și documente*, IV, p. 144 ș.u.

³² Împreună cu frații săi el se ocupa cu diferite negustorii, între care și comerțul cu boi.

³³ Constantin Movilă.

³⁴ *Communicar con esso mecho.*

³⁵ *Patrioto di Moldavia.*

rială, și pentru ca să-mi facă și mai mare îndatorire și <dovadă de> afecțiune, acei principii au vrut să mă lege de ei și să mă însoare cu o <mi-reasă> din acele locuri, fiica unuia din boierii lor de seamă³⁶ și sluga lor credincioasă.

De cum am sosit la domnul Radu Voievod, m-a întreat cu mare afecțiune de sănătatea împăratului față de care rămâne foarte devotat, apoi m-a întreat ce putere avea Regeni Ianos³⁷ *per suo conto* față de maiestatea sa. Eu cunoscînd acea treabă și răspunsul dat de înaltul Sfat de taină acelui Regeni, cu privire la îngăduința ca acel principe să poată cumpăra bunuri nemișcătoare³⁸ în acele locuri, lucru foarte dorit de el, <i-am spus> că maiestatea sa a consimțit și i-ar fi scris o scrisoare, dar fiind mult tulburat de unele disensiuni³⁹, nu a putut face aceasta: destul că zisul principe a fost foarte mulțumit *alle mie parti*. Apoi principele m-a întreat dacă știam pentru care motiv a venit la ei Cesare Gallo⁴⁰. I-am răspuns că nu știam de loc. Principele mi-a zis că el nu a venit pentru altă pricină decît că maiestatea sa regele Mathias⁴¹ dorea să aibă prietenia și alianța lor, așa cum o avuseseră cu maiestatea sa cezaree⁴² și m-au rugat ca să suplic în numele lor pe m.s. cezaree // să binevoiască să intervină pentru ei, ca regele Mathias să consimtă să continue alianța cu ei, așa cum a fost ținută de maiestatea sa cezaree, lucru făgăduit de Cesare Gallo în numele maiestății sale regești. Și că așadar acei principii au jurat maiestății sale cezaree și maiestății sale regești să le fie credincioși și să-și verse sîngele lor în slujba prea augustei Case de Austria, ca și a Creștinătății, așa cum au făcut pînă acum, tot astfel nu vor lipsi a face și pe viitor.

p. 145

³⁶ *Un loro principale.*

³⁷ Regeni Ianos.

³⁸ *Vezi Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 433 și 434 raportul palatinului G. Thurzo adresat conțmitent regelui Mathias și împăratului Rudolf la 2 aprilie cu privire la intenția lui Radu, încă din anul precedent, de a cumpăra cetatea Tokai pentru fiica sa. Propunere respinsă de Consiliul de război la 8 mai (1611).

³⁹ Este vorba, probabil, de frămîntările care au însoțit preluarea de fapt a grijei imperiului de către arhiducele Mathias, care s-a substituit împăratului lăsat să guverneze doar în Boemia. Nu știm cît de sincer era Armeanul, întrucît, precum s-a văzut, Consiliul de război nu și-a dat asentimentul.

⁴⁰ A jucat un rol important în negocierile de politică externă. Și mai înainte tratase cu turcii pacea de la Sztivatörök (1606). Acum fusese însărcinat să meargă în Polonia — poate tot pentru o alianță contra lui Gabriel Báthory, ale cărui legături mai vechi cu rebelii poloni erau binecunoscute, avînd a trece la înapoiere pe la domnii români, cu care a și încheiat două tratate, primul cu Radu la 20 februarie, al doilea cu Constantin la 28 februarie (*Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 429—432).

⁴¹ Adoptă titlul de rege al Boemiei și al Ungariei (1608—1613).

⁴² Rudolf al II-lea avea o situație destul de paradoxală, păstrînd calitatea de împărat, dar pur nominal.

Domnului Moldovei i-a venit veste sigură din Constantinopol că Gabriel Báthory⁴³, când a trimis pe Gabriel Bethlen⁴⁴ la Constantinopol și pe alți oameni ai săi, a cerut de la sultan un ajutor bănesc, avînd lipsă de bani. A cerut să i se dea autoritatea unui vizir-pașă ca să poată trimite porunci întocmai ca sultanul însuși, făgăduindu-i să-i aducă la supunere și să se înstăpînească în curînd în toată Ungaria și Polonia, pentru care făgăduia să dea un mare tribut, mai obligîndu-se să ducă război neîncetat cu creștinii în numele lui, declarîndu-i că cunoștea toate forțele ce le puteau strînge creștinii contra lui. Iar dacă nu i s-ar da o asemenea putere, nu ar putea nicidecum avea vreun succes contra creștinilor. Sultanul, la cererea lui nu i-a acordat altceva, decît doar să poată cere și primi ajutor de la pașa de Timișoara și de la sangiacii de la Dunăre, mai dîndu-i un mic ajutor de bani — dar sultanul prevenind apoi pe sub mîină pe pașa de Timișoara și pe sangiacii amintiți, să nu se încreadă cu totul în Báthory, ci să rămîna cu ochii în patru⁴⁵ și să nu facă decît ceea ce li s-ar părea că este cu adevărat spre slujba sa. De aceea⁴⁶, amintiții principii: al Țării Românești și al Moldovei se roagă de maiestatea sa cezaree să binevoiască din îndurarea sa înnăscută să obțină și să solicite de la m. s. regească pentru folosul comun al creștinătății, ca acel Báthory să fie scos din Transilvania și să nu se dea ascultare și încă și mai puțină crezare cuvintelor sale, căci ele sînt pline de înșelare, ca ale unui dușman prea crud al creștinătății. Și dacă s-ar trece lucrul sub tăcere, atunci creștinătatea s-ar afla mult înșelată și mai rău bîntuită, decît de oricare alt tiran.

Principele Radu Voievodul spune că și-a trimis solii la regele Poloniei ca să caute dacă poate să năimească ostași în țara acestuia cu banii lui contra lui Gabriel Báthory⁴⁷, știind că acel rege⁴⁸ este rudă și prieten cu maiestatea

p. 146

⁴³ Principe al Transilvaniei 1608—1613. Năvălirea sa în Țara Românească, la sfîrșitul anului 1610, a fost făcută fără asentimentul Porții.

⁴⁴ Viitor principe al Transilvaniei 1613—1629.

⁴⁵ *Sopra di loro*.

⁴⁶ Situația era destul de nelămurită. Imperiul încheiase pace cu turcii în 1606 și ajunsese la un *modus vivendi* cu principatul Transilvaniei. Tratatul încheiat în februarie 1611, cu cei doi domni, de către Cesare Gallo, nu fusese încă întărit de rege și de împărat, deși pornit din inițiativă habsburgică. Se mai șovăia, neștiindu-se cum ar privi turcii o acțiune a celor doi domni (susținuți în taină de imperiali) contra lui Gabriel Báthory, măcar că acesta năvălise în Țara Românească din propria sa inițiativă. Infățîșarea în lumina aceasta a atmosferei politice din Turcia trebuia să îmbărbăteze pe consilierii imperiali. Dar alte știri de la Poartă arată, dimpotrivă, că turcii amenințau nu numai Moldova pentru sprijinul dat lui Radu, dar și pe poloni.

⁴⁷ Legăturile acestuia cu rebelii poloni erau de natură să favorizeze un concurs din partea regelui Sigismund al III-lea, acordat domnului român.

⁴⁸ Radu Șerban se scuză în felul acesta de a fi apelat la regele Poloniei. Vezi și *Hurmuzaki*, VIII, p. 335, știrea din Praga din 25 aprilie 1611, cum că Cesare Gallo, întîlnind

sa cezaree, trimițându-i și ca să-l vadă, privilegiul pe care i l-a făcut maiestatea voastră cezaree ca stăpîn perpetuu al Țării Românești, arătînd și cît de mult este îndatorat față de m.v. cezaree, zisul Radu Voievod, pentru ca să poată ei cu un asemenea ajutor să apere mai bine țara lor, spre folosul întregii creștinătăți și să meargă contra lui Gabriel Báthory și a celorlalți care au fost contra creștinilor.

Maiestatea sa cezaree va fi aflat cum că treburile sultanului cu persanul merg din rău în mai rău și îndeosebi acuma se află în cea mai mare calamitate. De aceea principii aceștia neîncetat se roagă lui Dumnezeu ca să inspire pe maiestatea sa cezaree să obțină de la creștinătate ca să se ridice contra turcului, dușmanul comun, și ca Dumnezeu să le arăte calea și să le dea tot mereu prilejuri ca să se poată vedea în curînd prăbușirea toată a casei otomane.

Cînd turcii acuma în urmă au fost înfrînți de persan și cînd Murat pașa cu greu s-a salvat la Alep, ei au inventat un ambasador fictiv cu mulți servitori, toți în port persan, dînd a înțelege că venea din partea regelui Persiei ca să facă pace cu sultanul. Și acești soli au fost găzduiți la Uskuder în Constantinopol. S-au făcut cele mai mari pregătiri pentru primirea lor: un pașă a mers cu mare pompă la Uskuder ca să-i întîmpine. Și ei făceau aceasta din cauza marilor plîngeri care se auzeau în popor contra războiului și de teama unei noi răscoale. Și acest lucru, cum că acel sol a fost inventat pentru motivele arătate, l-a spus fără îndoială un boier de frunte al principelui Moldovei care a fost capuchehaie⁴⁹ la Constantinopol, reîntors în acele zile cînd eram eu în Moldova, și era foarte bine informat despre toate.

Sultanul⁵⁰ îi cere tot mereu tătarului⁵¹ ca să-și cheme oamenii la oaste pentru a-i trimite în Persia, și tătarul se scuză că nu poate merge el însuși, dar că va trimite 20.000 de oameni de ai săi cît de curînd. Și pînă acum nu s-a mai întîmplat altceva și astfel o tot lungește părăind că nu prea vrea să-i trimită, așteptînd mișcarea pe care o vor face poate creștinii, din cauza dorinței pe care o are de a se uni cu ei. În urma relațiunii dată regelui

pe soli celor doi domni români care se îndreptau spre regele Poloniei pentru a cere ajutor contra transilvanului, i-a întors din drum, cerîndu-le să-și facă rost de scrisori credenționale către regele Mathias și să meargă la el. La 23 mai, ei porneau spre casă, cu asigurări de continuare a vechii alianțe.

⁴⁹ *Residente*.

⁵⁰ Ahmed I (1604—1617).

⁵¹ Hanul tătarilor. Raporturile Porții cu tătarii erau destul de nesigure, dînd prilej în tabăra creștină unor iluzii ca cele mărturisite de Petru Armeanul.

Persiei⁵² despre așezarea Moldovei și a vecinilor săi, și cât ar fi de folositoare pentru războaiele acestuia, trimisă de fratele meu Isep (Iosif) Grigorovici⁵³ maiestății voastre sacre cezaree, <și trimisă> acum aproape patru ani cu o scrisoare către acel rege, acesta a trimis în Moldova un arhiepiscop, frate al patriarhului Armeniei, cu numele de David, care a plecat din Persia la 12 august din anul trecut⁵⁴ și a ajuns în Moldova împreună cu alți șapte însoțitori, în cea mai mare taină, în chip de negustor, pentru a trata cu acest principe și a se informa de chipul cel mai bun în care ar putea să-și conducă oastea pentru a o debarca în Dobrogea — pentru că acel neam din Dobrogea se ține de o sectă persană⁵⁵ — și apoi prin mijlocirea acelui principe ar putea să-l câștige pe tătar, regele Poloniei, avînd pe lîngă sine pe unii nobili tătari, și avînd zisul rege⁵⁶ dorința, cu ajutorul lui Dumnezeu, de a se apropia în anul ce vine, de Brusa, și de a-și face niște vase mici pentru trecerea Mării Negre în Dobrogea, spre a-i tăia din toate părțile calea turcului și a-l rupe de ajutorul tătarului.

Domnul Moldovei a ținut sfat trei zile în acest scop și din bunăvoința sa m-a făcut și pe mine să iau parte la acel sfat, avînd încredere în mine, precum am spus, cunoscîndu-mă de atîția ani ca o slugă credincioasă a maiestății sale sacre cezaree, și care am în acea țară⁵⁷ toate rudele mele. Planul și propunerea acelui arhiepiscop se arată a fi de o execuție ușoară și <de aceea> ei au vorbit ca să înformeze pe maiestatea voastră sacră și să aștepte o bună hotărîre și ceea ce ar putea să rezulte să folosească creștinătății. Răspunsul îl vor aștepta cît de curînd, căci acel arhiepiscop va zăbovi în Moldova pînă la Adormirea Maicii Domnului⁵⁸ și apoi va pleca cu caravana spre Constantinopol, cum a și venit. De aceea ei roagă prea smerit pe maiestatea voastră sacră cezaree ca de dragul zelului creștin și în virtutea îndurării sale înnăscute să condescindă a se arăta cu bunăvoință față de acel rege și să-i dea un răspuns bun și prietenos, milostivindu-se să-i și scrie, cu prilejul <călătoriei> acestui episcop, ca să binevoiască să trimită înapoi //

⁵² Sah-Abbas cel Mare (1586—1628). Referitor la venirea unor trimiși ai șahului să propună o acțiune comună contra turcilor, vezi și V e r e s s, *Documente*, VII, p. 288 informația din Praga încă din 10 iulie 1606, despre sosirea în Moldova a unui episcop ortodox, trimis de șah la împărat, cu poruncă să meargă la Roma și la principii creștini să-i îndemne la luptă contra turcului. Trimisul persan s-a oprit în Moldova, nefiind sigure drumurile din cauza tătarilor. Ambasadorul venețian, comunicînd această știre, crede că acest sol a venit prea tîrziu, adică după încheierea înțelegerii cu turcii. Așadar, venirea noului emisar în 1611 este repetarea unei încercări anterioare, și nu urmarea demersului lui Iosif Grigorovici.

⁵³ Vezi mai sus propunerile lui Simion Movilă, comunicate de el comisarilor Transilvaniei.

⁵⁴ *Alli 12 Agosto dell'anno.*

⁵⁵ Adică secta șiiită, socotită de turci ca eretică.

⁵⁶ Regele Persiei.

⁵⁷ *Provincia.*

⁵⁸ Adică 15 august.

p. 148 și să slobozească <de la ei> pe servitorul vostru și fratele meu Isep Grigovici, căci de acum încolo a sosit timpul ca el să se întoarcă la casa sa, întrucît și-a lăsat nevasta cu opt copii mici, care sînt foarte strîmtoși de absența sa.

Acum cît mă aflam în Moldova pe lîngă acei principii, tătara⁵⁹ a trimis un nobil al său ca sol la regele Poloniei, cu numele de Don Antonio, fiul unui italian, dar locuind în țara tătarilor. Și acesta, fiind eu de față la acel sfat al domnului Moldovei, după ce a mai tratat și alte lucruri a zis: „Invoielile pentru unirea acestui principe cu maiestatea cezaree și cu creștinătatea, tratate mai înainte de către hanul tătar care a murit⁶⁰ ar putea să mai fie valabile pînă acum, măcar că tatăl hanului de acum a murit și că el este tînăr, dar noi sfetnicii săi sîntem acei care am tratat-o mai întîi. Așadar, a zis, cu încuviințarea tuturor celor mari din țară, vom urma și acuma ca mai înainte, cu același sfat și dorință de a perpetua unirea cu creștinătatea, și încă și mai strînsă, datorită bunăvoinței și inclinației pe care stăpînul nostru o arată și o dorește în privința aceasta. Așadar, îngrijiți-vă și sîrguiți-vă pe lîngă maiestatea sa sacră cezaree, ca să nu lipsească de a-l îmbrățișa și mîngîia, legînd prietenie cu acel stăpîn al nostru și să și-l ia întru apărare, căci cu timpul va fi de mare folos pentru creștinătate.” Și a zis că ceea ce spune, nu spune fără motiv.

De aceea domnul Moldovei cu boierii săi se roagă smerit de maiestatea sacră cezaree să binevoiască să ia în considerare această chestiune atît de importantă și să facă în așa fel ca tătara să fie îmbrățișat și mîngîiat, întrucît el se sîrguiește din pura și spontana sa voință, fără nici un interes bănesc. Ei vor aștepta cu mare nerăbdare răspunsul maiestații voastre sacre cezaree în această privință.

Domnul se mai roagă încă, în ceea ce privește Transilvania, ca maiestatea sa sacră cezaree, cu îndurarea sa înnăscută să considere marea tiranie pe care a făcut-o și o face neîncetat Gabriel Báthory. El nu se sîrguiește numai să nenorocească și să se înstăpînească în cele două provincii, dar încă de a se face stăpînul absolut al Ungariei și Poloniei⁶¹ în dauna creștinătății „în paguba // noastră cea mai mare și neconținut ne silleşte să ne cheltuim banii pentru a ține trupe străine; în afară de pămîntenii⁶² noștri, se țin 10 000 de călăreți poloni aleși⁶³ cărora li se plătește

⁵⁹ Gianibeg Ghirai II (1610—1622).

⁶⁰ Hanul tătar Gazi Ghirai al II-lea (1588—1608).

⁶¹ Ca moștenitor adică al regelui Ștefan Báthory, reinviind pretențiile absurde nutrite și mai înainte de Sigismund Báthory și chiar de cardinalul Andrei. Încă din 1607, el se puseu în legătură cu rebelii poloni.

⁶² Paesani.

⁶³ *Lancie speciale*. Datorită acestor lăncieri poloni, va fi cîștigată de Radu Șerban lupta de la Brașov (9 iulie 1611).

la fiecare trimestru 30 de florini de călăreț⁶⁴. De aceea ei roagă pe m. v. s. să binevoiască să ia măsuri și să facă în așa fel ca zisul Bathory să fie scos⁶⁴ din Transilvania și dacă se poate, să fie distrus cu desăvârșire și să pună un guvernator bun împreună cu consiliul său în acea țară pînă se va ajunge la o soluție mai bună și va fi în Transilvania un membru al prea augustei Case de Austria. În afară de credincioasa lor confederație, ei nu vor pregeta să-l îndestuleze cu ceea ce va fi necesar pentru Casa sa, și noi înșine⁶⁵ împreună cu Radu voievod promitem să fim apărătorii acelei țări și să venim în ajutorul și în folosul Casei de Austria, și cînd vor fi legate împreună aceste provincii, nu va fi nici un principe care să-i poată aduce vreo vătămare, datorită marii puteri ce o va avea. Așadar să ia seama să nu piardă acele țări, rugînd cu tot respectul cuvenit maiestateii voastre sacre cezaree, care și-a arătat întotdeauna față de ei clemența sa, ca tot astfel să nu lipsească de a-i avea în protecția sa și de acum încolo și de a-i recomanda călduros fratelui său, regele Mathias.

În anii trecuți, acești principii nu au putut ajunge pînă la maiestatea sa cezaree cu solii lor⁶⁶ din cauza multelor tulburări care au avut loc în acele țări, dar ei își pun nădejdea în maiestatea lui Dumnezeu și cu ajutorul maiestateii voastre sacre cezaree și al regelui Mathias speră să-și recomande cauza lor și să-și îndeplinească datoria lor față de maiestatea voastră cezaree, așa cum sînt ținuți. Și aceasta este însărcinarea pe care o am de la acei domni, al Țării Românești și al Moldovei, să tratez și să informez sacra maiestate a voastră, eu rămînînd doar pentru slobozirea celui arhiepiscop trimis de regele Persiei și pentru alianța cu tătarul <așteptînd> răspuns la scrisorile principilor.

⁶⁴ Cu toate cele întîmplate, imperialii purtau și acum tratative cu Gabriel Báthory.

⁶⁵ Constantin Movilă.

⁶⁶ În realitate, domniii trebuiseră, de nevoie, să recunoască suzeranitatea lui Gabriel Báthory (în 1608) și de aceea încetaseră legăturile cu împăratul, deși au mai fost unele încercări de a porni o acțiune contra principelui Transilvaniei.

OBSERVAȚII CRITICE

despre scrisoarea din 1611

Scrisoarea trimisă din Moldova de Petru Armeanul, în anul 1611, provoacă unele nedumeriri. Autorul amintește de slobozirea cerută de el pentru a pleca în Moldova, obținută cu câteva luni mai înainte și dă impresia că la intrarea sa în Moldova l-a și găsit pe Radu Șerban. Dar acesta, în scrisoarea credențială pe care o dă aceluiași Petru, pe care îl trimite înapoi la împărat, arată că Petru venise la el *superioribus diebus*, ceea ce nu ar corespunde unui interval prea lung. Armeanul spune clar că va rămâne în Moldova, așteptînd răspunsul împăratului „pînă la sărbătoarea Adormirii“, adică 15 august, dar el pleacă la împărat la 27 mai. El spune că l-a aflat pe Radu la Hotin, dar în toate documentele din acea vreme noi îl găsim pe acesta în tabăra de la Roman. Scrisoarea este destul de neclară. Pare mai mult un fel de jurnal-minută, după care să redacteze ulterior mai multe comunicări decît o dare de seamă dintr-un moment determinat. Se observă suprapuneri. Nu se știe cînd vorbește autorul cu Radu și cînd cu amîndoi domnii împreună, deoarece este un amestec de singular și de plural (el, ei), convorbirea pîrînd să fie susținută cu unul, dar rugămințile și recomandările venind de la amîndoi.

Care este rostul scrisorii lui Petru? El venea în Moldova pentru treburi particulare, după propria sa declarație, sau pentru a-și vedea frații, rudele și prietenii, — după spusa lui Radu — și nu avea nici o misiune pe lângă domn. Dar el își construiește îndată una din confidențele lui Radu, din informațiile lui Constantin, din faptele diverse de la Constantinopol și din trecerea prin Moldova a unui emisar mai mult ori mai puțin real al șahului Persiei, mergînd spre Constantinopol sau a unui italiano-tătar ce se îndrepta spre Polonia, cu oferte nelămurite de cooperare contra turcilor, care se puteau traduce de fapt prin insinuarea că tătarii ar fi dispuși să se lase îndulciți cu daruri. Asemenea invitații conțineau întotdeauna și o amenințare neformulată. Rolul principal între cei doi domni îl deține Radu. Către acesta s-a îndreptat mai întîi Armeanul, făcînd uitată atitudinea sa din 1604 față de el. În textul scrisorii, el insistă asupra încrederii depline de care se bucură *la acești domni*, care nu vor să stea de vorbă cu alții, ci numai cu el etc. etc. Este redat dialogul cu Radu, care vrea să afle de la agentul împăratului cum stau interesele sale la curtea imperială. El întreabă de trecerea pe care o are Regeni Ianoș, și aici Armeanul pricepe despre ce este vorba și îi dă un răspuns mulțumitor (dar care se dovedește inexact). Apoi îl întreabă despre misiunea în Moldova a lui Cesare Gallo (care încheiase cu amîndoi domnii un tratat de alianță cu imperialii, contra lui Gabriel Báthory). Dar aici Armeanul nu știe nimic și este informat de domn. Deși dialogul fusese doar cu Radu, acum intervin rugămintele comune ale ambilor domni, ca împăratul să stăruie pe lângă regele Mathias ca acesta să binevoiască să țină acea alianță (pe care, de fapt, el însuși o inițiasese!). Așadar, vrînd să afle cum stau lucrurile la curte, domnul a dat el toate informațiile pe care le avea. Abia dacă a omis să vorbească de iscălitura unui tratat, lucru de altminteri inutil, pentru că a pomenit de jurămîntul de credință depus de el și de domnul Moldovei *către împărat și către rege*. Este probabil că situația creată în imperiu, prin preluarea conducerii efective de către Mathias, devenit rege al Ungariei în 1608, era de natură să inspire unele nedumeriri domnilor români, căci nu se explică altfel ideea de a recurge în acea împrejurare, la stăruințele împăratului pe lângă rege. Afară dacă această parte din spusa domnilor nu îi aparține de fapt, pur și simplu, lui Petru Armeanul, sluga împăratului, care fie că a sugerat-o, fie că a adăugat-o de la sine. În realitate, domnul intrase la mare grijă, căci potrivit cu tratatul încheiat, trebuia ca *pină într-o lună* să fie pregătite și pornite oștile care aveau să-l atace pe Gabriel Báthory. Și deși la plecarea lui Gallo, Radu îi dăduse un însoțitor, care trebuia să se întoarcă cu *confirmarea* aceluia tratat (măcar că fusese redactat de împuțernicitul regelui), acest însoțitor nu s-a mai întors cu confirmarea și asupra întregii chestiuni se lăsase o tăcere apăsătoare. Așadar, prezența lui Petru era binevenită, pentru a se putea, prin el, interveni eventual la curte. Dar nu se pare că acesta s-a grăbit să comunice imediat doleanțele domnilor, mulțumindu-se să le treacă în conceptul sau scrisoarea (?) sa. În schimb, Radu, îngrijorat de tăcerea aceasta prelungită, îi scrie palatinului Thurzó din tabăra de la Román [*Hurmuzaki*, IV, 1, p. 435] la 4 mai, pentru a se plînge de nevenirea agentului său cu confirmarea așteptată. Tot atunci scrie și stărilor și ordinilor Ungariei (*ibidem*, p. 436). În sfîrșit, la 14 mai îi scrie lui Cesare Gallo, determinînd poate slobozirea solilor români aflați la Praga, iar la 27 îl expediază pe Petru, cu instrucții secrete și mesaje verbale către palatin (adică indirect către rege) și către împărat.

Poate că apelul la acesta din urmă se datora mai ales faptului că mesagerul era în slujba împăratului. Toate celelalte intervenții se adresau indirect regelui Mathias.

În scrisoarea lui Petru, acesta mai revine o dată asupra fostului domn muntean. După informații foarte optimiste despre situația precară a lui Gabriel Báthory la turci, primite de domnul Moldovei, Armeanul se reîntoarce iar la domnul muntean. Acesta se scuză, întru câțiva, că a trimis soli în Polonia, explicând că ei erau însărcinați să năimească ostași pe banii lui, contra lui Gabriel Báthory, mai adăugând că a făcut aceasta, știind că regele Poloniei este rudă și prieten cu împăratul și că i-a și trimis să vadă privilegiul pe care îl are de la împărat, ca domn al Țării Românești, încheind cu protestări de devotament față de cezarul germanic. Am crede că aceste scuze capătă un sens mai concret, dacă le punem în legătură cu o știre de la Praga, de la 25 aprilie 1611 [*Hurmuzaki*, VIII, p. 335]. Trimisul venețian, foarte bine informat întotdeauna despre situația din imperiu și despre diferitele încercări șovăitoare de a neutraliza primejdia lui Gabriel Báthory, mergând pînă la ideea de a-l folosi pe Sigismund Báthory (!), raportează că au sosit la regele Mathias soli de ai domnilor Țării Românești și Moldovei, *care fuseseră îndreptați spre regele Poloniei*, pentru a cere ajutor contra transilvanului, dar au fost abătuși din drum de Cesare Gallo (*un tale Cesare Gallo*), care i-a convins să ia scrisori credențiale către regele Mathias, pentru a evita ca polonii (care fără îndoială ar fi alergat în ajutor) să pună piciorul în Ungaria Superioară și să provoace vreo mișcare foarte lesne de pornit pentru cei din acea națiune, mai ales în vremurile acestea, cînd regele trebuia să tindă spre altceva! Conform cu încetineala greoaie a miniștrilor habsburgici, solii care și-au expus propunerile la 2 mai nu au fost slobозиți decît la 23 mai, deci o lună aproape de la sosire, cu asigurări că li se va continua vechea alianță *senza condescendere a più larghe offerte per non dare occasione al Turco di attaccarsi ad alcum pretesto per molestare l'Ongheria*.

Așadar, momentul cînd Radu Șerban dădea acele scuze încurcate trebuie situat cam în a doua jumătate a lui aprilie. Deci, se poate reconstitui mersul întregii desfășurări. După o lună de la tratat, 20—28 martie (dacă ținem seama și de cel cu Constantin Movilă care poartă data de 28 februarie), văzînd că nu vine nici un semn de la imperiali și mai aflînd poate și de diversele tratative habsburgice pînă și cu Gabriel Báthory, Radu s-a hotărît să se adreseze regelui Poloniei, dușmănit, și el, de acest pretendent la tronul Poloniei. Rezultă deci că ne aflăm în fața a două convorbiri ale domnului român cu Petru Armeanul: prima, în perioada de așteptare, probabil pe la sfîrșitul lunii martie, a doua, după abaterea din drum a solilor către regele Poloniei. S-ar putea chiar ca Radu să se fi aflat la Hotin (unde îl vede Petru prima oară) tocmai pentru a comunica de acolo mai ușor cu polonii. Pare însă sigur că prima convorbire a fost înainte de abaterea din drum a solilor. Acest incident a provocat, fără îndoială, întîlnirea a doua cu Armeanul.

Partea a doua a scrisorii pare centrată în junul domnului Moldovei sau, mai bine zis, a sfatului său, la care a fost poftit și Petru, fie pentru a lua parte la chibzuieli, cum insinuează el, fie ca tîlmaci al celui emisar armean al șahului, călătorind incognito, deghizat ca negustor. Faptul se repetă cu prilejul trecerii dubiosului agent tătar Antonio spre Polonia. În sfîrșit, sînt redată *cuvințele lui Constantin*, arătînd marile cheltuieli făcute cu mercenarii străini din cauza amenințării din partea lui Gabriel Báthory și asigurările date în

numele amîndurora Casei de Austria (formulă comodă pentru a cuprinde și pe împărat și pe rege) de a-i sta oricînd în ajutor.

Cam acestea ar constitui osatura adevărată a textului curios, analizat acum. Dar nu lipsesc nici dovezi ale fanteziei bogate ale tălmăciului. Este un întreg carnaval de soli fictivi plimbași de turci cu ostentație, iar dincoace, de soli tainici persani, strecurîndu-se în straie de negustori, deși sînt înalte fețe bisericești, și venind să propună o debarcare în Dobrogea, cu condiția însă ca principele [Constantin] să mijlocească o cooperare a tătarilor (!) și, în sfîrșit, de emisari incidentali, ca acel Antonio care, mergînd probabil după căpătuială în Polonia, se oprește și în Moldova cu invitații vagi, ascultate cu luare aminte de sfatul domnului la care participă și Armeanul — și care se traduc prin așteptarea unor semne concrete de bunăvoință. Dealtminteri, Armeanul adresîndu-se împăratului, îl roagă să-i mîngîie cum se cuvine și pe persan, și pe tatar... și să binevoiască să-i răspundă șahulului, mai scriindu-i totodată să slobozească de la el pe fratele lui Petru, harnicul Iosif Grigorovici, a cărui lipsă din țară era greu resimțită de soția lui de acasă, împreună cu cei opt copii care îl țot așteptau. După el, însăși solia acelui arhiepiscop armean, frate al patriarhului armenilor, călătorind ca negustor, s-ar fi datorat unor informații despre Moldova și țările vecine, scrise de acel Iosif și trimise de împărat în Persia (!). Petru declară că va aștepta în Moldova răspunsul împăratului la scrisorile domnilor români în legătură cu această chestiune, precum și răspunsul dat prelatului oriental. El însuși își asumă o misiune în viitor, de informare și tratare cu imperialii din partea celor doi domni. Dar, în mod neașteptat, Petru este trimis val-vîrtej la împărat și la palatin de către Radu la 27 mai, adică probabil îndată după reîntoarcerea solilor cu răspunsul în doi peri de la Praga.

Astfel sînd lucrurile, cum se integrează oare textul lui Petru în contextul datelor înfățișate mai sus? Nu este vorba cumva, după cum am crede, de un fel de cionă pentru uz propriu, în vederea unui raport recapitulativ viitor, din care va extrage, poate, porțiunile de actualitate, spre a fi expuse oral cu prilejul soliei sale neașteptate la împărat? În sfîrșit, cum se explică neconcordanța semnalată, la începutul acestor Observații, între plecarea lui Petru de cîteva luni, și expresia atît de moderată a domnului: *superioribus diebus*? Faptul că Petru dă de domn îndată la Hotin, ar putea îndreptăți gîndul că zăbovise la Liov, unde își avea casa și o parte din rude (ceilalți aflîndu-se în Moldova). Dealtminteri, drumul cel mai sigur de la Praga spre Moldova era tot acesta, într-un moment în care trecerea prin Transilvania era supusă tuturor accidentelor.

ANONIM ITALIAN
[CAMILLO CAVRIOLO?]

(1603)

La 21 decembrie 1601 sosea la Praga, la împăratul Rudolf al II-lea, prima solie, trimisă de noul pretendent al Țării Românești, pribeag în Ardeal, Radu Șerban. În martie anul următor, activitatea diplomatică a lui Stroe Buzescu, conducătorul soliei, este încununată de succes și împăratul îi înmânează „promisiunile scrise” prin care întărește „în perpetuo” lui Radu Șerban, fiilor și urmașilor săi, „principatul Țării Românești”, poruncind generalului Basta să-i predea steagul de domnie (*il stendardo*) în numele său (A. Veress, *Documente*, VII, p. 14). Dar această poruncă s-a tradus în fapt abia după ce urmașul lui Mihai Viteazul și-a cucerit scaunul domnesc și a câștigat strălucita biruință de la Brașov împotriva lui Moise Székely (17 iulie 1603). Două săptămâni după aceasta, la 31 iulie 1603, arhiducele Mathias, fratele împăratului, ordonă, la rîndul său, lui Basta să remită lui Radu voievod steagul de domnie pe care-l va trimite Rudolf al II-lea „și poruncim ca el să fie predat în mod festiv de către trimisul tău de frunte” (*Hurmuzaki, Documente*, IV, 1, p. 345, nr. CCXCI; A. Veress, *Epistolae et Acta generalis Georgii Basta*, II, Budapesta, 1913, p. 264). Curierul împăratului care aducea „marele steag imperial” (*Sten-*

dardo Generale dell'Imperio) a sosit în septembrie 1603, în tabăra lui Basta de la Deva. Pentru solemnitate, generalul a trimis la Țirgoviște pe contele Camillo Cavriolo din Brescia, comandant în oastea imperială din Transilvania, care luptase alături de Radu Șerban, cu un an în urmă, în bătălia de la Ogretin. El a ajuns la Țirgoviște tocmai în vremea când oastea munteană a izbutit să respingă unul dintre obișnuitele atacuri ale tătarilor și, pe câmpia dintre Dealu și reședința domnească, în cadrul unei fastuoase ceremonii, a dat domnului stindardul imperial, confirmându-i în numele împăratului, autoritatea asupra conducerii militare (*Governo Militare*). Ceremonia s-a repetat în oraș, în „piața” dinaintea palatului domnesc, trimisul imperial confirmându-i domnului, de data aceasta, „conducerea politică” (*Governo Politico*), în același mod cum a fost confirmată în câmpie „conducerea militară”. Descrierea unei atare confirmări de către împăratul creștin este unică în literatura privind istoria țării noastre și totodată prezentarea festivităților care au avut loc cu acest prilej, constituie cea mai veche relatare a unei ceremonii de asemenea gen la curtea domnească de la Țirgoviște.

Desprindem din ea o pagină din istoria vie a vieții de la curtea domnească, cu ceremonii și întreceri militare, vânători și ospețe, care au încântat pe trimisul imperial în timpul celor zece zile petrecute la Țirgoviște.

Cît despre autorul acestei relații, adevărat jurnal al soliei imperiale, el poate fi însuși contele Cavriolo, singurul care cunoștea conținutul discuțiilor tainice ale trimisului cu Radu Șerban — despre care se amintește în cuprinsul ei —, sau poate unul dintre însoțitorii săi, însemnările sale fiind însă desigur revăzute, cum se obișnuia pe atunci, de către conducătorul soliei. Asupra datei cînd s-a desfășurat ambasada sa, V. Motogna (*Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, p. 37) și Tr. Mutașcu (*Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, București, 1961, p. 131), consideră, după o afirmație a lui N. Iorga (*Studii și documente*, IV, p. XLI), că ea a avut loc în martie 1604. Dar în realitate, Radu Șerban s-a întîlnit atunci cu Basta la Brașov, fapt amintit în socotelile orașului și în cronica contemporană a judeului brașovean M. Weiss (*Liber annalium*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V. Brașov, 1909, pp. 168—169), în timp ce năvălirea tătarilor, amintită la începutul relatării, a avut loc în a doua jumătate a lunii octombrie 1603, la 24 și 26 a lunii, căci după aceea Radu Șerban și boierii săi se plîng la Viena de nenorocirea abătută asupra țării. (Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, pp. 346—348, nr. CCXCIII și nr. urm.). Ca atare, ceremonia desfășurată după alungarea tătarilor a avut loc la sfîrșitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie st. n. 1603.

E curios că nu s-a păstrat nimic despre această solie în arhivele imperiale sau între actele rămase de la generalul Basta. Relatarea ei apare de abia în *Istoria Transilvaniei*, a lui Ciro Spontoni, publicată la Veneția în 1638. Această lucrare nu reprezintă „memoriile lui Basta”, cum s-a afirmat adesea, ci, după cum se arată în titlul cuprinzător al primelor două cărți, în ea; „începînd de la primele acțiuni ale principelui Sigismund Báthory, sînt povestite acțiunile militare ale lui George Basta, împotriva acestuia și a altor inamici ai Imperiului roman” (*Historia della Transilvania nella quale incominciandosi dalle prime azioni del principe Sigismundo Báthory, și narrano le militari impresi di Giorgio Basta, contro di lui, e di altri nemici del Imperio Romano*). Din titlul întreg al cărții rezultă că

a fost „culeasă (*raccolta*) de cavalerul Ciro Spontoni și notată (*registrata*) de cavalerul Ferdinando Donno”. Editorul ei elvețianul Giacomo Sarzina, arată la începutul lucrării că „această Istorie despre întâmplările din Transilvania a fost scrisă de cavalerul Ciro Spontoni”, dar „cînd a murit autorul, a lăsat-o în *pupillare età*”, ca și atîtea alte lucrări ale sale. Într-adevăr, C. Spontoni (c. 1552—1610) murise de mult la data apariției cărții sale, în forma dată de F. Donno. Dar între actele „culese” de el din arhiva generalului Basta sau din cele imperiale de unde citează, ca și ilustrul său contemporan De Thou, scrisori ale lui Șt. Bocskay, ale fraților Tommaso și Camillo Cavriolo etc. (cf. pp. 242, 285—290 etc.), se afla, desigur, și raportul soliei lui Camillo Cavriolo la Tîrgoviște.

Pe Spontoni îl întîlnim în iunie 1605, alături de Basta la Bratislava, trimis de ducelul de Mantova, pe care generalul îl informa că: „Le buone qualita del cavalier Ciro Spontone son tali, ch'io non mancherò di tenerlo appresso di me, e tratarlo come conviene al merito delle virtù sue...” (A. Veress, *Epistolae et Acta*,... II, pp. 682—683). O lună mai tîrziu, însoțindu-l pe Basta, se afla la Viena, de unde scria ducelui despre acțiunile lui Radu Șerban în Țara Românească (*idem, Documente*, VII, p. 242). Oricare ar fi fost relațiile sale cu Basta, căruia îi consacră de fapt *Historia della Transilvania*, unde-i schițează și biografia (pp. 336—337), este sigur că în calitate de secretar „de profesie”, Spontoni a avut acces la arhiva acestuia. Este posibil ca în lucrarea citită să fi utilizat și opera unui alț italian, Giovanni Beduccino din Parma, *Historia di Transilvania* (!) [1594—1604], rămasă pînă azi în manuscris, cu care are multe asemănări, și care este anterioară lucrării sale, după părerea lui N. Iorga (*Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban* în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist. seria a III-a, t. XII, 1931, p. 94). Cum în aceasta, episodul ambasadei lui Cavriolo nu e însă redat, izvorul lui Spontoni rămîne tot relația originală, din actele generalului Basta.

Relatarea ambasadei lui Camillo Cavriolo a fost utilizată de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, pp. XLI—XLII și Vict. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, pp. 37—39. O traducere a ei a publicat C. Rezachevici, *Un sol împărătesc la Radu Șerban. Cea mai veche descriere cunoscută a unei ceremonii la curtea domnească din Tîrgoviște*, în „Magazin istoric”, IV, 1970, nr. 6, pp. 84—88.

RELATAREA SOLIEI LUI CAMILLO
CAVRIOLO LA RADU ȘERBAN¹

1603 <sfârșitul lui octombrie — începutul
lui noiembrie>

[*Basta se afla la Deva*]. „După câteva zile a p. 244
sosit un curier al maiestății sale cu marele steag imperial, și scrisori adresate
lui Basta, poruncindu-i să trimită un personaj de frunte la Radu voievodul
Țării Românești, conferindu-i prin patente autoritatea asupra conducerii ci-
vile și militare, numindu-l de asemenea principe al Sfântului Imperiu roman.
Basta l-a desemnat pentru această misiune pe contele Camillo și l-a trimis
numaidecât într-acolo pentru a i le preda. [*Este convocată dieta la Deva*].
În acest timp contele Camillo își continua drumul; trecuse de Sibiu și p. 245
de trecătoarea apropiată de râul Olt, și intrase în Țara Românească îndrep-
tându-se spre Tîrgoviște, capitala țării², unde rezida principele Radu; și înțe-

¹ Traducerea textului după C. Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, pp. 244—249.

² *Città principale*.

legînd că voievodul s-a retras către Cîmpulung și către munți din cauza a 30 000 de tătari, care cu puțin înainte au prădat țara, luînd o mare mulțime de robi, și au jefuit un mare număr de vite, a trimis în grabă pe caporalul La Motta, cu cîțiva soldați din garda sa la Tîrgoviște, pentru a-l anunța pe Radu fără zăbavă de sosirea sa, și de motivul acesteia.

Acesta³ ajunsese în oraș chiar în aceeași seară, cînd s-a reîntors principele. N-a zăbovit⁴ în munți; văzînd că tătarii au luat-o la fugă, retrăgîndu-se în grabă cu prada, a trimis îndată în urmărirea lor o mare parte a cavaleriei românești, care ajungîndu-i la trecerea Dunării, a redobîndit din mîinile lor mulți oameni, și o mare cantitate de animale și de bunuri.

Caporalul a fost introdus imediat la Radu pe care l-a înștiințat despre sosirea lui Cavriolo. <Voievodul> porunci unui boier⁵ al său să se îndrepte cu toată grija și graba către locul unde se afla contele, să se pună la dispoziția lui, mergînd cu el către Cîmpulung. Acesta era un loc între munți, într-o vale foarte strîmtă, fortificată nu numai de natură, dar și de voievozi, și în unele locuri extinsă <fortificația> de către Radu. Și acolo, ca fiind un loc foarte sigur, își ținea soția și lucrurile sale cele mai de preț//.

Curierul apucă drumul <cel mai> drept pentru a-l întîlni pe conte, dar nu-l găsi; pentru că acesta prinzînd limbă <află> că tătarii jefuiesc prin împrejurimi, și își schimbă drumul, apucînd peste colinele vecine, printre vii și păduri, pentru a nu fi descoperit de aceștia, deoarece contele nu avea forțe pe lîngă el pentru a le face față în afară de treizeci sau patruzeci de călăreți de elită valoni și cinci sau șase ofițeri „*riformati*”⁶. Din fericire caporalul apucă la întoarcere acelaș drum, pe care venise acesta⁷. Întîlnindu-l, i-a spus în numele lui Radu, că a fost trimis un boier al său pe acel drum pe care venise el la început, dacă cumva din întîmplare nu a putut să-l întîlnească, să binevoiască a-l aștepta la o mănăstire, la numai trei leghe distanță de Tîrgoviște⁸. Au pornit împreună îndată către mănăstire, și o zi după aceea a sosit curierul lui Radu. Contele zăbovi aici alte trei zile, la rugămintea repetată astfel prin mai mulți curieri ai voievodului, care dorea să primească stindardul și ambasada cu cea mai mare onoare și solemnitate posibilă, pe care nu o putea face însă pînă la întoarcerea cavaleriei sale [. . .].

Sosind timpul să plece de la mănăstire, contele a poruncit să fie înălțat stindardul general și l-a înmînat locotenentului spaniol Domenico d’Erasso.

³ Caporalul La Motta.

⁴ Voievodul Radu Șerban.

⁵ *Gentilhuomo*. Poate avea aici și sensul de ostaș, ofițer.

⁶ Probabil fără comandă.

⁷ Contele Camillo Cavriolo.

⁸ Mănăstirea Dealu.

<Stindardul> era mare, de damasc roșu aprins, atârnat la două capete de lancia aurită, brodat peste tot cu flăcări de aur; pe o parte ieșea în relief acvila imperială, avînd pe cap diadema regală, iar pe piept era înălțat un crucifix, ale cărui brațe se întindeau de la o aripă la alta și în jos pînă la coada acvilei; de cealaltă parte erau reprezentate stemele Sfîntului Imperiu și ale tuturor stăpînirilor Casei de Austria. Nu au înaintat mult cînd a apărut marele majordom al lui Radu, care venise călare, împodobit, cu întreaga curte <a domnului>, ca să-l întîmpine în numele stăpînului său.

Puțin după aceea, urmîndu-și drumul, au coborît într-o cîmpie mare, la marginea căreia, în partea opusă, se vedea o mică pădure. Și iată într-o clipită l-au zărit pe căpitanul Attilio Vimercati, comandantul general al lui Radu cu 500 de arcebuzieri călări sub șase steaguri⁹ într-o frumoasă rînduială, ieșind ca pentru o ambuscadă de o parte și de alta a pădurii amintite. Toate companiile au tras o salvă în aer plecîndu-și steagurile pînă la pămînt înaintea stindardului: făcînd apoi o mișcare de retragere se așezară în urma însoțitorilor lui Cavriolo formînd cinci escadroane la oarecare distanță în afara grupului de călăreți. Vimercati așeză trei steaguri la stînga și alte trei la dreapta stindardului; contele înainta solemn în partea stîngă a stindardului și puțin în urmă <veneau> valonii săi și cortegiul. În timp ce grupul nespuse de nobil și demn înainta într-o prea frumoasă rînduială, au început să se vadă cele două aripi¹⁰ de <cîte> 4 000 de pedestrași, în mijlocul cărora, ca pe un drum regal, înainta principele <Radu> pe frumosul său cal de luptă, însoțit de o mare ceată de vestiți cavaleri și boieri¹¹, iar pe laturile drumului mergeau 3 000 de călăreți din diverse trupe. //

p. 247

Cînd a ajuns Radu în dreptul contelui, a descălecat, și descoperindu-și capul a îngenuncheat înaintea stindardului; apoi după ce s-a ridicat în picioare, toți ceilalți călăreți care descălecaseră au făcut la fel; în acest timp a descălecat și contele, dar fără a-și descoperi capul, și prinzînd capetele stindardului l-a înfășurat pe brațul stîng, și l-a apucat de mijlocul lancierii (căci mînerul era ținut de locotenentul care a pus un genunchi la pămînt) întînzîndu-l cu vîrfurile, unde era o cruce mică de aur, spre buzele principelui. Acesta încrucișîndu-și mîinile pe piept și înclinîndu-se, după ce a sărutat-o de două ori, s-a tras înapoi cu smerenie, dar urmîndu-l în această poziție Cavriolo i-a mai dat să o sărute de două ori. Apoi, în timp ce principele ridica stindardul, Cavriolo i-a vorbit.

⁹ *Cornette.*

¹⁰ *Ale.*

¹¹ *Baroni.*

Au încălecat apoi în următoarea ordine.

Înainte a tuturor veneau patru câte patru steagurile acelei pedestrimi la mijloc între acele aripi de cavalerie, după care erau ținute alte două stindarde mari ale țării, socotite făcătoare de minuni, pe care Radu a poruncit să fie purtate înainte: unul de damasc alb, pe care era pictat un corb cu cruce dublă și stea roșie în cioc, stînd deasupra unui ienupăr verde; altul de culoare sîngerie pe care era pictat un cap frumos de tînără fecioară cu splendide hieroglife¹², ambele avînd în mijloc stindardul general, după acestea urmînd tobe, trîmbițe, tambure, fluier și toate felurile de instrumente pe care le folosește orice popor. După acestea la oarecare interval veneau flaute, țitere, // buciume și altele la fel, înconjurînd pe principe și pe conte deopotrivă, însă acestea erau la stînga sa. Boierimea împreună cu restul călărimii din suită formau un frumos cortegiu, fără nici o ordine. Archebuzierii pedestri au tras una după alta trei salve, în chip vrednic de laudă¹³ și după ce fumul s-a ridicat, li s-a răspuns din toate tunurile Tîrgoviștei, în timp ce întreaga cavalerie continua alergările și voltele la aripi. Cu această ordine și atrăgătoare pompă s-a purces prin marea și spațioasa cîmpie, spre oraș, o distanță de șase sau șapte mile italiene.

p. 248

S-a strîns în apropierea orașului aproape tot poporul, și la vederea stindardului, îngenunchiau, sărutînd pămîntul, și aplecînd fruntea în semn de închinare, acțiune cu adevărat superstițioasă. În această privință păcătuiesc mult aceste națiuni¹⁴; ele sînt de religie ortodoxă¹⁵, apropiindu-se mult de ceremoniile civile turcești (!).

Au intrat în cetate în aclamații de fericire și bucurie pe care oricine și le poate imagina. Ajungînd în piață, toți călăreții au descălecat, repetîndu-se ceremonia cu stindardul, pentru confirmarea conducerii politice, în acelaș mod cum a fost confirmată pe cîmp conducerea militară. Făcîndu-se aceasta, contele l-a predat în mîinile lui Radu: el l-a îmbrățișat strîns și cu deosebit respect, apoi Radu l-a încredințat marelui „majordom”. Atunci contele Camillo, cu capul descoperit, cu multă afabilitate, l-a salutat pe principe în numele generalului Basta, și a tuturor căpitanilor armatei imperiale. Și-au dat unul altuia mîna cu toate semnele de afecțiune, și Radu s-a retras în palat. Cavriolo a rămas înconjurat de mulți oameni, și după ce boierimea¹⁶ și cei mai de seamă¹⁷ <dregători> i s-au închinat, a fost

¹² Litere chirilice.

¹³ *Con maniera mirabile.*

¹⁴ *Nationi*, adică românii.

¹⁵ *Religione Greca.*

¹⁶ *Nobiltă.*

¹⁷ *Principali.*

Însoțit de ei în palat. Principele l-a primit din nou cu alte ceremonii și complimente ca ambasador, și l-a întâmpinat la poartă, retrăgându-se într-o cameră secretă cu interpretul, care era un mare boier¹⁸ și consilier al lui Radu. S-au întreținut aproape o oră, discutând probleme particulare. Plecând apoi contele Cavriolo, toată boierimea călare l-a însoțit în tabără, unde în diverse corpuri de gardă erau repartizați mai bine de 300 de pedestrași.

Aici petrecând timp de opt zile, era însoțit în fiecare dimineață când ieșea din casă de un frumos cortegiu. Restul zilei era destinat diferitelor distracții cavalierești și unor plăcute vânători. În a noua zi a fost invitat de principe la un ospăț. Banchetul nu a avut nici un lucru care să nu fie regesc și de prim rang. Se aflau acolo un mare număr de boieri de frunte și sfetnici; se auzeau din toate părțile nu numai îmbieri ci și descărcări de tunuri și puști, sunete de tobe, tambure, trâmbițe și buciume; se vedeau focuri și de bucurie și de artificii, într-un cuvânt totul era o mare veselie; s-au așezat la masă la orele cincisprezece sau șaisprezece din zi, și după obiceiul voievodului și al țării au zăbovit pînă la orele trei noaptea.

Dimineața contele a plecat și principele i-a dăruit un mănunchi de 600 de pene de egretă¹⁹, un cal arab ales, cel mai frumos pe care îl avea // în grajd; echipat și împodobit cu podoabe de aur și argint, împreună cu o sabie și un paloș minunat călit, ornate cu pietre scumpe și cu desene gravate. Fiecare din însoțitorii săi a fost dăruit cu două rînduri de haine bogate. Locotenentul spaniol în afara unor haine mai bogate decît ale celorlalți, a primit un cal sprinten turcesc de mare valoare“.

p. 249

¹⁸ *Principale Signore.*

¹⁹ *Aeroni.*

ATTILIO VIMERCATI

(c. 1550? — după 1604)

*

Nu se cunosc prea multe amănunte biografice despre acest căpitan din slujba imperialilor, trimis împreună cu Radu Șerban în Țara Românească, la începutul secolului al XVII-lea. Știm doar că într-un izvor el este numit „bătrînul cre-monez“, termen cu o valoare destul de neprecisă, variind după epoci și după optica proprie a vorbitorului. Am putea presupune că la venirea sa în Țara Românească, el ar fi avut vreo 50 de ani. Despre originea sa știm doar că era din Cremona, amănunt fără vreo semnificație prea deosebită într-un moment cînd în jurul lui Basta era o forfotă de italieni din toate provinciile Peninsulei Italice. A luat parte la lupta cu tătarii de la Teișani (1602), cîștigînd chiar oarecare glorie și fiind pomenit elogios de Ciro Spontoni în două locuri, în lucrarea sa *Istoria Transilvaniei* (Historia della Transilvania, Veneția 1638). După victoria asupra lui Moise Székely, este trimis de domn în calitate de „maestro di campo“ sau feldmareșal al său la Praga, să ducă steagurile luate dușmanului în această bătălie. În septembrie, sosirea sa era iminentă. Îl regăsim apoi la Tîrgoviște, la ceremonia înmînării steagului împăratesc, transformată într-un fel de investire domnească sui-generis, cu scindarea ei în două

momente: acel al conferirii puterii militare și acel al conferirii puterii civile! Rămîne pe lîngă domn, slujindu-i și de secretar și arătîndu-i-se devotat. Rapoartele sale către împărat concordă întocmai cu scrisorile pe care domnul le adresează curții împărătești. Această cvasi-identitate se datorește faptului că tot el redacta sau traducea la dictarea domnului, scrisorile acestuia. Spre deosebire de alți agenți imperiali, Vimercati nu a căutat să-și manifeste zelul către împărat, lovind în domn. Pentru o integrare mai justă a atitudinii lui în climatul tulbure învăluind împrejurările din Țara Românească în momentul acesta, trebuie urmărită, în primul rînd, situația domnului față de Basta, expusă la tot felul de surprize datorate unei mari instabilități a generalului habsburgic, influențat și de rețeaua de înrîgi țesute în jurul „Valahului“. Acesta era obiectul unui spionaj constant și unor interpretări răuvoitoare a gesturilor și intențiilor sale și chiar a unui sabotaj sistematic, oprindu-i-se de pildă, în martie 1604 banii trimiși pentru plata mercenarilor, cu consecințe dezastruoase pentru liniștea țării. Comandantul pedant și vanitos care dăduse greș neîncetat în Transilvania, nu putea să ierte succesul domnului român, care amintea întrucîtva de epopea predecesorului său „valah“. Dealtmînteri, teama unei reeditări a acesteia îi stăpînea pe imperiali în frunte cu Rudolf al II-lea și cu arhiducii, frații săi. În momentul chiar cînd Radu Șerban repurta victoria sa din 1603 în slujba împăratului, se porunceau măsuri grabnice pentru ca nu cumva el să pună stăpînire pe Transilvania pentru sine. Basta, ba însinua că domnul ar fi nesincer și primejdios, ba se exprima despre el cu un dispreț superior ca despre o nulitate menținută de el în lipsa unei alte soluții. După oprirea atacului tătarilor din 1602, care s-a soldat prin retragerea lor împreună cu Simion Movilă în postură aproape de prizonier răspunzător de această aventură, Basta care a sosit după acțiune, s-a grăbit să sublinieze că victoria se datorase unui corp de trupă imperial comandat în acea încăierare de unul dintre frații Cavriolo. La rîndul lor, toți suabaltarnii și clienții săi se întrec în proclamarea acestui lucru și apar deodată mai multe descrieri ale luptei, una scrisă chiar de contele Tomaso Cavriolo, alta de fostul mustermăister imperial Erich Lassota... etc. (Vezi *Studii și documente*, IV, p. 131). Îndată încep o serie de lucrături contra domnului. Încă din timpul soliei la Praga, se pornesc șoaptele la curte, și acuzațiile indirecte ale lui Petru Armeanul, folosindu-l pe Radibrat pentru atestarea condițiilor vitrege ale poporului, atribuite domnului și Buzeștilor. Totodată se mai strecurau informații despre negocierile purtate de domn cu tătarii și indirect cu turcii, pentru a ajunge la un *modus vivendă*, înlăturînd perspectiva unor noi atacuri ale acestora în folosul lui Simion, lucru cu atît mai necesar cu cît domnul nu se putea bizui pe mercenarii neplătiți, ba chiar trebuia să se teamă de ei. Despre aceste tratative raportează Vimercati la 25 decembrie lui Basta, care fusese încunoștiințat direct de domn, despre inițiativa lui și despre propunerea de a mijloci un contact între tătari și imperiali. O scrisoare a domnului, purtînd aceeași dată, constituie un fel de dublet al acestui raport. Din unele știri complementare ar rezulta că sugestia unei atare mijlociri pornise chiar de la Basta. Dar în mod destul de curios, el se arată dispus să prezinte atitudinea lui Radu ca îndoielnică și se grăbește să oprească transportul de bani amintit, destinat plății mercenarilor. Mai se adaugă și alte șoapte. Căpitanul secui Petru Concoli, care avea tot felul de legături, mai mult ori mai puțin lămurite cu Moldova, îl informa pe Basta că Radu Șerban avea să se înțeleagă cu Ieremia Movilă. După alte bănuieli și nedumeriri, se

putea afla, în sfârșit, că era vorba de un simplu jurământ de pace, care nu avea de ce să alarmeze pe imperiali. Dar pe lângă nesiguranța informațiilor, inexacte sau tendențioase, sau alterate, mai intervenea un factor permanent de incertitudine, anume arbitrarul imprevizibil al hotărârilor lui Basta. Felul cum reacționează la raportul lui Petru Armeanul din 20 februarie 1604 este foarte sugestiv. El se arată neîncrezător în spusele lui și plin de bănuială față de el, dar totodată oprește darul și ajutoarele bănești îndreptate spre domn, care și el este suspectat. Totul trebuia să depindă acum de întâlnirea cu domnul la Brașov, întâlnire la care se îndoia că ar veni acesta. După întrevederea care a avut însă loc, el scrie din Făgăraș arhiducelui Maximilian la 19 martie, arătându-se, în sfârșit, convins de sinceritatea domnului care însă nu trebuie împins la disperare. L-a găsit pe domn în mare îndoială, temându-se ca nu cumva, în urma zvonului ce se răspândise că s-ar fi înțeles cu turcii, să nu se fi mîniat împăratul pe el. Dar l-a aflat foarte devotat către maiestatea sa și hotărît să rămînă statornic în credință, dar numai să aibă un ajutor... Fără a mai căuta cauza primă a întregii ambiție de suspiciuni, Basta își atribuie merite proprii în această limpezire a atmosferei, declarînd că este bine că a vorbit cu el pentru a opri *che gl'humori non s'ingrossassero* și ca domnul să fie împins la disperare! Dar tot el, scriind la 10 aprilie arhiducelui Mathias, folosește o formulă caracteristică privind *il Vallaccho della cui constanza io grandamente confido, purchè i suoi bujeri non lo faccino prevaricare* [Studii și documente, IV, p. 142] rezervînd adică și eventualitatea unei defecțiuni. Curînd Basta părăsește bucuros Transilvania lăsată pradă amenințării turcești din afară și banditismului „haiducilor“ fără friu și dezertorilor, precum și regimentelor imperiale înrăite de neplata soldelor, fiind chemat să raporteze personal împăratului despre situația acestei țări. Toată greutatea cădea acum pe umerii comisarului imperial cu sediul la Cluj, Paul Krauseneck, complet depășit de gravitatea problemelor, ajunse absolut insolubile în acest stadiu. Către el se îndreptau acum și solii tătari, îmbrinași de Radu Șerban, aducînd condițiile unei înțelegeri cu imperialii, cît și delapuniile perseverente ale lui Petru Armeanul, precum și cererile de ajutor tot mai înfrigurate ale domnului (în iulie 1604).

Tratativele cu solii tătari veniți la Tîrgoviște, despre care raportează Vimercati la 25 decembrie, fuseseră urmate de venirea unui împuternicit pentru negocierile cu imperialii. Domnul îl trimite pe Vimercati împreună cu comisarul Leca, spre a-l însoți pe acesta spre Praga. La 12 iunie ei sînt la Viena. Dar sînt întorși din drum în urma unei scrisori (din 18 iunie) a lui Basta către Krauseneck, căruia îi comunica porunca împăratului. Persoana augustă a acestuia nu trebuia să apară în tratatul cu tătarii. Aceștia trebuie să-și poarte negocierile la Cluj și în nici un caz să nu meargă la împărat. Se invocă precedentul din vremea lui Mihai Viteazul care a negociat numai el și înțelegerea pentru împărat. Contribuția anuală de 20 000 de taleri destinată tatarilor, trebuie, de asemenea, să fie suportată de Țara Românească și de Transilvania, plătind fiecare cîte o jumătate. La 30 iunie (1604) se încheie tratatul la Cluj. Printre cei care îl iscălesc se află și comisarul Leca. Vimercati, reîntors la Tîrgoviște, este martorul faptelor descrise de el în raportul său din 23 iulie către Krauseneck, în care porțiuni întregi din text repetă pasaje din scrisoarea domnului cu data de „12 iulie“, fără îndoială greșit redată, neputînd fi vorba de un interval atît de lung între ele, și avînd a fi corectată în 22 iulie. O confruntare a celor două texte publicate în

Veress, *Documente*, VII, respectiv pp. 207—208 și 209—211, vedește marea lor asemănare. Scrisoarea domnului mai conține, în plus, unele amănunte în legătură cu plecarea solului tătar și cu expedierea, totodată, a doi boieri români cu o misiune specială la marele han, pe care trebuiau să-l roage să nu-și mai trimită fiul în Ungaria (în ajutorul turcilor, contra împăratului). Această misiune era necesară, întrucât existau temeri că pașa din Bulgaria l-ar putea reține pe solul tătar, ba chiar să-l trimită la Constantinopol, deoarece raporturile dintre turci și tătari erau destul de încordate.

Pasajele cele mai asemănătoare dintre aceste două comunicări către Krausenegg sînt, fără îndoială, acelea care reproduc cuvintele domnului, fie și într-o formă puțin atenuată. De pildă, vorbind de cetatea Chioar, domnul jignit de zăbava răspunsului exclamă: „Nu vom continua a vă mai ruga pentru Chioar, *si e da sperare, bene, se non raccomandar la mia famiglia a Dio solo!* Vimercati, în rolul său de secretar pentru limba italiană, a tradus întocmai cuvintele dictate de domn. Dar în raportul său a folosit o parafrază lipsită de ascuțișul originalului. Tot astfel, cuvintele domnului, plîngîndu-se de zăbava neexplicabilă în trimiterea banilor pentru oaste și izbucnind cu amărăciune: „*Et se la provincia [= Țara Românească] sara persa, per S. M. Cesarea si perde*” sînt redată într-un mod mult mai neutru și mai prozaic. Dar cu toate acestea, el rămîne tot un ecou al domnului și rapoartele sale treceau, probabil, tot pe sub ochii acestuia, chiar dacă nu erau dictate și acestea de-a dreptul de el. Idențitatea de cuprins între scrisorile lui Radu Șerban și rapoartele lui Vimercati a fost atinsă în treacăt și de A. Veress, cu prilejul publicării scrisorii domnului din 26 iulie, conținînd aceleași vești privind devastările tătarilor (au ars Craiova etc. etc.) și lipsa de soldați (puțin? ostași ai lui Mîrza au fugit în Moldova) și cererea ca să vină Giurgiu Raș cu haiducii săi, cît mai mulți *pentru a trece Dunărea*, terminîndu-se cu strigătul: „*Aiuti, aiuti, per amor delle viscere di Jesu Christo, monitioni di guerra, dinari, dinari, perchè de'villani non possiamo avere...* Editorul semnala o scrisoare cu aceeași dată, scrisă de Vimercati către comisari *cu același cuprins*, pe care nu a mai reproduș-o pentru acest motiv.

Dar în iulie, cînd domnul nu mai știa cărui sfînt să se închine în fața prăpădului iminent, Petru Armeanul își strecura otrava acuzărilor la Cluj. Comisarul buimăcit, oscilează mai întîi între un sentiment de neîncredere în armean, sporit de încrederea în rapoartele lui Vimercati. Dar apoi, în scrisoarea sa de la 31 iulie către împăratul Rudolf, își mărturisește îngrijorarea cu privire la punctul cel mai alarmant din delațiunile auzite. Petru Armeanul afirmă că domnul declară pe față, *ceea ce scrie și Vimercati*, că vrea să părăsească țara. El se referă la scrisoarea domnului și la raportul din 23 iulie, primite probabil în ajun, cînd și răspunde la scrisoare. La 1 august trimite un nou răspuns, probabil la scrisoarea S.O.S. din 26 iulie, iar a doua zi îi comunică rezultatul învoielilor cu marele han. Cu acest prilej este vorba și de turci. Împăratul consimte ca domnul să le plătească turcilor tribut, *dar nu ca să le ceară steag de domnie* (desigur pentru că i se trimisese steagul adus cu atîta ostentație de Cavriolo). Dar domnul care se arătase gata să cheme pe secui, deși li se atribuiau lor devastările și uciderile din regiunile de munte, și să aducă pe haiducii lui Giurgiu Raș, care băgaseră spaima în Transilvania, mai încearcă și o altă cale. Un raport venețian din Praga, din 23 august, pretinde că domnul, *simțindu-se bănuț*, a rugat să i se trimită un corp de oaste imperială. I se vor trimite din Transilvania

și Ungaria vreo 2 000—3 000 de pedestrași [Veress *op. cit.*, p. 223] Motivarea aceasta ne-ar duce la propunerea lui Petru Armeanul și Aloisio Radibrat relativă la acel corp de 400 de archebuzieri preconizat de ei. Dar în realitate, acum era vorba tot de chemarea unor trupe destinate apărării țării. Căci o altă veste, chiar din Transilvania, din 4 septembrie, semnalînd eforturile lui Krausenegg pentru plata valonilor care se agitau, mai adaugă că Abraham Horvat a trebuit, din lipsă de bani, să fie lăsat să plece cu haiducii săi în Țara Românească.

Nu cunoaștem activitatea ulterioară a lui Vimercati, nici data morții sale. Textele ce-i aparțin, cuprinse în volumul de față, au fost publicate în *Hurmuzaki*, IV, pp. 353—355 și Veress, *Documente VII*, pp. 209—211. El este menționat de Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 105.

RAPORT CĂTRE BASTA

[despre tratativele de pace între Radu Șerban și tătari]¹

1603 decembrie 25, Tîrgoviște

p. 353

A venit aici cvartirmaisterul Ludovic cu răspunsul și porunca regelui, cum trebuie să mă comport în această tratare a păcii cu Ceașul, căroră m-am grăbit să mă conformez în toate punctele //.

p. 354

În ziua următoare a fost chemat tătara la audiență la voievod și făcându-i acesta rugămintă că întrucît biata țară este atît de devastată și jefuită de neîncetatele incursiuni de tătari, cu atîta pierdere de suflete care rămîneau în robie veșnică, el roagă cu supunere pe măriă sa² să aibă milă de prăpădul unui norod atît de încercat și să-l primească sub ocrotirea și pacea sa, și să nu mai lase ca pe viitor această țară să fie bîntuită de tătari sau de alții, ci să o țină în pace și liniște, ca să se poată reface și reveni la starea ei de mai înainte, și pentru aceasta, măriă sa să se mulțumească în

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 353—355.

² Hanul tătarilor.

fiecare an cu un dar pe măsura putinței unei țări atît de încercate în starea ei de acum, dîndu-și el cuvîntul de domn și sub jurămînt solemn împreună cu toți boierii țării, să țină și să păzească neclintit această pace și alianță cu măriia sa.

A răspuns tătutul și a zis: „Toate astea sînt bune, și tu să spui adevărul, și să nu faci așa cum a făcut Mihai Voievod altădată, făgăduind multe și apoi nepăzindu-le; și dacă e așa, tu vei avea de la stăpînul meu ce vrei, și acestea ți le acord în numele său și îți dau tot ce ceri, cu aceste condiții și cu jurămîntul solemn de a menține pacea”.

Și a zis: „Dar cu turcul, ce ai de gînd să faci?” A răspuns domnul voievod: „Cu turcul voi ține bună vecinătate și prietenie la hotar, pentru ca trecătorile să fie deschise pentru negustori și ca soldătimea să nu alerge de o parte pe cealaltă a Dunării, făcînd pagubă țării, ci să primesc steagul de la turc și să dau tribut. Nu vreau să fac altfel, pentru că eu sînt în supunerea³ împăratului creștin prin obligația mea și jurămîntul meu, și de el sînt menținut în stăpînire, de la acesta am primit steagul, deci pentru nici un lucru nu vreau să mă depărtez de maiestatea sa”.

A răspuns tătutul: „Tu faci foarte bine să te ții de cuvînt și să nu te desparți de Neamț, și dacă ai face altfel, stăpînul meu nu s-ar putea încrede în tine, iar turcul nu se ține de cuvînt, este interesat și plin de înșelăciune și de aceea nu trebuie să te încrezi în el”.

Nu s-a vestit⁴ [cît de mare este] darul, dar domnul voievod trimite cu solul său la înapoierea acestui tătutul 5 000 de ducați de aur, cu două prea frumoase șube, una de samur⁵ și alta de rîs⁶, ca să fie date marelui han, rugîndu-l să primească și atîta, întrucît această biată țară nu poate da mai mult. Solului tătutul i-a dat 1 000 de taleri și o șubă de jder⁷.

Ceremoniile alianței se vor face din partea marelui han la reîntoarcerea solului și la venirea unui alt sol, pe care îl va trimite încoace hanul. Aceștia vor face aici ceremoniile confirmării <tratatului> din partea marelui han.

Cu privire la Transilvania și Ungaria nu s-a putut trata nimic, căci el nu avea împuternicire de a trata din partea stăpînului său decît numai despre Țara Românească în virtutea scrisorii scrise de domnul voievod regelui său [=hanului], dar conform (*per*) cu scrisoarea regelui și așa cum am înțeles Excelența sa și cu mine în ceea ce privește Transilvania⁸ și Un-

³ *Dedicato.*

⁴ *Non fu publicato.*

⁵ *Zibelina.*

⁶ *Lupi cervieri.*

⁷ *Martori.*

⁸ *Et per haver sentito S.E. et me nel particular di Transilvania...*

garia, el va trata despre aceasta cu stăpînul său și dă asigurări hotărîte că marele han va trimite un șol de mare vază, care de nu va fi el, va fi vizirul său, care va trata cu noi și poate va trece la maiestatea sa cezaree, pentru că știe că regele său are mare dorință⁹ de a intra în înțelegere¹⁰ cu împăratul german și dă asigurări hotărîte că ele¹¹ vor fi incluse.

Arată că îi pare rău că nu s-a scris marelui han despre această cerere¹² pentru că în mod sigur ar fi venit cu instrucțiuni depline¹³. M-a întrebat: cum avea de gînd să facă cu turcul? I-am spus că [nu va face] „nimic”¹⁴, și el a răspuns: „Ai dreptate, căci aceasta este o chestiune foarte gravă care va trebui tratată chiar la curtea [împăratului] german”.

Eu nu aflu la acest om decît intenții bune și bunăvoință, fără vreun interes, căci nu cere nimic, ci zice că doar o batistă¹⁵ dacă i s-ar da stăpînului său în semn de afecțiune, acesta s-ar mulțumi întotdeauna, ceea ce nu face turcul, care nu este singurul, căci și pașalele sale se arată a fi avizi și mări uzurpatori.

Se vede clar că tătarul¹⁶ este nemulțumit cu turcul și dacă s-ar putea găsi calea de a-i face un pocinog, cred că l-ar face etc. p. 355

Din Tîrgoviște, 25 decembrie 1603.

⁹ *Da ferma speranza.*

¹⁰ *Confederatione.*

¹¹ Transilvania și Ungaria.

¹² *Pretentione.*

¹³ *Totale recapito.*

¹⁴ Adică nu se va amesteca în acele tratative, înlesnind doar inițierea lor.

¹⁵ *Fazoletto.*

¹⁶ Hanul era supus unui șantaj continuu din partea sultanului otoman, care ținea la el pe un frate mai mic al acestuia, ca o amenințare continuă.

RAPORT CĂTRE COMISARUL PAUL
KRAUSENEGG¹⁷
[Despre situația din Țara Românească]

1604 iulie 23, Tîrgoviște.

p. 209

Tătarii obișnuiți nu încetează să bîntuie această nenorocită țară în mici cete¹⁸, făcîndu-i pagube însemnate căci intră ba pe ici, ba pe colo, și uneori din mai multe părți deodată, iar de soldățime nu se poate folosi mîria sa¹⁹, căci unii nu vor să asculte, iar alții care merg asupra dușmanului, de cum îl văd, o rup la fugă. Dar pe deasupra ei mai spun că dacă domnul nu le dă bani [=solda datorată] atunci vor lua alte hotărîri²⁰. Acum trei zile banul de Craiova²¹ a ieșit cu ostașii săi să dea piept cu acești tătari, care intraseră pe acolo prin șapte puncte.

¹⁷ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, în *Documente*, VII, pp. 209—211.

¹⁸ *Pauci.*

¹⁹ Radu Șerban.

²⁰ *Pigliarrano altro partita.*

²¹ Preda Buzescu.

S-a întîlnit cu o ceată de a lor de 200 de oameni, ostașii au fugit cu toții și l-au lăsat împreună cu boierii săi care au fost omorîți cei mai mulți, și prinși și banul însuși a fugit [într-o pădure (?)] în baltă²² împreună cu un slujitor²³ al său. Gîndiți-vă și domnia voastră la paguba cea mare care se aduce, neputînd bieții țărani să-și adune bucatele de pe cîmp, și cei care sînt aflați pe cîmp sau în casele lor, sînt duși cu toții în robie, și la aceasta nu se poate aduce vreun leac, căci nu se poate strînge ostași²⁴, care fără bani nu vor să se urnească din loc, și nu e o vorbă în vînt că în săptămîna trecută după pornirea tătarilor, domnul a ieșit la luptă și ostașii nu voiau să i se alătore, și — ceea ce este chiar mai // rău ca aceasta — el se teme să nu fie jefuit de acești soldați, cum a mai fost altădată cînd a trecut în Transilvania.

p. 210

La plecarea noastră încoace²⁵, domnia voastră ne-ați promis și asigurat că în șase zile va fi trimis secretarul român cu cei 40.000 de taleri pentru a face o plată soldaților, urmînd ca restul să vină mai apoi. Au trecut multe zile de atunci pînă acum și nu se aude nici o veste, și nici despre vreo solie.

Dacă <domnul> își va pierde țara, atunci ea va fi pierdută pentru maiestatea sa împăratul, care va avea și o sporire a cheltuielilor pentru a-l ține pe domn împreună și cu boierii, și vă înștiințez că în curînd ei vor pleca cu toții²⁶ dacă nu se aduce un leac grabnic, și ei spun pe față că vor să se salveze împreună cu familiile lor și cu puțînul ce le-a mai rămas și apoi maiestatea sa să facă ce va crede cu țara. [Vizirul²⁷ a pornit și se pare că a și ajuns la Sofia — va merge spre Oradea — are vreo 50.000 de oameni . . .] etc . . . Acum două zile a venit la domn un sol trimis de Ieremia, boier cu vază, pentru a trata și a încheia pace între acești doi voievozi, și totodată cere ca domnul să trimită de aici pe unul din marii săi boieri care să primească jurămîntul lui Ieremia de a păzi această pace. [Veștile aduse de sol despre luptele dintre poloni și moscoviți . . .].

Clucerul²⁸ Radu Florescu, retrăgîndu-se din casa sa la munte pentru a fi la adăpostul incursiunilor tătărăști și a-i pune pe supușii săi²⁹ să strîngă bucatele, a fost atacat acum patru nopți³⁰ în propria sa casă de niște ucigași veniți din Transilvania, jefuit și omorît împreună cu unii din ai săi, și astfel acești boieri sînt cu toții cuprinși de spaimă, căci scăparea lor fusese la munte — acum a fost ucis mișelește unul din marii boieri ai țării, de neam

²² *A un pantan.*

²³ *Servitor.*

²⁴ *Mercenari.*

²⁵ Probabil după ce l-a condus pe solul tătar pînă la comisar.

²⁶ *Verrano tutti alla volta sua.*

²⁷ Lala Mehmed-pașa (1604—1606).

²⁸ Sub Radu Șerban, mare clucer 1603 aprilie 19—decembrie 28.

²⁹ *Vassalii* = țărani dependenți.

³⁰ La 8 iulie stil vechi = 18 iulie după calendarul gregorian.

ales dintr-o familie străveche de vasali credincioși ai maiestății sale de la care credeau că vor avea ajutor și sprijin. Și se aude că acești tâlhari sînt sprijiniți de căpitanii de secui, care nu au slujit la altceva — cînd au venit de au petrecut acele cîteva zile în această țară — decît să fure și să mîne din urmă vite <din țară> și să iscodească unde sînt casele nobililor prin munți, pentru a-i putea jefui așa cum au și început, și aceasta este a treia ispravă a lor împotriva boierilor.

Ar fi timpul să se ajungă la încheierea tratatelor privind <darea cetății> Chioarul³¹ pentru domn... căci el este hotărît să-și scoată toată familia <din țară> și să se ușureze de această grijă încredințînd-o pazei maiestății divine³² dacă nu va avea un alt loc unde să-i așeze.

...în timpul acestor zvonuri negustorii nu mai umblă [prin țară, de aceea nu i-a putut face rost de penele de bîtlan făgăduite. Va trebui să mai aibă puțină răbdare].

³¹ *Chyuivar*. Domnul ceruse această cetate și prin solii săi în octombrie 1603. I se va răspunde că nu i se poate da deocamdată, dar că el poate să-și trimită soția, la nevoie, acolo.

³² *Della Divina Maestà*.

ANONIM CATOLIC ITALIAN

(1606)

*

Ne aflăm în fața unui text extrem de sugestiv. Sub aparența unei dări de seamă despre starea bisericilor catolice din Moldova — un fel de inventar — autorul anonim strecoară o serie de argumente contra numelui lui Ieronim Arsengo ca episcop catolic de Argeș în scaunul rămas vacant prin moartea lui Bernardino Quirino. Se invocă, în sensul acesta, lipsurile sale —, insuficiența sa pregătire teologică, talentul său mărginindu-se la oarecare adaptabilitate la condițiile creștinătății aflate sub turci — și naivitatea și neștiința sa, care îl făceau să asiste, cu toată cordialitatea, la ceremoniile ortodoxe, ca cele de Bobotează. Totodată sînt înfățișate oarecum, în mod neutru, și anumite informații de natură să întărească argumentele aduse. Domnul dorește cea numire pentru a-și asigura o persoană dependentă de el. Intervenția lui la Roma pentru numirea lui Arsengo a fost zăbovită doar de absența secretarului său, dar el stăruie în aceeași dorință. Secretarul domnului (polonul Paul Lancki) se reîntorsese chiar atunci din Polonia, unde fusese trimis la rege, pentru a trata anumite treburi însemnate. Care anume nu se spune. Precum se știe, relațiile domnului cu Polonia nu au fost întotdeauna lipsite de asperități și

de un fond de bănuială. În mai multe rînduri el a apelat contra polonilor din jurul său la regele însuși, a cărui politică se deosebea adesea de cea a sfetnicilor săi. Se ridicaseră mai multe chestiuni destul de supărătoare: pretențiile imperioase de plată ale trupelor de mercenari poloni ai lui Simion, alungat din Țara Românească, cerînd acum să fie plătiți de Ieremia, reactualizarea unor datorii bănești mai vechi către rege, suspiciunea stîrnită de folosirea concursului tătarilor de către Simion, pentru a înlocui pe acel al ostașilor poloni constituiți în confederație (vezi în volumul de față relațiile lui Marco Sobieski și Lawr. Piaszczynski), acapararea de fapt de către poloni a cetăților moldovene, înfruntarea boierilor domnului, jafurile ostășimii polone umblînd de capul ei prin țară... etc. Dar secretarul avusese la curtea regelui și întrevederi cu nunțiul papal din Polonia, care se interesa foarte de aproape de poziția lui Ieremia față de biserica romană, îndemnîndu-l, somîndu-l, aproape, să se declare pe față catolic în ciuda faptului că aceasta ar putea duce la o răscoală contra domnului și dîndu-i un răgaz de cîteva luni pentru a o face. Autorul anonim cunoaște această discuție purtată doar între secretar și nunțiu. În aceste împrejurări, desigur, că pentru nunțiu era foarte important ca episcopul catolic din Moldova să nu aibă vederi mai largi, ca cele ale clericilor veniți din insulele grecești (Quirini, Arsengo), unde se ajunsese la o coexistență cordială între confesiunile ortodoxă și catolică. De aceea stăruie, pe toate căile, contra numirii acestuia din urmă. Putem reconstitui dialogul redat de autor în esență și fără a numi pe interlocutorul secretarului, ascuns oarecum după o formulă impersonală (vezi textul relației, nota 51). Alegerea lui Arsengo este socotită foarte primejdioasă. Nunțiul îi pune în vedere secretarului să-l convingă pe domn să nu-l propună pe Arsengo chiar dacă l-ar socoti în conștiința sa vrednic de acea numire, mai adăugînd, cu toată hotărîrea, că și dacă l-ar propune domnul, papa tot nu l-ar admite! La obiecția secretarului, că domnul nu vrea un episcop polon, același glas impersonal a găsit soluția, ca el să fie desemnat de-a dreptul de papă, care va trimite scrisori de recomandare către rege și către domn. El va aduce cu sine o echipă întregă de preoți și călugări învățați și va reorganiza serios dieceza. Dacă ar fi totuși să rămînă Arsengo, vor trebui trimise persoane care să-l țină în tutelă, conducîndu-l și controlîndu-l... Urmează, în concluzie, considerații cu privire la schimbarea punctului de vedere (al nunțiului?) asupra numirii unui episcop polon în Moldova. Acesta ar putea să-l țină la datoria sa și pe domn. Dar deocamdată pentru a-l mulțumi pe Ieremia... (a cărui liniște este asigurată tot de regatul polon!) s-a renunțat la această soluție. Nu sînt lipsite de interes nici precizarea că nunțiul în Polonia, în acel moment, era vestitul Claudio Rangone, cel care va determina susținerea de către poloni a expediției falsului Dimitrie, instalat cu ajutorul lor pentru scurtă vreme pe tronul țarilor, și nici că Paul Lancki obține, nu știm precis cînd, dar probabil înainte de moartea lui Ieremia, calitatea mai mult onorifică de notar apostolic.

Rămîne întrebarea ce cădere a putut avea autorul acestei dări de seamă, care trădează o necunoaștere destul de mare a împrejurărilor din Moldova, și o inițiere atît de evidentă în discuțiile tainice ale secretarului cu nunțiul din Polonia. Este vorba, probabil, de un misionar italian de la Propagandă. Nu știm în ce calitate a venit, cît de mult a stat în Moldova, și care au fost însărcinările care i se dăduseră la plecare, nici cum a ajuns să servească punctul de vedere polon. Este oarecare asemănare a poziției acestui anonim cu cea

a lui Andrea Bobbi, cu câțiva ani mai înainte. Ca și acesta, el atribuie unor locașuri catolice din Moldova o origine dominicană și critică prezența episcopului catolic la ceremoniile bisericii ortodoxe, scoțind în evidență părțile negative ale activității sale. Acelaș Bobbi recomandă aducerea în Moldova a călugărilor din Polonia. Dar toate acestea el le scria din Polonia, probabil sub o influență pe care s-ar părea că o regăsim și la autorul de față.

Asupra datei documentului putem ajunge la precizări mai mari, el fiind scris înainte de moartea lui Ieremia Movilă (20 iulie 1606).

Darea de seamă, intitulată *Breve relazione delle Chiese del Stato di Valacchia di Germania* (sic), se află publicate în *Documentele Hurmuzaki*, VIII, pp. 307—309, după manuscrisul original păstrat în Biblioteca Academiei R.S.R.

Este analizată de Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 106 și rezumată de N. Iorga, în *Istoria Românilor prin călători*, București, 1928, 1, pp. 264—265.

SCURTĂ¹ RELATARE
DESPRE BISERICILE DIN MOLDOVA²

1606

p. 307 În Suceava³, oraș mare și populat, foarte vechi <care este> reședința nu numai a principilor Moldovei, ci și a mitropolitului, care își are astăzi scaunul acolo, se află peste 24 de biserici și de mănăstiri de rit ortodox⁴ de zid⁵. Într-una din aceste biserici⁶, care este foarte mare și frumoasă pe dinăuntru ca și pe din afară, se păstrează într-o raclă de argint moaștele, aproape întregi, ale unui oarecare sf. Ioan⁷, călugăr mar-

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, VIII, p. 307.

² *Stato di Valachia di Germania* (sic).

³ *Szocavia*.

⁴ *Del rito greco*.

⁵ *Fabricate di muro*.

⁶ Sf. Gheorghe din Suceava.

⁷ Sf. Ioan cel Nou, martirizat de tătari în secolul al XIV-lea. Moaștele lui au fost aduse de Alexandru cel Bun la Suceava.

tir foarte venerat de acei schismatici, care în fiecare an, înainte de Rusalii, îi sărbătoresc ziua cu mare solemnitate și mulțime de oameni. În același oraș se găsesc două biserici romano-catolice⁸ clădite de asemenea de zid și refăcute de actualul domn⁹, împodobite cu frumoase altare și odăjdii¹⁰. Într-una din ele care în temeiul picturilor vechi ce se mai văd într-însa se crede a fi aparținut călugărilor dominicani, se află un preot de mir sas, numit Ștefan¹¹, în cealaltă un călugăr franciscan polon, fratele Martin; acesta din urmă are grija duhovnicească a polonilor, iar cel dintâi a sașilor ce locuiesc aici.

Iași este un oraș mare și cu viață negustorească, cetate de scaun a domnului, are biserici de lemn <și> mănăstiri de piatră de rit ortodox¹², cam vreo 16 la număr; catolice nu sînt decît două, una afară, cealaltă înlăuntrul orașului, clădite din lemn, mici, urîte și în părăsire.

Cotnari, oraș bogat, este aproape în întregime catolic, afară de puțini schismatici și <are> numai patru biserici de rit ortodox¹³; locuitorii sînt sași și unguri, cei mai mulți catolici. Se află în acest oraș cinci biserici romano-catolice, trei de zid și două de lemn; numai în cea mai mare se află un preot, numit Laurențiu sasul¹⁴.

Siret, fost mai înainte reședință episcopală¹⁵, acum se mai văd doar, cu mare greutate, urmele unei biserici fostă a dominicanilor.

Hîrlău, oraș la o leghe de Cotnari, are cîteva biserici <din care> numai una catolică, de zid, dar dărăpănată și fără preot; obișnuiește să vină uneori, dar foarte rar, pentru a face slujba religioasă preotul din Cotnari.

Baia, oraș așezat în apropierea Carpaților; e locuit de sași și unguri catolici, și de un mic număr de moldoveni schismatici; se află aici o biserică parohială romano-catolică de zid, mare și frumoasă¹⁶, clădită odinioară de soția¹⁷ unuia din acei principii catolici ai țării și care e înmormîntată aici¹⁸. Această biserică era mai bogată decît celelalte, dar Mihai¹⁹ a despuiat-o de

⁸ Sf. Treime și Buna Vestire.

⁹ Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595—1606).

¹⁰ *Paramenti*: termen cu sensul inițial de obiecte de cult, dar aplicat apoi numai țeșaturilor liturgice.

¹¹ Probabil Ștefan Bathazar. Cf. și biografia lui, în volumul de față.

¹² *Rito Rutteno*.

¹³ *Ruttene*.

¹⁴ *Lorenzo de Sassonia* — probabil Laurențiu Demuth — cf. mai sus scrisoarea lui Șt. Bathazar.

¹⁵ Această episcopie apare în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

¹⁶ Biserica Adormirii Sfintei Fecioare de la Baia a fost clădită de Alexandru cel Bun.

¹⁷ Margareta de Losoncz, figură legendară, căreia i s-a atribuit introducerea catolicismului în Moldova.

¹⁸ Vezi inscripția murală din biserica de la Baia, la Bandini, ed. V. A. Urechia, p. 244 și la Baksić „Dipl. Ital.” IV, pp. 116—117.

¹⁹ Mihai Viteazul.

odăjdiile prețioase și de argintul mult ce avea; pe vremuri își avea preotul său anume, dar acum nu mai are nici un slujitor; mai este una mică, dar e părăginită.

Neamț²⁰, oraș așezat în munții Transilvaniei, are o biserică mare și frumoasă de rit romano-catolic, administrată de un preot sas, care rareori face slujba religioasă.

Piatra, oraș în munții sus amintiți; aici se află o mică biserică de lemn fără preot.

Bacău, oraș aproape în întregime catolic, avea mai de mult o mănăstire de călugări franciscani observați, pe care papa Clement al VIII-lea²¹ o dăduse ca reședință episcopului Țării Românești²²; astăzi după moartea episcopului²³ este locuită de fratele Ieronim Arseno²⁴, cu alți doi călugări; se mai găsesc două biserici catolice, una a Sfintei Fecioare ținând de sus-numita mănăstire, cealaltă a sf. Nicolae, fără preoți.

Faraoani²⁵ care e un sat în întregime catolic, are o biserică fără preot ca în multe sate din același ținut al Bacăului.

Troțuș²⁶, așezat în munții Transilvaniei, are de asemenea o biserică romano-catolică dar fără preot.

p. 308 Roman²⁷, oraș, reședința unui episcop grec numit de Roman, are o biserică romano-catolică fără preot²⁸.

Săbăuani²⁹, sat; locuitorii sînt catolici și are biserică de zid, dar nu are preot.

Huși, e reședința episcopului de Huși, ortodox; are o biserică romano-catolică unde obișnuiește să stea un preot sas cu numele de Ioan, care fusese căsătorit; mai sînt biserici catolice și în alte multe locuri, dar fără preoți.

Hotin³⁰, are o frumoasă biserică de rit grec și o capelă pentru catolici.

Pe vremuri fusese un episcop în acea provincie și, după cîte se spune, își avea reședința în Argeș, oraș din Țara Românească³¹, cîrmuită mai înainte

²⁰ Nemetz = Țîrgul Neamț.

²¹ Clement al VIII-lea (1592—1605).

²² Adică de Argeș și de Bacău după noua titulatură a episcopului catolic cu reședința, de fapt, în Moldova.

²³ Bernardino Quirini, vezi biografia sa în volumul de față.

²⁴ Gieronimo Arseno, iar mai jos e folosită forma Girolamo. Vezi biografia lui în *Călători*, II, pp. 504—506.

²⁵ *Forajan*.

²⁶ *Trussino*.

²⁷ *Romulo*.

²⁸ *Rettoe*.

²⁹ *Sabbojena*.

³⁰ *Coccino*.

³¹ *Valachia transalpina*.

de Mihai³², acum de Radu³³, dar din cauza tulburărilor din aceste țări, care mai erau și supuse turcilor, a fost lipsită de episcop mulți ani de-a rîndul. Jurisdicția episcopală peste acea provincie a fost atribuită vremelnic episcopului polon de Camenița³⁴, în hotar cu ea, care afirmă că ar avea acte în această privință; iar timp de mai mulți ani a fost ca vicar apostolic — precum arată actul recunoscut de părintele Comuleo³⁵, care a fost acolo în vizitație apostolică — un călugăr minorit Ieronimo Arseno din Chios³⁶, frate observant³⁷, un om priceput mai degrabă³⁸, pentru faptul că fusese în Turcia și cunoștea acea limbă, decît pentru învățatura sa. După aceea în anii trecuți a fost numit de către papa Clement al VIII-lea ca episcop de Argeș³⁹ Bernardino Quirini, de fel din Veneția sau Creta, călugăr franciscan observant care din cauza pretențiilor episcopului sus-numit⁴⁰ a avut de întâmpinat unele greutăți în jurisdicția episcopală. Iar în ce privește mănăstirea din Bacău, care aparținuse mai înainte „Zocolanților⁴¹ sus-zisului Bernardino, un călugăr Valerian⁴², polon de fel — din dorința de a o redobîndi pentru ordinul său deoarece din motive diferite o pierduse — obșinu, sub pretextul de a căuta să procure aceluia episcop venituri mai mari și înlesniri din partea domnului, scrisori de la serenisimul rege⁴³ și de la nuntialul apostolic și, încrezut în sprijinul acestora și al altora, îi intrașe în cap că poate face orice; și a ajuns pînă acolo, că în loc să îmbunătățească situația prelatului, după cum promisese, îl cită în fața domnului și începu a-l hărțui. Dar nuntialul apostolic îl ținu <pe acesta> mereu sub ocrotirea sa și într-atîta, încît nu numai că l-a potolit pe episcopul de Camenița⁴⁴ și a pus capăt îndrăznelii fratelui Valerian, punînd să fie alungat din Moldova⁴⁵, ci după ce sanctitatea sa a de-

³² Mihai Viteazul.

³³ Radu Șerban (1602—1611).

³⁴ *Camenes*.

³⁵ *Comuleo*. Alexandru Komulović, cu numele italianizat, Comuleo, a fost prima oară în Moldova, pe vremea lui Petru Șchiopul. Vezi biografia sa în *Călători*, III, p. 356.

³⁶ Vezi biografia sa în *Călători*, II, pp. 504—506.

³⁷ *Zocolante*, nume dat franciscanilor observați din Bulgaria. Însă, în realitate, atît Arseno, cît și Quirini erau franciscani conventuali.

³⁸ În text: *persona piutosto pratica di quel humori*.

³⁹ Titulul complet era ... *de Argeș și de Bacău*. Dar și Andrea Bobbi îl desemnează doar ca episcop de Argeș.

⁴⁰ De Camenița.

⁴¹ *Poi che essendo stato quel luogo prima di zocolanti, qui detti Bernardini...*

⁴² Valerian Lubieniecki, călugăr franciscan venit din Polonia. Pentru purtările sale și viața sa aventuroasă vezi și relația lui Quirini, în volumul de față. Pentru numirea sa ca episcop catolic al Moldovei, vezi și Virginia Vasiliu, *Il Principato Moldavo e la curia papale...* în „Diplomatarium Italicum“, II, pp. 63—64.

⁴³ Sigismund al III-lea Vasa, regele Poloniei.

⁴⁴ *Vescovo Carmenecense* (= Camenecense).

⁴⁵ *Valacchia*

clarat mănăstirea din Bacău reședință episcopală, a obținut de la acel domn⁴⁶ ca să dea anual — ceea ce a și făcut de fapt — asupra anumitor venituri ale sale, o sumă de 500 de florini, episcopului⁴⁷, care a murit în vremea aceea, adică anul trecut.

După moartea episcopului domnul, atât pentru bunăvoința pe care o are față de fratele Ieronim, pe care l-a cunoscut în timpul îndelungat petrecut aici, cât și pentru a-și asigura o persoană dependentă de el, a scris scrisori papei Clement și i le-a trimis printr-un slujitor al răposatului <episcop>, numind și recomandând pentru acea biserică pe numitul frate <Ieronim>, care se afla la Roma (trimis acolo de episcopul său ca să raporteze sanctității sale asupra stării bisericii sale, și mai ales pentru a ridica niște bani care, după cum spunea, fi fuseseră alocați de papă pentru a-l mai scoate din sărăcie) și nu a fost chemat înapoi de către slujitor, așa cum se credea, deoarece plecase din Roma. Sosind la Viena, fratele <Arsengo> aflând de moartea episcopului se grăbi <să plece> spre Moldova; în drum, trecând prin Polonia, a fost confirmat de către nunțiu ca vicar episcopal, pentru nevoile bieteii turme rămase fără păstor.

După cum se vede domnul stăruie în dorința promovării numitului frate dar n-a reînnoit stăruințele pentru locul devenit vacant, deoarece secretarul său⁴⁸ lipsea de lângă el, fiind trimis la rege pentru a trata unele treburile însemnate.

Acum că <acesta> s-a întors acasă, nu mai încapă nici o îndoială, după câte a spus acest secretar, arătându-se bucuros pentru ridicarea în scaunul papal a stăpînului nostru⁴⁹, că va interveni în chestiunea episcopatului, în favoarea numitului frate Ieronim⁵⁰, care e ca unul ce e neștiutor și ce închide ochii la legăturile cu ortodocșii; și care, cum nu cunoștea greșeala episcopului, mergea pînă atunci împreună cu alții la procesiunile și solemnitățile <schismatici> lor și cînd i s-a atras atenția, s-a justificat spunînd că face acest lucru pentru a-i atrage mai mult <la legea catolică> <și că este> cu știrea papei care, în-trebat fiind, a răspuns că este o minciună. Astfel alegerea lui este socotită ca putînd fi foarte primejdioasă, de aceea s-a vorbit⁵¹ cu secretarul ca el să-l

p. 309

⁴⁶ Ieremia Movilă.

⁴⁷ Bernardino Quirini.

⁴⁸ Paul Lancki, polon, rămas apoi în slujba lui Simion Movilă și a fiului acestuia. Dar a trecut apoi la Constantin Movilă.

⁴⁹ Papa Paul al V-lea (1605—1621).

⁵⁰ Din urmarea frazei se vede bine că secretarul polon era dispus să frîneze numirea lui Arsengo.

⁵¹ Nu se arată cine anume a vorbit și cine a socotit că numirea lui Arsengo ar putea fi primejdioasă! Peste tot este folosită forma impersonală: s-a socotit... s-a vorbit... s-a răspuns... Am crede că subiectul real al acestor verbe este nunțul papal din Polonia, care discutate cu Lancki, venit cu prilejul soliei sale recente în Polonia.

convingă pe domnul său să se gîndească bine, că <și> dacă îl socoate în cugetul său vrednic pentru asemenea funcțiune, să nu-l propună, pentru că stăpînul nostru nu-l va primi; și deoarece a adăugat în taină că domnul ține cu orice preț ca acea biserică să nu cadă sub ascultarea polonilor, i s-a răspuns că va putea cere de la stăpînul nostru un episcop, <fiind> sigur că sanctitatea sa îi va da un supus al lui evlavios, învățat și de încredere. Deocamdată discuțiile se reduc sau la persoana care să fie aleasă de stăpînul nostru, după placul lui, cum a făcut fostul papă Clement al VIII-lea, sau la <persoana> acestui călugăr.

În primul caz, dacă stăpînul nostru ar trimite un episcop, acesta trebuie să vină cu scrisori de recomandare către rege și către domn pentru ca să poată nu numai să se bucure de situația pe care și-o dobîndise celălalt, ci să și restabilească și să pună în ordine treburile acelei diecese complet dezorganizate și să aducă cu sine preoți mireni sau călugări învățați și evlavioși pentru care, ca și pentru darea de ajutoare pușinilor preoți ce se găsesc aici, și pentru ridicarea altora de aici, care cunosc limba, e adevărat că vor trebui să se facă unele cheltuieli la început, dar acestea vor fi întoarse cu nemărginită dobîndă . . . etc., printr-un mare cîștig de suflete.

În cazul al doilea, în afară de preoți⁵², de care are nevoie, va fi necesar să se trimită persoane înzestrate cu însușirile arătate mai sus, care să ajute pe episcop și să suplinească neștiința lui, conducîndu-l și controlîndu-l în funcția lui. Domnul, care este Ieremia⁵³, a arătat și a acordat totdeauna respectul cuvenit pontifului de la Roma și sfintei biserici și cu toate că el este pe față schismatic și ține legea ortodoxă, merge totuși și la biserica romano-catolică și se împărtășește cu sfînta cuminicătură și ia parte la procesiune și slujbele de 40 de ore; și ni s-a spus de către o persoană foarte apropiată de el, că de fapt în inima lui crede în biserica romană, dar nu poate, fără primejdie, s-o arate pe față, deoarece populația acestei țări fiind în cea mai mare parte schismatică ar putea să se răscoale; astfel se pare că așteaptă un mai bun prilej pentru a se declara pe față. Despre acest lucru a discutat serios, de curînd, nunțul cu secretarul lui, arătîndu-i cît de important este ca domnul să-și salveze conștiința⁵⁴, sfătuindu-l să-și încredințeze stăpînului nostru sufletul lui bun, <precum> și această chestiune și să ia cea mai bună hotărîre, și să aștepte răspunsul pe care acesta a promis să-l dea peste cîteva luni.

Altă dată s-a emis părerea că această biserică ar putea să fie încredințată unui polon pentru că acesta, prin favoarea și influența regelui, să-l păstreze mai mult la datoria sa și pe domnul însuși; totuși acum, văzîndu-se că

⁵² *Operai* = lucrători <în via domnului>.

⁵³ Ieremia Movilă moare la 10 iulie 1606.

⁵⁴ *Ponga in sicuro la coscienza sua.*

el nu privește cu ochi buni acest lucru, și gîndindu-se să-i dea cît mai multă satisfacție cu putință, s-a schimbat acea părere, sperîndu-se că ar putea să aibă mari foloase în acea țară, în care domnește pacea și liniștea de atîta timp, datorită mai ales protecției acestui regat — cu toate că domnul recunoaște supremația sultanului⁵⁵ căruia îi plătește și tribut.

⁵⁵ În vremea aceasta era Ahmed I (1603—1617).

SIMEON DBIR LEHAȚI

(1584 — d. 1636)

*

Simeon Dbir Lehați, dintr-o familie de armeni săraci din Caffa, s-a născut în 1584 la Zamosc (Polonia). A primit o educație îngrijită, avînd ca îndrumător pe învățatul armean Hagop, din Tokat, stabilit din 1602 la Zamosc; a fost consacrat „șarçavak” (funcție ecleziastică) la vârsta de 24 de ani.

În 1607 Simeon a trecut la Liov, de unde a pornit, la 15 februarie 1608, într-o lungă călătorie, în cursul căreia a trecut prin Moldova (martie — iunie 1608), Dobrogea și Bulgaria. A petrecut aproape trei ani la Constantinopol (septembrie 1608 — iunie 1611), unde și-a desăvîrșit studiile cu dascălii armeni Grigore din Cesareea și Azarie din Sasun.

În vara anului 1611 a făcut o călătorie în Anatolia, plecînd apoi prin Adrianopol — Filipopol — Spalato la Veneția și Roma.

În anii 1613—1614, Simeon a întreprins o nouă călătorie în Asia Mică, în cursul căreia a făcut pelerinaj la vestita mănăstire Sf. Carapet din Muș. Iar după înapoierea sa la Constantinopol, a pornit în august 1615 într-un nou pelerinaj, la Ierusalim, vizitînd cu acest prilej nordul Egiptului și Siria. În 1618 îl găsim din nou în capitala Imperiului Otoman, de unde s-a înapoiat în primăvara lui 1619 la Zamosc după 12 ani de peregrinări.

Ca învățător la școala armeană din Liov (1624), Simeon și-a consacrat o parte din activitate scrierii unor lucrări care ne-au parvenit în bună parte.

Cea mai însemnată, *Notele de Călătorie*, cuprinde descrierea localităților vizitate între anii 1608 și 1619, stăruind în deosebi asupra populației armenesti și lăcașurilor sale de cult. Simeon și-a descris impresiile de călătorie pe loc, dar redactarea definitivă a jurnalului său a fost efectuată, după mai mulți ani, la întoarcerea în Polonia.

A arătat interes pentru numeroasele monumente de arhitectură, instituțiile politice, moravurile, obiceiurile și riturile religioase ale populațiilor din țările străbătute. Prin valoarea informațiilor aduse mai ales cu privire la Orientul Apropiat, însemnările lui Lehați pot fi puse alături de cele ale călătorilor europeni Sanderson, Tavernier, D'Arvieux ș. a.

Jurnalului său, Lehați i-a adăugat mai târziu o cronică a evenimentelor mai importante petrecute în Polonia și Ucraina apuseană între 1621—1635, presărînd-o cu unele date autobiografice. Această a doua lucrare cuprinde descrierea expediției sultanului Osman al II-lea la Hotin (1621), campania lui Abaza-pașa de Silistra (1623) și Murad al IV-lea în Polonia, incendierea Iaroslavlului la 1627 și marea epidemie de ciumă, invaziile tătărești (1628), războiul ruso-polon din 1632, incursiunea regelui polon Vladislav al VII-lea în Suedia (1635), războiul turco-persan ș. a.

Deși scrisă în armeană medievală, lucrarea lui Lehați nu mai reflectă totuși limba clasică, ci dialectul viu, folosit în secolul al XVII-lea în Polonia, cu expresii populare și diferite împrumuturi din vocabularul turc, persan și arab.

Manuscrisul reunind însemnările de călătorie și cronică literatului armean, păstrat la Liov, a fost descoperit de savantul Nerses Akinian și publicat în paginile revistei congregației mekhariste din Viena „Handes Amsoria“ în 1932—1935, apărînd apoi într-un volum separat, în aceeași limbă, intitulat: Simeon Dbir Lehați, *Note de călătorie și cronică*, studiate și editate de Nerses Akinian, Viena, 1936, 42+493 p. Lucrarea a fost reeditată și tradusă în limba rusă de orientalistul M. O. Darbinian, la Moscova, în 1965 (Simeon Lehați: *Путевые заметки. Перевод с армянского, предисловие и комментарии М. О. Дарбиниян* 321 [— 322] p.), fiind însoțită de o introducere, note, comentarii, indice și un rezumat în limba engleză. Asupra însemnărilor de călătorie și cronicii lui Lehați au mai scris același Darbinian, *Симеон Лехацци о странах Юго-Восточной Европы* (Cronica lui Simeon Lehați privitoare la țările Europei de sud-est) în culegerea *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы Fontes Orientales ad historiam populorum Eurgoro Meridie—Orientalis atque Centralis pertinentes* —, sub redacția A. S. Tveritnova, vol. I, Moscova, 1964, pp. 253—257 și Ara Margos, *Пътни бележки от българские земли на арменския пътешественик от XVII в., Симеон Дбир Лехацци*. (Note de călătorie referitoare la ținuturile bulgărești ale călătorului armean din secolul al XVII-lea Simeon Dbir Lehați) în „*Исторически Преглед*“, XXII, 1966, nr. 2, pp. 105—107.

CĂLĂTORIE DE LA LIOV LA CONSTANTINOPOL¹

(1608 martie — septembrie)

Deci, în anul armenilor 1057² în ziua de 15 februarie în a doua săptămână a postului mare, într-o zi de luni, am pornit din Liov, la vârsta de 24 de ani.

Am plecat la drum cu niște negustori armeni din Moldova.

Fiind vreme de iarnă, abia după zece zile am putut sosi la Sniatyn, care este un oraș de hotar — de unde se sfârșește Polonia și începe țara vlahilor³. Am stat acolo o zi. În nouă zile am ajuns în orașul binecuvântat de Dumnezeu Suceava, care este orașul de scaun al domnilor din Moldova și în același timp al episcopului armean și al celui vlah <= ortodox>. Acest oraș era

¹ Traducerea s-a făcut de către H. Dj. Siruni după textul armean publicat de Nerses Akinian, Viena 1936, coroborat de A. Lazea cu ediția rusă a lui M. O. Darbinian, pp. 34—36.

² 1608.

³ Moldova.

pe un podiș înalt, priveliștea era frumoasă <și> clima potrivită și sănătoasă. O apă mare curge⁴ în jurul orașului. În acest oraș se găseau 3—400 de case de armeni. Ei aveau trei biserici de piatră și două mănăstiri, tot de piatră, afară din oraș, foarte frumoase <amîndouă> una în apropierea orașului⁵ și cealaltă la o depărtare de două mile. Acolo era un episcop armean localnic, numit Horhannes și arhimandritul Măkărtici din Hizan și un alt arhimandrit pe numele de Mesrob. Populația era foarte primitoare, cu frica lui Dumnezeu și iubitoare de semenii. Am stat la ei trei luni și două săptămîni din cauza tovarășilor <mei> de drum.

Am auzit că din țara vlahilor se ducea haraciul⁶ la Istanbul, la sultanul turcilor⁷. Cu bucurie am pornit și în trei zile am sosit în târgul Iași⁸, unde am stat o lună, așteptînd plecarea haraciului. La Iași erau 200 de case armenesti, atît ale băștinașilor cît și ale celor noi veniți. Aveau o biserică prea frumoasă de piatră⁹, preoți înțelepți și bogătași mari.

În ziua de luni a postului Sf. Marii am pornit cu haraciul. Însoțitorii haraciului¹⁰ erau doi armeni din Iași, „hogeă”¹¹ Horhannes Keronenț și „hogeă” Hacik, fiul lui Abram. Să-l rasplătească Dumnezeu înruinînd pe acest Hacik, atît pe lumea aceasta, cît și în viața viitoare, pentru că el m-a luat în căruța sa și mi-a arătat o nespusă bunătate mie, nevrednicului, pînă la sosirea <noastră> la Istanbul.

De acolo¹² am ajuns în două zile la orașelul Vaslui¹³. Acolo era o biserică armeană de lemn¹⁴ cu un preot și 20 de case armenesti. Am stat acolo o zi și jumătate și m-am dus la Bîrlad, unde am ajuns în ziua adormirii Sf. Marii¹⁵, și am stat acolo patru zile pentru că, după obicei, haraciul rămînea

⁴ Rîul Suceava.

⁵ Este vorba de bisericile Sf. Simeon (sau Turnu Roșu) (c. 1513), Sf. Cruce (c. 1521) și Sf. Treime (secolul al XVI-lea) și de mănăstirile Hagiagadar (cu hramul Sf. Maria) (c. 1512—1513) și Zamca (cu hramul Sf. Auxentie), sediu al episcopiei armene încă din secolul al XV-lea, pentru care vezi H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din țările române* în „Arhiva românească”, V, 1940, pp. 180—181 și N. Stoicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Moldova* (în ms.).

⁶ Prin termenul de „tezaur” folosit în text se înțelegea, probabil, tributul care se trimitea anual Porții.

⁷ În text: *Khontkar*, titlu dat de armeni sultanului otoman. E vorba de Ahmed I (1603—1617).

⁸ *Iaş Bazarı*.

⁹ Biserica sf. Născătoare, clădită pe la 1395; cf. Siruni, *ibidem* și N. Stoicescu, *op. cit.*

¹⁰ *Haznadarı*.

¹¹ Negustor.

¹² Din Iași.

¹³ *Vasloi*.

¹⁴ Lăcaș menționat în izvoarele contemporane din secolul al XVII-lea, cf. Siruni și Stoicescu, *op. cit.*

¹⁵ 15 august.

2—3 zile în fiecare oraș. În toate părțile li se dădea de mâncat și de băut atât oamenilor cât și animalelor.

În trei zile am ajuns la Galați, care era ultimul oraș al Moldovei¹⁶ și intrarea în țara turcească. Pe lângă acest Galați trecea Dunărea cea repede <și> de temut, mare și largă înfricoșătoare și înspăimântătoare, pentru mulți ca o prăpastie ce înghite oameni și bea sîngele omenesc.

În ziua de 22 august, într-o duminică, am trecut fluviul uriaș și ajungînd la malul celălalt, am intrat luni într-un sat cu numele Măcin. Am stat acolo trei zile. Aici se plătea vamă turcilor. Pornind de acolo, în două zile și jumătate am ajuns în orașelul Carasu¹⁷. În ziua de 26 august am intrat în Bazargic. Orașul acesta se găsea între doi munți înalți. Unii ne-au spus că aceste locuri au fost odată fund de mare; aceste cuvinte păreau a fi adevărate căci chiar locul arăta aceasta. Acolo erau și armeni. Aveau o bisericuță, doi preoți și un arhimandrit.

<1619 primăvara>

Inapoierea la Liov (1619)

Sosind în Moldova am găsit că țara era pustiită și fără oameni. De p. 242
asemenea, intrînd în Polonia, am văzut distrugerile și ruinele pricinuite de tătari. Multe orașe, comune, sate, așezări și cetăți erau pustii și <aceasta nu numai> de ieri și de alaltăieri, căci tătarii nemernici de două-trei ori pe an la rînd, fără să se teamă de nimeni, fără să le fie frică de cineva, veneau și plecau, incendiau și ucideau, jefuiau și pe mulți îi duceau ca robi în țara lor.

¹⁶ *Bughdanat erkeir* (Țara Bughdanilor).

¹⁷ Medjidia.

JOHANN WILDEN

(1585 — după 1623)

Călătorul german Johann Wilden s-a născut la Nürnberg, în anul 1585. A început să ducă încă din tinerețe o viață plină de aventuri. În 1604 a plecat în Ungaria spre a lua parte la războiul cel lung (1592—1606) pe care Habsburgii îl purtau cu turcii. Chiar de la început, tânărul Wilden a căzut prizonier, rămânând în robie turcească șapte ani (1604—1611). În acest timp, trecând de mai multe ori de la un stăpîn la altul, a avut prilejul să cunoască aproape toate țările din cuprinsul Imperiului otoman: Arabia, Persia, Egiptul și firește, Turcia europeană.

La întoarcerea spre casă, Wilden a plecat din Constantinopol, împreună cu o caravană de negustori, care venea de două ori pe an în capitală cu mărfuri din Polonia, și se întorcea cu mărfuri turcești. A pornit spre Polonia, în iulie 1611. Drumul trecea prin Moldova, unde în acea vreme domnea Constantin Movilă.

Curînd după întoarcerea acasă a publicat însemnările despre călătoriile sale într-o carte, al cărui titlu este un adevărat rezumat a tot ce a văzut și pătimit. [*Neue Reysbeschreibung eines / Gefangenen Christen. / Wie derselbe neben anderer. / Gefährlichkeit zum*

sibenden mal verkaufft vor / den, welche sich Anno 1604, angefangen, und 1611, ihr end
genommen. Darinnen aussführlich zu finden, die stätt, Länder und Königreich, samt dero-
selben Völcker, Sitten und Gebräuch, so vil er / in werender Reys gesehen und erfahren. /
Insonderheit von der Türcken und Araber Iähr / lichen Walfahrt von Alcairo nach Mecha, /
ihren Opffern und / Ceremonien daselbsten: Von des Mahomets Begräbnuss zu Medina Tal /
nabi: Von den roten Meer und einer drey viertel jährigen gefährlichen Schifffahrt nach
Gemen ins Abyssiner Land: Von Berg Synai, / und anderer gelegenheit etc. / Item von der
Statt Ierusalem, dess H. Grabs, des Tempels / Salamonis, und der Statt Damasco, Cypern,
Rhodis, Wie auch der / grossen Statt Alcairo, und den Fluss Nilo, sampt der Egypter /
Gebräuch und Sitten. / Dessgleichen von der Statt Constantinopel: des Türckischen Käyser
Hofhaltung: der Türcken Leben und Wandel. Endlich wie er durch Poln wider inn /
Teutschland kommen: samt einer Landtafel, darinnen / seine vornemste, Reysen. / In III
unterschiedlichen Büchern begriffen. / Aufss fleisigst eigener Person Beschrieben und aus-
gestanden / Durch Iohann Wilden, Bürgern inn Nürnberg / Mit einer Vorrede / Herrn
Salomon Schweiggers, Predigers zu / unser Frauen daselbsten. / Mit Röm: Käys: Majest:
Freyheit auff 10 Jahr. /

Nürnberg, gedruckt und verlegt durch Balthasar Scherffen, MDCXIII, in 4°.

O a doua ediție a apărut la Nürnberg în 1623.

În fragmentul foarte scurt care privește trecerea prin Moldova se subliniază mai ales
lipsa de siguranță în țară, întreținută de vecinătatea tătarilor, ca și de frământările politice
din vremea lui Constantin Movilă.

A fost analizat de N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, București, 1928, I,
pp. 266—267, și de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 108—109.

CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA¹

1611

p. 254

Plecînd din Constantinopol², am ajuns în patru zile la Adrianopol, dar n-am intrat în oraș, ci am tras într-un sat turcesc la o milă de oraș, la casa unui ceauș, care avea o curte mare, împrejmuită cu gard înalt; în această <curte> au fost băgate toate carele, vreo 30 la număr. Aici am poposit o zi, apoi ne-am urmat călătoria și am ajuns la Dunăre după 14 zile. Aici am făcut popas două zile, în cîmp deschis, lîngă un sat, pîna cînd begul a încasat vama dela negustori. După aceea, am trecut Dunărea în Moldova³. În prima zi, după ce am trecut fluviul și ne urmam drumul, au dat tătarii peste noi și au vrut să ne prade; dar noi ne-am înjghebat numaidecît o tabără de care și ne-am hărțuit cu ei timp de un ceas.

¹ Traducerea s-a făcut după *Neue Reysbeschreibung*, ed. din Nürnberg, 1613, p. 254.

² În iulie 1611, în tovarășia unei caravane de negustori.

³ În text: *Vallachien*.

Și cînd <tătarii> au văzut că nu ne pot dovedi, s-au tras înapoi și ne-am urmat drumul. A doua zi am întîlnit altă ceată de tătari și a trebuit să ne hărțuim și cu aceștia cîtva timp. Într-un cuvînt, am avut mult de furcă cu tătarii, pînă am ajuns în sfîrșit, la un oraș ce se cheamă Iași, și în care se afla voievodul Moldovei⁴ cu o seamă de ostași. De aici înainte n-am mai avut nici o supărare din partea tătariilor.

La Iași am petrecut trei zile: aici <negustorii> au trebuit să plătească iarăși vamă⁵ pentru mărfurile pe care le duceau cu ei. Orașul acesta nu e mare, pare mai degrabă un tîrg, nu e înconjurat cu ziduri și are înăuntru un palat păcătos⁶, în care voievodul își ține curtea. Locuitorii sînt români, ruși și poloni; sînt un popor tiranizat și n-au un ceas de liniște din partea tătariilor. Bieții țărani părăsesc pretutindeni satele și se ascund prin codrii cei mari.

De la Iași, am ajuns după opt zile de drum, la Camenița, în Polonia.

⁴ *Der Wallachisch Fürst*. Este vorba de Constantin Movilă (1607 nov. — 1612 iunie).

⁵ Vama cca mică, adică o vamă interioară.

⁶ *Ein schlechtes Schloss*.

GREGORIO DI NICOLO, RAGUSANUL

*(sfârșitul secolului al XVI-lea —
după noiembrie 1611)*

*

Ca și ragusanii mai cunoscători — cum au fost frații de' Marini Poli și Aloisio Radibrat — autorul relației de față, Gregorio di Nicolo, a fost în slujba imperialilor, folosit de ei în misiuni prin părțile unde era nevoie de cunoașterea limbilor slave. În anul 1611 a fost trimis de regele Ungariei și Boemiei, Mathias de Habsburg, la Constantinopol, cu o scrisoare către sultanul Ahmed I (1603—1617). Plecat din Viena la 15 mai 1611 și trecând prin Cracovia și Liov pe drumuri destul de nesigure, a ajuns la 8 iunie la Camerița, unde șeful pribegilor ardeleni, Ștefan Kendi, strângea oaste pentru a-î da ajutor lui Radu Șerban, care fusese gonit din Țara Românească de expediția principelui ardelean Gabriel Báthory și se refugiase în Moldova, la noul său aliat, Constantin Movilă. De fapt scrisoarea trimisă de Mathias al II-lea de Habsburg sultanului trebuia să fie în legătură cu situația creată de acțiunea intempestivă a lui Gabriel Báthory, care năvălise în Țara Românească în mijlocul sărbătorilor Crăciunului (1610). Într-adevăr, în februarie următor, trimisul imperial, Cesare Gallo, era la Roman, unde încheia (în 1611) un tratat secret cu domnul pribeg al Țării Românești și cu domnul în scaun al Moldovei,

în vederea unei colaborări militare contra lui Gabriel Báthory. Și, în curînd, în luna mai pornea spre Milcov oastea de moldoveni, de cazaci și de poloni pentru reinstalarea lui Radu Șerban. (La formarea acestei armate contribuise și Kendi cu pribegii fugiți de urgia lui Gabriel Báthory). Este vrednic de subliniat că tot în mai pornea din Viena și purtătorul scrisorii amintite. În Moldova el dă la curtea domnului Constantin Movilă de un sol polon, ce mergea și el tot la Constantinopol, pentru interesele domnului moldovean la Poartă. Trezirea celui sol avea să încetinească mult drumul emisarului imperial. De la început, vornicul Nestor Ureche, punînd poate la îndoială sinceritatea acestuia din urmă, care nu putea înfățișa nici o scrisoare adresată domnului din partea stăpînului său, i-a cerut lămurit să nu plece decît cu o săptămînă după plecarea solului. Dar acesta era ținut în loc de prezența în jurul Iașilor a numeroase cete de tătari. Încercarea ragusanului de a o lua înainte s-a poticnit de aceeași piedică a tătarilor. Încercarea a doua de a porni pe neștiute cu caravana de 50 de căruțe a solului a dat și ea greș, căci vornicul a trimis îndată să-l recheme, în chipul cei mai stăruitor cu putință, și nici solul nu dorea să-l aibă tovarăș de drum „pentru anumite socoteli ale sale“. Care erau acele socoteli rezultă din convorbirea emisarului habsburgic cu caimacamul marelui vizir după sosirea sa la Poartă, *singur*, cu zece zile înainte sosirii solului polon. Cu toate acestea se arată bănuiala că drumul său prin Polonia și Moldova ar fi avut de rost să urzească ceva împreună cu regele Poloniei, cu domnul Moldovei și cu Radu Șerban, toți trei dușmani ai turcilor. E denunțat de agenții lui Radu Mihnea că ar fi stat mulți ani în slujba lui Radu Șerban, poate pe vremea lui Radibrat... etc. Se înțelege deci grija lui Nestor Ureche de a împiedica pe ragusan, venit probabil cu protestul imperialilor împotriva alungării lui Radu Șerban de către Gabriel Báthory, să se alăture solului polon trimis să stăruie pentru tînărul domn al Moldovei. Pentru aceste împrejurări vezi și I. Moga, *La Contesa fra Gabriel Báthory e Radu Șerban*, în „Diplomatarium Italicum“, III, pp. 42—125.

Relația lui Gregorio di Nicolo completează știrile despre starea Moldovei, bîntuită de cete de tătari sub ultimii Movilești în ajunul prăbușirii lor. Raportul redat aici a fost publicat în colecția *Hurmuzaki*, vol. IV, pp. 455—457 doc. 382.

Autorul este pomenit de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* la p. 107.

RAPORT CĂTRE REGELE UNGARIEI ȘI
BOEMIEI MATHIAS DE HABSBURG¹

1611, noiembrie 23

[Autorul a plecat la 15 mai din Viena spre Constantinopol cu scrisorile regelui către sultanul Ahmed, trecînd prin Cra-covia și Liov unde a zăbovit 10 zile nefiind drumurile sigure. De la Liov a plecat însoțit de un călugăr franciscan spre Camenița unde a ajuns la 8 iunie și l-a găsit pe Ștefan Kendi care strîngea oaste pentru a-i da ajutor lui Radu Șerban].

p. 455

Din Camenița m-am îndreptat spre Iași, cetatea de scaun a voievodu-lui Moldovei². Acesta împreună cu maica sa³ m-au primit în audiență par-ticulară⁴ tocmai cînd se afla acolo un sol polon ce mergea la Constantino-pol pentru treburile domnului. În acea audiență l-am rugat pe voievod să

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, p. 455 și urm.

² Tînărul Constantin Movilă.

³ Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă.

⁴ *Hebbi doi volta (?) privata audienza.*

dea pentru slujba maiestății sale regale o escortă de patru inși care să mă însoțească pînă la Constantinopol. Întrebîndu-mă despre o scrisoare din partea maiestății voastre regale și eu // invocînd că n-am decît pașaportul meu, și motivul că solul său care se și afla la Praga, trimis de mai înainte, va fi purtătorul dorinței sale <= a regelui>, mi-a cerut să mai aștept o săptămîină pînă ce va fi plecat solul polon, și după aceea îmi va împlini orice cerere. Dar cum timp de șase săptămîni în șir s-au aflat în jurul Iașilor o mulțime de tătari, nici eu și nici solul amintit nu am putut pleca din acel loc și, eu, nemaivrînd să-mi mai prelungesc șederea m-am învoit cu cei patru soldați ai domnului ca să mă însoțească pînă la Dunăre, mințindu-l pe vornicul Ureche⁵, dregătorul de frunte al domnului, cu cererea ca să-mi dea voie să pot merge la o mănăstire spre a petrece acolo o săptămîină. Deci, odată primită această încuviințare, am pornit cu acei patru soldați spre Dunăre. Dar abia umblasem două zile și jumătate cînd, sculîndu-mă de vreme dimineața, am zărit la o depărtare de o milă italiană de noi o mulțime de focuri, ceea ce m-a îndemnat să mă opresc lîngă o pădure, rugîndu-l pe unul din cei ce erau cu mine să se ducă să afle ce era cu acele focuri. Acesta, apropiindu-se și văzînd că erau tătari, cu mare trudă s-a întors și noi cu toții împreună stînd ascunși o zi și o noapte în pădure, am stat de veghe și apoi ne-am întors la Iași. O săptămîină după aceea ambasadorul sta gata de plecare cu o caravană de 50 de căruțe, și eu dorind să plec cu acea caravană i-am cerut încuviințarea sus-zisului vornic, care nu a vrut să mi-o dea, oferindu-mi să mă trimită cu mai multă siguranță pe alt drum, dar eu nu am vrut să mă mai încred în el, ci am plecat fără încuviințare cu acea caravană. Deci aflînd vornicul de plecarea mea, a trimis după mine un om cu scrisoarea alăturată⁶, care m-a silit pentru multe considerații să mă întorc, <cu atît mai mult cu cît> nici solul nu mă voia ca tovarăș de drum pentru anumite șocoteli ale sale. În sfîrșit după patru zile, dîndu-mi-se patru oameni ca să mă însoțească, cu plecate spre Constantinopol, unde slavă Domnului, am ajuns cu zece zile mai curînd ca acel sol . . .

[... La Constantinopol cere audiență la Sultan... Caimacamul⁷ îl întreabă cu bănuială de ce nu a venit prin Buda ci pe drumul prin Polonia și Moldova, dacă nu pentru a urzi ceva cu regele Poloniei⁸, cu domnul Moldovei și cu Radu Voievodul⁹ dușmani ai turcilor?

Agenții greci ai lui Radu Mihnea l-au denunțat la Caimacam că ar fi fost mulți ani în slujba lui Radu Șerban și că a fost trimis pe sub mîină la

⁵ Nestor Ureche „supremo locotenente“, adică mare vornic al Țării de Jos (1596—1611).

⁶ *Aggionta* (nu e anexată la textul de față).

⁷ Mehmed Gürdjî.

⁸ Sigismund al III-lea Wasa.

⁹ Radu Șerban, fost domn al Țării Românești (1602—1610).

Poartă ca iscoadă, la adăpostul scrisorii regești. El răspunde... că dacă ar fi astfel nu ar fi venit pe față, ziua în amiaza mare la Constantinopol, însoțit de patru moldoveni, dar domnul Moldovei fiind „prieten și slugă și pentru unii și pentru alții... a vrut să-mi dea însoțitori de ai săi pînă la Poartă“ ...]

TOMMASO ALBERTI

(sfârșitul secolului XVI — după 1621)

*

Tommaso Alberti, originar din Bologna, a fost agentul unei case de comerț venețiene, care întreținea legături de afaceri cu Imperiul otoman și cu Polonia.

În această calitate a fost trimis, în mai 1609, la Constantinopol, unde a stat pînă în noiembrie 1612, cînd a primit însărcinarea de a duce mai multe care cu marfă la sucursala casei din Liov. Cu acest prilej, Alberti a străbătut Moldova, oprindu-se între 15 și 20 decembrie 1612 la Iași.

După împlinirea misiunii sale, Alberti s-a înapoiat de la Liov cu 60 de care încărcate cu blănuri și alte mărfuri, tot pe drumul pe unde venise. A trecut astfel din nou prin Moldova, ajungînd la Constantinopol, la 1 iunie 1613. Succesele dobîndite au determinat pe patronii săi să-l trimită în cursul aceluiași an cu un nou transport de marfă la Liov, astfel că a străbătut Moldova pentru a treia oară. La întoarcere, a trecut prin Cracovia, Nürnberg și Milan, ajungînd la 25 octombrie 1613 în orașul său natal, Bologna.

În anul următor, Alberti a întreprins o nouă călătorie în Orient. A părăsit Veneția la 20 aprilie 1614, ajungând la 30 iunie la Constantinopol, unde a stat șapte ani. De-abia în primăvara anului 1621 s-a întors în Italia. La 1 august prezența sa este atestată la Bologna.

Alberti a lăsat note de călătorie păstrate în Biblioteca Universității din Bologna (ms. 99). Au fost tipărite de Alberto Bachi della Lega în *Scelta de curiosità letterarie, inedite o rare dal secolo XIII al XVIII*, în „Appendice alla collezione di opere inedite o rare, diretta da Giosuè Carducci” sub nr. CCXXXI. Poartă titlul de *Viaggio a Constantinopoli di Tommaso Alberti (1609—1621)*, Bologna, presso Romagnoli dall'Acqua.

Fragmentul care cuprinde descrierea călătoriilor sale prin Moldova a fost republicat de N. Iorga în „Buletinul Societății geografice române”, anul XIX (1898), semestrul II, pp. 58—63, sub titlul *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*.

Cuprinde unele amănunte destul de interesante despre haraciul Moldovei, numărul sate-
lor, starea drumurilor și moravurile locuitorilor.

De Alberti s-a ocupat R. Ortiz, în lucrarea *Per la Storia della cultura italiana in Romania*, București, 1916 p. 114 și urm., precum și N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, București, I, 1928, pp. 267—270.

Este vrednic de amintit că în scrisoarea lui Vincenti, scrisă din Tîrgoviște în decembrie 1583, el menționează venirea din Moldova în Țara Românească a fraților Alberti în legătură cu niște arenzi de vămi (vezi *Călători*, III, . . .).

PRIMA CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA¹

1612

Călătorie făcută de mine, Tommaso Alberti p. 58
de la Constantinopol în Polonia adică la Liov, <mergînd> pe uscat, cu
multe lucruri ale domnilor patroni <ai mei>, venețieni, adică 27 de care
încărcate cu covoare, trei care de „reobarbo”², două care cu mătase, pentru
a aduce totul la sucursala lor, deschisă la Liov, eu fiind însărcinat cu paza
susnumitelor încărcături; acele care erau conduse toate de turci.

...La 2 decembrie, ne-am pornit, am meres de-alungul Dunării; la p. 59
prînz am ajuns la Măcin³, sat și schelă la Dunăre, adică vama sau locul
unde se plătește vama la <hotarul> Turciei; am descărcat toate carele, am

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga, în „Buletinul Societății geografice române”, XIX, 1898, pp. 58—63.

² Adică rubarbă.

³ *Mecina*.

plătit vama, m-am descotorosit, dar cu multe greutate, de acel blestemat neam al turcilor și ne-am scăpat de acei vicleni de căruțași turci care erau cu noi; am pus toată marfa în luntre și am trecut astfel Dunărea, părăsind Turcia; am intrat în lumea creștină; am coborât în noaptea aceea 60 de mile pe Dunăre la vale.

La 3 <decembrie> am ajuns la Galați, oraș pe malul Dunării, stăpînit de domnul Moldovei⁴.

Am descărcat mărfurile din luntre și am stat în acel loc toată ziua pentru a lega mai bine baloturile și a găsi care pentru călătoria noastră. În 4 <decembrie> am rămas tot acolo; am pus să ni se slujească liturghia în felul românilor; ne-am simțit foarte bine <acolo>, am găsit pește mult și bun adică: moruni proaspeți, nisetri, păstrugă⁵ în cantitate foarte mare și la un preț foarte ieftin, aproape pe nimic; mare mulțime de iepuri, cu 5 bani⁶ unul; n-am găsit găini și alte păsări, toate lucrurile fiind prădate de tătari încă de acum patru luni. La 5 <decembrie> am pornit de acolo cu mărfuri cu tot <și> am mers toată noaptea la lumina lunii, pe ger.

La 6 <decembrie> am mers într-una prin cîmpiile amintite cu altă călăuză, fără să mai găsim sate sau cătune. Seara, ne-am oprit.

p. 60 La 7 <decembrie> am continuat drumul prin acele cîmpii, pe frig mare fără să întîlnim vreun sat sau vreun cătun. La 8 <decembrie> de asemenea ne-am văzut mai departe de drumul nostru; seara am ajuns la Bîrlad⁷, <care e> oraș, dar <aproape> în întregime distrus și jefuit. La 9 decembrie am urmat mai departe prin acele cîmpii pe frigul cel mai strașnic; seara eram în satul Zizinca⁸; am cînat și ne-am pornit la drum <mergînd> toată noaptea. La 10 <decembrie>, tot pe acele cîmpii, am trecut prin tîrgul Vaslui⁹, localitate cu multe case și acolo este o biserică și un palat al domnului Moldovei, dar ruinat cu desăvîrșire¹⁰.

Iar la 11 <decembrie> am mers înainte printre munți și am continuat astfel toată noaptea, călătorind pe mare ger.

La 12 <decembrie> am urmat mai departe pe o mare ploaie; am intrat într-o pădure mare în care am petrecut noaptea, călătorind mereu pe mare vînt și ploaie. La 13 <decembrie>, în ziua sfintei Lucia, de asemenea

⁴ *Bogdania.*

⁵ *Luzzi.*

⁶ *Soldi.*

⁷ *Barlato.*

⁸ *Zizwar* = Zizinca, sat la sud de Vaslui.

⁹ *Vasclh.*

¹⁰ Palatul domnesc din Vaslui, clădit de Ștefan cel Mare înainte de 1464, a fost părăsit de urmașii săi. A suferit și în cursul luptelor din timpul Movileștilor.

am mers prin pădurea amintită <mai sus> care e foarte mare; drumurile sînt foarte rele încît nici șase perechi de boi nu puteau trage o căruță; am stat toată noaptea în pădurea aceea fără <să avem> nimic de mîncare și tare înfricoșaji de lupi, care urlau grozav. La 14 <decembrie> am mers tot prin pădurea amintită.

Seara am ieșit <de acolo> și am poposit noaptea la marginea acelei păduri.

La 15 <decembrie> am mers pe drumuri foarte rele și am ajuns la Iași, orașul unde locuiește Domnul¹¹ Bogdaniei sau Moldovei; acest oraș este fără ziduri <de apărare> și sînt acolo aproape 8 000 de case, dar toate de lemn <și> cîteva biserici; unele <sînt> de piatră, dar o parte <din ele> sînt ruinate în urma războaielor; palatul domnului e de piatră și înconjurat de jur împrejur cu o împrejmuire de pari groși. Cînd se duce domnul prin cetate, merge călare, însoțit de 500 de archebuzieri; este îmbrăcat în roșu, cu buzduganul¹² în mînă. Orașul e foarte murdar, plin de noroi care îngreunează mult mersul; orașul îi aparține <lui>. Dacă se duce vreun călător să ceară adăpost, orice casă este datoare să-l primească; și obișnuiesc acolo <să le facă> bună primire. Femeile sînt acelea care au conducerea și fac toate treburile necesare în casele lor; discută nestingherit și fără ceremonie cu oamenii, în public și în particular, ceea ce nu este un lucru oprit; cînd aduc de băut sau de mîncare, ele gustă mai întîi din ce au adus¹³. Cînd moare soția cuiva, acela, pentru a arăta că e văduv, umblă cîteva zile prin oraș cu capul gol. În amintita țară, care are un hotar de 200 de mile, se trăiește după obiceiurile grecești. E foarte frig; ei folosesc sobe¹⁴. În țară sînt 24 000 de sate¹⁵. Țara plătește tribut sultanului; 60 000 de taleri¹⁶.

p. 61

Țara Românească plătește 100 000 de taleri¹⁷ și are în stăpînirea sa 24 000 de sate¹⁸.

La 20 <decembrie>, într-o joi, am plecat dintr-acel loc pe mare ger și zăpadă: am călătorit ziua și noaptea. La 21 <decembrie>, ziua sfîntului

¹¹ Ștefan Tomșa al II-lea, în prima domnie (1611—1615).

¹² *Mazza ferrata*.

¹³ *Sono le prime a far la credenza*.

¹⁴ *Stufte*. Adică sobe închise și nu sistemul căminului deschis.

¹⁵ Cifra exagerată.

¹⁶ Cifra nu e departe de adevăr. Vezi mai jos relația lui Polo Minio.

¹⁷ Această cifră nu poate fi acceptată, întrucît raportul ambasadorului venețian din decembrie 1609 indică suma de 35 000 de taleri (C. I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, p. 114) iar în 1613, Radu Șerban afirmă că nu a dat Porții mai mult de 32 000 de florini (*Hurmuzaki*, IV, 1, doc. nr. 432, p. 506).

¹⁸ Cifră exagerată. Dealtminteri se repetă mecanic cifra de la n. 15.

Toma, am mers pe loc șes și am ajuns din urmă carele care plecaseră cu două zile înaintea noastră din Iași.

La 22 <decembrie> ne-am urmat drumul cu susnumitele care, am trecut râul Jijia¹⁹ care era înghețat și am trecut cu carele pe gheață; seara, am ajuns la Ștefănești²⁰, târg²¹ mare de 2 000 de case; se află acolo o biserică mare²², clădită din piatră, dar nefzestrată <cu cele de trebuință>²³: sînt, în acel oraș, 1 000 de soldați pe care îi ține domnul ca garnizoană din cauza polonilor²⁴.

p. 62 // La 23 decembrie am plecat la miezul nopții din acel târg; am călătorit // pătîmind rău de frig, iar noaptea încă și mai rău din cauza gerului.

La 24 <decembrie> am mers pe cîmp, n-am găsit de loc nici apă, nici lemne de foc pentru a ne încălzi și a adăpa boii, iar pămîntul era tot acoperit de lăcuste moarte de frig încît părea că pe pămînt era zăpadă înghețată; toate puțurile și alte iazuri se umpluseră cu acele lăcuste care otrăveau toate apele; și să ne mai gîndim că acele lăcuste făcuseră cele mai însemnate pagube vara trecută, stînd <ascunse> în iarbă, nimicind toate bucatele. Lăcustele erau mari și lungi de o jumătate de palmă.

La 25 <decembrie>, în miezul nopții de Crăciun am pornit pe un mare ger, și la mijlocul dimineții am avut de trecut un rîu numit Prup, dar l-am trecut cu mare greutate, din cauză că era foarte umflat și pentru că bătea și un vînt puternic din miază-noapte²⁵ care ridica multe valuri <și pentru că treceam> cu cai pe care îi înfricoșa mult, <vîntul>; și ne-a trebuit toată ziua pînă să trecem.

Am petrecut foarte rău noaptea din pricina gerului, a zăpezii și a vîntului care <ne> biciuia fața <fără cele trebuincioase> pentru a face foc, fără vin <și> nici altceva de mîncare. Am umblat toată noaptea, pentru a putea ajunge cît mai curînd la Hotin. În toată această călătorie n-am stat nici odată cu carele, cu caii și boii la adăpost, ci totdeauna în cîmp deschis.

La 26 <decembrie> s-a potolit vîntul; seara am străbătut niște munți (!) anevoioși²⁶. La ora a doua din noapte am ajuns la Hotin²⁷, ultimul oraș al

¹⁹ *Gioggia*.

²⁰ *Ștefaneste* (Jud. Botoșani).

²¹ *Villa*.

²² Biserica sf. Parașchiva.

²³ *non fornita*.

²⁴ Pacea cu polonii nu fusese încă confirmată. Vezi tratatul în *Hurmuzaki*, supliment, II, 2, p. 571 și urm.

²⁵ *Vento da maestro*. Este vorba de Crivăț.

²⁶ *Monti cativi*.

²⁷ *Cutino*.

domnului dar ars tot și prădat de poloni. Acolo pe malul fluviului este o cetățuie frumoasă, aflată în stăpânirea polonilor — care țin acolo o garnizoană — ca zalog²⁸ pentru 100 000 de florini <împrumutați> domnului.

La 30 <decembrie, într-o> duminică, am plecat de acolo și am trecut pe gheață fluviul amintit; trecând în Podolia, pe malul aceluia fluviu am găsit un oraș numit // Braha²⁹. La prânz am ajuns la Camenița³⁰.

p. 63

²⁸ *Per pegno.*

²⁹ *Braga.* Vezi clauza cu privire la trecerea de la Hotin la Braha în înțelegerea moldo-polonă din 1612 (*Hurmuzaki, supliment, II, p. 375, doc. nr. CXC.*

³⁰ *Camignizza.*

A DOUA
CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA

1613

p. 63

La 4 mai 1613 am plecat din Camenița cu 60 de care mari, fiecare car cu cîte 6 cai, încărcate cu felurite mărfuri, adică blănuri de samur, de rîs, de iepuri³¹ și stofe de kermezină³², țesături de mătase (?)³³ și multe alte mărfuri, pentru a duce totul la Constantinopol. Să ne dea Domnul o călătorie bună și să ne păzească de ucigași!

La 5 <mai> am trecut fluviul la Hotin; la 6 <mai> am trecut fluviul Prut; la 7 <mai> am poposit la Ștefănești, tîrg mare; în 8 <mai> am mers mai departe; la 9 <mai> am ajuns la Iași, oraș al domnului Moldovei; la 11 <mai> am pornit <de acolo>; la 12 <mai> am umblat pe drum;

³¹ *Conigli* (aici cu valoare generală pentru celelalte blănuri pomenite împreună).

³² *Cremese* (= cremisi, în limba franceză „cramoisi”, stofă scumpă, colorată cu diferite nuanțe de roșu și vișiniu).

³³ În original *cerbelli* (= cendalli?), corectat de N. Iorga în: *coltelli*. Cendalul era o țesătură de mătase asemănătoare cu taftaua.

la 13 <mai> am trecut prin orașul Bîrlad și a fost o ploaie grozavă, cu vînt, tunet și furtună; la 14 <mai> am purces înainte, la 15 <mai> am ajuns în orașul Galați și acolo am descărcat marfa spre a o îmbarca în luntre, ca să trecem Dunărea și era ziua înălțării. La 17 <mai> eram la Măcin și am plătit <acolo> vama de intrare în Turcia și am stat pînă la 22 <mai>; seara, am plecat la Provadia ...

.
...La 21 iunie <1613> am plecat din Constantinopol; la 27 iulie, am ajuns la Liov ...

MIHAI THOLDALAGI

(sfârșitul sec. XVI — 1642)

*

Mihai Tholdalagi, nobil ardelean, era originar din localitatea Ercea, aproape de Reghin. Se cunosc puține amănunte biografice. Data nașterii sale nu a putut fi stabilită. Viața sa se confundă cu activitatea depusă de el în diferitele însărcinări care i s-au dat. Aproape patru decenii (1603—1639) au fost închinată de el unor însemnate misiuni diplomatice. A fost unul dintre principalii emisari ai lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczy I și consilierul favorit al acestuia din urmă. Pentru serviciile lui importante a fost răsplătit de principii amintiți mai sus cu demnități și moșii. Il găsim căpitan general în scaunul Mureș (1620) și Trei Scaune (1636), consilier al principelui și mare comite (prefect) de Turda.

Este folosit mai ales pentru solii la Poartă. Prima solie la care participă pleacă la Constantinopol, în 1614, sub conducerea lui Ștefan Erdélyi și, în trecere prin Țara Românească, e primită cu multă cinste de domnul țării, Radu Mihnea. Tholdalagi a jucat un rol însemnat în mai multe negocieri de pace (ca de pildă, în 1625 și 1627 la Gyarmat și

Szöny); în 1633 și apoi în 1636 a fost trimis la Poartă, pentru a trata unele chestiuni importante. Moare în 1642 și este înmormântat în catedrala din Alba Iulia.

A rămas în urma lui o serie de jurnale și memorii. Unul dintre memorii a fost publicat de I. Mikó, sub titlul *Toldalagi Mihály emlékrata*, în „Erdélyi Történelmi Adatok” (Izvoare istorice) vol. I (1855, pp. 219—243). Un jurnal despre delegația sa la încheierea păcii de la Szöny a fost scos la lumină de F. Salamon, *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból* (Doi diplomați maghiari din secolul al XVII-lea), Budapesta, 1884. În sfârșit, S. Szilágyi publică în „Történelmi Tár” („Magazin istoric”), 1881, un al doilea memoriu, sub titlul: *Toldalagy Mihály évkönyve 1613—15-ből* (Memoriul lui M. Th. din anii 1613—15) din care reproducem mai jos partea, de altfel destul de săracă în date, privitoare la itinerarul său prin Țara Românească.

CALĂTORIA
PRIN ȚARA ROMĂNEASCĂ¹

1613

p. 4

În dieta aceasta² au fost aleși pentru conducerea soliei domnul Ștefan Erdélyi³ și pe lângă el, ca membru al soliei Ștefan Bethlen⁴, iar eu drept capuchehaie la Poarta, și în luna aprilie măria sa⁵ a trimis pe domniile lor la Brașov, împreună cu Diak Mehmet⁶ capugibași al puternicului împărat. Și eu am fost trimis după el, din Dalnic⁷ în Trei Scaune; și am ajuns din urmă pe

¹ Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár“, 1881, pp. 1—11.

² Convocată în 6 martie 1613, la Sighișoara.

³ Nobil ardelean. Comite de Turda încă din 1602; deține această demnitate pînă la moartea sa (1642).

⁴ Fratele lui Gabriel Bethlen, viitorul principe al Transilvaniei.

⁵ Gabriel Báthory (1608—1613).

⁶ Mai târziu pașă de Timișoara (1618).

⁷ *Dálnok*. Sat în județul Covasna.

domnul Erdélyi și pe tovarășii lui la Tîrgoviște, unde Radu vodă⁸ ne-a primit cu multă cinste și apoi ne-a lăsat să plecăm mai departe la Poartă.

Plecînd din Tîrgoviște, ne-am urmat drumul în felul următor. În prima zi am mers într-un sat nenorocit, pustiu⁹, care se află aproape la jumătatea drumului dintre București și Tîrgoviște; a doua zi am plecat de acolo și am mers la București; a treia zi am plecat de acolo pînă în ziua și am mers la Giurgiu; am zăbovit acolo o zi și cum Dunărea era agitată de valuri a treia zi (sic) am trecut la Rusciuc¹⁰; murindu-mi un cal bun la Giurgiu, am rămas în ziua aceea la Rusciuc și ziua următoare am prînzit la Cervenvodă¹¹ și am cinat într-un sat turcesc. A treia zi după plecarea noastră din Giurgiu ne aflam la Șumla . . .¹²

⁸ Radu Mihnea, în a doua domnie în Țara Românească (1611—1616).

⁹ Probabil Găiești.

¹⁰ *Oroszcsik*, numele unguresc al Rusciucului.

¹¹ Localitate în Bulgaria, foarte aproape de Rusciuc.

¹² Oraș în Bulgaria.

TOMA BORSOS

(1566—1633)

*

Toma Borsos, născut la 4 ianuarie 1566, la Tîrgu Mureș, a fost o figură însemnată în viața politică a Transilvaniei. A ocupat diferite funcții între anii 1594 și 1613, ajungînd notar în 1597, apoi jude și sfetnic la Tîrgu Mureș (1599—1604), judecător de ținut și membru al Dietei Transilvaniei (1605). În 1607 a fost ales asesor judiciar și înnobilat de către principele Sigismund Rákoczy.

În 1613 Borsos fiind desemnat ca membru al soliei, trimisă la poartă de Gabriel Báthory, spre a evita înlocuirea lui cu Gabriel Bethlen, a trecut pentru prima oară prin Țara Românească, oprindu-se la Tîrgoviște (27 aprilie — 1 mai 1613), unde a fost primit cu mare cinste de Radu Mihnea, deși acesta nu nutrea o mare simpatie pentru Gabriel Báthory, a cărui cauză era de altfel compromisă la Constantinopol. Membrii soliei au izbutit să obțină de la Poartă un firman către principe, dar străduințele lor au fost zadarnice, căci Gabriel Bethlen pornise din Adrianopol în fruntea unei oștiri puternice, iar Báthory a fost răpus la Oradea (27 octombrie 1613), patru zile după alegerea rivalului lui de către Dieta transilvană (23 octombrie 1613).

Stema lui Moise Székely (după *Trachten Kabinet der Siebenbürgen*, vol. I)

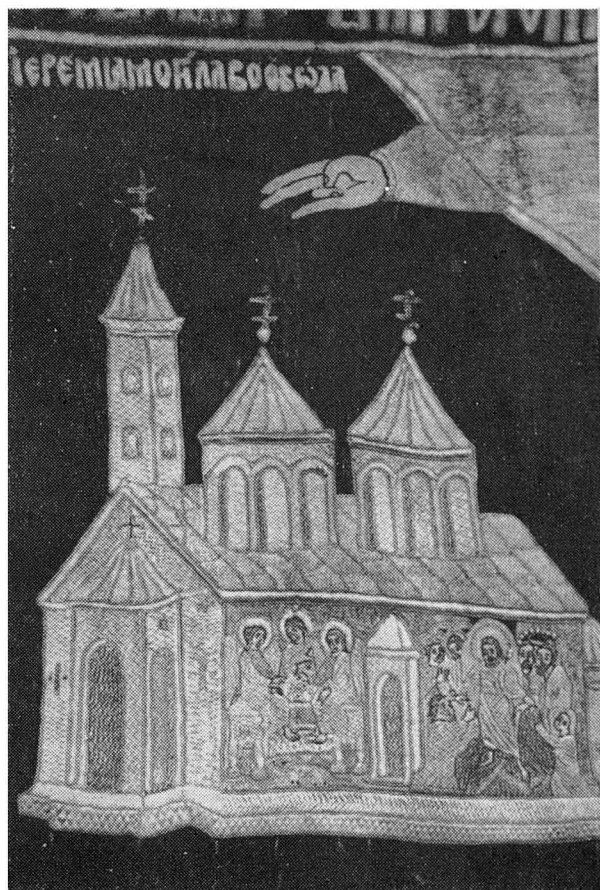
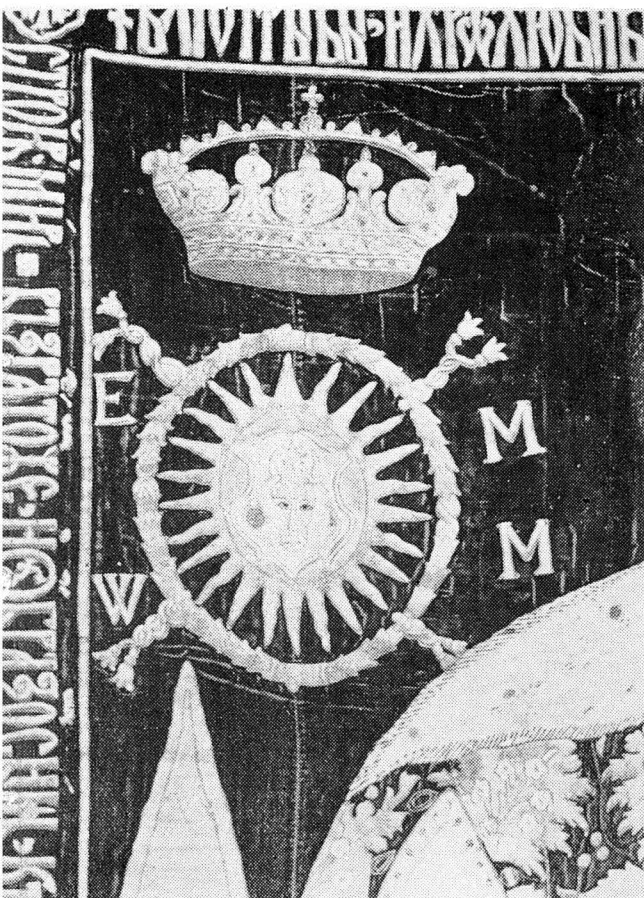
Ștefan Bocskay, principe al Ardealului (1605—1606) (*Trachten Kabinet der Siebenbürgen* vol. I, pl. 9)

Gabriel Báthory, principe al Ardealului (1608—1613) (stampă contemporană) (Biblioteca Academiei R. S. R.)

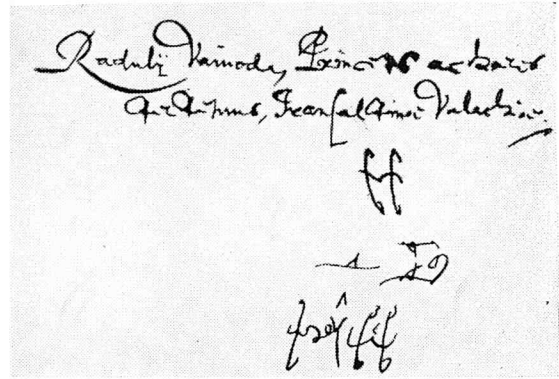
Ieremia Movilă (după o perdea de la mănăstirea Sucevița)

Detaliu după perdeaua de la mână. Sucevița, înfățișând stema și ctitoria lui Ieremia Movilă

Simion Movilă
(după acoperământul
de mormânt de la mănăstirea
Sucevița)

Iscălitura lui Radu Șerban

Radu Șerban (frescă de la mănăstirea Hurez)

Haiduci din sec. XVI—XVII
(Gravură contemporană)

Arcaș muntean din secolul XVI
(gravură contemporană)
(Biblioteca Academiei R.S.R.)

Borsos a rămas la Constantinopol, în calitate de capuchehaie al noului principe, pentru care a obținut un firman de numire în domnie.

Regăsim numele lui Borsos cu prilejul tratativelor purtate la Tirnavia cu Habsburgii (1614), în vederea recunoașterii lui Gabriel Bethlen și a unei înțelegeri tainice pentru asigurarea apărării cetăților recâștigate de transilvăni în urma războiului de 15 ani dintre turci și imperiali.

În 1617, în timpul celei de a doua rundă de negocieri cu Habsburgii la Tirnavia, Borsos a fost iar trimis de Bethlen la pașa de Buda, poate pentru a discuta problema cetăților transilvane de la hotarul cu turcii sau poate pentru a se servi de el spre a face presiuni asupra imperialilor. Cu acest prilej, Borsos a cercetat și litigiile dintre căpitanul Orașului și turcii de la Szolnok.

Cea mai grea misiune a lui Borsos a fost cea din 1618, când a trecut din nou prin Țara Românească, oprindu-se la Țirgoviște (23—25 aprilie 1618) și la București (25—26 aprilie). La Constantinopol, delegația condusă de Farkas Kamuthy a fost primită foarte rece, din pricină că Bethlen nu trimisese la Poartă darurile făgăduite, nu-și achitase datoriile restante și nici nu restituise cetatea Ineu. Încercarea lui Kamuthy de a determina, prin amenințări, pe turci să renunțe la pretențiile lor, a provocat o stare de tensiune, astfel că Borsos a trebuit să depună mari eforturi pentru a atenua întrucâtva impresia defavorabilă creată de șeful soliei. Până la 3 aprilie 1620, Borsos a rămas la Constantinopol ca locuitor al lui Kamuthy, plecat în Transilvania (10 august 1618). În acest răstimp, Borsos a fost ajutat de solii domnului Țării Românești, Gavrițaș Movilă, anume Grama și Grecico, pentru a putea menține legătura cu Bethlen. Cu domnii Moldovei, Gaspar Grațiani și Radu Mihnea, Borsos a fost în relații proaste, dezbătând în divan intențiile ostile Porții ale celui dintâi și susținând candidatura lui Marcu Cercel.

După ce a părăsit Constantinopolul (3 aprilie 1620), Borsos s-a retras din viața politică, compromis de relațiile sale cu cancelarul Simon Péchy, dizgrațiat și arestat. Dar după doi ani, Bethlen l-a trimis iarăși la pașa de Buda, spre a-l îndemna să facă presiuni asupra Habsburgilor, înlesnind astfel încheierea unei păci între Transilvania și imperiali.

În 1626, Borsos a mai trecut o dată prin Țara Românească, fiind trimis a treia oară la Constantinopol, spre a determina Poarta să sprijine pe Bethlen în a treia lui campanie împotriva Habsburgilor, și totodată a solicita sprijinul puterilor protestante, Anglia și Danemarca și a obține recunoașterea Ecaterinei de Brandenburg ca principesă a Transilvaniei (*Tholdalaghi Mihály emlékezetül hagyott írása* (Memoriile lui Mihail Tholdalaghi) în „Erdélyi Történelmi Adatok“, I, p. 238). Dar nu a putut realiza decât ultimul obiectiv, în cursul șederii sale la Constantinopol (1626—1630).

În timpul domniei Ecaterinei de Brandenburg, care urmărea promovarea unei politici prohabsburgice, Ștefan Bethlen, temându-se de o eventuală intervenție otomană în Transilvania, a trimis pe Borsos la pașa de Buda. Totodată, el a făcut unele intervenții cu Mihail Tholdalaghi, pentru aplanarea divergențelor din Transilvania între cele două partide nobiliare, prohabsburgic și prootoman și evitarea unui conflict armat. Alegerea lui Gheorghe I. Rákoczy a îndepărtat primejdia unei „protecții“ otomane sau imperiale asupra Transilvaniei.

Ignorînd participarea lui Borsos la complotul pus la cale pentru înscăunarea lui „Ștefan Bethlen, Rákoczy i-a încredințat în 1623 o misiune tot pe lângă pașa de Buda, pe care a dus-o la bun sfîrșit.

În primăvara anului 1634, Borsos a fost răpus de ciumă.

Borsos a lăsat o autobiografie, redactată în 1614 în timpul șederii sale la Constantinopol, „*Vita vel potius peregrinatio totius vitae Thomae Borsos de Maros—Székelyvásárhely, jurati assessoris sedis judicariae illustrissimi principis Transilvaniae atque continui oratoris eiusdem illustrissimi principis apud fulgidam Portam Ottomanicam, in memoriam revocata inter gravissimis negotiis et scripta Constantinopoli per ipsumet Thomam Borsos in anno a creatione mundi 5573, in anno Domini Jesu Christi, 1614, in anno Mahumetis profetae 1025, publicată de Iosif Kemény ș de Ștefan Kovács în „Erdélyország Történelmi Tára“ („Magazin istoric pentru Transilvania“), II, Cluj, 1845, pp. 15—43.*

Este o cronică incompletă a evenimentelor dintre anii 1594—1611, la care autorul a fost martor ocular. Cuprînd și unele inexactități și denaturări, în special cu privire la domniile lui Mihai Viteazul, Ștefan Bocskai și Gabriel Bethlen, precum și omisiuni.

Prima sa misiune la Poartă, descrisă în jurnalul său de călătorie: *Itinerarium ad fulgidam Portam ottomanicam*, se află publicată de aceiași editori, în același periodic din același an, la pp. 233—250. În afara informațiilor privind tratativele sale cu Poarta, Borsos relatează, pe scurt, prima sa călătorie în Țara Românească, și primirea sa la curtea lui Radu Mihnea, pe care-l privește cu neîncredere. Relația care cuprinde o descriere succintă a Tîrgoviștei, a fost reprodușă de St. Szamota în *Régi magyar utazók Európában* (Călători maghiari de odinioară în Europa), Becicherecul Mare, 1892. Se remarcă trufia deșartă a solului și atitudinea sa plină de dispreț față de români.

În Jurnalul celei de a doua misiuni la Poartă, Borsos notează, în fugă și cu destulă stîngăcie, atît faptele petrecute sub ochii săi, cît și unele observații, lipsite de interes, arătîndu-se preocupat, aproape exclusiv, de diferendele sale cu Farkas Kamuthi, șeful solicii. Jurnalul a fost publicat cu un studiu introductiv de Emeric Mikó, sub titlul *Borsos Tamás második Konstantinápolyi követsége 1618 ápril 18-tól—1620 ápril 3-ig* (A doua solie la Constantinopol a lui Toma Borsos între 18 aprilie 1618 și 3 aprilie 1620) în periodical „Erdélyi Történelmi Adatok“ (Izvoare istorice transilvane), Cluj, II, 1856, pp. 7—284.

Borsos a mai lăsat un fragment de descriere a Egiptului *Egiptusról* (1619), editat de Dékányi Kálmán în „Földrajzi Közlemények“, 1908, pp. 38—103; fragmente de jurnal: *Memoriale* (Emlékiratok) în care descrie călătoria sa la Buda, în 1630, publicate de Gergely Samu în „Történelmi Tár“, 1884, pp. 694—701 și o serie de scrisori către Ștefan Bethlen, consilier al principelui Transilvaniei și guvernator. Au fost publicate de Emeric Mikó, sub titlul *Borsos Tamás levelei Bethlen István erdélyi fejedelmi tanácsos- és gubernátorhoz 1618—19 ből* (Scrisorile lui Toma Borsos către Ștefan Bethlen consilier al principelui Transilvaniei și guvernator) în „Erdélyi Történelmi Adatok“, II, 1856, pp. 285—308. Din acest volum a redat A. Veress în *Documente privitoare la isoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, pp. 278—280, nr. 222, o scrisoare din Constantinopol (15 noiembrie 1626), în legătură cu întărirea în domnie a lui Alexandru Cuconul.

Testamentul lui Borsos a fost publicat în „Erdélyi Múzeum“, 1899.

Toate scrierile lui Borsos au fost recent reunite și reeditate de către Kócziany László împreună cu un bogat aparat critic în ediția Borsos Támása, *Vásárhelytől a Fényes Portáig* (De la Tîrgu Mureș la Înalta Poartă), Irodalmi könyvkiadó, București, 1968.

De Borsos s-au ocupat editorii relațiilor sale, adică I. Kemény și Șt. Kovács în „Lămuririle editorilor asupra lui Toma Borsos” care preced autobiografia sa (*Vita*) pp. 3—14 și Emerik Mikó, în pp. 1—6 din fruntea *Itinerariului* său apoi Grigore Samu în *Borsos Tamás emlékirata 1630 jan. 20—28=iki Budai követségéről* (Amintirile lui Toma Borsos asupra soliei sale la Buda între 20 și 28 ianuarie 1630) din „Történelmi Tár” („Magazinul istoric”), 1884, pp. 694—708; Barts Gyula în *Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése* (Viața și activitatea istorică a lui Toma Borsos din Tîrgu Mureș), Cluj, 1912; Bíró Vencel, în *Erdély követei a Portán* (Trimișii ardeleni la Poartă), Cluj, 1921, pp. 118—121; în sfîrșit, L. Kócziany, în *Toma Borsos istoriograf și diplomat* în „Studii de istorie”, Ed. Academiei R.S.R., București, 1968, pp. 35—63.

[PRIMA CĂLĂTORIE
PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ]¹

1613 aprilie 27

p. 64

Am ajuns la Tîrgoviște în ziua de 27 aprilie [1613]. Acolo am fost primiți cu foarte mare cinste, cu toate că voievodul Radu² nu era deloc sincer față de Gabriel Báthory³; mulți boieri din cei mari au venit cu toată curtea în întâmpinarea noastră și ne-au condus, cu multă cinste, la locuința unde am fost ospătați cu îndestulare din grija voievodului. A doua zi, împreună cu domnul Balassy⁴ am fost conduși cu mare cinste, pe cai aleși, la curte, unde l-am întâlnit pe voievod. A treia zi am fost ospătați

¹ Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în St. Szamota I, *Régi magyar utazok Európában*, Becicherecul Mare, 1892, pp. 277—278, confruntat cu ediția lui Kócziany László, *Borsos Tamás, Vásárhelytől a Fényes Portáig*, București, 1968, p. 64.

² Radu Mihnea în a treia sa domnie (1611—1616).

³ Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, 1608—1613.

⁴ Francisc Balassy era șeful soliei.

în palatul lui, care se afla în apropierea Ialomiței; eu m-am îmbătat atât de tare, încît abia am ajuns la gazdă, casa unui român, și am avut ce vărsa.

Țirgoviștea este așezată într-un loc foarte frumos deschis; pe lîngă ea curge un rîu frumos, pe care ei îl numesc Ialomița. La marginea dinspre miază-zi se întind vii foarte frumoase, care produc vinuri foarte bune. Este // un oraș deschis, foarte mare; are foarte multe case, numai că sînt case de formă românească, urîte, cum erau în Ardeal, în vremurile bune, cocinile(!), dar locuiesc în ele mulți negustori bogăți. p. 65

Am plecat din Țirgoviște la 1 mai și am ajuns la Nicopole, lîngă Dunăre, la 4 mai...

[A DOUA CĂLĂTORIE PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ]⁵

Din mila lui Dumnezeu, am plecat a doua oară la Constantinopol în calitate de capucehaie⁶. <părăsind> în ziua de 25 martie 1618, cu multă amărăciune, casa mea iubită din Țirgu Mureș.

La 12 aprilie am plecat din Alba-Iulia, și în aceeași zi am sosit în orașul nespus de urît Sebeșul Săsesc.

În 14 am ajuns la Sibiu, și acolo domnii sibieni m-au tratat cu multă cinste.

În 18 am ajuns la Brașov, și acolo domnii brașoveni m-au tratat cu multă cinste și belșug.

Cînd am plecat de acasă am luat cu mine, drept bani de drum, pentru cheltuielile domnului, 35 de florini.

Stăpînul meu⁷ mi-a dat, pe cînd mă găseam încă la Făgăraș, 100 de florini, 10 coți de stofă⁸, din care am pus să mi se facă o pereche de nădragi, restul l-am lăsat acasă; mi-a mai dat de asemenea două bucați de karasie⁹, pe care le-am dat slugilor mele. Cînd am plecat din Alba-Iulia, mi-a dat mânia sa pentru nevoile serviciului 150 de florini.

În Brașov domnii brașoveni, după porunca lui, mi-au dat pentru slujbă 4 cai, // pe care-i cumpăraseră cu 99 de florini; au făcut un tîrg destul de prost căci dacă mi-ar fi dat mie în mîna, în bani peșin, cei 99 de florini eu acasă, aș fi putut să cumpăr pe ei șase cai, mai buni. p. 80

⁵ Traducerea s-a făcut după textul maghiar reprodus în ediția lui Kócziany László, *op. cit.*, pp. 79—82.

⁶ *Orator Continuus* (= agent permanent).

⁷ Adică principele Transilvaniei.

⁸ *Granatot*.

⁹ *Korasirt* (imitație de stofă englezească *kersey*).

Cu acești cai, mi s-a dat din partea măriei sale, o trăsură solidă, lucrată în forma căruțelor țărănești; mi-au dat patru cai, hamuri, pături, traiste <iar>, pentru trăsura lanț, secure și chiar vizitiul care mi-a adus trăsura.

Cu mila lui Dumnezeu, am plecat din Brașov în 20 aprilie; în aceeași zi am ajuns la Rîșnov¹⁰.

În 21 aprilie, am trecut peste munții aceia mari și de nesuferit, peste Piatra Craiului¹¹ și am ajuns la Rucăr¹² în Țara Românească¹³.

Acolo domnul Kamuthy¹⁴ a început <să-și dea pe față> marea sa invidie și mi-a trimis vorbă prin Francisc Jósika⁵ să nu mai trimit pe servitorul meu înainte ca să-mi pregătească găzduire și să nu trimit să mi se aducă alimente la locuință, pentru că nu-mi dă voie, căci are el om pentru <pregătirea și> distribuirea găzduirii și s-o aștept de la acela; și de asemenea, alimente ne va trimite el din ce are la locuința lui. Auzind aceasta, m-am dus numaidecât la locuința lui ca să pregătesc toate acestea din timp și cu frumosul; dar nici n-a vrut să mă asculte, ci căuta să mă amne, și astfel n-am putut să-i spun de ce m-am dus <la el>.

În 23 aprilie am ajuns la Tîrgoviște și acolo el a sîrșit treaba începută. În adevăr, a trimis vorbă în taină, să nu se trimită tain din partea domnului¹⁶ la locuința, nici mie, nici altuia, ci numai lui, ca el să dea nutreț <pentru cai> cui voia, la care lucru, nemernicile tîrîturî necredincioase nu ne-au dat nimic <din ce ni se cuvenea>. Aceasta datorită numai invidiei, sîrșceniei și înfumurării domnului Farkas Kamuthy. Căci mai înainte, ori de cîte ori treceau soli pe acolo, capuchehaile își aveau totdeauna rosturile lor deosebite. Dar nici de la locuința lui nu mi s-a dat nimic, și pînă a treia zi am cumpărat toate alimentele pe bani. Într-o zi voievodul ne-a dat un ospăț bogat într-o grădină foarte frumoasă sub un umbrar de primăvară și i-a dăruit domnului Kamuthy un cal frumos vînat, dar celorlalți nu le-a dat nimic.

În 25 aprilie am plecat din Tîrgoviște, și atîta am tot căutat conacul, că pînă la urmă ne-am rătăcit de satul unde trebuia să poposim și foarte tîrziu, aproape de miezul nopții, am ajuns într-un sat tare sărăcăcios și pustiu. Și acolo domnul Kamuthy și servitorii lui au născocit că diacul Baltazar ar fi luat cu el călăuza, pentru care fapt aproape a pățit-o diacul; abia l-am putut apăra deși el n-avea nici o vină.

¹⁰ *Rozsníjo.*

¹¹ *Királykő.*

¹² *Rukalj.*

¹³ *Havasel.*

¹⁴ *Kamuti.* Farkas Kamuthy (de Szentlászló) căpetenia soliei, de familie nobilă ardeleană, a lăsat amintirea unui om cu minte ascuțită, dar rău din fire. A ocupat multă vreme demnitatea de comite de Turda. A fost folosit în diferite misiuni diplomatice la Viena și Constantinopol.

¹⁵ Făcea parte din solia lui Kamuthy. Altfel necunoscut.

¹⁶ Alexandru Iliăș.

// În 26 aprilie am ajuns la București; și cu toate că și acolo ne-a spus din nou că ne va da de toate și să așteptăm de la el, dar cum nu puteam să-l credem, feciorii <noștri> au avut grijă să aducă un cărucior de fîn; pentru care lucru, și acolo mi-a poruncit numai decît să nu-mi mai las servitorii să mai umble într-o parte și alta, <amenințînd> că nu va fi bine. I-am trimis și eu vorbă că l-am luat <=fînul> pentru că și eu sînt servitorul stăpînului nostru și nu rîndașul domniei sale, și că și eu trebuie să trăiesc. Pentru treaba asta m-am dus la el, dar în timp ce mă apropiam, a intrat în grajd, și n-a vrut să mai iasă ca să nu pot vorbi cu el. În acest timp a trimis în două rînduri poruncă servitorilor mei să încarce din nou fînul în carul din care îl descărcaseră și să-l ducă la locuința lui, căci, dacă nu-l vor duce, va pune să-i bată așa de zdravăn că vor fi duși în pătură la locuința lor; cu toate acestea nu i-au dat fînul, și astfel nu s-a ales nimic din asta.

p. 81

În 27 aprilie am poposit într-un sat pustiu. Acolo, a dat Dumnezeu de am scăpat de sîcieli; și cum românii erau dispuși să ne dea cele necesare pentru hrană, ne-a oprit să primim <ceva>, nu numai pe mine, ci și pe Ioan Hăzi¹⁷ și Ștefan Geröfi¹⁸; am rugat pe turcul cu găzduirea să ne facă rost de puțin vin. Acesta s-a dus și pe cînd umbla <după vin> domnul Kamuthy i-a trimis vorbă, cu mare mînie, lui Ștefan Geröfi, de ce a luat calul boierului și a trimis cu el după vin? Ștefan Geröfi însuși n-avea nici un amestec în treaba asta. Atunci aflînd aceasta a trimis vorbă lui Ioan Hăzi că de ce a trimis fără știrea lui pe turc după vin, doar nu el este solul principal; <dacă nu-i mulțumit, n-are decît> să caute de acum înainte să fie el solul principal. (În acest timp gazda, ce-i drept, a adus la prînz un ciubăr mare de vin, dar <domnul Kamuthy> nici unuia dintre noi nu i-a dat nici o picătură din el, ci l-a împărțit slugilor și vizitiilor săi). Din această cauză și aceia¹⁹ au fost foarte supărați.

Între timp a venit vremea cinii; dintre noi pe niciunul nu l-a poftit la masă, decît doar pe domnul Ștefan Osztroi²⁰. În acest timp turcul care era gazdă, a adus un ciubăr mare de vin, dar noi nu l-am primit, ci l-am trimis domnului Kamuthy; el însă ni l-a trimis din nou înapoi, iar noi, foarte frumoși, am împărțit vinul <între noi> și l-am băut — am dat, totodată din el, și slugilor și vizitiilor lui.

În 28 am ajuns la Giurgiu, lîngă Dunăre, și acolo nici n-am poposit, ci avînd vase destule, am trecut Dunărea și am poposit la Rusciuc.

p. 82

¹⁷ Necunoscut.

¹⁸ Descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ardelenene (stînsă în secolul al XVIII-lea), altfel puțin cunoscut.

¹⁹ Adică Ioan Hăzi și Ștefan Geröfi.

²⁰ Dintr-o familie nobilă din comitatul Hunedoara — altfel necunoscut.

CHARLES DE JOPPECOURT

(sfârșitul secolului al XVI-lea — după 1620)

*

Charles de Joppecourt era un gentilom francez din Lorena, militar de meserie, ajuns să servească tocmai în Polonia, de unde a venit în Moldova împreună cu „principii poloni“, adică cu M. Wisniowiecki, soțul Chiajnei (Regina) Movilă și cu Samuel Korecki, viitorul soț al Ecaterinei Movilă, porniți împreună să instaleze în domnie pe tânărul pretendent Alexandru Movilă. Oastea strânsă de ei în mare zor cuprindea poloni, cazaci, tătari, moldoveni, și pînă și un corp de 60 de gentilomi francezi, comandați de Montespin, care nu a pregetat la ananghie să primească a sluji lui Ștefan Tomșa al II-lea, rivalul și dușmanul tânărului Alexandru. Nu știm dacă Joppecourt făcea parte din acest corp sau depindea direct de „principii poloni“, cum pare să afirme titlul memoriului său tipărit. Deși el își începe expunerea de la moartea lui Ieremia Movilă (1606) — datarea greșită de el ca fiind din 1608, iar cea lui Simion din 1611 (!) — și schițează în treacăt și încercarea lui Constantin Movilă de a obține și a ține domnia Moldovei, (1608—1611), totuși rezultă din întreaga sa povestire că el nu a fost de față la evenimentele petrecute în prima fază a războiului movilesc, pe care le-a aflat, fără îndoială, de la boierii fugiți din Moldova

În Polonia, la doamna lui Ieremia, care pregătea expediția din toamna anului 1615. Autorul stăruie mai mult asupra descrierii luptelor. Alături de unele clișee foarte frecvente în rapoartele polone, constând din exagerarea cifrelor, fie ale luptătorilor angajați în luptă, fie ale pierderilor suferite, și alături de vădirea unor prejudecăți poate adoptate de la mercenarii sau nobilii poloni, sau chiar concepute personal, cu privire la slabele aptitudini ostășești ale țăranilor, surprindem unele mărturisiri sincere, referitoare la spiritul care domnea în sînul oastei de aventurieri și mercenari, care au pustiit fără milă locurile pe unde au trecut. Asistăm la excesele de la Bîrlad și de la Buzău, incendiate fără motiv, la luarea în robie a românilor (!), la uciderea sălbatică a nenorociților moldoveni care fuseseră tîrîți în luptă de Ștefan Tomșa și care se predau polonilor lui Alexandru Movilă, dar care au fost totuși crunt măcelăriți. Se poate urmări lăcomia de bani a mercenarilor, pretențiile lor la jaf socotit un drept al lor, plecarea întempestivă a polcurilor de șoc, (ceea ce explică poate și gestul lui Bucioc), în sfîrșit se poate citi între rînduri predarea de către proprii ostași năimiți de Movelești a stăpînului lor, împreună cu toți ai săi. Unele dintre acestea sînt dezaprobat categoric de autor, dar altele sînt învăluite în argumente și justificări. Figurile principale ale povestirii sînt cele ale principilor poloni Wisniewiecki și Korecki.

Primul e pomenit cu laudă, dar se arată că el lasă acțiunea pe seama lui Korecki. El se impune atenției mai ales prin bănuiala de otrăvire care i-a însoțit moartea și prin rafinementul sălbatic cu care a fost ucis presupusul său otrăvitor. Celălalt ocupă peste tot primul loc, pînă la căderea sa în captivitatea turcilor. Despre aventurile ulterioare în Turcia ale acestuia care căzut prizonier în 1616, a reușit să fugă din Constantinopol în anul următor, este vorba în partea a doua a povestirii, care însă nu mai datorește decît foarte puțin informațiilor lui Joppecourt, și foarte mult romanțării prezentatorului acestui text, Baret. Probabil că, și aici, sîmburele de informație reală despre evaziunea lui Korecki de la Yedikule, (din care s-a plămădit apoi un întreg roman), îi aparține tot lui Joppecourt. Dar nu se poate ști dacă el însuși a fost cumva la Constantinopol sau a aflat ulterior amănuntele acelei evaziuni — poate chiar de la Korecki — care s-a întors prin Italia, purtat în triumf peste tot, primit de papă și de principi din Italia, sărbătorit și preamărit de toți, S-ar putea ca vilva stîrnită de această reușită să-l fi îndemnat pe Baret să exploateze în felul său memoriile lui Joppecourt, precum și alte crîmpeie de informații privind participarea la evaziune a unui membru al ambasadei și arestarea drept represalii a ambasadorului francez însuși silit să-și răscumpere servitorii pe bani grei (vezi biografia lui Harlay). Dar aceste ecouri din urmă puteau fi prinse în zbor și la Paris, în preajma curții unde aventura neplăcută a ambasadorului Harlay de Sancy a trebuit să inspire multe comentarii. Nu se știe cînd anume a predat Joppecourt manuscrisul său lui Baret spre stilizare și publicare. Cum însă acel ms. cuprindea povestirea unor evenimente din anii 1608—1619 înseamnă că memoriul nu a putut fi predat mai înainte de această ultimă dată. Ea se potrivește destul de bine cu cea a publicării aceluși text în 1620, sub titlul: *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie. Où sont décrites plusieurs batailles gagnées tant par les Princes Polonois, que par les Turcs, et Tartares: Ensemble l'évasion admirable du Prince Correcki des Tours noires du grand Turc, par l'invention et assistance d'un Parisien. Composée par M.J.B.A. en P. sur les mémoires de Charles de Joppecourt Gentilhomme Lor-*

rain, qui portait les armes durant ces troubles à la suite des Princes Polonois. A Paris, chez Toussaint du Bray, MDCXX, in 8°. Cartea este dedicată contelui Chombert. Ea e precedată și de câteva poezii, dintre care una intitulată: *De Moldavia, variis tumultibus, iactata*, însoțită și de o versiune franceză. Foarte curînd după aceea Joppecourt însoțește (în 1620) ambasada ducelui de Angoulême. Este poate vorba de ambasada trimisă de tînărul Ludovic al XIII-lea la Moscova, în 1620. Nu avem alte informații despre el. Nu i se cunosc nici măcar anii vieții. Textul ediției. lui Baret a fost reprodus de Al. Papiu Ilarian însoțindu-l de o introducere asupra lui Joppecourt și Baret și de o traducere românească în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. II, București, 1863, pp. 5—136.

Titlul în introducerea românească, redat în ortografia originală, e: *Istoria pre scurtu a celoru mai memorabile lucrări întîmplate în turburările din urmă ale Moldovei, unde sînt descrise mai multe bătălii cîștigate atîtu de principii poloni, cîtu și de turci și tătari, precum și minunata scăpare a principelui Corecki din turnurile, negre ale sultanului, prin născocirea și ajutorulu unui Parisianu*. Compusă de D.I.B.A. în P. după memoriile lui Carlu de Joppecourt nobilu din Lotaringia, care se luptă în cursul acestoru turburări pre lîngă principii poloni. Paris, la Toussaint du Bray, MDCXX. (Observăm că redarea termenului de *gentilhomme* prin nobil, cu o accepție foarte largă în vorbirea curentă, poate da naștere la unele confuzii.)

Această descriere — în care Baret afirmă că prezintă desfășurarea evenimentelor întocmai cum le-a găsit în manuscris, el răspunzînd numai de stil și compoziție — este de neînlocuit pentru epoca Movileștilor și completează descrierea dată despre aceeași epocă de Matei al Mirilor. Pe cînd acesta își arăta simpatia pentru partida care sprijinea pe Tomșa, omul turcilor, Joppecourt prezintă situația din punctul de vedere al partidei care sprijină pe Movilești împotriva turcilor.

În prima jumătate a cărții se dă o descriere, pe scurt, a țării, arătîndu-se bogățiile ei, obiceiurile și, pe larg, luptele la care a participat Joppecourt. Partea a doua nu mai prezintă nici un interes, pentru istoric. Se datorește, desigur, în cea mai mare parte lui Baret, care pe temeiul cîtorva date din manuscrisul lui Joppecourt înșiră, sub formă de roman, întîmplările prin care au trecut prințul Korecki și soția sa, fiica lui Ieremia Movilă, căzuți prizonieri la turci și tătari.

Relația lui Joppecourt concordă, în bună măsură, și cu știrile reproduse de Miron Costin, după izvoarele consultate de el cîteva decenii după evenimentele evocate. Din această cauză apar la cronicarul moldovean unele suprapuneri și confuzii. El nu știe că Alexandru nu a fost capturat odată cu Constantin Movilă în 1612, după înfrîngerea de la Cornul lui Sas, ci în 1616, după zădărnicierea propriei sale expediții sau, mai bine zis, cea a „principilor poloni”, cînd a fost predat turcilor chiar de mercenarii tocmiți de el ca să-i recîștige domnia, Miron Costin îl confundă cu ultiul frate, Bogdan, robit și el de turci odată cu Doamna Elisabeta. Iar despre Korecki crede că era ginerele Doamnei încă înainte de pornirea expediției din 1615—1616. De aceea nu va fi vorba aici de o confirmare în amănunt a spuselor lui Joppecourt, pe baza știrilor cronicarului, ci invers, de o completare a cronicii cu știrile aduse de acest martor direct și participant la evenimente, cel puțin în cursul expediției lui Alexandru Movilă. Miron Costin nu a cunoscut *Scurta istorie*, publicată de Baret în 1620, după cum reiese

din erorile semnalate, precum și din tăcerea păstrată de el asupra unei scene atât de senzaționale ca aceea a supliciuului sălbatic al preotului moldovean acuzat a fi otrăvit pe Wisniowiecki la împărtășanie. Apar și la Joppecourt erori, fie cu privire la evenimentele înseși din perioada 1606—1615, fie la datarea greșită a celor din 1615—1616. Este evident că el nu are calitatea de martor ocular decât pentru această perioadă din urmă. Are însă informații de mîna întîi de la boierii fugiți din Moldova de urgența lui Ștefan Tomșa și raliiași Movileștilor. Un alt grup de informații indirecte, dar valabile privește lupta din 1611 dintre Ștefan Tomșa și Constantin Movilă. Ele au putut proveni și de la Ștefan Potocki, prins atunci și eliberat d'n robia turcească în vara anului 1616. Joppecourt, retras în Polonia după încheierea expediției din Moldova, a putut să afle atunci amănuntele campaniei din 1611. Pentru Joppecourt acest an constituie o limită. Evenimentele anterioare sînt ca și inexistente. Simion ar fi murit în 1611 (!), iar despre fiii lui nici nu se pomenește, și deci nici despre luptele dintre Movilești.

Din textul lui Joppecourt-Baret, am căutat să redăm numai informațiile care au alcătuit memoriul inițial, înlăturînd literatura editorului din 1620.

De această lucrare s-au ocupat Sadu Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 110—115 și N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, București, 1928, I, pp. 275—280, precum și în *Istoria Românilor*, vol. V, 1937, p. 402 și urm., după ce l-a folosit și în comunicarea sa la Academie, în 1909, „Doamna” lui *Ieremia Vodă* (vezi „An. Acad. Rom.”. Mem. secț. ist., seria a II-a t. XXXII, 1909—1910 pp. 1019—1078). În notele textului prezentat aici au fost puse la contribuție unele lucrări referitoare la luptele Movileștilor, citate de noi în subsolul textului, fără însă a fi vorba în mod special de textul lui Baret-Joppecourt. Face excepție lucrarea lui N. Bejenaru: *Ștefan Tomșa II și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926, care urmează pas cu pas textul francez, aducînd unele corectări de datare, dar fără a discuta critic însuși textul.

ISTORIA SCURTĂ
ȘI ADEVĂRATĂ A
UNOR LUCRURI VREDNICE
DE AMINTIRE, ÎNTÂMPLATE
ÎN RECENTELE TULBURĂRI
DIN MOLDOVA¹

*Capitolul I. Cuprinzând situația și hotarele
Moldovei și felul în care a fost guvernată această țară, atât în trecut, cât și
de când este supusă stăpînirii turcești, spre a înlesni înțelegerea istoriei ce ur-
mează*

Moldova se mărginește la răsărit cu Pontul Euxin, numit cu alt nume Marea cea Mare² sau Neagră, la apus se mărginește cu Transilvania și cu munții Carpați³, la miază-zi este despărțită de Țara Românească⁴ prin râul

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez reprodus de Al. Papiu Ilarian, în *Tezauru de monumente istorice*, II, p. 15 și urm., ținînd seama și de versiunea acestuia. În exemplele care urmează s-a renunțat la titlurile și subtitlurile capitolelor, făcîndu-se excepție numai la capitolul I, unde ele aduc unele lămuriri necesare.

² *Mer Majeur.*

³ *Monts Carpetens.*

⁴ *La Valachie.*

Siret⁵, iar la miază-noapte Moldova este despărțită de Podolia prin râul Nistru⁶. Toată această țară se întinde ca la 120 de leghe franceze⁷ în lungime și 110 în lățime. Mai este un râu care se cheamă Prut⁸ și care împarte țara în două părți aproape egale, dintre care, partea care se întinde spre miază-noapte se numește Moldova de sus, iar cea de miază-zi este numită Moldova de jos. Aceste două părți sînt ca două provincii, în fruntea cărora domnul are obiceiul de a pune doi guvernatori deosebiți, care se numesc în limba țării, vornici⁹. Cel mai de seamă oraș din principat, în care domnul sau voievodul // își ține de obicei curtea se numește Iași¹⁰, care se află la o depărtare de o jumătate de leghe de râul Prut. Nu este înconjurat cu nici un fel de ziduri, cum nu sînt nici celelalte orașe și sate ale țării, astfel încît cine e stăpînul cîmpiei poate după bunul său plac, să dispună de toată țara.

*Reședința mitropolitului ortodox*¹¹. În acest oraș își are reședința mitropolitul ortodox a cărui religie și credință nu se deosebește prea mult de <religia> romano-catolică, afară doar de unele ceremonii, precum și prin aceea că el nu recunoaște ca mai mare al său pe sfîntul nostru părinte, papa, ci pe patriarhul de la Constantinopol. Religia catolică e liberă în Moldova; așa se explică faptul că cei de religia ortodoxă nu sînt deloc împotriva religiei catolice și nu-i împiedică exercițiul în Moldova, dat fiind că în orașul Cotnari¹² este un episcop¹³ și <sînt> călugări din ordinul sfîntului Francisc care administrează tainele bisericesti în lipsă de alți preoți.

*Fertilitatea în grîu*¹⁴ a cîmpurilor. Cîmpiile Moldovei sînt foarte mănoase și în multe locuri udate de frumoase izvoare și râuri care le fac foarte roditoare în grîu, secară orz, ovăz, mei și fîn; datorită acestora locuitorii de la șes cresc un număr de vite de tot felul și chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pămîntului.

*Bivolii cu care se fac munci. De ce a fost pus bivoul*¹⁵ în stema țării. Dealuri bogate în vinuri. Aceasta este de bună seamă cauza pentru care în stema țării se află un cap de bivol purtînd coroană, așa precum în ve-

⁵ Sirette.

⁶ Niestre.

⁷ Veche măsură: 4 444 km.

⁸ La Proute.

⁹ Vuornices.

¹⁰ Yas.

¹¹ Subtitlurile apar în text sub formă de note marginale.

¹² Codnard.

¹³ Episcopul catolic ședea la Bacău și nu la Cotnari.

¹⁴ bled, froment.

¹⁵ Confuzie între bivol și bour.

chime egiptenii și-au ales boul Apis pe care-l venerau pentru folosul ce li-l aducea. Se mai văd în această țară multe dealuri foarte plăcute și atât de bogate în vinuri încât nu este îndestulată numai Moldova ci se mai transportă și în Podolia și în alte țări vecine.

p. 17 *Vin care arde.* Nu pot lăsa fără să amintesc că aproape de orașul Vaslui, care este așezat în Moldova de sus, au un fel de vin care se aprinde întocmai ca rachiul cel bun; cauza este, după părerea mea, că în aceste părți se găsesc câteva vine de pământ îmbibate cu pucioasă; și cu toate acestea locuitorii țării îl folosesc fără nici o grijă ca pe oricare altul, fără ca din pricina aceasta sănătatea lor să sufere. La moldoveni se observă cu deosebire trei feluri de tagme și anume: boierii, care sînt nobili, umblă înarmați și locuiesc de obicei la țară; ceilalți sînt // ori plugari, ori negustori. Cît despre preoți, aceștia sînt foarte puțini, iar dregători anume pentru împărțirea dreptății nu sînt deloc.

Nu sînt procese¹⁶ căci ei au acest obicei vrednic de laudă de a aplana neînțelegerile dintre ei prin intervenția prietenilor lor sau prin judecata voievodului, pe care-l ascultă ca pe un oracol. Acest lucru face ca poporul să fi fost foarte fericit și liniștit, înainte de recente tulburări.

Cîrmuirea din trecut a Moldovei: cui îi aparține?

În ceea ce privește cîrmuirea, Moldova înainte de a fi supusă dominației sultanului, era cîrmuită în pace de un duce sau principe care se chema boier, astăzi voievod¹⁷, ceea ce înseamnă guvernator sau baliv și era ales dintre boieri. Datorită strînsei alianțe pe care o aveau cu regele Poloniei, moldovenii se puteau împotrivi dușmanilor de toate felurile¹⁸. Dar de cînd balaurul cel nesățios și dușman neîmpăcat al creștinătății și-a întins ghiarele și domnia asupra lor, el le-a dat un domn după bunul său plac, mai bine zis, după placul pașalelor sale lacome, care de obicei se lasă cîștigate de darurile enorme ale celor care aspiră la domnia acestui principat; de aici au provenit mai ales tulburările din urmă din Moldova, care vor fi descrise mai jos.

¹⁶ Autorul se referă la genul de procese din Franța, cu o procedură formalistă, cu dosare nesfîrșite și amînări peste amînări. De aceea nu consideră că pricinile judecate de voievod ar fi procese.

¹⁷ Corect ar fi: *care se chema voievod* . . .

¹⁸ Amîndouă afirmațiile din această frază trădează o necunoaștere a trecutului Moldovei. Autorul se referă, probabil, aici la sprijinul pe care l-a avut Ieremia Movilă din partea Poloniei, nu atât din a regelui, cît a lui Zamoyiski. Și acest sprijin nu a fost dat împotriva turcilor, ci doar în limitele admise de aceștia. În orice caz, acesta era punctul de vedere al polonilor adoptat și de Joppécourt.

Capitolul II

Vom începe deci această istorie de la moartea lui Ieremia Movilă, întâmplată în anul 1608¹⁹, spre marea întristare a tuturor moldovenilor, pe care îi cârmuise în pace și întru mulțumirea tuturor, timp de 14 ani. El lăsa trei copii de parte bărbătească; cel mai mare se chema Constantin, al doilea Alexandru // și cel mai mic Bogdan, toți trei încă în vîrstă foarte crudă, căci cel mai mare nu împlinise decît opt sau nouă ani²⁰. Mai avea și trei fete²¹, dintre care pe cea mai mare o măritase înainte de a-și da el sfîrșitul, după prea nobilul Potocki, pe a doua după principele Wisniowiecki, iar cea mai tînără, cu numele Aleksandrina²² a rămas sub paza și epitropia mamei sale, doamna²³, care a dat-o apoi în căsătorie principelui Korecki, toți trei poloni și bărbați viteji. Așa dar domnul Ieremia, lovit de boala care i-a pricinuit apoi și moartea și pierzînd orice nădejde de a mai scăpa, a rugat pe principele Simion, fratele său, să ia în mînă conducerea țării, pînă cînd Constantin, fiul său cel mai mare, va ajunge la o vîrstă potrivită pentru a cîrmui el însuși țara și a se menține <în scaun>. Simion a primit bucuros și a obținut încuviințarea sultanului care era <pe atunci> Ahmed²⁴. Astfel a cîrmuit fără nici o piedică pînă în anul 1611, cînd a trecut din această viață în cea veșnică²⁵.

p. 18

Capitolul III

După moartea domnului Simion, tînărul domn Constantin²⁶ nepotul său, fiind lipsit de sfat bun, se lăsa, cu ușurință, încredințat de doamna maică-sa, că ar putea prelua fără teamă domnia Moldovei, fără a mai aș-

¹⁹ De fapt, în 1606, 30 iunie — Datele la Joppecourt sînt în general greșite, fiind reconstituite din memorie.

²⁰ Cf. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 289, doc. CCLXXX.

²¹ Ieremia a avut cinci fete, cea din urmă, Zamfira, a murit de mică, la 7 martie 1596. Celelalte patru Chiajna-Regina, Maria, Ana și Ecaterina au fost căsătorite cu următorii nobili: Regina cu ducele rutean Mihail Korybut Wisniowiecki, Maria cu Ștefan Potocki și apoi cu Nicolae Firley, Ecaterina cu Samuel Korecki și Ana succesiv cu Max. Pszerebski, Ion Sz. Czernowski, Vlad Mikowski și Stanislau Potocki. Pe fresca ctitorilor de la Sucevița pot fi citite numele lor: Maria Ecaterina...

²² Numele ei era în realitate Ecaterina (vezi fresca de la Sucevița) și nu Alexandrina.

²³ Elisabeta Movilă.

²⁴ Ahmed I (1603—1617).

²⁵ Moare la 24 septembrie 1607.

²⁶ Constantin domnește, de fapt, din dec. 1607, cînd a ocupat tronul după lupta cu Mihail Movilă, fiul lui Simion, care, refugiat în Țara Românească, a murit în 1608.

p. 19 tepta întărirea de la sultan, făcându-l să creadă că nici nu era nevoie de aceasta, deoarece voievodul Simion nu cârmuise decât ca episcop²⁷ al nepotului său și că lucrul acesta fusese // încuviințat de sultanul care domnea atunci²⁸. Dar dacă totuși ar fi fost mai bine sfătuit, Constantin n-ar fi întârziat de a trimite la sultan pentru a cere întărirea <în domnie> dându-i obișnuitele declarații de supunere și recunoaștere.

În acest timp, un anume Ștefan²⁹, care se afla atunci la Constantinopol³⁰, și care prin bani și alte meșteșuguri își câștigase de mult bunăvoința unuia din viziri, anume a eunucului Mehmed Georgianul³¹, care era atunci caimacam, precum și a câtorva pașale, a știut să se folosească de aceste greșeli despre care a fost înștiințat, după cum era firesc, și dându-se în chip mincinos, drept fiul unui domn ce răposase, <anume> Aron³², care fusese voievod al Moldovei înainte de răposatul domn Ieremia, izbuti prin intrigile sale să fie admis la domnie de către sultan. Și când el i-a făcut cunoscut prin <mijlocirea> vizirului, că Constantin avusese îndrăzneala să se instaleze în domnie cu de la sine putere și că nu vrea nici de cum să recunoască pe sultan ca suveran al său și nici să-i plătească tributul anual care era de 40 000 de țechini³³, el <sultanul> porunci lui Husein Aga care înseamnă general de armată, să plece fără întârziere în Moldova, cu mari forțe armate spre a instala pe Ștefan și a-l proclama voievod împotriva tuturor aceluia care ar voi să se împotrivescă³⁴. Potrivit cu acest ordin <Husein> Aga și Ștefan au plecat din Constantinopol cu o armată de 20 000 de oameni, turci, români³⁵ și tătari și 12 tunuri, fără a-și destănuia gândul, pentru a nu da lui Constantin timpul de a chema ajutoare și de a fi cu ochii în patru³⁶. Așadar principele Constantin neavînd cunoștința despre plecarea lui Husein-

²⁷ Dacă Simion ar fi murit în 1611 (!) înlocuirea lui Constantin în toamnă ar fi putut părea efectul neglijenței acestuia. Dar recunoscut în ian. 1608 el s-a aliat în febr. 1611 cu imperialii și cu Radu Șerban contra lui G. Báthory.

²⁸ Tot Ahmed I.

²⁹ Viitorul Ștefan Tomșa al II-lea (1611—1615; 1621—1623). Pentru trecutul său de aventurier, vezi N. Iorga, *Istoria României*, V, p. 394, unde este amintită și declarația lui Miron Costin cu privire la locul său de baștină din ținutul Putnei.

³⁰ El era „la Poartă pre trebile țării pe lângă capichehâi” (Miron Costin).

³¹ Gürdji Mehmed-pașa.

³² Confuzie a autorului între predecesorul aproape imediat al lui Ieremia și Ștefan Tomșa I (1563—1564), al cărui fiu se pretindea acest Ștefan. Vezi lămuririle în documentatul studiu al lui Ștefan Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista arhivelor”, serie nouă, XLIII, 1971, vol. XXXIII, nr. 3, p. 375.

³³ *Sequins*. La fel și la Miron Costin, *op. cit.*, p. 58.

³⁴ Constantin Movilă fusese recunoscut de sultan. La 6 ianuarie 1608 se intitula „Domn ereditar și ales din mila lui Dumnezeu și a mării sale împăratului turcesc... N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 386 unde se trimite la *Studii și documente*, IV, p. LXXIII, n. 1.

³⁵ Vallacqs.

³⁶ Ștefan Tomșa a venit în Moldova în decembrie 1611, *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 330—31.

HISTOIRE

SOMMAIRE DES CHOSES
PLVS MEMORABLES ADVENUES
aux derniers troubles de Moldauië.

Où sont descrites plusieurs batailles gagnées
tant par les Princes Polonois, que par les
Turcs, & Tartares : Ensemble l'evasion
admirable du Prince Correcky des Tours
noires du grand Turc, par l'inuention &
assistance d'un Parisien.

Composée par M.I.B.A.en P.sur les memoires
de Charles de Ioppecourt Gentil-homme
Lorrain, qui portoit les armes durant ces
troubles a la fuite des Princes Polonois.

Cesar Polliac
501

A PARIS,
Chez TOUSSAINT D V BRAY, rue S. Jacques,
aux Epics-meurs : Et en la boutique au Palais
en la gallerie des priçonniers.

M. DC XX.

Auuec Privilège du Roy.

Foia de titlu a lucrării lui Charles Joppecourt

Radu Vodă Mihnea și Alexandru Vodă Cuconul (des-ne de C. Lecca la 1864 după frescele — azi dispărute — de la mănăstirea Radu Vodă din București) (reprecdus în vol. *București de odinioară*, Buc. 1959).

Roxandra doamna și Alexandru vodă Cuconul (idem)

Lupte între turci și poloni la 1620 (după Borsos Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Buc. 1968, p. 272)

Gaspar Grațianii domnul Moldovei (după N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu 1930)

Regele Sigismund al III-lea al Poloniei (gravură de Giacomo Lauro din 1609) (Acad. R.S.R. stampe, GS I/Lauro, G-1)

Osman al II-lea sultanul Turciei (gravură de Lucas Kilian la 1622) (Acad. R.S.R., stampe)

Portretul
hatmanului
Stanislav
Zolkiewski
(desen)

aga și a armatei sale trimisă pentru a-l alunga, decât atunci când se aflau la trei sau patru zile <depărtare> de Iași, tot ce a putut face a fost să adune vreo 10 000 de oameni, pedestri și călări, cu care hotărât după sfatul lui Potocki³⁷ să se apere. Totuși ar fi fost cu mult mai bine pentru el dacă și-ar fi domolit însuflețirea prin prudență și s-ar fi retras în Polonia, pînă când armata turcească ar fi plecat <din țară>. Căci el dacă s-a pripit nu i-a mers bine....

Capitolul IV

p. 20

Acest tînăr domn, prea dornic de a-și arăta vitejia și a dovedi dușmanilor săi că nu se temea de ei, deși forțele lor le întreceau pe ale lui, le-a ieșit înainte pînă la malul Prutului și și-a așezat tabăra într-un loc anume pe unde știa că trebuiau să treacă; el se înarmase cu șase tunuri de mărime mijlocie pe care le-a așezat pe o movilă care se afla acolo, parcă anume potrivită pentru a pricinui pierderi încă de la început dușmanilor. După aceea a trimis în grabă o trupă de 500 de călăreți ușor înarmați spre a recunoaște pe inamic; fiind însă descoperiți, ei au fost fugăriți de o ceată de 1000 de tătari ce ieșiseră să-și încerce norocul și care i-au silit pe oamenii lui Constantin să se retragă în grabă, văzînd că lupta <dintre ei> nu era egală.

[Urmează somația lui Husein către Constantin de a părăsi Iași pentru a putea fi înscăunat Ștefan, și răspunsul lui Constantin arătînd drepturile sale la domnie și făgăduiala de a plăti mai departe tributul obișnuit, de care Husein, cîștigat de Ștefan, nu ține seama.]

Capitolul V

... De cu seară Hussein Aga a pus de a vestit pe toți comandanții și căpitaniii oastei sale să fie gata de plecare a doua zi în zorii zilei, pentru a se pregăti de luptă, ceea ce s-a și făcut. Oastea sa a fost rînduită de luptă pe o cîmpie întinsă, în imediata apropiere a rîului Prut³⁸ în fața armatei lui Constantin și atît de aproape de ea încît și unii și alții puteau fi ajunși de bătaia tunului.

p. 21

³⁷ Ștefan Potocki, voievodul de Braclav, soțul Mariei Movilă, a căzut atunci prizonier și a stat închis la Cele Șapte turnuri patru ani, pînă în iulie 1616. În august era adus în locul său cumnatul lui, Samuel Korecki!

³⁸ La Cornul lui Sas, lângă Ștefănești (19 iunie 1612) vezi și *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 335—338, doc. CCCLI și CCCLIV—V, Supliment I, 1, nr. 231, pp. 149—150; *Miron Costin*, p. 59.

Constantin a încredințat toată rînduirea armatei sale lui Potocki, care și-a împărțit toată cavaleria în trei corpuri și a pus în frunte corpul cazacilor, care sînt foarte războinici și deprinși să se lupte cu turcii și tătarii, aceasta fiind îndeletnicirea lor de căpetenie. Puțin mai înapoi a așezat pe boierii moldoveni, care erau cam 2 500: iar al treilea corp era <alcătuit> din 2 000 de lăncieri poloni și de alte neamuri, iar infanteria a fost lăsată să apere tunurile și a fost dispusă în jurul lor într-o mică întăritură care fusese făcută cu o zi mai înainte.

p. 22 Cavaleria turcească era împărțită în mai multe escadroane, iar întreaga armată a fost așezată în semilună; la aripa³⁹ dreaptă au fost așezați tătarii, la cea stîngă muntenii⁴⁰ // și cîțiva moldoveni. Iar turcii, după obiceiul lor și-au păstrat pe seama lor ariergarda sau centrul semilunei. Infanteria, care era între 9 000 și 10 000 de oameni, a fost și ea așezată de jur împrejurul artileriei. După ce amîndouă armatele s-au salutat cu cîteva salve de tun trase de o parte și de alta, Potocki și-a dat seama că ai săi începeau să se cam cutremure de puterea cea mare a artileriei inamice⁴¹. Aceasta l-a îndemnat să ordone corpului cazacilor să atace pe tătari⁴², care se găseau la capătul drept al acelei semilune, și care și porniseră înainte în dezordine, nefiind obișnuiți să lupte într-o ordine oarecare, ci în învălmășeală, tot așa ca și cazacii care s-au aruncat asupra lor cu atîta furie și pornire vijelioasă, încît în puțin timp au fost doborîți mai mult de șapte, opt sute de oameni și tătarii ar fi fost tăiați în bucăți, dacă nu le-ar fi alergat de îndată în ajutor, corpul muntenilor⁴³. Văzînd aceasta, Potocki a ordonat corpului său de moldoveni să iasă înaintea acestei trupe de ajutor, ceea ce au făcut cu o vitejie de nedescris. Dar chiar atunci a fost trimis din armata turcească un nou escadron de 2 000 de călăreți turci și alte neamuri care au culcat la pămînt ceea ce mai rămăsese din ceata moldovenilor, sleiți acum de puteri după lupta dată de ei împotriva românilor.

[Constantin refuză propunerea lui Potocki de a se salva pe tăcute în timp ce aceștia ar rezista mai departe.]

... Și au pornit amîndoi în același timp, cu ce le mai rămăsese din cavalerie asupra ultimului grup de întărire al dușmanului care lupta încă, și îl distruseră în mare parte, înainte ca alții să le poată veni în ajutor. Văzînd acestea, Husein aga, care nu se așteptase la această desfășurare, a

³⁹ Corne.

⁴⁰ *Les Wallacs* (Românii din Țara Românească).

⁴¹ Vezi și Miron Costin, *op. cit.*, încă și mai categoric.

⁴² Tătarii nogai veniți împreună cu Cantemir Mîrza. Vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 395 și *Studii și documente*, IV, pp. CI, CII pentru o versiune deosebită. Tătarii lui Cantemir, mîrzacul rebel din Bugeac ar fi luptat alături de polonii lui Potocki, în oastea lui Constantin Movilă.

⁴³ *Valacs*.

trimis <la atac> pe Ștefan, care nu s-ar fi oferit de bună voie, fiind mișel din fire — (așa cum sînt de obicei sufletele crude . . .)

Acești principii văzîndu-l pe Ștefan că se apropie cu o trupă proaspătă de peste 2 000 de călăreți // și că ei nu mai puteau aștepta nici un ajutor de la ai lor, au fost nevoiți să se plece forței și să se predea dușmanilor lor.

p. 23

Prințul Constantin a rămas în lotul tătarilor, fie că a fost luat prizonier de unii din ei, fie că le-a fost dat de Husein aga pentru ca prețul lui de răscumpărare să le țină loc de soldă. Ei însă nu s-au ales cu nimic, căci pe cînd îl duceau și treceau peste Nistru, se spune că el s-a aruncat în apă, gîndind cumva să scape înot sau poate nevoind să supraviețuiască dezastrului⁴⁴. Iar cît despre principele Potocki a fost dus la Constantinopol și ținut prizonier în turnurile Mării Negre, <la cele 7 Turnuri> temnița rezervată prizonierilor de mare însemnătate, unde a stat închis și păzit cu grije pînă în luna iulie a anului 1617, cînd a fost cerut Sultanului, de către Gaspar Grațiani Croatul⁴⁵ care se ocupa pe atunci cu răscumpărarea sclavilor⁴⁶.

Capitolul VI

Vestea acestei bătălii pierdute de către Constantin și prinderea sa, a înspăimîntat atît de tare pe moldoveni și pe toți prietenii săi, încît nimeni nu a îndrăznit să se împotrivescă puterii sultanului, astfel că Husein aga a putut să-și îndeplinească însărcinarea sa, proclamînd pe Ștefan voievod domn al Moldovei, în orașul Iași⁴⁷; își slobozi apoi o parte din armată, chiar și pe tătari, iar el s-a înapoiat la Constantinopol, și voievodul Ștefan abia s-a văzut pus în scaun . . . // și a și plănuit să omoare pe cei mai mulți boieri, precum și pe cei mai puternici din țară, atît pentru că au luptat cu Constantin în contra sa, cît și din cauza neîncrederii neîncetate ce avea față de ei, aceștia fiind cei mai în măsură de a pune piedică planurilor sale tiranice . . .

p. 24

⁴⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 395, n. 2.

⁴⁵ *Gaspar Grayrani Create (!)* = viitorul domn Gaspar Grațiani.

⁴⁶ După cronicarul otoman Kialib Celebi, reprodus de Naima (*Tarik*, ed. a IV-a, Istanbul, 1866, p. 176), el făcea aceasta în chip de negoț. *Vezi* și Wenner von Crailsheim citat de N. Iorga în *Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 26, n. 3.

⁴⁷ De fapt, Ștefan Tomșa fusese înscăunat încă din 20 noiembrie 1611, cînd Constantin trebui să fugă în Polonia; Ștefan Tomșa era în țară în decembrie al aceluiași an; după aceasta a urmat năvălirea în țară a lui Constantin, cu ajutoare din Polonia, în iunie 1612 și dezastrul de la Cornul-lui-Sas. *Vezi* și Miron Costin, *op. cit.*, p. 60 și eventual N. C. Bejenaru, *Ștefan Tomșa al II-lea și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926, p. 13 (care nu adaugă nimic la spusa lui Joppecourt).

A început deci cu boierul Botoșan⁴⁸, fratele doamnei, văduva lui Ieremia, pe care l-a tras cu neomenie în țeapă împreună cu încă doi boieri de seamă, ca și cum ar fi fost tâlhari învederați, și neajungându-i acest măcel dintâi, curînd după aceea a pus să fie ridicați dintr-o dată 75 de boieri cărora le-a tăiat pe loc capul⁴⁹, fără să ierte pe nici unul, cu toate stăruințele puse de neamurile lor, învinuindu-i că au uneltit împotriva lui, deși nu avea nici o dovadă.

Aceste cruzimi, departe de a înspăimînta inimile celorlalți boieri, așa cum își închipuise Ștefan, dimpotrivă îi îndîrjiră din ce în ce mai mult, iar cîțiva dintre ei se răscurară pe față în contra lui la începutul⁵⁰ anului 1615 și atunci desigur că l-ar fi prins și s-ar fi răzberat pentru cruzimile lui și ar fi eliberat țara care nu ar fi fost atît de pustiită cum a ajuns mai târziu, dacă nu ar fi fost el ajutat de orașenii din Iași⁵¹, pe care i-a rugat să-l ajute în această împrejurare, promițîndu-le scutire de orice dări, dacă ar face-o. În urma acestei făgăduieli, acești nemernici, alegînd mai degrabă cîștigul lor decît mîntuirea și binele obștesc se puseră în slujba tiranului și înarmîndu-se, îl urmară: care pe jos, care călare și se luptară vitejește cu boierii care veniseră să-l atace pe Ștefan în Iași. Dîndu-și seama boierii că dușmanii sînt mai puternici decît ar fi putut bănui, după ce au dat o luptă ușoară s-au retras cum au putut⁵², și mulți dintre ei au fost prinși, iar tiranul i-a omorît cu sînge rece, sau i-a tras în țeapă pentru a băga groaza în ceilalți. //

p. 25

Capitolul VII

Boierii care au scăpat din această înfrîngere, știind prea bine că nu se pot aștepta la nici o milă din partea lui Ștefan care era foarte răzpunător și prin urmare la nici o siguranță în Moldova cît timp va domni el, se hotărîră să meargă la doamna, văduva lui Ieremia, care cînd primise vestea prinderii fiului ei Constantin fugise în Polonia. Această principesă, aflînd din gura boierilor ticăloasa cîrmuire a lui Ștefan și că majoritatea moldo-

⁴⁸ Pătrașcu urednic de Botoșani, cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 347.

⁴⁹ Vezi Miron Costin, pp. 51, 60.

⁵⁰ În toamna aceluia an (N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 401).

⁵¹ Ștefan Tomșa și-a sprijinit domnia pe mica boierime, orașeni și țărani și nu pe marea boierime. Cronicarii vremii îl arată bun cu sărăcimea și aspru cu boierii, pe care nu-i iartă mai ales pentru jafurile ce făcuseră țării în timpul minorității lui Constantin Movilă. Cf. Matei al Mirelor în *Tesauru de Monumente istorice*, I, p. 338.

⁵² Lupta s-a dat în marginea Iașilor între ființa lui Păcuraru și vile de pe dealuri. (Miron Costin, *op. cit.*, p. 62). Vezi și V. Motogna, *Domnia iniția a lui Ștefan Tomșa, după izvoarele ungurești*, în „Revista istorică”, XI, 1925, p. 80.

venilor erau doritori să scuture jugul tiraniei sale și că în locul lui <Ștefan> ar fi dorit mult să aibă domn pe Alexandru, deoarece își aminteau de purtarea bună a tatălui lui, răposatul domn Ieremia; toate acestea, la care se adaugă pofta de a domni în numele fiului ei, au îndemnat-o⁵³ mai întâi pe ea și apoi și pe Alexandru — deși nu era decât doar de 15—16 ani — să folosească acest prilej. Au împărțășit așadar acest plan principelui Wisniowiecki⁵⁴ ginerele doamnei și principelui Korecki⁵⁵, doritor încă de atunci să se căsătorească cu fiica cea mai tânără. Aceștia se oferiră foarte bucuroși să-l însoțească pe principele Alexandru în Moldova și să se ocupe ei de conducerea armatei. Îndată ce au luat hotărârea între ei, au pornit toți să adune ostași în toate părțile unde aveau trecere, astfel că în mai puțin de două luni⁵⁶ au pus pe picioare și au adunat 10—12 000 de oameni, atât pedestri cât și călăreți, parte poloni, parte cazaci și transilvăneni⁵⁷. Aflînd aceasta, voievodul Ștefan adună și el cît a putut, moldoveni, tătari și munteni, din care a alcătuit o armată de aproape 20 000 de oameni, pe care a așezat-o în împrejurimile orașului Iași, unde se hotărî să aștepte neclintit pe principii poloni. //

p. 26

Capitolul VIII

Armata principelui Alexandru, care înaintase aproape două leghe de cetatea Camenița în Podolia, era ținută în loc de a trece Nistrul — care desparte Moldova de Podolia — deoarece se temea de cetatea Hotinului, în care se afla o puternică garnizoană de moldoveni cu tunuri, pentru a păzi trecerea peste acel rîu. Dar spre norocul principelui Alexandru, căpitanul

⁵³ În realitate, doamna pregătea încă dinainte expediția din Moldova. Joppecourt datînd greșit înfrîngerea boierilor (vezi mai sus, n. 50), crede că venirea acestora a determinat pornirea întregii acțiuni. Vezi și N. I o r g a, *Doamna lui Ieremia Vodă* în An. Acad. Rom., Mem. secy. ist. seria a II-a, XXXII, 1909—1910, p. 20 ș.u.

⁵⁴ Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, soțul Reginei, fiica lui Ieremia Movilă.

⁵⁵ Samuel Korecki, viitorul soț al Ecaterinei, fiica lui Ieremia Movilă, pe care Joppecourt o numește Alexandrina, probabil după fratele ei Alexandru.

⁵⁶ Exagerare vădită, Wisniowiecki și Korecki începuseră pregătirile încă din iunie 1615; cf. H u r m u z a k i, IV, 1, pp. 350—51, doc. CCCLXXIV—V; *Supliment*, I, 1, pp. 164—165, doc. CCLIV—VI.

⁵⁷ Joppecourt nu pomenește aici de corpul de francezi comandat de Montespin, menționat mai departe în cursul povestirii. S-ar părea că el face o deosebire între participanții gentilomi și ceilalți ostași cu leafă. Cheltuiala cea mai mare pare să fi fost făcută de Samuel Korecki care, potrivit cu Joppecourt, a jucat și mai apoi rolul principal în operațiile militare din Moldova. Aceste năimiri s-au făcut fără sprijinul dregătorilor poloni, conștienți de riscurile unui nou dezastru ca la Cornul lui Sas. Pentru atitudinea hatmanului St. Zolkiewski, vezi I u l i u P e k s a, *Zolkiewski și expediția doamnei Elisabeta Movilă în Moldova în anul 1615—1616* în „Revista istorică”, XIV, 1928, nr. 1—3, pp. 46—53.

cetății⁵⁸ fiind foarte nemulțumit de cruzimile voievodului Ștefan, a trecut din a sa pornire de partea lui Alexandru, împreună cu ostașii săi și i-a adus cheile cetății, pe care a pus-o în întregime în slujba lui, astfel încât armata a trecut ușor în Moldova, și în semn de bucurie, s-au tras câteva salve de tun...

Capitolul IX

p. 27 Toate aceste pregătiri și dispoziții s-au făcut din luna iunie până la 15 octombrie 1616⁵⁹, când principele Alexandru și-a pornit armata de la Hotin spre a merge la Iași; totuși în această primă zi n-a înaintat decât // patru leghe. Dar când au ajuns cam la o jumătate zi de Iași, principele Alexandru a trimis 800 de cazaci, aleși dintr-un număr mai mare, pentru a se duce să recunoască cum arăta armata dușmanului. N-au mers prea departe și s-au întâlnit cu 1 500 de tătari trimiși de Ștefan ca să facă recunoaștere și să dea ceva atacuri împotriva polonilor. Cu toate că acești cazaci erau în număr mult mai mic, totuși văzînd că tătarii erau în dezordine, s-au repezit pe neașteptate asupra lor cu atîta furie, încît pe cei mai mulți i-au înfrînt iar pe ceilalți i-au pus pe fugă; apoi după ce și-au îndeplinit misiunea i-au raportat principelui Alexandru că armata lui Ștefan putea să tot fie de vreo 15 000 de oameni, dar că cei mai mulți erau oameni adunați din țară, care nu erau deprinși ca ei cu meșteșugul războiului și că veneau mai mult de nevoie decît de voia lor, încît nu trebuie să se teamă prea tare de ei...

... Chiar în aceeași zi s-au înfașărit cîțiva trimiși ai moldovenilor înaintea lui Alexandru fără știrea însă a lui Ștefan, pentru ca să afle de la el care era gîndul lui și să-l roage să se îndure de țara Moldovei, amenințată să fie în curînd secătuită cu totul dacă tulburările și războaiele ar urma mai departe. La acestea principele a răspuns că nu este gîndul lui de a asupra Moldova, ci de a scăpa de tirania lui Ștefan, așa precum, fusese chemat să facă de către un însemnat număr de boieri, care se duseseră să-l caute pînă în Polonia și care îl asiguraseră că aceasta era dorința tuturor moldovenilor... Va cîrmui cu aceeași blîndețe ca răposatul domn Ieremia...

p. 28 // ... Trimisii s-au înapoiat foarte mulțumiți de acest răspuns, pe care vestindu-l pretutindeni, au făcut pe mulți moldoveni să vină să se alăture armatei principelui și să-l ajute în această împrejurare.

În ziua de 9 octombrie, principele Alexandru a mai înaintat cu armata sa cam trei leghe și s-a oprit pe o cîmpie foarte frumoasă unde se găsea și apă bună de băut pentru armata sa...

⁵⁸ Pîrcălabul de Hotin Petru.

⁵⁹ Corect 1615.

Capitolul X

În același timp s-a trimis din nou un detașament de cazaci să recunoască așezarea armatei inamice; și s-a raportat că acea armată se afla în formație de luptă și că avea douăzeci de tunuri ce stăteau gata de a intra în acțiune, fapt care nu l-a scos mult din fire pe principele Alexandru, deoarece cu câteva zile mai înainte comandantul artileriei lui Ștefan îi trimisese vorbă, asigurându-l că în cazul că se va ajunge la luptă, fi va cruța oamenii cât va putea mai mult, dorința lui fiind să-l servească pe principe și de a se răzbuna cu acest prilej pe Ștefan, care tăiasă pe un cumnat al său, pe o bănuială neîntemeiată, întrucât era nevinovat... //

p. 29

Voievodul Ștefan voind să recunoască pentru a doua oară armata principelui Alexandru, a trimis 1 200 de tătari și 200—300 de moldoveni. Aceștia fiind zăriți de departe, deoarece se găseau în câmp deschis, principele a pornit împotriva lor 500 de cazaci și 400 de lăncieri poloni. Tătarii văzându-i sau prefăcut la început că se retrag ca să îndepărteze puțin câte puțin pe dușmani de tabăra lor. Și când au fost cam la o leghe depărtare, s-au oprit, socotind că cei care-i urmăreau nu vor avea îndrăzneala să se întâlnească cu ei. Dar s-au înșelat căci polonii și cazacii, care știu mai bine să se bată decât să umble cu viclesuguri, au năvălit cu atîta furie asupra tătarilor, încît pe o parte din ei i-au măcelărit și n-au scăpat decât 500—600, care s-au retras în tabără, bîgînd spaima și în ceilalți. Și dimpotrivă oastea principelui s-a însuflețit și mai mult și sporea din zi în zi...

Capitolul XI

În ziua a zecea a aceleiași luni, când a voit principele Alexandru să-și împingă și mai aproape armata de tabăra inamică, avangarda sa a fost oprită de un detașament de 1 000 de călăreți care ocupaseră în noaptea din ajun o trecătoare foarte îngustă, dintre un lac și o mlaștină, pe unde știau că trebuie să treacă armata polonilor. Această piedică a fost însă repede înlăturată, prin sfatul dat de cîțiva moldoveni să se trimită niște călăreți pe o //

p. 30

cărăruie necunoscută dușmanilor, ce puteau fi loviți astfel pe neașteptate din spate, mai înainte de a fi în stare a-i zări, mulțămîtă unui dîmb la adăpostul căruia cei trimiși s-ar putea strecura <nevăzuți>, pentru a ajunge chiar în locul unde rezistau dușmanii. Și ducerea la îndeplinire a acestei strategii a fost încredințată tot cazacilor, care au pornit în toată graba cu cîțiva moldoveni drept călăuze. Și când au ajuns la 50 de pași de dușmani, fără să fie văzuți, au pus să se sune <de atac> din niște fluieri <=buciume> pe care le folosesc ei în loc de trîmbițe și, în același timp, fără a mai face vreo recunoaștere a inamicului, au și năvălit asupra lui. Și la aceasta au fost

ajutați numai bine de avangarda lor care se afla ținută în loc de cealaltă parte. Acest atac a fost atât de crunt, încât din acea mie de călăreți nu s-au întors în tabăra lor mai mult de 50, ca să aducă vestea pățaniei lor nenorocite.

Capitolul XII

După ce armata principelui Alexandru a înlăturat cu bine această piedică și s-a apropiat pînă la o bătaie de tun de tabăra lui Ștefan, principele Wisniowiecki a fost de părere să se facă din carele de povară și din altele un fel de întăritură, de jur împrejur, pentru a se afla peste noapte în mai multă siguranță și spre a se putea folosi, la nevoie, de această îngrădire ca de un fort, nefiind în împrejurimi, pînă la o depărtare de zece leghe, nici un loc unde s-ar fi putut retrage. Ștefan, prinzînd de veste, a pus să se tragă cîteva lovituri de tun asupra acestei întărituri, omorînd cîteva soldați și rănind alți cîteva. S-a răspuns îndată din tabăra principelui cu cîteva lovituri de tun // care însă n-au făcut mare ispravă, din cauză că s-a lăsat noaptea și pentru că nu aveau decît opt tunuri simple și de calibru mic.

O parte din noaptea următoare a fost folosită de Wisniowiecki ca să-și îmbărbăteze ostașii, arătîndu-le între altele că nu trebuie să se teamă văzînd că inamicii lor sînt mai numeroși decît ei, căci cei mai mulți nu erau decît niște oameni din topor și țărani prea puțin struniți pentru luptă⁶⁰ și care n-au luat parte niciodată la vreo bătălie, așa după cum au putut și ei să-și dea seama din cele cîteva ciocniri care avuseseră loc și în care ei au învins întotdeauna pe inamici, cu toate că nu au fost egali ca număr . . .

Capitolul XIII

A doua zi, 11 octombrie⁶¹, abia răsărise soarele la orizont și au și început de o parte și de alta să se rînduiască și să se pregătească pentru luptă, și în acest timp // au avut loc cîteva ciocniri și încăierări, care mai toate s-au sfîrșit cu bine pentru Alexandru . . . Acesta încredințează comanda lui

⁶⁰ *Des brutaux et paysans mal instruits à la guerre*, adică nu erau soldați de meserie, ca mercenarii cărora li se adresa.

⁶¹ Lupta se dă la Tătărani, comuna Tăutești, ținutul Iași, nu la 11 octombrie 1616, cum afirmă Joppecourt (care, de altfel, folosește stilul vechi), ci la 22 noiembrie 1615. Cf. Miron Costin, *op. cit.*, p. 62; scrisoarea lui Korecki din Iași, 10 decembrie 1615, publicată în „Történelmi Tár”, 1880, pp. 487—488; cf. și relația lui Alexander în volumul de față, p. 418 ș.u.; amănunte la A. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătărani și capitularea dărbănilor deasupra Tăuteștilor*, [Iași], 1935.

Wisniowiecki care observînd că Ștefan avea cavaleria  mp r tit  în trei cor-puri sau escadroane  i că acel al tătarilor era cel mai înaintat, a ales pe cazaci ca să dea piept  i să lupte cu ei, ceea ce era o măsură foarte înțeleaptă, căci  i unii  i alții merg la atac nestingheriți de vreo armură, ci purt nd doar niște cojoace de oaie, de urs, de lup sau de alte sălbăticiuni, cu care se arată c t mai feroși cu putință.  i nu țin nici o ordine în luptele lor, în care se aruncă năvalnic, scoț nd strigăte înfiorătoare pentru cei nedepriși cu ele;  i dacă <se  nt mpl > ca escadronul lor să fie risipit, doar arareori se mai adună din nou, ca să se întoarcă la atac.

L ncierii poloni, numiți în limba lor husari, constituiau al doilea corp din oastea lui Alexandru,  i erau cam în număr de 1 500 <de oameni> bine înarmați  i comandați de principele Korecki. Au fost așezați la aripa dreaptă av nd în față un corp de cavalerie <dușmană compus din> tătari, munteni  i moldoveni care ajungeau cam la 3 000 de oameni. Infanteria ungară, care putea avea cel mult 3 000 de oameni, a fost așezată la mijlocul armatei principe-lui Alexandru împreună cu tunurile care au fost suite pe o mică ridicătură potrivită. La aripa stîngă se găsea restul cavaleriei comandate de principele Alexandru <Movilă>  i de Wisniowiecki — cumnatul său. Iar bagajele erau cam la 100 de pași în spatele infanteriei înăuntrul împrejmuirii <de căruțe> unde poposiseră armata în noaptea din ajun. Tiranul Ștefan, după ce  i-a  m-p rțit întreaga sa armată în mai multe escadroane, a început către ora 9 dimineața, să tragă cu tunul asupra armatei lui Alexandru care  i-a dat seama îndată că într-adevăr comandantul artileriei lui Ștefan se ținea de cu-v nt, căci cele mai multe ghiulele // treceau peste capul oamenilor săi, fără a-i vătăma. Bizuindu-se pe aceasta, a ordonat cazacilor să pornească primul atac în contra grupului de tătari care înaintaseră  i care în scurt timp au fost tăiați în bucăți.  n același timp, a fost aruncat un corp de cavalerie ușoară de 2000 de călăreți asupra infanteriei maghiare⁶² care păzea tunurile. Ceea ce s-a îndeplinit cu at ta însuflețire,  nc t în scurt timp parte din această infan-terie a fost culcată la p m nt, iar restul a depus armele. Astfel că oamenii lui Alexandru au cucerit ușor tunurile lui Ștefan.

 n timpul acestei lupte, tiranul d ndu-și seama că infanteria sa era aproape de  nfr ngere  i că tunurile sale erau deci pierdute, a scos înainte într-ajutor al doilea corp de cavalerie despre care am spus că era alcătuit cam din 3 000 de munteni  i moldoveni care ar fi recucerit desigur tunurile; dar mărinimosul prin-cipe Korecki cu lăncierii săi poloni, le-a tăiat calea  i i-a lovit cu at ta furie în c t mai mult de jumătate au rămas pe locul de luptă, iar restul a fost risipit. Acestui corp i-a urmat îndată un altul.

⁶² Dintr-o scrisoare a lui Ștefan Tomșa rezultă că domnul aștepta ajutorul ungarilor lui Clement Beldi  i Francisc Mikó. V. Motogna, *art. cit.*, p. 85, Doc. IV, din 13 noiem-brie 1615.

... [Korecki atunci se retrage cuminte spre tabăra sa căci oamenii săi erau așa de oboșiți că nu mai erau în stare să lupte fără a se fi odihniți mai înfrunți. Alexandru cu Wisniowiecki dau atacul cu cavaleria]... Și au atacat cu o însuflețire cu atât mai mare cu cât li se spusese că acolo se află și voievodul Ștefan, fapt care s-a dovedit neadevărat. Totuși acest zvon le-a fost de folos, deoarece i-a îndrjrit și mai mult la luptă, care a ținut peste un sfert de ceas, în care timp principele Korecki a avut răgaz să răsufle și să-și adune cîți a putut din oamenii săi spre a le veni în ajutor celor care luptau și erau aproape istoviți; chiar și principele Alexandru care era în mare cumpăna. Cînd văzu însă că se apropie acest ajutor neașteptat, el și oamenii săi s-au înviorat din nou // iar dușmanii și-au pierdut cumpătul în așa măsură, încît toți care mai rămăseseră în viață s-au împrăștiat în dezordine, luînd-o la fugă. Iar Ștefan, fricos din fire⁶³, nevoind să alege înaintea loviturilor, se retrăsese împreună cu restul infanteriei sale neintrată încă în luptă și se prefăcea că voia mai degrabă să moară în luptă decît să o ia la fugă. Văzînd însă ce s-a ales din această din urmă luptă și că numita cavalerie era cu totul risipită, se hotărî de îndată să scape și el cu fuga, fără să fi dat o singură lovitură de spadă, în toată această bătălie. Văzînd acest lucru infanteria, care ar mai fi fost în stare să-și încordeze puterile în luptă, deoarece rămînea în număr de aproape 4 000 de oameni odihniți, fără să mai încerce nici o împotrivire, s-a predat învingătorului; și au început cu toții să strige într-un glas: „Trăiască Alexandru, domnul Moldovei“. Dar soldații acestuia erau atât de îndrjriți la luptă încît nu puteau fi oprîți să nu-i omoare chiar și pe aceia care se predau⁶⁴, pînă cînd s-au auzit trîmbițele sunînd pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu, acolo pe loc, pentru victoria pe care i-o dase principelui Alexandru împotriva oricărei prevederi omenești, întrucît învinși erau cu mult mai numeroși decît învingătorii.

Capitolul XIV

Chiar în ziua victoriei, care a fost cîștigată către orele zece-unsprezece dimineaa, principele Alexandru își făcu intrarea în orașul Iași, avînd pe lîngă sine pe principii Wisniowiecki și Korecki. Îndată după aceștia urmau șazeci de călăreți francezi complet înarmați, al căror căpitan se numea Montespın, și care dăduseră mari dovezi de tărie și vitejie în această luptă.

⁶³ Aprecieare oarecum infirmată de descrierea luptei. Odată ce cavaleria lui era distrusă, infanteria nu mai putea rezista unei eventuale șarje a cavaleriei dușmane. Dealtminteri, el nu se putea bizui nici pe oamenii săi, care erau gata să-l aclame pe Alexandru Movilă.

⁶⁴ Joppecourt caută să scuze, într-un fel foarte neconvingător, această faptă incalificabilă pentru orice ostaș.

Cavaleria polonă și boierii // moldoveni urmau după ei de-a valma iar cazacii, mai lacomi de pradă decât de un loc de cinste, au intrat ultimii dintre toți călăreții, purtând încă cojoacele lor urâte la vedere și aproape toate pătate de sângele dușmanilor, lucru cu care se mîndreau. În urmă de tot venea infanteria împreună cu artileria și cu toate convoaiele. Trecerea tuturor a durat mai bine de trei ceasuri.

Cînd s-a apropiat principele de castel, au început să răsunе în semn de bucurie toate trîmbițele, buciumele și tobele împreună, urmînd tot astfel timp de o jumătate de ceas. Iar principele Alexandru urmat de cei mai mari comandanți ai armatei sale, a intrat într-o sală mare, frumos împodobită, în care se afla pe un loc mai înalt un scaun domnesc îmbrăcat în catifea purpurie. Pe acesta a luat el loc și acolo a fost salutat și proclamat de către toți marii demnitari apoi de către boieri sau nobili: domn și voievod al Moldovei⁶⁵, <titlu> pe care nu voise să-l primească pînă atunci. După această proclamare, Alexandru a poftit la cină pe cei mai de frunte ca să se înveselească împreună cu el. În chipul acesta au petrecut o parte din noapte. Apoi, fiecare s-a încartiruit cum a putut mai bine în orașul care era părăsit de toți locuitorii săi.

Capitolul XV

În ziua următoare, aflînd domnul Alexandru că mai mulți dintre locuitorii de frunte ai Iașilor fugiseră în munții și pădurile țării, așteptînd sfîrșitul acestor tulburări, a trimis cîțiva boieri la ei ca să-i poftască să se întoarcă fără nici o frică la casele lor, și, ca să le facă loc, a pus de a ieși din oraș o parte din armată de s-a așezat la 2—3 leghe împrejur, iar o mie cinci sute // pedestrași și cinci sute de călăreți, au fost trimiși sub comanda principelui Korecki la Vaslui, căci pe acolo fugise Ștefan și <tot pe acolo> putea să se reîntoarcă în Moldova. Cît despre artilerie, o parte a fost trimisă în Polonia și o parte a fost dusă în cetatea Hotinului, care este ca un fel de arsenal al țării.

În același timp, domnul Alexandru știind bine că nu este mai mică gloria de a stăpîni decât cea de a cuceri, a adunat pe cei mai mari și mai pricepuți boieri ai curții sale spre a se sfătui cu ei asupra celor ce trebuiau făcute pentru a rămîne mai departe în stăpînirea acestei domnii cucerite de curînd cu tăișul săbiei. S-a hotărît între altele că trebuie trimiși neîntîrziat soli-la sultan spre a-i arăta că domnul Alexandru n-a avut niciodată de gînd să ridice armele împotriva maiestății sale, nici să scoată Moldova de sub ascultarea sa, ci că el a fost căutat tocmai din Polonia, de către boierii Mol-

⁶⁵ La 22 noiembrie 1615, ziua victoriei asupra lui Ștefan Tomșa.

dovei și chemat să facă aceasta din cauza nemaiauzitelor cruzimi ale voievodului Ștefan, care hotărâse să nimicească în întregime boierimea acestei țări, omorînd fără milă un mare număr de boieri și încă dintre cei mai de frunte, fără să-i fi dat nici un motiv întemeiat... //

p. 37 Solii lui Alexandru trimiși la Poartă, ocolind pe la Buda, sînt reținuți de Pașa din Buda⁶⁶ și trimiși apoi la Brăila, lui Ștefan, care îi taie într-o seară după cină și le aruncă leșurile în Dunăre. El ar fi răsplătit pe pașă cu 45 000 de galbeni.

Capitolul XVI

Apoi Ștefan, avînd 4 000 de munteni pe care îi trimisese în ajutor domnul Țării Românești, numit Mihnea⁶⁷ și adunînd tot ce mai rămăsese din oastea de mai înainte, a apucat iar drumul Moldovei. Aflînd acestea, domnul Alexandru, trimise pe principele Korecki cu 6 000 de călăreți parte poloni și parte cazaci, la Tecuci⁶⁸, care este un oraș de graniță destul de bun spre a-i atîne calea. Iar el însuși // a rămas la Iași împreună cu Wisniowiecki și cu restul armatei sale pentru a-și apăra țara și a împiedica tulburările ce s-ar face în folosul lui Ștefan, care mai avea încă legături pe acolo. Și într-adevăr, cîteva zile mai tîrziu, Domnul a fost înștiințat că locuitorii din Orhei, un ținut al Moldovei cu un înconjur de vreo 15—16 leghe franceze, s-au răscolat⁶⁹ și s-au unit cu o ceată numeroasă de tătari pentru a veni să-l atace, știind bine că principele Korecki împreună cu o parte din armata polonă era prins cu treburi în altă parte. Domnul Alexandru nu a așteptat ca răscolății să vină să-l împresoare în orașul Iași, ci a trimis în întîmpinare lor pe Wisniowiecki, cumnatul său, cu cîți oameni a putut aduna, atît pedestri cît și călăreți. S-au întîlnit la numai două leghe de oraș și mai întîi au avut loc cîteva încăierări destul de vii, apoi Wisniowiecki împreună cu călăreții săi foarte bine înarmați, s-a năpustit asupra tătarilor cu atîta furie încît mai mult de jumătate din aceștia au rămas doborîți la pămînt, iar ceilalți au fugit sau au fost luați prizonieri împreună cu toți bieții orheieni care au fost aduși în orașul Iași în chip de triumf. Numărîndu-se morții, s-au găsit <de o parte> 800 de tătari și de alte <neamuri>, iar dintre poloni numai 50 de morți și cîteva sute de răniți.

Primind îndată vestea acestei izbînzii, domnul Alexandru s-a bucurat nespus de mult și încălecînd împreună cu compania de francezi, singura trupă

⁶⁶ Kadezade Ali-pașa.

⁶⁷ Radu Mihnea, în prima domnie din Țara Românească (25 septembrie 1611 — august 1616).

⁶⁸ *Ticouhc.*

⁶⁹ *Vezi Golima s art. cit., p. 11 și Hurmuzaki, Supliment, II, 2, p. 391.*

pe care o păstrase lângă el, a pornit în întâmpinarea lui Wisniowiecki care se afla doar la un sfert de leghe de Iași, spre a-l felicita pe el împreună cu toți ai lui pentru buna izbândă pe care o câștigase asupra dușmanilor. După săvârșirea acestora cu mii de închinăciuni și de îmbrățișări dintr-o parte și din alta, domnul și-a aruncat privirea asupra bieților orheieni care erau mînați ca o turmă de oi și i s-a făcut așa milă de ei, încît i-a trimis înapoi după ce i-a pus să-i jure credință, nădăjduind că aceasta va sluji pentru a readuce sub ascultarea sa și pe cei care îi mai erau încă potrivnici.... //

p. 39

Capitolul XVII

După ce domnul Alexandru i-a mulțumit lui Dumnezeu pentru această nouă și neașteptată victorie și a pus să tragă în semn de recunoștință toate tunurile pe care le păstrase, a trimis un boier la Tecuci la principele Korecki pentru a-i duce aceste vești bune, de care acela a fost foarte bucuros. Acum era tocmai prins cu rînduirea ostașilor săi pentru a ieși înaintea lui Ștefan, care se întorcea în Moldova cu trupele pe care i le trimisese Mihnea Vodă, așa cum am spus mai sus. Întîlnirea avu loc într-o cîmpie ce se mărginește de o parte de rîul Siret, care desparte Moldova de Țara Românească. Ei au început să se hărțuiască de o parte și de alta încă de la ora zece dimineața și au ținut-o într-una pînă către amiază, cu sorti deopotrivă. Aflînd însă principele Korecki că Ștefan s-ar afla în mijlocul unui corp de cavalerie care se găsea la o depărtare de vreo două sute de pași de el, și-a întărit trupa cu încă 400 de „gerbey”⁷⁰ foarte bine înarmați și comandați de un căpitan foarte viteaz de al cărui nume nu-mi mai amintesc și, împreună cu ei, a pornit în goană asupra aceluia corp și l-a izbit cu atîta putere, încît l-a silit să se retragă înapoi cu mai bine de o sută de pași, dar totuși mai luptînd încă, astfel încît rezultatul era încă foarte îndoielnic. Ținînd seama de aceasta, unul dintre căpitani ai aceluia principe care conducea o companie de 500 de călăreți ușor înarmați, a alergat în ajutorul acestuia într-un moment atît de potrivit, încît Ștefan și cu călăreții care îi mai rămăseseră au fost siliți să o ia la fugă, fiind urmăriți mai mult de o leghe, iar cei rămași în urmă erau tăiați în bucăți.

Totuși Ștefan a ajuns pe o înălțime împreună cu corpul pe care-l păstrase // mai mult pentru apărarea lui decît pentru luptă. După ce s-a înapoiat din urmărirea dușmanilor, principele Korecki puse să fie numărați

p. 40

⁷⁰ *Gerbeys*, adică mercenari, după context. În versiunea română, însoțind textul în „Tesaurul”... lui Papiu Ilarian, se dă cuvîntul în această formă, fără nici o tălmăcire sau explicație.

morții dintr-o parte și din alta și s-a găsit că din partea lui Ștefan rămăseseră pe câmpul de luptă aproape 3 400 de oameni, afară de răniți și de prizonieri, iar din partea sa doar 350 de oameni⁷¹.

Capitolul XVIII

Chiar în ziua victoriei, care era 12 noiembrie⁷², principele Korecki s-a întors cu cea mai mare parte a oastei sale la Tecuci, unde a adus mulțumiri lui Dumnezeu și a lăsat oamenii săi să se odihnească două-trei zile; apoi, cum începuse să se facă foarte frig, și-a așezat ostașii să ierneze în orașele Tecuci, Bîrlad⁷³, Tîrgul Roman⁷⁴ și Vaslui⁷⁵ și s-a întors numai cu 150 de călăreți la Iași unde a fost primit de principele Alexandru și de toți boierii curții cu cinstea și lauda cuvenită meritelor și vitejiei sale.

Doamna, care se afla încă în Polonia, fiind înștiințată de toate aceste fericite izbînzi, s-a întors la Iași și a adus cu ea pe principele Bogdan, cel mai tânăr fiu al ei și pe domnița Alexandrina⁷⁶ fiica sa care nu era încă măritată. Ar fi greu de închipuit câte ceremonii și complimente s-au făcut de o parte și de alta la sosirea lor în Iași. Au fost numai ospețe și petreceri, atît publice cît și particulare. Au început să se ducă tratative de căsătorie

p. 41 între principele Korecki și domnița Alexandrina. . . //

[Trimiterea unui sol la domnul Țării Românești. Arestarea lui la Buzău. Se primesc solii cu răspunsuri liniștitoare din partea principelui Transilvaniei⁷⁷ și a domnului Țării Românești].

Capitolul XXI

p. 44 // După ce a ascultat pe solul lui Mihnea și a aflat răspunsul principelui Transilvaniei care i s-a adus tot atunci, principele Alexandru și-a adunat sfatul spre a vedea ce e de făcut în aceste împrejurări. S-a hotărît să fie slobozită toată pedestrirea și parte din căzacime, după ce li se vor da câteva daruri, și li se va mulțumi pentru bunele și plăcutele lor slujbe, rugîndu-i să rămîna prieteni ai domnului care îi va înștiința cînd va avea nevoie de ei. După aceasta, fiecare s-a retras în țara sa, pentru a petrece

⁷¹ Pierderile fiind adică în proporție de 1/10.

⁷² În realitate, lupta de la Tecuci s-a dat în ziua de 24 ianuarie 1616.

⁷³ *Berlade*.

⁷⁴ *Romanatirgou*.

⁷⁵ *Vasseloye*.

⁷⁶ În realitate Ecaterina. Vezi mai sus, n. 55.

⁷⁷ Gabriel Bethlen (1613—1629).

restul iernii și nu au rămas pe lângă domn decât 5 000—6 000 de oameni, care au stat la Iași toată luna decembrie, trăind foarte bine, căci cu toate războaiele și stricăciunile pricinuite de armate, era hrană din belșug, mai cu seamă vite, care erau atât de ieftine, încît se putea cumpăra un bou cu cincisprezece bani⁷⁸ și o oaie bună cu doi bani; este adevărat că aceasta se datora marilor pregătiri care se făcuseră în credința că trebuia întreținută peste iarnă toată armata în sus-numitul oraș Iași //.

p. 45

Capitolul XXII

... Principele Wisniowiecki, care era de religie ortodoxă, pregătindu-se să se împărtășească de Crăciun, după datina lor, preotul care-i slujea de obicei drept duhovnic, s-a lăsat cumpărat cu bani de către dușmanii lui și a otrăvit pîinea nedospită pe care o întrebuițează ei în loc de ostie; principele primind-o astfel, puțin după aceea s-a îmbolnăvit foarte rău și durerile i s-au întepit într-atît încît a murit a doua zi, după chinuri cumplite.

Iuțea și violența acestei boli urmate de moarte au trezit bănuiala că acest principe ar fi fost otrăvit în felul în care am arătat. Așadar au pus mîna îndată pe acest preot grec, care a mărturisit de la început că era vinovat și că a fost îndemnat la aceasta de dușmanii mortului.

Cum această crimă era cu atît mai mare și mai îngrozitoare, cu cît fusese săvîrșită de un om al bisericii care a folosit o taină atît de sfîntă pentru a otrăvi un principe iubit de toată lumea pentru virtuțile lui rare, și mai ales de principele Alexandru, cumnatul lui, pentru care era un adevărat episcop și îndrumător, de aceea făptașul a fost curînd supus unor chinuri cumplite și îndelungate și anume: s-a pregătit anume un scaun mare de sîrmă pe care a fost așezat acel criminal și după ce a fost bine legat din toate părțile s-a făcut foc de jur împrejur la așa depărtare, încît mai bine de 12 ceasuri după aceea a fost auzit scoțînd strigăte înfiorătoare și văitîndu-se cu desnadejde de durerile de nesuferit pe care le îndura înaintea de a muri ... //

p. 46

Capitolul XXIII

... Cît se mai afla încă toată curtea principelui Alexandru în doliu și în jale, din cauza acestei nenorociri cumplite și neașteptate, s-a înapoiat iscoada care fusese trimisă în Țara Românească spre a afla ce se petrece la

⁷⁸ *Sols*, monedă măruntă, al cărei nume se păstrează pînă azi, în cuvîntul „sou“, cu o valoare de 5 centime.

Mihnea. Această iscoadă a raportat că sosise acolo un pașă, numit Iskender⁷⁹, cu o armată mare și puternică, pentru ca să așeze iar în domnie pe Ștefan, care se afla de asemenea acolo și le cerea neconținut să pornească oaste spre Moldova. Și ca un început, a trimis înainte 400 de călăreți, ca să surprindă orașul Bîrlad, unde principele Korecki își lăsase o parte din oamenii în garnizoană peste iarna. Aceștia însă neținând pază bună au fost luați pe neașteptate și în cea mai mare parte măcelăriți sau răpuși în alt chip⁸⁰....

p. 47

.... Dar îndată ce a aflat principele Alexandru de această pierdere, a trimis 400 de cazaci pe care îi oprise pe lângă el. Aceștia s-au grăbit într-atîta încît după trei zile au ajuns pe la răsăritul soarelui în sus-numitul oraș // Bîrlad, care nu era întărit cum nu sînt întărite nici celelalte orașe ale țării, și după ce i-au dat foc din mai multe părți, au silit pe oamenii lui Ștefan să iasă afară și pe măsură ce ieșeau îi măcelăreau, iar cei care se încăpățînară să nu iasă au fost arși de vii, așa încît din cei 400 nu au scăpat decît cinci sau șase oameni care au dus trista știre stăpînului lor. Acesta a fost adînc mîhnit, deoarece ei erau aproape singurii ostași ce îi mai rămăseseră.

Capitolul XXIV

În același timp cînd acei cazaci au fost trimiși în această expediție, principele Korecki, vrînd să răzbune înfrîngerea oamenilor săi, a luat cu el 2 500 de călăreți aleși și a pornit în grabă spre Vaslui temîndu-se că oamenii pe care-i lăsase în garnizoană acolo să nu fie cumva de asemenea loviți pe neașteptate. Pașa, aflînd acest lucru de la unii oameni din partea locului, a trimis acolo pe fiul său în vîrstă de 12—13 ani, și i-a dat ca îndrumător mai bătrîn un căpitan turc, foarte priceput, cu 7 000 de oameni, socotind

⁷⁹ Fost beilerbei de Agria (Egger, Erlau), a fost numit beilerbei de Bosnia și desemnat ca serdar în locul lui Ibrahim-pașa beivul (Sarhoș), după ce acesta a fost învins în Moldova, de mercenarii lui Alexandru Movilă (1615). El a venit (1616) cu trupe din Bosnia, Sirmiu, Semendria, Krusevac și Silistra. După victoria sa și capturarea Movileștilor a fost numit vizir. În 1620, fiind beilerbei de Oceakov, este numit valiu de Silistra, desemnat ca serdar contra răscoalei lui Grațiani și a expediției polone conduse de Stanislav Zolkiewski. Are sub comanda sa pe hanul Crimeii Geanibec Ghirai, beilerbeul de Rumelia și cel de Vidin, beul de Nicopol etc. La 20 septembrie și la 7 octombrie biruie oastea polonă. El fusese protectorul lui Grațiani înainte și după numirea acestuia ca domn. (I s m a i l H a m i D a n i ș m e n d, *Cronologia comentată a istoriei otomane*, în l. turcă, vol. III, Istanbul, 1961, pp. 263, 266—267, 277—278.)

⁸⁰ *Taillez en pieces, ou quoy que ce soit.* (Vezi relația lui „Alexander“ în volumul de față.)

că acesta ar fi un bun prilej ca fiul său să-și dobândească faimă. Principele Korecki, înștiințat de câțiva moldoveni de acest lucru și mai aflând că dușmanii trebuiau să sosească dis-de-dimineată și că erau siliți neapărat să treacă pe un pod de lemn ce se află peste râul care curge de-a-lungul orașului Vaslui, și-a așezat oamenii în așa fel încît să nu-i poată descoperi dușmanii, căci o parte din ei erau <ascunși> în oraș și altă parte după un mic deal din apropierea orașului.

Îndată ce turcii au trecut peste podul amintit, două escadroane au început să iasă din oraș și au atacat avangarda turcilor cu atîta putere //, încît i-au trecut aproape pe toți turcii prin ascuțișul săbiei și printre alții pe însuși comandantul trupei. Lucrul fusese cu atît mai ușor de făcut cu cît turcii umblaseră aproape toată noaptea ca să ajungă în acel loc în zorii zilei și erau pe jumătate amorțiți de frig. Ceilalți turci, care nu apucaseră încă să treacă podul, auzind zgomotul acestei înfricoșate alarme nu au îndrăznit să înainteze ci s-au întors, temîndu-se poate să nu piară cumva și fiul pașalei, cum pierise comandantul lor. Principele Korecki i-a urmărit pînă la un sat care se afla la o depărtare de patru leghe de Vaslui omorînd sau luînd prizonieri pe toți cîți îi întîlnea în drum.

Printre cei prinși se afla unul care spuse că e rudă de aproape cu pașa. Acesta a fost adus în fața principelui Alexandru, care l-a primit foarte bine. [Turcul e trimis la pașă cu o scrisoare, dar fără nici un rezultat.]

p. 48

Capitolul XXV

Chiar în ziua acestei victorii, principele Alexandru trimisese principelui Korecki un ajutor de 1500 de oameni, dintre care a dus 800 într-un tîrg care // se afla la o depărtare de numai șase leghe de Tecuci, unde se găsea numitul pașă cu Mihnea și cu grosul armatei lor, care era încă de vreo 25 000 de oameni. Acești 800 de oameni care erau în acel tîrg, în loc să stea de pază, nu făceau altceva decît să se îmbete⁸¹ și să-și bată joc de locuitori prin tot felul de jigniri, rușinîndu-le soțiile și fiicele. Oamenii au hotărît să se răzbune, și în acest scop au chemat în ajutor câțiva boieri din partea locului și toți împreună și-au potrivit așa de bine timpul, încît au tăiat gîtul la toți acești nemernici pe cînd dormeau, cea mai mare parte din ei fiind beți . . .

p. 49

⁸¹ Vezi și relația lui Alexander.

Capitolul XXVI

La 23 februarie 1617⁸² principele Alexandru și-a întrunit sfatul cel mare⁸³ la care au asistat doamna, mama sa, principele Korecki și toți boierii de frunte și căpitani, pentru a hotărî dacă era bine să mai rămână în orașul Iași, și s-a hotărît să se retragă la Hotin care se afla la o depărtare de 35 de mile franceze, fiindcă era cetatea cea mai tare și mai bine înzestrată a țării, <pe lângă faptul că> se depărtau de dușmani și se apropiau de Polonia. În urma acestei hotărîri, principele Alexandru a plecat din Iași chiar de a doua zi și în patru zile a ajuns la Hotin pe cel mai cumplit ger ce se poate închipui. Îndată ce au sosit au încartiruit infanteria în oraș și cavaleria în satele din împrejurimi //, afară de boieri și de compania de francezi care a fost cartiruită și ea tot în oraș. După aceasta, numiții principii au trimis nobili în toate părțile la prietenii și confederații lor, spre a-i îndupleca să le vină în ajutor și în același timp s-a dat ordin să se facă provizii de alimente și de toate cele trebuitoare pentru hrana armatei.

Îndată ce a fost înștiințat pașa de această retragere a plecat cu Mihnea și cu Ștefan la Iași, cu tot frigul, care era așa de îngrozitor încît mulți au și murit pe drum. Din care cauză nu au mers mai departe pînă ce nu s-a mai încălzit puțin vremea.

Către începutul lunii martie domnul Tyszkiewicz⁸⁴ a sosit la principele Alexandru și a adus cu sine 3500 de cazaci foarte dîrzi și după cîteva zile a sosit domnul Potocki, nepotul celui prins în prima luptă descrisă de noi și care a fost dus prizonier la Constantinopol. Acesta a adus o trupă de 1500 de călăreți poloni foarte bine înarmați. Au mai venit însă și din alte părți, astfel încît la sfîrșitul acestei luni armata domnului era de 10 000 — 12 000 de oameni, atît pedestri cît și călăreți.

Capitolul XXVII

Principele Alexandru a trimis o trupă de 1 000 de călăreți împreună cu compania sa de francezi călări pentru a recunoaște armata dușmanului care era în drum spre Hotin. Și cînd s-au oprit să mănînce la o jumătate de leghe de // Ștefănești⁸⁵, unde se aflau tătarii lui Mihnea, au fost văzuți și înconjurați îndată din toate părțile, atît de acei tătari, cît și de o trupă mare de turci și, deși se părea că nu se poate ține piept unei mulțimi

⁸² Corect: 1616.

⁸³ *Conseil général.*

⁸⁴ *Tischevich.*

⁸⁵ *Estapanocha.*

atît de mari, totuși soldații lui Alexandru și călăreții francezi care erau deprinși să fie întotdeauna biruitori au luptat cu multă bărbăție, vrînd mai bine să moară decît să se predea ca niște mișei, fără să fi dat dovada vitejiei lor. Această luptă a ținut de la ora 10 pînă în noapte și din toată acea trupă nu au scăpat decît 12 <oameni> și anume: 7 poloni și 5 francezi; toți ceilalți au fost omorîți sau prinși. Printre prizonieri se afla și căpitanul acestor francezi, numit Montespın, pe care voiau să-l trimită împreună cu ceilalți la galerele sultanului; dar Ștefan l-a scutit de aceasta, în urma făgăduielii pe care i-a făcut-o Montespın că-i va face bună slujbă în viitor.

Capitolul XXVIII

Această înfrîngere a îmbărbătat pe acel pașă <Iskender⁸⁶> și pe Ștefan dar nu și pe Mihnea, care știind că principii îl așteptau la Hotin foarte hotărîți a se apăra, și-a amintit că un anume italian care se ocupa cu prezicerea viitorului, îi spusese odinioară că dacă se va încăiera vreodată cu polonii, viața // îi va fi în primejdie. S-a prefăcut, după sfatul cancelarului⁸⁷ său și al comandantului întregii armate numit Spătarul Leca⁸⁸, cum că ar fi primit știri de la un locuitor al său că în Țara Românească a sosit un număr mare de tătari, care pustiau totul și, sub acest pretext, și-a luat rămas bun de la pașă și s-a întors acasă, lăsîndu-și toți ostașii în armată în afară de 100 de călăreți pe care și i-a păstrat spre a-l întovărăși. Îndată ce <Mihnea> a sosit în Țara Românească, Ștefan i-a scris că a cîștigat o bătălie împotriva polonilor, în care au rămas pe cîmpul de luptă 6 000 de oameni și a luat un mare număr de prizonieri pe care trebuia să-i trimită sultanului. Totul nu era decît o curată minciună născocită pentru plăcerea de a-și bate joc de Mihnea și pentru a-l face să-i pară rău că a plecat fără să fi luat și el parte la această ispravă. Și într-adevăr Mihnea s-a necăjit așa de tare, încît a poruncit să se taie capul logofătului său și spătarului Leca pentru că-i dăduseră acest sfat rău, învinovățîndu-i că aveau înțelegeri tainice cu polonii, măcar că nici nu se gîndiseră <la una ca asta> ...

p. 52

⁸⁶ Vezi n. 79.

⁸⁷ *Son chancelier*, adică logofătul său. Nu poate fi vorba de Vintilă din Corbi, sau Corbeanu, mare logofăt din 30 aprilie 1614 pînă în 8 iulie 1616 și pe care îl aflăm apoi mare vornic în 1618, murind tocmai în 1624.

⁸⁸ *Spatarleca* = Leca mare spătar (1614 ianuarie 7 — 1616 februarie 24). Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, pp. 202—203.

Capitolul XXIX

p. 53 Către sfârșitul lunii martie, pașa <Iskender> împreună cu acel Ștefan și cu un principe tătar numit „Monoza”⁸⁹ au hotărât să înainteze cu toată armata lor, care era de 20 000 de oameni, asupra Hotinului și când au fost la două leghe numai, au poposit o zi, pentru a da răgaz oamenilor lor să se odihnească puțin. În acest timp principii și-au așezat armata în linie de bătaie pe un mic șes, care se afla doar la un sfert de leghe de Hotin // și au lăsat în cetate 1 000 de călăreți aleși, care trebuiau să fie comandați de principele Korecki. Ei făcuseră aceasta dinadins, bănuind că turcii se vor așeza între cetate și armata principilor, astfel că la o nevoie, aceștia <= polonii> să nu se poată retrage în cetatea, care era socotită de neînving. Ei au scos din cetate opt tunuri pe care le-au așezat într-un loc întărit anume, și care era puțin împădurit, ceea ce le-a fost de mare folos. În cetate au mai rămas destule tunuri pentru a o apăra, dacă cumva ar fi fost împresurată <de dușmani>.

Pe de altă parte, pașa, care credea că îi și ține pe principii la cherecul său, căci fusese înștiințat că ei nu aveau nici jumătate din numărul oamenilor săi, își porni armata sa într-o bună ordine în zorii zilei. Aceasta a ajuns lângă Hotin către orele șapte, oprindu-se puțin pentru a avea timp să recunoască armata principilor apoi s-a dus să-și așeze tabăra între această <armată> și cetate, așa cum se prevăzuse, oamenii săi fiind așezați de către comandant, în ordinea în care aveau să lupte⁹⁰. Tătarii, care aveau o poftă grozavă să se răzbune pe cazacii de care fuseseră înfrinți în mai multe întâlniri, s-au rugat să fie lăsați în frunte, ceea ce li s-a îngăduit. Și îndată ce au început să sune trâmbițele, ei au înaintat într-acolo unde zăriseră corpul cazacilor, fără să se ferească nicidecum de tunurile care erau așezate chiar în partea aceea, dar nu se vedeau deloc. Iar când au văzut principii că dușmanii erau destul de aproape pentru a fi în bătaia tunului, au tras cu atâta îndemnare asupra lor cu tunurile încărcate cu ghiulele ferecate⁹¹ încât au fost dați peste cap mare parte din tătarii înspăimântându-i și pe ceilalți. Văzând aceasta, cazacii s-au aruncat asupra lor cu atâta pornire, încât i-au tăiat în bucăți; apoi s-au retras îndată către armata lor, deoarece văzură venind spre ei un alt escadron de munteni și de moldoveni care alergau în ajutorul tătarilor, dar prea târziu, căci pînă atunci se și terminase cu ei. Domnul Tyszkiewicz, cu

⁸⁹ Poate Mîrza (= titlu dat nobililor tătari).

⁹⁰ Cu privire la luptă vezi informațiile indirecte din scrisoarea din 8 aprilie 1616, a lui Stanislav Tarnowski către Osolinski, în *Hurmuzaki, Supliment*, II, 2, pp. 398—399.

⁹¹ *Balles ramées* (Ghiulele legate împreună printr-un lanț sau o bară și care se foloseau, de obicei, pentru a dărâma catargele corăbiilor).

trupa sa de 1 500 pînă la 1 600 de călăreți bine înarmați, a pornit împotriva // aceluia escadron care înainta destul de hotărît contra tunurilor principilor și s-au luptat multă vreme pînă să se poată vedea de partea cui va fi izbînda. De aceea comandantul armatei turcești a mai trimis în ajutorul a lor săi o trupă de 3 000 de turci. Și tot astfel și din partea principilor, a înaintat un alt escadron de cazaci și de moldoveni, care nu luaseră încă parte la luptă și care s-au năpustit cu atîta avînt și bărbăție, încît i-au silit pe turci să se retragă mai bine de 100 de pași. Atunci principele Alexandru a început să strige: „Haideți, tovarăși, iată-i pe dușmani învîlmășiți, haidem asupra lor cu bărbăție și izbînda va fi a noastră”. Spunînd acestea a pornit cu tot restul armatei sale și a poruncit totodată să se tragă două salve de tun ca semnal pentru principele Korecki ca să iasă din Hotin și să năvălească asupra ariergardei turcești, așa cum se înțeleseseră dinainte. Dar acesta nu așteptase acest semnal, ci și înaintase peste 300 de pași, de teamă ca lupta să nu se mîntuie fără el sau să nu fie acolo la nevoie. Pașa observînd această stratagemă pe care nu o bănuise, precum și neizbînda tuturor aceluia pe care îi trimisese în luptă și faptul că era atacat și din față și din spate, a început să-și piardă cumpătul și trimițînd încă un escadron de turci și de munteni, în număr de aproape 2 000 de călăreți, pentru a-i întări pe ai săi, s-a retras în tabără împreună cu Ștefan — care era tot atît de înfricoșat ca și el — și cu restul cavaleriei sale turcești ca să vadă care va fi sfîrșitul bătăliei, fără a mai lua însă parte la ea. Nu s-a văzut niciodată o luptă mai înverșunată și nici ceva mai îngrozitor decît ce s-a putut vedea timp de două ore cît a ținut acest îndoit atac, căci pe lîngă faptul că tot văzduhul dimprejur era întunecat de fum des, amestecat cu focurile arcebutzelor și tunurilor, se auzeau strigăte, sau mai bine zis urlete înspăimîntătoare din partea turcilor, care și-au pierdut în cele din urmă însuflețirea văzînd că nu le mai vine nici un ajutor.

p. 54

[De teamă să nu se reculeagă dușmanii și să pornească la un nou atac //, principii și-au adunat oamenii și i-au mai ținut pe loc în așteptare cîtva timp înainte de a le da slobozire să prade⁹²]... dușmanii se retrăgeau în goană încredințați tot timpul că principii sînt pe urmele lor. Și aceștia i-ar fi urmărit desigur dacă nu și-ar fi dat seama că cea mai mare parte din oamenii și caii lor aproape nu se mai puteau ține pe picioare pentru marile lor silințe de a tot tăia și pune pe fugă un număr atît de mare de dușmani ai căror morți treceau de 12 000, fără a mai socoti răniții și prizonierii⁹³.

p. 55

⁹² Nu se prea înțelege ce anume locuri sau grupuri erau să fie supuse acestui jaf îngăduit. Oare regiunea din jurul Hotinului, care fusese ocupată de năvălitori?

⁹³ Este o contradicție flagrantă între pomenirea slobozirii de a prăda din fraza precedentă și justificarea faptului că nu a fost urmărit dușmanul din cauza extenuării ostașilor lui Alexandru. Este clar că odată ce s-a dat voie să se prade nu mai putea fi vorba de nici o urmărire a dușmanului. Cifrele pierderilor inamicului sînt fanteziste.

Capitolul XXX

p. 56 ... [Domnul se întoarce la Hotin unde se celebrează căsătoria domniței „Alexandrina“ (=Ecaterina) care se afla acolo împreună cu doamna. Oficiază chiar mitropolitul⁹⁴. Nunta are loc „în duminica următoare care-a fost a doua zi după izbîndă“]⁹⁵.

Capitolul XXXI

Pe cînd principii începeau să se bucure de roadele victoriilor lor, de care aveau să fie în curînd lipsiți, pașa și blestematul de Ștefan sosiră în orașul Iași de unde, nefiind în destulă siguranță, au plecat îndată ca să scape, unul într-o parte și altul în alta. Pașa <a plecat> spre Constantinopol iar tiranul în Țara Românească la Mihnea, care era singurul său sprijin. Dar mai înainte de a ieși din Iași, nemai sperînd să se mai întoarcă vreodată acolo, acest păcătos a poruncit să i se dea foc din mai multe părți, astfel încît din 22 000 de case din care era alcătuit <orașul> nu au mai rămas întregi nici măcar 600. Aflînd principii despre aceasta, la începutul lui aprilie, au pornit îndată către acest oraș, pe care văzîndu-l atît de pustit, au hotărît să-l urmărească pe Ștefan pînă în Țara Românească și să încerce să-l smulgă chiar și din brațele lui Mihnea, spre a-i cere socoteală și a-l pedepsi după cum merita. Potrivit acestei hotărîri, chiar de a doua zi au pornit spre Țara Românească și au trebuit să treacă rîul Siret, dincolo de care se afla un tîrg mare⁹⁶ în care Mihnea avea o garnizoană de 400 de oameni pentru paza hotarelor sale. Cînd au ajuns principii în acest tîrg, cei 400 de oameni vrură să se apere, dar au fost repede învinși și măcelăriți fără să scape nici unul, dar locuitorilor aceluși tîrg, nu li s-a făcut nici un neajuns, pentru că ei nu s-au împotrivit deloc și-l urau și ei pe Mihnea pentru asupririle pe care le sufereau din partea garnizoanei lui. După ce s-a odihnit armata numai trei ore în acest tîrg, a fost pornită mai departe și a înaintat cît mai iute spre orașul Buzău⁹⁷, unde se aflau atunci Mihnea și nemernicul de Ștefan, care nu se gîndeau decît la petreceri. Cînd a ajuns armata // pe o cîmpie mare și deschisă care se afla la o leghe de Buzău, a fost văzută de niște localnici care

p. 58

⁹⁴ *Le Patriarche*, Anastasie Crimca, mitropolit al Moldovei (1608—1617).

⁹⁵ Nu cumva de citit aici douzième (= a 12-a zi) decît deuxième (a doua), pentru care s-ar fi folosit expresia: le lendemain? După Joppecourt, căsătoria s-a făcut în aprilie „1617“; de fapt, în aprilie 1616, lupta decisivă de la Hotin s-a dat la sfîrșitul lui martie 1616. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 356; *Supliment*, II, 2, pp. 398—399; A. I. Sădi Ionescu, *op. cit.*, p. 111, n. 3 și 113 n. 3 și 4.

⁹⁶ Probabil Rîmnicul Sărat.

⁹⁷ *Bonza*.

au alergat să-l înștiințeze pe domnul lor, spunându-i să fugă cât mai repede, deoarece ei au văzut venind armata polonilor, care se afla foarte aproape de acel oraș. Tocmai atunci se așeza Mihnea la masă și îl poftise și pe Ștefan să prânzească cu el, iar masa era bine încărcată cu mâncăruri de carne, deși era vineri, obiceiul țării fiind să se mănânce carne în toate zilele, începând din ziua de Paște pînă la Înălțare.

Principele Mihnea a fost așa de speriat de această sosire neașteptată a principilor, încît a alergat el singur la grajd și a încălecat pe primul cal ce-i ieși în cale, fără să mai aștepte să fie înșeuat, și astfel a pornit pe drumul Tîrgoviștii, urmat de foarte puțini din oamenii săi, dintre care unul i-a dat calul lui, care era ceva mai bine echipat. Iar cît despre Ștefan, înșeuându-și singur calul, fără să-și mai aștepte oamenii, a fugit singur către Nicopole⁹⁸.

Capitolul XXXII

Sosind principii la Buzău fără < să întâmpine > nici un fel de împotrivire, au fost foarte necăjiți că nu au mai găsit acolo pe Ștefan, care era singurul scop < al venirii > lor, și că domnul Mihnea, căruia ei nu voiau să-i facă nici un rău, fusese și el cuprins de spaimă. Totuși faptul acesta nu i-a împiedicat să se așeze la masă și să petreacă la ospățul la care nu fuseseră poftiți. // Aceasta le-a prins foarte bine, fiindcă erau cu toții flămânzi din cauza drumului lung pe care îl făcuseră, fără să se odihnească deloc.

p. 59

Atunci a sosit și armata care a prădat⁹⁹ mai întîi orașul, fără ca principii să poată împiedica aceasta și nici chiar necinstirea mai multor femei și fete, ceea ce după toate socotelile pare să fi fost adevărata cauză a tuturor nenorocirilor pe care le-au îndurat mai apoi principii. Ba chiar unii dintre soldați, amintindu-și de incendierea Iașului, au dat foc¹⁰⁰ și aici la cîteva case; dar principii au dat ordin să se stingă îndată < focul > pentru că nu aveau nici un cuvînt să-l lase să ardă, deoarece nici Mihnea, nici muntenii lui nu aveau nici o vină în acel foc (de la Iași), ci numai Ștefan, așa cum am arătat mai sus.

În timpul cît au stat principii la Buzău pentru a-și mai odihni trupa, mai mulți boieri pămînteni, dornici de a scutura jugul domniei lui Mihnea

⁹⁸ Pentru felul în care a fost dus de turci la Poartă la 1 august există știri contradictorii. După tradiția culeasă de Miron Costin, *op. cit.*, p. 63, el ar fi fost „luat în obezi din Țara Românească“, dar Wenner v. Crailshaim (vezi mai jos, n. 117), aflat atunci la Constantinopol, afirmă că ar fi fost dus cu cinste, primit de sultan, și apoi reținut — dar nu arestat — fiind supus la întrebări asupra comorilor pe care și le-ar fi adunat în Țara Românească.

⁹⁹ Autorul recunoaște excesele comise, dar caută să spele de orice răspundere pe principii.

¹⁰⁰ Aceeași observație.

care se purta rău cu ei, au venit la principele Alexandru și l-au rugat să rămână în Țara Românească, făgăduindu-i că toată boierimea îi va da ascultare.

[La refuzul lui îl roagă să îngăduie trecerea prin Moldova a fostului domn Radu Șerban¹⁰¹, când va veni să-și redobândească domnia, izgonindu-l pe Mihnea].

p. 60 *Capitolul XXXIII*

[Mihnea se oprește la Ploiești¹⁰² în fuga sa spre Tîrgoviște și trimite un sol la Alexandru pentru a afla cauza venirii sale. Alexandru îi înapoiază argintăria lui luată ca pradă].

Capitolul XXXIV

Înainte de a pleca din Buzău, principele Alexandru a trimis pe pan Troianosky cu 2 000 de călăreți să-l urmărească pe Ștefan prin locurile pe unde fugise. Dar nu l-a putut prinde, pentru că apucase să și treacă Dunărea împreună cu soția¹⁰³ sa și cu o suită foarte mică. În același timp o trupă de 1 500 de tătari, aflînd că polonii urmăreau pe Ștefan numai cu 1 000 de călăreți și că erau foarte obosiți de drumurile lungi pe care le făcuseră, le-au ieșit înainte ca să-i atace. Dar n-au izbutit așa cum nădăjduseră. În mai puțin de un sfert de ceas au fost înfrînți. Peste 400 <de dușmani> au rămas pe cîmpul de luptă și ceilalți au scăpat fugind în aceeași parte de unde veniseră; iar dintre poloni au căzut cel mult 24 sau 25 și au fost răniți vreo 50¹⁰⁴.

Capitolul XXXV

p. 62 ...Principii cînd au luat împreună hotărîrea de a se retrage din Țara Românească, mai înainte de a pleca au poruncit tuturor căpitanilor și solda-

¹⁰¹ Ali-pașa de Buda anunțase generalului Sigismund Forgács că sultanul se opunea ca Radu Șerban să obțină liberă trecere prin Transilvania spre Țara Românească. *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 69—570, doc. 488, 18 mai 1616.

¹⁰² *Playa*.

¹⁰³ Doamna Elena.

¹⁰⁴ De observat că toate aceste cifre par mult exagerate și aici ca și în darea de seamă asupra celorlalte încăierări povestite.

ților, sub pedeapsa cu moartea, să nu ia cu ei vreun român¹⁰⁵, fie bărbat fie femeie, fiindcă aflaseră că mai mulți dintre ei luaseră <prizonieri> cu gândul să-i ducă cu ei, spre a cere apoi un preț de răscumpărare¹⁰⁶. După aceea au pornit la drum și nu au ajuns prea departe când au și aflat că locuitorii din Orhei se răsculaseră din nou și luaseră armele nevoind să-l recunoască de domn pe Alexandru și nici să-i plătească tributul obișnuit pînă nu le va arăta că este întărit de sultan. Principele Korecki a fost trimis împotriva lor cu 5 000 de oameni. Sosirea lui i-a înspăimîntat în așa măsură încît s-au supus fără nici o împotrivire. Acest principe, nevoind să stea degeaba, a asediat orașul și fortăreața Cetatea Albă(!)¹⁰⁷, așezată pe rîul Bîc(?)¹⁰⁸ care era ocupată de tătarii de la Perecop¹⁰⁹. În acea fortăreață se afla o garnizoană de ieniceri și mai mulți boieri moldoveni, care se refugiaseră acolo. Aceștia s-au apărat vitejește și au făcut mai multe ieșiri din cetate, omorînd poate 300 din oamenii principelui. El însuși era să fie prins dacă nu i-ar fi sărit în ajutor pan Tyszkiewicz cu trupa sa.

p. 63

Capitolul XXXVI

[Schimbîndu-se marele Vizir, Ștefan Tomșa e luat prizonier la Brăila de către Ibrahim pașa // și dus la Constantinopol, unde se turcește¹¹⁰. Noul vizir îi scrie lui Alexandru că va fi lăsat netulburat în Moldova].

p. 64

Capitolul XXXVII

[Mihnea e numit de către turci domn al Moldovei. Iskender pașa de Silistra vine la Tîrgoviște // spre a-l însoți în Moldova. La Iași doamna, încredințată că turcii vin să-l recunoască pe Alexandru, interzice să se comenteze în alt fel venirea acestora].

p. 65

¹⁰⁵ *Vallacqs* — aici se referă la românii din Țara Românească.

¹⁰⁶ Sistem foarte asemănător cu al tătarilor.

¹⁰⁷ *Bialigroust*.

¹⁰⁸ *Bobou*.

¹⁰⁹ *Tartares Preocopites* (!).

¹¹⁰ Vezi mai sus, n. 88. Îndepărtarea lui era urmarea necesară a înlocuirii caimacanului Gürdji Mehmed și a schimbării temporare a politicii Porții față de Polonia, care se dezvinovășise de orice amestec în expediția lui Alexandru Movilă și rechemase cazacii din oastea lui, și care se mai afla în război cu Moscova, dușmana Porții. Incercările de pace cu aceasta au durat din 1615 pînă în 1619.

[... Marele hatman Zolkiewski¹¹¹ câștigat de familia lui Simion Movilă recheamă în Polonia pe cazacii aflați în Moldova].

...Cazacii care depind de regatul Poloniei și care trec bucuros de partea celor care le făgăduiesc mai mult, au început să se răzvrătească și să spună în gura mare că dacă nu li se vor da banii îndată, se vor retrage în țara lor, ținând ascuns faptul că erau chemați în altă parte. Și, fără a mai aștepta mult, într-o dimineață în zori, vreo 8 000 de oameni au plecat luând cu ei o mulțime de boi, oi și alte vite, împreună cu toate prăzile ce mai făcuseră cu prilejul izbînzilor dinainte... După pilda lor, hatmanul (!) Moldovei numit Bucioc¹¹², fie că fusese și el câștigat, sau că se temea de această armată puternică ce năvălea asupra lor, s-a retras și el în ascuns // la Mihnea și a mai ademenit și 2 000 de călăreți, care l-au urmat. Faptul acesta a strecurat pe drept cuvînt îndoiala în armata principilor...

Capitolul XXXIX

[Radu Mihnea îi scrie lui Alexandru Movilă îndemnîndu-l să treacă în Polonia înainte de venirea sa la Iași].

Atunci domnul Alexandru și-a adunat din nou sfatul la 25 iulie pentru a vedea ce era de făcut. Nu s-a putut hotărî însă nimic din cauza marelui neînțelegeri ce domnea între ostași, cea mai mare parte dintre ei cerînd să fie plătiți pentru slujba din trecut, căci altfel nu vor mai lupta. Ei voiau în felul acesta să acopere dorința lor de a se retrage <din luptă>. În acest timp, tătarii, care formau avangarda armatei domnului Mihnea, s-au apropiat așa de tare, încît într-o zi i-au fugărit pe oamenii lui Alexandru pînă la Iași; ceea ce i-a hotărît, în sfîrșit, pe principii să-și pornească armata către

¹¹¹ Acesta dezaprobase, oarecum platonice, orice amestec al polonilor în luptele din Moldova. Dar pornirea mării expediții turcești, comandată de Iskender-pașa, și îndreptată contra Poloniei a determinat luarea unor măsuri categorice, explicate de Zolkiewski în dietă, spre a evita un război cu turcii. În articolul lui Iuliu Pekșa (vezi mai sus, n. 57) se arată că Zolkiewski fusese acuzat de Osolinski și de alți magnai că ar fi frînat acțiunea lui Alexandru Movilă, avînd el însuși legături cu familia dușmană a lui Simion Movilă. Pentru ecouri în sensul acesta vezi și materialul contemporan, publicat de Virginia Vasiliu în „Diplomatariu Italicum”, II, în anexa lucrării *Il Principato moldavo e la curia papale tra il 1606—1620*.

¹¹² Costea Bucioc era mare vornic al Țării de Jos (1616 august 15 — octombrie 13; 1617 mai 12 — 1620 iulie 20). Era socotit în august 1616 drept „unul din instigatorii tulburărilor din Moldova”, prin aducerea lui Alexandru Movilă. Sub Gaspar Grațiani a comandat oastea acestuia contra turcilor. A fost tras în țeară de Iskender-pașa (septembrie 1620). Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 347 sub forma: *Băcioc Coste*.

Hotin. Dar acest lucru nu s-a putut face în așa mare taină încît să nu afle tătarii, și pentru a-i putea lovi din urmă au străbătut de-a curmezișul orașul Iași. Acolo se afla George Potocki, nepotul aceluia care fusese prins împreună cu Constantin. Acesta, după ce s-a luptat vitejește cu tătarii // și după ce a omorît pe mai mulți dintre ei chiar cu mîna lui, a fost străpuns de o săgeată care l-a omorît pe loc. Pan Tyszkiewicz, înștiințat de acest atac, a alergat cu o trupă de cazaci pe care îi reținuse și a năvălit cu atîta furie asupra acelor tătari, încît 800 din ei au căzut pe loc și toți ceilalți au fost împrăștiați. Trupul lui Potocki, recunoscut printre morți, a fost adus la armată și îmbălsămat...

p. 68

Capitolele XL-XLIII

[... Ciocniri turco-tătare cu Korecki lîngă Cotnari. Nimicirea trupei trimise de Radu Șerban venind să se unească cu Alexandru. Rănirea lui Korecki. Duelul dintre un turc și un polon].

p. 69—70

Capitolul XLIV

... Între timp, trădătorul Bucioc care, după cum am spus, îl părăsise pe domnul Alexandru, împreună cu o trupă de 2 000 de tătari și de moldoveni, pe care îi ademenise, găsi mijlocul de a o lua înaintea armatei polonilor și de a-i tăia calea între Cotnari și orașul Botoșani care se află la o depărtare de șase leghe unul de altul. Muntenii¹¹⁹ și transilvănenii, conduși de generalul lui Mihnea, i-au închis drumul și dinspre cîmpia care se afla pe dreapta, iar grosul armatei turcești venea din spate; astfel că nu le mai rămînea polonilor decît să ocolească pe partea stîngă, unde se afla o pădure mare destul de prielnică pentru o retragere cu acoperire...

p. 73

Capitolul XLV

Cînd principii au văzut că sînt înconjurați de un număr așa de mare de dușmani, din toate părțile, afară de una singură, se chibzuiră să-și facă zid de apărare din carele și căruțele lor cu bagaje, hotărîți să se apere pînă în pînzele albe, deși nu se arăta nici o cale <de mîntuire>, întrucît ei nu erau decît 5 000—6 000 de luptători împotriva a 22 000—23 000 <de oameni>, pe puțin. E adevărat că ei încă sperau că principele <Radu> Șerban și dom-

p. 74

¹¹⁹ Valacqs

nul Bossy¹¹⁴ le vor veni în ajutor, căci de fapt aceștia se aflau doar la două zile depărtare și aduceau cu ei 10 000—12 000 de oameni.

p. 75 [Dușmanii oferă polonilor libertatea de a se retrage nestingheriți păără-sind pe domn cu ai săi. La refuzul lor // ei trag asupra lor cu tunurile încărcate cu ghiulele ferecate deosebit de ucigătoare]. Panul Tyszkiewicz, dându-și seama că atîta timp cît va rămîne în acest loc închis nu va putea scăpa de moarte, sau cel puțin de captivitate, s-a hotărît să ia cu el 500 de călăreți poloni, din cei mai viteji, și să-și croiască drum cu ei forțînd trecerea printre escadroanele dușmane... [Korecki nu poate pleca cu ei din cauza rănilor sale¹¹⁵. Încearcă să-și schimbe hainele și să se ascundă, lăsînd pe dușmani să creadă că a plecat și el cu cei 500 de poloni. La fel face și domnul. Dar la un nou atac al turcilor și tătarilor, polonii se predau și dau turcilor pe domn împreună cu toți ai săi].

p. 76 *Capitolul XLVI*

După ce turcii au mai tras cîteva lovituri de tun și au răsturnat // mai multe din carele care slujeau drept apărătoare, au pornit un escadron de tătari și altul de turci, să atace din două părți tabăra polonilor. Aceștia, văzînd că nu mai era chip de împotrivire, au depus armele, strigînd cu glas tare că se predau. Dușmanii se bucurară mult, căci nu urmăriseră decît să-i captureze pe principii... Principii Alexandru și Bogdan au fost predați împreună cu mama lor lui Iskender pașa, care i-a dus la Constantinopol, unde curînd apoi s-au turcit¹¹⁶.

¹¹⁴ *Le seigneur Bossy*, fără altă explicație sau mențiune în restul textului. Poate Rossy.

¹¹⁵ Adevărul pare să fie că acei poloni s-au gîndit doar la ei, și nu și-au arătat dinainte intenția de a părăsi tabăra. Toată motivarea rămîinerii lui Korecki e doar o justificare posterioară a acestui fapt. De altfel, polonii rămași în urmă la atacul următor s-au grăbit să-l predea pe domn împreună cu toți ai săi, adică tocmai așa cum li se ceruse de dușman în schimbul cruțării lor. Lucrul acesta transpare limpede printre rînduri. Căci ba se spune că principii s-au deghizat, sperînd astfel să scape, ba că au fost predați de poloni.

¹¹⁶ Vezi N. I o r g a, art. cit. (*Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 26/1044, n. 3), spicuit din însemnările unui nobil german din suita trimisului german Czernin, venit cu Grațiani la Constantinopol, Adam Wenner von Crailsheim (*Ein Ganz neuer Reysebuch... Nürnberg, 1622*, p. 59) care a putut vedea cum a fost adusă la seraiul împărătesc Doamna cu cei doi fii ai ei. Ea ar fi fost primită în mod onorabil și de sultan. Același martor amintește de alți doi prizonieri de seamă aduși în fiare: Budovski (= Potocki) și Korecki. Primul a fost dăruit lui Grațiani, care i-a cerut o mare sumă de bani drept răscumpărare și l-a eliberat. Pentru al doilea se tocmea trimisul german, dar nereușindu-se nimic, el a ieșit printr-o manevră (*gespielte Practic*) a ambasadorului francez Harlay, care a fost apoi arestat și reținut cîtva timp.

„ALEXANDER“

(sfârșitul secolului al XVI-lea — 1634)

*

Alexander, sau Alexandre, întrucît numele său apare în forma latină „Alexander“, era un gentilom elvețian, avînd prin 1615 un frate în slujba împăratului cu rang de căpitan. El însuși trebuie să fi fost un militar de meserie din tagma acelor „soldats de fortune“, care își căutau norocul în expediții militare prin țări străine, fără preferințe pentru cutare sau cutare stăpîn care îi plătea. Nu se cunosc pe lângă existența aceluia frate alte amănunte decît faptul că Alexander a murit în timpul războaielor polonilor cu rușii încheiate prin pacea de la Polianowska (1634) aproape două decenii după campania din Moldova. Mai știm că era cavaler al ordinului Sfîntului Mormînt din Ierusalim, care nu trebuie confundat cu acela al cavalerilor de Malta cu care a încercat zadarnic papa Inocențiu, al VIII-lea să-l contopească. În 1496, papa Alexandru Borgia s-a declarat mare maestru al Ordinului, situație păstrată de toți papii următori.

În 1615, el a fost martor și participant la luptele din Moldova ale lui Alexandru Movilă — sprijinit de Mihail Wisniowiecki și de Samuel Korecki — contra lui Ștefan Tomșa al

II-lea. Nu știm în ce împrejurări și când anume a obținut elvețianul Alexander această distincție papală. Alexander a trimis o scrisoare unui principe polon, descriind în amănunt înfrângerea lui Tomșa, precum și evenimentele care au urmat pînă după data de 29 ianuarie 1616.

Scrisoarea redactată în limba latină se păstrează în manuscris la Biblioteca Națională din Paris (ms lat. 17 789, f. 154 v°). A fost publicată de N. Iorga în *Acte și fragmente* I, pp. 52—55. Este precedată de următoarea însemnare în limba franceză:

„Scrisoarea lui Alexander, gentilom elvețian, cavaler al Sfintului Mormînt din Ierusalim, mort în acea țară [=Moldova!], care are un frate, căpitan în Austria, în serviciul Împăratului, scrisă unui magnat polon, asupra înfrîngerii lui Tomșa, uzurpator al Moldovei, de către palatinul Alexandru <Movilă>, ajutat de principele Korecki, cumnatul său și de principele Wisniowiecki, care a murit după aceea”. Acest text aduce oarecare completare la relația lui Joppecourt, referitoare la lupta dintre Alexandru Movilă și Ștefan Tomșa. Autorul nu dă numele locului unde s-a dat bătălia decisivă de la Tătăreni, lângă Iași. În schimb indică data bătăliei: 22 noiembrie 1615, ce diferă de cea menționată de Joppecourt (11 noiembrie), cît și de cea din izvoarele brașovene (16 sau 20 decembrie). Față de amănunțele date de Joppecourt, textul său este destul de sărac în informații. Urmînd stilul obișnuit al rapoartelor ofițerilor sau solilor poloni, autorul își împodobește povestirea cu floricele retorice și mitologice și adoptă totodată și tonul lor lăudăros. Nu se arată nici locul, nici data scrisorii și nici persoana adresantului. După conținut se vede că data este posterioară celei de 29 ianuarie 1616. Ea ar fi deci anterioară hotărîrii din 23 februarie a Moveștilor, de a se retrage din Iași, spre hotarul Poloniei. Prin urmare, ar fi putut fi trimisă din Iași. Dar din începutul scrisorii nereprodus în textul de față rezultă că autorul își împlinește o *promisiune mai veche*, de a povesti evenimentele petrecute în campania din Moldova. S-ar părea deci că nu este vorba de o scrisoare propriu-zisă, ci de o compoziție, care a adoptat această formă. Cum nu avem decît fragmentul redat în *Acte și fragmente*, nu putem ști de ce povestirea se oprește la 29 ianuarie 1616 — cînd aventura din Moldova s-a terminat abia după cîteva luni de la această dată. S-ar putea oare să fie vreo legătură între reîntoarcerea lui Korecki din captivitate și evocarea rolului său de către cavalerul elvețian?

Vîlva sîrnită de fuga sa din închisoarea turcească (la 23 noiembrie 1617), precum și triumful reîntoarcerii sale în patrie prin Italia și Germania, sărbătorit de papă, de principii italieni etc. au determinat, probabil, și interesul unui Baret (prin 1620) pentru povestirea lui Joppecourt și, poate, hotărîrea lui „Alexander”, martor al unor episoade din Moldova să-și depeze amintirile. Un element de datare oferă și a doua cădere în captivitate a lui Korecki (după 20 septembrie 1620), care nu i-ar fi putut rămîne necunoscută autorului nostru. Deci pot fi indicate aceste date extreme: 29 ianuarie 1616 și sfîrșitul toamnei din 1620.

Cît privește calitatea de cavaler al Sfintului Mormînt este oare o simplă coincidență faptul că prin martie 1619 se institua la Viena un ordin de cavaleri ca o „miliție creș

tină“ cu trei trepte (mare cruce, comandor și cavaler), aceștia din urmă fiind în număr de vreo 2000 din Germania, Polonia Ungaria. Acest ordin a fost recunoscut de papă, dar exclusiv pentru lumea germanică și franceză, fără vreun amestec în Italia. Printre membrii importanți erau și Radu Șerban, și Nicolaie Pătrașcu, și Homonai. Un rang de frunte aveau și membrii prin procurație. Printre aceștia se afla și ducele Korecki (vezi Th. Holban, *Un plan de cruciată din inițiativa românească*, în „Revista istorică“, 1935 p. 105). Se poate ca tot atunci să fi căpătat și Ordinul Sfântului Mormînt, prezidat de papă, o nouă actualitate.

Scrisoarea lui „Alexander“ a fost mai puțin folosită în istoriografia română, cu excepția articolului lui Aurel H. Golîmas, *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea dărbănilor deasupra Tăuteștilor, 22 noiembrie 1615*, Iași, 1930, pp. 13, 16—18. Este menționată de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 115.

Ei ocupă înălțimea de unde, la sosirea noastră, ilustrul comandant de slăvită amintire, principele Wisniowiecki⁹ socotise că trebuiau respinși, ceea ce principele Korecki¹⁰ nu a găsit de loc că ar fi potrivit.

A doua zi în zori urcînd înălțimea în marș forțat cu întreaga oaste, am înaintat cu steagurile unităților desfășurate, în cea mai bună rînduală, drept asupra dușmanului care se afla la o milă depărtare de oraș.

Părea că cerul și țăriile luptă pentru voievodul nostru Alexandru¹¹ așa cum poetul Claudian a spus odinioară despre împărații Honoriu și Teodosiu. Linia stîngă o țineau ostașii zaporozjeni care s-au împotrivit tătarilor¹² ce voiau să atace oastea noastră din spate; pe aceștia i-au pus pe fugă, luîndu-le și două steaguri, iar trupele¹³ de sîrbi și de francezi ai domnului Lack și ai principelui Korecki au nimicit îndată prima linie de 200 de pedestrași unguri și români, și chiar de călăreți, ca pe o turmă fără apărare.

Urmînd situații tot mai grele pentru Ștefan Tomșa, acesta s-a gîndit să scape cu fuga la Focșani, după ce a pierdut 1 500 din <ostașii> săi; mașinile de război pe care le adusese în luptă și care nu-și împliniseră de loc rostul convenit în slujba sa, au căzut toate în mîinile noastre.

În timpul acesta, Ștefan Tomșa, după ce a fugit vreo șapte mile, zdrobit de durere și de oboseală s-a ospătat la o cîrciumă cu cupe mari de băutură umplute peste măsură¹⁴ pentru a șterge „îngrijorarea cugetului și a alunga orice amarăciune” și pe oriunde trecea, se ruga cu foc de supușii săi să nu calce jurămîntul de credință pe care i-l dăduseră, îndemnîndu-i să pornească în grabă spre păduri împreună cu boierii, spre a nu ajunge la cheremul dușmanului biruitor, căci s-ar putea ca adunîndu-și noi puteri, să se ciocnească iar cu dușmanul cu mai mult noroc.

În timpul acesta principii¹⁵ intră în oraș¹⁶, lasă soldații înfometăți și însetați să se refacă timp de 15 zile cu darurile <zeiței> Ceres și ale lui Bachus; și odată refăcuți, îi trimit pentru iernat în diferite regiuni ale Modovei.

⁹ *Viskensvesky*. Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, era cumnatul lui Alexandru Movilă. Pentru amănunte vezi și relația lui Joppecourt, n. 22.

¹⁰ Samuel Korecki, viitorul soț al Ecaterinei Movilă.

¹¹ Alexandru Movilă (1615—1616). Lupta s-a dat la Tătăreni, lîngă Iași. Vezi Aurel H. Golimias, *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea darabanilor deasupra Tăuteștilor*, Iași, 1935.

¹² Numiți sciți de către autor.

¹³ *Vexilla* (steagurile de ostași).

¹⁴ În text: *maioribus ad tumullentiam (?) en usque poculis*.

¹⁵ Korecki și Wisniowiecki, partizanii lui Alexandru Movilă.

¹⁶ Iași.

Iar principele Tomșa atent la acestea, căutînd să-și atragă în toate chipurile pe principii vecini, pe al Țării Românești¹⁷ și pe al Transilvaniei¹⁸, îi îndeamnă prin orice mijloc să ia parte la luptă ca să nu aibă de suferit. Gabriel Bethlen¹⁹ s-a dat de partea acestuia, după cît am putut afla de la trimișii săi către principii. Dar voievodul Radu²⁰, temîndu-se „să nu pătimească și el la fel, <și> aducîndu-și aminte de zicala: „cînd arde perețele vecin e în joc și al tău” a îmbrățișat cauza principelui fugar²¹.

În timpul acesta principii află că două unități care iernau la Tecuci²² sînt greu hărțuite de atacuri dușmane. Spre a îndrepta aceste neajunsuri, principele Korecki a hotărît să plece acolo în grabă cu cîteva unități. Pe cînd soldații noștri <ajunși> în locurile pline de bunătățile pămîntului, s-au înfruptat cam des din prea dulcile daruri ale ducelui Bachus, dușmanul care își așezase tabăra la 7 mile de acolo, a trimis 600 de tătari ca să-i atace pe ai noștri în zori de zi și aceștia au pătruns pînă la comandament, după ce au pus pe fugă sentinelele de pază din afara orașului. La violentul atac al acestora au ținut piept cam 30 de soldați pînă să sosească <și> ceilalți soldați la acest ospăț²³. Aici s-a ilustrat, ca și în alte dese împrejurări, rara vitejie a principelui Korecki care făcînd din noapte zi, la auzul zarvei neobișnuite, s-a aruncat pe calul pe care-l avea la îndemîna totdeauna înșeuat, și cu sabia scoasă s-a năpustit cu atît avînt asupra dușmanului, încît tătarii au ieșit din tabăra noastră mai repede decît s-ar crede, cu puține pierderi atît pentru noi cît și pentru ei.

În timpul acesta un nobil polon ce făcea atunci de strajă călare, crezînd că totul e pierdut, a dat pînteni calului și a gonit cu atîta stăruință încît a doua zi spre amiază a intrat în oraș²⁴, cale de 25 de mile polone. Sosirea lui a speriat destul de tare pe voievodul Alexandru, pe principele Wisniowiecki și pe ceilalți oșteni care rămăseseră pentru apărarea orașului. El le-a raportat că principele Korecki împreună cu oastea lui au fost măcelăriți cu totul. Principele Wisniowiecki, ascunzîndu-și durerea cu mîndrie (așa cum se cuvine oricărui șef de oaste) a înconjurat cetatea cu tunuri, a așezat mașinile de război în locuri potrivite, spre a primi cu cei mai buni sorți de izbîndă pe dușmanul <ce era> așteptat din zi în zi. Boierimea moldoveană pătunsă de aceste zvonuri false, împreună cu alți locuitori, au

¹⁷ În text: *Moldaviae*. Confuzie frecventă la poloni.

¹⁸ Gabriel Bethlen (principe 1613—1629).

¹⁹ Acesta stătea în expectativă, declarînd că va face voia sultanului, și cerînd știri bistrîțenilor. Vezi *Hurmuzaki*, XV, pp. 864—865, doc. din 3 dec. 1615.

²⁰ Radu Mihnea, domn al Țării Românești într-a treia domnie (1611—1616). Joppecourt arată că Radu Mihnea a trimis lui Ștefan Tomșa 4 000 de oameni în ajutor.

²¹ Ștefan Tomșa.

²² Vezi Joppecourt, cap. XXV.

²³ *Ad idem jentaculum*.

²⁴ Iași.

atacat pe slujitorii oștenilor noștri (care rămăseseră la Bîrlad cînd stăpîinii lor au plecat cu principele Korecki la Tecuci) și au trimis pe lumea cealaltă, cam vreo sută. E de necrezut ce mare neajuns ne-a adus nouă acest iepure²⁵ <fricos> căci a împins la răscoală un foarte mare număr de moldoveni care pînă atunci erau de partea noastră. Dacă nu s-ar fi întîmplat acest neajuns oastei, expedițiile ar fi fost terminate în întregime.

Ostașii poloni însetați de faimă și de glorie, tot atît ca neamurile barbare, de cum s-a înserat, au mers toată noaptea sub conducerea principelui Korecki, care nutrea un gînd măreț în sufletul său, ca să poată lua parte a doua zi la ospățul tătarilor. Cînd era la o depărtare de o jumătate de milă de tabăra dușmanilor, cu două ore înainte de revărsatul zorilor, aflînd dușmanii nu știu din ce întîmplare de sosirea lui, încăleciînd în grabă și-au căutat scăparea în fugă; dar și ai noștri în goană i-au ucis pe unii mai zăbavnici în tabără, pe alții, <ce încercau să treacă rîul> i-au silit să soarbă din plin băutura neptunică. Voievodul Ștefan Tomșa, care-și așezase tabăra dincolo de rîu, s-a refugiat în orașul turcesc Brăila. Dar la 24 ianuarie împreună cu voievodul Radu Mihnea, păstrînd în lagăr 2 000 de călăreți, a trimis din Tecuci 3 000 spre a ataca unitățile noastre care iernau la Bîrlad²⁶.

Dar oastea noastră i-a primit așa de cinstit și prietenos încît a aruncat în iad 40 de tătari și turci, luîndu-le cinci steaguri, după ce a ucis și pe fiul unui pașă²⁷.

La 29 ianuarie, după ce principele Korecki a trimis două unități din oraș în alte părți pentru a respinge cu mai multă îndrăzneală încercările năvalnice ale unui dușman neobișnuit de puternic, <el> s-a gîndit să trimită înapoi la <turci>²⁸ pe un prizonier turc de seamă prins în ultima luptă; acesta s-a legat prin multe legăminte bune și drepte să nu <mai> tulbure pe voievodul Alexandru Movilă în lupta sa dreaptă. Se crede că principele Wisniowiecki care sătul de toate și-a dat sufletul... spre durerea nespusă a întregii armate, a fost răpus prin otrăvă, după cum cred și eu, căci puterea otrăvii a pătruns repede în adîncul inimii, după ce i-a inflammat și i-a astupat gîtlejul²⁹.

²⁵ Călărețul polon. Autorul povestirii minimalizează insuccesul suferit, punîndu-l pe seama unor împrejurări întîmpltătoare. În realitate, panica se datorase apropierii turcilor, iar purtarea ostașilor poloni provocase atacul moldovenilor. Vezi Joppécourt, *op. cit.*

²⁶ Vezi textul lui Joppécourt în volumul de față.

²⁷ *Cuiusdam Bascalis.*

²⁸ *Ad suos* = la ai săi. Vezi *ibidem*, cap. XXIV, unde se spune că acest prizonier a fost trimis la pașă cu o scrisoare.

²⁹ Textul se oprește brusc aici, fără nici o lămurire a acestui fapt.

WILLIAM LITHGOW

(1582 — după 1645)

Călătorul scoțian William Lithgow, fiul negustorului James Lithgow, s-a născut în anul 1582, în orașul Lanark din Scoția.

Era croitor de meserie. După o aventură în urma căreia s-a ales cu urechile tăiate, Lithgow a părăsit Anglia, înainte de 1609, pornind de tînăr să cutreiere lumea. A vizitat mai întîi Germania, Boemia, Elveția și Țările de Jos, de unde s-a dus la Paris, rămînînd acolo timp de 10 luni. La 7 martie 1610 a părăsit capitala Franței, cu destinația Roma, iar de aici a drumețit la Napoli, Loretto și Ancona, iar în urmă la Venetia; a vizitat apoi coasta Dalmației, insulele Corfu și Patras și a ajuns pe uscat pînă la Atena. Îmbarcîndu-se pe o corabie spre Creta, a străbătut mai întîi Arhipelagul, poposind, în sfîrșit, la Constantinopol. După o ședere de trei luni pe malurile Bosforului — timp în care a cunoscut și pe pretendentul la scaunul de domnie al Moldovei, Ștefan Bogdan, adăpostit la reședința ambasadorului englez —, Lithgow și-a continuat peregrinările, luînd drumul Levantului, trecînd pe la Smirna, Rhodos, Cipru, Tripoli și Alep; a pornit apoi într-un pelerinaj în Palestina, în tovărășia unor negustori armeni, pe ruta Damasc, Nazaret, Tyr, ajungînd la Ierusalim la 5

aprilie 1612. A vizitat cu acest prilej și așezările de la Jericho, Emaus, Bethleem și țărnicurile Mării Moarte, celebrând sărbătorile Paștelui la Ierusalim. La 12 mai 1612 a plecat spre Cairo, a zărit piramidele și sfinxul și s-a îmbarcat la Alexandria, luînd drumul întoarcerii spre casă. După peripeții datorate unor întîlniri neplăcute cu corsarii barbarești, peregrinul scoțian a ajuns în Malta, apoi la Neapole și, în sfîrșit, la Nisa, de unde, străbătînd Franța, s-a înapoiat în patrie. Aici el a fost prezentat la curte regelui Iacob I, reginei Ana și prințului moștenitor Carol, cărora le-a dăruit relicve aduse din „Țara Sfîntă“.

A doua serie a călătoriilor lui Lithgow a început în septembrie 1614, cînd a debarcat la Ostenda, în toiul luptelor dintre prințul Mauriciu de Nassau și generalul Spinola; respectat de către cei doi adversari, călătorul a fost chiar cinstit cu omenie de Spinola, și ospătat în tabăra sa, fiind lăsat să plece în Germania; prin Köln, Heidelberg și Nürnberg și străbătînd Elveția și Peninsula Italică, Lithgow a ajuns în Sicilia, unde s-a îmbarcat pentru Africa de nord. A vizitat de data aceasta orașele Tunis și Alger, bucurîndu-se de protecția unui căpitan de corsari englez, renegat, Ward și de aceea a tovarășilor săi. Reîntors în Italia, întreprinzătorul scoțian a parcurs în sens invers drumul urmat la început, îndreptîndu-se spre Viena. De aici a coborît Dunărea pînă la Komorn și a străbătut Moravia, Transilvania și nordul Moldovei, de unde, după mai multe peripeții, a luat calea întoarcerii prin Polonia, Gdańsk și Stockholm. În cursul călătoriei sale pe Dunăre, scoțianul s-a împrietenit cu Gaspar Grațiani, viitorul domn al Moldovei, care însoțea ca interpret pe solul turc ce se înapoia la Constantinopol. Drumeț neobosit, Lithgow a mai întreprins și o a treia călătorie, vizitînd Irlanda, în 1619 iar în anul următor Spania. Aici a întîmpinat multe vicisitudini. Întemnițat și torturat ca spion la Malaga, a fost apoi extrădat și închis în Anglia, de guvernul lui Iacob I (aprilie 1622); a suferit din nou o detenție și în timpul lui Carol I, după publicarea însemnărilor sale de călătorie, în care destăinuia suferințele îndurate în închisorile spaniole. După eliberarea sa în 1627, Lithgow s-a reîntors la Edinburgh. Timp de 10 ani, el n-a mai călătorit nicăieri, dar în mai 1637 și-a părăsit pentru ultima dată țara. După o călătorie în Olanda, s-a reîntors definitiv în Anglia. Asistă la izbucnirea revoluției. Din 1645 i se pierde urma. Se pare că ar fi murit la Lanark.

Lithgow a lăsat cîteva poezii, cît și unele lucrări asupra evenimentelor contemporane ca: *A True and Experimental Discourse upon the Begining Proceeding and Victorious Event of the Last Siege of Breda*, Londra, 1637, *The Present Surveigh of London and England's State...* Londra, 1643 și *An Experimental and Exact Relation upon that Famous and Renowned Siege of Newcastle, and that Victorious Battel of York or Marston Moor*, Edinburgh, 1645.

Poeziile sale — tipărite între 1618 și 1640 — au fost reunite și republicate de dr. James Maidment, la Edinburgh, în 1863, sub titlul: *Poetical Remains of William Lithgow*.

S-a făcut cunoscut mai ales prin însemnările sale de călătorie. În 1614 a publicat o scurtă dare de seamă a călătoriilor sale, reîmpărite în 1616, într-o a doua ediție, astăzi foarte rară. În 1632 a publicat prima ediție completă a călătoriilor sale sub titlu: *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painful Peregrination, of Long Nineteen Years Travayles from Scotland, to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa...* Inprinted at London by Nicholas Okes. A fost republicată în mai multe ediții, la Londra (1640, 1682) și

Edinburgh (1778 și 1814), reprodusă parțial în colecția: *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, vol. X, Glasgow, 1905, pp. 447—492 sub titlul: *Relations of the Travels of W. Lithgow a Scot, in Candy, Greece, the Holy Land, Egypt other Parts of the East*.

În 1910 și apoi în 1928, lucrarea a fost reeditată cu unele abrevieri, de B. I. Lawrence, după ediția princeps din 1632, sub titlul: *Rare Adventures and Painefull Peregrinations* în colecția „*The Travellers Library*“.

A fost tradusă în limba olandeză sub titlul: *Willem Lithgowws neggen-thien jaarige Lant-Reyse uyt Schotland na de vermaerde deelen des Werelts, Europa, Asia ende Africa*, Amsterdam, Iacob Benjanim, 1656.

Un fragment al acestei versiuni cuprinzând relația călătoriei lui Lithgow în Transilvania și Moldova a fost tradus de N. Iorga și publicat în *Studii și documente*, vol. XXIII, pp. 459—463, împreună cu partea privind șederea pretendentului Bogdan Sasul, care-și zicea și Ștefan Bogdan Despot, la Constantinopol în casa ambasadorului englez Th. Glover, la a cărui plecare a fost nevoit să se turcească.

Relația lui W. Lithgow cuprinde unele informații generale despre aspectul regiunilor vizitate și despre bogățiile lor, stăruind asupra vicisitudinilor întâmpinate atât în „Walachia“ — care pare să fie mai degrabă Valahia (Vallassko) din Moravia decât Țara Românească, judecând după itinerarul parcurs — cât și în Moldova. Unele afirmații, ca cea privitoare la limba vorbită de ungurii din Transilvania — cea latină (!) —, cât și la existența în Moldova a unui boier protestant (!), „Starhulds“, stîmesc oarecare nedumerire. După o analiză atentă a tuturor știrilor privitoare la peregrinările autorului rezultă că textul trebuie folosit cu prudență.

Date asupra lui Lithgow se găsesc în *Dictionary of National Biography*, vol. XXXIII, London, 1893, pp. 359—361. Despre călătoria sa prin părțile noastre s-au ocupat M. Beza, *English Travellers in Rumania* în vol.: *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920, p. 21 și N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, Bucharest, 1931, pp. 21—22. Este menționat de D. Ciurea în *Considération sur la littérature historique et géographique des XVII—XVIII siècles. (Essai de classification)*, în „*Revue Roumaine d'histoire*“, 1971, nr. 5, p. 824.

DESCRIEREA CĂLĂTORIEI PRIN TRANSILVANIA ȘI MOLDOVA¹

1616

Străbătînd acum toată țara² pînă la Gran³ și p. 416
tot astfel pînă la „Catterad“⁴ în „Walachia“⁵, am găsit țara atît de acope-

¹ Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Lithgow, *The Totale Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Years Trauayles, from Scotland, to the most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa...*, London, 1632, pp. 416—418.

² Ungaria.

³ Grana.

⁴ Pentru discutarea acestui nume vezi mai jos *Observațiile critice* asupra textului.

⁵ Vezi tot acolo discuția despre strania trecere din „Valahia“, în Transilvania prin Tokaj (!). O soluție ingenioasă a fost încercată prin identificarea acestei Valahii cu localitatea Vallasko din Moravia, unde sînt amintiți documentar valahi în secolul al XVI-lea (cf. A. Karel, *Sur la population de la Valachie morave et les quelques rapports à l'anthropologie de la Roumanie*, Brno, 1933). O altă soluție mai arbitrară a fost cea a editorului din 1928, care a suprimat din text partea referitoare la Gran și Gatterad, subliniată de noi, pentru a identifica astfel „Walachia“ cu Țara Românească.

rită de păduri și acestea pline de ucigași (căci am fost jefuit în aceste ținuturi și abia am scăpat cu viața) încît am fost silit să mă întorc la Tokaj în Ungaria superioară și, de acolo, într-o zi am intrat în Transilvania.

O descriere a Transilvaniei:

Această țară este așa de înconjurată de munți înalți și de netrecut încît nu sînt decît cinci trecători pentru a pătrunde în ea, ceea ce o face foarte puternică și de necucerit. În interior se află o vale bogată sau o cîmpie de 30 de mile⁶ lungime și 6 mile lățime, împodobită cu șase orașe frumoase. Cel mai de seamă dintre ele este Brașovul⁷, apoi Alba Iulia⁸ și Sibiu⁹. În interior povârnișurile munților se înalță lin chiar pînă la vîrf ceea ce face ca țara să fie arătoasă și plăcută ochilor și pămîntul să fie cel mai bine rînduit, în compunerea sa¹⁰, din Europa. Căci pe cîmpia încununată de munți nu crește decît grâu, secară, orz, mazare și fasole. Și pe jumătate din dealuri sau pe poalele lor sînt numai vii și sate nesfirșite iar spre înălțimile înconjurătoare cele mai depărtate se află numai pașuni pentru vaci, oi, capre și cai și desișuri de păduri. Și este astfel orînduită încît fiecare regiune îndestulează pe cealaltă căci cei din sate¹¹ îndestulează celelalte două părți cu alimente și acestea la rîndul lor le îndestulează cu vinuri, vite, unt și brînză; ele schimbă între ele toate cele de trebuință, după nevoiele lor.

Aici am găsit pretutindeni o populație foarte îndatoritoare și prietenoasă și am auzit oamenii de rînd vorbind adeseori latinește și tot astfel fac în mod obișnuit, toți ungurii¹².

p. 417 Locuitorii de aici sînt toți protestanți, cît despre voievodul sau principele lor, Gabriel Bethlen¹³, nu l-am văzut, căci // zăcea bolnav de febră la Alba Iulia. Această provincie este un principat liber și totuși se află într-o anumită privință sub autoritatea sultanului.

Dar acum, părăsind această țară creștină și trecînd prin pasul de miază-noapte al dealurilor zise de la hotarul de miază-noapte (?) sau munții nor-

⁶ Mila ungară este de 8 354 m, cea germană de 7 420 m, pe cînd mila engleză are 1 854 m sau 1 609,32 m. Autorul se referă evident la mila engleză.

⁷ *Cromestate.*

⁸ *Juliastrad. (I)*

⁹ *Hermestat.* Orașele nu sînt amintite în ordinea așezării geografice.

¹⁰ *The best mixed soyle.*

¹¹ În ediția din 1928: *They of the Walley.*

¹² Afirmare pe care o mai întîlnim din cînd în cînd la autorii de descrieri, care nu purced de la o observare directă a lucrurilor, ci de la folosirea vreunui text anterior necontrolat.

¹³ Principe al Transilvaniei (1613—1629).

dici¹⁴, am intrat în Moldova unde, ca urare de bun soșit, am fost înconjurat, în mijlocul unei păduri de pe hotar de șase ucigași // unguri și moldoveni; scăpînd cu viața după multe rugămînti, mi s-au furat șazeci de ducați ungurești de aur¹⁵ și toate vestmintele mele turcești, lăsîndu-mă gol de tot, decît doar mi s-au dat înapoi patentele mele, hîrțile și scrisorile pecerluite.

După ce au făcut aceasta, pentru mai marea lor siguranță, m-au dus la o parte și cu trupul gol mi-au legat strîns mijlocul cu curmei de tei¹⁶ de un stejar și brațele tot astfel la spate, jurîndu-se că dacă voi chema în ajutor sau le voi stînji planurile înainte de apusul soarelui, se vor întoarce și mă vor ucide, dar mi-au făgăduit să-mi dea drumul atunci.

Dar făcîndu-se noapte și ei uitîndu-mă, am rămas aici pînă la ziuă cu mare frică de lupi și de mistreți. Atunci, cu voia lui Dumnezeu, am fost liberat de niște ciobani care, îmbrăcîndu-mă cu un suman de al lor lung și vechi și dîndu-mi de mîncare, unul din ei m-a dus la cinci zile de acolo la domnul ținutului, baronul de Starhulds¹⁷ (!) un protestant (!) moldovean, la care am petrecut cincisprezece zile. Și aici am fost despăgubit cu prisosință de toate pierderile mele prin dărnicia lui și a rudelor și prietenilor lui din vecinătate. Și n-au voit să mă lase să pătrund mai adînc în țară, pentru că turcii sînt bănuitori față de străini, dat fiind că au smuls țara numai de puțin timp de la un principe creștin, cu care am stat la Constantinopol¹⁸, în casa lui Sir Thomas Glover, ambasadorul¹⁹. Am ascultat de sfaturile boierului și aducîndu-i toate mulțumirile cuvenite pentru grija lui binevoitoare față de mine, am fost trimis cu o călăuză care m-a condus două zile printr-o parte din Podolia, regiunea cea mai de sus a Poloniei, în hotar cu părțile tătărești...

¹⁴ *Borean Borger* (?) (= Border ?) or *North mountaine*.

¹⁵ *Threescore Hungar Ducats of gold*. În secolul al XVII-lea, pe la 1640, ughiul costa 200 bani, adică un leu și 80 bani (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoare*, IV, 251; I. Rîlitti, *Arhiva*, 38, 53, apud Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 122).

¹⁶ *Wooden ropes*.

¹⁷ Neidentificat. Probabil o confuzie cu denumirea de staroste echivalentă cu pîrcălab, care presupune ținerea sub autoritatea sa a unei cetăți însemnate a țării. Mult mai frecvent se întîlnește acest termen la poloni.

¹⁸ Nu poate fi vorba aici decît de pretendentul Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579—1582), protejat al ambasadorului Angliei, despre care Lithgow aminteste în prima parte a memoriilor sale (pp. 140—141). Asupra relațiilor pretendentului cu curtea regală engleză și ambasadorii britanici la Poartă, Lello și Glover, vezi, în special, Elvire Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la Cour de Jacques I-er roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'école roumaine en France”, Paris, XII, 1934, 1-ère partie, pp. 3—32.

¹⁹ Ambasador al Angliei la Poartă (1606—1611). Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, pp. 459—460, unde a redat în traducere fragmentul din relația lui Lithgow, privitoare la protecția oferită de acesta lui Ștefan Bogdan.

OBSERVAȚII CRITICE

Insemnările lui Lithgow despre Transilvania nu oferă decât locuri comune și generalități: mai puțin decât ceea ce ar reține cineva după citirea unor descrieri geografice, ca cele ale geografilor italieni din pragul secolului al XVII-lea de pildă. Autorul pomenește de 6 orașe bogate (cu gândul, desigur, la „cele 7 orașe“, ades pomenite în legătură cu numele Transilvaniei: Szeben (!) Búrgen), dar nu menționează decât trei din ele, și într-o ordine ciudată. Despre locuitori știe doar că vorbesc *latinește* și că ar fi protestanți (informații necomplete, putînd fi culese tot din cărți), dar nu pare să fi observat deosebiri etnice dintre ei, și nici existența limbilor naționale vorbite, desigur, mai frecvent decât latina amintită. Atîrnarea Transilvaniei de turci este menționată într-o formă mult prea neprecisă, fără nici o tangență cu realitățile locului și momentului. Despre Valahia și valahi, el știe doar că aceștia din urmă sînt „ucigași“ (!). El ar fi fost jefuit de ei și abia a scăpat cu viața. Așezarea geografică a acestei Valahii (din care se ajunge în Transilvania trecînd prin Tokaj!) a dus la ipoteza că ar putea fi vorba de *Valahii din Moravia* (!). În felul acesta drumul lui Lithgow prin Tokaj ar fi devenit plauzibil. Dar

explicația este foarte puțin convingătoare. Lucrul este cu atât mai ciudat cu cât rămîne faptul că aceeași pățanie a autorului în această enigmatică „Valahie“ se află repetată și amplificată în cealaltă Valahie, Moldova! Și acum apare aceeași neprecizie geografică. E amintit pasul de miazănoapte al dealurilor zise „Borean Border“, sau și Munții Nordici (!). Și aici aventura lui Lithgow oferă multe ciudățenii. El însuși umblă în port turcesc (!), venit totuși din Transilvania. Tîlharii îi iau hainele, dar îi restituie patentele și scrisorile sale atunci cînd îl leagă gol de un copac (!)... etc. Salvat de ciobani, el este dus la seniorul ținutului, baronul de Starhulds (!), care era un protestant moldovean (!) Pentru a ajunge pînă la el, a umblat o cale de cinci zile (!). Nu a putut cunoaște mai bine țara (și de aceea bineînțeles nici nu o descrie), pentru că baronul l-a îndemnat să plece, explicîndu-i că turcii sînt bănuitori... *căci au zmulș țara numai de scurtă vreme de la un principe creștin, și anume chiar de la acela cu care stătuse Lithgow în casa ambasadorului Glover.* Dar, în realitate, acel precedent nu a domnit niciodată, și Lithgow putea fi în măsură să știe aceasta. Ce sens are afirmația că turcii au zmulș Moldova de la un principe creștin, căci domnii Moldovei, indiferent de inclinațiile lor, au continuat să fie creștini. Numirile sînt și ele destul de sugestive: Gatterad (?), Iuliastrad (!) (probabil prin analogie cu Cronstadt și Hermannstadt, ar fi de citit Juliastadt!), baronul de Starhoulds (!)... Gatterad, să fie oare derivat printr-un fel de metagramă din acel Targorod, ce apare pe harta Moldovei așa-zisă a lui Reicherstorfter de la sfîrșitul secolului al XVI-lea? Și Starhoulds să vină de la Staroste? Termenul este foarte frecvent *la poloni*, unde dealtminteri existau și nobili protestanți, ceea ce a putut să-i sugereze autorului această trăsătură suplimentară a baronului amintit. Cît privește valoarea informativă a relației lui Lithgow, constatăm că este nulă. El stăruie asupra unor preținse aventuri sau pățanii, pentru a înlocui descrierea locurilor pe care nu le-a văzut. Înainte de Transilvania, el nu a dat decît de păduri pline de ucigași. După aceea așîderea. La mijloc este descrisă (!) Transilvania, cu aceea vale sau cîmpie lată de 6 mile (de circa 12 km) și lungă de 30 mile (circa 60 km; pe care încap cam greu cele șase orașe frumoase, care pînă la urmă sînt trei. Urmează împărțirea reliefului în cîmpie, deal și munte, cu arătarea cu totul inutilă a produselor lor firești. Pe principele Gabriel Bethlen nu l-a putut vedea la Alba Iulia, pentru că acela zăcea de friguri.

Aceste cîteva exemple din multe altele care vădesc inventivitatea autorului, ne-ar îndemna să-l așezăm alături de căpitanul John Smith, cvasicontemporanul său, fără ca el să atingă totuși proporțiile cu adevărat mărețe ale creațiilor acestui neobosit născocitor de aventuri amețitoare.

ACHILE DE HARLAY-SANCY

(1581—1646)

*

Achille de Harlay-Sancy, fiul lui Nicolas de Harlay-Sancy din familia vestitului Achille Harlay, s-a născut în anul 1581.

A făcut studii juridice și teologice, ajungând episcop de Lavaur. Dar în urma morții fratelui său (1601) a renunțat la cariera ecleziastică pentru cea militară. A luat parte la campaniile din Italia, Germania, Flandra și Anglia. În 1611 a fost numit ambasador la Constantinopol, într-un moment când influența Franței în Orient a suferit mult de pe urma asasinării lui Henric al IV-lea (în 1610). În 1614, el a încheiat cu Poarta o capitulație mai puțin favorabilă Franței ca cea anterioară. Curînd (1616) s-a produs un incident, care a determinat rechemarea sa în 1619.

E vorba de evadarea lui Samuel Korecki din închisoarea celor Șapte Turnuri (Yedi Kule), cu ajutorul unui secretar al ambasadei Franței, fapt de pe urma căruia Sancy a fost închis de turci (vezi *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 369—372 raportul bailului venețian Almorò Nani din 8 decembrie 1616) și constrîns să plătească suma de 18 000 de piaștri ca răscumpărare

a subalternilor săi. Iar comerțul exercitat de creștini în Imperiul otoman a fost supus unor taxe arbitrare.

Sancy a plecat din Constantinopol, la 11 februarie 1619, împreună cu ambasadorul principelui Transilvaniei Gabriel Báthory. După o călătorie anevoioasă prin Bulgaria, a fost silit să se oprească mai multe zile pînă să poată trece Dunărea, acoperită de sloiuri. Ajungînd în Țara Românească, a fost foarte bine primit la Tîrgoviște, de Gavrilaş Movilă (1618—1620), pe care îl cunoștea din timpul șederii sale la Constantinopol. După un scurt popas, Sancy și-a urmat călătoria, trecînd în Transilvania.

Întors în Franța, a intrat în Ordinul Oratorienilor. A fost însărcinat de Richelieu cu diferite misiuni. A făcut parte din suita tinerei regine Henrietta-Maria, fiica lu Henric al IV-lea, la plecarea ei în Anglia (1625).

A murit la 20 noiembrie 1646.

Sancy a fost un erudit de seamă și un colecționar pasionat, lăsînd o bogată colecție de manuscrise orientale, păstrate în Biblioteca Națională din Paris. A scris însemnări de călătorie, din care s-a reprodus fragmentul privitor la trecerea sa prin Țara Românească (1619), în colecția *Hurmuzaki, Supliment*, I, 1, p. 185, doc. 283. Cuprinde știri impresionante despre pustiirea țării de către tătari, cît și despre îndatoririle impuse domnului de către sultan (echipare de vase, livrare de furnituri etc.):

I se atribuie: *Relation des persécutions que les ecclésiastiques français attachés à la reine d'Angleterre éprouvèrent de la part du Duc de Buckingham*, în „*Mercure*“ 1626 și *Discours d'un vieux courtisan désintéressé sur la lettre que la reine-mère du roi a écrite à S. M. après être sortie du royaume*, Paris, 1631.

Amănunte asupra lui Sancy se găsesc în Le Wassor, *Histoire de Louis XIII; Recueil des pièces curieuses pour la défense de la reine-mère*; P. Jacob, *Traité de bibliographie*, 1626, p. 134; Gabriel Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitié du XVII-e siècle et l'ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Cézay (1611—1640)*, d'après des documents inédits, Toulouse, 1942, pp. 10—14.

Pentru călătoria sa de la Ragusa la Constantinopol cu prilejul ocupării postului de ambasador, a se vedea *Le voyage de Monsieur de Sancy Ambassadeur pour le Roy en Levant, fait par terre depuis Raguse jusques à Constantinople l'an 1611. Escrit par Monsieur Lefevre l'un de ses secrétaires* (Archives des Affaires Étrangères, Turquie, Mémoires et documents, vol. VI., 1611—1619, f. 20—43 v°) publicat parțial de Bistra A. Svetkova, *Един френски пътепис за българските и балканските земи от XVII в.*, în „*Известия на научния Архив книга*“ IV, 1968, pp. 127—138. La noi e menționat de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătoriilor străini*, p. 116.

SCRISOARE DIN TÎRGOVIȘTE

1619 martie Tîrgoviște¹

P. 185

Am nimerit aici o vreme foarte aspră, cu gheață și zăpadă și am găsit țara întreagă pustiită și prădată de tătari, care întorcîndu-se de la armata din Persia, goi și prăpădiți, căutau să se refacă² în trecerea lor prin țările de la Constantinopol pînă la Dunăre. Acest lucru i-a îngrozit așa de mult pe acești bieți locuitori, încît am găsit satele pustiite și am fost nevoit să ocolesc mult pentru a găsi adăpost și hrană. Sultanul³ trimisese un capugibași ca să-i înfrîneze, dar ei nu l-au luat în seamă și, amenințîndu-l, l-au alungat, prădînd de față cu el pe bieții oameni și storcîndu-le

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorii către Puyssieux, publicat în *Hurmuzaki*, supliment, I, 1, p. 185.

² *Se sont voulu savoir (?) et remettre.*

³ Osman al II-lea (1618—1622).

bani de răscumpărare⁴, necinstindu-le soțiile și răpindu-le câțiva copii. Iată cum îngrijește sultanul de supușii săi.

Trecînd Dunărea am venit în Țara Românească⁵ și am fost primit cu cinste de domnul care o cîrmuiește⁶ și pe care-l cunoscusem mai dinainte, la Constantinopol. El m-a poftit cinci zile la curtea sa care-i destul de năpăstuită, resimțindu-se de vecinătatea turcilor. Acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, plec de aici, pentru a trece în Transilvania și a-mi urma mai departe drumul cu cea mai mare grabă cu putință.

... Chiar acum i-a venit acestui domn poruncă din partea sultanului să echipeze cîteva vase pentru a le adăuga la flota de mare împotriva cazacilor. Nu i s-a poruncit să strîngă ostași pentru a servi la armata de uscat, ceea ce ar însemna că ei vor căuta anul acesta să adune materialele necesare pentru construirea fortăreței⁷ de la Nipru⁸, despre care fac atîta caz de cîteva ani încoace. Și construirea ei vor amîna-o pentru anul viitor, ceea ce s-ar putea datora încetinelii // și guvernării atît de prudente a acestui vizir⁹. Ca urmare Iskender pașa trimite vorbă aici că va fi în curînd la Silistra, un tîrg așezat pe celălalt mal al Dunării, și să i se pregătească toate cele ce-i vor fi de trebuință pentru întreținerea casei sale și a oamenilor săi. În această privință, el va fi ascultat și fără zăbavă, căci acești bieți domni sînt sclavii sclavilor sultanului.

p. 186

Din Tîrgoviște, la 14 martie 1619

⁴ *Rançonnantz.*

⁵ *Valachie.*

⁶ Gavril Movilă (iulie 1618 — iulie 1620).

⁷ Ar putea să fie vorba de cetatea Aslan Horod, ridicată de turci la Nipru. Vezi Miron Costin, p. 65.

⁸ *Boristenes.*

⁹ Iskender, sau *Skender Pascha*. Fost beilerbei al Bosniei, apoi al Oceaikovului, vali de Silistra, serdar contra lui Gratiani în 1620. Pentru funcțiile sale vezi în volumul de față relația lui Joppécourt, n. 81.

GIOVANNI-BATTISTA MALBI (MONTALBANI)

(1596—1646)

Dintre scrierile de propagandă din secolele XVI și XVII, privitoare la lupta contra turcilor, o varietate foarte răspândită este aceea a așa-ziselor „Zeitungen”, gazete în Germania sau „Avvisi” în Italia, constând de obicei dintr-o scurtă prezentare geografică și istorică urmată de ultimele ecourî politice sau buletine militare de pe teatrul de luptă. Un asemenea „avviso” este acela aflat într-o versiune italiană, după un original german, și cuprins într-un manuscris inedit, analizat de N. Iorga în comunicarea sa la Academie în 1899, și publicat în „Analele Academiei române”, seria a II-a, t. XXI, extras, pp. 40—43. *Manuscripte din Biblioteci străine relative la Istoria Românilor*. Titlul său este: *Vera relatione et avviso de Moldavia Qualmente il serenissimo sublime nato Principe et Signore il signor Gasparo Gratiani Principe di Moldavia, duca di Naxia et signor di Paro il sodetto fertile e abundantissimo Principato della servitu torchesca liberato ha. Tradotta dalla lingua tedesca nella quale fu scritta, e inviata a Viena dal signor Giov. Battista Malbi [= Montalbani] segretario di detto principe de verbo ad verbum dal medesimo originale*. La sfârșitul textului se citește o notiță enigmatică, evident, posterioară: Questo è stato verificato

li 3, 4 et 5 di Settembre sino alli 28 del sudetto nel 1620. — Urmează apoi lămurirea: *Stampata in Viena di Austria, da Georgio Ghelbhar, in Lambel Pursen, Anno 1620. Superiorum permissu.*

Așadar, această „Relațiune adevărată“ a fost scrisă și apoi tradusă din limba germană de către Giov Battista Malbi . . . , care a trimis-o la Viena, unde a fost tipărită. Broșura germană tipărită nu este cunoscută. Copia manuscrisă a versiunii italiene este urmată de o așa-zisă *încheiere* (*Ibidem*, pp. 43—53) (. . . *Segue il fine* . . . etc.) care însă nu continuă acel text, ci constituie o amplă expunere a factorilor care au determinat politica ofensivă a Porții în 1619 și efectele acesteia asupra domniei și vieții lui Gaspar Grațiani, precum și o prezentare a expediției polone din 1620. Dar textul nu se oprește aici, ci continuă cu expediția sultanului Osman al II-lea în Moldova, în 1621, încheiată în toamna aceluși an. Este menționată și întoarcerea din ambasada la Poartă a solului polon pentru întărirea păcii, Krzystof Zbarski, întoarcere care a avut loc tocmai în 1623. De fapt este vorba de o lucrare independentă de acea „Vera relatione“, căreia îi este asociată doar artificial prin cuvintele *Segue il fine della sudetta espositione e Pesita di detti motivi* care o leagă de textul prim. N. Jorga a demonstrat că autorul „Malbi“ este de fapt Giov- Bat. Montalbani, unul dintre secretarii lui Gratiani, forma Malbi datorându-se unei abrevieri paleografice. Despre acest Montalbani se cunosc unele date biografice dintre care o bună parte i se datoresc probabil chiar lui.

S-a născut în 1596 ca fiu al unui german și al unei italiene. Și-a făcut studiile la Pisa, Padova și Parma, obținând doctoratul în filozofie și „în cele două drepturi“ (civil și canonic). A călătorit în Germania, Polonia și Imperiul otoman. La Constantinopol l-a cunoscut pe Gaspar Grațiani, pe care l-a însoțit la Viena, în cursul tratativelor cu imperiul (1615). S-a întors, probabil, cu el la Constantinopol, în 1616, secundându-l poate în activitatea sa rentabilă de negociator pentru răscumpărările de prizonieri creștini de seamă ai Porții. După numirea lui Grațiani ca domn al Moldovei (1619), Montalbani l-a urmat în această țară, ajungând — după afirmațiile sale — pîrcălab de Galați. De asemenea ar fi fost folosit de domn în tratativele secrete cu principii creștini din Germania și Polonia. Alături de Grațiani s-ar fi aflat în tabăra polonă de la Țușora. După dezastrul creștinilor și fuga zadarnică a lui Grațiani, ar fi fugit prin țara tătarească în Polonia, de unde s-ar fi înapoiat în Italia. Dar însăși prezența lui alături de domn, la Iași, și la Țușora pare destul de îndoielnică la o carcerare mai atentă a celor două versiuni date de el, pentru același moment. În prima dintre ele — *Vera relatione* — se vădesc lacune și confuzii surprinzătoare: de pildă, nu se spune nimic despre arestarea ori uciderea ceaușului venit să-l mazilească pe Grațiani. Însăși mazilirea este cu totul omisă, domnul își face pregătirile și iese din Iași, mergînd *con la solita maiestà* (cu alaiul obișnuit), însoțit de 500 de călăreți și de garda sa de 500 de pedestrași croați, germani, unguri și poloni în *tabăra sa*. Este o transpunere a intrării lui în *tabăra polonă de la Căinari*. Aici este introdusă, într-o formă mult schimbată, informația despre uciderea turcilor. „Turcii care erau în țară au mers împreună (*insieme*) la tabără. Pe aceștia a pus pe principele să-i prindă de vii. Restul, toți cîți erau în Moldova, au fost uciși de furia poporului și așa au pățit cei care încercau cu înșelări să piardă pe domn“. Să fie cumva voită această înfățișare a lucrurilor, trecerea lui Grațiani de partea polonilor netrebuind să apară ca o măsură impusă de mazilirea sa? În așa-zisa *încheiere* mai tirzie incidentul

ceauşului este, dimpotrivă, mult amplificat și romanțat. Observăm însă alături de aceste reticențe posibile și o necunoaștere reală a împrejurărilor. De fapt sînt două momente distincte. În realitate, Grațiani și-a pus mai întîi tabăra proprie la Țuțora cînd l-a așteptat pe ceauș, s-a dus apoi îndată la tabăra polonilor aflați atunci la Căinari, venînd apoi cu ei la Țuțora. Despre oastea polonilor, de asemenea, Malbi are informații foarte slabe, sau mai bine zis inexistente, afirmînd că ea era comandată de Samuel Korecki și de cumnatul acestuia, Ștefan Potocki! Nu mai vorbim aici de felul în care este romanțată fuga din tabără a lui Grațiani, unde, de asemenea, apar lacune neașteptate. Am crede, așadar, că în momentul luptei de la Țuțora Montalbani *nu se afla în tabără*. A fost el cumva la Hotin, unde își trimisese Grațiani lucrurile mai de preț, și de unde a putut să fugă în Italia, odată cu Annibale Amati, care a predat cetatea polonilor? Sau era cumva la Viena, alcătuiind acolo acea *Vera relatione*, care ridică și ea o problemă de autenticitate și de datare? Ne-am putea chiar întreba dacă aceasta a fost într-adevăr tipărită, cum pretinde autorul? Il regăsim destul de curînd la Constantinopol, menționat în august 1621 de bailul venețian Giorgio Giustiniani (N. Iorga, *op. cit.*, p. 29), că însărcinat cu o misiune secretă (!) din partea viceregelui Neapolului, constînd în negocieri cu turcii în numele regelui Spaniei (!), dar avînd aparent doar sarcina de a răscumpăra niște robi creștini. Coincidență destul de sugestivă pentru fostul auxiliar al lui Grațiani, care încă din 1616 se semnalase prin asemenea îndeletniciri. Este vrednic de observat că în *partea a doua a manuscrisului lui „Malbi”* este vorba cu tot dinadinsul de viceregele Neapolului (Don Pedro Giron, duce de Ossuna) în legătură cu un prizonier turc al acestuia, cumnat al marelui vizir Ali, (Halil) care se interesase foarte de aproape (la începutul anului 1620) de eliberarea sa, bizuindu-se pe sprijinul gratuit al trimisului imperial, contele Mollart. Potrivit cu Malbi, tărăgănelile acestuia ar fi avut consecințe politice incalculabile, determinîndu-l pe marele vizir să nu poinească încă un război contra împăratului, ci să atace mai degrabă Polonia, după nereușita sa de a dezlănțui o agresiune contra Veneției, căci trebuia neapărat pornit un război pentru a nu fi bănuțit de mituire din partea creștinilor. Nu ar fi exclus ca Montalbani, inițiat mai înainte în asemenea tranzacții, să fi reluat el acuma, în sens invers, vechea negociere, tratînd direct, dar discret, în numele ducelui, acea răscumpărare în beneficiul acestuia, oferind adică să-l elibereze în schimbul unei sume importante. Bailul Giustiniani menționase în raportul său că Moltalbani era foarte bine plătit de vicerege. Același Giustiniani afirma tot acolo că Montalbani ar fi servit *în tinerețe* cu 200 de oameni sub proveditorul venețian Andrei Paruta (*ibidem*). Dar dacă anul nașterii sale este corect redat (1596), atunci în 1621 Montalbani nu avea decît 25 de ani! Tot Giustiniani mai dă și celelalte date biografice, pe care le cunoaștem despre acest personaj; naționalitatea tatălui și a mamei, precum și calitatea lui de fost secretar pentru limba latină a lui Grațiani. Aceste informații nu provin ele cumva din propriile declarații ale lui Montalbani, făcute poate direct bailului în vederea vreunei căpătuirii? Căci în cele din urmă îl aflăm trimis de Siniorie în Creta, unde moare în 1646. În cursul vieții sale destul de aventurată, el fusese și în slujba ducelui Victor Amedeu de Savoia.

Montalbani este autorul unei lucrări despre Imperiul otoman, care s-a publicat chiar în timpul vieții sale sub titlul:

De Moribus Turcarum Commentarius, Roma 1625 și 1636 tip. Faccioni, sau sub acela de *Rerum Turcarum commentarius, authore Ioanne Baptisa Montalbano, Bononiense*, Leyda, 1630, în volumul colectiv *Turcici Imperii Status seu discursus varii de rebus Turcarum* a cărei ediție a II-a, s-a tipărit în 1634, la Leyda, sub titlul: *Turcici imperii Status; accedit de regnis algeriano atque tunetano commentarius*. O a treia ediție a dat Cuspinianus în *De turcarum origine*, Leyda, 1654. Sînt cuprinse și informații privitoare la țările noastre. A mai lăsat și alte lucrări, printre care cităm: *Annales ab anno 1600 usque ad præsentem diem; Supelex aciti cum discursibus et aplicatione exemplorum nostri aevi; Grammatica turcica* ș.a.

De Montalbani s-au ocupat:

Leone Alaccio în *Apes Urbanae*, P. Orlandi în *Notizie degli Scrittori bolognesi*, Fantuzzi în *Notizie degli Scrittori bolognesi*, Bologna, 1788, VI, pp. 53—55 și N. Iorga în *Manuscripte din bibliotecile străine*, p. 105 ș.u., *Istoria românilor prin călători*, București, 1928, I, pp. 297—298.

RELATIE ȘI INFORMAȚIE
ADEVĂRATĂ DESPRE MOLDOVA¹

1620

p. 40

In ce fel prea înălțatul principe și domn, Domnul Gaspar Grațiani², principe al Moldovei, duce de Naxos³ și domn de Paros⁴ a eliberat de robia turcească susnumitul principat, roditor și nespus de înbelșugat. Tradusă din limba germană în care a fost scrisă și trimisă

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Manuscripte din Bibliotecile străine relative la istoria românilor* în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., seria a II-a, t. XXI, București, 1899, p. 40 (extras). Fraza care urmează face parte din titlu.

² Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1618—1620).

³ *Naxia*.

⁴ *Paro*. Gratiani a căpătat, la începutul anului 1617, ducatele de Naxos și Paros ca răsplată pentru serviciile aduse Porții în 1615, cu prilejul tratativilor diplomatice duse cu imperialii la Viena.

la Viena de domnul Giovanni Battista Malbi⁵, secretar al numitului domn, cuvînt cu cuvînt chiar după original.

Marele, mînosul și îmbelșugatul principat al Moldovei se mărginește dintr-o parte cu Dunărea, cu Turcia, adică cu Serbia⁶ și Bulgaria, de alta cu Transilvania, iar de cealaltă parte se mărginește cu Podolia care este supusă coroanei polone, a patra parte se mărginește spre răsărit cu tătarii, cu Marea Neagră și cu Dunărea. De Turcia, adică de Serbia și Bulgaria o desparte Dunărea, largă de trei mile și mai bine; de Transilvania, un lanț neîntrerupt de munți abrupti; de Podolia, râul Nistru⁷ adînc și larg de un pătrar de milă; de tătari, vasta întindere de cîmpii deșerte și cetățile tătarilor (!) anume: Cetatea Albă⁸, Oceacov⁹ și Tighina¹⁰ stăpînite de turci. Sînt 76 de ani de cînd <această regiune> se află sub stăpînirea turcească, <locuitorii ei> fiind creștini de rit ortodox și avînd o limbă coruptă <din>: latină, italiană și rusă. <Aceștia> au suferit mari răutăți, asupriri și tiranii din partea turcilor, astfel că toată lumea îndeobște se plîngea, înălțînd suspine spre cer, deoarece turcii luau cu sila cele necesare traiului lor, după cum obișnuiesc să facă în toate țările și locurile stăpînite de ei.

Schimbă pe domnii țării ca pe toți ceilalți, deseori și la intervale scurte, pentru a primi daruri, ba chiar pentru a fi plătiți de cei ce le urmează, deoarece dregătorii se cumpără și cei care fac cheltuieli caută să se despăgubească pe seama bieților supuși; de aceea deseori aduc mare asuprire și săracire pentru supuși.

A fost un domn al Moldovei, predecesor¹¹ al numitului domn Grațiani, un tiran grec, numit Ștefan Tomșa¹² care bucurîndu-se de ocrotirea turcilor cu care avea strînse legături, a pus de a tăiat, // numai dintre boieri vreo 342, fără a mai socoti oamenii de rînd, pentru a le lua averile¹³. S-a menținut trei ani și jumătate¹⁴ în domnie, căutînd cu ajutorul turcilor să împiedice acea țară să se alieze cu polonii și cu ungurii. În cele din urmă a

p. 41

⁵ Malbi e, fără îndoială, o prescurtare paleografică nedescifrată cum trebuie, după M <ont> alb <an> i.

⁶ Autorul confundă aici hotarul Țării Românești cu cel al Moldovei.

⁷ Nester.

⁸ Akerman.

⁹ În text *Pxia*, lectură greșită pentru „Oxia“, „Ozia“, cum era numit de cronicari Oceacovul. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 40.

¹⁰ Bender.

¹¹ De fapt antepredecesorul său.

¹² Ștefan Tomșa.

¹³ Este vorba de tăierea boierilor din 20 septembrie 1615. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 41, n. și scrisoarea lui Gabriel Bethlen din 5 noiembrie 1619, publicată de V. Motogna în traducere în „Revista istorică“, XI, din aprilie—iunie 1925, pp. 83—84, doc. II.

¹⁴ În realitate a domnit aproape 4 ani (din decembrie 1611 pînă la 20 noiembrie 1615).

fost înlăturat de o răscoală neprevăzută¹⁵ cu ajutorul polonilor¹⁶ cărora le era mare dușman, măcelărind pe mulți din ei, în alte împrejurări, când aceștia încercaseră să intre în Moldova.

Acum, atât domnul cât și poporul sînt asupriți fără a se ține seamă de tratate și de jurămîntul sultanului care a făgăduit tuturor domnilor Moldovei și Țării Românești, printre altele, să-i confirme în domnie pe timpul vieții lor și a moștenitorilor lor; cu toate acestea nu-și respectă cuvîntul și jurămîntul pentru a nu-l lăsa să se îmbogățească și să poată duce război împotriva sultanului cum a făcut chiar și Grațiani, domnul pomenit mai sus. Acesta, care este în scaun acum, de națiune croată¹⁷, a cumpărat cu bani¹⁸ și prin merite, numitul principat. Datorită păcii pe care dimpreună cu alți oameni de seamă a încheiat-o între împăratul Mathias¹⁹ și sultan²⁰, a primit numitul principat pe viață și pentru urmașii săi, fiind confirmat de trei sultani, sultanul Ahmed I, sultanul Mustafa²¹ și sultanul Osman²². Totuși, în ciuda motivelor juste arătate mai sus, tributul a fost mărit²³ din voința silnică a tiranilor turci.

... Pe lîngă acestea, cum împăratul turcesc, sultanul Osman (II) a pus să se vestească războiul contra regelui Poloniei²⁴, la stăruința ambasadurilor din Boemia²⁵, Silesia și Moravia cu concursul și ajutorul lui Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, iar acel principe Grațiani folosind multe argumente și temeieri sfătuia să nu se pornească acel război, invocînd multe și diverse motive, pentru care acest război ar fi fost fără îndreptățire, căci Turcul avea o pace perpetuă cu statul polon, confirmată din vechime de către toți pe rînd cu jurămînt și pact, totuși cînd Turcul a văzut prilejul bun ce-i vine de la creștini și de la răscoala ereticilor, nu a stat la îndoială dacă să se folosească // de el. I s-a poruncit așadar principelui Grațiani, să pornească el cel

¹⁵ În toamna anului 1615, boierii și slujitorii se ridicară împotriva lui Tomșa. Lupta s-a dat la marginea Iașilor. Răsculații au fost învinși și 75 de boieri au fost uciși de Tomșa.

¹⁶ Tomșa a fost învins la Tătăreni (12/22 noiembrie 1615) de armata polonă sub comanda lui Mihail Wisniowiecki, care voia să pună în domnia Moldovei pe Alexandru Movilă. Înfrînt din nou lîngă Tecuci (24 ianuarie 1616), Tomșa s-a retras în Țara Românească. Vezi relația lui Joppecourt din volumul de față.

¹⁷ Pentru originea lui vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 30.

¹⁸ Internunțiul împăratului Mathias la Constantinopol, Ludwig Mollart, ar fi cheltuit sume mari pentru numirea lui Grațiani ca domn al Moldovei, vezi Hadjdji Khalifa, *Fezleke-i tarikih*, II, p. 399, *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 376, doc. 407. 16, februarie 1619.

¹⁹ Mathias (1612—1619).

²⁰ Ahmed I (1603—1617). Este vorba de pacea de la Viena din 14 iulie 1615 confirmată solemn în mai 1616.

²¹ Mustafa I (1617—1618).

²² Osman al II-lea (1618—1622).

²³ Vezi și relația lui Polo Minio din volumul de față.

²⁴ Sigismund al III-lea Wasa.

²⁵ Aceasta se răscolase contra împăratului.

dintâi ca vecin de hotar, războiul contra Poloniei. Însă principele Grațiani a făcut tocmai dimpotrivă. Convocînd²⁶ pe toți boierii de seamă și pe toți sfetnicii de taină, le-a declarat că ar fi păcatul cel mai greu și atrăgînd pe-depse și osînde fără de iertare, dacă ei ca creștini ar porni război contra creștinilor. Așadar, cu toții s-au hotărît să împlinească din toate puterile lor poruncile domnului lor, dacă acesta s-ar asigura de concursul și ajutorul stăpînitorilor și principilor creștini, așa cum s-a și asigurat, trimițînd îndată soli la regele Poloniei, la marele cancelar²⁷ și la alți mari dregători și maiestații sale cezaree, împăratul (Ferdinand al II-lea). Și în timpul acesta se prefăcea față de sultan și de celelalte mări, dar porunci ca și mai departe să fie pregătiți cei 10 000 de soldați călare alcătuiind trupa sa obișnuită, punîndu-le tabăra lîngă rîul Prut, spunîndu-le turcilor că <face aceasta> pentru a pune piedică și a închide trecătorile din fața ducelui Samuel Korecki și a lui Ștefan Potocki, căpitanul de Potok, cumnat cu acesta și comandant al oastei polone. Dar marele vizir Hali pașa, care fusese Capudan pașa al întregii armate de mare, vreme îndelungată²⁸ a poruncit lui Iskender pașa, inspector general al celor trei principate care plătesc tribut sultanului, adică Moldova, Țara Românească și Transilvania, ca să ia bine aminte și să fie cu ochii în patru asupra acestui principe Grațiani, arătîndu-se cu mare prefăcătorie prieten bun al domnului. Iar acela [domnul] se prefăcea și el față de ei, pentru a nu-și da pe față gîndul său înainte de vreme, măcar că se pregătea cu armata, poruncind să se ia dispoziții pentru construirea unor poduri peste Nistru pentru ca polonii să poată veni în ajutor, potrivit cu învoielile încheiate mai înainte. După aceea, domnul a ieșit din Iași, orașul de scaun și reședința domnului aflat la 120 de mile depărtare de cetatea însemnată a Hotinului și de cetatea Camenița din regatul Poloniei și a trimis multe provizii, artilerie, muniții și alte lucruri de preț în acea cetate Hotin; și astfel a purces în persoană la tabăra sa, cu marea obișnuită, însoțit de 600 de soldați²⁹ călare și de 500 de pedestrași din garda sa, de neam croat, german, maghiar și polon. Turcii care erau în țară s-au dus împreună la tabără. Pe aceștia a pus domnul să-i prindă vii. Restul, toți cîți erau în Moldova și la hotare au fost uciși de furia poporului. Așa au fost tratați acei ce încercau și aveau de gînd să doboare pe domn.

După aceasta toți locuitorii alergau bucurîndu-se și binecuvîntîndu-l pe acest domn Grațiani că i-a slobozit de cruda tiranie a păgînilor, dușmanii tuturor creștinilor. Și acești locuitori se arătau foarte ascultători la toate

²⁶ În realitate, Grațiani nu a convocat, în prealabil, pe boieri înainte de a trece la acțiunea ireparabilă a uciderii ceașului.

²⁷ Zolkiewski.

²⁸ Celebi-Ali-Pașa, mare vizir, 23 dec. 1619 — 9 martie 1621. Fost amiral (capitan pașa). (După o notă a autorului.)

²⁹ *Soldati ordinarii*, adică din oastea permanentă.

poruncile sale, și așteptînd ajutorul polonilor, potrivit cu înțelegerile încheiate mai înainte pentru a se apăra de atotputernicia și forța și bogăția turcilor. Se aude că aceștia pregătesc o mare armată contra domnului Grațiani, căruia să se îndure Dumnezeu să-i dăruiască izbîndă!

Aceasta este situația verificată din 3, 4 și 5 septembrie pînă la 28 din aceeași lună a anului 1620.

Tipărită la Viena în Austria de George Gelbhar în Lambel Pursen, în anul 1620 — cu voia superiorilor.

CAMPANIA POLONILOR ÎN MOLDOVA ÎN 1620

Una dintre consecințele neprevăzute ale îndelungatului război dintre Sfânta ligă și Imperiul otoman (1593—1606) și a acțiunii lui Mihai Vițeazul, a constituit-o detașarea Moldovei de sub stricta suzeranitate a Porții și — într-o a doua fază — intrarea ei în sfera de gravitație a Poloniei, în timpul Movileștilor, ca preț al neutralității păstrate în timpul conflictului de către regele Sigismund al III-lea, aflat sub tutela partidei antihabsburgice a atotputernicului cancelar Zamoyski. După pacea de la Zsitvatorok, Țara Românească și Transilvania au reintrat, treptat, sub dominația turcească, în timp ce Moldova a rămas, mai departe, strâns legată de poloni. Poarta — eliberată de povara războiului susținut împotriva Casei de Austria și a aliaților ei — nu a mai avut de ce să tolereze imixtiunea atât de fățișă a polonilor în treburile Moldovei și a hotărât să-i pună capăt. O primă măsură a alcătuit-o mazilirea Movileștilor și înlocuirea lor cu Ștefan al II-lea Tomșa (1611), izgonit însă de Alexandru, fiul al doilea al lui Ieremia vodă, cu sprijinul nobililor din Podolia în toamna anului 1615. Intervenția militară a unor trupe de mercenari recrutați în Polonia a stârnit însă iritarea Porții, care trimițând o oaste în

Moldova, comandată de Iskender-paşa, lichidează partida Movileştilor în lupta de la Drăcşani (3 august 1616), ca un prim pas spre un conflict serios cu Polonia.

Rivalitatea polono-turcă pentru Moldova se accentuează după 1618, când îndepărtarea Imperiului habsburgic de la treburile orientale prin antrenarea sa în Războiul de 30 de ani (1618—1648), în Apusul Europei, și sfârşitul îndelungatului conflict al Poloniei cu Rusia (1619) lasă mîna liberă adversarilor să se înfrunte.

La 4 februarie 1619 Poarta numeşte ca domn al Moldovei pe Gaspar Graşiani, utilizat ca dragoman în negocierile cu imperialii, în 1615, și care se bucura, totodată, și de încrederea influentului paşă Iskender. Dar odată instalat în domnie, Graşiani trece în tabăra antiturcească. Cum s-a ajuns aici a arătat N. Iorga în comunicarea sa la Academie (*Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor*, 1899). Nu a fost atît o inițiativă proprie, cît urmarea inevitabilă a situației generale a Europei orientale. Un tratat secret unea pe Habsburgi cu regele Poloniei (1613). Ei ar fi putut constitui împreună un bloc puternic antiturcesc, de care trebuia ținut seama. Pe de altă parte, politica Porții își schimbă brusc chiar acum orientarea. De unde Graşiani fusese trimis pentru a porni tratative tainice de pace cu Polonia — lucru executat întocmai — acum, după adoptarea de către turci a unei politici războinice, sforțările sale apăreau într-o lumină suspectă. Principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, denunță la Poartă gîndurile trădătoare ale domnului Moldovei, către care se îndreaptă un firman de mazilire (sept. 1620). I se atribuie, între altele, intenția de a uni sub autoritatea sa cele trei țări: Moldova, Țara Românească și Transilvania.

El se retrage în nordul țării, apelînd la ajutorul armatei polone, care a trecut Nistrul sub comanda hatmanului Stanislav Zolkiewski. Între timp intră în Moldova o oștire turco-tătară foarte numeroasă, sub comanda lui Iskender-paşa, de Silistra, ce aducea cu sine pe noul domn Alexandru Iliaş. Trupele moldo-polone au coborît Prutul spre a da lupta cu turcii, dar au fost înconjurate de inamic, superior în număr și armament, în tabăra de la Țuțora și supuse unui asediu necrușător (17—20 septembrie). Spre a nu fi cu totul decimați, polonii încearcă să iasă din încercuire și încep să se retragă cu mari pierderi spre Podolia, în timp ce Graşiani, fugit din tabără, este ucis la 21 ale lunii de boierii săi, hatmanul Șeptilici și postelnicul Goia, care îl însoțiseră în fugă. Rămășițele înfrînte ale oastei lui Zolkiewski au ajuns la Nistru, la 6 octombrie, dar nu pot trece fluviul decît prea puțini ostași, fiind măcelăriți de turci și tătari, în învălmășeală pierind însuși hatmanul.

Există mai multe mărturii privitoare la nefasta expediție. Majoritatea textelor au la bază un jurnal de campanie oficial — asemănător celui ținut de poloni în expediția din Moldova la 1595. Prima din aceste relatări anonime din seria de față redă pe larg succesiunea evenimentelor între 3 septembrie și 6 octombrie 1620. Autorul a participat la expediție în calitate de oștan de husari, izbutind să scape cu viața în împrejurările pe care le-a povestit. Simpla expunere a faptelor fără nici un artificiu este de un mare dramatism. Peste jurnalul de campanie cu însemnări sobre și precise se așterne o povestire vie, scoțînd în relief cîte un amănunt semnificativ. Cînd expediția a pășit pe pămîntul străin, steagul de mătase roșie chinezească s-a rupt și a fluturat deasupra oastei... Cînd a intrat Gaspar

Grațiani în tabăra polonă, primit în sunetele trâmbițelor și tobelor și în bubuitul tunurilor, au zburat lăcustele și s-au lăsat pe tabără... iar seara a dat o ploaie de nu se mai putea sta în cort. Întreaga descriere e de un adevăr zguduitor. Asistăm la demoralizarea din tabără. Disciplina a dispărut. Oastea se împarte în grupuri care îi cer, ba chiar îi impun, lui Zolkiewski să trateze cu turco-tătarii. Tratatave zadarnice dintru început. În fața primejdiei se pierde orice omenie sau onoare militară. Călărimea pretinde să fie lăsată să părăsească restul expediției, gonind călare spre patrie, în loc să însoțească convoiul de căruțe și infanteria. Cei mai hotărâți în acest sens sînt Pan Kalinowski și Samuel Korecki. Au plecat ei oare împreună cu Grațiani (cum pretinde un izvor)? Sau l-au prevenit ei că va fi prădat turcilor de către oastea polonă (cum pretinde un alt izvor oarecum paralel)? S-ar părea că el a plecat cu buna știință a lui Zolkiewski. Nu era nevoie să fie făcut atent la primejdia rămîinerii sale în tabără, unde era socotit vinovat de cumpăna oastei polone. Amintirea epilogului de la Drașani mai era încă vie în Moldova.

Relatarea anonimă poate fi confruntată cu textul corespunzător al lui Miron Costin. Totul se suprapune perfect, căci letopisețul polon folosit de cronicar a urmat pas cu pas jurnalul acestei campanii din 1620.

O altă versiune din seria de față este cea oarecum indirectă, a unora care, dezertînd de la datorie, s-au grăbit să se întoarcă acasă. Aici fantezia caută să acopere realitatea și să inventeze evenimente sau incidente.

Faptul că există mai multe rapoarte despre dezastrul din 1620 este destul de sugestiv. Pare probabil că ele corespund unei anchete asupra împrejurărilor și incidentelor retragerii, căci se pune problema răspunderii pentru pierderile suferite. Vedem că în primul raport din seria noastră este pus accentul pe comportarea ostășească a lui Zolkiewski în fața tulburărilor din tabără provocate de anumite elemente arătate pe nume. Însuși hatmanul, în scrisoarea sa către rege, scrisă după prima destrămare din fața Prutului, condamnă acțiunea lui Kalinowski și Samuel Korecki, fără însă a-l numi. Dezertarea căzăcimii avea să se producă în ultima fază.

Descrierea retragerii este un document valabil în sine, chiar fără integrarea sa în împrejurările istorice date. Sînt tablouri și scene de o mare vigoare. Pentru istoria Moldovei se impune îndeosebi momentul sosirii domnului în tabăra polonă, indicat mult mai sobru în cronica lui Miron Costin. Față de aceasta nu apar elemente esențiale noi. Și plecarea lui Grațiani, și prinderea lui Bucioc sînt înfățișate la fel. Dar ceea ce constituie aportul esențial al acestui document este calitatea sa de mărturie imediată a stării de spirit a polonilor din expediție față de moldoveni, precum și a dezafecțiunii acestora față de oaspeții aducători de prăpăd. Pentru poloni localnicii sînt „trădători“ atunci cînd li se împotrivesc, sătui de prădăciunile și silnicile la care fuseseră supuși an de an în viața și în avuțul lor. Textul acestei mărturii, redactat în limba polonă, s-a păstrat într-o copie contemporană, publicată de Ioan Bogdan în *Hummuzaki, Supliment*, II, 2, pp. 490—509, însoțită de o traducere în f. franceză a lui I. Skupiewski cu unele omisiuni și greșeli.

Lupta de la Țuțora a mai făcut obiectul și altor două descrieri anonime, datorate unor ostași poloni, care au fugit din tabără înainte de ultima fază a retragerii lui Zolkiewski spre Nistru. Ele nu sînt complete, ci dau numai o imagine despre începutul campaniei.

Ambele — păstrate numai în copii în acel manuscris — au fost publicate tot de I. Bogdan în *Hurmuzaki, op. cit.*, pp. 474—478, cu traduceri în l. franceză de I. Skupiewski.

Despre nefericita campanie din 1620, din sursele polone se mai pot cita: o scrisoare a hatmanului Zolkiewski însuși, scrisă în tabăra de la Țuțora, unde se afla încercuit, la 24 septembrie, cu o descriere a luptelor date în acea zi, urmate noaptea de fuga din tabără, când o mare parte dintre ostașii poloni s-au înecat în Prut sau au fost prinși și, în sfârșit, mărturia lui Jakowski, participant ca oștean la expediție, avînd la baza relației sale tot datele unui jurnal de campanie, după cum rezultă din text. Atît copia scrisorii lui Zolkiewski, cît și relatarea lui Jakowski au fost publicate în limba polonă de I. Bogdan, în amintitul volum din colecția *Hurmuzaki*, pp. 478—479 și 482—485, cu traduceri franceze ale lui Skupiewski. De Jakowski s-a ocupat și Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 119—120.

Dezastrul de la Țuțora — pecetluit apoi prin războiul și pacea de la Hotin din 1621 — a pus capăt înfruntării dintre poloni și turci, în avantajul acestora din urmă. Prin îndepărtarea Movileștilor și a lui Grațiani, Poarta și-a redobîndit dominația nestin-gherită asupra Moldovei, înlăturînd astfel consecințele îndepărtate ale marii ridicări anti-otomane din vremea lui Mihail Viteazul.

Pentru a compara veridicitatea informațiilor oferite de izvoarele polone privitoare la campania lui Zolkiewski în Moldova la 1620, este oportună și consultarea relatărilor cronicarilor turci Ibrahim Pecevi și Kara Celebizade Abdul Aziz efendi (la M. Guboglu și M. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române: Sec.XV — mijlocul sec. XVII. Extrase*, vol. I, București, 1966, pp. 521—522 și 555), relatarea anonimă armeano-kipciakă din 1620—1621 (ed. E. Schütz, Budapest, 1968, pp. 42—49), precum și mărturia contemporană a lui Radu Mihnea (cf. I. Minea, *O scrisoare a lui Radu Vodă Mihnea despre dezas-trul polon în Moldova în anul 1620*), în „Cercetări istorice”, VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, pp. 230—231 ca și letopisețul lui Miron Costin (*Opere*, ed. P. Panaitescu, București, 1958, pp. 68—75).

Alte amănunte privind desfășurarea luptelor dintre poloni și turci la 1620 se află cuprinse și în scrisoarea patriarhului Chiril Lucaris, pe care o vom examina separat, în cuprinsul volumului de față.

JURNAL DE CAMPANIE

INTRAREA¹ ÎN MOLDOVA A
PANULUI STANISLAV ZOLKIEWSKI
CANCELAR ȘI HATMAN MARE
AL COROANEI POLONIEI
ÎN ANUL DOMNULUI 1620

1620

p. 490

3 și 4 septembrie². Toată oștirea a trecut Nistrul la Podbyty³, prin vad, atît a noastră, cît și a cazacilor pedestri, în număr de 2 000. Acolo, la urmă a trecut Nistrul domnul cancelar căruia i se adusese un bac și i s-a spus să șadă, dar domnul cancelar a spus aceste cuvinte: „Ferească Dumnezeu să umblu cu acest bac, cînd călăreții mei au trecut prin vad, așa voi face și eu după dîșșii“. După aceea a trecut Nistrul,

¹ După textul polon publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 490—509, însoțit de o traducere franceză.

² Datele polone sînt după calendarul gregorian, adoptat de catolici în 1584. O confruntare a celor din documentul de față cu acelea aflate la Miron Costin trebuie să țină seama de aceasta. Sînt unele mențiuni paralele, la care datele concordă perfect, de exemplu, 2 septembrie st. v. = 12 septembrie st. n.; 7—8 septembrie = 18 septembrie. Sînt însă altele, la care diferența este mai mare. Fiind vorba aici de un jurnal de campanie, există prezumția că datele sale sînt mai exacte.

³ Lingă Soroca.

În vad apa era mai adîncă decît burta calului, și a cercetat toată tabăra, care era așezată îndată la malul Nistrului, abia atunci a descălecat, și steagul de mătase chinezească roșie al cetei panului Malinski s-a rupt; era atunci o zi frumoasă // și deloc vînt și a zburat foarte sus, pe deasupra taberei multă vreme încoace și încolo și a căzut pe cortul panilor Strus. Hatmanul a pornit cu oastea, lăsînd Soroca la două mile spre stînga și am stat cu tabăra la trei mile de Nistru. În acest timp a sosit veste că domnul Moldovei⁴ a primit soli de la sultan⁵ care i-au dat o scrisoare, ca să meargă cu ei la Poartă⁶. Atunci, domnul, luînd scrisoarea de la ei, <le>-a spus: „de ce spuneți să viu la Poartă cu voi? Oare împăratul vostru nu mi-a spus să iau această stăpînire și <acum> nu vrea să-și țină cuvîntul? Nu voi merge”. Iar scrisorile acelea care îi fuseseră aduse de la sultanul turc le-a rupt și le-a aruncat pe jos. Și luînd din buzunar altă scrisoare, a spus: „Aceasta o am eu de la milostivirea sa cancelarul cel mare al Coroanei Poloniei care vine cu oaste mare aici în Moldova și-mi dă această stăpînire, și astfel nu voi mai face nici o slujbă sultanului vostru”. Și domnul foarte mîniat a poruncit moldovenilor săi să-i ucidă pe turci, atît pe cei care veniseră din partea sultanului, cît și cei ce locuiau pe lîngă dînsul⁷.

Domnul Moldovei a intrat în tabără în acest chip: mai întîi pan Tyszkiewicz (care venea din Polonia spre tabăra noastră și se întîlnise cu el în Moldova la două mile de Nistru), cu oamenii săi, avînd atunci 400 de cazaci, iar pedestrași 200, iar după pedestrima lui pan Tyszkiewicz urma pedestrima domnului în număr de 100⁸, după pedestrime, halebardierii lui cu bărbi lungi, în număr de 17, iar după ei însuși domnul pe un cal rotat, frumos împodobit, hamurile de pe el erau largi de o jumătate de palmă, de argint aurit bătut cu pietre scumpe, șeaua persană, de catifea roșie, arcul șelei era de argint aurit, acoperămîntul calului era de catifea roșie, cusută cu aur, scările mari, late de cinci degete, de argint aurit. El însuși era îmbrăcat cu un caftan lung pînă la picioare de brocart de argint albastru, peste care avea o mantie scurtă de catifea roșie, căptușită cu samur, și peste

⁴ Gaspar Grațiani (1619—1620).

⁵ Osman al II-lea (1618—1622).

⁶ Scena care urmează concordă în linii mari cu știrile trimise din Varșovia la Roma de către nunciul papal. Pentru o versiune mai senzațională vezi mai jos, în anexă, povestirea lui Malbi (Montalbani), care seamănă cu o scenă similară din relația lui Sivori despre Petru Cercel. Vezi în volumul de față și biografia lui Montalbani.

⁷ Pentru împrejurările mazălirii lui Grațiani, vezi în afară de Miron Costin și relațiile cronicii anonime armeno-kipciacke privind războaiele turco—polone din 1620—1621 (*An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish—Turks Wars in 1620—1621* (ed. E. Schütz), Budapest, 1968, pp. 42—45).

⁸ Și la Miron Costin, și la Montalbani aflăm cifra de 600 de oameni aduși de domn în tabără. Probabil că acea sută menționată în „Descrierea” aceasta polonă se referă la numărul de ostași care au defilat în alaiul domnului și nu la numărul ostașilor aduși de el.

această o ferezie⁹ de catifea roșie căptușită cu blană de sobol cu un guler lung pe care se vedeau fluturi de argint. În cap avea o căciulă de catifea roșie căptușită cu blană de sobol, la șea atârna un buzdugan de argint aurit. În jurul lui mergeau pe jos 6 scutieri cu cizme galbene de safian, îmbrăcați în caftane roșii cu falduri lungi și cu tichii de atlas galben, având în vîrf cîte o stea de argint, erau încinși cu brîie largi de argint de care atârnav și tolbele, iar în mîna cealaltă țineau cîte un ciocan încrustat cu argint.

Acolo le-au ieșit în întîmpinare ai noștri la un sfert de milă: panii hatmani amîndoi¹⁰, panii polcovici, panii rotmiștri, toți „tovarașii”¹¹ foarte împodobiți, strălucind de aur și de argint. Apoi mergînd spre tabăra noastră unde erau desfășurate steagurile și praporele, domnul Moldovei mergea la stînga, iar domnul cancelar la dreapta. Cînd au intrat în tabără, s-a sunat acolo din trîmbițe, s-a bătut din tobe și s-a tras cu tunul. Descălecînd, domnul Moldovei s-a dus să asculte liturghia în cortul domnului cancelar. În acest timp au zburat lăcustele și s-au lăsat toate peste tabără. În aceeași zi seara a fost o ploaie așa de mare încît nu am putut sta în corturi¹².

// 8 <septembrie>. Acolo am serbat liturghia nașterii maicii domnului și în aceeași zi domnul Moldovei a fost ospătat solemn de domnul cancelar.

9 <septembrie>. Am pornit din acel loc și ne-am oprit între dealuri care se numesc Delidolina¹³, la 4 mile, și am stat la prînz, apoi am mers 3 mile mari pe rîul Prut.

10 <septembrie>. Am mers peste dealuri mari și am făcut 2 mile.

11 <septembrie>. După 2 mile de mers s-a făcut ziuă și ne-am oprit între dealurile care se numesc Delidolina. Acolo a defilat în fața cancelarului oastea lisovșilor¹⁴ în număr de 1 700, în fruntea lor era căpetenia <lor> pan Rogawski.

12 <septembrie>. Abia s-a făcut ziuă și am mers 4 mile printre dealurile care se numesc Delidolina și seara am sosit la Țuțora, în șanțurile de slăvită amintire ale panului Zamoyiski¹⁵, îndată lîngă Prut.

⁹ Haină de deasupra, fără brîu, folosită în Polonia veche.

¹⁰ Zolkiewski și Konicpolski.

¹¹ Nobilii oșteni din steagurile de călăreți.

¹² Sublinierea acestor semne rele însoțind venirea în tabără a lui Grațiani aparține probabil unui alt moment, posterior aceleia al descrierii de mai sus, care se încheia, probabil, cu mențiunea despre liturghia din cortul lui Zolkiewski.

¹³ Nume compus din Dolina = vale și numirea pîrîului Delea care trece de la Chișcăreni, Pîrliți etc. și se varsă în Prut, la Ungheni. Aici este desemnată întreaga această vale deluroasă.

¹⁴ Cazaci din Lituania. Nume dat inițial mercenarilor vestitului condotier lituanian Alexandru Lisowski, cunoscut și din războiul moscovit. Ei luptau în diferite campanii ale Habsburgilor, în Boemia, Ungaria și chiar Italia, fiind vestiți pentru vitejia și pentru jafurile lor.

¹⁵ Pentru descrierea campaniei conduse de el în 1595 contra tătarilor și a înscăunării lui Ieremia Movilă, vezi *Călători, III*. Jurnalul de campanie al acestei expediții din Moldova.

14 <septembrie>. S-a dat poruncă să se înnoiască vechile șanțuri, dîndu-se în seama fiecăruia cîte <o parte de> trei coți de fiecare cal. .

17 <septembrie>. La răsăritul soarelui s-a tras cu tunul în tabăra noastră în semn de alarmă.

18 <septembrie>. Un ceas după răsăritul soarelui oastea turcească s-a ivit pe deal nu departe, în fața taberei noastre; altă oaste tătărească a sosit pe dealuri, nu departe de corturile turcești. După aceea la prînz, au început din amîndouă părțile să iasă hărțuială și după-amiază le-a mers destul de bine <ostașilor> noștri, atunci au sosit destul de mulți tătari și turcii au intrat în luptă. Și domnul cancelar a poruncit ca fiecare polcovnic cu polcul său să stea în tabără sub arme, și în această tabără erau 4 porți, iar domniile polcovnicilor erau de asemenea patru; erau aceștia: pan Balaban staroste de Winnica; pan Kalinowski staroste de Camenița, pan Straz staroste de Haliciu, cneazul Korecki; a poruncit ca fiecare polcovnic să stea cu polcul lui la poartă, iar polcul era de 500 de lăncieri călări sau mai mult, afară de cazaci. În acest timp dușmanii au început să atace cu mare înverșunare tabăra lisovților (care ședeau la capătul taberei noastre, la mîna dreaptă, îndată deasupra Prutului). Lisovții au fost respinși de mulțimea tătarilor, pînă ce le-a venit în ajutor steagul de cazaci al panului „strajnic”¹⁶ Ujazdowski, din polcul panului Balaban staroste de Winnica, care a ieșit din tabără cu mare avînt și strigăt. Și acum panii polcovnici ai noștri au început să iasă din tabără cu polcurile lor, iar păgînii văzînd aceasta s-au tras înapoi. După aceea a căzut seara și lisovții s-au așezat în tabăra noastră.

19 <septembrie>. Domnul cancelar a dus toată oastea¹⁷ împotriva corturilor turcești, alcătuiind înainte de prînz două tabere mici de care, pe laturile taberei noastre. Dar nu s-a ajuns la luptă și nu a fost chip să dai cu lancea, căci era un șanț larg, în care se așezaseră mai bine de 1 000 de ieniceri. Dincolo de acest șanț, nu departe de tabăra lor, stăteau turcii în ordine; erau trei polcuri mari. Și astfel văzînd ai noștri această cursă, polcovnicii cu panul cancelar ne-au poruncit să nu purcedem mai departe, socotînd că ar putea să ne ducă asupra dușmanului printr-un loc mai bun, ocolînd acel șanț. Dar nu era clipa potrivită, căci dușmanul ne pusese mîna în grumaz și pe lîngă aceasta era pentru noi departe ca să ocolim acel șanț, și dacă am fi vrut să pornim din acel loc, s-ar fi putut ivi mare învălmășeală între noi toți, și dușmanul s-ar fi putut folosi de acea împrejurare împotriva noastră. Noi am stat deci multă vreme degeaba. Între timp tătarii (necrezînd că // am putea să le stăm împotriva), s-au adunat în masă și ne-au atacat dintr-o parte la aripa

¹⁶ Dregător polon, însărcinat cu paza unei cetăți și care este sub ordinele palatinului.

¹⁷ Pentru efectivele lui Zolkiewski, vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 69. Pentru acestea și alte amănunte, vezi: *An Armeno-Kipchak Chronicle*..., pp. 45—49.

dreaptă, iar moldovenii¹⁸, fugind de la noi și trădând pe domnul lor care se afla la noi, ne-au lovit cu un strigăt mare la aripa stîngă, însă cu ajutorul lui Dumnezeu, n-au putut face nimic nici într-o parte, căci pedestriimea acoperită de care a tras cu puștile și cu hacovițele¹⁹. Dușmanul, văzînd deci că-i este greu să spargă oastea noastră, s-a retras rușinat de pe latura care era bine întărită cu care. Atît tătarii cît și moldovenii, urcîndu-se apoi pe deal și privind mult timp oastea noastră, și înțelegînd că noi nu putem să trecem mai departe peste șanț către ei, au aruncat mai întîi de pe dealurile acelea o mulțime de săgeți, încît întunecaseră lumina <soarelui>, iar apoi s-au lovit cu ai noștri cu mare putere, aproape orbește. Unul împingea pe altul, cum se mîna vitele; de voie de nevoie au trebuit să lupte, de vreme ce erau împinși de la spate și mai ales s-au năpustit asupra steagului hatmanului de cîmp²⁰, care se afla în frunte. De îndată ce a fost ucis stegarul, pan Boczkowski a luat steagul și sub același steag au fost uciși porucicul Stan, pan Karnkowski, pan Fredro și mulți alții. Tot acolo a fost lovit steagul arcebuzierilor nemți ai panului Dinof²¹ și el însuși a primit două lovituri; tot acolo a căzut pan Wrzesc, rotmistru de husari, cu 12 „tovarăși”²²; de asemenea pan Krzystov Kostocki, rotmistru de cazaci, care a căzut între ei ucis, tot acolo a fost ucis Owakov, rotmistru de cazaci. După aceea, a venit steagul panului Tyszkiewics și după el alte steaguri, atît de husari, cît și de cazaci. Văzînd aceasta dușmanul, adică tătarii și moldovenii, acum foarte slăbiți, au început să fugă în chip viclean, vrînd să ne atragă spre acel șanț în care se ascuseră ienicerii, iar dincolo de acel șanț stăteau polcurile turcești, precum am scris mai sus. Ai noștri și începuseră să gonească după ei, dar văzînd această cursă, au strigat ca să ne oprească pe loc. Deci, ai noștri oprindu-se în ordine, domnul hatman a poruncit să ne retragem spre șanțuri, căci se lăsase seara. În timp ce ai noștri se retrăgeau spre șanțuri, tătarii și moldovenii au lovit din nou, tăind multă pedestriime și punînd mîna pe tabara cea mică, pe care o apăra pedestriimea împreună cu 6 tunuri și cîteva hacovițe. Atunci au căzut vreo 2500 de păgîni, iar dintre ai noștri au căzut 100, mai ales din pedestriime. Mulți dintre ai noștri au fost răniți și loviți de gloanțe, printre care: pan

¹⁸ Grațiani nu-și declarase dinainte intențiile, ci pusese țara în fața unui fapt îndeplinit. Dar efectivele foarte slabe ale polonilor erau copleșite de numărul turcilor și mai ales al tătarilor. Trezirea a fost tot atît de cruntă pentru moldoveni în fața pieirii inevitabile, cît și pentru polonii încercuți în tabără. Reacțiile au fost oarecum similare. Trebuie totuși semnalat faptul că relația lui Jakowski, avînd la bază același jurnal de campanie (vezi coincidența perfectă a datelor și însemnărilor), nu menționează acest atac (?) al moldovenilor (vezi mai jos, o, 469). E probabil că el s-a mîrginit la respingerea aceluia din tabără, care ar fi vrut să le oprească plecarea.

¹⁹ Un fel de bombarde mici — obuziere.

²⁰ Stanislaw Koniecpolski.

²¹ Denhoff, polcovnic german în armata polonă.

²² Vezi mai sus, n. 11.

Zólkiewski staroste de Robieszow, pan Luca Zólkiewski²³, pan Balaban staroste de Winnica, pan Malinski și alții mulți.

20 <septembrie>. S-a făcut sfat ca să ne retragem sub formă de tabără <de care>, dar pînă seara n-au izbutit să alcătuiască această tabără; dar unii totuși și-au îndeplinit dorința lor, căci îndată ce a început să se înnopteze, <cum> stăteam pe valurile de apărare, ei îndată au sărit în Prut, și anume: starostele de Camenița, domnul Moldovei — căci pielea lui era în joc — fiul voievodului Podoliei, Tyszkiewicz, Bucioc²⁴ și foarte mulți alții după ei. Unii s-au înecat, iar alții trecînd Prutul înot, au căzut în mîinile dușmanilor. Și anume s-au înecat aceștia: domnul Moldovei²⁵, starostele de Camenița²⁶, fiul voievodului Podoliei și alții foarte mulți. După ce au trecut Prutul, l-au prins pe Tyszkiewicz și împreună cu el pe Bucioc. Iar pan Odrzywolski cu pan Chmielecki²⁷ și cu un grup mare de oameni au trecut dincolo de tabăra turcească, unde au căzut peste straja turcească: unii au scăpat //, alții au pierit. În acest timp în tabăra noastră, la două ceasuri din noapte, era o mare învălmășeală și tulburare, căci unii dintr-ai noștri răspîndiseră zvonul că domniii hatmani ar fi trecut rîul pe un bac cu un mic grup de oameni și ar fi plecat spre Polonia. Și astfel ai noștri, neștiind nimic sigur despre cele ce se petrec în tabără, s-au repezit cu toții spre Prut, încît au rămas în tabără numai carele și ceva pedestrași, care, după ce luaseră tot ce voiseră, au început să deshame caii de la căruțe. După ce toți ai noștri au ajuns la Prut — neștiind încotro să apuce și văzînd că mulți dintre ei se înecaseră, iar alții care trecuseră înot căzuseră în mîinile dușmanilor — văzînd că sînt părăsiți, alergau înapoi și încolo călări fără vreun rost. Peste cîtva timp a venit și pan Kazanowski²⁸, ca să-i roage în numele domnului cancelar²⁹, să se ducă în spatele valurilor de apărare. Între timp tătarii alergau (strigînd: hala, hala). Deci întorcîndu-se în tabără cu pan Kazanowski, au înconjurat corturile domnilor hatmani, vrînd să vadă dacă <el> este sau nu <acolo>, căci nu aveau încredere. Atunci a ieșit domnul hatman și a spus: „Vă rog pentru Dumnezeu, să mergeți înapoi la valurile de apărare”. Apoi ștergîndu-și ochii, a spus din nou: „Să ferească Dumnezeu ca eu să vă părăsesc, așa cum credeți voi. Dacă nu credeți, atunci din fiecare steag de oșteni să alegeți un

²³ Luca Zólkiewski, fiul hatmanului Stanislav Zólkiewski.

²⁴ Costea Bucioc, mare vornic al Țării de Jos. Miron Costin îi deplînge soarta și îl pomenește cu întristare ca un spirit ponderator și un om de omenie.

²⁵ Pentru soarta lui Grațiani, vezi în anexă discutarea textelor lui Malbi (Montalbani) și Jancović, preținși martori direcți și participanți activi ai plecării sale tainice din tabăra polonă.

²⁶ Kalinowski.

²⁷ Hmielecki, comandant de cazaci.

²⁸ Comandant de cazaci.

²⁹ Stanislav Zólkiewski.

«tovarăș» care să mă păzească». Atunci s-au liniștit puțin; această tulburare a ținut mai bine de patru ceasuri în timpul nopții.

21 <septembrie>. Ai noștri văzînd că se înecase o mai mare parte din oștire decît cea care pierise în luptă, l-au sfătuit pe domnul cancelar să înceapă oarecari tratative cu dușmanul. Dar domnul cancelar, văzînd că acele tratative erau zadarnice, deoarece dușmanul știa tot ce se petrece în tabăra noastră de la cei ce trecuseră Prutul înot și fuseseră prinși de dușmani, vrînd totuși să facă întru totul pe voia oștirii și pentru liniștirea sufletelor tulburate, a început negocieri. Deci a trimis la Iskender pașa pe pan Druźbic, iar în acest timp s-au ivit oștile turcilor, tătarilor și moldovenilor nu departe de tabăra noastră. Erau așa de mulți încît nu-i puteam cuprinde pe toți cu privirea. Totuși ai noștri stăteau de pază pe valuri, înarmați, avînd fiecare o chivără, iar în mîna o carabină sau muscheta. Și ei se înfrăteau cu ai noștri, spunînd: „Îmi ești frate, îți sînt frate”. Iar noi de asemenea vorbeam cu ei, căci stăteau foarte aproape de tabăra noastră și se apropiau de ea cu încetul: „Tu nu te apropia de noi, căci vei pieri”, <spunea> fiecare dintre <ostașii> noștri, arătîndu-le carabina sau muscheta. De asemenea unii dintre ai noștri, care știau turcește, vorbeau cu ei, ieșeau, își dădeau bună ziua, își dădeau mîna, beau rachiu cu ei, iar tătarii ne cereau de-ale mîncării, vrînd să afle dacă avem ceva. Deși ai noștri aveau foarte puțin, iar alții aproape nimic, le aruncau totuși peste șanț, unii brînză, alții pîine, iar alții carne de cal, pe care ei le luau și <ne> mulțumeau.

Deci cînd pan Druźbic a ajuns la ei, aceștia ne-au cerut să lășăm pe loc în tabără toate, atît caii de oaste, cît și carele și tunurile, și să plecăm pe jos. Pe lîngă aceasta, ne mai spuneau glumind cu noi — căci le dădea mîna să glumească — știind că mulți oameni ai noștri pieriseră (unii se înecaseră, alții fugiseră, alții căzuseră în mîinile dușmanilor): „V-ați rătăcit pe aici, vă vom călăuzi pînă la Camenița: Iskender pașa va merge după voi, iar Galga sultanul³⁰ înaintea voastră”. Deci domnul cancelar văzînd că nu va ieși nimic din aceasta, i-a lăsat în pace și n-a mai făcut nimic. Însă dușmanul se apropiase de tabăra noastră, prefăcîndu-se că vrea să trateze cu noi, ca să poată privi din toate părțile // cum să ne poată înfrînge. Au văzut însă că era greu să înceapă ceva împotriva noastră, căci valul de apărare era înalt și șanțul adînc de o lancie; ne-au lăsat în pace și au plecat fără să facă nimic și trăgînd asupra noastră cu arcul, iar noi de asemenea am tras într-însii cu puștile. Scurt timp după aceasta Iskender pașa a trimis din nou la noi, ca să-i dăm 30 000 de zloți roșii, <spunînd> „Noi ne vom retrage de lîngă voi și vom merge în Ungaria, căci nu am fost trimiși aici de stăpînul nostru

p. 495

³⁰ Titlu purtat de fratele imediat următor al hanului tătarilor. Aici e vorba de Devlet Ghirai, sultan, fratele hanului tătar. Vezi Naima, *Tarikh*, p. 180.

sultanul ci <am venit> în ajutorul lui Gabriel Bethlen³¹ La această <propunere> domnul cancelar a primit să le dea 10 000 de galbeni. Apoi s-a lăsat seara. În aceeași zi, dimineața, înainte de a începe negocierile, l-au tras în țeapă pe Bucioc³², pe care moldovenii îl predaseră tătarilor și l-au așezat pe o movilă nu departe de șanțurile noastre, spre a-l vedea și noi.

22 <septembrie>. Timp de trei zile, păgînii și-au adunat leșurile de pe cîmpul de luptă și alcătuiind din ele două grămezi mari, a șasea zi după luptă, vineri, au postit și și-au făcut acolo liturghia lor. Apoi au tras spre șanțurile noastre cu tunurile pe care le aveau și cu puștile ienicerilor.

23, 24, 25 <septembrie>. A plouat ziua și noaptea.

27 <septembrie>. Oastea turcească s-a retras în altă parte spre Nistru și s-a oprit la o milă de tabăra noastră.

28 <septembrie>. Noi am îngropat trupurile alor noștri căzuți în lupte și care se înegeriseră de pe urma ploilor.

29 <septembrie>. Au venit călăreți de la Iskender pașa, ca să încheiem tratative și să ne învoim să le dăm 20 000 de galbeni, dintre care domnul cancelar a spus că acordă numai 15 000. Ei nu au primit aceasta și voiau să plece fără nici un rezultat; ai noștri însă, îndoindu-se de soarta noastră, au vorbit cu domnul cancelar oferindu-se singuri să-l ajute la aceasta, adică să dăm în acest scop restul care ni se cuvenea din solda unui călăreț pe un sfert de an. Atunci domnul cancelar a primit să le dea 20 000 de galbeni, pentru ca lucrurile să fie așezate temeinic și să se facă pace între noi: ei urmau să ne dea³³ două pașale, Cantemir³⁴ și Mis Mîrza, în schimb noi urmau să le dăm pe voievodul de Wroclaw și pe pan Malinski. Cu aceste <propuneri> s-au dus la Iskender pașa. După aceea, s-au arătat în scurt timp două steaguri, care <fiind> aproape de șanțurile noastre ne-au trimis din nou vorbă, zicînd că pașalele sînt gata să vie la noi, numai noi să dăm cei 20 000 de galbeni, pe care îi făgăduisem. La aceasta, ai noștri au răspuns că „Nu vi le putem da de îndată, căci nu-î avem aici, dar veți căpăta ostateci de ai noștri; iată cei care sînt gata să meargă la voi, pan Potocki și pan Malinski“. Aflînd atunci aceasta, păgînii au spus clătîind din cap: „De pe urma acestor tratative nu va ieși nimic, dacă nu ne dați <banii> pe loc“. Din nou le-au oferit ai noștri, mai ales domnii hatmani, polcovnici,

³¹ Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei (1613—1629), se afla pe atunci în dușmănie cu Habsburgii din Austria, participînd, ca adversar al lor, la războiul de treizeci de ani.

³² După Miron Costin, el ar fi fost dus legat la turci, de către finul său, la care se refugiase.

³³ Ca ostateci pentru cei doi împuțerniciți poloni, veniți să trateze.

³⁴ *Cantimir*, Cantemir Mîrza, conducător al tătarilor răsculați contra hanului Crimeii, stăpînea Cetatea Albă și Chilia și în general Bugeacul, avînd legături strînse cu Silistra. El pustiiește în fiecare an Moldova și Țara Românească. Pentru veleitățile sale de independență este ucis de turci.

rotmistri, tot ce aveau: argint, postavuri scumpe căptușite cu blănuri de sobol și alte lucruri scumpe, făcînd din ele o gramadă mare. Nu au voit și au plecat fără nimic. După aceea, în scurt timp au venit iar <trimiși> de la Iskender pașa, poruncind ca nici unul să nu îndrăznească să iasă din șanțuri fără știrea lui, adică a lui Iskender pașa, căci pe unul ca acesta va porunci să-l taie sau să-l tragă în țeapă. Atunci ai noștri au înțeles că păgînii au făcut toate acestea dinadins ca să afle dacă noi sîntem statornici. Totuși nu au izbutit, căci domnul cancelar văzînd la ce se ajunge cu aceste negocieri, și toată oastea convingîndu-se despre aceasta, însuși cancelarul a hotărît să plecăm în chip de tabără de care, căci nu se putea altfel.

// 30 <septembrie>. În ziua sfîntului Mihai, cu trei ceasuri înainte de lăsarea serii, am pornit din șanțuri în chip de tabără de care...³⁵ <rînduită de> cneazul Kōrecki³⁶ în acest chip: mai întîi a adunat toți caii noștri împreună, după aceea carele cu tezaurul mergeau în jurul cailor, iar pe lat <erau> șase care și în lung 100, ca în cîmp deschis carele să treacă pe toată lățimea, iar unde era loc puțin sau trecerea rea, ele să se întindă în lungime; mai erau și 200 de boi. Pe care încărcaseră bucăți de lemn, acoperite cu pînză, pentru ca tabăra să se arate astfel mai mare. Iar noi în jurul carelor, mergeam în următorul fel: înainte, în față, mergeau cinci tunuri mici și cîteva hacovițe, iar pe lîngă ele mergea pedestrima polonă în număr de 200 și cea nemțească din Forensberg în număr de 100³⁷. După aceștia, cinci tunuri mici și cîteva hacovițe; pe lîngă ele înainta pedestrima polonă în număr de cinci sute și cea nemțească în număr de 50, cu lisovții. Iar pe de lături mergeau steagurile de husari și de cazaci, în trei rînduri; noi mergeam pe jos pe lîngă care, fiecare dintre noi ținînd în mîna sau pe umăr o carabină sau o muschetă. Și înainte de a ieși din șanțuri, ne-am jurat să ne apărăm <luptînd> pe jos, iar cine ar îndrăzni să încalce, afară de bolnavi sau răniți — pe unul ca acela aveam poruncă să-l ucidem³⁸. După ce am ieșit bine din șanțuri, păgînii au coborît îndată de pe deal, unii au năvălit asupra șanțurilor pentru a prăda, pentru că lăsasem acolo cîteva corturi și cîteva care, iar alții alergau pe dealuri, departe de noi, strigînd „hala, hala“. Atunci am trecut foarte greu peste rîu³⁹ (era ceasul unul din noapte), coborînd coașta repede a dealului, am trecut apa prin vad, unii pînă la brîu, alții pînă la gît. Acolo, s-au împotmolit în mîl multe care ale noastre cu caii. Între timp, păgînii își făceau rugăciunea lor. Abia am ieșit din această trecere rea a rîului, am pornit mai departe tot

p. 496

³⁵ Lacună în text.

³⁶ Fratele lui Samuel Kōrecki.

³⁷ *a niemieckiei 100 z forensberkowsy.*

³⁸ Pentru a împiedica eventuale dezertări.

³⁹ Loc identificat de Miron Costin, p. 73, ca fiind în dreptul satului Scumpia. Pe hărțile moderne, acel pîrîu poartă numele de Gîrla Mare.

dealungul Prutului⁴⁰, iar în acest timp păgînii se ocupau de pradă, căci atunci multe care ale noastre se împotmoliseră în mîl.

1 <octombrie>. Îndată ce a răsărit soarele, ne-am oprit pe Prut (!) la o depărtare de două mile. Acolo păgînii, fără să ne dea o clipă de răgaz ne-au atacat îndată, și turcii mai ales voiau în același timp să rupă tabăra pe la spate cu lăncile. Dar pedestrima nemțească cu puștile și cu cîteva tunuri mici, pe care le aveau cu ei, s-a îngropat într-un șanț, care era acolo, nu departe de Prut, unde fiind ai noștri atacați <cîndva>, făcuseră acel șanț sau unde fusese vreodată o cetate. Acolo oastea turcească fiind foarte aproape de acel șanț <dar neștiind de el> s-a apropiat la o depărtare de o lovitură de pușcă, iar nemții atacîndu-i iute, au început să tragă cu puștile. După aceea, neizbutind <turcii> ci dimpotrivă suferind mari pierderi, printre ai lor, s-au retras cu rușine⁴¹ și și-au așezat tabăra pe dealuri nu departe de tabăra noastră. Iar la noi, în acest timp a mîncat fiecare ce avea și mai ales carne de cal; dar neavînd cu ce s-o frigem, am fost nevoiți să ardem ceva printre care și cîteva corturi și s-o frigem la focul acesta. După aceea urma să pornim tocmai către seară, dar un moldovean a fost prins nu departe de tabăra noastră; el ne-a spus că dușmanul ne-a pregătit o cursă, a făcut un șanț mare, în care a așezat ieniceri și a pus cîteva tunuri pe unde urma să trecem. Și astfel a trebuit să așteptăm pînă s-a întunecat //

p. 497

bine și în loc de a o lua la stînga, ne-am îndreptat spre dreapta și astfel am ocolit acea cursă.

Abia s-a făcut ziuă și ne-am oprit la marginea unui iaz, cu un ceas înainte de a se lumina de ziuă. Acolo, oastea turcească, nedîndu-ne timp să răsufăm, ne-a lovit îndată cu toată puterea, dînd asalt timp de cîteva ore, dar a trebuit să se retragă cu pierderi. Și văzînd hotărîrea noastră, pe care își dădeau seama că nu o vor putea înfrînge și avînd în urma lor ajutoare mari, pe care le așteptau în fiecare ceas, ca să nu ne lase să plecăm între timp, Galga sultan a trimis vorbă domnului cancelar să încheie negocierile pe care le începuseră la Țuțora. Deși ei o făceau în chip prefăcut, totuși acesta a trimis la ei pe pan Druźbic.

2 <octombrie>. Galga sultan avînd la el pe Druźbic, le-am trimis vorbă ca să ni-l trimită înapoi pe Druźbic; ne-au răspuns că-l vor trimite, după ce Galga sultan se va sfătui cu Iskender pașa. Însă cît a ținut sfatul lor, ne-au atacat din toate părțile, de dimineața pînă seara. Cu ajutorul lui Dumnezeu însă nu au avut nici o bucurie, ci dimpotrivă, văzînd ei că au pierderi mari, <căci> le-am luat și două tunuri, cu care ne pricinui-

⁴⁰ Greșeală în loc de *Răut*.

⁴¹ Acest ultim succes al convoiului în retragere ar coincide cu alineatul 29 din Miron Costin. Dar în realitate „leși” erau departe de a se simți „fără nici o grijă, tare și semeți”, căci erau sleiți de puteri.

seră mult rău de pe un deal mare de dincolo de iaz. Pedestrimea nemțească mergînd cu puștile sub zăgaz cu mare iuțeală, s-a repezit la cei ce erau pe lîngă tunuri, mai ales ieniceri, i-a nimicit trăgînd cu puștile luîndu-le și cele două tunuri. Și astfel datorită acestei mari înfrîngerii a acelora, ai noștri au căpătat încredere, încît în cele din urmă chiar unii au ieșit din tabără împotriva lor; însă domnul cancelar, văzînd aceasta, a ieșit el însuși din tabără după ei și le-a poruncit să se întoarcă înapoi. Totuși n-au trimis înapoi pe pan Druzbic. După ce ne-am odihnit puțin, am pornit către seară chiar împotriva corturilor turcilor, care au fost nevoiți să ne lase să trecem.

3 <octombrie>. Cu două ceasuri înainte de ziua ne-am oprit la rîu, lîngă un sat ars de păgîni (căci peste tot oriunde mergeam, ziua și noaptea, din toate părțile ardeau și se prefăceau în cenușe satele, ariile, stogurile de fîn, gardurile, chiar și iarba). Acolo însă ne-au lăsat în pace, dar nu aveam ce mânca; am fost nevoiți să tăiem caii slabi, care ne mai rămăseseră și astfel să ne hrănim cu carne de cal, pe care o tăiam în bucăți ce le înfigeam în săgeți, din cele ce le adunaserăm de la tătari, cu care trăgeau în noi, și după aceea frigînd <carnea> deasupra fumului, o mîncam. Îndată la sosirea serii, am pornit la drum, iar păgînii se țineau prin împrejurimi; de departe, tătarii mai ales, abia așteptau să pună mîna pe carele care se împotmoleau la trecerea noastră prin vaduri.

4 <octombrie>. Era vremea prînzului, cînd ne-am oprit pe rîul Răut, pe cîmpuri uscate, pline de lăcuste, pe o căldură mare și ne era foarte greu și din pricina marșului și a soarelui și a fumului cu care ne înăbușeau păgînii. Cu atît mai mult, cu cît nu puteam avea apă și trebuia s-o luăm din bălți și așa o beam. Foarte mulți cai au crăpat atunci de sete și cînd ne opream, mîncau pămînt. După aceea, către seară, cînd urma să pornim mai departe, ne-au lovit cu mare putere turcii dinapoi și tătarii din lături, iar ai noștri începuseră să slăbească în fața turcilor, însă a venit pedestrimea nemțească cu puștile și i-a risipit, încît au fost siliți să se retragă cu rușine, fără să facă nimic. După aceea, la un ceas din noapte, am pornit mai departe și am dat îndată de o trecere grea, unde păgînii ne-au luat multe care, ce se împotmoliseră în mîl.

5 <octombrie>. Odată cu răsăritul soarelui, am trecut rîul Răut; // acolo păgînii au răpit iarăși multe care de ale noastre. La prînz ne-am oprit pe un rîu, unde tătarii arseseră un sat mare și cîteva curți mai bune, unde păgînii ne-au lăsat în pace, iar noi ne-am odihnit. Ne-am hrănit mai ales cu varză, căci s-a întîmplat să găsim o grădină mare nu departe de tabăra noastră. Abia am văzut-o, și aproape toată oastea a năvălit acolo; a mîncat varza cu cotoare cu tot, încît a rămas numai pămîntul negru și astfel au mîncat-o unii crudă, alții încălzind-o în chivere împreună cu carnea de cal în fumul de pe focul de mărăcini, căci nu aveam lemne.

p. 498

Seara am pornit și am mers toată noaptea, cu mari pierderi, căci mulți oameni istoviți de mers, de foame și de somn, în timpul acestor două nopți și două zile, leșinau, alții mergînd în somn, cădeau ca morți de oboseală și voiau mai bine să doarmă și să cadă în mîinile păgînilor, decît să se deștepte și să se scoale. Așa au fost cele trei nopți (din urmă), și au fost cele mai grele.

6 <octombrie>. Abia s-a făcut ziuă și păgînii ne-au atacat din toate părțile lîngă satul ars, și am fi vrut mai bine să ne oprim lîngă acel sat care ardea, dar era foarte greu, deoarece ienicerii trăgeau asupra noastră din puștile lor de pe o movilă, pricinuindu-ne grele pierderi, astfel că a trebuit să mergem mai departe. Totuși deși pornisem, păgînii nu ne-au dat pace; ne atacau cu toții din toate părțile și am fi fost bucuroși să ne oprim la vreo apă, căci toată oastea era atunci istovită, dar nu se afla nici o apă. A trebuit să umblăm toată noaptea; de o săptămînă mergeam peste cîmpuri uscate și pe lîngă aceasta era și o căldură mare; însă n-am putut găsi nicăieri apă. Între timp s-a lăsat seara și ne-am oprit lîngă o arie, niciunul dintre ai noștri nu-și mai simțea picioarele și nu putuserăm afla nicăieri apă. Aprindeam tocmai focurile cînd păgînii ne-au atacat cu mare înverșunare, văzîndu-ne aproape sleiți de putere, încît am fost nevoiți să stîngem focurile și să pornim mai departe spre Nistru, care se afla la o departare de două mile bune. După ce ne-am urnit din acel loc a început să se rupă tabăra, căci niciodată nu umbla tabăra în ordine în timpul nopții, pe cînd în timpul zilei mergea ceva mai bine. Pricina risipirii de atunci a taberii a fost aceasta: cînd am plecat de la Țuțora între detașamentele de cazaci erau mulți tîlhari. Mai ales cazacii ucrainieni⁴² cum simțeau că cineva are argint, haine scumpe sau altceva la căruță, îndată ce se făcea noapte, sau dacă se întîmpla o trecere grea prin vaduri, sau cînd trebuia să coborîm un deal abrupt cu carele, atunci răsturnau carele și furau totul. După aceea, cei cărora li se prădaseră carele, se duceau la domnul cancelar și-i spuneau totul. Domnul cancelar le răspundea: „După ce vom ajunge la Nistru, atunci fi vom căuta pe toți“, căci și lui și multor rotmistri li se furase mult argint. Aceia aflînd aceasta, se vorbiseră între ei, spunînd: „Dacă au să ne caute pe toți la Nistru, mai bine să fugim noi singuri din tabără spre Nistru“. Deci, abia au trecut de aria pe care o arseseră păgînii, și cazacii au și fugit din tabără pe cai, precum am scris mai sus (aceasta a fost la ceasurile două din noapte), îndreptîndu-se spre Nistru, căci ei cunoșteau bine locurile din Moldova. După aceea, unora dintre ai noștri li s-a părut că hatmanii au plecat pe drumul cel mare spre Nistru⁴³ și s-a

⁴² Se face deosebire între acești cazaci și ceilalți. Zaporojenii erau cei mai îndrăzneți, dar și cei mai prădalnici.

⁴³ S-ar părea că s-a repetat și aici scena din noaptea fugii lui Korecki, Kalinowski etc.

produs o mare învâlmășeală între ai noștri și s-a stîrnit o mare zarvă în tabără. Dușmanii băgînd de seamă că unii dintre ai noștri fugiseră din tabără și că tabăra se rupsese în cîteva părți, ne-au lovit pe la spate, <cu> mari strigăte și cu toată // puterea. Au luat îndată tunurile, care se aflau în urmă. Ai noștri nu putură să le țină piept, căci aproape toți erau leșinați de oboseală; și văzînd că au căzut mulți dintre noi <și> auzind pe lîngă aceasta că pe unii îi omoară și îi leagă, în mijlocul văicărelilor și strigătelor alor noștri ne-am dus cîteva la hatman să ne sfătuiască ce să facem de acum înainte; unii strigau: „Să mergem pe drumul mare“, iar domnul cancelar voia să mergem în chip de tabără. Însă ai noștri au strigat că acum este greu s-o mai întocmim, căci tătarii pătrunseseră în tabără. Atunci insigna care era deasupra cortului cancelarului a fost aruncată jos (era o căciulă cu pene de struț în vîrf). Atunci s-a spus că domnul cancelar a plecat în mod sigur, și s-a produs altă învâlmășeală și între ai noștri. Unii credeau că toți au pierit, alții că tătarii erau stăpîni pe tabără. Neștiind ce să facă au trebuit să se risipească; unii s-au îndreptat spre Camenița — și aceștia s-au pierdut aproape toți — alții spre Buchasz, la vadul prin care intrasem în Moldova. Într-acolo se îndreptară cei ce nu voiau să înoate, mai ales panii hatmani, polcovnici, rotmiștri și mulți alții. Cînd au ajuns la acel vad, tătarii și turcii se și aflau acolo; toți cei ce se apropiau, cădeau în mîinile păgînilor. Acolo și domnul cancelar, nedîndu-se prins acelor păgîni, s-a apărat bărbătește împotriva lor cît a putut; mai întîi a omorît doi tătari, după aceea fiind înconjurat de o mulțime de dușmani, a căzut în mijlocul lor. Noi însă cîteva mergînd spre Moghilew am răzbătut printre cetele tătarești; eram cu toții împreună trei sute de călăreți sau mai puțin, din diferite steaguri. Deci ajungînd la Nistru, cîteva au pornit spre orașul Moghilew, dar unii s-au înecat, iar pe alții i-a luat apa. Iar noi care ne aruncasem în apă după dînșii, văzînd aceasta, ne-am întors, dar în timpul întoarcerii noastre mulți din ai noștri s-au înecat acolo. Ne-am urcat atunci pe un deal înalt care era în apropierea Nistrului și ne-am apărat împotriva păgînilor strigînd la tîrgoveții din Moghilew, să ne arate unde este vadul peste Nistru, ceea ce tîrgoveții ne-au făgăduit, dar numai după ce se va lumina de ziuă, însă pîna la ziuă mai erau două ceasuri, iar pîna atunci veneau tătarii și moldovenii, împotriva cărora a trebuit să ne apărăm. Îndată ce s-a luminat de ziuă, a venit la noi un țaran moldovean, care știa ceva rusește; ai noștri văzîndu-l, i-au spus să ne arate vadul, țaranul ne-a spus să mergem după el și ne-a dus pe maluri abrupte deasupra Nistrului în direcția Cameniței. Apoi unul dintre ai noștri a spus: „Desigur că acest țaran ne duce la dușmani“. Deci toți l-au ascultat pe acesta și s-au dus din nou acolo, unde stătuseră pe dealul din fața orașului Moghilew, cum am scris mai sus și încă am lăsat aceluia țaran opt cai. Acolo au năvălit asupra noastră moldovenii, vrînd să ne prindă, dar ne-am apărat împotriva lor,

după aceea unii dintre tovarășii noștri au mai dat un cal pe care-l aveau aceluia țaran și l-au rugat să ne arate vadul. Însă între timp moldovenii se depărtaseră de noi, căci în dreptul nostru era un mal pe care nu se puteau urca, fără a-și rupe gâtul. După aceea, când s-au apropiat acei moldoveni, țaranul s-a lăsat spre Nistru, iar noi după el, în vreme ce moldovenii trăgeau cu arcul asupra noastră; acolo au fost loviți de săgeți doi dintre ai noștri, dar fără primejdie. Atunci am trecut înot Nistrul, dar acolo ne-au întâmpinat 30 de tîlhari, care ne-au luat tot, numai pe noi ne-au lăsat în viață. Ajungînd la Moghilew rămăsesem foarte puțini dintre toți cîți fusesem <la început> și după ce ne-am odihnit acolo trei zile, am pornit mai departe, unii pe jos, alții călări... etc. Trebuie să înțelegem că sub fiecare steag, atît de husari, cît de cazaci erau numai trei sau cel mult opt „tovarăși”. Aceste steaguri care au fost în Moldova sînt înșirate mai jos⁴⁴. Astfel am petrecut de la sfîntul Martin⁴⁵ pînă la serbarea purificării⁴⁶, cînd ni s-a plătit solda. În februarie în anul 1621 ni s-a dat nouă, celor ce mersesem cu tabăra pînă la Nistru, husarilor, cîte 30 de zloți, iar cazacilor cîte 20 de zloți, celorlalți, în dar cîte 10 zloți de cal de husar, iar în dar 11 zloți, dar nu făcea cît oboselile noastre. Să fi dat Dumnezeu ca acea țară a Moldovei să se fi prăbușit, înainte ca să fi intrat noi acolo, căci acolo și-au pierdut capul, udîndu-l cu sîngele lor, oameni aleși și însemnați, atît hatmani, cît și polcovnici, rotmistri și soldați bătrîni, iar alții au căzut în robie; niciodată Coroana Poloniei nu a suferit o înfrîngere atît de mare și de rușinoasă.

⁴⁴ În această copie lipsește lista amintită.

⁴⁵ 11 noiembrie.

⁴⁶ 2 februarie.

ANONIM POLON⁴⁷

DESCRIERE INDIRECTĂ

1620 septembrie 23. Camenița

Dau de știre despre lupta oștirii noastre cu păgînii: Abia am luat loc astăzi în biserica parohială pentru a ne ocupa de lucrările dietei <și> a venit un cazac al starostelui de Camenița și pe urmă o slugă a cneazului Korecki, și îndată după aceea treizeci de persoane diferite. Fiecare dintre ei, întrebând deosebit, a fost într-un cuget asupra faptului că hanul tătăresc împreună cu Iskender pașa au venit sub Țuțora joi⁴⁸, dar nu au atacat cu toată oastea <ci> au năvălit sub tabără numai câteva sute, cu care ai noștri au dat lupte de hărțuială, dar nu au putut prinde limba. Au adus numai capul unui turc; l-a cunoscut domnul <Moldovei>

⁴⁷ După textul polon, publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 474—478 însoțit de o trad. fr. Este vorba, precum se poate vedea, de o descriere indirectă, culeasă din gura acelor 30 de inși înapoiși din expediție înainte de 23 septembrie, în vreme ce grosul trupei se mai lupta cu greutate nesfârșite încă și la 6 octombrie.

⁴⁸ 17 septembrie.

care a spus că este un dregător de la Tighina. Domnul Moldovei a dat câte o sută de zloți roșii moldovenilor și sîrbilor săi pentru fiecare prizonier, <ce l-ar înfățișa> totuși nu au putut să prindă nici unul.

Vineri dimineța, adică la 18 septembrie, a sosit oastea păgînilor și au început să se arate polcurile⁴⁹ cele mari. Ai noștri au ieșit împotriva lor din șanțuri cu o tabără mică <alcătuită de o> parte din pedestrime cu cazaci și husari; s-au dat numai lupte de hărțuială mult mai păgubitoare pentru păgîni decît pentru noi.

Sîmbătă, 19 septembrie la prînz, a ieșit cea mai mare parte din oaste și cu artileria și cu pedestrimea iarăși în formă de tabără s-a dat o luptă care a ținut pînă la căderea serii. Din mila lui Dumnezeu urmarea a fost bună, leșuri dese de păgîni zăceau <pe cîmp>. În această noapte oastea s-a întors la șanțuri, destul de îmbărbătată și bucuroasă de această luptă cu izbîndă asupra dușmanului.

La 20 septembrie înainte de prînz, duminică, hatmanii au așezat oastea în linie de bătaie alcătuint bine tabăra pedestrimii. Domnul hatman de cîmp a luat aripa dreaptă, iar stînga cneazul Korecki⁵⁰. După aceea au atacat păgîinii cu mare strigăt, fiind în număr și în putere; se spune că erau pînă la o sută de turci. Ai noștri s-au purtat bărbătește, pedestrimea din tabără a pricinuit mari pierderi dușmanilor și mai ales nemții, cărora li se aduc mari laude, ca și cavaleriei nemțești; acolo a fost o ciocnire înverșunată de amîndouă părțile. După aceea ienicerii împreună cu turcii au atacat puternic aripa dreaptă a husarilor, care neputînd susține atacul, s-au retras în șanțuri; cazacii neștiind despre acest lucru au susținut pînă în noapte, împreună cu pedestrimea, atacul dușmanilor, cu mari pierderi, căci puțini au rămas din <cei> 2 000 de oameni ce formau pedestrimea. Noaptea a despărțit pe cei rămași și în cele din urmă ai noștri s-au retras în șanțuri, fără a fi biruiți cu totul.

Domnii hatmani și domnul Moldovei văzînd <că s-a făcut> un mare gol în oștire⁵¹, că foarte mulți <ostași> sînt răniți, împușcați de ieniceri, și aproape toți <oamenii sînt> înspăimîntați și nemaî avînd nici o nădejde sau puțință de izbîndă, au hotărît să părăsească tabăra cu care și corturi cu tot, iar șanțurile să rămîna împodobite cu steaguri, focurile să fie aprinse, fără să se dea de știre dușmanului; chiar în acea seară îndată, domnii hatmani au trecut cu bărcile peste // Prut, iar oastea înnot; îi călăuzeau (!) domnul Moldovei și Bucioc prin „pădurea de fagi” („bucovina”) spre Snia-

⁴⁹ Termen polon folosit aici pentru unitățile turcești.

⁵⁰ Erău doi frați Korecki în oastea polonă, Samuel, ginerele lui Ieremia Movilă, și un frate al său. După Miron Costin, p. 73, acesta din urmă a avut un rol mai însemnat în lupta de la Tușora.

⁵¹ Urmează o versiune fantezistă, menită să ascundă dezertarea rușinoasă a celor întorși mai devreme.

tyn⁵². De atunci nu avem nici o știre despre ei; toți au nădejde în Dumnezeu că vor scăpa din această luptă . . .

Din Camenița 23 septembrie 1620. // p. 476

Relația a doua⁵³

Iskender pașa a venit vineri 18 septembrie și s-a așezat la o milă de Țuțora; a trimis câteva mii de tătari spre oastea noastră. Hatmanul⁵⁴ a scos din tabără atîția cazaci cîți a socotit de nevoie și s-au urmărit unii pe alții încoace și încolo pînă seara. Către seară, cînd s-a întunecat, au prins limbă, căci <hatmanul> făgăduise 200 de taleri pentru aceasta. A spus⁵⁵ că dacă toată oastea nu este de 120 000, atunci desigur sînt mai mulți și nici-decum mai puțini, dar nu au venit încă toți, căci unii au venit abia joi și vineri, alții au sosit în timpul nopții și ienicerii în număr de 40 000 au sosit vineri.

Au atacat după aceea sîmbătă, înainte de prînz, dar nu s-a arătat toată oștirea. <Hatmanul> alcătuiind o tabără de care, a ieșit cu oastea împotriva lor. Abia atunci Iskender-pașa a poruncit tuturor să se arate; ochii noștri nu-i puteau cuprinde. Astfel milostivirea sa a pornit împotriva lor cu tabăra, cu care a și dat lupta la o depărtare de două aruncături de arc de șanțurile noastre. Pașa a așezat oastea, alcătuiind fruntea cu suliași turci și ieniceri. Chiar cînd erau să înceapă să se încaere au sărit și tătarii și au acoperit frontul turcilor. Și a fost o luptă aprigă, atît de sîngeroasă, încît leșurile alor noștri cădeau peste leșurile tătarilor și aceasta a ținut mult timp; deși frontul era întins, totuși leșurile cădeau unele peste altele⁵⁶. După aceea <turcii>, văzînd că au pierderi mari, au sărit cu toții și au pornit împotriva noastră cu mare navală. După aceea aripa dreaptă a taberei de care a hatmanului de cîmp cu 500 de pedestrași nu a mai putut să susțină atacul; <dușmanii> le-au rupt <rîndurile> și au măcelărit pedestreimea; <oamenii> s-au apărat cu sabia, dar au fost nimiciți și au pierdut tunurile; între timp, la aripa stîngă se mai băteau cu înverșunare, apoi s-au amestecat între ei așa de mult încît se măcelăreau unii pe alții⁵⁷. Și neputîndu-se împotrivi unui număr atît de mare, ai noștri s-au retras sub focul puștilor în șanțuri și astfel s-a oprit lupta; ai noștri au intrat iar în șanțuri, <dușmanii> s-au așezat la un sfert de milă în jurul trupelor noastre.

⁵² Pure invenții în scopul arătat mai sus.

⁵³ Cuprinsă în același manuscris.

⁵⁴ Stanisław Żółkiewski.

⁵⁵ Prizonierul adus de cazaci.

⁵⁶ Exagerare vădită.

⁵⁷ Pare de asemenea puțin credibil.

A doua zi, duminică, ai noștri păzeau numai tabăra iar toate steagurile le-au așezat pe valuri. De asemenea oastea cealaltă nu s-a retras, ci înainta încet, adunând de pe câmp cadavrele din oastea lor; ai noștri de asemenea îngropau pe ai lor.

P. 477 Domnii hațmani au poruncit // după aceea să se ia măsuri ca oastea să aibă gata căruțele pentru a ieși în chip de tabără de care. Se pare că îndată ce va cădea întunericul vor ieși...

COPIA SCRISORII DE LA DOMNUL
CANCELAR AL COROANEI CĂTRE
REGE, CU DATA DE 24 SEPTEMBRIE,
DIN TABĂRA DE LA ȚUȚORA⁵⁸

p. 478

1620 septembrie 24, Țuțora

Dau de știre măriei tale, despre sosirea sultanului Serbasza⁵⁹ pe care-l așteptam, din clipă în clipă <și> despre care măria ta ai fi avut cunoștință, dacă cealaltă scrisoare a mea ar fi ajuns. Acum o săptămână au sosit sultanul Galga și Iskender pașa și s-au așezat aici, sub tabăra <noastră>. A doua zi, vineri⁶⁰, am avut de furcă cu ei, și din fericire, seara, din mila domnului, i-am alungat de pe câmpul de luptă. Această hărțuială între noi a ținut pînă în amurg, cînd ne-am întors și noi și ei în taberele noastre. Însă sîmbăta⁶¹ la cererea tuturor cavalerilor⁶²,

⁵⁸ După textul polon, publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, p. 478, însoțit de o traducere franceză.

⁵⁹ Neidentificat.

⁶⁰ 18 septembrie 1620.

⁶¹ 19 septembrie.

⁶² *Rycerstiva*.

am ieșit în câmp, la luptă deschisă⁶³, cu oastea în ordine de bătaie; am dat lupta cu ei în câmp deschis. Această luptă a ținut în chip nehotărât șase ore, de la prînz pînă în noapte; astfel ei s-au dus la corturile lor, iar noi ne-am întors în tabăra noastră. Aveam nădejde că vom putea lupta și mai departe cu mai mare putere, împotriva dușmanului, dar a doua zi, adică duminică, o mare parte dintre oamenii noștri, fugind din oștire, ne-au încurcat treaba. Nu numesc deocamdată pe nimeni⁶⁴, căci singuri se vor da în vileag acolo acei ce ne-au părăsit în chip așa de josnic. Însă mă îndoiesc că vor scăpa mulți, căci au trecut Prutul înnot noaptea și mulți s-au înecat și o mare parte au fost uciși sau prinși de dușmani, care i-au atacat acolo, în păduricea de dincolo de rîu. Și acești oameni răi și fără minte au tulburat oștirea, încît puțin a lipsit ca întreaga oaste să se fi pus pe fugă în chip rușinos și primejdios. Împreună cu hatmanul de câmp și cu cîțiva rotmiștri, care au rămas pe lîngă noi, am reținut prin stăruința noastră oastea și stăm aici pe locul nostru unde ne aflăm mai aproape de dușman decît Varșovia de Ujazdow⁶⁵. Sultanul Galga și Iskender // pașa au o oaste mare, mai bine de 60 000. Prizonierii pe care i-am luat spun că vor fi 100 000; porniseră deadreptul către ținuturile republicii⁶⁶, iar noi le-am tăiat calea, punîndu-ne viața în cumpană pentru aceasta și vom face și mai departe ce se cuvine unor slugi credincioase ale măriei tale și unor fii buni ai patriei, pentru mai marea noastră strălucire.

Prevăzînd toate acestea, am scris de cîteva ori măriei tale despre această primejdie, ca să binevoiești să te gîndești la ajutorarea și la întregirea oștirii. Acum vremea arată că aceasta este o nevoie grabnică, despre care sînt sigur că măria ta își amintește. În <tot> acest timp ne vom purta după obiceiul nostru cu dragoste de patrie <înfruntînd> orice împotrivire prin orice mijloc.

Domnul Moldovei s-a dus cu acei fugari ai noștri⁶⁷, nu știu dacă au putut răzbate sau nu.

Așa stau, în împrejurările de față, lucrurile noastre, nu voi zăbovi să vestesc măriei tale, ce se va mai întîmpla după aceea.

S-a dat în tabăra <întărită> cu șanțuri, la Țuțora, în ziua de 24 septembrie, anul 1620.

Stanislaw Zółkiewski, cancelar și hatman al coroanei. Post-scriptum: Sînt printre noi cîțiva răniți, pe care de asemenea nu se cuvine să-i părăsim;

⁶³ *Aperto Marte*

⁶⁴ Este vorba de Kalinowski și Korecki.

⁶⁵ Cartier mărginaș al Varșoviei.

⁶⁶ Republica feudală a panilor poloni. Expediția avea, în adevăr, ca scop ultim atacarea Poloniei.

⁶⁷ Vezi mai sus n. 25.

starostele de Winnica, panul Denof, panul Malinski și nepotul unui rotmistru și fiul meu, răniți de focuri de pușcă, dar nu cu răni periculoase; se vor vindeca.

[Adăugat de altcineva⁶⁸, mai târziu]. Iar după această scrisoare, după plecarea mea, s-au adus știri despre hatmanul mare prin cămărașul hatmanului, cum că muntenii cu turcii au biruit oastea regelui Poloniei și au prins pe amândoi hatmanii. Au adus și proclamațiile, ca îndată ce se face a doua chemare, să încalece cu toții. Aceasta s-a petrecut astăzi.

⁶⁸ Probabil aducătorul scrisoarei.

JAKOWSKI
RELAȚIA DESPRE EXPEDIȚIA
DE LA ȚUȚORA⁶⁹

1620 octombrie 24

p. 482

... Domnia voastră⁷⁰, știți ce a îndemnat pe domniile hatmani⁷¹ ai noștri să pornească în Moldova așa de repede și pe neașteptate cu aproape toți oștenii. Dar pricina cea mai însemnată pentru aceasta a fost domnul Moldovei care ne-a asigurat că dacă venim repede peste Nistru, nu vor veni oști așa de mari la Iskender pașa, care era slab fără ele (precum și e).

Deci la 3 septembrie, oastea a trecut Nistrul la Podbity și la 4 septembrie domnul a ucis pe turcii care veniseră să-l ia la Poartă.

⁶⁹ După textul polon publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment, II, p. 482 și urm. însoțit de o trad. fr. Față de relația primului anonim polon, aceasta de față este mai incompletă, mențiunile se răresc după ziua de 20 septembrie.

⁷⁰ Subcămărașul de Belz căruia îi este adresată relația de față.

⁷¹ Gaspar Grațiani (1619—1620).

La 6 septembrie domnul a venit la oastea noastră la Căinari⁷², de unde am pornit la 9 septembrie și ne-am oprit la Țuțora, în tranșeele cele vechi. Ai noștri se gândiseră să pornească de la Căinari⁷³ deadreptul spre Tighina și Cetatea Albă împotriva locurilor unde rătăcesc tătarii, dar domnul cancelar⁷⁴ s-a îndreptat din anume motive spre Țuțora, ca să întărească poziția domnului în capitala sa și să atragă un număr de moldoveni de partea sa.

La 17 septembrie au năvălit sub tabără câteva sute de tătari, cu care ai noștri au purtat hărțuieli și nu au câștigat mare lucru, ci s-au întors. Ei au făcut să vorbească doi prizonieri; dar mulți dintre ei au fost tăiați. A doua zi, abia a răsărit soarele și a sosit avangarda, cu care ai noștri îndată au dat lupte de hărțuială; iar oastea păgînilor a venit aproape în cursul întregii zile. Iskender pașa s-a așezat pe acel loc, unde stătuse odinioară⁷⁵ hanul⁷⁶; nu departe de el era Galga sultan. Luptele // de hărțuială s-au purtat toată ziua, ai noștri au dobândit izbîndă, iar seara ai noștri aproape că alungaseră pe păgîni de pe locul de luptă; au pierit mulți oameni de ai lor și dintre cei mai de seamă, între care și sangiacul de Tighina.

p. 483

19 septembrie. Domnul cancelar, adică marele hatman, a scos oastea la luptă în ziua de 18⁷⁷. Toată oastea noastră urma să fie acoperită de tabăra formată din care, dar prin nepriceperea celor cărora le fusese încredințat acest lucru, a fost acoperită abia fruntea, iar restul oștirii a stat descoperit. În partea dreaptă a stat polcul hatmanului de cîmp și al domnilor cancelari, în partea stîngă cneazul Korecki, domnul staroste de Camenița Kalinowski și Chmielecki. Credeau că păgînii vor da lupta în față, dar ei au lovit pe ai noștri din spate. Totuși roatele de cazaci s-au luptat bine cu ei și de trei ori au respins atacul lor. În cele din urmă, s-au îndreptat împotriva steagurilor de husari, care erau așezați toți în cerc și s-au amestecat așa de mult cu ei, încît nu puteau să dea cu lăncile, însă urnindu-se din loc au apucat puștile și armele albe și au respins pe păgîni. De asemenea au dat un mare atac în față, unde stătea răposatul pan Dinof [Denhof] și hatmanul de cîmp, care li s-au împotrivit bărbătește. Dar totuși după aceea fiind respinși din loc pînă departe, au fost siliți să părăsească tabăra de care

⁷² *Kainarg* = Căinari sat, raion Drochia R.S.S.M.

⁷³ În copia polonă: *Skaimier umyslil byl do naszych na koczowiska tatarskie prosto ku Tegini, Bilgrodu*. În traducerea franceză, a lui Skupiewski, Skaimier este trecut ca un nume propriu de persoană. De fapt, e vorba tot de satul Căinari.

⁷⁴ Stanislaw Zółkiewski, care cumula demnitățile de mare hatman și de cancelar.

⁷⁵ În 1595, în întîlnirea dintre poloni și tătari, de la Țuțora.

⁷⁶ Gazi Ghirai al II-lea. Pentru redarea acestor operații, vezi *Călători*, III, jurnalul lui Zamoyski.

⁷⁷ Aici este probabil o greșeală în textul copiei polone, *Iego Mosc pan canclerz to'iest hatman wielki o 18 woisko do potrzeby wywiodt*.

și pedestrima. Pedestrima s-a apărut multă vreme; ai noștri⁷⁸ au vrut de câteva ori să-i salveze, dar aceasta era cu neputință din pricina mulțimii păgînilor și din cauza slăbiciunii alor noștri și mai ales a cailor istoviți. La cealaltă aripă ai noștri au dus-o mai bine, căci acolo nu a fost o năvală atît de mare și toată tabăra de care, precum și tunurile au fost aduse înapoi. Astfel și unii i-au respins pe ceilalți și aceia pe aceștia pînă ce s-a făcut noapte neagră; noaptea a curmat lupta nehotărîtă, deși păgînii s-au silit mult să împingă pe ai noștri spre Prut. Păgînii au suferit pagube mari, după cum au mărturisit ei înșiși că vineri și sîmbătă au pierdut trei mii de oameni; dintre ai noștri n-au căzut mai mult de 300⁷⁹, printre care mulți argați, care mînau carele taberii⁸⁰. Numai într-atîta au izbîndit păgînii, că ne-au luat câteva puști și, peste zece steaguri, însă și ai noștri au luat câteva tunuri tătărești.

20 septembrie. Văzînd ai noștri că e greu să respingă pe păgîni, mai ales pentru că pierduseră mulți cai și pedestrima suferise mult, domnii hatmani au hotărît să pornească spre Nistru cu tabăra de care. Însă cei ce voiau să-și vadă casa cît mai repede au declarat că nu vor să meargă cu tabăra legată, ci să treacă Prutul călări, neținînd seama nici de bolnavi, nici de pedestrime, nici de atîția fii de nobili, care urmau să fie lăsați pradă măcelului sau să fie prinși de dușmani. Astfel, abia a început să înnopteze, că au și strigat: „la șanțuri!” și ei cu domnul Moldovei au pornit spre Prut. Într-acolo au plecat 3 000 de oameni, dintre cei mai aleși, dintre care abia vreo sută au mai văzut Polonia, către care se grăbeau așa de bucuroși, căci cei mai mulți s-au înecat, pe alții i-au tăiat moldovenii și tătarii, alții au ajuns în închisoare. Aș vrea ca Domnia ta să afle de la altcineva cine a făcut începutul unei fugi așa de rușinoase. Domnul cancelar a încercat și tratative cu Galga sultan, fiind îndemnat de soldați, dar după cum am putut observa, au fost întotdeauna zadarnice; numai atîta au fost de folos că soldații, care erau zdruncinați după fuga fraților, și-au recăpătat cumpătul.

p. 484 În ziua sfîntului Stanislav⁸¹ s-a hotărît ca să purcedem în formă de tabără legată. În ziua sfîntului Mihai⁸², seara, am ieșit din tranșee. Acolo // păgînii au început îndată să ne înconjure, să tragă cu puștile, să dea lupte de hărțuială. Noi am pornit deadreptul spre lagărul lor. Ei au fost siliți să iasă din corturile și din bordeiele tătărești; toată noaptea ne-au urmărit pînă în zori.

⁷⁸ Cavaleria.

⁷⁹ Disproporție frecventă în rapoartele polone.

⁸⁰ Adică un fel de rîndași de grajd necombatanți.

⁸¹ 27 septembrie (după calendarul gregorian polon).

⁸² 29 septembrie.

În ultima zi a lui septembrie, ne-au tăiat calea și ienicerii; au întărit o movilă, ceilalți stăteau în coasta noastră. Cu un mare strigăt au pornit împotriva noastră. Când aceștia au fost respinși, ienicerii au părăsit movila lăsând și niște tunuri mici, pe care însă ai noștri nu le-au luat. Ne-am oprit nu departe de acolo și am stat toată ziua; îndată ce a venit seara am pornit spre Mohilew; odată cu ziua ne-am depărtat de Prut.

1 octombrie. Mi se pare că abia atunci Galga sultan și-a adunat altă oaste a sa, căci nu erau așa de mulți în ajun. Îndată ce noi ne-am oprit puțin la un iaz, ne-au ajuns din urmă păgînii; ei au atacat tabăra de care cu un mare strigăt, căutînd pe unde să pătrundă, dar din mila lui Dumnezeu, dușmanul a fost înfrînt peste tot; pedestrirea noastră i-a gonit foarte departe de tabără și au adus în acel loc două tunuri mici (ceea ce ni s-a întîmplat numai cu acest prilej). Am înnoptat acolo, pentru că Galga sultan se prefăcea că ar voi să termine tratativele începute la Tuțora și pentru noi merita să ne arătăm înșelați, căci aveam și noi nevoie de odihnă. Însă în zori au atacat iarăși tabăra cu toată puterea lor, ceea ce a ținut pînă la prînz. Neobținînd nimic, s-au retras cu pagubă și s-au oprit pe drum la o jumătate de milă de noi. Însă seara, noi am pornit spre tabăra lor și au fost siliți să ne lase trecerea liberă.

3 octombrie. Cu un ceas înainte de ziuă, ne-am oprit, iar ei, de asemenea, după noi. În acea zi, turcii au dat numai lupte de hărțuială, dar fără folos: au pierit mulți ieniceri și din ceilalți. Cu o oră înainte de seară am pornit. Însuși Iskender pașa și Galga sultan cu curtea lor ne-au atacat, însă s-a vărsat sîngele lor și cînd au căzut mai mulți dintre cei mai de seamă, atunci atît turcii cît și tătarii s-au întors. Am umblat toată noaptea și nu ne-am oprit decît la prînz, poposind un ceas sau două. Și întocmind tabăra, am pornit la drum. Aceasta s-a întîmplat în ziua sfințului Francisc⁶³, cînd abia am pornit și păgînii au năvălit din toate părțile asupra noastră. Turcii cu 1 500 de oameni ne-au lovit pe la spate, vrînd să ne spargă tabăra, însă au fost respinși în mod sîngeros și au pierdut pe mulți dintre ai lor; mai întîi au fost respinși la o movilă, apoi au fugit și de acolo. Această luptă a ținut cam trei ceasuri. După aceea, s-a înnoptat și noi am pornit la drum, iar păgînii după noi. A doua zi s-au legat mai puțin de noi. Dînd hrană cailor, după cîteva ceasuri am pornit la drum. Însă în noaptea aceea, la 5 octombrie, s-a ivit foamete mare printre noi, căci deși am fi putut să ne mîncăm caii, nu era unde și cu ce să-i frigem. Mai ales nesomnul ne chinuia mult, unii cădeau ca morți, alții își pierdeau mințile, alții voind să doarmă, se urcau în căruțe și lăsau locuri goale în tabără.

Dimineța, adică la 6 octombrie, am ajuns la o apă, dar nu știu de ce nu ne-am oprit pe malul ei, și eu cred că aceasta, ne-a păgubit, căci desi-

⁶³ 4 octombrie.

gur că era nevoie ca să se odihnească oastea așa de obosită atât de lupte cât și de foame, și mai ales de nesomn. Dar am pornit spre Nistru, fără să ne odihnim, nu știu din sfatul cui. Pieirea noastră va fi fost din această lipsă de odihnă a noastră de o zi și jumătate și de două nopți. Și cu cât mergeam mai departe, cu atât oastea slăbea, căci s-a mai adăugat la neajunsurile cele dintâi o sete nemaipomenită. Și atunci a venit noaptea în care am pierdut totul, căci, precum am spus, // lipsa de somn a tulburat mintea oamenilor și ei aveau nevoie de odihnă, dar setea îi trăgea cât mai repede către Nistru. Și în această tulburare, autoritatea hatmanilor nu se mai putea impune — cum și noaptea înlătură rușinea faptei. Deci și ucrainienii⁸⁴, care furaseră multe din lucrurile noastre, erau bucuroși să fugă și au ieșit din mijlocul nostru noaptea, fără pricină, deși nimeni nu-i ataca, și au năvălit spre Nistru, lăsând lucrurile și tunurile. Atunci au sosit păgînii, au răsturnat carele, au prins pe slugi și pe cei care rămăseseră acolo. Cea mai mare parte din oaste a ajuns pînă la Nistru. Unii au scăpat, dar cei mai mulți dintre ei s-au înecat, iar pe alții, i-au predat trădătorii⁸⁵ moldoveni păgînilor peste Nistru.

Am pierdut pe domnii hatmani, domnul cancelar a pierit, hatmanul de cîmp a fost predat de moldoveni lui Iskender pașa. Pan Strus, starostele de Rubieszow, pan Luca Zólkiewski al nostru, erau la Nistru. Despre starostele de Winnica nu știu dacă a pierit sau dacă a fost prins. Dintre rotmiștri⁸⁶, care, atunci la sfîrșit, nu mai erau decît zece, au scăpat numai doi cazaci. Pan Dinof [Denhoff] primind cîteva gloanțe, a pierit. Oastea călăreților împlătoșați⁸⁷ a scăpat, aproape fără cai, fără arme și zale; dintre lisovți⁸⁸ au scăpat ceva mai puțin decît jumătatea. Oastea dușmană era de 150 000 după cum spun ei înșiși. Noi cînd am venit la Țuțora, abia dacă au mai venit 8 000 dintre lisovții din Ucraina iar acum, cînd am plecat, nu erau mai mult de 5 000, dar această oaste se va împlini repede.

⁸⁴ Cazacii de sub comanda lui Hmelețki și Kazanowski.

⁸⁵ Răbdarea moldovenilor fusese lungă. Încă din primii ani ai veacului, Ieremia declara regelui Poloniei că excesele ostașilor poloni îndrjiseră pe moldoveni, care au trebuit să fie amenințați cu moartea, dacă ar ucide cumva pe vreunii dintre aceștia. Și Joppecourt și „Alexander” pomenesc de purtările polonilor în Moldova săvîrșind jafuri, robiri de locuitori pașnici, siluirii și ucideri.

⁸⁶ comandanți de roate.

⁸⁷ Kvarcina, cavaleria grea îmbrăcată în zale.

⁸⁸ Vezi mai sus, n. 14.

CHIRIL LUKARIS

1572—1638

*

Chiril Lukaris s-a născut la Herakleion, în Creta, la 1 noiembrie 1572.

A urmat studii de teologie și filozofie la Veneția și Padova între anii 1587 și 1593, sub conducerea unchiului său, patriarhul Alexandriei Meletius Pigas (1590—1601) și a cretanului Meletius Blastos, ajungând chiar rector al școlii grecești din Constantinopol.

În 1594 a fost trimis ca „syncellos” la cnezul Vasile din Ostrog, unde a condus școala de teologie și de limbă greacă. Avea misiunea de a frâna acțiunea iezuiților, care urmăreau supunerea bisericii ortodoxe curiei papale. Lukaris a întreținut relații și cu Biserica ortodoxă din Liov, ctitoria domnilor Moldovei Alexandru Lăpușneanu și Ieremia Movilă.

În 1595 a fost consacrat diacon de Meletius Pigas, a cărui tradiție a urmat-o. După o călătorie prin Olanda, Germania și Elveția, a fost însărcinat — pînă în 1599 — cu vicariatul bisericii ecumenice, iar în calitate de „hierokeryx” a făcut o călătorie în Rusia Mică.

A asistat la sinodul din Brzesk, unde a fost impusă preoților ruși, supuși regelui Poloniei, unirea cu Roma.

Rudenia sa cu Meletius Pigas i-a înlesnit alegerea ca patriarh al Alexandriei (1601—1620). (*Hurmuzaki, Documente*, XIV, p. 723, doc. DCXCVII; B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică* II, p. 196, nr. 338.)

Cu sprijinul domnului Țării Românești, Radu Mihnea (1611—1616), pe care îl cunoscuse în tinerețe la Veneția, unde acesta crescuse sub supravegherea Marioarei Vallarga, sora doamnei Ecaterina, bunica domnului, Lukaris a fost numit vicar al bisericii din Constantinopol (1612), pe care a administrat-o, obținând chiar pentru scurt timp scaunul patriarhal (octombrie 1612). Întimpinând însă opoziția episcopilor de Palaiokastron, Thesalonice și Larissa, precum și a unui fost mitropolit de Mesembria, Lukaris, după alegerea lui Timotei al II-lea (1612—1620), s-a retras în Țara Românească (1613), la Radu Mihnea, pe care l-a urmat în Moldova (1616—1619), înapoiindu-se cu acest domn la București, în 1620.

Datorită sprijinului agentului diplomatic al Statelor Generale ale Olandei la Constantinopol, Cornelius Haga, pe care îl cunoștea încă din 1602, Lukaris a fost numit, pentru a doua oară, patriarh de Constantinopol (noiembrie 1620—12 aprilie 1623) tocmai când se afla în Țara Românească, unde Radu Mihnea fusese repus în scaun.

În cursul călătoriilor sale în Germania și în Olanda, Lukaris intrase în relații cu protestanții și cu calvinii. Întreținea legături și cu calvinii din Transilvania, sprijiniți de principele Gabriel Báthory (1613—1629). De îndată ce a ajuns în scaunul patriarhal a căutat să introducă unele reforme în spirit calvin și a trimis tineri greci să studieze în Anglia. Cu sprijinul agentului englez care juca un mare rol la Poartă, a adus din Anglia litere grecești, confecționate chiar la Roma, pentru înființarea unei tipografii de care voia să se folosească în acțiunea sa împotriva iezuiților. Aceștia însă i-au distrus presele. Dar apucase să publice tratatul lui Meletius Pigas împotriva papei.

Sușinuți și de ambasadorul francez la Constantinopol, de Cézzy, iezuiții obținură exilarea sa vremelnică la Rodos, în aprilie 1623, dar în urma intervenției ambasadorilor Angliei și Olandei, Lukaris a fost repus în demnitatea sa, la începutul lui octombrie 1623.

În 1628, în cursul celei de a treia păstoriri a lui Lukaris (22 decembrie 1622—4 octombrie 1633), s-a tipărit la Geneva un catehism al credinței ortodoxe ce i-a fost atribuit. Cartea a provocat discuții vii, din cauza unor pasaje de influență calvină. Iar iezuiții au folosit moartea lui Radu Mihnea (1626) pentru a deslănțui persecuția din 1627—1628. Denunțat ca fiind în relații secrete cu cazacii, dușmanii Imperiului otoman, ale căror raiduri de jaf ajungeau pînă sub zidurile Constantinopolului, Lukaris a fost acuzat de trădare și exilat în insula Rodos (octombrie 1633). S-a reîntors însă și cu sprijinul lui Cornelius Haga a fost repus în scaunul patriarhal (11 octombrie 1633). Dușmanii săi nu s-au dat însă bătuți și a urmat o serie de intrigi în cursul cărora Lukaris a fost din nou depus și exilat (25 februarie 1634), apoi rechemat și înscăunat pentru a cincea oară (aprilie 1634—martie 1635). În martie 1637 a fost reîncăunat pentru a șasea și ultima oară. Fiind din nou acuzat de uneltiri contra sultanului Mehmed al IV-lea, a fost din nou destituit (17 sau 18 iunie 1638) și exilat. Nu se știe dacă a fost ucis chiar pe vasul care trebuia să-l ducă

spre o destinație necunoscută sau dacă a murit în urma relexelor tratamente la care a fost supus în vreun castel de pe malurile Mării Negre.

Chiril Lukaris a făcut două călătorii în Țara Românească. În prima, din anii 1614—1615, înaltul ierarh patronează o serie de acțiuni menite să întărească influența Patriarhiei din Alexandria în viața religioasă a principatului muntean; astfel, el primește le 26 iunie 1614 închinarea ctitoriei Buzeștilor de la Segarcea către sediul său patriarhal din Egipt; hotărăște, la 4 septembrie, ca egumenii de la mănăstirea Bistrița să fie aleși dintre călugării din lăcaș, iar în același an, 1614, întărește închinarea mănăstirii sf. Troiță (Radu Vodă) din București către Alexandria ortodoxă; în sfârșit, la 19 mai 1615 este martor la actul prin care Radu vodă Mihnea întărește patriarhiei stăpânirea mănăstirii Stănești.

A doua călătorie a lui Lukaris în Țara Românească a avut loc în anul 1620. Cu acest prilej, el este solicitat de diferiți boeri (Ghica fost agă, Sima unchiul lui Leca Spătarul, Theodosia văduva lui Andrei logofătul, Balea postelnicul din Ruși ș.a.), care fac apel la înalta sa autoritate, spre a le soluționa litigiile de proprietate pentru stăpânirea unor moșii în ianuarie, 9 martie, 5 și 9 mai; la 14 octombrie, el primește de la Radu Mihnea, pentru patriarhie, veniturile vămii de la Ocna Mare. Pentru toate acestea vezi *Documente privind istoria României*, B veacul XVII, vol. II. pp. 287, 301, 321—322, 351—352, 390; vol. III pp. 456, 482, 489, 497, 516, 521, 597; vol. IV, pp. 120 și 453.

Cu ocazia acestei a doua călătorii în Țara Românească, Lukaris a scris o scrisoare, pe care ambasadorul olandez Cornelius Haga a trimis-o în traducere, în limba olandeză, Statelor Generale. Alcătuită la 20 septembrie 1620, când polonii erau la Țuțora, ea cuprinde unele știri interesante despre răzvrătirea lui Gaspar Grațiani și despre lupta dată între poloni și turci.

Lukaris este autorul mai multor opere teologice mult discutate, dintre care cele mai însemnate sînt: *Confessio fidei graece et anglice*, Londini — 1629; *Confessio Christiane Fidei cui adjuncta est gemina ejusdem Confessionis Censura synodalis, una a Cyrillo Berrhaeensi, altera a Parthenio Patriarhis istidem Constantinop <olitani> pervulgata Omnia gr. et lat.*, Londra, 1645.

Privitor la Chiril Lukaris, a se vedea îndeosebi cuprinzătoarele monografii ale lui Gh. Arvanitidis, *Κυριλος ὁ Λουκάρις* (1572—1638), Atena, 1939, și G. Hatziantoniou, *Protestant Patriarch. The Life of Cyril Lucaris (1572—1638) Patriarch of Constantinople*, London, 1962, iar ca studii speciale menționăm Ioan Mihălcescu, *Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Loukaris* în „Revue d'histoire et de philosophie religieuse“, Strassbourg, 1931, pp. 506—520, Nicolae M. Popescu, *Chiril Lukaris și ortodoxia română ardeleană* în „Biserica ortodoxă română“, LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 431 și urm. M. I. Manoussakas, *Ἡ ἀνεκδοτος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυριλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Roe 1625—1628*. Corespondența secretă inedită a lui Chiril Lukaris cu ambasadorul Angliei la Constantinopol Sir Thomas Roe (1625—1628) în *Πεπραγμένα τοῦ θ Βυφαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης 12—19 Ἀπριλίου 1953*, vol. II, Atena, 1956, pp. 533—543.

Pentru călătoriile lui Lukaris în Țara Românească vezi Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 120—122, N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, pp. 74—75 și I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile patriarhiei din Alexandria cu țările române* în „Studii teologice“, seria a II-a, VIII, 1956, n. 1—2, p. 64 și urm.

ȘTIRI TRIMISE DIN ȚARA
ROMÂNEASCĂ DESPRE
ÎMPREJURĂRILE DIN MOLDOVA¹

1620 după 20 septembrie

Copie. Traducerea unei știri ce mi² s-a trimis de către patriarhul de Alexandria³, care se află acum în Țara Românească la curtea principelui Radu Voievod⁴. p. 178

După ce s-a răsculat Gaspar voievod⁵ împotriva turcilor s-a dus la Hotin și a dat de știre polonilor că Iskender Pașa⁶ era singur, ca să vină să-l ajute pe el. Ascultându-l în această cerere s-au dus acolo domnii poloni care sînt înșirați mai jos:

¹ După traducerea extrasului în limba olandeză a scrisorii trimisă de Lukaris ambasadorului Olandei, la Constantinopol, publicată de N. Iorga, în *Studii și documente*, IV, p. 178.

² Adnotare a ambasadorului Olandei.

³ Chiril Lukaris.

⁴ *Radul Vaivoda* = Radu Mihnea.

⁵ *Gasparo Vaivoda* = Grațiani.

⁶ *Scander-pașa*. Vezi mai sus, relația lui Joppecourt, n. 81.

p. 179 Zółkiewski⁷, ginerele său care era hatman⁸; fiul său, Zamoyski⁸; palatinul de Camenița, Kalinowski¹⁰; Korecki¹¹ și mulți alți pani, cu o armată de 40 000 de oameni viteji, și venind în Moldova într-o localitate numită Țuțora¹² și așezându-și acolo tabăra // și întărindu-se, au trimis 5 000—6 000 de oameni pentru a-l ataca pe Iskender Pașa, iar restul oastei, în număr de aproape 15 000—30 000 (?) de oameni a rămas în tabără. Acei 5 000—6 000 au ajuns în fața lui Iskender Pașa care venea împotriva lor împreună cu sultanul, fratele hanului¹³. Turcii erau 10 000, tătarii 30 000 de oameni¹⁴ și în urma lor mai erau încă mulți alții. S-au luptat împreună, și acei 5 000—6 000 au fost bătuți, dintr-o dată; apoi sosind la șanțurile polonilor, aceștia fiind foarte speriați și cuprinși de mare frică au stat aici mai mult în întărituri și în șanțuri.

p. 180 Gaspar voievod foarte supărat de aceasta a fugit noaptea cu moldovenii care erau la el, dar țărani¹⁵ i-au oprit și i-au ucis. Pe unul, anume Bucioc l-au prins viu și l-au adus lui Iskender Pașa care a poruncit să-l tragă în teapă.

Calul pe care călărise Gaspar voievod a fost de asemenea adus lui Iskender Pașa, care a dăruit aducătorului 200 de galbeni, poruncind să se caute și capul domnului, între morți.

Acei pani poloni, fiind împresurați în tabăra lor și răbdând mare foame și lipsă de toate cele, au ținut felurite sfaturi, unii fiind de părere să fugă, ceea ce nu s-a găsit cu cale, alții au crezut că trebuie să trăteze cu turcii ca să îngăduie oamenilor să iasă numai cu armele; ceea ce a primit bucuros Iskender Pașa dar fratele hanului n-a vrut să îngăduie aceasta¹⁶ — și astfel ei rămân în șanțuri de se luptă.

La 13 septembrie stil vechi au plecat de la Iskender Pașa oamenii care au adus aceste știri și polonii erau atunci în șanțurile lor. Iskender pașa a scris lui Radu voievod, Domn al Țării Românești ca să vină la el cât mai

⁷ *Zolchotschi*, vezi biografia sa în volumul de față, precum și dările de seamă asupra Campaniei din 1620, pp. 443—472. Era mare cancelar și hatman al Coroanei.

⁸ *Konieczpolski*. Era hatman de câmp.

⁹ *Zamoschi*. Fiul lui Ján Zamoyski.

¹⁰ *Cullinoschi*.

¹¹ Samuel Korecki, ginerele doamnei Elisabeta, fugit din închisoarea Yedikule, în toamna anului 1617 (28 noiembrie).

¹² *Tzitzora*.

¹³ Devlet Ghirai, fratele hanului Ğanibek Ghirai al II-lea.

¹⁴ Cifrele nu corespund cu cele din relațiile precedente.

¹⁵ Inexact. Pentru sfârșitul său, vezi mai sus, Campania polonă din Moldova din 1620, n. 25.

¹⁶ Vezi tot acolo în Jurnalul de Campanie pp. 453—455, unde apare în chip vădit duplicitatea turco—tătarilor.

iute cu tabăra sa și mi se pare că va și trimite oastea pedestră, câtă a strâns-o, dar vodă nu se va duce el însuși.

Se spune că au venit atât de mulți tătari încât nu este de crezut că polonii să poată scăpa.

Aceasta este adevărat și sigur, 20 septembrie, 1620¹⁷.

Hotin este o cetate . . . la granița Nistrului, către Podolia.

Zolkiewski este cancelarul și marele hatman al Poloniei.

Zamoyski este fiul vestitului cancelar Zamoyski.

Korecki este acel care a fugit acum doi ani din turnurile Mării Negre.

Țuțora este un loc nu departe de Iași, capitala Moldovei, așezat într-un șes frumos unde cancelarul Zamoyski, în vremea lui¹⁸ a avut o mare luptă cu hanul.

Bucioc este unul din boierii cei mai însemnați din Moldova care au ținut cu Gaspar voievod.

¹⁷ Urmează note adăugate de autorul însemnării.

¹⁸ Se referă la campania din 1595.

POLO MINIO

(sfârșitul secolului al XVI-lea — după 1620)

Patricianul venețian Polo Minio, fiul lui Scipione Minio, dintr-o familie foarte veche, s-a însurat la 28 noiembrie 1600 cu Maria, fiica lui Petru Șchiopul și văduva lui Zotu Zigara (*Hurmuzaki*, XI, pp. 563—564, nr. 692), avînd din această căsătorie un fiu, Teodor-Ștefan.

Polo Minio și-a reprezentat soția în procesul pentru moștenirea averii fostului domn al Moldovei, mort în exil la Bolzano. Iar după moartea fiului acestuia, Ștefan vodă, la Innsbruck (22 martie 1602), Minio s-a dus în Tirol pentru a-și revendica moștenirea (*ibidem*, pp. 549—550, 553—554, 558—559), pe care guvernul austriac voia să și-o însușească. În ciuda convenției încheiate de Minio la Innsbruck, în septembrie 1605, soția sa, domnița Maria, nu și-a căpătat partea nici în februarie 1614.

În 1604—1605, Minio a făcut o călătorie în Orient, pentru ca să recupereze sumele de bani depuse de Petru Șchiopul la Constantinopol, Ierusalim și muntele Sinai. Nu a ajuns aproape la nici un rezultat. Dimpotrivă, cum turcii erau foarte bănuitori, Minio a căzut pradă calomniilor răspîndite de creditorii, care-l acuzau de spionaj. Cu mare

greutate a izbutit să scape din închisoare și să se întoarcă la Veneția, în martie 1605, în suita ambasadorului ducal și fostul bail (*Hurmuzaki*, XI, p. 565, n. 1). În numele soției sale, el intențtează un alt proces cămărașilor Gheorghe și Aslan, rude cu Petru Șchiopul, pentru banii depuși de acesta la mănăstirile din Levant („An. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., seria a III-a, t. X, 1929, p. 122).

În mai 1609, Minio a fost numit consilier la Cefalonia (N. Iorga, *Studii și documente*, V, pp. 644—645).

După 11 ani a făcut o călătorie în Transilvania și Moldova, pentru a-și lua soția care se dusese să-și revadă țara și să se îngrijească de ctitoria lui Zotu Zigara, mănăstirea Hlincea, cât și de a lui Petru Șchiopul, sf. Sava. În timpul șederii sale în Moldova, Minio a intrat în legătură cu boierii mai de seamă și a putut astfel culege informații sigure și de o însemnătate vădită cu privire la venițurile și posibilitățile militare ale celor două țări române, cât și la politica antihabsburgică a principelui Gabriel Bethlen, de un așa mare interes în această fază a războiului (de Treizeci de ani).

Aceste știri au fost cuprinse într-un raport care este, în același timp, o expunere a situației generale (stăruind asupra țărilor române și îndeosebi Transilvania, tot accentul căzînd asupra lui Gabriel Bethlen) și o propunere de a tocmi din țările române cavalerie pentru slujba republicii. Păstrat în Arhiva din Viena, a fost publicat în colecția *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 596—600 sub titlul: *Scrittura presentata nell'Eccelso Collegio dal Nob. E. Polo Minio à 16 ottobre 1620, letta nell'Ecc. Senato à 9 nov. 1620.*

A fost analizat de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, pp. 293—297.

Informații despre Minio se găsesc la N. Iorga, în studiul *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene din 1587 și exilul venețian al familiei sale*, în „An. Acad. Rom.“ Mem. secț. ist., seria a III-a, t. VI, 1926, p. 234 și urm. și în *Ospiti romeni in Veneția, 1590—1600* București, 1932, pp. 147 și urm., și la N. Bănescu în *Acte privitoare la urmașii lui Petru Vodă Șchiopul*, „An. Acad. Rom.“. Mem. Secț. ist., seria a III-a, X, 1929, p. 122 și urm.

RAPORTUL DESPRE CĂLĂTORIA
PRIN UNGARIA, MOLDOVA ȘI
ȚARA ROMÂNEASCĂ¹

1620, octombrie 20

p. 596

Cea mai însemnată răscoală împotriva casei de Austria a fost aceea din Ungaria, când Gabriel Bethlen², principele Transilvaniei, a fost chemat de calvini și luterani să ia coroana aceluia regat, deoarece prin aceasta împăratul Ferdinand³ a ajuns în anul trecut, în mare strâmtoare, fiind respins până la porțile Vienei⁴, cetate unde avea de asemenea nenumărați dușmani. A fost o adevărată minune că a putut scăpa

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 596—600.

² Gabriel Bethlen, domnește între 1613 și 1629.

³ Ferdinand al II-lea, împărat (1619—1637), rege al Ungariei (1618—37) și Boemiei (1617—37). Situația descrisă este aceea de la începutul războiului de treizeci de ani, după ridicarea cehilor.

⁴ În noiembrie 1619, Viena a fost asediată de 62 000 de ostași ai lui Gabriel Bethlen, de 15 000 de maghiari și de 10 000 de cehi.

din acest grav impas, a fost întrucîtva ajutat numai de regele Poloniei⁵, cumnatul său, care i-a îngăduit lui Gheorghe Homonnay⁶, un ungar, să conducă un mare număr de cazaci din regatul său trecînd mai sus de⁷ Cașovia în Ungaria, așa încît Bethlen, temîndu-se să nu fie atacat din spate, se hotărî să se retragă la Pojon⁸.

Această mișcare nu numai că dădu nou curaj cehilor, dar a mai făcut ca aceia care erau cu inima îndoită, șovăitori, să ia o atitudine hotărîtă și astfel se iviră în Austria, în Moravia, în Silezia și în posesiunile libere⁹ nenumărați dușmani ai maiestății sale. Bethlen se folosi cu multă iscusință de această situație lăsînd, pe de o parte, să se înțeleagă că ar aduna trupe pentru a ajuta pe împărat, iar pe de altă parte, trimise în taină, pe Marcu Vodă¹⁰ în Boemia să încheie o înțelegere prin care cehii îi făgăduiră o sumă de 100 000 de scuzi¹¹ și toate acestea s-au făcut cu învoirea turcilor, care își dau foarte bine seama cît este de importantă pentru ei dezbinarea Germaniei; căci astfel ei sînt asigurați din partea aceasta împotriva unui război, de care se tem atîta, și în același timp nădăjduiesc ca datorită acestor tulburări să poată pune piciorul în Ungaria de sus, ceea ce, de altfel, se poate întîmpla, dacă divina Providență nu-i împiedică.

Bethlen a pătruns cu mult noroc în Ungaria, fără a întîmpina vreo împotrivire, a pus stăpînire pe cetățile Satu-Mare¹² și Tokaj¹³ și pe orașul Cașovia¹⁴ și pe aproape întregul regat¹⁵, afară de castelul din Pojon¹⁶, unde se află coroana sub paza palatinului Forgács¹⁷; a mai scos din luptă pe generalul Andrei Dócsy¹⁸, pe care l-a trimis prizonier în Transilvania în cetatea din Făgăraș, unde a și murit; era același care acum patru ani, m-a

⁵ Sigismund al III-lea Wasa (rege 1587—1632), avea o politică proprie de favorizare a catalocismului și de apropiere de Habsburgi, în sensul unei acțiuni antiotomane absolut opuse politicii tradiționale polone din tot secolul al XVI-lea.

⁶ Nobil din Ungaria Superioară, pretendent la tronul Transilvaniei.

⁷ *Dalla parte di sopra*.

⁸ *Possomia* (= Pressburg, Bratislava).

⁹ *Nelle terre franche*, adică bucurîndu-se de privilegii speciale.

¹⁰ Fiul lui Petru Ceצל, pretendent la tronul Țării Românești și al Moldovei, încă din 1607, pentru care vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, București, 1898, p. 63, n. 3 și mai ales A. Veress, *Documente...*, VIII, București, 1935, pp. 24, 27—29, 50, 72—89, 150, 182, 191, 192, 300, 301.

¹¹ Pe lingă aceștia, Frederic al V-lea, regele Boemiei răsculate, mai promite încă 200 000.

¹² *Sachomar*.

¹³ Oraș și cetate în Ungaria Superioară.

¹⁴ *Cassovia*, reședința comandantului Ungariei Superioare.

¹⁵ Cucerise toată Ungaria nordică.

¹⁶ Spre deosebire de oraș, care fusese ocupat de el la 14 octombrie 1619.

¹⁷ *Forgacz*. Sigismund Forgács (1565—1621) a fost căpitan general al Ungariei Superioare și, din 1618, palatin al Ungariei.

¹⁸ *Docsi*, căpitanul suprem al Ungariei Superioare, cu sediul la Cașovia, care, atacată prin surprindere, a căzut în mîinile lui Bethlen, împreună cu comandantul ei.

luat prizonier la Satu-Mare. De atunci, Bethlen a făcut tot ce i-a stat în putință ca să pună mâna pe coroană etc . . .

p. 597

Cît privește forțele sale armate, el are în Transilvania, cam la 8 000 de soldați cu leafă, în cea mai mare parte călări și mai poate recruta în Ungaria alți 12 000. Este în vîrstă de vreo 40 de ani, fără copii, nu-i prea sănatos, are un singur frate puțin apt pentru a guverna un popor¹⁹, și pe acesta nici ardelenii nu-l vor de principe, cu toate stăruințele lui Bethlen. Nu este prea iubit în Transilvania, deoarece cîrmuiește cu mijloace tiranice, deși acum se ferește să le mai folosească; ci dimpotrivă, se silește cît poate să cîștige bunăvoința ungarilor. Era un simplu nobil, dar dintre cei mai de seamă și cei mai bogați din această țară. A dobîndit domnia în 1613, cînd turcii l-au alungat pe Gabriel Báthory²⁰, al cărui trimis²¹ la Poartă era el, și a dus negocierile cu atîta îndemînare, încît turcii i-au dat lui domnia.

În timpul din urmă pierduse cu totul încrederea turcilor și dacă nu izbutea această mișcare a sa, care le folosea lor atîta, Iskender pașa, generalul celor trei provincii²², avea ordin să-l ucidă, folosind vreo împrejurare prielnică; dar el²³ prinzînd de veste, călătorea cu multă grijă și întotdeauna cu o gardă sigură, încît ordinul n-a putut fi dus la îndeplinire. Pe cînd făcea pregătiri și strîngea trupe ca să intre în Ungaria, lucra atît de ascuns, mai răspîndind și zvonul că voia să dea ajutor împăratului, că pușini și-au putut da seama de adevăratele lui intenții, înainte de a trece la fapte.

p. 598

Se mai străduia să cîștige bunăvoința²⁴ domnilor Moldovei și Țării Românești, vecinii săi, tratînd cu ei prin solii de mare cinste²⁵, și în deosebi cu principele Grațiani²⁶, de care se îndoia cel mai mult, de aceea i-a dat un împrumut de 5 000 de țechini²⁷, măcar că după plecarea lui, Grațiani n-a pregetat să încerce atît la Poartă cît și în provincie²⁸, cu ajutorul cîtorva nemulțumiți să se aleagă el domn. Ajungînd acest lucru din timp la urechea lui Bethlen, acesta a luat măsuri de prevedere și a fost cuprins de atîta ură împotriva lui, încît de atunci a început să-l urmărească fără încetare, și a

¹⁹ Ștefan Bethlen, numit guvernator după moartea fratelui său, a refuzat tronul, ca apoi să încerce să-l ocupe cu armele de la Gh. Rákoczy I.

²⁰ Gabriel Báthory (1608—1613).

²¹ Capuchehaia.

²² Adică Transilvania, Țara Românească și Moldova, date în grija acestui valiu al Silistrei.

²³ Bethlen.

²⁴ *Rendersi ben effetti* = affetti.

²⁵ *Onorevole*.

²⁶ Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1619—1620).

²⁷ În text: *C-ni*.

²⁸ Transilvania. Despre Grațiani vezi în anexă textele lui Mălbi și Iancović.

trezit la turci atîta neîncredere în el, încît ca urmare a acesteia, Grațiani a pierdut domnia Moldovei . . . etc.

Pașa din Buda²⁹, și cel din Timișoara³⁰ au ordin ca, la orice chemare a lui Bethlen să meargă în ajutorul lui; el însă nu se va sluji de aceste ajutoare, decît dacă ar fi silit de nevoia cea mai cumplită; cu toate că stă în legătură necurmată cu ei, se ferește să-i lase să se apropie; mai de grabă se va îngriji — și se va mulțumi — să i se dea în ajutor cîteva cete de tătari, deoarece nu se teme de ei că ar putea să-i ocupe din cetăți, cum ar face turcii, căci tătarii slujesc numai pentru a răspîndi groaza, și a face incursiuni și jafuri și nu pentru a se așeza statornic în vreun loc. Știe să se facă prețuit și temut, și de aceea este socotit ca un om puternic. Este calvin, cu toate că în Transilvania sînt mai mulți luterani, unitarieni³¹ și anabapțiști³² decît calvini; între aceștia domnește cea mai mare dezbinare, măcar că acum sînt uniți cu toții, dar dacă ar cădea cumva Casa de Austria s-ar ivi, fără îndoială, mari neînțelegeri între ei.

Veniturile lui³³ din Transilvania se ridică la 300 000 de țechini; din Moldova și Țara Românească se scoate mai mult, cu toate că aceste țări sînt cu mult mai sărace și mai puțin locuite, din cauză că acolo sarcinile se pun după bunul plac al domnului, pe cînd în Transilvania principele își are contribuțiile sale bine definite, pentru care mai trebuie să pună și multă iscusință³⁴ față de locuitori. Poate aduna pînă la 15 000 de oșteni și chiar mai mult, cînd o cer nevoile țării, care e foarte bine întărită de la natură, fiind înconjurată în întregime de munți înalți cu puține trecători prin ei; de aceea este foarte ușor de apărat. Țara are în cuprinsul său multe cetăți de cea mai mare importanță; și acolo se află pe lîngă altele, șapte orașe³⁵ foarte frumoase, locuite de o colonie de sași, care se bucură de multe privilegii și de o jurisdicție a lor proprie, sub ascultarea principelui. Provincia este plină ca un ou, nu numai de orașe frumoase, precum am spus, ci și de castele și sate; are poziții minunate și din cele mai frumoase pe care le-a creat natura.

De aceea, acest principe se poate menține mai ușor decît cei din Țara Românească și Moldova, care se găsesc în cîmp deschis, fără cetăți sau locuri de refugiu³⁶, dar situația acestora e mai depărtată de subiectul nostru, deși

²⁹ Nakkas Hasan-pașa.

³⁰ Deák Mehmed-pașa.

³¹ *Ariani*. Astăzi cunoscuți mai ales sub numele de antitrinitari sau unitarieni. În Transilvania se mai găsesc cam 60 000—70 000 de suflete.

³² În text: *Sabbatary*. Pentru aceste secte cf. „Rev. ist. rom.“, III, 1933, p. 431 și urm.

³³ Ale lui Bethlen.

³⁴ *Destrezza*.

³⁵ Pentru confuzia dintre „sieben Bürgen și numele de Sibenbürgen vezi *Călători I*.

³⁶ Turcii, după cum se știe, nu permiteau să se construiască fortificații pe teritoriul celor două principate.

are totuși o legătură cu acesta. Domnul Moldovei are un venit de vreo 350 000 de țechini³⁷ mai mult sau mai puțin, după cum stabilește domnul o sumă mai mare sau mai mică, și anul trecut, cînd m-am oprit în acea țară, știu că Grațiani a scos peste 400 000 de țechini. Poate chema la oaste pînă la 10 000 de arcași călări, care sînt trupa cea mai vitează din acea țară, și sînt datori să-l slujească pe domn fără altă răsplată decît unele privilegii de care ei se bucură obișnuit; are numai 500 de ostași cu plată, atît pedestri cît și călări, care alcătuiesc garda sa. Plătește la Poartă un tribut de 58 de pungi de aspri³⁸ care fac 58 000 de scuzi. Grațiani, pentru a-și mări meritele, a mai adăugat la tribut de bună voie încă 6 000 de scuzi, căci înainte fusese numai de 52 000. Această dare împreună cu alte peșcheshuri și cu plocoanele de fiecare zi către pașale, se ridică împreună pînă la 150 de pungi. Aici vin și pleacă turcii nenumărați, și toți storc această țară.

De la o vreme încoace, a pus sultanul un pașă mai mare³⁹ la Cetatea Albă⁴⁰, atît ca să țină în frîu aceste provincii, cît și din pricina cazacilor⁴¹; locul și așezarea sînt potrivite pentru acest scop, deoarece se află la mijloc și este în hotar cu toți și nu departe de gurile Dunării, ceea ce nu face decît să împovăreze și mai mult aceste provincii, deoarece sub pretextul că ar clădi fortificații și alte născociri, vrea să i se mai dea 100 000 de țechini pe an și chiar mai mult.

p. 599 Domnul Țării Românești poate conta pe un venit de 250 000, stors în același fel; din acesta plătește la Poartă un tribut de numai 33 de pungi și este supus acelorași vexațiuni, totuși Țara Românească nu este expusă atîtor primejdii ca Moldova, și atît domnul cît și locuitorii trăiesc în mai mare liniște. Moldova este mai bogată, acolo negustorii și boierii⁴² cîștigă cu mult mai mult. Țara Românească poate // ridica 8 000 de soldați, asemenea celor amintiți mai sus, dar nu tot atît de viteji, și aici locuitorii sînt mai credincioși și mai statornici. Din aceste provincii Serenitatea voastră ar putea să recruteze o bună trupă de cavalerie, precum am mai arătat pe larg într-un memoriu dezvoltat din iulie 1617, întrucît în 15 zile pot fi cu ușurință conduși prin Vidin și Bosnia la Spalato⁴³; despre acest lucru

³⁷ C-ni.

³⁸ Această cifră e foarte apropiată de cea indicată de firmanul din 1620, prin care se spune că noul domn, Alexandru Iliăș, era obligat să plătească potrivit obiceiului străvechi „de cincizeci și șase de ori o sută de mii de accé... drept haraciul” („Buletinul Comisiei istorice”, XIII, pp. 13—16), adică 56 de poveri de aspri. V. M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX în Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, pp. 18—19.

³⁹ *Bassà Generale*. Vezi mai jos p. 491.

⁴⁰ Moncastro.

⁴¹ *E per rispetto din Cosachi*.

⁴² Baroni.

⁴³ Azi, Split, în Iugoslavia. Port la Adriatică; în secolul al XVII-lea în stăpînirea Veneției.

am căutat cu toată sîrghița să mă conving cu proprii mei ochi pentru a-mi servi patria. Nu va fi nici o altă greutate de întîmpinat în această privință decît obținerea pașaportului care, se poate căpăta cu puține daruri și chiar păstra, și să spună oricine ce o vrea împotriva acestor lucruri, dar acesta este adevărul și această afacere s-ar face cu mult mai puțină cheltuială de bani și de timp, de cum s-a făcut cu olandezii, precum am arătat pe larg în acest memoriu.

Cei trei principii n-au decît de cîștigat din faptul că turcii sînt în război cu creștinii. S-ar putea ca pentru a scăpa de atîtea sarcini și de teama de a fi înlăturați din scaun, să se răscoale, și să facă o diversiune îndrăzneață, cum s-a întîmplat și în războaiele trecute, și de aceea împăratul și polonii se folosesc în cea mai mare măsură de acest fapt⁴⁴, instigă și întrețin pe refugiați, cum fac acum în Polonia cu fiii lui Simion-vodă⁴⁵ și cum au făcut în trecut cu Radu Șerban, voievodul Țării Românești, mort de curînd, iar acum cu Pătrașcu⁴⁶, fiul vestitului Mihai Voievod.

⁴⁴ *Ne fano grandissimi capitale.*

⁴⁵ Fiii lui Simion Movilă, anume Petru, viitorul mitropolit de Kiev, Moise (viitorul domn al Moldovei), Ioan Pavel și alt Petru.

⁴⁶ Nicolae Pătrașcu, domn nominal al Țării Românești (1599 XI — 1600 IX).

ANONIM POLON DIN 1621

*

Retragerea dezastruoasă a expediției lui Zolkiewski, în urma înfrîngerii de la Țușora, în toamna anului 1620, nu a însemnat și lichidarea conflictului turco-polon, menținut viu de incursiunile tătarilor și cazacilor ce creau un veșnic climat de război nedorit în realitate nici de turci, nici de poloni. Izolarea Poloniei și pierderile ei din 1620, l-au confirmat pe tînărul sultan Osman al II-lea (abia scăpat de tutela dregătorilor săi) în hotărîrea sa de a conduce personal, în anul următor, o mare expediție împotriva Poloniei la care trebuiau să-și dea concursul și domniile români. Acest război, în ciuda pregătirilor turcești, s-a mărginit doar la asediul cetății Hotin, ținută de poloni. Ea constituia piedica cea mai sigură contra unei invazii turcești a Poloniei. În schimb, tătarii au pustiit Podolia. Dar războiul propriu-zis a fost doar un duel spectaculos sub ochii sultanului, de o parte, și ai moștenitorului regelui Poloniei, principele Vladislav, viitorul Vladislav al IV-lea, de cealaltă. Comanda polonilor o avea însă octogenarul Carol Chodkiewicz, ce ținea locul de hatman al coroanei. Campania nu s-a terminat prin victoria uneia dintre părți, ci printr-o pace mijlocită de agentul grec Batista Vevelli, îndreptat

spre poloni de Radu Mihnea, domnul Țării Românești. Acesta, ca și domnul Moldovei, Alexandru Iliș, primise poruncă să vină cu oastea țării în tabăra sultanului. Situația domnilor în asemenea împrejurări era foarte precară. Despre ponosul lui Alexandru Iliș a scris Miron Costin. Cîștigătorul din urmă a fost Radu Mihnea, prețuit și de turci, și de poloni, mulțumiți să pună capăt războiului. În tabăra polonă se ivise o epidemie de care a murit și bătrînul hatman. Totodată bîntuia și o molimă între cai. Ostașii din Lituania voiau să plece acasă. Ceilalți răbdau cu greu condițiile existente. Războiul de apărare circumscris la șanțurile unei cetăți nu oferea posibilități de pradă sau măcar de aprovizionare cu japca după inspirație. Iar turcii nu izbuteau să cîștige o victorie necesară pentru prestigiul sultanului înainte de termenul de slobozire a oastei. Degeaba fusese chemat și pașa de Buda, care a murit aici. Vestea apropierii regelui Poloniei în fruntea unei armate a determinat reluarea negocierilor de pace, care au decurs destul de repede, revenindu-se la situația dinaintea aventurii lui Grațiani. O mărturie din tabăra polonă redă unele aspecte din timpul acestui război. Documentul este destul de curios, constînd din însemnări oarecum disparate în intervalul de la sfîrșitul lui iulie (st. n.), cînd tabăra se mai afla încă în Pocuția și pînă la 22 august, la care se adaugă redactarea fragmentară a instrucțiunilor de pace (deci începutul lui octombrie).

Încă din primele însemnări este vorba de nemulțumirea ostașilor poloni, căroră nu li se îngăduia să cutreiere în voie țara. În schimb, cazacii zaporojeni amenințau Iași și răpeau cîteva sute de vite. Cu mai multă rînduială ar fi putut captura și mulți armeni și boierii moldoveni adunați la un iarmaroc! Hatmanii trimiteau și grupuri mai mici *în recunoaștere*. Tînărul boier Lupu Bucioc, fiul marelui vornic tras în țepă de Iskender-pașa, în anul precedent, plecat cu un rotmistru de cazaci în recunoaștere spre Suceava, s-a întors cu un boier capturat într-o prisacă.

Dar, în curînd, marele hatman a pus capăt acestor raite. Însemnările de jurnal păstrate fragmentar, par să aparțină unui text consacrat mai ales consemnării de informații obținute pe diferite căi. Îndată după așezarea taberei, este trimis fără nici o zăbavă la Iași, după informații ungurul Tekeli (Tököli), care servise mai de mult în oastea turcească și care era acum rotmistru de cazaci. Acesta se întoarce peste trei zile, aducînd cu el un singur moldovean, mare negustor, om iscusit („viclean”), vechi cunoscut al său, care dă unele informații, despre oastea turcească și despre starea cailor, de soi prost și obosiți de drum. Această informație se încrușișează cu alta, adusă de un spion al lui Krystof Zbarski, venit de la oastea turcească aflată la Țușora și care a prins ceva despre dorința zadarnică a domnului Moldovei de a fugi (adică de oastea polonă, după cum este interpretată știrea, care însă mai poate fi tîlcuită și altfel). Se ivesc și unele greșeli: de exemplu, i se atribuie lui Alexandru Iliș trimiterea lui Vevelli în tabăra polonă, cînd inițiatorul acestui demers fusese Radu Mihnea. Apar și unele ciudățenii, mulțumită caracterului sporadic și eteroclit al însemnărilor. Dar cărui fapt se datorește acest caracter? Dacă este vorba de o culegere de diferite informații despre oastea turcească, despre domni etc., atunci ce rost are includerea argumentării hatmanului cu privire la locul de așezare al taberei? Tot astfel, ce rost are includerea celor două puncte din negocierile de pace? Singura explicație ar fi că se înregistra oarecum automat tot ce fusese adus la cunoștința celor

din tabără. Cu stabilizarea celor două tabere (polonă și turco-tătară) dispărea nevoia de a culege informații de genul acelor menționate în text. De fapt „jurnalul” propriu-zis nu trece de data de 22 august, mențiunea despre punctele principale ale păcii fiind un adaos oarecum străin textului. Acest text a fost publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment II, 2, p. 446—470 cu o traducere franceză a lui I. Skupiewski, cu data greșită 1619 în loc de 1621. Lacunele acestui text fragmentar își pot afla oarecare completare în narațiunea pe zile a campaniei turco-polone din 1621 publicată de... Mesrobeanu în „Diplomatarium Italicum” III, pp. 225—235.

FRÎNTURI DE JURNAL DE TABĂRA
ÎN CAMPANIA POLONILOR
DIN 1621¹

1621² august—septembrie

Ceașnicul coroanei a venit ca martor în p. 466
tabăra de la Skala³; acolo a venit din partea domnului Moldovei Alexandru⁴,
un italian, Baptista Veveli⁵; avea scrisori de la Husein pașa de la Bialo-
grod⁶ și de la capugi-bași și de la însuși domnul, către hatman, Carol Chod-

¹ Traducerea s-a făcut după textul polon, publicat de I. Bogdan, în *Hurmuzaki*, supliment, II, 2, p. 466 și urm., însoțit de o versiune franceză a lui Skupiewski.

² În textul din *Hurmuzaki* greșit: 1619 (!) Evenimentele descrise se petrec în 1621.

³ Moșie a regelui Sigismund al III-lea Wasa, în Pocuția.

⁴ Alexandru Iliăș, domn al Moldovei (1620—1621). Pentru atribuirea mediației, vezi nota următoare.

⁵ Batista Veveli era grec, nu italian, fiind originar din Creta; în realitate fusese trimis de domnul Țării Românești, Radu Mihnea (vezi Miron Costin, *op. cit.*, pp. 80—83. Amănunte în *An Armeno-Kipchak Chronicle...*, pp. 66—69. A fost ucis de țăranii moldoveni în răscoala din 1632 (M. Costin, *op. cit.*, p. 92).

⁶ Vezi mai sus p. 486 cu trimiterile 39 și 40.

kiewicz care arătau că doresc pace. Acest Veveli a fost reținut pînă la sosirea voievodului de Vilna. Totuși Nur ed-Din sultan⁷, fratele mai tînăr al hanului, care rătacea prin Moldova, a trimis cetele sale în ținuturile Republicii⁸ să prade și să ia ostateci (= prizonieri), spre a afla unde este oștirea; dar aceste incursiuni au dat greș, căci n-au dobîndit nimic, ci dimpotrivă păgînii au pierit pînă la unul.

1 August: am primit în tabără hotărîrea marelui hatman⁹ să trecem Nistrul și să ne așezăm tabăra pe cealaltă parte a lui, la Hotin... și acolo să ne întărim în șanțuri. A avut loc o mare dezbatere și mulți au socotit că pentru aprovizionarea armatei este mai sigur și mai potrivit să nu ne depărtăm de Camenița și de granițele noastre... Marele hatman a adus înainte patru argumente: întîi voința Măriei sale regelui de a trece granița; al doilea să cruțăm pe locuitorii noștri; al treilea, i se părea mai potrivit locul pentru a da bătălia cu moldovenii, căci folosind anumite strategeme, socotea că am putea da lupta acolo unde vrem noi, iar nu unde vrea dușmanul, căci alesese pentru tabără un loc foarte potrivit și astfel întocmit ca să silim pe dușman să încheie pace; al patrulea argument, cel mai însemnat, era că se auzea de venirea cazacilor zaporojeni și că aceștia erau hotărîți să nu vină... dacă nu vom trece Nistrul; ei nu erau încredințați că oastea noastră se îndreaptă împotriva turcilor, căci la astfel de oameni bănuielile se trezesc ușor // . Soldații însă cîrteau¹⁰ împotriva acestei <simple> treceri după care hatmanii nu trebuiau să intre mai adînc în țara dușmanilor, ci numai să se oprească la Hotin.

p. 467

12 august. În acea zi au venit scrisori tainice de la Semperk¹¹, din Moldova, prin care el dădea de știre hatmanului că sultanul¹² se află încă pe celălalt mal al Dunării, că podul i se rupsesse, iar cîteva tunuri căzuseră în apă; în oastea lui era mare foamete lipsind hrana și pentru cai și pentru oameni. Mai scria și că domnul Moldovei fugise din Iași, temîndu-se de cazacii zaporojeni, căci aceștia răpiseră cîteva oameni chiar de la curtea lui. Ceata lor¹³ s-a întors pînă la orașelul Soroca, dincolo de Prut. Nu aveau rînduială și au lăsat să scape mulți armeni și boieri moldoveni care se adunaseră la un iarmaroc. Îndată ce au prins de veste de venirea lor, moldovenii au fugit din orașel, la tătari; cazacii ar fi putut să dobîndească un

⁷ Sultan, titlu ce se dădea fratelui mai tînăr al hanului tătarilor.

⁸ *Reczypospolita*. Este vorba de republica feudală a panilor poloni.

⁹ Marele hatman era în 1621 Carol Chodkiewicz, care moare în timpul expediției de la Hotin.

¹⁰ Pentru că nu existau astfel perspective de pradă.

¹¹ Mai departe în text Szemberk, sol polon trimis pentru tratative de pace cu turcii și cu moldovenii.

¹² Osman al II-lea (1618—1622).

¹³ A cazacilor.

succes mai mare. Totuși au capturat câteva sute de vite. Un slujitor al panului Smolikowski și un porucinic de câmp au fost răniți cu focuri de pușcă.

Din porunca marelui hatman, pan Kopicinski rotmistrul de cazaci și Bucioc¹⁴, un tânăr boier moldovean, s-au dus spre Suceava; au ajuns la două mile dincolo de Prut, pentru a face o recunoaștere; și au spus că turcii nu intraseră în Moldova; nu au văzut pe nimeni și s-au întors în tabără numai cu un boier moldovean, pe care îl prinseseră într-o prisacă. Marele hatman a oprit să se mai trimită cete în Moldova și s-a supărat pe hatmanul de câmp pentru că trimisese înainte o ceată cu Lipnicki. Unii înțelegeau că s-a dat această poruncă din pricina lui Szemberk ce fusese trimis pentru a duce tratative de pace, ca nu cumva acesta să plătească cu capul — sau față de turci sau de moldoveni — acele incursiuni ale noastre. Alții erau de părere că fusese îndemnat la această interzicere de Pătrașcu, fiul lui Simion, fostul domn al Țării Românești¹⁵, care păstra nădejdea neștrămutată că moldovenii se vor preda, și că țara nu va fi pustiiată. Pe de altă parte ostașii se plîngeau că erau oprți să aducă alimente din țara dușmană, căci ei, fiind lipsiți de bani, sufereau de foame.

La 19 august. În sfârșit toată oastea s-a adunat de cealaltă parte a Nistrului, sub Hotin și s-a așezat tabăra. Din mila lui Dumnezeu au intrat veseli... în Moldova, avînd deplină încredere în Dumnezeu că din mila sa își va opri acum mînia pe care o revărsase asupra poporului nostru¹⁶ în această țară și că va așterne peste oasele fraților noștri morminte de păgîni. Îndată ce s-au așezat, cu toții sub cetate, chiar în acel ceas hatmanul de câmp a trimis la Iași pe Tekeli¹⁷, un ungar, rotmistru de cazaci, om cu suflet de viteaz, pentru a face o recunoaștere a oștilor dușmane.

La 20 august. A venit un spion al cneazului mare comis¹⁸, care se întorcea de la oastea turcească și a spus că sultanul a ajuns acum în Moldova și că el se află nu departe de Țuțora. La Țuțora a găsit pe domnul Moldovei cu oastea și cu cîțiva tătari și ceva oaste din Rumelia care alcătuia avangarda sultanului; și s-a grăbit să ajungă la domnul Moldovei, pentru ca nu cumva acesta să fugă de teama oștirii noastre¹⁹.

¹⁴ Lupu Bucioc, fiul lui Costea Bucioc, fostul mare vornic al Țării de Jos, tras în țeară de turci în 1620.

¹⁵ Este vorba de viitorul mitropolit al Kievului, Petru Movilă, fiul lui Simion Movilă, fost domn al Țării Românești (1600—1602) și al Moldovei (1606—1607) și care la această dată era pretendent la domnia Moldovei.

¹⁶ Aluzie la înfrîngerea suferită în anul precedent.

¹⁷ Același care va fi trimis în solie de pace în Turcia, în anul următor (1622, din care s-a înapoiat în 1623); vezi relația lui Twardowski din volumul de față.

¹⁸ Krzysztof Zbaraski (1580—1627), mare comis al coroanei.

¹⁹ Cf. și *An Armeno-Kipchak Chronicle*..., pp. 53—55.

La 22 august Tekeli s-a întors chiar din preajma Iașilor, și a spus că nu a văzut deloc oșteni în această parte, adică la Iași; a adus un singur moldovean, mare negustor; se cunoștea de la prima vedere că este un om p. 468 viclean; era un bun cunoscut // al său cu care avusese de mult legături, încă de când Tekeli slujea la turci. Acesta a spus că domnul Moldovei, înspăimîntat de cazaci, care îi fugăriseră odată chiar straja sa, a fugit de la Iași, la oastea sultanului. Dar după aceea, unindu-se cu domnul Țării Românești²⁰ s-a dus la Țuțora cu avangarda oastei sultanului și a rămas acolo. Acest negustor a vîndut și berbeci în tabăra turcească. A spus că în această parte se află o oaste turcească, dar are cai foarte proști și obosiți.

1 Septembrie. Instrucție pentru mării soli pe lângă sultanul turc²¹.
<Punctul> 7 Domnii Moldovei să nu se amestece și să nu mai tulbure pacea dintre aceste două țări atît de mari, așa precum au făcut mai înainte unii domni, ci ei să fie oameni cumiți, pașnici și să respecte vechile obiceiuri și tratate.
[Urmează punctul referitor la restituirea de către Poloni a Hotinului ocupat în cursul anului precedent].

²⁰ Radu Mihnea în a patra domnie (1620—1623) în Țara Românească.

²¹ Mediatorii păcii din partea Poloniei au fost Stanislaw Zorawinski, castelan de Belz, și Jacob Sobiecki, voievod de Lublin, cf. *An Armeno-Kipchak Chronicle...*, p. 75. Negocierile păcii au început chiar de la 19/29 septembrie 1621 (*ibidem*), iar încheierea tratatului de la Hotin a avut loc la 9/19 octombrie (*ibidem*, pp. 76—79).

SAMUEL TWARDOWSKI

(circa 1600—1660)

*

Cunoscutul poet polon din secolul al XVII-lea, Samuel Twardowski, s-a născut prin anul 1600, în Lutynia din așa-zisa „Polonie-Mare” (Wielkopolska). Și-a făcut studiile într-un colegiu iezuit din Kalisz.

În 1622 a însoțit pînă la Constantinopol, ca secretar, pe ducele Krzystof Zbaraski (1580—1627), mare comis al coroanei, trimis de regele Poloniei Sigismund al III-lea Wasa, ca să încheie pace cu turcii.

În 1633 a intrat în slujba familiei Wisniowiecki, rudă și moștenitoare a ducelui de Zbara și a luat parte la expediția împotriva turcilor. S-a retras apoi în satul său din Podolia, Zarubince, dar năvălirea cazacilor l-a silit să se retragă în „Polonia-Mare”. În timpul războiului din 1655, dintre Polonia și Suedia, a trecut de la suedezi la regele Ioan Cazimir.

Twardowski a murit în 1660.

A descris călătoria din 1622, la Poartă, într-o lucrare în versuri, intitulată: *Przewazna legacya Iasnie Oświeconego xiazecia Krzysztofa Zbarazkiego... od najasme yszego Zygmunta III Krola Polskiego y Szwedzkiego do naypożezniejszego soltana cesarza tureckiego Mustafy...* (Prea măreața soliei a prea strălucitului duce Cristofor de Zbaraz, trimis de Sigismund al III-lea, regele Poloniei și Suediei, către prea puternicul sultan Mustafa, împăratul turcesc), care a fost publicată în mai multe ediții (Cracovia, 1633, 1639; Wilna 1706, 1861).

Partea privitoare la călătoria prin Moldova și Țara Românească a fost tradusă și publicată de P. P. Panaitescu după ediția din 1706 în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 15—21.

Relația lui Twardowski inaugurează pentru secolul al XVII-lea seria unor asemenea dări de seamă, axate pe trufia nedesmințită a marilor soli poloni, preocupați îndeosebi de impunerea unor noi umilințe domnilor Moldovei, care îi primeau în trecerea lor disprețuitoare. Solia ducelui Zbaraski, de la sfârșitul anului 1622, trebuia să consfințească pacea încheiată la Hotin, în octombrie 1621, între sultanul Osman și moștenitorul regelui polon, care asistase personal la luptele purtate în jurul cetății. Trimiterea soliei solemne cu daruri către sultan — care va fi un altul decât cel care încheiase pacea — constituia una dintre condițiile aceluia acord. Cum celelalte condiții prevedeau unele restituiri destul de amare pentru orgoliul polonilor, nu se pusese prea mare grabă la trimiterea ambasadei extraordinare făgăduite. Insuși Ștefan Tomșa îi scrisese regelui Poloniei, la 14 iunie, stăruind pentru trimiterea mai grabnică a soliei (*Hurmuzaki*, supliment, II, 2, pp. 522—524). Ca și în privința păcii încheiate (provizoriu) în 1621, omul lui Radu Mihnea, Batista Vevelli, a fost și de astă dată însărcinat să poarte răspunsurile de la Poartă în Polonia și invers pentru a netezi calea soluționării definitive a conflictului abia potolit. Dar în Moldova, unde domnea Ștefan Tomșa al II-lea, dușman al lui Radu Mihnea, a cărui umbră se întindea tot mai sigur asupra domniei moldovene, trecerea lui Vevelli a trezit bănuieli și domnul a găsit cu cale să-l închidă. Acest gest a oferit solului polon primul prilej de a răspunde cu ifos cuvintelor în aparența blajine ale domnului. Acestea aveau de fapt un subînțeles foarte apropiat de sensul cuvintelor rostite cu chef de emisarul tătar, întâlnit apoi de el la ospățul domnesc de la Iași. Observăm că toată relația lui Twardowski se învîrtește în jurul persoanei vanitosului duce de Zbaraz la a cărui poruncă întocmește darea de seamă. Ducele este *ca un Titan* (!) în vestmîntul său de aur, înconjurat de cei din escorta lui strălucind ca niște lumini pe cîmp. Cînd se întîlnește solul cu domnul, îl forțează pe acesta să-i întindă el mai întîi mîna (!). Luxul deșănțat al acestei solii „cu desfrîinate de tot podoabe” și „cu zburdate cheltuiiale” a indignat după cîteva decenii simțul de măsură și decență al lui Miron Costin, care amintea de legenda creată în jurul ei cu acele potcoave de argint semănate pe ulițele Țarigradului și cu gestul insolent al solului la Divan. Cu domnul Moldovei raporturile solului au fost aparent corecte. Vedem că acele afronturi făcute domnului, de care pomenește Miron Costin (p. 86), nu apar în elementele păstrate în darea de seamă (vezi mai jos, n. 12, la textul lui Twardowski). Și nu este menționată expres nici atitudinea adoptată de domn după aflarea numirii protectorului său ca mare vizir, tocmai cînd îl petrecea pe sol la ieșirea acestuia din Iași. După

versiunea lui Miron Costin, el ar fi bombănit contra solului, ar fi întors înapoi „gloatele” date acestuia și s-ar fi grăbit să plece, fără a-și lua rămas bun, și să trimită înaintea lui poruncă prin țară să-i „taie obroacele”. Dar ceva din toate acestea se poate întrevădea în scena redată de Twardowski. Ducele catadicsește să-l laude pe noul mare vizir *ca să-l iscodească pe domn* (!) Dar acesta pe semne că s-a arătat destul de îmbufnat, pentru a îndreptași reflecția lui Twardowski că „era păcat să-ți pierzi vremea”. Și deodată, în mod destul de neașteptat, solul *l-a și rugat pe domn să nu se mai trudească* (petrecându-l mai departe) — procedeu destul de neobișnuit, care acopere poate faptul că domnul se și grăbise să ia o asemenea hotărâre. Față de Moldova și moldovenii polonii din solie nutresc sentimente de neîncredere și de dușmănie. Twardowski, meditănd asupra trecutului, nu se oprește numai la amintirile dureroase ale luptei de la Țuțora din 1620, ci evocă și dezastrul lui Ioan-Albert din Codrul Cosminului. În schimb trecerea prin Țara Românească este arătată cu încântare și înduioșare. Totul este bine și frumos. Malurile Teleajenului sînt bogate în harbuji. Amintirea lui Mihai Viteazul, neînving de toți decît doar de poloni, măgulește mîndria nesățioasă a acestora. Întîlnirea cu domnul, ceremoniile cu iz de sinceritate, darurile reciproce, despărțirea emoționată și la urmă privirea de la hotarul raialei Giurgului spre întinsul Dunării contrastează cu dispoziția din timpul trecerii prin Moldova. Surprindem o mărturisire în treacăt că drumul cel mai drept pentru solie nu trecea prin Țara Românească, dar a fost ales *pentru nevoile de aprovizionare*. În realitate, încă de la plecarea din Polonia, trecerea pe la Radu Mihnea constituia un punct esențial al programului soliei. Solia ducelui de Zbaraz ocupă o bună parte din capitolul 10 al letopisețului lui Miron Costin.

Un rezumat al soliei lui Twardowski se află în lucrarea lui I. Niemczewicz, *Zbiór pamiętnik6w historycznych* (Colecție de memorii istorice) II, Varșovia 1822, p. 300 și urm.

Twardowski a mai scris și două cronici rimate despre cea mai dramatică perioadă a secolului al XVII-lea: *Wladislaw II* (1649) și *Wojna domowa z Kozaki i Tatarij, Moskwa, potym Szwedami i z Wegry* (Războiul civil cu cazacii și tătarii, cu Moscova, apoi cu suedezii și ungurii) Kalisz 1681.

A mai scris o satiră cam greoaie, de o construcție artificială: *Satyra na twarz Rzeczypospolitey*, (Satiră la adresa republicii nobiliare) 1640, și două opere literare: *Daphnis dozewem bobkowyna* (Daphnis preschimbată în Dafin), Lublin, 1638, și *Nadobna Pasqualina* (Frumoasa Pascalină), Cracovia 1655.

De Twardowski s-a ocupat G. Korbut în *Literatura polska* I, pp. 531 și urm.

DESCRIEREA¹ SOLIEI
DUCELUI CRISTOFOR DE ZBARAZ²

1622

P. 15 Acum ne³ odihnim la Camenița Podoliei. De acolo ne îndreptăm spre Nistru la o milă⁴ depărtare. Aproape de malul moldovenesc este castelul frumos al Hotinului, care se vede pe o stîncă uriașă, de care se sparg valurile Nistrului, râul care coboară repede din munții Carpați. Aici întreaga solie frumos rînduită își așează tabăra. La mijloc sînt corturile mai ridicate ale ducelui; pe maluri în ordine, șirurile infanteriei ungurești.

¹ După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, pp. 15—21, cu unele mici modificări.

² Pentru amănunte asupra lui Cristofor de Zbaraz (1580—1627) comis al coroanei, vezi Niesiecki, *Herbarz Polski*, X, Leipzig, 1845.

³ Din solie făcea parte și Samuel Kuszewicz, care a lăsat o descriere latină a soliei, intitulată *Narratio legationis Zbaravianae et rerum apud Othomanos anno 1622 gestarum*, Danzig, 1645.

⁴ Mila polonă avea 7 145,99 m.

Marginal: A trebuit să avem mereu tabăra aşezată în acest chip din pricina tâlhăriilor moldovenilor⁵ şi turcilor.

Seara trecem prin taberele părăsite de anul trecut⁶ unde cu greu ne facem un culcuş grozav prin iarba neumblată; odinioară câmp de luptă, iar azi cuib de tâlhari.

Şi încă se mai pot vedea în acele şanţuri atâtea trupuri, atâtea oase înălbite şi altele mai vechi care se fac cenuşe; toate lăsate pradă fiarelor.

A doua zi, când zorile dimineţii au alungat bezna pornim la drum. Mai întâi pornesc la drum carele; ne-a fost dat să trecem prin tabăra turcească. Şi aici, pe câmp, trupurile pe jumătate putrezite şi osemintele se prefac în cenuşe. Peste o oră trecem Prutul prin vad. Din sus de Stefăneşti⁷, îl vedem pe domn⁸ venind cu două regimente alese de moldoveni, cu caii gătiţi ca de paradă.

Întîlnirea cu Ştefan Tomşa voievodul Moldovei

Domnul însuşi, în haine strălucite, se apropie călare pe un cal arab şi ducele se îndreaptă spre el, aşezîndu-şi oamenii într-un alai frumos⁹. Caftanul lui aurit străluceşte pînă departe; după el e purtată în vîrfurile unei suliţe cuca cu pene de cocor¹⁰. Când se întîlnesc, domnul priveşte dîrz pe duce drept în ochi; nu vrea să-i dea // mîna cel dintîi, dar şi ducele are grijă să nu i se ştirbească demnitatea¹¹. De trei ori caii lor se ating, pînă ce în sfîrşit, strunindu-şi calul, domnul întinde mîna, ceea ce face şi ducele.

p. 16

Marginal: Un moldovean ne spunea mai tîrziu: „Nu ştiu cum s-a întîmplat, că domnul a avut un cal nestrunit“. Dar e mai probabil că pricina era trufia lui; cînd însă a văzut pe duce stînd nemişcat la un pas de el, a fost nevoit să-i dea mîna, lucru de care a fost supărat, deşi şi-a ascuns supărarea în tăcere. După aceea, au vorbit prieteneşte prin tîlmaci. Domnul l-a întrebat de ce a întîrziat aşa de mult, de ce n-a trecut mai de vreme către prea strălucita Poartă. Doreşte ca această călătorie să fie cu cinste şi pentru el şi pentru întregul popor polon. La aceasta, ducele a răspuns pe scurt: că în aceste vremuri tulburi nu era chip să începi tratative de aşa

⁵ Atitudinea duşmănoasă a autorului se datoreşte dezastrului polonilor prin aceste locuri, în anul 1620.

⁶ Aluzie la luptele dintre poloni şi turci, care au avut loc în 1621, lângă Hotin.

⁷ *Stepanowiec*.

⁸ Ştefan Tomşa al II-lea, în a doua domnie (1621—1623).

⁹ Solul avea o suită de „300 de oameni călări, fără pedestraşi pe lângă carate ce avea şi pînă în vezetei îmbrăcaţi cu urşinice (= catifea)... la hamuri şintele şi la haiduci cepragi (= firet) de argint“. (Miron Costin, p. 86).

¹⁰ Este vorba de duce. Vezi descrierea sa la întîlnirea cu Radu Mihnea, p. 503.

¹¹ Această grijă este constantă la toţi solii poloni pînă în preajma împărţirii Poloniei.

mare însemnătate. „Și Veveli¹², trimis de mine la turci, nu știu de ce a fost oprit din drum la Iași“.

Fără a mai zăbovi multă vreme¹³, se întorc cu suita către locul unde este această tabără. În corturile ducale era pregătită masa cu diferite băuturi și dulcetuuri. Când se așează acolo domnul cu suita sa moldovenească, este primit cu descărcări de armă, și cu sunete de trîmbiță.

După o convorbire, fără însemnătate cu solul, pornim cu toți împreună, trecem peste multe cîmpii și ajungem la Ureche¹⁴, unde se văd șanțurile din vremea regelui Albert¹⁵, mormintele pline de arme mărturie a puterii de odinioară a Poloniei bogate. Intristați ne odihnim acolo pe malul Jijiei albastre. Valurile ei tulburi, obosite de ploii și zăpezi, poartă pînă azi sîngele acelei tinărime vii, care a fost nevrednic nimicită împreună cu Potocki¹⁶ acum cîțiva ani. Domnul însă, care nu putea răbda oboseala unei nopți sub cerul liber, s-a întors seara la Iași, ca să poată slobozi pe Veveli din închisoare și să poată pregăti pentru a doua zi merinde și o primire cuviincioasă.

p. 17 *Marginal:* Pînă acum ne-au dat foarte puține merinde, din pricină că războiul de anul trecut a pustiit țara // . Când soarele alungă norii de pe înălțimi, ne îndreptăm spre Iași. Nu departe stătea iarăși domnul ușor înarțat; deasupra lui flăcău steagul verde împărătesc cu semiluna otomană și alt steag roșu, al țării Moldovei, cu capul de bour.

În jur stau călări doisprezece boieri. Domnul e îmbrăcat într-un caftan strălucitor (așa e obiceiul întotdeauna la moldoveni să umble cu caftanul, deși era vreme bună) și trîmbițele sună. Ziua e frumoasă. Ai noștri în rînduri aurite sînt ca niște lumini pe cîmp și solul este ca un al doilea Titan... Astfel amestecați cu moldovenii intrăm în oraș, unde întîlnim o mulțime nenumărată. Întîlnim pe Batista Veveli, și pe un spion al lui Cantemir¹⁷, purtînd în semn de prietenie o ramură de dud. *Marginal:* acest

¹² Constantin Batista Veveli din Retino (Creta), negustor și diplomat grec, fusese trimis de poloni la Constantinopol pentru a pregăti încheierea tratatului de la Hotin (9 octombrie 1621). De acolo se întorsese la Iași, pentru a duce poruncă domnului Moldovei — împotriva căruia uneltea — să dea voie ducelui de Zbaraz să treacă spre Constantinopol.

¹³ Amănuntele date de Twardowski aduc un corectiv cronicii lui Miron Costin că „Ieșindu-i Ștefan Vodă o milă de loc înainte cu cîteva gloate, în carată cu sine solul nu l-au poftit, nice au primit să hie la masa lui Ștefan Vodă, la ospătu“ căci vedem că și domnul, și solul erau amîndoi călări, deci nu mai era vorbă de caretă, iar în privința ospățului, el a avut loc în corturile din tabăra ducelui la întîmpinarea solului de către domn mai sus de Ștefănești. Iar la sosirea la Iași, solul este din nou așteptat de domn, care îl ospătează strălucit împreună cu membrii soliei.

¹⁴ Satul Proselnici lîngă Medeleni (jud. Iași), care era al lui Nestor Ureche.

¹⁵ Este o eroare, deoarece înfrîngerea lui Ioan Albert (1497) n-a avut loc pe drumul străbătut de solie (de la Ștefănești la Iași), ci în Codrii Cosminului.

¹⁶ Conte Ștefan Potocki, staroste de Felin, care susținuse pe Constantin Movilă la tronul Moldovei, era el însuși ginerele lui Ieremia Movilă.

¹⁷ Cantemir-bei, căpetenia tătarilor din Bugeac.

emisar sau spion al lui Cantemir fusese la Iași, de cum a aflat acesta de sosirea noastră. La turci se obișnuiește să se aducă flori sau ramuri de copaci.

După ce împreună cu ducele ne-am așezat la locul de găzduire, domnul ne dă un ospăț măreț cu bucate din belșug. Mai întâi închinăm și paharele se ridică pline cu vin auriu.

Dis-de-diminează, domnul face cunoscut solului că-l așteaptă la el și-i trimite în dar o sabie aurită și o bucată de brocart, ascunzându-și astfel cu viclenie ura lui¹⁸. Mai întâi ne trimitem carele înainte spre pădurea Bucovinei¹⁹, iar solul se îndreaptă spre curte, palatul de odinioară al voievodului Movilă, astăzi o adevărată ruină pe dinafară. În sală, zidurile sînt îmbrăcate în draperii urte, și în ganguri stau trabanți îngrozitori la înfățișare. Din aceste ganguri se urcă scări spre o sală luminată, unde muzicanții domnului cîntă o melodie nouă și se aud sunete discordante. Pe mesele acoperite cu fețe de masă frumoase se însiră în talere de argint gustări reci din belșug, precum și mîncări calde, destul de rele ca gust și ca savoare, afară de pastrama de vacă și cea de berbec²⁰. Acestea numite „abuchte” și „bastram” sînt afumate și uscate la soare. Și cea de carne de vacă și cea de carne de berbec sînt vestite în Moldova. Domnul și-a arătat însă bunăvoința poruncind să se aducă și vin vechi de Tokaj. Fețele se îmbujorează, frunțile se înfierbîntă și pînă la sfîrșit cîțiva cad pradă vinului. Cînd se aduce desertul, se încheie și ospățul. Ducele întîlnește atunci pe emisarul lui Cantemir, care-i spune că dacă această solie de pace // ar mai fi întîrziat încă, atunci Cantemir ar fi petrecut bairamul la Varșovia. (Bairamul are loc în iulie, ține patru săptămîni, este o mare sărbătoare la ei). La aceasta ducele a răspuns: „În adevăr drumul este cam lung, dar stăpînul tău să nu se aștepte vreodată ca un rege polon, monarh atît de puternic, să încheie o pace de rob cu Poarta Otomană. De altfel, s-a putut vedea bine la Hotin cine a rămas stăpîn pe cîmpul de luptă. Și dacă acum crudul Cantemir s-a așezat la Istru, îl va găsi stăpînul meu chiar și la Silistra”. (Istrul este Dunărea pe care este așezată Silistra, capitala lui Cantemir²¹). Nevrînd el să vorbească mai mult cu acel tatar grosolan, ne-am grăbit spre cai. Lăsînd pe stînga nefericita Țuțora²² intrăm în „codrul de fag”²³... trecînd prin

P. 18

¹⁸ Toată descrierea care urmează vădește starea sufletească a polonilor cîtă vreme mai erau vii resentimentele lor pentru dezastrul încercat de ei în Moldova, în 1620.

¹⁹ Numire dată de poloni pădurilor de fag. Aici este vorba de pădurea de pe drumul spre Scînteia.

²⁰ În text: *abuchte* și *bastram*.

²¹ Se instalase în capitala vilaietului și reședința pașei de Silistra.

²² Aluzie la lupta polonilor la Țuțora (1620).

²³ În text: bucovină cu înțelesul de pădure de fag, spre deosebire de pădurile de stejar numite „dumbravă”. Urmează exclamații pline de ură contra moldovenilor, în legătură, desigur, cu amintirea pierderilor polonilor prin acele locuri, în 1620. Vezi mai sus, n. 18.

locuri abrupte și stîncoase și hîrtoape grozave. Dăm pînteni cailor și sosim la Scînteia²⁴ loc de adăpost al tîlharilor din acele părți. Acolo ne ajunge iar din urmă domnul cu boierii lui.

Dimineața cînd pornim pe cîmp, sosește un curier²⁵ din Constantinopol cu scrisori, unele de la Suliszewski²⁶ către duce, altele de la Djan Mîrza²⁷ Ismailiteanul către Tomșa. Agentul nostru la Poartă ne face cunoscut că a fost numit mare vizir, Gîrgi Mehmed²⁸, eunuc bătrîn din serai.

p. 19

Ducele iscodește pe domn și-l observă, ca să afle cum este acest nou vizir, căci el știa bine, încă de acasă, de la Batista Veveli că Tomșa se menține în această țară cu sprijinul lui. De aceea a început să-l laude și să-l vorbească de bine, dar era păcat să-ți pierzi vremea cu aceasta. Abia străbătuse Phoebus cu carul său cerul pe jumătate și ducele l-a și rugat pe domn să nu se mai trudească și să puie capăt oboselilor sale // s-a dovedit îndeajuns de îndatoritor către rege și către el. Deci domnul foarte fericit de veștile aflate, își întoarce calea spre Iași și noi ne îndreptăm tabăra spre Vaslui; a doua zi lăsăm în urmă Bîrladul și trecem peste Șiret, căci drumul nostru trebuia să treacă prin Țara Românească pentru o aprovizionare mai ușoară, măcar că peste cîmpii era drumul mai drept. Granița dintre aceste două țări românești o formează un pîrîu mic²⁹ care curge pe la Focșani, orașel muntenesc, unde îl găsim pe spătarul³⁰ trimis înaintea noastră de Radu, domnul acelei țări³¹. (Amîndouă aceste țări³² sînt cunoscute de scriitori sub numele de Moldavia, una „Cisalpina“, unde sînt muntenii, cealaltă „Ulterior“, unde sînt moldovenii³³, spătarul este hatmanul lui Radu domnul muntenesc). Spătarul ne arată bucuria domnului său de a ne primi și iubirea lui pentru poporul polon. Aceasta s-a dovedit prin primirea și pregătirile ce îl așteptau pe duce chiar în acea seară, deși domnul era bolnav. Ne așezăm tabăra chiar în acel loc, la Focșani pe o cîmpie minunată. Către miază-zi (sic!) se văd munții sălbatici ai Transilvaniei. De dimineață pornim de acolo spre „Tecuci“³⁴ (!) și apoi spre Rîmnice, orașele mici din țara muntenească pe

²⁴ *Skintei*, cam la jumătate drum spre Vaslui.

²⁵ *Kalauza*.

²⁶ Stanislaw Suliszewski, sol polon la Poartă.

²⁷ *Gian Mirza*, demnitar tătar.

²⁸ *Giurgi Mehmet*, mare vizir din decembrie 1622 pînă în februarie 1623.

²⁹ Milcovul.

³⁰ Necula Catargi, grec mare spătar în Țara Românească (1620 septembrie 17 — 1624 august 29). Frate cu Ienachi Catargi, socrul lui Alexandru Iliș. Trece apoi în Moldova, unde ocupă dregătoria, dar revine de mai multe ori în Țara Românească. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 369.

³¹ Radu Mihnea, domnul Țării Românești.

³² Afirmație greșită. Se face o confuzie cu numirea de Valahia dată de poloni Moldovei.

³³ *Wolosza*.

³⁴ Confuzie vădită. Este vorba de Plăginești de mai tîrziu, numit odinioară Tîrgul Cucului, care este la jumătatea drumului între Focșani și Rîmnice.

unde, precum se știe, curge Teleajenul, fatal lui Mihai Vodă. (Acolo a fost el zdrobit de hatmanul Zamojski³⁵ de slăvită amintire). Pe malurile lui e o mare bogăție de harbuji³⁶ și pepeni. (Harbujii, care în Italia se numesc „mellon di aqua“, sting setea). Aici, pe cînd zorile cu raze aurite se ridică din patul lor de trandafiri, sosește fără zăbavă de la Gherghița logofătul³⁷ frumos învesmîntat cu suta sa și ne vestește că domnul ne așteaptă la o depărtare de o milă. Deci ai noștri încalecă. Pe o cîmpie frumoasă, la o jumătate de milă de Buzău stă, înconjurat de cercul frumos al boierilor munteni fruntași, domnul culcat într-o lectică, bolnav de reumatismul lui obișnuit. În fața lui stă tineretul ușor înarmat, precum și oșteni acoperiți cu platoșe de fier; pe laturi stau lăncierii rînduiți sub două steaguri. În fruntea lor stă fiul domnului³⁸ și cei doi hatmani³⁹ și lîngă ei ceaușii împărătești și postelnicii cei mari⁴⁰ dintre care unul poartă o vargă de argint, altul una de trestie și țin ordinea în gardă. Copiii de casă poartă arme și sînt îmbrăcați în haine împodobite cu aur. Tot astfel sînt și ai noștri, gătiți în haine de paradă și caii împodobiți: ducele cu mîndra lui coroană sub un mănunchi uriaș de pene, în haine aurite, își poartă vesel calul său cel mîndru. S-au întîlnit așadar unul în caretă // celălalt călare. După mai multe cuvinte de mulțumire domnul își arată cu tărie și gravitate bucuria că poate vădi înaltului sol vechea lui iubire față de regele Poloniei. De aceea, deși greu bolnav, s-a sîrguit și nu a pregetat să-i iasă înainte spre a-i face cinste. Ducele spune că îi pare rău de oboselile domnului, dar îi mulțumește pentru curtenia lui, care dovedește sinceritatea simțămintelor sale, lucru pe care nu-l va uita niciodată. După aceea, au urmat alte cuvinte curtenitoare, unul fiind călare, celălalt în lectică, pe cînd gărzile⁴¹ amestecîndu-și rîndurile, îl înconjurau din toate părțile. Astfel, au pornit înainte, trecînd Buzăul prin vad. Buzăul este un rîu repede care coboară din muntele Tavula⁴², din Carpați, curgînd năvalnic la vale la Buzău, tîrg vestit odinioară.

p. 20

De dimineață pornim de acolo și mergem pînă la Gherghița, lăsînd în frunte garda tînară, mai vioaie. Acești tineri fac tot felul de jocuri războinice și lupte și însuși soarele rîde de bucurie privind la jocurile lor. Domnul

³⁵ În lupta de la Teleajen, 20 octombrie 1600.

³⁶ *Garbuzy*.

³⁷ Papa din Greci (= Greceanu), marele logofăt, 1619 ianuarie 6 — 1623 mai 28. Pentru dregătoriile ocupate de el încă sub Radu Șerban și pentru rolul său în luptele pentru domnie în 1631 și 1632, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 192—193.

³⁸ Alexandru Coconul, mai tîrziu domn al Țării Românești (1623—1627) și al Moldovei (1629—1630).

³⁹ Adică spătarul și vornicul? Sau simplă eroare, rezultînd din faptul că polonii au doi hatmani.

⁴⁰ Poate postelnicul și marele armaș.

⁴¹ Adică cea a solului polon și cea a domnului.

⁴² Corect: Tezla.

se întoarce apoi spre curtea lui și ducele de asemenea se duce în tabără cu câțiva boieri pe care îi primește cu muzică și îi cinstește după cuviință. (Ducele îi ospătează sub cort moldovenește). Către seară se aduce ducelui o pereche de cai turcești cu șeile aurite, amândoi ajdoma ca înfățișare și podoabe. E un dar al domnului, pe care ducele îl primește cu bucuria cuvenită și-i dăruiește și el din partea lui două puști lungi lucrute la Lyon din lemn de abanos încrustate cu aur, adăugând și asigurarea simțămintelor sale și oferindu-i serviciile sale. În afară de daruri căpătăm provizii alese și din belșug: boi, pește de Dunăre, între care două știuci și 15 crape mari de Dunăre. Am avut și găzduire foarte bună, unde ne-am odihnit, obosiți tare, după ce am băut vin și am mâncat pește prăjit. A treia zi pornim mai departe și domnul pornește cu noi pînă la malurile vesele ale râului „Naspali”⁴³, peste care se trece pe un pod de piatră. Acolo așezîndu-se în cerc sub frumoasele brocarturi de Diarbekir, cei doi eroi își iau rămas bun după multe cuvinte frumoase și abia își rețin lacrimile din cauza dragostei ce nutresc unul pentru altul. Așadar domnul s-a întors, iar noi pornind înainte am ajuns la Afumați, târgul de odinioară al lui Mihai Vodă⁴⁴, stăpînitor care ar fi rămas neînvins de n-ar fi încercat puterea Poloniei. Trecem apoi de București, oraș vestit al Țării Românești, trecem peste râurile Neajlov și Călniște⁴⁵ și ajungem la Călugăreni, unde în ostroave a zdrobit Mihai Vodă 100 000 de turci⁴⁶. Trecem apoi // pîrîul Șerpătești⁴⁷, granița Țării Românești. Hotarul odinioară era la Dunăre, dar azi din pricina cerței a doi frați, fii de domn⁴⁸, Giurgiul și Brăila sînt păzite de străji turcești. (Certîndu-se cei doi frați, fii de domn, unul din ei ca să capete domnia a dat turcilor acest mal al Dunării, unde se află Giurgiul și celelalte cetăți). Acolo, urcîndu-ne pe un deal, vedem în vale Dunărea, care curge repede și lată. E râul cel mai mare din Europa; izvorăște din munții Elveției⁴⁹ și se varsă în Pont. Pe ape se văd ostroave mănoase cu iarbă deasă, unde stau cocori cu pene albe. Țipete și gemete de lebede se ridică din întuneric . . .

De o parte și de alta, cresc dese culturi de harbuji aurii și peste tot roiesc bărcile pescarilor. Unii prind știuci la zăgazuri, alții prind pești mari cu undița, iar alții pescuiesc din bărci ușoare . . .

⁴³ Desigur Ialomița, peste care se afla „un pod bun”.

⁴⁴ Mihai Viteazul

⁴⁵ *Niezul y Kielniste.*

⁴⁶ Cifră exagerată anume, pentru a ridica și mai sus biruința ulterioară a polonilor.

⁴⁷ *Serepka.* Despărțea raiaua Giurgiului de Țara Românească.

⁴⁸ Fiii lui Radu cel Mare, Vlad Vintilă de la Slatina și Paisie, care cedează turcilor, în 1545, drept răsplată pentru ajutorul dat, orașul Brăila și regiunea înconjurătoare, transformată în raia.

⁴⁹ În realitate din Germania, din munții Pădurea Neagră.

Indreptându-ne privirea în lături, vedem Giurgiul pe o stîncă înaltă ca o movilă. Cînd ne apropiem, straja împărătească a azapilor, pedestrași ușor înarmați (întrebuițați numai pentru apărarea și atacul cetăților), trag cu tunul, după aceea și cadiul din Giurgiu ne iese în întîmpinare cu o mulțime de oameni. După ce solul i-a bucurat pe aceștia cu prezența sa, cînd se ivesc zorile, ne grăbim să apucăm vîslele și caicele repezi ne duc în zbor la Rusciuc pe malul bulgăresc.

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

ВОЗВРАЩЕНИЕ ВО ЛЬВОВ

Приехав в Молдавию, я увидел страну разоренной и безлюдной. Точно так же, выезжая в Польшу, я увидел разрушения и развалины, причиненные татарами. Много городов, сел, деревень, поселков и крепостей были безлюдны, и (это не только) вчера и не третьего дня, ибо нечестивые татары два-три раза в год подряд, никого не страшась и не боясь, приходили и уходили, сжигали и убивали, грабили, а прочих уводили в плен в свою страну.

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

JOHN SMITH

(1579—1631)

*

„Căpitanul” John Smith s-a născut în ianuarie 1579, în Lincolnshire, fiind fiul lui George Smith, fermier înstărit al lordului Willoughby, și a murit la Londra, la 21 iunie 1631, purtând titlul de „amiral al Noii Anglii”, conferit de Compania Vestică pentru Virginia de Nord. Conform memoriilor din 1630, el însoțește pe fiul al doilea al lordului amintit în Franța. Concediat după două luni, colindă prin Franța și Țările de Jos, mai întâi ca mercenar, în solda lui Henric al IV-lea, apoi în a statelor olandeze. După o ședere în Scoția se întoarce în Anglia unde — tot după spusele sale — trăiește în mijlocul pădușilor, citind pe Machiaveli și pe Marcus Aurelius. Pentru anii 1600—1609 nu avem alte date biografice decât povestirile sale din 1624 și 1630. Potrivit cu acestea, trece din nou în Franța e jefuit, se îmbarcă pe un vas cu pelerini, în drum spre Locurile Sfinte. E aruncat de aceștia în mare, salvat de căpitanul de corabie, La Roche, care îl ia la bordul său — asistă la o luptă cu o corabie venețiană, în sfârșit, debarcă la Antibes și pornește să viziteze Italia, ajungând, în cele din urmă, la Veneția,

și de acolo la Graz, de unde începe un nou episod al memoriilor sale, anume cel legat de împrejurările din Transilvania și Țara Românească (1601—1603).

Contele Meldrich — una dintre figurile principale, deși fictive ale memoriilor pentru anii aceștia — îl întâlnește la Graz, îl ia cu el la Viena și apoi în expediția imperialilor contra turcilor, unde Smith se acoperă de glorie. Dar curînd sînt iar trimiși împreună, pentru a da ajutor generalului G. Basta, împotriva principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory, întors de curînd din Polonia. Însă Meldrich, avînd motive personale de nemulțumire, își convinge trupele să-i dea ajutor lui Sigismund contra turcilor (!!!?), în loc de a-i da ajutor lui Basta contra lui Sigismund. Obținînd de la Sigismund încuviințarea de a porni o expediție de pradă contra turcilor, Smith ia parte la acțiunea de la „Zarkain“ sau „Zarkam“ și de la „Regall în Transilvania“. În cursul acestor acțiuni s-a luptat, în trei rînduri, în duel singular, cu cîte un comandant turc, pe care l-a doborît sub ochii admirativi ai celor două armate. Ilustrațiile contemporane, însoțind textul, înfățișează — desigur dupa indicațiile autorului — o luptă cavaleriească între doi cavaleri în armuri aproape identice, cu coiful împodobit cu pene de struț, armura turcului mai fiind încă prevăzută și cu un fel de aripi deasupra umerilor. Mai tîrziu, Smith, împreună cu Meldrich și o pleiadă întregă de figuri, pe cît de ilustre, pe atît de necunoscute cititorilor, sînt trimiși în ajutorul lui Radu Șerban, atacat de Ieremia (!) Movilă, numit domn al Țării Românești. Sînt descrise cu mare lux de amănunte șarjele de cavalerie date cînd de unul din adversari, cînd de celălalt în defileul Oltului (!) — unde se afla totuși o cîmpie (!) — îngăduind asemenea isprăvi. Numirile geografice sînt folosite mai mult formal. De exemplu, autorul creează impresia că „Rottenturm“ și „Verestorony“ ar fi două numiri deosebite. Numele comandanților dușmani sînt și ele înșirate cu tot atîta fantezie, cu cuvinte de laude pentru vitejia lor. Dar totul se termină cu un măcel general și soarele încremenește de perfidia lui Basta și a imperialilor, care trimiseseră cu bună știință la pieire pe toți comandanții devotați lui Sigismund. Cad în luptă unul după altul și scapă doar Meldrich, autorul însuși fiind găsit în stare aproape muribundă printre morți. E vîndut ca sclav la „Axopolis“ și trimis de comandantul turc frumoasei Tragabigzanda la Stambul, unde îl așteaptă alte aventuri. În sfîrșit, după o serie de peregrinări de la „Nalbriz“ pe Don, prin ținuturi și localități cu nume ciudate, autorul nimerește iar la „Hermanstad“, unde a găsit așa mulți prieteni buni, că nici nu s-ar mai fi despărțit de ei — măcar că lipsea de acolo acea icoană a vitejiei (Mirrou of virtue) prințul lor (= Sigismund) — de nu ar fi trebuit să se întoarcă în patrie, dar izbutește totuși să treacă pe la curtea acestuia la „Lipswick in Misenland“ și obține de la el, în decembrie 1603, o diplomă de recunoaștere a meritelor sale și de înobilare, însoțită de 1 500 de ducăți de aur. Nu-l vom mai urmări în aventurile sale ulterioare în Spania și Maroc înainte de a ajunge la cele din Virginia, la a cărei colonizare a luat efectiv parte (1605—1609). Aici se situează vestita sa aventură care i-a adus o celebritate universală și necontestată timp de vreo două veacuri și jumătate. E vorba de episodul dramatic al prinderii lui de către indieni și al salvării lui de la moarte de către Pocahontas, fiica „regelui“ Virginiei Powhattan. Această întîmplare, chipurile din 1607, nu e povestită de Smith, în relația sa anonimă din 1608. „A true relation“, ci abia în 1616, într-o petiție adresată reginei Angliei pentru eliberarea

Stema lui Toma Borsos (reprodusă după Borsos Tamás, *Vásárbelytől a Fényes Portáig*, Buc., 1968, p. 160)

The Totall Discourse,
Of the Rare Aduentures, and painefull
Peregrinations of long nineteene Yeares Tra-
uayles, from SCOTLAND, to the most Famous
Kingdomes in Europe, Asia, and
AFRICA.

Perfited by three deare bought Voyages,
in Struaging of Forty eight Kingdomes anciens
and Moderne; twenty one Rei-publickes, ten
absolute Principalities, with six
hundred Islands.

The particular Names whereof, are Described
in each Argument of the ten Divisions of this
HISTORY: And it also divided in
Three Bookes; two whereof, ne-
uer heretofore Published.

Wherein is Contayned, an exact Relation, of the
Laws, Religion, Policies, and Government of all
these Princes, Potentates, and People.

Together with the grievous Tortures he suffered, by the
Ingratitude of *Alcala* in SPAIN, his
miraculous Deliverance, and Delivance
thence: And of his last and late
Returne from the *North-west*.

Colum non Antiman.

BY WILLIAM LITHGOW.

Imprinted at London by Nicholas Okes, 1632.
Cum Privilegio.

Foaia de titlu a cărții lui William Lithgow (după lucrarea sa
ed. London, 1623, Bibl. Acad. I 5116)

Part 3 By 3 Voyages in Europe, Asia, and Africa.

was lying sick of a Feaver at Ialialtrad. This Province is a free Principality, and notwithstanding adherent in some respect to the authority of the Turke. But now having left this Religious Country, and crossing the North passage of the Hills, called the Borean Berge, at North Mainaine, I entered in Moldouia; where for my welcome in the midst of a border-Wood, I was hefer with six mshd rers.

Prinderea lui W. Lithgow în Moldova (idem)

Portretul căpitanului John Smith (după ediția operei sale, vol. II, p. 80; Bibl. Acad. II 1940 80)

THE
TRUE TRAVELS,
ADVENTURES,
AND
OBSERVATIONS

OF
Captaine JOHN SMITH,
In Europe, Asia, Affrica, and America, from Anno
Domini 1593. to 1629.

His Accidents and Sea-fights in the Straights; his Service
and Stratagems of warre in *Hungaria, Transilvania, Wallachia,* and
Moldavia, against the *Turks,* and *Tartars*; his three single combats
betwixt the *Christian Armie* and the *Turkes*.

- After how he was taken prisoner by the *Turks,* sold for a Slave, sent into
Tartaria; his description of the *Tartars,* their strange manners and customes of
Religions; Diets, Buildings, Warres, Feasts, Ceremonies, and
Living; how hee slew the Ralhaw of *Nabretin* in *Cambia,*
and escaped from the *Turkes* and *Tartars.*

Rob.

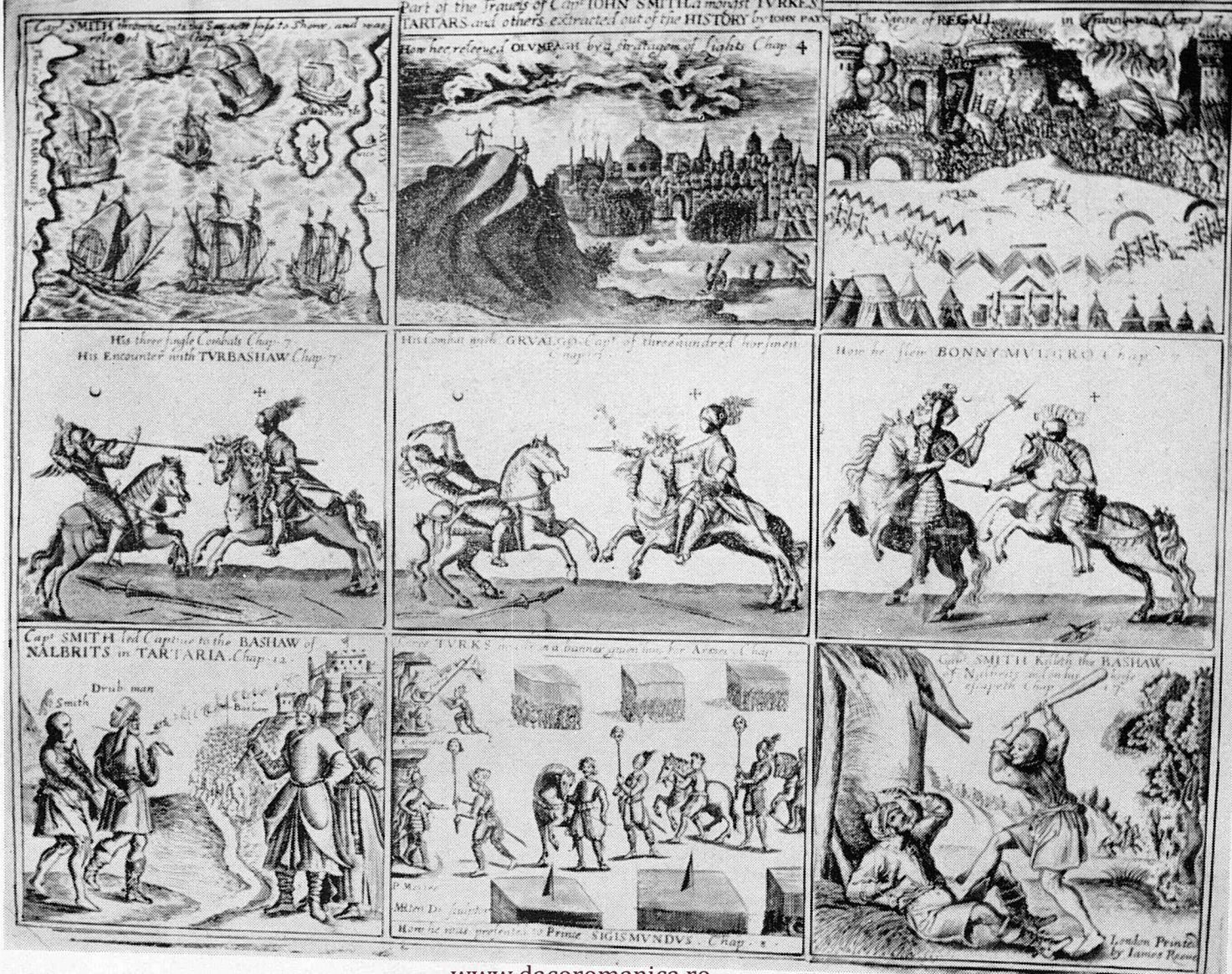
Burton &

Together with a continuation of his generall History of *Virginia,*
Summer-Iles, New England, and their proceedings, since 1624. to this
pretent 1629; as also of the new Plantations of the great
River of the *Amazons,* the Iles of *S. Christopher, Mevù,*
and *Barbades* in the *West Indies.*

All written by actuall Aurtherours, whose names
you shall finde along the History.

LONDON.

Printed by *F. H.* for *Thomas Slater,* and are to bee
sold at the Blew Bible in *Greene Arbour.* 1630.

Armata turcească în marș (stampă din secolul XVI) (Biblioteca Academiei R.S.R.)

Maria fiica lui Petru Șchiopul, soția lui Polo Minio (reproducere după N. Iorga, *Românii și grecii de-a lungul veacurilor*, București, 1921)

acestei indiene luate prizonieră de către englezi și ținută ca un fel de ostatic. Episodul este apoi reluat și cuprins în istoria Virginiei *The General History of Virginia, New England and the Summer Isles (1624)* și apoi iarăși în memoriile publicate de Smith în 1630: *The True Travels, Adventures and Observations of Captaine John Smith, Sometimes Governour in Those Conntryes and Admiral of New England*.

Această ciudățenie a deșteptat bănuieli asupra întregului incident și a inspirat o serie de reconsiderări critice a relațiilor lui Smith, combătute, la rândul lor, de susținătorii lui Smith. Trebuie observat că, în general, aventurile senzaționale povestite de autor — și în deosebi cele în legătură cu odiseea din Europa centrală și sud-estică — sînt privite cu scepticism (cf. declarația editorului ediției din 1907 a memoriilor, precum și a autorului notei din Enciclopedia britanică: *Multe aventuri pe viață și pe moarte («desperaten») povestite el neconfirmate de mărturiile contemporane și puse la îndoială de unii critici moderni*). Acestea, în bună parte imaginare, au fost povestite de el în mai multe etape. Cele din Ungaria, Transilvania și Țara Românească (în titlu e pomenită și Moldova) au apărut mai întîi prin 1624 în vol. VIII al colecției de „pelerini” (Pilgrimes) a lui Purchas, sub forma unui extras dintr-o carte inexistentă datorată unui autor tot atît de ireal: Francisco Ferneza. Ulterior, în 1630 textul mult amplificat și modificat a fost inclus în memoriile publicate de Smith sub titlul *The true Travels...* spre deosebire de cel inițial din Purchas intitulat doar *The Travels...* fără accentuarea unei veridicități superioare. Cum la plecarea sa din Virginia la 1605 el se intitula „căpitanul” John Smith, fără a se ști prea bine în ce țară își câștigase acest grad, povestirile sale din 1624 și 1630 aveau de sigur scopul de a lămuri în sensul cel mai favorabil acest punct. Dar explicațiile sale, departe de a face lumină, aduceau noi valuri de întuneric. Se întrevede așadar și un alt scop: acela de a menține perdeaua de umbră, făcînd să joace la suprafața ei caleidoscopul unor aventuri necontrolabile. Trebuiau acoperiți vreo 8—9 ani, invocînd peripeții nedatate și nedatabile pentru a ascunde ce fusese aievia. De aceea se succed naufragiile și peripețiile, lungile călătorii, rezumîndu-se adesea la o listă nesfîrșită de localități vizitate. În versiunea din 1630, se oferă un vag indiciu cronologic: 3—4 ani după încheierea păcii din Franța Smith se hotărăște să meargă să lupte contra turcilor în Ungaria. De aici încep aventurile care ajung să se repete oarecum mecanic. Avem o serie de strategeme sau invenții ale lui Smith, care se soldează toate prin cucerirea în condiții asemănătoare a unor cetăți din mîinile turcilor. Duelul dintre autor — campion al creștinilor — cu campionul turcilor se mai repetă încă de două ori, fără deosebiri prea mari. Salvarea lui se datorește mai întotdeauna unei protecții feminine: Tragabigzanda la Constantinopol, doamna Calamata în țara tătarască... etc... apoi Pocahontas în Virginia. Unul dintre procedeele folosite constă într-o înșirare amețitoare de nume de personaje fictive, printre care se strecoară și mențiunea unor nume reale, menite să dea autenticitate numelor de fantezie ce ar fi zadarnic căutate în izvoarele contemporane. Aceeași observație este valabilă și pentru numele geografice generos revărsate asupra povestirii. Anumite trăsături arată limpede o necunoaștere a locurilor unde pretinde că, ar fi fost și s-ar fi luptat (Vezi *Obs. Crit.*) La vremea cînd pretinde autorul că s-ar fi aflat în Transilvania, situația reală era următoarea: partea de răsărit cu Bistrița, Mediaș și Sighișoara era în stăpînirea lui

Sigismund Báthory, care mai asedia și Sibiu, și Clujul. Basta se închinase la Dej, așteptând ajutoare. Moise Székely, venit de la Timișoara, lupta și el pentru Sigismund, contra lui Basta și a lui Radu Șerban. Sigismund se înfățișa acum ca omul turcilor, aliat cu tătarii și polonii ce-l sprijineau pe Simion Movilă. La Brașov a primit solemn steagul de domnie trimis de turci. Dar apoi, în februarie 1602, încheie un prim armistițiu cu imperialii, urmînd după alte șovăieli noua sa abdicare, de care amintește și Smith, dar în culori false. El a folosit intensiv istoria turcilor a lui Richard Knolles, *The General History of the Turkes*, ed. nouă din 1622 (care împrumută mult din textul altor lucrări: de pildă versiunea franceză a lui J. A. de Thou, *Histoire Universelle...* sau Michel Baudier, *Inventory de l'histoire générale des turcs*, Paris ed. nouă din 1620) și tot astfel și broșura și harta lui Theod. de Bry, (*Pannoniae Historia chronologica*, Frankfurt 1596). A putut de asemenea cunoaște la Purchas și textul și gravurile lui Hieronymus Ortelius, *Chronologia* ed. 1615, precum și volumul lui Ciro Spontoni — *Attioni de'Re dell Ungaria*, tipărită la Bologna, în 1602. De acolo a cules și informația despre împodobirea cu aripi a portului unor luptători turci etc. Pentru luptele din Țara Românească din anul 1602, vezi mai jos *Observații Critice*.

Apar și elemente reale dar atît de schimbate, încît cu greu ar mai putea fi recunoscute. Lucrul cel mai sugestiv pentru inventivitatea lui Smith este faptul că în *memorii această luptă* (dată pe malul Oltului! la Rottenturn) *se termină cu un măcel general și total din care nu scapă decît doar Smith*, în condiții destul de grele, cînd în realitate lupta de la Teișani s-a soldat prin retragerea tătarilor.

Dar inventivitatea aceasta se manifestă și mai vădit în așa-zisa diplomă dată de Sigismund autorului, în care totul este fals, începînd chiar cu titlul pretinsului emitent și sfîrșind cu pecetea sa, fără a mai pomeni de conținut.

A murit în anul 1631.

În afară de memoriile intitulate: Călătoriile adevărate ale lui John Smith, mai avem de la el o serie de lucrări în legătură cu Virginia, Noua Anglie și cu arta navigației: *A True Relation* (1608). *A Map of Virginia 1612*. *A Description of New England 1616*. *New England's Triales 1620*. *The General History of Virginia, New England and the Summer Isles — 1624*. *An accidence for all young seamen 1626*. *A sea grammar 1627*.

Principalele reeditări moderne sînt următoarele: J. Smith, *Works* ed. Edward Arber, Birmingham 1884; *Travels and Works*, ed. Arber cu o introducere critică a lui A. G. Bradley, Edimburgh, 1910, *The General Historie of Virginia, New England, The Summer Isles together with True Travels, Adventures and Observations, and A Sea Grammar*, 2. vol. Glasgow, 1907 (ediția folosită de noi). Despre el s-a scris foarte mult. Cităm: A. Bradley, *Captain John Smith*, London 1905; Ed. K. Chatterton, *Captain John Smith*, London 1927; Bradford Smith, *Captain John Smith, Life and Legend*, Philadelphia 1953.

Veracitatea spuselor sale asupra Virginiei a fost serios pusă la îndoială în lucrări ca ale lui Kroff *Notes and Queries* 1890, Alex. Brown — *Genesis or the United States* (1890), E. D. Neill — *History of the Virginia Company of London*. Ea a fost afirmată, dimpotrivă, de: Ch. Pointdexter — *Captain John Smith and his Critics* (1893), J. Fiske — *Old Virginia* (1897), A. G. Bradley — *Captain John Smith* (1905). E. K. Chatterton, 1927.

Pentru poziția lui Philip Barbour, *The three Worlds of Captain John Smith* (Boston 1964) vezi *Obs. Crit.* El anunță și o ediție completă a lui J. Smith îngrijită de el și de Lawrence W. Towner.

La noi a fost tradusă parțial porțiunea privind luptele din Țara Românească de către M. Beza, care a publicat-o în „Românul” (1912), fiind apoi republicată de N. Iorga în „Neamul românesc literar” din 1912, cu unele scurte note și îndreptări, fără însă a se ocupa de restul textului sau a lua o atitudine în problema autenticității. Faptul că nu l-a cuprins pe John Smith în volumul respectiv al *Istoriei românilor prin călători* arată clar punctul de vedere la care s-a oprit. Relația lui J. Smith a făcut și obiectul unei scurte comunicări la Institutul de istorie a regretatului I. Totoiu.

Concluziile schițate aici se întemeiază pe un studiu inedit de M. Holban, *The truth about the True adventures of Captain John Smith in Transylvania and Vallachia*.

CĂLĂTORIILE, AVENTURILE ȘI
OBSERVAȚIILE¹ CĂPITANULUI
JOHN SMITH

p. 138

[Acum după moartea lui Mihai voievod al Țării Românești, turcii au trimis pe unul, Ieremia², să le fie voievod sau domn, a cărui aspră tiranie sfidătoare a făcut poporul să se răzvrătească împotriva lui, așa că a fost constrâns să fugă la granițele Moldovei, iar Basta³, din partea împăratului a proclamat în locul lui pe Radu⁴. Dar Ieremia, strângând laolaltă o armată de 40 000 de turci, tătari și moldoveni, s-a întors în Țara Românească. Radul, nefiind încă în stare să strângă o asemenea ar-

¹ Traducerea s-a făcut după textul englez publicat sub titlul: *The True Travels Adventures and Observations of Captain John Smith, Sometimes Governour in Those Countryes and Admiral of New England* (1630) și retipărit în ediția operelor complete a lui Smith, dată la lumină la Glasgow, în 1907, pp. 95—300. Am cuprins în paranteze textul din 1630, care poate fi comparat cu cel din 1624. Vezi n. 9.

² Ieremia — confuzie cu Simion Movilă.

³ *Busca*. În textul din 1624: Basta.

⁴ Lord Rodoll = Radu Șerban.

mată, a fugit în Transilvania la vechiul prieten Basta, care, chibzuind bine la această treabă, și cât ar fi de bine pentru propria sa siguranță să aibă Țara Românească supusă împăratului, sau cel puțin < să dea >] o întrebuintare celor rămași din vechile regimente ale lui Sigismund⁵ — de a căror mărinimie⁶ și sinceritate se îndoia foarte mult, [le-a trimis cu Radul să cucerească Țara Românească sub conducerea vitejilor căpitani⁷ contele Meldrich, contele Vel-tus, contele Nederspolt, contele Zarvana, domnul Bechlefield, seniorul⁸ Bu-dendorfe, și încă mulți alții de mare rang și strălucire, cei mai buni prietenii și aliați pe care îi avusese principele⁹, aceștia cu 30 000 de ostași au înaintat dealungul râului Olt, la strâmtorile de la „Rebrinke”¹⁰ pe unde au intrat în Țara Românească, punându-și tabăra la Raza¹¹, Ieremia stînd la Argeș¹² și-a tras armata în vechea sa tabără de pe cîmpia de la Peteske¹³ pe care a întărit-o cu cele mai mari silințe avînd de gînd să se apere pînă ce-i va mai veni ajutor de la Hanul tătar din Crimeea¹⁴. Radul a zdrobot multe grupuri mici care veneau asupra taberei sale, și în timpul nopții el punea să fie zvîrlite capetele celor uciși dealungul șanțului dușmanilor. Șapte din aducătorii¹⁵ lor au fost prinși și Ieremia a poruncit să fie jupuiți de vii. După aceea a atîrnat pieile lor pe prăjini cu hoiturile și capetele lor pe niște pari alătura.

⁵ Sigismund Báthory care renunțase încă o dată la Transilvania în favoarea împăratului, dar care mai avea destui devotați ostili imperialilor.

⁶ *Greatness and True Affection*. — Vezi textul din 1624.

⁷ Numele înșirate sînt toate fanteziste. Vezi *Observ. Critice*.

⁸ *The Lord Budendorfe*. Nu apare deloc în versiunea din 1624.

⁹ Basta astfel stăpîn pe Transilvania, a scos pe toți creștinii din aceste regimente vechi ale lui Sigismund, de a căror putere și sentimente adevărate se îndoia foarte mult, <punîndu-i> sub conducerea lui Radu voievodul Țării Românești, gonit de Ieremia, cel pus de turci. În această armată de 30 000 de oameni a intrat și căpitanul Smith, care păstrîndu-și aceleași posturi ca mai înainte sub nobilul său colonel, a avut atribuții variate și numeroase dealungul fiecăreia din încăierările primejdioase (care ar fi prea lung să fie povestite în parte) mai înainte de a se fi putut ajunge a-l atrage pe principele Ieremia în lupta în care (precum s-a notat) 2 000 de morți zăceau pe cîmp, și la unul și la altul, însă Ieremia a fugit, și Radu a reputat izbînda, și prin aceasta și-a recîștigat iar domnia.

Puțin după aceea Meldrich a fost trimis cu 13 000 de oameni . . . etc. [corespunde apoi cu textul versiunii a doua, vezi mai jos p. 321, după asterisc]. Din *Purchas, His Pilgrimes*, cap. VIII, p. 333.

¹⁰ Rîmnic.

¹¹ Raza. Vezi *Călători I*, p. 283, loc, „Retz” (Titireci) lîngă Ocnele Mari.

¹² *Argish*. În realitate Tîrgoviște.

¹³ Pitești.

¹⁴ *From the Crym Tartary*. Gazi Ghirai II (1588—1608).

¹⁵ *Porters*. Invenție pură, care nu apare în nici un izvor contemporan.

BĂTĂLIA DE LA ROTTENTON¹⁶ O STRATAGEMĂ FRUMOASĂ FOLOSITĂ DE SMITH

Radul, neștiind cum să atragă pe dușman la luptă, [și-a pornit armata, arzînd și prădînd totul pe unde trecea, și s-a întors iar la „Rebrinke“ noaptea, prefăcîndu-se că fuge la vestea sosirii tătarilor din Crimeea, ceea ce a înflăcărat atît de mult pe turci, siguri de izbîndă, încît l-au îndemnat pe Ieremia să-i urmeze împotriva voinței sale. Radul, văzînd că i-a reușit lucrul pus la cale așa cum dorișe, a rînduit astfel treaba: ajungînd la defileuri și-a pus în ordine de luptă armata, care fusese urmărită aproape două zile cu hărțuiele continue la ariergardă, și care acum, întorcîndu-și fața spre dușman, a fost atacat cu furie de 3 000 de „haiduci“¹⁷

¹⁶ = Rotenturm (Turnul Roșu). La Purchas: *Rotenton in the Valley of Verest Horne*. Prima jumătate din acest capitol lipsește la Purchas, la care apare doar stratagema lui Meldrich cam din dreptul trimiterii 22. Dealtminteri la Purchas narațiunea este continuă fără această împărțire în locul acesta.

¹⁷ *Hydukes*. Despre aceștia vezi și relațiile lui Radibrat și Vimercati din vol. de față.

de munteni și de moldoveni, sub comanda a trei colonei: Oversal, Dubras și Calab¹⁸ ca să-i țină în loc pînă la venirea celorlalți. Veltus și Nederspolt cu armata lor le-au ținut piept cu atîta bărbăție pînă ce a venit Sangeacul Hamesbeg¹⁹ cu alți 6 000 de oameni într-o șarjă nouă cărora i-au făcut față Meldrich și Budendorfe cu vitejie așa mare că parcă de ei singuri atîrna victoria. Căci erau mai degrabă ca niște lei turbați decît ca niște oameni; calul lui Meldrich fiind ucis sub el turcii s-au repezit, crezînd că îl pot prinde pe Meldrich, dar el încălecînd din nou pe alt cal a ucis crede-se chiar cu mîna lui pe vajnicul Sangeac. După aceasta, retrăgîndu-se trupele lui, au trecut în fruntea oștilor cele două mîndre pașale Aladin²⁰ și Zizimmus. Atunci Veltus și Nederspolt, după ce au răsuflat și și-au unit trupele cu Becklefield și Zarvana, au atacat²¹ cu o îndrăzneală atît de uimitoare aripa stîngă a armatei lui Zizimmus, încît i-au dat pe toți peste cap, și Zizimmus Pașa a fost prins, dar a murit îndată de rănile primite. Ieremia văzînd acum că toată armata lui Radul înaintază, și neavînd încotro, a trecut în fruntea ariergardei îmbărbătînd într-atîta pe soldați prin pilda sa, încît Radul nu a mai fost așa de sigur de victorie. În acest măcel atît de sîngeros încît nici nu mai era loc de stat decît peste cadavre, iar în mai puțin de o oră erau așa de amestecate împreună, de parcă fiecare regiment l-ar fi căutat anume pe celălalt regiment dușman, vestitul Aladin a lăsat în acea zi un nume glorios de pe urma vitejiei sale; și mulți dintre vrăjmași au deplîns moartea sa după biruința care, din acea clipă, a fost a lui Radul. Se zvonise că și Ieremia ar fi fost ucis, dar nu a fost așa, ci el a fugit [cu restul armatei în Moldova,] lăsînd pe cîmp 25 000²² de morți de amîndouă părțile. Și astfel a fost iarăși în domnie Radul, și Țara Românească a ajuns supusă împăratului.

Dar* nu a avut mult răgaz să-și așeze noile rosturi și au și venit știri că unele „regimente” de tătari rătacitori jefuiau părțile dinspre Moldova. Meldrich cu 13 000 de oameni a fost trimis împotriva lor; dar cînd au aflat că era însuși Hanul tătarilor cu cei doi fii, cu o armată de 30 000 de oameni și că Ieremia, care scăpase, cu 14 000 — 15 000 de oameni, sta la pîndă spre Langanaw²³, Radul s-a retras la Rottenton unde era o garnizoana puternică

¹⁸ Nume fanteziste, ca toată povestirea. Pentru descrierea luptei, vezi scrisoarea lui T. Cavrioli după *Obs. crit.*

¹⁹ *The Zanzache Hamesbeg.* Poate o reminiscență a numelui lui Ahmed pașa, ginerele hanului tatar, menționat la Sîlistra în 1603.

²⁰ *The two proud Bashawes, Aladin and Zizzimmus.* Personaje fictive.

²¹ *Charged.* Toată lupta e înfățișată ca o succesiune de șarje de cavalerie.

²² În versiunea inițială erau doar 2 000 de morți.

²³ *Langanaw* (= Cîmpulung?). Toate aceste date sînt fanteziste.

* Semn care arată că de aici încolo textul este comun cu cel din Purchas.

p. 141 a lui Radul. Dar ei erau atît de încolțiți din toate părțile, de acele mulțimi infernale, încît nu puteau înainta destul de iute, fiind siliți să se încaere cu iscoadele, cu jefuitorii și cu micile cete²⁴ care le tot ieșeau în cale. Dar într-o noapte printre celelalte după ce și-au croit drum printr-o pădure, cu silințe nemaipomenite, tăind copaci²⁵ împotriva celorlalți, pentru a le opri trecerea, au întîlnit pe neașteptate într-o ceață groasă dis-de-dimineată 2 000 de oameni încărcăți de pradă, și vreo 200—300 de cai și de vite; cei mai mulți din ei au fost uciși și alții prinși. Aceștia le-au spus unde stă dosit Ieremia, așteptîndu-l pe hanul tătarilor, care nu era departe.

Meldrich, avînd de gînd să forțeze trecerea, a fost învățat de englezul Smith cum să folosească o stratagemă nostimă pe care a dus-o la îndeplinire astfel: căci punînd 200—300 de trunchiuri aprinse²⁶ în vîrfurile sulitelor și atacînd pe dușman noaptea, au dat foc trunchiurilor care s-au aprins cu așa flacără încît acestea au zăpăcit nu numai caii lor, dar și pe pedestrași, și cu prilejul acestei ciocniri înflăcărate proprii lor cai au luat-o înapoi în fugă cu o mare furie, încît au răsturnat prin violența lor pe Ieremia cu armata sa, și aceasta fără nici un fel de pierdere, vrednică de a fi pomenită din partea lui Meldrich. Dar ei nu s-au fălit mult cu această victorie, căci pe cînd erau la trei leghe de Rottenton, tătarii s-au năpustit asupra lor așa crunt, cu aproape 40 000 de oameni, încît s-au văzut siliți sau să lupte sau să fie tăiați în bucăți, dacă ar încerca să fugă. Aici Basta și-a împlinit dorința, căci de cum s-au ivit razele soarelui și-a desfășurat și tătarul steagurile²⁷, iar la prînz a mai zăbovit soarele puțin privind la împlinirea unei înșelări tiranice și mîrșave, pînă ce pămîntul a roșit udat de sîngele celor cinstiți, iar soarele s-a ascuns de rușine în fața unei priveliști așa de mișelești . . . etc.²⁸.

²⁴ *Scouts, forragers and small parties that still encountered them.* Adăugat în 1630.

²⁵ *Cuting trees thwart each other to hinder their passage.* (Doar în textul din 1630).

²⁶ *Trunks with wilde fire.* În amîndouă versiunile.

²⁷ De aici încolo textul diferă. La Purchas... să lupte cu acest număr inegal, cînd aproape 30 000 au fost uciși. Contele împreună cu vreo 1 500 de oameni au scăpat, doar restul a pierit cu totul, sau a căzut în prinoare, după cum istoria la care vă trimit, va arăta pe larg timpul, locul, comandantii principali, împreună cu felul și ordinea luptelor.

²⁸ Urmează: *It was a most brave sight to see the banners and ensignes streaming in the aire, the glittering of armour, the variety of colours, the motion of plumes, the forests of lances, and the thickness of shorte weapons, till the silent expedition of the bloody blast from the murdering Ordnance, whose roaring voice is not so soone heard as felt by the aymed at object, which made among them a most lamentable slaughter.*

NUMELE ENGLEZILOR CARE AU FOST OMORIȚI ÎN LUPTA DE LA ROTTENTON, ȘI CUM A FOST LUAT ÎN PRINSOARE CĂPITANUL SMITH ȘI VÎNDUT CA ROB

În valea Veristorne²⁹, între râul Olt³⁰ și muntele Rottenton, a fost cea ciocnire sîngeroasă în care au pierit cei mai mulți și mai buni prieteni ai Principelui Sigismund.

p. 142

Meldrich, rînduindu-și cît a putut mai bine cei 11 000 de soldați ai săi la poalele muntelui, în flancul său și în fața sa, a înfipt acolo niște pari ascuțiți, întăriți prin ardere la un capăt, și plecați împotriva dușmanului, ca trei batalioane de sulite, pentru care de asemenea au fost săpate mici gropi³¹. Printre acei pari a fost rînduită pedestrima cu porunca de a se retrage cînd s-ar ivi prilejul. Tătarul, așezîndu-și spre cel mai mare folos al său pe cei 40 000 de oameni ai săi, l-a însărcinat pe Mustafa pașa să-și înceapă lupta, cu un mare strigăt al tuturor și cu steagurile desfășurate, în bătaia tobelor și în semnalul trîmbițelor și oboiurilor³².

Nederspolt și Mavazo cu regimentele lor de cavalerie le-au ieșit înainte vitejește și i-au silit să se retraga. Tătarul Begolgi³³, cu escadroanele sale ce întunecau cerul cu nenumăratele lor săgeți în zbor, a fost întîmpinat cu o vitejie asemănătoare de către Veltus și Oberwin, și acest măcel sîngeros a ținut mai bine de un ceas, pînă ce mulțimea fără seamă a tătarilor a sporit atît de mult, încît s-au retras după escadroanele (?) lor de pari³⁴, cum fusese porunca, Tătarul fioros, socotind că ar fi mai prejos de el să aștepte așa de mult timp victoria, și-a urmat mai departe atacul cu masa trupelor sale; dar a fost lucru minunat să vezi cum se prăbușeau la pămînt printre acei pari călăreții // și caii, iar trupele în dezordine erau așa de decimate, încît creștinii au scos un strigăt puternic: *Victoria*, și cu cinci sau șase piese de cîmp așezate pe coasta muntelui au pricinuit mari pierderi dușmanului, care își continua lupta cu atîta îndrjire încît Meldrich, văzînd că nu e nici o putință să păstreze superioritatea multă vreme, și-a adunat mica sa oaste într-un singur corp, hotărît în acea clipă să forțeze trecerea sau să moară în această încercare; și astfel *in grosse* (?) a dat un atac general, și timp

p. 143

²⁹ Adică Turnul Roșu (Veres=roșu). Este numirea localității și nu a unei văi.

³⁰ *Altus*. Confuzie între o luptă anterioară de pe această vale și cea de la Teișani.

³¹ *As three battalions of Pikes, amongst the which also there was digged many small holes*. Vezi textul lui T. Cavriolo.

³² *Trompets and howboyes sounding*.

³³ Numire fantezistă poate compusă din Beg și Oglu.

³⁴ *Within their squadrons of stakes*.

de mai bine de o jumătate de oră și-a deschis drum înaintea sa³⁵, pînă ce grosul trupelor hanului Crimeei, împreună cu două regimente de turci și de ieniceri, le-au întrecut așa de tare numărul, încît au fost înfrînți. Pe înserate contele cu 13 sau 14 sute de călăreți a trecut înnot rîul: unii s-au înecat, toți ceilalți au fost uciși sau prinși. Și astfel pe această cîmpie sîngeroasă zăceau aproape 30 000 de trupuri, unele fără cap, fără brațe și fără picioare, toți tăiați și ciunțiți: și murind ei acolo au arătat lumii că pentru așa de puține vieți tătarii Crimleni au plătit un preț care niciodată nu a fost așa de ridicat.

Dar acum ținuturile Transilvaniei și ale Țării Românești (supusă împăratului) și Sigismund acel viteaz principe, supusul și pensionarul său³⁶, și cea mai mare parte a nobilimii, viteji căpitani și soldați, au ajuns prada crudului turc nimicitor, pe cîtă vreme dacă împăratul ar fi fost tot atît de dispus să-l ajute pe el, ca și pe acele trei armate comandate de trei căpitani atît de merituoși ca Mihail, Basta și el însuși, și dacă aceste trei armate s-ar fi unit împreună împotriva Turcului — să judece oricine ce fericire ar fi fost pentru întreaga creștinătate — căci sau ar fi fost recuperată Bulgaria, sau cel puțin ar fi fost el³⁷ alungat din Ungaria unde a scos mult mai multe lucruri de la Împărat, decît a scos acesta din Transilvania³⁸].

p. 144 În această fatală luptă în care Nederspolt, Veltus, Zarvana, Mavazo, Bavell și mulți alți conți, baroni, colonei și căpitani, neînfricați cavaleri și soldați și-au aflat moartea, îngăduiți-mi să amintesc de numele compatrioților noștri care au fost pe lîngă el în acele // isprăvi glorioase, și care și-au sfîrșit zilele cu aceeași hotărîre neclintită ca cei mai buni luptători pentru Hristos și evanghelie, și anume Bastersfield³⁹, Kardwicke, Thomas Milemar, Robert Mullineux, Thomas Bishop, Francisc Compton, George Davison, Nicholas Williams, și unul John, un scoțian, au făcut tot ce se putea face omeneste, și cînd nu au mai putut face mai mult, și-au lăsat acolo oasele lor ca mărturie a spiritului lor. Numai stegarul Carleton și sergentul Robinson⁴⁰ au scăpat, dar Smith zăcea printre trupurile celor măcelăriți, gemînd de trudă și de răni, cu alții aflați și ei cu sufletul la gură pînă ce a fost descoperit de jefuitori încă în viață, și văzînd ei după platoșa și hainele sale că prețul răscumpărării sale le-ar prinde mai bine decît moartea sa, l-au dus în prinsoare împreună cu mulți

³⁵ *Made his way plaine before him.* În realitate tătarii s-au retras.

³⁶ *His subject and pensioner.*

³⁷ Turcul.

³⁸ De aici încolo avem pasajul paralel din Purchas (cap. II) cu unele deosebiri, de pildă Balchelor în loc de Bastersfield, apoi... Milemay, Mullynax, Roger în loc de Francis Compton... scoțianul în loc de: un scoțian.

³⁹ În Purchas: *Zarnava.*

⁴⁰ *Vezi Obs. crit.*

alții. L-au tratat bine pînă s-a tămăduit de răni, iar la „Axopolis“⁴¹ au fost cu toții vînduți ca robi întocmai ca vitele într-un iarmaroc, unde fiecare negustor inspectînd membrele și rănile lor, punea pe alți robi să se ia la luptă cu ei ca să le încerce puterea. El a căzut în lotul Pașei Bogall care l-a trimis de îndată la Adrianopol, și de acolo la Constantinopol la frumoasa sa țitoare ca să-i fie rob. În cete de cîte 20 de robi ferecați în lanțuri legate de gîtul lor au defilat în Marele Oraș unde au fost predați stăpînilor lor deosebiți, iar el a fost predat tinerei Charatza Tragabizanda (etc.).

Este apoi trimis de aceasta fratelui ei Timur, pașa de Nalbrits. Maltratată de acesta el îl omoară și fuge prin deșerturile Circasiei la Aecoplis unde a stat la guvernator pînă ce a fost trimis cu un convoi la guvernatorul din Caragnaw care i-a dat un salvconduct spre Letch, Donka, în Cologoske, și de aici la Berniske și Newgrad în Siberia prin Rezechica pe rîul Nipru în marginea Lituaniei. De aici a fost dus cu multă bunăvoință în acelaș fel prin Coroski, Duberesko, Duzihele, Drohobus și Ostrog în Volonia, Saslan și Lasco în Podolia, Halico și Collonia în Polonia, și astfel pînă la Hermanstat în Transilvania.

⁴¹ De observat că în rătăcirile sale ulterioare prin „deșertul Circasiei“, el este ospătat de guvernatorul de la „Exopolis“ (în Purchas) sau „Aecoplis“ (versiunea din 1630), adică variante ale numirii din Axiopolis culeasă din cărți și valabilă pentru o vreme mult trecută.

OBSERVAȚII CRITICE

O apreciere critică a aventurilor lui John Smith în Țara Românească nu este posibilă fără o privire generală și asupra celor din Ungaria și Transilvania, povestite în capitolele precedente și care nu au fost cuprinse în extrasul redat în volumul nostru din cauza caracterului lor absolut incredibil. Dăm totuși un rezumat sumar după ele pentru o mai bună înțelegere a întregului.

Sînt necesare unele observații preliminare. Așa-zisele aventuri din 1601—1602 au fost expuse abia după două decenii și mai bine. Publicarea lor s-a făcut în două etape cu o sporire considerabilă a textului. Spiritul în care a fost elaborată chiar și versiunea inițială reiese clar din titlul anunțînd „*isprăvile sale în războaiele împăratului, împotriva turcului, stratagemele sale subtile, luptele vitejești, aplausele <cîștigate>, ridicarea sa în grad și cinstea <de care se bucura>*”. Titlul pretinsei lucrări din care ar fi fost extrasă povestirea diferă de la o prezentare la alta. În cea din seria de „*pelerini*” publicată de Purchas (*His Pilgrims*, vol. VIII) în 1624, se menționează *Războaiele din Transilvania, Valahia și Moldova* scrise de un învățat italian Francisco Ferneza, secretar al princi-

pelui Sigismund Báthory, iar în textul din memoriile din 1630, Transilvania a fost înlocuită prin *Ungaria* și s-a mai lămurit că textul ar fi fost „tradus de Master Purchas”. Dar mai diferă și cifrele în mod flagrant. În Purchas numărul creștinilor căzuți în lupta cu tătarii este de 2 000, în memoriile el a crescut la 25 000!... Moise Székely vine la „Regall” cu 4 000 de luptători și 24 de tunuri (Pur). iar în textul al doilea cu 9 000 de oameni și 26 de tunuri! În schimb, la „Olimpach” armata lui Kizell are 20 000 de oameni (Pur.) iar în memoriile scade la 10 000! În sfârșit, memoriile înfățișează acea stranie diplomă a lui Sigismund Báthory din 9 dec. 1603 (!) certificată de crainicul coroanei „Garter” la 19 august 1625, adică cu vreun an după publicarea textului dintâi.

Ce a determinat difuzarea acelor „aventuri” în 1624? — Reîntors din Virginia în toamna anului 1609 în condiții foarte îndoielnice, discreditat de foștii săi tovarăși de colonizare, acuzat de uneltiri pentru a prelua puterea, de înțelegere cu „regele” indigen Powhattan, de intrigă în sînul coloniei etc. etc. arestat o primă dată încă din cursul călătoriei spre Virginia, și gata a fi arestat din nou cînd părăsește în sfârșit această așezare într-un mod destul de echivoc, semănînd mai mult a fugă, Smith nu a mai reușit să obțină a fi trimis înapoi. Speranța sa de a-și muta cîmpul de activitate în Noua Anglie s-a dovedit deșartă. El pornește o campanie susținută de propagandă pentru colonizarea lumii noi, firește după planul său. Dar în martie 1622 sosesc vești dezastruoase din Virginia. Indigenii au măcelărit în masă pe coloniști și au distrus culturile lor. Indată Smith redactează un fel de plan oferindu-și serviciile și schișind un program de acțiune. Tot atunci se grăbește să scrie pe nerăsuflăte o istorie a Virginiei (*A General History of Virginia...*) împărțită în două părți care au fost predate simultan la doi tipografi pentru a nu pierde nici o clipă. Drept hărți a folosit unele existente, înlocuind numele de pe ele cu altele, în bună parte fanteziste. Obține pentru carte patronajul ducesei de Lennox. O parte apreciabilă din conținut e reprezentată de descrieri anterioare și e împrumutată de-a gata din materialul colecționat de Hakluyt și monopolizat la moartea acestuia de continuatorul său, Samuel Purchas. John Smith, care îl cunoștea încă din 1611, ajunsese, nu se știe în ce condiții, să-l ajute la pregătirea pentru tipar a acestui fond. Înghesbată în 1622, Istoria oferită spre subscripție printr-un prospect din anii 1623—24, apare în 1624 însoțită de „versuri panegirice” pentru Smith, îndreptate totodată contra unor „invidioși” sau detractori ai lui. Se simte inspirația sa. Printre semnatari se numără Purchas alături de cei doi „supraviețuitori” ai luptei din Țara Românească, Robinson și Carleton. Acesta amintește că l-a avut comandant pe Smith în Transilvania. (Doar aceste versuri și menționarea lui de către Smith în epilogul luptei contra tătarilor constituie singurele indicii, nu tocmai convingătoare, ale existenței sale). În felul acesta se stabilea o punte către trecutul glorios al lui Smith din timpul luptelor sale cu turcii care îl ridicase la o treaptă superioară de gentilom cu blazon dobîndit în război, ferindu-l de umilințele încercate de el din partea tovarășilor de colonizare, care aparțineau aproape toți unei categorii mai favorizate. Dar atestarea acestor doi necunoscuți nu era suficientă. Și astfel asistăm și la fenomenul invers al introducerii aventurilor lui Smith în seria de „pelerini” a lui Purchas, între niște fragmente relative la ocuparea Agriei în 1596 și la uciderea sultanului Osman în 1622. Înfriparea textului lui

Ferneza a avut aceeași zodie ca *Istoria Generală a Virginiei*. În felul acesta se rotunjea apologia eroului din lumea nouă.

Aventurile lui Smith se desfășoară în trei țări: Ungaria imperială, Transilvania și Țara Românească. Cele din Ungaria sînt copiate după descrierile cunoscute ale campaniei creștine purtate la Kanisza și Alba Regală. Cu multă prudență el s-a ferit de o lumină mai directă asupra sa, preferînd să apară peste tot ca secundul lui Meldrich căruia îi acordă primul loc. Cum operațiile de la Kanisza erau foarte bine cunoscute, a găsit mai ingenios să povestească o acțiune cu totul originală: despresurarea glorioasă (dar fictivă) a cetății Olimpach (sau în mem. din 1630: Olumpagh) adică „Limbach“ de jos, din apropierea Kaniszei. Unele momente mai importante din asediul Kaniszei au fost transpuse de el la Olimpach. Nu lipsesc de aici nici comandanții principali menționați în *Istoria universală* a lui J.—A. de Thou, sau în *Acțiunile regilor Ungariei* datorate lui Spontoni, anume Herberstein, guvernatorul „Slavoniei“ și Madrucci comandantul oastei spaniole, care întîmpină pe cititor încă din pragul extraselor din Ferneza sub numele de Ebersbaught și de Meldrich. Acesta însă, sub pana lui Smith, pierde orice contact cu realitatea și devine o figură pur fictivă, care îl va patrona în aventurile închipuite din Transilvania și Țara Românească. La Olimpach Smith îl învață pe comandantul artileriei imperialilor, Kizell, cum să corespundă prin semnale luminoase cu Ebersbaught asediat de turci, spre a porni un atac combinat, precum și o altă stratagemă menită a distra atenția turcilor. Aceștia sînt siliți să depressoare cetatea, iar Smith e răsplătit și înaintat căpitan a 250 de soldați sub comanda colonelului Meldrich.

[Dar încă înainte de campanie același Ebersbaught îl recomandase lui Kizell și acesta lui Meldrich, cu care s-a dus la Viena, unde îndată a fost făcut căpitan a 250 de soldați!!!]. În cronologia foarte confuză a lui Smith, acestea s-ar fi petrecut după capitularea Kaniszei. Dar ea a avut loc tîrziu toamna (1600) și se știe că turcii nu porneau acțiuni militare în pragul iernii. Urmează povestirea isprăvii de la Alba Regală din toamna anului 1601. Colonelul Meldrich, informat de niște creștini fugiți din cetatea ținută de turci, îl lasă pe Smith (Pur.) sau, în versiunea a doua, îl pune să arunce în cetatea asediată vase de pămînt umplute cu materii explozibile. Fraza despre cucerirea orașului de către ducele de Mercoeur și de generalul Russworm pare să implice că victoria se datora în bună măsură acestui fapt. Ba chiar în versiunea a doua, sporită cu două capitole copiate în bună parte după Knolles (dar cu destule invenții proprii), Meldrich a fost acela care l-a luat prizonier pe Hassan pașa și l-a dus ducelui de Mercoeur!!! — *Urmează scenariul aventurii din Transilvania*. La încheierea campaniei din Alba Regală, Mercoeur își împarte armata și trimite 6 000 de oameni sub Meldrich ca să-l ajute pe Basta contra lui Sigismund Báthory în Transilvania. Povestirea devine acum de-a dreptul uluitoare. Meldrich în loc să-l ajute pe Basta contra lui Sigismund, îl ajută pe acesta contra turcilor! (Vezi mai sus notița introductivă la J. Smith). Trupa lui se preschimbă într-un fel de ceată de mercenari. El însuși evoluează. Aflăm că el este un nobil din Transilvania (!), cu socoteli și răz bunări proprii pe care le satisface prin acte de cruzime după cucerirea misteriosului „Regal“ în Transilvania, cucerite precedată de acțiunea dusă într-o regiune greu de localizat numită Zarkain (Pur.) sau Zarkam (mem.). Cităm: „Contele făcînd multe incursiuni în Țara Zarkain (Land of Zarkain) prin Munții Stîncosi, unde locuitorii sînt parte turci, parte tătari, parte evrei, dar cei mai

mulți bandiți, renegați și oameni de soiul acesta, pe care uneori îl fugărea (*forced*) în câmpiile de la Regall, unde se află un oraș bine întărit de la sine, nu numai cu oameni și fortificații, dar chiar atât de bine înconjurat de munți, și cu o trecătoare atât de anevoioasă, încât în toate aceste războaie nu se făcuse împotriva sa nici o tentativă cu vreun folos*. Meldrich vine cu 8 000 de oameni să-și instaleze tabăra în fața orașului din care *locuitorii* execută o ieșire care se soldează cu 150 de morți. Dar contra orașului vine și Moise Székely, locotenentul principelui cu 4 000 (sau 9 000!) de călăreți și pedestrași și 20 de tunuri (Pur.) — care în versiunea a doua se urcă la 9 000 de oameni și 26 de tunuri. Se fac pregătiri care țin mai bine de o lună. Turcii care stăpîneau orașul, rideau de această încetineală „și ca și cum s-ar fi temut că ar pleca creștinii înainte de a da asaltul (!) au trimis o provocare către oricare din căpitaniii oastei <creștine,> cum că în dorința de a distra pe doamne... !!! seniorul Turcbași (Turbashaw) [sau Turc pașa] provoacă pe oricare din căpitaniii comandînd o companie, care s-ar încumeta <să vină> să se lupte cu el pentru capul său” (who durst combat *for his head*). Căpitaniii creștini trag la sorț și Smith este cel ales. În fața unui public numeros privind de pe zidurile orașului, în frunte cu doamnele amintite, Smith învinge și ucide pe „Turbashaw”, oferind capul acestuia generalului Moise Székely „care îl acceptă cu bunăvoință”. Urmează un al doilea duel cu Gualgo, prietenul lui Turbshaw doritor să-l răzbune, care își pierde și el capul, și în cele din urmă Smith este acela care trimite un cartel de provocare. Invingător a treia oară, el se înfățișează cu cele trei capete înfipte pe lănci și este primit solemn de Moise în cortul său de comandant, care îl îmbrățișează, îi dăruiește un cal frumos, bogat înșeuat, un iatagan cu o cingătoare valorînd 300 de ducăți, iar Meldrich îl înalță la gradul de maior (?) al regimentului său [*sergeant major of his regiment*], rang despre care nu se mai pomenește nimic după aceea! În sfîrșit se ia orașul cu asalt și zidurile sînt crunt împodobite cu capete de turci, ca o răzbunare mult așteptată de Meldrich. „Apoi a devastat „Varatzo”, „Solmos” și „Kuprouka” unde se retrăseseră rămășițele acestui cuib de tîlhari, care au lăsat 5 000 de morți — măcar că și el a pierdut cam tot atîția — și toată prada și 2 000 de prizonieri (majoritatea femei și copii) cu care s-a întors la „Esenberg”, nu departe de palatul principelui, unde și-a așezat tabăra”. Principele vine în inspecție, află de isprăvile lui Smith la „Olimpach”, la „Stolewisenberghe” (adică Alba Regală) cît și la „Regall” și îi conferă un scut nobiliar cu trei capete de turci, dăruindu-i portretul său <sub formă de medalie?> de aur [*his picture in gold*] și o pensie anuală de 300 de ducăți. *Din cele arătate rezultă clar că Smith nu cunoștea nici locurile și nici împrejurările din Transilvania.* Existența misteriosului Regall se explică poate printr-o confuzie între cele două Albe: Alba Regală și Alba Iulia. Smith se referă deci la Alba Iulia despre care are idei extrem de neclare. Pentru el este un oraș cu garnizoană turcească (!) și cu locuitori care ies să se lupte cu creștinii (!). Acest oraș este cucerit *de la turci* de către miticul Meldrich și de Moise, locotenentul lui Sigismund Báthory (același Sigismund care primise steag de domnie de la turci și aștepta ajutor de la ei contra imperialilor!). Dar se știe că Moise a ocupat Alba Iulia contra lui Basta în timpul tratativelor acestuia cu Sigismund pentru perfectarea renunțării sale la Transilvania. S-ar putea ca asociația lui Moise cu Alba Iulia să se datorească tocmai acestui fapt înregistrat greșit și neînțeles bine. Dar s-ar mai putea ca să nu fie vorba de o confuzie reală a autorului, ci de

o încercare de a crea confuzie în mintea cititorului. Încă din 1614 el botezase o localitate din lumea nouă însemnată pe o hartă înfățișată de el cu destulă fantezie: *Cele trei capete de turci*. Iar hărțile sale, începînd cu cea a Virginiei din 1612 fluturau „stema” sa cu trei capete de turci. Ar însemna că el își atribuia încă de pe atunci un scut nobiliar dobîndit în luptele cu turcii. Poate că nu ajunsese încă la născocirea atît de fantezistă a întreitului duel, ci se fălea, în general, cu fapte de arme din cursul campaniei răsunătoare de la Alba Regală, condusă de ducele de Mercoeur, cele trei capete simbolizînd poate trei lupte deosebite. Trebuia deci ca isprava sa să evoce, fie chiar într-o formă trunchiată, numele de <Alba> Regal<ă>. Materialul informațiv pe care l-a găsit la Purchas i-a putut da ideea construirii unui mit mai substanțial și situării acțiunii într-un loc mai puțin luminat de istoricii timpului și într-un moment mai puțin determinat. Este interesant de observat că în aventurile din Ungaria cît și din Țara Românească, invenția imită și plagiază realitatea redată de istoricii consultați, în vreme ce în această Transilvanie închipuită, ficțiunea precede informația. Smith folosește de predilecție istoria lui Knolles. Și de astă dată recurge la ea pentru Transilvania, dar expunerea e scindată pe două planuri deosebite. Părăsind ficțiunea, firul povestirii urmează destul de aproape explicațiile lui Knolles privind pertractările dintre Basta și Sigismund, care constituie puntea spre *noul decor situat acum în Țara Românească*. Constatăm că în versiunea inițială, instalarea în domnie a lui Radu Șerban este tratată în mod foarte general și sumar, și numai cînd e vorba de lupta cu tătarii, apar stratagemele și incidentele dramatice, în vreme ce în versiunea a doua apar de la început o serie de episoade imaginare și de personaje noi. Este un întreg roman cu încăierări, atrocități, ambuscade și urmăririi, care se leagă de episodul romanșat al luptei cu tătarii prezent încă și în versiunea întii. Dealtminteri, de-a lungul unei jumătăți de capitol avem un text comun. Dar alături de amplificările și romanșările evidente apar și unele elemente noi, de pildă menționarea întăririi taberei cu pari ascușiți, măcar că mersul operațiilor din text nu se potrivește cu lupta de la Ogretin — Teișani povestită de Cavriolo, participant activ la ea. Cum se explică faptul că această luptă, terminată în realitate cu retragerea tătarilor, este înfățișată aici drept cea mai sîngeroasă înfrîngere? Răspunsul poate fi aflat la istoricii folosiți de Smith. În adevăr, Knolles (op. cit. p. 1144) pomenește de victoria lui Radu Șerban asupra lui Ieremia, pe care îl alungă din domnie, și mai menționează foarte pe scurt și victoria raportată curînd după aceea asupra tătarilor. Dar mai departe, la p. 1165 urmîndu-l pe Michel Baudire (*Invoytaire...*) cu privire la incursiunile tătarilor din anul următor (1603), înfățișează acele lupte drept un adevărat dezastru pentru români! Smith își însușește acest punct de vedere. Deznodămîntul propus de Knolles îi convenea, căci măcelul final culminînd cu pretinsa sa cădere în robie și cu rătăcirile sale ulterioare îi îngăduia să lase în umbră un interval destul de lung și să exploateze situația închipuită de el, introducînd în textul său o descriere a vieții tătarilor după raportul lui Rubruq (din sec. XIII) și relatarea mai recentă a lui Broniowski (sf. sec. XVI). Ambele se aflau printre materialele lui Hakluyt, ajunsese în lotul lui Purchas.

Așadar, *elementele stînd la baza narațiunii pot fi împărțite în reale și fictive*. Cele dinții constau în: a) frînturi de informație culese prin istoriile contemporane și folosite, fie ca model de imitație, fie ca umplutură pentru a da oarecare pondere textului, și a-i conferi mai

multă credibilitate; b) împrumuturi masive din descrieri autentice, ca cele referitoare la tătari; c) știri mai haotice prinse din zvon public și culese fie din auzite, fie din vreunul din acele „avvisi” răspândite mai ales la Veneția pe baza unor sugestii de la Praga, sau pur și simplu auzite direct de la vreunii din soldații valoni care au făcut parte din trupele lui Basta. Smith pretinde a fi servit în Țările de Jos înainte de epopeea sa din Ungaria etc., dar în realitate nu aflăm nici un punct fix în cronologia sa, care se ferește de orice elemente de datare. Unde se găsea el în timpul acelor rătăcirii fictive prin Rusia și Germania din 1602—1604? Căci prezența sa atestată de pretinsa diplomă a lui Sigismund Báthory nu rezistă unei priviri critice. În sfârșit, tot reale sînt și hărțile folosite pentru a da un fel de autenticitate ficțiunii, precum vom vedea analizînd elementele fictive. Acestea sînt foarte diverse: 1) *texte apocrife* ca pretinsa carte a miticului Ferneza sau diploma falsă atribuită lui Sigismund Báthory; 2) *localități inexistente* ca Țara Zarkain și orașul Regall din Transilvania; 3) *personaje imginare*, ca fabulosul Meldrich, inventat pentru a patrona aventurile lui Smith, sau ca pleiada de comandanți turci, tătari sau creștini căzuți la „Rotenton”. Dintre aceștia din urmă, grupul de credincioși și prieteni ai lui Sigismund Báthory se caracterizează prin *numiri aparținînd Transilvaniei*. Lucru relevat (de Phil. Barbour) ca fiind în sprijinul autenticității lor, cu o trimitere la harta lui Théod. de Bry. Dar acest amănunt ne dă tocmai cheia procedului lui Smith. Aflînd pe acea hartă din 1596 denumirile în formă germană ale unor localități: Nederspolt, Obervinz, Budendorf, Veltus (Wöltz), el face din aceste nume de comunități sășești nume nobiliare maghiare! Alături de acești conți și baroni mai apare și nobilul Zărvana (în Pur.) sau Zarnava (în versiunea a doua), poate o redare a numelui de Szaszvaros (?) sau un nume inventat ca cele ale unor alți nobili pomeniți odată cu ei: Bavell și Mavazo, de pildă. Tot pe harta lui de Bry aflăm și numele Rebnik, Argish, Langenaw, Veresthorn, Rothenthurm... În sfârșit, stratagema folosită contra tătarilor seamănă cu cea povestită în textul însoțind harta lui de Bry (*Pannoniae Historia Chronologica*) p. 194 ca folosită tot contra tătarilor în 1594. (Am mai cita aici și harta din *Chronologia* lui Hieronymus Ortelius ed. din 1615, unde aflăm forma Peteske folosită de Smith în versiunea a doua); 4) *Isprăvi și stratageme inchipuite*. Am văzut că Smith își atribuie un rol secundar sub aripa lui Meldrich, cu o singură excepție în duelul de la Regall, unde el este cel ce apare pe planul întii și ocupă toată scena. Invenția duelului este perfect conturată de la început și se repetă întocmai și în versiunea a doua. Se observă uneori un fel de progresiune, de pildă în capitolul despre Alba Regală sau în cel despre instalarea lui Radu Șerban în domnie. În versiunea din Purchas, în amîndouă cazurile aflăm doar o enunțare foarte vagă și generală, dezvoltată apoi în versiunea a doua. Stratagemele și invențiile lui Smith pot fi demistificate în oarecare măsură. Corespondența prin semnale luminoase și stratagema de la Olimpach ar fi fost împrumutate din cartea lui Vannocio Biringuccio, *Pirotechnia*, tradusă de Whitmore și publicată alături de *Arta războiului* a lui Macchiavelli, cunoscută de Smith încă din anii uceniciei sale. O altă lucrare cunoscută ulterior de el a putut inspira unele din invențiile povestite de el în 1624 și 1630, anume cartea lui William Bourne, *Inventions or devices. Very necessary for all generals and captains etc.* (Londra, 1578). Iar invenția vaselor de pământ umplute cu materii explozibile ar putea să decurgă din mențiunea folosirii unor „pots à feu” în acțiunea de la Buda din același an, în

Inventaire de l'histoire générale des Turcs de Michel Baudier (Ediția a doua este din 1620). (Vezi Barbour, *op. cit.*) Despre stratagema din 1594 povestită în broșura lui de Bry a mai fost vorba mai sus...; 5) *Denatwări și romanțări istorice*. Cea mai flagrantă din toate este înfățișarea lui Sigismund Báthory ca purtând luptă cu turcii în 1602! Tot atît de fanteziste sînt și stratagemele lui Radu Șerban contra lui „Ieremia” precum și atrocitățile atribuite celor doi domni în acel capitol. Despre Țara lui Zarkain a mai fost vorba. S-ar putea ca autorul să fi avut în vedere unul din centrele „haiducilor” care părăsindu-și rostul lor de luptători contra turcilor, prădau populația Transilvaniei, purtîndu-se ca niște bandiți. Această fază culminează în anul 1604. Este momentul corespunzînd descrierii lui Smith după Knolles a prăpădului Transilvaniei datorit lor; 6) *Erori*. Simion Movilă este confundat cu Ieremia în mod constant. Dar această eroare aparține și lui Knolles și chiar uneori participanților la campanie, care știau că trupele lui Simion erau plătite de Ieremia. Smith mergînd și mai departe, îl înfățișează pe Ieremia luptînd în persoană contra lui Radu, cu mare vitejie. O altă eroare este mutarea luptei cu tătarii de la Teișani la Turnu-Roșu!

Care e stadiul actual al problemei autenticității aventurilor lui Smith în răsăritul Europei? După L. Kropf care în periodicul „Notes and Queries” din 1890 declară întreaga povestire o pură ficțiune, negînd hotărît prezența lui în Transilvania și Ungaria, Ant. Szerb în articolul *Captain John Smith in Transylvania* publicat în 1940 în revista „Hungarian Quarterly”, deși mai puțin absolut în formulare, se arată foarte sceptic privind autenticitatea materialului prezentat. În tabăra adversă, Bradford Smith în *Captain John Smith: his life and legend*, Philadelphia, 1953 și Laura Polanyi Striker, fie alături de el în lucrarea citată, fie în diferite articole din 1957, 1959, 1962, încearcă o apărare a lui Smith și din acest punct de vedere. Tot alături de ei trebuie așezat și Phil. Barbour (*The three worlds Captain John Smith*, Boston, 1964) care pledează pentru autenticitate în ciuda unor constatări pe care caută să le reducă prin argumente. Este un fel de dialectică între afirmațiile sale din text și discuțiile sale din note. Dealtminteri și titlul unui articol precedent *Fact and fiction in Captain John Smith's True Travels* în „New York Public Library” LXVII (1963) pare să indice poziția sa. Dintre aceste lucrări nu am avut la îndemînă decît volumul *The three worlds...* în care sînt redat și concluziile autorilor citați mai sus. Am crede că au fost ocolite punctele principale constituind cheia însăși a problemei: 1) *Existența lui F. Ferneza*. Se face o apropiere de Ferneza-Farnese (!) și se declară că în vremea aceea erau unii membri ai acestei familii în Ungaria, luptînd cu turcii (!) și că se știe că Sigismund Báthory avea mulți italieni în slujba sa (*on his staff*). În concluzie, se consideră și mai departe deschisă această chestiune. Ar fi fost preferabil să se pornească de la existența reală a italianului Giorgio Tomasi, fost secretar al lui Sigismund Báthory, care publică în 1621 la Veneția o carte *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria et della Transilvania con successi d'altre parti seguiti sotto l'imperio di Rodolfo e Mathia Cesari: sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Archiduca d'Austria*. Dacă Smith a fost în adevăr la Graz, cum pretinde, a putut să-l cunoască acolo unde era secretar al nunțului apostolic între 1602 și 1606. După acest model real a fost desigur creat Fr. Ferneza al cărui nume a putut fi fabricat după acela al căpitanului de vas spaniol Francisco Fernandez, care încearcă o recunoaștere în apele băii Chesapeake, așa după cum Meldrich a putut proveni de la Madrucci, care s-a

retras în 1601 de la asediul Kaniszei cu rămășițele trupelor sale, la Graz unde le-a concediat. O bună parte din ele proveneau din Țările de Jos. Smith a putut avea unele ecouri la Graz. Data venirii sale aici este voit neclară, dar ar putea coincide cu toamna anului 1601. Este sugestiv rolul iezuiților englez și irlandez de la Graz care l-au pus în legătură cu „Ebersbaught” și „Meldrich” (Madrucci?). În versiunea din 1630 acest moment este precedat de trecerea lui Smith la Roma pe la faimosul iezuit englez Parsons, care ducea o luptă necruțătoare contra preoților catolici din Anglia care refuzau să-i recunoască autoritatea, areștînd și sechestrînd pe delegații acestor clerici veniți să protesteze la papă și inventînd falși emisari ai acestora care să abunde în sensul său (Vezi de Thou, *op. cit.*, IX, p. 434). Nu este exclus ca Smith să fi fost amestecat într-un fel oarecare în aceste intrigi. Există perioade întregi din activitatea sa din 1596—1606 asupra cărora preferă să tacă. De pildă, șederea sa în Irlanda (cînd? și cîtă vreme?) amintită de unul din adversarii săi din Virginia, care i-a aruncat în față că a făcut acolo pe cerșetorul clandestin (it was proved to his face that he begged in Ireland like a rogue without a license) (Barbour, *op. cit.*, p. 145). Insultă la care Smith nu a răspuns nimic! Șederea în Irlanda și tangența cu iezuiții deschid perspective noi asupra lui Smith. 2) *Autenticitatea diplomei lui Sigismund Báthory* este discutată doar din punctul de vedere al unora din numirile ce apar în titlul emitentului, fără a se întreba dacă însuși faptul acordării unui asemenea document este verosimil. Dealtminteri, tot titlul este fantezist: Sigismund Báthory, Dei gratia dux (!) Transilvaniae, Walachiae et Vandalorum (!!!), comes Anchar, Salford, Growenda... [Corect, înainte de abdicare titlul suna: Nos Sig. D. gr. Transilvaniae, Moldaviae, Walachiae transalpiniae et sacri Rom. Imperii princeps, partium regni Hungariae dominus, auri velleris eques et sicularum comes. Iar în niște diplome minore date în iunie 1602 în preajma renunțării din urmă, avem forma: Nos S. D. gr. Transilvaniae et sacri romanii Imperii princeps (Veress VII, 46, 47).] Se acceptă deci și textul și traducerea Vandalorum prin Moldavia (!) și *Lesprizia* și Misnia prin Lipswick în Misenland (Leipzig). Dar Sigismund primise drept reședință castelul de la Leitmeritz în Boemia. Să fie aceasta explicația acestei numiri? Se emite ideea că documentul a fost deteriorat din cauza îndoitorii sale și a fost reconstituit la citire din memorie, cu ajutorul poate al lui Purchas sau al gravorului Vaughan (?) și chiar al crainicului regal! Astfel s-ar fi ajuns la formele Meldrich în loc de Modrusch (!), Anchar în loc de Ecsed (!) și Growenda în loc de Grosswardein (!!). Dar ce rost ar fi avut numirea de Ecsed cînd Sigismund aparținea ramurii de Somlyo și nu de Ecsed? De ce forma germană de Grosswardein într-un text latin? Și ce rost avea în titlul lui Sigismund? Despre Salford nici măcar nu se caută vreo explicație. Se acceptă și natura hibridă a documentului (diplomă de înnobilitare și totodată circulară către toți vecinii să-i dea lui Smith liberă trecere pe la ei). Se acceptă și dubla contradicție dintre afirmația lui Smith că a fost cumpărat ca rob de pașa Bogall și trimis la Adrianopol, și apoi la pașa de Nalbritz pe care l-ă ucis, și cea din diplomă că ar fi fost *capturat* la 18 noiembrie (!) 1602 de pașa din Cambia (a Domino Bascha electo (!) ex Cambia regionis Tartariae) de la care a fugit (decî nu l-a mai ucis?). Dar după toată această argumentare vine și o mărturisire a unei mari nedumeriri, cînd în document Meldrich este numit și Henric Volda! (*Henrici Volda comitis de Meldri, Salmariae et Peldoiae*) căci William Henri Volda sau Faldo era numele unui elvețian sau olandez venit în Virginia, pe care Smith îl acuză

de uneltiri cu indigenii și de trădare (*Ist. Virginiei*, cartea III, cap. XI, pp. 84—86, ed. Glasgow 1907) unde îl numește însă William Volday, însă în alte izvoare el este numit Willk. Henry Volda sau Faldo (Barbour, *op. cit.*, p. 460 nr. 3) când se menționează că a murit de friguri în 1610. Acuzarea foarte neclară a lui Smith este poate în legătură cu faptul că el însuși fusese acuzat de uneltiri cu indigenii contra coloniștilor! Această completare senzațională a numelui lui Meldrich răsturna identificarea cu unul din conții Modrusch (Modrusa) din familia Frankopan. „În acest moment existau cel puțin doi Frankopani, George și Niculae care s-ar fi potrivit... dar o identificare „specifică” nu e nici posibilă... nici importantă” (!). Dar aceasta nu împiedică transformarea lui în Modrusch și lămurirea că era un protestant convins. Se pornește de la postulatul că toți luptătorii creștini menționați de Smith sînt din Slovenia și înrudiți între ei. Astfel este identificat și „Ebersbaught” cu un posibil (!) Eibiswald din Slovenia. Un „tabel genealogic condensat” lucrat la Graz, demonstrează alianțele matrimoniale dintre familiile Kollnitz, Eybiswald, baronul Kizzel etc. Și aici credem că s-a pornit de la premise greșite și că numele comandanților principali păstrate și în istoriile contemporane ale lui de Thou, Spontoni, Hier. Ortelius, Knolles, G. Tomasi oferă indicii mult mai sigure... Toate îl pomenesc în mod constant pe Herberstein la asediul Kaniszei, iar trei dintre ele: (ale lui de Thou, Spontoni și Ortelius) amintesc și de Madrucci. Locul taberei sale este însemnat pe gravura din Hier. Ortelius *Chronologia* ed. 1615 a asediului Kaniszei, reproducă dealtminteri și de Barbour după H. Ortelius *Ortelius Redivivus* ed. 1665. Nici data luptei cu tătarii nu este îndreptată, nu 18 noiembrie ci 22—23 septembrie. În sfîrșit nu se pune niciodată întrebarea cum de textul lui Ferneza (!) are atîtea împrumuturi din istoria lui Knolles? și cum de diferă atîta versiunea din 1624 de cea din 1630? 3) *Suprapunerii nerelevante* datorate înseilării împreună a unor fragmente deosebite. De pildă a) fuzionarea luptelor de la Turnu Roșu și de la Teișani, b) suprapunerea manifestărilor lui Sig. Báthory din perioada sa antiotomană cu cele din lupta sa cu imperialii, ajungîndu-se la absurditatea flagrantă a luptei sale contra turcilor în 1602 (!) c) orașul Regall (Alba Iulia?) *luat cu asalt de la turci* de către Moise Szekely în 1602!, cînd dimpotrivă acesta aliat cu turcii ocupă Alba Iulia la renunțarea lui Sig. d) Moise după cucerirea orașului Regall pornește în continuare contra turcilor (!) și pradă „Varazo” „Solmos”, și „Kuprouka”. Dar despre Șoimuș știm că fusese cedat de același Moise Szekely turcilor pentru a le cîștiga bunăvoința. A fost recucerit de creștini. e) Neobservîndu-se greșeala preluată de Smith de la Knolles și Baudier cu privire la pretinsul dezastru al românilor la Teișani, se încearcă o explicație „Cu referire la ultima luptă a lui Smith în Ungaria (!! = Țara Românească) trebuie subliniat că aceasta a fost numai o hărțuială (*a skirmish*)... și deci nu a fost menționată în izvoarele celelalte (!)... 4) Identificări de locuri. „Țara Zarkain” sau „Zarkam” ar fi Șeica Mare pe motive geografice și fonetice (!) (ibidem, p. 140). „Urbs Regalis” din diplomă ar avea în sprijinul său expresia lui Szamosközi: Alba Iulia *Transilvyniae urbs* și cea a lui Reicherstorffer (martor al evenimentelor!!) declarînd: Alba Iulia fuit enim regia Daciae regum (Alba Iulia a fost odinioară capitala regilor daci <din antichitate>). 5. *Atitudinea față de întreitul duel de la „Regall”*. Se declară că povestea deși înflorită (dressed up) ar avea un fond adevărat, căci încă din 1614 Smith ar fi numit un grup de insule din Noua Anglie

„Cele trei capete de turci“. În ciuda unor scăpărări de ironie în povestirea scenei, adevărul faptelor este acceptat. Sînt invocate isprăvi similare amintite de Szamoskőzi. — Am crede că modelul lui Smith trebuie căutat în vestitul duel al lui Stroie Buzescu cu ruda hanului tătar la Teșani. Deși Cavriolo în raportul său nu pomeniște nici un cuvînt despre acest episod, au ajuns totuși ecouri la curtea de la Praga, unde fusese de curînd Stroie ca sol al domnului. Au mai existat și diferite „avvisi“, ca acela trimis de la Graz la curia romană (rezumat de Veress VII p. 83) și care pare să corespundă întocmai unui text păstrat în *Istoria Transilvaniei* a lui Spontoni. Se observă acolo o completare a narațiunii copiate după raportul lui Cavriolo. Este descrisă și o luptă pentru ocuparea unui deal și este povestită cu admirație isprava vitejească a lui Stroie. E posibil ca această informație să fi fost trimisă pe altă cale decît pe aceea a rapoartelor lui Basta (în sensul lui Cavriolo) și anume să fi fost îndreptată de domn prin Vimercati, ale cărui neînțelegeri cu Cavriolo răzbat în textul acestuia. O particularitate comună celui „avviso“ de la Graz și textului lui Spontoni este afirmația transmițătorului anonim italian al acestei știri că Stroie ar fi fost un descendent al vestiților Srozzi din Florența. Nu știm pe ce cale ar fi putut Smith lua cunoștință despre acest text. Oare la Graz prin intermediul lui G. Tomasi, secretarul nunțiului papal? Sau cumva chiar din materialul strîns de Spontoni și zăcînd expus tuturor întîmplărilor pînă la publicarea sa tîrzie mult după moartea sa? Un ms. necomplet purtînd în titlu numele lui Beducino, mort în 1610, cu un text foarte asemănător, aflat în colecția Academiei R.S.R. a fost descoperit la Londra unde a putut eventual fi cunoscut de Purchas și Smith. Dar spre deosebire de textul lui Spontoni, el nu cuprinde în acel loc pasajul despre duelul lui Stroie, ci doar mai departe o mențiune despre golul lăsat în sufletul domnului de pierderea acestuia. Dar tot la Spontoni ne duce și un alt pasaj despre lupta lui Moise Szekely cu imperialii sub ochii orașenilor din Alba Iulia, privind ca la o întrecere cavalească sau un turnir! Apropiere sugestivă cu decorul duelului de la Regall, „la vittoria fu nobile, tanto piu per esser seguito il combattimento inaspettatamente in faccia d'una citta i cui habitanti, e giovani, e vecchi, et vergini et donne co' figli in braccio dalle somita delle mure, come se giostra, o torneo mirassero, stavano agiatamente osservando l'ardire, e'l valore de' combattenti“ — Și iată și textul din Spontoni: S-a întîmplat în această luptă că unul din cei mai de seamă boieri români, arzînd de dorința gloriei, ieșind și el din tranșee călare pe un nobil cal arab, s-a aruncat luptînd asupra ginerelui Marelui Han, un tînăr de o vitejie admirată care îl provocase la luptă dreaptă, și a fost rîndul tătarului încrezut să-și piardă, capul retezat de loviturile nespuse de puternice ale viteazului român, spre adîncă mîhnire a Marelui Han și a întregii oști tătărești. El trebuia să-i urmeze la domnie dacă nu i se curma firul vieții în floarea vîrstei. În această împrejurare neînfricatul Stroie nu și-a dezmințit vița străveche, căci el era dintre acei adevărați Strozzi care la năruirea republicii florentine s-au mutat în Țara Românească... — Va trebui poate cercetată cu atenție perioada de hibernare a materialului Istoriei lui Spontoni pentru a putea urmări în trecut mențiunile semnalate. Așadar, asupra sincerității lui J. Smith nu mai există dubii, chiar dacă se mai încearcă pledoarii și explicații că el

nu a pretins să scrie o istorie, ci doar niște memorii (Barbour *op. cit*). Dar mai rămîne de depistat proveniența unora dintre informații privitoare de pildă la localitatea Raza (pe care Barbour o crede Brezoi!, dar care ne duce la acel Retz (=Titireci) menționat de Dernschwam... sau cele referitoare la luptele lui Radu Șerban, la episodul lui Petru Concolî care a inspirat pasajul corespunzător din povestirea lui Smith... și care se datoresc poate ecoului povestirilor soldaților valoni ai lui Basta.

TOMASO CAVRIOLO CĂTRE AMBASADORUL VENEȚIAN LA PRAGA PIERO DUODO¹

1602 octombrie 2 din tabăra de „lingă Brașov”

Potrivit cu cele scrise de mine în ultima mea scrisoare din vecinătatea Mediașului am plecat din tabără venind să ne cantonăm dincolo de Brașov, lingă una din trecătorile spre Țara Românească pentru a da însuflețire și ajutor lui Radu voievodul² care se afla cu tabăra sa la 40 de mile italiene de tabăra noastră, însă dincolo de munți spre Țara Românească, <unde> se așezase între două dealuri într-un loc destul de nefavorabil, întrucât frontul era foarte întins și nu observase o cale lăsată în spatele său. Așadar, înaintînd hanul tătar împreună cu Simion, fratele lui Ieremia, cu un număr de vreo 40 000 de tătari și ceva moldoveni și cazaci, neavînd decît 300 de pedestrași și două mici piese (de artilerie) de fier, înaintînd, cum zic cu aceste forțe

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki VIII p. 253—254.

² Radu Șerban. Cu toate știrile emanînd din tabăra lui Basta și aici se observă tendința de a minimaliza rolul domnului și al românilor, nemenționînd nici duelul lui Stroie Buzescu cu căpetenia tătarilor a cărui faimă l-a inspirat fără îndoială pe John Smith în memoriile sale.

pînă la 60—70 de mîle italiene de tabăra lui Radu, acest voievod, care nu avea soldați decît doar din aceste părți, adică munteni, unguri, moldoveni și sîrbi (razziani) împreună cu 3 000 de secui și 1 000 de lănci din Transilvania, pe care ilustrul Basta le îndreptase spre el sub comanda lui Marcu voievodul³, a expediat îndată cu cea mai mare grabă pe doi boieri de seamă către ilustrul Basta cerîndu-i ajutor, și cerîndu-mă anume și pe mine, ceea ce m-a mirat, eu neavînd calificări de natură să mă facă să merit a fi chemat să conduc o oaste; dar auzind aceasta ilustrul Basta m-a îndemnat îndată și mi-a poruncit să pornesc, dîndu-mi să comand cele patru companii călări ale Valonilor „vechi“, printre care este și aceea a fratelui meu⁴, și le comandă acum unul numit Varlein din Liège (Liegge), și pe deasupra celor 6 companii călări tot de valoni, care la început erau de infanterie, avînd eu una dintre acestea, pe care nu o comanda nimeni, pe celelalte 5 le comandă unul numit Boavrîci, tot din Liège, și apoi încă 3 companii de cavalerie din regimentul <fost al> colonelului Flanz, care a murit și pe care îl comandă acum unul numit Ovelic, și este acela care a fost trimis în urmă încoace cu niște steaguri, astfel că puteam cu aceste 13 companii să am 1000 de călăreți, și astfel în ziua de 19 din luna aceasta am plecat <după ce> ilustrul Basta a scris voievodului ca să facă să fiu ascultat de către toți acei boieri⁵ întocmai ca persoana sa proprie, și pe deasupra a mai scris și în parte ofițerilor menționați mai sus. Am sosit în tabără cu aceste trupe în ziua de 20, și voievodul împreună cu toată boierimea a venit înaintea mea la 3 mîle italiene, primindu-mă cu cea mai mare dragoste și cinste. Cum am sosit am vizitat locul unde era așezată tabăra, și am găsit multe imperfecțiuni, printre altele faptul că era dominat din toate părțile, dar primind asigurări că dușmanul nu avea artilerie mare, nici infanterie decît puțină și fără experiență, nu am fost de părere să se mute din loc pentru că aceasta nu s-ar fi putut face decît dînd înapoi, și, și așa, inamicul înaintase atît, încît ar fi trebuit aproape să se execute o retragere în prezența sa, și știți cît este de vătămătoare o asemenea operație, și mai ales cu o soldăție speriată cum era aceasta — după ce 2 000 de tătari risipiseră 8 000 dintre aceștia cu zece zile înainte de sosirea mea acolo, și aceștia merseseră să atace un post⁶ sub comanda unui ungur⁷ numit Petru Concoli, și au fost înfrinți, 2 000 au rămas morți pe cîmpul de luptă și 800 au fost făcuți prizonieri — astfel că reluînd șirul spuselor mele, am arătat că acel loc poate fi pregătit pentru a ține piept doar cavaleriei și de îndată m-am sîrguit să pun să se facă o tranșee în față (alla fronte) care putea să aibă o lățime de 600 de pași, întrucît ei nu puseseră să facă la început decît o tranșee de 20 de pași în fața artileriei, și cum nu se putea muta terenul într-un anumit loc mai stîncos i-am pus să îngrămădească acolo un număr de căruțe, și totul a fost terminat în ziua de 22, și de o parte și de alta a acestui front erau crînguri care întinzîndu-se acopereau cele două flancuri, fără

³ Fiul lui Petru Cercel, pe care ar fi vrut Basta să-l pună domn în Țara Românească, înainte de impunerea lui Radu Șerban de către Buzești.

⁴ = Camillo.

⁵ *Capi* = căpetenii.

⁶ *Un quartiere*.

⁷ În realitate secui.

a mai adăuga că făcînd eu însumi o recunoaștere călare în jurul cvartirelor pentru a inspecta totul, am găsit în spatele nostru la o depărtare cît o bătaie de tun o cale de acces a dușmanului de 300 de pași deasupra unui deal pe care s-ar fi putut lesne sui tătarii și oricare alții, și și pe aceasta am pus să o închidă cu tranșee, punîndu-l pe Marcu voievodul să stea de pază în acel loc cu cei 3 000 de secui și 1 000 de călăreți amintiți. După ce au fost duse la împlinire toate acestea, în ziua de 23 într-o luni la orele 6 dimineața a apărut marele han cu toată oastea sa: și deși eu îl rugasem pe voievod să nu lase să treacă nimeni ca să se hărțuiască <cu tătarii> cu toate acestea a ieșit cine a vrut, și mai ales lăncieri unguri; și închipuindu-mi dezordinea care era să se nască am așezat jumătate din cavaleria pe care o adusesem cu mine în partea dreaptă, iara cealaltă în stînga tranșeei, la o depărtare de 50 de pași, în afara locului încercuit <cu tranșee> poruncindu-le să nu înainteze decît dacă inamicul ar veni asupra lor ca să se încaiere. Iar eu m-am postat înaintea uneia din aceste trupe, și astfel făcîndu-se toată ziua mari încăierări, și ai noștri folosind cît se poate de bine 4 piese, adică falconete⁸ pe care le distribuisem dealungul tranșeei potrivit cu înălțimea, la orele 22 el⁹ s-a hotărît să atace cu toate forțele, și fugărindu-i pe acei unguri care ieșiseră, ei¹⁰ veneau în fața noastră la galop, iar noi, susținîndu-i pe fugari cu focul artileriei și rezistînd din nou în trei rînduri i-am respins cu mari pierderi printre ai lor și puțină printre ai noștri. Nu pot să vă spun decît atît: că niciodată nu am văzut la un loc atîta cavalerie și nu am auzit atîtea strigăte și nu am văzut un asemenea fel de a lupta. În chipul acesta ne-au ținut în acțiune de la orele 6 dimineața pînă noaptea tîrziu. Așadar văzînd neorînduiala de luni, am fost la voievod, și nu numai că l-am rugat din nou să nu lase pe nimeni să iasă din tranșee, dar am și protestat cu toată cuviința, astfel că în dimineața următoare, de marți, voievodul s-a îngrijit să nu iasă nimeni, și apărînd inamicul la aceeași oră ca luni și nevăzînd pe nimeni în loc deschis <alla campagna> vă asigur că nu știa ce să facă, și defila ca și cum ar fi mers în procesiune cu strigătele sale obișnuite de Allah, și în două rînduri părea că vrea să reînceapă, dar nu chiar să și atace, apoi văzînd că nu poate face nimic, la orele două după-amiază s-a retras cu totul, poposind chiar în ziua aceea la o leghe depărtare de noi, și din zi în zi se tot retrage, și se spune că se va retrage spre Silistra, cetate de partea cealaltă a Dunării, arătînd prin aceasta că se îndreaptă spre casă. A avut pierderi foarte mari, și prizonierii afirmă că a pierdut mai bine de 5 000 de oameni, morți și răniți. Și printre alții a fost ucis un cumnat al său al cărui leș a poruncit să-l aducă <cu ei> și pune să fie purtat întotdeauna înaintea <oastei> pe un cal acoperit cu covoare, bocindu-l neîncetat. Și mai spun că l-a făcut prizonier pe Simion, și că-l trimite sultanului, zicînd că a fost înșelat și că a primit această pagubă din cauza acestui Simion. Dintre ai noștri numărul celor morți și răniți ar fi de vreo 4—500. Mai rămîne de spus că ilustrul Basta, îndată ce i-a sosit știrea, a venit spre noi împreună cu colonelul Prainer și 500 de moschetari,

⁸ Tunuri mici.

⁹ Hanul.

¹⁰ Tătarii.

și au ajuns puțin după ce s-a retras inamicul. Numărul oastei voievodului, fără oamenii noștri putea fi de 8 000 de pedestrași și 6 000 de călăreți „tali e quali”). În concluzie, Dumnezeu a condus această treabă și prudența ilustrului Basta, căci fără ajutorul < său > erau frînți¹¹, și acest lucru îl veți auzi < și > de la alții... ... [A primit scrisoarea lui Pietro Duodo împreună cu multele leacuri trimise, tocmai când era călare și încins de luptă în prezența multor tătari... etc. El îi mulțumește, dar acum fratele său s-a însănătoșit...].

¹¹ *Speditissimi*, probabil de citit: *speditissimi*.

FRAGMENT DESPRE
GASPARO GRAȚIANI¹

... Văzînd Halil Pașa², marele vizir că împărăția turcilor care era îndreptată cu totul spre război, dar care se afla în stare de pace încă de doi ani³ — nu se putea menține în situația aceasta fără primejdia unei mari răscoale, ale cărei semne se și manifestau, s-a gîndit să-i dea de lucru în vreun război în afara granițelor sale . . . Din considerente personale nu poate încă declara război Împăratului⁴. Încercarea sa de a crea un

p. 43

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian prezentat de N. Iorga în comunicarea de la Academia Română *Manuscripte din Biblioteci Străine relative la Istoria României*. Extras din An. Acad., XX, 1899, II, pp. 27—53. Versiunea de față după pp. 43—51 aparține așa-zisei „încheieri”, legate artificial de prezentarea mult mai succintă intitulată *Vera relatione et aviso* . . . (pp. 40—43), redată în corpul volumului nostru la pp. 438—442.

² Mare vizir fost capudan-pașa.

³ Adică de la încheierea păcii din urmă cu împăratul creștin.

⁴ Ferdinand al II-lea de Habsburg.

conflict cu Veneția pentru a se răzbuna de pîrile venețienilor⁵, dă greș și nu-i mai rămîne decît a porni contra Poloniei, folosind ca pretext incursiunile cazacilor care nu au fost oprite de tot, potrivit cu pactul încheiat de Iskender Pașa⁶ cu marele hatman Zolkiewski⁷. Unele din aceste incursiuni așa-zise căzăcești, ar fi fost datorate chiar unor oameni ai lui Iskender, din porunca lui!... În aceste împrejurări, operațiile de război ale Turcului⁸ contra polonilor mergeau cam slab, pentru că turcii se temeau // de Principele Grațiani, ca să nu se ridice contra lor și să se alătore polonilor. De aceea Halil, marele vizir a hotărît să-l scoată în orice chip din domnie și să-l lipsească de viață, dacă ar putea. Iskender pașa se socotea și el înfrunțat pentru că principele Grațiani dezvăluise multe din înșelăciunile sale la Poartă și de aceea împreună cu Gabriel Bethlen⁹ uneltea contra lui, întăritându-l pe vizir ca acesta să ajungă la o hotărîre definitivă. Principele Grațiani cunoștea toate aceste lucrături, căci ținea neconținut iscoade la Poartă și la curtea lui Iskender pașa, care îl informau zi de zi de orice hotărîre și consfătuire a turcilor. De aceea, pentru a avea mai la îndemînă pe oamenii săi de curte¹⁰ și pe soldații din garda sa obișnuită, s-a prefăcut că vrea să se ducă la țară la vînătoare și astfel la sfîrșitul lui august a ieșit din Iași, orașul de frunte al Moldovei și reședința sa, și întinzînd corturile la o depărtare de o leghe, s-a apucat să adune cel mai mare număr de ostași ce era cu putință; și nici nu îi era greu, pentru că Moldovenii, nestatornici din fire¹¹ se grăbeau de peste tot să vină [la Iași] unii pentru negoț, alții ca să-l vadă și să-l ajute pe principe, și alții ca să se țină de prietenii lor care aveau vreo treabă cu principele — astfel că în scurtă vreme el avea în jurul său vreo 5 000 de oameni.

Tocmai atunci Iskender pașa, pentru a dobîndi glorie și merit în ochii sultanului, a trimis o trupă cu o scrisoare la un emir, rudă a sa, care stătea de mai multă vreme la principe, ca să-l servească chipurile, poruncindu-i ca să atace pe neașteptate pe principe cu toți turcii ce se aflau la Iași și

⁵ Este vorba de o animozitate acumulată de reclamațiile republicii pe un interval de 20 de ani de activitate pe mare și care nu determină deci incidentul creat cu bună știință de Halil, în 1620, pentru a provoca un război. Acel incident s-a soldat cu gîtuirea interpretului venețian Marco Antonio Borisi de către turci și cu o întreagă campanie de îmbunare a acestora prin daruri de către bailul Almoro Nani, zădărnind astfel planul marelui vizir.

⁶ Vezi mai sus, relația lui Joppecourt, nota 79. După campania contra lui Alexandru Movilă, comandantul turc ajunge la un *modus vivendi* cu hatmanul polon. El a fost unul dintre susținătorii lui Grațiani la obținerea domniei.

⁷ Vezi mai sus, biografia acestuia, p. 204.

⁸ Osman al II-lea, sultan al turcilor 1618—1622.

⁹ Principe al Transilvaniei, ales și rege al Ungariei.

¹⁰ *I cortigiani*.

¹¹ Adică în raportul lor cu domni, numiți, ca în cazul de față, de către paraziții sultanului, și față de care nu erau legați decît de eventuale interese trecătoare.

dacă nu ar putea să-l prindă, atunci să-l omoare; și încă cu vreo lună mai înainte, sosise de la Constantinopol la Iași un ceauș [urmat] de mulți turci veniți pe rînd sub aparența de negustori și cu aceeași poruncă, dar care nu îndrăznea să se demaște. Sfătuiindu-se turcii, emirul, rudă cu Iskender pașa a încălecat ca să se apuce să înfăptuiască împreună cu mulți alți turci ceea ce i se poruncise contra principelui, care trata prin curier cu regele Poloniei¹² încheierea unei ligi cu acea Republică¹³ în vederea războiului viitor cu turcii, și în răstimp, pregătea¹⁴ traducerea în fapt a planurilor sale. Acești turci erau în număr de vreo șazeci, sau ceva mai mulți, dar ei se bizuiau pe faptul de a-l lua pe nepregătite și pe prezența unei gărzi de arce-buzieri turci numiți „segmei”¹⁵ în număr de vreo 200 care își primeau solda de la principe și erau pe lîngă el totdeauna. Principele a fost vestit că veneau spre corturi mulți turci călare, dar el a hotărît să nu-i aștepte pînă ce ajung la corturi, ci încăleciînd în grabă, a poruncit tuturor oamenilor săi de curte de a-l urma îndată și să facă întocmai ce vor vedea că face și el. Apoi a poruncit căpitanului său, Marino Resti¹⁶, un nobil ragusan (care refuzînd să meargă cu Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei contra împăratului, se retrăsese în Moldova) ca să despartă pe ostașii turci de cei creștini, numindu-l totodată căpitan general al întregii trupe străine care se afla în slujba sa. Sosind aici // turci care veneau cu emirul, și aflîndu-l pe principe că iese călare și că întreaga sa trupă este în formație [de luptă]¹⁷, s-au zăpăcit și descăleciînd și emirul, atît în semn de respect cît și pentru că trebuia să-i vorbească și spunîndu-i principele emirului ca să vorbească, stînd astfel, acesta vrînd să-i înfățișeze o scrisoare a lui Iskender Pașa îndreptată către principe, scrisă cu multă dragoste <s-a zăpăcit> de frică și de prea mare grabă și i-a înmînat-o pe aceea pe care i-o scrisese Iskender lui, cuprinzînd ordinul de a-l prinde sau ucide pe principe. Acesta citind acea scrisoare, stînd așa călare, și descoperind limpede înșelăciunea lui Iskender pașa, a spus deodată emirului care se și dumirise de greșeala sa dînd scrisoarea aceea în locul celeilalte: „Ce treabă este aceasta și în chipul ăsta? Trădătorilor! La iuțeală să fie legați și despuiați”¹⁸. Ceea ce fiind îndeplinit într-o clipă de către croați și unguri, a pus să fie citită în fața poporului scrisoarea trădătoare a lui Iskender pașa și cum toți strigau ca aceia să fie uciși, principele nu a vrut¹⁹

p. 46

¹² Sigismund al III-lea Wasa.

¹³ Polonia era o „republică”, avînd în frunte un rege.

¹⁴ *Premeva l'essecutione de i suoi pensieri.*

¹⁵ Astfel în text. Desigur, seimeni.

¹⁶ Acesta ocupă și în restul povestirii un loc de prim plan, deși o parte dintre isprăvile ce-i sînt atribuite par mai puțin verosimile.

¹⁷ *Tutta la gente in postura.*

¹⁸ *Et spogliano* (adică: să fie dezarmați).

¹⁹ Versiune fantezistă.

[să-iucidă] ci a expediat deîndată, cu tributul anual de 40 000 de țechini pe un agă care sosise în Moldova de câteva zile în acest scop, trimițând înapoi și pe toți acei archebuzieri turci pe care îi avusese pînă atunci în garda sa, dîndu-le la toți prea bogate veșminte și bani, sub cuvînt că trebuiau să slujească la paza tributului pînă la Constantinopol, zicînd aceste cuvinte către agă: „Vedeți cîți dușmani avem, luați-i pe aceștia drept gardă, pentru ca să nu trimită Iskender pașa ca să mi se fure banii și lucrurile și apoi să dea vina pe mine.“ Și a scris în scrisoarea sa către sultan, că neputînd să satisfacă lăcomia lui Iskender pașa, și descoperind multe din înșelătoriile lui, s-a trezit că îi este dușman și că a trimis ostași ca să-lucidă, dar prin voia lui Dumzeneu care ocrotește pe nevinovați, <acela> nu și-a ajuns scopul său — totuși dacă însuși sultanul ar fi cerut capul său, el ca sluga <sa> cea mai ascultătoare s-ar fi grăbit pînă la Constantinopol ca să i-l ofere, dar față de Iskender pașa, care e un sclav josnic, el și-l va apăra foarte bine; că cinstea sultanului cere ca <să nu se îngăduie ca> un dregător rău să întrerupă slujba <datorată> stăpînului său, dar că el totuși îi trimite tributul anual obișnuit ca semn al credinței sale statornice²⁰. Sosiseră la Constantinopol știrile trimise de Iskender pașa, cum că principele Grațiani, măcelărind mulți turci s-a răscolat, și se și aștepta ca să se trimită ordine soldaților ca să pornească contra lui, cînd a apărut aga cu ceilalți turci, încărcat de daruri și de promisiuni; așadar turcii de la Poartă vazînd tributul și cunoscînd bine înșelăciunile lui Iskender pașa, despre care aveau părerea cea mai proastă, au început să încetinească pregătirile și mai ales fiindcă acei turci veniți din Moldova laudau și preamăreau credința principelui și mărinimia sa față de otomani²¹. În acest răstimp, principele a trimis în grabă în Polonia ca să lase de bună voie Moldova în mîinile polonilor²², cerînd un salvconduct pentru sine, lucrurile sale și tovarășii săi, ca să se poată duce acolo unde ar prefera; și a trimis unele lucruri de ale sale cu postelnicul său²³ spre Hotin, cetatea principală din Moldova și în hotar cu Polonia, unde comanda în calitate de căpitan *signor* Annibale Amati, gentilom // din Pistoia²⁴, slugă veche și credincioasă a principelui. Polonii au primit oferta Moldovei cu privire la care nu avuseseră alte tratate mai înainte, dar nu au vrut să-i dea salvconduct principelui, ci au vrut ca el să rămînă ca să conducă războiul din Moldova contra turcilor, făgăduindu-i 80 000 de oameni în ajutor; de aceea, rechemînd în grabă pe postelnic cu lucrurile, s-a retras

²⁰ Pentru relatarea scenei cu capugiul, vezi și *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 387, declarația din 24 sept. 1620.

²¹ Pură invenție.

²² De comparat cu relatarea mult mai tîrzie a lui Iancovič, redată în volumul de față, p. 538 ș. u.

²³ *Suo maestro di camera*, m. Postelnic era Goia, vezi n. 48. Dar e poate vorba de m. majordom, G. Amati, v. n. 47.

²⁴ *Pistorese*.

într-un loc numit Țuțora²⁵, întărindu-se după obiceiul din Europa, avînd spațele întors spre o mlaștină adîncă, flancul stîng spre o pădure foarte deasă, lungă de trei zile de drum și lată de una. Aici, adunînd pe toți acei locuitori le-a făgăduit tuturor libertate și ușurarea dărilor²⁶ și ale oricăror alte împovărări, numai să rămîna credincioși contra turcilor. Și cum Moldovenii au și ucis pe cîți turci ce se aflau în țară pentru negoț — căci aceștia nu stau pentru altceva în Moldova — și au mai jefuit și lucrurile lor, și deci participau și ei la vinovație <pentru cele făptuite>, nu a fost greu să-i tragă la împlinirea gîndului său. Și astfel, în scurtă vreme a strîns împreună vreo 40 000²⁷ de oameni. Polonii, solicitați și ei, au venit în număr de vreo 8 000 sub conducerea cancelarului și hatmanului Zolkiewski²⁸ trezind speranța că în curînd ar fi să sosească nespus de mulți ostași. Principele voia²⁹ să se repeadă în grabă la malul Dunării ca să oprească trecerea turcilor și să meargă pînă la hotarul din spre Marea Neagră ca să-l copleșească pe Iskender pașa înainte a se întări acesta, și să le taie și calea spre Moldova și Polonia, punînd în Akerman, Oscia³⁰ și Bender o garnizoană de valoni care sosiseră cu hatmanul și care număra vreo 800 de oameni în solda polonilor. Hatmanul Zolkiewski nu a voit de loc să consimtă la această hotărîre, ci voia ca să aștepte venirea trupeii celeilalte ce spunea că ar fi fost trimisă din Polonia. În felul acesta s-au irosit zadarnic vreo cincisprezece zile în tabără. Pe cînd se petreceau acestea, Iskender pașa văzînd că nu-i vin ajutoarele sperate de la Poartă, s-a hotărît să stîrnească pe Galga³¹ sultan și pe Aladin sultan³², unul hanul tătarilor și celălalt fratele său. Așadar aceștia, din firea lor lacomi de jaf și dușmani înverșunați ai polonilor, la primul semn de război contra aceluia, au plecat din Trapezunt (!)³³ și unindu-se la Oxia³⁴ cu Iskender pașa, au venit cu 60 000 de oameni în Moldova contra principelui și a polonilor, tăbărîndu-se la o depărtare de două mii și mai bine de aceștia, cutreerînd tot locul deschis și prădînd oriunde puteau. Aceasta a fost cam pe la mijlocul lui septembrie³⁵. Atunci văzînd Moldovenii că ajutoarele promise din Polonia întîrzie și că polonii cu spusele lor întortochiate dădeau prilejul să nu prea fie socotiți vrednici de crezare, au început să plece, mai întîi unul cîte unul, apoi să fugă fățiș, astfel că Isken-

²⁵ *Suzzera*.

²⁶ *Sollewamento de i tributi*.

²⁷ Cifră nereală.

²⁸ *Sulceschi*. Pentru campania sa din Moldova, vezi mai sus, pp. 443—472.

²⁹ Afirmație contrazisă de datele reale ale acelei campanii.

³⁰ *Oceakov*.

³¹ Titlu purtat de fratele hanului.

³² Hanul de atunci nu se numea Aladin.

³³ *Trabisonda* (!)

³⁴ Vezi n. 30.

³⁵ Pentru o datare exactă, vezi mai sus, relațiile campaniei.

der paşa a fost pe deplin informat de câtă armată era în tabără și de planurile și gândurile lor. Atunci apropiindu-se tătarii de șanțuri, au fost respinși cu mare măcel de către valoni și de ceilalți soldați ai principelui, înarmați cu archebuze³⁶ și au avut pierderi atât de mari încît nu au mai îndrăznit să iasă la loc deschis, ci au început un fel de asediu. Acuma oastea principelui a și fost // redusă la vreo 10 000 de oameni, fără de poloni, care din zi în zi se arătau mai potrivnici³⁷ planurilor principelui, dar el nu s-a tulburat niciodată de aceasta, iar căpitanul Marino Resti ieșea tot mereu, aproape în fiecare zi cu trupa sa de croați și unguri, ajutați întotdeauna de valoni și de alți archebuzieri, mergînd să se încaere la loc deschis cu tătarii; și de aceea se dă ca sigur că în acele 15 zile au murit mai bine de 40 000 de tătari³⁸, în timp ce polonii stăteau mereu deoparte în tabăra lor ca să privească. Urmînd lucrul astfel cîteva zile, și pe fiecare zi principele fiind tot mai lipsit de provizii și de oameni — dar totuși Iskender paşa nu îndrăznea încă să-l atace — într-o dimineață, foarte devreme, acesta a trimis un trîmbițaș la tabăra polonilor vestindu-i că dacă i l-ar da viu în mîinile sale pe principele Grațiani Vodă, el le garantează o pace sigură cu sultanul și nu îi va supăra, ci îi va lăsa să plece liberi în Polonia la casele lor. Polonii auzind aceasta, au început să vrea să treacă în partea <taberei> unde erau moldovenii pentru a prinde și a da în mîinile turcilor pe principe, dar aflînd aici o împotrivire foarte puternică, s-a născut un tumult care a fost potolit de comandanți. În toiul acestora, hatmanul polonilor Zolkiewski stătea, așteptînd prilejul de a-l putea preda <turcilor>³⁹. Pe cînd lucrurile își urmau cursul în felul acesta, la Poartă nu se făcea nici o pregătire contra principelui, socotindu-se ca fapt sigur că toate fuseseră lucrături de ale lui Iskender paşa. Au trimis totuși un alt principe numit Alexandru voievodul⁴⁰, coborîtor din principii Valahiei, dar născut în Grecia, care mai fusese alungat odată chiar de către români din principatul lor unde stătuse doi ani — <dispunînd> ca acesta să vină în Moldova cu un capugi⁴¹ ca să-l lipsească pe voievodul Grațiani de principat și să-l pună pe el în locul lui și să poruncească celui alt să meargă la Poartă. Pe cînd se întîmplau acestea, într-o dimineață, Șeptilici⁴², hatmanul oastei din

³⁶ *Furono con grandissima strage rubbati da Valloni et altri soldati del Principe con gli archibuze.*

³⁷ ... *Contumaci alli disegni del Principe.*

³⁸ Toată această țesătură de fapte și cifre nu corespunde realității.

³⁹ *Quomodo eum traderet.*

⁴⁰ Alexandru Iliăș.

⁴¹ *Capi Aga.*

⁴² *Septilicio*, mare hatman 5 mai 1620 — dec. 1620. În 1619 fusese Bernard Borisi. Informarea despre părăsirea lui Grațiani de către hatman este în contradicție, cum observă și N. Iorga, cu rolul care i se atribuie acestuia înuciderea lui Grațiani în timpul fugii lui.

Moldova a întrebat pe principe dacă îi dă voie⁴³ să meargă — cum obișnuia și în alte dăți — să hărțuiască pe tătari, încercându-se cu ei // și principele dându-i voie, deîndată ce a ieșit din întăritură, a aruncat la pământ steagul mare⁴⁴ și a fugit, ducînd cu el o bună parte din oaste, unui <au fugit> încoace, alții încolo. Acesta tulburîndu-se deodată, și mai temîndu-se și de perfidia lui Zolkiewski⁴⁵ a început să se sfătuiască cu căpitanul Marino Resti, cu Bucioc, vornicul Țării de Sus⁴⁶, cu signorul Giov. Amato din Pistoia (tatăl signorelui Annibale care era căpitan și castelan de Hotin) și care avea slujba de mare majordom⁴⁷ prim sfetnic și secretar al principelui, cu Goia⁴⁸ marele său postelnic, și cu alții, de hotărîrea pe care trebuia să o ia și văzîndu-i pe toți inclinați să fugă, a hotărît să treacă dincolo de mlaștină și să-și refacă oastea de partea cealaltă și apoi să porceadă, potrivit cu momentul și cu situația ce se va ivi. După ce a fost rostită hotărîrea principelui, au fost de îndată sparte sîpetele de bani⁴⁹ din care fiecare a luat cît a vrut, din care cauză, împovărați de o greutate <prea> mare, măcar că aveau cai buni și că apa nu era prea repede, s-au înecat în mlaștina pe care o formează un rîu numit Prutul. Se întreceau, care mai de care să treacă mai întîi acea apă. Ultimii au fost principele și căpitanul Marino care niciodată nu s-a depărtat de el, cît a trăit. Prinzînd tătarii îndată de veste despre această fugă⁵⁰ au început deodată să intre în tabără și să jefuiască tot ce puteau, astfel că primii tătari au făcut o pradă bună. Cînd coborau principele și căpitanul Marino pe un povîrniș spre mlaștină ca să o treacă, principele nu a voit nicidecum la coborîre să descalece, deși căpitanul Marino îi strigase pe limba croată să descalece, că ar ajunge jos mai bine și mai iute pe acel povîrniș atît de anevoios, ci el mergea călare de-a curmezișul pantei, întorcîndu-se cînd la dreapta, cînd la stînga, pînă cînd au ajuns

⁴³ Scenă inventată pe de-a întregul ca și, ceva mai sus, oferta turcilor trimisă printr-un trompetist.

⁴⁴ *Il stendardo generale*.

⁴⁵ În realitate, Zolkiewski a fost foarte bucuros să plece Grațiani din tabără și i-a dat tot concursul, înțelegînd primejdia lui. Totodată scăpa de cîrțirea trupelor, gata să-și cumpere o eventuală salvare prin predarea domnului care le chemase în țară.

⁴⁶ *Giudice supremo della superiore del paese*.

⁴⁷ *Maggerdomo maggiore*, Giov. Amato lipsește din *Dicționarul marilor dregători*.

⁴⁸ Mare postelnic (28 martie 1620 — 12 iulie 1620). Nu știm data exactă a uciderii sale din porunca lui Alexandru Iliș. Observăm că marele hatman Șeptilici apare în *Dicționarul marilor dregători* cu această calitate pînă în decembrie! (vezi mai sus, n. 42). Să fie cumva o deosebire între rolurile lor, Goia fiind osîndit ca ucigaș al domnului său, iar Șeptilici, mai tîrziu, ca trădător al lui? Singurul izvor pentru soarta lor comună este cronică lui Miron Costin, scrisă mai multe decenii după eveniment. Vezi și versiunea lui Jancović.

⁴⁹ Amănunt destul de neverosimil.

⁵⁰ Pentru o versiune reală, vezi mai sus, relatările campaniei din 1620. Toată povestirea ce urmează este o broderie fantezistă cu detalii inventate, pentru a da impresia că autorul a fost de față la întreaga desfășurare înfățișată.

amîndoi la piciorul dealului, unde vrînd căpitanul Marino să încalece, calul său nu a voit să stea locului. Astfel s-a pierdut mult timp pînă ce au sosit tătarii. Și acum și principele se afla și el în altă încurcătură, pentru că iapa sa nu voia nicidecum să intre în apă, și de aceea a fost silit să ia un cal prost⁵¹ al unui scutier al său care se afla acolo din întîmplare, și lăsîndu-i acestuia iapa, s-a apucat să treacă cu bine mlaștina. Căpitanul Marino ajuns din urmă de tătari și văzîndu-se ca și dat pieirii, nu a vrut să se predea, ci luptînd vitejește în timp ce mai venea un alt mare număr de tătari, după ce a ucis șapte sau opt din ei, a pecetluit cu moartea sa vitează și nobilă toate celelalte fapte de arme ale sale. Tătarii gășind iapa principelui — care putea fi ușor recunoscută după valtrapul sau împodobit cu giuvaere și după șeaua presărată de peruzele — au crezut că a murit înecat în mlaștină sau că a fugit în haine schimbate trecînd prin mijlocul lor, și astfel, fără a încerca să treacă apa, s-au apucat să-l caute și să jefuiască orice lucru. Iar Zolkiewski în timpul acesta, avînd <de întîmpinat> un început de răzvrătire printre ostașii săi, a apucat să se îndrepte în bună rînduială spre Camenița⁵² unde // avea de gînd să treacă Nistrul (pe malul căruia e situată cetatea Camenița pe o stîncă goală) și să se întoarcă în Polonia, punîndu-și nădejdea în Iskender pașa, prietenul său, învoit în taină cu el⁵³, că acesta l-ar lăsa să se întoarcă înapoi fără vreo vătămare. Tătarii au început să-l urmărească de departe, dar nu l-au atacat de loc de cît atunci cînd a fost la o depărtare de trei zile. Ajunși aici, ostașii săi văzîndu-se aproape de hotarul lor au început cu un zor nebun să fugă și să se agite în dezordine, încît el a fost nevoit să se suie într-o caretă descoperită și să dea roată în jurul ostașilor săi ca să-i rețină și să-i potolească. Tătarii care-l urmăreau de departe l-au recunoscut foarte bine că el era căpitanul, dar atîta vreme cît oastea înainta în ordine, nu au îndrăznit să o atace; și astfel, un tătar alergînd în goană i-a retezat dintr-o lovitură capul, care se înălța deasupra caretei. Zolkiewski odată mort, s-a produs o dezordine grozavă și fuga nebună a tuturor, astfel că tătarii, ca lupii printre oi, înhațau acum pe acesta, acum pe acela; pe puțini din ei i-au ucis, pentru că puțini se împotriveau, dar au fost cu toții capturați și vînduți în diferite locuri, după obiceiul tătarilor. Față de Moldoveni au săvîrșit tătarii cruzimi mai mari, cînd au cutreerat toată țara, pentru că nu este îngăduit ca aceștia să fie vînduți în Turcia. A sosit la Hotin vestea înfrîngerii domnului și a morții sale. Atunci⁵⁴ toți Moldovenii au început să se sfătuiască să predea

⁵¹ *Un roncino*. În felul acesta caută să explice faptul că a fost gășită iapa principelui, ceea ce crea prezumția că domnul ar fi pierit.

⁵² *Cameniz*. În realitate se îndrepta spre Soroca.

⁵³ Atitudinea autorului față de Zolkiewski nu se desminte.

⁵⁴ Aceste acuzații trebuiau să justifice acțiunea lui Annibale Amati.

cetatea turcilor și să li-l dea legat <în mîinile lor> pe signor Annibale Amati, căpitanul acelei cetăți, sau să-l și omoare, și furînd banii săi și lucrurile pe care le trimisese în păstrare signor Giovanni, tatăl său, să fugă de acolo, părăsindu-și postul. Din care cauză nenorocitul a fost constrîns, din prevedere contra planului lor, să trimită să cheme trupa lui Kalinowski, general⁵⁵ al Poloniei și castelan de Camenița; acestora, ca reprezentanți ai regelui Poloniei le-a dat în primire acea cetate, și după aceea cu mare greutate a obținut și de la aceștia, voia de a pleca și de a duce cu sine lucrurile sale; care pînă să poată ajunge în Italia i-au fost dijmuite de o sută de ori, încît abia de a putut să se salveze pe sine, cu puțin echipament⁵⁶ și bani, de rapacitatea acelor seniori poloni prin posesiunile cărora trebuia să treacă, și <deși> fusese onorat cu un pașaport de toată frumusețea către curtea regelui, pînă în cele din urmă s-a descurcat și el cum a putut⁵⁷. Dar principiile care trecuse apa, urmat de puțini tovarăși de drum, s-a retras cu Goia, postelnicul său român⁵⁸, și încă cu alți patru în munții țării sale ce o despart de Transilvania în părțile Brașovului, fără a se putea înțelege ce scopuri avea, odată ce Gabriel Bethlen îi era dușman, iar trecerea prin Ungaria pînă la împărat, nu era numai grea, dar chiar cu neputință. Aici a stat rătăcind o zi și o noapte, în cursul căreia, pe cînd dormea, a fost ucis de Goia, marele său postelnic, la o depărtare de trei zile bune de drum de locul unde se întărise lîngă acea mlaștină. După ce a fost risipită și capturată oastea polonă, și înapoiată la vatră cea moldoveană, a sosit Alexandru Vodă trimis de sultan în locul principelui Grațiani. Acesta a încercat pe cît a putut mai bine să îmblînzească pe turci, care sub cuvînt că Moldovenii se răzvrătiseră, se înverșunau contra celor mai bogați, ca să-i despoaie. Iar cînd i s-a înfățișat Goia împreună cu un altul și au afirmat că l-au ucis //

p. 51

pe Grațiani, întrebîndu-i Voievodul unde erau giuvaerele acestuia, și ei șovăind, Voievodul Alexandru, pus la cale și de Voievodul Radu al Țării Românești, bun catolic⁵⁹ și prieten⁶⁰ al principelui mort Grațiani, a pus să li se taie capul, drept răsplată a trădării lor față de stăpînul lor firesc.

⁵⁵ În realitate, Kalinowski fusese în tabăra de la Tușora de unde fugise și el împreună cu Samuel Korecki, în noaptea fugii lui Grațiani.

⁵⁶ *Con pochi arnese e danari.*

⁵⁷ *Ma del resto la face al meglio che puote.*

⁵⁸ *Vallacho*, adică moldovean.

⁵⁹ Radu Mihnea. Acesta nu era catolic, dar crescuse într-un mediu catolic.

⁶⁰ Iancović pretinde că ar fi fost chiar rudă (!) cu el.

țate la Poartă de Iskender pașa, care îi răpeau gloria acelei acțiuni, Galga Sultan, fratele hanului, mîniat de falsitatea acestui om, l-a înjunghiat cu propria sa mînă⁶¹ în mijlocul unei tăceri uimitoare din partea otomanilor care îl urau de moarte și care i-l desemnaseră chiar ei.

(Urmează o prezentare a așa-zisului război al Hotinului din 1621 și o mențiune a ambasadei lui Cristofor Zbaraski din 1622—1623).

⁶¹ Informație neconfirmată de mărturiile contemporane.

IOAN JANCOVIĆ

(? — după 1655)

*

Nu cunoaştem pe autorul *Vieţii lui Graţiani* decât din spusele sale, din care putem reconstitui figura unui om destul de aventuros sau poate mai degrabă de lăudăros. O parte cel puţin din isprăvile pe care şi le atribuie în cursul campaniei din 1620 sînt curate invenţii. Despre robia sa la tătari şi la turci, şi despre peregrinările sale ulterioare la Cairo, Damasc şi Moscova nu putem avea nici o siguranţă absolută. Dealtminteri *Viaţa lui Graţiani* a fost scrisă pare-se la cererea lui I. Orsitiu care invocă legături din trecut între bunicul său şi Gaspar Graţiani şi care este autorul versiunii latine care ne-a parvenit.

Compatriot al lui Graţiani şi rudă cu fosta stăpîină la care slujise, tînărul Gaspar, Jancović îl întîlneşte apoi la Viena în cursul soliei acestuia, şi îl însoţeşte apoi la Constantinopol şi în Moldova, de unde este trimis, în repetate rînduri, la împăratul Ferdinand al II-lea cu misiuni de mare taină. Cum însă relatarea sa cu privire la Gaspar Graţiani este plină de afirmaţii foarte dubioase, este probabil că şi amănuntele pe care le dă despre sine sînt tot atît de puţin sigure. Este desigur curios că evenimentele din 1620 sînt pove-

tite de acest martor abia în 1655. El are însă grijă să sublinieze că textul său a fost scris în grabă (*raptim*) și să adauge că dacă apar nepotriviri între spusele sale și ale altora, cititorul să fie atent la cele afirmate ca văzute chiar de către martor, deosebindu-le de cele auzite de la alții. În sfârșit, autorul „*nu s-a inspirat după alte scrieri, și nici nu a împrumutat de colo și de colo, ci a scris atât cât a putut să cuprindă și să rețină în memoria sa, la cererea unui prieten devotat*”. Dar mărturia lui nu a parvenit în forma ei inițială, ci într-o versiune latină datorată aceluși Orsitiu, care o închină împăratului Ferdinand al III-lea. El declară că a smuls cu mari rugăminți „căpitanului Jancović, devotatul om de aproape al lui Grațiani această mică povestioară așa cum este ea (*hanc qualiscunque est narratiunculam*)”. Ea a fost publicată în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 3, pp. 62—69.

VIAȚA LUI GRAȚIANI¹

[Originea și antecedentele lui Grațiani pînă la dobîndirea domniei. Atitudinea sa după aceea. El caută în tot felul să-l frîneze pe sultan de la un război cu împăratul. Dar sultanul Osman, doritor de campanii, își pune în gînd să se măsoare cu polonii. Grațiani știind bine că un atare război s-ar purta în Moldova, îndeamnă pe poloni să se pregătească și să-și unească forțele cu ale sale...² Grațiani a trimis 30 000 de bani de aur către hatmanul de atunci³ al Poloniei spre a năimi cazaci în

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 3, pp. 62—69. După rezumarea paginilor 62—64, urmează versiunea românească a paginilor 64—68.

² Aici se produce o confuzie și textul sare la campania din anul următor (așa-zisul război polono—turc de la Hotin din 1621, la care au participat hatmanul Carol Chodkiewicz, și principele moștenitor Vladislav al Poloniei). Se reia apoi firul, povestind oarecum campania din 1620, ca un prolog al celei din 1621.

³ Stanislaw Zolkiewski.

slujba lui și să vină odată cu oastea polonă. Grațiani avea 20 000 de soldați⁴ sub drapel cu care aștepta să se unească forțele polonilor. El promite polonilor, în caz de victorie, anexarea și încorporarea celor trei principate⁵, cu singura condiție ca el să domnească în toate trei, cât va trăi].

Ajuns să fie bănuț și suspectat, el a fost silit să poarte război cu turcii, și a poruncit ca toți turcii care se aflau în Moldova să fie uciși. După ce s-au împlinit acestea, sosesc și polonii, precum s-a spus, cu // 12 000 de călăreți împreună cu pedestrași. Văzînd aceasta, oastea lui Grațiani care consta din 20 000 de oameni s-a risipit aproape în întregime, neavînd speranța că el ar putea să se măsoare cu forțele turcești, cu o trupă atît de puțin numeroasă. Numai noi, care eram „legiunea pretoriană” am rămas⁶ cu Grațiani. În această situație, iată că vine Iskender, pașa de Silistra cu 30 000 de turci și fratele regelui tătar, sultanul Galga cu 80 000 de tătari. În prima zi, așadar, ne-am hărțuit și am doborât pe mulți turci și tătari. Negreșit aceștia se luptau cu noi de-a valma și aproape în dezordine. Noi însă îi întîmpinam în linie de bătaie bine rînduită. Dar în ziua următoare cînd s-au ivit zorile și au apărut turcii uniți cu tătarii rînduiți într-o linie largă de bătaie, armata noastră într-atît a încremenit de spaimă în fața unei armate atît de amenințătoare, încît s-a început să se vorbească de tratarea unei convenții între părți. Turcii și apoi și tătarii, printre alte condiții stăruiau mai mult asupra acesteia: ca polonii să fie obligați să-l predea pe Grațiani viu în mîinile turcilor, ca unul din sfaturile căruia s-au aprins primele scînteii ale acelui război. Și în adevăr, acest lucru despre Grațiani se trata între turci și poloni și s-ar fi și ajuns aproape la traducerea sa în fapt, dacă doi cavaleri poloni de rangul întîi (numiți Kalinowski și Potocki)⁷ nu l-ar fi vestit în taină pe Grațiani de pericolul extrem și aproape inevitabil ce-i amenința viața. Așadar, a doua zi după lupta amintită, de cum s-a lăsat umbra nopții, Grațiani s-a sculat cu pretorienii săi și lăsîndu-și tot tezaurul⁸ în tabăra de la rîul Prut împreună cu căruțele și bagajele, a încercat să treacă acel rîu <Prutul>. Acesta, ce e drept, nu e nici foarte lat și nici atît de adînc încît să nu poată fi trecut prin vad, dar avea acest neajuns că din cauza malurilor înalte și abrupte, să fie foarte anevoioase și intrarea

⁴ Vezi cifrele reale date de participanții la campanie, precum și cele exagerate ale lui Montalbani.

⁵ Afirmare nedovedită prin nimic sigur.

⁶ Autorul pretinde a fi fost tovarășul nedespărțit al domnului, dar, ca și Montalbani, sîrprindem în relație o seamă de nepotriviri.

⁷ Confuzie vădită a autorului care îl numește pe Potocki în loc de Samuel Korecki, cel care a fugit în adevăr din tabără împreună cu Kalinowski. Eroarea provine din faptul că și Potocki și Korecki erau însurați cu fiice ale lui Ieremia Movilă și că amîndoi au fost — la momente diferite — prizonieri ai turcilor. Dar o asemenea greșeală pare greu de explicat la un participant direct la acele evenimente.

⁸ De comparat cu versiunea lui Montalbani.

și ieșirea din el. Și în vremea aceasta, din amîndouă părțile râului, de peste tot ne atacau turcii și tătarii, încît pierdusem nădejdea de a putea trece râul. Căci și acei doi baroni poloni care îi destăinuiseră lui Grațiani primejdia în care se afla, și care fugiseră odată cu el, intrînd în râu, au pierit înghițiți de ape⁹, și alții din ceata noastră, foarte mulți, ori s-au scufundat, sau dacă vreunii au scăpat din apă, au încăput pe mîna tătarilor. Căci râul, desigur putea fi trecut prin vad în mai multe locuri, însă în timpul nopții cei care se rătăceau de vad, erau siliți sau să înoate, sau să se dea la fund, iar alții care ieșeau din apă picau în gloatele de tătari. Grațiani așadar, după ce a trecut apa, socotind cu luare aminte pericolul din toate direcțiile, s-a întors din nou prin râu¹⁰ cu foarte puțini oameni, căci nu mai rămăseserăm decît 35 de călăreți din tot numărul acelor care împreună cu el, parte am trecut înapoi prin vad, parte am înnotat și astfel, în cele din urmă, cînd nu mai rămăseseră nici un alt mijloc¹¹ am fost siliți să ne expunem capetele nu atît primejdiei de moarte, cît morții însăși grozav de prezente. Ne poruncise însuși Grațiani ca să ne legăm la cap cu ștergare¹², în felul turbanelor turcilor, iar mulți din noi cunoșteam limba turcă și în felul acesta vorbind turcește *am trecut prin toată tabăra turcilor și tătarilor*¹³. Ziceam <tuturor> că Grațiani a dispărut fugind și că noi am fost trimiși chiar în acea noapte, cît mai iute, ca să-l urmărim. Însă puțin după aceea, tătarii descoperind înșelarea, ne urmăresc și ne ajung. Iar noi uneori întorcîndu-ne spre ei, ne-am luptat cu urmăritorii, căci ei se aflau încă în număr mic, și noi ne pusesem nădejdea pînă aici în caii noștri care erau de soi foarte bun. Așadar, pînă să se facă ziuă, ne-am luptat a treia oară (!) cu turcii și tătarii //. În cele din urmă însă, predominînd mulțimea și caii noștri slăbind, dintre cei 35 de călăreți ce fusesem în cursul acelor trei încăerări, pe unii i-au ucis turcii, iar pe ceilalți i-au capturat de vii. Însuși Grațiani, doar cu patru însoțitori a scăpat la granița Transilvaniei într-un loc sigur unde nu mai avea a se teme de turci și de tătari. Acolo așadar, pe un munte care domină tîrgul Troțuș, într-o pădure deasă, a descălecat foarte obosit și așezîndu-se și-a aplecat capul pe trunchiul unui copac și a adormit. Însă cei care scăpaseră cu viață împreună cu Grațiani erau oameni de frunte și primii dregători ai curții sale: un Șeptilici¹⁴, comandantul oștilor, Goia, mare

p. 66

⁹ Korecki, precum se știe, a fost dus a doua oară prizonier la Constantinopol. Toată povestirea care urmează este datorată unei fantezii destul de obosite.

¹⁰ Amănunt de-a dreptul absurd. De ce a trebuit să treacă de două ori râul, pentru a reveni de unde plecaseră, rămîne o taină pentru oricine.

¹¹ *Nullum amplius superesset consilium.*

¹² *Sudariis.* — Nu se arată de unde aveau să-și facă rost de acset articol.

¹³ Afirmație în spiritul celei subliniate de noi în n. 10.

¹⁴ Vezi și relatarea lui Montalbani, n. 48.

postelnic¹⁵ și Nicolită¹⁶ dvornic sau *regni gubernator*, iar al patrulea era un soldat de rînd¹⁷. Dar în acest timp, cît se odihnea Grațiani, toropit de somn, amintiții dregători au stat la sfat, ce s-ar întîmpla... și se tot întrebau de ce ar trebui ei, de dragul unui om străin <de țară> să-și părăsească patria lor, casele lor, soțiile și copiii lor. După discuții într-un sens și în altul, părerea lui Șeptilici comandantul și a lui Goia, marele postelnic a fost că trebuie să fie ucis Grațiani și dus capul său viitorului său urmaș la domnie, ce a și venit după aceea foarte curînd în Moldova, și care se numea Alexandru. Auzind acestea Nicolită dvornicul a răspuns: orice ar fi fost Grațiani, fie străin sau pămîntean, el a fost totuși domnul și stăpînul nostru. Voi știți ce faceți, eu îmi păstrez mîinile mele curate de sîngele lui și nici nu voi săvîrși această fărădelege ca să ridic mîna asupra stăpînului meu. Și după ce le-a spus acestea, i-a lăsat și a plecat (!)¹⁸. Ei însă, inspirați de un duh rău, au săvîrșit ceea ce plănuseră și l-au lovit pe bietul Grațiani care dormea și i-au dus capul tăiat urmașului aceluia, Alexandru. Principele Alexandru a primit pe acești ucigași cu fața veselă și cu suflet binevoitor¹⁹ și după puține zile a chemat la Iași sfatul obștesc al boierilor moldoveni²⁰. Acolo, după ce s-au tratat alte treburi ale statului, a început principele în fața stărilor țării²¹ să expună și să amintească toată treaba cu Gaspar Grațiani (care îi era și predecesor și rudă)²² și cum după ce pronia cerească îl smulsesse din mîinile tătarilor și turcilor, el nu a putut totuși să scape din mîinile celor mai de aproape <dregători> ai săi, adică a aceluia pe care el însuși îi îmbogățise cu milostivirile sale și pe care el însuși îi ridicase atît de sus, dîndu-le averi și cinste, cum nu se putea mai mari în principatul său. De aceea, așadar, dacă acești paricizi au îndrăznit să-și ucidă tîlhărește și în chip nelegiuit, în timpul somnului, pe domnul lor care le făcuse atîta bine, și de aceea binemeritase de la ei în gradul cel mai înalt²³, ce credință și de ce fel (întreba principele Alexandru) voi putea eu aștepta de la ei, cînd nu le-am acordat pînă acum nici o favoare? După ce și-a sfîrșit cu-

¹⁵ *Curiae praefectus*.

¹⁶ Apare în *Dicționarul marilor dregători* ca Nicoară, Nicoriță, Baltag, mare vornic al Țării de Sus (28 sept. 1615 — 12 iulie 1620).

¹⁷ *Miles gregarius*.

¹⁸ Toată discuția destul de neverosimilă culminează cu această demonstrație platonicească a marelui vornic care pleacă, spălîndu-se personal pe mîini de ce vor face ceilalți cu domnul dormind cu capul pe butuc.

¹⁹ *Animo benevolo*.

²⁰ *Publica optimatum Moldaviae comitia*.

²¹ *Regni ordinibus* — termen care nu se potrivește cu sfatul boierilor, în care nu mai intrau alte stări, ci cu diferitele diete de tip feudal occidental.

²² *Patrini*. (Termen care nu apare nici în dicționarele limbii clasice, nici în glosarele latiniîi tîrzii.)

²³ *Optime de ipsis meritum*.

vîntarea, i-a osîndit să fie uciși cu suplicii rafinate. Așadar, suszișilor Șeptilici și Goia, care îl loviseră pe Grațiani li s-au ciuntit mai întii brațele de la cot și picioarele de la genunchi, apoi trupurile astfel trunchiate și încă vii au fost aruncate în rîu sub stratul tare de gheață²⁴. Iar capul și trupul lui Grațiani care a fost găsit în acea pădure, au fost prohodite solemn și îngropate cu cinste în biserica tîrgului Trotuș.

Acesta a fost sfîrșitul vieții lui Gaspar Grațiani, bărbat mărinimos și desăvîrșit și vrednic de o soartă mai bună. Acela pe care natura îl zidise ca să domnească, a avut norocul ca să fie o pildă a nestatorniciei omenești...

... Însă cauza unui sfîrșit atît de nenorocit se pare că a fost în primul rînd // dorința prea vehementă a lui Grațiani, pe care se silea din toate puterile și cu toată căldura sufletului său a o declara întregii creștinătăți, de a pune frîu tiraniei mahometane sau de a-i scădea cinstea, încît pentru acest scop nu a șovăit să cheltuiască un mare tezaur, tot trimițînd scrisori continuu către împăratul Ferdinand al II-lea²⁵ și din Constantinopol și din Moldova și să trezească împotriva sa ura turcilor iar în cele din urmă să-și expună chiar principatul și propria sa viață primejdiei atît de mari a pieirii. Și totuși Grațiani nu ar fi trezit atît de fațiș și de iute ura turcilor, dacă într-o împrejurare oarecare, un ministru al curții regești nu ar fi declarat cu mare imprudență unui sol oarecare turcesc că scrisorile rebelilor din Boemia²⁶ solicitînd ajutorul turcilor fuseseră interceptate de Grațiani și trimise împăratului. Lucru care de altminteri a fost amintit și de alți scriitori²⁷. Eu însă, care am însemnat cele de față, am fost totdeauna părtașul nedespărțit al soartei lui Grațiani din vremea în care a pornit de la Viena la Constantinopol și pînă în noaptea aceea din urmă în care fugind, ne-am luptat de trei ori cu tătarii, cînd și eu am fost prins în încăerarea a treia. Eram negreșit și compatriotul cel mai de aproape și camerierul²⁸ lui Gratianus și acela în care avea mai mare încredere. Cînd m-a văzut în cursul ultimei sale solii la Viena și a înțeles că eu eram nepotul Margaretei Tabiano (în slujba căreia fusese el odinioară), m-a dus cu sine la Constantinopol. Apoi m-a trimis din Constantinopol și din Moldova (după cum s-a arătat) în repetate rînduri cu scrisori către sacra Maiestate a împăratului romanilor Ferdinand al II-lea, în care arăta și însemna tot planul și pregătirea turci-

P. 67

²⁴ *Sub concretam glaciem*. Dar dacă execuția lor a urmat destul de aproape de uciderea lui Grațiani, cum de era rîul înghețat în acel moment? Și dacă au trecut cîteva luni, cum de i-au mai putut duce capul noului domn?

²⁵ Împărat 1619—1637.

²⁶ În prima fază a războiului de 30 de ani.

²⁷ Ar fi interesant de urmărit acele mărturii pentru a vedea în ce măsură au influențat pe autorul acestei povestiri. Indată însă se grăbește să afirme prezența sa continuă pe lângă Grațiani.

²⁸ *Cubicularius*

lor și tătarilor, mai adăugînd în special însăși scrisorile pe care rebelii împăratului le trimiteau la Constantinopol, dintre care el (cît era la Constantinopol) pe unele le tîlmăcea, iar apoi, cît a domnit în Moldova, le intercepta. Și acestea, deși se știe că au fost amintite și de alții, măcar că foarte sumar, pe lîngă multe alte întîmplări tragice ale lui Gratianus, acest lucru mai trebuie spus, că eu eram acela care îi duceam acele scrisori. Iar eu, după ce am rămas doi ani în captivitatea tătarilor (în care am trăit fără pîine, întrucît tătarii nu o folosesc, eliberat cu ajutorul lui Dumnezeu, m-am reîntors mai întîi la Constantinopol, apoi am fost dus la Cairo și la Damasc și iarăși la Constantinopol, și purtat de feluritele vicisitudini ale soartei, am străbătut Valahia²⁹, Podolia și Lituania și am ajuns la Moscova, de unde, în sfîrșit, prin Danzig³⁰ și prin Germania m-am înapoiat în patrie. Iar dacă ar vrea să știe cineva care a fost sfîrșitul acelei oști polone despre care am amintit mai sus, acest lucru va fi arătat aici pe scurt. După fuga, așadar, și uciderea principelui Grațiani, polonii s-au retras spre patrie timp de 8 zile, păstrînd ordinea în rînduri, pentru ca turcii și tătarii să nu le poată face vreo pagubă însemnată, fără ca și ei, la rîndul lor, să fie vătămați. Iar cînd s-a ajuns la fluviul Nistru la hotarul Poloniei, atunci s-a întezit zvonul în armată că ar fi poruncit comandanții³¹ principali ca ei să părăsească oastea și să fugă. Acest murmur primind tot mai multă putere, întreaga armată, în timpul nopții, stricînd și părăsind taberele, s-a risipit care încotro încît de îndată turcii și tătarii îi prindeau ca pe niște pui. Acolo, tăindu-i-se capul, a pierit însuși hatmanul Zolkiewski, iar ceilalți comandanți rămași și dregători de frunte au căzut în captivitate: Korecki, Kunięcpolski, Zolkiewski cel tînăr, fiul hatmanului susnumit, Strusiu, Balaban, Tiskevic și ce mai rămăsese din numeroasa nobilime polonă, și chiar într-atît, încît din 12 000, abia au scăpat 500 [Povestirea se încheie cu uciderea lui Korecki la Constantinopol]

²⁹ Se poate traduce și prin Țara Românească și prin Moldova, după obiceiul polon.

³⁰ *Gedanum*.

³¹ Pentru originea debandadei din urmă, vezi relațiile campaniei în volumul de față.

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

GEOGRAFI ITALIENI

ȚĂRILE ROMÂNE DESCRISE DE TREI GEOGRAFI ITALIENI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA ȘI ÎN PRAGUL CELUI URMĂTOR

*

Descrierile lui Lorenzo d'Anania, Giovanni Botero și Giovanni Antonio Magini, măcar că sînt scrise separat de fiecare în parte, constituie totuși o operă comună, nu în sensul unei munci duse laolaltă, ci în cel al unor împrumuturi care îi leagă indisolubil împreună. Deși nu aparțin aceleiași generații, ei alcătuiesc totuși o trinitate, un fel de sistem de vase comunicante în care vedem cum se combină materialul bogat, compilat de Botero și Magini cu informațiile lui d'Anania mai sărace, uneori și greșite (dar preluate întocmai de continuatori), ele dovedind un interes viu pentru realitate, chiar cînd se abate prin lumea nevăzută a spiritelor elementare prezente în minele din Transilvania. Aceeași curiozitate ce nu se mulțumește să repete ce au spus alții mai înainte se îndreaptă spre misteriosul Trescorte, sau Trescorto, aflat nu departe de Tîrgoviște, de unde se scoate acel bitum sau ceară minerală folosită de locuitori la facerea lumînărilor. Este interesant de subliniat faptul că, în 1520, solul venețian Francesco Massaro semnala existența în Transilvania a unei asemenea ceri minerale, folosită tot la lumînări [*Călători*, I, p. 167].

Dacă poziția lui d'Anania față de ceilalți doi este de o claritate perfectă privind aportul său, problema devine mult mai complexă când este vorba de poziția reciprocă a lui Botero și Magini față de alte elemente comune aflate la ei. La prima vedere s-ar crede că este suficientă simpla invocare a datei primei apariții a lucrărilor în cauză pentru a determina succesiunea lor firească. Dar și *Relațiunile Universale* ale lui Botero (ed. I din Veneția) și *Geografia Ptolemaica* a lui Magini (în prima ei redactare latină) apar la Veneția în același an, 1596. Ulterior (1598) avea să apară tot acolo și versiunea italiană, intitulată *Geografia, cioè Descrittione Universale della terra*. Se mai poate adăuga că și ediția a doua a lucrării lui d'Anania, *l'Universale Fabbrica del Mondo overo Cosmografia* văzuse lumina tot acolo, în 1582. Ediția a treia va urma tot la Veneția, în 1596. Așadar, numai analiza textelor va putea oferi un răspuns valabil, cu condiția însă a cerceta și edițiile imediat următoare ale lui Botero, nu numai cea din 1596. Cum ediția I din Veneția 1596 nu se află în Biblioteca Academiei, s-a folosit ediția din Bergamo, datînd tot din 1596. La Biblioteca Academiei există edițiile următoare cu cotele lor: Bergamo 1596, II 12 612; Veneția 1597, II 339 385; Milan 1598, II 354 201; Veneția (Angeliero) 1599, II 378 313; Brescia 1599, II 381 641. Urmărind primele ediții, se poate constata că au intervenit curînd în text schimbări esențiale. Textul inițial este alcătuit din fragmente împrumutate sau inspirate din scrierile lui Bonfiniu, Reicherstorffer, Enea Silviu Piccolomini și îndeosebi Giovanni Lorenzo d'Anania cu privire la Țara Românească și Moldova. De la acesta sînt împrumutate, de pildă, informațiile despre catranul izvorînd de lângă Trescorto, apoi despre Țirgoviște, Brăila și această localitate, în sfîrșit despre orașele Moldovei printre care sînt înșirate și Varna și Oceacovul. După această *primă formă* a textului urmărit pe *ediția de la Bergamo din 1596* asistăm la o prefacere atestată de ediția din 1598 de la Milan și care nu constă numai în unele adaosuri la ediția precedentă, ci reprezintă o restructurare a întregului text pe baze noi. Acum apar și o serie de elemente din compendiul lui Possevino despre Transilvania, de exemplu cele despre calitatea rea a apei din Transilvania, viciată de alaun și mercur, despre vinul care dă calculi renali etc. Este adevărat că această operă a lui Possevino a rămas nepublicată, dar ea se păstra în arhiva Congregației „De Propaganda Fide” de la Roma, în serviciul căreia se afla și Botero, căruia deci îi era accesibilă.

Mai tîrziu, în partea a treia a *Relațiilor* consacrate stării catolicismului în diferite țări, care a apărut tocmai în 1611, deși textul este anterior morții papei Clement († 1604) și cuprinde chiar părți reflectînd situația din 1594 (!), sînt folosite pînă și date din rapoartele adresate Congregației „De Propaganda Fide” și poate și din raportul anonim atribuit de noi lui Comuleo, redat în *Călători*, III p. 200 ș.u.

Așadar, textul lui Botero crește cu timpul, întocmai ca cel al *Cosmografiei* lui Sebastian Münster, care continuă să se dezvolte și după moartea acestuia. Față de eclecticismul lui Botero, pus în slujba universalismului catolic și împrumutînd date din diferite izvoare și diferite momente, descrierea lui Magini este mai sobră și mai omogenă. Ne referim la cea a Transilvaniei, căci pentru cea a celor două „Valahii”, adică Moldova și Muntenia,

ambii autori sînt tributari lui d'Anania și textele lor se suprapun destul de bine. Magini folosește și el drept canava pentru partea istorică Chorografia Transilvaniei a lui Reicherstorffer, devenit o autoritate și un clasic. Aflăm și la el acel amestec de reminiscențe antice și de referiri la actualitate, de pildă cînd este vorba de iobăgirea secuilor sau cînd este pomenit exemplul lui Sigismund Báthory, în legătură cu introducerea dreptului ereditar în favoarea principilor Transilvaniei. Dar toată partea aceasta istorică este doar o introducere la înfățișarea bogățiilor Transilvaniei. O mare abundență de note explicative oferă — alături de referințe mai puțin necesare, la Ptolemeu sau Reicherstorffer (sau chiar de com-primate, de preferință din Chorografie) — cîteva observații de un mare interes, cum sînt acelea despre eresurile, riturile și obiceiurile păstrate din vremuri străvechi de populația română. Prezența acestor note luminează întrucîtva problema raporturilor dintre *Relațiile* lui Botero și *Descrierea universală* a lui Magini. Există la acesta din urmă, în mijlocul unei fraze *din corpul textului său* privitoare la români, o înșirare a unor practici declarate păgîne, dar care sînt mai degrabă magice (*delusioni, indovinamenti, incantesimi*) după care urmează menționarea *jurămintelor pe Jupiter (= Zeus) și pe Venus*, în sfîrșit, semnalaarea obiceiurilor lor la înmormîntări și la nunți. Două note pline de miez completează această enunțare. (Subliniem că textul lui Magini este din 1596.) Nu există nimic asemănător la Botero în primele sale ediții înainte de cea din Milan. Abia în aceasta poate fi găsit un rezumat destul de lipsit de relief: Români sînt ortodocși, dar *con molte usuanze barbare, massime nelle sepolture e ne matrimonii: Giurano ancor hoggi per Giove e per Venere*. Inseamnă deci că după redactarea dintîi (a edițiilor din 1596 și 1597), Botero a luat cunoștință de textul lui Magini din 1596, cu care și-a sporit propriul text, făcînd și alte modificări. Probabil că el lucra foarte iute, fără a avea timpul să îndrepte inadvertențele ivite pe parcurs. În felul acesta se explică și unele schimbări de sens ale textelor împrumutate de el. De pildă, din fraza lui d'Anania despre Transilvania care *are trei feluri de locuitori, în afară de unguri care constituie nobilimea și care se poartă ca stăpîni (signoreggiano) <și anume> secuii, românii și sașii*, Botero, omițînd din greșeală pasajul despre unguri, scrie: „*Acolo sînt trei feluri de locuitori: secuii, românii și sașii*”. A revenit ulterior asupra acestei fraze în edițiile de la Milan 1598 și Brescia 1599. O altă denaturare a rezultat din fraza lui d'Anania care critica pe români pentru că în loc să se mîndrească cu limba lor care atestă originea lor pe jumătate latină, ei folosesc în biserică limba slavonă, iar la scris slovele slavone. El îi declară: *di natura... molto instabili et sdegnosi con l'idioma che dimostra loro origine*. Această frază este preluată în mod creator astfel: „*I popoli sono d'animo instabile et sdegnoso, amici delle taverne et dell'otio, habitano poveramente*”.

Musturarea stîrnită de indiferența vinovată a românilor pentru latinitatea lor se schimbă în această redare într-o caracterizare generală negativă, făcută într-un spirit răuvoitor.

Dar ce este și mai curios este că și Magini folosește această frază în același fel, cu simpla deosebire că la el se constată o depărtare încă și mai mare de termenii folosiți de d'Anania și un ton mult mai acerb ca acel al lui Botero. Răzbate un fel de năduf:

Per il più, i Valacchi sono instabili, iracondi (!) applicati alla crapula et all'ocio e poveri...
Această constatare, alături de suprapunerea perfectă observată în mai multe locuri ale descrierii Moldovei și Țării Românești, readuce întrebarea dintâi, privind prioritatea dintre textele lui Botero și Magini, atunci când este vorba de o întreagă parte comună, care nu aparține lui d'Anania, cum este pasajul privind comerțul din Moldova. Au folosit cumva amândoi un text pe care noi nu îl cunoaștem, sau — așa cum s-a întâmplat cu jurămintele pe Jupiter și Venus — este vorba de un împrumut între ei? Și în cazul acesta, cine, și de la cine a împrumutat? Întrebare la care, în stadiul actual, nu avem încă răspunsul.

GIAN LORENZO D'ANANIA

Teologul și cosmograful calabrez Gian Lorenzo d'Anania s-a născut în localitatea Taverna și și-a petrecut o bună parte din viață la Neapole, sub protecția arhiepiscopului napolitan Caraffa. A scris pe lângă lucrări de teologie, de un caracter destul de superstițios: *De natura daemonum*, *De substantiis separatis*, și altele de un caracter mai mult retoric: *De Fortuna*; *Contra Haebreos*, o lucrare de „cosmografie“ sau cunoaștere a lumii, tipărită mai întâi la Neapole în 1573, sub titlul *La Universal Fabrica del Mondo dell' Eccell. M. Lorenzo Anania della Città di Taverna Cosmografo et Teologo, dove s'ha piena notitia de i Costumi, Leggi, Città, Fiumi, Monti, Provincia, et Popoli del Mondo. Con l'autorità de i Superiori. In Napoli appresso Giosepe Caechy dell'Aquila MDLXXIII*. O a doua ediție sporită a apărut la Veneția în 1582 sub titlul: *Lunivrsale Fabrica del Mondo overo Cosmografia... divisa in quatro Trattati ne quali distintamente si misura il Cielo et la Terra et si descrivono particolarmente le Provincie, città, Castela, Monti Mari, Laghi, Fiumi et Fonti. Et si tratta delle Leggi et Costumi di molti Popoli, de gli Alberi, et dell'Herbe, e d'altro cose pretiose, et medicinali, et de*

l'Inventori di tutte le cose, di nuovo ornata con le figure della quattro parti del Mondo in Rame Et dal medesimo autore con infinite aggiuntioni per ogni parte dell'opera ampliata.

Un exemplar al acestei ediții a fost adnotat de Torquato Tasso. Această ediție nu diferă de ediția următoare, tot din Veneția, din anul 1596. Un exemplar se află la Biblioteca Academiei sub cota II 271137. Foaia de titlu absolut identică are aceeași înfățișare, doar singura deosebire că în loc de cuvintele *presso il Muschio* se află *apresso Andre Muschio* etc... *con Privilegio in Venetia presso il Muschio, MDLXXXII.*

Nu cunoaștem izvoarele folosite pentru partea privitoare la țările române, în care, alături de unele erori și confuzii manifeste, aflăm prima mențiune a celui „bitum“ ce țîșnește din pământ la „Trescorto“. Toată această parte a fost însușită și inclusă de geografii italieni de la sfîrșitul aceluiași veac, G. Botero și G. A. Magini în lucrările lor.

Cu toate aceste împrumuturi, caracterul lucrărilor acestora față de a lui D'Anania rămîne mult deosebit. E destul să se compare credulitatea acestuia, manifestată în paragraful despre spiritele elementare sau terestre, ce păzesc comorile din pământ, și atitudinea lui Magini, pomenind de eresurile populare ale românilor.

Tot la D'Anania aflăm o descriere sumară a stemei Moldovei.

Textul Cosmografiei a fost analizat din punctul de vedere al informațiilor privind țara noastră de către Claudiu Isopescu, în lucrarea sa, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* din „Bulletin de la Section historique de 'Académie Roumaine“, t. XV, București, 1929.

SISTEMUL UNIVERSAL AL LUMII,
SAU COSMOGRAFIA¹

p. 137

Transilvania, mai întâi numită Dacia, a fost vestită datorită regelui Decebal; astăzi poartă acest nume din cauza mulțimii de păduri care fiind ramificații ale Pădurii Hercinice, o înconjoară din toate părțile; seamănă și ca poziție și ca mărime cu Toscana, este peste măsură de bogată în argint și în orice alt metal //. În minele sale apar adesea, ca un lucru vrednic de mirare, niște spiriduși dintre aceia care se numesc silfi pămîntești și de jos², care — în timp ce se prefac că ajută pe lucrători, ba cu rîsete, ba cu cuvinte, și se arată chiar că învîrtesc roțile, țin funiile, scurg³ apa și fac slujbe de acest fel, — își îndeplinesc (deși aceasta nu se vede de loc), gîndul lor cel rău, năruind printr-o dreaptă judecată a lui Dumnezeu

p. 138

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în ediția din Veneția din 1596.

² *Bassi*.

³ *Sgottar*.

minele unde pier înăbușiți nenorociții muncitori; și mai sînt și alții (căci sînt demoni de mai multe feluri, — după cum afirmă cei învățați — împreună cu mai marii lor) dar toți care <se arată pe> dinafară că dau ajutor, și nu fac nici un rău extrinsec, pe dinătru nu încetează să vatăme dacă nu sînt opriți neîncetat. Și despre aceștia pretind unii scriitori, care greșesc însă, că aceștia și-ar aștepta mîntuirea, dar ei sînt cu toții dușmanii lui Dumnezeu, cu voința de a face rău⁴, cum spun teologii. Această țară are trei feluri de locuitori, pe lîngă unguri care sînt în fruntea trebuirilor și care domnesc ca stăpîni: secuii, românii și sașii; primii doi vād de agricultură și de vite, ultimii duc o viață orașenească⁵; dintre aceștia, cei mai buni luptători și mai viteji sînt ungurii, dar între ei e puțină dragoste, căci se deosebesc mult ca obiceiuri și grai, fiecare din ei servindu-se de al său; dar toți în general sînt criticați pentru cruzimea lor și pentru unele obiceiuri⁶ tărăști. Acolo se află orașele Baia Mare⁷, Bistrița⁸, Cluj⁹ și Turda și acolo se obișnuiește între soț și soție vinovați de adulter, să-și taie capul unul altuia înainte¹⁰ judecării; și mai apoi Oradia¹¹, Alba Iulia¹², Sebeșul Săsesc¹³ și Sibiu¹⁴, capitala lor unde șade principele lor (!) pe care aceștia îl numesc voievod; apoi mai sînt: Mediaș¹⁵, Brașov¹⁶, Clausenburg¹⁷ și printre populația iazigă¹⁸ Făgăraș¹⁹, Mergenbörg²⁰ și „Coronas”²¹(!)...
 ... Valahia²²... I-a dat acest nume, azi corupt, Flaccus trimis acolo de Senat cu niște coloni pentru a opri avîntul atîtor neamuri barbare, și care a rămas acolo, căci era mare amenințare din partea aceea, de unde mai apoi a urmat năruirea imperiului. Această țară se întinde spre nord pînă în Podolia, și spre mare pînă la „Tartaria minoră”²³, atingînd în stînga Tran-

⁴ *Nel termine mala.*

⁵ *Vivino civilmente.*

⁶ *Riti Tartareschi.*

⁷ *Bagna.*

⁸ *Bestritia.*

⁹ *Colozoar.*

¹⁰ *Avanti la giustizia.*

¹¹ *Varadino.*

¹² *Alba Giulia.*

¹³ *Sansebes (!).*

¹⁴ *Sibinio.*

¹⁵ *Meges.*

¹⁶ *Brasovia.*

¹⁷ *Clausemborgo* (vezi mai sus Colozoar).

¹⁸ *Tra i popoli iazizi.*

¹⁹ *Focoras.*

²⁰ *Mergemborgo.*

²¹ Adică Brașovul, care apare mai sus sub numele de Brasovia.

²² *Valachia.* Autorul cuprinde sub acest nume și Țara Românească și Moldova.

²³ Adică Bugeacul.

silvania și în dreapta Marea Neagră. Se împarte în două părți: una care e situată lângă Transilvania, e numită Valahia superioară și Transalpina și cealaltă care se află în mare parte spre mare, ei o numesc Valahia inferioară și Moldova, cu care se hotărăște Basarabia și „Sibia”²⁴. Toate aceste două mari regiuni sînt mănoase în grîne și vite, și mai ales în oi și boi, care se nasc acolo mai mari ca în orice altă parte a Europei²⁵. În prima din ele care merge de-a lungul Dunării pînă la insula Brăilei²⁶ și la râul Prut²⁷ și la „Oina”²⁸ nu se mai găsește alt oraș — țara fiind populată în întregime de sate, în afară de Tîrgoviște²⁹ unde își are reședința voievodul său — care pe lângă plata tributului către sultan, este dator înainte de a se încorona cu coroana³⁰ de aur, să se ducă el însuși la Poartă să sărute piciorul suzeranului³¹ său — și Brăila³², astăzi cu garnizoană turcească, precum și Trescorto³³ care este important pentru el, căci acolo în împrejurimi izvoarele un fel de bitum din care fac românii lumînările cele mai bune și care ard ca ceara, avînd și mirosul acesteia, măcar că sînt negre. Dar cealaltă <țară> care păstrează numele râului Moldova, este mai mare și mai bogată în pășuni, cuprinde în regiunea mării Varna (!) lângă Chilia³⁴ care este una din gurile pe care le face Dunărea, oraș de mare trafic comercial, vestit prin victoria lui Murad³⁵ contra împăratului Sigismund³⁶ și a regelui Vladislav, și apoi Moncastro și Occazzonia³⁷, cea dintîi sub poloni (?) dar acum sub stăpînire turcească. Înăuntru sînt Bîrlad, Tîrgul Roman, Iași, Cotnari și Hotin³⁸, cetate foarte puternică și încă Suceava³⁹ unde își are capitala celălalt voievod⁴⁰ care deși este tributatar sultanului, nu este dator la încoronarea sa să primească coroana la Poartă, ci de a da pentru război un anumit număr de călăreți. Dar în ce privește obiceiurile românilor, acestea se potrivesc întru

²⁴ Probabil Serbia, dînd acest nume și Bulgariei.

²⁵ Boii din Moldova erau foarte prețuiți și se exportau în Germania și Italia.

²⁶ *Isola Barehana*.

²⁷ *Hirasso*.

²⁸ Neidentificat.

²⁹ *Tergovista*.

³⁰ *Il cerchio d'oro*.

³¹ *Suo principe*.

³² *Brahila*.

³³ După N. Iorga, ar fi vorba de Tîrgșor.

³⁴ *Licosomo*.

³⁵ *Amorante*. Este vorba de binecunoscuta luptă de la Varna 1444, în care a pierit regele Vladislav al Ungariei și Poloniei.

³⁶ Eroare. Acesta murise de cîțiva ani. Este aici o suprapunere cu elemente de la Nicopol.

³⁷ *Oceakov*.

³⁸ *Barlavia, Tergo (I) Romano, Chiassi, Cutinari et Coccima...*

³⁹ *Succhiavia*.

⁴⁰ *Un' altro Voivoda*, adică voievodul Moldovei.

toate cu grecii⁴¹ în domeniul religiei și de aceea se află sub autoritatea patriarhului de Constantinopol, dar nu oficiază slujbele bisericești pe grecește, cum se face în toată Grecia, ci se folosesc de limba sârbească așa cum se slujesc și de slovele lor. Din firea lor sînt foarte nestatornici⁴² și disprețuitori ai limbii care dovedește originea lor, ea fiind pe jumătate latină, folosind și limba slavonă care e oarecum comună în toate părțile acestea; sînt destul de războinici, încalecă cu toții pe cai cărora le crestează nările, și care în chipul acesta, oricît ar fi de împovărați, rabdă o zi întreagă de drum fără a se obosi. Ei poartă drept stemă un cap de bour⁴³ împodobit cu o coroană, împreună cu o sulită și o stea deasupra. Acești războinici se văd adesea mergînd împreună cu oștile turcești, prădînd în timpul campaniei alături de tătari prin țările dușmane, fără a le păsa că aceia sînt creștini uniți cu ei printr-o atît de puternică legătură dumnezeiască.

⁴¹ Adică cu ortodocșii.

⁴² Afirmatie circumscrisă de context.

⁴³ În text: *un bou*, adică bou.

GIOVANNI BOTERO

(1533 sau 1540—1617)

Giovanni Botero s-a născut la Bene Vogienna în Piemont prin 1533—1540. Intrat de tânăr în Ordinul iezuiților din Turin, l-a părăsit înainte de a-și fi pronunțat jurământul definitiv.

În 1576 a fost chemat de cardinalul Carlo Borromeo la Milan ca secretar. Între anii 1584 și 1586 Botero a îndeplinit la Paris o misiune secretă, pe care i-o încredințase ducele de Piemont, Carol Emanuel I. Înapoiindu-se la Milan, Botero a rămas cîtva timp pe lângă tînărul Federico Borromeo, viitorul arhiepiscop (1595—1631) pe care l-a însoțit într-o călătorie la Roma. Din acest moment (1586), timp de 14 ani, Botero a călătorit prin multe țări ale Europei din însărcinarea specială a congregației de Propaganda Fide spre a cerceta starea catolicismului.

În 1599, el se înapoia la Turin, chemat de ducele Carol Emanuel. A murit în acest oraș la 27 iunie 1617.

Botero a avut o activitate neobosită în slujba ofensivei religioase catolice. A scris lucrări de cugetare politică și chiar socio-economică de un mare răsunset, cum sînt: *Della*

ragione di Stato, apărută la Milan în 1583, și *Cause della grandezza e magnificenza della città* publicată în 1589. În prima, reluând teza lui Macchiaveli, condamnă crima politică în slujba statului, neadmițînd-o decît în a credinții! În a doua stăruie asupra factorilor economici de progres, dovedindu-se un precursor al gîndirii științifice. Tot în slujba universalismului catolic a conceput o descriere a țărilor Europei și Americii, intitulată *Relazioni universali*. După prima ediție completă (Veneția 1596) au mai apărut alte 17 ediții (și 3 traduceri în limba latină) cu însemnate adaosuri și modificări. Lucrarea se împarte în 5 părți: prima cuprinde o descriere geografică a țărilor cunoscute; în partea a II-a se expune situația politică a țărilor mai însemnate, partea a III-a se ocupă de credințele religioase, iar în partea a V-a, apărută în 1611, se arată modificările intervenite în evoluția politică a diferitelor state în primul deceniu al veacului al XVII-lea.

De Botero s-au ocupat:

P. Orsi, *Saggio biografico e bibliografico su G. Botero*, Mondovi 1882 și același în „*Revista geografica italiana*”, 1896, fasc. V—VII; C. Cioda, *La vita e le opere di G. Botero*, Milano 1895; Cimbali, *La Sapienza politica di G. Botero* („*Nuova Antologia*”, 1 martie 1896); A. Magnaghi, *Le relazioni universali di G. Botero e le origini della Statistica e del Antropogeografia*, Turin 1906. Iar la noi, între alții, R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916 și Claudiu Isopescu în *Notizie...*, pp. 58—62. Deși Botero nu a călătorit pe la noi, a fost inclus de Sadi Ionescu în bibliografia călătorilor străini, pp. 77—81 și de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, pp. 217—228.

Există și o traducere românească a fragmentului despre Țara Românească, Transilvania și Moldova, publicată în „*Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*” — V (1849) pp. 666—669. Dar o comparație de aproape cu textul original arată că în unele locuri a fost substituită o formă personală de narațiune la persoana întia celei impersonale la persoana a treia, din textul original, schimbîndu-i-se astfel cu totul sensul, și dînd naștere ideii greșite că autorul ar fi călătorit pe la noi.

DESCRIEREA TRANSILVANIEI¹

Provincia pe care anticii o numeau Dacia, p. 162
cuprinde astăzi Transilvania, Țara Românească și Moldova. Transilvania este foarte bogată în aur, argint, metale, sare din ocne, cai foarte buni, vite și grâne. Vinurile nu sînt atît de bune ca cele din Ungaria. Rîurile cară aur curat în bucăți groase uneori cît un deget; cu toate acestea locuitorii nu-și dau multă osteneală pentru căutarea lui. În păduri se află bouri², boi și cai sălbatici³. Apa este rea deoarece conține foarte mult alaun și argint viu și, de aceea, produce ușor colici și sciatică; și din aceeași cauză vinurile produc calculi la bășică și la încheieturile mîinilor și picioarelor. Nu e un

¹ Traducerea s-a făcut după ediția din Bergamo: *Le relationi universali di Giovanni Botero Benese* 1596, I, p. 162 ș.u.

² Uri.

³ Informație fantezistă.

p. 163 ținut prea sănătos din cauza mulțimei de mine și a mercurului, mai ales că locuitorii nu sînt prea cumpătați la mîncare și băutură și ciurma face adeseori ravagii nenorocite⁴. Pe la izvoarele rîului Mureș⁵ locuiesc secuii⁶, popor aspru și crud care nu cunoaște deosebiri de naștere⁷. Sînt considerați ca urmași ai hunilor⁸. Transilvănenii vorbesc o limbă foarte apropiată de cea ungurească⁹. Dar la fel ca și în Ungaria, în Transilvania trăiesc în orașe mulți germani, mai ales sași, care vorbesc // limbi deosebite. Astfel că acolo sînt trei feluri de locuitori: secui, români, și sași, aceștia aduși după cum susțin unii, de Carol cel Mare¹⁰. Principele Transilvaniei poate mobiliza o oaste de 10 000 de pedestri și 40 000 de călări și are un venit de 300 000 de scuzi. Orașele cele mai însemnate sînt: Alba Iulia, Cluj, Bistrița, Sibiu, Hundrubechiu¹¹ și apoi dincolo de rîul Olt, Făgăraș și Brașov¹². Sibiul este cel mai tare, Bistrița cel mai frumos, Clujul cel mai populat dintre orașe.

Descrierea Țării Românești și a Moldovei

p. 164 Ieșind din Transilvania pe la hotarele țării Severinului (unde se văd și astăzi urmele podului lui Traian) se intră în Vallachia numită de turci Carabogdana¹³ pentru că produce grîu negru. Se întinde de aici... pînă la Marea Neagră. Se împarte în două țări, adică Valahia mică și Valahia mare; cea mică se numește Țara Românească¹⁴, cea mare Moldova... cea dintîi se apropie de Dunăre, aceasta din urmă de Marea Neagră și cuprinde tot țărmul care se întinde de la delta Dunării... și cea dintîi este în parte muntoasă; aceasta din urmă este un ținut șes și roditor, dar este rău gos-

⁴ Vezi textul, cum apare de aici înainte în ediția de la Milan din 1598; p. 186: „Transilvania este locuită de patru națiuni, de români, de secui, de sași și de unguri. Românii sînt de origine italiană; locuiesc prin munți și în păduri; urmează ritul ortodox, dar au multe tradiții barbare, mai ales la înmormîntări și căsătorii. Jură încă și astăzi pe Jupiter și Venera...“.

⁵ *Marisio*.

⁶ *Siculi*.

⁷ *Non conoscono differenze di sangue*.

⁸ Vezi relația lui Verancsics din *Călători*, I.

⁹ Și la Reicherstorffer este o constatare identică privind vorbirea „dacilor“ și a panonilor (*ibidem*).

¹⁰ Pentru așezarea sașilor în Transilvania, vezi relația lui Possevino (*ibidem*).

¹¹ *Centocolli*.

¹² *Stefanopoli*.

¹³ *Carabogdana* (= kara Bogdan) nume dat de turci *Moldovei* (= Bogdania neagră) se confundă cu kara boldan (grîu negru). Autorul cuprinde în Valahia și Moldova, și Țara Românească.

¹⁴ *Transalpina*.

podărit¹⁵ căci fiecare cultivă locul pe care îl vrea (atîta belșug de pămînt este și atîta de rară e populația care se lasă încă destul de mult pe tînjeală) numai să nu-i fi luat altul înainte. Cum lipsesc aici copacii, fac foc cu paie¹⁶ și cu balegă de vite. Boii sînt foarte mari, de acolo se scoate un număr foarte însemnat de asemenea boi pentru țările vecine. Are rîuri care conțin aur și nu le lipsesc nici mine de aur și de argint, dar de teama turcilor nu le dau atenție¹⁷. Numele Moldovei vine de la un rîu care trece prin ea pînă ce se varsă în „Haluta” și curge pînă la Nistru de-alungul mării¹⁸. Are 15 orașe, în care ca și în tîrguri, mai locuiesc *sasi și unguni*, dar domnul scoate 100 000 de scuzi¹⁹ mai mult de la cei dinții decît de la aceștia din urmă la dijma din ceară și din miere, bunuri care se apreciază că ajung la 2 000 000 pe an. Țara Românească nu are alte orașe decît Tîrgoviște²⁰, unde locuiește domnul, și Brăila și „Trescorto”²¹. Celelalte sînt sate și tîrguri. În Țara Românească a domnit Vlad Dracul²², om priceput la arme care s-a luptat multă vreme cu Murad²³, sultanul turcilor; în aceste războaie, acela a luat cu sine atîta lume că țara a rămas aproape pustie. Aproape de „Trescorto” izvorăște un fel de catran²⁴ negru, care miroase a ceară; din el se fac lumînări foarte bune. Dar Moldova are diferite orașe: Varna, Moncrasto (!), „Ocazzonia”²⁵; și, în interior, Bîrladul²⁶, Cotnari²⁷, „Coçima” și Suceava, unde este reședința domnului său.

În Țara Românească este o mină de sare tare ca marmura, de o culoare care bate în vioriu; // dar care, fărîmată și pisată cu grijă, se face albă de tot. Poporul are o fire neștatornică și disprețuitoare. Negoțul constă în grîne și vinuri care se exportă în Rusia și în Polonia; în piei de bou, abă, ceară, miere, plosci de rădăcină de tei, prețuite pentru frumusețea vinelor; pastramă de vită, legume, unt pentru Constantinopol. Trece pe aici

p. 165

¹⁵ *Mal tenuto*. Pricina adevărată era lipsa de siguranță, din cauza deselor incursiuni ale turcilor.

¹⁶ *Stoppie* (tizic). Acest mod de încălzire este propriu popoarelor stepci.

¹⁷ *Non vi attendono*.

¹⁸ Confuzie între Olt și Siret, care în realitate curge paralel cu Nistrul pînă la Marea Neagră.

¹⁹ *Scudi*.

²⁰ *Ternovizza*.

²¹ Socotit de N. Iorga a fi localitatea Tîrgșor.

²² *Dracula* = Vlad Dracul, domn al Țării Românești

²³ *Amuratte* = Murad al II-lea, sultan otoman

²⁴ *Bitume*.

²⁵ Confuzie evidentă.

²⁶ *Barlania*.

²⁷ *Cutinari*.

vinul tămfios²⁸ sau „malvagia“²⁹ de Candia spre Polonia și Germania, din care domnul scoate mari venituri. Ocupația de căpetenie a locuitorilor este cărașia³⁰. După limbă dovedesc că se trag din romani pentru că păstrează limba latină dar mai coruptă ca noi, italienii. Numesc calul „callo“, apa „apa“, pâinea „pa“³¹. Pentru cultul divin folosesc limba slavonă care, pentru slavi, e ca și toscana pentru italieni. Sultanul³² numește pe voievodul Țării Românești, adică pe guvernatorul, a cărui domnie durează de obicei puțin, căci din cauza vexațiunilor³³ turcești ei sînt goniți adesea la cererea celui care oferă o sumă mai mare de bani, sau sînt uciși de locuitori din cauza dărilor peste măsură de mari. Domnul plătește turcilor 70 000 de ducăți pe an, dar pentru a cîștiga domnia, unul a plătit 300 000 afară de ceea ce dă vizirului și celorlalți dregători ai sultanului, care le sug sîngele. Domnul Moldovei nu este atît de supus turcilor, dar îi plătește totuși tribut și îl însoțește în război cu un mare număr de călăreți, care sînt foarte numeroși în Moldova³⁴ și sînt puternici și neobosiți. Domnul Moldovei poate aduna 3 000 de arcebusieri și 25 000 de călăreți. // Iar domnul Țării Românești 1 000 de pedestrași și 10 000 de călăreți.

p. 166

Mențiuni despre Țara Românească și Moldova

p. 160 În Țara Românească³⁵, la Tîrgoviște, oraș de scaun³⁶, se numără 1 000 de case de români de rit ortodox³⁷, 22 de sași catolici³⁸ de limbă germană și maghiară. Au două biserici, una a sf. Francisc măcar că ruinată, alta a sf. Maria; dar din lipsă de preoți catolici se slujesc de un luteran. Așa se purcede și la Cîmpulung³⁹, oraș cu 900 de case dintre care 40 sînt ale sașilor catolici și tot așa la Rîmnic⁴⁰ unde se numără 20 de case de sași catolici. Domnul Moldovei (provincie care odinioară era supusă mitropolitu-

²⁸ *Moscadello.*

²⁹ Nume dat vinului de Monemvasia, celebru în tot evul mediu. Numele s-a extins la felul acesta de vin, produs în insulele grecești; în izvoarele medievale franceze e numit *malvoisie*, în cele engleze *malmsey*.

³⁰ Adică din punctul de vedere al acestui comerț; *Pessercitio principale de i naturali e la vettura.*

³¹ *Chiamano il cavallo, callo; l'aqua, apa; il pane, „pa“.*

³² *Il turco.*

³³ *Vanie* (= avanie).

³⁴ *Vallachia*, aici cu sensul de Moldova.

³⁵ *Vallachia*. Textul care urmează se află în partea a III-a, cartea I p. 160.

³⁶ *Targovisti, terra maestra.*

³⁷ *Greco.*

³⁸ *Latini.*

³⁹ *Campolungo.*

⁴⁰ *Rimnico.*

lui din Chiev⁴¹, și acum rămîne ca și neatîrnată) se arată grație ajutoarelor primite de la romano-catolici destul de binevoitor față de catolicii care locuiesc acolo și față de călugării franciscani care păstrează acolo unele rămășițe de catolici. În anul 1588, cardinalul Aldobrandino, astăzi papă⁴², care era atunci legat apostolic în Polonia, a trimis în Moldova doi călugări iezuiți cărora Petre voievodul⁴³ le-a făgăduit să restituie biserica și parohiile pe care le avuseseră mai înainte catolicii. Moldova are cam 15 orașe și multe țirguri și sate locuite în parte de unguri și de sași, dar mai mult din aceia decît din aceștia, dar și unii și alții sînt la fel de lipsiți de carte și învățatură religioasă. Băștinașii folosesc limba ruteană⁴⁴ și ritul ortodox; dar nu recunosc totuși pe patriarhul din Constantinopol⁴⁵. Această provincie a fost otrăvită rău de Despotul din Samos⁴⁶ care a fost făcut domn în timpul lui Sigismund August, regele Poloniei⁴⁷ după gonirea lui Alexandru⁴⁸. Acesta a dat // ereticilor și schismaticilor casele și bisericile catolicilor.

p. 161

Voievozii⁴⁹ Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei se mențin în principatele lor prin forța vie a darurilor; și se mută în fiecare zi cei din Țara Românească și din Moldova pentru că scaunul se dă celui care oferă mai mult, și pentru ca acesta să se poată menține se istovesc locuitorii și se distrug provinciile...

p. 209

Turcii țin seama și se tem, parcă, de armele polone, căci au fost provocați în diferite împrejurări de aceștia și sub Henric⁵⁰ în războiul pe care Ioan „regele Moldovei”⁵¹ l-a purtat împotriva turcilor, în care s-au luptat mulți cavaleri ai acelei națiuni...

p. 219

Pe de altă parte, polonii nu numai că nu au încercat, după Vladislav⁵² nici o expediție împotriva turcilor, dar nici măcar n-au ajutat pe moldoveni și pe munteni, aliații lor.

⁴¹ *Chiovvia*. Afirmare neîntemeiată.

⁴² Clement al VIII-lea (Ipolito Aldobrandini) cardinal (1585—92) și apoi papă (1592—1605).

⁴³ Petru Șchiopul, domn al Moldovei (1582—91). Pentru misiunea catolică de atunci, vezi *Călători*, III, p. 277 ș.u.

⁴⁴ Este vorba aici de limba bisericească: slavona.

⁴⁵ Afirmare neîntemeiată.

⁴⁶ Despot, domn al Moldovei (1561—63).

⁴⁷ Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei (1548—1572).

⁴⁸ Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei (1552—1561).

⁴⁹ Textul care urmează se află în aceeași lucrare a lui I. Botero, partea a II-a, cartea a IV-a, p. 209.

⁵⁰ Adică în vremea lui Henric de Valois, rege al Poloniei (1573—1574).

⁵¹ Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574).

⁵² Vladislav al VI-lea, regele Poloniei (1434—1444) și al Ungariei, pentru care era socotit al II-lea, mort în expediția de la Varna.

GIOVANNI ANTONIO MAGINI

(1555—1617)

Giovanni Antonio Magini s-a născut la Padova la 14 iunie 1555. A studiat la Universitatea din Bologna, unde a ajuns profesor de astronomie, fiind preferat lui Galileu, ale cărui teorii le combătea. În 1599 a fost chemat la Mantova. A fost invitat de Kepler să colaboreze la o nouă culegere de efemeride astronomice. Celebru ca astronom și matematician, cu o serie de lucrări care îl puneau atunci la nivelul marilor săi contemporani, el a ajuns pe această cale ocolită la opera sa esențială, și anume: *Geografia* lui Ptolemeu.

A murit la 17 februarie 1617.

Teoriile sale astronomice au fost de mult depășite; în schimb valoarea sa ca geograf și cartograf a rămas indiscutabilă.

Geografia ptolemaică la care a lucrat 6 ani cuprinde și o descriere bogată a țărilor române, redactată, desigur, prin 1593—1594, deoarece menționează înțelegerea tainică a lui Aron vodă și Mihai Viteazul împotriva turcilor. Descrierea Transilvaniei din comentariul lui Magini se întemeiază, în bună parte, pe informațiile dobândite de la un transil-

Vănean, „Giovanni Ertilio” sau „Hortyllo” care și-a făcut studiile la Padova (1586—1595). Harta Transilvaniei executată de Girolamo Porro constituie un progres față de hărțile lui Gastaldi, fiind și mai bogată în numiri geografice.

Magini e primul care pomenește de unele obiceiuri și crezuri populare în legătură cu nunțile și înmormântările la români.

Geografia ptolemaică, apărută în limba latină, la Veneția, în 1596, cu 64 de hărți (din care 37 erau noi), minunat executate de G. Porro, a fost tradusă în limba italiană de Leonardo Cernati sub titlul *Geografia cioè Descrittione Universale della terra partita in due volumi* și tipărite tot la Veneția în 1598.

În 1608 Magini a mai publicat o hartă generală a Italiei, dar nu a mai apucat să dea Atlasul Italiei la care lucra de mulți ani. Acesta a apărut ca operă postumă, în 1620, bucurându-se de o mare prețuire.

De Magini s-au ocupat: A. Favoro, *G. A. Magini* în *Gli scienziati italiani* (Repertorio bibl. diretto da R. Mieli, I. Roma, 1921, pp. 101—111); R. Almagià, *Padova e l'Ateneo Padovano nella storia della scienza geografica* în „*Revista geografica italiana*”, XIX, 1912, p. 472 ș. urm.

N. Iorga a analizat descrierea țărilor române de Magini în „*Revista istorică*”, XI, 1925, pp. 111—114 sub titlul *O descriere a țărilor române pe vremea lui Mihai Viteazul*. În 1939, Marin Popescu-Spineni a publicat: *Giovanni Antonio Magini și Țările Românești în secolul al XVI-lea* în „*Revista geografică română*”, vol. II, fasc. I, 1939, articol cuprins apoi în volumul său: *Geografi din secolul XV—XVI*, 1942.

Claudiu Isopescu a comentat descrierea Transilvaniei în studiul său, citat mai înainte, pp. 69—83, fără să observe împrumuturile sale din Lorenzo d'Anania, nici elementele pe care i le-a împrumutat, la rîndul său, Botero.

GEOGRAFIA SAU DESCRIEREA UNIVERSALĂ A PĂMÎNTULUI¹

p. 113 v°

... Galienus² a pierdut Dacia după două secole, din care cauză, cu trecerea timpului și vicisitudinile lucrurilor, locuitorii romani au decăzut și și-au alterat limba lor bine șlefuită, drept care nu au mai fost numiți romani³ *deși acest nume se mai păstrează la ei, ci Vălahi*⁴.

¹ Traducerea s-a făcut după ediția italiană, intitulată *Geografia cioè Descrittione Universale della Terra*, Veneția, 1598 a lucrării latine *Geografia ptolemaica*, Veneția, 1596. Textul este compus dintr-o parte introductivă istorică și una descriptivă a bogățiilor naturale ale Transilvaniei, urmată de o scurtă descriere a Moldovei și Țării Românești. Pentru a evita unele repetiții, întrucât partea introductivă se inspiră din Reicherstorffer, folosit și de Botero, ea a fost redată parțial în măsura în care aducea elemente originale. S-a procedat la fel și cu notele autorului.

² Împărat roman, care a precedat cu câțiva ani pe Aurelian.

³ Vezi Reicherstorffer în *Călători*, I, p. 210, după Enea Silviu Piccolomini, *op. cit.*, p. 472.

⁴ *Nota aut.* [Contestă etimologia Flaccus-Valah. Această denumire se apropie foarte mult de cea dată de slavi italienilor]. În nota imediat următoare aflăm alt ecou al Chorografiei:

[Urmează caracterizarea lor împrumutată lui Reicherstorffer, vezi *Călători I*, pp. 208, 210, 220 cu unele îngroșări ale trăsăturilor inițiale, ca de pildă cea privitoare la casele lor, care nu sînt de piatră, și nici împodobite, căci românul se mulțumește să stea în case de vălătuci (*di paglia*) și să trăiască în munți și în codri.]

Religia lor este cea greacă schismatică, deși⁵ (?) ei recunosc drept cap al confesiunii lor pe patriarhul din Constantinopol. Pe deasupra, ei mai au multe lucruri în comun cu păgînii, cum sînt eresurile (*delusioni*), ghicitul, descîntecele, jurămintele pe Jupiter⁶ (= Zeus) și pe Venus, pe care o numesc sfîntă⁷, modul în care purced la înmormîntări⁸, la luarea în căsătorie⁹ a soției și la lăsarea ei, și altele la fel. Dar destul despre acestea... [Urmează pasajul despre „scii” (= secui) care nu se depărtează de textul Chorografiei (*ibidem*, p. 209) pe care însă îl aduce la zi, indicînd schimbările sociale care au pus capăt egalității din trecut]. Legile lor sînt deosebite de ale celorlalți și condițiile lor sînt deosebite, fiind asemenea celor ale elvețienilor. Dar *ele au început să se schimbe* cu trecerea timpului, căci printre ei sînt azi, ca printre celelalte națiuni, nobili foarte bogăți și cu foarte mare vază care i-au prefăcut pe ceilalți în iobagi ai lor¹⁰. [O notă despre scrierea secuilor, care nu se află menționată în corpul textului, se apropie de un pasaj, inedit pe atunci, al lui Verancsis¹¹ care vorbește însă de creștăturile pe răboj și nu de niște litere de carte. Pasajul următor despre sași este tributar lui Reicherstorffer, care e redat în rezumat și completat

(*ibidem*, pp. 222—223). „Principalii locuitori ai acestei nații locuiesc în valea de la Sarmisegetuza) ale cărei ruine sînt îngropate în spini și mărăcinișuri), precum și în locurile vecine și sînt socotiți mai prietenoși decît ceilalți români”. Aici au fost legate împreună pasajul despre locuitorii din regiunea Oraștie și cel despre românii de la „Varheli” (= Sarmisegetuza) care scot la iveală obiecte prețioase din vechile ruine. *Nota trad.*]

⁵ *Se bene*. Folosirea acestei conjuncții adversative nu se potrivește contextului, unde ar fi fost de așteptat, mai degrabă: deci, decît deși.

⁶ Adică întărirea spuselor prin invocarea: Zău (Zeus).

⁷ Sfînta Vineri. Despre identificarea ei cu Venus ar fi de discutat. Am crede că această sanctificare trebuie pusă în legătură cu fenomenul observat și la alte două zile ale săptămîinii: sfînta Miercuri și sfînta Duminică, precum și cu personificarea sărbătorilor: cele trei Rusalii pentru cele trei zile ale sărbătorii, Moș Ajun și Moș Gerilă etc.

⁸ *Nota aut.* Ei dau din plin morților lor hrană și îmbrăcăminte, în credința că aceștia pot să sufere de foame și de sete în drumul lor pînă să ajungă în rai, sau în alt loc care le e destinat.

⁹ *Nota aut.* Ei răpesc pe tinerele fecioare în felul sabinelor, și îndată ce le-au răpit fecioria le iau de soție. Se despart de soții fără nici o considerație (*Rifiutano le consorti senza alcun riguardo*).

¹⁰ Mai departe, se declară că secuii au în comun (cu sașii și cu ungurii) „*la religione, la disciplina e le buone arti*” (deși în 1596 se produsese o răscoală singeroasă a acestora).

¹¹ Vezi *Călători*, II, p. 412. *Nota aut.* Literele lor seamănă cu ale abisinienilor, ale evreilor și ale siriienilor, și ei le scriu în felul acestora de la dreapta la stînga. În biblioteca marelui duce de Florența se află o carte scrisă cu asemenea litere.

apoi de note rezumînd părți din acel text. Uneori i se mai adaugă și elemente în plus. De pildă, cînd e vorba de bilciul săptămînal de la Brașov, la care aleargă „*secui, români, armeni și greci*“ (Reicherstorffer), se spune acum: „vin astăzi turci, arabi, armeni, greci, valahi, italieni și poloni“. Partea despre unguri este cea mai puțin încheată, lipsind de altminteri și din Chorografie. De aceea poate, autorul e dispus să o lase pe seama istoricilor. El se mulțumește să declare că autoritatea ungarilor este mai mare ca a celorlalți, pentru că din rîndul lor sînt înălțați principii țării și magistrații, ajungîndu-se chiar oarecum la sistemul dinastic prin alegerea lui Sigismund Báthory în timpul vieții tatălui său. O foarte rapidă înșirare a șapte orașe în Transilvania la care se mai adaugă Oradea, încheie această parte introductivă lipsită de strălucire¹². Urmează descrierea propriu-zisă].

Așadar Transilvania, precum s-au spus, nu este numai bogată în prea frumoase orașe, ci este îmbelșugată și în toate celelalte lucruri de trebuință pentru traiul oamenilor, cum ar fi grîu¹³, vin¹⁴, fructe¹⁵, vite¹⁶, caii cei mai

¹² Cronologia este destul de nesigură, de exemplu, *notele aut.* 8 și 16, din textul orig. cît și textul relativ la prioritatea venirii sașilor sau a ungarilor. Cît privește antichitatea, în afară de menționarea lui Ptolemeu de trei ori cu privire la Zeugma (Cluj), la cele 24 de orașe din care nu au mai rămas decît 5 și la situarea localității Salina în apropierea Turdei (*notele orig.* 14, 15, 18), restul se rezumă la identificări fanteziste. Aiudul (Egnedino) și-ar fi luat numele de la Via Anna, care se mai vede și azi (*nota orig.* 19); Clujul (Claudiopol) a fost întemeiat de greci, apoi de romani, care l-au numit astfel, iar unii susțin că însuși împăratul Claudiu i-a dat acest nume (*nota orig.* 14). Aceeași formulă ușor dubitativă însoțește și evocarea lui Erman, întemeietorul Sibiului „capitano generale de Greci“.

¹³ *Nota aut.* Acolo crește în fiecare an grîul în așa mare belșug, încît nu numai că umple grînarele, dar se și conservă mulți ani, parte în grămezi foarte înalte, parte în gropi subterane... etc... Mai sînt anumite locuri din Transilvania unde — dacă se seamănă secară — ea degenerază în grîu. Produce zarzavat de tot felul, dar nu dă nimic altceva pentru hrana oamenilor în afară de mei, de grîu triunghiular, de năut și de bob.

¹⁴ *Nota aut.* Nu e mai puțin îmbelșugată în vin ca în grîu. În ea se află un ținut numit de germani Vuinlarez (!) (=Weinland), iar de unguri Borfold, adică țara vinului. Și locurile în care se produce vinul cel mai bun sînt acestea: Alba Iulia, Deva, Aiud, „Birtelbino“ (= Ghirbom), „Fienuscio“ (= Feneș?), care are un vin ce nu e mai prejos de cel din Venosa în Italia.

¹⁵ *Nota aut.* Produce o mare cantitate de fructe, ca și de alte lucruri, însă și portocale, rodii, lămii care uneori pot fi găsite în grădina magnaților care le cultivă mai degrabă de plăcere decît din utilitate, prune de Damasc, ca să nu pomenim de alte <specii>, de gutui, de cireșe dulci și frumoase, ce pot fi comparate cu cele „*marosticane*“ din Italia, de pepeni galbeni și de prea aleșii pepeni verzi ai lui *Galenus*, pe care poporul îi numește „*anguris*“ (=harbuzi). Deși varza (le brassiche) poate fi aflată îndeobște oriunde, eu nu am observat decît aici specii de o mărime extraordinară și de o culoare stranie. Ele sînt în regiunea aceasta de culoare azurie și de așa mărime, încît le întrec pe cele mai mari albe obișnuite.

¹⁶ *Nota aut.* Mulțimea vitelor care sînt exportate în fiecare an în Italia, în Austria și în anumite alte locuri din Germania atestă belșugul de pășuni. Imi amintesc, și martor îmi este Bonfiniu (!), că se cumpăra cîndva aici un bou foarte mare pe un florin.

aleși¹⁷, păsări și pești. Apoi metale, adică aur¹⁸, argint¹⁹, cupru²⁰ („di rame di bronzo“) cositor, plumb, argint viu²¹, oțel, fier²², antimoniu, cinabru, sulf²³, vitriol, sare²⁴, cel mai nobil condiment al bucatelor, pisasfalt²⁵, amestec de păcură și de bitum, astfel că, fie zis fără supărare, ușor întrece țările celelalte.

În Transilvania se află izvoare termale felurite, cele de la Geoagiu („Iogiesi“) și de la Oradea, acestea calde, celelalte reci. Și tot astfel izvoare de ape minerale („acetose“) care au parcă gust de vin, și mai fișnesc și alte ape, care puțin timp după ce au fișnit, se împietresc. Și sînt de asemenea

¹⁷ *Nota aut.* Sînt foarte bine dezvoltate și se cumpără pe 1 000, 1 500 și 2 000 de florini. Dar de soiul acesta există în diverse locuri.

¹⁸ *Nota aut.* Acolo se taie brazde (?) („glebe“) și bucăți din aurul cel mai pur, dintre care unele sînt atît de pure, încît nu mai e nevoie de nici o separare <prin topire> și pot fi ușor prelucrate în orice scop, altele sînt amestecate cu alte metale și acestea au nevoie de purificare. Locurile unde se sapă aurul sînt „Sclate“ [= Schlatten, numele german pentru Zlatna], ceea ce înseamnă baie („separatura“) de metale, „Rîul domnilor“ [corect: al Doamnelor = Baia Mare], Lapus („Lapo“). Dar în afară de aceasta este destul de cunoscută bogăția în aur a acestei țări după medalia lui C. Caton. Foarte adesea se sapă din pămînt asemenea medalii în Transilvania în „Sculatin“ (!), care e numit de unguri „Zulakna“, care este poate „Zermiziriga“ lui Ptolemeu, precum și la „Kimili“ (?), la „Dominurdz“ (?) și în cîteva alte locuri.

* Corect: Zalatna, numele maghiar pentru Zlatna, forma germană Sculattin fiind o transcriere greșită pentru Schlatten. Numele în realitate este slav și vine de la Zoloto=aur (*Nota trad.*).

** Poate o redare defectuoasă a numirii *Rivulus Dominarum*. Vezi mai sus. „Doamnele“ erau reginele Ungariei care aveau în apanajul lor minele de aur din acea regiune (*Nota trad.*).

¹⁹ *Nota aut.* În locurile amintite se sapă <și> argint, dar în minele de la „Offea“ [= Ofenberg, Offen Bánya, Ofenbaia, azi Baia de Arieș] și „Radna“ (Rodna) se produce numai argint.

²⁰ *Nota aut.* Acolo unde se găsește aramă, se află și argint și aur.

²¹ *Nota aut.* De jur împrejurul minelor de argint se află aceste patru lucruri.

²² *Nota aut.* El se obține de o calitate foarte bună într-un ținut numit Cyk (Ciuc) deși se mai produce și în alte locuri. Dar fierul se produce în Trăscău [azi Rimetea] și la Hunedoara.

²³ *Nota aut.* Sulfur și antimoniu se generează în minele de aramă. Mai sînt totuși și locuri care produc numai antimoniu. Cinabru și argintul viu provin din minele de aur.

²⁴ *Nota aut.* Este așa mare belșug de sare, care se sapă acolo, încît foarte ușor îndestulează și alte țări. Sarea nu este neagră, ca aceea din Polonia, și se află de trei feluri: albă, străvezie și cristalină, <sau> albă (candido) dar nu dură, <sau> cenușie, dar cînd este pisată devine albă ca neaua. Din ea se scoteau mari taxe (Gabelle) pînă la 300 000 de florini, cum amintește Ascanio Centorio, în cartea a doua a *Războiului din Transilvania*, 93. Nu pot înțelege de ce se mai vindea <sare> și la ocne, cînd se producea așa mult pentru principe și acea producție (*rendita*) se strîngea în fiecare an într-un oraș numit Lipova.

²⁵ El se scoate într-un loc nu departe de orașul Bistrița. Și nu mă voi apuca să discut dacă este bitum sau vreun soi oarecare de rășină.

șivoaie care după ce au izvorât acoperă lemnele („i legni“) și celelalte lucruri ușoare pe care le ating cu o crustă pietroasă. Acolo mai este și așa mare belșug de miere (mele) încât s-a observat că în afară de cea obișnuită, locuitorii au mai găsit și una de un soi deosebit din care fac o băutură care poate înșela și pe cunoscători care o socotesc drept vinul cel mai generos sau drept vin de Malvasia. Ea are codri mari și păduri nesfârșite în care se află zimbri, bivoli, elani, „capricorni“, cerbi de o mărime imensă, rîși, jderi, „*toppi di ponto*“ (?) urși deosebiți de cei obișnuiți, iepuri albi, în sfârșit păsări de munte și de pădure, vulturi, șoimi²⁶ de o specie rară, cu pelerină (*a pellegrina*) și încă păsări care nu sînt de pradă, fazani, potîrnichi de două feluri, păuni sălbateci, găini, cocoși de pădure și greu de domesticit, destul de deosebiți de ceilalți.

Aici se mai află și păsări de apă, dintre care mai mari sînt lebedele, sau sturzii, și onocrotalii, care întrec în mărime pe cocostîrci. Nu lipsesc ierburile cele mai alese²⁷, cum ar fi — lăsîndu-le de o parte pe celelalte „*il raupontico*“, centaurea mare, de două feluri: gentiana maximă cu flori galbene și purpurii, „*rădăcina Rodia*“ [cu miros de trandafir], „*assiatio pontico perfectissimo*“, „*gli Apii di Bellonio*“, „*Zibanotida prima*“ a lui Teofrast și șofranul (*il croco*) care răsare peste tot. Mai sînt și niște munți vecini cu Valahia cisalpină (?)²⁸ și cu Moldova din care picură „*agaric*“ și terebint²⁹ și trei râuri navigabile, Oltul [Aluta], Mureșul³⁰ [Morosso] și Someșul [Samo] dintre care cele două dintîi își trag obîrșia din munții secuiești, iar acesta se aruncă de a dreptul în Tisa³¹ și aceasta se varsă direct în Dunăre³². Al treilea care este Someșul, numit de Germani și unguri Timiș, izvorăște din munții [alpi] Calata, se varsă de asemenea în Tisa. Aici se mai află de asemenea și alte râuri: Tîrnava [Chicel] mare și cea mică, Sebe-

²⁶ *Nota aut.* Este un soi de șoim diferit de toate celelalte, și cu greu depășește mărimea unui uliu. Este o prea aleasă pasăre de vînătoare, după care năzuiesc mult magnații și nu cred că se află în alte locuri. Două din aceste păsări pot ușor răpune orice pasăre de pradă, oricît de mare ar fi, ca vulturii, sturzii (!) (*tordi*), lebedele. De aceea, pe bună dreptate, sultanul vrea ca în fiecare an să i se ducă de aceștia în dar, cînd i se trimite tributul din Transilvania.

²⁷ *Nota aut.* Spun unii că s-ar fi găsit și ghimbir, lucru pe care eu încă nu l-am văzut; totuși nu îl cred imposibil, pentru că unii munți vecini cu Valahia Cisalpină (!) sînt singuri lăsați să producă perpetuu „lacustre“. (?)

²⁸ Desigur greșeală în loc de transalpină (*N. trad.*).

²⁹ *Nota aut.* Nu picură la drept vorbind din arborele numit terebint, ci dintr-o specie anume de zadă (larice) și nu e mai prejos terebintului din Cipru.

³⁰ *Nota aut.* Numit de geografii antichi *Marote* și *Maro*.

³¹ *Nota aut.* Tisa se naște în Transilvania, nu departe de cetatea (!) numită Maramureș.

³² *Nota aut.* Aceasta nu se mai numește Dunărea, ci Istrul.

șul [Saboso], Crișul, „îl Chrisolore”³³, Streiul³⁴ [la Strigio]. Din acestea, ultimele trei poartă fărîme [raditure] și bucăți de aur pur în greutate de 70³⁵ de drahme. În aceste rîuri și în celelalte numite mai înainte se află peștii cei mai buni și variați, cum ar fi „accipenser”-ul³⁶ mare și mic, linul (?) [„tina” = tinca?] de trei feluri, păstrăvul, lampreta de rîu, peștii „lacuștri”³⁷, somnul, mreana³⁸ [„il barbone”], țiparul [murena] de o specie rară, păstrăvul [truta] alb și negru, svîrluga (*gobio*) cu solzi și fără solzi, și alți <pești> cu totul necunoscuți.

Nu mai spun nimic despre țiparul obișnuit, despre sturioni, bibani (*perci*), toni³⁹ care se află acolo de o mărime nemaiauzită. În această regiune nu e lipsă de bălți și lacuri, care sînt întotdeauna îmbelșugate cu peștii cei mai grozavi.

³³ *Nota aut.* Numit de unguri *Aranios* [=Aries] și de germani Lorens (?).

³⁴ *Nota aut.* Azi se numește *Sargetia* (!)

³⁵ *Nota aut.* Fărîmele mici sînt comune și aparțin <de drept> cui le ia.

³⁶ *Nota aut.* Nisetrul (?) („accipenser”) este lung, foarte plin la trup și în așa fel încît tăiat în două, <carnea lui> pare a fi <a unui> porc gras. Carnea lui se sărează și se pune în vase foarte mari și se mănîncă îndeosebi în timpul postului mare. Un altul este de formă rotundă, circulară, pe care locuitorii îl numesc al sfintei fecioare. Este un altul care crește de două palme, dar de cele mai multe ori îl află de o palmă. I se zice carasul cu solzi de aur. Locuitorii îi zic acestuia Kores, iar aceluia „Vuerfrauenkores” (?). Ai noștri îi numesc carpioni, dar nu cu dreptate, căci nu se găsesc carpioni decît în lacul Garda.

[După cum rezultă din nota autorului, este vorba de o familie de pești din care fac parte și nisetrul, care e pește de mare și este într-adevăr de proporții mari, și păstruga care e pește de Dunăre și de mare și are corpul lung și subțire, deci nu corespunde descrierii din text, și cega, pește de apă dulce, dar care de asemenea, nu corespunde descrierii. *Nota trad.*]

³⁷ *Nota aut.* Uneori pot fi găsiți acești <pești> lacustri la <o distanță de> zece obroace*, în locuri subterane, unde stau cei ce nu mai pot de loc să plutească în apă, ca și alți pești care se ascund în măruntaiele pămîntului, de unde nu sînt văzuți făcîndu-și drum prin apă, ci pe uscat, și cu multă trudă.

* Măsură de suprafață socotită după întinderea înșămîntată cu conținutul unui obroc.

³⁸ *Nota aut.* Acesta este peștele numit de germanii care stau în Transilvania *alcare*, de unguri *meniali*, adică peștele cerului, și nu pe nedrept, căci are o savoare foarte deosebită și diferă de peștii pe care saxonii septentrionali îi numesc *Quippen*.

³⁹ Aceștia sînt însă pești de mare! — *Nota trad.*

CELE DOUĂ VALAHII,
ADICĂ MOLDOVA
ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ
(TRANSALPINA)¹

Această țară a Valahiei, pe care unii o numesc Flacia, alții Valagnia, este între Dunăre și râul Tira și între Transilvania și Marea Euxină sau Neagră. Aceasta, cum am spus mai înainte în descrierea Transilvaniei, făcea parte din Dacia. Dar azi, se împarte în Valahia Mare și Valahia Mică.

Valahia Mare se întinde pînă la Marea Euxină, și ai noștri o numesc Moldova, dar turcii îi zic Carabogdania, adică, Bogdania Neagră sau regiunea lui Bogdan cu grîu negru²; care rodește cu îmbelșugare pe pămîntul ei. Acesta este șes și bogat și în alte produse decît acest fel de grîu, dar este

¹ *Ibidem* în capitolul *Del Imperio turchesco*, pp. 197— și 197 vº.

² Confuzie frecventă între Bogdan și boldan care înseamnă grîu pe turcește.

lipsit de locuitori, și lipsit de copaci³. De aceea se folosește la foc balega vitelor. Are belșug de cai foarte buni obișnuiți să ducă la oboseală, și mai este bogată și în boi foarte mari, și în mine de aur și de argint pe care nu le exploatează de teama turcilor. Și mai sînt rîuri care poartă aur, dintre care cel mai însemnat este rîul Prut, pe care unii îl numesc Berut și care se consideră a fi rîul „Gierasso“ (= Hierassus) al lui Ptolemeu. Cetatea⁴ Suceava este cetatea de scaun a voievodului iar orașele⁵ mai însemnate sînt Varna⁶, Ocaczonja (!) Bîrladul⁷ Cotnari și „Cocina“. În Moldova se află mulți armeni, evrei, unguri, sași și ragusani care dețin tot negoțul. Căci aceștia sînt cei ce exportă grîul și vinul în Rusia și în Polonia și tot astfel trimit piei, cerce, ceară miere, pastramă de vită, unt, legume la Constantinopol. Chiar și vinul grecesc, care se transportă din Creta în Polonia și în Germania, trece în întregime prin această țară. De aici voievodul scoate venituri mari din taxe . . . etc.

Valahia Mică este numită Transalpina (Țara Românească) și totodată de unii și Muntenia, dar grecii îi spuneau Valahia. Așadar ea este aceea care în mod obișnuit este desemnată prin numele de Valahia. Ea se întinde de-a lungul țărmului Dunării, fiind „aspra e malamente habitata“.

Într'însa se află orașul Tîrgoviște, reședință a voievodului. Celelalte orașe ale sale sînt Brăila și Trescorto. Nu departe de ele se scoate din pămînt un fel de bitum, din care se fac lumînări, foarte bune, asemenea celor de ceară. În restul acestei regiuni populația locuiește în sate.

În toată Valahia⁸ se află ocne cu sare albăstrie, tare ca marmora dar cînd este zdrobită devine albă. Aici mai sînt și multe mine de fier.

Românii sînt în majoritate nestatornici, aspri, cu înclinație spre chef și tînjală, și săraci⁹. Ei locuiesc în case făcute din lemn și paie (= vălătuci) date pe deasupra cu lut și acoperite cu stuf care se găsește acolo din belșug.

Valahia¹⁰ a fost tributară regelui Poloniei. La război ea trimitea 50 000 de călăreți (!) și se înfățișa plină de toate bunătățile dar acum datorită lungilor războaie cu turcii a rămas pustie. A ajuns tributară turcului

³ La fel și la Botero (vezi n. 16). Aceste trăsături aparțin mai degrabă unor regiuni de stepă, ca Dobrogea, de pildă, dar nu sînt totuși în dezacord cu mărturia unui martor anonim din Moldova cam prin 1588. (Vezi *Călători*, III, p. 368.)

⁴ *Citta di Zuccavia*.

⁵ *Le terre murate*.

⁶ Tot la Botero trebuie căutate și Varna și Oceakovul.

⁷ *Barlavia*.

⁸ S-ar putea să fie vorba aici de amîndouă țările.

⁹ Sărăcia aceasta se datora condițiilor viurege ale așezării țării în calea tuturor năvălirilor și nu unei indolențe invocate de cei care, sînd mai la adăpost, își puteau înjgheba gospodăria și agonisi bunuri, privind cu dispreț la ceilalți.

¹⁰ Aici = Moldova.

În anul Domnului 1461¹¹ și a stat sub ascultarea sa pînă în anul de față în care amîndoi voievozii, adică cel al Valahiei Mari¹² și cel al celei Mici¹³ s-au înțeles în taină cu împăratul Romanilor contra turcului¹⁴.

¹¹ Data e greșită.

¹² Aron Vodă.

¹³ Mihai Viteazul.

¹⁴ Ținînd seama de faptul că nu este pomenită campania creștină din 1595 și că mai este vorba de o legătură a domnilor celor două țări cu împăratul și nu cu Sigismund, care și-a atribuit ambele țări în mai 1595, am crede că această descriere trebuie situată în 1594.

SUPLIMENT LA VOLUMUL III

CĂLĂTORIA LUI IEREMIA AL II-LEA, PATRIARH DE CONSTANTINOPOL ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA¹

1588

... Ci, cînd au venit în Țara Românească atuncea, i-a primit Domnul Mihnea Voevod. Se întîmplase a fi bolnav și i-a făcut Patriarhului o primire minunată Doamna, mama lui, pentru că eră

¹ În versiunea lui N. Iorga din Hurmuzaki XIV, pp. 83—86 a textului grecesc al lui Ieroteu din Monembasia publicat după Βιβλίον ἱστορικόν, ed. din 1786, pp. 453 și urm. Acest text a fost omis din Călători III în care a fost inclusă scrisoarea patriarhicească a lui Ieremia al II-lea dată la trecerea sa prin București de la Moscova spre Constantinopol în octombrie 1591. Descrierea din textul de față aparține călătoriei spre Moscova din 1588. Autorul ei, mitropolitul Ieroteu de Monembasia, l-a însoțit pe patriarh în drumul său moscovit atât la dus cît și la întors, întocmind și o dare de seamă aprobată și însușită de patriarh. Deși avem de a face cu o relatare indirectă, ea are întreaga valoare a uneia directe. Pentru date asupra patriarhului Ieremia al II-lea vezi biografia sa în Călători III pp. 297—299. Persoanele amintite în descriere sînt: Mihnea turcitul, mama sa Ecaterina Salvarezzo, Petru Șchiopul, soția acestuia, Maria Amirali și Vlad, fiul lui Miloș, însurat precum se știe cu Velica, fiica lui Ivan Noroceă și a domniței Stana, fiica „Mircioaiei”, adică a doamnei Chiajna.

din Galata, și fusese surgunită la Rodos² cu chir Ieremia, Si eră și cumătru cu Mihnea Voevod, pentru că i-a botezat fiul. După aceia au venit și în Moldova, numai cât cu multă osteneală, din pricina frigului celui peste măsură³. Și i-a primit prea-cucernicul Petru Voevod în chip de minune și de uimit. Și li-a dat bucătari să li gătească, oameni pentru toată supravegherea, pentru cai, pentru fân, pentru lemne. Mergea deci adese ori și însuș la Patriarh, și li făcea toată rânduiala și cinstea ce se cuvine, la toți, și eră om dulce la cuvânt, sever la purtări, îndemănat ec la fapte. Știa limba turcească, cea grecească și cea românească, pe toți îi odihniă în tot chipul, mai ales că eră milostiv cât se poate, fața de robi, de săraci, de mănăstiri, de biserici, de preoții de acolo și străinii, așa încât orice om se miră cum în locuri ca acestea s'a putut găsi unul cu o astfel de fire, mărimoasă, și foarte înțelept și foarte drept în judecățile lui. Și nu numai aceste daruri le aveă, dar eră și foarte încercat la orice meșteșug, și la litere, și-i plăcea de oamenii învățați, și-i întrebă în tot chipul despre astronomie, despre zodii și alte lucruri suptiri. Li plăcea mult de cântăreți și aveă un preot cu meșteșug, îndemănat ec; și era și la toate celelalte ale lumii meșter, și toate le orânduia el, și pentru aceasta eră și strașnic, și se temeau de el și boierii și tot poporul⁴. A făcut deci și mănăstire la locul ce se zice Galata, în fața cu Iașul. Și meșterii erau nestatornici și au pus temelia ei într'un loc rău, și au așezat temeliiile bisericii și ale zidului ei de jur împrejur, și s'a stricat atâta muncă, atâta cheltuială, atâta zugrăveală și alte lucruri frumoase. El nu s'a lăsat, ci a făcut altă mănăstire, în loc tare, și a făcut-o minunată, și a sfințit-o, și a dăruit pe Mitropolit, pe arhieriei ce se aflau acolo și pe toți preoții după rândul lor. Acest om eră vrednic să stăpânească, nu numai în Moldova, ci și în Constantinopol. Tatăl lui eră din vechii Domni ai Țării Românești, și-i ziceau Mircea și lui tătâne-său, Mihnea, și aveau din moși și strămoși Domnia. Deci tatăl acestuia, Mircea, a făcut fii buni pe aceștia: Alexandru Voevod, Miloș Voevod⁵ și pe acesta, prea-cucernicul Petru Voevod. Și, Alexandru a avut Țara Românească și a făcut pe Mihnea Voevod. Iar Miloș Voevod a răposat și a lăsat fiu pe Vlad Voevod, și [acesta] a murit tânăr, la un an după ce s'a însurat [1587; mort 1589] și, după ce a luat Domnia, a mai trăit 20 de zile, și i-a părut foarte rău lui Petru Voevod, și din lucrurile lui n'a luat nimic, ci le-a dat mila la mănăstiri, la arhieriei, la soția lui și la robii lui. Și, când s'a născut Petru, maică-sa a văzut acest vis. Mai înainte născuse un fiu foarte

² Exilul la Rodos aparține anului 1584.

³ Era în iarna anului 1588.

⁴ Pentru alte amănunte vezi și N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei*, în: An. Ac. Rom. mem. secț. ist. t. XVIII (1896).

⁵ Pentru care și fiul, Vlad, însurat cu o „nepoată de fiică” a Mircioaiei, vezi *Contribuțiile citate*, pp. 2—3, 68, 88 și tabla la vol. XII.

frumos, și peste puțin acesta murì. Deci maică-sa plânse, ca una ce erà iubitoare de copii și miloasă. Și, într'una din nopți, vede cum vine un om strașnic, în veșmânt alb și-i spune: Ce plângi? Ce te întristezi și versi atâtea lăcrămi? Și-i arată un copil în scutece. Și-i spune: Iea-ți fiul care plînge. Și ea, cum deschise fașele și văzù, se mâniè și zise: Nu e acela copilul meu; al meu era alb, frumos, îndemânatec, și acesta nu e ca acela. Și-i spune cel cu veșmânt alb: „Nu știi ce vorbești; acesta e frumos, acesta te va cinsti numai să-l îngrijești“. Și zămisli și născu pe prea-cucernicul Petru Voevod. Și a luat el soție prea-înțeleaptă, cinstită și de neam bun, și au făcut feciori și fete. Și când a venit la Constantinopol [1579], au murit toți, și a rămas numai o fată, frumoasă, și aveà cele mai mari daruri, înțelepciunea cea mai înaltă, și știà carte bulgărească [= slavonă] și grecească, și în fiecare zi cetia acaftistul și slujba Bisericii. Și la bătrânețe a născut și un fiu foarte frumos și cuminte și l-a botezat Mitropolitul Anastasie, și i-a pus numele Ștefan. Il iubià deci mult. Și turcii, din lăcomia lor de bani, spuseră Domnului Petru Voevod să facă pe fiul său Voevod, căci are bun prilej. Și a pregătit astfel. Și, fiind încă numai un copil de șase ani, i-au adus steagul din Constantinopol și a fost încununat Ștefan Voevod, Domn a toată Moldova. Și s'a făcut cheltuiala până la 300 de poveri de aspri la al Antiohiei, la al Ierusalimului și la alți mulți, pentru că au venit toți în Moldova. Și nu s'a împovărat cumva, ci-i umpleà de daruri, cu bucurie și smerenie, și se mirau toți de mărinimia și de cheltuielile lui. Deci a voit și să mărite pe fiică-sa, și au cerut-o mulți boieri din partea locului și din Constantinopol, dar el n'a vrut, ci aveà în Curtea lui un tânăr minunat, anume Zotu, frumos la chip, suptire la trup, la vorbă îndemânatec și dulce, cuminte și cinstit, fecior în viața lui, credincios la lucrurile stăpânirii, pentru că de multe ori l-a pus la încercare, dar niciodată nu l-a găsit la ceva cîtuș de puțin viclean. Și erà din Ianina, din părinți de neam bun și de ispravă de acolo, și erà după tată Țigarà și după mamă Apsarà, nobili și unul și altul, și, pentru că erà înțelept și de folos la toate și pentru că știà carte turcească și grecească, l-a orânduit Spătar și după aceia Vistier, și i-a dat și pe fata lui cea prea-înțeleaptă și prea-cuminte de soție, și a cununat-o, și au făcut nunți și veselie. Și a cinstit dumnealui Zotu pe mulți, și locul de naștere, și rudele, și prietenii. Si erà numele ei Maria, iar după obiceiul se zice Doamna Maria, și au petrecut în iubire și cinste, și cu copiii lor.

SZÁNTÓ (ARATOR)¹

DESPRE TRANSILVANIA²

1600

p. 593

Transilvania, odinioară numită Dacia a fost un ducat și o provincie supusă regatului Ungariei și adusă la credința noastră catolică cu 600 de ani în urmă de către regele Ștefan. Dar când s-au luptat între ei pentru coroană arhiducele Ferdinand al Austriei și principele Transilvaniei au făcut din ea un stat aparte³. Întrece în mărime toată Boemia și Moravia, este înconjurată de jur împrejur de munți și de păduri,

¹ Pentru biografia lui pînă la prima alungare a iezuiților în 1588, vezi *Călători*, II. De asemenea, *Călători*, III, pentru rapoartele sale pe anii 1585—1588, înainte și după marea ciumă din Transilvania.

² Traducerea s-a făcut după textul latin *De Transylvania*, cuprins în *Brevis et Succinta Descriptio quo tempore et qua occasione haereses in Ungariam et Transylvaniam fuerunt invectae...* publicat în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, 1884, p. 593 ș.u.

³ *Regnum*.

de unde și-a dobândit și numele ca să fie numită de unguri Transilvania. Căci dincolo de aceste păduri este șesul cel mai întins pînă la Buda. A fost socotită întotdeauna partea cea mai întărită⁴ a regatului Ungariei despre care obișnuia să spună neînvingul rege Matei: Domnilor unguri, apărați cu sîrg Transilvania, căci dacă o veți pierde va fi pierdută toată Ungaria, dar dacă o veți păstra veți mai putea redobîndi Ungaria pierdută... [Încercările zadarnice ale turcilor, ale lui Ferdinand și Maximilian prin arianul Gaspar Bekes de a o cuceri...].

Transilvania era îmbelșugată în toate cele de trebuință oamenilor: grîu, vin, pășuni, vite, mine cu tot felul de metale ca aur, argint, fier, plumb, aramă, argint viu și mai că nu e munte sub care să nu se ascundă ceva metal; și de aceea strămoșii noștri nu degeaba îi ziceau vistieria Transilvaniei. Ea cuprinde în sine foarte multe dealuri cu podgorii, un număr de munți de sare din care, întocmai ca din cariere, cu puțină muncă se sapă cantități uriașe de cea mai bună sare, prășește cai de rasă, pădurile ei sînt pline de tot felul de sălbăticiuni.

Trei râuri aurifere, adică ducînd cu sine nisip cu fire de aur, ies din Transilvania curgînd spre Ungaria: Crișul alb și Crișul negru, apoi Someșul. Mai are încă alte 5 sau 6 râuri din care unele își croiesc drum în Țara Românească, iar altele în Ungaria. Trei feluri de neamuri⁵ locuiesc în Transilvania: ungurii care sînt stăpîni provinciei⁶, sașii și românii. Sașii au fost alungați în anul domnului 800 din Saxonia de către Carol I (= cel Mare)⁷ pentru că se lepădaseră de religia catolică pe care o primiseră. Căutîndu-și locuri noi de așezare au venit în Polonia și s-au rugat de unguri ca să le lase un loc de așezare aici. Aceștia le-au dat o parte muntoasă și neroditoare a Transilvaniei pe care ei cu mare trudă au cultivat-o și au ridicat în ea 7 frumoase cetăți înconjurată cu ziduri, după care numesc germanii Transilvania: Siebenburg⁸. De la ei primesc transilvănenii mijloace bănești pentru purtarea războaielor.

Românii au fost odinioară colonii de ale romanilor și vorbesc o limbă italiană stricată, sînt oameni aspri și rustici⁹, sînt păstori de oi, locuiesc în munți și păduri și sînt iobagii nobililor unguri. În așezările de seamă și în cetăți locuiesc ungurii din Transilvania, dintre care unii sînt arieni sau „trinitari”¹⁰, alții *sabatari*, care în loc de duminică serbează sîmbăta ca evreii, alții luterani, alții calvini, alții catolici. Sașii sînt toți luterani, și

p. 594

⁴ *Fortissima*.

⁵ Cele trei națiuni privilegiate ar fi trebuit să cuprindă pe secuii omiși aici.

⁶ În textul publicat: *pauviciae* (?) = provinciae.

⁷ Păreră greșită foarte răspîndită în această vreme.

⁸ În realitate, numele vine de la Cibin = Seben. La origine: Sebenburg.

⁹ *Silvestres*.

¹⁰ Corect: antitrinitari sau unitarieni.

ei au adus mai întâi secta luterană în Transilvania. Românii sînt schismatici de credință greacă (= ortodoxă) și țin de patriarhul de Constantinopol, și nu au putut niciodată fi abătuți de la credința lor schismatică nici de eretici, nici de catolici... Și toate aceste erezii¹¹ de mai sus au fost aduse în Transilvania în același timp ca și în Ungaria și cu același prilej după moartea regelui Ioan, care s-a luptat pentru coroana regatului, adică în jurul anului 1540, 1541... etc.

p. 596

[Despre împrejurările politice care au dus la desființarea episcopiiilor Transilvaniei și a Oradiei, despre cei rămași credincioși catolicismului, despre secui. Despre introducerea luteranismului în Transilvania, și despre progresele calvinismului și arianismului ¹² etc...].

¹¹ Sectele protestante.

¹² Schemă oarecum asemănătoare cu cea a unor capitole din Transilvania lui Posevino, rămasă precum se știe nepublicată pînă în secolul nostru.

ADDENDA ET CORRIGENDA

În vol. III, p. 289—290, s-a publicat textul călătoriei lui William Harborne, după versiunea tipărită de Richard Hackluyt, *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation*, vol. II, Londra, 1599, p. 289—290. Considerăm necesar a reproduce din nou acest text — în l. engleză și în traducere română — după raportul original al lui Harborne înaintat lordului cancelar al coroanei în decembrie 1588 și păstrat la Public Record Office, State Papers Foreign, *Turkey*, dos. 97/1, f. 156 (xerocopie obținută prin bunăvoința lui David B. Funderburk, de la Universitatea din South Carolina, S.U.A.), deoarece prezintă unele diferențe față de versiunea apărută în Hackluyt, alcătuită după o copie ce conținea modificări arbitrare, erori și omisiuni. Din pricina stării proaste de conservare a documentului original, editorul din 1599 a omis tocmai un amănunt de mare importanță pentru înțelegerea privilegiului comercial acordat de Petru Șchiopul negustorilor englezi la 27 august 1588 și anume faptul că aceștia au beneficiat de dreptul de a plăti numai 3% din valoarea mărfurilor desfăcute, spre deosebire de localnici sau de ceilalți comercianți străini care plăteau 12%.

TEXT

I departed from Constantinople with 30 persons of my suite and familie the thirde daie of Auguste, passing through the Contries of Thracia, Romania, the greate Wallachia and Moldavia, where arriving the 4th of September, I was accordinge to the Gran<d> S<ignor> his commandem<en>t verie courteouslie entertayned by Peeter his possityve Prince, a Greike in profession, w<i>th whome was concluded that Her Ma<gestie's> subiects there trafickinge shoulde paie but three upon the h<undreth>...¹ XIII° w<ich> so well his owen subiects as all other nac<i>ons annswear; whose letters to Her Mag<es>tie be extante...

TRADUCERE

Am plecat de la Constantinopol cu 30 de persoane din suita mea și servitori în a treia zi a lui August, trecînd prin ținuturile Tracia, Romania, Valahia cea mare [Țara Românească] și Moldova, unde am ajuns la 4 septembrie. Potrivit firmanului sultanului am fost primit foarte curtenitor de Petru, domnul său legiuit, de religie ortodoxă, cu care s-a încheiat înțelegerea potrivit căreia supușii majestății sale care fac negustorie acolo nu vor plăti decît 3%...² 12% după cum plătesc atît supușii lui cît și <negustorii de> toate neamurile cealalte; scrisorile sale către majestatea sa sînt în ființă și acum...

¹ Documentul este rupt. Lipsese un cuvînt-două, poate „not” sau „not the”?

² Completăm prin supoziție: „nu” sau „și nu”.

REPERTORIU CRONOLOGIC

*

- 1 Carlo Magno — venit în Transilvania prima oară în 1594 rap. 1596, 1600
- 2 Bernardino Quirini — venit în Moldova 1597 — rap. 1599
- 3 Eric Lassota — în Țara Românească 1597 iulie
- 4 Joris van der Does. Trece prin Moldova 1597 august?
- 5 Comisarii imperiali la Tîrgoviște — în Țara Românească 1598, iunie 5—13
- 6 Conte Isolano în Transilvania, 1598, septembrie 23
- 7 Ioan Darahi — sosește în Țara Românească în 1599, rap. februarie 1600 și aprilie, este în Moldova în iunie
- 8 Germanico Malaspina în Transilvania 1590, noiembrie 14
- 9 Valentin Walawski în Transilvania 1599 decembrie
- 10 Ștefan Bathazar Moldova prezent la Suceava în 1599 rap. din 1604
- 11 Andrea Bobbi Moldova, sosit în 1599, rap. 1601
- 12 Anonim polon Moldova 1600 iunie—iulie
- 13 Campania polonă în Moldova 1600 octombrie

- 14 Piaszczinski în Moldova 1601, iunie 27
- 15 Marku Sobieski în Moldova 1602 — septembrie
- 15 bis. Tommaso Cavriolo în Țara Românească 1602 septembrie
- 16 Iezuitul Argento Transilvania — Moldova 1603 iunie
- 17 Aloisio Radibrat venit în Transilvania 1599; în Țara Românească, rap. 1603 oct.
- 18 Petru Armeanul — în Țara Românească încă din 1595, rap. 1603 oct.; în Moldova. 1611
- 19 Anonim italian (Camillo Cavriolo?) Țara Românească 1603 oct.
- 20 Attilio Vimercati Țara Românească 1603, decembrie
- 21 Anonim italian despre starea bisericilor catolice din Moldova, 1606
- 22 Lehați în Moldova 1608, 1611
- 23 Wilden în Moldova 1611, iulie
- 24 Gregorio di Niccolo din Ragusa trece prin Moldova 1611 noiembrie
- 25 Tommaso Alberti prin Moldova, 1612, decembrie, 1613, mai
- 26 Tholdalagi prin Țara Românească 1613
- 27 Toma Borsos prin Țara Românească 1613 aprilie
- 28 Charles de Joppecourt Moldova (1615—1616)
- 29 Cavalerul elvețian Alexander, Moldova (1615—1616)
- 30 William Lithgow prin Transilvania? și Moldova? 1616
- 31 Harlay de Sancy, Țara Românească 1619 martie
- 32 Giovanni Battista Montalbani în Moldova 1620 sept (?)
- 33 Campania polonă din Moldova 1620 septembrie
- 34 Chiril Lukari Țara Românească 1620 după sept.
- 35 Polo Minio, Moldova 1620 octombrie
- 36 Jurnal de campanie polon din războiul din 1621 Moldova
- 37 Samuel Twardowski prin Moldova — 1622
- 38 John Smith, Transilvania, Țara Românească (1602)?
- 39 Ieremia al II-lea în Țara Românească și Moldova, 1588

INDICE*

A

Abbas cel Mare, șahul Persiei, 306, 307, 309; înfrânge pe turci, 306; încercare de alianță cu tătarii, 307, 309.

Abram, tatăl lui Hacik, 346.

Adjuđeni, loc. în Moldova, vizitat de Bernardino Quirini, 42.

Adrianopol 12, 18, 350, 525.

„*Aecopolis*“ loc. fictivă, 525.

Afumași, loc. în Țara Românească, 504.

Abmed I, sultan otoman, 301, 346, 355, 386; ~ și Gabriel Báthory, 305; ~ și Gaspar Gra-

țiani, 389; ~ și Gazi Ghirai, II 306, 329; ~ și Mathias de Habsburg, 354; ~ și Ieremia Movilă, 342; confirmă numirea lui Simion Movilă în Moldova, 385; pacea de la Viena cu Mathias de Habsburg, 440.

Abmed pașa, ginerele hanului tătar, 273; participă la lupta de la Silistra, 273; se retrage la Bazargic, 274.

Akkerman v. *Cetatea Albă*.

Aladin pașa (?) participant fictiv la lupta de la Rebrinke, 521.

* Indicele a fost alcătuit de Beatrice Marinescu de la Institutul de Istorie N. Iorga. Introducerile, observațiile critice, textele originale în limbi străine, mărturiile indirecte precum și descrierile geografice au fost incluse în acest indice.

Aladin sultan (?), hanul tătarilor (!), ~ și Iskender pașa, 545; ~ și Poarta 534; ~ și polonii 545.

Alba Iulia, oraș 11, 14, 15, 19, 20, 50, 62, 63, 65, 66, 69, 72—78, 96, 99, 119, 128, 137, 157, 167, 172, 191, 227, 375, 426, 568, 574; arsenal 22; dieta de la ~ (1599), 130, 163, 168; intrarea lui Mihai Viteazul în ~ 227; infrint la ~ 232; fuga la ~ 227; ostași ai lui Mihai Viteazul uciși lângă ~ 231, 233; înmormântarea lui Andrei Báthory la ~ 136.

albanezi 76; Mihai Viteazul și ~ 12, 101.

Albert (Ioan), rege al Poloniei 500.

Alberti Tommaso, negustor italian, trece prin Moldova 359—363; (1613), 364—365; Biog. 357—358.

Aldobrandini Cinzio, cardinal de San Giorgio, rapoarte către ~ 47—50, 50—54, 157—166; 167—168.

Aldobrandini Ippolito, cardinal v. *Clement al VIII-lea*.

Alep, 306.

Alexander (Alexandre), gentilom elvețian; relație despre înfringerea lui Ștefan Tomșa, 418—421. Biog. 415—417.

Alexandria v. Lukaris Chiril.

Alexandrina, domnița v. *Movilă Ecaterina*.

[Alexandru Coconul], fiul lui Radu Mihnea, 503.

Alexandru Grecul, solul hanului tătar la Ieremia Movilă, 241.

Alexandru Iliș, domnul Moldovei, 376; înlocuiește pe Gaspar Grațiani, 534, 541, 546; ~ și Osman al II-lea 549; ~ și Radu Mihnea, 494, 549; ~ și Baptisto Veveli, 491; ~ și Poarta 546; pedepsirea boierilor Goia și Septilici, 549, 556, 557.

Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei, 577.

Alexandru al II-lea Mircea, domn al Țării Românești, 590.

Alexandru cel Rău, domn al Țării Românești, 240.

Ali Mirza, solul lui Gazi Ghirai al II-lea, 243, 244.

Amati Annibale, din Pistoia, comandant al Cetății Hotin, 544, 547, 549.

Amati Giovanni, tatăl lui Annibale, secretar al lui Gaspar Grațiani 547, 549.

Amet Celebi, solul lui Gazi Ghirai al II-lea în Țara Românească și Transilvania, 243, 301.

[Amirali Maria] soția lui Petru Șchiopul, 588.

Amoroso, Giovanni Baptisto, vistier al lui Petru Șchiopul, 37.

Anania, Gian Lorenzo d', teolog și cosmograf italian; descrierea geografică 567—570.

Anastasiu, (Crimeea) mitropolit, 408, 591.

Andrei din Forli, călugăr dominican, 50, 51.

Antiohia, 579.

Antonio, emisar al tătarilor în Moldova și Polonia, 308.

Apsara, 579.

Arabi, 582.

Argento, Ioan, iezuit, trece prin Moldova 258—263. Biog. 255—257.

Argeș, reședință episcopală catolică, biserici din ~ 47, 49, 185, 186, 338; mănăstire devastată de Sinan pașa, 103; Bernardino Quirini episcop de ~, 33, 187, 190, 339.

armeni, 87, 567, 582.

Armenia, patriarh al ~, 307.

Aron Vodă, domn al Moldovei, 386; ~ și Rudolf al II-lea, 568.

Arsengo Ieronim (Geronimo, Girolamo, Hieronimo) din Chios, 192, 193, 338, 339; ~ și Al. Comuleus, 51; ~ și Valerian Lubienecki 51; ~ și Bernardino Quirini, 38, 51; vicar apostolic la Bacău, 46, 47, 49.

Asia, 101.

[Asian Horod] cetate ridicată de turci la Nipru, 433.

Austria (Casa de Austria) 80, 304, 319, 442, 483, 485; ~ și Constantin Movilă 309; ~ și Radu Șerban, 309; răscoala din Ungaria împotriva ~ 482.

Avellana Guido, secretarul ducelui de Mantova, 11.

Avram, pîrcălab, 240.

„Axopolis“ loc. (!) în Țara Românească, 525.

B

Badabag, loc. în Dobrogea, 88.

Baba Novac, 140, 207, 220; lupte cu polonii, 219, 223.

Bacău, oraș, 37, 192, 218, 231; biserici catolice, 47, 49, 51, 187, 338, 339; reședință episcopală, 36, 37, 338, 339; ținut, 338.

Baia, oraș, 38, 186, 337; Iacob sasul, paroh de ~ 187.

Baia Mare, oraș, 568.

- Balaban*, staroste de Winnica, participă la lupta de la Țuțora (1620) 450, 452; prizonier la turci, 558.
- Balassy Francisc*, solul lui Gabriel Báthory la Poartă, primit de Radu Mihnea, 374.
- Balcani*, munți, 274; trecători, 88.
- (*Ballina Teodor*), emisar bulgar la Alba Iulia, 12.
- Balogh Grigore*, emisar al lui Mihai Viteazul, 118, 137.
- Baltazar*, diac, 376.
- Barbir Vințe, v. *Borbély Vincențiu*.
- Barcan*, logofăt în Țara Românească, 284.
- Barovski*, 241 v. și Rákóczy Ludovic.
- Basarabia*, 569.
- Basta Gheorghe*, general în armata imperială, 18, 109, 168, 241, 242, 282, 522, 524; ~ și Amet Celebi, 301; ~ și Camillo Cavriolo 317, ~ și Tommaso Cavriolo 537—540; ~ și Germanico Malaspina, 169, 172; ~ și Mihai Viteazul 17—19; ~ și Petre Armeanul, 297, 299; ~ și Radu Șerban, 275, 298, 299, 317, 320, 518, 519; ~ și Rudolf al II-lea, 172; ~ și Attilo Vimercati 327—329; ~ și Jan Zamoyski 228, 233, 235; ~ și Țara Românească, 228, 519, 537—540; comandant al Ungariei Superioare, 109.
- Basterfield*, luptător englez (fictiv) la Rottentorn (Turnul Roșu), 524.
- Bathazar Ștefan*, misionar franciscan în Moldova, 185; paroh de Suceava, 187. Biog. 183—184.
- Băthorești*, dinastie, 162, 166.
- Báthory Andrei*, cardinal, principe al Transilvaniei, 23, 24; ~ și Germanico Malaspina, 135, 158—160, 168, 179; ~ și Mihai Viteazul 121—125, 134—136, 178; ~ și Ieremia Movilă, 123, 124, 134, 135, 159; ~ și Ioan Rácz 119, 137; oprește banii trimiși de Rudolf al II-lea și Clement al VIII-lea pentru plata oastei, 178; comori luate de Mihai Viteazul de la ~ 22; convoacă dieta de la Cluj, 179; lupta de Șelimbăr, 122, 161, 180; fuga, moartea și înmormântarea, 126, 127, 131, 136, 166, 181.
- Báthory Baltazar*, fratele lui Andrei ~, 131, 136.
- Báthory, Gabriel*, principele Transilvaniei, 306, 375, 368; ~ și Ahmed I 305; ~ și Gabriel Bethlen 484; ~ și Deák Mehmed, 485; ~ și Constantin Movilă, 305, 308, 309; ~ și Radu Mihnea, 374; ~ și Radu Șerban, 305, 306, 308, 309; intervine în conflictul turco-polon, 440; pierde domnia, 484.
- Báthory Sigismund*, principele Transilvaniei, 62, 95, 101, 131, 173, 181, 228, 235, 519, 523, 524, 582; ~ și Toma Csomortány 139; ~ și Mihai Viteazul, 139, 145, 159; ~ și Ieremia Movilă, 139; ~ și Pancrațiu Sennyei 65; ~ și Moise Székely 227; ~ și Sigismund de la Torre, 76; ~ nunțul Visconti 73; ~ și Bulgaria 73, 75; ~ și Ungaria, 11; ~ și secuii 179; la Suceava 141; oaste 11, 12, 139; bolnav 13.
- Báthory Ștefan, de Somlyo*, fratele lui Andrei Báthory, acuzat de trădare de către Mihai Viteazul 17, 19; la Șimleu, 166.
- Bavel*, participant englez fictiv la lupta de la Rottentorn, 254.
- Bazargic* în Bulgaria, 88, 274, 347.
- Bechlefield*, participant englez fictiv la lupta de la Rebrinke, 519, 521.
- Becicberecul*, loc. în Banat, 140.
- Becteș* (Bectese-Bassa), pașa de Timișoara, 242; participă la lupta de la Brașov (1603), 227; fuga lui ~ 278.
- „*Begolgi*” comandant (fictiv), tătar la Rottentorn, 523.
- „*Bekaczin*” v. *Răcăciuni*.
- Bekes Gaspar*, 593.
- Belz*, subcămăraș de ~, 468.
- Bene Ioan*, preot catolic la Trotuș, 39.
- Benedict*, preot catolic transilvănean, 42, 43.
- Bender, v. *Tighina*.
- Beograd v. *Cetatea Albă*.
- Berejani* (probabil Verejani), lupta pe Prut, 239.
- Bernardffy Ioan*, sol imperial la Gazi Ghirai al II-lea, 95, 100; la Hasan aga, 100.
- Bernardo Nicolo*, teolog, 34, 36.
- Berindești*, localitate în Moldova, 42.
- Berniske*, 525.
- Berut v. *Prut*.
- Bethlen Gabriel*, principele Transilvaniei, 426; uneltește contra lui Gabriel Báthory și obține domnia 484, 549; ~ și Ștefan Bethlen 484; ~ și Ferdinand al II-lea, 483, 484; ~ și Grațiani Gaspar, 484, 485; ~ și Iskender pașa, 487, 542; ~ și Nakkas Hasan pașa, 485; ~ și Osman al II-lea 454; ~ și Gheorghe Hommonay 483; ~ și Alexandru Movilă 400; ~ și Ștefan Toișă, 420; ~ și Marino Resti 543; ~ și Polo

- Minio 482—485; ~ și Poarta, 484, 485, 542; ~ și Țara Românească, 484; pătrunde în Ungaria, 483; asediază Viena (1619), 482; ~ și calvinii și luteranii din Ungaria, 482; ~ și cehii 483; ~ și turcii 483—485; misiune la Constantinopol, 305; oaste, 484; venituri, 485.
- Bethlen, Ștefan*, membru al soliei la Poartă, 368, 484.
- Bistrița*, oraș, cetate în Transilvania, 21, 145, 232, 568, 574.
- Birlad*, oraș, 346, 360, 365, 400, 502, 569, 575, 587; oaste polonă la ~ 402, 421.
- Blizinski, ostaș polon, 222.
- Boaurici, comand. valon, 538.
- Bobbi Andrea*, din Faenza, misionar catolic în Moldova, 195, raport 190—195; ~ Bernardino Quirini 194. Biog. 188—189.
- Bocskay Ștefan*, guvernator al Oradiei, 11, 14; ~ și Mihai Viteazul, 17—19.
- Boczkowski*, participant la lupta de la Țuțora, 451.
- Boemia*, 440; Marcu Vodă trimis de Gabriel Bethlen în ~ 483; rebeli în ~ 542; 592.
- Bodon v. *Vidin*.
- Bodoni (Ștefan)*, nobil din Transilvania, ~ și Mihai Viteazul, 23.
- „*Bogall*“ pașa, personaj fictiv, 525.
- Bogathy Nicolae*, 278.
- Bogdania Neagră v. *Moldova*.
- Borbély Gheorghe*, comandant al haiducilor liberi din Banat, ~ și Mihai Viteazul 277; comandant al Lipovei, 94.
- Borbély Vincențiu (Vințe Barbir)*, căpitan al cavaleriei din Ungaria superioară, 284.
- Borsos Toma*, solul lui Gabriel Báthory la Poartă, călător prin Țara Românească (1613, 1618), 374—377. Biog. 370—373.
- Bosfor*, 88.
- Bosnia*, 19, 23, 486.
- Botero Giovanni*, geograf italian, descrie cele trei țări române 573—577; biog. 571, 572.
- Botoșani*, oraș, 242, 390.
- Braclau*, subcămăraș de ~ 245.
- Bran*, trecătoare, 277.
- Branicki*, comandantul unui polc de cazaci în oastea lui Mihai Viteazul, 180, 233.
- Brașov*, oraș, 61, 76, 78, 79, 97—99, 123, 142, 209, 219, 275, 277, 298, 368, 375, 376, 426, 549, 568, 574; bilciul săptămânal din ~ 582; cimpia ~ 275, familia
- lui Mihai Viteazul capturată de Moise Székely la ~ 276; jude de ~ 24; lupta de la ~ (1603) 271—278; oaste nemțească la ~ 241; ocupat de Mihai Viteazul 179; pază la ~ 21;
- Bratislava* (Pojon), localitate 95, dieta imperială din ~ 15; retragerea lui Gabriel Bethlen din ~ 483.
- Broniowski*, rotmistru, trimis al lui Marcu Sobieski la Ieremia Movilă, 254.
- Brusa*, 307.
- Brăila*, oraș, 274, 275, 367, 398, 575, 587, cedată turcilor, 504, 569; Ștefan Tomșa prizonier la ~ 411, 421.
- Buchasz v. *Buczacz*.
- Bucioc Costea*, mare vornic al Țării de Jos (Moldova), partizan al lui Gaspar Grațiani, 479, 547; călăuzește (!) oastea polonă în retragere, 462; trece de partea lui Radu Mihnea, 412; prins și predat turcilor, 452, 478; moartea sa 454.
- Bucioc Lupu*, fiul lui Costea, 493.
- Bucovel*, rîu, tabăra lui Mihai la ~ 211, 227; lupta de la ~ 210, 213, 214, 230—235.
- Bucovina* (numirea dată de poloni pădurilor de fagi), 253, 501.
- București*, oraș, 235, 272, 369, 504; Toma Borsos la ~ 377; turcii la ~ 228.
- Buczacz* (Buchasz) localitate lângă Ustia, 242, 451.
- Buda*, cetatea, 355, 593; Kadezade Ali pașa de ~ 398; Nakkas-Hasan, pașa de ~ 485.
- Budendorfe*, comandant fictiv în lupta de la Rebrinke 519, 521.
- Bug*, rîu 411.
- Bugeac* (Tartaria Minor), 568.
- Bulgaria și bulgarii*, 12, 22, 77, 101, 274, 439, 524; ~ și Mihai Viteazul, 69, 70, 71, 75, 77; ~ și Sigismund Báthory, 73, 75; Mitropolitul Dionisie Rally din ~ 71.
- Buzău*, oraș, 63, 77, 82, 207, 211, 233, 234, 241, 400, 408, 410, 503; descriere, pus-tiit de tătari 219; rîu 178, 503.
- Buzești Preda*, ban de Craiova, 285, 330, 331; ~ și Petru Armeanul 287, se opune negocierilor dintre turci și Radu Șerban 300, 301; ~ și pașa de Rasgrad, 301.
- Buzescu Radu*, clucer, 280, 300; ~ și Petre Armeanul, 287; sol la Rudolf al II-lea, 285, 301.
- Buzești*, frații, 287; familie 301, 302.

C

- Caimacamul v. *Mehmed Gürdji*.
Cairo, 558.
Calab, comandant fictiv în armata lui Ieremia (!) Movilă, 521.
Calata (munți), 584.
Camenița, 86, 194, 239, 240, 243, 263, 351, 354, 363, 364, 453, 459, 461, 463, 492, 498; cetate, 391, 441, 548; episcop de ~ v. Volucki Paul al II-lea; episcopie 251; staroste de ~, v. (Kalinowski, Jan Potocki), Lawrin Piasecczynski la ~ 239, 240, 549.
Candia (Creta), 34, 576.
Cantemir Mirza, căpetenia tătarilor din Bugac, 500, 501; ostateg la poloni 454; ~ și Cristofor Zbaraski 501.
Carabogdania v. *Moldova*.
Caragnav, guvernator, 525.
Caransebeș, oraș, 101.
Carasu (Medjidia), 88, 347.
Carleton, englez fictiv participant la lupta de la Rottentorn, 524.
Carei, oraș, 122.
Carol cel Mare, 574, 581.
Carpași, munți, 272, 337, 382, 498, 503.
Carrilo, Alfonso P., iezuit, 258.
Casa de Austria v. *Austria*.
Casovia (Kosiče) oraș în Slovacia, 22, 70, 122, 173, 194, 483; sediul lui Gh. Basta la ~ 169, 172.
Catargi Necula, grec, mare spătar în Țara Românească, 502.
Cathonay Mihail, jude al Clujului, 15.
[Cavriolo Camillo], solia la Radu Șerban 317—321. not. introd. 314—316.
Cavriolo Tommaso, în lupta de la Teșani (1602), relație 537—540.
Căinari, localitate în Moldova, 469.
Călniște, riu, 504.
Călugăreni, lupta de la ~ 504.
Cazaci, 76, 83, 89, 239, 393, 397, 398, 402, 406, 407, 412, 433, 455, 460, 483, 486, 542, 553; ~ din Lituania 250, 449, 450, 455, 472; ~ ucrainieni, 458, 472, 492—494; incendierea Iașului 86; mercenari în oastea lui Alexandru Movilă, 391, 392, 395; în oastea lui Mihai Viteazul 20; în oastea polonă 447, 451, 462, 463, 469; în oastea lui Potocki 388; ~ oastea lui Tyszkiewicz 404, 448, plan de înlăturare a lui Ieremia Movilă, 240; ~ și J. Zamoyski 233, 234.
Cebii, 483.
Celebi Ali Pașa (Halil pașa) mare vizir (1619—1621), 441; ~ și Ferdinand al II-lea 541; ~ și Grațiani, 441, 527; ~ și Polonia 527; ~ și Veneția 527.
Cenad, 101.
Ceptura, sat, 208.
Cernavoda, localitate 369.
Cernăuț, localitate, 251.
Cernica din Săcuieni, mare vornic, 284, 298.
Cetatea Albă (Beograd, Akkerman), 64, 238, 239, 241, 243, 439, 469, 486, 545, 575; ~ asediată de Korecki (!) 411; pașa de ~ v. Husein; turci la ~ 240. v. și Moncastro.
Chiev v. *Kiev*.
Chilia, 569.
Chioar (Keovar), cetate, 173, 332.
Chios, Ieronim Arsengo din ~ 46, 51, 192, 339.
Chmielecki v. *Hmielecki*.
Chodkiewicz Alexandru, nobil polon, 198, 214.
Chodkiewicz Carol, mare hatman polon, în campania din 1621, 492, 493; ~ și Husein pașa, 491; ~ și Petru Movilă, 493; ~ și Osman al II-lea 492; ~ și Baptisto Veveli 49.
Chodkowcz (Hudești?), 239.
Circasia, deserturile ~ 525.
Cisalpina v. *Țara Românească*.
Ciubărciu, localitate, 239, 240, 243;
Cîmpulung (Langanaw) 318; Ieremia (!) Movilă la ~ 521; sași catolici în ~ 576.
Clausenburg v. *Cluj*.
Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini, cardinal), papă, 53, 193, 341, 563; rapoarte către ~ 45, 55, 185, 190; ~ și Mihai Viteazul 21; ~ și Malaspina 157, 169; ~ și Moldova 577; ~ și Ieremia Movilă 340; ~ și Bernardino Quirini 33, 44, 339.
Cluj (Klausenburg), oraș, 20, 21, 67, 78, 80, 100, 258, 260, 262, 297, 298, 301, 568, 574; dieta de la ~ 179.
„Cocima“ „Cocina“ (probabil Hotin), 575, 587.
Codlea (Feketehalom), 276.
„Collonia“, localitate în Polonia (!), 525.
„Cologoske“ (?), 525.

Comisari imperiali (1598) v. Szuhai și Istvánffi; (1599—1600) vezi Székely Mihai și Ungnad.

Compton Francisc, luptător englez fictiv la Rottentorn, 524.

Comuleo Alessandro, legat papal, în Moldova și Țara Românească, 47, 49, 339; ~ și Ieronimo Arseno 51; ~ și Valerian Lubienecki, 52—54.

Concoli Petru, căpitanul scaunului secuiesc Chezdi, 302; ~ și tătarii (1602), 538.

Constantin (Corniact?), negustor grec în Polonia, 243.

Constantin Vasile de Ostrog, palatin de Rusia și voievod de Kiev, 99.

Constantinopol, 23, 34—37, 63, 64, 87, 101, 302, 305—307, 350, 354—356, 364, 365, 375, 383, 386, 389, 411, 427, 432, 433, 502, 525, 543, 544, 557, 558, 581, 587, 589, 590, 591; patriarh de ~ v. *Ieremia al II-lea* călători la ~ 345, 359; solii lui Ieremia Movilă la ~ 119; Ștefan Potocki, prizonier la ~, 389, 404; Ștefan Tomșa la ~ 386; produse exportate din Țara Românească și Moldova la ~ 575, 577.

Corniș Gaspar, membru al Consiliului Transilvaniei, fost căpitan al Hustului, 100; ~ și Mihai Viteazul, 23, 95, 98, 99, 127, 200; prizonier în lupta de la Șelimbăr, 116, 126, 136; zvon despre moartea sa, 15.

Coronas v. *Brașov*.

„*Coroski*“, (?) 525.

Cotnari, localitate, 383, 569, 575, 587; Laurențiu Demuth, paroh de 187; Petru Elman, învățător la școala din ~ 40; vizitat de Bernardino Quirini, 39; biserici catolice în ~ 186, 337; viile de la ~ 186.

Cracovia, oraș, 52, 119, 222, 259, 354; episcop de ~ v. *Bernard Maciejowski*.

Craiova, localitate, 104, 285, 287, 330.

Creta, 186, 339, 587 (v. și *Candia*).

Cricov, rîu, 208, 220.

Grimca, Anastasie, v. *Anastasie mitropolit al Moldovei*.

Crimeea, 238—240, 243; han tatar de ~ 519, 520, 523.

Cristian, localitate în Transilvania, luptă cu Moise Székely (6 iulie 1603), 275.

(*Cristierna Maria*), arhiducesă, soția lui Sigismund Báthory, 96.

Crișul, rîu, 585.

Crișul Alb și Negru, 593.

croaiți, în garda lui Grațiani, 441; în trupa lui Marino Resti, 531.

Curlanda, 241.

Csáki Ștefan de Keresztszeg, guvernator al Transilvaniei, 23, 227; ~ și Mihai Viteazul 232, 234.

Csomortány Toma, emisar al lui Andrei Báthory la Mihai Viteazul 124, 135; ~ și Sigismund Báthory, 139.

Curtea imperială v. Austria.

Czarnecki, sol al cazacilor la Jan Zamoyski, 233.

Czytnik (neidentificat), 178.

D

Dacia, 567, 573, 580, 586, 592.

Daiani v. Dăieni.

Dálnic (Dálnok), localitate în Transilvania, 368.

Damasc, 558.

Daniel din Transilvania, preot catolic la Cotnari, 39.

Danilovici Dan, mare vornic în Țara Românească al lui Simion Movilă la Sigismund al III-lea, 243.

Danzig (Gdąnsk), 558.

Darabi Ioan, nemeș din Transilvania, sub ordinele lui Mihail Székely, ~ și Mihai 117—134, 143; rapoarte către Mihai Székely 117—133, 138—141; dare de seamă anonimă atribuită lui ~ 134—137; descrie lupta de la Șelimbăr 126. Biog. 111—116.

David, arhiepiscop, emisar al șahului Persiei în Moldova, 307, 309.

Davison George, luptător englez fictiv în lupta de la Rottentorn, 524.

Dăieni (Daiani) localitate în Dobrogea, români de la ~ 274.

[*Deák Mehmed*] pașa de Timișoara, 386, 485.

Decebal, 567.

„*Delidolina*“ (topoc la Prut), 449.

Demeș Ștefan, căpitan în oastea lui Mihai Viteazul, 130.

Demuth Laurentius, paroh catolic la Cotnari, 187.

Denhoff (Dinof), polcovnic în armata polonă, în lupta de la Țuțora 467, 469; moare, 451, 472.

Despot (Ioan), domn al Moldovei (1561—1563), 577.

Deva, cetate, 127; convocarea dietei la ~ 317.

Devler Ghirai, fratele hanului Ganibec Ghirai al II-lea, (Galga sultan), ~ și Gaspar Grațiani, 539; ~ și Iskender pașa, 456, 466, 469, 471, 545, 550; ~ și polonii 453, 471, 478, 545, 554; la lupta de la Țuțora 451, 452, 461, 465, 469, 470, 478; ~ și St. Zolkiewski, 456, 467, 470, 471, 478.

Diarbekir, 504.

Dinof v. *Denhof*.

Dirstor v. *Silistra*.

Dobrogea, 274, 307; călătoria lui Van der Does prin ~, 88.

Döcsy Andrei, comandantul Ungariei superioare, prizonierul lui Gabriel Bethlen, 483; ~ și Polo Minio, 484, 485; moare, 483.

Does, van der ~ (Dousa) Joris, călător în Dobrogea și Moldova, 86—88. Biog. 84—85.

„*Donska*“ (!), localitate, 525.

„*Drohobus*“ (!) localitate, (fictivă) în Valinia, 525.

Druźbic, nobil polon, sol la Iskender pașa, 453, 456, 457.

„*Duberesco*“ (!), localitate, 525.

„*Dubras*“, comandant fictiv în armata lui Ieremia Movilă (!), 521.

Dumitr, vornic în Țara Românească, 284.

Dunărea, 12, 22, 34, 66, 68—71, 75, 77, 87.—89, 95, 100, 101, 198, 200, 219, 235, 249, 272—274, 281, 305, 328, 347, 350, 355, 359, 360, 365, 369, 375, 377, 398, 410, 432, 433, 459, 486, 492, 501, 504, 545, 569, 584, 586, 587, armata lui Baba Novac la ~ 140; pod la ~ 177, 178; turcii trec ~ 179, 220; delta 87, 574.

Duomo Piero, ambasador venețian la Praga 537, 540.

Durak, pîrcălab, 240.

„*Duzihele*“ (!), 525.

Dzierzek Cristofor, sol al lui Sigismund al III-lea Wasa în Moldova, 53, 54.

E

Ecsed, în Ungaria, 19 v. și Báthory de ~. [Eftimie] mitropolit al Țării Românești, 242; sol la Sigismund Báthory, 243.

Elman Petre, transilvănean, învățător la Cotnari, 40.

Elveția, munții ~ 504.

Englezi, participanți fictivi la lupta de la Rottentorn, 522.

Eraso, Domenico d', locotenent spaniol din garda lui Camillo Cavriolo, 318, 321.

Erdélyi Ștefan, comite de Turda, conducătorul soliei trimise la Poartă de dieta din Sighișoara, 368; ~ și Radu Mihnea, 369.

Europa, 426, 504, 545, 569.

Evrei, 587.

F

Faenza, Bobbi Andrea, din ~ 195.

Faraoni, sat catolic din ținutul Bacău, 338.

Făgăraș oraș, cetate, 24, 61, 123, 127, 375, 483, 568, 574; Mihai Viteazul la ~ 218; ocupat de secui și unguri, 179; ținut, 133.

Pedro, nobil polon, 451.

Feketehalom, v. *Codlea*.

Feldioara, localitate, 275.

Ferdinand I, rege al Ungariei și împărat, 592.

Ferdinand al II-lea, împărat, rege al Boemiei, și al Ungariei; ~ și Gabriel Bethlen 482—484; ~ și Gaspar Grațiani, 441, 553, 557, ~ și Halil pașa, 541; ~ și polonii 487; ajutat de Sigismund al III-lea Wasa 483; arhiduci, 580, 581.

Peti Ghirai, fratele lui Gazi Ghirai al II-lea, 66, 99.

Pigitt, Ștefan Nicolae, transilvănean, 46.

(*Filip al III-lea*) regele Spaniei și Mihai Viteazul, 21.

„*Flaccus*“, 554, 568.

Flacio v. *Valabia*.

Florescu Radu, clucer în Țara Românească, 284, 301, 302, 331.

[*Florica*], fiica lui Mihai Viteazul, 182.

Foșani, oraș, 233, 253, 502; fuga lui Ștefan Tomșa la ~ 419; oastea lui Jan Zamoyski la ~ 219.

Forgács (Sigismund), palatinul Ungariei, 172, 483.

Forli, Andrei din ~ călugăr dominican din ~, 50.

Forensberg, pedestrirea nemțească din ~, 435.

Francezi, în oastea lui Alexandru Movilă, 396, 398, 404, 418, 419.

Fürstenberg, Friederich, conte, raportează către ~ 279, 286, ~ și Petre Armeanul, 296.

G

Galata, mănăstire construită de Petre Șchiopul, 590.
Galați, oraș în Moldova, 347, 360, 365.
Galga, sultan, vezi *Devlet Gbirai* (1620)
Galienus, împărat roman, 580.
Gallo Cesare, emisar imperial în Moldova, 304.
(Ganibek Gbirai al II-lea), han al tătarilor din Crimeea, 478; ~ și Ahmed I, 306.
Gotterad, 425.
Gazi Gbirai al II-lea, hanul tătarilor din Crimeea, 252, 302, 308, 521, 522; ~ și Ieremia Movilă, 241, 298, 519; ~ și Simion Movilă, 253; ~ și Mehmed al III-lea, 99; ~ și Ahmed I, 306, 329; ~ și Mihai Viteazul 66, 95, 104, 199; ~ și Lawrin Piaseczynski, 238, 239, 242; ~ și Ioan Potocki, 249, 252, 253; ~ și Rudolf al II-lea, 99, 100, 329; ~ și Radu Șerban 297, 301, 327, 328; ~ și Sigismund al III-lea Wasa, 242, 243; ~ și Țara Românească 249, lupta de la Teișani (1602), 537, 539; intenția de a porni spre Ungaria, 66; participă la lupta de la Rottentorn, (!), 524; bolnav, 239.
Gelbar George, 442.
Geoagiu, localitate în Transilvania, izvoare termale la ~ 583.
Germania și germani, 166, 241, 441, 455—457, 462, 483, 558, 576, 584, 587.
Geröfi Ștefan, nobil din Transilvania, 377.
Giarab Mehmet, vizir, 96.
Gierasso (Hierasus), v. *Prut*.
Girolamo v. Ieronim Arseno.
Giurgiu, oraș, 177, 272, 249, 369, 377, 505; cetate cedată turcilor, 504.
[Girila Mare], riu, 455.
Glover, Sir Thomas, ambasador al Angliei la Poartă (1606—1617), 427.
Goia, mare postelnic, ~ și Gaspar Grațiani 547, 549, 555, 556; moartea sa, 549, 557.
Golski Stanislaw, voievodul ținuturilor Podoliei; 225; raport către Sigismund al III-lea Wasa 223—225; descrie planul de luptă contra lui Mihai, 224.
Gorecki, sol al lui Ioan Potocki la Iași, 240.
Gorski, cazac nizov, 253.
Gran (Grama), 425 v. și Estergom.
Grațiani Gaspar, domn al Moldovei, duce de Naxos și Paras, 438, 439, 461, 468, 479,

541, 557; ~ și Alexandru Iliș, 546, 549, 556; ~ și Giovanni Amati, 547; ~ și Gabriel Bethlen 484, 485, 542, 549; ~ și Ferdinand al II-lea, 441, 553, 557, 558; ~ Ioan Iancović, 553, 558; ~ și boierii moldoveni (Costea, Bucioc, Goia, Șeptilici), 451, 547, 549, 555—557; ~ și cazacii Zaporojeni, 492, 494; ~ și polonii (Kalinowski, St. Potocki, Sigismund al III-lea Wasa, Stanislaw Zolkiewski), 414, 441, 442, 448, 449, 462, 469, 477, 542—547, 553, 554; ~ și rebelii din Boemia, 542; ~ și turcii (Ahmed I, 389—441, Halil pașa, 542, Iskender pașa, 441, 542—546, Mustafa sultan, 440, Osman al II-lea, 440, 441, 448, 542, 544, 553), 389, 440—442, 448, 468, 477, 484, 486, 494, 542—546, 553, 557; participă la tratativele dintre imperiale și turci 440; la lupta de la Tușora 493; ~ înfrânt 548; ~ pierde domnia Moldovei 485; ~ fuge din tabăra polonă, 462, 466, 470, 478, 547, 548, 554, 555, 558; moartea sa 452, 478, 548, 558; înmormântat la Troțuș, 557.
Grecia și grecii, 87, 101, 546, 570, 582.
Greceanu Papa, mare logofăt, 503.
Greco Teofil, negustor, ~ și Mihai Viteazul, 117.
Grigore XIV, papă, 33; ~ și Petru Șchiopul, 35.
Grigorovici Isep (Iosif), fratele lui Petru Armeanul, 306, 308.
Grigorovici Petre v. Petre Armeanul.
[Griselidis], sora lui Sigismund Bathory, soția lui Jan Zamoyski, 13.
Gürdji Mehmed-pașa v. Mehmed Gürdji.
Győr, cetate în Ungaria, 95, 108.
Gyula, cetate, intenția lui Mihai Viteazul de a ocupa ~ 140.

H

Hacik, negustor, 346.
[Haga Cornelius], ambasadorul Olandei la Constantinopol, ~ v. și Chiril Lukaris, 477.
Halil pașa v. Celebi Ali pașa.
Haliciu, v. staroste de ~ Sraz, 450.
 „Halico” (în Polonia), 525.
 „Haluta” (confuzie cu riul Siret?), 575.
Hamar Ștefan, nobil secui, 130; ~ și Mihai Viteazul, 128.

„Hamesbeg”, sangeac (Ahmed paşa?) participant fictiv la lupta de la Rebrinke, 521.
Harlay-Sancy, Achille de — 432; primit de Gavril Movilă, 433. Scrisoare 432—433. Biog. 430—431.
Hasan aga (Asan Celebi) sol tătar, 104; ~ și comisarii imperiali, 99; ~ și Mihai Viteazul, 94, 95, 97, 99.
 „Hauritko”, comandant de cazaci, 232.
Hăzi Ioan, sol. transilvan, 377.
Henkel Lazarus, negustor din Viena, 66.
Henric de Valois, rege al Poloniei, 577.
 Hermanstat v. *Sibiu*.
 „Hirasso”, v. *Prut*.
Hizan, arhimandritul Măkărtici din ~ 346.
Hirlău, oraș, 337.
Hirșova, oraș, 274.
Hmielecki (*Cbmielecki*), comandant de cazaci, în lupta de la Tușora 469, 452.
Hommonay Gheorghe, pretendent la tronul Transilvaniei, ~ și Gabriel Báthory 483; ~ și Ferdinand II 483.
Hödl Jobann, plătitor de solde al imperialilor 67, 79; la Alba Iulia, 69; ~ și Erich Lassota 62, 68, 69, 70, 72—78; 82, 83; ~ și Rudolf al II-lea 62; ~ și Mihai Viteazul, 72, 74, 78, 83; raport către B. Pezzen 80; trimis în solie la tătari, 100.
 Honoriu, împărat roman, 419.
Horbanes, episcop armean din Suceava, 346.
Horváth Gheorghe, neidentificat, ~ și Mihai Viteazul, 117.
Hotin, cetate, 86, 140, 141, 239, 244, 250, 338, 364, 391, 392, 397, 441, 479, 498, 501, 548, 550, 569; Alexandru Movilă la ~ 404, 408, 413; Annibale Amati, comandantul cetății 544, 547, 549; Gaspar Grațiani de ~ 477; Gheorghe din Lozin pircălab al cetății, 242; pircălab de ~ Petru, 392; Lawrin Piaseczynski la ~ 240; Radu Șerban, fuge la ~ 492; tabăra polonă, 492, 493; restituită de poloni, 494; arsă și prădată de poloni, 362, 363; lupta de la ~ 139, 406, 407.
Hreborowicz Vasile, sol polon în Moldova, 242.
 [*Hrisoverghi*], pircălab de Neamț, 260.
Huet Albert, judele orașului Sibiu, 162; ~ și Mihai Viteazul, 128.
Hundrubechiu, localitate în Transilvania, 574.
buni, 560.

Hurani aga, sol turc, ~ și Mihai Viteazul, 142, 143; ~ și Ungnad, 143, 144.
Hussein aga, sangeacul de cetatea Albă, 239, 387; ~ și Constantin Movilă, 386—389; ~ și Ștefan Tomșa, 386—389; ~ și Baptistă Veveli, 491.
Huși, cetate, 70, 73, 132, 173; ocupată de trupe imperiale, 181.
Huși, 39; reședința episcopală, 338.

I

Iacob, călugăr polon, 48—49.
Iacob sasul, paroh de Baia, 187.
Ialomița, riu, 375.
Iancović Ioan, relatarea despre Gaspar Grațiani, 553—558. Biog. 550—551.
Ianina, 579.
Iași, oraș, 35, 45, 46, 49, 50, 86, 87, 187, 191, 192, 238—245, 346, 351, 355, 364, 387, 389—392, 397—401, 404, 411—413, 418, 419, 493, 494, 500—502, 542, 543, 569, 590; fuga lui Alexandru Iliăș din ~ 492; intrarea lui Alexandru Movilă în ~ 396; intrarea lui Mihai Viteazul în ~ 140, 199. Wisniowiecki la ~ 420; cetate de scaun 354, 361, 383, 441, 479, 542; biserici și mănăstiri 337; incendiat 408, 409; descrierea ~ 361, 383.
Iazici, (poate Azydziei?) rebel turc, 245.
Iazłowiecki Nicolae, hatman polon, 240.
Ibrahim pașa, mare vizir, ~ și Mihai Viteazul, 21; ~ și Ștefan Tomșa, 411.
Ieremia, al II-lea patriarh de Constantinopol, călătoria în Țara Românească și Moldova, 589—591; ~ și Mihnea Turcitul, 589, 590; ~ și Petre Șchiopul 590; ~ și Ecaterina Salvarezzeo, 589.
Ierusalim, 579.
Iffiu Ioan, nepotul lui Andrei Báthory; ~ și Mihai Viteazul, 23; închis la cetatea Deva, 126, 127.
Imecsy Mihail, în oastea lui Moise Székely, moartea sa, 276.
Ioan (*I. Zapolya*), regele Ungariei, 582.
Ioan, preot catolic la Huși, 39, 338.
Ioan Ciungul, comandant trimis de Radu Șerban în ajutorul lui Gh. Basta, 275.
Ioan Ragusanul v. *Iovan Marco*.
Ioan Vodă cel Viteaz, domn al Moldovei, 577.
 [*Ioan Zapolya*] și Transilvania, 592, 594.

Ion, oștean din Transilvania, 41.
Ionașcu (Cujbă?), căpitan moldovean, 272, 284.

Iosif, doctorul în Moldova, 140.

Iovan Marco (Ioan Ragusanul), solul lui Mihai Viteazul la Rudolf al II-lea, 118.

Isaccea (Oblucița), 89.

Iskender pașa, fost beglerbei al Bosniei, apoi al Oeakovului 405, 408, 433, 465, 468, 478; ~ și Costea Bucioc, 478; ~ și Gabriel Bethlen, 484, 452; ~ și Devlet sultan 456, 461, 463, 466, 469, 471, 478, 545, 549, 550, 554; ~ și Gaspar Grațiani, 441, 477, 542—546; ~ și Koniecpolski 472; ~ și Radu Mihnea 403, 404, 411, 478; ~ și Alexandru Movilă, 403, 406, 407; ~ și Poarta 544—546; ~ și Ștefan Tomșa, 402, 404; ~ și Zolkiewski tratative, 453—455, 542, 548; ~ și cele 3 țări române, 441; ~ și polonii, 453, 455, 461, 546 în lupta de la Hotin, 406, 407; în lupta de la Țuțora, 461, 463; omorit de Devlet sultan 550.

Ismail, oraș, 87, 88, 198.

Isolano, Giovan Marco, conte, comandant imperial, raport către Ferrante Rossi la Oradea, 108—110. Biog. 105—107.

Istanbul, 346.

Istru v. *Dunărea*.

Istvántfi Nicolae, vice palatin al Ungariei, comisar imperial la Tirgoviște, ~ și Hasan aga, 94; rapoarte către: Bartolomeu Pezzen, 94—96; Rudolf al II-lea, 96, 98—104; Wolfgang Rumff, sol în Țara Românească, 94—96; v. și Ieremia Movilă, 103; v. și Mihai Viteazul, 94—100, 103, 104. Not. introd. 90—94.

Italia și *italieni*, 55, 260, 503, 549, 571, 580, 581, 582.

Iusth, vameșul lui Ieremia Movilă, 242.

J

Jakowski, S., în armata polonă, participant la lupta de la Țuțora, relația despre expediția polonă în Moldova (1620) 468—472.

Jijia, rîu, 362, 500.

„*John*”, englez, participant la lupta de la „Rottentorn”, 524.

Jósica Francisc, membru în solia polonă condusă de Kamuthy Farkas, 376.

Jósica Ștefan, secretar și cancelar al lui Sigismund Báthory, 65, 102.

Joppécourt, Charles de ~, memoriul lui ~ 382—387. Biog. 378—381.

K

(*Kadezade Ali*) pașa de Buda, 398.

Kalinowski, staroste de Camenița, 549; ~ și Gaspar Grațiani 554; participant la expediția polonă în Moldova, 450, 469, 478; moartea sa, 452, 555.

Kamuthy Farkas, sol transilvăn. la Constantinopol, 376, 377.

Kapturi Ianos, comandant în slujba lui Mihai, la Suceava, 231, 235.

Kara Deniz v. *Marea Neagră*.

Kardwicke, englez participant fictiv la lupta de la Rottentorn, 524.

Karnkowski Daczbo, magnat polon, 222, 451.

Kazanovici, comandant de cazaci, 452.

Kazi bei, sol tătar, 241.

Kendi Ștefan, rebel transilvăn, și Radu Șerban, 354.

Keronent, Horhanes, negustor armean, 346.

„*Kiebrinceni*” (Cirniceni lângă Prut?), 240. Kiev, 577.

Kis Farcas, comandant în oastea lui Radu Șerban, 275, 278.

Kleccki Bartosz, raport comandant polon la Bucovel, 226—229; fratele său, 226.

(*Koniecpolski Stanislaw*) hatman de cîmp, în expediția polonă în Moldova (1620), 478; și Gaspar Grațiani, 449; lupta de la Țuțora, 451; părăsește tabăra polonă 462, prins de turci, 467, 472, 558.

Koppen, căpitan imperial în Sighișoara, 275. Kopicinski, rotmistru de cazaci, 493.

Korecki, cneaz, fratele lui Samuel, 461, luptă la Țuțora (1620), 450, 462, 465, 469.

Korecki Samuel, magnat polon, soțul Ecaterinei Movilă, 385, 398, 400, 408, 441; ~ și Alexandru Movilă, 391, 399, 400, 403, 404; sprijină planurile Elisabetei Movilă, 391; ~ și Tyszkiewicz, 411, participant la expediția polonă în Moldova (1616), 478; lupte la: Hotin, 406, 407; Tătărani, 395, 396, 419; Tecuci, 399, 400, 420, 421; Vaslui 402, 403; ~ și turcii 421; asediază orașul și fortăreața Cetatea Albă (!) 411; înfrînge revolta orheiienilor, 411; expediția

în Țara Românească (Siret, Buzău), 408, 409; se retrage din Țara Românească 410; la Iași, 396; fugit din închisoarea Edicule 478; prizonier din nou 558.
Kosko, comandant al cazacilor, ~ și Mihai Viteazul, 232.
Kossakowski, comandant cazac în oastea lui Mihai Viteazul, fuge la poloni 232.
Kotelnicki, comandant cazac în oastea lui Mihai Viteazul, fuge la poloni, 232.
Krausenegg Paul, comisar imperial în Transilvania (1604); ~ și Petre Armeanul 300—302; ~ și Attilio Vimercati (1604), 330—332.
Krzystov Kostocki, rotmistru de cazaci 451.
Kutiski, cazac, ~ și Marcu Sobieski, 253.

L

La Motta, caporal din garda lui Camillo Cavriolo, 318.
Lack, participant la lupta de la Tătăreni, 419.
Lala Mehmed pașa, vizir (1604—1606), 331.
Lanerest (neidentificat), tabăra polonă (1600) în Muntenia la ~ 233.
Langanaw v. Cimpulung.
Lancki Paul, polon, secretarul lui Ieremia Movilă, 191, 242, 245, 340. 1
 „Lasco“ (în Podolia?) 525.
Lassota von Steblau, Erich, „mustermaister“ imperial, în Țara Românească, ~ și Johann Hödl, 62, 73, 74, 76, 77, 79, 80—83, ~ și Josica, 65; ~ și Mihai Viteazul, 62—66, 68, 70, 76—78; ~ și banul Mihalcea 63, 68; rapoarte către Rudolf al II-lea, 61—79; ~ și Andrei Taranowski 64; ~ și oastea imperială 61; ~ la Alba Iulia și Brașov, 61, 72. Biog. 56—60.
Laurențiu, preot catolic la Cotnari, 337.
Laurențiu (Demuth), paroh la Baia, 38.
Lăpușna, loc. 240.
Leca, comis în Țara Românească, 284, ~ și Mihai Viteazul, 220; ~ și Radu Mihnea, 405; ~ și Radu Șerban, 286, 297, 298.
Lebași Simion, călător armean în Moldova, 345—347. Biog. 343—344.
Lepnicki, comandant polon, 493.
 „Leich“, 525.
Levant, 33.
Liège 538.
Ligeza Sebastian, nobil polon, 221, 214.

Liov, loc. 190, 194, 345, 347, 354, 359, 365; arhiepiscop Solikowski Ioan Dimitrie de ~, 193, 195; negustori din ~ 199; ciumă la ~ 254.
Lipova, 100, 101, 141; comandant al orașului George Borbély, 94.
 lișovți v. *cazaci*.
Lithgow William, călător scoțian în Transilvania și Moldova, 425—427. Biog. 422—424.
Lituania, 525, 558.
Lozonski Gheorghe, pîrcălab de Hotin, 242. 250.
 [Losoncz, Margareta], figură legendară, 337.
Lubieniecki Valerian, călugăr franciscan din Polonia 49—52; ~ și Ieremia Movilă 47, 48, 52, 192; ~ și Bernardino Quirini, 47, 49, 51—53, 339; ~ și Sigismund al III-lea Wasa, 339.
 Lublin, voievod de ~ v. *Sobieski Marcu*.
Lucăcești, loc. 42.
Luceni, loc., 42.
Ludovic, cvartirmaistru în armata imperială, 327.
Lugoș, loc. 101.
 (Lukaris Chiril), patriarh de Alexandria (1601—1620), scrisoare către ambasadorul Olandei la Poartă, 477—479. Biog. 473—476.
Lunca Mare, pădurea ~ 232.
Lysakowski, nobil polon, 253.
Lyon, 504.

M

Maciejowski Bernard, episcop de Cracovia, 48.
Magini, Giovanni Antonio, geograf italian descrie țările române 580—588; biog. 578, 579.
Magno Carlo, milanez, trimis imperial la Mihai Viteazul, 17; ~ și G. Avellana, 11; raport către Rudolf al II-lea 20—24; ~ și Mihai Viteazul, 14—16, 19, 22, 23; ~ și Dimitrie Naprágy 24; ~ și Petre Armeanul 19, întrevedere cu mitropolitul Rally, 20; ~ și mișcarea bulgarilor 12; scrisori către comisarilor imperiali 14, 19, 20; sugestii contra opozanților din Transilvania, 15. Biog. 1—10.

- Máko George (Grigore)*, comandant în oastea lui Mihai Viteazul, 130, 276.
- Malaspina Germanico*, nunțiu papal în Polonia 180; și trimis papal în Transilvania 180; ~ și Andrei Báthory, 126, 136, 157, 158, 168, 178, 179; ~ și Cinzio Aldobrandini (rapoarte), 167, 168, 172, 173; ~ și Gh. Basta 172; ~ și Clement al VIII-lea (rapoarte) 157—166, 168—171; ~ și Rudolf 169—171; 173; ~ și Mihai Viteazul, 124, 125, 135, 136, 158—160, 163—165, 167—171, 173, 179; ~ și Paul Niary 172; ~ și Ungnad 165, 173; acuzat de duplicitate, 168. Biog. 149—156.
- „Malbi“, v. *Montalbani*.
- Malich, Gaspar*, curier al lui Rudolf al II-lea, 16.
- Malinski*, nobil polon, 448; participant la lupta de la Țușora 452, 454, 467.
- Malvasia*, vin de ~ 97, 584.
- Marcu Vodă*, fiul lui Petru Cercel, mijlocitor între Gabriel Bethlen și cehi, 483; în lupta de la Teișani, 537, 599.
- Marea Neagră* (Pontul Euxin, Marea cea Mare), 87, 307, 382, 389, 439, 479, 504, 545, 569, 574, 575, 586.
- Maria*, fiica lui Petre Șchiopul, soția lui Polo Minio, 187, 591.
- Marini Poli, Giovanni de'*, emisar imperial, scrisoare către comisar, 19; rapoarte către Rudolf al II-lea 15—19; raport comun cu Carlo Magno, 15—19; ~ și Mihai Viteazul 15—19, 22; ~ și Petre Armeanul 19; ~ și Rally mitropolit de Timovo, 20.
- Maróczy Albert*, căpitan în oastea lui Mihai Viteazul, 130.
- Martin*, călugăr franciscan polon, 337.
- Matei (Corvin)*, rege al Ungariei, 110, 593.
- Mathias de Habsburg*, arhiduce, fratele lui Rudolf al II-lea, rege al Boemiei și Ungariei, împărat, 440; ~ și Ahmed I 354, 440; ~ și Constantin Movilă 304, 309, 355; și Gregorio de Nicolo 354; ~ și Mihai Viteazul 118, 137; ~ și Radu Șerban 304, 309; libertăți acordate secuilor, 179.
- Matia*, sluga lui Tarnowski, 177.
- Matias*, paroh catolic la Iași, 49.
- „*Mavazo*“, participant fictiv la lupta de la Rottentorn 523, 524.
- Maximilian al II-lea*, împărat, 593.
- Maximilian*, arhiduce, pretendent la tronul Poloniei, 22, 109; ~ și Mihai Viteazul, 96, 97, 100, 182, 199, 227.
- Măcin*, localitate în Dobrogea, 347, 359, 365.
- Măkărtici din Hizan*, arhimandrit armean, 346.
- Medias*, oraș, 140, 568.
- Mehmed al III-lea*, sultan otoman, 104, 252; ~ și Gazi Ghirai al II-lea, 73, 99; ~ și Mihai Viteazul, 12, 21, 72, 73, 101, 102, 120, 199; ~ și Ieremia Movilă 199; v. și Sigismund al III-lea Wasa, 239; ~ și tătarilor 101.
- Mehmed Gürdji*, caimacam, apoi mare vizir, 502, ~ și Grigore di Nicolo, 355; ~ și Ștefan Tomșa, 386, 502.
- Mehmed Güzelđi pașa*, 220.
- Mehmed pașa*, fiul lui Sinan pașa, 228, 229.
- Melchior*, călugăr franciscan, 40.
- „*Meldrich*“, participant fictiv la lupta de la Rottentorn, 519, 521, 522, 523.
- Mergenburg*, 568.
- Mesrob*, arhimandrit armean, 346.
- Micșunești*, localitate în Țara Românească, 70.
- Mihai Viteazul*, domn al Țării Românești, 46, 162, 163, 167, 241, 274, 298, 328, 337, 339, 518, 524; *familie* 17, 24, 98, 487; preținse comori 34, 187, 191; titluri, 21, 162; portret, 22, 103; ~ și *boierii*: Nica vistierul 296; în *slujba sa* Ioan Darahi, 117—134; Gaspar Kornis 95, 98, 99, 127; Kosca 232; Ioan Racz 118, 119; Ioan Zelestei 24; V. Wolawski 214; *lupte* la Șelimbăr (1599), 122, 161, 180; în campania din Moldova 138, 139; la Alba Iulia (1600) 232; la Bucovel (1600), 207—209, 213, 214, 221, 224, 227, 228, 503; *relații* cu: albanezii 101; bulgarii 12, 71, 101; (Dionisie Rally 71); Casa de Austria 76, 173, (Gh. Basta; 17, 18, 22, 96, 97, 100—102, 172, 227, 228); arhiducele Mathias de Habsburg 118; Rudolf al II-lea 15—19, 21—23, 66—68, 71, 76, 95—98, 100—102, 104, 118, 120—122, 131, 132, 137, 140, 158, 160, 164, 168, 171, 182, 199, 227, 228, 568; slujbași imperiali, Johann Hödl 77, 78, 82; Erich Lassota 62, 64, 68, 70, 76, 78; Moldova 120, 214; intrarea în Iași (I.VI/1600) 139, 140, 199; (Ieremia Movilă, 23, 69, 83, 102, 138, 139, 160, 178); Polonia 102, 120, 200, 227, 504 (Sigismund al III-lea Wasa, 23, 207; Jan Zamoyski 102, 160, 207—209; 213, 221, 224,

- 227, 228, 503; lupte cu oastea polonă 211, 212, 219, 220, 233; negustorii din Liov 199); ragusanii 101; cu Sf. Scaun (Clement VIII, 67, 68, 71, 160; G. Malaspina 124, 125, 135, 158—161, 165, 167, 168—171, 179); cu sîrbii 101; cu tătarii 63, 68—70, 72, 101 (Gazi Ghirai II, 66, 68, 95, 199; Hurani aga 142, 143) ~ cu Transilvania (Andrei Báthory, 24, 121, 122—125, 134—136, 158, 160, 161, 178, 180; Sigismund Báthory 75, 104, 139; Ștefan Hamar 128; D. Naprágy 128; Mathias Perusith 63; Pancratie Sennyei 66, 67, 95, 98, 99, 122; Mihai Székely 117, 118; Moise Székely 63, 78, 235; Ungnad 165, 167; intrarea în Alba Iulia (1.XI.1599) 130; jurămîntul dietei Transilvaniei 131; nobilime 168, 181; sași 199; secui 128—130; 158, 179, 218); cu turcii 12, 63, 70, 95, 96, 101, 120, 121, 159, 164, 170, 220, 504 (Mehmed al III-lea 72, 73, 164, 168, 199; Mehmed Gürdji 220; Murad al III-lea 34); *soli și emisari la* ~: Hasam aga 94, 95, 97, 99, 100; N. Istvanffy 94—99, 103; Francisc Jósica 102; Carlo Magno 14—19, 20—24; Ioan Székely 140; Ștefan Suhay 97—99, 103; emisari și trimiși de ~ N. Leca, 220; Petre Armeanul 19, 119, 120.
- Mihail*, călugăr franciscan, 50.
- Mihalcea*, ban, 63, 67, 68; sol la Rudolf al II-lea 16, 76.
- Mibnea al II-lea (Turcitul)*, domn al Țării Românești 241; ~ și patriarhul Ieremia 589, 590.
- Miko Ioan*, în slujba lui Andrei Báthory, 127.
- Milcov, dioceză*, 185; rîu 502.
- „Milemar Thomas“*, englez participant fictiv în lupta de la Rottentorn 524.
- Miloș*, voievod, fiul lui Mircea, 590.
- Minio Polo*, patrician venețian, căsătorit cu Maria fiica lui Petru Șchiopul, raport de călătorie, 482—487, propuneri de recrutarea ostașilor din țările române 486, 487; ~ și Gabriel Bethlen, 484, 485; ~ și Ștefan Bethlen 484, 485. Biog. 480—481.
- Mircea Voievod*, tatăl lui Petre Șchiopul și al lui Miloș voievod, 590.
- Miroslav*, mare logofăt în Țara Românească 284.
- Mirza „cel Mare“* (din Berilești?), fost căpitan al lui Mihai Viteazul, mare spătar al Țării Românești, 219, 272, 275.
- Mirza „cel Mic“*, în oastea lui Radu Șerban, participă la lupta de la Brașov (1603), 275.
- Mirza Djan*, Imailiteanul, demnitar tătar, 502.
- Mirza Mir*, tătar, 454.
- Mănăstirea*, localitate în Țara Românească 89.
- Moghilev*, oraș, 459, 460, 471.
- Moldova* (Bogdania Neagră, Carabogdania, „regiunea lui Bogdan“, „Țara Vlahilor“, Valahia Mare) și moldoveni, 21, 35, 37, 41, 43, passim; hotare 382, 439; situația socială, cîrmuire 383, 384; orașe, sate 43, 44, 575; comerț de tranzit 587; propagandă catolică (relatări despre ~ 185—187, 190; biserici în ~ 336—342; raporturi cu Sf. Scaun 563; călători și descrieri în ~ (Ioan Argento 258); Giovanni Botero, 560—563; patriarhul Ieremia 591; William Lithgow, 425; Chiril Lukaris 477; Giovanni Antonio Magini, 566; Polo Minio 482, 486; Montalbani 438—442; Lawrin Piaseczynski, 243—245; Bernardino Quirini, 36, 45, 46; Alberti Tommaso, 364—365; Van der Does, 86, 88; Johann Wilden, 350; ~ *relații* cu Polonia 34, 231, 384, 587 (planurile lui Jan Zamoyski 222); ~ și tătarii, 12, 34, 240, 271; (incursiuni ale tătarilor), 50, 63, 239; ~ și Transilvania (Sigismund Báthory 73); ~ și Turcia 361, 384, 486, 576; ~ și Țara Românească (Mihai Viteazul 21, 22, 102, 138—140).
- Moldova*, rîu, 231, 255, 261, passim.
- Moncastro* („Moncrasto“ (?)), 569 v. și *Cetatea Albă*.
- Moni Aga*, sol tătar în Țara Românească, 301.
- Monoza*, principe tătar (poate Mirza?), participă la lupta de la Hotin 406, 407.
- Montalbani* („Malbi“) secretarul lui Gaspar Grațiani; relatare despre Moldova, 438—442. Despre Grațiani, 526—535. Biog. 434—437.
- Montespin*, comandantul companiei de gentilomi francezi în lupta Movileștilor 396, 405.
- Moravia*, 440, 483, 593.
- Moscova*, moscoviți 331, 558.
- Alexandrina domnița v. *Movilă Ecaterina*.
- Movilă Alexandru*, fiul lui Ieremia Movilă, domn al Moldovei, 385, 392, 393, 401; proclamat domn 397; ~ și Ahmed I, 397, 398; ~ și Gabriel Bethlen, 400; ~ și Iskender pașa 403; ~ și S. Korecki, 391,

- 395, 396, 398, 399, 403, 404, 420; ~ și Radu Mihnea, 400, 410, 412; ~ și Ștefan Potocki 404; ~ și Ștefan Tomșa, 394, 395, 402, 408, 421; ~ și Troianosky, 410; ~ și Tyszkiewicz, 404; ~ și Mihail Wisniowiecki, 391, 393, 396, 398, 399, 414; ~ și turcii, 411; ~ în Țara Românească, 408—410; intrarea în Iași 396; *lupte* la Hotin, 406, 407; la Ștefănești, 404, 405; la Tătărani, 394—396, 419; la Tețuci, 399, 400; ~ și boierii moldoveni, 391, 392; ~ și boierii munteni, 409, 410; răscoala orheiilor, 411.
- Movilă Bogdan*, fiul lui Ieremia Movilă, 385, 400.
- Movilă Chiajna (Regina)*, fiica lui Ieremia Movilă, soția ducelui Mihail Korybut Wisniowiecki, 53, 385.
- Movilă Constantin*, fiul lui Ieremia Movilă domn al Moldovei, 242, 306, 356, 385, 390, 413; *familie* 385, 386; *relații* ~ și Casa de Austria 309 (Mathias de Habsburg, 304, 309, 355; Rudolf al II-lea, 304, 307—309); ~ și Husein Aga, 387, 389; soli la ~ (Gregorio di Nicolo) 354, 355 (Petru Armeanul), 303, 307; ~ și Radu Șerban 303; ~ și Sigismund al III-lea Wasa 244; ~ și Ștefan Tomșa, 387 (bătălia de pe Prut, 387—389); rolul lui Ștefan Potocki, 387, 388; ~ și tătarii, 308.
- Movilă Ecaterina* („Alecsandrina“) fiica lui Ieremia Movilă, soția lui Samuel Korecki, 385, 391, 400, 408.
- Movilă Elisabeta*, doamna, 385, 390, 400, 411; ~ în Polonia, 390, 391; primește în audiență pe Grigorio di Nicolo, 354, 355.
- Movilă Gavril*, domn al Țării Românești, ~ și Harley, 433; ~ și Osman al II-lea 433.
- Movilă Gheorghe*, fratele lui Ieremia, mitropolit al Moldovei, 37, 41, 43.
- Movilă Ieremia*, domn al Moldovei, 40, 48, 103, 125, 136, 140, 178, 199, 200, 214, 242, 254, 302, 340, 386, 391, 301, 537; confundat cu Simion, 518—523; *familie*, 53, 141, 385; *tezaur*, 173; ~ și *biserica catolică*, 186, 337, 341; (Ion Argento, 260—263; Valerian Lubienicki, 47, 48, 52, 192, 193; Bernardino Quirini, 35, 36, 43, 47, 48, 58, 191—193; Solikowski, 194; Visconti, 13); ~ și imperialii, 99 (comisarii Istvanffy și Szuhai, 103); ~ și polonii, 34, 35, 186, 252 (Sigismund al III-lea, 52, 241, 245; Jan Zamoyski, 159, 230, 231; Șt. Zolkiewski 178; problema mercenarilor poloni, 242, 244, 250); ~ și Transilvania (Andrei Bathory, 123, 124, 134, 135, 159; Sigismund Báthory 139); ~ și Țara Românească, 252, 298; (Mihai Viteazul, 23, 69, 83, 99, 102, 138—140, 178, 179; Radu Șerban 241, 298, 299, 331, 518—523); ~ și tătarii 73, 77, 83 (Gazi Ghirai al II-lea, 241, 249, 252, 253, 298, 519); ~ și turcii 518 (Ahmed I 342; Mehmed al III-lea 199); *emisari și soli* la ~: Alexandru Gtecul 241; Lawrin Piasieczynski, 238—241, 244; Marcus Sobieski 251; moartea sa, 385.
- Movilă Maria*, fiica lui Ieremia, soția lui Ștefan Potocki, 385.
- Movilă Petru (Păstrașcu)*, fiul lui Simion ~, viitorul mitropolit al Kievului, 493.
- Movilă Simion*, domn al Țării Românești, 239; episcop (?) al lui Constantin ~ 385, 386; familie 412, 487; instalarea ca domn al Țării Românești 214; ~ și Gazi Ghirai al II-lea, 249—251, 253; ~ și Jan Potocki 229, 250; ~ și Sigismund al III-lea, 239, 242, 243; ~ Șt. Zolkiewski 412; fuga din Țara Românească, 241; ~ și turcii, 178; ~ și mercenarii poloni, 242, 250; mort 385; în lupta de la Teișani, 537—540.
- „Mullineux, Mullenax“ Robert, englez participant fictiv la lupta de la Rottentorn 524.
- Murad al II-lea*, sultan otoman, 569, 575.
- Murad al III-lea*, sultan otoman, 34.
- Murad pașa*, 306.
- Muraldo Ioan* (Muraldo), medicul lui Sigismund Báthory, 62, 138, 139.
- Muraldo Hector*, fratele lui Ioan ~ 138.
- Mustafa I*, sultan otoman, 440.
- Mustafa pașa*, participant fictiv la lupta de la Rottentorn, 523.
- Mureș*, riu, 574, 584.

N

- Nagy Albert*, căpitan de haiduci, 277.
- (*Nakkas Hasan*) pașa de Buda, 485.
- „*Nalbrits*“, localitate fictivă, 525.
- Napoli Petru*, secretar ungar al lui Ieremia Movilă, 262.
- Náprágy Dumitru*, episcop catolic de Transilvania și cancelar al Principatului, ~ și

Ioan Darahi, 132, 133; ~ și Carlo Magno, 24; ~ și Mihai Viteazul, 15, 128, 133, 170; ~ și Germanico Malaspina, 170; sugestii de înlăturarea sa, 23.
 „Naspal“, riu (poate Ialomița), 504.
 Nasył aga, 239.
 Naxos, duce de ~ v. *Grațiani Gaspar*.
 Näreni, localitate 207, tabăra lui Mihai Viteazul de la ~, 210.
 Neajlov, riu, 504.
 Neamț, localitate, 38, 231, 259, 338.
 „Nederspol“, conte, participant fictiv la lupta de la Rottentorn, 519, 521, 523, 524.
 „Neugrod“, localitate (fictivă) în Siberia, 525.
 Niary Paul, guvernatorul Oradiei, 172.
 Nica, mare vistier în Țara Românească, în solie la Praga, 279, 283, 294—296.
 Nicoară (Nicolifă), mare vornic al Țării de Sus (Mold.), 556.
 Nicolae Pătrașcu (Pătrașcu Vodă), fiul lui Mihai Viteazul, 21, 140, 165, 183, 231; ~ și Hurani aga, 143; ~ și arhiducele Maximilian, 22; ~ și Rudolf al II-lea, 22, 214, 227; ~ și comisarii imperiali, 98; ~ și secuii, 130, 158; participă la lupta de la Hotin, (1600), 139; portret, 22.
 Nicolo, Gregorio di —, ragusan, în slujba imperialilor, raport către Mathias de Habsburg, 354—356; ~ și Gürdji Mehmed, 355; ~ și Elisabeta Movilă, 354. Biog. 352—353.
 Nicopole, localitate, 375, 409.
 Nipru, riu, 433, 525.
 Nistru (Tyras, Tira), riu, 12, 72, 73, 86, 140, 199, 239, 251, 252, 383, 389, 391, 439, 441, 447, 448, 454, 458—460, 468, 470, 479, 492, 493, 494, 548, 558, 575, 587.

O

Oblucița v. *Isaccea*.
 „Oberwin“, luptător fictiv, participant la lupta de la Rottentorn, 525.
 „Oceakov“ (*Occazowia, Oscia, Oxia*), 439, 545, 569, 575, 587.
 Odrzywolski, nobil polon, 452.
 „Oina“, riu neidentificabil, 569.
 Oituz, 123, 134.
 Olandezi, 486.
 Oli, riu, 31, 519, 523, 574, 584.

Oradea (*Varadino*), oraș, cetate, 11, 101, 568, 582, 583; episcopie, 582; raportul lui Giovan Marco Isolano asupra cetății ~, 108—110.
 Orbei, ținut, răscoala locuitorilor din ~ 129, 398, 411.
 Orșova, localitate, 101.
 Orăș Văscan, hatman și portar de Suceava, 239.
 Oșcia v. *Oceakov*.
 Osman al II-lea, sultan, otoman, 432, 433, 492, 493; ~ și Gabriel Bethlen, 454; ~ și Alexandru Iliș, 494, 549; ~ și Gaspar Grațiani, 440, 448, 542, 544, 553; ~ și Gavril Movilă 433; ~ și Sigismund al III-lea Wasa, 440; ~ și polonii, 494, 542, 553.
 Ostrog, Constantin de, ~ voievod de Kiev, 240, 525.
 Osztroj Ștefan, sol transilvan la Poartă, 377.
 Ovelic, comandant valon, 538.
 „Oversal“, comandant fictiv în armata lui Ieremia (!), 521.
 Owidovo (Limanul Nistrului), lacul ~, 239.
 Owakov, rotmistrul de cazaci, 451.
 Oxia v. *Oceakov*.

P

Palaticz George, solul lui Andrei Báthory la Mihai Viteazul, 121, 122.
 Paleolog Emanuel, curtean al lui Ieremia Movilă, 242.
 Pană, cămărașul lui Radu Șerban, omoară pe Moise Székely, 278.
 Paolo Giorgi, ragusan, 12.
 Paros, domn de ~ v. *Grațiani Gaspar*.
 Paul al V-lea, papă, 340.
 Pădurea Herciniță, 567.
 Pătrașcu, urednic de Botoșani, 390.
 Perecop, tătari de Perecop ~ 411; han de ~, 238, 240, 242, 243, 245.
 Pernice Luciano (Luțian), ragusan, trimisul lui Mihai Viteazul la Rudolf al II-lea, 67.
 Persia, 306, 307, 309, 432.
 Perusib Mathias, căpitan transilvan, 61, 63.
 Petervaradin (*Waradin*), cetate, 242.
 „Peteske“, v. *Pitești*.
 Pethneházi Ștefan, emisarul lui Mihai Viteazul la arhiducele Mathias și Rudolf al II-lea, 118, 119, 137.

- Petriceicu Toader*, logofăt al II-lea (Mold.), sol la Sigismund al III-lea Wasa, 243.
- Petre*, pîrcălab de Hotin, 392.
- Petre Armeanul (Grigorovici)*, agent confidențial și sol al lui Mihai Viteazul apoi emisar al lui Gh. Basta și al imperialilor, 17, 128, 284; ~ și Gh. Basta, 298, 299; dare de seamă 297—299; ~ și Mihai Viteazul, 16, 19, 118—120, 137; ~ și Constantin Movilă, 303, 307; ~ și Radu Șerban, 282, 283, 295, 296, 300—304; rapoarte către: contele de Fürstenberg, 279—281; 294—296; Krausenegg, 300—302; Rudolf al II-lea, 282—285; 303—309. Biog. 289—296.
- Petru Șchiopul*, domn al Moldovei (1582—1591), 34, 577, 579, familie, 590; ~ și papa Grigore al XIV-lea, 35; și Ieremia al II-lea patriarhul Constantinopolului 590, 591.
- Pezen Bartolomeu*, fost ambasador la Constantinopol, consilier imperial, 199; scrisoare către comisarii D. Istvanffy și Szuhai, 16; rapoarte de la Hödl și Istvanffy, 80, 81, 94—96.
- Piaseczynski Lawrin*, subcămăraș de Braclaw, secretar al lui Sigismund al III-lea, 239, 240, 242, 243, 245; ~ și Lancki, 242; emisar la Gazi Ghirai al II-lea, 238—243; ~ și Ieremia Movilă, 239—241, 244; ~ și Emanuel Paleolog, 242; ~ și Jan Zamoyiski, 241, 242; primit de Vâscan Orăș, 239; ~ și solii mercenarilor poloni (Woiakowski și Zalonski), 244. Biog. 236—237.
- Piatra*, localitate, 338.
- Piatra Craiului*, 98, 376.
- Pistolia (Pistorese)*, 532, 544.
- Pitești (Peteske)*, localitate, 519.
- Ploiești*, localitate, 118, 122, 207, 208, 220, 229, 410; soli turci la ~ 72, 73; tabăra lui Mihai V. și J. Zamoyiski lângă ~ 224, 227.
- Pocuția*, 244, 253; ciumă 254.
- Podolia*, 558, 568.
- Polonia și poloni*, 23, 34, 36, 48, 50, 53, passim; relații cu: Ferdinand al II-lea, 487, Moldova 34, 231, 384, 412, 459, 460, 545, 575, 576, 587 (Gaspar Grațiani, 529; Alexandru Movilă, 397; Elisabeta Movilă, 400; Ieremia Movilă, 34, 35, 186; Ștefan Tomșa, 362, 363, 393, 439, 440); cu Transilvania (Gabriel Bethlen, 308); cu Țara Românească (Mihai Viteazul, 102, 120); cu tătarii 34, 239, 347, 410, 451, 453, 457—459, 470—472, 479, 492, 530; cu turcii, 368, 456, 467, 471, 478, 483, 500—502, 563.
- Pontul Euxin v. Marea Neagră*.
- Possevino Antonio*, 260.
- Potocki George*, nepotul lui Ștefan, ~ în ajutorul lui Alexandru Movilă, 404; moartea sa, 413.
- Potocki Ioan*, staroste de Camenița, 240, 250; ~ și Gazi Ghirai al II-lea, 249, 250, 252, 253; ~ și Simion Movilă, 229, 239; scrisorile către Sigismund al III-lea Wasa, 239; ~ și Marcu Sobieski, 248; ~ și mercenarii din Țara Românească, 250.
- Potocki Iacob*, comandant polon în campania din 1600, 233, 234.
- Potocki Ștefan*, voievod de Braclaw, staroste de Felin, soțul Mariei Movilă, 385, 413, 441, 454, 500; ~ și Constantin Movilă, 387; participă la lupta de pe Prut (1612), 388; prizonier, 388, 389, 404; răscumpărat de Gaspar Grațiani 389; confuzie cu Samuel Korecki, 554, 555.
- Praga*, curtea de la ~ 118, 282, 286, 303, 355, 537; soliile lui Radu Șerban, la ~ 279, 300, 301.
- Preimer*, colonelul ~, 539—540; regimentul lui ~, 109.
- Provincia în Bulgaria*, 365.
- Prut (Hierasus, Berut)*, rîu, 248, 251, 254, 362, 364, 383, 387, 441, 449, 453, 456, 462, 466, 470, 471, 492, 493, 499, 547, 554, 569, 587; lupta de la ~, 387—389; zvon despre înecarea lui G. Grațiani în ~, 452.
- Przemisl*, ciuma la ~, 254.
- Puysieux*, adresant al lui Harlay, 432.

Q

- Quirini Bernardino*, episcop catolic de Argeș și Bacău, 34—37, 40, 42—44, 53, 54, 176, 187, 190, 338; ~ rapoarte către Cinzio Aldobrandini 47—54; Clement al VIII-lea, 33—34, 44—47, 55, 339; ~ și Andrea Bobbi 190, 194; ~ și Valerian Lubieniecki, 47, 49—53, 192, 193; ~ și Mihai Viteazul, 34, 187, 191; ~ și Gh. Movilă, 37,

43; ~ și Ieremia Movilă, 35, 36, 47, 48, 51, 190—193; ~ și Dimitre Solikowski, 51, 194; ~ și Paul Wolucki, 51; moartea sa 340. Biog. 29—32.

R

Raab (Győr) cetate în Ungaria, 70.

Rabeniek Hans (Rebenik), negustor al Curții imperiale, 69, 72—74.

Racz Gheorghe v. *Raț Gheorghe*.

Racz Ioan, secretarul lui Mihai Viteazul, 99, 118, 119; ~ și Andrei Báthory, 119, 137; ~ și Ioan Darahi 118, moartea sa, 120, 137.

Radibrat Aloisio, ragusan, în slujba imperiilor, 284; ~ și Gh. Basta, 275; ~ și Radu Șerban, 280—283; rapoarte către: contele de Fürstenberg, 279—281; Rudolf al II-lea, 282—285; descrie luptele de la Brașov (1603), 271—278; ~ de la Silistra, 273. Biog. 264—270.

Radu (din Cepturoaia), fost postelnic, Țara Românească, 284.

Radu cel Mare, domn în Țara Românească, fiii lui ~, 504.

Radu Mihnea, domn al Țării Românești, și al Moldovei, fiul lui Mihnea al II-lea Turciful, 240, 241, 355, 402; relații cu boierii: Costea Bucioc, 412; Leca spătarul, 405; ~ împotriva sa, 409; lupte: la Silistra, 273; cu Radu Șerban, 410; fuga la Tîrgoviște; relații: cu imperialii (Rudolf al II-lea, 241); cu Moldova (Gaspar Grațiani, 534; Alexandru Iliș, 494, 534; Alexandru Movilă, 400, 410, 412; Ștefan Tomșa, 398, 399, 404, 408, 420, 421); cu patriarhia din Constantinopol (Chiril Lukari, 477); cu tătarii, 404; cu Transilvania (Gabriel Báthory, 374); cu turcii, 411 (Iskender pașa, 403, 404, 478, 479); solii la ~: Ștefan Erdely, 369; Zbaraz, 502—504.

Radu Paisie, domn al Țării Românești, 504.

Radu Șerban, domn al Țării Românești, 240, 339, 487, 521; familie, 332; relații interne cu boierii: Leca 298; Nica vistiierul 279; lupte la Rottentom, 522; cu Simion Movilă, 518—523, 537—540; incendiază Silistra, 273; cu Radu Mihnea, 410; trece cu oaste în Transilvania (1603), 277; cu Moise Székely, 262; tratative cu imperialii pentru

cetatea Chioar, 332; intenția de a cumpăra cetatea Tokai, 304; ~ și plata oastei 272, 280, 281, 330, 331; împrumută, 20 000 taleri de la brașoveni, 278; fuga la Hotin, 303; fuga în Transilvania, 518; relații externe cu: Casa de Austria, 309 (Gh. Basta, 275, 298, 299, 320, 518, 519; Koppen, 275; Mathias de Habsburg, 304, 309; Aloisio Radibrat, 276; Rudolf al II-lea, 277, 279, 280, 282—284, 295, 296, 304—306, 309, 317, 518); Moldova (Alexandru Movilă, 410; Constantin Movilă, 303; Ieremia Movilă, 241, 298, 299, 331; Polonia (Sigismund al III-lea Wasa, 305); Transilvania (Gabriel Báthory, 305; Ștefan Kendi, 354); tătarii 327—329, 537—540; (Gazi Ghirai al II-lea, 297, 301, 328); turcii, 30, 301, 328, 555; soli și emisari la ~: Camillo Cavriola 317—321; Petre Armeanul, 302—304.

Ragusani, 507, ~ și Mihai Viteazul, 101, 587.

Ragusa, oraș, 12.

Rákoczy Ludovic (?) 241.

Rally Dionisie, mitropolit de Tîrnovo și Mihai Viteazul, 20—22, 71; întrevedere cu Carlo Magno și Giovanni de Marini Poli, 20.

Rangone Claudio, nunțiu papal, în Polonia, 210.

Rasgrad, pașa de ~ 301, 302.

Raț Gheorghe (Rácz, Raț Giurgiu), comandant de obște, 273, 274, 284; emisar la Gazi Ghirai al II-lea, 95, 100; trimis în ajutorul lui Gh. Basta, 275; participant la lupta de la Brașov, 275, 276; ~ și Moise Székely, 278.

Raț Ștefan, comandant al oastei lui Mihai Viteazul, 219.

Ravazdi Gheorghe, consilier transilvan, ucis de secui, 126, 136, 162.

Raza, poate Retz (Titireci?), 519.

Răcăciuni (Bekaczin) rîu, 232.

Răzoca (Ramzin?), lac, 89.

„Rebrinke“ v. *Rimnicul Vilcii*.

Regeni Ianos, 304.

Rhédey Francisc, nobil, participant la lupta de la Brașov (1603), 278.

Resti Marino, nobil ragusan, ~ și Gabriel Bethlen, 543; ~ și Gaspar Grațiani, 543, 546, 547; participant la lupta de la Țuțora, 546; moartea sa, 548.

„*Rezechica*”, localitate fictivă, 525.
Rimnicul Vilcii, oraș, 178, 502; lupta de la „Rebrinke”, 519, 520; sași catolici la ~ 576.
Rișnov, localitate, 98, 277, 376.
Robieszow, staroste de ~ 452, 472.
 „*Robinson*”, englez participant fictiv în lupta de la Rottentorn, 524.
Rhodos, 590.
Rogawski, căpetenia oastei cazacilor lisovți, 449.
Roma, 34, 36, 37, 46, 49, 51, 52, 167, 187, 191, 193—195, 340, 341.
Roman, oraș, 42, 218, 303, 400, 569; armata polonă la ~ 231, 250; reședință episcopală, 338; biserică catolică, 186.
români, 554, 560, 571, 581; credința, obiceiuri, 555, 567, 582.
Rossi, *Ferrante*, căpitan în armata imperială, 108—110.
 „Rottentorn” v. *Turnu Roșu*.
Rucăr, localitate, 277, 376.
Rudolf al II-lea, împărat, ~ și Aron Vodă, 568; ~ și Gh. Basta, 172; ~ și Andrei Báthory, 178; ~ și Gazi Ghirai al II-lea, 99, 100, 329; ~ și Mihai Viteazul, 15—18, 22, 23, 74, 95—97, 100, 101, 118, 120—122, 158, 160, 168, 199, 568; ~ și Constantin Movilă, 304, 307—309; ~ și N. Pătrașcu, 22, 214, 227; ~ Radu Mihnea, 241; ~ și Radu Șerban, 277, 282—284, 295, 296, 304, 309, 317, 518; ~ și Sigismund Báthory, 524; ~ și comisarii din Transilvania (C. Ungnad și M. Székely), 14; ~ și Polonia, 64; ~ și secuii, 130; ~ și cetățile de graniță din Transilvania, 22; ~ și Țara Românească, 519, 521, 524; rapoarte către 15—19, 20—24, 61—79, 96—97, 98—104, 169—171, 173; 282—285; 303—309;
Rumelia, 493.
Rumff W., baron, ministru imperial, 97.
Ruscuc, 369, 377, 505.
Rusia, 194, 195; export de grîne și vinuri din Moldova în ~ 575, 587.

S

Samos, 563.
 (*Salvarezzo Ecaterina*), doamna, mama lui Mihnea al II-lea Turcitul, 589.

Santorio, Giulio Antonio, arhiepiscop de Santa Severina, 33, 43, 47, 51, 53, 193.
Sarnicki, Stanislav N.V., umanist polon, 87.
 „*Saslau*” (în Podolia), 525.
sași, 337, 485, 554, 574, 575, 587; ~ catolici 562; ~ și Mihai Viteazul, 199.
Saitrği Mehmed pașa, comandant turc, 64.
Satu Mare, localitate, 19, 22, 118, 134, 484, cetate, 117, 134, 483; ~ ocupat de Gabriel Bethlen, 483.
Saxonia, alungarea sașilor de către Carol cel Mare (!) din ~ 593.
Săbăuani, (țîrg), localitate în Moldova, 42, 338.
Săbăteni, localitate în Moldova, 208.
Sărata, riu, ciocniri între oastea lui Mihai Viteazul și a lui J. Zamoyiski, 219.
Scinteia, localitate în Moldova, solia condusă de Zbaraz la ~ 502.
Schenkerbunk, Schonkabunk Marc, negustor din Brașov, ~ și Erich Lassota, 76; emisar al lui Mihai Viteazul la Rudolf al II-lea, 76, 78, 79.
Sebeșul sășesc, localitate, 123, 375, 568, 585.
secui, 332, 554, 570, 571, 574, 582; ~ și Sigismund Báthory, 179; ~ și Mihai Viteazul, 18, 19, 179, 218, 128—130, 158; ~ și N. Pătrașcu, 130; ~ în lupta de la Brașov (1603) contra lui Moise Székely, 475; în lupta de la Hotin (1600) 139.
Semperke (Szemberg), sol polon, 492, 493.
Sennyei Pancrațiu, membru în consiliul Transilvaniei, ~ și Andrei Báthory, 122; ~ și Sigismund Báthory, 65, 66, 67, 73; ~ și Mihai Viteazul, 66—67, 95, 98, 99, 122; ~ și Moise Székely, 66, 67; ~ și Moldova, 12.
 „*Serbaszo*” (!), sultan, tătar, neidentificat, 465.
Serbia, 439.
Sibia (Serbia?), 569.
Siberia, 525.
Sibiu (Hermanstat) loc., 128, 136, 157, 162, 179, 180, 181, 317, 375, 426, 525, 568, 574; lupta de la ~ 126, 134, 161.
Sieniawski, comandant polon, în lupta de la Bucovel (1600), 212—214.
Sighișoara, localitate, 275; dieta de la ~ 368.
Sigismund II August, regele Poloniei, 577.
Sigismund al III-lea Wasa, regele Poloniei, 240, 250, 260, 330, 340, 483, 492, 534, 555; ~ și Gaspar Grațiani, 441, 543; ~

- și Ferdinand al II-lea 483; ~ și Gazi Ghirai al II-lea, 242, 243; ~ și Mehmed al III-lea, 239; ~ și Mihai Viteazul, 64, 182; ~ și Ieremia Movilă, 52, 241—245, 340; ~ și Simion Movilă, 239, 242; ~ și Osman al II-lea, 440; ~ și Radu Șerban, 305; ~ și turcii, 355, 501; ~ și tătarii, 239, 307, 308; și catolicii din Moldova, 52, 339; scrisori și rapoarte către ~ 198—200, 223—225, 243—245, 248—254, 465—467; oastea, 207, 251, 467.
- Sigismund**, împărat 569.
- Silezia**, 440.
- Siliștra**, oraș, cetate, 99, 273, 433, 501, 539, 554; ocupare și incendiere, 273; pașa de ~ Iskender, 411; Mahmud pașa de ~, 274.
- Sinan pașa**, mare vizir, 95; mănăstirea Argeș devastată de ~, 103.
- Siret**, oraș, rîu, 178, 241, 249, 339, 383, 408, 502; dieceza catolică de ~ 185, 337.
- sîrbi**, 76, 83, 419, 462; ~ și Mihai Viteazul, 22, 101, 228.
- Skala**, moșie a regelui Sigismund al III-lea în Pocuția, 251, 491; ciumă la ~ 254.
- Slenu** (Slonou), munți, 210, 211.
- Ismail** (Smil), negustori poloni la ~, 198.
- Smith John**, „căpitanul” — biog. 513—518, pretinse aventuri în Transilvania și Țara Românească 518—525.
- Smolikowski**, nobil polon, participant la lupta de la Țuțora, (1620), 493.
- Sniatyn**, oraș, 253, 345, 462; ciumă la ~, 254.
- Snopkowski**, rotmistru polon, 254.
- Sobieski Iacob**, voievod de Lublin, mediază pacea de la Hotin (1621), 494.
- Sobieski Marcu**, voievod de Lublin ~ și Ieremia Movilă, 251, 252; ~ și Ioan Potocki, 248, 252; raport către Sigismund III, 248—254; ~ și mercenarii poloni, 250, 251; ~ și Gorski cazacul, 253; ~ și Kutiski, 253. Biog. 246—247.
- Sofia**, oraș, 331.
- Solikowski Dimitrie**, arhiepiscop de Liov, 51, 193—195.
- Someș**, rîu, 584, 593.
- Soliman ceaușul**, sol turc la Mihai Viteazul, 96.
- Somlyo**, v. Șimleu.
- Soroca**, cetate, 253, 448, 492.
- Spalato** v. Split.
- Split**, port la Adriatică, 486.
- Siadnicki**, nobil polon, 200.
- Stan**, porucic, participant la lupta de la Țuțora, 451.
- Stanca**, Doamna soția lui Mihai Viteazul, 233. „Starbulsr”, „baron” (Mold.), 427.
- Stătești**, localitate, Țara Românească, tabăra de la ~, 69, 72.
- Stencko** (Stoica) și comisarii imperiali, 145.
- Stoica din Strimba** (Stoichiță) mare logofăt, 298, 302.
- Straz**, staroste de Haliciu, participant la lupta de la Țuțora, 450.
- Streiu**, rîu în Transilvania, 585.
- Strigoniu** (Esztergom Ungaria), localitate, 122.
- Stroici Luca**, mare logofăt, Moldova, 192.
- Strus**, staroste de Robieszow, participant la lupta de la Țuțora, 448, 472, 558.
- Suceava**, oraș, cetate, de scaun, și mitropolie, 35, 40, 41, 43, 47, 50, 185, 187, 191, 199, 218, 235, 260, 263, 336, 493, 569, 573, 587; ocupată de Mihai Viteazul, 235; Sigismund Báthory la ~ 141; asediată de poloni, 231; oaste polonă ~ 226; tabăra polonă la ~ 230, 232; biserici catolice, 41, 186, 262, 337; descriere, 345, 346.
- Suceava**, rîu, 346.
- Suliszewski Stanislaw**, sol polon la Poartă, 502.
- Swirski Petru**, comandant polon, 213.
- (**Szabo Blasiu**), căpitanul cetății Hust, 132.
- Szántó Șt.** Descrierea Transilvaniei, 592—593;
- Székely Ioan**, curier și emisar imperial la Mihai Viteazul, 137, 140.
- Székely Mihai**, căpitan de Satu Mare, comisar imperial în Transilvania, 14, 19, ~ și Mihai Viteazul 117, 118, 134; rapoartele lui Ioan Darahi către el 117—133; 138—141.
- Székely Moise**, slujește pe rînd lui Sigismund apoi lui Andrei Báthory, Mihai Viteazul, pe care îl trădează și iar Sigismund. În 1597 comandă regimentul de unguri plătiți de imperiali, trimiși lui Mihai în Țara Românească. În 1602 se ridică contra lui Basta și este recunoscut de turci ca principe al Transilvaniei. Cade la Brașov (1603), 61, 66, 72, 83, 234, 261, 276, 277, 282, 298; ~ și Sigismund Báthory, 227; ~ și Bektes pașa de Timișoara, 242; ~ și Gh. Borbély, 277; ~ și Mihai Viteazul, 63, 78, 123, 142; ~ și Albert Nagy, 277;

~ și Jan Zamoyski, 232, 235; lupta de la Brașov (1603), 262, 263, 275, 276; fuga și moartea lui ~ 278.
Székely Petru, comandant polon în campania din 1600, 226, 230, 231.
Szuhai, Ștefan episcop de Văcz, comisar imperial, la Tîrgoviște, 94, 97; ~ și Mihai Viteazul, 98, 99, 100, 103, 104; ~ și Ieremia Movilă, 103; rapoarte către: Rudolf al II-lea, 96—104; Wolfgang Rumff, 97.

Ș

Șepșilici, mare hatman, ~ și Gaspar Grațiani, 546, 547, 555, 556; moartea sa, 557.
Șerpăteșii, pîriu, 504.
Șimplău (Somlyo), 19, 166, 172.
Șmil v. *Ismail*.
Șiria (Világosvár), căpitan de ~, 24.
Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul numit „voievod“ de către turci, 34, 591.
Ștefan I, regele Ungariei, 592.
Ștefan polonul, preot catolic la Roman, 42.
Ștefan, paroh catolic și căpitan al miliției polone, 40.
Ștefan (Bathazar?) preot catolic în Suceava, 40, 337.
Ștefan Transilvăneanul, preot catolic al satelor secuiești din Moldova, 187.
Ștefan cel Mare, 233.
Ștefan Răzvan, domn al Moldovei, 34.
Ștefănești, localitate în Moldova, 239, 362, 364, 499; lupta de la ~ 404, 405.
Ștefăniță Rareș, domn, 195.
Șumla, localitate în Bulgaria, 369.

T

Tabiano Mărgareta, 557.
Tașanowski, Andrei, sol? polon, oferă mercenari poloni, 64, 65; scrisoare către ~ 177—182.
Tarnowski Gralus, hatman, 214, 242, 244, 253.
„*Tatarskie polca*“ (cîmpia tătarască), 88.
Tartaria minor v. *Bugeac*.
Tămășeni, localitate în Moldova, 42.
Tăvari, 12, 13, 62, 63, 69, 70, 73, 83, 87, 97, 250, 271, 277, 278, 308, 327—329, 350,

351, 360, 387, 393, 395, 398, 406, 411, 412, 419, 421, 432, 439, 450, 454, 457, 463, 470, 478, 485, 492, 493, 518, 521—523, 546—549, 555, 556; ~ și Moldova 45, 46, 50, 239, 271, 355; ~ și polonii, 12, 34, 248, 249, 347, 410, 413, 420, 421, 459, 479, 548; ~ incursiuni în Transilvania, 50; ~ și turcii 95, 240, 271, 457—459, 554; ~ și Țara Românească, 46, 50, 71, 72, 239, 261, 275, 297, 302, 318, 330, 405, 537—540; pregătiri de război contra ungarilor, 239; passim,
Tătăreni (com. Tăutești), lupta de la ~ 394—396, 419, 440.
Tavula v. *Tezla*.
Tecuci, oraș, 502; lupta de la ~ 421, 398, 399, 400.
[Teișani] lupta de la ~, 537—540.
Tekeli, ungar, rotmistru de cazaci, 493, 494.
Teleajen, rîu, vale, 72, 211, 213, 275, lupta de la ~ 221, 223, 225, 503.
Tezla (Tavula), munte, 503.
Tholdalagi Mihai, nobil ardelean, capuchehaie la Poartă, 368; călătorie în Țara Românească (1613), 368, 369. Biog. 366—367.
„*Thomas Bishop*“, englez participant fictiv la lupta de la Rottentorn, 524.
Thurn Sigismund (della Torre), conte, 76.
Tighina (Bender) cetate, 66, 229, 439, 462, 469, 545.
Timiș (denumire dată de germani și unguri Someșului), 584 (v. și *Someș*).
Timișoara, cetate, 83, 140, 181, 305.
Timur, pașa de „Nalbrits“, 525.
Tira, v. *Nistru*.
Tisa, rîu, 584.
Tiscovič, v. *Tyskiewicz*.
Tîrgoviște, oraș, și cetate de scaun, 61, 68, 72, 73, 80, 83, 94, 96, 97, 208, 228, 229, 235, 317, 318, 320, 327, 329, 330, 374—376, 433, 409, 410, 411, 569, 575 576, 587; soli, comisari și călători: Camillo Cavriolo, 320; la ~ Ștefan Erdély, 369; J. Hödl, 72; N. Istvánffy și Șt. Szuhai, 98—104; E. Lassota 66; Harlay de Sancy, 432; Zamoyski, 214; biserici catolice, la ~ 562.
Tîrgu-Mureș, oraș, 375.
Tîrnovo, mitropolit Rally de ~ 20, 165.
Tîrnava Mare și *Mică*, rîuri, 584.

Tokaj, oraș și cetate în Ungaria superioară, 426, 483; vin de ~ 501.

Toldi Ștefan, nobil, „sfetnic“ al lui Mihai Viteazul, 278.

Tomșa Ștefan, domn al Moldovei, 360, 361, 397, 405, 418—421; *familie*, soție, 410; prizonierul lui Ibrahîm pașa, 411; ocrotit de turci, 439; relații cu boierimea, 389—392, 439; ajutat de orașeni 390; lupte cu Alexandru Movilă, 392, 394—396, 399, 400, 402, 404—407, 410, 419, 421, 440; cu Constantin Movilă, 387; ~ la Hotin, 406, 407; ~ la Ștefănești, 404, 405; ~ la Tătărani, 395, 396, 419, 440; ~ la Tecuci, 399, 400, 440; fuga sa, 396, 408, 409, 419; se refugiază la Brăila, 421; trădat 392, 393; întoarcerea în Moldova, 399, 500, 502; *relații* cu Polonii, (362, 363, 439; ~ și Korecki, 399, 400; și Zbaraz, 499, 500—502;) cu Transilvania (Gabriel Bethlen), 420; cu tătarii (Mîrza Djan Ismailiteanul, 502); cu turcii (Ahmed I, 386; Husein aga, 386, 387, 389; Iskender pașa, 402, 404; Kadezade Ali pașa, 397; Mehmed Gûrdji, 386, 502); cu Țara Românească (Radu Mihnea), 398, 399, 404, 405, 408, 420, 421; cu ungurii, 439.

Toscana, 567.

Traian, podul lui ~, 574.

„Tragabizanda Charatza“, personaj fictiv, 525.

Transilvania (Dacia „Siebenburg“) hotare, 22, 173, 251, 555; munți 338, 502; bogății, 559, 571—573, 581; cetăți, 22, 131; națiuni din ~ 593; introducerea luteranismului, 582; *descrișă* de Giovanni Botero, 573, 574; de W. Lithgow, 425, 426; de Polo Minio, de Szántó, 592—594; intențiile lui Mihai Viteazul, 19, 140, 227; fuga lui Radu Șerban în ~ 519; intrarea lui Moise Székely în ~ 275; ocupată de germani, 233; Stările ~ 233, 235; tulburări în ~ 190, 199, 254, 259; ~ și tătarii, 50, 63, 70, 241, ~ și turcii, 135, 241, 563; *passim*.

Trapezunt (Trabisonda) în Asia Mică, 545. *Tatruș* v. *Troiș*.

„Tatruș“ v. *Zăbrănti*.

Trei Scaune, cetate din ~, 129, 368.

„*Trescorto*“ (poate Tîrșor?), loc. 569, 575, 587.

Trifan Mihai (Trifon), mare postelnic în Moldova, 240, 241.

Tratounowski, comandant polon, 410.

Traiecki, nobil polon, 252.

Troiș (Tatruș), oraș, rîu, 39, 218, 233, 338, 555, 557.

Trzaska, comandant polon, predă Suceava lui Mihai Viteazul, 225.

Trzylecki, emisar polon, 235.

Turcia și Turcii (Poarta otomană), 12, 21, 34, 36, *passim*. *Relații cu*: imperiali, 440, 483, 524, 542, 568; cu Moldova, 486, 545, 562, 566, 563; (Gaspar Grațiani, 477, 484, 485, 546, 555, 557, 558; cu Alexandru Iliăș, 546, 549; cu Ieremia Movilă, 69, 342; cu Simion Movilă, 385, 518; cu Ștefan Tomșa, 386, 387, 389, 402, 404, 439); cu Perșia, 306; cu Polonia, 355, 368, 456, 467, 478, 500, 502, 563; cu Transilvania, 135, 241, 563; (Cu Gabriel Báthory, 305, 440, 485; cu Gabriel Bethlen, 483—485, 542); cu tătarii, 95, 240; 306, 329, 549, 550, 554; cu Țara Românească, 121, 223, 228, 235, 240, 301, 361, 486, 562; (cu Mihai Viteazul 21, 23, 63, 70, 73; 95, 96, 120, 121; 178; cu Radu Mihnea, 403, 404, 411, 478, 479; cu Radu Șerban, 300, 301, 328, 555); *lupte*: la Hotin, 406, 407; Prut, 388; Silistra, 273; Ștefănești, 404, 405; Tătărani, 395, 396, 419, 440; Tuțora, (1595), 87; (1620), 450—452, 461, 469, 554.

Turda, oraș, 117, 182, 568.

Turnu Roșu („Rottentorn“ „Veristorne“); 520—523.

Twardowski Samuel, descrie solia ducelui de Zbaraz; 498—505. Biog. 495—497.

Tyras v. *Nistru*.

Tyszkiewicz (Tiscovič), nobil polon, comandant de oaste, 404, 406, 411, 413, 448, 451, prins de turci, 452, 558.

T

Țara Românească (Cisalpina, Muntenia, Transalpina, Valahia Mică), 12, 21, 24, 34—36, 44, 46—47, 49—51, 65, 66, 73—77, 79, 81, *passim*, comerț, 575, 576; tulburări în ~ 34, 177; *descrișă* de: G. Botero, 360—363; de comisarii imperiali 103; de Magini, 586—589; călători în ~ Toma Borsos, 374—377; Ieremia al II-lea patriarhul Constantinopolului, 589—590; Chiril Lukaris, 477; Polo Minio, 486; Mihai Tholdalagi, 368, 369; *rapoarte despre* ~: Petre Ar-

meanul, 282, 294, 295, 297—299; Attilio Vimercati, 330—332; *Relații cu imperialii* (Gh. Basta, 519; Rudolf al II-lea, 280, 281, 521, 524); cu Moldova (retragerea lui Alexandru Movilă și a principilor poloni din ~ 410; cu Ieremia Movilă, 135, 298; fuga lui Ștefan Tomșa în ~ 408); cu polonii (Jan Zamoyski), 211, 222; cu Transilvania (Andrei Báthory), 135; cu tătarii, 50, 63, 70, 239—241, 249, 271, 297, 330, 331; cu turcii, 121, 223, 228, 240, 301, 361, 486, 575.

Țara Secuilor, 163, 259.

Țara Severinului, 574.

(Țigara) Zotu ginerele lui Petru Șchiopul, 591.

Țuțora, loc., 456, 458, 463, 466, 469, 471, 472, 478, 479, 501, 545; lupta de la ~ (oct. 1595), 87; lupta de la ~ (1620) 450—452, 461, 469, 531, 539, înfringerea polonilor, 452, 455, 467, 470—472; retragerea polonilor după lupta de la ~ 455—468; Alexandru Iliăș cu oastea la ~ 493; Lawrin Piaseczynski la ~: descrierea luptei de la ~ 461—464; Jacowski despre expediția de la ~ 468; scrisoarea lui Zolkiewski din tabăra de la ~, 465.

U

Ucraina, 239, 254, 472.

Uiazdow, cartier mărginaș al Varșoviei, 466.

Ungaria și unguri, 46, 63, 71, 128, 159, 160, 190, 193, 194, 244, 258, 305, 328, 337, 425, 427, 453, 484, 524, 549, 554, 559, 573, 574, 575, 581, 582, 587; cetăți, 101; regat, 580, 581; ~ superioară 17, 36, 171, 426, 483; armata lui Gh. Basta din ~ 168; ~ și Gabriel Bethlen, 308, 483, 484; cazacii conduși de Gh. Hommonay în ~ 483; călătoria lui Polo Minio în ~ 482; răscoala împotriva Casei de Austria din ~ 482; Dieta imperială din ~ 23; mercenari în trupele lui Marino Resti, 531; în oastea lui Ștefan Tomșa, 419, în armata lui Moise Székely; în armata polonă, 498.

Ungnad, David, comisar imperial, 22, 167, 172; ~ și Gh. Basta, 173; ~ și Hurani aga, 143, 144; ~ și Carlo Magno, 14, 19; ~ și G. Malaspina, 165, 173; ~ și Mihai

Viteazul 165, 167, 168, 173; scrisoare către Rudolf al II-lea, 173.

Ureche Nestor, mare vornic al Țării de Jos, (1596—1611), 239, 243, 355, 500.

Ustia, moșie în Polonia pe Nistru ce aparține Movileștilor, 242, 244, 250.

Ujazdowski, nobil polon, 450.

Uskunder, 306.

V

Vác, episcop, de ~ Szuhay Ștefan 94.

Valahia v. *Țara Românească*.

Valahia mare v. *Moldova*.

Valonii, participanți la lupta de la Teișani (1602), 537; la cea de la Țuțora în slujba polonilor, 545, 546.

Varlein din Liège, comand. valon, 538.

Varna, 575, 587; victoria de la ~, 569.

Varșovia, 466, 501.

Vasile clucerul, boier muntean în slujba lui Ieremia Movilă, 243.

Vaslui, localitate, 42, 346, 384, 397, 400, 403, 502; lupta dintre S. Korecki și turci lângă ~ 402—403; palatul domnesc din ~ 360.

Vatican, 168.

„*Veltus*”, participant fictiv la luptele de la Rebrinke și Rottentorn, 519, 521, 523, 524.

Veneția, 34, 260, 339, 542; senatul venețian, raportul lui Polo Minio către ~ 482—487.

Verancsics, 570.

„*Veristorne*” v. *Turnu Roșu*.

Veveli Baptista, negustor grec și sol., 491, 492, 500, 502.

Vidin, localitate, 96, 101, 104, 486.

Viena, 16, 18, 173, 340, 354, 439, 442, 557; cetate, lupte lângă ~ (în 1619), 482.

Vilna, 492.

Vimercati Attilio, căpitan imperial în slujba lui Radu Șerban, 298; ~ și Camillo Cavriolo, 319; rapoarte către: Gh. Basta, 327—329; Paul Krausenegg, 330—332. Biog: 322—326.

Visconti Alfonso, nunțiu papal în Transilvania, 73; ~ și Mihai Viteazul, 12; ~ și Ieremia Movilă, 13; ~ și mișcarea bulgarilor, 12.

Vlad Voievod, fiul lui Miloș, numit domn efemer al Țării Românești, 578, 587.

Vlad Dracul, domn al Țării Românești, 575, 577.

Vlad Vintilă, domn al Țării Românești, 504.
Vladislav al VI-lea, regele Poloniei și al Ungariei, 569, 563.
Voicul, vistiier, sol muntean la Sigismund al III-lea, 243.
Vulcan, localitate în Transilvania, 277.

W

Waradin v. *Petervaradin*.

Walachia v. *Valabia*.

Walauski Valentin, rotmistru polon în slujba lui Mihai, 180, 181, 214; scrisoare către Andrei Taranowski, 177—182. Biog. 174—176.

Wilden Johann, călător german, călătoria prin Moldova, (1611), 350, 351. Biog. 348—349.

Williams Nicholas, englez participant fictiv la lupta de la Rottentorn, 524.

Winnica, staroste de ~, 450, 452, 467, 472.

Wisniowiecki Mihail, staroste de Obruci, soțul Reginei (Chiajna), Movilă 53, 222, 285, 394, 420; ~ și Alex. Movilă, 391, 395, 396, 398, 399, 419; comandă armata lui Alexandru, Movilă, 396; ~ și răsculații din Orhei, 398; moartea lui ~ 401, 421.

Woiakowski Woiciech, sol al mercenarilor, poloni, 244.

Wajna Ioan, emisar polon, 242.

Wolucki, Paul al II-lea, episcop de Camenița, 51.

Wozuczinski ~ sol polon la Gh. Basta, 228, 235; trimis la Stările Transilvaniei, 235.

Wroclaw, voievodul de ~, 454.

Wrzesz, rotmistru de Husari, 451.

Z

Zalonski Nicolai, sol al mercenarilor poloni, 244.

Zamoyski Jan, cancelar al Poloniei, 218, 228, 229, 234, 449, 479; ~ și Andrei Báthory 159; ~ și Sigismund Báthory, 13, 173, 214; ~ și Gh. Basta, 228, 233; ~ și Gazi Ghirai al II-lea 229; ~ și cazacul Hauritko, 232; ~ și Mihai Viteazul, 23, 64, 102, 207—209, 213, 218, 226—228, 235, 503; ~ și Ieremia Movilă, 159, 230, 231; ~ și

Simion Movilă, 214 ~ și Ioan Potocki, 234; ~ și Bernardino Quirini, 46; scrisoare către Claudio Rangone, 210; ~ și Moise Székely 235; ~ și Walawski, 214; ~ și Zolkiewski, 218—222; ~ și Moldova, 222, 229; ~ și Transilvania, 13, 235; ~ și Țara Românească, 211—214; 222; lupta de la Țuțora (1595), 87; lupta de la Bucovel, 207—209; 213, 221; ~ și cetatea Sucevei, 231, 235, fiu, participant la expediția polonă în Moldova (1620), 478, 479. Biog. 204—206.

Zaplainski, mercenar polon în Moldova, 200. „*Zarvana*“, participant fictiv la lupta de la Rottentorn și Rebrinke, 519, 521, 524.

Zbaraz Christofar de ~ (Zbaraski), comis al Coroanei Polone, 493, 505; ambasada la Constantinopol a lui ~ (1622—1623), 550; descrierea soliei de către Twardowski, 498—505; ~ și Radu Mihnea, 502, 504; scrisoarea de la Stanislav Suliszewski, 502; ~ și Ștefan Tomșa, 499—502; ~ și Baptista Veveli, 501;

Zelestei Ioan, căpitan al Șiriei, în slujba lui Mihai Viteazul, 23, 24.

„*Zizimmus*“, pașa, participant fictiv la lupta de la Rebrinke, 521.

Zizimco, localitate în Moldova, 360.

Zlatarich Ieronim, bosniac, închis de Mihai Viteazul, 19, 23.

(*Zorawinski Stanislaw*), castelan de Belz, 494.

Zolkiewski Luca, fiul lui Stanislav, 452, 467, 472, 558.

Zolkiewski Stanislaw, hatman de cîmp, apoi cancelar și mare hatman al Coroanei, staroste de Robieszow, 213, 447, 452, 457, 458, 466, 479; ~ și Galga sultan, 456, 457, 470; ~ și Gaspar Grațiani, 441, 448, 449, 545—547, 553; ~ și Iskender pașa, 453—455, 463, 542, 548; ~ și Koniecpolski, 462, 464; ~ și Ieremia Movilă, 178; ~ și Simion Movilă, 412; scrisoarea către Sigismund al III-lea, 465—467; ~ și cazacii, 231—234; participă la expediția polonă din Țara Românească, (1600), 218—222; conduce oastea polonă în lupta de la Țuțora (1620), 447—460, 478; lupta de la Țuțora, 450, 451, 463; se retrage, 451, 548, ~ și oastea polonă (tulburări), 466, 469, 548; fuga, rănirea și moartea sa, 452, 459, 467, 472, 548, 558. Biog. 215—217.

Zotu v. *Țigara (Zotu)*.

Ca și în volumul precedent distingem și în acesta două faze în pregătirea materialului. Lămuririle date atunci rămân valabile și acum. Menționăm aici că prin faza I se înțelege elaborarea și definitivarea lucrării în cadrul Institutului de Istorie, iar prin faza II, pregătirea ultimă înainte de publicarea de față, comportând munca foarte complexă de integrare a unor texte uneori divergente sau disparate în cadrul unei structuri unitare, logice și coerente. În faza I fiecare text se bucura de un fel de autonomie. În faza II el devine un element dintr-un ansamblu care impune o viziune nouă și o tratare mai largă. S-a avut în vedere totodată situarea mărturiilor și evenimentelor în contextul lor istoric concret și viu. Se va putea aprecia importanța acestei ultime etape urmărind lista de față.

În faza I s-a lucrat precum urmează (t = text, b = biog.).

I. TOTOIU

Malaspina t. parțial	10 p. b. (I. formă)
Wilden t.	b.
Piaszczynski (după Căl. pol. de P.P.P.) . . .	
t. parțial	5 p. b. parțial
Tholdalagi t.	b.
Borsos t.	b. (I formă)
Radibrat t. parțial	8 p. b. parțial
Anonim italian 1606 t.	b. parțial
Joppecourt t. trad integr. ap. crit. parțial	b. prima formă
Twardowski după Căl. pol. t. ap. crit. b. (I. formă)	
Polo Minio t. ap. crit. — b. (prima formă)	

A fost de un mare ajutor de asemenea în multiple domenii, atât datorită posedării limbii maghiare și celei italiene, cât și cunoașterii temeinice a bibliografiei Transilvaniei și Ungariei și în general a istoriei noastre.

Și-a dat concursul sub forma de revizuire, sugestii, îmbogățire a aparatului critic al textelor etc.

Este prezent atît prin textele publicate de el și cu-prinse aici în volum, cît și prin controlul efectuat asupra unor versiuni indirecte din Hurmuzaki Supliment II 1 și 2, text polon însoțit de traducerea franceză a lui Skupiewski. A fost consultat adesea atît în legătură cu călătoria, cît și cu probleme de istorie a Românilor.

Cum la controlul textelor ce urmează am apelat și la ajutorul binevoitor al colegului Ilie Corfus, redăm aici lista lor comună:

Zamoyski, scris din Campania	polonă	1600
Anonim polon din Campania	polonă	1620
Zolkiewski scris Campania	polonă	1620
Jakowski rap. din Campania	polonă	1620
Jurnalul de Campanie din		1621

M. M. BULGARU, faza I

Van der Does (Dousa)	t. b.	
B. Quirini	t. parțial	b. parțial
A. Bobbi	t.	b. parțial
Anonim italian 1606	—	b. parțial
Lehați	t. (trad. din l. rusă de tov. Chișcă)	b.
Tommaso Alberti	t.	b.
Borsos	—	b. (cu concursul lui I. Totoiu pentru bibliografia maghiară)
Lithgow	t.	b. parțial
A. de Harlay Sancy	t.	b.
G. B. Montalbani	t. parțial	b. parțial
Jakowski	t.	b. (I formă)
Ch. Lukaris	t.	b.
Anonim polon 1621	t.	b.
Polo Minio	—	b.
Twardowski	—	b.
J. Smith	t. parțial	4 p.
Botero	t.	b. parțial
Magini	t. parțial	2 p. b. parțial

M. M. BULGARU, faza a II-a

Contribuie la completarea biografiilor lui Zamoyski și Zolkiewski pe baza unor ample versiuni din enciclopedia pol. din care am reținut elementele ce se puteau acorda cu punctul de vedere al realităților românești.

Borsos, compl. t., b. refăcută după ultimele lucrări maghiare (traduse de colegul Vekov, căruia îi datorăm mulțumiri).

A. de Harlay-Sancy complet la b. (vezi și P. Cernovodeanu).

Ch. Lukaris completări la b. mult îmbogățită (vezi și P. Cernovodeanu).

Contribuții diverse la ap. critic. în legătură cu informații din cronicile turcești, din Miron Costin etc. completări bibliografice. Interesante excerpte din călătoria lui Wenner von Krailsheim la Constantinopol, ca element de referință, dar necuprins în cadrul mai îngust al călătoriilor în țările noastre.

M. HOLBAN

faza I		faza II
Carlo Magno	t. b.	compl. text b. nouă, b. <i>Obs. crit.</i>
Bern. Quirini	t. parțial	compl. critică
11 p. b. parț.		b.
Lassota și Hödl	t. b.	compl. la text b. nouă
Szuhay și Istvánffy	t. b.	compl. la text b. nouă
Contele Isolano	t. b.	
I. Darahi	t. b.	compl. text b. nouă; <i>Obs. crit.</i>
V. Walawski	t. b.	completări
Șt. Bathazar	t. b.	
<i>Campania pol. 1600</i>		
Zamoyski	t. b.	Nota intr. comună pt. tot capitolul
anonim polon	t. b.	Zamoyski b. nouă parțial
Zolkiewski	t. b.	Zolkiewski b. nouă parțial
B. Kleczki ...	t.	și includeri noi
după Corfus	b.	— fragm. Zamoyski

Golski	t. după Corfus b.	— lupta de la Bucovel — jurnal de campanie an.
I. Argento	t. b.	refăcută
Al. Radibrat	t. parțial 10 p. b.	completări, b. nouă
Petru Armeanul	t. b.	completări, b. nouă <i>Obs. crit.</i>
Vimercati	t. b.	—
Greg. di Nicolo din Ragusa	t. b.	b. refăcută
Joppécourt,	revizuirea stilizării și selectarea textului, completări la ap. crit.	
Alexander (t.)	compl.	compl.
ap. crit.	b.	
<i>Campania pol. din 1620</i> (v. și faza II, mai jos)		
Jurnal de Campanie		t. (stilizare ap. crit) b.
Anonim polon		t. b.
Scrisoarea lui Zolkiewski		t. b.
<i>Anexă</i>		
Szántó		t. —
J. Smith		t. parțial 5 p. b.
Botero — b.	parțial (partea critică privind detectarea împrumuturilor reciproce: d'Anania—Botero—Magini, demonstrarea că B. nu a fost în țările noastre).	
Magini		t. (Transilv.) 6 p. b. parțial
d'Anania		t. b.

M. HOLBAN, faza a II-a

Pe lângă sporirile indicate pe marginea titlurilor din faza I mai sînt

Germanico Malaspina	t. parțial 7 p. b.	(refăcută critic)
A. Bobbi	—	b. completare critică
Anonim polon 1600	t. după P. P. b.	

Campania polonă 1600 faza II

Not. intr. pentru tot capitolul

Piaszczynski	t. parțial 2 p.	completare b.
--------------	-----------------	---------------

Campania polonă din 1620 — A făcut prezentarea momentului istoric în Notița introd. comună pentru acest capitol, redactată acum.

A contribuit la sistematizarea biografiilor lui Zamoyski și Zolkiewski în faza II.

A semnalat textul anonim polon din 1599 publicat în Romanoslavica (menționat în volum la aparatul critic al lui Malaspina, în legătură cu rolul său la Șelimbăr).

Anexă — Text original (engl.) Hareborne

Text original (l. rusă) fragm. Lehați în versiunea lui A. Lazea

A avut un rol deosebit în pregătirea ilustrațiilor pentru volum și dirijarea alcătuirii Indicelui.

Mihordea, „Alexander“ t.

C. *Rezachievi* Anonim italian (1603) despre Radu Șerban (Camillo Cavriolo) t. b.

Beatrice Marinescu, de la Institutul de Istorie Nicolae Iorga a întocmit Indicele la acest volum.

CUPRINS

Introducere	V
CARLO MAGNO	
biografie	1
text	11
observații critice	25
BERNARDINO QUIRINI	
biografie	29
text	33
ERICH LASSOTA	
biografie	56
text	61

JORIS VAN DER DOES	
biografie	84
text	86
COMISARIILE IMPERIALI LA TIRGOVIȘTE	
Notiță introductivă	90
text	92
CONTELE G.—M. ISOLANO	
biografie	105
text	108
IOAN ȚARAHÎ	
biografie	111
text	117
observații critice	145
GERMANICO MALASPINA	
biografie	149
text	157
VALENTIN WALAWSKI	
biografie	174
text	177
ȘTEFAN BATHAZAR	
biografie	183
text	185
ANDREA BOBBI	
biografie	188
text	190
INFORMATOR ANONIM POLON	
Notiță introductivă	196
text	198
CAMPANIA POLONĂ ÎN MOLDOVA (1600)	
Notiță introductivă	201
Jan Zamoyski, biografie	204
text	206

Anonim, expediția lui J. Z. text	212
St. Zolkiewski, biografie	215
text	218
St. Golski, text	223
Bart. Kleczki, text	226
Jurnal de campanie	230
L. PIASECZYNSKI	
biografie	236
text	238
MARCU SOBIESKI	
biografie	246
text	248
ION ARGENTO	
biografie	255
text	258
ALOISIO RADIBRAT	
biografie	264
text	271
PETRU GRIGOROVICI ARMEANUL	
biografie	289
text	297
observații critice	310
ANONIM ITALIAN (1603) [CAMILLO CAVRIOLO?]	
Notiță introductivă	314
text	317
ATTILIO VIMERCATI	
biografie	322
text	327
ANONIM ITALIAN (1606)	
Notiță introductivă	333
text	336
SIMEON LEHAȚI	
biografie	343
text	345

JOHANN WILDEN		
biografie	348
text	350
GREGORIO DI NICOLO DIN RAGUSA		
biografie	352
text	354
TOMMASO ALBERTI		
biografie	357
text	359
MIHAI THOLDALAGI		
biografie	366
text	368
TOMA BORSOS		
biografie	370
text	374
CHARLES DE JOPPECOURT		
biografie	378
text	382
„ALEXANDER”		
biografie	415
text	418
WILLIAM LITHGOW		
biografie	422
text	425
observații critice	428
ACHILLE DE HARLAY-SANCY		
biografie	430
text	432
G.—B. MONTALBANI		
biografie	434
text	438
CAMPANIA POLONILOR ÎN MOLDOVA ÎN 1620		
Notișă introductivă	443
Jurnal de campanie	447

Anonim polon. Desciere indirectă	461
Scrisoarea lui Zolkiewski	465
Relatarea lui Jakowski	468
CHIRIL LUKARIS	
biografie	473
text	477
POLO MINIO	
biografie	480
text	482
SAMUEL TWARDOWSCHI	
biografie	495
text	498
ANEXA I — texte originale	
Lehați	507
ANEXA II — Mărturii indirecte	509
JOHN SMITH	
biografie	513
text	518
observații critice	527
TOMMASO CAVRIOLO	
text	537
MONTALBANI	
text	541
IOAN IANCOVICI	
biografie	551
text	553
ANEXA III — Descrieri geografice	559
GEOGRAFI ITALIENI	
Notiță comună	560
GIAN LORENZO D'ANANIA	
biografie	565
text	567

GIOVANNI BOTERO

biografie	573
text	577

MAGINI

biografie	578
text	580

SUPLIMENT LA VOL. III

Călătoria lui Ieremia al II-lea în Țara Românească și Moldova (1588).	589
Szántó — Despre Transilvania (1600)	592
<i>Repertoriu cronologic</i>	597
<i>Indice</i>	599
<i>Lista autorilor</i>	623

REDACTOR: ILEANA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 41,50+40 PAG. PLANȘE.
TIRAJ: 2700 EX.
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI 9(R) BIBLIOTECI MICI 9(R).

ÎNTEPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI Nr. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA. COMANDA Nr. 614/1972.

